

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**GAGAUZ HALK EDEBİYATINA YANSIYAN MADDİ
KÜLTÜR UNSURLARI VE SOSYO-KÜLTÜREL
AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Cem SEVİNÇ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Naciye YILDIZ

DOKTORA TEZİ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANA BİLİM DALI

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI

Ocak 2023

**GAGAUZ HALK EDEBİYATINA YANSIYAN MADDİ KÜLTÜR
UNSURLARI VE SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

CILT II

Cem SEVİNÇ

DOKTORA TEZİ

**ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANA BİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Ocak 2023

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Cem Sevinç

Ocak 2023

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri Programı Doktora..... öğrencisi tarafından hazırlanan Gagauz Halk Edebiyatına Yansıyan Maddi Kültür

Unvanı ve Soyadı başlıklı tez çalışması, 12/01/2023 tarih ve 14.00 saatinde yapılan Asistan Değerlendirilmesi tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile ~~YÜKSEK LİSANS~~ /

DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

Kabul

Ret

Başkan (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Prof. Dr. Ayşe Tünel Çetin

Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Prof. Dr. Seyfullah Yıldırım

Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Prof. Dr. Yavuz Kartallıoğlu

Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Prof. Dr. Feyzi Ersoy

Üye (Unvan/Ad-Soyad/Kurum):

Prof. Dr. Naciye Yıldız

GAGAUZ HALK EDEBİYATINA YANSIYAN MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI VE
SOSYO-KÜLTÜREL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

(Doktora Tezi)

Cem SEVİNÇ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ocak 2023

ÖZET

Bu çalışmada, Balkan Türk kültürünün bir parçası olan Gagauz Türklerinin halk edebiyatına yansıyan maddi kültür unsurları E. McClung Fleming'in metodundan yola çıkılarak incelenmiştir. Çalışmada, Valentin Moşkov'dan günümüze kadar, farklı dönemlerde derlenen sözlü kültürü derleme çalışmalarından faydalanılmıştır. Çalışma "Giriş" bölümüyle başlamaktadır. Çalışmanın inceleme bölümünde, maddi kültür unsurları sınıflandırılmıştır ve unsurların tarihi arka planı, materyali, yapısı, deseni ve işlevi ele alınmıştır. Bu inceleme sırasında 19. yüzyıldan günümüze kadarki yazılı kaynaklardan faydalanılmıştır ve Gagauzya'nın Komrat, Çadır ve Valkaneş bölgelerine, bu bölgelerdeki köylere, etnografya müzelerine gidilerek sözlü kaynaklardan bilgi toplanmıştır. Ayrıca, dilleri ve kültürleri tehlike altında olan Gagauzların bu maddi kültür unsurları fotoğraflanarak da kayıt altına alınmıştır. Sonuç bölümünde, Gagauz maddi kültürüne dair tespitlere ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Türkiye'deki maddi kültür araştırmaları arasında Gagauz maddi kültür unsurlarını metodolojik yaklaşımla değerlendiren ilk çalışmadır.

Bilim Kodu:	: 30302
Anahtar Kelimeler	: Gagauzlar, Gagauz halk edebiyatı, maddi kültür, Balkan Türkleri
Sayfa Adedi	: 1057
Tez Danışmanı:	: Prof. Dr. Naciye YILDIZ

MATERIAL CULTURE ELEMENTS REFLECTED IN GAGAUZ FOLK LITERATURE
AND THEIR EVALUATION IN TERMS OF SOCIO-CULTURAL
(Ph. D. Thesis)

Cem SEVİNÇ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

January 2023

ABSTRACT

In this study, the material cultural elements of the Gagauz Turks, who are a part of the Balkan Turkish culture, reflected in the folk literature were examined based on E. McClung Fleming's method. In the study, oral culture compilation studies compiled in different periods from Valentin Moshkov to the present day were used. The study begins with the "Introduction" section. In the examination part of the study, the material culture elements are classified and the historical background, material, structure, adornment and function of the elements are discussed. In the course of this examination, written sources from the 19th century to the present were used and information was collected from oral sources by visiting Gagauzia's Comrat, Cadir and Valkanes regions, villages in these regions, and ethnography museums. Besides, these material cultural elements of the Gagauz people, whose language and culture are in danger, were photographed and recorded. In the conclusion part, determinations and evaluations about Gagauz material culture are given. It is the first study to evaluate Gagauz material cultural elements with a methodological approach among material culture studies in Turkey.

Science Code : 30302
Key Words : Gagauzs, Gagauz folk literature, material culture, Balkan Turks
Page Number : 1057
Supervisor : Prof. Dr. Naciye YILDIZ

TEŞEKKÜR

Doktora öğrenimi boyunca görgü ve bilgisinden istifade ettiğim; tez konusunun belirlenmesinden yazım sürecinin her aşamasına kadar ilgisini bir an olsun eksik etmeyen, tezin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi hususunda destek olan tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Naciye Yıldız'a çok teşekkür ediyorum.

Tez İzleme Komitesi üyeleri, değerli hocalarım Prof. Dr. Feyzi Ersoy ve Prof. Dr. Ayşe Yücel Çetin'e teze dair önemli katkıları için teşekkür ediyorum. Tez savunmasında jüride yer alan değerli hocalarım Prof. Dr. Seyfullah Yıldırım ve Prof. Dr. Yavuz Kartallıoğlu'na değerli katkıları ve önerileri için teşekkür ediyorum.

Moldova'daki saha çalışması sırasında beni yalnız bırakmayan değerli dostum Hasan Aydın'a, yükseköğrenim hayatı boyunca her zaman birbirimize destek olduğumuz kıymetli dostlarım Yasin Yavuz ve Ülgen Azra Topcu'ya teşekkür ederim.

Çalışma sırasında Gagauz dili ve kültürü, Rusça ve Rumence hakkında her soruma yanıt vermeye çalışan değerli arkadaşım Dr., Arhimandrit Viktor Kopuşçu'ya ve Dr. Güllü Karanfil'e, bazı kaynakların temini konusunda yardımcı olan Doç. Dr. Bülent Hünerli'ye, Moldova'daki araştırma sırasında yardımcı olan, kültürel bilgilerini paylaşan, görüşme yaptığım tüm kaynak kişilere teşekkür ediyorum.

14 Eylül 1998'de ilkokula başladığım günden bugüne kadarki eğitim hayatım boyunca her zaman sonsuz desteğiyle yanımda olan hayatımın ayı ve güneşi anneme, babama ve kardeşlerime derin şükranlarımı ifade ederek teşekkür ediyorum.

Cem SEVİNÇ

Ocak 2023

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLoların LİSTESİ.....	xvi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	xvii
KISALTMALAR.....	xviii
1. GİRİŞ.....	1
2. YEME-İÇME KÜLTÜRÜ.....	105
2.1. Yiyecekler.....	107
2.1.1. Unlu/Hamurlu Yiyecekler.....	107
2.1.1.1. Kıvrırma/Kırırma/Plăcintă/Pide.....	107
2.1.1.2. Akıtma.....	112
2.1.1.3. Gözlemä/Gözleme.....	113
2.1.1.4. Çörek/Pita.....	117
2.1.1.5. Pazlama	127
2.1.1.6. Makarina	128
2.1.1.7. Mamaliga.....	129
2.1.1.8. Malay	133
2.1.1.9. Kolaç	136
2.1.1.10. Kovrik	148
2.1.1.11. Baklava.....	149
2.1.1.12. Bulamaç/Blamaç	151
2.1.1.13. Tarana.....	152

2.1.2. Hayvansal Ürünlerle Yapılan Yiyecekler	153
2.1.2.1. Kaurma/Kavurma	153
2.1.2.2. Slanina	156
2.1.2.3. Bumbar	158
2.1.2.4. Sızırma	159
2.1.2.5. Çullama/Çulama/Bulamaç Mancası	160
2.1.2.6. Sarma	162
2.1.2.7. Dolma Biber	164
2.1.2.8. Kesme Çorba	165
2.1.2.9. Paça	166
2.1.2.10. Yuurt	167
2.1.2.11. Kaymak	170
2.1.2.12. İşişik/İyşik	173
2.1.2.13. Pastırma	174
2.1.2.14. Sucuk/Sucük/Socük	176
2.1.3. Sebze ve Meyveyle Yapılan Yiyecekler	178
2.1.3.1. Fasüla/Fasüle	178
2.1.3.2. Laana	179
2.1.3.3. Turşu	180
2.1.4. Hammaddesi Tahıl Olan Yiyecekler	183
2.1.4.1. Bulgur	183
2.1.4.2. Koliva	185
2.1.4.3. Mercimek	187
2.2. İçecekler	188
2.2.1. Alkolsüz İçecekler	188
2.2.1.1. Ayran	188

	Sayfa
2.2.1.2. Borç	189
2.2.1.3. Süt	191
2.2.1.4. Boza	195
2.2.1.5. Çay	197
2.2.1.6. Şerbet	199
2.2.2. Alkollü İçecekler.....	202
2.2.2.1. Şarap.....	202
2.2.2.2. Rakı	220
3. GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜ.....	229
3.1. Cinsiyete Göre Giyim.....	231
3.1.1. Kadın Giyimi	231
3.1.1.1. Baş Giyimi	231
3.1.1.1.1. Moda	231
3.1.1.1.2. Çember	236
3.1.1.1.3. Barız/Baris/Barez	240
3.1.1.1.4. Şalinka.....	245
3.1.1.2. Üst Giyimi.....	247
3.1.1.2.1. Çukman	247
3.1.1.2.2. Fıta/Futa/Farta	251
3.1.1.2.3. Gölmek.....	258
3.1.1.2.4. Fistan	264
3.1.1.3. Ayak Giyimi.....	278
3.1.1.3.1. Emeni/Yemeni.....	278
3.1.1.3.2. Çepiç	281
3.1.1.3.3. Terlik.....	283
3.1.1.4. Aksesuarlar.....	286

	Sayfa
3.1.1.4.1. Basma/Yaalık/Çevre.....	286
3.1.1.4.2. Kolan	301
3.1.1.4.3. K�p�/K�pe	305
3.1.1.4.4. Left/Lift/Leh.....	312
3.1.1.4.5. Boncuk	317
3.1.1.4.6. Sedef.....	321
3.1.1.4.7. Blezik/Bilezik/Ente�e	325
3.1.1.4.8. �z�k/Y�z�k	334
3.1.1.4.9. Gerdan	343
3.1.2. Erkek Giyimi.....	345
3.1.2.1. Ba� Giyimi.....	345
3.1.2.1.1. Kalpak	345
3.1.2.1.2. Paraliya.....	362
3.1.2.1.3. Fes	364
3.1.2.2. �st Giyimi	370
3.1.2.2.1. Anteri.....	370
3.1.2.2.2. Bonditsa/G��sl�k	374
3.1.2.2.3. Mintan/Jiletka/Jeletka/Elek	377
3.1.2.2.4. G�lmek.....	382
3.1.2.2.5. K�rk.....	390
3.1.2.2.6. Yaamurluk/Burka	396
3.1.2.3. Alt Giyimi	401
3.1.2.3.1. �aa�ır/�ak�ır	401
3.1.2.3.2. Dimi.....	404
3.1.2.3.3. Me�in.....	407
3.1.2.4. Ayak Giyimi	409

	Sayfa
3.1.2.4.1. Çarık.....	409
3.1.2.4.2. Çizmă/Çizme.....	415
3.1.2.5. Aksesuarlar.....	421
3.1.2.5.1. Kitka.....	421
3.2. Çocuk Giyimi.....	425
3.2.1. Tomak	425
3.3. Törensel Giyim.....	426
3.3.1. Gelinnik/Stevnozluk/Steonozluk/Steunozluk	426
3.3.2. Duvak/Duak	430
3.3.3. Tel	435
3.3.4. Fenets	440
4. EŞYA KÜLTÜRÜ.....	445
4.1. Ev Eşyaları.....	446
4.1.1. Döşek	446
4.1.2. İkona	450
4.1.3. Kilim	454
4.1.4. Krivat	462
4.1.5. Pala.....	464
4.1.6. Palatar	467
4.1.7. Peşkir	468
4.1.8. Beşik/Sallangaç/Salingaç.....	476
4.1.9. Sandık	480
4.1.10. Skemnă/Skaun	489
4.1.11. Şamdal/Şandal	494
4.1.12. Yastık/Poduşka	496
4.1.13. Yorgan	502

	Sayfa
4.2. Mutfak Eşyaları.....	508
4.2.1. Bakır/Kazan	508
4.2.2. Çanak	525
4.2.3. Çendelä	529
4.2.4. Çüven/Çavun/Haranı.....	530
4.2.5. Dübek	536
4.2.6. Garafa.....	538
4.2.7. Kaya	541
4.2.8. Maşa/Kıskaç.....	544
4.2.9. Oklava	545
4.2.10. Sini	547
4.2.11. Sofra.....	551
4.2.12. Susak.....	559
4.2.13. Tabla	561
4.2.14. Tava.....	562
4.2.15. Tekne.....	565
4.3. Taşıma ve Saklamayla İlgili Eşyalar.....	569
4.3.1. Çiten.....	569
4.3.2. Çotra.....	574
4.3.3. Çölmek	584
4.3.4. Demirli	595
4.3.5. Fıçı	598
4.3.6. Batlak/Kada.....	610
4.3.7. Yatık.....	612
4.3.8. Hiibä/Hiybä/İibä	613
4.3.9. Kana	617

4.3.10. K�p.....	618
4.3.11. Testi/Teste.....	622
4.3.12. Tulum/Kırba/������	629
4.3.13. Vedr�/Kofa.....	632
4.4. Dokumacılıkla İlgili E�yalar.....	635
4.4.1. Ar��n.....	636
4.4.2. ������/������.....	637
4.4.3. D����	639
4.4.4. Elemne	645
4.4.5. İ�/��.....	646
4.4.6. R����/R����/������/Y������.....	649
4.5. Tarım ve Hayvancılıkla İlgili E�yalar.....	655
4.5.1. Arap����/Harap����	656
4.5.2. ������/Terb����.....	657
4.5.3. D������/Tsapoy	660
4.5.4. D������.....	663
4.5.5. Elek/Yelek	666
4.5.6. Kalbur/G������	669
4.5.7. Yer/Eer/Er/Kaltak	671
4.5.8. H������/K������	675
4.5.9. Kantırma	677
4.5.10. Nacak/Nac����.....	678
4.5.11. Nal.....	684
4.5.12. Orak	687
4.5.13. Puluk	692
4.5.14. Semer	702

	Sayfa
4.5.15. Yaba	704
5. HALK MİMARİSİ VE UNSURLARI.....	707
5.1. Ev ve Eve Ait Yapılar.....	708
5.1.1. Bordey.....	708
5.1.2. Kuhne/Kufne/Kufni	722
5.1.3. Pat/Dolma-Pat	729
5.1.4. Camal/Soba/Fırın/Kümbet/Kuptör.....	736
5.1.5. Sundurma/Usturun/Prispa	749
5.2. Dış Yapı Unsurları.....	759
5.2.1. Aul.....	759
5.2.2. Dam.....	777
5.2.3. Okol.....	784
5.2.4. Maaza.....	785
5.2.5. Hambar/Ambar	792
5.2.6. Dermen.....	798
5.2.7. Pınar/Punar/Kuyu.....	806
5.2.8. Çeşmä/Çöşmä	824
5.3. Dinî Yapılar.....	842
5.3.1. Klisä	842
5.3.2. Manastır	857
5.3.3. Cami	863
5.4. Genel Kullanıma Açık Mekânlar.....	864
5.4.1. Hamam.....	864
5.4.2. Han	866
5.4.3. Kalä/Kale	868
6. MÜZİK ALETLERİ-ÇALGILAR.....	879

	Sayfa
6.1. Nefesli Müzik Aletleri.....	880
6.1.1. Çırtma/Çirtma	880
6.1.2. Kaval.....	883
6.1.3. Gayda	891
6.1.4. Zurna.....	893
6.2. Vurmalı Müzik Aletleri.....	895
6.2.1. Daul/Doba.....	895
6.2.2. Daare	900
6.3. Yaylı Müzik Aletleri.....	900
6.3.1. Kauş	900
6.3.2. Kemençe/Kemençä/Kemença	904
7. HALK HEKİMLİĞİ.....	911
7.1. Muska.....	911
7.2. İlaççı/İlêççı/Okuyucu.....	914
8. OYUNLAR.....	919
8.1. Çocuk Oyunları.....	919
8.1.1. Aşık Oyunu	920
8.1.2. Kuran	922
9. SONUÇ.....	927
KAYNAKLAR.....	935
EKLER.....	961
Ek – 1: Maddi Kültür Unsurlarının Tablosu.....	961
Ek – 2: Sözlük.....	991
Ek – 3: Maddi Kültür Unsurlarının Fotoğrafları.....	999
ÖZGEÇMİŞ.....	1057

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1.1. 1941-1989 arasında Moldova SSC’nde nüfus istatistikleri	48
Tablo 1.2. Gagauzya’da Gagauz Nüfusu	54
Tablo 5.3. Tuna ötesi göçmenlerinin 1820-1851 arasındaki değirmen türleri ve sayıları	804

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil

Sayfa

Şekil 8.1. Kuran oyunu tahtasının çizim düzeni 925

KISALTMALAR

Kısaltmalar

Açıklamalar

B. C. A.

: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bk.

: Bakınız

Bulg.

: Bulgarca

DS

: Derleme Sözlüğü

Gag.

: Gagauzca

MSSC

: Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

Rom.

: Rumence

Rus.

: Rusça

SSCB

: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TS

: Türkçe Sözlük

Ukr.

: Ukraine

1. GİRİŞ

Türk kültürünün coğrafyası Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanmaktadır. Geçmiş dönemlerde yaşanan göçler, göçebe toplum yapısı, kurulan Türk devletlerinin ve imparatorlukların yıkılması, başka milletlere tabi olarak yaşama gibi etkenlerle, söz konusu coğrafyaların bazı kesimlerinde Türk kültür varlığı sekteye uğramış ya da kaybolmuştur. Birçok olumsuz etmene rağmen, Orta Asya, Anadolu ve Balkanlardaki Türk varlığı yüzyıllardır devam etmektedir. Bu denli büyük bir coğrafyaya yayılmış olmak, çeşitli milletlerle komşuluğu da sağlamıştır ve kültürel etkileşimle ortak kültürel dokular ortaya çıkmıştır. Ortak kültürel dokuların oluştuğu coğrafyalardan biri de Balkan bölgesidir. Balkanlarda kalıcı Türk hâkimiyeti Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyıldaki fetihleriyle başlasa da Türk kültürü varlığı, MS 4. yüzyılda Avrupa Hunlarına kadar dayanmaktadır. Avrupa Hunlarından yaklaşık 5 asır sonra ise bugünkü Gagauzların da atası sayılan Uzlar ile Peçenekler ve Kumanlarla (Kıpçaklar) Balkanlarda ve Doğu Avrupa'da Türk varlığı sürdürülmüştür. Bu Türk halkları bugünkü Gagauz Türkleri ve Balkanlarda yaşayan diğer Türk halklarının atalarını ve kültürlerinin katmanlarını oluşturmaktadır.

Anadolu ile Balkan tarihinin ve kültürünün ortaklığı konusunda birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan birisi de Halil İnalcık'a aittir: “Balkanlar tarihi, Türk tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Balkan kelimesi dahi, *sıradağ* veya *dağlık* anlamına gelen Türkçe bir sözcüktür. Balkan yarımadasına doğudan, Asya içinden, kuzey Karadeniz step bölgesi yoluyla birbiri ardından gelen atlı göçebe Türk kavimleri, burada Dac, Trak ve Slav aslından yerli halkla karışmış, ortadan kaybolmuş (11. yüzyılda Oğuz aslından Peçenekler ve Uzlar gibi) yahut askerî egemen sınıf olarak Kuzeydoğu Balkanlarda güçlü devletler kurmuşlardır” (İnalcık, 1993: 9). Geçmişten bugüne, Balkanlardaki Türk varlığı, bölgedeki milletlerin dilinden edebiyatına, maddi kültüründen manevi kültürüne kadar yaşamın ve kültürün pek çok alanını etkilemiştir.

Gagauz Adı

Gagauzların etnonimine dair birçok görüş farklılıklarının olması, Gagauz adının etimolojisine de yansımıştır. Gagauz adını açıklayan onlarca görüş vardır. Gagauzları II. Keykâvusla beraber Dobruca'ya yerleşen Türk göçmenlerle ilişkilendiren tarihçiler, örneğin Bulgar tarihçi G. D. Balasçev, Avusturyalı tarihçi Paul Wittek ve

Türk tarihçi Halil İnalçık, Gagauz adının Keykâvus'tan geldiğini söylerler. Keykâvus dışındaki bütün açıklamalarda, Gagauz adının iki ayrı sözcükten meydana geldiğinin düşünüldüğünü söylemek gerekir. W. Radloff ve V. Moşkov, Gagauz adını Gaga + Oğuz/Uz şeklinde ayırır. Buradaki “Uz”, Türk boylarından Uzların/Oğuzların adıdır. Gag ya da Gaga'yı ise Oğuz boylarından biri olduğu şeklinde açıklarlar (Moşkov, 1900: 13). Manov, Gaga'nın Oğuzlara bağlı bir boy adı değil, unvan olduğunu söyler ve şöyle açıklar:

Gagauz'daki (Ga) ya da (Gaga) eki çeşitli Oğuz halklarından birine bağlı bir kabile belirten bir ek değil, yalnızca bir sandır (unvan) ki, (Kara-kalpak)ların Hristiyanlaştırıldıkları zamanın başlarında verilmiştir. Bunlar, bilindiği gibi, Rus bozkırlarının sınır bekçiliğini yaparlar, (Kalauz-Kılavuz-Sınır bekçisi) adını taşırlardı. Daha sonraları Oğuzlardan ya da Türklerden Hristiyanlığı kabul eden herhangi bir kimseye de bu ad verilmiştir ki, (Ortodoks Hristiyan Oğuz) anlamına gelmektedir (Manov, 2001: 36).

Gagauz adındaki Uz, Uzları/Oğuzları ifade etmektedir. Gagauz adlandırmasının ne zaman kullanılmaya başlandığı tespit edilememiştir ancak Gagauz adına dair şu çıkarım yapılabilir: Balkanlardaki Türk toplulukları 14. yüzyıl öncesinde Hristiyanlaşmıştı ancak Balkanlardaki Osmanlı dönemiyle birlikte İslamiyet'e geçiş yapan Türk toplulukları da olmuştur. Bu noktada, Hristiyanlığı koruyan Uzların ağırlıkta olduğu Türk topluluğunu Balkanlardaki Müslüman Türk topluluklarından ayırmak yani dinî farklılığı belirtmek amacıyla böyle bir adlandırmanın ortaya çıktığı söylenebilir. “Gaga” muhtemelen Uzları niteleyen bir sıfatı işaret etmektedir. Konuyla ilgili olarak Hakan Aydemir de, Manov'un verdiği bilgilerden yol çıkarak Gaga'nın “gerçek, hakiki” anlamlarında olup Gagauz'un “hakiki Uz” olabileceğini (2005: 38-39) söyler. Ahmet Bican Ercilasun, “Gaga”nın Anadolu ağızlarında “erkek kardeş, ağabey” anlamları olduğunu ve Gagauz kelimesinin “kardeş, ağabey Oğuz” anlamında olabileceğini (1997: 315) ifade eder. Ancak tüm bu bilgiler ışığında, Gaga'nın bir sıfat, unvan veya Uzlara bağlı bir boy mu olduğuna dair net bir sonuca varmak güçtür.

Bazı bilim insanları Gagauz adının “Gök Uz” veya “Gök Oğuz”dan meydana geldiğini düşünmektedir. Örneğin, Bulgar dil bilimci “Stefan Mladenov Gagauzlardan söz ederken, ‘Gagauz’ adının (Gök-Uz) sözcüklerinden oluştuğunu”

(Manov, 2001: 35) söyler. Yaşar Nabi Nayır da bu görüşü destekler ve “Bazı Türk lehçelerinde Gök kelimesinin ‘Gog’ şeklinde telaffuz edildiğini; Gagauz kelimesinin de Gök-Oğuz aslından geldiğini” (Nayır, 1999: 86) iddia eder.

Gagauzlar, Türkiye’de *Gagavuz* olarak da adlandırılmaktadır. Bunun sebebi, Türkçenin ses özelliklerinden biri olarak iki ünlünün yan yana gelmemesidir. Gagauz adının, Gagoğuz > Gagavuz > Gagauz şeklinde değişim yaşadığına dair görüşler vardır. Ancak, Gagauzların kendilerini Gagauz olarak adlandırması sebebiyle bu çalışmada da “Gagauz” adı tercih edilmiştir.

Gagauzların Etnik Kökenine Dair Görüşler ve Yanıtlar

Balkanların, Doğu Avrupa’nın Türk kökenli halklarından olan Gagauzların etnik kökeni ve Gagauz adının etimolojisine dair araştırmalar geçmişten bugüne politize olmuş durumdadır. Gagauzların çok uluslu bölgelerde yaşaması, Osmanlı döneminde, Hristiyan olmaları nedeniyle diğer Hristiyan topluluklarla beraber değerlendirilmesi ve yazılı kaynak eksikliğinden dolayı Gagauz adına ancak 19. yüzyıla ait belgelerde rastlanması sebebiyle Gagauzlar, Balkanlardaki Bulgarlar ve Yunanlar tarafından da benimsenmiş ve kendi etnik kökenlerine ait bir topluluk olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı, Gagauzların Türk, Bulgar, Yunan olduğuna dair çeşitli görüşler vardır. Guboglo’nun “Daha 19. yüzyılın ortasında neredeyse aynı zamanda Gagauzların ‘Türk’ ve ‘Slav (Bulgar)’ kökenli olduklarına dair iki karşıt hipotez ortaya çıktı” (2018: 67) sözü, bunun delilidir. Gagauzlar özellikle, beraber göç ettiği Bulgar göçmenlerden ayırt edilmemiştir. Gagauz çalışmalarının kurucusu Valentin Moşkov, Gagauzların etnik kökeniyle ilgili bu tartışmalar sebebiyle Gagauzları “gizemli kökene sahip halk” (1904a: V) olarak adlandırır. Paul Wittek bu durumu Gagauzların Hristiyan olmalarına (1952: 639) bağlamaktadır.

Gagauzların etnik kökenine dair görüşler Gagauzlar içerisinde dahi farklıdır ve tarih boyunca farklı bölgelerdeki Gagauzlar, Gagauz-Türk, Gagauz-Bulgar, Gagauz-Yunan olmak üzere sürekli iki farklı kimlikle kendilerini tanımlamışlardır. Gagauzların Gagauzya dışında dağınık hâlde yaşamaları, aslında Gagauzya’nın dahi bütüncül toprağa sahip olmaması, Gagauzların yaşadığı ülkelerdeki milletlerin tesirinde kalmasına, asimileye uğramalarına sebep olmuştur. Ancak, Gagauzların etnik olarak kendilerini bir yere ait hissetmelerinde dinî ve kültürel benzerliklerin de etkisi vardır. Ortodoks Hristiyan olmaları ve Bulgarlarla kültürel benzerliklere sahip

olmaları Gagauzların Bulgarlara yakınlık duymasına, kendilerini Bulgar olarak gören Gagauzların var olmasına sebep olmuştur. Bu, Gagauzların yaşadıkları ülkedeki sosyal ortamın oluşturduğu bir şeydir ve asimilasyon sürecinin dışındadır. 1930’lu yıllarda Balkanlara gönderilen Türk büyükelçilerin ve diplomatların da dikkatini çeken bu husus raporlara yansımıştır. Dönemin Bükreş büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver’in, 18.01.1932 tarihli raporunda, “Aralarında bazı ihtiyarlar, Ortodoksluk nedeniyle Yunanistan, Romanya veya Bulgaristan hükümetlerine karşı bir incizap gösterirler. Fakat devamlı ve müessir bir telkin şimdiye kadar bunlar arasında işlemediği için, bu halk, Hristiyan milletlerden hiçbirine bir hususi incizap duymamıştır” (B. C. A. 030.10.246.666.30: 17) demesi Gagauzların kimlik aidiyetinde dinî inanışın etkisini gösterir.

Gagauzların etnik kökeni tartışmalarına Türk, Bulgar, Yunan, Rumen, Rus pek çok araştırmacı ve bilim insanı dâhil olmuştur. “Tuna ötesi göçmenlerinin bir kısmının ‘Gagauz’ etnik adının kullanılarak tanımlanması, 1837’de Rus İç işleri Bakanlığı yetkilisi I. Tolstoy’un hazırladığı ‘Kolonilerin İstatistiksel İncelemesi’nde yer almıştır” (Grek, 2007: 261-262). Özellikle Bulgar ve diğer Slav ırkına mensup araştırmacı ve bilim insanları Gagauzların Bulgar, Slav asıllı olduğu görüşünü savunmaktadır.

Rus-Ukrain tarihçi Apollon Aleksandroviç Skalkovski, *Bolgarskiye kolonii v Bessrabii i Novorossiyskom krae* (Besarabya ve Novorossiysk Bölgesindeki Bulgar Kolonileri) (1848) adlı eserinde, Tuna ötesinden Besarabya’ya yerleşen göçmenlerin buraya yerleşim süreçlerini detaylı olarak ele almış, ayrıca 1840’lı yıllarda köy köy gezerek gözlemlerini, istatistiksel bilgilerini yazmıştır. Skalkovski bu gezisi sırasında Gagauzlarla da karşılaşmıştır ancak eserinin hiçbir yerinde “Gagauz” adını kullanmaz çünkü Gagauzları da Bulgar saymıştır. Türkçe bilen Bulgarlar olduğunu söylemesinden Skalkovski’nin Gagauzlarla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Skalkovski doğrudan Gagauzların Bulgar olduğuna dair görüşünü belirtmiş olmasa da dolaylı olarak Gagauzları Bulgar olarak görmüştür.

Gagauz adını ilk kullananlardan biri ise Rus coğrafyacı ve etnograf Pyotr İvanoviç Koeppen (Köppen)’dir. Koeppen, 2 Eylül 1853 tarihli “Die Bulgaren in Bessarabien” başlıklı yazısında Gagauz adını kullanır ancak Bulgarlardan ayrı

görmez (1854: 197-198). Gagauzların Türkçe konuşan Bulgarlar olduklarını ifade eder.

1896 yılında Bulgar Arkeloglar K. ve H. Şkorpil kardeşler, Gagauzların Proto-Bulgar kökenli olduğuna dair orijinal bir hipotez öne sürdüler. Onların görüşüne göre; Gagauzlar ve Gacallar ortak bir kökene sahiptir. İkisi de 7. yüzyılın ikinci yarısında Balkan yarımadasına göç etmiş Asparuh Bulgarlarının bakiyeleridir. Sonraları bu Proto-Bulgarların bir parçası Hristiyanlığı kabul etti ve Gagauz oldular; İslamiyet'i kabul eden diğer kısım günümüz Gacallarının temelini oluşturdu (Guboglo, 2018: 68).

Şkorpil kardeşlerin bu görüşüne katılmak mümkün değildir çünkü 10-11. yüzyıldan itibaren Bulgaristan'ın kuzeydoğusuna yoğun bir Türk göçü olmuştur. Türklerden önce bu bölgede yaşayan İlk Bulgarlar¹ da ya daha batıya doğru göç etmiş ve Slavlaşmış ya da Peçenek ve Uz gibi Türk toplulukları arasında erimiştir. Manov da Şkorpil kardeşlerin görüşüne itiraz eder: “Şkorpil, bunca çok sayıda (800.000) Peçeneklerin ve öteki Oğuz kavimlerinin ortadan kalkmasını kabul ediyor, buna karşılık, Deliorman'da azınlık hâlinde kalmış olan İlk Bulgarların, Slavlar, çeşitli Oğuz halkları ve daha sonra buralara gelen Selçuk Osmanlıları arasında eriyip gittiğini kabul etmez” (2001: 12). Bu açıdan bakıldığında Gagauzların İlk Bulgarların torunları olabileceği ihtimali gerçeklikten uzaktır.

¹ İlk Bulgarlar sonradan Slavlaşmış, Hristiyan komşu devletlerin etkisi sonucu Hristiyanlığa geçmiş Türk topluluğudur. “Muhtemelen MÖ 2. yüzyıldaki kavimler göçü veya Sarmat dalgası içinde Orta Asya'nın güneylerinden Kafkasların kuzeyine gelmiş bir Türk boyu olan Bulgarlar ilk dönemlerindeki yayılma çabalarının başarısızlığa uğramasından sonra uzun süre Kafkasların dağlık kesimlerinde yaşamışlar ve Batı Hun devletinin yıkılmasından sonra, Atilla'nın küçük oğlu İrnek'in esas dayandığı kitle olarak yeniden tarih sahnesine çıkmışlardır. Zamanla Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyindeki düzlüklerde hâkimiyeti ele geçiren Bulgarlar, 7. yüzyılda geniş bir alanı kaplayan büyük bir devlet kurmuşlardır. Büyük hanları Kubrat'ın ismiyle özdeşleşen bu devlet uzun ömürlü olmamış, onun oğullarının birliği koruyamamaları ve yeni yeni yükselen Hazarlar karşısındaki mağlubiyetleri neticesinde dağılmıştır. Hazar egemenliğine girmek istemeyen ordalar çeşitli yerlere kaçmıştır. Bunlardan biri de üçüncü oğul Asparuh'un ordasıydı ve Aşağı Tuna boylarına yerleşerek Tuna Bulgar olarak bilinen devleti kurmuşlardır. Bu üçüncü orda günümüze kadar gelen Bulgar isminin ve devletin temelinde durmaktadır” (Karatay, 2010: 2). “Tuna Bulgar Türkleri için bir dönüm noktası olarak kabul edilen devir, Pressian'dan sonra Bulgar tahtına oturan I. Boris (852-889) zamanıdır. I. Boris (Mihail)'in özellikle politik nedenlerle Hristiyanlığın Ortodoks mezhebinin resmen kabul etmesiyle Bulgar Türklerinin tamamıyla Slavlaşması ve Bizans kültür dairesine girmesi süreci başladı. Slavca resmi dil haline geldi ve Bulgar üst düzey yönetici sınıf arasında gittikçe yayıldı. I. Boris'ten sonra Türkçe isimler ve unvanlar bile atıldı. 33 Bununla beraber zamanla bir Slav edebiyatı teşekkül etti. Slavların devlet yönetiminde eşit olarak söz sahibi olması ve Türklerle yerli Slav halk arasındaki evlilik ilişkilerinin artması Türk-Bulgar devletin Slavlaşmasını hızlandırdı. Bir süre sonra Bulgaristan Slav kültürünün ilk büyük merkezi oldu³⁴ ve Bulgarlar bir asır sonra Slavca konuşan bir millet hâline geldi. Bugün bile Bulgarlar, I. Borisi'i Bulgar ulusunun gerçek kurucusu olarak görmektedirler” (Aydın, 2002: 120-121).

Iov Titorov, Gagauzların Bulgar olarak sayılması gerektiğini söyler ve bunu Gagauzların Besarabya'ya göç etmeden önce Bulgaristan'da Varna ve Silistre'de yaşamasına ve halk geleneklerinin benzemesine dayandırır (1903: 279). Dinî inanışın etkisiyle yakınlık duyulan Bulgar kültürüyle Gagauz kültürü arasında benzerlikler olduğu doğrudur ve bu benzerliklerin oluşmasında komşuluk ilişkisinin ve evliliklerin de etkisi vardır. Ayrıca, Titorov'un bahsettiği Varna ve Silistre, tarihte Türk yerleşimlerinin çoğunlukta olduğu, bugün bile Türk köylerinin bulunduğu şehirlerdir. 19. yüzyılın ortalarında Zaşçuk ise Gagauzların görünüm, karakter ve yaşam bakımından Bulgarlardan ayrıldığını (1862a: 169) söyler.

Bulgar etnograf ve coğrafyacı Vasil Marinov da Gagauzların Slav kökenli bir halk olduğunu ileri sürer ve Gagauzlara Türklerin zorla Türkçe öğretilip kendi dillerini unutturduğunu ama Gagauzların Hristiyanlığı koruduğunu (1956: 42) söyler. Marinov iddiasının ötesinde Slav-Bulgar tarafında çok yanlı tutum sergilemiştir. Marinov, Osmanlıların bölgede hâkimiyet kurduktan sonra halkı zorla Müslüman yaptığını, sürekli katliamlarla Bulgar nüfusunun bir kısmını yok ettiğini söyler. Gagauzların Bulgarcaı unutup veya bırakıp Türkçeyi zorla öğrendiklerini iddia eder (1956: 10-12). Bu Bulgar savına karşı, Balkanlarda Osmanlı döneminde veya öncesinde dilini unutup Türkçe dayatılan ancak dinini koruyan başka bir halk olup olmadığını sormak gerekmektedir. Osmanlı döneminde din değişiklikleri meydana gelse de dilin değiştirilmesi konusunda özellikle böyle bir politika olduğu söylenemez. Buna en iyi örnek Arnavutlardır. Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti döneminde Arnavutların bir kısmı İslamiyet'e geçiş yapsalar da dil ve kültürlerini korumuşlardır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Gagauzların Bulgar kökenli bir halk olduğuna dair sav temelsizdir. 19. yüzyılın sonlarında Gagauzların arasında yaşayan Moşkov (1900: 9) da Gagauzların Bulgar kökenli olduğuna dair hipotezlerin ciddiye alınamayacağını belirtir.

Avusturya-Macaristanlı coğrafyacı ve etnograf Felix Philipp Kanitz, Bulgaristan gezisi sırasında Gagauzlarla da karşılaşmıştır. O da, Balçık'ta Gagauz köyleri olduğunu ve Gagauzların Yunan olduğunu (1882: 479) söyler. F. Kanitz'den ayrı olarak Gagauzların Yunan olduğu iddiası Yunanların bölgedeki nüfusunu arttırma ve mübadele sonrası ülkede bulunan Gagauzları asimile etme çabaları dolayısıyladır. 20. yüzyılın başında Bulgaristan'ın kuzeydoğusuna Gagauzlar hakkında inceleme

yapmaya giden Moşkov da Yunanların bu iddialarına değinmiştir. Moşkov, Bulgaristan'daki Yunanların ve Bulgarların arasında Gagauzlardan dolayı mücadele olduğunu, kendilerinin Gagauzları temsil etmek istediklerini ve Yunanların kendilerini Bizans'ın mirasçısı olarak gördüğünü ve imparatorluğu yeniden kurmak istedikleri için Gagauzlar üzerinde hakları olduklarına inandıklarını (1904b: 29) belirtir. Bu duruma, İrecek de değinir, Yunanların din adamları ve okullar aracılığıyla Gagauzların bir bölümünü kazandığını ancak Türkçenin ev içerisindeki kullanımını kıramadığını (1889: 20) söyler. Bulgarların da boş durmayıp Gagauzların asimile etmek için çalıştıklarını belirtmiştir. Yunan tarihçilerin tümü Gagauzların Yunan olduğu iddiasında değildir.

Günümüz bazı Yunanlı tarihçiler tarafından Gagavuzların, onların tabiriyle 'Gagavuzides'in, Türkçe konuşan, Küçük Asyalı ve Karamanlı (Türkçe konuşan Ortodoks Hristiyan) Yunanlı (Elen) oldukları' iddia edilmektedir. Oysa yine bazı Yunanlıların iddiasına bakılırsa; halk bilimcilerin yaptığı araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlara göre; Gagavuzlar ile Türkçe konuşan Ortodoks Hristiyan Karamanlıların ilişkilerinin/benzerliklerinin sadece dille sınırlı olduğu, bunun da sadece yazı (Yunan harflerinin kullanılması) ile ilgili olduğu, 'ifade' ve 'sözle' ilgili olmadığı yönündedir. Yine Yunan kaynaklarının öne sürdükleri görüşlere göre; 'çok ciddi tarih kaynaklarının hepsinin birleştiği bir nokta da Gagavuzların millî kökenlerinin, millî kimliklerinin 1243'te Küçük Asya'daki Selçuklu Devletinin Moğollar tarafından Köseadağ savaşından sonra dağıtılmasıyla ortaya çıktığı' şeklindedir. Tarih profesörü Anastasios İordanoğlu (Αναστάσιος Ιορδάνογλου) ve Osmanlı tarih profesörü Aleksis Savvidis (Αλέξης Σαββίδης) Gagavuzları, Bizans döneminde Hristiyanlığı kabul eden Türkler olarak kabul etmektedir (Cin, 2010: 19, 38).

Gagauzların kökeni konusunda farklı bir görüş de Fransız kâşif ve etnograf Guillaume Lejean'a aittir. Lejean, *Ethnographie de la Turquie d'Europe* (Avrupa Türkiye'sinin Etnografyası) adlı eserinde Gagauzları farklı milletlerle karıştırmıştır. Valkaneş'te Türkçe konuşan Hristiyanlar olduğunu belirtirmiştir ancak Gagauzları Arnavutlarla karıştırmıştır. Lejean, bu halkın kendine *Gagheoutz* dediğini ifade eder ve bu halkın Arnavut olduğunu (1861: 17) söyler. Daha sonra Dobruca ve Kavarna'daki Gagauzları Türklerle karışan Bulgarlar (Lejean, 1861: 29) olarak görür. G. Lejean'ın görüşleri bu sebeplerden dolayı tutarsızdır.

Gagauzların Türk soylu olduğuna dair görüşler arasında ise Gagauzların Uz, Kuman veya Selçuklu Türklerinin torunları olduğuna dair görüş farklılıkları vardır. Bilimsel

anlamda Gagauzları Bulgarlardan ayrı bir etnonim olarak gören ilk kişi Rus filolog, Slavist, tarihçi Viktor İvanoviç Grigoroviç'tir. Grigoroviç Besarabya'daki Bulgar devlet okullarının eğitimini denetledikten sonra 1869 yılında hazırladığı raporunda, Komrat'ta Türkçenin Bulgarca karşısında daha çok konuşanı olduğunu belirtip burada Gagauz adında bir halk yaşadığını, Gagauzların Dobruca'dan ve Bulgaristan'ın kuzeydoğusundan buraya geldiğini söyler. Ayrıca, Avdarma'da Türkçe konuşanlar olduğunu, Çadır-Lunga'ya gittiğinde Bulgarlarla karşılaşacağını beklerken buranın Gagauz yerleşim yeri olduğunu belirtir (Grigoroviç, 1916a: 135-138). Grigoroviç, göçmenler arasında Türkçe, Arnavutça konuşanların olduğunu, bu yüzden Besarabya'daki göçmenlerin tamamını Slav olarak kabul edenlerin aksine buradaki tüm göçmenlere Slav diyemeyeceğini (1916b: 148) söyler.² Grigoroviç'e göre Gagauzlar Kumanların torunlarıdır ve erken dönemde Hristiyan olduklarından dolayı Slav dilini³ bilmemektedirler. Grigoroviç'in Gagauzlar hakkındaki görüşlerinin bir nokta dışında doğru olduğu söylenebilir. Gagauzlar, Kumanların değil, Uzların baskın olduğu Balkanlardaki Türk halklarının torunlarıdır ve erken dönemde Hristiyan olmaları sebebiyle dillerini koruyabilmişlerdir. Uzların Balkanlara göç etmeden önce ve göçün ilk dönemlerinde Hristiyanlığa geçtikleri söylenebilir.

Çek tarihçi Konstantin Josef İreček de V. İ. Grigoroviç'in fikrini benimsemiş ve Gagauzların Kumanların torunu olduğunu söylemiştir. İreček, 1876'da yazdığı *Dějiny bulharského naroda* (Bulgarların Tarihi) adlı eserinde, Gagauzların Varna yakınlarında, Dobruca'da, Besarabya'da yaşadığını ve Yunan kökenli olduklarını söyler (1876: 522). Ancak daha sonra fikrini değiştirir ve bunu şöyle açıklar:

Elimde az kaynak varken Gagauzların sayılarını da hafife alarak onların Yunan kökenli olduğunu düşündüm. Fakat Bulgaristan'da kaldığım süre boyunca bu halk hakkında bilgi edinmeye çalıştım; çok geçmeden Gagauzların Yunanlardan ve Bulgarlardan farklı bir halk olduğu konusunda emin oldum. Gagauzlar, kuşkusuz, Orta Çağ'da, o zamanlar Bulgar İmparatorluğu olan topraklara yerleşen ve Osmanlı'nın fethinden çok önce Hristiyanlığı benimsemiş olan eski Türk kavminin kalıntısıdır. Dilsel ve tarihî izler ise Kumanlara kadar uzanmaktadır (İreček, 1890: 20, 27-28).

² Grigoroviç, 1869'daki raporu dolayısıyla Besarabya'daki göçmenlerin tamamını Slav görmediği için Slav milliyetçilerinden tepki görmüştür. 1869'daki raporu, Gagauzların Kumanların torunu olabileceği fikrinin ilk kez ortaya atıldığı yazı olması bakımından önemlidir.

³ Bölgedeki Hristiyan halkların çoğunluğunu Slavlar oluşturmaktadır.

Macar tarihçi Lajos Thallóczy de, “1229-1242 yılları arasında Tuna nehri civarına, Bulgaristan’a yerleşen Kumanların torunları bugünkü Gagauzlardır” der (1900: 150). Gagauzların Kumanların torunu olduğuna dair görüş İrecek’ten sonraki tarihçiler ve etnograflar tarafından da benimsense de özellikle dil ölçütleri Gagauz-Kuman bağına engel olmaktadır. “Bu hipotezin iki zayıf tarafı vardır. Birincisi, 14-15. yüzyılda Kumanların günümüz Gagauzlarının oluşumunda hangi rolü oynadığını takip etmeye imkân veren herhangi bir belge bulunmamıştır. İkincisi; D. G. Gadjanov, T. Kovalskiy ve V. A. Moşkov’un belirttiği gibi Kumanların ve Gagauzların dillerinde önemli farklar vardır” (Guboglo, 2018: 75).

Oğuzname/Selçukname’yi esas alarak Gagauzların Selçuklu Türklerinin⁴ soyundan geldiğine dair görüşler de vardır. Bu görüşü savunanlar, Gagauz adının etimolojisini de Selçuklu sultanı II. Keykâvus’tan geldiğini söyleyerek açıklarlar. “Bulgar tarihçiler G. Balasçev ve İ. K. Dimitrov Türk-Selçuklu hipotezinin kurucusudur” (Guboglo, 2018: 74). Balasçev, “Oğuzname’nin Seyyid Lokman rivayetini esas alarak Gagauzların Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus’u (1261-1282) takip ederek Bizans İmparatoru VIII. Mihail Paleolog’a sığınan Türkler olduğunu ileri sürüştür” (Güngör ve Argunşah, 1998: 17). Bu görüşü savunan Avusturyalı tarihçi Paul Wittek ise Yazıcıoğlu’nun *Tevârih-i Âl-i Selçuk*’u esas almıştır. Wittek, Gagauzlarda Anadolu Türklüğü kökeninin de kabul edilmesi gerektiğini belirtir ve bu noktada kaynak olarak Yazıcıoğlu Ali’nin eserinde Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus hakkındaki bölümü kullanır, Keykâvusla Anadolu’dan Dobruca’ya yerleşen Türklerin sonradan Hristiyan olup bugünkü Gagauzları meydana getirdiğini (1952: 640, 653) söyler. Ernst Max Hoppe (1934: 134-135) ile Türkiye’den Kemal Karpat (1996: 289) ve Halil İnalçık (1993: 10) gibi tarihçiler de bu görüşü desteklemektedirler.

Gagauzları Türklük dairesi çerçevesinde değerlendiren tarihçi ve etnografların bir kısmı ise Gagauz halkını 11. yüzyılda Balkanlara giren Uzların (Oğuzların) kalıntısı olarak görmektedirler. Gagauz çalışmalarının en önemli ismi etnograf Valentin Moşkov, Gagauzlar ile Orhon Yazıtları’nın sahiplerinin, Rus kroniklerinde *Torki* ve *Uz* olarak adı geçen halkların aynı halk olduğunu ifade eder ve Gagauzları Uzların

⁴ Bu görüşü savunanların gerekçesi Balkanlardaki Selçuklu yerleşimi dolayısıyladır. Bu yerleşimin sebep ve sonuçları aşağıdaki bölümlerde, Balkanlardaki Türk yerleşiminin evrelerinde ele alınacağından dolayı tekrar olmaması için burada bu konuya girilmemiştir.

(Oğuzların) torunu olarak (1900: 14) görür. Gagauzların millî lideri Mihail Çakır (2005: 28) ve Bulgaristan Gagauz'u Atanas Manov (2001: 39) da Gagauzların Uzların torunu olduğu görüşünü benimsemiştir.

Gagauzları bu görüşler dışında Uz, Peçenek, Kuman, Selçuklu Türklerinden oluşan Balkanlardaki Türk halklarının katmanlarının bakiyesi olarak gören tarihçiler de vardır. Osmanlı öncesi dönemde, Balkanlara sırasıyla Peçenek, Uz, Kuman ve Selçuklu Türklerinin göçü meydana gelmiş ve bu Türk toplulukları Balkanlarda Türklüğün birer katmanı olmuştur. 14. yüzyılda Osmanlının Balkanlara girmesinden önce bu Türk topluluklarının bir kısmı zaten Hristiyanlaşmıştır; zira, henüz Karadeniz'in steplerindeyken Hristiyanlaşmış, Balkanlara geldikten sonra Hristiyanlaşma devam etmiştir. Gagauzların Uzların baskın nüfusa sahip olarak Uz, Peçenek, Kuman ve Dobruca'ya geldikten sonra Hristiyan olan Selçukluların torunları olduklarını söylemek tarihin olağan akışına uygun olacaktır. Nitekim, Polonyalı Türkolog ve şarkiyatçı Tadeusz Kowalski, 1929 yılında Bulgaristan'ın kuzeydoğusundaki Türkleri ve dilini araştırdıktan sonra şu kanıya varmıştır:

Gagauzları, Deliorman Türklerinde olduğu şekilde, üst üste üç tabakadan müteşekkil bir maden filizi imiş gibi telâkki edebiliriz. En eski tabaka, şimalli bir Türk topluluğunun bakiyesinden, ikinci tabaka, Osmanlıları gelmelerinden daha önceki bir devre çıkan kuvvetli bir cenuplu gruptan, üçüncü tabaka da Osmanlı devrinin Türk kolonlarından ve Türkleşmiş unsurlarından teşekkül etmiştir. Gagauzların Hristiyanlığı, şüphesiz menşei Tuna ötesi olan en eski tabakadan geliyor. Deliorman Türklerinin İslamlığı ise, cenup menşeli ikinci ve üçüncü tabakadan gelir (Kowalski, 1949: 499-500).

Kowalski'nin görüşüne katılmak tarihî gerçeklere de uygun olacaktır. Polonyalı Türkolog Włodzimierz Zajaczkowski de “Tarihî ve etnografik gerçeklere dayanmak suretiyle Gagauzların kökeni üzerine en ikna edici hipotez, daha Osmanlı fethi öncesinde Balkan yarımadasına gelmiş olan göçebe Türk boylarıyla onların etnogenezi arasında ilişki kurandır” (2018: 267) diyerek Gagauzları Osmanlı öncesi Balkanlara yerleşen Türk boylarının bakiyesi olarak görür. Gagauz asıllı Rumen tarihçi M. Guboglo, “Gagauzların kökenini sadece Türk-Selçuklularla değil, aynı zamanda Oğuzlarla ilişkilendirmektedir” (2018: 73). Müstecib Ülküsal (1966: 16, 58) da aynı görüşü benimsemiştir ve Gagauzları Uzlara mensup saymıştır.

10. Yüzyıldan Günümüze Balkanlardaki Türk Yerleşimi Tarihi

Gagauzların etnik kökenini tespit etmek, Türk kökenli olduğu fikrini sağlam zemine oturtmak için tarih boyunca Balkanlardaki Türk yerleşimlerini ele almak doğru olacaktır. Balkanlara göç eden ilk Türk boylarından biri olan Peçenekler, Kaşgarlı'nın eserinde *Beçenek* “Oğuz boylarının on dokuzuncusu; Rum’a yakın oturan Türk boyu” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 579) olarak geçer ve yirmi iki Oğuz boyu arasında sayılır. Peçenekler, devlet kuramasa da Orta Asya, Anadolu ve Balkanlara kadar varlığı sürülebilen Türk topluluklarından biridir. 10. ve 11. yüzyıllarda Karadeniz’in kuzeyinde ve Balkanlarda mühim siyasi roller oynayan (Sümer, 1972: 320) Peçenekler hakkındaki bilgiler komşuluk yaptığı ve mücadele ettiği Bizans ve Rus kaynakları üzerinden edinilir. “Peçenek adının kaynaklarda kaydediliş şekli şöyledir: Bizans kaynaklarında; ‘patzinak’, Latin kaynaklarında; ‘pecenaci’, ‘pacinacae’, ‘bissenus’, Rus kaynaklarında; ‘peçenyeg’, Ermeni kaynaklarında; ‘badzinag’, Macar kaynaklarında; ‘beşenyö’” (Taşağıl, 2015: 288; Namık, 1933: 9). Batı Göktürk boylarından olan Peçenekler, Göktürk Devleti’nin yıkılışı sonrası boyların kendi aralarındaki mücadelelerinin sonucunda batıya doğru göç etmiştir.

Peçenekler hakkında detaylı ve ilk bilgiler Bizans imparatoru VII. Konstantinos’un (Konstantinos Porfirogennetos) *De Administrando Imperio* (İmparatorluğun Yönetişimi Üzerine) adlı eserinde yer alır: “Peçenekler, İdil ve Ural nehirleri civarında yaşıyorlardı. Hazarlar ve Uzlara komşuydular. Peçenekler 9. yüzyılın sonlarında⁵ Hazarlar ve Uzlara karşı mücadelesinde⁶ yenilgiye uğradı ve yaşadığı topraklardan çıkarıldı. Bu topraklara Uzlar yerleşmiştir. Peçenekler kendilerine yurt ararken Macarların⁷ yaşadığı bölgeye gelip onları mağlup ederek buraya yerleşmişlerdir” (Konstantinos Porfirogennetos, 1985: 167). 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi’nin canlı tanığı Bizans tarihçisi Michael Attaleiates⁸ Peçeneklerin

⁵ Konstantinos eseri 948-952 arası yıllarda yazmıştır. Eserinde ise bu hadise için iki farklı zaman aralığından bahseder. Aynı paragraf içerisinde önce 50 yıl önce daha sonra 55 yıl önce olduğunu söyleyerek iki farklı zaman dilimi verir. Bu sebeple “9. yüzyılın sonlarında” diye çevrilmiştir.

⁶ Akdes Nimet Kurat, Hazarların Uzlara Peçeneklerin işgal ettikleri yerleri vereceklerini bildirmiş olabileceğini, bu şartla da Uzların Peçeneklere karşı savaş açtığını söyler. Konstantinos da Peçeneklerin çıkarıldıkları yurtlarına Uzların yerleştiğini (1937: 40) ifade eder.

⁷ Konstantinos eserinde Macarları “Türk” olarak adlandırmıştır.

⁸ Michael Attaleiates eserini 1079-1080 yıllarında Grekçe olarak yayınlamıştır. Grekçe bu eser Anthony Kaldellis ve Dimitris Krallis tarafından Grekçeden İngilizceye çevrilmiştir ve 2012 yılında

Bizans topraklarına sürekli baskın düzenlediklerini, yaşamlarını kılıç ve ok-yayla geçirdiklerini (2012: 53) söyler.

Peçenekler, 9. yüzyıl ortalarına doğru Cim (Emba), ve Yayık (Ural) nehirleri boyunca yaşamışlardır. Yaz mevsiminde belki de Orta İdil sahasına kadar gidiyorlar ve İdil Bulgarları sınırlarına yaklaşıyorlardı. Peçeneklerin güney Urallarda Başkurtlar ile temasa gelmiş olmaları da mümkündür. Peçenekler kışın da Yayık (Ural) nehrinin mansaplarında kalmışlardır. Bu suretle göç sahaları itibariyle Hazarların komşusu olmuşlar ve bunun sonucu iki zümre arasında bir takım münasebetler tesis edilmiştir (Kurat, 1972: 44-45).

Peçenekler ticaret yollarının kontrolü için başta sadece Hazarlarla mücadele etse de Hazarların Uzları yanına çekmesinden sonra, destek almasının sonucu bu baskıya dayanamamıştır. “İdil Nehri’ni geçen Peçenekler Etel-Közü mevkiindeki Macarları mağlup ederek bölgeden uzaklaştırıp kendileri yerleştiler (889-893). Böylece Peçenekler, Don Nehri’nden Dinyeper’in batısına kadar uzanan bozkırlara hâkim olmuşlardır” (Taşağıl, 2015: 288). Peçeneklerin Macarları yaşadığı bu yerden çıkarması Macarların bugünkü yaşadığı yere yerleşmelerini sağlamıştır ve Peçenekler Avrupa tarihini de etkilemişlerdir. “Macarların Tissa ve Tuna sahasını işgal etmeleri ile Polonya ve Bohemya’daki Slavlar ile Balkanlardaki Slav zümreleri arasındaki bağlantı da kalmamıştır. Peçeneklerin Macarları eski yurtlarından çıkarıp, yeni yurtlarına gitmeye zorlamaları ile Batı ve Doğu Slavları ile Güney Slavları arasındaki bağlantı ortadan kalkmıştır” (Kurat, 1972: 47).

Peçenekler, 9. yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz’in kuzeyindeki bozkıra göç ederek Slavlarla sınır komşusu olmuştur. “Rus vakayinamelerinde Peçeneklere ait ilk kayıt ancak 915 senesinde başlar” (Kurat, 1937: 85). Bu bölgede, bu sefer Peçeneklerin Ruslarla mücadelesi görülür. “Peçeneklerin Karadeniz’in kuzeyine gelerek Don’dan Tuna’ya kadar uzanan geniş bozkırları işgal etmelerinin Kiev Knezliği tarihi üzerinde büyük tesir yaratır. Tanınmış Rus tarihçisi Kluçevski’nin tabiriyle, ‘Rusların steppe mücadeleleri işte bu Peçeneklerle başlamaktadır’” (Kurat, 1972: 47). Daha önce de belirtildiği gibi göçebe yaşam sebebiyle Peçenekler bir devlet kuramamıştır ve Karadeniz’in kuzeyinde savaşçı yapılarıyla Bulgarların ve Bizans’ın

Harvard Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Bu tez çalışmasındaki Attaleiates’ten yapılan alıntılar da Kaldellis ve Krallis’in İngilizce çeviri çalışmasından yapılmıştır.

savaşlar sırasında yanına çekmeye çalıştığı bir halk olmuştur. Özellikle Rusların Karadeniz'e inişini engellemesi bakımından Bizans için Peçenekler büyük önem taşımaktaydı. Peçenekler bu yeni yerleşim yerinde en çok Ruslarla mücadele etmiş ve Rusların bölgesine baskınlar, akınlar düzenleyip esirler almıştır. Peçenekler, knez Svyatoalav devrinde 968'de Kiev'i kuşatmışsa da şehre girmemişlerdir. “*Rus İskender* olarak bilinen knez Svyatoalav, 972'de Bizans seferinden dönüşte Peçeneklerin başbuğu Küre ve adamları tarafından yakalanılarak tüm adamlarıyla birlikte kılıçtan geçirilmiştir” (Kurat, 1972: 51-52). Peçeneklerin sonraki Rus knezlerle de mücadeleleri devam etmiştir. 11. yüzyılın başlarında Karadeniz'in kuzeyinde yaşam süren Peçeneklerin yarı göçebe yarı yerleşik yaşamı Uzları batıya doğru iten Kumanlar yüzünden bozulmaya başlamıştır. Peçenekleri eski yurtlarından çıkaran Uzlar, bu defa Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Peçeneklerle karşı karşıya gelmiştir.

“11. yüzyılın başlarında, Uzların esas kitlesi İdil'in batı tarafına geçmiş ve Don boylarını işgale başlamıştır. Peçenekler de Dinyeper'e doğru kaymaya başlamışlardır. 10. yüzyılın ortalarından itibaren, bilhassa 943-972 yıllarında Peçeneklerin kalabalık zümreleri Macaristan'a gidip yerleşmiştir. Esas kitle ise Dinyeper'in sağ tarafındaki Dinyester (Turla) boyuna, Besarabya'ya gitmişti” (Kurat, 1972: 53). Uzların baskısından dolayı Peçenekler daha da batıya doğru hareket etmeye başlamışlardır. Peçenekleri tekrardan gelen Uz baskısı ve diğer tarafta Kiev Knezliği yıpratmıştır. Peçenekler batıya göç etse de kalan Peçenek grupları, 1036 yılında knez Yaroslav önderliğindeki ordu tarafından Kiev'de yenilgiye uğratılmıştır. “1036 yenilgisinden sonra Peçenekler Kiev'i terk etmiştir ve Tuna boylarında toplanmıştır. Esas kitle bu sıralarda aşağı Dinyester ve Tuna boyuna doğru gitmiştir. Peçeneklerden boşalan bozkırlara bir müddet sonra Uzlar gelmiştir” (Kurat, 1937: 102; Kurat, 1972: 53). Tuna boylarına yerleşen Peçenekler Balkanlara geçmek istemişlerdir ve bunun için Bizans ile anlaşmışlardır. 1048-1049 yıllarında Peçenekler arasında iç mücadeleler yaşanmıştır ve bazı Peçenekler Bizans'a sığınmıştır. Kurat, sığınan bazı urukların Bizans ile anlaşarak Tuna nehrinin güney sahillerinde yerleştirildiğini söyler (1937: 132). Bu sırada, öldürülmek istenen Balçaroğlu Kegen adındaki Peçenek liderlerinden biri yaklaşık 20.000 adamıyla Bizans'a sığınmış ve daha sonra adamlarıyla beraber Hristiyan olmuşlardır. İmparator, Kegen ve adamlarını “Tuna boyundaki Silistre-Ruşçuk arasına

(Deliorman'a) yerleştirmiştir" (Cebeci, 2008: 30). "1048'den sonra birçok Peçenek zümresinin Bizans'ın hizmetine girdiği ve hatta Anadolu'ya dahi gönderildikleri biliniyor. Anadolu'da Peçeneklerle ilgili birçok yer adı Bizanslılar tarafından yerleştirilen Peçeneklerin izleri olsa gerektir" (Kurat, 1972: 63). Peçenekler, 11. Yüzyılın ikinci yarısında Tuna'ya kadar gelen Kumanlarla mücadeleye girmişlerse de başarılı olamamışlardır. "29 Nisan 1091'de, Meriç Nehri'nin aşağı mecrasında, Kumanlar tarafından yenilgiye uğratılmışlar ve askerî kuvvet olmaktan çıkmışlardır. Kalıntıları Balkanlarda, Bosna'da ve bazı yerlerde iskân edilmiştir. Daha sonra Peçenekler kaybolup gitmiş ve hatıraları Macaristan, Balkanlar, Anadolu ve Rusya'daki yer adlarında muhafaza edilmiştir" (Kurat, 1972: 64). Peçenekler, ayrıca, 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nde Bizans'ın tarafında savaşa girse de savaş sırasında bir takım Peçenek, Türk olduklarını anladıkları Selçukluların tarafına geçerek⁹ Anadolu'nun Türk yurdu olmasında önemli rol oynamıştır.

Balkanlardaki bir diğer Türk varlığı katmanını Rus kaynaklarında "Torki"¹⁰, Bizans kaynaklarında "Uz" olarak geçen, bir başka görüşe göre, Gagauzların atası sayılan Uzlar yani Oğuzlar oluşturmaktadır. Uzlar da Peçenekler gibi Göktürk Devletinin yıkılmasından sonra batıya göç eden ve daha önce de bahsedildiği gibi Peçenekleri 9. yüzyılın son çeyreğinde İdil'in karşı kıyısına, batıya sürükleyen Türk boylarından biridir. Peçenekleri İdil-Ural bölgesinden çıkardıktan sonra buraya yerleşen Uzlar, Kıpçakların Uzları batıya doğru sürüklemesine kadar burada yaşamışlardır. Kurat, Uzlar için "Torki" adının kullanılmasının Türk boyları arasında Türk

⁹ Malazgirt Meydan Muharebesi'nin canlı tanığı Michael Attaleiates kaç kişinin Selçukluların tarafına geçtiğine dair bir sayı vermez. Ancak, o geceyi şöyle anlatır: "Türkler anlaşılabilir şekilde uluyup sesler çıkartarak, ok atarak kampın etrafında dolaşılar ve korkuyla bizi sıkıştırdılar. Gece ay yoktu, kovalanırken herkes içeri girdi; o karanlıkta kimin kaçtığı kimin takip ettiği belli olmuyordu. Bunun kapsamlı bir saldırı olduğu sanıldı. Ayrıca, ordudaki paralı askerler olan Türkler [yani Peçenekler ve Uzlar] her bakımdan Türklere [yani Selçuklulara] benziyordu. Bu da o gece durumu iyice kafa karıştırıcı bir hâle soktu. Muazzam bir korku hâkimdi. Anlaşılabilir çığlıklar ve bağışlardan söz ediliyor, her yerde tehlike ve kafa karışıklığı vardı. Herkes için, ölüm, o zamana kadar tanıklık ettiğimiz her şeye göre tercih edilirdi. Böyle bir şeyi yaşamamak talih sayılırdı. Kampa girmediler ama geri de çekilmediler. Kampın etrafında bağırıp çığlık atarak ok atıldılar. Herkesin gece boyunca gözleri fal taşı gibi açıktı ve insanların uykusuz kalmasını sağladılar. Tehlike kılıcını çekip doğrultmuşken kim uyuyabilir ki? Tüm bunlar yetmezmiş gibi ertesi gün bile at koşturmaktan ve bizi savaşa çekmekten vazgeçemediler. Ayrıca, yakınlardaki nehri de ele geçirip askerleri susuz bıraktılar. Aynı gün, *Tamis* adındaki bir Türk [Peçenek veya Uz] komutan askerleriyle beraber Türklerin [Selçukluların] safına geçti. Yaşam tarzları birbirine benzeyen diğer Türklerin de bunu yapabileceğinden şüpheleniliyordu. Bu saf değiştiriş ordunun moralini bir hayli bozmuştu..." (Attaleiates, 2012: 285-287).

¹⁰ Rusçada *ü* sesi olmadığından ve Oğuzların kendini "Türk" diye adlandırdığından dolayı Rus kaynaklarında *Tork* diye geçer (Rásonyi, 1984: 68).

adlandırmasının en çok Uzlar arasında yaygın kullanıldığını gösterdiğini (1972: 65) belirtir. Uzlar, Kiev Knezliği'nin 1036 yılında Peçenekleri mağlup etmesinin ardından Karadeniz'in kuzeyine, Peçeneklerden boşalan bölgeye yerleşmişlerdir. Uzlar yeni yerleşim yerinde Ruslara saldırılar düzenlemiştir. Bunun sonucunda 1060 yılında Rus knezleri birlik olarak Uzlara saldırarak Uzları bölgeden çıkarır ve Uzlar Tuna'nın ötesine geçip 1064'te Balkanlara, Peçeneklerin yaşadıkları bölgeye gelir.

Uzların Prut ve Tuna boylarında kalmaları ve Balkanlara geçmeleri bu yerlerin tarihi ve etnografyası bakımından çok önemlidir. Bugüne kadar dillerini ve Türk folkloru hususiyetini muhafaza etmeye muvaffak olan Gagauz Türkleri işte bu tarihlerde, Kumanların tazyiki ile aşağı Tuna boyuna gelip yerleşen Uzların bakayasıdır. Balkanlarda, Makedonya'da Türk unsurunun yeniden kuvvetlenmesi (burada eski Vardar Türkleri ve Moglena'da yerleştirilen Peçenek kolonileri mevcuttu) işte bu Uz istilasından sonra mümkün olmuştu (Kurat, 1937: 151).

“Uzlar, öteden beri düşmanları olan ve Bizans'ın hizmetine giren Peçenekler tarafından kitle halinde öldürüldükleri gibi, hastalıktan da pek çok zayıf vermişlerdir. Bunlardan küçük bir kalıntı Bizans tarafından türlü yerlerde iskân edilmiş ve bir kısmı da bugünkü Dobruca'da kalarak Gagauzları teşkil etmiştir” (Kurat, 1972: 66-67). Bazı Uz grupları ise Rus knezlerinin hâkimiyeti altına girmiştir. Bizans tarafından iskân edilen Uzlar savaşlarda kullanılmıştır. “Bizans İmparatorluğu bu Türk kitlelerinden ‘Türkopol’ adı verilen askerî kıtalar oluşturmuş ve bunları kendi ülke savunmasında kullanmıştır. Bunların en çok bilineni 1071 yılında Malazgirt Savaşı'nda Selçuklulara karşı Bizans ordusunda bulunan Türk askerleridir” (Güngör ve Argunşah, 1998: 29). Malazgirt Savaşı sırasında Peçenekler gibi Uzlardan da Türk olduklarını anladıkları Selçukluların safına geçenler olmuştur ve savaşın seyrine etki etmişlerdir. “Moğolların 1224 Kalka Savaşı'nda birleşik Rus-Kuman-Kıpçak ordusunu yenmesi üzerine Rus sınır boylarında yaşayan Uzlar göç etmek mecburiyetinde kalmışlar ve Dobruca'ya gelmişlerdir. Karadeniz kıyılarına, Silistre, Markayla, Kavarna, Balçık, Varna gibi yerlere yerleşen Uzlar, dillerini ve milliyetlerini korumuşlardır” (Yücel, 2020: 497).

Balkanlardaki Türk varlığının bir katmanını da Kumanlar oluşturmuştur. “Kaynaklarda en çok Kuman adı ile bahsedilmesine rağmen, bu etnik ismin birçok farklı söyleniş şekli vardır. Kumanlara Ruslar ‘Polovets’, Bizanslılar ve Latinler

‘Kumanos, Kumanon, Cumanus, Komani’, Almanlar ve diğer batılı milletler ‘Khartes’, Macarlar ‘Kun’, Müslümanlar ‘Kıpçak’ demişlerdir” (Taşağıl, 2015: 293). 11. ve 14. yüzyıllar arasında Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda büyük bir hâkimiyet kuran Kumanlar da Türklerin ana yurdunda Batı Göktürklerin zayıflamasından, Çin’in güç kazanmasından sonra batıya göç etmek zorunda kalan Türk boylarından biridir. Türk boylarının batıya doğru ilerleyişi boyların birbirini ittirmesiyle de meydana gelmiştir. Peçenek ve Uzlarda bahsederken de söylenildiği gibi, Peçenekleri yaşadığı bölgeden çıkararak Uzları da bu bölgeden Kumanlar çıkarıp Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlara sürmüş; daha sonra 11. yüzyılda Kumanlar Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlara gelmesiyle Uzlara buradan da batıya, Balkanlara gidişinde rol oynamışlardır.

Kıpçaklar, Peçenekler ve Uzlardan boşalan yerleri işgalle kuzey Kafkaslara, Kuban boyuna ve aşağı Don boyuna ve oradan da Dinyeper (Özü) istikametine gitmişlerdir. Kumanlar 1060’tan sonra Uzlara takiben Tuna boyuna doğru süratle ilerlemişler ve 1064’te Uzlara Tuna’nın güneyine atmışlardır; aynı zamanda Kumanların Transilvanya-Macaristan istikametine ilerledikleri anlaşılmaktadır. 11. yüzyıl sonlarında Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlar tamamıyla Kıpçak-Kumanların eline geçmiş bulunuyordu. Doğu kaynaklarında buralar ‘Deşt-i Kıpçak’ (Kıpçak bozkırları) adını almaya başlamış ve bu ad Moğol istilasından sonra umumileşmiştir (Kurat, 1972: 150-151).

Yaklaşık iki asır Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda hâkimiyet süren Kumanların hâkimiyetine 1239-1240’ta Moğollar son vermiştir. Moğol orduları bu bölgeye gelip Kuman ordusunu bölgeden çıkarıp önüne katmış; Kumanlar da Balkanlara ve Macaristan’a gitmiştir.

Balkanlarda Osmanlı Dönemi öncesinde Türk varlığının son katmanını Oğuznamelerin kaynaklığı ışığında Selçukluların oluşturduğunu söylemek mümkündür. 13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus, Moğol baskısı sebebiyle beraberindeki Türkmen toplulukla önce Antalya’ya gitmiş, oradan İstanbul’a, Bizans’a sığınmıştır. Gagauz adının II. Keykavus’tan geldiğine dair görüşler varsa da Keykavus’un değil, Türkmen taifesinin Dobruca’ya yerleştiği düşünülür. Kaynaklarda Keykavus’un Dobruca’ya gittiğine dair bir bilgi yoktur. Faruk Sümer, Keykavus’un Türkmenlere dayanarak Moğolları Anadolu’dan çıkarmak için mücadele ettiğini ancak kuvvetli bir şahsiyet

olmadığını; savaş meydanında bulunmaktan hoşlanmadığı gibi meseleleri siyasi olarak halletmeyi de bilmeyip hükümdarlığını da hissi bir davranışı sonucu kaybettiğini (2022: 356) söyler. Keykavus 1262’de Moğolların eline düşmemek için Bizans İmparatoru VIII. Mihail Paleologos’a sığınır ve yardım ister. “Keykavus başı her dara düştüğünde Rumlardan yardım istiyordu. Bunun en büyük nedeni ise Hristiyan annesi ve dayılarının tesiriydi” (Kayalıoğlu, 2006: 60). VIII. Mihail, Keykavus’a yardım eder ve ağırlar. İbn Bîbî, Bizans imparatorunun ağırlaması ve Keykavus’un akıbetini şöyle anlatır: “Rum Kralı ona saygı ve sevgi gösterip izzet ve ikramda bulundu, büyük kişilerin ve insani duygusu olanların yapacakları görevlerin hiçbirini ihmal etmedi. Onun adamlarına ve mallarına da özen gösterdi. Onlar, rahatlık ve bolluk içinde durmadan içip eğlenerek vatanlarını ve meskenlerini unuttular. Her gün zevk ve eğlenmekten başka bir şey düşünmediler” (1996: 160). Yazıcıoğlu Ali’nin Selçuknamesinde, Keykavus ve adamı Ali Bahadır’ın bir gün imparatora giderek, “Biz Türk taifesiyiz, daima şehirde duramayız. Dışarıda bir yer, bir yurt olsa Anadolu’dan bize bağlı Türk obalarını getirip orada yaylasak ve kışlasak” (Bakır, 2008: 656) dediği yazar. VIII. Mihail de bu isteğe cevap olarak onlara yerleşmeleri için Dobruca’yı vermiştir. Bunun üzerine, Keykavus Anadolu’daki Türklere haber etmiş ve gelen Türkler Dobruca’ya yerleştirilmiştir. Böylelikle Balkanlardaki Osmanlı öncesi son Türk katmanı da yerini almıştır. Önce Peçenekler ve Uzlar daha sonra Kumanlar ve Anadolu’dan gelen Türkmenlerle Balkanlardaki Türk varlığı yerini artık sağlamlaştırmıştı. Yazıcıoğlu Ali, Dobruca’ya en çok göçün Üsküdar’dan olduğunu söyler. Daha sonraki süreçte ise imparator ve Keykavus’un arası açılmıştır. Bunun sebebini İbn Bîbî şöyle açıklar: “Keykavus, Ali Bahadır ve Kir Kedid (sultanın dayısı) içip eğlenirken, Keykavus’un adamlarının arttığı, imparatorun yerini alabileceği üzerine konuşurlar. Sultanın ikiyüzlü ve hilekâr dayısı Kir Kedid’in bunu imparatora duyurması üzerine VIII. Mihail ile Keykavus’un arası açılır. Ali Bahadır öldürtülür, Keykavus ve ailesi esir alınır” (1996: 161). Keykavus’u İstanbul’a ordusuyla gelen Berke Han kurtarmıştır, Keykavus’u taifesi ve Sarı Saltık’la beraber Kırım’a götürmüştür. Keykavus’un 1278’de Kırım’da ölmesi üzerine taifesi Sarı Saltık’la beraber tekrar Dobruca’ya dönmüştür. Yazıcıoğlu Ali, Dobruca’nın o dönemki durumunu şöyle anlatır:

Berke Han'ın hükmüyle merhum Sarı Saltık [ve Türkmenler] yurtlarına, Dobruca'ya geri döndüler. Osman Bey Bilecik'i fethetti. Günden güne Karasi ve Aydın'a göçler oldu, Türk evleriyle doldu. Rum ilinde Dobruca'da oturan Müslümanlar bile Karasi'ye geldiler. O tarihte Rum ilinde, Dobruca vilayetinde duran Müslümanlar Halil Ece ile göçüp gemiyle Karasi iline geçtiler çünkü Anadolu'da fetret devriydi. Bulgar beyleri de isyan edip Fasilyus'un¹¹ üzerine gitmiş, Rum ilinin çoğunluğunu almışlardır. Onlar bu sebeplerden dolayı Anadolu'ya göç ettiler. Rum ilinde kalanlar Sarı Saltık'ın ölümünden sonra mürtet ve ahriyan olmuşlardır (Bakır, 2008: 726-727, 742-743, 770-771).

“Yazıcıoğlu'nun Oğuzname'sindeki bütün açıklamaları kendisinden aldığı Selçuklu devri tarihçisi İbn Bîbî, Keykavus'un İstanbul'a kaçışını açıkça anlatmasına rağmen Gagauzların ataları olabilecek yarı göçebe birçok Türk'ün ona refakat ettiğine dair bir izlenim bırakmamaktadır: Onların hepsi, olsa olsa düzenli ordunun zayıf unsurlarıdır” (Güngör, 2016: 230). Yazıcıoğlu Ali'nin eserini kaynak olarak almak gerekirse, Dobruca'da kalan Türkmenler; Peçenekler ve Uzlar gibi, bugünkü Gagauzlar ve Balkanlardaki diğer Türk halklarının atası sayılabilir. Bölgedeki Türkler 14. yüzyıldan itibaren ve öncesinde Hristiyanlaştırılmaya başlanmıştır. Gagauzların atalarının Hristiyanlığa geçişi de bu devirlerde olmuştur. Bölgede hâkim inanın Hristiyanlık olması ve misyonerlik faaliyetleri bölgedeki Türklerin Hristiyanlığa geçişinde etkili olmuştur. Gagauzların Ortodoks Hristiyanlığı benimsemesinde Dobruca ve çevresinde Ortodoksluğa mensup Bizans, Bulgar ve Yunanlarla olan iletişimin, etkilenmelerin etkisi olduğu açıktır. Ayrıca, “1812-1878 yılına kadar Besarabya'nın her yanına hâkim olan Ruslar, Kişinev metropolitliğini ele geçirmiş, bölgeye yerleştirdikleri Rus kolonizatörleri ve papaz sınıfı ile bölge halkını Ortodoks mezhebine bağlamaya çalışmıştır” (Güngör, 1982: 50). Balkanlarda Türk nüfusunun artmasıyla birlikte Dobruca merkezli bir Türk beyliği kurulması ise Türklerin Dobruca'da kimliklerini muhafaza ettiklerini göstermektedir. Atanas Manov (2001: 22) ve Mihail Çakır¹² (2005: 18) bölgedeki Türk varlığının artmasının sonucu olarak Hristiyan bir Türk olan Balık'ın Oğuzların (Gagauzların) hükümdarı olduğu, Balçık-Karvuna merkezli bağımsız bir Oğuz beyliğinin kurulduğunu söyler. Bu beylik, Bulgarlar, Bizans ve Venediklilerle ilişkiler kurar. Balık'ın 1357'deki ölümü sonrası beyliği kardeşi Dobrotiç yönetmiştir. Halil İncalık bu beyliğin 14.

¹¹ VIII. Mihail.

¹² Mihail Çakır bilgileri çoğunlukla Manov'dan almıştır ve Manov'un görüşünü benimser.

yüzyılın ikinci yarısında, Dobruca-Varna bölgesinde kurulduğunu; Dobrotiç ve bir Kuman adı taşıyan kardeşi Çolpan'ın Dobruca beyliğinin 1388'de I. Murat'a tabi olduğunu, 1393'te I. Bayezid'in bu beyliği Osmanlı topraklarına kattığını (1993: 9) söyler. Çek tarihçi Konstantin Josef İrecek de bu beyliği Kumanların kurduğunu söyler ve Dobruca adının da Dobrotiç adlı bu liderden geldiğini belirtir (1890: 15). Dobruca Prensliği bölgedeki Peçenek, Uz, Kuman, Anadolu Türkleri tarafından kurulduğu söylenebilir. Kurulan bu prensliğin bölgedeki Türk halklarından herhangi birinin adını taşıması da buna örnek olarak gösterilebilir.

Balkanlardaki Türk varlığının son halkasını ise Osmanlı İmparatorluğu oluşturur. Osmanlı, Rumeli'yi fethi ve uyguladığı iskân politikasıyla Balkanlarda kalıcı Türk varlığının başrolü olmuştur. Balkanlar, Osmanlı için önemli bir fetih sahasıdır. Osmanlı'nın hemen öncesinde Aydınoğulları da Rumeli tarafına baskınlar düzenlese de kalıcılık sağlayamamıştır. "1329-1344 yıllarında İzmir'den donanması ile Trakya'ya deniz seferleri yapan Aydınoğlu Umur Bey, Balkan fetihlerini hazırlayan ilk büyük gazi beydir" (İnalcık, 2012: 50). Osmanlıların Rumeli'ye doğru ilerleyişi ise Süleyman Paşa'nın 1352'de Trakya'da Sırp ordusunu mağlup etmesiyle ve Gelibolu'ya iskân hareketleriyle başlamıştır; ancak Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra duraksamıştır. Gelibolu, Balkanlardaki ilerleyişte Osmanlı için önemli bir nokta olmuştu. Öyle ki, "Gelibolu'nun geri alınması için Osmanlılara ilk haçlı seferi Pierre Thomas'ın çabalarıyla 1359'da gerçekleştirilir. Çanakkale boğazına inen haçlı ordusu Lapseki'ye çıkarma yapmasa da Osmanlı kuvvetleri tarafından bozguna uğratılmıştır. Bizans ve Haçlılara karşı bu başarı, Osmanlıların Avrupa'da kalmalarını kesinleştirmiştir" (İnalcık, 2012: 55). Edirne, 1361'de Şehzade Murat tarafından fethedilmiştir. Şehzade Murat padişah olduktan sonra da Balkanlara seferlerini sıklaştırmıştır ve başarılı olmuştur. "I. Murat devrinde üç doğrultuda Balkanların başlıca yolları ve merkezleri Osmanlılar tarafından işgal edilmiş bulunuyordu: orta kolda Meriç vadisi, sağ kolda Tunca vadisini izleyerek Balkan dağları eteklerine daha 1366 yılında varılmıştır. Oradan Sofya ve Niş 1385'te zapt olundu. Güneyde Evrenuz idaresindeki ucda 1383'te Serez düştü ve Selanik kuşatması başladı. Selanik, 1387 Eylül'ünde teslim oldu" (İnalcık, 2012: 64). I. Murat'ın ölümü sonrası tahta çıkan Yıldırım Bayezid, Anadolu ve Balkanlarda fetihlere devam eder; Silistre ve Dobruca'yı alır. 1421'de tahta çıkan II. Murat, 1438'de Macaristan'ı, 1439'da Sırbistan'ı egemenliği altına alır.

II. Murat'tan sonra tahta geçen II. Mehmet yani Fatih Sultan Mehmet ise Osmanlı'ya tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşatır. Fatih de Avrupa ve Balkanlara seferler düzenlemiş ve Sırbistan (1458-59), Mora (1458-60), Eflak (1462), Bosna (1463), Arnavutluk (1465-67) topraklarının tamamını veya büyük bir kısmını Osmanlı topraklarına katmıştır. Osmanlının bu yerleri almasından sonra uyguladığı Anadolu'dan Türkmen topluluklarını buralara iskân etme politikası ise bölgede kalıcı olmasını, kültürel olarak bölgeye etki etmesini sağlamıştır ve Balkanlardaki Türk varlığını kesin suretle kalıcı unsur olmasında önemli rol oynamıştır.

Osmanlılar yeni fethedilen yerleri güvence altına almak için ayrıntılı, iyi hazırlanmış bir iskân ve toplu sürgün sistemi kullanmıştır. Bir köyün hatta kasabanın sorun çıkaran veya çıkarabilecek olan başıboş göçebeleri veya asi nüfusu, imparatorluğun uzak bölgesine kaydırılırdı. Osmanlı fethedilen topraklara Türklerin yerleşmesine büyük önem vermiştir. Osmanlıda sürgün politikası Osmanlının erken devirlerinden beri uygulanmaktaydı. Anadolu'da sorun çıkaran bazı göçebeler Balkanlara gönderilir ve sınır bölgelerinde bu göçebelere askerî statü verilirdi. Yörük adı altında örgütlenen Türk göçebeler, öncelikle Trakya, Rodop ve Balkan dağlarının güney yamaçları, Makedonya ve Dobruca gibi 14. yüzyılın ikinci yarısında fethedilen yerlere yerleştirilmiştir. Sürgünler dışında gönüllü göçler de olmuştur. 16. yüzyılda, Balkan yarımadasında yerleşik veya göçebe Türk unsurların yaklaşık sayısına göre Müslümanlar bölgedeki nüfusun dörtte birini oluşturuyordu. Bosna'daki Müslümanlaştırılmış yerli Slavlar, Niğbolu (Nicompolis), Köstendil, Tırhala, Üsküp, Vidin ve Silistre gibi uçlardaki müstahkem şehirleri ve çevresinde yoğunlaşan Müslüman topluluklar dışında, Müslüman Türkler, Trakya'da Balkan sıradağlarının güneyinde ezici güçtü. (İnalcık, 1954: 122-125).

“I. Bayezid devrinde aşiretler Rumeli'nin Türkleşmesi amacıyla büyük ölçüde Rumeli'ye nakledilir. Osmanlıların daha Rumeli'ye geçtikleri ilk andan itibaren, Türk topluluklarının buraya nakledildikleri bilinmektedir” (Halaçoğlu, 2020: 4-5). Ancak, Osmanlı'nın Rumeli'ye iskân politikası kolay olmamıştır. Bir takım olayların arka arkaya yaşanması Osmanlının önünü açmasına, Türklerin Rumeli'yi yurt edinmesini sağlamasında fayda sağlamıştır. Halil İnalcık, Osmanlının işini kolaylaştıran hadiseleri şöyle sıralar: “1 Mart'ı 2 Mart'a bağlayan gece, 1354'te şiddetli deprem sonucu Gelibolu ve çevresindeki kalelerin surları yıkılır ve Osmanlı kuvvetleri buraları işgal eder. Olayı, Tanrının bir lütfu olarak gören Osmanlılar, Rumeli'yi kesinlikle boşaltmamaya karar verdi. Sırp kral Stefan Duşan'ın ölümü ve Sırp İmparatorluğu'nun parçalanması (1355); böylece Osmanlılar için en büyük rakip ortadan kalkıyordu” (2012: 51). Bu hadiselerin meydana gelmesi Türklerin de

Balkanlardaki kalıcı varlığının önünü açmıştır. Osmanlı, 1352’de yönünü Rumeli’ye çevirmiş ve 20. yüzyıla dek varlığını sürdürmüştür. Günümüzde bu topraklardan otorite olarak çıkmış olsa da Peçenekler, Uzlar, Selçuklular ve Osmanlıyla Balkanlara yerleşen, yerleştirilen Türklerin devamı olan Gagauzlar ve Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Arnavutluk gibi Balkan ülkelerinde yaşayan diğer Türk halkları aracılığıyla Türk kültürü ve varlığı 21. yüzyılda da devam etmektedir.

Balkanlardaki Osmanlı Döneminde Gagauzlar ve Besarabya’ya Göçün Sebepleri

Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethetmesi ve sonraki yüzyıllarda da Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti döneminde özellikle Ruslarla yapılan mücadeleler Gagauz yaşamına ve bölgedeki diğer milletlerin yaşamına doğrudan etki etmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, din ve milliyet ayrımı gözetmeksizin bütün Hristiyanların başı olarak yalnızca İstanbul Patriği’ni tanımıştı. Gagauzlar, Hristiyan olmaları dolayısıyla patriğin yönetiminde kalmışlardı. Patrik de dinsel ve ulusal işlerde bunları istediği gibi kullanmaktaydı. Bunların birçoğu Rumca eğitim ve öğrenim alarak, Rum terbiyesi görerek ‘Elen’ adını almıştır. Küçük bir bölümü ise Türklerin, ötekiler de Bulgarların, Rusların etkisi altında kalmıştır (Manov, 2001: 25-26).

Gagauzların bu şekilde farklı milletlerin etki alanında yaşamasından dolayı asimile olan Gagauz toplulukları olmuştur. Gagauzlar göçlerin getirdiği ayrılıktan dolayı farklı ülkelerde yaşamaktadırlar ve bulundukları ülkenin ön adıyla, örneğin, Moldova Gagauzları, Bulgaristan Gagauzları, Ukrayna Gagauzları, Yunanistan Gagauzları olarak adlandırılırlar. Gagauzların yaşadıkları bölgelere göre adlandırılmaları aslında Gagauzların bölgeler dâhilinde hangi milletlerden etkilendiğini, kültürel etkileşime girdiklerini de göstermektedir.

Gagauzların yaşamı göçlerle sürekli bozulmuş ve son yerleşik yaşam düzeni 18. yüzyılın ortalarında ve 19. yüzyılın başlarında Dobruca’dan, Bulgaristan’ın kuzeydoğusundan Besarabya’ya yaşanan göçle oluşmuştur. Balkanlardaki Osmanlı-Rus savaşları bölgedeki diğer milletler gibi Gagauzları da etkilemiştir. Bu savaşlar arasında Gagauzları en çok etkileyen savaşlar 1787-1792, 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarıdır. 1787-1792 Osmanlı ve Rus-Avusturya savaşından sonra Kırım, Özi/Özü ve Odessa’nın Ruslara bırakılması; 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşından sonra Besarabya’nın Rusların kontrolüne geçmesi sonucu bölgenin

demografisi Rusların hâkimiyeti altında değişim yaşamıştır. Savaşlar dışında bölgedeki milletlerin kendi içlerindeki karışıklıklar da göçlerde etkili olmuştur.

18. yüzyılın birinci yarısında Bulgaristan'ın, Sırbistan'ın ve Yunanistan'ın çeşitli etnik unsurlarından oluşan nüfusu, hem Osmanlı devlet memurları, hem de köylüleri istismar eden yerli toprak ağaları tarafından ekonomik zulme maruz bırakılıyorlardı. Bulgarlar, Gagauzlar, Yunanlar ve Sırlar, söz konusu zor durumdan kurtulmak için, Bulgaristan'ın anaşinin ve haracın daha az olan sakin bölgelerine göç ediyorlardı (Radova, 2004: 26).

Ancak, göçlerin tam başlangıç tarihini tespit etmek zordur çünkü göçlerin birden çok sebebi olmuştur. Skalkovski, Bulgar¹³ göçmenlerin Besarabya'ya ne zaman geldiklerinin kesin tarihi olmadığını ancak Tuna kıyısında yer alan Bucak bozkırının ilk yerleşilen yer olduğunu söyler (1848: 2).

1751 yılında Viyana'daki Rus büyükelçisi Graf (Kont) Bestuyev Ryumin, Rusya imparatoriçesine Sırp, Makedon, Bulgar ve Voloş Ortodoks halklarının dilekçesini göndermiştir. Dilekçede, Rusya imparatoriçesinden onların ebediyen Rusya tabiiyetine alınması ve orada yerleştirilmesi istenmekteydi. Aynı yılda bu dilekçeye göre imparatoriçe bir karar aldı. Kararda, ilk defa, “Yunan Ortodoks mezhebinden” olan Balkan halklarının Rusya'ya göç ettirilmesinden resmen bahsediliyordu (Radova, 2004: 27).

“1769'dan 1791'e kadar Bulgarların ve Tuna ötesi göçmeni Slavların Besarabya'ya sürekli ve önemli göçü başlayıp devam etmiştir. Bu toprakların neredeyse tamamı Rus ordusu tarafından fethedildi. Hristiyanlığın mazlum Ortodoksları, Rusların ve hatta onun vasalllarının koruması altında sonsuza dek güvenli ve barışçıl bir sığınak bulmayı ummuşlardır” (Skalkovski, 1848: 4). Besarabya'ya göç eden topluluklar arasında Ortodoksluğa mensup Gagauzlar da vardı ancak o dönemde Bulgar olarak kayıt altına alınmışlardır. 19. yüzyılın başlarındaki nüfus kayıt istatistiklerindeki Türk soyadları sayesinde Gagauz yerleşim yerleri tespit edilebilmiştir. Skalkovski'nin 1769-1791'de göçün başladığını söylemesinde 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşının etkisi vardır. “1768-1774 yıllarında Rus orduları, Kırım Yarımadası'nı, Karadeniz'in kuzey kıyılarını, Besarabya ve Eflak-Boğdan'ı istila ile

¹³ Skalkovski, Besarabya göçmenlerinden bahsederken Bulgar adını kullanır ve Gagauzları da Bulgar olarak görmüştür. Bölgede, Türkçe konuşan topluluklar olduğunu söylese de bu toplulukları da Bulgar saymıştır.

kalmamışlar, Tuna'yı aşarak Bulgaristan üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbine kadar sarkmışlardır" (İnalcık, 1946: 195). Rusların bu bölgelere girmesi, Osmanlı idaresinde kendini baskı altında hisseden Hristiyan halkların Osmanlı topraklarından çıkıp yeni umutlarla bu bölgeye göçünü hızlandırmıştır. Koeppen, Besarabya'ya göç eden Bulgar toplulukları arasında Bulgarca ve Türkçe konuşanların olduğunu söyler ve ilk grubun Makedonya ve Rumeli'den gelip Besarabya'da "Kara Bulgarlar" olarak adlandırıldığını, ikinci grubun Varna yakınları ve Dobruca'dan gelip kendilerine "Gagauz" dediklerini (1854: 197-198) belirtir. Koeppen ayrıca Gagauzların Türkçe konuşmalarına rağmen Valaş (Vlah-Eflak) alfabesini¹⁴ kullandıklarını söyler. Alfabeyle dair bu bilgi, ilk kez 1957'de kendi alfabelerine kavuşan Gagauzların günümüzden 169¹⁵ yıl önceki yazı dili tarihi için önemli bir veridir. Ayrıca, Besarabya'ya göç eden Gagauzların adının ilk kez geçtiği eser olması sebebiyle de bu kaynak önemlidir.

Gagauzların Bulgaristan'dan Besarabya'ya göçü değerlendirildiğinde, Olga Radova bu göçleri üçe ayırır. Bunlar: "16. yüzyıl ve 17. yüzyılın birinci yarısı; 17. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın başları; 1819-1857 yıllarında yaşanan göçlerdir" (2004: 28). Radova, ilk göç katmanını Bulgar kaynaklarına dayandırmaktadır. Gagauzların Besarabya'ya, Bucak'a olan göçünün kalabalık gruplarla gerçekleşmesi daha çok 18. yüzyılın ortalarında başlamıştır ve 19. yüzyılın başlarında devam etmiştir. Skalkovski, 18. yüzyılın ortalarında ve sonlarında Besarabya'ya gelen 2000 kadar Tuna ötesi göçmenin¹⁶ İzmail, Kili/Kiliya, Bender ve Akkerman kalelerine, Kişinev ve Reni'ye yerleştiklerini (1848: 4) söyler. Skalkovski'nin saydığı bu yerler Gagauzların Bucak'ta, Besarabya'da ilk yerleşim yerleridir ve günümüzde de buralarda Gagauz köyleri bulunmaktadır.

¹⁴ Kiril esaslı eski Rumen alfabesidir.

¹⁵ Koeppen'in yazısı 2 Eylül 1853 tarihli. Ancak, ulaşılan kaynak 1854 basılı derginin sayılarının bir arada basılı olduğu yayındır. Yazının Gagauzlarla ilgili olan bölümü 1854 yılında *Jurnal Ministerstva narodnogo prosvetşeniya* (Halk Eğitimi Bakanlığı Dergisi)'da yayımlanan bir yazıda da yer almaktadır bk. G. S., 1854: 255.

¹⁶ 19. yüzyıl kaynaklarında Gagauzlar, "Bulgar" veya göçmenlerin geliş yolundan dolayı genel bir adlandırmayla "Tuna ötesi göçmeni" olarak adlandırılmıştır. "Tuna ötesi" terimi Tuna'nın öte yanından sadece Bulgarların gelmemesi ve göçmenler için genel bir adlandırma kullanılabilmesi sebebiyle ortaya çıkmıştır. Rusça "zadunayskiy" terimini 19. yüzyılın ortalarında, Apollon Aleksandroviç Skalkovski (1848) ve Aleksandr Klaus'un (1869) eserlerinde kullanıldığı görülmektedir.

1734-1739, 1768-1774 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus savaşları sırasında Varna, Silistre, Ruşuk ve Dobruca'da yaşayan Gagauzlar pek çok zorluk çekmişlerdir. Yerleşim yerlerini terk ederek Besarabya, Bucak ve Rusya'ya göç etmeye başlamışlardır. İlk zamanlarda Moldovan boyarları, Rumlar, Yunanlar ve Fenerli Rumlar Gagauzlara çok yardım etmiştir. Gagauzlara işlemeleri, hayvanları otlatmaları ve yerleşmeleri için toprak vermişlerdir. Türk ve Moldova meclislerindeki en tanınmış ve iyi Moldova boyarlarından Baluş (Balş) büyük topraklara sahip olduğundan dolayı işçi ve çiftçiye ihtiyaç duymuştur. Bu işler için iki Gagauz topluluğunu Tuna'nın sağ tarafına, Besarabya'nın Lapuşna şehrine geçirmiştir. Buraya yerleşen bu Gagauz kitlesi 1770 yılında kilisenin de bulunduğu Çadır ve Orak adında iki köy kurmuşlardır. Baluş adlı boyar daha sonra başka Gagauz topluluklarını da Siret'teki kendi topraklarına yerleştirmiştir. 50 yıla yakın bu bölgelerde yaşayan Gagauzlardan Çadır'dakiler, Tatarların Bucak'tan çıkması sonrası 1818'de Çadır-Lunga¹⁷ adlı yeni yerleşim yerini kurmuşlardır. Orak köyündeki Gagauzlar ise Avdarma adlı köyü kurmuşlardır (Çakir, 2005: 31-32).

Gagauzların 18. yüzyılın ortalarında ve son çeyreğindeki göçünden sonra ikinci büyük göç yine bir Osmanlı-Rus savaşı sırasında 1806-1812 yıllarında gerçekleşmiştir. Rus çarının Balkanlar ve Doğu Avrupa'da ele geçirdiği topraklara Ortodoksları yerleştirme planı da bu göçlere zemin hazırlamıştır. 1806 yılından önce, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Ruslar, Osmanlı idaresi altındaki Ortodoksları ve kiliselerini himayeleri altına almıştır. Kendini Ortodoksların koruyucusu gören Rusların bu politikası Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları kendine çekmiştir. Gagauzların Ortodoks olması sebebiyle Balkanlardaki Müslüman Türk halklarından ayrı davranışa maruz kalması, çekilen zorluklar Gagauzları bu göçe mecbur bırakmıştır. Bucak'ta Tatarların boşalttığı köylere Gagauz ve Bulgar göçmenler yerleşmiş, yerleştirilmiştir. "1769'dan beri göçler sürekli devam etmiştir. 1806-1812 yıllarında Türk topraklarındaki Hristiyanlar, Bulgar sakinler Tuna'yı geçerek Besarabya'ya gelip Nogay Tatarlarının boşalttıkları Türk mülklerine yerleşmişlerdir" (Skalkovski, 1848: 12). Göçmenlerin ilk yerleşim yeri Bucak olmuştur. Skalkovski, Nogay Tatarlarının Bucak'tan tamamen çıkmadan önce, gelen göçmenlerle hoşgörü içinde yaşadığını söyler (1848: 15). Gagauzların günümüzde de Avdarma, Kazayak, Komrat, Tomay gibi Tatarlardan kalan yer adlarını koruması ve

¹⁷ "1818 yılında düzenlenmiş olan Tuna ötesi göçmen listelerinde Bender bölgesinde ne Çadır ne de Çadır-Lunga köyü gösterilmiştir. Bu listelerde sadece 'Lunga' köyünün adı geçer. Moldova'nın Leov şehrinde yerleşen Çadır köyü sakinlerinin, Çar I. Aleksandr'ın aldığı karardan sonra Bender bölgesine geldikleri, Lunga köyüne yerleştikleri ve Çadır-Lunga köyünü kurdukları varsayılmaktadır. Ancak, Gagauz nüfusu, Çadır köyünden Lunga köyüne göç etmemiştir. Lunga köyü, çağdaş Çadır-Lunga şehrinin uzak kalmıştır. Bundan dolayı 19. yüzyılın başlarında söz konusu köyler birleşemezdi. 1820 yılında Çadır toponimine, dolayısıyla yer adına Rumencede nehir adı olan 'Lunga' eklenmiştir. Böylece Çadır-Lunga adı ortaya çıkmıştır" (Radova, 2004: 88-89).

burada yaşaması, bu beraber yaşanan dönemi doğrulamaktadır. Hatta Avdarma'daki "Tatar Çeşmesi" denilen çeşme günümüzde de varlığını aynı adla sürdürmektedir.

Gagauz ve Bulgarlar beraber göç edip aynı köylerde yaşasalar da etnik ve dinî çekişmeler yerleşim düzenine etki etmiştir.

Bulgarlar, Gagauzlardan ayrı yerleşiyorlardı ve ender olarak da karışık Gagauz-Bulgar köyleri oluşuyordu. Bunun nedeni de her hâlde 19. yüzyılın sonlarına kadar Balkanlarda Yunan ve Bulgar kiliselerinin yandaşları arasında devam etmiş kavga idi. Bunun en bariz örneği, Bender bölgesinin Kırsovo köyünden ibarettir. Kırsovo köyünün sakinleri, köydeki tek kilisenin bölümlere ayrıldığını ve orada aynı zamanda Bulgar ve Yunan kilisesi görevlilerinin çalıştıklarını hatırlamaktadır (Radova, 2004: 32-33).

Gagauz-Bulgar çekişmesi geçtiğimiz yüzyıla kadar yaşanmaktaydı. Başküü¹⁸ (Kırsovo) köyü yarı Gagauz yarı Bulgar nüfusa sahip bir yerleşim yeridir. Saha çalışması sırasında da görüşülen kaynak kişi, Başküü'de eskiden Gagauz-Bulgar çekişmesinin olduğunu, Bulgar birinin bir Gagauz ya da Gagauz birinin Bulgar biriyle evlenmesine izin verilmediğini, olaylar yaşandığını; günümüzde ise böyle şeylerin artık olmadığını söylemiştir (K1). Viktor İvanoviç Grigoroviç, 1870 tarihli yazısında Gagauz ve Bulgarların mezarlarının ayrı olduğunu (1916: 153) söyler. Moşkov da 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Başküü'de yaşanan Gagauz-Bulgar gerilimini ifade etmiştir; Başküü'de Gagauzların Bulgarlara kin güttüklerini, köyün kilisesini ve mezarlığını dahi ikiye böldüklerini (1904b: 30) söyler. Başküü'dekine benzer hadiseler Kubey'de de yaşanmıştır (Şabaşov, 2006: 37).

Gagauzların göçünün üçüncü aşaması 1819-1857 yıllarını ihtiva etmektedir (Radova, 2004: 34). Gagauzlar, Bucak'ta ilk yerleştikleri yerlerden sonra, 19. yüzyılın başlarında, Bucak'ın kuzeyine doğru hareket ederek bugünkü yerleşim yerleri olan Moldova'nın güneyine yerleşir. Moşkov, Gagauzların Bulgarlardan önce Bender ilinin güneyi ile İzmail ilinin kuzeyine, çoğunlukla Yalpuh (Rumence *Ialpuh*) nehrinin etrafına yerleştiklerini (1900: 4) ifade eder. Gagauzların serüvenini kısaca anlatmak gerekirse, Gagauzların çoğunluğunun yaşadığı, Moldova'nın güneyinde

¹⁸ Moldova'nın 2014 yılındaki nüfus istatistik verilerine göre Başküü (Kırsovo) nüfusunun %48'i (3020 kişi) Bulgar, %45,8'i Gagauz (2882 kişi) ve %2,3'ü Moldovanlardan (147 kişi) oluşmaktadır bk. <https://recensamint.statistica.md/en/profile/991>

bulunan, Gagauz Yeri Özerk Cumhuriyet'inin olduğu bölgeye Gagauzlar 17.-19. yüzyıllarda, savaşlar ve savaşların doğurduğu zorlu şartlar sebebiyle göç etmiştir. Gagauzlar, asıl vatanları olan Bulgaristan'ın kuzeydoğu bölgesinden, Dobruca'dan düzenli-düzensiz veya planlı-plansız göçlerle Besarabya'ya yerleşmiştir. Rusların Balkanlarda Osmanlıya karşı üstünlük sağlaması, Rus çarı I. Aleksandr'ın Bucak'tan çıkardığı Müslüman Nogay Tatarlarının yerine Hristiyan toplulukları yerleştirme arzusu da Gagauz ve Bulgar göçlerini hızlandırmıştır. Gagauzlar günümüzde Moldova Gagauzları, Bulgaristan Gagauzları, Ukrayna Gagauzları, Yunanistan Gagauzları olarak yaşadıkları bölgeye göre adlandırılmaktadır. Literatürde, "Besarabya Gagauzları" adlandırması da kullanılmıştır. Örneğin, Gagauz çalışmalarının temelini oluşturan Valentin Moşkov'un Proben'in 10. cildi olarak yayımlanan eserinin adı *Nareçiya Bessarabskih Gagauzov* (1904) "Besarabya Gagauzlarının Ağızları" ve Gagauzların millî lideri Mihail Çakir'in Gagauzların tarihi üzerine yazdığı eserinin adı *Besarabieala Gagauzlaran Istorieasa* (1934) "Besarabyalı Gagauzların Tarihi"dir. Tarihî Besarabya bölgesi, bugünkü Moldova ve Ukrayna'nın güneyini, Odessa şehrini, yani Bucak adlı tarihî bölgeyi kapsamaktaydı. Bu sebeple Besarabya Gagauzları adlandırması günümüzdeki Moldova ve Ukrayna Gagauzlarını kapsamaktaydı. Günümüzde ise Moldova Gagauzları ve Ukrayna Gagauzları olarak adlandırılmaktadırlar.

Yaşadıkları Bölgelere Göre Gagauzlar

Bulgaristan Gagauzları

Bulgaristan Gagauzlarını Osmanlı-Rus savaşları sırasında Bulgaristan'da kalan Gagauzlar teşkil etmektedir ve bugün de Bulgaristan toprakları içerisinde yoğun nüfusa sahip olmasalar da varlıklarını korumaktadırlar. Gagauzlar, Bulgaristan'da Dobruca bölgesi, Varna, Mankalya, Balçık, Şumnu, Kavarna'da yaşamaktaydılar. Günümüzde de bu bölgelerde Gagauz köyleri vardır ama daha önce belirtildiği gibi yoğun nüfusa sahip değildir. Nüfus istatistiklerinde Bulgar olarak kayıt altına alınmaları sebebiyle Bulgaristan Gagauzlarının nüfusuna ait resmî bir veri yoktur. Gagauzların 19. yüzyılın sonlarında, Bulgaristan'da yaşadıkları yerlere dair Çek tarihçi Konstantin Josef İrecek, Bulgaristan'daki Gagauzların topraklarının başlangıçta çok geniş olduğunu, yalnız son 120 yıldaki savaşlar ve bunlarla ilişkili ayaklanmalar nedeniyle küçüldüğünü; bu toprakların Tuna'nın kıyılarından Emon

(Emine) Burnu'na, ayrıca sahil boyunca Pravadı ve Silistre'ye kadar uzandığını (1890: 21) söyler. Bulgaristan Gagauzlarının tarihi ve kültürüne dair en detaylı bilgileri veren Atanas Manov, Bulgaristan'daki Gagauzların 1930'lu yıllar ve öncesindeki yerleşim yerlerinin listesini köy köy vermiştir:

Kadıköy (Bozveliyski), Çamurlu (Boryana), Botevo, Karaağaç (Brestak), Varna, Voyvoda, Kapucu Mahle (Vratarnik), Gey-orman, Güzgüben, Gâvur Suyu, Cizdar Köyü (Dobrina), Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç), Hacı Köy (Dobrotiç), İmbrihor (Doktor Stambolski), Buranlar (Edinakvi), Kasımlar (Esenitsa), Yetim Eli, Testici (Jitnitsa), Teke Kozluca (İzbul), İlancık, Kavarna, Kayk, Yunuz Bunar (Kaloyan), Kalaycı Dere, Kalıkçı, Kara Kurt, Karamanlı (Karamanite), Karalar, Karalez, Karlı Bey, Kaya Bey, Keremet, Caferli (Kiçevo), Dere Köyü (Konstantinovo), Krapça, Yeni Köy (Kumanovo), Kurt Bunar, Kuyucuk, Malkoç, Mankalya, Hambarlı (Metliçina), Durmuş Köy (Mitropolit Simeon), Mahaliç (Mihaliç), Mihal Bey, Avren (Momino), Yedi Mahle (Novakovo), Omur-Fakı, Cevizli (Oreşak), Kopuşçu (Padina), Provadiya, Sarı Meşe, Silistre, Karacovo (Stefan Karaca), Korkut (Strahil), Sultanlar (Sultantsi), Suyutçuk, Sirt Köyü, Teke, Türk Suyu, Hacı Bayram, Kestriç (Tsarevo), Çavuş Köyü, Kızılcalar (Çerventsi), Şabla, Şehit Ahmet, Şumen, Yazıcılar, Yalı Üç Orman (Manov, 1938: 52-53).

İrecek'ten 60, Manov'dan 20-25 yıl sonra Bulgar etnograf ve coğrafyacı Vasil Marinov, Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Gagauz ve diğer Türk halklarının maddi kültürü üzerine çalışma yapmak için bölgede birçok yerleşim yerine gitmiştir. Gittiği Gagauz yerleşim yerlerini şöyle sıralamıştır: Voyvoda, Vinitsa (Kestriç), Varna, Bilgarevo, Balçık, Kavarna, Brestak (Karaağaç) ve Pravadı (1956: 44). Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Türklerin özellikle dili üzerine çalışmalar yapan Polonyalı Türkolog ve şarkiyatçı Tadeusz Kowalski, Gagauzların bilhassa Kestriç adındaki en büyük köylerinin bulunduğu Varna'nın kuzeyinde yaşadıklarını (1949: 480-481) belirtir. İrecek'in ifade ettiği gibi Gagauz toprakları Osmanlı-Rus savaşları esnasında boşaltılmıştır. Osmanlı'nın Balkanlara yerleştirdiği bazı ağaların zulmü de Gagauzların mecburi göçüne sebep olduğuna dair de görüşler vardır. Dolayısıyla Bu sebeple, İrecek, Manov ve Marinov'un verdiği yerleşim yerlerine bakıldığında, Gagauz köylerinin bulunduğu toprakların yıllar içerisinde giderek küçüldüğü görülür. 20. yüzyılın başlarında kuzeydoğu Bulgaristan'a giden Moşkov; Novi Pazar ve Dobriç'ten Besarabya'ya büyük göçler gerçekleştiğini, Botevo, Malko Çamurlu ve Korkut'ta Gagauz köyü kalmadığını (1904b: 31) söyler. Henüz 20. yüzyılın başlarında Gagauz köyleri yok olmaya başlamışken aradan geçen 120 yılda Bulgaristan'daki Gagauz kültürünün korunması hususunda geç kalındığı, bu kültürün

yok olmak üzere olduğu söylenebilir. Günümüzde Bulgaristan’da, Bulgarevo ve Şumnu’da Çavuş Köy gibi pek az Gagauz köyü kalmıştır. Göçlerle beraber toprakların boşaltılması dışında Bulgar asimile politikaları sebebiyle de Bulgaristan’daki Gagauz nüfusu azalmıştır ve nüfus istatistiklerinde de Gagauzların Bulgar olarak yazılması da Gagauzların bölgedeki net sayısını belirlemeye engel olmuştur. Müstecib Ülküsal 1960’lı yıllarda Dobruca’da Rumen nüfus istatistiklerinde 3.000 Gagauz olduğunun gösterildiğini ancak bu sayının daha fazla olduğunu (1966: 59) söyler.

Bazı Bulgar bilim insanları Gagauzları gelenekleri ve kullandıkları kelimelere göre kendi içinde gruplara ayırmıştır. Örneğin, Bulgar dil bilimci, etnograf ve tarihçi Lubomir Miletiç, Bulgaristan’daki Gagauzların ikiye ayrıldığını, kendilerini Bulgar olarak gören; Bulgarlara sempati duyan; Bulgar kadınlarla evlenen; ev ve aile ilişkilerinde, ritüellerinde, geleneklerinde Bulgarlara benzeyen; Bulgarca türkü söyleyen; *lelya* “teyze”, *mayka* “anne”, *baka* “baba” gibi Bulgarca akrabalık terimlerini kullanan Gagauzlara “Bulgar Gagauz”u denildiğini (1902: 15-16) söyler. İkinci gruptaki Gagauzların ise kendilerine sadece “Gagauz” dediklerini, Bulgarların düşmanı olan Yunanlarla birlikte hareket ettiklerini söyleyip “Hasıl¹⁹ Gagauz” veya “Kıyı Gagauz’u” olarak adlandırıldıklarını belirtir. Miletiç, Bulgar Gagauzlarının Dobriç, Novi Pazar, Provadi, Romanya Dobruca’sında; Hasıl/Kıyı Gagauzlarının “Varna, Balçık, Dobriç”te yaşadığını söyler. Buradan hareketle, Bulgaristan’ın iç kesimlerinde yaşayan Gagauzların daha kolay asimile olduğu, Bulgaristan’ın kıyı kesimlerinde yer alan Gagauzların kimliklerini daha iyi koruyabildiğini söylemek mümkündür. Bulgaristan Gagauzları tarih boyunca özellikle Bulgar-Yunan çekişmesi arasında kalmıştır ve kimi Gagauzlar Bulgarların tarafında yer alırken, kimi Gagauzlar ise Yunanların tarafında yer almıştır. Gagauzların Yunanların tarafında yer alması hususunda bölgedeki Yunan papazların etkisi olmuştur. Bulgar ve Yunanların bu mücadelesinde bölgedeki kendi nüfuslarını arttırma amacı vardır. Bulgarlar, Gagauzların Bulgarca bildiklerini, benzer gelenek ve kültüre sahip olduklarını söyleyerek Bulgar olduğunu iddia etmekte, Yunanlar ise Gagauzların kullandığı dinî terimleri örnek vererek Yunan olduğunu iddia etmiştir. Özellikle Yunanların Gagauzlar üzerine iddiaları gerçeklikten tamamen uzaktır. Gagauz dinî

¹⁹ Asıl, gerçek.

terimlerinin çoğunluğu Slavca ve Osmanlı dönemi sebebiyle Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerden oluşmaktadır. Moşkov kuzeydoğu Bulgaristan'daki gezisi sırasındaki izlenimlerinde, Varna merkezinde Yunan etkisinin olduğunu, köylerde ise böyle bir durumun olmadığını, Gagauz entelektüellerin kendilerinin Bulgar değil, Yunan görüp Yunanlarla evlendiğini (1904b: 29-32) söyler.

Günümüzde, “Gagauzlar Bulgaristan'da resmî olarak etnik azınlık değil, dilsel azınlık olarak tanınmaktadır (Kyuchukov, 2016: 220). Hristo Kyuchukov saha araştırmasına dayanan çalışmasında, 50-60 yaşına kadar olan kuşağın Gagauzca şarkı ve masal bilmediği gibi, Gagauzca da konuşmadığını; Gagauzca olarak sadece bazı kelimeler bildiklerini ancak sohbet yürütemediklerini (2016: 220-221) söyler. Ayrıca, genç kuşağın kendilerini Bulgar olarak tanımladıklarını belirtir. Bulgaristan Gagauzları işte bu sahiplenmeler, asimile politikaları içerisinde, yoğun nüfusa ve bütüncül toprağa da sahip olmamasının etkisiyle varlığını korumada zorluklar yaşamıştır. Bu durumlar, bölgedeki Gagauz millî kültürünün tehlike altına girmesine sebep olmuştur. Günümüzde Bulgaristan Gagauzlarının nüfusuna ait resmî verilerin olmaması ve var olan Gagauzların bir kısmının kendini Bulgar olarak görmesi de bunun delilidir.

Moldova Gagauzları

Bugünkü Moldova Gagauzları ise Osmanlı-Rus savaşları sebebiyle Dobruca'dan, Bulgaristan'ın kuzeydoğusundaki köylerden Moldova'ya göç edenlerdir. Gagauzlar, göç ettikleri bu bölgede yerleşik yaşam sürmüşlerdir. Bu kapsamda, Gagauzlar, Besarabya'ya²⁰ büyük kitlesel göçleri sonrası köyler kurmaya başlamıştır, 19. yüzyılın başlarında Gagauzların Besarabya'da, Bucak'ta kurduğu ve bugün de yaşadıkları yerleşim yerleriyle kuruluş yılları şöyledir:

Gagauzlar, 1809'da Kubey'i²¹, 1811'de ise Komrat²², Kurçi²³, Çeşmeköy²⁴, Etuliya²⁵, Karakurt²⁶, Eski-Troyan²⁷, Beşgöz²⁸ ve Kongaz²⁹ köylerini kurmuşlardır. 1812'de

²⁰ Prut ve Dinyester nehirleri arasındaki bölge ile Ukrayna'nın güneybatısındaki Bucak adlı tarihi bölgeyi kapsayan, günümüzdeki Moldova'nın tarihi kaynaklardaki adıdır.

²¹ **Kubey:** Günümüzde Ukrayna'nın Odessa bölgesindeki Bolgrad'ta yer alan bir köydür ve Çervonoarmeyskoye adıyla da bilinir. “Sakinler, Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak köy sakinlerinin taşıdığı bütün soyadları Gagauzca olup ‘oglu’ ile ‘-dji/-dji, -lı/-li, -çı/çi, -ji/ji’ ekleriyle ve eksiz olarak bitmektedir. 1818 yılında Kubey köyünde 662 kişi yaşamıştır: 354 erkek, 308 kadın. 1820 yılında köy nüfusunun büyük çoğunluğunu Gagauzlar oluşturmuştur. Burada 461 kişiden oluşan 112 aile yaşamıştır. 1818 yılı rakamlarıyla karşılaştırmada, 1820 yılında hanelerin sayısı sadece bir birim olarak azalmıştır” (Radova, 2004: 72-73).

Dezgince³⁰, Kazayak³¹, Baurçi³², Tatar-Kopçak³³ ve Valkaneş'i³⁴, 1814'te Beşalma³⁵, Bolboka³⁶ ve Taşbunar'ı³⁷, 1818'de Çadır-Lunga³⁸, Kiriye³⁹ ve Yeniköy'ü⁴⁰, 1820'de

²² **Komrat:** Günümüzde Gagauz Yeri Özerk Bölgesi'nin başkentidir. "Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak Tuna ötesi göçmenlerin sahip oldukları Türk soyadları, 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılın başlarında burada yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunu Gagauzların oluşturduğunu göstermektedir. 1818 yılında Komrat köyünde 528 kişi yaşamıştır: 285 erkek, 242 kadın. Nüfusun %90'ı Gagauz soyadlarını taşımıştır. 1787-1791 yılları ve 1806-1812 yılları Rus-Türk savaşları sırasında Gagauzlar Komrat'a yerleşmişlerdir. Gerek 1818 yılında, gerekse 1820 yılında Komrat köy sakinlerinin çoğunluğu Gagauzlardan oluşmuştur. 1820 yılında köyde genel sayı 490 kişiden oluşan 90 aile yaşamıştır. Gagauzların yaşadığı 77 hane, Moldovanların yaşadığı 4 hane tespit olunmuştur" (Radova, 2004: 70).

²³ **Kurçi/Kurçu:** Günümüzde Ukrayna'nın Odessa şehrinin Bolgrad ilçesindedir ve Vinogradovka olarak da adlandırılır. "Sakinleri Moldovan olarak yazılmıştır. Oysa soyadlarının çoğunluğun Gagauzca olup 'oglu', -dji/-dji, -ji/-ji, -çı/-çi, -lı/-li ekleriyle ve eksiz olarak bitmektedir. 1818 yılında köyün sakinlerinden 410'u Türk kökenli soyada sahipti: 203 erkek, 201 kadın. Bu da Kurçi köyünün %91,7'sini oluştuyordu" (Radova, 2004: 73-74).

²⁴ **Çeşmeköy:** Gagauzya'nın Valkaneş ilçesinde bir köydür. "Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak soyadlarının incelenmesi; 19. yüzyılın başlarında burada Gagauzların yaşamış olduğunu göstermektedir. Şöyle ki, soyadlarının çoğunluğu, 'oglu' ve -dji/-dji, -ji/-ji, -lı/-li, -çı/-çi ekleriyle ve eksiz olarak bitmektedir. 1818 yılında Çeşmeköy'de 661 kişi yaşamıştır: 334 erkek, 327 kadın. 19. yüzyılın başlarında 553 Çeşmeköy sakininin soyadı Gagauzcadır. Bu da sakinlerin ortalama genel sayısının %83,7'sini oluşturmaktaydı. Gagauzlar, Çeşmeköy'e 1752-1754 yıllarından itibaren gelmeye başlamış ve 1787-1791 yılları ve 1806-1812 yılları Rus-Türk savaşları sırasında buraya yerleşmişlerdir" (Radova, 2004: 91).

²⁵ **Etüliya/Tülüküü:** Gagauzya'da Valkaneş ilçesinde bir köydür. Ukrayna'nın Reni şehrine yakındır. "Köyün sakinleri Moldovan olarak yazılmıştır. Oysa soyadları bunu onaylamamaktadır. Çünkü 'oglu', aynı zamanda -dji/-dji, -ji/-ji, -lı/-li, -çı/-çi ekleriyle biten ve Gagavuz soyadları için özgü olan Türk kökenli soyadları çoğunluğu oluşturmaktadır. Soyadları, 19. yüzyılın başlarında köy sakinlerinin Gagauzlardan ibaret olduğunu göstermektedir. 1818 yılında düzenlenen Tuna ötesi göçmen listelerine göre, burada Gagauz soyadlı 340 kişi: 166 erkek, 174 kadın yaşamıştır. Bu ise genel köy nüfusunun %87,6'sını oluştuyordu. Gagauzların sayımında Slav soyadları dikkate alınmamıştır. Ancak Gagauz nüfusu oranının yüksek olduğu varsayılmaktadır" (Radova, 2004: 57).

²⁶ **Karakurt/Jovtnevoe:** Günümüzde Ukrayna'nın Odessa şehrinin Bolgrad ilçesindedir. "Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Soyadlarının çoğunluğu, Slav kökenli '-ov' ve '-ev' ekleriyle bitmektedir. Bunların arasında Türk kökenli soyadlarına da rastlanmaktadır. Bu, Gagauz nüfusunun da söz konusu köyde yaşamış olduğunu kanıtlamaktadır. Şöyle ki, 1818 yılında Karakurt köyünde 822 kişi yaşamıştır: 429 erkek, 393 kadın. 19. yüzyılın başlarında köy sakinlerinin yaklaşık %20'si Gagauzlardan oluşuyordu. Gerek 1787-1791 yılları Rus-Türk savaşı, gerekse 1806-1812 yılları Rus-Türk savaşı dönemleri göçmenlerinin arasında, hem Gagauzlar hem de Bulgarlar olmuştur. Soyadlarına göre, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında, Bulgarların ve Gagauzların dışında başka halkları temsil edenler bu köyde yaşamamıştır" (Radova, 2004: 61).

²⁷ **Eski Troyan:** Günümüzde Ukrayna'nın Odessa şehrinin Kiliya ilçesindedir. Detaylı bilgi için bk. 67. dipnot.

²⁸ **Beşgöz:** Gagauzya'nın Çadır-Lunga ilçesinde bir köydür. "1818 yılında, Tuna ötesi göçmenlerin düzenlenmiş listelerinde, köy sakinlerinin soyadlarının çoğunluğunun Türk kökenli olduğu görülmektedir. Burada 234 sakin yaşamıştır: 125 erkek, 109 kadın. Sakinler, Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak onların soyadlarının tahlili, nüfusun %80 kadarının Gagauzlardan ibaret olduğunu göstermektedir" (Radova, 2004: 45).

²⁹ **Kongaz:** Gagauzya'nın ilçelerinden biridir. "Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak burada yaşayanlar da Türk kökenli soyadına sahiptir. 1818 yılında Kongaz köyünde 343 kişi yaşamıştır: 183 erkek, 160 kadın. Sakinlerin %80'i Gagauzca soyadı taşıyordu. Onlar, 1806-1812 yıllarındaki Rus-Türk savaşı sırasında buraya göç etmişlerdir" (Radova, 2004: 71).

³⁰ **Dezgince:** Gagauzya'da Komrat ilçesinde bir köydür. "Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak göçmen soyadlarının tahlili, 18. yüzyılın sonları, 19. Yüzyılın başlarında köy nüfusunun çoğunluğunu Gagauzların oluşturduğunu göstermektedir. 'Oglu' ve -dji/-dji, -ji/-ji, -lı/-li, -çı/-çi ekleriyle ve eksiz olarak biten Gagauzlara özgü Türk soyadlarını taşıyanların sayısı, nüfusun %80'inden fazlasını oluştuyordu. 1818 yılında genel nüfus 635 kişiden oluşuyordu: 338 erkek, 297 kadın. Sakinlerin çoğunluğu, bu köyde 1787-1791 yıllarında Rus-Türk savaşı sırasında yerleşmiştir. Söz konusu nüfus,

568 kişiden ibaret olan 109 ailededir. 1806-1812 yılları Rus-Türk savaşı sırasında yerleşenlerin sayısı ise, 67 kişiden oluşan 14 aileden ibaret idi” (Radova, 2004: 52-53).

³¹ **Kazayak:** Gagauzya’da Çadır-Lunga ilçesinde bir köydür. “Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Oysa köyün Tuna ötesi göçmen soyadları, 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılda burada yaşayan nüfusun Gagauzlardan oluştuğunu göstermektedir. 1818 yılında, Kazayak’ta 496 kişi yaşıyordu. Onlar, buraya 1787-1791 yılları ve 1806-1812 yılları Rus-Türk savaşları sırasında yerleşmişlerdir. 1820 yılında burada yaklaşık 460 kişi yaşıyordu ve büyük çoğunluğunu Gagauzlar (450 kişi) oluşturuyordu. Ayrıca 6 Ukrain ve 4 Moldovan yaşamaktaydı” (Radova, 2004: 58).

³² **Baurçi:** Gagauzya’da Çadır-Lunga ilçesinde bir köydür. “1818 yılı öncesi Tuna ötesi göçmen listelerinde Baurçi’nin nüfusu Bulgar olarak tespit edilmektedir. Oysa göçmenlerin soyadları, buradaki nüfusun çoğunluğunun Gagauzlardan oluştuğunu kanıtlamaktadır. 1818 yılında bu köyde 398 kişi yaşamıştır: 201 erkek, 197 kadın. Nüfusun %90’dan fazlası Türk kökenli soyadlarına sahiptir” (Radova, 2004: 43-44).

³³ **Tatar-Kopçak:** Kıpçak olarak da bilinir. Gagauzya’da Çadır-Lunga ilçesinde bir köydür. “Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak Tuna ötesi göçmenlerin soyadlarının büyük çoğunluğu Gagauzcadır. 1818 yılında Kopçak köyü nüfusu 517 kişidir: 272 erkek, 245 kadın. Gagauzlar, Tatar-Kopçak köyüne 1806-1812 yıllarında yerleşmiştir. 1813 yılında Tatar Kıpçak köyü yakınlarında başka köylerden (Moldovan, Gagauz, Avusturyalı, Ukrain) gelen Tuna ötesi göçmenlerinden ibaret Kopçak köyü oluşmuştur. 1818 yılında Tuna ötesi göçmen listeleri düzenlenirken, Tatar Kıpçak köyü Kopçak olarak yazılmıştır. Ancak söz konusu yanlış, 1820 yılından önce ‘İzmail Bölgesi Üzerine İstatistik Bilgilerde’ düzeltilmiş ve burada iki köy tespit olunmuştur. Kopçak ve Tatar Kıpçak. Bu belgelerde, Kopçak köyünde 60 hanenin, Tatar Kıpçak köyünde ise 93 hanenin bulunduğu ve genellikle her iki yerleşim biriminde 512 kişinin yaşadığı gösterilmiştir” (Radova, 2004: 71-72). Tatar-Kopçak’ın günümüzdeki resmî adı Kıpçak’tır.

³⁴ **Valkaneş:** Valkaneş, Moldova’nın ve Gagauz Yeri’nin güneyinde bulunan Gagauz Yeri’nin üç büyük yerleşim yerinden biridir. “Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak Türk soyadları, söz konusu köy sakinlerinin Gagauz olduğunu göstermektedir. Köyde ‘oglu’ veya ‘-dji/-dji, -li/-li, -çı/-çi’ ekleri ve diğerleri ile biten Gagauzlara özgü Türk kökenli soyadları taşıyan 581 sakin yaşamıştır: 229 erkek, 282 kadın. Bu da Valkaneş köyü sakinlerinin %71,1’ni oluşturmuştur. Bu köyün toplam nüfusu, 1818 yılında 817 kişiden oluşuyordu: 416 erkek, 401 kadın. 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyılın başlarında köy nüfusunun çoğunluğunu Gagauzların oluşturduğunu araştırmalar göstermektedir. Gagauzlar, burada 1732 yılında ve önce, aynı zamanda 1787-1791 yılları ve 1806-1812 yılları Rus-Türk savaşları sırasında yerleşmişlerdir” (Radova, 2004: 49).

³⁵ **Beşalma:** Gagauzya’nın Komrat ilçesinde bir köydür. “Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak Türk kökenli soyadlarının çoğunluğu, burada da nüfusun Gagauzlardan oluştuğunu kanıtlamaktadır. 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyılın başlarında köy nüfusunun %90 fazlasını Gagauzlar oluşturuyordu. 1818 yılında Beşalma köyünde 407 kişinin yaşamış olduğu bilinmektedir: 221 erkek, 186 kadın. 1820 yılında burada 78 çiftlik olmuş ve 473 kişi yaşamıştır. Nüfusunun çoğunluğunu Gagauzlar oluşturmuştur. Şöyle ki; 1820 yılında Gagauzların 7 çiftliği olmuş ve bu çiftlikte 460 kişi yaşamıştır. Moldovanların ise 3 çiftliği olmuş ve bu çiftlikte 13 kişi yaşamıştır” (Radova, 2004: 45).

³⁶ **Bolboka:** Günümüzde Ukrayna’nın Odessa şehrinin Reni ilçesindedir. “Sakinleri Moldovan olarak yazılmıştır. Ancak soyadlarının büyük çoğunluğu Gagauzcadır. 1818 yılında toplam nüfus 489 kişiden oluşuyordu: 248 erkek, 241 kadın. Köyün %95,9’unu oluşturan 469 kişinin soyadı Türk kökenlidir. Köyde Gagauzlar yaşamış, ancak onların tabiiyeti doğru tespit edilmemiştir. Gerek 1818, gerekse 1820 yıllarında köy nüfusunun büyük çoğunluğunu Gagauzlar oluşturuyordu” (Radova, 2004: 47). 1948’de köyün adı Kotlovina olarak değiştirilmiştir.

³⁷ **Taşbunar:** Günümüzde Ukrayna’nın Odessa şehrinin İzmail ilçesindedir. “Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Göçmen soyadları, -ov, -ev ekiyle bitmektedir. Bu da onların birincil kaynaktan gösterilen millî kimliklerinin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Göçmenlerin arasında soyadları ‘oglu’ ile biten birkaç Gagauz ailesi de vardır. Sakinler, Taşbunar köyünde 1787-1791 yılları Rus-Türk savaşı sırasında yerleşmişlerdir. 1818 yılında burada toplam sayısı 587 kişiden oluşan 110 aile yaşamıştır: 310 erkek, 277 kadın. 19. yüzyılın başlarında köy sakinlerinin çoğunluğu Bulgarlardan ibaret olmuştur” (Radova, 2004: 83-84). 1941’de köyün adı Kamenka olarak değiştirilmiştir.

³⁸ **Çadır-Lunga:** Gagauzya’nın ilçelerinden biridir. “1820 yılında burada genel sayısı 276 kişiden ibaret 98 aile yaşamıştır. İstatistik belgelerinde sadece erkeklerin sayısının, kadınların sayısı gösterilmemiştir. Her bir Gagauz ailesinde ortalama nüfus sayısının 6,1 kişi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, 1820 yılında Gagauzların söz konusu köyde 600 kişiden ibaret olabileceği söylenebilir. Köy nüfusunu oluşturan unsurlar: 94 aile veya kadınlarla beraber toplam 517 kişi

Avdarma⁴¹, Coltay⁴², Tomay⁴³ ve Haydar'ı⁴⁴, 1821'de Satılık Hacı⁴⁵ (Aleksandrovka) ve Dimitrovka'yı⁴⁶, 1830 yılında Başküü ve Bulgariyka'yı kurmuşlardır (Çakır, 2005: 32-33).

Mihail Çakır'ın, Gagauz köylerinin kuruluşu tarihi olarak 1810'lu yılları vermesi, Gagauzları en çok etkileyen savaşın 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı olması sebebiyledir ve büyük kitlesel göçler bu sırada yaşanmıştır. Ancak, Gagauzların bu bölgeye 18. yüzyıldan itibaren göç ettiğini, köy kuracak imkân ve çoğunluğun zaman içerisindeki göç katmanlarıyla oluştuğunu; Rusların Tuna ötesi göçmenleri için

Gagauzlardan, 2 aile veya kadınlarla beraber toplam 12 kişi Moldovanlardan, 1 aile veya kadınlarla beraber toplam 6 kişi Sırp, 1 aile veya toplam 5 kişi ise Yunanlardan ibaret olmuştur" (Radova, 2004: 87).

³⁹ **Kiriyet:** Gagauzya'da Çadır-Lunga ilçesinde bir köydür. "Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak soyadlarının büyük çoğunluğu Gagauzcadır. 1818 yılında nüfusun genel sayısı, 351 kişiden oluşmuş ve onların %70'i Türk kökenli soyadlarına sahip olmuştur. Sakinlerin büyük bir kısmı, 1787-1791 yılları Rus-Türk savaşı sırasında, küçük bir kısmı ise 1806-1812 yılları savaşı zamanı burada yerleşmiştir" (Radova, 2004: 64-65).

⁴⁰ **Yeniköy:** Günümüzde Ukrayna'nın Odessa şehrinin Kiliya ilçesindedir. "Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. -ov, -ev, -va ekleriyle biten Slav soyadları, 19. yüzyılın başlarında söz konusu köy sakinlerinin Slav grubu halklarından olduğunu kanıtlamaktadır. 1818 yılında toplam nüfus, 458 kişiden oluşuyordu: 241 erkek, 217 kadın. Onlar, burada 1787-1791 yılları ve 1806-1812 yılları Rus-Türk savaşı döneminde yerleşmişlerdir" (Radova, 2004: 54-55).

⁴¹ **Avdarma:** Gagauzya'da Komrat ilçesinde bir köydür. "Sakinler Bulgar olarak yazılmıştır. Oysa göçmenlerin soyadları, 'oglu' veya '-dji/-dji, -li/-li, -cı/-çi' ekleri ile aynı zamanda eksiz biten Türk kökenli kelimelerden ibarettir. Bazı göçmenlerin soyadları -ov/-ev ekleriyle bitmektedir. Tuna ötesi göçmenlerin 1818 yılında düzenlenmiş listesine göre, Avdarma köyünde sayı toplam olarak 122 kişiden ibaret olan 21 aile yaşamıştır: 70 erkek, 52 kadın. Bu köyün ahalisinin %80'i Türk kökenli idi. Bu da sakinlerin büyük çoğunluğunun Gagauz olduğunu göstermektedir" (Radova, 2004: 39).

⁴² **Coltay:** Gagauzya'da Çadır-Lunga ilçesinde bir köydür. "Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak 'oglu', aynı zamanda '-dji/-dji, -li/-li, -cı/-çi' ekleriyle ve eksiz biten Türk kökenli soyadları, 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyılın başlarında Gagauzların bu köyde yaşadığını kanıtlamaktadır. Şöyle ki, 1818 yılı verilerine göre köyde 119 kişi Türk kökenli soyadına sahip olmuştur: 61 erkek, 58 kadın. Bu da köy nüfusunun %97.6'sını oluşturmıştır. Sakinler, burada 1787-1791 yılları ve 1806-1812 yılları Rus-Türk savaşları sırasında yerleşmişlerdir. Gerek 1818 yılında, gerekse 1820 yılında sakinlerin çoğunluğunu Gagauzlar oluşturmuyordu.

⁴³ **Tomay:** Gagauzya'da Çadır-Lunga ilçesinde bir köydür. "Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak sakinlerin soyadlarının çoğunluğu, Gagauzcadır. 1818 yılında burada toplam 481 kişiden oluşan 84 aile yaşamıştır: 262 erkek, 219 kadın. Gagauzca soyadlarını taşıyan sakin olmuştur: 249 erkek, 198 kadın. Bu da Tomay köyü (Bender bölgesi) sakinlerinin %92.9'unu oluşturmıştır. Sakinlerin büyük çoğunluğu (80 aile), buraya 1787-1791 yılları savaşı sırasında yerleşmişlerdir. Az bir kısmı ise buraya (4 aile) 1806-1812 yılları savaşı zamanı gelmiştir" (Radova, 2004: 84).

⁴⁴ **Haydar/Gaydar:** Gagauzya'da Çadır-Lunga ilçesinde bir köydür. "Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak 'oglu' veya '-dji/-dji, -li/-li, -cı/-çi' ve eksiz biten Türk soyadlarının kullanımına rastlanması, 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyılın başlarında söz konusu köyde Gagauzların da yaşamış olduğunu kanıtlamaktadır. Araştırmalar, 18. yüzyılın sonunda bütün soyadlarının Gagauzca olduğunu göstermektedir. 1818 yılında Gaydar köyünün toplam nüfusu 199 kişiden oluşuyordu: 104 erkek, 95 kadın. Onların hepsi, 1787-1791 yılları Rus-Türk savaşı sırasında buraya yerleşmişlerdir" (Radova, 2004: 50-51).

⁴⁵ **Satılık Hacı:** Günümüzde Ukrayna'nın Odessa şehrinin Bolgrad ilçesindedir. Detaylı bilgi için bk. 64. dipnot.

⁴⁶ **Dimitrovka:** Günümüzde Ukrayna'nın Odessa şehrinin Bolgrad ilçesindedir. Detaylı bilgi için bk. 60. dipnot.

toprak tahsis ettiğini de unutmamak gerekir. Örneğin, savaş henüz 1806'da başlamışken, "Rusya, 1 Eylül 1807 gibi erken bir tarihte Rusya'ya yerleşmek için gelen göçmenlere özel bir kararname çıkartmış; gelen her aileye kalıcı olarak 60 dönümlük arazi vermiştir" (Meşçeryuk, 1970: 10). Bu kararname, kuzeydoğu Bulgaristan'da zor şartlar altında yaşayan Gagauzların ve Bulgarların göçünü hızlandırmıştır. Ancak dört sene sonra bu kararnamede değişiklik yapılmıştır ve toprakların devlete ait oldukları yumuşak bir geçişle söylenir. Bu konuda, "Rus kumandan Mihail İllarionoviç Kutuzov, 26 Nisan 1811'de, Tuna ötesi göçmenlere, 'özgür' topraklara yerleştirme, üç sene boyunca vergiden muaf olacaklarını ve ileride hâkim olacakları bölgede bağımsızlık verileceğini vaat etmiştir" (Meşçeryuk, 1970: 10-11). Tuna ötesi göçmenler Rusya'ya ait boş topraklara yerleşmiştir. Rusların Besarabya'yı ele geçirmesi, Nogay Tatarlarını bölgeden çıkarmasının sonucu boşalan bölgelere Hristiyan halkları doldurarak elinde tutma amacı bu tip vaatleri vermesine sebep olmuştur ve bölgeye çekici hâle getirmiştir. Ancak, Kutuzov'un 1812'de Petersburg'a çağrılmasından sonra mevcut vaatler ertelenmiştir, böylelikle bölgeye yerleşim sırasında herhangi bir kurala tabi olunmamıştır.

Gagauzlar, Besarabya'ya göç ettikten sonra, bağımsızlık, ekonomik özgürlük, kendi devletlerini kurmak için pek çok alanda mücadeleye girişmiştir. Bu, Besarabya'da 19. yüzyılın başlarında yerli zenginlerin göçmenleri zorlu şartlarda çalıştırmalarından dolayı verdikleri mücadelede ve 20. yüzyıldaki bağımsızlık mücadelesinde de görülür. Gagauzlar, 20. yüzyılda, yani bir yüzyıl içerisinde farklı devletlerin hâkimiyeti altında yaşamak zorunda kalmıştır. Mülk ve toprak hakları mücadelelerin ana eksenini olmuştur. 1906'da, Komrat'ta başlayan ayaklanmaların birincil sebebi de toprak paylaşım sorunlarıydı.

1880'li yıllara kadar kolonistlerin topraklarını satma hakkı yoktu. Topraklar miras yoluyla kalmaktaydı. Rus İmparatorluğu'ndaki burjuvaziye yönelik reformlardan sonra tarımda sermayeleşme başlamıştı. Bu nedenle büyük toprak sahipleri ile topraksız köylüler ortaya çıktı ve bu da adaletsizliğe neden oldu. 1811-1820 ve 1848'de yaşanan mücadeleler gibi köleliğe, toplumsal adaletsizliğe karşı ayaklanma, haklarını koruma geleneği 20. yüzyılın başlarında Gagauz ve Bulgar toplulukları arasında kendini tekrar göstermiştir. Köylülerin gözünde toprak sahipleri kurtulmak istenen toplumsal parazitlerdi. Bu nedenle, 1905-1907'nin ilk Rus devrimi⁴⁷ yıllarında,

⁴⁷ İlk Rus devrimi 1905'te işçi ve köylülerin hak talepleriyle başlamıştır. İki kere *duma* (meclis) kurulsa da daha sonra *duma*, Çar tarafından dağıtılmıştır. Bu devrimde bazı haklar elde edişe de ayaklanma 1907'de Çarlık tarafından bastırılmıştır.

Rus köylülerinin çoğunluğu gibi Komrat'taki köylülerin ana talepleri, toprak mülkiyetinin kaldırılması ve toprak sahiplerinin topraklarının bölünmesiydi (Bulgar, 2006a: 273).

1905'teki Rus devriminin Besarabya'da da etki göstermesi, hak talebinin olması doğaldır. Hatta, 1905'te Rus ve 1906'daki Komrat ayaklanmalarından önce 1899'da Valkaneş'te benzer hadiseler yaşanmıştır. Besarabya bölgesinde, Gagauz ve Bulgar köylüleri hak mücadelesinde örgütleyen ve halk ayaklanmalarında etkin rol oynayan kişi 1875 yılında Komrat'ta doğan, Harkov'da okuyan Andrey Pavloviç Galatsan'dır. Komrat'ın köylerinde gezen Galatsan, buradaki Gagauz ve Bulgar halkı bilinçlendirmiştir. “Galatsan, konumunu öyle güçlendirmişti ki Cimişliya ve Çadır'da da etkiliydi, insanlar ona inanıyordu” (Tufar, Tufar ve Kinayetuli, 2015: 27). Ancak Galatsan'ın asıl etki alanı Komrat olmuştur. Galatsan, Birinci Rus devrimi sırasında, Komrat'ta, çok kısa ömürlü olsa da Gagauz özerkliğinin kurulmasına öncülük etmiştir. Galatsan, halkı örgütlemek ve ayrılıkçı propaganda yaptığı suçlamasıyla Çarlık görevlileri tarafından izlenmektedir.

Yetkililer Galatsan'ı köylülerin gözü önünde tutuklamaktan çekindikleri için farklı yollara başvurmuştur, 5 Ocak 1906 akşamı genç bir adamla sokakta yürüyen Galatsan, at çalmaya uğraşan bir grubun saldırısına uğramıştır. Arkalarından ateş açılmasına rağmen Galatsan ve arkadaşı kurtulmuştur. Ancak, aynı gece polis Galatsan'ın evine gelerek saldırı şüphelisi birkaç kişinin gözaltına alındığını ve tespit için merkeze gelmesi gerektiğini bildirdi. Bir şeyden şüphelenmeyen Galatsan polisle beraber gitti ancak burada tutuklanıp Cimişliya'ya gönderildi. Galatsan'ın eşi, Galatsan'dan haber alamayınca polise gider ancak bilgi alamaz. Tüm köyde de Galatsan'ın saldırıya uğradığı, esrarengiz şekilde ortadan kaybolduğu haberi yayılır (Obninskiy, 1907: 58-59).

Galatsan'ın 5 Ocak 1906'da tutuklanıp esrarengiz şekilde kaybolması Komrat'taki gergin ortamın ve zaten oluşan ihtilâl ortamının parlamasının kıvılcımı olmuştur; Komrat'ta ayaklanma başlamıştır. Tutukluluktan bir gün sonra 6 Ocak 1906'da Komrat'ta düzenlenen mitingde halk yönetime el koyulduğunu, özerklik ilan ettiğini duyurmuştur. Hemen, Mihail Bolfosov önderliğinde komite kurulmuştur ve halk, Çarlık'tan, “Çarlık ordusuna asker istenmemesini, toprak sahiplerinin topraklarının bölünmesini, dolaylı vergilerin ve temel ihtiyaçlara ilişkin vergilerin kaldırılmasını, özerkliğin tanınmasını ve Galatsan'ın bir an önce serbest bırakılmasını” (Angeli, 2007: 341; Bulgar, 2006a: 276) talep etmiştir. Komrat'taki bu ayaklanma dönemin

gazetelerine de yansımıştır, “Bessarabskaya jizn” adlı gazete 10 Ocak 1906’daki sayısında, bu haberi “Komrat’tan gelen bilgilere göre, Komrat’ta ortalık karıştı, ilkin öyle gözükmesine de derin işler var. Bize, bu ayaklanmanın sadece çiftçilik hareketi olmadığını daha derin sebepleri olduğunu söylüyorlar. Bölgedeki kuvvetler tutuklandı, bağımsızlık ilan edildi” (Zanet, 2016: 7) şeklinde vermiştir. “Çarlık, Komrat’a Kişinev ve Bender’den asker yollamıştır ve 11 Ocak 1906’da Komrat’a girilmiştir” (Tufar, Tufar ve Kinayetuli, 2015: 24). 12 Ocak 1906’da ise bu ihtilâl bastırılmış; Gagauzların ve Bulgarların özerkliklerini ilan ettiği idari yapının ömrü ancak altı gün olmuştur. Birçok tutuklamalar olsa da Çarlık idaresi tutuklulara büyük cezalar vermemiştir. Galatsan da serbest bırakılmıştır. Bunun sebebi olarak bölgede henüz yeni ayaklanma bastırılmışken daha da nefret toplamama ve bölgedeki halka sempatik görülme amacı gösterilebilir. Galatsan’ın fitilini ateşlediği bu özgürlük hareketi Galatsan’ın Gagauzlar arasında unutulmamasını sağlamıştır. Bugün, Komrat Devlet Üniversitesi’nin bulunduğu sokağın adı “Galatsana”dır.

Doğu Avrupa ülkesi Moldova’nın 20. yüzyıl tarihi bir hayli hareketli olmuştur. 20. yüzyılın başlarında, günümüz Moldova’sı olan Besarabya’da Çarlık Rusyası hâkimiyeti altında yaşamını sürdüren Gagauzlar, 1916’da Romanya’nın da I. Dünya Savaşı’na girmesiyle kendini savaşın ortasında bulmuştur. I. Dünya Savaşı’nda Gagauzlar, Rusya saflarında zorunlu askere alınmıştır, bunun dışında cepheye gönüllü giden askerler de olmuştur. “Zorluklara rağmen Gagauzlar bu savaşta vatanseverlik göstermişlerdir. Zafer için sık sık bağış toplanmış ve bazı gençler gönüllü olarak cepheye gitmiştir. Gagauzlar tüm cephelerde savaşıp donanmada görev yapmıştır” (Bulgar, 2006b: 287). Savaşın doğurduğu sonuçlardan biri olarak Gagauz erkek nüfusunda azalma meydana gelmiştir ve üretim de sekteye uğrayarak hem Gagauzlar hem bölge için istikrarsızlığa sebep olmuştur. Günümüzde Gagauzya’da I. Dünya Savaşı’nda ölenler için anıtlar yapılmıştır. Bunlardan biri de Çadır-Lunga’nın merkezinde bulunan parktır.

Rusların I. Dünya Savaşı’nda yaşadığı yenilgiler, ekonomik buhran ve Rusya’da gerçekleştirilen 1917 Ekim ihtilâli, Besarabya’da da tekrardan ihtilâl heyecanı yaratmıştır. İhtilâle katılan ve destekleyen Gagauzlar da olmuştur. Gagauzlar, 1906’da kurulmaya çalışılan devletin ardılı olarak 1917’de de harekete geçmek istemiş ve ihtilâlle beraber bağımsızlık için umutlanmışlardır. Bu fikre, ihtilâl sonrası

hapisten çıkan, “Gagauzlar arasında siyasi inisiyatif alabilen insanlardan biri, P. Nikolaev’dir” (Bulgar, 2006c: 290). Ancak, Romanya ordusunun 1918 yılında Besarabya’ya girmesiyle bu girişim ve umutlar yarım kalmıştır. “1918 Ocak’ının ilk günlerinde Rumen birlikleri Besarabya’ya girmiş ve Cahul’u, Leovo’yu, Bolgrad’ı ve bir dizi köyü işgal etmiştir. Rumenler, 13 Ocak’ta Kişinev’i ele geçirdiler. Ancak çatışmalar devam etmiş ve işgalcilere, ellerinde silahlarla karşı çıkanlar arasında Gagauzlar da vardı. Kışlitsa-Prut köyü yakınlarında, Valkaneş’te Gagauzlar mücadele etmiştir” (Bulgar, 2006c: 293). Romanya’nın Besarabya’yı işgali II. Dünya Savaşı’na dek sürmüştür.

“1918’de Erdel, Besarabya, Bukoniva gibi Rumen olmayan azınlıklarla meskûn bölgeleri içine alarak kurulan Büyük Romanya (*Romania Mare*), 1938 yılına kadar ülkede yaşayan azınlıklara oldukça iyi muamele etmiştir. Fakat Romanya’da 1938-1939’dan sonra ortaya çıkan aşırı milliyetçi, faşist idareler azınlıklara kötü davranmıştır” (Karpas, 1996: 290). Asker kökenli Ion Antonescu’nun başa geçmesi Besarabya’daki halklara ırkçı saldırıları arttırmıştır. Antonescu’dan önce Romanya’yı yöneten kral korumacıydı. Romanya kralının Besarabya’daki halklara karşı korumacı davranmasının bir örneği, okullarda Rumence eğitim verilmesine rağmen “Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Türkçe kitaplar getirtip okullarda Türkçeyi öğrettirmesine izin verilmesi” (Karanfil, 2016: 103-104) hareketinde görülebilir. Krallık, Besarabya’daki halklara olumlu yaklaşıp da etnik olarak kendine yakın gördüğü Moldovanlar ayrı tutulmuştur. “Rumenler, Rumen olarak kabul ettikleri Moldovanları kayırdıkları için, Gagauzlar olumsuz ayrıcalığa maruz kalmışlardır” (Katchanovski, 2005: 889). Rumenler her ne kadar Moldovanlara daha ayrıcalıklı yaklaşıp da Moldovanlar arasında, Gagauz, Bulgar, Rus ve Ukrainerler ile birlikte bu işgale direnenler olmuştur. Romanya Krallığı döneminde Rumenleştirme faaliyetlerine karşın Besarabya’daki halklar millî kimliklerini korumuştur. Öyle ki, “1930 yılındaki nüfus sayımında sadece Moldovanlar değil, Ukrainerler, Ruslar, Bulgarlar, Gagauzlar ve Çingeneler kendilerini ‘Rumen’ olarak tanımlamadılar” (Şornikov, 2011: 230). Gagauzlar, SSCB lehinde faaliyetler yürütmüştür ve “1925’te Moskova’da kurulan Besarabyalılar Cemiyeti’nin çalışmalarına şevkle katılmıştır. Cemiyetin oluşturulması sırasında, 300’den fazla Gagauz üyeliğe kabul edilmiştir. Nisan 1925’te Besarabyalılar Cemiyeti’nin ilk kongresinde bazı Gagauzlar aktif görevler almıştır” (Şornikov, 2006: 316). Cemiyet, Besarabya’daki faaliyetlerine el

altından dağıtılan basın yayınlarıyla başlamıştır. Bunlardan biri de *Krasnaya Bessarabiya* (Kızıl Besarabya) adlı dergidir. “SSCB hükümeti ve parti organlarının yardımıyla, *Krasnaya Bessarabiya* dergisinin yayını başlatılmıştır. Bu basın organı, Besarabya’daki halkları bir araya getirmede ve Rumenlerin işgal ettiği Besarabya topraklarında devrimci hareketi yükseltmede harekete geçirici bir rol oynamıştır. Gagauzların sorunları da dergide ele alınmıştır” (Şornikov: 2006a: 316). Cemiyetin ve derginin faaliyetleri 1930’ların sonuna kadar devam etmiştir.

SSCB, Romanya’nın bu işgalini, Besarabya ile Romanya arasındaki birleşme kararını tanımamıştır ancak 1918’de başlayan Romanya işgali sonrası SSCB’nin Besarabya’da tamamen hâkimiyet kurması 1940’lı yılları bulmuştur.

SSCB, Ukrayna SSC sınırları içinde Dinyester’in doğusunda Transdinyester Moldova Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni kurmuştur. Rusya böylece Transdinyester’de hâkimiyetini sürdürmüştür. 1940 Ağustos ayında Molotov-Ribbentrop Paktı gereğince Besarabya toprakları Romanya’dan geri alınmıştır ve Transdinyester Moldova Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile birleştirilerek SSCB dâhilinde on beşten biri olan Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı’nda dört yıla yakın bir süre için Romanya yine Moldova’yı işgal etmiştir, ancak 1944’te Kızıl Ordu, Besarabya’ya girip Rumen ve Almanları kovmuştur. 1945’ten itibaren MSSC, SSCB’nin içinde varlığını sürdürmüştür (Velev, 2007: 72).

Besarabya, dünya savaşları yıllarında Rus toprağıydı. I. Dünya Savaşı’nda Çarlık Rusya’sı saflarında savaşa katılan Gagauzlar, II. Dünya Savaşı’nda SSCB saflarında savaşmıştır. Alman ve Rumenlerin Besarabya’dan çıkarılmasında Gagauzlar da görev almıştır. Gagauzların II. Dünya Savaşı’na katılmalarıyla ilgili olarak kaynaklarda şu bilgiler yer almaktadır:

Gagauzlardan savaşa katılanlar dört gruba ayrılabilir. Birincisi, Haziran-Temmuz 1941’de Moldova SSC’nin güneyinden ve Ukrayna’nın Odessa bölgesinden Kızıl Ordu’ya katılanlar. İkincisi, Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve Özbekistan topraklarında yaşayan, ikamet yerindeki askeri sicil ve kayıt ofisleri tarafından cepheye çağrılan Gagauzlar; üçüncüsü MSSC topraklarında 3. Ukrayna cephesinin askeri kayıt ofisi, Ukrayna SSC’nin Odessa bölgesi ve Sovyetler Birliği’nin çeşitli bölgelerinden cepheye giden gönüllülerdir. Dördüncü grup, 1944-1945’te orduya katılan, yaklaşık 20 bin kişiden oluşan askerlik yaşındaki Gagauzlardır (Bulgar, 2018b: 359).

1944'te SSCB'nin Moldova'da tam hâkimiyet sağlamasıyla birlikte Gagauzlar için Çarlık Rusyası ve Romanya hâkimiyetinden sonra SSCB dönemi başlamıştır. “1941-1944 yıllarında Moldova, II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet egemenliğine girdikten sonra, önemli sayıda Gagauz, Sovyetlerin bölgedeki yaygın eğitim ve ekonomik kalkınma politikasından yararlandı. Katchanovski, bu deneyimin, Gagauzlar arasında komünist ve Rus yanlısı siyasi değerlerin gelişmesini sağladığını (2005: 890) söyler. SSCB döneminin teknik ve eğitim alanlarında Gagauzlar için önemli gelişmelere sahip olduğu düşünülebilir. Ancak, SSCB'nin bu artıları dışında kendi ideolojisini benimsetme sistemi, Sovyet vatandaşı yapıp millî kimliğinden koparma çalışması Gagauz toplumunun bazı kesimlerinde başarılı olsa da Gagauzların tarihî süreçte farklı milletlerin hâkimiyeti altında yaşaması bazı kesimlerde de millî benliklerini muhafaza etme hususunda daha duyarlı olmalarını sağlamıştır. Gagauzlar arasında, SSCB'nin dağılma sürecinde millî hareketler ortaya çıkmıştır ve Moldova içerisinde bağımsızlık elde edebilmek için gayret etmişlerdir. Uzun süre boyunca Bulgarlaştırma, Rumenleştirme ve Ruslaştırma çalışmalarına rağmen Gagauzların millî refleksinin gelişmesi dikkat çekicidir.

Gagauzların millî lideri, papaz Mihail Çakır, millî bilincin kazanılması hususunda 20. yüzyılın ilk yarısında büyük çaba göstermiştir. Mihail Çakır tarih, dil, etnografya gibi farklı alanlarda Gagauzların dili ve tarihiyle ilgili Latin esaslı Rumen alfabesiyle veya Kiril alfabesiyle eserler vermiştir. *Bizim Saabimizin İsus Hristosun Ai (Aiozlu) Evanghelieasa* (1932⁴⁸), *Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ* (1934), *Psaltir gâgâuzcea-(tiurccea) gagauzlar için hem tiurclear için* (1936), *Dictionar gagauzo (tiurco)-Roman (pentru Gagauzii din Basarabia/Laflac gagauzça (tiurccea) hem romanca (moldovanca) Bessarabiela Gagauzlar için* (1938) adlı eserler bunlardan bazılarıdır. Çakır'ın ayrıca dönemin *Viața Basarabiei* adlı dergisinde Gagauzların gelenek ve görenekleriyle ilgili Rumence çeşitli makaleleri yayımlanmıştır. Bu yazılar, 2018 yılında *Protoiyerey Mihail Çakir Stati po istorii i kulture gagauzov Bessarabii v jurnale “Viatsa Basarabiei” (Bessarabskaya jizn)* adıyla basılmıştır. Moşkov (1901c: 30) da 19. yüzyılın sonlarında Mihail Çakır için, “Besarabya'da bulunduğum dönemde Gagauz papaz Mihail Çakır'ın duaları Gagauzcaya çevirmek için çalıştığını ancak bu çalışmaların sonucunun ne olduğunu bilmediğini”

⁴⁸ Kitapta basım yılı yoktur. Romanya Akademisi kütüphanesinin kataloğunda basım yılı 1932'dir (Kopuşçu, 2014a: 118-119).

söylemiştir. Bu çalışma, *Kısa Dua Kitabı Slavanca hem Gagauzça*⁴⁹ (1908) adıyla basılmıştır. Moşkov, Gagauzların kilise ayinlerinin Slav ve Rumen dillerinde yapıldığını ve Gagauzların bunu anlamadığını söylemesi, Çakir'in İncil ve dua kitaplarını Gagauzcaya çevirmesinde önemli bir etkidir. Gagauz millî kimliğinin inşasında çok önemli yere sahip olan Çakir, Gagauzların sonraki yıllarda varoluş mücadelesine ışık tutmuştur. Onun çalışmaları, “Politik söylemlerden uzak duran Çakir, var olduğu ve iki farklı zihniyetle yönetilen Rus Çarlığı ve Romanya Krallığı’nda çalışmalarını devletin onayıyla gerçekleştirdi” şeklinde değerlendirilmiştir (Korkmaz, 2021: 135). Gagauzların Oğuz boyuna mensup Türk olduğunu eserlerinde dile getiren Çakir bu bakımdan Gagauzların Türklük dairesi içerisinde varlığının temelini atan kişilerden biridir. Çakir, Gagauzca-Rumence yazdığı sözlükte Gagauz maddesini “Uzlar, Altay’dan Türkler” diye açıklamıştır. Gagauz halkındaki millî bilinci de yine Mihail Çakir sayesinde öğrenmek mümkündür. Şöyle ki, Çakir, *Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ* (1934) adlı eserinin ön sözünde “Besarabyalı Gagauzlar çok kez benden Gagauzların tarihini, hangi soydan geldiklerini, nerelerde yaşamışlar, âdetleri nasıldır yazmamı istediler” (Çakir, 2005: 4) der. Çakir’in Gagauzların tarihini yazdığı bu eser o dönem Atatürk’e de ulaştırılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Anzerlioğlu, Çakir’in doğrudan yollamasıyla mı, dönemin Bükreş büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver’in⁵⁰ yollamasıyla mı bilinmemekle birlikte “*Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ* adlı kitap bugün Anıtkabir’de Atatürk’ün özel kitaplığındadır” (Anzerlioğlu, 2006: 48) bilgisini vermektedir. Yaşar Nabi Nayır da 1930’lardaki Besarabya gezisinde, küçük Gagauz çocukların okuldan geldikten sonra babalarına, “Derslerimizi Rumence okuyoruz. Bulgar çocuklar Bulgaristan’da, Rus çocuklar Rusya’da basılmış büyük, güzel, süslü kitaplar gösteriyorlar. Bize nispet yapar gibi, bu güzel, süslü kitaplardan kendi dilleriyle bir şeyler okuyorlar. Bizim de oraya götürecek kendi dilimizle bir

⁴⁹ Mihail Çakir’in Gagauzcaya çevirdiği ilk kitaptır (Kopuşçu, 2014a: 109).

⁵⁰ Tanrıöver, 24 Ekim 1934 tarihli 875/107 numaralı raporunda, Kişinev’de Mihail Çakir ile görüşüğünü, Çakir’in Hristiyan Türklerin en yaşlısı ve muktediri bir papaz olduğunu söyler. Ayrıca raporunda Çakir için şunları yazar: “Bu zat, 50 seneden beri Gagauzların Türk soyundan geldiklerini kendi halkına anlatmak için mücadele etmiştir. Şimdi yaşı pek ilerlemiş olan bu ihtiyardır ki İncil’i Türkçeye tercüme ederek ve nüsha nüsha basıp dağıtarak ‘Revista Besarebiei’ mecmuasında mütemadi makaleler neşrederek Gagauzların tarihi hakkında risaleler çıkararak bütün bir ömür bunların Ruslaşmasına, Bulgarlaşmasına, Rumenleşmesine mâni olmaya çalışmaktadır. Bendenize Rumence ve Gagauz lehçesiyle yani Türkçe en son çıkardığı ufak kitapları getirdi” (B. A. C. 030.10.247.668.14: 6). Dolayısıyla Atatürk’ün kitaplığında da bulunan bu kitap Tanrıöver’in vasıtasıyla Atatürk’e ulaşmış olabilir.

dair yazılmış bir edebî bir eser yoktur. 1957 yılından önce, “16 Temmuz 1957”de Moldova Komünist Partisi Merkez Komitesi, Rus alfabesi esaslı Gagauz alfabesinin onaylanmasına ilişkin Cumhuriyet Yüksek Konseyi Başkanlığı Kararname taslağını kabul edilmiştir” (Bulgar ve Konstantinova, 2019: 40).

Fotoğraf 3: “Moldova Soçialiste” adlı gazetenin 10 Ağustos 1957 tarihli sayısında yayımlanan Gagauz alfabesinin oluşturulmasına ilişkin Moldova SSC Yüksek Sovyeti Başkanlığı Kararnamesi.

Alfabe ve eğitimle ilgili olarak Özkan’ın verdiği bilgiler şu şekilde özetlenebilir:

1957 yılında büyük ölçüde merkez ağızına dayanan ancak bazı bakımlardan güney ağızının özelliklerini de taşıyan bir yazı dili oluşturulmuştur. 16 Kasım 1957 yılında

Çıkarılan bir kanunla bu standart dille eğitim yapılmasına da izin verilmiştir. İznin ardından 1 Eylül 1958 tarihi itibariyle Gagavuz okullarında ilkokul 1., 2. ve 3. sınıflarda bütün dersler Gagavuz Türkçesiyle okutulmuş, 4.-8. sınıflar arasında ise Rusça eğitime geçilmiştir, ancak Rusça eğitim verilen bu sınıflara da Gagavuz Dili ve Edebiyatı dersleri konulmuştur (zkan, 2013: 90-91).

Bu kararlar alınsa da yeterli sayıda yetişmiş Gagauzca ğretmeni olmaması eğitim için sıkıntı teşkil etmiştir. “3 Ocak 1961’de, MSSC Eğitim Bakanının kararıyla 1960/1961 ğretim yılının ikinci yarısından itibaren ‘Gagauz ğrencilerin bulunduğu okulların Rusça eğitim diline çevrilmesi hakkındaki’ emriyle” (Bulgar ve Konstantinova, 2019: 78) ana dilde eğitim zarar grmştir. Günümüzde de okullarda Gagauzca eğitim verilse de Rusça ve Rumence eğitimin ağırlıklı olması sebebiyle Gagauzya’da ana dilde eğitim sorunu bugün de devam etmektedir. Günümüzde, “İkisi Rumence, biri Türkçe eğitim veren  okul ayrı tutulduğuunda eğitim dili Rusçadır. Gagauzca ana dil olarak sadece Gagauz çocukları için zorunludur. Gagauz dili ve edebiyatı dersinden başka Gagauz halkının kültürü, tarihi ve gelenekleri isimli ders de Gagauzca okutulur” (Kopuşcu, 2021: 5). Rusça, Gagauzya’da ortak ve baskın dildir ve bunun ana sebebi ekonomik kaygılardır. Aileler ocuklarının Rusça öğrenirse daha kolay iş bulabilecekleri düşüncesiyle Rusçaya okul dışında evde de yaşam alanı açmıştır. Bu gibi sebeplerden dolayı Gagauzya’da eğitimden sosyal yaşama, basın-yayın organlarına kadar Rusça, yaşamın her alanında baskındır ve Gagauzya’nın resm dillerinden biridir.

SSCB’nin 1980’li yıllarda yaşadığı ekonomik durgunluk, ifade zgrlğğnden yoksunluk ve çok uluslu yapı içerisinde Sovyet vatandaşlığı ideolojisi fikri çökmeye başlayınca reformlar yapılmak zorunda kalınmıştır. Glasnost (Rus. “açıklık”) ve perestroyka (Rus. “yeniden yapılanma”) bu reformlar arasındadır. Ancak bu reformlar da Sovyetlerdeki zlmeye engel olamamıştır ve ulusal hareketlerin nn aarak Sovyetler içerisindeki uluslar bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlar; Gagauzlar da bu reformların açtığı alandan faydalanmışlardır. Moldova’nın da bağımsızlık ilan etmesini isteyen Moldovanlar olduğu gibi, bazı Moldovanlar da Moldova’nın Romanya’ya bağlanması gerektiğini düşünüyordu. “Eylül 1988’de Rumenler, Rumence’nin resm dil, halkın kimliğinin Rumen olarak tanınmasını ve Moldovan alfabesinin Latin alfabesine çevrilmesini talep etmiştir. Kasım ayında nihai hedeflerini, Moldova’nın Rumen devleti tarafından ilhak

edilmesi sloganını yaymaya başladılar: ‘Tek dil, tek insan!’” (Şornikov, 2006b: 399). Bu istekler, Moldova’da yaşayan diğer halkları yok sayan, görmezden gelen, eşitliği yurttaşlığı ortadan kaldıran bir yaklaşım ve arzu olduğundan dolayı Moldova’daki halklar arasında bağımsızlık mücadelesini ortaya çıkmıştır. Gagauzlar da dillerinin ve kültürlerinin tehlike altında olduğunu görerek 1988’in şubat ayında “Gagauz Halkı” adlı örgütü kurmuşlardır. “Ulusal teşkilat kurma kararı 1988 yılı şubat ayı başlarında Stepan Bulgar, Dimitri Savastin, Dimitri Novak (Ayoglu) ve İ. Dyaçuk’un katıldığı toplantılardan birinde alındı. Kulübün ilk toplantısı 31 Mart 1988’de Komrat Kültür Evi’nde gerçekleşti ve Dimitri Savastin, Stepan Bulgar ve ayrıca Fedor Marinov, Fedor Yazacı, Dimitri Novak, Andrey Buyuklı, Mariya Maruneviç, Petr Zavriçko, Ivan Burguci toplantıda yer aldı” (Bulgar, 2006d: 163). Bu halk hareketi amaçları ve faaliyetleriyle siyasi bir harekete dönüşerek günümüzdeki özerk bölge kazanımının hazırlayıcısı olmuştur. Hareket, siyasi organizasyona dönüştükten sonra iletişim ve halkı bilinçlendirmek için duvar gazeteleri çıkarmıştır. *Dooru Laf* adlı duvar gazetesi de bunlardan biridir. Bunun haricinde, “1989 yılı Ocak ayından itibaren *Halk* isimli yayın da basılmaya başlanmıştır” (Kılıç, 1997: 50).

11 Şubat 1989’da bir grup ‘Gagauz Halkı’ aktivisti Kişinev’e gidip ‘MSSC’nin bir parçası olarak Gagauz Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin kurulmasını talep ediyoruz’ sloganıyla Moldova Komünist Partisi Merkez Komitesi binasında izinsiz bir eylem yaptılar. Bu eyleme katılan S. Bulgar, A. Novak, V. Topal, G. Stamatov, D. Savastin, A. Sirkeli gözaltına alınmıştır. Ancak, bu tutuklamalar Gagauzların siyasi birliğini hızlandırdı. Çadır-Lunga’da Konstantin Kıvrıcık liderliğinde ‘Birlik’, Fedor Terzi liderliğinde ‘Millet Sancısı’ ve Valkaneş’te Petr Fazlı liderliğinde ‘Vatan’ adlı topluluklar kurulmuştur (Şornikov, 2006b: 400; Bulgar, 2006d: 164).

Gözaltına alınanların daha sonra serbest bırakılmasının ardından Komrat’ta Stepan Bulgar başkanlığında bir kongre düzenlenmiştir. Bu kongre, 1905’teki Komrat Cumhuriyeti’nden sonra Gagauzların bir başka bağımsızlık girişimi ve resmî olarak da bu arzunun dile getirildiği yer olmuştur. “21 Mayıs 1989’da, kongrede, Moldova SSC içinde Gagauz Özerk Cumhuriyeti’nin kurulması ve Gagauz halkının kendi kaderini tayin etme arzusuna ilişkin bir bildirge kabul edilmiştir. ‘Gagauz Halkı’, ‘Birlik’ ve ‘Vatan’ın ‘Gagauz Halkı’ isimli toplulukların birleştirilmesi kararlaştırıldı. ‘Gagauz Halkı’ konseyi başkanlığına da Stepan Bulgar seçildi” (Şornikov, 2006b: 402). 1989 Ağustos’unda da “Moldova SSC’sinde Gagauz Özerk

Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kurulması Hakkında” adlı kitapçık basılmıştır. “Kitapçık S. Kuroglo, M. Maruneviç, G. Gaydarci, K. Tauşanci ve A. Dimoglo tarafından hazırlandı ve Komrat Bölge Yürütme Komitesi Başkanı V. Volkov’un yardımıyla basıldı” (Bulgar, 2006d: 167). 1905’teki girişime göre, daha planlı programlı, bilinçli olan yapılanma ve Sovyet yetkilileriyle yapılan görüşmeler Gagauzların varlıklarını koruma konusunda yol almasını hızlandırmıştır. “7 Ağustos 1989’da, SSCB milletvekillerinin girişimiyle MSSC Yüksek Sovyeti Başkanlığı, halk temsilcilerinden gelen taleplerin incelenmesi ve Gagauzların özerkliğe yönelik çağrıları üzerine bir komisyon oluşturuldu. Hareketin programı Gagauz bölgelerinin nüfusu arasında geniş destek gördü. 1990’ların başında ‘Gagauz Halkı’ yerel örgütlerinde 3.000’den fazla kişi vardı” (Bulgar, 2006d: 167). Böylelikle, “Gagauz Halkı” hareketi Ekim 1989’da MSSC tarafından tanınmış ve resmî statü kazanmıştır. Gagauzların özerklik taleplerine özellikle Moldovan ve Rumen milliyetçiler karşı çıkmıştır. Gagauz karşıtı mitingler düzenlenmiştir. “Moldovan milliyetçiler Gagauzların yerli bir nüfus olmadığını iddia edip saf Moldova topraklarına sonradan geldiklerini ve Moldova’nın yüzünden silinmesi gereken bir sivilce hâline geldiklerini söylemişler” (Kılıç, 1997: 52). Ayrıca, milliyetçi basında da Gagauzları tehdit eden yazılar çıkmaktaydı. Örneğin, “*Literatura Şi Arta* adlı gazetede ‘Gagauzlar Ne İstiyor?’ başlıklı yazı yayımlandı ve şiddet tehditlerinde bulunuldu. 1 Ekim’de, şehrin gününde, Kişinev’de milliyetçi fanatikler, ‘Ne, özerklik mi istiyorsunuz? O zaman Türkiye’ye gidin!’ diyerek, performansını icra eden ‘Düz Ava’ adlı Gagauz dans topluluğuna ve müzisyenlerine saldırmışlardır” (Şornikov, 2006b: 404). Gagauzlar, bütün bunlara rağmen, Moldovanların saldırı tehdidi altında özerklik çalışmalarını yürütmüşlerdir. “30 Ekim’de Gagauzların ikinci olağanüstü kongresinin toplanmasına karar verildi ve kongre 12 Kasım 1989’da 449 Gagauz, 49 Rus, 47 Moldovan, 33 Bulgar, 14 Ukraynalı ve 11 Belaruslu katılımcıyla yapıldı” (Şornikov, 2006b: 405). Birinci kongrede de olduğu gibi kongrenin sonucunda Gagauz Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmaya karar verildi. Bu karara göre, “Valkaneş, Komrat, Tarakliya, Çadır-Lunga’da ve Kahul bölgesinin bazı köylerini kapsayan Gagauz nüfusunun olduğu yerlerde Gagauz Özerk Cumhuriyeti kurulması kararlaştırılmıştır” (Bulgar, 2006d: 168). Gagauzların bu özerklik kararı tamamen bağımsız bir cumhuriyet değil, Moldova’ya bağlı bir özerk cumhuriyet

olması üzerinedir. Öyle ki, ikinci kongre sonrası yayınlanan bildirgede şu ifadeler yer almaktadır:

Biz hiçbir şey talep etmiyoruz. Gagauz halkının hakkı olan şeyi bize vermenizi rica ediyoruz. Bundan böyle bu halk, kendi öz bilincine ve ulusal kaderini tayin hakkına dayalı olarak kendi hayatını inşa etmek ve onu yönetmek istiyor. Yaşasın Gagauz Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti! Yaşasın Gagauz ve Moldova halkları arasındaki dostluk! Yaşasın büyük Sovyetler Birliği'nde yaşayan tüm halklar arasındaki sarsılmaz dostluk! (Bulgar, 2006d: 168).

Gagauzların kendi kaderini tayin talebi Kişinev'deki MSSC yönetimi tarafından yok sayılmıştır ve hemen soruşturma başlatılmıştır. Gagauz Halkı üst yönetimi Kişinev'de gerçekleştirilen toplantılarda, kongre sonucundaki taleplerini bir kez daha ifade etmiştir. “23 Aralık 1989'da komisyonun son toplantısı gerçekleşti. Bu toplantıda S. Kuroglo, S. Bulgar ve İ. Karakaş sunumlar yapmıştır. V. Puskas'ın komisyonun son toplantısında alınacak kararı bozmaya çalışmasına rağmen delegeler Gagauz özerkliği kurulmasına ilişkin belgeyi oylayıp imzalamıştır” (Bulgar, 2006d: 169). Ancak, Moldova'daki milliyetçi cephe bu kararlara şiddetle karşı çıkarak basın yayın organları üzerinden Gagauzları tehdit eden yayınlara devam etmiştir ve yaptırım uygulanması istenmiştir. Gagauzlar ise kararlarından geri adım atmamıştır, kongre düzenleyerek yeni kararlar almışlardır. Bu hareketlerde hedef kitlenin sadece Gagauzlar olduğu söylenemez, Moldova'da Gagauzlar dışında Bulgarlar, Ruslar ve Ukrainerler de yaşamaktadır ve Moldova'daki milliyetçi cephenin ülkedeki diğer etnik gruplara karşı da tehdit dili kullandığı açıktır. Gagauzların özerklik hamlesini yapmasının Gagauzları hedef hâline getirdiği söylenebilir.

22 Temmuz 1990'da, Komrat'ta Gagauz halkı temsilcilerinin olağanüstü kongresinde, Gagauz Özerk SSC'nin marşı, amblemi, bayrağı onaylandı ve Gagauz Ulusal Üniversitesi kurulmasına karar verildi. Bu kararlara karşılık Moldova SSC parlamentosu başkanı M. I. Snegur, 27 Temmuz'da, olağanüstü kongrenin birinci, ikinci ve üçüncü toplantılarının kararlarının iptal edilmesine ilişkin kararı imzalamıştır. Gagauzların halk statüsü dahi reddedilmiştir ve belgelerde Moldova topraklarında yaşayan bir etnik grup olarak bahsedilmişlerdir (Şornikov, 2006b: 407; Bulgar, 2006d: 169).

Kongre sonucunda kabul edilen bayrak, marş ve amblem şu şekildedir: “Bayrak mavi renklidir, kenarlarında 14. yüzyılda Balkanlarda kurulan eski Gagauz devletinin bayrağında da bulunan horozlar, ortada beyaz bir çerçeve içinde kurt kafası bulunmaktadır. Bu bayrak, ataların gücü, kuvveti ve yeni zamanların sembolü olarak seçilmiştir. Millî marşı Todur Zanet yazmış, Mihail Kolsa bestelemiştir” (Argunşah, 2007: 59). Bayrakta kullanılan kurt motifi ve 14. yüzyılda Türklerin kurduğu Dobruca Prenslğine yapılan atıf Gagauzların Türklükle bağını gösteren emarelerdir. Tüm bu olanlar Moldova SSC ile Gagauzlar arasındaki gerilimi artırmıştır. “Gagauz Halkı’nın üst konseyi GASSR (Gagauz Avtonom Sovyet Sosyalist Respublikası) halk meclisini seçmek için ‘Geçici Komite’ kurar ve başına Stepan Topal getirilir” (Argunşah, 2007: 60).

19 Ağustos 1990’da Komrat’taki *Drujba* adlı sinema salonunda bir kongre gerçekleştirilmiştir. Siyasi duruma ilişkin bir değerlendirme yapan S. M. Topal konuşmasında, Gagauz halkının özerkliğinin oluşturulması konusunda parlamento komisyonlarının vardığı sonuçları ve Moldova parlamentosu kararlarını anti demokratik olarak değerlendirir. 12 Kasım 1989’da ilan edilen Gagauz ÖSSC, SSCB’nin bir parçası olarak egemen Gagauz Cumhuriyeti’ne dönüştürüldü. ‘Gagauzların Moldova Cumhuriyeti’nden Özgürlüğü ve Bağımsızlığı Hakkında’ kongresinin bildirisinde, SSCB vatandaşları sayılan Gagauzların artık Moldova vatandaşı olmadıkları belirtildi (Bulgar, 2006d: 170).

Kongrede ayrıca seçimlerin de yapılacağı açıklanmış ve 28 Ekim’de seçim yapılacağı kararlaştırılmıştır. Moldova SSC tarafından öncekilerde olduğu gibi tüm bu kararlar da yok sayılıp anayasaya aykırı hareket edilmesiyle sebebiyle 22 Ağustos’ta Gagauz Halkı’nın faaliyetlerinin durdurulmasına karar verilmiştir. “Gagavuz Halkı, tüzüğünde tanımlanan hedeflerinden ve görevlerinden saptığı, gerekliliklere saygısızlık gösterdiği sebebiyle Moldova Anayasası’nın 1, 4, 68, 70, 71, 80, 97, 125, 127. maddelerinin hükümlerini ihlâl ederek, cumhuriyetin devlet ve sosyal sistemini baltalamayı, toprak bütünlüğünü ihlâl etmeyi amaçladığı ve yasadışı kararlar aldığından dolayı faaliyetlerinin durdurulduğuna dair kararname yayınlanır” (Bulgar, 2006d: 170-171). Alınan bu kararlar ortamı daha çok germiştir ve Gagauzlar çeşitli mitingler düzenleyerek bu kararları protesto etmişlerdir; yetkililerle görüşerek de alınan kararların demokratik olmaktan uzak olduğunu belirtmişlerdir. Gagauzların tarih boyunca kimliklerini koruma çabası altında oldukları düşünülürse, bu noktadan

sonra geri adım atmaları hâlinde Gagauzların Moldovanlar arasında erimesi ve yok olabileceği söylenebilirdi. 22 Kasım 1990 tarihli Milliyet Gazetesi'ndeki "Gagavuzlar Türkiye'ye" başlıklı haberi hazırlayan Cenk Başlamış, sohbet ettiği Stepan Bulgar'ın "şakayla karışık, üçüncü Türk devletini kurduk" dediğini (1990b: 17) belirtir. Ortak bir Rumen vatandaşlığı ve Rumen kültürü asimilasyonu girişimleri özellikle Romanya'daki Rumen milliyetçiler tarafından 1940'lı yıllarda da desteklenmiştir ve SSCB'nin bölgeye girip Besarabya topraklarını ilhak etmesi sonucu olayların yaşanması engellenmiştir. Bu kez 1990'da benzer bir durum meydana geliyorken Gagauzlar bağımsızlıkları için mücadelelerini tüm şiddet ve pogrom (soykırım) tehditlerine rağmen sürdürmüştür. Öyle ki, "Gagauzların yaşadığı, Moldova'nın güneyine doğru olan bölgelere içlerinde gönüllülerin de bulunduğu silahlı güçler yönlendirilmiştir. Bu güçler, otobüsle Moldova'nın güneyine, Gagauzların bitişiğindeki Cimişlia, Kahul gibi bölgelere gönderildiler" (Şornikov, 2006b: 409). Gönüllü giden Moldovanlar, Komrat'ı abluka altına alıp yiyecek-içecek girişine engel olmaya çalışmıştır, ayrıca Komrat'ın elektriğini ve suyunu da kesmiştir (Başlamış, 1990a: 4). Gagauzlar da buna karşılık olarak köy sınırlarına yığınaklar yapmıştır ve Moldova'da bir başka özerklik ilan eden Transdinyester bölgesinden yardım görmüşlerdir. O günlerin tanığı olayları şu şekilde anlatır: "Seçim kararı alınca, hemen Moldovan silahlı gönüllüler Komrat sınırına yığıldı. Tam 100 otobüsle geldiler. Hepsi silahlı, çoğu da sarhoştur. Moldova başbakanı Mircea Druc askerî üniforma giymiş, eliyle Komrat'ı işaret ederek, gönüllüleri iyice kışkırtıyordu: 'Yürüyün, Komrat'ı yok etmeye gidiyoruz!' Dinyester boyundaki Ruslar bize 1500 kişilik yardım gönderdi. Ukrayna'da yaşayan Gökoğuzlar da yardımımıza koştu" (Başlamış, 1990b: 17). Stepan Bulgar, Transdinyester bölgesindeki Rusların Gagauzlara yardım için 4500 kişi yolladığını ve Ukrayna topraklarından Gagauz topraklarına girdiğini, bunlardan 2000 kişinin Komrat'a geldiğini (2006d: 171) söyler. Moldovanların yolları kesmesi sebebiyle Transdinyester bölgesindeki kişiler Ukrayna üzerinden gelmiştir. Moldovanlar Komrat'ı ablukaya almış olsa da girme cesareti gösterememiştir.

	1941		1959		1970		1979		1989	
Moldovans	1,620,800	68.8%	1,886,566	65.4%	2,303,916	64.6%	2,525,687	63.9%	2,794,749	64.5%
Ukrainians	261,200	11.1	420,820	14.6	506,560	14.2	560,679	14.2	600,366	13.8
Russians	158,100	6.7	292,930	10.2	414,444	11.6	505,730	12.8	562,069	13.0
Gagauz	115,700	4.9	95,856	3.3	124,902	3.5	138,000	3.5	153,458	3.5
Bulgarians	177,700	7.5	61,652	2.1	73,776	2.1	80,665	2.0	88,419	2.0
Jews	—	—	95,107	3.2	98,072	2.7	80,127	2.0	65,672	1.5
Roma (Gypsies)	—	—	7,265	0.2	9,235	0.2	10,666	0.3	11,571	0.3
Romanians	—	—	1,663	0.06	—	—	—	—	2,477	0.06
Other	23,200	1.0	22,618	0.8	37,968	1.1	48,202	1.2	56,579	1.3
TOTAL	2,356,700	100.0	2,884,477	100.0	3,568,873	100.0	3,949,756	100.0	4,335,360	100.0

Tablo 1.1. 1941-1989 arasında Moldova SSC’nde nüfus istatistikleri
(King, 2000: 97)

Moldova yönetimiyle Gagauzlar arasındaki gerginlik ve olaylar 1994 yılına kadar sürmüştür. 19-21 Ağustos 1991 tarihlerinde, SSCB’de başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişimi olmuştur. Bu darbe girişimi, zaten her geçen gün kontrolü kaybeden SSCB’nin yıkılma sürecini hızlandırmıştır. Darbe engellense de daha sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin faaliyetleri sonlandırılmıştır. SSCB’ye bağlı cumhuriyetler de teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. 23 Mayıs 1991’de Moldova Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan devletin adını Moldova Cumhuriyeti olarak değiştiren Moldova yönetimi, 27 Ağustos 1991 tarihinde ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Moldova Cumhuriyeti olarak da Gagauzların özerklik ilanı kabul edilmemiştir. Gagauzların bu talebi resmî olarak ancak 1994’te karşılık bulmuştur.

Moldova’da, Şubat 1994’te yapılan Sovyet sonrası ilk parlamento seçimlerinde, on üç bağımsız parti ve seçim bloku yarıştı. Grupların siyasi programları çeşitliydi. Yel pazenin bir ucunda, radikal pan-Rumenler, ekonomik kriz ve bölgesel ayrılıkçılıkla boğuşan bir ülke için tek kurtuluş olarak Romanya ile birleşmeyi gördüler. Öte yandan, aşırı muhafazakâr bir koalisyon kampanyasını ulusal hareketin reddine dayandırdı ve Sovyetler Birliği’nin geri dönmesi çağrısında bulundu. Diğer gruplar her iki kampın da aşırılığını reddettiler ve Bağımsız Devletler Topluluğu’nun (BDT) yapısının tümüne olmasa da bazılarına katılan bağımsız bir Moldova devletinin sürdürülmesini desteklediler. Seçmenleri milliyetçiliğin -Romanya ya da Rusya yanlısı biçimlerinde- bölücü söylemini görmezden gelmeye, hızlı özelleştirme ve tarım reformunu destekleyen adaylar için oy kullanmaya çağırdılar (King, 2000: 145-146).

Moldova’nın çok uluslu yapısı sebebiyle kimlik siyaseti ve sorunları daima ülkenin gündeminde olmuştur. SSCB sonrası kimlik inşası sırasında da ulusların kendi kaderlerini tayin etmeyi istemesi Moldova’da iç karışıklıkları beraberinde getirmiştir. Moldova’nın ilk cumhurbaşkanı olan Mircea Snegur’un fikirleri Gagauzların resmî

olarak özerkliğe kavuşmasının önünü açmıştır. İlk olarak 1991’de cumhurbaşkanlığı görevine gelen Mircea Snegur, 1994’teki seçimi de kazanmıştır. “1980’lerin sonlarında ulusal hareketin güçlü bir destekçisi olan Snegur, cumhurbaşkanı seçildikten sonra Bükreş ile sıcak ilişkiler geliştirmeye başladı. Ancak 1994 yılına gelindiğinde bağımsız bir devlete ve hatta ayrı bir Moldova kültürüne bağlı olarak, pan-Rumenlerin baş düşmanı hâline geldi” (King, 2000: 160). Snegur, Moldova’nın Rumen veya Rus yanlısı görüşlerinin dışına çıkarak Moldovan kimliği, Moldovan dili tanımlamalarıyla bağımsız bir Moldova inşa etmek istemiştir ve bu görüşleriyle seçimi kazanmıştır. “Seçimlerde Snegur’u destekleyen Gagauzlar ona güvenmişler ve meselelerinin onun sayesinde halledileceği ümidini taşımışlardır” (Argunşah, 2007: 64). Gagauzların Snegur’u desteklemesinde Snegur’un özellikle pan-Rumen fikrini benimsememesinin ve bu sebeple Gagauzların asimile edilme tehlikesinin olmamasının etkili olduğu söylenebilir. “Moldovan politikacılar güney Moldova’da bir tür bölgesel özerkliğin makul bir talep olduğu fikrine vardılar. 1994 seçimleri ise dönüm noktasıydı. İlçe meclislerini güçlendirmeye ve yerel yönetimi canlandırmaya yönelik olarak siyasi gücün güneydeki belirgin Gagauz varlığına devredilmesi kabul edilebilir fikir hâline geldi” (King, 2000: 217-218). 1994 seçimlerinin Gagauz özerkliği için dönüm noktası olmasının sebebi Snegur’un partisinin pan-Rumenlere karşı elde ettiği zaferle pan-Rumenlerin mecliste güçsüzleşmesidir. 1994 seçimlerinden sonra Moldova başbakanı Andrey Sangheli ve Moldova cumhurbaşkanı Mircea Snegur, Gagauzların özerkliğine destek vermişlerdir. “29 Temmuz 1994’te yeni Moldova Cumhuriyeti anayasası kabul edilip 27 Ağustos 1994’te yürürlüğe girdi ve 15 Nisan 1978 Anayasası geçersiz ilan edildi.”⁵² Yeni anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra Kişinev’deki hükümet ile Komrat’taki Gagauz yetkililer arasında müzakereler başlamıştır. “23 Aralık 1994’te, Gagauz Cumhuriyeti Yüksek Konseyi heyetinin de katıldığı görüşmenin ardından Moldova Cumhuriyeti Parlamentosu, Gagauzya’nın (Gagauz Yeri) Özel Hukuki Statüsüne Dair Kanun’u kabul etmiştir” (Bulgar, 2006d: 171). Gagauzlar bu yasayla Moldova Cumhuriyeti’ne bağlı olarak bölgesel özerkliklerini ilan ederek kültürel yapılarını koruma altına almışlardır ve günümüzde de bu statülerini korumaktadırlar.

Yasayla Gagauzya’nın sınırlarının Gagauzların nüfusunun %50’sinden fazlasını oluşturduğu yerleşim yerlerini içerdiği belirlendi. Gagauzların nüfusunun yarısından

⁵² <https://www.presedinte.md/eng/presidency>

daha azını oluşturduğu yerleşim yerlerinde seçmenlerin en az üçte birinin girişiyle yapılacak bir referandumla bu yerler Gagauzya'ya dâhil edilebilir. Gagauzya'da benzer bir referandum 5 Mart 1995 için yapılmıştır ve buna Komrat, Çadır-Lunga, Valkaneş, Tarakliya ve Besarabya bölgesinin 36 yerleşim yerinin sakinleri katılmıştır. Referandum sonucuna göre Gagauzya 29 yerleşim yerini kapsamıştır (Bulgar, 2006d: 172).

Bu referandum için Türkiye'den de heyet gitmiştir. "5 Mart 1995 günü Gagauz Türklerinin yasal statüsünü belirleyecek olan 'Gagauz Yeri Özel Hukuki Statü Yasası' referandumunun TBMM'yi temsilen bir parlamento heyeti tarafından izlenmesi için gelen davet meclis tarafından uygun görülmüş ve dört milletvekilinin referandumu izlemek üzere gönderilmesi kararlaştırılmıştır" (Öncü, 2014: 101). Gagauz özerk yönetimi, siyasetten eğitime birçok konuda kendi iç işlerini bağımsız olarak çözebilmektedir. Gagauzya'nın bayrağı, marşı, arması ve kararların alındığı *Gagauz Halk Topluğu* (Meclis) vardır. Gagauz millî marşını Gagauz şair Minä Köse yazmış, Mihail Kolsa bestelemiştir. Gagauz millî marşının sözleri şu şekildedir:

Tarafım, sän tarafım,

Tarafım, sen tarafım!

Ne gözälsin, korafım:

Ne güzelsin korafım⁵³!

Çok cömertsin sän, topraam,

Çok cömertsin sen toprağım,

Gagauz Erim, Bucaam!

Gagauz Yerim, Bucak'ım.

"Refren:

Nakarat:

Gagauziya-hoşluum,

Gagauzya, hoşluğum,

Çok sevin, koru dostluu,

Çok sevin, dostluğu koru,

Bayraanı üüsek kaldır,

Bayrağını yukarıya kaldır,

Sän benim paalı halkım."

Sen benim değerli halkım.

İlk adım sendä yaptık

İlk adımımızı sende attık

Hem ana da biz dedik,

Ve ana da dedik.

⁵³ **Koraf:** Desen, süsleme.

Kauşu sevdik dinmâz.

“Oğlanı” çaldık bitmâz.

(Refren)

Gagauziya, mutlu erim

Vatanımsın sän benim,

Pek işçidir insanın

Elleri keser altın.

(Refren)

Ne zorluk seni kırdı,

Ne zaman dolaştırdı.

Allahım, koru topraa,

Gagauz Eri, Bucaa!⁵⁵

Bayrak mavi, beyaz ve kırmızı yatay şeritlere sahiptir ve sol üst tarafta sarı renkte üç yıldız bulunur. Moldova yönetimiyle dil sorununu çözmek için Gagauzca, Moldovanca (Rumence) ve Rusça resmî diller olarak kabul edilmiştir. Gagauzlar günümüzde Latin alfabesi kullanmaktadır.

Kauşu⁵⁴ sevdik, dinmez.

Oğlan (türküsünü) çaldık, bitmez.

Nakarat.

Gagauzya mutlu yerim,

Vatanımsın sen benim.

Pek işçidir insanın,

Elleri keser altın.

Nakarat.

Ne zorluklar seni kırdı,

Ne zaman (seni) dolaştırdı.

Allahım, koru toprağı,

Gagauz Yeri, Bucak'ı!

Latin alfabesine geçme çabaları içine giren Gagauz Türkleri ilk olarak 1993 yılında bir Latin esaslı alfabe kabul etmişlerdir. Bu alfabe, 18-21 Kasım 1991'de Marmara Üniversitesi'nde yapılan toplantıda tespit edilen 34 harfli ortak Türk alfabesine uygun bir tarzda hazırlanmıştır. Bu ilk alfabede Türkiye Türkçesi alfabesinden farklı olarak sadece açık e için kullanılan ä harfi bulunmaktadır. Ancak bu alfabe fazla bir uygulama alanı bulamamıştır. Moldova'nın Latin alfabesine geçmesinin ardından Gagauz Yeri parlamentosunun 26 Ocak 1996 tarih ve 22-VIII/I sayılı kararıyla yeni bir Latin esaslı Gagauz alfabesi daha kabul edilerek önceki alfabeye bazı yeni harfler eklenmiştir (Özkan, 2019: 82).

Bütün bu çalışmalara rağmen, Gagauzcanın yaşam alanı kısıtlıdır ve eğitimden sosyal yaşama⁵⁶ kadar Rusça baskın dildir. Bunun sonucu olarak da Gagauzca tehlike

⁵⁴ **Kauş:** Gagauz halk çalgılarından biridir. Bk. Kauş başlığı.

⁵⁵ <https://www.gagauzia.md/ru/ato-gagauziya/simvolika.html>

⁵⁶ Ekim 2021'deki saha çalışması sırasında da reklam panolarından kafelere, müzelerden okul çağındaki çocuklara kadar Gagauzya'nın her alanında Rusçanın baskın dil olduğu gözlemlenmiştir.

altındaki dillerden biridir. UNESCO’nun *Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası*’nda Gagauzca “kesinlikle tehlikede” (Moseley, 2010: Map. 10) olan dil kategorisinde değerlendirilmiştir.

“Gagauzya; Komrat, Çadır ve Valkaneş olmak üzere üç ilçeden oluşur. Şehir statüsünde olan ilçe merkezlerinden başka bu ilçelere bağlı olan 23 belde vardır” (Kopuşçu, 2021: 5). Moldova etnik olarak Moldovan, Rumen, Gagauz, Bulgar, Ukrain gibi birçok millet ve halka ev sahipliği yapmaktadır. Gagauzya da bu etnik çeşitliliğe sahiptir. Moldova’nın 2014 yılı nüfus istatistik verilerine göre Gagauzya’da 134.535 kişi yaşamaktadır. Nüfusun %83,8’ini (112.387 kişi) Gagauzlar, %4,9’unu (6564 kişi) Bulgarlar, %4,7’sini (6292 kişi) Moldovanlar ve bu baskın etnik kökenler dışında Ruslar⁵⁷ ve Ukrainler oluşturmaktadır. 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Ukrayna-Rusya savaşından sonra özellikle Odessa’ya yakın Valkaneş’te Ukrain sayısı artmıştır. Valkaneş dışında Komrat ve Çadır-Lunga’da da Ukrain nüfusu artış göstermiştir. Tüm dünyada tahmini olarak 250 bin kadar Gagauz vardır. Gagauzya’nın nüfus istatistikleri şu şekildedir:

İlçe ve Köy Adı	Nüfus	Gagauz Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı (%)
Komrat	20.113	%75,1
Çadır-Lunga	16.605	%77,6
Valkaneş	12.185	%71,8
Avdarma	3.307	%94,5
Baurçi	7.463	%98,2
Beşalma	3.828	%97,8

⁵⁷ Gagauzya’da yaşayan Rus ve Ukrain sayısı genel nüfus istatistiğinde verilmemiştir. Köylerin nüfus istatistiklerinde Rusların ve Ukrainlerin nüfusu yazılmıştır.

Beşgöz	3.466	%93,1
Bucak⁵⁸	1.352	%63,8
Coltay	1.893	%97,7
Çeşmäküü	4.497	%94,5
Çok Maydan	2.903	%92,9
Dezgince	4.273	%94,2
Etuliya/Tülüküü	3.061	%93,9
Haydar	4.038	%96,3
Kırbaalı/Karbaliya	374	%63,6
Kırlannar	873	%92,9
Kazayak	6.698	%96,5
Kiriyet	2.279	%92
Kirsova/Başküü	6.298	%45,8
Kongaz	11.123	%96,3
Kongazçık	1.480	%72,1
Kopçak/Kıpçak	9.138	%95,6

⁵⁸ Gagauzya'da Komrat'a bağlı bir köy adıdır. Bucak adlı tarihî bölge değildir.

Köseli Rus	595	%27,2
Parapontika	808	%33,9
Svetliy	1.622	%37,3
Tomay	4.263	%94,6

Tablo 1.2. Gagauzya’da Gagauz Nüfusu⁵⁹

Gagauzların özerklik ilan etmesinden sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin özel ilgisi ve yardımları olmuştur. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Gagauzya’ya gitmiş ve “Gagauzlar bizim kardeşimizdir, Gagauzlar halis Türk’tür” diyerek Türkiye’den Gagauzya’ya yapılan desteklerde öncü olmuştur. Süleyman Demirel’in bu çabalarından dolayı günümüzde bazı müzelerde portresi bulunmaktadır ve Kongaz’da Süleyman Demirel Lisesi adlı okul vardır. Türkiye ve Gagauzya arasındaki ilişkiler günümüzde de TİKA, Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumlarla devam etmektedir. Gagauzya’daki Gagauzlar etnisite aidiyetinde fıkri olarak bölünmüşlerdir. Gagauzya’da saha çalışması sırasında kendisini Türk, Uz (Oğuz) olarak tanımlayan Gagauzlar olduğu gibi, Gagauz’u ayrı bir millet olarak görenlerin de olduğu tespit edilmiştir. Ayrı bir millet olarak gören kişilere, “Peki, kimdir Gagauzlar?” diye sorulunca da “Gagauz’dur işte” yanıtını vermektedir. Bölgede ayrıca SSCB dönemi etkisi, Rusya’nın sağladığı imkân sebebiyle Rusya yanlısı görüşler vardır. Moldova’daki Gagauzlar kendi içerisinde etnisite olarak fikir ayrılıklarına sahip olmasına rağmen dünyada dağınık şekilde yaşamını sürdüren Gagauzlar arasında dilini ve kültürünü koruma özelinde en başarılı Gagauz topluluğu olduğu açıktır. Bulgaristan, Ukrayna ve Yunanistan’daki Gagauzların fazla nüfusa sahip olmaması, siyasi faaliyet yürütmemeleri millî kimlik bilincinin zayıflamasında etkili olmuştur.

Ukrayna Gagauzları

⁵⁹ Tablo, 2014 yılındaki Moldova nüfus istatistik verilerine göre hazırlandı ve üç büyük ilçeden sonra köyler alfabetik sıraya göre verildi. Verilerin toplandığı kaynak için bk. <https://recensamint.statistica.md/en/profile/35>

Gagauz köylerinin bulunduğu bir başka ülke Ukrayna'dır. Ukrayna Gagauzları, 18. yüzyılın ortaları ve 19. yüzyılın başlarında Bulgaristan'ın kuzeydoğusundan Dobruca'dan göç etmiş Gagauzların torunlarıdır ve tıpkı Bulgaristan Gagauzları gibi günümüzde resmî nüfus verisinin olmadığı Gagauz topluluklarından biri olarak çoğunluğu Odessa'da yaşamaktadır. "Ukrayna'daki Gagauzların çoğu, Odessa bölgesinin güneybatı kesimindeki büyük köylere yerleşmiştir" (Şabaşov, 2011: 196). Odessa'da bulunan Gagauz köyleri Ukrayna'nın güneydoğusunda Zaporozje'deki Gagauz köylerine göre daha bir aradadır. "Ukrayna'daki Gagauz nüfusu 2001 yılı resmî istatistik verilerine göre 31.900'dür" (Arnaut, 2010: 51). "Ukraynalılar gibi yerel halk (коренной житель) statüsünde sayılan Gagauzlar, temelde iki farklı coğrafi bölgede yaşamaktadırlar. Bunlardan ilki Besarabya topraklarının devamı niteliğinde olan ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan Moldova ve Ukrayna sınırının güney kısmındaki bölgedir" (Hünerli ve Arnaut, 2017: 21). Gagauzlar, Odessa'nın Bolgrad bölgesinde Dimitrovka⁶⁰, Karakurt⁶¹ (Jovtnevoe), Kubey⁶² (Çervonoarmeyskoye), Kurçi⁶³ (Vinogradovka) ve Satılık Hacı⁶⁴ (Aleksandrovka)

⁶⁰ **Dimitrovka:** Köy 1821 yılında kurulmuştur. 1991 yılında Odessa'ya bağlı Bolgrad'ın bir parçası olmuştur ve ana nüfusu Gagauz'dur. Köy, adını Tuna ötesinden gelen göçmenleri yerleştirmek için uğraşan Rus subay Dimitri Vatikioti'den almıştır (Çimpoeş, Bankova ve Tudora, 2016: 28).

⁶¹ **Karakurt:** Nogay Tatarlarının Bucak'taki boşalttığı köylerden biridir. Skalkovski (1848: 65) köyü 1808-1811 yılları arasında gelen Arnavutların kurduğunu belirtir. "Köyün adı Nogay Tatarları zamanında da Karakurt'tu. Köy tarihten günümüze çok uluslu yapıya sahip olmuştur. Gagauz, Bulgar, Arnavut, Rus ve Ukrainerler yaşamaktadır" (Çimpoeş, Bankova ve Tudora, 2016: 35). 1944'te adı SSCB tarafından Jovtnevoe olarak değiştirilse de 2016 yılında, Ukrayna'daki SSCB'ye ait etkilerin silinmesi kapsamında Karakurt olan eski adı geri verilmiştir bk. <http://www.memory.gov.ua/page/perelik-mist-ta-sil-do-pereimenuvannya>

⁶² **Kubey:** "1820 yılında köy nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Gagauzlar oluşturmuştur" (Radova, 2004: 73). Göçler ve asimilasyon sonucu günümüzde Gagauz nüfusu azalmıştır. Skalkovski (1848: 61) Kubey'e yerleşen göçmenlerin Dobruca'dan geldiğini söyler. Kubey de Karakurt köyü gibi çok uluslu bir yapıya sahiptir ve Gagauz, Bulgar ve Arnavut yerleşimidir. "Köyün adı olan Kubey (< kubbe "tepe, tonoz") Nogay Tatarlarından miras kalmıştır. Köyün Bucak bozkırının en yüksek yerlerinden birinde yer alması nedeniyle 'Kubey' adı verilmiştir" (Çimpoeş, Bankova ve Tudora, 2016: 39). SSCB döneminde adı Çervonoarmeyskoye olarak değiştirilse de 2016'da eski adı geri verilmiştir.

⁶³ **Kurçi:** "1816 yılındaki nüfus sayımında Kurçi'de oturan sakinler buraya 1809'da geldiklerini söylemiştir" (Çimpoeş, Bankova ve Tudora, 2016: 57). Stepan Bulgar (2005: 2) Kurçi köyünün yaşlılarının kendilerinin Kurçi'ye Söğütçük'ten geldiğini söylediğini belirtir. Söğütçük, kuzeydoğu Bulgaristan'da Bulgaristan Gagauzlarının yerleşim yerlerinden biridir. "1818 yılında köyün sakinlerinden 410 kişi Türk kökenli soyadına sahipti: 203 erkek, 201 kadın. Bu da Kurçi köyü sakinlerinin %91,7'sini oluşturuyordu" (Radova, 2004: 74). Günümüzde Kurçi'nin nüfusunun çoğunluğunu Gagauzların oluşturması dışında Bulgar, Ukrainer, Moldovan ve Rus nüfusa da sahiptir. Köyün adı 1945'te Vinogradovka olarak değiştirilmiştir.

⁶⁴ **Satılık Hacı:** "1818 yılındaki nüfus sayımına göre Gagauzlar köyün %60'ından fazlasını oluşturuyordu" (Radova, 2004: 79). Skalkovski (1848: 84) Satılık Hacı'nın ilk olarak Tatar-Kopçak yakınlarında inşa edildiğini ancak daha sonra arazi eksikliği sebebiyle 1821'de bugünkü yerine nakledildiğini söyler. Köyün adı diğer köylerde olduğu gibi Nogay Tatarlarından kalmıştır. Köyün adı

köylerinde; Odessa'nın Reni bölgesinde Bolboka⁶⁵ (Kotlovina) köyünde; Odessa'nın Kiliya bölgesinde Yeniköy⁶⁶ (Novoselovka) ve Eski Troyan⁶⁷ (Stariye Troyan) köylerinde yaşamaktadırlar. "Bu yerleşim yerlerinden Kubey ve Karakurt hariç, diğer köylerin tamamına yakını Gagauzlar oluşturmaktadır. Kubey köyünde, Gagauzlar dışında Bulgarlar; yine Karakurt köyünde Gagauzlar dışında Arnavutlar ve Bulgarlar yaşamaktadırlar. Bu yerlerde, Rusça, Bulgarca ve Gagauzca bölgesel dil olarak kabul edilmektedir" (Hünerli, 2016: 23; Çimpoeş ve Bankova, 2016: 26). "Ukrayna'nın değişik yerlerinde başta Kiev olmak üzere Harkov, Sevastopol, Nikolaev gibi şehirlerde Gagauz gruplarına rastlamak mümkündür" (Hünerli ve Arnaut, 2017: 21). Ukrayna'daki Gagauz yerleşim yerlerinin olduğu ikinci bölge Ukrayna'nın güneydoğusundaki Zaporozje'dir. "Rusya için Kırım Savaşı (1853-1856) yenilgiyle sonuçlanmıştır ve 30 Mart 1856 tarihli Paris Barış Antlaşması'na göre Rusya, Besarabya'nın güney kısmını Boğdan Prenslığı'ne bırakmıştır" (Çimpoeş ve Bankova, 2016: 108-109). "Bu durum sonucunda Gagauzlar buradaki diğer etnik gruplarla birlikte zorunlu olarak bugünkü Zaporozje iline göçmüşlerdir. Daha sonra 1878 yılında Rusların daha önce vermiş olduğu bu topraklar, şimdiki Romanya Dobrucası'na karşılık olarak geri alınmıştır. İşte günümüzdeki Zaporozje Gagauzları, 1856 Kırım Savaşı'nın sonucunda buraya gelenlerin torunlarıdır" (Hünerli ve Arnaut, 2017: 21). "Akimovka (Ukr. Yakımvka) ilçesi ve çevre köyleri ile Priazovye ilçesindeki başta Gamovka köyü ve diğer köylerde tarihî Gagauz yerleşimleri bulunmaktadır" (Hünerli, 2015: 35). Zaporozje iline bağlı Akimovka'da Alensadrovka⁶⁸, Vladimirovka⁶⁹ ve Volçanskoye⁷⁰ köyleri; Priazovye'de

daha sonra Aleksandrovka olarak değiştirilmiştir. Bir rivayete göre Rus Çarı I. Aleksandr'ın adına ithafen değiştirilmiştir. Günümüzde köyde Gagauz varlığı devam etmektedir.

⁶⁵ **Bolboka:** Gagauzlar ve Bulgarlar tarafından kurulmuş köylerden biridir. "1818 yılında toplam nüfus 489'dur. Köyün %95,9'unu Türk kökenli soyada sahip kişiler oluşturmaktadır" (Radova, 2004: 47). 1945 yılında köyün adı Kotlovina olarak değiştirilmiştir.

⁶⁶ **Yeniköy:** Gagauz-Bulgar köylerinden biridir. "2001'de Ukrayna'daki nüfus sayımına göre, Novoselovka'da 1597 kişi yaşıyordu ve nüfus dağılımı şöyleydi: Bulgar - 750 kişi (%46,96), Gagauz - 612 kişi (%38,32), Ukrain - 80 kişi (%5,01), Rus - 65 kişi (%4,07), Moldovanlar - 72 kişi (%4,51) ve diğer milletler nüfusun %1,13'üne sahiptir" (Çimpoeş ve Bankova, 2016: 91).

⁶⁷ **Eski Troyan:** 19. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan Gagauz ve Bulgar yerleşiminin olduğu köylerden biridir. "2001'de Ukrayna'daki nüfus sayımına göre, toplam nüfus 2301 kişidir ve bunların 1282'si Gagauz (%55,71); Bulgar - 725 kişi (%31,51); Rus - 165 kişi (%7,17), Moldovanlar - 81 kişi (%3,52), Ukrain - 41 kişi (1.78), diğer milletlerden 7 kişidir (%0,31)" (Çimpoeş ve Bankova, 2016: 93).

⁶⁸ **Aleksandrovka:** Köy 1862 yılında kurulmuştur. "Odessa'daki Aleksandrovka köyüne atfen kurulmuştur. Günümüzde köydekilerin büyük çoğunluğu Gagauzca konuşmamaktadır. Bir kısmı ise Rusça ağırlıklı bir Gagauzcaya sahiptirler" (Hünerli, 2015: 36).

⁶⁹ **Vladimirovka:** Köy 1861 yılında kurulmuştur. "Köyde Sovyet askerlerinin toplu bir mezarı ve Sovyetler Birliği kahramanı Anton Yefimoviç Buyukl'nın (1915-1945) bir anıtı bulunmaktadır"

Dimitrovka⁷¹, Devninskoye⁷² ve Gamovka⁷³ Gagauz köyleridir. Zaporojye Gagauzlarının çoğunluğu Bulgaristan Gagauzları gibi asimile olmuşlardır ve aralarında etnik kimlik olarak kendilerini Bulgar gören Gagauzlar vardır.

Ukrayna Gagauzlarının, toplu yaşadıkları köylerde Gagauz dili eğitimi ikinci dil olarak okutulmakta ise de, Latin alfabesine geçememeleri, kitapların yetersizliği, öğretmenlerin uzman olmamaları, ana dilini ailede yeterince kullanmamaları başta gelen sorunlar olarak, dilin gelişmesine ve yaşamasına engel teşkil etmektedir (Arnaut, 2010: 51). Ukrayna Gagauzları da Bulgaristan Gagauzları gibi bulundukları bölgede çoğunluk olmamaları, çok uluslu ortamda bulunmaları gibi sebeplerden dolayı öz benliğini koruma hususunda zorluk yaşamaktadırlar. Bu durumda, Moldova Gagauzları ve Ukrayna Gagauzlarının yaşadıkları bazı bölgeler birbirlerine birkaç kilometrelik mesafelerde olsa bile Moldova ve Ukrayna'nın ayrı birer bağımsız devlet olmaları nedeniyle Gagauzya'ya bağlanamamalarının etkili olduğu söylenebilir. Moldova'da olduğu gibi yine Bulgarlarla komşuluk nedeniyle Ukrayna Gagauzları da Bulgar asimilesine maruz kalmıştır. Asimile sürecinde özellikle evlilikler etkili olmuştur. Bulgar-Gagauz evlilikleri Bulgar kimliğinin Gagauz kimliğine karşı baskın olmasını sağlamıştır. Odessa bölgesindeki Gagauzlar Zaporojye Gagauzlarına göre kültürlerini daha iyi koruyabilmişlerdir. Moldova Gagauzlarında görülen iş ve yaşam kaygısından dolayı kültürel gelenekleri yaşatan köylerden, farklı şehir ve ülkelere göç edilmesi ve Rusçanın daha çok imkân sağlaması nedeniyle Rusçaya ağırlık verilmesi durumu Ukrayna Gagauzlarında da görülmektedir. “Ukrayna Gagauzlarının ülkenin yaşadığı sosyal, siyasal ve ekonomik

(Çimpoeş ve Bankova, 2016: 113). Vladimirovka'da “Tipik Bulgarlaştırma çalışmasına bir örneği Anton Yefimoviç Buyuklı'nın Bulgar kahramanı olarak lanse edilmesidir. Öyle ki ‘Buyuklı’ adına Bulgaristan'da bir okul bile bulunmaktadır. Oysaki soyadında da anlaşılacağı üzere kendisi Gagauz'dur” (Hünerli, 2015: 36).

⁷⁰ **Volçanskoye:** 1861 yılında kurulan köyün ilk adı Volkoneşt'tır. İlk adlandırma da göç ettikleri Besarabya'nın güneyinde, bugün Gagauzya'ya bağlı Valkaneş ile ilgili olduğu açıktır. Köyün adı daha sonra Volçanskoye olarak değiştirilmiştir. “Volçanskoye köyündekiler tamamen asilimle olmuşlar. Köyde, soyadları Gagauzca ağırlıklıdır” (Hünerli, 2015: 36).

⁷¹ **Dimitrovka:** Köy 1861 yılında kurulmuştur. Bulgar asimilasyonunun etkili olduğu köylerden biridir.

⁷² **Devninskoye:** “Köy ilk kurulduğunda adı Karakurt'tu” (Çimpoeş ve Bankova, 2016: 115). Bu adlandırmanın da Bolgrad bölgesindeki Karakurt köyünden göç eden Gagauzların köyü kurduğunu göstermektedir. Ancak günümüzde bu köy de Bulgar asimile çalışmalarının başarılı olduğu yerleşim yerlerinden biridir.

⁷³ **Gamovka:** “Köy, 1862 yılında Besarabya bölgesindeki Karakurt'tan (bugünkü Jovtnevoe) göç eden yerleşimciler tarafından kurulmuştur ve ilkin ‘Candran’ olarak adlandırılmıştır” (Çimpoeş ve Bankova, 2016: 116). “Gamovka köyünde kimse Gagauzca konuşmamaktadır. Köyde sadece bazı ailelerde Gagauzca soyadları (Çakır, Topal, Kalpakçı vb.) kalmıştır” (Hünerli, 2015: 36).

zorluklar karşısında başta Odessa olmak üzere büyük şehirlere göç etmesi, Gagauz kimliği üzerinde oldukça yıkıcı bir etki oluşturmaktadır. Şehirlileşen Gagauzlar, baskın dil ve kültür ortamında (Rusça veya Ukraynaca) geri dönülmez bir sürece dâhil olmaktadır” (Hünerli ve Arnaut, 2017: 25). “2001 yılında, Gagauzların %71,5’i Gagauzcayı anadili olarak kabul etmiştir, bu 1989’dan neredeyse %20 daha azdır (%89,4)” (Şabaşov, 2011: 197) ve günümüzdeki şehirleşme, sosyo-ekonomik koşullar sebebiyle göç, farklı milletlerle evlilikler gibi sebeplerle bu oranın daha az çıkabileceği söylenebilir. 24 Şubat 2022’de başlayan Ukrayna-Rusya Savaşından Ukrayna’da yaşayan tüm milletler gibi Gagauzlar da etkilenmiştir. Yaşanacak yeni göçlerle beraber birbirine yakın olan Gagauz köylerinden uzaklaşma, beraberinde kültürel değerlerde değişimi meydana getirecektir. Kırsal yaşamın muhafaza ettiği geleneksel âdetler yeni yerleşim yerlerinde daha da zayıflamaya başlayacaktır.

Yunanistan Gagauzları

Balkan coğrafyası içerisinde Gagauz yerleşim yerlerinin olduğu bir diğer ülke Yunanistan’dır. Yunanistan’daki Gagauz varlığı hakkında bilgiler, 19. yüzyılda Trakya’da yaşayan Surguçlar ile ortaya çıkmıştır. Trakya’daki Surguçlar yani Gagauzlar hakkında ilk bilgiyi veren Çek tarihçi İrecek’tir. İrecek, Surguçların yerini kendisinin bilmediğini ancak Edirne’nin beş-altı köyünde ve Edirne’den İstanbul’a giden yol üzerinde Havsa ve Babaeski civarında, Tunca Vadisi’nin aşağısındaki Doğu Rumeli topraklarında, Zalovci de denilen Kızılağaç’ta yaşadıklarını duyduğunu (1890: 28) söyler. Bu halkın şarap üretimi yaptığını ve Türkçe konuşan Ortodoks Hristiyan Gagauzlara benzediklerinin söylendiğini belirtir. 20. yüzyılın başlarında Balkan yarımadasında, Trakya’da araştırma gezisine çıkan Valentin Moşkov, önce Bulgaristan’daki Gagauzların yaşadığı bölgeye gitmiş daha sonra ise Trakya’ya Edirne’deki Surguçların yaşadığı bölgeye gitmiştir. Surguçların yaşadığı Edirne’nin Karakasım köyüne gittiğini, Edirne’ye dönüp pazarda Surguçlarla tanıştığını ve görüştüğünü Surguçların kıyafetlerinden, gelenek ve göreneklerine kadar pek çok şey öğrendiğini söyler. Moşkov, Surguçların merkezini İrecek gibi Havsa olarak gösterir (1904b: 35). Burası dışında Dimetoka, Uzun Köprü, Babaeski ve Lozengrad’ta (Kırklareli) yaşadıklarını, bildiğine göre on yedi Surguç köyü olduğunu söyler. Ancak, Moşkov bu köylerden sadece Kara Kasım’a gidebilmiştir çünkü Yunanların Bulgarlara düşmanlık beslemesiyle sebebiyle Rus olan Moşkov da ayrımcılığa maruz

kalmıştır. Aslında bir asker olan Moşkov ayrıca zorluklar yaşamıştır, bu sebeple başta sıcak karşılaşmalar da sonradan Surguçlar da kendisine mesafeli davranmıştır. Moşkov, Edirne’de Surguçlara sadece Surguç değil, aynı zamanda “Gagauz” da denildiğini ve Surguçların da her iki adı kullandığını (1904b: 35) söyler. Gagauzları çok iyi bilen, Gagauz çalışmalarının öncülerinden olan Moşkov, Surguçları gördükten sonra, Surguçların giyim kültürünün, yaşama biçimlerinin ve dillerinin Gagauzlara benzediğini belirtir. Her iki adı da kullanan Surguçlar, Osmanlı-Rus savaşları sırasında kuzeydoğu Bulgaristan’dan Besarabya’ya göç eden Gagauzların aksine Doğu Trakya bölgesine göç eden veya ettirilen Gagauzlar olması gerekir.

Kara Kasım, Oğulpaşa, Şaraplı gibi yerlerden göçen günümüz Yunanistan Gagauzları ‘Surguç’ tabirini bilmemektedir ve sadece Gagauz’u bilmektedirler; kendilerini Gagauz olarak adlandırmaktadırlar. Osmanlı belgelerine bakıldığında, 1829-1830 Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Bulgaristan’ın Karadeniz kıyısındaki birçok insan imparatorluğun diğer taraflarına dağıtılmıştır. Gagauzların bir kısmı bu sırada Trakya’ya yerleşmiştir. Trakya’ya bu geliş ‘sürgün, sürgünç, surguç’ olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla ‘Surguç’ adlandırması etnik değil, sosyal bir adlandırmaydı ve Moşkov zamanında hâlâ kullanılmaktaydı ancak zaman içerisinde etnik ad varlığını koruyup sosyal adlandırma unutulmuştur (Bulgar, 2011: 216-217; Bulgar, 2022: 60).

Besarabya Gagauzlarının bu tabiri bilmemesi de Surguç adlandırmasının sosyal yaşama dair bir adlandırma olduğunu doğrulamaktadır. “Bulgar araştırmacı K. Mladenov 1938’de, Oğulpaşa, Tatarköy, Azatlı köyünden Türkiye’den Bulgaristan’a gelen göçmenleri inceledi. Gagauzların bir kısmı bu köylerden Yunanistan’a taşındı. K. Mladenov, bu köylerdeki yerleşimcilerin kendilerini etnik açıdan kim olarak gördükleri konusuyla da ilgilendi ve yerleşimcilerin kendilerini Gagauz olarak gördüklerini, hiçbirinin kendilerini Surguç olarak adlandırmadığını tespit etti” (Bulgar, 2011: 217). Doğu Trakya’da yaşayan bu Gagauz topluluğu 1919-1922 yılları arasında Türk Kurtuluş Savaşı’ndan etkilenmişlerdir; 1923’te Türkiye-Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi antlaşmasına kadar sözü edilen köylerde yaşamışlardır. Savaşın Türk ulusal hareketinin zaferiyle sonuçlanmasından sonra Lozan Antlaşması imzalanmıştır ve daha sonra Türk-Yunan nüfus mübadelesi yaşanmıştır. 30 Ocak 1923’te TBMM hükümeti ile Yunan hükümeti arasında “Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” imzalanmıştır. Bu sözleşme ve protokolün 1. maddesi şöyledir:

Madde 1. Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşmeyecektir (Soysal, 2000: 185).

Sözleşmenin ilk maddesi uyarınca Edirne ve civarında yaşayan Ortodoks Hristiyan Gagauzların göçü gerçekleşmiştir. “Azatlı, Tatarköy, İnceköy, Lozengrad'taki belirli sayıda Gagauz, 1923'te Bulgaristan'a taşınmış ve çeşitli köy ve şehirlere yerleşmişlerdir. Bu Gagauzlar Bulgaristan'ın Elhovo, Yambol, Haskova şehirlerindeki köylere yerleşmişlerdir” (Bulgar, 2011: 217; Hünerli, 2019: 94). Gagauzlar, bu sözleşmeden sonra Batı Trakya'ya (Yunanistan Trakyası) ve Yunanistan'ın kuzeyinde Makedonya olarak da adlandırılan bölgeye yerleşmişlerdir. Günümüzde, Yunanistan Gagauzlarının yerleşim yerleri şöyledir: “Nea Orestida, Ammovuno, Keramos, Spileo, Kanadas, Dilofo, Filakio, Ano Sagini, Kato Sagini, Ano Inoi, Kato Inoi, Pirgos, Kliso, Lepti, Furio, Zaltos Evgeniko, Nea Kalisti, Amfia. Asomati, Sostis, Gazaros, Agios Hristofors Mesorahi, Hrisoforafa, Mitrusi, Kalohori, Perivolaki, Langadas, Trigono, Kiprinos, Nea Zihna, Iraklia” (Bulgar, 2006e: 6). Bu yerleşim yerlerinin birçoğu Türk-Yunan nüfus mübadelesi sonrası kurulmuş olsa da Yunanistan'ın Orta Makedonya bölgesindeki Nea Zihni (Zilhova) bölgesi ayrı bir konuma sahiptir. Stepan Bulgar buradaki Gagauzların Nea Zihni'nin yerlisi olduğunu, kendilerini de “Hasıl Gagauz” (Asıl/Gerçek Gagauz) olarak adlandırdıklarını (2011: 218) söyler. Bulgar tarihçi Georgi Strezov, 1891'deki *Dva Sancaka ot Istočna Makedoniya* (Doğu Makedonya'dan İki Sancak) adlı yazısında Zihnensko'da kendine Gagauz deyip Türkçe konuşan Hristiyanlar olduğunu, bölgedeki 48 köyün 4'ünün Gagauz köyü olduğunu (1891: 1) belirtir. Ancak Gagauzların kendilerini Yunan saydıklarını da ekler. Bulgar tarihçi ve halk bilimci Yordan İvanov da mübadele öncesi yazdığı *Bilgarete v Makedoniya* (1915) adlı eserinde Nea Zihni'ye bağlı Zihnensko köyünde Türkçe konuşan, Hristiyan olan 3.360 Gagauz olduğunu ve onları Türk olarak değerlendirmek gerektiğini (İvanov, 1915: CI, CIII) söyler. Bülent Hünerli de saha çalışması sırasındaki gözlemine dayanarak burada yaşayan Gagauzların göçmen olmadığını (2019: 94) ifade eder.

Gagauzların, Batı Trakya ve Yunanistan Makedonyası'ndaki yerleşimi bu şekildedir. Yunanistan Gagauzları da Bulgaristan Gagauzları ve Ukrayna Gagauzları gibi asimilasyona uğramış Gagauz topluluklarından biridir. Gagauzların dağınık yerleşim göstermesi, kompakt ve bütüncül topraklara sahip olamaması hâli Yunanistan'da da Gagauz kültürüne etki etmiştir. “Yunanistan Gagauzları, kendilerini genellikle Türkçenin sonradan ‘zorla’ öğretilmediği ‘Elen/Yunan’ kökenli bir halk olarak saymaktadır” (Hünerli, 2019: 96). Strezov'un verdiği bilgiler göz önüne alındığında Yunanistan'da yerleşik Gagauzların henüz 19. yüzyıl sonlarında Yunan asimilesi sonucu etnik olarak kendilerini Yunan görmüşlerdir ve asimile çalışmaları günümüzde de Yunanlar açısından başarılı olmuştur. Öyle ki, Yunanistan Gagauz'u Hristos St. Kozaridis'in *Εμείς οι Γκαγκαβούζηδες Ταυτότητες, ιστορικές πηγές και η πορεία μας μέσα στο χρόνο* (Biz Gagauzlar - Kimlik, Tarihi Kaynaklar ve Zaman İçindeki Sürecimiz) adıyla 2009'da yayımladığı kitapta, “yazar, Gagauzların Türk kavimlerinden olduğu fikrini kabul etmez. Bunu desteklemek için de Balkanların Osmanlılar tarafından ‘işgal edildikten sonra’ Gagauzların, ‘işgalcilerin’ yanında yer almadığını savunur ve efsanelerde veya gelenekte anlatılan 40 kadının Osmanlıların eline geçmemek için intihar etmelerini örnek verir” (Cin, 2010: 24). Elizaveta Kvilinkova da Yunanistan Gagauzlarının kendilerini Yunanlarla özdeşleştirdiklerini, konuştukları dile ise Türkçe dediklerini (2014: 31-32) belirtir. Yunanistan Gagauzlarının folklor metinlerine bakıldığında konuştukları Türkçenin diğer Gagauz topluluklarına oranla Türkiye Türkçesine en yakın Gagauz ağız olduğu söylenebilir. Ancak, konuştukları dili Türkçe olarak adlandırsalar da Türkçeyi ana dilleri olarak görmezler. “Yunanistan Gagauzları, onların ve Türkiye’de yaşamış olan atalarının Türkçesinin, Türklerle beraber yaşandığı dönemde onlara Türkler tarafından dayatılan bir dil olduğunu düşünmektedirler. Gagauzlar konuyla ilgili olarak ‘Dili verdik; ama dinimizi vermedik’ atasözünü aktarmaktadırlar” (Bulgar, 2016: 252). Dolayısıyla, Yunan asimile politikaları sonucu Yunanistan Gagauzları, ana dillerini zorla öğrendiklerini düşünmektedirler ve Gagauz Türkçesinin her geçen nesilde daha da geri plana atıldığı, canlılığını kaybettiği açıktır.

1930’larda Balkan Ülkelerinde Görevli Türk Diplomatların Raporlarında Gagauzlar

Moldova, Bulgaristan, Ukrayna ve Yunanistan gibi köy yerleşim yerlerinin olduğu ülkeler dışında Türkiye, Rusya, Romanya, Brezilya, Kazakistan ve çeşitli ülkelerde

yaşayan Gagauzlar da vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Gagauzlarla irtibatı, Balkanlara giden Türk büyükelçiler aracılığıyla 1930'lu yıllarda olmuştur. 14.10.1930 tarihinde Köstence konsolosu M. Ragıp, 1128/189 numaralı raporunda Gagauzlarla ilgili şu bilgileri vermiştir: “Romanya'nın Besarabya ve Dobruca kıtalarında, Bulgaristan'ın Varna sancağında Gagauz denilen küçük bir kısım halk vardır ki ana dili Türkçe, mezhebi de Hristiyan Ortodoks'tur” (B. C. A. 030.10.246.666.30: 2). Bu raporun ilk cümleleridir ve Türkiye ile Gagauzlar arasındaki ilk temasın izleridir. M. Ragıp raporun devamında Gagauzların menşei ile ilgili tartışmaları İrecek, Radloff gibi bilim insanlarına atıf yaparak bilgiler verir. Raporun sonunda Gagauzların yaşadıkları yerler, nüfusları, dilleri ile ilgili şu bilgileri verir:

Dobruca'daki nüfusları 20.000, Besarabya'da ise 30.000 raddesindedir. Varna mıntıkasında dahi 7.000 kadar tahmin edilmektedir. Dobruca'dakiler ekseriyetle Kavarna, Balçık, Kokarca ve Yenice köylerinde sakindirler; esasen hepsi Dobruca'da otururken Besarabya'nın Bucak kısmı Rus istilasına uğradığı vakit oradaki Nogay Türklerinden boşalan araziye Dobruca'dan büyük bir kısım Gagauzlarla Bulgarlar giderek orada kalmışlardır. Dobruca'nın Mankalya sahillerinden itibaren Varna sahillerine kadar Gagauzlar öbek öbek yayılmıştır. Burgaz tarafında da pek az bir kısım var ise de tamamıyla Rumlaşmış, kendisini unutmuştur. Bugün kendisini Rum ırkına mensup bilmektedir. Besarabya'dakiler dahi kendilerini Slav gibi tanımakta ve Türk Devleti'nin bu kıtayı teşhir üzerine kendi Slav dilini bırakarak Türk dilini almış olduklarını zannetmektedirler. Gagauzların öz aileleri içinde söyledikleri dil Deliorman Türk lehçesidir; erkekleri bulundukları yerlere göre Rumence, Rusça, Bulgar, Rumca dillerinden birini veya birkaçını bilirler (B. C. A. 030.10.246.666.30: 6-7).

M. Ragıp'ın verdiği bilgilerde dikkat çeken ve aslında bilinen de bir konu; Gagauzların yaşadıkları bölgelerde dağınık olmaları ve büyük nüfuslara sahip olmamaları sebebiyle asimilasyona uğramasıdır. Büyükelçilerin ve konsolosların raporları daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.⁷⁴ Gagauzlara en çok ilgiyi gösteren, yardım eden, Gagauz öğrencilerin Türkiye'de eğitim görmesini sağlayan ise Bükreş büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir. Tanrıöver'den önce Varna başkonsolosu 12.03.1932 tarihli 1640/58 numaralı raporunda, “Romanya'da, Besarabya'da ve Bulgaristan'da mevcut bulunan bu Hristiyan Türkler memleketimize celp edildikleri ve aynı nesilden olan Anadolu Türkleri ile ihtilatları

⁷⁴ Büyükelçi ve konsolosların raporları için bk. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 030.10.246.666.30

temin olunabildiği takdirde Oğuz neslinden bir kütlenin Bulgarlaştırılmasının önüne geçilmiş olmakla beraber neslimize, dolayısı ile tarihimize pek büyük bir hizmet ifa edilmiş olunur” (B. A. C. 030.10.246.666.30: 14) diyerek Gagauz Türkleri ile Anadolu Türklerinin tanışmasının faydalı olacağını düşünmüştür. Bu fikri uygulamaya koyan ise yine, Tanrıöver olmuştur. “Tanrıöver, görevine başlar başlamaz Gagauzların bulunduğu Besarabya ve Dobruca’daki kasaba ve köylerde günlerce dolaştı; aralarında, evlerinde kaldı. Onlara Türk olduklarını anlatmaya ve öğretmeye çalıştı. Bazı Gagauz gençlerini Türkiye’deki orta ve yüksekokullara gönderdi” (Baydar, 1968: 156-157). Tanrıöver, 18.01.1932 tarihli raporunda Gagauzlarla ilgili fikir ve planlarından şöyle bahseder:

Besarabya ile Dobruca, Bulgaristan ve şarki Trakya’da sakin ‘Gagavuz’ isminde ana dilleri Türkçe olan bir halk vardır. Kafa teşekkülleri, yüzleri, lehçeleri, ahlakları Rumeli Türklerinin aynıdır. Köstence, Mankalya’daki Müslüman Türkler ile bir Gagavuz’u ayırmak mümkün olmaz. Şahsi temaslarımla elde ettiğim kanaat odur ki, eğer Türkler tarafından bunlara bir alaka gösterilir, mazileri kendilerine biraz izah olunur, onlara haklarında tetkikat yapmış olan müsteşriklerin Türk menşelerini gösterir malumat biraz öğretilir ise, kendi ırkımızdan oldukları muhakkak görülen, bu temiz, çalışkan, sağlam ve güzel halk Türklük camiasına her suretle bağlanacaktır. Hatta, Türkler tarafından bunlara karşı hiçbir muhabbet gösterilmemesine rağmen birçokları sırf atalardan intikal edegelen malumat neticesi olmak üzere Türklük menşelerini bilirler ve bunu anamızdan babamızdan böyle işittik diye tekrar ederler (B. C. A. 030.10.246.666.30: 16-17).

Tanrıöver, Gagauzların Besarabya’da öğrenim gördüğü okulların iyileştirilmesi, kitap temini ve Türkçeyi öğrenmeleri için çaba göstermiştir. Bununla kalmayarak raporunda da belirttiği gibi, Gagauz Türk’ü öğrencilerin Türkiye’de öğrenim görmesini sağlamıştır. Ayrıca, Besarabya’daki Gagauzların daha iyi öğrenim görmesi için Türkiye’den öğretmen de getirtmiştir. “Tanrıöver, Besarabya’ya 80 öğretmen getirmiştir. Her köyden de 10-12 yaşındaki erkek çocukları⁷⁵ seçilip Türkiye’ye

⁷⁵ Bu öğrencilerden biri Avdarma köyünden Dimitri Tezek’tir. 1936 yılında Türkiye’ye eğitime gönderilmiştir ve burada Cem Tezel adını almıştır. Cem Tezel, II. Dünya Savaşı sonrasında sınırlar kapatılınca İstanbul’da kalmış olan Gagauz öğrencilerden biridir. İstanbul’da Galatasaray Lisesi’nde eğitim görmüş ve üniversiteyi de okumuştur. Daha sonra Türkiye’de evlenmiştir. Tezel’in ailesi ise Sibirya’ya gönderilmiş ve 14 sene Sibirya’da yaşamıştır. SSCB döneminde ailesine ulaşmak isteyen Tezel, mektuplar yazsa da cevap alamamıştır ve ailesinin II. Dünya Savaşı sırasında öldüğünü düşünmüştür. SSCB’nin demir perde politikası sebebiyle ailesiyle yıllarca iletişim kuramayan Tezel, 45 yıl sonra ailesiyle görüşebilmiştir (K6). Bu yaşam öyküsü, savaşın ve SSCB döneminin Gagauz yaşamına etkisinin sadece bir örneğidir.

eğitime gönderilmiştir. Öğrenciler yaz tatillerinde ise evine dönerdi. Bu durum II. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür” (K6).

Tanrıöver, Romanya'dan getirmeceği Gagauz Türklerinin Marmara Havzası'na yerleştirilmesini düşünüyordu. Eğer İkinci Dünya Savaşı çıkmasaydı Gagauzların Türkiye'ye göçü belki de büyük ölçüde çözümlenmiş olacaktı. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Besarabya 1940'ta, Dobruca da 1944'te Kızıl Ordu birlikleri tarafından işgal edilmiş ve böylece Tanrıöver'in büyük hayalleri yıkılmış oldu. Tanrıöver'in Türkiye'ye gönderdiği gençlerden bugün 30-40 kadarı Türk uyruğuna geçmiş, daha çok doktorluk, avukatlık ve öğretmenlik gibi meslekleri seçerek ana yurdun hizmetine girmişlerdir (Baydar, 1968: 159).

Türkiye Türklerinin Gagauz Türkleri ile tanışması, kurduğu ilişkiler büyükelçilerin ve konsolosların raporları ve faaliyetleri çerçevesinde işte böyle başlamıştır. Ancak, II. Dünya Savaşı daha önce verilen emeklerin yok olmasına sebep olmuştur. Türkiye ile Gagauzlar arasında bağın tekrardan kurulması ancak SSCB'nin dağılma sürecindeyken olabilmıştır.

Balkanlarda Türk kültürünün bir parçası olarak benliğini korumaya çalışan Gagauzlar, Türk dünyasının batı ucunda olması ve din olarak ayrışması gibi sebeplerden dolayı göz ardı edilmiş Türk halklarından biridir. Belki de bu göz ardı edilmiş Gagauzların Bulgar ve Yunan olduğuna dair savlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye'de Gagauz Türkçesi üzerine çalışmalar yapılmaktayken, Gagauzların tarihi, kültürü ve edebiyatına dair çalışmalar 2022 yılında dahi emekleme döneminde denilebilir. Oysa, Gagauz kültürünün incelenmesi Balkanlardaki Türk kültürünün derinliğinin ve etkileşiminin tarihî arka planını anlamak bakımından önemlidir.

Disiplinler Arası Çalışma Alanı: Maddi Kültür

Kültürel antropolojinin kurucusu İngiliz antropolog Edward Burnett Tylor kültürü ilk kez tanımlayan kişidir ve kültürü, toplumun bir üyesi olarak insanın kazandığı bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek ve diğer her türlü yetenek ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün olarak açıklar (1871: 1). “Kültür, bir bütün olarak toplumun mahsulüdür. Bir başka ifade ile toplumu toplum yapandır” (Eliot, 1987: 31). “Kültür, belli topluluğa ait, kullanıldığı yer açısından bir sınırı olan ve belli bir geçmiş üzerine kurulu şeydir” (Günay, 2016: 12). Kültür, bir milletin, topluluğun yaşam serüvenleri

boyunca maddi ve manevi olarak inşa ettiği değerler bütünüdür ve yaşam tarzını düzenleyen bir yasa gibidir. Kültürün çeşitli boyutları vardır ve bu çalışmanın konusu kültürün maddi boyutu, yani maddi kültürdür. “Kültür, maddi ve manevi her şeyi işlemek ve geliştirmek demektir. İnsanoğlu tabiatı işleyerek kendi iradesi altına aldığı gibi, kendisini de maddi ve manevi olarak işlemiştir” (Kaplan, 1983: 38). Bu noktada, maddi kültür, yüzyıllar içerisinde rasyonalist ve pragmatist değişimler geçirerek ihtiyaçlar doğrultusunda insanın bilgisi ve becerisi sonucu maddenin işlenip nesne hâline getirilmesiyle meydana gelen kültürün maddi boyutudur. “*Maddi*, insanların çevrelerini/yaşadıkları ortamı manipüle etmesi sonucu doğal veya oluşturulmuş nesneleri tanımlar” (Bronner, 1979: 133). Maddi kültüre giren nesnelerin yelpazesi geniş olduğundan dolayı unsurlar sınıflandırılmıştır; giyim-kuşam kültürü, yeme-içme kültürü, müzik aletleri, halk mimarisi ve eşya kültürü bir milletin maddi kültürünün unsurlarıdır. Bir ülkeye gidildiğinde, ilk olarak insanların giyimine, yemeğine, mimari yapılarına şahit olunur. Bu açıdan, kültürel ortamın ürünleri maddi kültür unsurları sosyal yaşamın bir parçası olarak kültürün ilk yansıtıcısı konumundadır ve yaşam boyu etrafımızı çevreler.

Henry Glassie kültürün insan zihninde görünmez ve soyut hâldeyken, maddi kültürün ise içsel zekâyla materyalden yapılan kültür olduğunu (1999a: 41) söyler. “Maddi kültür unsurunun tarihi, üretim süreci vardır, kullanım bağlamı sebebiyle işlevi değişebilir ve tüketim eylemi olarak bir başka nesneyle değiştirilebilir. Bir yadigâra dönüşüp daha sonra antika hâline gelebilir” (Gamble, 2001: 100). “Maddi kültür terimi, görünüşte cansız olan çevremizdeki şeylerin; toplumsal işlevler gerçekleştirmek, toplumsal ilişkileri düzenlemek ve insan faaliyetine sembolik anlamlar katmak üzere insanlar üzerinde etkide bulunduğunu ve insanların da onların üzerinde etkide bulunduğunu vurgular” (Woodward, 2016: 7-8). Kültürün somut ve soyut yanları olduğu gibi maddi kültürün de somut ve soyut yanları vardır ve maddi kültür somutluğa dayansa da millî kültürün taşıyıcısı olarak belirli mesaj ve kodlar içermesi maddi kültürün soyut boyutudur, bu sebeple de anlam derinliğine sahiptir.

Maddi kültür araştırmaları disiplinler arası çalışma alanıdır. “Maddi kültür sosyal ve beşeri bilimler içerisinde son yüz yıldır gelişme gösteren önemli araştırma alanlarından biridir” (Saritaş, 2019: 33). Carl Knappett maddi kültür çalışmalarının özellikle arkeoloji olmakla beraber psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve tarih

disiplinlerinin alanına girdiğini (2005: 1) belirtir. Bu disiplinler arasına bir toplumun maddi ve manevi boyuttaki kültürünü inceleyen halk bilimi disiplinini de eklemek gerekir. “Maddi kültürün halk bilimi çalışmalarına dâhil edilmesi on dokuzuncu yüzyıla kadar dayanır” (Saritaş, 2019: 34). Maddi kültür çalışmaları ilk başlarda müzecilik temelinde, ilkel kabilelerin savaş aletlerinin incelenip sergilenmesiyle başlamıştır. “İlk maddi kültür çalışmalarının odak noktası görece dardı ve antropolojinin sınırları içinde, çeşitli insan kültürlerinin maddi dışavurumlarını belgelemeye ve kategorilere ayırmaya çalışıyordu. İlk maddi kültür çalışmalarında genel itibariyle Batılı olmayan ya da daha somuta inersek, kökeni Avrupa dışında yer alan nesneler kataloglanıp tarif edilmişti” (Woodward, 2016: 28). Maddi kültürün sosyoloji, psikoloji, tarih ve halk bilimi gibi disiplinlerin de ilgi alanına girmesi antropoloji ve müze biliminden daha sonra olmuştur. “Hem modern antropolojinin hem de Amerikan antropolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Franz Boas ve onun öğrencilerinden Alfred Kroeber gibi antropologların Avrupa ve Kuzey Amerika’da araştırdıkları kültürlerin maddi örneklerinin müzelerde sergilenmeye başlanması ile hem müzeciliğin hem de maddi kültürün temelleri atılmıştır” (Saritaş, 2019: 34). Maddi kültürün korunması ve sergilenmesi hususunda müzeler önemli rol oynamıştır. Örneğin, Türkiye’de millî kültürün unutulmaması ve sergilenmesi için de müzeler açılmıştır. “Türk halkının maddi kültür eserlerini koruyacak bir etnograf müzesinin 1924’te kurulması kararı verilmiştir” (Erdentuğ, 1969: 65). “Ankara’da 1925 yılında kurulan Etnografya Müzesi, vasıtasıyla Türk halkının kullandığı etnografik malzemelerden örnekler toplanmaya başlanılır; müzenin folklor şubesi tarafından bu sahaya ait mahsullerin derlenmesine gayret edilir. Halk el sanatları, millî giyim, kuşam ve süs eşyaları, dokuma aletleri, halı, kilim, cicim, dokuma kumaşlar, mutfak malzemesi, ev eşyaları, mahalli kıyafetler toplanıp müzenin salonlarında teşhir edilir” (Çobanoğlu, 2015: 53). Gagauzya’da da hemen hemen tüm köylerin etnografya müzesi vardır ve bu müzeler aracılığıyla maddi kültür unsurları sergilenmekte ve unutulmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu müzelerin kuruluş süreci ise Gagauzların en bilinen şairlerinden ve çok yönlü sanatçısı Dimitri Karaçoban’ın kendi köyü Beşalma’da, 1966 yılında kurduğu, günümüzde de aktif olan etnografya müzesi dışında genellikle SSCB’nin dağıldığı 1991’den sonrasına tekabül etmektedir. Günümüzde de etnograf müzeleri kurulmaya devam edilmektedir. Gagauzya’da etnografya müzelerinin yaygın olmasının altındaki ana

sebepler Gagauzların kültürel dokusunun yok olma tehlikesi altında olması ve yaşam boyu verilen kimlik mücadelesidir. Tarih boyunca kimlikleri sorgulanan, farklı milletler tarafından kimlik atanan Gagauzlar, bölgedeki geçmişini, serüvenini etnografik materyallerle göstermek, millî kültürünü tanıtmak ve kültürel unsurlarını kayıt altına almak için etnografya müzeleri açmıştır. Köylerdeki müzelerin köylülerin çabalarıyla açılması da Gagauzların millî kültürünü koruma ve tanıtmak konusundaki gayretlerini göstermektedir. Kilim dokumacılığıyla ünlü Çadır-Lunga'ya bağlı Haydar köyündeki saha çalışması sırasında, kilimlerin gerekirse satın alınarak müze envanterine eklendiği (K5, K9) söylenmiştir, bu da Gagauzların kültürünü koruma altına almaya çalışmak için çabalarına örnektir.

Halk Biliminde Maddi Kültür Çalışmaları

Maddi kültür çalışmaları halk biliminde göz ardı edilen, çalışmalarının geç başladığı alanlardan biridir. Halk biliminin ilk çalışmaları halk edebiyatı temelinde gelişmiştir. Özellikle Avrupa'da ulus kavramının önem kazanmasıyla masal, atasözü, fıkra, destan gibi halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi çalışmaları başlamıştır. Bu konuda fikrî öncülük eden ise Alman filozof, edebiyat eleştirmeni Johann Gottfried von Herder'dir. "Herder, kendine özgü ulusal romantizm akımını kurarak, Alman kültürünü etkisi altına alan Eski Yunan, Latin ve Fransız kültürlerine savaş açar ve ulusal kimliğin inşasında halk kültürünün temel alınması fikrini savunur. Herder, Alman halk şarkılarında Alman halk ruhunu (L'âme du peuple allemand) görür. Ona göre bu ürünler son derece özgün Alman kültürünü yansıtmaktadır" (Oğuz, 2011: 9). Herder'in ulusun saf ürünlerinin halk edebiyatı ürünleri olduğunu söylemesinden sonra diğer uluslar da kendi saf kültürlerine ait ürünlerini derlemeye başlamıştır. "Herder bir yandan, derleyip yayınladığı türkü koleksiyonu ile halk bilimi çalışmalarını doğrudan ve derinden etkileyerek bağımsız bir disiplin olma yolunda ona yönetsel bir ivme kazandırırken diğer yandan da romantik milliyetçiliğin temelini atan fikirleri geliştirerek neredeyse bütün 'ulusal' ve 'millî folklor kuramları'nın ortaya çıkış zeminini teşkil eden kuramsal çerçeveyi de oluşturmuştur" (Çobanoğlu, 2015: 113-114). Böylece, Avrupa'da halk bilimi çalışmaları halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesiyle başlar. Türkiye'deki halk bilimi çalışmaları da Avrupa'daki süreciyle benzerlikler taşır, öncelikle halk edebiyatı metinleri derlenmiş daha sonra gelenek ve görenekler yani manevi kültürle ilgili çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmaların ardından bölgesel olarak giyim-kuşam kültürü, yeme-içme kültürü, eşya kültürü vb. ele alınarak maddi kültür çalışmaları başlamıştır.

Halk bilimindeki maddi kültür çalışmalarının tarihini değerlendirmek gerekirse, Türkiye’de ve dünyada halk biliminin sosyal bilimler içerisinde bir disiplin olarak yer aldığı ilk dönemlerde halk biliminin tek ilgi alanı halk edebiyatı metinlerinin derlenip incelenmesi, manevi kültür araştırmaları olarak görülmesi sebebiyle halk bilimi dar bir alana hapsolmuştu ve Türkiye’de de “Halk bilimi, çoğu zaman sadece yerel halk oyunlarını, türkülerini, gösterilerini kapsayan dar ve yanlış bir alana sıkıştırılmıştır” (Örnek, 1977: 16). Günümüzde ise Türkiye’de maddi kültür araştırmaları halk bilimi ve etnoloji çalışmalarıyla ele alınmaktadır. “1930’lu yıllarda Alman, İskandinav ve İngiliz halk bilimciler akademideki yerlerini yeniden belirlemeye başlarken, aynı zamanda maddi kültür alanında da çalışmalara başladılar” (Sarıtış, 2019: 34). “1930’larda Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda’da maddi kültüre bölgesel yaklaşımlar vardır. Bu dönemde, halk yaşamında (folklife) maddi kültür araştırmalarının artan gücü, Iorwerth C. Peate, Isabel Francis Grant ve E. Estyn Evans’ın çalışmalarından kaynaklanıyordu” (George, 2010: 131). “Sigurd Erixon, Iorwerth C. Peate, J. Geraint Jenkins ve Alexander Fenton gibi erken dönem Avrupalı halk hayatı araştırmacıları, büyük olayları ve büyük adamları vurgulayan yaygın bir tarih görüşüne, sıradan bireylerin günlük aktivitelerini vurgulayan bir tarihle karşı çıktılar. Bu bilim insanları, geçmiş, teknoloji ve kentleşme tarafından yok edilen düzenli, tarımsal bir varoluş olarak gören romantik bir tarih görüşünü benimsediler. Özellikle bölgesel bir çerçevede, köylü grupları arasında geçmiş yaşam biçimlerini doğru bir şekilde yeniden inşa etmeyi arzu ediyorlardı” (Bronner, 1979: 136-137). “1960’lı yıllarda Avrupa’dan Amerika’ya yayılan ‘halk hayatı’ anlamına gelen *folklife* adı verilen çalışmalarla, sözlü yaratmaların yanında halkın günlük hayatında yer alan maddi ve manevi geleneksel pek çok halk kültürü ürünü de halk bilimi araştırmalarına dâhil edilmiştir” (Sarıtış, 2019: 35). “Uygulamalı halk bilimi bilgi alanının Kuzey Amerika’da 1970’lerde bir alt disiplin sistematğine erişmezden önce, İskandinav ülkeleri başta olmak üzere Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde gelişen ‘halk hayatı’ (folklife) kavramı ve yaklaşımının halk biliminin araştırma sahasını olabildiğince genişletmiştir” (Çobanoğlu, 2015: 391). Amerikalı halk bilimci Richard Dorson, halk hayatı araştırmacılarının, halk bilimcilerin halk zanaatını ve maddi unsurları ihmal ettiklerini iddia ettiklerini söyler (1972: 2). Halk

yaşamı çalışmalarının Amerika'daki kurucularından halk bilimci Don Yoder halk yaşamı araştırmalarını şöyle açıklar:

Araştırmacı; çok önceleri, halk bilimcilerin sınırlarını çizdiği halk şarkısının, halk hikâyesinin, bilmeden vs. sözlü etkilerini değil aynı zamanda tarım ve ziraat tarihini, yerleşim modellerini, diyalektini veya halk ağızlarını, halk mimarisini, halk mutfağını, halk giyimini, halk yılını, halk dinini, halk hekimliğini, halk eğlencelerini, halk edebiyatını, halk sanatlarını ve el sanatlarını da araştırmalıdır. Kültürdeki sözlü, ruhsal ve maddesel bakış açılarının tamamının 'halk yaşamı' (folklife) olarak adlandırılması heyecan vericidir (Yoder, 2019: 27).

Halk yaşamının⁷⁶ (folklife) bu yaklaşımı, halk bilimini dar alandan çıkarıp halk kültürünü bütüncül şekilde incelemeye olanak sağlamıştır. Sadece halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi, manevi kültürün incelenmesi yanlış olmasa da kültürün bütününe ele almak bakımından eksik bir yaklaşıma neden oluyordu. Bu noktada, halk yaşamı (folklife) eksik yanların tamamlanması için önemli bir adım teşkil etmektedir. Maddi kültür araştırmalarında unsurların sosyal yaşamdaki rolü ve etkisi, kültürel alandaki konumları, dinî ve kültürel inanç sistemindeki yeri, biçimselliğin tekniği, deseni/motifi, kültürel sembolizmi, unsurun tarihî arka planı gibi konular ele alınır ve tüm disiplinler kendi teori ve metodolojilerini⁷⁷ ortaya koyar.

Gagauz Maddi Kültürü Çalışmaları Tarihi

Gagauz maddi kültür çalışmalarının çoğu geçtiğimiz yüzyıla aittir ve azdır. Gagauz kültürüyle ilgili ilk çalışma aslen Rus askeri olan ancak halk kültürüne de ilgisi bulunan etnograf Valentin Moşkov'a aittir. 1890'lı yıllarda Besarabya Gagauzlarının arasında bulunup yaşayan Moşkov, Gagauz araştırmalarının öncüsüdür ve Gagauzların dili, tarihi ve kültürüne ait birincil kaynaktır. Moşkov, Gagauzların kültürüyle ilgili makalelerini *Etnografiçeskoye Obozreniye*⁷⁸ "Etnografik İnceleme" dergisinde *Gagauzi Benderskogo Uezda* (Bender İlinin Gagauzları) başlığıyla 1900-1902 yılları arasında yayımlar. Gagauz kültürüne ait ilk bilgilerin yer aldığı bu makaleler 2004 yılında, Stepan Bulgar ve Stepan Kuroglu'nun editörlüğünde *Gagauzi Benderskogo Uezda: Etnografiçeskiye oçerki i materialı* (Bender ili

⁷⁶ Halk yaşamı (folklife) çalışmalarında maddi kültür tarihi için bk. George, 2010: 125-140.

⁷⁷ Maddi kültüre teorik ve metodolojik yaklaşımlar için bk. Bronner, 1979: 133-172; Woodward, 2016: 49-117; Sarıtaş, 2019: 33-38.

⁷⁸ 1889'dan beri yayınlanan, etnografya-kültürel antropoloji alanında yayın yapan akademik Rus dergisidir.

Gagauzları: Etnografik Yazı ve Materyaller) adıyla kitap olarak basılmıştır. Moşkov'un Gagauzların maddi ve manevi kültürüne ait bilgileri içeren bu eseri Gagauz maddi kültürü hakkında ayrıntılı ilk bilgiler olması bakımından önem arz etmektedir ve maddi kültür unsurları değerlendirilirken özellikle unsurun temel özellikleri noktasında başvurulana ana kaynak olarak istifade edilmiştir. Gagauz maddi kültürü Moşkov'dan 88 yıl sonra, Gagauz akademisyen Mariya Maruneviç tarafından incelenmiştir. Maruneviç akademisyen, etnograf ve Gagauzların bağımsızlık mücadelesinde aktif rol oynamış siyasetçi olarak halkının kültürüyle daima ilgilenmiştir. Maruneviç'in 1988'de, Moldova'da *Materialnaya kultura gagauzov, XIX - naç. XX v.* (Gagauz Maddi Kültürü: 19. Yüzyıl - 20. Yüzyılın Başları) adlı eseri Gagauz maddi kültürünü bütüncül ve kapsamlı olarak ele alan ilk çalışmadır. Maruneviç bu çalışmasından önce 1980'de, *Poseleniya, jilişçe i krestyanskaya usadba gagauzov Yujny Bessarabii v XIX - naçale XX vv.* (19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın Başlarında Güney Besarabya Gagauzlarının Yerleşimleri, Konutları ve Köylülerin Konutları) adlı eseriyle Gagauz halk mimarisi üzerine çalışmıştır. Moşkov ve Maruneviç'in eserleri, bu çalışmanın Gagauz maddi kültürü değerlendirilmesi aşamasında ana kaynaklar olmuştur.

Gagauz maddi kültürünün tek bir alanına ait çalışmalar arasında ise Diana Nikoglo ve Evdokiya Soroçanu'nun çalışmaları vardır. Diana Nikoglo'nun 2004 yılında yayımlanan *Sistema pitaniya gagauzov v XIX - naçale XX veka* (19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın Başlarında Gagauzların Beslenme Sistemi) adlı çalışmasında Gagauzların yeme-içme kültüründe kullanılan araç gereçlerden yapılan yemeklere kadar geçmişten günümüze yaşadığı değişimini, Gagauzların beslenme geleneklerinin spesifik özelliklerini ele almıştır. Gagauz yeme-içme kültürüne ait bir diğer çalışma ise Evdokiya Soroçanu'ya aittir. Soroçanu, 2020 yılında yayımladığı *Hleb v narodnoy kulture gagauzov* (Gagauz Halk Kültüründe Ekmek) adlı kapsamlı çalışmasında Gagauzların günlük yaşamında, halk takvimine bağlı festivallerde, yortularda ve ritüellerde yaptığı ekmek ve diğer hamur işlerinin kültürel işlevlerini tespit etmek istemiş ve bu çerçevede Gagauz ekmeklerinin kültürel anlamı, sembolizmi ve terminolojisi üzerine inceleme yapmıştır.

Gagauz Halk Edebiyatı Ürünlerinin Derlenmesinin Tarihi ve Faydalanılan Kaynaklar

Gagauz halk edebiyatı ürünleri Moşkov'un çabaları dışında Besarabya Gagauzları için ancak 1948'den itibaren kayıt altında alınmaya başlanmıştır. Valentin Moşkov'un W. Radloff'a yazdığı mektuplar ışığında, Gagauz halk edebiyatına ait ilk derlemelerin 1896 yılından önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Moşkov'un Radloff'a yazdığı 9 Kasım 1896 tarihli mektubunda, "Sevgili Vasili Vasilyeviç, sonunda Gagauz dil malzemesi çalışmasını bitirmeyi başardım. Tavsiyeniz üzerine, yayınlanması için Bilimler Akademisi'ne gönderiyorum. Bu malzemede, nasıl çözeceğimi bilemediğim bir durum kafamı karıştırdı. Masalların ve şarkıların ön sözünde bu durumla ilgili birkaç söz bulacaksınız..." (Moşkov, 2004: 460) diyerek dil malzemesi olarak halk edebiyatı metinlerini derlediği görülür. Moşkov, 1894-1895 yıllarında ve 20. yüzyılın başlarında Komrat, Çadır, Etuliya, Çeşmeköy, Baurçi, Beşalma Kongaz, Tatar-Kıpçak, Tomay, Haydar, Balboka, Coltay gibi Gagauz köylerini gezerek halk edebiyatı metinlerini derlemiştir. Moşkov'un en çok derleme yaptığı köy ise Beşalma'dır. Moşkov, 12 varyantıyla beraber toplam 129 masal, hikâye ve efsane, 6 varyantla beraber toplam 74 fıkra ve anekdot, 98 bilmece, 271 atasözü ve deyim, 1 varyantla beraber 112 mâni, 7 tekerleme, 1 varyantla beraber 54 türkü derlemiştir. Moşkov'un derlemeleri daha fazla da olabilir çünkü Radloff'a yazdığı mektupta, "O kadar çok masal topladım ki Akademi'nin hepsini kabul edeceğinden emin değilim. Siz aralarından seçim yapabilirsiniz. Yayınlanmaya değer gördüğüm masalların başlıklarını kırmızıyla çizdim. Bunlarda, etnografik bir hayli malzeme vardır" (Moşkov, 2004: 461) der. Ancak, Moşkov'un hangi masal başlıklarını işaretlediği, hangi masalların yayımlanıp hangilerinin elendiği veya hepsinin mi basıldığı bilinmemektedir. Ayrıca, metinlerin kimden, nerede, hangi yılda derlendiğine dair bilgiler de yer almamaktadır. Moşkov'un bu çalışması ünlü Türkolog W. Radloff'un Türk halklarından derlenen sözlü kültür ürünlerinin yayımlandığı çalışması Proben'in 10. cildi olarak "*Nareçiya Bessarabskih Gagauzov*" (Besarabya Gagauzlarının Ağızları) adıyla 1904 yılında Petersburg'da basılmıştır. Derlenen metinlerden önce Valentin Moşkov'un 32 sayfalık giriş yazısı bulunmaktadır. Moşkov bu giriş yazısında Gagauzların tarihi, dili ve halk edebiyatıyla ilgili bilgiler verip çalışmayı nasıl yürüttüğünü anlatır. Çalışmada ayrıca "Ek" olarak bazı Gagauz türkülerinin notaları ve yine "Ek" olarak, yayımlanan

metinlerin sözlüğü yer alır. 2891 madde başından oluşan bu sözlük Gagauz Türkçesinin ilk sözlüğü olması bakımından önemlidir. Gagauz halk edebiyatı metnlerinin ilk kez toplu olarak yayımlanması ve ilk Gagauzca sözlüğü barındırmasıyla Gagauz dili ve edebiyatının en önemli çalışmalarından biri olan bu eser, Türkiye’de, 2015 yılında Türk Dil Kurumu tarafından *Türk Boylarının Halk Edebiyatından Örnekler* adıyla yayımlanmıştır. Tülay Çulha ve Muvaffak Duranlı tarafından hazırlanan bu eser, metinlerin Kiril alfabesinden Latin alfabesine çevrimini, giriş ve sözlüğün Rusçadan Türkçeye çevirisini içermektedir. Ancak, Türkiye’de yayımlanan bu çalışmada birtakım yanlışlıklar vardır, öncelikle, kitabın kapağında W. Radloff yazar, iç kapakta ise “Derleyip Çeviren: Dr. W. Radloff” yazar. Bu bilgiler yanlıştır. Proben’in 10. cildi olan bu çalışmadaki tüm metinler Valentin Moşkov tarafından toplanmıştır, Radloff ise bu cildin hazırlayıp yayımlayanıdır. Hatta 1904 Petersburg baskısındaki eserin kapağında “Tekstı sobranı i perevedemı V. Moşkov” (Metinler ve Çeviriler V. Moşkov) diye yazmaktadır. TDK baskısındaki bir diğer hata ise, Moşkov’un eserdeki 32 sayfalık “Giriş” yazısı Radloff’un imzasıyla basılmasıdır. Ancak, bu yazı da Moşkov’a aittir. Türk Dil Kurumu, 2020 yılında eseri yeniden yayımlasa da bu basım tıpkıbasım olduğundan dolayı hatalar giderilmemiştir. Yeni baskılarda bu hataların düzeltilmesi elzemdir.

Moşkov’un Besarabya Gagauzlarından yaptığı ilk derlemelerden sonra ilk çalışma Atanas Manov’un 1938’de, Varna’da yayımlanan *Potekloto na gagauzite i tehните obiçai i nravi* (Gagauzların Kökeni, Örf ve Âdetleri) adlı eseridir. Eserin derleme kısmı Moşkov’a göre epey kısadır. Manov daha çok Bulgaristan Gagauzlarının gelenek ve görenekleri ele almıştır. Manov, eserin yedinci bölümünde Gagauzların halk edebiyatı hakkında verdiği bilgilerden sonra 5 masal ve fıkra, 102 atasözü ve deyim, 7 bilmece, 10 türkü ve 17 mânî metni örneği vermiştir. Bu mânîleri “Çeşitli Türküler” başlığı altında yayımlamıştır. Manov’un bu çalışması Bulgaristan Gagauzlarına dair en önemli kaynaklardan biridir ve Türkiye’de ilk olarak Bükreş büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver’in yönlendirmesi ve Yaşar Nabi Nayır’ın gayretleriyle Temmuz 1939 - Nisan 1940 tarihlerinde *Varlık* dergisinde, M. Türker Acaroğlu tarafından Bulgarcadan Türkçeye çevrilip tefrika edilmiştir. Eser daha sonra 2001 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yine Acaroğlu’nun çevirisiyle *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)* adıyla yayımlanmıştır. Acaroğlu, Manov’un eserini tamamen çevirmiştir ve üzerine eklemeler yapmıştır. Örneğin, 1938 Varna

baskısında 102 atasözü ve deyim yer almaktayken Acaroğlu 799'a, 7 bilmece varken 10'a çıkarmıştır. Aynı şekilde tarih ile inanç bölümlerine dipnotlarla eklemeler yapmıştır ve kitabın sonuna Gagauz lakapları, soyadları, yer adları listesi ile 1899-1998 arası Gagauz araştırmaları bibliyografyası eklemiştir. Türk Tarih Kurumu baskısında, Varna baskısında yer alan fotoğraflar yer almamaktadır. Türk Tarih Kurumu, 2022 yılında eseri yeniden yayımlasa da bu, 2001'deki eserin tıpkıbasımıdır.

1930'lu yıllarda Gagauz halk edebiyatı metinlerini derleyen bir başka kişi, kendisi de bir Gagauz olan, Kubey köyünden Petri Zavrak'tır. Zavrak, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in eğitim görmesi için İstanbul'a gönderdiği Gagauz öğrencilerden biridir ve Besarabya ve Bulgaristan Gagauzlarından türkü, mânî ve bilmece derlemiştir. Ayrıca halk hekimliğiyle ilgili makale de yayımlayan Zavrak, mânî metinlerini 1938'de, Türkiye'de, *Halk Bilgisi Haberleri* adlı dergide yayımlamıştır. Zavrak, Besarabya Gagauzlarından 17 türkü, Bulgaristan Gagauzlarından 3 türkü derlemiştir. Ayrıca, 25 bilmece ve 250 civarında mânî toplamıştır.

Besarabya Gagauzlarının türkülerinin derlenmesi çalışması Rus Türkolog Nikolay Konstantinoviç Dmitriyev'in öğrencisi Rus Türkolog Lüdmila Aleksandrovna Pokrovskaya ile devam etmiştir. Pokrovskaya 1948-1951 yılları arasında Moldova ve Ukrayna'daki Gagauz köylerini gezerek dil ve folklor malzemesi toplamıştır. Pokrovskaya, *Pesennoye Tvorçestvo Gagauzov* (Gagauzların Türkü Yaratıcılığı) adlı doktora tezi için saha çalışması sırasında Komrat, Çadır-Lunga, Valkaneş, Kahul ve Odessa'daki Gagauz köylerinde, türküleri melodileriyle derlemiştir. Pokrovskaya'nın derlemelerinin bir kısmı M. Çernişeva ile beraber 1989'da hazırladığı *Narodniye Pesni Gagauzov* (Gagauz Halk Türküleri) adlı eserde notalarıyla beraber yayımlanmıştır. Bu çalışmada Gagauzlara ait toplam 28 türküye yer verilmiştir.

Gagauzların 1957'de kendi alfabelerine kavuşmasından sonra Gagauz bilim insanları derledikleri metinleri yayımlamaya başlamıştır. İlk çalışmalardan biri ise Gagauz yazılı edebiyatının da ilk örneklerinin yer aldığı ve yazar, tarihçi ve dilci akademisyen Dionis Tanasoglu'nun hazırladığı *Bucaktan Soslär* (1959) adlı eserdir. Eserin ilk bölümü olan "Evelki Soslär"de türkü, masal, efsane, mânî, fıkra, bilmece, atasözü ve deyim örnekleri, "Büünkü Yazılar" adlı ikinci bölümde ise dönemin Gagauz şairlerinin şiirlerinden seçmeler yer alır ve bu çalışma, ilk Gagauz şiir

antolojisi olma özelliğine de sahiptir. Eserin ilk bölümünde toplam 54 türkü, 20 mâni, 32 atasözü ve deyim, 28 bilmece, 12 masal, 1 efsane, 22 fıkra yer almaktadır. Çalışmadaki metinlerin kimden derlendiğine dair bir bilgi ise yer almamaktadır.

Gagauz sözlü kültür metinlerinin derlemesini yapan bir başka kişi ise 1973'te en kapsamlı Gagauz sözlüğünün hazırlanmasında da aktif rol oynayan Komrat doğumlu Elena Kirillovna Koltsa'dır. Koltsa, Gagauz dili ve folkloruna dair çeşitli çalışmalar yapmıştır ve dil çalışmaları, sözlük çalışmaları sırasında halk edebiyatı metinlerini derlemiştir. Koltsa, 1959 yılında Komrat, Dezgince, Kirsovo (Başküü) ve Avdarma'da yapılan saha çalışması sırasında birçok metin derlemiştir ve 1959'daki raporunda şöyle der: "Bu keşif gezisinde yaklaşık 60 türkü, 50 masal, 12 bilmece, 4 çocuk şarkısı ve birkaç atasözü kaydettik. Türküler genellikle kadınlar tarafından söylenir ve masallar, özellikle de günlük yaşamla ilgili masallar erkekler tarafından anlatılır" (Sırf, 2020: 273). Koltsa'nın bu derlemelerinin bir kısmı 2020 yılında Petri Çebotar tarafından hazırlanan *Elena Koltsa - Laflık Ustası* adlı eserde yayımlanmıştır. Çebotar'ın yayına hazırladığı bu çalışmada 52 atasözü ve deyim, 21 bilmece, 34 türkü, 18 masal, 8 cümbüşlü masal (fıkra) yer almaktadır. Önceki derleme çalışmalarından farklı olarak Koltsa bilimsel yaklaşarak metinleri derlediği kişilerin adını soyadını, doğum yerini ve yılını, eğitim durumunu ve metnin nerede derlendiğini not düşmüştür. Çebotar'ın çalışmasında da her metnin sonunda metnin kimden derlendiğine dair bu bilgiler yer almaktadır.

Moldova ve Ukrayna Gagauzlarından birçok derleme yapılmış olsa da geçtiğimiz yüzyılda Bulgaristan Gagauzlarının metinlerinin derlenmesi hususunda pek az çalışma vardır ve bu çalışmalar arasında en önemlisi 1965 yılında basılan, Polonyalı Türkolog Włodzimierz Zajaczkowski tarafından hazırlanan *Język i folklor Gagauzów z Bułgarii* (Bulgaristan Gagauzlarının Dili ve Folkloru) adlı eserdir. Zajaczkowski, 1957 Ekim'i ve 1958 Kasım'ında yaptığı saha çalışması sırasında dil malzemesi toplarken Gagauzların sözlü kültür ürünlerini, düğün, ölüm âdetlerini ve kurban geleneğine ait bilgileri derlemiştir. Zajaczkowski derlemelerini Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Varna, Kavarna, Balçık ve Yambol'da bulunan Gagauz köylerinde yapmıştır. Bu eser, iki bölümden oluşmaktadır. Zajaczkowski ilk bölümde kısaca Gagauz tarihi ve folkloru hakkında bilgi verdikten sonra Gagauzcanın ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz dizimini ele almıştır. Çalışmanın ikinci bölümü ise halk edebiyatı

metinlerine ayrılmıştır. Bu bölümde toplam 451 atasözü ve deyim, 178 bilmece, 426 mânî, 83 türkû, 1 dinî balad, 11 masal ve 6 fıkra yer almaktadır. Atasözü ve deyim, bilmece, mânî ve türkülerin derlendiği kişilerin kim olduğu, yaşları ve doğum yerlerine ait bilgiler bu halk edebiyatı unsurlarının başlıklarının altında dipnot olarak verilmiştir. Masal ve fıkraların derlendiği kişilere ait bilgiler ise her metnin sonunda verilmiştir. Bu ikinci bölümde ayrıca Bulgaristan Gagauzlarının düğün, ölüm âdetlerine ve kurban geleneğine ait toplanan bilgiler de yer almaktadır.

Gagauzların en bilinen şahsiyetlerinden yazar ve şair Nikolay Baboglu, Gagauz halk edebiyatı metinlerini derleyip yayınlayan öncü kişilerden biridir. Kıpçak doğumlu Baboglu gençlik yıllarından itibaren birçok Gagauz masalı, türküsü, bilmececi, mânîsi toplamıştır ve 1969 yılında bu derlediği materyalleri *Gagauz Folkloru* adıyla, 1991’de ise derlediği masalların bir kısmını *Masallar* adıyla yayımlamıştır. 1969’da Kiril alfabesiyle basılan *Gagauz Folkloru*, 2011 yılında Latin alfabesine aktarılarak M. Maruneviç Bilim Araştırmaları Merkezi tarafından yeniden basılmıştır. Baboglu’nun *Gagauz Folkloru*’nda 17 fıkra, 178 atasözü, 52 bilmece, 79 türkû, 54 mânî, hastalık ile nazara karşı okunan 2 dua metni ve masal, efsane, hikâye bölümünde 31 metin yer alır. Baboglu, *Masallar* eserinde ise daha önce *Gagauz Folkloru*’nda da yer alan birkaç masalla birlikte toplam 9 masal metnine yer vermiştir.

Kahul’un Kırbaalı köyünde doğan Gagauz şair, dilci akademisyen Gavril Gaydarci, Gagauz alfabesi, dili ve sözlüğü üzerine birçok çalışma yapması dışında Gagauz halk edebiyatına dair Moşkov’dan sonraki çalışmalar içerisinde en hacimli derlemeyi yapmıştır. Gaydarci’nin derlemeleri Moşkov’un çalışmasından da daha hacimlidir. “Gaydarci’nin büyüdüğü evde babaannesi ve annesinin epey halk masalı ve halk türküsü bilip söylemesi” (Kopuşçu, 2015a: 122) de Gaydarci’nin metinlerinin bir hayli fazla olmasını sağladığı söylenebilir. Koltsa gibi Gaydarci de sözlük çalışması için dil malzemesi toplarken halk edebiyatı ürünlerini derlemiştir. Gaydarci saha çalışması sırasında Moldova’da Komrat, Çadır-Lunga, Valkaneş ve Kongaz’daki Gagauz köylerini, Ukrayna’da Odessa, Kubey ve Reni’deki Gagauz köylerini ve Bulgaristan’da Varna’nın Kestriç ile Kavarna adlı Gagauz yerleşim yerlerinde derleme yapmıştır. Gaydarci’nin derlemeleri 1958-1988 gibi otuz yıllık uzun bir dönemi kapsar. Toplanan bu materyal Petri Çebotar ve Vitaliy Sırf tarafından

2017’de *Dizi-Dizi Boncuklar Gagauzların Halk Yaratmaları* adıyla yayımlanmıştır. Bu eserin ilk bölümü Gavril Gaydarci’nin köyü olan Kırbaalı’yla ilgilidir ve “Kırbaalı Küüyün İstoriyası”ndan (Kırbaalı Köyünün Tarihi) adlı bu bölümde köyün yaşlılarından derlenmiş olan köye ilk yerleşim, hangi ailelerin yerleştiği, kilisenin yapımıyla ilgili bilgiler yer alır. İkinci bölüm türkülerden oluşur ve 65 türkü yer alır. Üçüncü bölümün adı “Kutlamaklar”dır, bu bölümde halk takvimi ile yortularda söylenen 15 türküye yer verilmiştir. Dördüncü bölüm mânilere ayrılmıştır ve 700 mânî yer alır. Beşinci bölüm masallara aittir ve 32 masal yer alır. Altıncı bölüm *cümbüş* de denilen fıkralara ayrılmıştır ve 61 fıkra yer alır. Yedinci bölüm 2165 atasözü ve deyim içerir. Sekizinci bölüm bilmeceleere ayrılmıştır ve 201 bilmece yer alır. Dokuzuncu bölümde yeminler yer alır ve 11 yemin örneği verilmiştir. Onuncu bölüm beddua örneklerine ayrılmıştır ve 213 beddua içerir. Bilim insanı olan Gavril Gaydarci de Koltsa gibi bilimsel yaklaşım derlemelerinin hepsinde kimden, nerede, ne zaman derlendiğini yazmıştır. Çebotar ve Sırf, Gaydarci’nin metinlerdeki sözcük ve deyimlerle ilgili açıklamalarını, hangi metnin kimden derlendiğine ait bilgileri bölümlere ayırarak kitabın sonunda ek olarak vermişlerdir.

Tülüküü (Etuliya) doğumlu Gagauz yazar, şair ve öğretmen Saveliy Ekonomov, 1949’da Sibiry’a sürgüne gönderilmiştir ve 1957 yılında döndükten sonra hikâye ve şiir yazdığı gibi, milletin sözlü kültür ürünlerini de derlemiştir. Ekonomov kendi eserleri dışında derlemelerini de *Ana Sözü* adlı Gagauz gazetesinde, *Sabaa Yıldızı*, *Kırlangıç*, *Güneşçik* gibi Gagauz dergilerinde, 1990’larda ve 2000’in başlarında yayımlamıştır. Ekonomov’un derlediği Köroğlu’ndan kopmuş bir şiir örneğine ise Lübov Çimpoeş’in *Dastannıy Epos Gagauzov* (Gagauz Destanları) (1997) eserinde yer verilmiştir.⁷⁹ Ekonomov, 2003 yılında, daktilodan geçirdiği kendi yaratmalarını ve derlediği sözlü kültür ürünlerini üç kitap hâlinde Petri Çebotar’a yollamıştır. Petri Çebotar bu kitapları tek bir kitapta toplayıp 2019 yılında *Saveliy Ekonomov - Şannı Üüredici* adıyla yayımlamıştır. Kitabın ilk iki bölümü Ekonomov’un hikâye ve şiirlerinden oluşmaktadır. Üçüncü bölümün adı ise “Halk Yaratmaları”dır ve Ekonomov’un derlediği türkülerden ve masallardan oluşmaktadır. Türküler bölümünde toplam 24 türkü, masallar bölümünde toplam 46 masal yer almaktadır. Türkü ve masalların kimden derlendiği her metnin sonunda yazsa da metinlerin

⁷⁹ Bk. Çimpoeş, 1997: 134.

derlendiği kişilerin doğum yılı ve yeri, eğitimi gibi bilgiler yer almamaktadır. Sadece bazı masal metnlerinin kaç yılında derlendiği bilgisi de yer almaktadır.

Gagauz halk türkülerini araştırma ve derleme alanında köy köy gezerek derlemeler yapan, Gagauz müzisyenlerle tanışan kişilerin başında Komrat doğumlu Gagauz kompozitör Mihail Koltsa gelir. 1997-2010 yılları arasında Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi bölümü Müzik Eğitimi ana bilim dalında çalışan Koltsa aynı zamanda Gagauz millî marşının da bestecisidir. Koltsa'nın derlediği türkülerinden bir araya getirdiği çalışması olan *Gagauz Halk Türküleri* 1982 yılında yayımlanmıştır. Koltsa bu çalışmasında notalarıyla birlikte 20 Gagauz türküsüne yer vermiştir. Her türkü metninin hemen ardından Rusça çevirisi de yer almaktadır. Türkülerin derlendiği kişilere ait bilgilere ise yer verilmemiştir.

Gagauz halk edebiyatı ürünlerinden balad ve türkülerin derlenmesi hususunda uğraş veren kişilerden biri Tomay köyü doğumlu Mariya Kuyumcu Durbaylo'dur. Durbaylo bugüne kadar 150'den fazla balad ve türkü derlemiştir ve bu çalışmaları iki farklı yayımla basılmıştır. İlki, Durbaylo'nun kendisinin hazırladığı *Ballada Türküleri* adlı eserdir ve 1991 yılında yayımlanmıştır. Durbaylo bu çalışmasının giriş bölümünde Gagauz baladları ve türkülerini hakkında bilgi verip tasnif⁸⁰ yaptıktan sonra balad metinlerini yaptığı tasnife göre bölümlendirerek vermiştir. Bu çalışmada toplam 91 balad metnine yer verilmiştir, Durbaylo metinleri 1959-1987 yılları arasında Komrat, Çadır-Lunga, Valkaneş ve Ukrayna'da Zaporozje ile Bolgrad'taki Gagauz köylerinden derlemiştir. Hangi metnin kimden derlendiğine dair kişilerin adı soyadı, doğum yeri ve yılı, eğitim durumu, metnin hangi yılda derlendiği kitabın sonunda verilmiştir. Durbaylo'nun derlediği baladların ve türkülerin ikinci yayını Lübov Çimpoeş tarafından hazırlanmıştır ve *Gagauz Halk Türküleri* adıyla 2001 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışmada toplam 136 balad ve türkü vardır ve tüm metinler notalarıyla beraber verilmiştir. Metinler; Komrat, Çadır-Lunga ve Valkaneş'teki Gagauz köylerinden, toplam 41 farklı kişiden derlenmiştir. Derlenen kişilerin adı soyadı, doğum yeri ve yılı, derlenme yılı çalışmanın sonunda "Türkücülär" başlığı altında verilmiştir. Durbaylo'nun Koroğlu'ndan kopmuş olan

⁸⁰ Durbaylo'nun tasnifi bir sonraki başlık olan Gagauz Halk Edebiyatı Tarihi'nde verilmiştir.

manzum ve mensur derlemeleri ise Lübov Çimpoeş⁸¹ ve Nevzat Özkan⁸² tarafından destan metni olarak yayımlanmıştır.

Gagauz destanları üzerine ilk kapsamlı çalışmayı Tomay köyü doğumlu Gagauz şair ve akademisyen Lübov Çimpoeş yapmıştır. Çimpoeş'in *Dastannıy Epos Gagauzov* (Gagauz Destanları) adlı doktora tezi Gagauz destan metnlerinin toplandığı ilk çalışmadır. Çimpoeş bu çalışmasının ilk bölümünde Gagauz sözlü kültüründe destan hakkında bilgi vermiştir, diğer bölümlerde, çalışmada verilecek olan destan metnlerinin tarihî geçmişi, kültürel bağlarını, varyantlarını ele alıp yorumlamıştır. Destan metnlerinin bir kısmı Çimpoeş tarafından, bir kısmı da farklı araştırmacılar tarafından derlenmiştir. Kitabın son bölümünde destan metinleri varyantlarıyla beraber Gagauzca ve Rusça olarak verilmiştir. Çalışmada toplam 7 varyantıyla Tepegöz, 7 varyantıyla Köroğlu ve 3 varyantıyla Dengiboz'a ait metinler yer alır. Destanların ilk varyantlarından önce tüm varyantların kimden derlendiğine dair adı soyadı, doğum yeri ve yılı, derlendiği yer ve derleyen kişinin adı soyadı tablo şeklinde verilmiştir. Ayrıca, çalışmanın sonunda Gagauzca-Rusça sözlük bulunmaktadır. Çimpoeş sadece destan metinleri üzerine çalışmamış ayrıca Ukrayna Gagauzlarının sözlü kültürüyle de ilgili çalışmalar yapmıştır. 1987'de Moldova Bilimler Akademisi'nde Etnografya ve Sanat Tarihi bölümünde Gagauz Araştırmaları ana bilim dalı açılmasıyla Moldova, Ukrayna, Bulgaristan Gagauzlarının kültürü üzerine çalışmalar hızlanmıştır. Bu çerçevede 1987 Eylül'ünde bir heyet Ukrayna'daki Gagauz köylerine gider. "Heyette Stepan Kuroglo, Mariya Maruneviç, Mariya Durbaylo, Lübov Çimpoeş, Georgiy Konstantin Kışlalı ve Stepan Bulgar yer alır. Bölgede destek ise genç Fedora Arnaut, Stepan Borlak ve Anna Karagyaur tarafından sağlanmıştır" (Çimpoeş, Bankova ve Arnaut 2016: 104). Çimpoeş Ukrayna'daki bu çalışma sırasında Azak bölgesi Gagauzlarının sözlü kültür ürünlerini derlemiştir. Bu derlemeler 2016 yılında Lübov Çimpoeş, Emiliya Bankova ve Tudora Arnaut tarafından hazırlanan *Gagauzi Ukraini v 2 knigah* (2 Kitapta Ukrayna Gagauzları) adıyla Kiev'de yayımlanan kitapta bir bölüm olarak yer almıştır. Çimpoeş burada destan⁸³ metinlerinden kopmuş ve varyant olan 4 destan, 1

⁸¹ Bk. Çimpoeş, 1997: 141-142.

⁸² Bk. Özkan, 1999: 243-244; Özkan, 2007: 127-128.

⁸³ Türkiye'de Tahir ile Zühre, Âşık Garip gibi halk hikâyeleri olarak değerlendirilen bu metinler Gagauz halk edebiyatında destan terimiyle adlandırılır. Bir sonraki başlık olan "Gagauz Halk Edebiyatı" başlığında bu konuya değinilmiştir.

masal, 9 anekdot ve fıkra, 17 türkü, 18 mâni, 48 atasözü, 1 tekerleme, 9 bilmece toplamıştır. Metinlerin kimden derlendiğine dair bilgi her metnin sonunda adı soyadı şeklinde verilmiştir, kişiler hakkında detaylı bilgi ise derleme bölümünün sonunda derlenen kişinin adı soyadı, doğum yılı ve yeri şeklinde yer almaktadır.

Gagauz sözlü kültürü derlemeleri içerisinde sadece belirli bölge ve köylerin sözlü kültürüne yönelmesi açısından Sofiya Koca'nın derleme çalışması önemlidir ve Gagauz ağzını çalışacak kişiler için de önemli bir kaynaktır. Koca bu çalışmasını 1992'de Stepan Kuroglo'na götürüp basılmasını istese de maddi imkânsızlıklar sebebiyle basılamaz. Daha sonraki yıllarda eldeki malzemeye eklemeler de yapılarak 2011 yılında *Gagauz Folkloru Valkaneş Dialektindä* adıyla basılan eserde Koca, halk edebiyatı ürünlerini Valkaneş, Tülüküü, Balboka bölgelerinden derlemiştir ve çalışma bir hayli hacimlidir. Bu çalışmada toplam 354 mâni, 97 bilmece, 238 atasözü ve deyim, 93 balad ve türkü, 62 fıkra ve 53 masal yer almaktadır. Atasözü ve deyimlerin, bilmecelerin ve mânilerin derlendiği kişilere dair bilgiler yer almamaktadır. Bazı fıkra, türkü ve masalların kimden ve ne zaman derlendiği bilgisi metnin hemen sonunda verilmiştir. Kitabın sonunda “İnformatorlar” başlığı altında metinlerin derlendiği 81 farklı kişinin adı soyadı, eğitim durumu, doğum yılı ve yerine dair bilgiler yer alır. Metinlerin derlendiği ilk 42 kişi fotoğraflarıyla beraber verilmiştir.

Gagauzların folkloru, maddi ve manevi kültürü üzerine değerli çalışmaları olan Çadır-Lunga doğumlu akademisyen Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova (Kasım), Gagauz türkülerine dair en kapsamlı derleme çalışmalarından birini yapmıştır. Kvilinkova, 2011'de yayımlanan *Gagauzskiy pesenny folklor - Grammatika jizni* adlı eserinde Moldova, Ukrayna, Bulgaristan ve Yunanistan'daki Gagauz köylerinden türkülerini derlemiştir. Bu türküler üzerinden tarihî ve özellikle manevi kültürel inceleme yapmıştır. Türkülerin incelenmesi sonrası türkü metinleri kitabın sonunda ek olarak verilmiştir. Saha çalışması sırasında 350'den fazla türkü metni derlenmiştir, bu metinlerin 228'i Moldova Gagauzlarından, 95'i Bulgaristan Gagauzlarından, 22'si Yunanistan Gagauzlarından ve 12'si Ukrayna Gagauzlarından derlenmiştir. Ek-1 olarak verilen türkü metinlerinden sonraki Ek-2'de ise türkülerin derlendiği kişilerin detaylı bilgileri verilmiştir. Burada kaynak kişiler köy köy

ayrılmıştır ve kaynak kişilerin adı soyadı, doğum yılı, ikameti ve cinsiyetine ait bilgilere yer verilmiştir.

Gagauz folkloru çalışmalarında önemli katkıları olan Gagauz şahsiyetlerden biri de Kongaz doğumlu yazar ve şair Todur Zanet'tir. Zanet'in Gagauz kültürü üzerine hacimli iki önemli eseri vardır. Bunlardan ilki, 2010 yılında basılan *Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlär* adlı eserdir. 554 sayfalık bu çalışmanın dörtte üçünü derlemeler, dörtte birlik bölümünde Gagauzların yortuları, halk takvimi, âdetleri, halk oyunları, çocuk oyunları hakkında kısa bilgiler ve meslek adları, yemek adları, haftanın günleri, ay adları gibi bilgiler yer almaktadır. Derleme bölümündeki metinlerin çok büyük bir kısmı daha önce derlenmiş metinlerin bir araya getirilmesidir. Zanet, derlemeler arasında daha çok fıkra, türkü, atasözü ve deyim metni derlemiştir ve Bulgaristan Gagauzlarının halk edebiyatına ayrılan bölümün bir kısmı ile Balboka köyünün halk edebiyatına ayrılan bölümdeki derlemeler Zanet'e aittir. Zanet, kitabın genelinde ise özellikle manevi kültüre ait bilgilerin derleyicisidir. Kitabın ilk bölümünün adı "Masallar, Legendalar, Dastannar"dır ve konularına göre bu metinler sınıflandırılarak verilmiştir; varyantlarıyla beraber toplam 114 metin yer alır. Ayrıca, 165 cümbüş-fıkra, 56 balad, 246 türkü, 212 mâni, 1175 atasözü, 944 deyim, 178 bilmece, 9 tekerleme metnine yer verilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi bu metinlerin birçoğu başka araştırmacılar tarafından derlenmiştir ve Zanet bir araya getirmiştir. Ancak içerisinde kendi derlediği metinler de yer almaktadır. Balboka köyünün halk edebiyatına ayrılan bölümdeki derlemeler Todur Zanet ile Vasiliy Georgieviç Kelioglu'na aittir ve bu bölümde toplam 33 türkü ve 28 mâni metni yer alır. Bulgaristan Gagauzlarının halk edebiyatına ayrılan bölümde Atanas Manov'un ve başka araştırmacıların derlediği metinler ile Todur Zanet ve Vasiliy Georgieviç Kelioglu'nun derlemeleri de yer alır. Zanet ve Kelioglu'nun derlediği 2 fıkra, 6 türkü, 10 mâni, 10 atasözü bulunmaktadır. Çalışma boyunca tüm metinlerin derlendiği kişiler veya derlendiği kitap kaynakları her metnin sonunda kısaltmalarla verilmiştir. Kitabın sonunda metinlerin anlatıcılarına ait bilgiler adı soyadı, doğum yeri ve yılı olarak yazılmıştır. Todur Zanet'in ikinci çalışması ise Moldova'nın Amerika Birleşik Devletleri büyükelçiliğinin Gagauz dilinin ve kültürünün korunması projesi kapsamında olmuştur. Bu proje kapsamında, 2017 yılında Gagauz kültürüne dair *Gagauz Halk Masalları (1. Cilt)*, *Gagauz Türküleri, Söleyişleri, Bilmeceleri (2. Cilt)*, *Gagauz Yortuları, Âdetleri, Sıraları (3.*

Cilt) olarak üç kitap basılmıştır ve editörlüğünü Todur Zanet yapmıştır. Bu kitaplardaki metinler kitap bölümü olarak sırasıyla Gagauzca, İngilizce, Rumence ve Rusça olarak dört dilde yayımlanmıştır. *Gagauz Halk Masalları*'nda toplam 44 masal metni yer almaktadır ve 25 masal metninin başında metnin kimden derlendiğine dair adı soyadı, fotoğrafı, doğum tarihi ve yeri bilgisi verilmiştir. İki masal Moşkov'dan, bir masal Nikolay Baboglu'nun derlemelerinden alınmıştır. Kitabın sonunda da derleme yapılan tüm kişilerin adı soyadı, doğum tarihi ve yeri bilgisi yer almaktadır. *Gagauz Türküleri, Söleyişleri, Bilmeceleri*'nde varyantlarıyla beraber 99 türkü metni yer alır ve bazıları notalarıyla birlikte verilmiştir. Ayrıca, 210 mâni metni, 914 atasözü ve deyim, 72 bilmece yer almaktadır. Türkülerin Gagauzca metni verildikten sonra metnin derlendiği kişinin adı soyadı ve doğum yeri bilgisi verilmiştir. Atasözü ve deyimler bölümü ile bilmeceler bölümü Todur Zanet'in *Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlär* kitabı temelinde hazırlanmıştır. Bu bölümlerde metnin derlendiği kişiye dair bilgi yer almamaktadır. Ancak, kitabın sonunda metinlerin derlendiği kişilerin adı soyadı, fotoğrafı, doğum tarihi ve yeri bilgileri verilmiştir.

Gagauz halk edebiyatı metnlerinin derlenmesi hususunda emek sarf eden kişilerden biri Çadır-Lunga doğumlu Gagauz tarihçi akademisyen Mihail Petroviç Guboglo'dur. Akademik çalışmaları Gagauz tarihi ve Türk-Rumen ilişkileri üzerine olan Guboglo ayrıca Gagauz kültürüyle de ilgili yayınlar yapmıştır. Bu çerçevede Gagauz halk edebiyatı ürünlerini de derlemiştir. Ancak, taslak hâlindeki bu çalışması ölümünden yıllar sonra ortaya çıkmıştır ve Türkiye'de, Gagauz dili ve kültürü üzerine çalışmaları bulunan Bülent Hünerli tarafından *Mihail Petroviç Guboglo'nun Gagauz Folkloru Derlemeleri* adıyla 2020 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışmada, 578 atasözü, 220 bilmece, 7 tekerleme, 223 mâni, 1 dinî balad, 233 türkü ve 49 fıkra metni yer almaktadır. Hünerli çalışmanın sonuna Gagauz Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlüğü eklemiştir. Guboglo, birkaç metin dışında metinlerin derlendiği kişiler hakkında bilgilere yer vermemiştir. Bunun sebebi aslında bu derlemelerin çok büyük bir çoğunluğunun önceki derleme çalışmalarının bir araya getirilmesi çalışması olmasındandır. Guboglo büyük ihtimalle bu metinleri bir araya getirmek istemişti ancak ömrü vefa etmemiştir. Bülent Hünerli'nin kitabın giriş kısmında belirttiği, Guboglo taslak hâlindeki çalışmasının dış kapağında "Masallar - devam edecek" ve "türküler bölümünün sonunda Guboglo'nun 25.06.1981 tarihini not düşerek kendi imzasıyla 'devam edecek ve bildirimiz gönderilecek' şeklinde bir ibare bulunması"

(Hünerli, 2020: VII) bu düşünceyi doğrulamaktadır. Gerçekten de Guboglo'nun metinleri incelendiğinde Moşkov'un derlediği türkülerle harfî harfine aynı türküler, fıkra metinleri arasında Tanasoglu'nun derlediği fıkra metinleriyle harfî harfine aynı fıkraları görmek mümkündür. Guboglo'nun bu derleme çalışmasında kendisine ait olan derleme azdır. Bu sebeple, maddi kültür unsurlarına metinlerden örnek verilirken bu eserdeki metinler dipnot olarak yazılmıştır. Guboglo'nun derlediği metinler ise direkt örnekler arasında verilmiştir.

Türkiye'de Gagauzlara dair akademik çalışmalar Harun Güngör'ün 1982 yılında, Ankara Üniversitesi'nde hazırladığı *Gagauzlar (Gagavuzlar)ın Dinî İnancıları Üzerinde Bir Araştırma* adlı doktora tezi çalışmasıyla başlar. Harun Güngör daha sonra Mustafa Argunşah ile birlikte 2002'de *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı* adlı çalışmasını yayımlar. Bu çalışmada, Gagauzların tarihi, dili, manevi kültürü ve halk edebiyatına yer verilir. Kitabın üçüncü bölümü halk edebiyatı metinlerinden oluşmaktadır ve burada verilen metinler Valentin Moşkov, Dionis Tanasoglu, Wlodzimierz Zajaczkowski, Nikolay Baboglu ve Mariya Durbaylo'nun çalışmalarından seçilmiş metinlerdir.

Gagauz dili ve edebiyatına ait kapsamlı çalışmaları gerçekleştiren Türk akademisyenlerden Nevzat Özkan ise 1993'teki *Gagavuz Türkçesi Grameri* adlı doktora tezinden sonra Gagauz yazılı ve sözlü edebiyatıyla ilgili çalışmalar yapmıştır. “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi” kapsamında 2007 yılında yayımlanan *Gagavuz Destanları* adlı kitabı hazırlayan Nevzat Özkan, bu çalışmada, Lübov Çimpoeş, Nikolay Baboglu, Wlodzimierz Zajaczkowski, Mariya Durbaylo tarafından derlenen sekiz destan metnini varyantlarıyla bir araya getirmiştir. Bu derlemelerden Durbaylo'ya ait olanlar ilk kez Nevzat Özkan tarafından yayımlanmıştır.

Gagauz Halk Edebiyatı

Gagauzların kendilerine ait bir alfabeyle yazıya geçmeleri ilk kez ancak 1957'de gerçekleşmiş olması sebebiyle Gagauz sözlü geleneği zengin ve hacimlidir çünkü tarih boyunca dillerini ve kültürlerini muhafaza etmeye çalışmış bir Türk topluluğu olan Gagauzlar millî kültürünü sözlü gelenekle nesilden nesile aktararak yaşatmıştır. Türk kültürü, Hristiyanlık, Balkanların çok uluslu ortamının getirdiği kültürel çeşitlilik sentez hâlinde Gagauz halk edebiyatında görülür. Bu bakımdan Gagauz

halk edebiyatı muhteva ve kültürel izler olarak geniş bir yelpazeye sahiptir. Gagauzların millî lideri Mihail Çakir de Gagauzların yazılı edebiyatı olmasa da⁸⁴ sözlü edebiyatının olduğunu, Gagauzların türkülerinin, masallarının, mânilerinin ağızdan ağıza söylendiğini belirtir (Çakir, 2005: 46). Atanas Manov, Bulgaristan Gagauzlarındaki sözlü kültür geleneğiyle ilgili olarak, “Gagauzlar düşüncelerini, masal ve türkülerini sözel olarak kuşaktan kuşağa geçirirler. Yalnızca bu işlerle uğraşan birtakım adamlar vardır ki, bunlara ‘okumuşlar’ (bilginler) ve ‘masalcılar’ denir” (Manov, 2001: 125) der. Gagauz halk edebiyatına bakıldığında da özellikle masal, türkü, mânî gibi türlerin gelişmiş ve hacimli bir yapıya sahip olduğu görülür. “Anadolu’da ve Balkanlarda yaşayan Türk kültürünün sözlü zenginlikleri olan masallar, efsaneler, halk hikâyeleri, atasözleri, mâniler, türküler, bilmece, fıkralar vb. Gagauz Türklerince de büyük ölçüde paylaşılır” (Özkan, 2017: 43). Balkanlardaki üç katmanlı Türk yerleşimi gibi Gagauz halk edebiyatı da katmanlıdır. Gagauz halk edebiyatı, Orta Asya’dan Balkanlara yerleşen Türk kavimlerinin sözlü kültürü temelinde oluşmuştur. Etkileşim sahaları ise şöyledir: Anadolu Selçuklularının ve Balkanlardaki Osmanlı dönemiyle yine Anadolu’daki Türkmenlerle yaşanan etkileşim, ayrıca Bulgarlarla ve Balkanlardaki diğer milletlerle yaşanan etkileşim. Bunlar, Gagauz halk edebiyatının vücut bulmasında etki eden katmanlardır. Bu sebeple Gagauz halk edebiyatı özellikle Balkan sözlü kültürü, Anadolu Türk sözlü kültürüyle olmakla birlikte Türk dünyası halk edebiyatıyla da ortaklıklara sahiptir.

“Halk edebiyatı bakımından zengin bir birikime sahip olan Türk Dünyasının destanları kültürümüzü, dünyaya bakışımızı ve dünyayı algılayışımızı, değer yargılarımızı, millî hafızamızı, sözlü tarihimizi yansıtmaları açısından önemli bir mirastır” (Yıldız, 2015: 13). Destan, Gagauzcada *dastan* olarak adlandırılır. “Dastan terimi dışında *masal türküleri* ve *dişli masal* adları da destan için kullanılır” (Çimpoş, 1997: 20). Ancak, Gagauz halk edebiyatı ürünlerinin geç dönemlerde derlenmesi, Gagauzlarda destancılık geleneğinin gelişmemiş olması, destanların zaman içerisinde unutulması ve kısalması gibi sebeplerle destanlar masallaşmış veya hikâyeleşmiştir. Hatta destan olarak yayımlanan Gagauzlara ait metinlerin birçoğu

⁸⁴ Çakir bu ifadeyi 1934 yılında basılan *Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ* adlı eserinde söyler. Gagauzların kendilerine ait alfabege geçmeleri daha öncede belirtildiği gibi 1957 yılında olmuştur.

“Bir varmış bir yokmuş. Bir vakitler bir yerde” gibi masal başlangıç formelleriyle başlamaktadır.

Gagavuz destanları adı, konusu, motif ve epizot yapısı itibarıyla Oğuz destanlarının Balkanlardaki uzantısı durumundadır. Zaman içinde diğer kültür alanlarında olduğu gibi destanlara da farklı kültürlerden bazı unsurlar girmektedir. Ancak bunlar destanların yapısını ve kimliğini değiştirmekten uzak, sadece ona yeni bir çeşni katan unsurlar olarak kalmaktadır. Gagavuz destanları olarak değerlendirilen metinlerin hiçbiri tam olarak destan niteliği taşımamakla birlikte, destanda bulunması gereken tarihî kişilerden, olaylardan ve coğrafyadan izler taşıma, geniş bir alanda değişik varyantlar hâlinde anlatılma toplumun mitolojik değerlerini, kimliğini ve kültürel zenginliğini günümüze kadar getirme gibi önemli özellikler açısından bakıldığında bütün metinlerde destani değerlerin var olduğu görülecektir (Özkan, 2007: 21).

Destan özelinde, Gagauz halk edebiyatının Türk dünyası halk edebiyatıyla ortaklığını gösteren destanlar arasında Oğuzname’nin parçası Dede Korkut’tan kopmuş Tepegöz, Dengiboz ile Türk dünyasının ortak destanlarından Köroğlu sayılabilir. Ercilasun’un “Oğuzname, Türklerin en büyük tarihî destanıdır. Tarihin derinliklerinde doğmuş, yakın yüzyıllara kadar yaşayıp gelmiştir. Bugün yaşamıyor gibi görünse de Türk Dünyası’nda bin bir türlü yansımaları devam etmektedir. Azerbaycan, Türkiye ve Balkanların nineleri, dedeleri, Bey Böyreğ ve Tepegöz masalları anlatmaktadırlar” (2019: 6) sözleriyle ifade ettiği gibi, söz konusu metinler destan olarak artık anlatılmasa bile, masal olarak varlıklarını sürdürmüş ve farklı dönemlerde yazıya geçirilmişlerdir. Lübov Çimpoeş de Gagauz destanları derlemek üzere yaptığı saha çalışması sırasında bir anlatıcının Tepegöz ile ilgili olarak söylediklerini şöyle yazar:

Tepegöz’ü ilk kez 7-8 yaşlarımda duydum. 1940’lı yıllardı. Gece gittik. Bizim yaşımızda çocukları olmayan yaşlı insanlar vardı. Bizi korudular, tavsiyelerde bulundular, çeşitli hikâyeler anlattılar ve hayvanlarının peşinden koştuk. Otururduk, onlara bakardık, birbirlerine bakıp gülümserler: ‘Tepegöz gibi neye bakıyorsun? Git şu atı al.’ Gittik, atı sürüye bıraktık ve tekrar dinlemek için oturduk. Sonra Tepegözle ilgili hikâyeler başladı. Dedelerinden duymuşlar ve çok eski zamanlardan beri böyledir; Tepegözlerin ne zaman ve nereden ortaya çıktığını kimse hatırlamıyor (Çimpoeş, 1997: 29).

Gagauzlara ait Tepegöz anlatıları ilk kez 19. yüzyılın sonların Valentin Moşkov tarafından derlenmiştir. Moşkov, Tepegöz’e ait iki varyant derlemiştir, ayrıca, bir

varyant daha olduğunu ancak bunun ilk varyantla benzeştiğinden yayımlamadığını söyler ve kurban sayısının ilkinde verilmezken, yayınlamadığı varyantta üç olduğunu belirtir (Moşkov, 1904a: 38). Moşkov’dan sonra 1960’lı yıllarda Gavril Gaydarcı, 1990’lı yıllarda Lübov Çimpoeş, 2000’li yıllarda Sofiya Koca tarafından Tepegöz anlatıları derlenmiştir. Bu da, Gagauzlar arasında Tepegöz anlatılarının canlılığını son yıllara kadar koruduğunu göstermektedir. Öyle ki, Tepegöz, Gagauz deyimlerine de girmiştir. “Yaramazlık yapan çocuklara Tepegöz benzetmesi yapılarak ‘Ne baarêrsın Tepägöz gibi?’ veya ‘Ne şımarêrsın Tepägöz gibi?’ sözleri sıklıkla kullanılır. Kibirli, bencil, her şeyi bilmek, kazanmak isteyenlere ise ‘Tepegöz olma, Hristiyan ol!’ denilir” (Çimpoeş, 1997: 46-47). Dede Korkut’ta Tepegöz’ü öldüren Oğuz beyi Aruz Koca’nın oğlu Basat bir yiğittir, Gagauz Tepegöz’ünde ise Tepegöz’ü alt eden çoban çocuğudur. Ayrıca, metin unutulmuş ve kısalmış olduğundan dolayı Tepegöz’ün doğum kısmı bu varyantlarda yer almamaktadır. Mağara motifi ise Dede Korkut ile ortaklık göstermektedir.

Gagauzlardaki Dengiboz ise Dede Korkut’taki Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile benzerlikler gösterir. Ancak, bu hikâyenin geçmişi daha eski dönemlere uzanır. “Gagauz Türklerinin Dengiboz adıyla bildiği Bamsı Beyrek veya Alpamış Destanı, 6-8. yüzyıllarda Göktürk Devleti zamanında Altay Dağları etrafında teşekkül etmiş, Oğuzların Altay bölgesinde yaşadığı devirde Oğuzlara geçmiş, 11. yüzyılda Selçuklularla Kafkasya’ya ve Anadolu’ya geçmiştir” (Özkan, 2007: 51). “Bamsı Beyrek, birinci ve özellikle de ikinci kısmı ile konusu bakımından Alpamış’a benzer” (Jirmunskiy, 2011: 161). Farklı yüzyıllarda, farklı coğrafyalarda derlenen her iki metinde benzerlikler ve farklılıklar görülmesi Türk kültürünün devamlılığını ve kültürel çeşitliliğini göstermektedir. “Gagauz Türklerince anlatılan Dengiboz varyantları, ad bakımından olduğu gibi, konu bakımından da Anadolu’da anlatılan Beyrek varyantlarıyla benzerlikler göstermektedir” (Özkan, 2007: 57). Gagauz varyantının bazı epizotları unutulmuş ve bu sebeple kısalmıştır. Örneğin, “Çocuksuzluk, daha doğmadan, destan kahramanının önemini vurgulamak üzere gelenek tarafından kurgulanır” (Yıldız, 2009: 79) ve Türk destanlarındaki önemli ve yaygın kullanılan motiflerden biridir. Ancak, Gagauz varyantında bu bölüm yer almamaktadır. Kahramanın adı hiç geçmediğinden ad verme motifi de yer almamaktadır. Alpamış, Bamsı Beyrek ve Dengiboz’da kahramanın atının sadakati

ortaktır. Bu, Türk kültüründe atın önemi ile yiğit ve atın özdeşleşmesiyle açıklanabilir.

Gagauzlarda üç varyantı bulunan Dengiboz'un ilk varyantı 1959 yılında Ukrayna'nın Reni bölgesinin Kotlovina köyü doğumlu ancak Kazakistan'a göç eden Gagauz'dan, ikinci varyantı Valkaneş doğumlu ancak Kabardino Balkarya'ya göç eden Gagauz'dan ve üçüncü varyant Reni bölgesinin Kotlovina köyü doğumlu ve burada yaşayan Gagauz'dan derlenmiştir. İlk iki varyant Lübov Çimpoeş, üçüncü varyant Mariya Durbaylo tarafından derlenmiştir. Durbaylo'nun varyantı manzumdur, kahraman ile bezirgânın karşılıklı söyleşmesinden ibarettir. Gagauzlar arasında Dengiboz'un üç varyantı bulunsa da hiçbir varyantta kahramanın adı zikredilmemiştir, kahramanın atının adı zikredilmektedir ve destanın adı da atın adı Dengiboz'dan gelmektedir. Gagauzlara ait Dengiboz adlı hikâyede kahramanın sevdiği kızın sanı verilir ve Akkavak padişahının kızı denilir. "Akkavak Kızı, Anadolu'da aşk hikâyelerinin bilinen ünlü kadın kahramanları arasında yer almaktadır" (Gökyay, 1973: CDLVII). Bamsı Beyrek'te de Dengiboz'da da kahraman evlenmeden önce evlenmek istediği kız ile av, okçuluk, güreş gibi çeşitli alanlarda yarışır. "Hem Bamsı Beyrek'te hem de Dengiboz'da, kadın kahraman ile onun gelecekteki kocası arasındaki yarışma; anaerki döneme ait epik bir geleneği yansıtmaktadır. Bu yönü ile Dengiboz hikâyesi, Dede Korkut hikâyelerine, Alpamış ve Manas destanına benzemektedir" (Uçkun, 2000: 379). Dengiboz epizot, motif ve adlandırmalarıyla Gagauz kültürünün ile Oğuz Türk kültürü ve Türk dünyası kültürüyle olan bağına örnek bir hikâyedir.

Tepegöz, Dengiboz dışında Türkiye'de halk hikâyesi olarak adlandırılan Arzu ile Kamber, Âşık Garip, Tahir ile Zühre (Gagauzlarda Dahil ile Züfre) gibi halk hikâyeleri Gagauzlarca destan terimiyle adlandırılmaktadır. Bu noktada, Türk dünyası ile Türkiye'de destan terimi ortak görünse de destanın kapsamı, içeriği bakımından farklılaşmaktadır. Yıldız'ın;

Destan teriminin kapsamı, Türkiye Türkçesiyle oluşturulan edebiyat alanında daha farklı ve geniştir. Halk edebiyatının bir nazım şekli de, geçmiş dönemlerde yazılmış tarih kitapları da, anonim destanlar da, çağdaş şiirler de, tasavvufi mahiyette eserler de 'destan' başlığını taşıyabilmektedir. Buna karşılık, Türkiye Türkçesinde 'halk

hikâyesi' kavramı altında yer alan ürünler, Türk Dünyasında destanın bir türü olarak yer almaktadır (2015: 14-15).

Şeklindeki tespitleri, Gagauz halk edebiyatı için de geçerlidir. Zajaczkowski, Gagauzların destanının olmadığını (1976: 234) söyler. Derlenen metinlerden geçtiğimiz yüzyıllarda Gagauzlarda destanın varlığını gösterse de günümüzde bunların masallaştığını veya hikâyeleştğini kabul etmek doğru olacaktır. Gagauz destan metinlerinin varyantları genellikle asıl metinden kopmuş parçalardır. Örneğin, Wlodzimierz Zajaczkowski'nin Bulgaristan Gagauzlarından manzum olarak derlediği *Arzynten Kamber* (1965: 90-91) metni Arzu ile Kamber hikâyesinden kopmuş bir parçadır.⁸⁵ Aynı şekilde, Gagauzlardaki Köroğlu'na ait varyantların birçoğu Köroğlu'ndan kopmuş dörtlüklerdir.

Gagauz halk edebiyatı ürünleri içerisinde en yaygın ve hacimli kısmı masallar oluşturmaktadır. Masallar hayal ürünü, olağanüstü varlıkların bulunduğu, sosyal ve kültürel hayatın sembolizminin yansıdığı, belirli bir mesaj veren anlatıya dayalı sözlü kültür ürünleridir. "Asırların birikmiş irfanını ve belirli bir hayat düzenini, yaşamak zorunda olduklarımızla yaşamak istediklerimizi bir arada kendisine has bir atmosferde ve üslupla, kendi mantık silsilesi içinde geleneksel motiflerle anlatan masallar, sözlü anlatım türlerinin en ilgi çekici olanıdır" (Umay, 1992: 321). "Masallar ve mitosları, insanlığın ilk dönemlerindeki gelişmemiş beyin yapılarının ürünleri olarak görenlere şiddetle karşı çıkan Fromm, şöyle der: 'Mitoslar ve masallar' kendilerini sembol dili aracılığı ile ifade eden geçmiş zaman bilgelikleri ve özdeyişleridir" (1992: 7). Gagauz masalları da dinî masallar, sihirli masallar, hayvan masalları, güldürücü masallar olarak sınıflandırılabilir ve hepsinde verilmek istenen mesajlar vardır. Gagauzların geçmiş dönemdeki ataerkil yapısından, sosyal ve kültürel yaşamına dek en net yansıtan metinlerdir. Gagauz masalları arasında sihirli masallar ve hayvan masalları önemli bir yer kaplar. Gagauzların geçmiş dönemdeki ataerkil yapısından, sosyal ve kültürel yaşamına dek en net yansıtan metinlerdir. Gagauz masalları sınırlı sayıdaki masal dışında genellikle kısadır. Moşkov da Gagauz masalları hakkında, "Gagauz masalları kısa ve özdür. Masalın başında ve ortasında süsleme/renklilik yoktur, nükteler masalın sonuna bırakılmıştır" (Moşkov,

⁸⁵ Zajaczkowski'nin derlediği bu metnin benzeri Bulgaristan'daki başka Türk topluluklarında da görülür bk. Güler, 2004: 161-162.

1904a: XXXI) der. Gagauz masallarının sayısını tespit etmek zordur, bazı masalların üç-dört varyantı olabilmektedir.

Gagauz masalları, Türk ve Slav kültürünün mitolojik varlıklarını, masal dünyasının tiplerini içerir. Gagauz masallarında kahramanların mücadele ettiği olağanüstü varlıklar ve hayvanlar genellikle devler ve *evrem*, *zmey*, *ajder* denilen yılanlar ve ejderhalardır. “Bütün milletlerin masal dünyasında yeri olan, bazen aslan gövdeli, yılan kuyruklu, bazen kanatlı olarak gösterilen, olağanüstü hayvan” (Günay, 2009: 106) olan ejderha birçok mitolojik sistemde olduğu gibi, Türk mitolojisinde ve Slav mitolojisinde de demonik varlık olarak yer alır. “Ejderha, eski Türklerde hava ve suların hâkimi olarak gösterilirdi” (Günay, 2009: 107). Gagauz masallarında da evremın suya hâkim olduğu masallar vardır⁸⁶, masallarda çeşmenin sahibi olarak görülür ve insanlara sadece bir gün, kız kurbanı karşılığında su verir. Zmey veya evrem Gagauz masallarında kahramanın karşısına kimi zaman birçok başa sahip şekilde, kimi zaman kanatlı olarak çıkmaktadır. Gagauz masallarında evrem “kanatlı yılan” olarak geçen bu yaratık Anadolu masal ve efsanelerinde *evrem*, *evren*, *evran* olarak da geçmektedir. Balkan Türk masallarında da evrem adı, Gyula Nemeth’in Vidin Türklerinden derlediği *Evrem Bey* (Nemeth, 2014: 163-165) adlı masalda görülür. Bulgar kültürünün Gagauz kültürüne etkisi olarak Gagauz masallarında yılan ve ejderha *zmey* olarak da adlandırılır. Slav masallarındaki zmey ise “Slav paganizminden beri Slav mitolojisinde önemli bir yere sahip efsanevi yaratıklardan biridir. Yılana benzer ancak yılandan daha büyüktür. Genellikle kanatlı, birden fazla kafaya ve genellikle olumsuz olmak üzere farklı anlamsal yüklere sahiptir” (Stoynev, 1994: 148).

Türk dünyası halk edebiyatında çeşitli masal tipleri vardır ve yaygın olarak bilinen, özel bir yere sahip olan Keloğlan ve Köse tipleri Gagauz masal dünyasındaki tipler arasında da görülmektedir. Gagauzlardaki Keloğlan masalları Türk ve Slav masal kültürünün sentezi gibidir. “Keloğlan çeşitli Türk boylarında; Taşza Bala (Kazakistan), Keçel, Keçel Mehemed, Keçel Yeğen (Azerbaycan), Keçeloğlan (Kerkük), Kelce Batır (Türkmenistan), Tazoğlan (Kırım), Tas, Tastarakay (Altay) gibi adlarla bilinir. Ayrıca Gürcüler arasında, ‘Kel Kafalı Kaz Çobanı’ terimi “Keloğlan” için kullanılır” (Şimşek, 2017: 42). Keloğlan tipi, Gagauz masallarında,

⁸⁶ Bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 135; Koca, 2011: 197.

Kelce-Kölce, Kelce, Kölce, Delice gibi çeşitli adlandırmalara sahiptir. Anadolu'daki Keloğlan masallarında, genelde, "Keloğlan kendinden daha yüksek seviyede kimselerin kızlarına âşık olur (bazen padişah kızlarına da âşıktır). Hikâyenin başlangıcında derhal tebarüz ettirilen, fakir ve ihtiyar bir kadının oğlu olması, hikâyenin sonunda eriştiği yüksek itibar ve şeref için çok güzel bir kontrast imkânı bahşetmektedir" (Alangu, 220: 630). Gagauzların Keloğlan masallarında⁸⁷ ise Keloğlan genelde padişahın veya varlıklı ailenin oğlu olarak görülmektedir. Gagauz masallarındaki Keloğlan, fiziki özelliğiyle adlandırılması dışında delilikle, ayrıca külle de özdeşleştirilmiştir. Adlandırmalarda Kölce'nin kullanılmasının Slav etkisiyle olduğu söylenebilir. Doğu Slav kültüründeki *Emelya Durak* (Aptal Emelya) masalı Türk kültüründeki Keloğlan masalı ile benzerliklere⁸⁸ sahiptir.

Gagauz halk edebiyatında nazım türü olarak türkü ve baladlar önemli bir yere sahiptir ve günümüzde de geleneği devam eden sözlü kültür ürünleridirler. "Batı Türkleri, Türk kelimesinden doğan ve Türklere mahsus ezgi (melodi) manasına gelen *türkü*yü kullanmaktadırlar" (Elçin, 1992: 306). Balad ise batı kökenlidir. "Balad, bir efsaneyi, tarihî bir olayı, bir aşk hikâyesini ya da bir kahramanlık öyküsünü anlatan kısa şiirdir. *Balad*ın sözlük anlamı olarak en sık kullanılan Türkçe karşılığı, 'kısa anlatısal halk şarkısı', 'ezgili halk türküsü', 'müzikli anlatısal kısa hikâye', 'bir hikâye anlatan şarkı', 'hikâye türküleri' gibi ifadelerdir" (Şahin, 2003, 76). Gagauz balad ve türküleri genel bir sınıflandırmayla epik türküler/baladlar ve lirik türküler/baladlar olarak ayrılabilir. Balad türleri Gagauz kültürüne Balkanlardaki Slav komşuları aracılığıyla girmiştir. Gagauz halk edebiyatında türkü ve balad terimler iç içe girmiştir. Örneğin, Mariya Durbaylo derlediği balad metinlerini "Ballada Türküleri" (1991) adıyla yayımlamıştır. Diğer derleme çalışmalarında baladlar da türkü başlığı altında verilmiştir. "Dramatik olayların anlatıldığı baladlarda Rusların yaptığı savaşlar ve Osmanlı dönemi olayları anlatılmaktadır" (Argunşah, 2007: 92). Gagauz baladları Balkan tarihî olaylarını, hikâyelerini, Slavlardan geçmiş baladları içerir. Gagauz sözlü kültüründeki Slav etkisi en net şekilde Gagauz baladlarında görülmektedir. Örneğin, Yanku ve Stoyan gibi Gagauzlarda bulunmayan Bulgar özel isimleri Gagauz baladları ve türkülerinde sık

⁸⁷ Bk. Moşkov, 1904a: 70-74, 114-120; Baboglu, 1991: 3-14, 41-49; Çebotar ve Sırf, 2017: 147-148; Çebotar, 2020: 53-54; Koca, 2011: 316-321.

⁸⁸ Bir başka çalışmada bu benzerliğe değineceğimizden dolayı ve konuyu dağıtmamak için şu an burada ayrıntıya girilmemiştir.

geçen özel isimler olarak görülür. Özellikle Stoyan, Bulgar halk türkülerinde sık kullanılan isimlerden biridir. Bol diyaloglar içermesi, genelde seslenmeyle başlanması⁸⁹ gibi özellikleri yanında, konu ve şekil olarak da Gagauz ve Slav baladları, türkülerini benzerirler. Viktor Jirmunskiy, Balkan toplulukları arasında ortaklıkları, Balkan birliğini, halk edebiyatında, baladların olay örgülerinde, temalarında aramanın mantıklı olduğunu (1958: 137) söyler. Pokrovskaya, Gagauz baladları hakkında şöyle der:

Gagauzlarda var olan halk baladlarının konuları ve kökleri, çoğunda Balkanlardaki Türk egemenliği devrine dayanır. Halkın ıstırapları ve köleleştirilenlerle (tüm Balkanlardaki epik motif) mücadele konusu baladlarda önemli bir yer işgal eder. Türk dilli halkın türkülerinde Türk karşıtlığı yönelimi, Hristiyanlığa inandıkları için Türk-Osmanlı hükümeti tarafından Bulgaristan'daki Gagauzlara sert baskılar uygulanmasıyla açıklanabilir. Halkın dinî aidiyeti onların tarihsel kaderinde önemli rol oynadığından; onları ayırıştıran faktör dil olmasına rağmen Gagauzlar, Balkanlardaki Türk egemenliği zamanında Türklerden daha çok Bulgarlara eğilim göstermişlerdir (2016: 16).

Ancak Osmanlı, Balkanlardaki hâkimiyeti döneminde insanlara dinlerine ve dillerine göre ayırt etmek bir yana kendi dilini ve dinini de zorunlu kılmamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Gagauzların Bulgaristan'ın kuzeydoğusundan göç etmesinde dinî sebepler ön plandaydı. Osmanlı hâkimiyetiyle Balkanlara yerleştirilen Türkmenlerin Müslüman olmasından dolayı Hristiyan Gagauzlar Osmanlı döneminde zorluklar yaşamışlardır. Balkanlardaki yaşanan savaşlar ve tarihî olayları anlatan baladlarda Osmanlı/Türk karşıtı söylem vardır. Gagauzlar için kültürel işaretleyici olarak din, milliyetten önce gelmektedir ve buradaki karşıtlık etnik kökenden ziyade dinî inanıştır. “Kalk Kızım Tudorki” (Durbaylo, 1991: 95-96) baladında⁹⁰, Türklere esir düşmemek için Tuna nehrine atlayan kızın hikâyesi bunun örneğidir ve bu türdeki baladlar Bulgar kültüründe de bulunur. Gagauz baladlarındaki diğer konu türleri arasında, örneğin, Bulgar, Sırp, Yunan, Arnavut, Rumen, Ukrayna halk türkülerinde görülen⁹¹ askere giden kocanın, eşinin yeniden

⁸⁹ Örneğin, “Oolum Nikola, oolum Nikola” (Moşkov, 1904a: 294), “Tudorki mari, Tudorki” (Tanasoglu, 1959: 33), “Stuyane, evim Stuyane!” (Baboglu, 2011: 147). Bulgar türkü ve baladlarındaki örnekler için bk. Miladinov ve Miladinov, 1861: 6, 20, 84.

⁹⁰ Dionis Tanasoglu'nun derlemesinde kişinin adı Lyanka'dır ancak olay örgüsü aynıdır bk. Tanasoglu, 1959: 38-39.

⁹¹ Bk. Jirmunskiy, 1958: 127-128.

evlendiği düğün öncesi “kocanın dönüşü” teması Gagauz baladlarında da sık görülen⁹² temalardandır.

Pek çok Gagauz şarkısı, Bulgar şarkılarının yakın varyantlarıdır. Ama bunu belirtirken söylemek gerekir ki sadece Bulgar şarkılarının Gagauzlar tarafından doğrudan alınması değil, aynı zamanda Bulgar ve Gagauz halk baladlarının tipolojik benzerliği de açıktır. Gagauz balad şarkıları, akraba dilleri konuşmayan iki komşu halkın türkülerindeki ortaklıklara açık şekilde örnek olabilir. Elbette Bulgar ve Gagauzların halk olarak ne nicelikte ne de kültürel-tarihi ilişkilerde eşit büyüklükleri vardır. Bu sebeple Gagauzlar, Bulgarlarla yakın yaşarken onlardan pek çok şeyi maddi ve manevi kültür alanında almıştır. Ama Türk milletlerinin genetik ortaklığını gösteren bazı etnografik özelliklerini ve Türk dilini korumuşlardır (Pokrovskaya, 2016: 19-20).

Askere giden kocanın döndüğünde eşinin düğününe gelmesi konusu, askerlik konusu bakımından yeni bir konudur. Ancak, Bamsı Beyrek, Alpamış gibi Türk destanlarında kahraman düşmana esir düşüp yıllar sonra geri geldiğinde nişanlısının veya eşinin başkasıyla evlendirildiği düğüne rast gelir ve bu eski bir konudur.

Mariya Durbaylo, “Ballada Türküleri” adlı çalışmasının giriş bölümünde Gagauz baladlarını şöyle sınıflandırır:

1. İnanişlara ve Masal Motiflerine Dayalı Baladlar

- a. Mitolojik Temelli**
- b. Totemizmle İlgili Unsur (Kurt, Ayı, Kartal, Köpek).**
- c. Çocuksuzluk**
- d. Kurban kültü**

2. Aile ve Günlük Yaşamla İlgili Baladlar

- a. Eşinin Düğün Gününde Dönen Adam**
- b. Ağabeyini Zehirleyen Kardeş, İftiracı Kayınvalide**
- c. Kocasını Yok Eden Eş ve Akrabaları Hakkında**

3. Osmanlı Boyunduruğu Dönemini Yansıtan Baladlar

- a. Osmanlı Köleleştirmesiyle Mücadele**
- b. Kırcaali Hareketi Hakkında**

4. Askerî-Tarihî Konulu Baladlar

⁹² Bk. Baboglu, 2011: 147-148; Çebotar ve Sırf, 2017: 39-41; Durbaylo, 1991: 60-62.

- a. Besarabya Öncesi Dönem Hakkında
 - b. Gagauzların Besarabya'daki Yaşamı Hakkında
 - c. Rus-Japon Savaşı, I. Dünya Savaşı Hakkında
 - d. Dünya Savaşları Hakkında
5. Trajik Olaylarla İlgili Baladlar
- a. Yasağın İhlâli Sebebiyle Çekilen Çile Hakkında
 - b. Yerine Getirilmeyen Bir Arzunun Sonucundaki Ölüm Hakkında
 - c. Ağıtlar (Durbaylo, 1991: 12-13).

Balad türleri arasına “Dinî Baladlar” da eklenebilir. Gagauz sözlü kültüründe Eski Ahit ve Yeni Ahit’e dayanan Hz. İbrahim, Hz. İsa, Hz. Meryem, Ortodoks azizler, cennet gibi dinî içerikli birçok balad vardır. “Dinî türküler, manevi şiirler yaşamın anlamını ve önemini özetleyen Hristiyanlığın ahlaki örnekleridir” (Kvilinkova, 2011: 212).

Gagauz türkülleri ilk kez 19. yüzyılın sonlarında Moşkov tarafından derlenmiştir, Moşkov’dan sonra ise ancak elli yıl sonra Gagauz dili, grameri üzerine birçok çalışması bulunan L. A. Pokrovskaya tarafından 1948’de derlenebilmiştir. Daha sonraki yıllarda Dionis Tanasoglu, Elena Koltsa, Nikolay Baboglu, Gavril Gaydarcı gibi Gagauz yazar, araştırmacı ve folklorcuları tarafından da halk edebiyatı ürünleri derlenmiştir ve tüm bu derlemelerde türküler en hacimli bölümlerden biri olmuştur. Besarabya veya Bulgaristan Gagauzları fark etmeksizin Gagauz kültüründe türkü söyleme geleneği geçmiş dönemde bir hayli yaygındı. Bulgaristan Gagauzları üzerine çalışma yapan W. Zajaczkowski de Gagauzların türkü ve mâni zenginliğine sahip olduğunu (1965: 6) söyler.

“Anadolu’da bugün hâlâ yaşamakta olan türkülerle büyük benzerlikler gösteren bu tür, ortaya çıkış sebepleri, söyleyiş şekilleri ve anlattıkları duygular bakımından da aynındırlar” (Argunşah, 2007: 91). Gagauz türkülleri şöyle sınıflandırılabilir:

1. Aşk/Sevda Türkülleri
2. Gurbet Türkülleri
3. Mizahi Türküler
4. Tarihî Türküler

5. Ağıtlar

6. Öksüz Türküleri

7. Tören-Ritüel Türküleri

8. Dinî Türküler

9. Oyun Türküleri.

Türkülerin çeşitliliği içerisinde, Gagauz türküleri ile Balkan Anadolu Türklüğünün türküleri arasında benzerlikler, ortaklıklar vardır. Örneğin, Gagauzlardaki oyun türküsü “Üşüdüm”⁹³, “Gelin Alırız”⁹⁴ Anadolu’nun ve Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde oynanırken söylenen türküyle aynıdır. Ayrıca, “Fes Başıma”⁹⁵, “Alışimin Kaşları Kare”⁹⁶, “İndim Havuz Başına”⁹⁷, “Edirne’nin Köprüsü Taştan”⁹⁸, “Sendeki Kaşlar Bende Olaydı”⁹⁹, “Yemen Türküsü”¹⁰⁰, “Kahve Olsam Dolaplarda Kavrulsam”¹⁰¹ gibi türküler Gagauzların Türk kültürüyle ortaklıklarındandır. Tören-ritüel türküleri olarak, Gagauzlar geçiş dönemi âdetleri içerisinde çeşitli türküler söylerler. Örneğin, “Gagauzların düğün âdetlerinde özel türküler çalınırdı. Gelin hamuru yoğururken *hamur türküsü*, gelinin saç örülürken *pelik türküsü*, damat tıraş edilirken *tıraş türküsü*, gelin giydirilirken *gelin türküsü*, düğünün pazartesi ‘rakı’ (tatlı rakı) veya ‘emiş’ (yemiş) günü *sofra türküsü*” (Tanasoglu, 1959: 9; Arnaut, 2009: 9) gibi. Gagauzların 20. yüzyılın son çeyreğine kadar gelini tellerken, giydirirken geline ithafen türkü söyleme geleneği¹⁰² Anadolu’da da görülmektedir.

Türk dünyasının ortak destan kahramanlarından Köroğlu için Bulgaristan Gagauzları arasında türkü söylenir. Gagauzlar, özellikle Balkanlardaki Osmanlı dönemiyle birlikte Anadolu’daki Türkmenlerle etkileşime girmiştir ve kültür alışverişi yaşanmıştır. “Gagauz Türklerinin Köroğlu, Arzu ile Kamber, Kerem ile Aslı, Âşık Garip gibi İslami kaynaklı Türk destanlarını tanımaları ve bunlarla ilgili şiirleri

⁹³ Türkü metni “Kürk” başlığı altında verildiğinden tekrar olmaması için burada verilmemiştir.

⁹⁴ Bk. Baboglu, 2011: 193.

⁹⁵ Türkü metni “Fes” başlığı altında verildiğinden tekrar olmaması için burada verilmemiştir.

⁹⁶ Bk. Zajaczkowski, 1965: 67.

⁹⁷ Bk. Kvilinkova, 2011: 539.

⁹⁸ Bk. Zajaczkowski, 1965: 74.

⁹⁹ Bk. Tanasoglu, 1959: 81.

¹⁰⁰ Bk. Zajaczkowski, 1965: 78.

¹⁰¹ Bk. Zajaczkowski, 1965: 82.

¹⁰² Bu türdeki Gagauz türkü örnekleri için bk. Tanasoglu, 1959: 49; Baboglu, 2011: 191.

kendilerine has bir makamla okuması” (Argunşah, 1993: 37) da bu etkileşimin örnekleridir.

Gagauz türkûleri arasında hacimli bir yere sahip olmasa da ağıt örnekleri de vardır. “İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığını kaybetme üzüntü, telaş, korku ve heyecan anındaki feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini, şikâyetlerini düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türkûlere Batı Türkçesinde umumiyetle ‘ağıt’ adı verilir” (Elçin, 1990: 1). Ağıtlara, Gagauzlarda ise *aalamak türküsü*¹⁰³ (ağlamak türküsü) denilmektedir. Moşkov, Gagauzlarda biri öldüğü vakit yakınlarının yüksek sesle, yoruluncaya kadar ağıt yaktıklarını (1902a: 3) belirtir. Ancak, 1950’lerin sonunda ağıt yakma geleneği azalmıştır (Tanasoglu, 1959: 9) ve günümüzde ise kalmamıştır.

Milletlerin hayatına etki eden tarihî ve toplumsal olaylar her zaman sözlü kültüre, özellikle türkûlere yansımıştır. Balkan toprakları yüzyıllar içerisinde birçok savaşa, mübadeleye tanık olmuştur ve Gagauzlar bu olaylardan etkilenmiştir. Osmanlı-Rus savaşları sonucu Gagauzların Bulgaristan’ın kuzeydoğusundaki topraklarından, yurtlarından çıkmak zorunda kalması Gagauzları derinden yaralamıştır. Gagauzların tarihî türkûleri o dönemin duygularını yansıtması bakımından önemlidir. Gagauzların Hristiyan olmasından dolayı Osmanlı döneminde Bulgarlarla benzer serüven geçirmesi sebebiyle Bulgar ve Gagauz tarihî türkûlerinde benzerlikler görülür. K. Baev, Gagauz tarihî türkûlerinin, Gagauzların konuşma dili, türkûlerin temel dilini oluşturan Türkçe dışında, sanatsal biçimlerin hemen hemen tüm diğer unsurları Bulgar ve Gagauz türkûlerine özgü ve ortak olduğunu söyler (1964: 73). Ancak, bu tür türkûler için geçerli olan bu özellikler, diğer Gagauz türkûleri için aynı değildir. Baev, “Diğer türkû türlerinde içerik ve biçim farklı bir bağlantı ve etki alanı izler” (1964: 73) diyerek ekler. Gagauzlar özellikle Varna’daki Osmanlı-Rus savaşlarını, Varna’dan ayrı kalmak istememelerini türkûlere yansıtmışlardır:

Varna, Altın Varna

(...)

Saa kanadını kaldırdı,

Biyaz kiyadı salverdi.

(...)

(Kuş) sağ kanadını kaldırdı,

Beyaz kâğıdı bıraktı.

¹⁰³ Gagauz geleneğindeki ağıt örnekleri için bk. Moşkov, 1904a: 314; Tanasoglu, 1959: 62.

Paşanın izmetçisi bulmuş,

Paşaya vermiş.

Paşa okiyê hem aaliyê,

Hem da diye:

– Varna, Varna, altın Varna,

İçindä senin canım çıksın,

Bän seni brakmam.

Paşa lafını bitiri-bitirmâz –

Tuna boyu karardı,

Hepsi saldat – “donskoy kazak” –

Bombaları salverdilär,

Altın Varnayı daattılar,

Dooruluk oldu saldatların.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 47-48).

Paşanın askeri bulmuş,

Paşaya vermiş.

Paşa okuyor ve ağlıyor,

Ve de diyor:

– Varna, Varna, altın Varna,

Senin içinde canım çıksın,

Ben seni bırakmam.

Paşa lafını bitirir bitirmez

Tuna boyu karardı.

Tüm Kazak askerleri

Bombaları attılar,

Altın Varna’yı dağıttılar.

Doğruluk askerlerin oldu.

“Varna dedikleri metin kasaba

Alınan kelleler gelmez yesaba

Varnanın yanında toz duman büredü

Varna sokaklar al kannar yürüdü

Varnanın kulesi Stambalun kilidi”

(Zajaczkowski, 1965: 90).

Varna dedikleri metin kasaba,

Alınan kelleler gelmez hesaba.

Varna’nın yolunu toz duman bürüdü,

Varna sokaklarında al kanlar aktı.

Varna kulesi İstanbul’un kilidi.

Milletlerin kendi kültür ve inanışının ürünü olarak halk takvimleri vardır ve belirlenen özel günler çeşitli şekillerde kutlanır. Bu özel günler bölgesel olarak da şekillenebilir. Gagauz kültüründe de dinî inanış ve Slavlarla kültürel etkileşimle Gagauz kültürüne girmiş çeşitli yortu ve belirli özel günler vardır. Türküler bu belirli günlerin anlamlı ve özel bir parçasıdır. Ortodoks Hristiyan inancındaki Lazari ve

geleneksel Slav âdetlerinden Noel’de, Kolada yortusunda¹⁰⁴, hêy-hêy gezmelerinde¹⁰⁵ çeşitli türküler söylenmektedir. Bu türküler Gagauzca söylendiği gibi Gagauzların Bulgarca konuşmamasına rağmen, Bulgar kültüründen Gagauz kültürüne geçmesi sebebiyle Kolada’da ezberlenmiş Bulgarca türküler¹⁰⁶ de söylenmektedir.

Halk şiirinin yaygın örneklerinde mâniler, halk şiiri örneğidir ve ezgili, kafiyeleli dörtlükler olarak görülse de milletlerin hayata bakışını, kültür ortamını ve duygularını yansıtan kültür taşıyıcılarıdır. Türk dünyası sözlü kültürünün ortak ürünlerinden mâni, Gagauzlarda *maane* ve *maani* olarak adlandırılmaktadır. “Gagavuzlardan derlenen mânilerin çoğunda hecenin 4+3-7’li kalıbı ve a-a-b-a kâfiye düzeni kullanılmaktadır. Bazı mânilerde hece ölçüsünün ve kafiye düzeninin bozulduğu, bazılarında kafiye şemasının a-a-a-a veya a-a-b-b şeklinde farklı bir düzene girdiği, çok az sayıda mâninin de mısra sayısının beş veya altıya çıktığı görülür. Manilerin ilk iki mısrası genellikle doldurma veya kalıp sözlerle kurulur, son iki mısrasında da asıl maksat ifade edilir” (Özkan, 2017: 211). “Dört mısradan daha fazla mısraya sahip manilerin kafiye düzenleri a-a-b-a-a, a-a-b-b-b, a-a-b-c-c, a-a-b-a-a-a, a-a-b-c-ç şeklindedir” (Arnaut, 1997a: 29). Gagauz mânilerinde geçen yer adları kuzeydoğu Bulgaristan’daki dönemin izi olarak Varna, Kavarna, Balçık, Silistre gibi şehirler ve Besarabya’daki Gagauz yerleşim yerleri olan Beşalma, Valkaneş, Kongaz, Bolgrad, İzmail gibi şehirlerdir. Özellikle geçmiş dönemde, Gagauz ritüellerinin ve oyunlarının önemli bir parçası olan mâniler aynı zamanda genç kız ve erkeğin sidânkalarda, derneklerde tanışması sırasında birbirlerine söyledikleri sözlü kültür ürünleridir. Bunun dışında, “yakın zamanlara kadar cumartesi ve pazar akşamları köy meydanında veya köyün dışında horu yerlerinde, derneklerde veya oturmalarında, yaz oyunu olan *rop-roplarda*, çeşme başlarında bir araya gelirlerdi” (Arnaut, 1997a: 48). Bu bir araya gelişlerde mâni söyleme geleneği önemli bir yere sahipti. Günümüzde ise mâniler halkın hafızasında yaşasa da icra sahası giderek daralmıştır ve yok olma hâlinindedir.

Gagauz mânilerinin gençler arasındaki iletişimi sağlayan yönü mânilerin konularına etki etmiştir. Gagauz mânilerinin büyük çoğunluğunun konusu sevgilin yolunu

¹⁰⁴ Kolada türküsü örneği için bk. Maaza başlığı.

¹⁰⁵ Hêy-hêy gezmelerinde söylenen türkü örneği için bk. Şarap başlığı.

¹⁰⁶ Bk. Moşkov, 1904a: 319; Kvilinkova, 2011: 505-506; Koca, 2011: 138-139, 148-149.

gözleyen, haber bekleyen, ona seslenen, sevgiliyi tarif eden, mizahı da barındıran aşk, sevdâ konulu mânilerdir. Düğünler de mânilerin icra ortamlarından biridir ve geleneksel Gagauz düğününde mânilerin söylendiği Zajaczkowski'nin Bulgaristan Gagauzlarından derlediği mâni metni örneklerinde¹⁰⁷ görmek mümkündür.

Mâniler, halk edebiyatının çeşitli türleriyle ilişkilidir. “İnsanlar konuşurken zarif sözler kullanmayı cümbüşler arasına, bilmeceler vb. sıkıştırmayı; sözlerin gücünü artırmak için mânilerden yararlanmayı sever. Pek çok türde olduğu gibi zaman zaman bilmecelerin sorulmasında da mâni şekli tercih edilir” (Arnaut, 2001: 55). Mânilerin en sık ilişkide olduğu sözlü kültür ürünü ise türkülerdir. Türkülerin konuları, icra ortamı ve biçimi olarak mânilerle ortaklık gösterir; bundan dolayı türkû ve mâni iç içe geçmiştir. Gagauz türkû ve mânilerinin Anadolu'daki türkû ve mânilerle ortaklıklarına ve benzerliklerine mâni-türkû ilişkisi içerisinde örnek vermek gerekirse, Gavril Gaydarci'nin Valkaneş doğumlu kaynaktan derlediği mâni örneği:

Şu dut aacı boyuncak,	<i>Şu dut ağacı boyunca,</i>
Dut imedim doyuncak,	<i>Dut yemedim doyunca.</i>
Aazım-dilim kurusun, –	<i>Ağzım dilim kurusun,</i>
Lafetmedim doyuncak.	<i>Konuşamadım doyunca.</i>

(Çebotar ve Sırf, 2017: 97)

Gagauzlarda mâni olarak söylenen bu dörtlük, Anadolu ve Azerbaycan sahasındaki “Dut Ağacı Boyunca” türküsünün ilk dörtlüğüdür, türkû, Gagauzlarda kısalmıştır ve mâniye dönüşmüştür. Türkünün ilk dörtlüğünün Erzincan yöresindeki şekli şu şekildedir:

Dut ağacı boyunca
Dut yemedim doyunca
Ağzım dilim kurudu
Yar demedim doyunca

(...) (TRT Repertuar No: 4097).

¹⁰⁷ Bk. Zajaczkowski, 1965: 50.

Sözlü kültürün kısa anlatım türlerinden efsaneyi Gagauzlar Slav dillerinden ödünçleme olarak *legenda* diye adlandırılmaktadır. Gagauz efsanelerini aşk, kahramanlık, din ve tabiat konulu efsaneler olarak sınıflandırmak mümkündür. “Gagauz efsanelerinde Balkanlar, Dobruca ve Karadeniz kıyıları konu edilmektedir. Efsanelerde geçen yer ve kişi adları bu bölgedeki Türk varlığının sağlam delilleri olarak dikkati çekmektedir. Nazma çekilen efsaneler de bulunmakla birlikte, efsanelerin büyük bölümünün düzyazıyla yazıya geçirildiği görülmektedir. Türkülerde ve diğer bazı edebî metinlerde olduğu gibi efsanelerde de bazı uyarlama ve aktarmalar görülmektedir. Rus kültürüne ait olduğu açıkça belli olan *Sebepli Su* efsanesi böyle bir uyarlama ile Gagauz folkloruna aktarılmıştır” (Özkan, 2017: 164). Gagauz sözlü kültüründe efsane, masala oranla daha az bir yer kaplar.

Gagauz halk edebiyatının nesir türündeki unsurlarından biri fıkralardır. Fıkralar hemen hemen her milletin sözlü kültürünün bir parçasıdır ve millî veya mahallî fıkra tipleri vardır. “Fıkra, gerçek hayat ile bağı olan vakaları, tam bir fikrî, sosyal ve beşerî kusurları günlük yaşantımızda karşılaştığımız çarpıklıkları, gülünç durumları, tezatları, eski/yeni çalışmalarını ince bir mizah, hikemî söyleyiş, keskin bir istihza ve güçlü bir tenkit anlayışına sahip bir üslup içinde, dramatik öğeleri ağır basan bir hikâye çatısı etrafında toplayarak, genellikle bir *tipe* bağlı olarak anlatan, nesir diliyle yaratılmış küçük hacimli sözlü edebiyat kompozisyonlarından her birine verilen addır” (Yıldırım, 1976: 333). Gagauzlarda fıkra terimi dışında *cümbüş*, *porezen* ve *palavra* terimleri de kullanılmaktadır. Ancak yaygın kullanılan terim *fıkra*dır. “Bazı yerlerde, köylerde kendi cümbüşlerini (nüktelerini) anlatan yaratıcısı, cümbüşçü (nüktedan) vardır. Gagauz fıkralarının bazı meşhur tipleri; Hoca Nastradin, Şalver Köse, Balakir, Ganiş ve Yalancı Petri’dir.” (Çimpoeş, 2009: 181). Çeşitli milletlerin fıkra tipleriyle benzerlik gösteren, Türk dünyasının ortak fıkra tiplerinden olan Nasreddin Hoca, Gagauz fıkra dünyasında *Nasreddin* ve *Nasradin* diye adlandırılmaktadır. Gagauzlardaki Nasreddin Hoca fıkralarında, Gagauzlar Hristiyan olmasına karşın İslami ifadeler¹⁰⁸ yer almaktadır. Bu da, Nasreddin tipinin

¹⁰⁸ Balkanlardaki Osmanlı döneminde Anadolu’dan iskân edilen Türkmenlerin Balkanlara yerleşmesi ve yaşanan dil ve kültür alışverişiyle Gagauz Türkçesine yoğun şekilde Arapça ve Farsça sözcükler girmiştir. Bu sebeple, Gagauzların dinî terminolojisinde *Allaa* (Allah), *cendem* (cehennem), *hacı*, *kurban* gibi İslami terminolojiye ait sözcükler bulunmaktadır ve günümüzde de canlılığını korumaktadır.

Gagauzlara Balkanlardaki Müslüman Türk topluluklarının sözlü kültüründen geçtiğini göstermektedir.

Nesilden nesile aktarılan, yaşam tecrübesi sonucu ortaya çıkmış, içinde felsefenin ve gerçekliğin bulunduğu öğüt verici sözler olan atasözleri ile kalıplaşmış söz öbeklerinden oluşan deyimler, ortaklıklarıyla Türk dünyasının aynı kaynaktan beslendiğini gösteren halk edebiyatı türleridir. Gagauzlar atasözünü *söleyiş* ve *süleyiş*, deyimini de *demek* olarak adlandırır. Gagauz atasözleri ve deyimleri Türkiye’deki ve Türk dünyasındaki atasözleri ve deyimlerle benzerliklere sahiptir. Özellikle Gagauz atasözleri ve deyimler ile Türkiye’deki atasözleri ve deyimlerinin kaynağının ortak olduğu çok açıktır. “Besle kargayı, gözünü çıkarsın” (Manov, 1938: 156) ve “Tencerä tukurlanmış da kapaanı bulmuş” (Baboglu, 2011: 131) gibi atasözleri Gagauz ve Türkiye’deki atasözlerine örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, “Köpää ölecää geldiynän caminin kapusunda sıçarmış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 255) atasözü gibi Balkanlardaki Müslüman Türk halklarından Gagauz atasözü arasına giren atasözü örnekleri de vardır. Bu atasözü günümüzde ise kullanılmamaktadır.

Amaç ve Önem

Gagauzlar dili ve kültürü tehlike altında olan Balkanlardaki Türk halklarından biridir. Gagauzların çok uluslu ortamlarda yaşaması, dil ve kültür olarak baskın durumda olmaması ve sosyo-ekonomik olarak bir güce sahip bulunmaması, Gagauzların dilini ve kültürünü tehlikeye sokmuştur. Bu noktada, Gagauzların yeme-içme kültürü, giyim-kuşam kültürü, eşya kültürü, halk mimarisi, müzik aletleri gibi maddi kültür unsurlarının tespiti, kayıt altına alınması önemlidir. Gagauz maddi kültür unsurlarının sosyo-kültürel analizini yapıp unsurların yapımını, kültürel işlevini ve sembolizmini art zamanlı ve eş zamanlı değerlendirmek, Gagauzların Türk kültürüyle bağını ve komşuları Bulgar, Moldovan kültürüyle etkileşimini karşılaştırmak çalışmanın ana konusu ve amacı olmuştur. Gagauz kültürünün komşu kültürlerle bağının olduğu ancak Türk kültürünün daha büyük ölçüde bu kültürün temelini oluşturduğu, bu çalışmanın varsayımdır.

Valentin Moşkov’un 20. yüzyılın başındaki ve Mariya Maruneviç’in 1988’deki bütüncül maddi kültür çalışmaları sonrası 2022 yılında yapılan bu çalışma Gagauzların maddi kültürünü bütüncül olarak ele alan çalışmalardan bir diğeri ve Türkiye’deki ilk çalışmadır. Moşkov ve Maruneviç’in çalışmaları gibi bu çalışmanın

bir kısmı saha çalışmasına dayanmaktadır. Değerlendirmenin yapıldığı halk edebiyatı metinlerinde, yazılı kaynaklardan faydalanılmıştır. Maruneviç, Moşkov'dan sonraki dönemin de maddi kültürünü ele almıştır. Bu çalışmada ise Moşkov ve Maruneviç'ten sonraki dönemin maddi kültürünün ele alınmasının ve Moşkov'dan itibaren 125 yıllık dönemdeki Gagauz maddi kültürünün gelişiminin ve değişiminin incelenmesinin Gagauz kültür tarihçiliği için önemli olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de bütüncül maddi kültür çalışması yaygın değildir, genelde maddi kültürün bir alt başlığı ele alınarak incelemeler yapılmıştır; bütüncül çalışmalar ise bir metodoloji çerçevesinde yapılmamıştır. Bu çalışma, maddi kültüre metodolojik yaklaşım olması açısından, Türkiye'de bundan sonra yapılacak maddi kültür çalışmalarına örneklik teşkil etmesi için önemli olacaktır. Halk bilimi ve kültürel antropoloji birbirleriyle yakından ilişkilidir. “Antropolojinin dört dalından biri olan ve *sosyal antropoloji*, *etnoloji* veya *etnografya* olarak da adlandırılan kültürel antropoloji, halk bilimi ile en yakından ilişkili olanıdır” (Bascom, 1953: 283). Bu çalışma, maddi kültür unsurları üzerinden Gagauzların kültürel ve teknolojik değişimlere karşı nasıl tavır aldığı, maddi unsurların toplumsal-kültürel alandaki konumlarının durumları, değişime sebep olan faktörlerin ele alınmasından dolayı sosyal ve kültürel antropoloji, sosyoloji çalışmalarıyla da ortaklıklara sahiptir. Çalışmanın farklı disiplinlerin çalışmalarıyla iç içe olmasının nedeni halk bilimi ve maddi kültür çalışmalarının disiplinler arası çalışma alanı olmasıdır.

Gagauz Maddi Kültür Unsurlarının Tespiti Noktasında Halk Edebiyatı ve Çalışmanın Sınırları

Gagauz maddi kültür unsurlarının tespiti için Gagauz halk edebiyatı ürünleri baz alınmıştır. Halk edebiyatı kapsamında destan, masal, efsane, halk hikâyesi, fıkra, türkü, balad, mâni, atasözü, deyim ve bilmece taranmıştır. Maddi unsurların tespitinde halk edebiyatı ürünlerinin kullanılmasının sebebi sözlü kültüre ait ürünlerin millî hafızanın, kimliğin ve kültürün taşıyıcısı olmasıdır. Avrupa'da ulus bilincinin yayılmasından sonra millî ruhu yansıtan kültürel ürünlere dair ilk olarak halk edebiyatı ürünleri derlenmiştir. “Sözlü kültürü teşkil eden unsurlar, yazılı kültürü oluşturanlara nispetle millet hayatında daha geniş bir kabule sahiptirler ve fertlerin faaliyetleri üzerinde daha etkilidirler. Milletlerin millî kimliklerini oluşturan ortak kabuller, geniş ölçüde sözlü kültür içinde teşekkül eder” (Yıldırım, 1989: 16).

Elçin'in, "Malzemesi dile dayanan atalar sözü, destanlar, masallar, hikâyeler, fıkralar, bilmeceler, mâniler, türküler, ağıtlar, ninniler vb. ilk söyleyicilerini umumiyetle tespit edemediğimiz eserlerdir" (1997: 1) şeklinde tanımladığı anonim eserler, bir milletin zemin metinleridir ve ortaya çıktığı veya söylendiği dönemden itibaren nesilden nesile aktarılırken söylendiği dönemin kültürünün de yansıtıcısıdır. Günümüzde kullanımdan çıkan bazı maddi kültür unsurları çeşitli dönemlerin millî kültürünün taşıyıcısı olan halk edebiyatı metinlerinde yaşamını sürdürmektedir. Bu nedenle, günümüzde Gagauz kültüründe unutulmuş olan maddi kültür unsurlarının olduğu göz önünde bulundurularak, unsurların tespitinde halk edebiyatı metinleri seçilmiş ve onlar vasıtasıyla hem geçmişin hem de günümüzün Gagauz kültürünün maddi unsurlar kısmı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada Kullanılan Yöntem ve Uygulanışı

Maddi kültür yapısalılık, davranışçılık, işlevselcilik, sembolizm gibi çeşitli yönlerden ele alınarak incelenebilir. Bu çalışmada E. McClung Fleming'in *Artifact Study: A Proposed Model* "Obje/Nesne Çalışması: Bir Model Önerisi" (1974) adlı makalesinde oluşturduğu model, elde edilen malzemeye göre aşağıda belirtilen değişiklikler ve eklemeler yapılarak uygulanmıştır. "Nesnelerin soyut niteliklerinin yorumlanması, maddi unsurların yapımında, kullanımında ve kalıcılığında tezahür eden sembollerin analiziyle mümkündür" (Bronner, 1979: 149-150). Fleming de nesneye yalnızca somut olarak bakmaz, soyut yanına da bakar ve nesnenin sembolik anlamlara, işlevlere sahip olduğunu düşünür. Kültürü yaşatan toplumdaki nesnelerin gelenek ve görenekleri, inancı ve değerleri yansıttığını söyler ve Fleming bu düşüncesi temelinde modelini oluşturmuştur. Fleming oluşturduğu modelde nesneyi tarihi, yapısı, tekniği, deseni/süslemesi ve işlevi yönüyle incelenmiştir. Fleming, modelini beş temel özellik ve dört işlem üzerine oturtmuştur. Fleming unsurun beş temel özellik altında değerlendirilmesini ister ve bu beş temel özelliği unsurun tarihi, malzemesi, yapısı, tasarımı/deseni ve işlevi olarak sıralar.

Tarih, maddi kültür unsurunun nerede ve ne zaman, kim tarafından, kim için ve neden yapıldığını; nesnenin durumu ve işlevinde birbirini izleyen değişiklikleri içerir. *Materyal*, maddi unsurun ahşap, ip, seramik, metal, cam vb. hangi malzemeden yapıldığını içerir. *Yapı*, nesnenin yapım tekniğini, işçiliğini/ustalığını içerir. *Desen/tasarım*, nesnenin yapısını, şeklini, stilini, süslemesini ve ikonografi/resimleme özelliklerini içerir. *İşlev*, nesnenin kendi kültürü içerisinde fayda ve iletişim dâhil

olmak üzere amacına göre ve amacı dışındaki kullanımlarını, işlevlerini içerir (Fleming, 1974: 156).

Fleming, beş temel özellik altında “Kimliklendirme, Betimleme, Sınıflandırma ve Yorumlama” adlı dört işlem önerir ve önemli soruların çoğuna yanıt vereceğini söyler. Sarıtaş, Fleming’in bu dört işlemini şöyle açıklar:

Kimliklendirme, analizin yapı taşıdır. Her şey bu yapının üzerine kurulur ve bundan sonrakiler sırayla takip edilir. *Betimleme* maddi kültürel ürün hakkındaki değerlendirmeyi, benzer örnekleri ile karşılaştırmayı; *kültürel analiz* maddi kültür ürününün kendi kültürel değerleri ile o günkü ilişkisi gibi pek çok bağlantıyı içerir; *yorumlama*: Estetik özelliklerin ve ustalığın değerlendirilmesi; malzeme, doku, beceri ve işçiliğin uygunluğu; objenin tasarımının ve etkililiğinin etkililiği; boyut, maliyet ve nadirlik (benzeri, benzersiz, ilk örnek veya avangart) gibi sayısal terimlerle nesnenin gerçekliğinin dışında karşılaştırılması. Kültürel analiz, nesnenin temel anlamını ortaya çıkarmak için işlevsel analiz, objenin kendi kültürü içinde işlevinin tanımlanması; ilk üretim amacı ve sonraki kullanım yerleri; tanımlanmayan görevler değerler ve inançlar, işaretler ve sembollerin iletişimi yönü (2019: 37-38).

Çalışmada Fleming’in modeli birebir uygulanmamıştır. Fleming’in ortaya koyduğu modelden yola çıkarak, çalışmada şöyle bir model oluşturulmuştur: Maddi kültür unsurları sınıflandırıldıktan sonra, Fleming’in maddi kültür unsurunun beş temel özelliği olarak saydığı, “Tarih, Materyal, Yapı, Desen, İşlev” başlıkları altında bu unsurlar değerlendirilmiştir. Ancak, unsurların tespitini ve kültürel incelemeleri halk edebiyatı metinleri üzerinden yapıldığından dolayı İşlev başlığı “Örnek Metinlerde İşlev” olarak değiştirilmiştir. Bunlara ilave olarak, halk mimarisi unsurları değerlendirilirken “Yapının Bulunduğu Konum”, “Yapım Tekniği”; yeme-içme kültürü unsurları değerlendirilirken “Pişirme Tekniği” başlığı eklenmiştir. Yemeğin deseni olmadığından, yemek kültürüyle ilgili değerlendirmelerde “Desen” başlığı ele alınmamıştır. Fleming çalışmasında bu beş özellik altında “Kimliklendirme, Betimleme, Yorumlama, Kültürel Analiz” işlemlerini önerir. Bu çalışmada ise bu başlıklar ayrıca açılmamış, unsurun beş temel özelliği altında, bu önerilerin doğrultusunda inceleme yapılmıştır. Örneğin, unsurun *kimliklendirilmesi* ve *betimlemesi* “Tarih” başlığı altında, *yorumlaması* “Materyal”, “Yapı” ve “Desen” başlıkları altında, *kültürel analizi* “ Örnek Metinlerde İşlev” başlığı altında yapılmıştır. Maddi kültür unsurlarının değerlendirilmeleri, Gagauzların yaşama bakış

açısı, inanç, bölgesel ve kültürel özellikler, değer yargıları, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel paradigmlar çerçevesinde yapılmıştır. Kısacası, bu çalışmada, maddi kültür unsuruna sadece somut bir nesne olarak bakılmamıştır ve Fleming'in de yaptığı gibi unsurun soyut yanı da incelenmiştir. *Tarih* bölümünde, unsurun tarihi, geçmişten günümüze farklı şartlar altındaki değişimi, konumu; Gagauz, Türk, Bulgar, Moldovan kültürlerindeki tarihî bağlantıları, etkileşimleri ele alınmıştır. *Materyal* bölümünde, unsurun geçmişte ve günümüzde yapıldığı madde hakkında bilgi verilmiştir. *Yapı* bölümünde, unsurun yapımı, ustalığı ve unsurların boyutu verilmiştir. *Desen* bölümünde, unsurun varsa süslemesi, deseni hakkında bilgi verilmiştir. *Örnek Metinlerde İşlev* bölümünde, unsurun Gagauz halk edebiyatı metni bağlamında ve Gagauz kültürü çerçevesindeki işlevleri, kullanım sahaları, toplumsal hayattaki ve düşüncedeki yeri ile sembolizmi ele alınmıştır.

Ekler ve Açıklamalar

Çalışmada üç “Ek” bulunmaktadır. Maddi kültür unsurlarının adının kökeni, günümüzdeki durumu ve komşu kültürlerdeki adlandırmaları tablo şeklinde verilmiştir ve bu tablo “Ekler” bölümünün birinci kısmını oluşturmaktadır. Halk edebiyatı metinlerinden verilen örneklerin Türkiye Türkçesine aktarımı sırasında Gagauzların gelenek ve görenekleri, Hristiyanlıkla ilgili terimler ve ifadeler, yer adları için açıklamalı bir sözlük hazırlanmıştır ve bu sözlük “Ekler” bölümünün ikinci kısmını oluşturmaktadır. Saha çalışması sırasında maddi kültür unsurlarının fotoğrafları çekilmiştir ve bu fotoğraflar da “Ekler” bölümünün üçüncü kısmında verilmiştir.

Metinlerden örnek verilirken orijinal metinde konuşma çizgisiyle verilen diyaloglardaki bu konuşma çizgisi kaldırılıp konuşmalar tek paragrafta tırnak işareti içinde verilmiştir. Ayrıca, metin örnekleri verilirken metinleri derleyen araştırmacıların derleme yılları dikkate alınarak, en eski derlemelerden günümüze yakın örnekler şeklinde sıralanmıştır. Bu noktada karışıklık, yanlış anlaşılma olmaması için şunu belirtmek gerekir ki Elena Koltsa, Gavril Gaydarci, Saveliy Ekonomov gibi bilim insanlarının derlemeleri 1950-1980’li yıllar arasında yapılsalar da Koltsa’nın derlemeleri 2020’de, Gaydarci’nin derlemeleri 2017’de, Ekonomov’un derlemeleri 2019’da vefatlarından sonra yayımlanmıştır. Bu çalışmada da derleme

yılları dikkate alındığı için Koltsa, Gaydarci ve Ekonomov’un derlemelerinden örnekler 2000’li yıllarda yayımlanan diğer derlemelerden daha önce verilmiştir.

Gagauzlar, Türkiye’de Gagavuz olarak da adlandırılmaktadır. Gagauzların kendilerine “Gagauz” demesinden dolayı çalışmada da bu adlandırma kullanılmıştır. Ancak, atıf yapılırken yazarın eğer “Gagavuz” adlandırmasını tercih ettiyse buna dokunulmamıştır.

2. YEME-İÇME KÜLTÜRÜ

İnsanlar coğrafi ve sosyal şartlar sonucu kültürel değerler meydana getirirler. Oluşan maddi kültür değerlerinden biri de yemek kültürüdür. “İnsanın beslenmesi biyolojik bir eylemdir. Beslenmeye bu tür yaklaşımda insan metabolizmasının besin, enerji ihtiyacının karşılanması sürecine gönderme söz konusudur. Ancak söz konusu enerjinin sağlanması için gerekli besinlerin temini, insan tüketimi için uygun hale getirilmesi ve tüketim davranışları süreci, beslenmeyi salt biyolojik bir eylem olmaktan çıkarmakta, kültürel bir olgu hâline dönüştürmektedir” (Beşirli, 2010: 159). Beşirli’nin kültürel olgu olarak tanımladığı yemek kültürü yemeğin hazırlanışından pişirme tekniğine, yeme alışkanlıklarından tercih edilen malzemelere dek birçok aşamadan oluşur. Kültürün görünen taraflarından olan yeme-içme, farklı anlamlar ve tüketim amaçlarına sahiptir ve milletin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel parametreleriyle bu parametrelerin geçirdiği süreçleri gösterir. “Yeme-içmenin kültürel, sembolik anlamlarının yanı sıra, ekonomik ve ilişkileri üreten bir yapısı bulunmaktadır. Beslenme ve toplumsal gıda ürünleri bir tüketim alanı olarak günlük yaşamın vazgeçilmez unsurlarıdır” (Akarçay, 2016: 100-101). Akarçay’ın bu tespiti, yemek kültürünün ekonomi üzerindeki etkisine dikkat çektiği gibi, sosyalleştirici yönüne de dikkat çekmektedir.

Beşirli ise, yemek konusunda bir başka yöne dikkat çekerek, “Beslenme üzerinde küreselleşmenin baskın tek tipleştirici etkisinin yanı sıra, kültürler hâlâ belirleyiciliğini korumaktadır” (2017: 19) derken, günümüzde fast-food tarzı yiyeceklerin yaygınlaşmasının her türlü olumsuz etkisine rağmen, geleneksel yemek kültürünün sürdürüle geldiğini ifade etmektedir. Nitekim, her milletin kendi kültürü çerçevesinde belirli bir yeme alışkanlığı, bulunduğu coğrafyanın etkisiyle oluşan malzeme ya da içerik dünyası, yemeğin pişirilişi ve sunumu gibi tarihsel zenginliğini gösteren, kendine özgü bir kültürü vardır ve zaman içerisinde değişim yaşasa da bunlar belirli temeller üzerine oturur. Sosyal hayata etki eden teknolojik ve ekonomik gelişmeler, modernleşme süreçleri tarih içerisinde kültürün her alanını etkilediği gibi bunların yemek kültürüne de etkisinin olduğu görülür.

“Türk mutfak kültürü Orta Asya’dan M.Ö 200’lü yıllardan 21. yüzyıla kadar uzanıp Asya ve Anadolu topraklarının zengin ürün çeşitliliğiyle ve tarihsel süreç içerisinde diğer kültürlerle olan etkileşimle yoğrulup zaman içinde bazı değişimler yaşamış ve

günümüze kadar ulaşmıştır” (Kızıldemir, Öztürk ve Sarıışık, 2014: 193) görüşünden hareketle, Türk mutfak kültürünün takip edilebilen zamanlarının bile çok eski zamanlara dayandığı söylenebilir. Tarihî süreç içinde karşılaşılan her kültür, karşılıklı olarak birbirini etkilemiş ve yemek kültüründe çeşitlenmeler meydana gelmiştir. Türk kültüründe hayvan ürünlerinin ağırlıklı olduğu yemek kültürüne zamanla sebzenin de katılması gibi, Osmanlı Devletinin Balkanlardaki hâkimiyeti boyunca Türk kültürü Balkan milletlerinin kültürüne etki ettiği kadar kendi de etkilenmiştir. Bugün Balkan mutfağında görülen kimi yemeklerin Anadolu kültüründe de bulunması, benzerlikler göstermesi geçmiş yüzyıllardaki etkileşimin sonucudur. Gagauz mutfağı da Türk ve Balkan mutfak kültürünün sentezidir. 21. yüzyıldaki küreselleşme ve dönüşüm, hızı yeme-içme alışkanlıklarını her geçen kuşakta daha belirgin şekilde ayrıştırmaktadır. Yemek kültüründe bu dış etkenlerin ve dönüşümlerin haricinde Gagauzların bölgede baskın nüfus olmaması, Slav etkilerinin her alanda görülmesine yol açtığından, şartlar Gagauzların kültürel çeşitlilik ortamında mutfak kültürünü muhafaza etmesini zorlaştırsa da Gagauz mutfağı, Türk-Balkan ekseninde varlığını sürdürmektedir.

Geçtiğimiz dönemlerden beri, Gagauzlar tarım ve hayvancılıkla yaşamını sürdürmekteydi ve bu iki ekonomik faaliyet kolu geleneksel mutfağın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Maruneviç’in, “Gagauzların geleneksel yemek çeşitleri Kuzeydoğu Bulgaristan’ın ovalık bölgesi ve Tuna’nın aşağı bölgesini içeren güney bozkır bölgesinin halkıyla ekonomik ve kültürel olarak ilişkilidir” (2018: 206) görüşünden yola çıkıldığında, Gagauzların yaşadıkları bölgeler arasında başta coğrafya olmak üzere çeşitli etkilerler yemek kültüründe farklılıklar olduğu düşünülebilir. Bu durum, bütün milletler için geçerlidir. Ayrıca sosyal yaşamı etkileyen dinî inanışlar da Gagauz yeme-içme kültürüne, pratiklerine etki etmiştir.

Gagauzlarda 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehirleşmenin etkisiyle pişirme tekniklerinde değişimler yaşanmıştır. Kırsal bölgeler karakteristik özelliklerini ve geleneksel pişirme teknolojisinin kullanmaya devam ederken, kasaba ve şehirlerde teknolojinin yeni imkânlarından faydalanılmaya başlanır. Bölgede yaptığımız saha çalışmasında bu farklılıklar gözlemlenmiş ve aşağıda alt başlıklar değerlendirilirken bunlara değinilmiştir.

2.1. Yiyecekler

2.1.1. Unlu/Hamurlu Yiyecekler

2.1.1.1. Kıvrırma/Kırma/Plăcintă/Pide

Geleneksel Gagauz mutfak kültürünün en sık yapılan börek çeşididir. Mayasız hamurlu yiyeceklerden biridir ve genellikle peynirli yapılır. Böreğin Gagauz dilinde çeşitli adlandırmaları vardır. Gagauz Yeri'nin güneyindeki Valkaneş ağzında ve Bulgaristan Gagauzlarında Rumca kökenli “pidä/pide”, Moldovanlarla yakın iletişimin olduğu Komrat'ta Rumence *plăcintă* “börek” olarak da adlandırılmaktadır. Türkiye’de bu börek “göçmen böreği”, “kırma” adıyla bilinir.

Örnek Metinlerde “Kıvrırma/Kırma”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kıvrırma/kırma/plăcintă*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gideerlar içeri, hepsi hazır, oturuyorlar, içeerlar, iyeerlar. Bän bilä bulundum orda, da verdilär bana bir sıcak **plăcintă**” (Moşkov, 1904a: 63). “*İçeri giderler, her şey hazır. Oturuyorlar yiyip içiyorlar. Ben bile orada bulundum. Bana da sıcak bir börek verdiler.*”

“Yevleneer o padişahın oolu o kazçıya, da yapıyor bir büyük bal. Da beni-da çaardı, da yidim, yiçtim orda, gelecäm zaman. Verdilär bana bir sıcak **plăcintă** da tuttuydum bir. Kenarından a’ul boyunda gelirkan, çıktı Angil Peni da yaptı: ‘ba!’ Korkuttu beni, bän-da yanaştım kafasına bir **plăcintă**, urdum, da haşlandı kafası, da bööndä pleşkattır” (Moşkov, 1904a: 100-101). “*Padişahın oğlu, o kaz çobanı olan kızla evleniyor ve bir büyük ziyafet veriyor. Beni de çağırdı. Oraya gittiğimde yedim içtim. Bana sıcak bir börek verdiler. Kenarından tutup avlu boyunca yürürken, melek Peni geldi; ‘bö’ yapıp beni korkuttu. Ben de yanaştım ve kafasına börekle vurdum. Kafası haşlandı, o günden bu yana keldir.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kıvrırma/kırma/plăcintă*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Babunun Tırnaa

Babu oturmuş **kırma** yaalêr.

Yaşlı kadın böreği yağlıyor.

Babunun elindä tırnak azêr.

Ninenin el tırnağı iltihaplanıyor.

Babu pazıyı tepesinä dizer,

Yaşlı kadın pazıyı tepsiye dizer,

Sıçancık sofrâ üstündä gezer:

Sıçan sofrâ üstünde gezer,

Gözçezleri yaa küpündä,

Gözleri yağ küpünde,

Kulacıkları un içindä,

Kulakları un içinde,

Kuyrucaa süt içindä.

Kuyruğu süt içinde.

(...) (Baboglu, 2011: 152)¹⁰⁹

Nikolay Baboglu'nun derlediği *bilmece* metinlerinde yer alan *kıvrırma/plaçıntayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kat-kat döşek,

Kat kat döşek,

Onu bilmäân eşek. – **Kıvrırma**

Onu bilmeyen eşek. (Kıvrırma, Börek)

(Baboglu, 2011: 138)¹¹⁰

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kıvrırma/kırma/plaçıntayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çeketmişlär hazırlanmaa kurtedä düünä. Çarmışlar kurteyâ hepsi işçileri. Çarmışlar o kızı da. O kufnedä imäâ yapmaa yardım edärmış aşçıykalara. Yaparkana **plaçinta**, koymuş bir **plaçintanın** içinä padişayın oolunun üzünü. Razgelâ sofrada o **plaçinta** padişayın oolunun önündäymiş - o en islââ pişmiş. Açan padişayın oolu imiş, bulmuş orda kendi nişan üzünü. Birdän aklına getirmiş o gözâl beendii kızı. Tez gitmiş kufneyâ. Sormuş aşçıykalara, kim yaptı o gözâl **plaçintayı**, angısını o idi. Onnar demişlär, ki o **plaçintayı** yaptı kaazçıyka. Çarmışlar kızı. Kız gelmiş” (Çebotar, 2020: 59). “Sarayda düğün için hazırlanmaya başlamışlar. Tüm işçileri saraya çağırılmışlar. O kızı da çağırılmışlar. O, yemek yapımında saraydaki aşçı kadınlara yardım edermiş. Börek yaparken, bir böreğin içine padişahın oğlunun yüzüğünü koymuş. O börek, sofrada Padişahın oğlunun önündeymiş; en iyi o börek pişmiş. Padişahın oğlu (böreği) yediğinde börekte kendi nişan yüzüğünü bulmuş. Birden o çok beğendiği güzel kız aklına gelmiş. Hemen

¹⁰⁹ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 120.

¹¹⁰ Bilmece, Sofiya Koca'nın derlediği bilmeceler arasında da yer almaktadır bk. Koca, 2011: 64.

saraya gitmiş. Aşçı kadınlara, bu güzel böreği kimin yaptığını sormuş. Onlar da o böreği kaz çobanı olan kızın yaptığını söylemiş. Kızı çağırmışlar ve kız gelmiş.”

“Kızcaaz pek acıkmış, ama kıyışamarmış baksın, nelär pişer fırında. Bir dâ işider, ‘Utanma, mari kızcaaz, çıkar sinileri **plaçintaylan** da i saalıklan, zerä pek islää ürään var.’ Kızcaaz çıkarmış bir sini **plaçinta**, imiş, sora şükür etmiş fırına” (Çebotar, 2020: 67). “Kızcağız pek acıkmış ama fırında nelerin piştiğine bakmaya çekinirmiş. Bir ses işitir, ‘Utanma mari¹¹¹ kız, tepsileri çıkar da böreği sağlıcakla ye. Zira pek de iyi yüreğin var.’ Kızcağız bir tepsi böreği çıkarıp yemiş. Sonra da fırına şükretmiş.”

“Kızcaaz gitmiş yoluna. Gitmiş nekadardır gitmiş da susamış - piinirli **plaçintalar** su istärmişlär, bir da baksa, önündä bir serenni pınar. O yaklaşınca pınara, çotra kendi girmiş pınar içinä, çıkmış dolu suuk suylan da konmuş pınarın kolacı üstünä” (Çebotar, 2020: 67). “Kızcağız yoluna gitmiş. Gitmiş o kadar gitmiş ki susamış peynirli börekler su istemişler. Bir de bakmış, önünde serenli bir kuyu var. O, kuyuya yaklaşıncı çotra kendisi kuyunun içine girmiş; soğuk suyla dolu (şekilde) kuyunun üst kapağının üstüne konmuş.”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *kıvrma/kurma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yapıyê karı **kurma**, alıyê yarım oka rakı da götürüye kocasına. Doyduynan kocası, yollanıyê evä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 205). “Kadın kocasına börek yapıp yarım oka da rakı götürüyor. Kocası doyunca eve doğru yola çıkıyor.”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kıvrma/kurma/plaçintayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Mavi Don, Kara Kalpak

(...)

Şindi zaman güveelär,

Şimdiki zamanın damatları,

Şindi zaman güvelär,

Şimdiki zamanın damatları,

¹¹¹ **Mari:** Kadınlara hitapta kullanılan sevgi ve saygıyı ifade eden söz. Bulgarca kökenli olan kelime Bulgarcada da kadına hitapta kullanılmaktadır (bk. Klasov ve Nikolov, 1992: 274).

Hep **kıvrma** iyerler.

Eçurgandan ses gelir,

Çıkın, bakın kim gelir.

(...) (Durbaylo, 2001: 120)

Hep kıvrma yerler.

Uzun damdan ses gelir,

Çıkın, bakayım kim gelir.

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kıvrma/kurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kıra Çıkarım - Otlar Başaklı

Kıra çıkarım –

Otlar başaklı,

Küvä gidärim –

Evlär saçaklı.

Nadinin mamusu

Kıvrma yazıyor,

Kıvrımıy yazdıkça

Yaşlar damniyêr.

(...) (Kvilinkova, 2011: 437)

Kıra çıkarım,

Otlar başaklı.

Köye giderim,

Evler saçaklı.

Nadi'nin annesi,

Börek (hamuru) açıyor,

Börek (hamuru) açtıkça

Yaşları damlıyor.

(...)

Değerlendirme

Tarih: Tarımla uğraşan toplumlarda unlu/hamurlu yemek türleri yaygındır ve hamur işleri mutfağın temel kaynakları arasına girer. Gagauz mutfağı Türk ve Balkan mutfağının sentezi bir kimliktir. Balkan mutfağı denildiğinde göz önüne gelen hamur işlerindeki çeşitlilik Gagauz mutfağında da görülür. Bu yönüyle hem Türk mutfak kültürünün tarihsel birikim ve farklı milletlerle etkileşim sonucu oluşan çeşitliliği hem de Balkan mutfak kültürü Gagauz mutfağına olumlu etki etmiştir. Mayasız hamurdan yapılan kıvrma da bu çeşitlilik arasındaki ürünlerden biridir ve Gagauz-Balkan mutfağı için karakteristiktir.

“Çeşitli dolgulara sahip börekler arasında Gagauz mutfağında en sevilen peynirli böreklerdir” (Maruneviç, 2018: 219). Kıvrma da genellikle peynirli yapılmasının dışında kabaklı, soğanlı da yapılan bir börek çeşididir. Balkan ülkelerinde ve

Türkiye’de kıvrırma, yufka büzüştürülerek ya da yufka halka şeklinde bükülerek yapılır. Gagauz kültüründe ise genellikle yufkanın büzüştürülmesiyle yapılır. Kıvrırma, geleneksel Bulgar mutfağındaki *banitsaya* benzer. Bulgaristan Gagauzlarının mutfağında *çivirme pide* (Marinov, 1956: 292) “çevirme börek” denen kıvrırma, Moldovan mutfağında da görülür; halka şeklinde bükülerek yapılır ve *învîrtită, vertuta* “bükülmüş, kıvrılmış” (K11, K21) denir. Kıvrırma, yer aldığı Türk, Bulgar ve Moldovan gibi çeşitli milletlerin mutfaklarında şekliyle adlandırılmıştır. Anlam veya isim benzerlikleri bir arada yaşayan milletlerin kültürel terminolojide gösterdiği ortaklıktır ancak kıvrırma veya ses düşmesiyle kıvrırma şeklinde Türkçe adlandırma, böreğin Türk kaynaklı olabileceğini de düşündürmektedir. Moldova kültüründeki *învîrtită* ve *vertutada* ekşi kremalı (kaymaklı) harç yoktur. “Ekşi krema harçlı bu tür börek Besarabya Gagauzları, Besarabya Bulgarları ve Bulgarlar için karakteristiktir” (Nikoglo, 2013: 183). Gagauz börekleri genellikle peynirli yapılır. Bu tercih Bulgar kültüründe de görülür; *banitsanın* etli yapılması Bulgarlar arasında nadirdir.¹¹² Kıvrırma nesilden nesle aktarılan, günümüzde de varlığını koruyup sık yapılan Gagauz hamur işi yiyeceklerinden biri olarak Gagauz mutfağıının aktif unsurlarındandır.

Materyal: Geleneksel peynirli yapılan kıvrırmanın malzemeleri şu şekildedir:

4-5 hazır yufka kullanılır veya hamuru un, su, ve tuz karıştırılarak hazırlanır.

İç dolgusu için 300-400 gram lor peyniri veya süzme peynir ile tereyağı (20-50 gram kadar) kullanılır.

Tepsiadaki börek fırınlanmadan önce 1 yumurta ve ekşi krema (kaymak) çırpılıp üzerine dökülerek kaplanır.

Piştirilme Tekniğı: Tepsi içerisinde fırında piştirilmektedir. İç mutfak kullanılarak piştirilen yemek türlerindendir.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde kıvrırmanın günlük yaşamda ve düğün gibi özel günde ikram olarak verilen, tüketilen yiyecek olduğu görülür. Kıvrırma ayrıca şekli itibariyle de bilmecelelere konu olmuştur. Kıvrırma günümüzde de Gagauz mutfağıının sık yapılan yemeklerindendir ve saha çalışması sırasında marketlerde satıldığı ve restoranların menüsünde yer aldığı gözlemlenmiştir.

¹¹² Bk. Vakarelski, 1977: 183-184.

2.1.1.2. Akıtma

Akıtma, Türkiye’de çok bilinen ve yapılan bir hamurlu yiyecektir. Günümüzde Batı kültürünün etkisiyle, bazı çevrelerde krep adıyla bilinmektedir. Hamurun pişirme kabına konulma şekli nedeniyle akıtma adını almıştır. Yöresel ağızlarda ise yapılaş şekli veya yapılaş sırasında çıkan sesle bağlantılı olarak akıtma yanında, cızlama, külük, taş ekmeği, cızlak kullanımları da yaygındır ve ağızlarla Gagauz kültüründeki adlandırma ortakdır. Bugün pankek adıyla bilinen yiyecek ile de benzerdir.

Örnek Metinlerde “Akıtma”:

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *akıtma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gider dădu evă, yaptırêr babuya bir sini **akıtma** hem alêr bir zembil balık. Ertesi günü gider daaya, alêr o balıkları hem **akıtmaları** da birâr-birâr asêr onnarı aaçlara. Taa ertesi günü alêr babuyu da daaya” (Çebotar, 2019: 218). “*Yaşlı adam eve gider ve karısına bir sini akıtma yaptırır ve bir zembil balık alır. Ertesi günü ormana gidiyor; balıkları ve akıtmayı da yanına alıyor ve onları birer birer ağaçlara asıyor. Ertesi gün karısını da alıp ormana gidiyor.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *akıtma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Kalöpa hem Mişu

(...)

Na, be Mişu, bir armut,

İkimiz da arnaut.

Na, be Mişu, bir alma,

İkimiz da haymana.

Na, be Mişu, bir **akıtma**,

Dudaanı da sarkıtma.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 47)

Değerlendirme

(...)

Al be Mişu, bir armut,

İkimiz de Arnavut.

Al be Mişu, bir elma,

İkimiz de serseri.

Al be Mişu, bir akıtma,

Dudağını bükme.

Tarih: Birçok milletin kültüründe görülen, cıvık hamurdan yapılan akıtma gündelik yaşamda genellikle kahvaltılığa ait tatlı veya tercihe göre tuzlu yiyeceklerden biridir. Hamurunun cıvık kıvamda olup tavaya akıtılarak konulması sebebiyle akıtma adını almıştır. Moşkov, akıtmanın domuz yağında kızartıldığını (1902b: 31) söyler. Günümüzde ise kişisel tercihe göre çeşitli yağlarda kızartılmaktadır. Doğu Bulgaristan mutfak kültüründe de *akatmite* olarak adlandırılır (bk. Vakarelski, 1977: 183). Akıtma, Gagauz sofrasında günümüzde de mutfaktaki yerini korumaktadır.

Materyal: Akıtmanın yapımında kullanılan malzemeler şöyledir:

1 litre süt

5 yumurta

2 bardak su bardağı un

50 gram sıvı yağ

Damak zevkine göre şeker ve tuz.

Piştirilme Tekniği: Tavada pişirilmektedir. Genellikle iç mutfakta pişirilen bir üründür. Ancak, ocak üstünde dış mutfakta da pişirilebilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Akıtma, örnek metinlerde kısıtlı örneğe sahip olduğundan dolayı detaylı kültürel incelemeye imkân vermemektedir. Akıtma, günümüz Gagauz mutfağında yapılmaya devam edilen yiyeceklerden biridir.

2.1.1.3. Gözlemä/Gözleme

Türkiye’de kare, dikdörtgen, yuvarlak şekilde yapılan gözleme, Gagauz kültüründe gözleme genellikle yarım ay, çibörek şeklinde ve dikdörtgen olarak peynirli yapılır. Yarım ay şeklinde olanlar peynirli, dikdörtgen olanlar ise genellikle sade yapılır ve yüksek miktarda yağda kızartılır.

Modern Gagauz dilinde, bu kelime içi doldurulan hamur ürünlerini ifade etmek için kullanılır: *peynirli gözleme* “peynirli börek”, *etli gözleme* “etli börek” gibi (Kopuşçu, 2016: 42).

Örnek Metinlerde “Gözlemä/Gözleme”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *gözlemä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi popadiya hazırlıyor yevdä yimää, hem **gözlemä** boşçalıyor, da çekedeyor” (Moşkov, 1904a: 159). “Şimdi papazın karısı evde yemek hazırlıyor ve gözleme bohçalayıp yola çıkıyor.”

“Şindi oturayolar yekmek yimää, iyeerlar, da pravustäsa deer: ‘brakın daskalada biraz **gözlemä**’. Popaz deer: ‘ne’ için?’. Da brakayolar. Şindi popaz yollayor çiraa daskala götürsün **gözlemää**. Çırak alayor boşçayı, da gideer. Hem gidärmış, hem **gözlemeleri** daadırmış” (Moşkov, 1904a: 159-160). “Yemek yemeye oturuyorlar. Papazın karısı, ‘daskala da biraz gözleme bırakın’ der. Papaz, ‘niçin’ diyor. Gözleme bırakıyorlar. Papaz çırağı daskala gözleme götürsün diye yolluyor. Çırak bohçayı alıp gidiyor. Hem gidermiş hem gözlemeleri tadarmış.”

Valentin Moşkov’un derlediği bilmecelerde yer alan gözlemäyle ilgili örnekler şu şekildedir:

“İki yöküz sarı, haydacısı karı. – **Gözlemä**” (Moşkov, 1904a: 270)¹¹³ “İkiz öküz sarı, güdeni kadın. – Gözleme”

“Araba tekerlää. – **Gözlemä**” (Moşkov, 1904a: 270). “Araba tekerliği. – Gözleme”

Lüdmila Pokrovskaya’nın derlediği türkü metinlerinde yer alan gözlemäyle ilgili örnekler şu şekildedir:

Dere Boyu Gidärim

Dere boyu gidärim,

Dere boyu giderim,

Edi deve güdärim.

Yedi deve güderim.

Al, deveci deveni:

Al deveci deveni,

Yarım geldi, gidärim.

Yârim geldi, giderim.

Zina kaçtı, kurtuldu,

Zina kaçtı, kurtuldu,

Dar köprüde tutuldu,

Dar köprüde tutuldu,

Yörekesi belindä,

Örekesi belinde,

¹¹³ Bilmeceye, Nikolay Baboglu ve Sofiya Koca’nın derlediği bilmeceler arasında da rastlanmaktadır bk. Baboglu, 2011: 138; Koca, 2011: 65.

Gözlemesi elindä.

Gözlemesi elinde.

(...) (Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 73)¹¹⁴

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *gözlemä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Gözlemeyi yaaladım,

Gözlemeyi yağladım,

Üreemi baaladım,

Yüreğimi bağladım,

Yafklum yoldan geçerken,

Sevdiğim yoldan geçerken,

Bangır-bangır aaladım.

Bangır bangır ağladım.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 99)

Marița süpürär - toz edär,

Maritsa süpürür, toz eder,

İliška geçär - göz edär.

İliška geçer, göz eder.

Marița **gözlemä** pişirdi,

Maritsa gözleme pişirdi,

İliška bıyıklarnı şişirdi.

İliška bıyıklarını burdu.

Marița aynada düzünär,

Maritsa ayna karşısında süslenir,

İliška kapuda süzülär.

İliška kapıda süzülür.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 113)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *bilmecelerde* yer alan *gözlemä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sarı pazı yaa içinde. – **Gözlemä**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 299). “*Sarı hamur yağ içinde. – Gözleme*”

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *gözlemä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Yärim Çırêr

(...)

(...)

¹¹⁴ Türkünün varyantları Gavril Gaydarci ve Sofiya Koca'nın derlediği türküler arasında yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 47; Koca, 2011: 27, 34, 125.

Yärim çırırê: “Gel bırıyı,

Yârim çağırıyor: Gel buraya,

Veriim sana **gözlemä**,

Vereyim sana gözleme,

Veriim sana **gözlemä**,

Vereyim sana gözleme,

Sän da beni özlemä.”

Sen de beni özleme.

(...) (Durbaylo, 2001: 90)

Sofiya Koca’nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *gözlemä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sarı tauk göl üstünde üziy. – **Gözleme**” (Koca, 2011: 64). “*Sarı tavuk göl üstünde yüzüyor. – Gözleme*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *gözlemä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Koçan Üzü Bızırdêêr

Koçan üzü bızırdêêr,

Koçanın üstü bızırdıyor.

Gözlemelär cızırdêêr,

Gözlemeler cızırdıyor,

Bänim - otuz yaşında,

Benim otuz yaşında,

Karım - kotlon başında.

Karım ocak başında.

(...) (Kvilinkova, 2011: 444)

(...)

Değerlendirme

Tarih: Türk mutfak kültürünün en bilinen geleneksel hamur işi ürünlerinden biri olan gözleme, günümüzde Anadolu’da yaygın olarak tüketilmektedir. Gözleme, Gagauzlarca da muhafaza edilerek günümüzde de tüketilen hamur işlerindendir. Tarımla uğraşan Gagauzların özellikle hamur işi yemekleri koruması son derece doğaldır. Balkanlardaki Osmanlı dönemi ve Gagauzlar aracılığıyla Balkan ve Moldova mutfak kültürüne de dâhil olan gözleme Gagauz mutfağı için geleneksel bir kimliğe sahiptir.

Besarabya Gagauzlarında gözleme sıvı yağda kızartılışıyla Kırım Tatar mutfağındaki ve Türkiye’deki çiböreğe benzer. Bulgaristan Gagauzlarında ise Anadolu’da olduğu

gibi sac üzerinde yapılır (Marinov, 1956: 295). Gözleme, Gagauzların kültürel etkileşimle Moldova mutfak kültürüne katkılarından biri olarak görülebilir. “Mayasız hamurdan, peynir dolgulu yapıp yağda kızartılan hamur ürünleri, Moldova’nın Cahul bölgesindeki Tarakliya de Salçie köyünde *ghiozlemeli*, Cimişlia bölgesindeki Çukur-Mincir köyünde *ghizlemeli*, Cahul bölgesinin Alexandru Ioan Cuza köyünde *ghezlemele*, Leova bölgesinin Borogan köyünde *ghizolomele*, Başkaliya’da *ghizlomele* olarak adlandırılmaktadır. Bu isimler Moldova’nın kuzeyinde ve merkezinde kaydedilmemiştir” (Nikoglo, 2013: 183). Moldova’nın güney bölgesinin söz varlığında yer alan bu adlandırmalar Türkçe kökenli “gözleme”nin fonetik olarak farklı şekilleridir. Gözleme günümüzde de sık yapılan ve bilinen hamur işlerinden biridir. Kültürel seyahatlerde de Gagauz kimliğini temsil eden yiyecek unsurudur.

Materyal: Gözlemenin malzemeleri şu şekildedir:

Hamuru için: un, su tuz.

İç harcı, dolgusu için: Peynir ve tercihe göre dereotu. “İç harcına, dolguya dereotu ya da soğan eklenmesi Moldova geleneği olarak nitelendirilebilir” (Nikoglo, 2004: 81). Hamur işlerinde Gagauzlar için ise peynir karakteristik bir unsurdur.

Piştirilme Tekniği: Gözleme yüksek miktarda yağda, iç veya dış mutfakta kızartılmaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde gözleme günlük yaşama ait yiyeceklerden biri olarak yansır. Ayrıca, bilmecede, “yapanı kadın” denilerek gözlemenin sorulması, gözleme veya yemeği yapanların ancak kadınlar olabileceğine dair toplum düşüncesini göstermekte, bu yansıma gözleme üzerinden verilmektedir.

2.1.1.4. Çörek/Pita

Çörek ve pita, buğday unundan yapılan yuvarlak, mayasız yassı ekmektir. Gagauzların en eski ekmek çeşitlerinden biridir. Moşkov, Türkçe kökenli çörek kelimesinin 19. yüzyılın sonlarında Gagauz konuşma dilinde nadir olarak kullanıldığını; bu sözün ancak atasözlerinde ve masallarda yaşadığını; pita kelimesinin daha yeni olduğunu (1902b: 29) söyler. Ancak, 20. yüzyılın ikinci yarısında derlenen metinlerde dahi çörek kelimesinin kullanımına devam edildiği, çörek ve pitanın eş anlamlarda kullanıldığı görülür. “Valkaneş’te çörek, köylünün günlük yemeği olan mayasız ekmek anlamını karşılamaktadır. Pita ise daha çok tören

ekmeği anlamındadır. Komrat ve Çadır-Lunga'daki köylerde ise pita kelimesi daha yaygın, çörek arkaıktır" (Soroçanu, 2018: 162). Çörek adlandırması Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzları için ortaktır. Çörek artık kabarmamış ekmek için sıfat olarak da kullanılmaktadır.

Örnek Metinlerde "Çörek/Pita":

Valentin Moşkov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çörek/pitayla* ilgili örnekler şu şekildedir¹¹⁵:

"Sabahlen kalktıynan, deer anasına: 'maley, yap bana bir **pita**, da bän gidecäm bizim düveyi aramaa'. Anası yapıyor bir **pita**, bu koyeer torbasına, da çekedeer gitmää" (Moşkov, 1904a: 6). "*Sabahleyin kalktığıında annesine, 'Anne, yap bana bir ekmek de bizim düveyi aramaya gideceğim' der. Annesi de bir ekmek yapıyor. Çocuk ekmeği torbasına koyuyor ve yola çıkıyor.*"

"Varmış bir boyarın üç kızı, da bir prevka hergelesi. Da boyar demiş: 'gidecäm, bakayım bir adam, gütsün hergeleyi üç yıl'. Büük kızı demiş: 'ne laazım sana, bän güdärim'. Yapıyor bir **pita**, da gideer. Çıktıynan küün kenarına hergeläynän, bobası oluyor bir ayı, da çıkıyor yönünä, da korkudayor kızı" (Moşkov, 1904a: 41). "*Bir boyarın üç kızı ve at sürüsü varmış. Boyar, 'Gideyim de bakayım, bir adam, bu sürüyü üç yıl gütsün' der. Büyük kızı da, 'Sana ne lazımsa (yaparım), sürüyü güderim' demiş. Bir ekmek yapıyor ve gidiyor. Sürüyle birlikte köyün kenarına geldiğinde, babası bir ayı olup kızının önüne çıkıyor ve kızı korkutuyor.*"

"Şindi gideer Mercimek çingeneya, alayor topuzunu, da geleer yevä, da deer babuya: 'yapasın bana bir **pita**, ama o **pitayı** oniki türlü hamurlan yuurasın, hem sobayı oniki türlü odunnan yakasın, da o **pitayı** o fırına atasın, da o **pita** piştiynän, bän gidecäm agalarımı aramaa'. Şindi pita pişeer, Mercimek alayor **pitayı** torbasına, topuzu asayor kemerinä, kılıcı-da alayor yelinä, anasınnan bobasınnan prost-olayor" (Moşkov, 1904a: 81). "*Mercimek, çingeneye gider. Topuzunu alıp eve geliyor ve nineye,*

¹¹⁵ Gagauz halk edebiyatı ürünlerinde genelde kahramanlar yolculuğa çıkmadan önce "yap bana bir pita" diyip pitayı çantasına koyup yola çıkmaktadır. Örneklerde tekrara düşülmemesi için bu şekilde gelişen halk edebiyatı ürünlerinden birkaç örnek verilmiştir. Moşkov'un derlediği metinlerden buna benzer diğer örnekler için bk. Moşkov, 1904a: 79, 83, 94, 106, 136.

‘Yapasın bana bir ekmek ama o ekmeği on iki türlü hamurla yoğurasın ve sobayı on iki türlü odunla yakasın, ekmeği de fırına atasın. Ekmek piştiğinde gideceğim ağabeylerimi aramaya’ der. Ekmek pişer. Mercimek ekmeği çantasına koyup topuzunu kemerine asıyor, kılıcını da eline alıyor ve anne babasıyla vedalaşıyor.’

“O-da kahrından deer slugalara: ‘yaparsınız hepsiniz birer **pita**, da bän gidecäm kendim aramaa o kızı’. Yapmışlar slugalar birer **pita**. O kazçı-da deer slugalara: ‘verin bana-da biraz un, da bän-da yapayım bir **pita**’. Onnar-da kuumuşlar onu, da vermemişlər. O-da gideer, da alıyor biraz kepek, da yapıyor kepektän bir **pita**, da koyeer o üzüü-da **pitannın** içinä. Götüreerlar herkes **pitasını**, kazçı-da götürmüş **pitasını**, da çıkmışlar, gitmişlər kufneyä. Padişahın oolu kırmış o **pitaları**, baksa, o kepektän **pitannın**-içindä onun üzüü, ani vermiş o kıza. Çaarayor slugaları, sorayor: ‘kim yaptı bu kepektän **pitayı**’. Demişler: ‘kazçın yaptı’” (Moşkov, 1904a: 100). “O, kahrından hizmetlilere, ‘Hepiniz birer ekmek yaparsınız, o kızı aramaya kendim gideceğim’ der. Hizmetliler birer ekmek yapmışlar. O kaz çobanı kız, hizmetlilere, ‘Bana da biraz un verin, ben de bir ekmek yapayım’ der. Onlar ise kızı kovmuşlar, un vermemişler. O da gidip biraz kepek alıyor ve kepekten bir ekmek yapıyor; yüzüğü de o ekmeğin içine koyuyor. Herkes ekmeğini götürüyor. Kız da ekmeğini götürmüş. Daha sonra çıkmış, mutfğa gitmişler. Padişahın oğlu o ekmekleri kırmış ve bakmış ki kıza verdiği yüzüğü kepekten ekmeğin içinden çıkmış. Hizmetlileri çağırıp, ‘Bu kepekten ekmeği kim yaptı?’ diye soruyor. ‘Kaz çobanı kız yaptı’ demişler.”

“Bir vakıt varmış bir adam, pek fukaarä-ymiş. Şindi adam deer karısına: ‘karı, yap bana bir **çörek**, da bän gidecäm kısmetimi aramaa’. Karısı yapayor bir **çörek**, da adam çekedeer gitmää” (Moşkov, 1904a: 104). “Bir vakitler pek fukara bir adam varmış. Adam bir gün karısına, ‘Kadın, yap bana bir çörek de ben kısmetimi aramaya gideceğim’ der. Karısı bir çörek yapıyor ve adam gitmek için yola çıkıyor.”

Valentin Moşkov’un derlediği hikâye metinlerinde yer alan çörek/pitayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kozma gider dostunun yevinä, da gideer pençereya, baksa o adamın yevindä var bir yabancı adam. Şindi Kozma siiredeer o adamı: “o adam getireer dostunun karıya bir

çotra şarap hem bir kızarmış potmar; karı-da yapıyor bir **pita**, da oturuyorlar tamam yimää” (Moşkov, 1904a: 109). “Kozma gider dostunun evine. Pencereye gider. Bakmış o adamın evinde yabancı bir adam var. Şimdi Kozma seyreder o adamı, ‘O adam dostunun eşine bir çotra şarap ve bir kızarmış potmar getiriyor. Kadın da bir ekmek yapıyor ve oturuyorlar hepsini yemeye.”

“Şindi Türk deer karısına: ‘yap bir **pita**, pişir bir ta’uk, da yaarin koy Yuvanın torbasına’. Sabahlen koyeerlar Yuvanın torbasına, da gideer booday biçmää. Gideer Yuvan, bakıyor torbaya, da deer kendi kendinä: ‘ne var Yuvan torbada? Bir **pita**, bir-da ta’uk. Yi Yuvan, da biç Yuvan’. Yuvan oturuyor da iyeer, da başlıyor biçmää. Türk bakıyor tarla biçileer. Bir taa hep koyarmışlar **pita** hem ta’uk torbaya” (Moşkov, 1904a: 176). “Türk, karısına, ‘Yap bir ekmek, pişir bir tavuk da yarın için Yuvan’ın çantasına koy’ der. Sabahleyin Yuvan’ın çantasına (ekmeği ve tavuğu) koyuyorlar. Yuvan buğday biçmeye gider. Yuvan çantaya bakıyor ve kendi kendine, ‘Yuvan torbanda ne var? Bir ekmek, bir de tavuk. Ye Yuvan ye de sonra (buğdayı) biç’ diyor. Yuvan oturup yiyor ve sonra biçmeye başlıyor. Türk bakıyor ki tarla biçiliyor. Ondan sonra çantaya hep pita ve tavuk koyuyorlar.”

Valentin Moşkov’un derlediği atasözlerinde yer alan çörekle ilgili örnekler şu şekildedir:

“İsteersin karnın tok olsun, hem **çörää** bütün” (Moşkov, 1904a: 274). “Hem karnın tok olsun hem de çöreğin bütün (yenilmemiş) olsun istiyorsun.”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği masal metinlerinde yer alan çörek/pitayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Giderlär, giderlär da gidä-gidä, etişerlär bir dereä, angısının suyu gürüldärmiş, ölä gidärmiş. Ortancası deer, ‘Eer olsa benim bırda bir dermenim bän geleni-geçeni sıcak **pitaylan** doyurardım” (Tanasoglu, 1959: 110). “Gide gide suyu gürüldeyip akan bir dereye varırlar. Ortancası, ‘Eğer benim burada bir değirmeni olsaydı geleni geçeni sıcak ekmekle doyururdum’ diyor.”

“Kızçaaz der däduya, ‘Bän yapacam yarın sabaylan birkaç **pita** da götürecäm sana kıra. Ama bän bilmeerim tarlayı, nerdä sän ekecän?’” (Tanasoglu, 1959: 139).

“Kızcağız, yaşlı adama, ‘Yarın sabahleyin sana birkaç pita yapıp getireceğim kira, ama tarlanın yerini, nerde ekeceğini bilmiyorum’ der.”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çörek/pitayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

*“Gelärkän şindän sora evä, görmüş mıl içindä yıkanêr bir pırçel. Dädu alêr o pırçeli, getirer evä, yıkêr, sarêr da koyêr onu sallangaca uyutmaa. Çalêr ona sallangaç türküsünü: ‘Nani, nani, yavrucuum, ana-boban gelincä, ballı **pita** pişincä...’ Ama pırçel hep pırçel kalêr” (Çebotar, 2020: 50). “Sonra eve gelirken, bataklık için yıkanan bir pırçel görmüş. Yaşlı adam o pırçeli alıp eve getiriyor. Onu yıkayıp sarıyor ve uyutmak için beşiğe koyuyor. Ona, ‘Nani, nani yavrucuğum, anan baban gelince, ballı ekmek pişince...’ diye bir ninni söylüyor.”*

*“Padişayın oolu demiş ona kızçaazı yola hazırlasın, yaarina onnar gideceklär kurteyâ, nâanda o kızçaazlan steonoz olacek. Karı kızçaazı yola hazırlamamış, ama pişirmiş birkaç tuzlu **pita** da kendi kızına ürek vermiş, ki umut çeksin, taa diil hepsi kayıp” (Çebotar, 2020: 57). “Padişahın oğlu ona kızcağızı yola hazırlamasını söylemiş. Yarın onlar evlenecekleri saraya gidecekler. Kadın, kızcağızı yola hazırlamamış ama birkaç tuzlu ekmek pişirmiş. Kendi kızını da yüreklendirmiş. Ona ümidini kaybetmemesini, daha tüm ümidini kaybetmediğini söylemiş.”*

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çörek/pitayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

*“‘Karşıda var bir hak dermeni, ani kapusu kapanêr, da oradan kimsey çıkmêr, yap kendini hasta da batün yollasın orayı köpekleri da getirsinnär sana biraz un **çörek** yapmaa.’ Deyip bunu, yabanı genä saklanmış” (Çebotar, 2019: 207-208). “Kurt, ‘Karşıda kapısı kapanmayan girenin çıkmadığı bir hak değirmeni var. Hasta numarası yap da ağabeyin köpekleri oraya yollasın. Çörek yapmak için biraz un getirsinler’ deyip kurt yine saklanmış.”*

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çörek/pitayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

*“Bir yılın isleecäymiş bereket arpaya (küçüü salt arpa ekärmiş). Kayada üüdüp unu, pişirtmiş karısına bir çörek **pita** da yollanmış agasını ikramnamaa” (Çebotar ve Sırf,*

2017: 158). “Bir yıl arpaya bereket (sadece küçük arpa ekmiş) iyiymiş. Değirmen taşında unu öğütüp karısına bir çörek ekmek pişirtmiş de ağabeyine ikram olarak vermek için yola çıkmış.”

“Varmış bir vakit üç kardaş. Üçü de fukaaraymışlar, bişeydän bişeyleri yokmuş. En büü evleniy da süliy karısına, ‘Pişir bana bir **çörecik** da gidecäm kısmet aaramaa.’ Pişiriy karısı bir **çörek**, koyıy onu torbasına da gidiy yoluna” (Çebotar ve Sırf, 2017: 166). “Bir vakitler üç kardeş varmış. Üçü de fukaraymış, hiçbir şeyleri yokmuş. En büyüğü evleniyor ve karısına, ‘Bana bir çörek pişir de kısmet aramaya gideceğim’ demiş. Karısı bir çörek pişiyor. Adam onu torbasına koyup yola çıkıyor.”

“Alıy babu beş paralık otrava, yapıy otalı amurdan bir **pita**. Dädu, geçärken babunun tokadı yanından, gene diy: ‘Kim ne yapıy, kendine yapıy. Kim ne yapıy, kendine yapıy.’ ‘Dädu, ya dur, be. Büün Panaya günü, gel vereyim sana bir sıcak **pitacık**.’ ‘Saa ol, babu, saa ol!’ - koymuş dädu iibesinä **pitacını**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 155).

“Yaşlı kadın beş paralık zehir alıp zehirli hamurdan bir ekmek yapıyor. Yaşlı adam, kadının kapısının önünden geçerken, ‘Kim ne yapıyorsa kendine yapıyor. Kim ne yapıyorsa kendine yapıyor’ diyor. ‘Adam ya dur be! Bugün Panaiya günü, gel vereyim sana bir sıcak ekmek.’ Yaşlı adam da, ‘Sağ ol kadın, sağ ol’ diyerek ekmeği heybesine koymuş.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözlerinde yer alan pitayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Suuk sobada **pita** pişirilmäz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 275). “Soğuk fırında ekmek pişirilmez.”

Mariya Durbaylo’nun derlediği balad metinlerinde yer alan çörek/pitayla ilgili örnekler şu şekildedir:

Petri Gider Saldat

(...)

Aaz mı, çok mu vakıtlar

Az mı, çok mu vakitler

Geçer, cengä gideyor,

Beegirciyni erleyor.

Mamusunnan da Länkaya

Bir **çörek** yaptırer, sımarlayor:

“Hazırlayın bana bir **çörek** yolculaa,

Bir çotra da şarap,

Kırmızı şarap.”

(...) (Durbaylo, 1991: 66-67).

Geçer, savaşa gidiyor,

Atını eyerliyor.

Annesiyle de Lenka’ya

Bir çörek yaptırıyor, ısmarlıyor:

“Hazırlayın bana bir çörek yolculuğa,

Bir çotra da şarap,

Kırmızı şarap.”

(...)

Lübov Çimpoeş’in “Dastannıy Epos Gagauzov” (Gagauz Destanları) eserinde yer alan *destan* metinlerinde yer alan *çörek/pitayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Mamu,’ - deer çocuk, - ‘yap bana bir **çörek**, ölä **çörek**, ani etişsin bütün yola. Gicäm aaramaa batülarmı, kakumu, bulup, kurtarmaa” (Çimpoeş, 1997: 128).

“‘Anne,’ diyor çocuk, ‘bana bir çörek yap. Öyle bir çörek yap ki bütün yola yetsin. Ağabeylerimi, ablalarımı aramaya, bulup kurtarmaya gideceğim.”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çörek/pitayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da te gidiy şimdi bu zavalıcık nereyi götürürse bir yolcaaz. Yolun bir yanında da varmış bir akan sucaaz. Gide-gide fakircik yorulmuş ta, kayat çok acıkmuş ta, ama çıkıcında baare iç bir parça kuru **çörecik** te yokmuş” (Koca, 2011: 259). “İşte şimdi bu zavallı yol nereye götürürse oraya gidiyor. Yolun bir yanında da bir akarsu varmış. Zavallı gide gide yorulmuş ve pek de acıkmuş ama çıkıcında bir parça kuru çörek bile yokmuş.”

“Atıy babu fırına ekmek, **çörek**. **Çörekləri** çıkardınan, yakıy gene fırını da tauşamı atıy fırına kurban gibi. Çıkardınan kurban kaldırıy onu camal setine, kapaklıy, örtiy - suumasın. **Çörekləri** sofrada sarıp-sarmalıy da erleştiriş camal boyuna pat üstünde - dădu gelince işten sıcacık dursunnar” (Koca, 2011: 303). “Kadın fırına ekmek, çörek atıyor. Çörekleri çıkardıktan sonra fırını yine yakıyor ve tavşanı kurban (eti) gibi fırına atıyor. Kurbanı çıkarınca soğumaması için onu sobanın setine kaldırarak

(üstünü) kapatıp örtüyor. Çörekleri sofrada sarıp sarmalıyor ve adam işten gelene kadar sıcak kalsın diye sobanın yanına, yatağın üstüne koyuyor.”

“Döniy eve aalayarak. Aala-aalamaa - kıra lââzım gitmää - işçiler imää bekliy. Yızlı-yızlı yuurıy bir parça **çörek** amuru, pişiriy birkaç **çörek**. Doldurıy Pakitsa zembile mancaylan çörekleri de koşarak yollanıy kıra” (Koca, 2011: 344). “Ağlayarak eve dönüyor. Ağla ağlama, tarlaya gitmek lazım. İşçiler yemek bekliyor. Hızlı hızlı biraz çörek hamuru yoğurup birkaç çörek pişiriyor. Pakitsa, zembile yemekle çörekleri doldurup koşarak tarlaya doğru yola çıkıyor.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çörek/pitayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Anemin kanedi olsa,

Uçsa da gelsä.

Bubamın kır atı olsa,

Pinsä da gelsä.

Bubamın arpa **çoreci**

Miskä kokardı.

Kaynatamın booday somunu

Pelindän acı.

(...) (Kvilinkova, 2011: 532)

(...)

Annemin kanadı olsa,

Uçsa da gelse.

Babamın kır atı olsa,

Binse de gelse.

Babamın arpa çöreği

Mis gibi kokardı.

Kaynatamın buğday ekmeği

Pelinden acı.

(...)

Değerlendirme

Tarih: “Türklerde genelde ekmek yerleşik düzene geçmeden önceki göçebe dönemde, altında ateş yanan sacda mayasız ekmek olarak yapılır[dı]” (Kuter, 2013: 43). Türk kültüründe ayrıca külde ve korda ekmek pişirilme tekniği kullanılmıştır. Bu pişirme tekniğinin izleri Kaşgarlı’nın eserinde sürülebilir. “Dîvânu Lûgati’t Türk’t e yemeği pişirerek dönüştürme veya başka bir ifadeyle yiyeceği hazır hâle getirme yöntemi olarak kaynatma, kavurma ve ateşte kızartma yöntemleri kullanılmaktadır (Yıldız, 2016: 24). Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânu Lûgati’t

Türk’ünde “küle gömülen yuvarlak ekmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 737) anlamındaki *kömeç*, kül ve korda pişirilmeye örnek olarak gösterilebilir. Türk ve Balkan pişirme gelenekleriyle ortak olarak Gagauzlar da 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında bu ekmekleri pişirirken külden, közde pişirme tekniğini kullanır. “Asma kazanın altındaki ocağın (vatra) tabanı ısıtılır. Sonra açılan hamur bu ısının üzerine konulan yaban turpu yapraklarının üzerine veya doğrudan kazanın alt kısmına serilir. Hamurun üzeri de büyük bir döküm tavayla kapatılıp tavanın üzerine köz atılır ve hamurun hem alttan hem üstten ısınması sağlanarak pişirilir” (Marinov, 1956: 285; Maruneviç, 2018: 216). Zaşçuk da 19. yüzyılın ortalarında Besarabya’daki göçmenlerin ana yemeğinin mayasız, yassı bir ekmek olup külden pişirildiğini ve ulusal yemek olduğunu (1862a: 505) söyler. Yuvarlak, yassı ekmek kömeç ve çörek/pita şekil olarak da birbirlerine benzerler ve Anadolu kültüründe de yapılır. Pita ortalama 2 santimetre kalınlığında, 20 santimetre çapındadır.

Külden pişirme tekniği 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında Bulgar kültüründe de yaygın şekilde görülür (Radeva, 1983: 292). 16. yüzyılın ortalarında Sofya’da bulunan Ogier Ghislain De Busbecq¹¹⁶, meşhur “Türk Mektupları” eserinde, seyahati sırasında yerli halkın kadınlarının mayasız, un ve suyla hamur yoğurup külden pişirerek sattığı ekmeklerden bahseder (2011: 23). 19. yüzyıl öncesi Gagauz yaşamına dair yazılı kaynakların azlığı Gagauz Türkçesinde çörek kelimesinin hangi dönemde yerini *pitaya* bıraktığını saptamak güçleştirmektedir. Pita “mayasız, yuvarlak, yassı ekmek” Bulgarca bir kelimedir ve kültürel etkileşim yoluyla, Bulgarların kültür ve dil olarak baskın olduğu bir dönemde Gagauz Türkçesine girdiği söylenebilir. Pita, muhtemelen Yunanca πίτα “yassı hamur ekmek” kelimesinden Bulgarcaya girmiştir. TDK sözlüğe göre de bu kelimenin kökenini Rumca olarak göstermektedir.

Pita/çörek ile ilgili olarak günümüz yazılı kaynaklarında bilgi yer almaktadır; “Pita/çörek yoksul ailelerin ekmeğiydi” (Nikoglo, 2004: 105) şeklindeki bilgiye rağmen, pita/çörek özel günlerde de yapılmaktadır. Beslenme birçok kültürel olguyu barındırır ve pita Gagauz âdetlerinin bir parçasıdır. Geçiş dönemi âdetlerinde ve özel günlerde can pitası, Panıya/Panaya pitası, adım pitası/adım çöreği, diş çöreği, tarla çöreği gibi çeşitli pitalar/çörekler yapılmaktadır. İnanişların yemek kültürüne

¹¹⁶ Busbecq, Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul’a gönderilen Flemenk elçilerdendir. Türk Mektupları adlı eseri özellikle 16. yüzyıl İstanbul’u ve Anadolu hakkında birçok bilgi içerir.

etkisiyle, pitanın ritüellerdeki işlevi devamlılık göstermiş ve bu da Gagauz mutfağındaki konumunu muhafaza etmesini sağlamıştır. Zaşçuk da doğum sonrasında mayasız hamurdan yapılan pitanın Besarabya'daki göçmenlerin tören ekmeği olduğunu (1862a: 504-505) belirtir. Aradan geçen yüz elli yıla rağmen bu gelenek günümüzde de devam etmektedir; pita/çörek Gagauz mutfağında canlılığını korumuş hamur işlerinden biridir.

Materyal: Çörek/pitanın hamuru un, su ve tuzun karıştırılmasıyla yapılır. Ballı pita ise üzerine bal dökülerek yendiğinden dolayı, bal da kullanılır.

Piştirilme Tekniği: 19. yüzyılda pitalar evlerdeki fırınlarda veya külde, közde pişirilmekteydi. Daha sonra kerpiç fırınlarda pişirilmeye başlanmıştır; günümüzde ise fırında pişirilmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Çörek/pita Gagauz halk edebiyatı ürünlerinde yol azığı işleviyle görülür. Bunda kolay bayatlamaması, tüketim kolaylığı ve doyurucu olması gibi özellikler etkilidir. Masallarda bu şekilde bir işlevinin olmasının bir sebebi de yapımının pratik olmasıdır. Çok vakti olmayan kişinin de hızlı hızlı çörek hamuru yoğurduğunun söylenmesi, buna örnek olarak gösterilebilir. Mayalama uzun zaman gerektirdiğinden çörek/pita yapımında mayalı hamura ihtiyaç duyulmaması, işlevini yaygın olmasında önemli bir etkindir. Pita, yanında tatlı bir şeyle yemek için balla da yenmektedir ve bal pişirilen pitanın üzerine sürülür.

Gagauz toplumunda çöreğin yoksul ailelerin ekmeği olması hâli masal metnine de yansımıştır. Yolda acıkan yoksulun torbasında bir çöreğinin dahi olmadığını belirtilmesi çöreğin hem basit yapısını hem de yiyeceğin sosyal statüye sahip olduğunu gösteren bir örnektir. Pitanın tören ekmeği işlevi, metinlerde Panaiya/Panaya günü (2-15 Şubat) özelinde masal metninde görülür. Masalda, kadının adama, “Bugün Panaya, sana pita vereyim” demesi, Panaiya gününde Hz. Meryem için yapıpı dağıtılan pitanın yansımasıdır. “Panaiya pitası, ‘Panaiya sağlık ve iyilik versin’ denilerek dağıtılır” (Soroçanu, 2006: 83). Hristiyanlıkta ekmeğin Hz. İsa’nın bedenini simgelemesi¹¹⁷, ekmeğin dinî perspektiften toplumdaki yerini kutsal

¹¹⁷ Yuhanna İncil’inde Hz. İsa’nın “Ama semadan inen öyle bir ekmek var ki, ondan yiyen ölmeyecek. Semadan inmiş olan hayat ekmeği Ben’im. Bu ekmekten yiyen ebediyen yaşayacaktır. Vereceğim ekmek benim kendi bedenimdir. İnsanlar bunun sayesinde ebedî hayata kavuşacaklar” (Yuhanna 6:50-51) dediği yazar. Ayrıca, Hz. İsa’nın çarmıha gerilmeden önce havarileriyle yediği ve “Son Akşam

seviyeye çıkarmıştır. Bu sebeple de yortularda çeşitli ekmekler yapılır. Pita da yortularda, özel günlerde yapılmasıyla tören ekmeği işlevi taşır.

2.1.1.5. Pazlama

Bazlama. Mayasız hamurdan yapılan yuvarlak, yassı ekmektir.

Örnek Metinlerde “Pazlama”:

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *pazlamayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Torba dolu pazlama ,	<i>Torba dolu bazlama,</i>
Yârim, gölä yollama,	<i>Yârim göle yollama,</i>
Çok yalvardım buluda,	<i>Çok yalvardım buluta,</i>
Tutsun gölgä nazlıma.	<i>Olsun gölge nazlıma.</i>

(Çebotar ve Sırf, 2017: 101)

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *pazlamayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Anası azırlı yola imää: süüş, pide, piinir, **pazlama**, sufari kurudıy, doldırıylar torbayı, ne sürtecek, bozulmaycak” (Koca, 2011: 187). “*Annesi yol için söğüş, pide, peynir, bazlama hazırlayıp peksimet kurutuyor ve torbayı dayanacak, bozulmayacak şeylerle dolduruyor.*”

“Pişiriy babu onnara yola **pazlama**, azırlıy torbayı. Däduyla çocuk çıkıyla yola. Gide-gide karşı geliyle bunna bir taligaya” (Koca, 2011: 205). “*Nine, onlar için bazlama pişiriyor ve torbayı hazırlıyor. Yaşlı adamla oğlu yola çıkıyorlar. Gide gide bir at arabasına rastlıyorlar.*”

““Eh, olaydı te burada benim bir un dermenim e, - geleni-geçeni doyuracıydım sıcak **pazlamaylan** em ekmeklen, - demiş ortanca çocuk”” (Koca, 2011: 209). “*Ortanca*

Yemeği” ya da “Son Yemek” olarak bilinen bu yemekte, ekmeği kutsayarak kırıp *bu benim bedenimdir*, kâsede şarap vererek de *bu benim kanımdır* diyerek havarilerine ikram ettiğine inanılır.

çocuk, 'Eh, işte burada benim bir un değirmenim olaydı, geleni geçeni sıcak bazlama ve ekmekle doyuracaktım' demiş."

Değerlendirme

Tarih: Temel gıda ürünü olan ekmeğin çeşitli formları vardır. Pazlamanın hamuru pita ve çöreğe göre daha ince açılır. Gagauz mutfağındaki en eski ekmek türlerinden olan pazlama da Anadolu'daki yufka ekmeğine benzemektedir. Türkçe kökenli bazlama kelimesi ve yiyecek unsuru *pazlama* "yuvarlak, yağsız pişirilen ekmek" olarak Bulgarcaya da girmiştir. Gagauz kültüründe pazlama sosyal kimlik işaretleyicisi olan ekmek çeşitlerinden biriydi ve yoksulların ekmeği olarak görülürdü. Örneğin, "Kaldık malaya/kaldık pazlamaya" (Maruneviç, 2018: 216; Nikoglo, 2004: 105) ifadesi yoksulluğu vurgulamak için kullanılırdı.

Materyal: Pazlamanın hamuru un, su ve tuz karıştırılarak hazırlanır.

Piştirilme Tekniği: Pazlama yağsız tavada pişirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Pratik yapımından dolayı çörek ve pitada olduğu gibi bazlama da yola çıkan kişilerin yolluk yiyeceği olarak metinlere yansımıştır.

2.1.1.6. Makarina

Makarna. Mayasız hamur işlerinden biridir.

Örnek Metinlerde "Makarina":

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *makarinayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Korkma, yapacınız **makarinayı**. Ben şimdi gidecem maazaya, çıkaracam braz piynir, getirecem yakacak, tutuşturacam kotlonda ateşi, koyacam su kaynasın. Sen de yuur amuru, yaz **makarinayı**” (Koca, 2011: 237). “Korkma, makarna yapacağız. Ben şimdi mahzene gideceğim, biraz peynir ve yakacak bir şey getirip su kaynasın diye ocakta ateşi tutuşturacağım. Sen de hamuru yoğur, makarna hamurunu aç.”

Değerlendirme

Tarih: Mayasız hamurdan yapılan makarina Gagauz mutfağının pratik yemekleri arasında yer alır ve sade yapısıyla birçok milletin mutfağında da bulunur. Makarna hamuru üçgen kesilerek haşlanır. Makarina günümüzde de yapılan hamur işlerinden

biridir. Fabrikasyon makarna yapımından önce ve günümüzde de Anadolu’da kırsal kesimlerde aileler evde makarna kesmektedirler.

Materyal: Un, süt, yumurta, yağ, peynir.

Piştirilme Tekniği: Hazırlanan ve kesilen hamur, tencerede kaynar suya atılarak haşlanır. Tabağa servis edilen makarnanın üstüne kızgın yağ dökülüp peynir koyulur.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde tek örneği görülen makarına günlük yaşama ait pratik yemeklerden biri olarak yansımıştır.

2.1.1.7. Mamaliga

Mısır unuyla yapılan, Türkiye’de *kaçamak* ve *mamalika* olarak da bilinen mısır unu yemeğidir. TDK sözlüğüne göre, *mamaliga* adı Rumcadan Türk diline geçmiştir.

Örnek Metinlerde “Mamaliga”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metninde yer alan *mamaligayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da babu aalarmış. Kız-da dârmış: ‘ne aalayorsun babu?’ Babu-da demiş: ‘ne aalamaycam, acıktım, da bilmeerim **mamaliga** yapmaa’. Da babu deer kıza: ‘yin ayol, da yüret beni, nicâl yapayım **mamaliga**?’ Kız yineer yerä babuyu yüretmää, babu tutuyor kıızı. Geleer padişahın oolu, da alıyor kıızı, da padişahın oolu yapıyor bir büyük düün” (Moşkov, 1904a: 92). “Yaşlı kadın ağlarmış. Kız da, ‘Ne ağlıyorsun nine?’ demiş. Yaşlı kadın da ‘Niye ağlamayacağım. Acıktım ama mamaliga yapmayı bilmiyorum. Ayol in de, nasıl mamaliga yapacağımı öğret bana’ der. Kız, yaşlı kadına (mamaliga yapmayı) öğretmek için yere iniyor. Yaşlı kadın kıızı yakalıyor. Padişahın oğlu gelip kıızı alıyor ve bir büyük düğün yapıyor.”

“Anası yapıyor pitayı, o koyeer torbasına, da çekedeer gitmää. Çok-mu gitmiş, az-mı gitmiş, buluyor bir adam iki muntä **mamaliga** iyirmiş, da hep dârmış: ‘doymaycäm” (Moşkov, 1904a: 106). “Annesi ekmeği yapıyor. O, torbasına koyup yola çıkıyor. Çok mu gitmiş az mı gitmiş bir adama rast geliyor. Adam iki dağ mamaliga yermiş ve hep, ‘doymayacağım’ dermiş.”

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *mamaligayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir Türkün varmış bir çıraa, adı Yuvan-mış. Da yekmiş Türk bir pay booday. Tarlanın başında varmış bir armut aaci. Yollamış Türk Yuvanı, biçsin boodayı. Koymuşlar torbasına bir **mamaliga** bir baş-ta suvan. Almış Yuvan torbayı, gitmiş armut aacının altına, da bakmış, torbada ne var, **mamaliga**, bir baş-ta suvan, da demiş kendi kendinâ: ‘ne var torbada Yuvan? **Mamaliga**, bir baş-ta suvan. Yi Yuvan, yat, ta uyu Yuvan” (Moşkov, 1904a: 176). “*Bir Türk’ün bir çırağı varmış, adı da Yuvanmış. Türk, arazisine buğday ekmiş. Tarlanın başında bir armut ağacı varmış. Türk, buğdayı biçsin diye Yuvan’ı yollamış. Çantasına da mamaliga ve bir baş soğan koymuşlar. Yuvan çantasını alıp armut ağacının altına gitmiş. Çantada ne var diye bakmış, mamaliga ve bir baş soğan. Yuvan kendi kendine, ‘Ne var torbada Yuvan? Mamaliga ve bir baş da soğan. Ye Yuvan, ye de yat uyu’ demiş.*”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *mamaligayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Adam şaş-beş kalmış. Nesoy kirağa, açan onda yokmuş bir dâ kızkardaş. Gitmiş karının ardına başçaya da görmüş bir boşça asılı bir fidanda. Alêr boşçayı, çözer onu, görer onun içindâ bir çölmek mercimek hem bir parça suuk **mamaliga**. Girer içeri makar avşam imeesini isin” (Çebotar, 2020: 42).¹¹⁸ “*Adam şaşırmış kalmış. Nasıl görümce? Onun bir kız kardeşi yokmuş ki. Kadının ardında bahçeye gitmiş ve fidanda asılı bir bohça görmüş. Bohçayı alıyor ve çözüyor, onun içinde bir çömlek mercimek ve bir parça soğuk mamaliga görüyor. En azından akşam yemeğini yesin diye içeri giriyor.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *mamaligayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Al Nasti Bakırlarnı

(...)

Çipirliktân kamçısı -

Şırka mı, sandın?

Borç fıçısı köşedâ -

(...)

İnce daldan kamçısı,

Kırbaç mı sandın?

Borç fıçısı köşede,

¹¹⁸ Masala, Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 181.

Şarap mı, sandın?

Şarap mı sandın?

Mamaliga sergendä -

Mamaliga rafta,

Limon mu, sandın?

Limon mu sandın?

(Çebotar ve Sırf, 2017: 28)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *mamaliga*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alıp torbasına bir parça **mamaliga**, gidiye Nastradin İsmaila. Uuriyê bir kırçmêya. O kırçmada bir boyar, idiktän sora, sofra yanında dinnenärmiş. Sofra üstündä salt biyaz ekmäân trofaları kalmış. Nastradin mayıl olmuş biyaz ekmää, ama istemää kıyışamamış. Çıkarıp torbasından bir parça **mamaliga**, çekediye o trofaları banmaa” (Çebotar ve Sırf, 2017: 195). “*Nasrettin Hoca çantasına bir parça mamaliga koyup İzmail'e gidiyor. Nasrettin bir meyhaneye uğruyor. O meyhanede bir boyar yemeğini yedikten sonra masanın yanında dinlenirmiş. Masanın üstünde sadece beyaz ekmeğin kırıntıları kalmış. Nasrettin beyaz ekmeğe hayran olmuş ama istemeye cesaret edememiş. Çantasından bir parça mamaliga çıkarıp o kırıntılara banmaya başlamış.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *mamaliga*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir taşlanmadık karı ep alırmış naşasından çüveni. Birde-ikide gelip istärmiş, ‘Naşa mari, versene bana gene senin o koldamca kuluplu çüvenini yapayım bir **mamaliga**’” (Koca, 2011: 166). “*Bir pasaklı kadın, vaftiz annesinden hep kazan alırmış. İkide bir gelip istermiş, ‘Mari anne, bana yine senin o güzel, kulplu kazanını versene. Yapayım bir mamaliga.*”

Değerlendirme

Tarih: Mısır unu geleneksel Gagauz mutfağında önemli yer tutmaktadır. Mamaliga, Gagauz mutfağının ayırt edici yemeklerinden olmasa da geleneksel mutfağın bir parçasıdır. Ekonomik zorlukların yaşandığı dönemde, buğday unu yerine mısır unu zorlukların yaşandığı dönemde yaygın bir ticari ve bir ölçüde de mecburi malzeme olmuş ve mutfak kültürü çerçevesinde kullanılmıştır. “Mısır, 19. yüzyılın ilk yarısında Besarabya’da sevilen ve önemli ticari ilişki kaynağıdır. Bucak’taki Türk

döneminde de mısır önemli bir tahıl ürünüydü” (Skalkovski, 1848: 109). Pavel Petroviç Svinin, 19. yüzyıl başlarında sıradan Moldovan halkın mısır unundan yapılan mamaliga yediklerini (1867: 219) söyler. Skalkovski (1848: 108) ve Zaşçuk (1862a: 462) 19. yüzyılın ortalarında Moldova’da yerli halkın ve göçmenlerin ana yemeğinin mısır unundan yapılan mamaliga olduğunu; bir köylünün mutfağında önemli yeri olup günde birkaç kez yendiğini belirtir. Mamaliga günümüzde de geleneksel Moldova mutfağının bilinen, tüketilen ürünleri arasındadır. Moldovan mutfağının bugün de karakteristik ürünlerinden olan mamaliga, “eskisi gibi büyük değil, daha küçük yapılmaktadır. Geçmiş dönemde, mamaliga, yemek kültürünün dışında ev hanımlarının becerikliliğinin değerlendirilmesinde de dikkat edilen bir unsurdur. Mamaliganın hamuru topak topak olursa ve kıvamı tutturulmazsa mamaligayı yapan kadının yeterli beceriye sahip olmadığı düşünülürdü” (K11).

Zelençuk, mamaliganın Gagauz mutfağına Moldovan etkisiyle girdiğini (1979: 200) söyler. Mamaliga yemeği, Bulgar, Ukrayna, Moldova, Romanya gibi Balkanlar ve Doğu Avrupa ülkeleri için adı, yapılışı ve sunumuyla ortaklık gösteren geleneksel yemeklerdendir. Bulgar kültüründe kaçamak olarak da adlandırılır. Bu adlandırmada Türkçenin etkisi görülür. “Bulgar kültüründeki *kaçamak* (Razlog¹¹⁹ bölgesinde *birkadan*) peynir ve domuz pastırmasıyla yenir. Kuzeybatı Bulgaristan’da *mamaliga* olarak adlandırılır ve hamuru daha sert yapıya sahiptir” (Vakarelski, 1977: 183). Mamaliga, Gagauzların mutfak kültürüne ise Bulgar ve Moldovan kültürlerinin aracılığıyla girmiştir. “Mamaliga yoksul ve çiftçi Gagauzların günlük yemeğinin sık tüketilen gıdasıydı” (Maruneviç, 2018: 231-232). Mısır unundan yapılan yiyecekler genel olarak yoksul kesimin yiyeceği olmuştur. Bulgar kültüründe de mısır unundan yapılan yiyecekler yoksulların ana yemekleri hâlini almıştır. Mısır unundan yapılan benzer yiyecekler Balkan göçmenlerinin etkisi olduğu düşünülebilecek olan Trakya bölgesi dışında, Anadolu’da mısırın yaygın olarak yetiştirildiği Karadeniz, özellikle de Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinde de yemek olarak tüketilmektedir. Bunların tüketimi (içerisinde peynir vs. olması, kıvamı) yöresel olarak değişebilmektedir.

Moşkov, Gagauzların mısır unundan mamaliga yaptığını; pişmiş hamurun iple kesildiğini (1902b: 32) söyler. Bu, mamaliganın komşu milletlerde de geleneksel sunum şeklidir. Moldovan kültüründe de aynı şekilde servis edilir (K11, K21).

¹¹⁹ **Razlog:** Bulgaristan’ın güneybatısında yer alan bir bölgedir.

Mamaliganın biraz soğuması beklenir ve sonra iple birkaç parçaya bölünerek servisi yapılır ve süt, peynir gibi ürünlerle yenir. Geçmiş dönemde günlük yemek arasında vazgeçilmezlerden olan mamaliga günümüzde de Gagauz mutfağında varlığını sürdüren geleneksel yiyecekler arasındadır.

Materyal: Mamaliganın malzemeleri şu şekildedir:

1 litre su

2 su bardağı mısır unu

1 çay kaşığı tuz.

Piştirilme Tekniği: Mamaliga ateşte tencerede yapılır. Kıvam alıncaya kadar karıştırılarak pişirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Mamaliga, örnek metinlerde günlük yiyecek menüsünün bir parçası olarak görülmektedir. Ayrıca yola çıkan kişilerin de yanına aldığı yiyeceklerden biridir.

2.1.1.8. Malay

Gagauz, Moldova ve Bulgar mutfağının geleneksel hamur işi işlerinden biri olan malay, mısır unuyla ya da buğday unu ve mısır ununun karıştırılmasıyla yapılan lapa kıvamında bir yiyecektir. Aynı zamanda mısır unundan yapılan ekmek için de bu adlandırma kullanılır. Malay “mısır ekmeği” Bulgar kültürü üzerinden Gagauz dili ve kültürüne girmiştir. Kelime ayrıca Rumencede *mălai* “mısır ekmeği, mısır unu” anlamıyla yer alır.

Örnek Metinlerde “Malay”:

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *malay*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidä-gidä yolda, adam acıkmış da demiş ooluna, ‘Hadi, çocuum, te o çalılık boyunda oturup biraz dinnenelim hem iyelim bir parça **malay**.’ ‘Oturalım, ama olaydı biraz katık o **malaya**...”” (Çebotar, 2019: 201). “Yol boyunca gide gide adam acıkmış, oğluna, ‘Hadi çocuğum, şu çalılığın kenarında oturup biraz dinlenelim ve bir parça mısır ekmeği yiyelim, demiş. ‘Oturalım ama mısır ekmeğinin yanında biraz yiyecek olsaydı’ demiş çocuk.”

“Bir çocuk büyüynän, bobası yollamış onu, kazanç aarasın kendinä. Almış torbasına çocuk bir **malay** da çıkmış evdän yola. Geçirkän gölün boyundan, işitmiş o bir ses...” (Çebotar, 2019: 232). “*Bir çocuk büyüdüğinde, babası onu para kazanması için yollamış. Çocuk çantasına bir mısır ekmeği koymuş ve yola çıkmış. Gölün kenarından geçerken bir ses işitmiş.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *malay*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Yıllar aşır ay-be-ay,	<i>Yıllar geçer ay be ay,</i>
Askerlikte diil kolay.	<i>Askerde değil kolay,</i>
Otpuskaya gelecäm -	<i>İzne geleceğim,</i>
Sen pişir sütlü malay .	<i>Sütlü mısır ekmeği pişir.</i>

(Çebotar ve Sırf, 2017: 101)

Sofiya Koca’nın derlediği masal metinlerinde yer alan *malay*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Bak, alatla’ - demiş kocası. ‘Tutmayasın bizi bütün gün aaç, zerem sabaa ekmää de yufkacaydı - ne o laana turşusu **malaylan**, büyük manca mı? Senincesine, büle imeklen çivçilik mi edilir? A, karı! Bulacan sen bir kere belanı!’” (Koca, 2011: 343). “‘*Bak, acele et. Bizi bütün güç ağaç edip bekletmeyesin. Zaten sabah yemeği de zayıftı. Ne o, lahana turşusuyla mısır ekmeği! Büyük bir yemek mi? Sence bu yemekle çiftçilik yapılır mı? A kadın! Bir gün belanı bulacaksın!*’”

Değerlendirme

Tarih: Mısır unundan yapılan ekmeklerin ve Gagauzlarda malayın yoksul kimselerin yiyeceği olarak görülmesi Gagauzlara özgü bir toplumsal düşünce değildir. “Hem Gagauzlar hem de Moldovanlar için mamaliga ve malay yoksulların karakteristik geleneksel yemeğidir” (Maruneviç, 2018: 238). Zelençuk da 19. yüzyılın sonlarında Besarabya’daki Gagauzların günlük yaşamına dair yiyecekler hakkında bilgi verirken buğday unu ve mısır unundan yapıldığını söylediği malaydan (1979: 200) bahseder. Mısır ununun, buğday ununa göre daha ucuz olmasından dolayı yoksul kesim, mısır unundan ekmek ve diğer hamur işlerini daha çok tercih etmek zorunda kalmıştır. Bu

durum, Balkanlar ve Besarabya’da da görülür. Örneğin, Pavel Petroviç Svinin, 19. yüzyılın başlarında Besarabya’da sıradan halkın mısır unu, tereyağı ve koyun peyniriyle yapılan *mamaliga* ve bunun dışında darıdan ve yine tereyağı ve koyun peyniriyle yapılan *malay* adında yemekler yaptıklarını (1867: 219); Apollon Aleksandroviç Skalkovski, Besarabya’daki göçmenlerin mısır lapası yediklerini (1848: 108) söyler. Bu sebeple benzer malzemelerle yapım ve pişirme tekniklerine sahip yiyecekleri Gagauz, Bulgar ve Moldova mutfaklarına dair kültürel etkileşime ve benzerliğe örnek olarak göstermek mümkündür. Örneğin, malayın Bulgar mutfağındaki karşılığı mısır unu, tereyağı, süt, yumurta ve koyun peyniriyle yapıp tavada fırına atılan *şupladır* (Derjavin, 1914: 93; Radeva, 1983: 291-292). Kuzeydoğu Bulgaristan ve Besarabya’da aynı koşullar altında gelişen Gagauz ve Bulgar mutfaklarının benzerliklere sahip olması doğaldır.

Malay günümüzde de Gagauz mutfağındaki yerini koruyan yiyeceklerden biridir. Ancak, sosyo-ekonomik gelişim ve yıllar içerisinde milletlerin mutfağında değişimler yaşanması sonucunda Gagauz mutfağında da değişim yaşanmış ve malayın tüketimi geçmiş dönemlere oranla azalmıştır.

Materyal: Geleneksel malayın malzemeleri şu şekildedir: Mısır unu, su, tuz, dereotu ve peynir.

Piştirilme Tekniği: Moşkov, malayın sadece mısır unundan yapıldığını; fırında ya da domuz yağı veya tereyağıyla bir tavada pişirildiğini (1902b: 30) söyler. Günümüzde de malay, tava veya tencerede kıvamı verilerek pişirilir. Kaynamış tuzlu suya yavaş yavaş mısır unu eklenip sürekli karıştırılır. Kek hamuru kıvamına gelene kadar un ilave edilir. Böyle pişirildikten sonra içine tereyağı, peynir ve dereotu eklenip iyice karıştırılır, sıcak servis edilir. Bu özelliğiyle mamaligadan ayrılır ancak temel malzemeler ve piştirilme tekniği bakımından benzerdir.

Örnek Metinlerde İşlev: Mısır unundan yapılan yiyeceklerin yoksul kimselerin tüketmesi durumu örnek metinlere de yansımıştır. Metinde, yola çıkan yoksul kimselerin yanında sadece malay vardır; yanında yiyecek başka bir şeyleri yoktur ve bu duruma hayıflandıkları görülür.

Ekmeğin adlandırılması ve kalitesinin belirtilmesinde hangi tahıl ürününden yapıldığı etkili olmuştur. Malay da yoksulluğu, maddi imkânsızlığı vurgulamak için kullanılmış, atasözü-deyime girmiştir. Örneğin, “Kaldık malaya/kaldık pazlamaya”

(Maruneviç, 2018: 216; Nikoglo, 2004: 105) ifadeleri yoksulluğu vurgulamak için kullanılmıştır. Gagauzların ana geçim kaynağının tarımcılık olduğu dönemlerde kötü ekonomik koşulların da etkisiyle ekmek çeşitleri ve diğer hamur işleri çokça tüketilmekteydi. Tarlaya çalışmaya giden kişi uzun bir ara vermemek için yiyecek ve içeceğini ya yanına alıyor ya da evden biri getiriyordu. Örnek metinde de çiftçilik yapan adama eşi malay verir ancak adam malayı beğenmez ve böyle bir yemekle insanın doyamayacağını söyler. Bu durum, malayın tek başına yetersiz bir besin olarak görüldüğünü gösterir ve metindeki olay da malayın halkın gözündeki yerinin yansımasıdır.

2.1.1.9. Kolaç

Düğün töreni, yortu, geçiş dönemi âdetleri ve yeni yıl gibi özel günlerde yapılan, genellikle yuvarlak¹²⁰, kabarık, üzeri ince hamur şeritleriyle örülü, buğday unundan yapılan bir ritüel ve tören ekmeğidir. Moşkov, tören ekmeğinin her zaman saf buğday unundan yapıldığını (1902: 30) belirtir. Kolaç, Gagauz ritüellerinin önemli bir parçası konumundadır. Kolaç ismi Slav dillerinden Gagauzcaya girmiştir.

Örnek Metinlerde “Kolaç”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da dädu deer: ‘năbacăn bizimnăn biz ihti’ar, git ta al taa islă bir körpă kuzu’. Cănavar da deer: ‘băn yiyecăm sizi, gitmeycăm çobana’. Dădu-da deer: ‘biz ihti’arıs, năbacăn bizimnăn, olmamıysın biză bir popaz?’ Cănavar-da soreer: ‘popaz ne yiyeer? Dădu-da deer: ‘popaz yiyeer **kolaç**’. Cănavar-da deer: ‘olurum popaz’. Dădu der ona: ‘dur săn burda, da băn gideyim yevă, komşulara sööleyim azırlansınar, yeni popaz gelecek’” (Moşkov, 1904a: 209). “Yaşlı adam, ‘Ne yapacaksın bizimle, biz ihtiyarız. Git de iyi bir körpe kuzu al’ der. Kurt da, ‘Ben sizi yiyeceğim, çobana gitmeyeceğim’ der. Yaşlı adam da, ‘Biz ihtiyarız, bizimle ne yapacaksın? Bize bir papaz olmaz mısın’ der. Kurt da, ‘Papaz ne yiyor?’ diye soruyor. Yaşlı adam da, ‘Papaz kolaç yer’ diyor. Kurt, ‘papaz olurum’ der. Yaşlı adam ona, ‘Sen burada dur,

¹²⁰ Kolaç genellikle yuvarlaktır ancak kolacın “ritüel, tören ekmeği” işlevi sebebiyle farklı törenlerde farklı şekilleri de yapılı. Örneğin, ölüm töreninde yapılan “merdiven kolacı” adını merdiven şeklinde yapılmasından almaktadır veya simitten daha büyük ve kabarık delikli kolaçlar da vardır.

ben eve gideyim de komşulara, yeni papaz gelecek hazırlansınlar diye söyleyeyim’ diyor.”

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Geçeer, bir-iki afta, adam deer karısına: ‘hadi mari, yapalım bir parça sofr’a. Karı-da der: ‘hadi’. Gideer adam dermenä, üüdeer bir çuval un, getireer yevä. Karı yapıyor bir fırın **kolaç**, bir fırın-da yekmek, kaynadıyor iki bakır-da laana” (Moşkov, 1904a: 222-223). *“Bir iki hafta geçiyor. Adam eşine, ‘Hadi mari, bir sofr’a kuralım’ diyor. Kadın da, ‘Hadi’ diyor. Adam değirmene gidiyor ve bir çuval un öğütüp eve getiriyor. Kadın da bir fırın kolaç, bir fırın da ekmek yapıyor; iki bakır da lahana kaynatıyor.”*

“Şindi geçeer biriki gün. O adamın-da kurbanı varmış. Yapıyor karısı **kolaçları**, gideerlar kliseya. Popaz başlıyor kurbanı okumaa. Hem okurmuş, hem yan gözlan **kolaçlara** bakarmış, da demiş o karıya: ‘ne biyaz **kolaçlarınız** var?’ Karı-da demiş: ‘ani, parinti, sän üüttüydün bizä bir çuval un, o undan yaptım bu **kolaçları**” (Moşkov, 1904a: 232). *“Bir iki gün geçiyor. O adamın bir (adanmış) kurbanı varmış. Karısı kolaçları yapıyor ve kiliseye gidiyorlar. Papaz, kurbanı okumaya başlıyor. Hem okurmuş hem de yan gözle kolaçlara bakarmış. O kadına, ‘Ne beyaz kolaçlarınız var?’ demiş. Kadın da, ‘Rahip (efendi) hani sen bize bir çuval un öğüttüydün ya, o undan yaptım bu kolaçları’ demiş.”*

“Da o çeketmiş gitmää. Gidärkan küü içindä, vermişlär ona bir **kolaç**. Almış **kolaci**, gitmiş o kurva-karıya, konak olmuş onda. O karı koymuş ona yekmek yisin. O-da çıkarmış o **kolaci**, da koymuş sofraya, da o karı sormuş ona: ‘nerdän aldın bu **kolaci**?’ O-da demiş: “bir küüdän geçärkan, yölmüş bir gelin, da orda verdilär” (Moşkov, 1904a: 260). *“O, yola çıkmış. Köyün içinden geçerken, ona bir kolaç vermişler. Kolacı almış ve o hafifmeşrep kadına gidip onda misafir olarak kalmış. O kadın, ona yesin diye ekmek vermiş. Adam da kolacı çıkarmış ve sofraya koymuş. Kadın, ‘Nereden aldın bu kolacı?’ diye sormuş. Adam da, ‘Bir köyden geçerken, bir gelin ölmüş, orada verdiler’ demiş.”*

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kirana deer Tukuya, ani o hazırlansın kaçmaa deyni cezadan. Pişirer Kirana bir büyük **kolaç**, angısının içinä koyêr bir bıçak hem bir testerecik. Ačan ertesi avşam gider Tukuya, verer ona kolacı da söleer ne var onun içindä” (Tanasoglu, 1959: 134). “*Kiran’a, Tuku’ya cezadan kaçması için hazırlanmasını söyler. Kiran’a içine bir bıçak ve testere koyduğu bir büyük kolaç pişirir. Ertesi akşam Tuku’ya gittiğinde ona kolacı verir ve içinde ne olduğunu söyler.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Ko olsun senin Tudorka.’ Bundan sora bir düün yapmış Nikolçuyulan Tudorkaa: dokuz küü aşırıdan çalgıcılar çalmış... Kırk fırın **kolaç**-ekmek harcanmış... On fıçı şarap içilmiş...” (Baboglu, 2011: 97). “‘Varsın senin olsun Tudorka.’ Bundan sonra Nikolçuyla Tudorka bir düğün yapmışlar. Dokuz köy öteden çalgıcılar çalmış... Kırk fırın kolaç ekmek yenmiş... On fıçı şarap içilmiş...”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Traka Türküsü, Hêy-hêy!

(...)

Tolokada kürtün,

Bacalarda tütün.

Pulukları düzün,

Sürgüleri düzün.

Sıra, sıra süütlär.

Şindi geldi

Koçitlär, koçitlerin

Karnı aaç

Ver, babu, **kolaç** hêy, hêy!..

(...)

Tarlan kar yığını,

Bacalarda tütün,

Pullukları hazırlayın,

Tırmıkları hazırlayın

Sıra sıra söğütler.

Şimdi geldi

Koç yiğitler, koç yiğitlerin

Karnı aç,

Ver nine bize kolaç, hey hey!

(Baboglu, 2011: 204-205).

Pipiruda Türküsü¹²¹

(...)

Ver Allahım yamurcuk,

Tarlalara çamurcuk,

Teknelerä hamurcuk,

Fırınnara somuncuk,

Uşaklara **kolaççık**.

(...)

Ver Allahım yağmur,

Tarlalara çamur,

Teknelere hamur

Fırınlara somun,

Çocuklara kolaç.

(Baboglu, 2011: 206)

Nikolay Baboglu'nun derlediği atasözlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kırk kaşık - kırık **kolaç**, kırık iynä, kırık kazma” (Baboglu, 2011: 136). “*Kırk kaşık, kırık kolaç, kırık iğne, kırık kazma.*”

Elene Koltsa'nın derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmiş o kayınnasına da istememiş fistan Länka için, ama istemiş tauk **kolaç** üstünä koymaa. Vermiş kayınnası ona bir büyük biyaz tauk. Adam almış tauu koltuuna da yollanmış evä. Länka sa bu vakit sobayı yakarmış hem kocasını İvançuyu uzaktan kollarmış” (Çebotar, 2020: 43). “*O kaynanasına gitmiş ve Lenka için fistan istememiş ama kolacın üstüne koymak için tavuk istemiş. Kaynanası ona bir büyük beyaz tavuk vermiş. Adam tavuğu koltuğunun altına koyup eve doğru yola çıkmış. Lenka ise o an sobayı yakarmış ve kocası İvançu'nun yolunu gözlermiş.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Surva, Surva Dikinä

Surva, surva dikinä,

Surva, surva dikine,

¹²¹ Türküye, Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Kvilinkova, 2011: 511.

Ver bir **kolaç** ipimä,
Bir da para elimä
Da gideyim işimä.
(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 64)

*Ver bir kolaç ipime,
Bir de para elime
Gideyim işime.*

Surva, Surva, Survaki

Surva, surva, survaki,
Kolacım iptä - iki:
Tatlısı - bay Vasildän,
Öbürü - Ay Vasildän.
(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 66)

*Surva, surva survaki,
Kolacım ipte iki,
Tatlısı bay Vasil'den,
Öbürü Aziz Vasil'den.*

Vay Kolacım

Vay, **kolacım**,
Kim seni pişirmiş?
Kim amuru yuurmuş?
Kabarmış belädan,
Büyümüş tavanadan.
(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 67)

*Vay kolacım,
Seni kim pişirmiş?
Hamuru kim yoğurmuş?
Kabarmış bele dek,
Büyümüş tavana dek.
(...)*

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Pişirtmiş karısına **kolaç**, almış bir oka rakı, azırlanmış, yola çeketmiş. Arada birkaç şeytan önüne çıkmış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 158). “*Karısına kolaç pişirtmiş, bir oka vodka hazırlamış ve yola çıkmış. Arada birkaç şeytan önüne çıkmış.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Düünä Karşı

(...)

Geldik kutlatmaklan

Gelinnen güveyi güzel yaşamaklan!

Ha oynaylım, din...

Düünä karşı, din, hopa-pa-pa!

Ha, kaynata, din...

Çık ayattan, din, hopa-pa-pa!

Ha, kayınna, din...

Çık **kolaçlan** din, hopa-pa-pa!

Çok saa olsun!

A şen olsun!

(Koca, 2011: 99)

Ay Kızım, Kızım

(...)

– Ay, kızım, kızım, nazlı da kuzum,

Gelmiş popazın da biri,

Vereyim seni.

– Ay, mamu, malü, ben gitmem ona.

Onun **kolacı** da çoktur –

İdiri bana.

(...) (Koca, 2011: 143)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kolaçla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidiy çocuk taa ileri dooru yoluna. Çok mu, az mı gitmiş - gene acıkmış. Kırıy o öbür **kolacı** em ikinci cevizi. O cevizin de içinde duury bir dünnää güzeli. Bu kız ilk

(...)

Geldik kutlamayla,

Gelin ve güveye güzel yaşamla!

Ha oynayalım, din...

Düğüne doğru, din hoppa-pa-pa!

Hadi kaynata, din...

Çık sofadan, din, hoppa-pa-pa!

Hadi kaynana, din...

Çık kolaçla, din hoppa-pa-pa!

Çok sağ olsun!

Ah şen olsun!

(...)

– *Ay kızım, kızım nazlı da kuzum,*

Gelmiş papazın biri,

Vereyim seni.

– *Ay anne! Anne ben gitmem ona.*

Onun kolacı çoktur,

Bana da yedirir.

(...)

kızdan taa güzelmiş. Ama o da, istediynen su, su bulunmamış ne çocukta, ne de yakınında, da o kız da öliy” (Koca, 2011: 254). “Çocuk daha ileriye doğru yola çıkıyor. Çok mu gitmiş, az mı gitmiş, yine acıkmış. O, öbür kolacı ve ikinci cevizi de kırıyor. O cevizin içinden bir dünya güzeli çıkıyor. Bu kız, ilk kızdan daha güzelmiş. Ama o da su istediğinde, ne çocukta ne de yakınında su yokmuş ve kız da ölmüş.”

“Da te geliyar küüye. Almanın şu burcu kokusu etişmiş erbir sokaa. İnsannar çıkan-çıkan olıylar. Epsi - büüyü-küçüü - şaşarmış: ‘Nası alma bu, va, ey?! Arabanın dolusu!’ Kesiyla almadan birkaç dilim, parçalıyla - epsiciine olsun datmaa, nece düün evinde **kolacı** daadıylar: epsine gelene dattırmaa” (Koca, 2011: 326). “İşte köye geliyorlar. Elmanın şu güzel kokusu tüm sokağa yayılmış. İnsanlar doluşuyorlar. Büyüğü, küçüğü hepsi, “Nasıl elma bu be, vay! Bir araba dolusu” diye şaşırmış. Dügün kolacı gibi tüm gelene tattırmak için elmadan birkaç dilim kesip doğruyorlar.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolaçla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Pipiruda Türküsü¹²²

Pipiruda gezäriz,

Gezäriz,

Allaha dua edäriz,

Edäriz:

– Ver, Allaşçım yaamurcuk,

Yaamurcuk

Tarlalara çamurcuk,

Çamurcuk,

Teknelerä amurcuk,

Amurcuk,

Pipiruda gezeriz,

Gezeriz.

Allah’a dua ederiz,

Ederiz.

– Ver Allah’ım yağmur,

Yağmur.

Tarlalara çamur,

Çamur.

Teknelere hamur,

Hamur.

¹²² **Pipiruda:** Diğer adı *germançu*, *germanço* olan, yağmur duası ritüelinde söylenen türkülerden biridir.

Fırinnara **kolaççık**,
Kolaççık.

Fırınlara kolaç,
Kolaç.

(Kvilinkova, 2011: 511)

Todur Zanet'in derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Vasilcik ta Brigadirdi

(...)

Bizim kolhoz zengineyecek,

Bizä da çok ekin verecek.

Bizä da çok ekin verecek,

Biz da sade **kolaç** iyececz.

(Zanet, 2017b: 384)

(...)

Bizim kolhoz zenginleşecek.

Bize çok ekin verecek.

Bize çok ekin verecek,

Biz de yalnız kolaç yiyeceğiz.

Değerlendirme

Tarih: Gagauz mutfağının da bir ürünü olan kolaç, Doğu Avrupa'nın geleneksel mutfak kültüründe yer almaktadır. Kolaç, Gagauz kültürüne ve diline Bulgarlar ve Bulgarca aracılığıyla girmiştir. Bulgarcada da *kolaç* “tören ekmeği, somun” anlamına sahiptir. Ukrayna kültüründe de *kolaç/korovay* “düğün ekmeği, somun” (Grinçenko, 1958: 285) yani bir tür tören ekmeği olarak yer alır. Türkiye’de göçmen ekmeği olarak da bilinmektedir. Türkiye’de bilinen şekliyle bu ekmek de yuvarlak ve kabarıktır ancak hamurdan yapılan örgü şeritler bu ekmekte bulunmamaktadır.

Yapıldığı özel güne, işlevine ve şekline göre kolacın çeşitli adlandırmaları vardır ve bu adlandırmalar genellikle yapıldığı gün veya ritüelin adıyla yapılan sıfat tamlamalarıdır. Örneğin, bebeğin 1. yaş gününde yapılan kolaca, “yaş kolacı”, emiş/yemiş töreninde damat tarafının gelin tarafına götürdüğü hediyeler arasında bulunan kolaca, “goda kolacı veya kaniska” (İsümbeli, 2017: 124) denir. Düğün için yapılan kolaca “düün kolacı”; cenaze töreni için yapılan kolaca “yol kolacı”¹²³,

¹²³ **Yol Kolacı:** Cenazelerde yapılan, mezarlığa giderken dağıtılan kolaçtır.

merdiven kolacı¹²⁴ veya pomana¹²⁵ kolacı”, cenaze törenini yöneten rahibe sunulan ve Mikail’e¹²⁶ yönelik olan kolaca, “arangil kolacı” (baş melek kolacı) gibi isimler verilmiştir (Nikoglo, 2004: 128).

Buğdayın insanlığın iptidai dönemlerinden beri öneme sahip olması, temel ihtiyaç olan beslenmeyi sağlaması, buğdaydan yapılan ekmeğe önem kazandırmıştır. Bereketin sembolü olan buğdaydan yapılan ekmek, birçok toplumda kutsal görülmesi sebebiyle doğum, evlenme ve ölüm gibi insan için hayatın önemli evrelerindeki âdetlerde önemli bir paya sahip olmuştur. Ekmeğin Hz. İsa’nın bedenini simgelemesi Hristiyan toplumların tören ve yortularında ekmeğin önemini daha da artırmış ve yüzyıllar boyunca da bu önem korunmuştur. Gagauzların ayrıca tarımla, çiftçilikle uğraşan halklardan biri olması da ekmek ve ekmek çeşitlerinin fazlalaşmasında ve özel anlamlar kazanmasında etkili olmuştur. Özellikle Doğu Avrupa halklarında ve Slavlarda görülen kolaç, hem dinin hem de kültürel etkileşimin izi olarak Gagauz kültüründe de yerini almış olabilir ancak, ekmekte evrensellik de söz konusudur ve Türk kültüründe de ekmek hem beslenme kültüründe hem de gelenek ve inanç boyutunda çok önemli bir yere sahiptir. “Tuz ekmek hakkı”, “ekmek, Kur’an çarpsın”, “fakirin ekmeği yenir, zenginin ekmeği yenmez”, “ekmek parası”, “ekmeğini yemek” şeklinde, birçok yemin, ant, atasözü ve deyim gibi sözlü ifadelerde ekmeğin yer alması, bugün dahi birçok Türk boyunda kız istemeye giderken verilmesi gibi ritüeller, bu önemi gösterir mahiyettedir.

Yaşamın çeşitli alanlarında ritüeller çerçevesinde yapılan ve bir çeşit tören ekmeği olan kolaç, günümüzde de yeni yıl ve düğün törenlerinde varlığını korumaya devam etmektedir. Kolacın geleneksel Gagauz düğünün bugün de yaşatılan unsurlarından biri olması, ekmeğin kutsallığına dair inançlarla bağlantılıdır. Türk mutfağında ekmek manevi açıdan birçok sembolik anlam ve kültürel işleve sahiptir, ekmeğin bu özellikleri geçiş dönemi ritüellerinde belirgin şekilde görülür. Örneğin, Kırgız Türklerinde, “Kız istemeye erkeğin annesi, yengesi ya da ablaları da gidebilir. Bu esnada başta ekmek olmak üzere, beraberlerinde çeşitli yiyecek maddelerinden oluşan bir bohçayı da götürürler” (Yüce ve Dosbayeva, 2007: 10) veya Türkmen

¹²⁴ **Merdiven Kolacı:** Merdiven kolacı adından da anlaşılacağı üzere yukarıda da belirtildiği gibi merdiven şeklinde yapılır ve merdiven şeklinde yapılmasındaki sembolizm merdivenin göğe, cennete yükselişte aracı olarak görülmesi işlevindedir.

¹²⁵ **Pomana:** Sadaka; anma.

¹²⁶ Mikail, Ortodoks Hristiyanlığında baş melek olarak görülür.

Türklerinde, “Dünürçüler kız evine tuz götürür ve kız evinde ekmeğe banarak yerler. Türk kültüründe önemli bir yeri olan tuz, bereket ve bolluk sembolü olarak görülür. Yeni yuvanın birliği ve dirliği için dünürçüler, kız istemeye tuza banılmış ekmek yiyerek başlar. Kız istemeye ekmek ya da şeker ile gidilir. Ekmek bolluk, şeker ise ilişkilerin tatlı olması içindir. Bir yerde iki düğün varsa çileli olmasın diye birbirlerine ekmek verirler” (Gökçimen, 2010: 156). Ekmek birçok kültürde bolluk ve bereketi ifade eder, geçiş dönemi âdetlerinde önemli işleve sahiptir. Örneğin, Gagauzların komşuları olan Bulgarların, Moldovanların ve Ukrainlerin de geleneksel düğününde düğün ekmeği ana unsurlardan biriydi.¹²⁷ Kaynaklardaki bilgilere göre, “Bir Gagauz düğünü, doğanın ve sonsuz yaşamın gücünün sembolü olarak hamur ritüeliyle, yani ekmek pişirmeyle başlar. Ritüel amaçlı on büyük kolaç yapılırdı. İlk düğün ekmeği özel bir ciddiyetle pişirilirdi. Mayalı hamurun şişme ve büyüme oranı gelecekteki ailenin refahını, servetini ve doğurganlığını sembolize eder” (Maruneviç, 2018: 218; Kuroglo, 1980: 58; Soroçanu, 2020: 102). Kolaç bir nevi yeni bir ailenin doğuşunun güçlü bir sembolüdür. Birçok halkta evlilikle ilgili dönemde ekmeğe dair inanışlar bulunmaktadır. Zelençuk, Slav düğünlerindeki kolacın damat veya gelinin başının üstünde kırılması âdetini, antik zamanlarda Tanrılara hayvan kurbanıyla birlikte ekmek de sunulmasının izi olarak görmektedir (1959: 34-35). Gagauz düğünlerinde de görülen, sembolizmle örülü bu âdetin temelinde din ve eski inanışların yattığını söylemek mümkündür.

Materyal: Kolacın hamuru için gerekli malzemeler:

300-350 gram un

$\frac{3}{4}$ su bardağı süt

1 yumurta

30-40 gram tereyağı

Vanilya

2 kaşık şeker

$\frac{1}{2}$ çay kaşığı tuz

Maya.

¹²⁷ Slav düğünlerinde kolacın işlevi ve sembolizmi için bk. Gura, 2011: 341-344.

Piştirilme Tekniği: Sinilerde fırında piştirilmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Kolaç, Gagauz düğününde en fazla sembolizm ve işlevselliğe sahip unsurlardan biridir. Örnek metinlerde de düğün ve ölüm gibi geçiş dönemi ritüellerindeki işleviyle yer almaktadır. Moşkov'un derlediği metinde elinde kolaçla eve giren adama, eşi, kolacı nereden aldığını sorduğunda, "Bir küüdän geçärkan, yölmüş bir gelin, da orda verdilär" (Bir köyden geçiyordum, bir gelin ölmüş orada verdiler) yanıtını alır ve bu yanıt, ölüm için kolaç piştirildiğini gösterir. Bu dönemde, sembolizmlerle örülü arangil kolacı, merdiven kolacı gibi çeşitli kolaçlar yapılır. Ancak, metin bağlamında ele alınacak olursa kolacın türü belirtilmemiştir.

Gagauzları diğer Hristiyan toplumlardan ayıran bir özellik, kurban âdetinin olmasıdır ve kurban kesim gününde "kurban kolacı" yapılmaktadır. "Gagauz kurbanlarının adları: *Adanmış Kurban*¹²⁸, *Cannı Kurban*¹²⁹, *Küüyün Kurbanı*¹³⁰, *Evin Kurbanı*¹³¹'dir. Hristiyanlık sonrasında, kurban âdetine bu dinle ilgili olanlar da eklenmiştir: *Steonuzluk Kurbanı*¹³², *Allahlık Kurbanı*¹³³, *Klisä Kurbanı*¹³⁴, *Paskelledän Kaarä*, başka büyük kilise günlerinde *Petrov*, *İvan*, *Nüklay*, *İliya* vs. kurban kesildi" (Zanet, 2017a: 15). Hristiyanlık sonrası giren kurban âdetleri ise Hristiyanlıkta bulunmamaktadır ancak Gagauzlarda bu kurbanlar kesilmektedir. Örnek metinlerde doğrudan "kurban kolacı, kurban ekmeği" olarak geçmese de bu kolacın da örneği yer alır. Gagauzlar eskisi gibi çok olmasa da Hıdırellez'de, diğer özel günlerde ve adak olarak kurban kesmektedir. Valentin Moşkov'un derlediği metinde de kurbanı olan adamın eşinin hazırlık olarak kolaç yani kurban kolaçları yaptığı görülür. Kolaç türlerinden biri olan kurban kolacı, Moşkov'un verdiği bilgilere göre, buğday unundan ve kuru üzümlü ve yuvarlak olarak yapılmaktadır. Ayrıca, ekmeğin üst kısmında haç bulunmaktadır (Moşkov, 1902b: 44-45). Gagauz

¹²⁸ **Adanmış Kurban:** Adak sonucu kesilen kurbandır.

¹²⁹ **Cannı Kurban:** İnsanların ve hayvanların sağlığı için kesilen kurbandır.

¹³⁰ **Küü Kurbanı:** Köyün sağlık ve refahı için kesilen kurbandır. Günümüzde "Klisä Kurbanı" da denmektedir.

¹³¹ **Evin Kurbanı:** Evin inşa edilmesi sonrası kesilen kurbandır.

¹³² **Steonozluk Kurbanı:** Bu kurbanın ne zaman kesileceği, "Kilisede evlenirken, kurban kesilme günü kararlaştırılır. Papaz, sağdica steonozluk kurbanı için hangi günün gençler için uygun olduğunu sorar. Bu gün, Kasım, Hederlez (Hıdırellez) veya damatla gelinin adlarına uyan Ayozların (Azizlerin) günü (Aziz İvan, Aziz Nüklay, İliya, Konstantin ve Elena vb.) seçilir ve her sene aynı günde kesilir" (Zanet, 2017a: 20).

¹³³ **Allahlık Kurbanı:** İnsanın ve malın sağlık ve iyiliği için kesin kurbandır.

¹³⁴ Bk. Küü Kurbanı

kültüründe kolaç, kurban etinden yapılan yemekle beraber dağıtılmaktaydı. Örnek metinde şekli ya da süslemesine dair bir bilgi yer almasa da kurban kolacı sözlü halk kültürünün hikâye türüne yansımıştır. Nesne ve unsurların adlandırılmasında kullanıldığı özel günlerin etkisi olmuştur.

Metinlerde görülen kolaç türlerinden biri de doğrudan adı geçmese de, bağlamdan ortaya çıkan *kaniskadır*. Oğlu evlenecek olan kadından damadı düğün öncesinde kolaç ve üstüne koymak için tavuk ister. Bu, kaniskadır. Kaniska; doğum, nişan (Gagauzlarda söz, annaşmak, yavklı olmak da denir) ve düğüne davet gibi evliliğe¹³⁵ dair çeşitli törenlerde yapılan yuvarlak, kabarık bir ekmektir. Bu ekmeğin üzerine haşlanmış tavuk dik bir şekilde konur ve şarapla beraber ikram edilir. Kaniskayı diğer evlilik döneminde yapılan ekmeklerden ayıran en önemli özelliği üzerine konan tavuktur. “Kaniska ek süsleme olmaksızın yuvarlak, örülü kolaçtır. Bu terim, Yunanca *κάνισκα* ‘düğün misafirlerinin getirdiği yiyecek ve içecek’ kelimesinden ödünç alınmıştır ve Gagauz geleneğinde kaniskanın ritüelistik işlevleri önemli ölçüde genişlemiştir” (Soroçanu, 2014: 80). Kaniska mutluluk, sağlık ve bereketin sembolü olarak yapıp evli çifte verilirdi. Ekmek birçok kültürde bereketin sembolü olarak görülmektedir; tavuk ise Türk kültüründe barışın ve bereketin sembollerinden biridir. Emel Esin (2001: 172), tavuk ve horozun Türk kozmolojisinde barışın simgesi olduğunu söyler. Ayrıca, L. Sami Akalın, Türk düğünlerinde gerdekten önce damatla gelinin tavuk yemesi geleneği olduğunu; bunun da tavuğun bereketi sağladığı gibi bir inançtan geldiğini (1993: 124) belirtir. Gordlevski, Osmanlı düğün âdetlerinden bahsederken gelin ve damadın baş başa kaldığında gözlemeyle beraber tavuk yediklerini (1968: 101) belirtir. Gagauz düğün geleneği çerçevesinde ekmeğin üstüne koyularak hediye edilen *kaniska* adı Yunancadan Gagauz diline geçse de ritüelin sembolize ettiği inanış ve düşüncede Türk kültürünün izlerinin olduğu düşünülebilir. Moldova geleneksel düğün geleneklerinde de kolaç çeşitlerinin ve tavuğun önemli bir yeri vardır. Kolaçla beraber tavuk parçalanıp dağıtılır. Düğün yemeğinde tavuğun dağıtılmasının mutluluk getireceğine inanılıyordu (bk. Zelençuk, 1977: 279).

¹³⁵ Kaniska sadece evlilikle ilgili âdetlerde değil, doğum âdetleri çerçevesinde de yapılmaktadır. Örnek metinlerde ise evliliğe dair bir ritüelde geçtiği için sadece evlilik evrelerindeki işlevinden ve sembolizminden bahsedilecektir. Kaniskanın hem doğum hem de evlenme döneminde yapılması Gagauz inanışında kaniskanın refahı, mutluluğu ve bereketi sağladığına dair inanışın ve sembolizmin göstergesidir.

Moldova geleneksel düğününde Gagauz geleneğinden farklı olarak tavuk, kolacın üstüne konmaz, ayrı olarak konulurdu (K11, K21).

2.1.1.10. Kovrik

Simit şeklinde ancak susamsız yapılan bir tür mayasız ekmek çeşididir. Kovrik kelimesi Rumencede *covrig* “gevrek, simit, yuvarlak simit” anlamına gelmektedir. Ancak, Gagauzcaya Bulgarca *kovrig* “Noel’de yapılan yuvarlak küçük ekmek” (Georgiev, 2012: 512) anlamına gelen kelimedenden girmiştir. Rumence’ye de Bulgarcadan girmesi muhtemeldir. Bulgarca *kovrig* ise Türkçe *gevrek* adlandırmasıyla hem adlandırma hem de özellik bakımından benzerlik göstermektedir. Kovrik susamsız yapısıyla Kastamonu ve Rize’de kel simit denilen simitle benzerdir.

Örnek Metinlerde “Kovrik”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *kovrikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Popaz bir kerä Hocayı teklif etmiş toplasın ona **kovrikleri**, bak o etiştirämemiş beş-on yırak evä gitmää. Zaameti için Nastradinä topladı **kovriklerdän** yarısını adamış” (Baboglu, 2011: 11). “*Papaz bir kez Hoca’ya, gidemediği beş, on uzak eve gitmesini ve onun için simitleri toplamasını teklif etmiş. Zahmeti için topladığı kovriklerin yarısını Nasreddin Hoca’ya vermiş.*”

Değerlendirme

Tarih: Kovrik, genellikle özel günlerde -Slav kültüründen Gagauz kültürüne giren özel günlerde- yapılmaktadır, bu yanıyla ritüel ekmeği olarak görülebilir. Örneğin, yeni yıl sofralarında, hêy-hêy gezmelerinde¹³⁶, surva gezmelerinde¹³⁷, Gagauzların en büyük dinî yortularından Kolada yortusunda¹³⁸, “kolada gezen”¹³⁹ kişilere ikram

¹³⁶ **Hêy-hêy gezmek:** Yeni yılda gece yarısı gençler müzik eşliğinde gezer, evlerin avlusuna gelir, türkü söyleyip oynanırdı. Gezen kişilerin yaşı, sayısı şehirler, köyler arası farklılık göstermektedir. Örneğin, “Kazayak’ta ve Çadır-Lunga’da öğleden sonra küçük çocuklar, gece ise 3’er 4’er kişilik gruplarla gençler çıkmaktadır” (Soroçanu, 2006: 102).

¹³⁷ **Surva gezmek:** Yeni yılın ilk gününde küçük çocukların ev ev gezmesi âdetidir.

¹³⁸ Yeni yılın karşılandığı, Hz. İsa’nın doğumunun kutlandığı yortudur. Katolik Hristiyanlarca 25 Aralık’ta kutlanan Hz. İsa’nın doğumu, Ortodoks Hristiyanlarca 7 Ocak’ta kutlanır. Ortodoks Hristiyan olan Gagauzlar da 7 Ocak’ta kutlamaktadır.

¹³⁹ **Kolada gezmek:** Daha çok eski dönemde uygulanan, günümüzde de yaşatılmaya çalışılan âdettir. Kolada günü toplanıp gruplara ayrılan kişiler dolaşacakları mahalleleri paylaşır, Kolada türkülerini eşliğinde ev ev gezer ve ev sahipleri kolaç, kovrik gibi ürünler ikram eder ve harçlık verir. Verilen

edilir. Saha çalışması sırasında, bu yortuların günümüzde de yapıldığından dolayı kovrik yapımının da devam ettiği söylenmiştir (K4).

Materyal: Kovriğin hamuru için gerekli malzemeler:

300 gram un,

1 tatlı kaşığı şeker

1 tatlı kaşığı tuz

2 yumurta

10-15 gram maya

½ çay bardağı bitkisel yağ.

Piştirilme Tekniği: Hamur yoğrulup mayalandırıldıktan sonra şekillendirilip fırında pişirilmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Kovrik, pita, kolaç yortularda dağıtılan ekmek türlerindendir. Bazı yortularda papazlar ev ev gezip evi kutsar ve ev sahipleri teşekkür olarak kovrik, kolaç gibi ekmekler ikram eder. Örneğin, vaftiz yortularından 19 Ocak'ta kutlanan Ay Yordan, Yordan Günü ya da Büyük Ayazma olarak adlandırılan büyük kış yortusunda “Papaz, kilisede kutsanan suyla ev ev gezer ve evi, yapıyı kutsardı” (Soroçanu, 2006: 33). Buna karşılık olarak da ev sahipleri ikramda bulunurdu. Örnek metinde de papaza verilen kovrikler ve papazın uzaktaki evlere gidemediği için kovrikleri alamadığı; bu sebeple Nasreddin Hoca'dan yardım istediği görülür.

2.1.1.11. Baklava

Türk mutfak kültürünün en yaygın olarak bilinen şerbetli tatlılarından.

Örnek Metinlerde “Baklava”:

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *baklavayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bu sefer izmetçilər **baklava** tepsisini önä sürmüşlər. Ev saabisi genä çeketmiş baarmaa, “Siz ne sersem eriflârsiniz ba! Aaç karına tatlı manca inir mi?””

kolaçlar bir sopa/çubukta toplanmaktadır. “Eski vakitlerde Gagauzlarda kolada gezmek pek yaygındı. Çocuklar, gençler ve kimi yerlerde evli erkekler buna katılırdı. Daha sonra kolada gezmeye sadece çocuklar ve gençler katılmaya başlamıştır” (Soroçanu, 2006: 26).

(Tanasoglu, 1959: 156). “*Hizmetçiler bu sefer de önüne baklava tepsisini koymuşlar. Ev sahibi yine bağırmağa başlamış, ‘Siz ne sersem insanlarsınız be! Aç karnına tatlı yenir mi?’*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *baklavayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Düündäydi bütün memleket da bän da oradaydım, karıda oturdum, çok türlü mancalar idim, şaraplar içtim. Evä da bir çanak **baklava** mancası verdilär, ama gelirken önümä çıktı te bu bizim kalın suratlı İvançu.” (Baboglu, 2011: 35). “*Bütün memleket düğündeydi. Ben de oradaydım. Kadında oturdum, çok türlü yemekler yedim, şaraplar içtim. Eve de bir çanak baklava verdiler ama gelirken önüme işte bu utanmaz İvançu çıktı karşıma.*”

Değerlendirme

Tarih: Türk kültüründe tatlılar bölgesel farklılıklarıyla büyük bir çeşitlilik gösterir. Uluslararası gastronomide tatlılar arasında karakteristik yere sahip olan baklava, ince açılan yufkanın arasında fıstık, ceviz, fındık vb. ürünler konulup üzerine şerbet dökülen geleneksel Türk tatlısıdır. Baklava, Bulgaristan’daki Türk halklarının mutfak kültüründe de yer almaktadır. Marinov, Bulgaristan’daki Türklerin baklava ve kadayıf gibi tatlıları yapmayı sevdiğini (1956: 292) söyler. Baklava, Besarabya Gagauzlarının Bulgaristan’daki yaşadığı dönemden, Bulgaristan Gagauzlarının da diğer Türk halklarıyla beraber yaşamasıyla Gagauz kültürüne girse de 19. yüzyılın başlarında Bulgaristan’dan göç etmek zorunda kalan Gagauzların mutfak kültüründen çıkmıştır. Günümüzde bilinen bir tatlı olsa da Gagauz mutfağının aktif unsurlarından biri değildir. Metinlerde görülen örneklerden birinin de Türk kültür ve edebiyatının ortak fıkra karakterlerinden Nasrettin Hoca’ya ait fıkra olması, kültürel etkileşim çerçevesinde baklavanın Gagauz halk edebiyatına girdiğini göstermektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Geleneksel sofralarda yer alması dışında tatlılar kutlama anlarının da önemli zenginliklerindendir. Düğünler, geçiş dönemi âdetleri içerisinde insan hayatının önemli törenlerinden biridir ve düğünde verilen ziyafet, yemeğinden tatlısına kadar düğünün tamamlayıcı unsurlarıdır. Örnek metinlerde de baklava bu özelliğiyle yer almaktadır.

2.1.1.12. Bulamaç/Blamaç

Unun yağda kavrulması ve sıvılaştırılmasıyla yapılan bir yemektir.

Örnek Metinlerde “Bulamaç”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bulamaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Nerdä Peti, Neredä

(...)

Blamaç kaynakêr, tuz isteer.

Bulamaç kaynıyor, tuz ister.

Çocuk canı kız isteer.

Oğlanın canı kız ister.

Blamaç kaynakêr kapaksız,

Bulamaç kaynıyor kapaksız,

Peti oynêr kalpaksız.

Peti oynuyor kalpaksız.

(Tanasoglu, 1959: 88)

Gavril Gaydarcı’nın derlediği atasözlerinde yer alan *bulamaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bulgur-**bulamaç** isin, [ama] gönülü cömert olsun” (Çebotar ve Sırf, 2017: 225).

“*Bulgur bulamaç yesin ama gönlü bol olsun.*”

Değerlendirme

Tarih: Ekilebilir tarımla uğraşılması sonucunda Gagauz mutfağında tahıl ürünlerinin işlenmesiyle elde edilen ürünler birçok yemeğin ana veya yan elementi olmuştur. Buğday ve mısırın işlenmesiyle yapılan un da hem soslarda hem de yemeğin yapımında etkin maddedir. Gagauzların özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar büyük ekonomik zorluklar yaşaması mutfak kültürüne etki etmiştir ve bu sebeple pratik, kolay ve az malzemeye yapılan yemeklere sofrada yer açılmıştır. Türk kültüründe çeşitli tahıl ürünlerinden koyu çorba veya akışkan, kalın kıvamlı yemekler yapılmış; cıvık, lapa yapısı sebebiyle bu yemeklerden biri *bulamaç* olarak adlandırılmıştır. Gagauz sofrasındaki *bulamaç* da unun yağda kavrulmasıyla yapılan yemeklerden biridir. *Jantra* diye de adlandırılır. Maruneviç bu yemeği *uuma çorba* (2018: 224), Moşkov, *uma çorba* (1902b: 32) adı altında ele almış; buğday unu ve sudan yapıldığını söylemişlerdir. Nikoglo, bulamacın kabuğu çıkarılmış buğday yani

bulgurdan da yapıldığını (2004: 105) belirtir. Anadolu kültüründe de hem yemek hem de tatlı olarak buğday unundan yapılan bulamaç, adlandırma ve yapım tekniği olarak Gagauz ve Anadolu Türk kültürü arasındaki kültürel ortaklıklardandır. Genellikle yoksullukla savaşılan dönemlerde tercih edilmek zorunda kalınan bir yemek olan bulamaç, günümüzde sık olarak yapılmamaktadır. Bu da, sosyo-ekonomik dinamiklerin besin kültürüne etkisiyle açıklanabilir.

Materyal: Buğday unu veya mısır unu ve tereyağı, su veya süt.

Piştirilme Tekniği: Ateşte üzerinde, tencerede pişirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Bulamaç fazla malzemeden oluşmaması sebebiyle yoksullar arasında popüler bir yiyecekti. Bunun yansıması atasözünde görülür. “Bulgur-bulamaç isin, [ama] gönülü cömert olsun” atasözünde bulamaç, kimlik olarak yoksullukla özdeşleştirilmiş ve Gagauz toplumunda bulamacın yoksulun yiyeceği olarak kodlanmış olduğunu göstermektedir.

2.1.1.13. Tarana

Tarhana çorbası.

Örnek Metinlerde “Tarana”:

Włodzimierz Zajackowski’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *taranayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

İki samannık samanım var

İki samanlık samanım var,

İki karıdan amanım var

İki kadından amanım var.

Birisi **tarana** pişiri

Biri tarhana pişiriyor.

Biri burunu şişiri.

Biri burnunu şişiriyor.

(Zajackowski, 1965: 51)

Gavril Gaydarcı’nın derlediği atasözlerinde yer alan *taranayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Piinir olsa, **tarana** yaparız, ama un yok” (Çebotar ve Sırf, 2017: 266). “*Peynir olsa tarhana yaparız ama un yok.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *taranayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Tarana taşıy - kaşık yok,

Uşak aalüy - beşik yok.

Tarana taştı - imek yok,

Anasının südü yok.

Tarhana taşıyor, kaşık yok,

Çocuk ağlıyor, beşik yok.

Tarhana taştı, yemek yok,

Anasının sütü yok.

(Koca, 2011: 29)

Değerlendirme

Tarih: Tarhana günümüz Gagauz mutfağında unutulmuş yemeklerden biridir. Kaynaklar içerisinde yalnızca Moşkov bu çorbadan bahsetmiştir (bk. Moşkov, 1902b: 32). Maruneviç de isim olarak yer vermiş ancak o da kaynak olarak Moşkov'u göstermiştir. Saha çalışması sırasında da tarhananın günümüzde bilinmediği tespit edilmiştir.

Materyal: Buğday unu, su, lor peyniri.

Piştirilme Tekniği: “Buğday unu ılık suda pişirildikten sonra üç gün mayalanmaya bırakılır sonra tekrar su eklenir ve hamur yapılır. Bu hamur da kurutulup misket büyüklüğünde küçük toplar yapılır sonra lor peyniriyle beraber çorba yapılır” (Moşkov, 1902b: 32).

Örnek Metinlerde İşlev: Metinlerdeki tarhana örnekleri çorbanın kültürel işlevine dair inceleme yapmaya imkân vermemektedir.

2.1.2. Hayvansal Ürünlerle Yapılan Yiyecekler

2.1.2.1. Kaurma/Kavurma

Sıcak veya soğuk olarak tüketilebilen kavurma geleneksel Gagauz ve Türk mutfağının en bilinen et yemeklerinden biridir. Türkiye'dekinden farklı olarak Gagauzların Hristiyan olmaları sebebiyle kuzu, koyun eti dışında domuz etinden de kavurma yapılmaktadır.

Örnek Metinlerde “Kaurma/Kavurma”:

Valentin Moşkov'un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *kaurma/kavurma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmişlär çobana, selam vermişlär, selamdan sora demişlär: ‘Yok-mu bir **kaurmalın?**’ O da demiş: ‘Yok, bän ölä gelenä-geçenä koyun kesecek olsam,

şindiyyadan koyun kalmazdı', çıkmışlar, gitmişlär (Moşkov, 1904a: 2). “Çobana gitmişler, selam vermişler. Selamdan sonra, ‘Yok mu bir kavurmalığın?’ O da, ‘Yok, ben öyle gelene geçene koyun kesecek olsam, şimdiye dek koyunum kalmazdı’ demiş. Çıkmış gitmişler.”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kaurma/kavurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Yaarın, üülenä dooru, getiräsin bir karpuz, ani dışansı olsun buzlu, içindä dä kaynasın koyun **kaurması**’ Gelmiş adam da aalaşmış karıya, ‘Padişaa şaştı ne istesin. Şindi dä isteer bir karpuz, ani dışansı olsun buzlu, ama içindä kaynasın koyun **kaurması**. Olur mu bu?’” (Çebotar, 2019: 211). “‘Yarın öğlene doğru dışı buzlu, içinde koyun kavurması kaynayan bir karpuz getiresin.’ Adam (eve) gelmiş, kadın ağlamış, ‘Padişah (iyice) şaştı. Ne istesin? Şimdi de dışı buzlu, içinde koyun kavurması kaynayan bir karpuz istiyor. Bu olur mu?’”

Lübov Çimpoeş’in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *kaurma/kavurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da koyunnar otlıylar. Vakit çok oldu, koyunnar(ı) toplıylar, yatacaklar bu daa içindä. Agası diy: ‘Adi keselim bir koyun, pişirelim bir **kavurma**.’ Kesiylär bir koyun, yapıylar bir **kavurma**. Karannık oldu. Geliy daadan bir ses, baarıy” (Çimpoeş, 1997: 121). “Koyunları olatıyorlar. Vakit geç oldu. Koyunları topluyorlar ve ormanın içinde yatacaklar. Ağabeyi, ‘Hadi, bir koyun keselim, bir kavurma pişirelim’ diyor. Bir koyunu kesiyorlar. Kavurma yapıyorlar. Karanlık olduğunda ormandan bir bağırma sesi geliyor...”

Sofiya Koca’nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *kaurma/kavurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çingene gidärmiş sokakça. Etişticään saadıcının ev uurunı, duymuş pek gercik sızırma kokusunu. Osaatçık başlamış aazının suları akmaa. Elbetki, bu uurıy saadıcına. Saadıcı, nasıl geçiy insan arasında, konuklıy kumesini: sofraya konulmuş epsinden: sucuk, bumber, sızırma, sıcak **kaurma** mamaligaylan; şarabı da unutmamışla: bir çölmek te serin şarap” (Koca, 2011: 175). “Çingene, sokak boyunca yürürmüş. Sağdıcının evinin civarına geldiğinde pek güzel bir sızırma kokusu alıyor. O an ağzının suları akmaya başlamış. Elbette ki sağdıcına uğruyor. Sağdıcı, nasıl

deniyor insan arasında, ‘vaftiz babası’ni konuk ediyor. Sofraya, sucuk, bumbur, sızırma, sıcak kavurma ve mamaliga hepsinden koyulmuş; şarabı da unutmamışlar, bir çömlek de soğuk şarap.”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kaurma/kavurma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bırda sa evremne azırlanmışla, sofrala üklü imek-içmek, büyük çüvennârlene **kaurma**. Kalkıy Todur Paraleu, aaç köpek gibi, gidiy evremnârlen etişiyle, tanışıyla. Tartur buyur ediy Paraleu sofraya, koyuyla onun önüne de bir çüven **kaurma**. Epsi evremne iyârmışle çüvennerden” (Koca, 2011: 203). “Burada ise Evremle (yemek yemek için) hazırlanmışlar, sofrada yüklü yiyecekler, içecekler ve büyük kazanlarda kavurma. Todur Paraleu aç köpek gibi kalkıyor ve Evremlerin yanına gidip onlarla tanışıyor. Tartur, Paraleu’yu sofraya buyur ediyor ve önüne de bir kazan kavurma koyuyorlar. Evremle beraber hepsi kazanlardan yemişler.”

“İki kardaş gidiyle koyunnarlan, büü de kalıy evde. Tepegöz kitliy portaları, sora koyıy bir büyük çüven su (anı düünnârde manca, **kaurma**, paça kaynadıyla - te osoy büyük) kotlona...” (Koca, 2011: 359). “İki kardeş koyunlarla gidiyorlar, büyüğü de evde kalıyor. Tepegöz kapıları kilitliyor sonra da ocağa bir büyük kazan (düğünlerde yemek, kavurma, paça kaynatılan o büyük kazan) su koyuyor...”

Değerlendirme

Tarih: “Eski Türklerde *kavurmak*, daha çok buğdayı kavurup kavut yapmak için söylenen bir deyimdir. Fakat bu sözün manası, bilhassa Batı Türkleri arasında biraz daha genişlemiş ve artık ‘*et kavurması*’ için de söylenmeye başlanmıştır” (Ögel, 1991a: 349). Batı Türklüğüne mensup Gagauzlarda da kavurma ilk anlamıyla pişirilmiş et manasını karşılamaktadır ve sıcak kavurma ve don (soğuk) kavurma şeklinde iki türdür. “Soğuk kavurma koyun etinden, daha az olarak sığır etinden yapılırken, domuz eti ve sakatat daha çok sıcak kavurma için kullanılır. Soğuk kavurma ileride kullanılmak üzere hazırlandığı için büyük bir tencerede pişirilir” (Kopuşçu, 2014b: 23).

Geleneksel ve karakteristik et türündeki yiyeceklerinden kavurma günlük yaşamdan özel günlere kadar Gagauz mutfağının sevilen ve kıymetli yemeklerindendir.

Kavurma günümüzde düğün, eğlence ve yortularda yapılmasıyla tören yemeği olarak da görülebilir. Derjavin, Besarabya bölgesi yemeklerinden bahsederken *kavırmı* (1914: 94) adıyla kavurmayı da sayar. Kavurma, Gagauzlar aracılığıyla Moldova mutfağı ve diline de girmiştir. “Moldova nüfusu arasında, *kaurma* terimi bölgesel bir karaktere sahiptir ve dağılımı cumhuriyetin güneyindeki topraklarla sınırlıdır. Moldova ağızlarında cāvırma “kızarmış domuz veya kuzu eti yemeği” anlamına gelir” (Nikoglo, 2004: 88). Kültürel ilişkiler sonucu dil ilişkileri meydana gelir. Kavurmanın da kültürel paylaşımın sonucunda hem Moldova dili ve kültürüne hem de uzun süre Türk varlığının bulunduğu ve bulunmaya devam ettiği Bulgaristan’ın diline ve kültürüne girmiş olması, bu etkileşimin bir sonucudur.

Materyal: Et, soğan, biber, tuz, baharat ve tercihe göre şarap.

Piştirilme Tekniği: Ateşte, tencerede pişirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde, kavurmanın genelde koyun etinden ve yemek ziyafeti çekilmek istendiğinde yapıldığı görülür. Genellikle koyun etinin tercih edilmesinin sebebi hayvancılıkla uğraşan Gagauzların eski dönemlerde daha çok koyun yetiştiriciliği yapmasındandır. Koyun etinden kavurma yapma geleneği günümüzde de devam etmektedir.

2.1.2.2. Slanina

Domuzun deri altı yağının baharatlarla fermente edilmesiyle yapılan, tuzlanarak kaplarda saklanan yiyecektir. Slanina yemeği ve adı Bulgar dili ve kültüründen Gagauz dili ve kültürüne girmiştir.

Örnek Metinlerde “Slanina”:

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *slanina*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sabahlen kalkıyor adam, başlıyor işlemää. Karı-da yapıyor o yahnıdan mancä, **slaninayı** pişireer, rakıyı koyer masa-üstünä” (Moşkov, 1904a: 250). “Sabahleyin adam kalkıp çalışmaya başlıyor. Kadın da o etten yemek yapıyor, slaninayı pişiriyor ve masaya votka koyuyor.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *slanina*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dermen saabi kurmuş kapan, da kapana **slanina** koymuş dadamık. Tilki, görüncä o slaninayı, hızlanıverer içinä, kapan kapanêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 120). “*Değirmenin sahibi bir kapan kurmuş, kapana da tadımlık slanina koymuş. Tilki o domuz pastırmasını görünce hızlanıp kapana giriyor ve kapan kapanıyor.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözlerinde yer alan slaninayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Slaninada** kakırdak aarêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 274). “*Slaninada kıkırdak arıyor.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan slaninayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Saa ol, saadıç’ - demiş, uçacıklarına da götürtydim imää, çok ii olacıdı, ölünce unutmıyacıdı senin cömertliini. Ver bir parça **slanina**, sucuk ta unutma, bir çanacık ta sızırma unutma koymaa” (Koca, 2011: 175). “‘*Sağ ol sağdıç. Çocuklarıma da yemek götürtydim çok iyi olacaktı. Bu cömertliğini ölene kadar unutmam. Bir parça slanina ver, sucuğu ve bir çanak da sızırma koymayı da unutma’ demiş.*”

Değerlendirme

Tarih: Slav mutfağından Gagauz mutfağına giren besin ürünlerinden olan slanina Slav ve Doğu Avrupa mutfağının geleneksel karakteristik yemeklerindendir. Bulgar ve Rumen kültüründe de *slanina* olarak adlandırılan ve domuzun deri altı yağından hazırlanan slanina yapım tekniğiyle pastırmaya benzer. Et, tuz ve baharatla salamuraya yatırılır. Slanina, Gagauz mutfağına 19. yüzyılda girmiştir. Moşkov, Gagauzların domuz yağını tuzlayarak kış mevsimi boyunca yetecek kadar muhafaza ettiklerini (1902b: 33) söyler. Rumen ve Bulgar kültüründe de domuzun deri altı yağının tuzlanıp muhafaza edilmesiyle hazırlanan slanina çok tuzludur (bk. Vakarelski, 1977: 186). Slanina günümüzde Gagauz, Slav ve Doğu Avrupa sofralarının aktif unsurlarından biridir.

Materyal: Domuzun deri altı yağı, tuz, sarımsak, kırmızı toz biber, kekik, kimyon.

Yapılma Tekniği: Slaninanın iki türlü yapım tekniği vardır. İlki, domuzun deri altı yağının tuz ve baharatla salamura edilip kaplarda saklanmasıdır. Diğer bir yöntem ise, etin önce haşlanıp daha sonra salamura edilmesidir.

Örnek Metinlerde İşlev: Slanina, örnek metinlerde günlük yaşam ait yemek olarak yer almaktadır.

2.1.2.3. Bumbar

Türkiye’de de bumbar adıyla bilinen, hayvanın bağırsağına et, baharat vb. doldurularak pişirilen yemektir. TDK sözlüğüne göre, bumbar ismi, Farsça “mebār, mubār” isminden Türkçeye geçmiştir. Kelimenin Gagauz Türkçesine girmesi ise Balkanlardaki Osmanlı dönemine uzanmaktadır.

Örnek Metinlerde “Bumbar”:

Sofiya Koca’nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *bumbar*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Saadıcı, nasıl geçiy insan arasında, konuklıy kumesini: sofraya konulmuş epsinden: sucuk, **bumbar**, sızırma, sıcak kaurma mamaligaylan; şarabı da unutmamışla: bir çölmek te serin şarap” (Koca, 2011: 175). “*Sağdıci, nasıl deniyor insan arasında, ‘vaftiz babası’ nı konuk ediyor. Sofraya, sucuk, bumbar, sızırma, sıcak kavurma ve mamaliga hepsinden koyulmuş; şarabı da unutmamışlar, bir çömlek de soğuk şarap.*”

Değerlendirme

Tarih: Türk kültüründe bağırsağın içinin doldurulmasıyla sucuk, bumbar gibi çeşitli besin ürünleri yapılmıştır. Hayvancılığın olduğu toplumlarda hayvandan bir bütün olarak faydalanılmaya çalışılır çünkü hayvan hem geçim kaynağı hem de besin aracıdır. Bu kapsamda hayvanın bağırsağı da doldurularak özellikle eti muhafaza etmek için kullanılmıştır. Türklerin hayvanın bağırsağını kullanarak çeşitli yiyecekler yapması asırlar öncesine dek uzanmaktadır. Örneğin, Dîvânu Lugatî’t Türk’te *togrıl* kelimesinin “et ve baharatla doldurulan bağırsak” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 887) anlamını karşılması 11. yüzyıl ve öncesi Türk mutfak kültüründe bağırsağın kullanımını göstermektedir. Gagauzlar da hayvanın bağırsağını sucuk, bumbar, baur gibi yiyeceklerin yapımında kullanmıştır. Gagauz mutfak kültüründeki bumbar, Anadolu’da da aynı adla bilinmekte ve bağırsağın içine et, pirinç veya bulgur, baharat doldurularak pişirilmesiyle yapılmaktadır. Aynı yapım ve pişirme tekniği Gagauzlarda da görülür. Gagauz mutfağındaki bumbar günümüzde de bilinmekte ve yapılmaktadır.

Materyal: “Domuz bağırsağı, böbrek, karaciğer, akciğer, soğan, pirinç ve baharat” (Malacılı, 2002: 161). Saha çalışması sırasında bağırsağın sadece et ve baharatla doldurulmasıyla da yapıldığı tespit edilmiştir (K7).

Piştirilme Tekniği: Ateş üzerinde, tencerede pişirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Bumbar, örnek metinlerde ziyafet sofrasının bir unsuru olarak yer almıştır. Bumbar örnek metinlere yaygın olarak aksetmemiş, günlük hayatta yer almasına rağmen, bir örnekte rastlanmıştır.

2.1.2.4. Sızırma

Domuz yağının eritilip kavrulmasıyla yapılan yemektir.

Örnek Metinlerde “Sızırma”:

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *sızırma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Üzüm aldım sepedä,

Üzüm koydum sepete,

Sızirmalar tepsidä,

Sızirmalar tepside.

Doorukladım skırtayı –

Samanı tepeledim.

Yâr oturur tepedä.

Yâr oturur tepede.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 109)

Sofiya Koca’nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *sızırma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çingene gidärmış sokakça. Etişticäân saadıcının ev uurunı, duymuş pek gercik **sızırma** kokusunu. Osaatçık başlamış aazının suları akmaa” (Koca, 2011: 175).

“Çingene, sokak boyunca yürürmüş. Sağdıçının evinin civarına geldiğinde pek güzel bir *sızırma* kokusu alıyor. O an ağzının suları akmaya başlamış.”

Değerlendirme

Tarih: Gagauz mutfağını diğer Türk dünyasının diğer mutfaklarından ayıran, karakteristik hüviyet kazandıran yemekler domuz etinin kullanıldığı yemeklerdir. Hristiyanlık inancına mensup Gagauzların sofrasında domuz etiyle yapılan yemekler önemli bir yer kaplar ve *sızırma* da bunlardan biridir. Sızırma etteki yağın eritilmesiyle yapılır ve bu işleme sızırma denir. Et çıtır çıtır olana kadar kavrulur.

Sızırma hem ana veya yan yemek hem de eti muhafaza yöntemidir. “Sığır, koyun ya da domuz kesildiğinde yağlar sızırılır (etleri ateşte kaynatarak yağı ufak etlerden ayırmak). Yağ ve etin karışık olan kısımları da sızırılır, yağ eridikten sonra *sızırmaları* çıkarılır ve kavanozlara doldurularak kapatılır. Kapalı kavanozlar bir yıla kadar mahzende saklanabilir” (Petrovici, 2009: 133). Aynı yöntem ve yemek *sızırma*, *sazdırma* adlarıyla Bulgaristan Gagauzları ve Bulgar kültüründe de görülür (bk. Marinov, 1956: 290, 296-297; Vakarelski, 1977: 186). Sızırma günümüzde de Gagauz sofralarının bir yemeği olarak varlığını korumaktadır. Anadolu’da da bu tür saklama ve hayvan yağının daha sonra yemeklerde kullanılma yöntemi, aynı adla ancak koyun etinden yapılarak mevcuttur.

Materyal: Domuzun yağlı eti, tuz, yağ.

Piştirilme Tekniği: Ateşte, tencerede pişirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Sızırma, örnek metinlere günlük yaşama ait sofranın bir parçası olarak yansımıştır.

2.1.2.5. Çullama/Çulama/Bulamaç Mancası

Un bazlı sosu olan et yemeğidir.

Örnek Metinlerde “Çullama”:

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *çullama*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Fırın dolu **çul[l]ama**,

Fırın dolu çullama,

Hasret oldum yârimä,

Hasret oldum yârime,

Yârim beni bulacak,

Yârim beni bulacak,

Halımı da soracak.

Hâlimi de soracak.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 101)

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çullama*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“İç kahırlanma, adam, üüleneden epsici azır olacak. Ben götürecem kıra imeeyi kendim. Amuru ben üürettim, katacam brazıcık ta papşoy unu paka, nasıl sen beeniysin, bir de tauk kesecem, yapacam onu da **bulamaç mancası**, nası balbokalılar

deyişler, **çullama** (Pakitsa kendi balbokalıymış)''' (Koca, 2011: 343). “‘Hiç kahırlanma adam, öğlene kadar hepsi hazır olacak. Ben tarlaya yemeği kendim getireceğim. Hamuru yoğurdum, biraz da mısır unu katacağım. Baba sen nasıl beğeniyorsan, bir de tavuk keseceğim ve bulamaç yemeği yapacağım; Balbokalıları nasıl diyorlar, çullama. (Pakitsa Balbokalıymış.)'''”

Değerlendirme

Tarih: Çullama un bazlı sosun eklendiği yemeklerden biridir ve aslında Gagauz mutfağına Rumen ve Moldovan mutfaklarıyla yaşanan etkileşim sonucu girmiş ancak yaygın olarak bilinmeyen yemekler arasındadır. Romanya mutfağında *ciulama/çulama* olarak adlandırılan yemek, unun tereyağı ve et suyunda kavrulmasıyla elde edilen yoğun ve kıvamlı beyaz renkteki sosa başka bir tavada kızartılmış kuşbaşı doğranmış tavuk eti veya sığır eti eklenerek pişirilir. Et dışında mantar ve sebzeler de eklenir (bk. Marin, 1957: 156). Günümüzde Romanya ve Moldova mutfağında un kavurmak yerine ekşi krema da kullanılmaktadır.

Nikoglo, bazı Gagauz köylerinde, Ukrayna'nın Odessa şehrinin Reni bölgesindeki Kotlovina (Balboka) köyünde bu yemeğin yapıldığını (2004: 77) belirtir. Moldova ve Rumen mutfağındaki *ciulama/çulama* adlandırması Türk kültürünün etkisiyledir. Çullamak Anadolu ağızlarında “örtmek” anlamına gelir. Etin de yoğun ve kıvamlı sosla kaplanması bir nevi örtülmesi sonucu bu adlandırma kullanılmış olsa gerektir. Çullama yapım tekniğiyle Anadolu'da yapılan çullama köfte veya tavuğa benzemektedir ancak çullama köfte ve tavuktaki sos kaplama için kullanılırken, Romanya, Moldova ve Gagauz mutfağında hazırlanan sos etle karışım şeklindedir. Rumen ve Türk etkileşimi Balkanlardaki Osmanlı devrinde gerçekleşmiştir.

Rumenler, diğer Balkan milletlerinden farklı olarak, Osmanlı Devleti'nin doğrudan yönetimi altında olmamışlardır. İç işlerinde özerk ve bağımsız olan Eflak ve Boğdan Prenslığı, dış işlerinde Osmanlı Devleti'ne tabii olmuşlardır. Dobruca bölgesi ve Tuna boyu hariç, Türkler ile Rumenler bu topraklarda birlikte yaşamamışlardır. Osmanlı himayesindeki Rumen halkına ne dinini ne de dilini dayatmamış ve aynı zamanda dinlerini yaşamalarına da karışmamıştır. Bu iki milletin kültür ve dil etkileşimi bu açıdan bakıldığında Balkanlarda farklı ve özel bir konuma sahiptir (Gökçel, 2012: 69).

Önceki yüzyıllarda Türk hâkimiyetinin olduğu Romanya Dobruçası ve Gagauz köylerinin bulunduğu Ukrayna'nın Odessa şehri komşu bölgelerdir. Bölge geçmişten

günümüze Türk, Rumen, Slav kültürünün etkileşim koridoru olmuştur. Etkileşimin izi yemek gibi maddi kültür unsurunda da ortaya çıkmaktadır. Rumence *ciulama/çulama* hem kelime hem yemeğin yapım tekniği olarak Türk kültüründen Rumen kültürüne girmiştir. Ukrayna Gagauzlarının sofrasına ise Rumen mutfağı aracılığıyla girmesi muhtemeldir. Besarabya Gagauzlarında ise ağız farklılıkları sebebiyle izini sürmek zorlaşmaktadır çünkü bulamaç farklı bir yemekken, “bulamaç mancası” adı çullama yemeği için kullanılmaktadır. Ayrıca, Gagauzcanın en büyük sözlüğü *Gagauzça-Rusça-Romınca*’da *çullama* maddesi Rusça ve Rumence “hamur içerisinde pişirilmiş yemek” olarak açıklanmıştır. Rumence karşılığında *ciulama* yazılmaması yemeğin farklı tekniklerle de yapıldığına veya farklı yemeğe aynı adın verildiğine işaret eder. Ancak, metinlerde bu yemek hakkında verilen örneklerle bakıldığında Rumen mutfağındaki şekliyle yapıldığı görülür.

Çullamada un bazlı sos olması ve bu sosun Gagauz mutfağında sık kullanılması çullamanın adında farklılaşmaya, ağızlarda da çeşitli adlandırmalara sebep olmuştur. Söylenildiği gibi, etin karıştırıldığı sosun teknik olarak bulamaç yemeğine benzemesi, un bazlı sosun eklendiği yemeğe *manca* adının eklenmesinden dolayı *bulamaç mancası* diye de adlandırılır. Bu kullanımın örneği metinlerde de görülür her iki adlandırma aynı yemek için kullanılır. Çullama günümüzde Gagauzlar arasında yaygın şekilde yapılmasa da etkileşim sonucu sofralarına girmiştir.

Materyal: Tavuk veya koyun, kuzu eti, un, su, tereyağı, soğan, baharat.

Piştirilme Tekniği: Et ve un ayrı olarak hazırlanır ve kavrulan una, kızartılmış et eklenerek pişirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Çullama, örnek metinlerde “Tarih” bölümünde de değinildiği gibi Balbokalılara özgü yiyeceklerden biri olarak yansımıştır. Metin bağlamında tarlada çalışanların yanına götürülmek için yapılacak olması ise çullamanın günlük yaşamda tüketilen yemekler arasında olduğunu göstermektedir.

2.1.2.6. Sarma

Asma yaprağı veya lahanadan sarılan etli yemektir.

Örnek Metinlerde “Sarma”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *sarmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Nastradin hap-aaç gelmiş dostuna musaafırlää. Dostu da onu **sarmaylan** konuklamış. Hoca girişmiş da **sarmaları** ikişär-ikişär aazına atarmış...” (Baboglu, 2011: 6). “*Nasrettin Hoca epey aç şekilde dostuna misafırlığe gitmiş. Dostu da ona sarma ikram etmiş. Hoca sarmalara girişmiş ve ikişer ikişer ağzına atarmış...*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sarma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yapêr babu bir kerä **sarma** da atêr onnarı sobaya, fırına, pişinnär. Kedi, açıp sobanın kapaanı, çekeder datmaa **sarmaları**. Ama ölä dadını bulmuş **sarmaların**, ani dada-dada bitirer onnarı. Dädu-babu salettiynän fırına - yok **sarmalar**, çüven boş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 118). “*Yaşlı kadın bir keresinde sarma yapıyor ve sobaya, fırına atıyor da pişsinler. Kedi, sobanın kapağını açıp sarmaları tatmaya başlıyor. Ama sarmaların tadını öyle (güzel) bulmuş ki tada tada bitiriyor onları. Yaşlı adam ve yaşlı kadın fırından sarmaları almak istediklerinde, bakmışlar sarmalar yok, tencere boş.*”

Değerlendirme

Tarih: Türk mutfağının en bilinen ve geleneksel lezzetlerinden olan yaprak sarması Gagauz mutfağında ve komşuluk ilişkisi yaşanan milletlerin mutfağında da görülmektedir. Özellikle Balkanlar ve Doğu Avrupa milletlerinin mutfağında da yer alır. Gagauz mutfak kültüründe sarma asma yaprağından ve lahanadan yapılmaktadır. Gagauz kültüründe Moldovan etkisiyle lahana, yemeklerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Lahana sarması yapılması da Moldovanlarla etkileşimin sonucudur. Maruneviç, lahana dolmasının Güneydoğu Avrupa mutfağı için uluslararası geleneksel yiyecek olduğunu (2018: 233) belirtir. Asma yaprağının kullanılması ise bölgedeki bağıcılık sebebiyledir, bu da coğrafi bölgenin yeme kültürüne etkisine örnek gösterilebilir.

Türkiye’nin de farklı bölgelerinde asma yaprağı, lahana, pazıdan çeşitli boy ve iç harcının farklılık gösterdiği sarmalar yaygın olarak bilinir ve yapılır. Türk kültürünün etkisiyle Balkan ve Doğu Avrupa mutfağına giren sarma, adıyla da bölgedeki dillere girmiştir. Bulgarcaya *sarma*, *sarmi*, Rumenceye *sărmăluța* ve *sarmale* olarak girmiştir. “Sarma ve biber dolması Besarabya Bulgarları, Rumenler ve Moldovanlar ile Romanya’da da yaygındır. Rumen ve Moldovan pişirme tekniği temel olarak Gagauz, Türk-Balkan pişirme tekniğiyle ortaklık gösterir” (Nikoglo, 2004: 87).

Birçok mutfağa giren sarma, formuyla milletlerin mutfağında karakteristik sarma çeşitlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Moldovan mutfağındaki sarma Türkiye’de yapılan sarmaya göre daha dolgun ve bohça gibidir. Ayrıca, “harca pirinç yerine mısır irmiği koyma ve sarmanın harcına sululuk katması için ince kıyılmış lahana eklenmesi Moldova mutfağı için karakteristiktir” (Nikoglo, 2004: 87). Bulgar mutfağında da hem asma yaprağı hem de lahanayla sarma yapılır. Bulgar sarması da Türkiye’dekine oranla daha dolgun olabilmektedir. Sarma, Gagauz kültüründe genellikle özel günlerde bir ziyafet yemeği olarak yapılmaya devam edilen, geleneksel mutfağın önemli yemeklerinden biri konumundadır.

Materyal: Asma yaprağı veya lahana, kuzu veya dana eti, pirinç (geleneksel tarifte bulgur), yağ, baharatlar, soğan, biber salçası.

Piştirilme Tekniği: Ateşte, tencerede piştirilmektedir. Eski dönemde kerpiç fırınlarda piştirilmekteydi.

Örnek Metinlerde İşlev: Gagauz kültüründe sarma gündelik yaşamın yiyeceği olması dışında özel gün ve yortularda verilen ziyafetlerin de önemli bir ögesidir. Örnek metinde, misafirlğe giden Nasrettin Hoca’nın sarmayla karşılanması, ikram edilmesi de sarmanın misafir ağırlamalarda da yapılan özel bir yemek olduğunu göstermektedir. Özel gün ve yortularda sarmanın yapılmasının altında yemeğin zahmetli süreçlere sahip olmasının etkisi olduğu söylenebilir.

2.1.2.7. Dolma Biber

Biber dolmasıdır. Dolmalık bibere kıymalı harç doldurularak yapılır.

Örnek Metinlerde “Dolma Biber”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *bilmecelerde* yer alan *dolma biber*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dokuz popaz lokması

Geridän da sokması. – **Dolma biber**” (Baboglu, 2011: 139).

“Dokuz papaz lokması

Geriden de doldurulması. – *Biber dolması.*”

Değerlendirme

Tarih: Türk mutfağının karakteristik yemeklerinden olan biber dolması, Gagauzlarca da yapılmıştır. Sarma gibi dolma da Türk kültürü etkisiyle Balkan ve Doğu Avrupa mutfak kültüründe de görülür. Günümüz Gagauz mutfağında biber dolmasının yapımı ve tüketimi devam etmektedir.

Materyal: Dolmalık biber, kuzu veya dana eti, pirinç (geleneksel tarifte bulgur), yağ, baharatlar, soğan, havuç, biber salçası.

Piştirilme Tekniği: Ateşte, tencerede pişirilmektedir. Eski dönemde kerpiç fırınlarda pişirilmekteydi.

Örnek Metinlerde İşlev: Gagauz sofrasında gündelik yaşam ve özel günlerde yerini alan biber dolmasının örnek metinlerde tek örneği görülmektedir ve bu örnekte kültürel işleve sahip değildir. Biber dolması dolduruluş tekniğiyle bilmecelere konu olmuştur. Farklı örneklere sahip olmaması kültürel açıdan değerlendirmeye imkân vermemektedir.

2.1.2.8. Kesmä Çorba

Erişte çorbasıdır, pişirilirken içine tavuk eti de koyulmaktadır.

Örnek Metinlerde “Kesmä Çorba”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *bilmecelerde* yer alan *kesmä çorba*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Lupur-tupur kalgıttı,

Ayaklarını sarkıttı. – **Kesmä çorba**” (Baboglu, 2011: 140).

“Lambur lumbur hareketlendi,

Ayaklarını sarkıttı. – *Kesme çorbası.*”

Değerlendirme

Tarih: Gagauz mutfağında hamur işleri, ana yemek veya yemek içerisinde bir element olarak çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Kesme çorba denilen erişte çorbası da bunlardan biridir. Gagauz yemek kültüründe erişte çorbasına tavuk eti de eklenmektedir. Kesme çorbanın yapımı geçmişten günümüze devam etmekte; Gagauz mutfağında yerini korumaktadır.

Materyal: Tavuk, ev yapımı erişte, soğan, havuç ve baharat.

Piştirilme Tekniği: Erişte suda haşlanır; diğer ürünler pişirilir daha sonra birleştirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Metinlerde tek örneğinin bulunması sebebiyle kültürel inceleme imkânı vermeyen kesme (erişte) çorba, eriştenin yapılışıyla bilmecelelere konu olmuştur. Erişte hamurunun yapılışı ilk cümlede, eriştenin kesilmesi sonrası aldığı şekille de ikinci cümlede tasvir edilmiştir.

2.1.2.9. Paça

Tavuk, horoz ve domuz gibi hayvanların etinden, baş veya ayaklarından (paça) yapılan yemektir.

Örnek Metinlerde “Paça”:

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *paçayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Bän da sizinnän,’ - Horoz demiş. – ‘Beni da yaarın keseceymişlär: kartmışım artık, kullanamazmışım taukları, sadä bir sarmısaklı **paçaya** yaraşarmışım. Kararladım bän da kırlamaa” (Çebotar ve Sırf, 2017: 118). “*Horoz, ‘Ben de sizinleyim. Beni de yarın keseceklermiş. Artık kartmışım da tavukları kullanamazmışım, yalnızca bir sarımsaklı paçaya yaraşmışım. Ben de kaçmaya karar verdim’ demiş.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasözlerinde* yer alan *paçayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sarmısaa [h]esap edärsän, datsız **paça** iyecän” (Çebotar ve Sırf, 2017: 271). “*Sarımsağı hesap edersen tatsız paça yersin.*”

Değerlendirme

Tarih: Yortu ve özel günlerde çeşitli hayvan etlerinden yapılan paça, geçmiş dönemde ziyafet masalarının önemli bir parçası olmuş ve bir nevi tören yemeği kimliğine bürünmüştür. Paça tavuk, horoz, domuz gibi çeşitli hayvanlardan yapılsa da genellikle tavuktan yapılması tercih edilir. Maruneviç, de paçalar arasında tavuk paçasının en iyisi ve güzeli olarak bilindiğini (2018: 227) söyler.

Türkiye’de paça genellikle sıcak olarak servis edilip tüketilen bir yemektir. Gagauz mutfağında ise yaygın olarak paça, jöle kıvamında ve soğuk tüketilir. “Paçanın jöle halini alması için bazen jelatin kullanılır” (Petrovici, 2009: 145). Paçanın bu şekilde sunulması Slavlar ve komşuların etkisiyledir. Rus mutfağında *studen, holodets* olarak

bilinen ve Ukrayna mutfağında da görülen yemek, sığır veya domuzun baş ve paça etinin suyunun soğutularak jöle kıvamına gelmesiyle yapılır (bk. Pohlyobkin, 1988: 170). Bulgar mutfağında *paça* olarak adlandırılan yemek sıcak ve soğuk olarak iki şekilde de servis edilir. Derjavin de Bulgar mutfağından ve Besarabya Bulgarlarından¹⁴⁰ bahsederken domuz etinden yapılan ve *paça* denilen jöle kıvamlı yemeğin tüketildiğini (1914: 93-94) belirtir. Paça olarak bilinen yemek Moldova mutfağında *resol* olarak adlandırılır ve bu yemekte de etin suyu jöle kıvamına getirilir. Gagauz mutfağında yemeğin adı paça hâliyle kalsa da hazırlanış tekniğindeki değişim Bulgar ve Moldova etkisiyle olmuştur. Paça günümüzde de Gagauz mutfağının özel günlerinin önemli bir parçasıdır.

Materyal: Tavuk, horoz veya domuz eti, kafası veya ayağı (paça), sarımsak, tuz, baharat, soğan.

Piştirilme Tekniği: Ateşte, tencerede piştirilmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Paçanın, metinlerde kısıtlı örneğe sahip olması nedeniyle kültürel değerlendirme yapma imkânı kısıtlıdır.

2.1.2.10. Yuurt

Sütün işlenmesiyle yapılan kıvamlı süt ürünüdür.

Örnek Metinlerde “Yuurt”:

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *yuurt*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Varmış bir vakıta bir buzaaci çocuk, güdärmiş küü buzaalarını, da her gün alırmış birär çölmek **yuurt** kıra. Şindi o buzaaci çocuk deer bir kıza: ‘hadi mari kız, gidelim büün kıza buzaaları gütmää, da bän alacäm bir çölmek **yuurt** kıra, da iyeeris’. Kız demiş: ‘yalandıraysun’. Çocuk deer: “yalandırmayorum mari, tä bak torbamda, çölmek mamu koydu” (Moşkov, 1904a: 264). “*Bir zamanlar bir buzağı çobanı çocuk varmış. Köyün buzağılarını güdermiş ve kırdaki her gün yanına bir çömlek yoğurt alırmış. Şimdi o buzağı çobanı çocuk, bir kıza, ‘Hadi mari kız, bugün kıra buzağıları gütmeye gidelim. Ben bir çömlek yoğurt alacağım, kırdaki yeriz. Kız, ‘Yalan atıyorsun’*”

¹⁴⁰ Geçmiş dönemde yazılan birçok eserde Gagauzların da Bulgar olarak kaydedildiğini, sayıldığını unutmamak gerekir.

demiş. Çocuk, ‘Yalan atmıyorum mari, işte bak, çömlek çantamda. Annem koydu’ diyor.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *yuurt*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Gankayı Mamusu Vermedi

(...)

- Ganka mari, Ganke yavklum!

Hasta yapasın kendini,

İstääsin mamundan, istääsin,

Kuştan iyşi **yuurt** istääsin,

Ak balık kanı istääsin,

İstääsin da buldurasın...

(...) (Baboglu, 2011: 175)¹⁴¹

(...)

– Ganka mari, Ganka sevdiğim!

Hasta edesin kendini,

İsteyesin annenden, isteyesin,

Kuştan ekşi yoğurt isteyesin,

Ak balık kanı isteyesin,

İsteyesin de buldurasın...

(...)

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *yuurt*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Mayasız süttän **yuurt** olmaz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 259). “*Mayasız süttän yoğurt olmaz.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yuurt*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Açan ben cana yakın, onun için da bu bela geldi başıma. Senin için kaçındım, saadıç. Dedim, gideyim taa karannıcakkana da babu taa uyurkana çalayım bir çölmek **yuurt** ya kaymak. Vay! Vay-vay! Of!’” (Koca, 2011: 195). “‘*Cana yakın olduğumdan bu bela geldi başıma. Senin için bu sıkıntı çektim kardeş. Daha karanlıkken ve yaşlı kadın uyurken gideyim de bir çömlek yoğurt ve kaymak çalayım dedim. Vay! Vay vay! Of!*’”

Değerlendirme

¹⁴¹ Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği türkü metinleri arasında da rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 132.

Tarih: İnsanlık hayvanları besleyip evcilleştirdikten sonra hayvanların çeşitli ürünlerinden faydalanarak kendine besin kaynağı üretmiştir. Hayvanın sütü bu noktada yoğurt, peynir çeşitleri ve kaymak gibi pek çok ürünün ana elementi hâlini alır ve sütün işlenmesi en eski medeniyetlere kadar uzanır. Memeli hayvandan sağılan sütle yapılan yoğurt birçok yemekte yan ürün olarak kullanılmıştır. “Yoğurdun keşfi konusunda rivayet çoktur. Olası gerçek ise; bir zamanlar Asya steplerinde sürülerini besleyen atalarımız yaşamlarını devam ettirebilmek için sürülerin sütünü tüketmek zorunda kalmışlar ve zamanla sütü işlemeyi öğrenmişlerdir. Atalarımız yoğurdu ve kımızı göçtükleri her yere taşımışlardır” (Özden, 2008: 129). Dîvânü Lugatî’t Türk’te *yugrut* “mayalanmış süt, yoğurt” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 985) olarak geçen ve Türk kültürünün uluslararası gastronomiye kattığı süt ürünlerinden olan yoğurt, Batı dillerine de *yoğurt* sözcüğünün farklı fonetik şekilleriyle girmiştir. Bozkır yaşamının aslî unsurlarından olan hayvanların sütü, Asya steplerinde Türk ve diğer milletler tarafından işlenmiştir. Marco Polo da 13. yüzyılda Tatarların sütü işleme bilgisine dair bilgiler (1979: 72) vermiştir. 15. yüzyılın ortalarında Anadolu’yu gezen Alman seyyah Hans Dernschwam¹⁴², “Türk milleti çok sağlam ve dayanıklı bir millet; hayvancılıkla hayatlarını kazanıyorlar. En çok yedikleri şey ise yoğurt” (1992: 299) diyerek gözlemlerini aktarmıştır.

Türk mutfağındaki yeri çağlar öncesine giden yoğurt Gagauzlarca da tüketilen besin kaynaklarından biridir. Gagauzlar hem iş kolu olarak hem de yaşamını idame ettirmek için çeşitli hayvanlar beslemiştir. Kırsal yaşam süren Gagauzlar da hayvanların etinden, sütünden faydalanıp işleyerek besin kaynaklarından biri olan yoğurdu koyun veya inek sütünden yapmışlardır. Gagauzlar geçmiş dönemde çiğ süt içmez ancak kaynatarak veya işleyerek katı hâlde tükettirdi (bk. Moşkov, 1902b: 33; Maruneviç, 2018: 214). Moşkov, Gagauzların yoğurt yapımında kaynayan süte birkaç gümüş para attığını (1902b: 33) söyler. Süte gümüş paranın atılması gümüşün sütteki bakterileri elemine etmesi yani mayalandırması amacıyla olsa gerektir. Berg de Besarabya Gagauzlarının çiğ süt sevmediklerini ve kaydattıklarını, ekşitilmiş süttten yoğurt yaptıklarını (1918: 144-145) belirtir. Gagauz kültüründeki yoğurt genellikle inek sütünden olmakla birlikte koyun sütünden de yapılır ve Türkiye’deki

¹⁴² Dernschwam, Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1553’te İstanbul’a gelen elçilik heyetinde yer almış, 1553-1555 yılları arasında İstanbul’dan Amasya’ya kadar gezmiştir.

yoğurtlara göre daha akışkandır. Yoğurt, Moldova kültüründe olduğu gibi mamaliga yanında sık tüketilen yiyeceklerden biridir. Yoğurdun evde yapımına günümüzde de devam edilmektedir.

Materyal: İnek veya koyun sütü, mayalık yoğurt.

Yapılma Tekniği: Kaynatılan süt biraz soğutulduktan sonra süte yoğurt eklenerek mayalandırılır. Daha sonra çömlek, testi vb. kaba konulup kapağı iyice kapatılarak serin yerde muhafaza edilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Yoğurt, örnek metinlerde günlük yaşama ait yiyecek işleviyle görülür.

2.1.2.11. Kaymak

Sütün işlenmesiyle elde edilen süt ürünüdür. Gagauzlardaki kaymak, Türkiye’de bilinen ve yapılan kaymağa oranla daha kıvamlıdır.

Örnek Metinlerde “Kaymak”:

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *kaymak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da o padişahka vereer ona bir demirli altın, da bu çekedeer yola. Aarmış taşımaa o altınları, satın alıyor bir yeşek. Varmış bir çölmek ta **kaymaa**” (Moşkov, 1904a: 238). “O padişahın hanımı, ona bir demirli altın veriyor ve yola çıkıyor. O altınları taşımak ağırmış. Bir eşek satın alıyor. Bir çömlek de kaymağı varmış.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kaymak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Mır-mır Kotoy, bu bir büyük boz kotobanın çorbacısında izmet ederken, bir yannışlık kaçırmış: sergendän **kaymak** çölmeeni yarılammış, bitkidä, da dar sergendä dönüşürken, yalanıp dururken çölmää erindän düşürmüş da onu tuz-buz yapmış...” (Baboglu, 2011: 72). “Mır mır Kotoy, bir büyük boz kedi, sahibinin evinde hizmet ederken bir hata etmiş ve dalıp raftaki çömlekte bulunan kaymağın yarısını yemiş. Sonunda da dar rafta dönüp yalanıp dururken çömleği yerinden düşürmüş ve onu tuz buz etmiş...”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *kaymak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Tä inää saadım, içersini suvadım, **kaymaa** düüdüm, piliçleri doyurdum, ekmek pişirdim, imää hazırladım...” (Baboglu, 2011: 101). “*İşte ineği sağdım, odanın duvarlarını sıvadım, kaymağı dövdüm, tavukları doyurdum, ekmeği pişirdim ve yemeği hazırladım.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kaymak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Babunun Tırnaa

(...)

Sıçan sofradan sergenä kaydı.

Sıçancın aardına - hu kedi

Babunun sergeninä pindi...

Sergendä bir paldırtı,

Sergendä bir küldürtü,

Çölmeklär, **kaymaklar** - erä

Kaymaklar erä düştü.

(...) (Baboglu, 2011:152)¹⁴³

(...)

Sıçan sofradan rafa atladı.

Sıçanın ardında hop kedi de

Ninenin rafına çıktı.

Rafta bir patırtı,

Rafta bir kütürtü,

Çömler, kaymaklar yere,

Kaymaklar yere düştü.

(...)

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kaymak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmiş çocuk kediye aaramaa. Kedi sä bu vakıt taman imişti Länka babunun maazasında bir çölmek **kaymak**...” (Çebotar, 2020: 47). “*Çocuk kediye aramaya gitmiş. Kedi ise o an Lenka ninenin mahzeninde bir çömler kaymak yemişti...*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kaymak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Ayrandan **kaymak** olmaz,

Güzele doymak olmaz,

Güzel yârlı olanın

Ayrandan kaymak olmaz,

Güzele doymak olmaz,

Güzel yâri olanı,

¹⁴³ Türkiye, Mihail Guboglo’nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 121.

Başı belasız kalmaz.

Başı belasız kalmaz.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 80)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *kaymak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alêr Hoca çölmää da doldurêr onu inek mayızınnan, üstünä da iki parmak kadar **kaymak** döker. Götürer çölmää sudyaya. O, pençere aşırı bakarak, artık beklârmış. Alıp pençere aşırı çölmää, sudya parmaklarının **kaymak** imää başlamış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 190). “*Hoca çömleği alıp onu inek dışkıyla dolduruyor; üstüne de iki parmak kadar kaymak döküyor. Çömleği hâkime götürür. Hâkim pencereden bakarak beklermiş. Hâkim, çömleği pencereden alıp parmaklarıyla kaymağı yemeye başlamış.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kaymak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

““Of, vay! Kafacım, bey! İmicääm akıy! Baksana, be canavar-saadıç, kafacımı yardılar. Ah! Nası dayanacam acaba? O sa sürüştürmüş tepesine braz **kaymak**. Açan ben cana yakın, onun için da bu bela geldi başıma. Senin için kaçındım, saadıç. Dedim, gideyim taa karannıcakkana da babu taa uyurkana çalayım bir çölmek yuurt ya **kaymak**. Vay! Vay-vay! Of!”” (Koca, 2011: 195). ““Of, vay! Kafam vay! Beynim akıyor! Baksana be kurt kardeş, kafamı yardılar. Ah! Buna nasıl dayanacağım acaba? Oysa tepesine biraz kaymak sürüştürmüş. Cana yakın olduğumdan bu bela geldi başıma. Senin için bu sıkıntıyı çektim kardeş. Daha karanlıkken ve yaşlı kadın uyurken gideyim de bir çömlek yoğurt ve kaymak çalayım dedim. Vay! Vay vay! Of!””

Değerlendirme

Tarih: Süt ürünleri Türklerin damak zevkine uymaktadır ve bu sebeple Türk mutfak kültüründe temel unsurlarındandır. Kaymak da sütün işlenmesiyle elde edilen ürünlerden biridir. Gagauzların sütü işlemeden tüketmeyi sevmemesi, süt işlenirken sütten çıkan her şeyden faydalanmalarını sağlamıştır. Sütün kaynatılırken üzerinde oluşan kaymak tabakası da bunlardan biridir. Gagauz mutfağındaki kaymak, Rusça *smetana* “ekşi krema” denilen ürünle benzerdir. Daha önce de belirtildiği gibi Gagauz kaymağı Türkiye’de yapılan kaymağa göre daha akışkan kıvama sahiptir ve

yemekleri katılır veya mamaliga gibi yemeğin yanında servis edilir. Günümüzde de köylerde yapılmaya devam edilmekte; kasaba ve şehirlerde marketler aracılığıyla bu ihtiyaç giderilmektedir.

Materyal: İnek sütü.

Yapılma Tekniği: Sütün kaynatılıp soğutulması sonrası üzerinde oluşan kaymaktan yapılmaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Kaymak, örnek metinlerde günlük yaşamda tüketilen bir yiyecek olarak yer alır. Nasrettin Hoca fıkrasında da hediye olarak verilmesi, kaymağın hediye olarak verilecek kadar sevilen ve değerli bir besin olduğunu göstermektedir.

2.1.2.12. İşişimik/İyşişimik

Lor peyniri. Anadolu’da ekşişimik olarak da bilinmektedir.

Örnek Metinlerde “İşişimik/İyşişimik”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *işişimik/iyşişimik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir gün Dev Ooluna geler haber, ani tepägöz kapmış padişahın kızını. O kız dünnää güzeliymiş. Bu vakit tamannanmıştı üç yıl, nasıl çocuk olmuştu dev adamın oolu. İslää yaparmışlar onnar, çocuk otladarmış koyunnarı, saayarmış malı, yaparmış piynir, **iyşişimik**, yuurt. O yıllarda çocuk kaavilenmişti, büümüştü boydan” (Özkan, 2007: 143). “*Bir gün devin oğluna, padişahın kızını Tepegöz kaçırdı diye haber geliyor. O kız dünya güzeliymiş. Dev adamın oğlu olalı üç yıl olmuştu. Onlar iyi çalışmışlar. Çocuk koyunları otlatır; hayvanları sağarmış. Peynir, lor peyniri ve yoğurt yaparmış. O yıllarda çocuk kuvvetlenmiş, boyu uzamıştı.*”

Değerlendirme

Tarih: Süt ürünü peynirin de süt gibi, geçmiş tarihini ilk medeniyetlerine kadar gider. Peynirin birçok türü çeşitli milletlerin mutfağında karakteristik yapılarıyla yer alır. Birçok milletin mutfak kültüründeki lor peyniri bir peynir türü olarak en basit ve hızlı şekilde üretilen peynir türlerinden biridir. Gagauz sofrasının da bir parçası olan lor ayrı tüketim maddesi olarak da hamur işlerinin içine konularak da tüketilmiştir. “Gagauzlar 19. yüzyıl sonlarında peyniri tulumlarda muhafaza

etmişlerdir” (bk. Moşkov, 1902b: 33). Günümüzde ise tulum kullanılmamaktadır. Bulgar ve Anadolu kültüründe de peynir altı suyu veya süten yapılan lor peyniri, geleneksel yöntemlerle Gagauz sofrasında varlığını korumaktadır.

Materyal: İnek sütü, peynir altı suyu, sirke veya yoğurt.

Yapılma Tekniği: Ateşte, tencerede kaynatılan süte yoğurt eklenir. Sütün ayrılmaya başlamasından sonra, ince gözenekli bez (çendele) ve süzgeç yardımıyla birkaç gün suyunun süzülmesi sağlanır.

Örnek Metinlerde İşlev: Lor, örnek metinlere geleneksel Gagauz sofrasının bir unsuru olarak yansımaktadır.

2.1.2.13. Pastırma

Etin kurutulmasıyla yapılan yiyecektir.

Örnek Metinlerde “Pastırma”:

Valentin Moşkov’un derlediği *bilmecelerde* yer alan *pastırmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“A’ul kurusu. – O **pastırma** osa sucük” (Moşkov, 1904a: 268). “Avlu kurusu. – *Pastırma ya da sucuk.*”

Değerlendirme

Tarih: “Göçebe bir yaşam tarzı benimseyen Türkler taşıma kolaylığı ve bozulmadan uzun süre saklanabilmesi açısından kurutma tekniğini yaygın olarak kullanmışlardır. Sebze ve meyvelerin, yoğurdun ve etin kurutulması, çorba için yapılan tarhana ve bazı deniz ürünlerinin kurutulması bu örneklerden bazılarıdır” (Alçay, Yalçın, Bostan ve Dinçel, 2015: 85). Kurutulmuş yiyecekler Türk mutfak kültüründe önemli yer tutmuş; bunlar arasında et ise besin değeriyle birincil öncelikler arasında yer almıştır. Etin dış faktörlere dayanıksız yapısından dolayı et, kurutularak saklanıp bu şekilde tüketilmiştir. “Pastırma kurutulmuş bir ettir. Eski Türkler buna *kak et* derlerdi” (Ögel, 1991a: 379). Dîvânu Lugâtî’t Türk’te de *kak et* “kurutulmuş et; kurutulmuş herhangi bir şey de aynıdır” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 318). Bu sözcükten türeyen *kakaç* “pastırma, kurutulmuş et” (DS, 1993: 2599-2560) Anadolu ağızlarında görülür; Maruneviç de Gagauzlarda baharatsız kuru et olarak *kakaçtan* (2018: 214) bahseder. Marco Polo, Tatarlardan bahsederken ordunun sefere çıkarken

yanına fazla bir şey almadığını, iki kese alıp birinde et, birinde kımız taşıdığını; sütün dahi kurutulduğunu (1979: 71-72) söyler. Eski Türklerin et kurutma geleneği ve tekniği Anadolu'ya da taşınmış ve günümüzde de yaşamaktadır. 15.-16. yüzyıllarda Osmanlı mutfağında da pastırma görülür (bk. Yerasimos, 2002: 16). Evliya Çelebi de İstanbul'da Galata ve Tophane'de pek çok yerde pastırma satıldığını (2008b: 524) söyler.

Etin kurutulması için çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Dîvânu Lugâti't Türk'te *yazuk et* “sonbahardaki, baharatla karıştırılmış ve doğranmış etin adı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 354) diye geçen ete günümüzde pastırma denilebilir. Gagauzların et ve süt gibi hayvansal ürünleri işleme ve muhafaza etme yöntemleri Türk kültürüyle ortaklık gösterir. Hayvancılıkla uğraşan Gagauzlar da eti muhafaza etmek için kurutma yöntemini kullanmıştır. Gagauzlarda da *pastırma* adıyla geçen yiyecek genellikle koyun, kuzu, sığır ve dinî inanış gereği genel Türk kültüründen farklı olarak domuz etinden yapılmaktadır. “Kurutulmuş domuz eti hemen hemen bütün Gagauz köylerinde pastırma; bazı köylerde jambon olarak adlandırılır” (Nikoglo, 2004: 50). Bulgaristan Gagauzlarının mutfak kültüründe de pastırma yer alır. Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzları etleri fiçılarda salamura yatırdıktan sonra ete çeşitli baharatlar sürüp kurutmuşlardır. Besarabya göçmenlerinin mutfağında da et kurutma, pastırma geleneği vardır. Titorov, Besarabya Bulgarlarının¹⁴⁴ yemeklerinden bahsederken kurutulmuş ve tuzlanmış *pastırma* (1903: 240) yediklerini söyler. Ancak Odessa bölgesindeki Besarabya Bulgarlarında 1950'li yıllardan sonra pastırma yapma geleneği kaybolmuştur. Vodiçar ve Klaus, saha çalışmasına dayanan makalelerinde, görüştikleri Besarabya Bulgar'ı kişilerin pastırmanın günümüzde yapılmadığını; eskiden dedelerinin sonbaharda domuz eti veya sığır etinden yaptığını, baharat ve tuz sürüldüğünü daha sonra kurutmak için tavan arasına asıldığını söylediklerini (2020: 65) belirtmektedir.

Pastırma, Balkanlar ve Doğu Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyeti döneminde Türk kültürünün etkisiyle bu bölgedeki milletlerin mutfağına da girmiştir. Derjavin, Besarabya göçmenlerinin *pastarma*, *pastarmı* adında güneşte kurutulmuş, ince dilimler hâlinde kesilmiş tuzlu et tükettiklerini (1914: 93-94) söyler. Ayrıca, Bulgar mutfağındaki Türk etkilerinden biri olarak ve aynı teknikle, koyun, keçi ve sığır

¹⁴⁴ 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısında yazılan birçok eserde Gagauzların da Bulgar sayıldığı unutulmaması gerekir.

etinin salamura ya yatırılıp kurutulmasıyla pastırma yapılır (Vakarelski, 1977: 186). Arnavut kültüründe *pasterma*, Makedon ve Sırp kültüründe *pastrma*, Moldova ve Rumen mutfağına *pastramă* adıyla geçen pastırma yine Balkan ve Doğu Avrupa'daki Türk hâkimiyeti dönemindeki kültürel etkileşimlerin sonucudur. Pastırma günümüzde Gagauzlar tarafından yapılıp tüketilmeye devam edilse de genellikle marketlerden alınmaktadır.

Materyal: Tercihe göre kuzu eti, koyun eti, sığır eti veya domuz eti, tuz, kimyon, karabiber, kırmızıbiber.

Yapılma Tekniği: Salamuraya yatırılan ete bu işlem bittikten sonra kimyon, kırmızıbiber gibi baharatlar sürülüp kurutma işlemi yapılır. “Pastırma kuruması için özel kancalarla evin saçaklarına asılır, soba bacasına yerleştirilir” (Nikoglo, 2004: 50; K18).

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde tek örneği görülen pastırma kurutulma aşamasıyla bilmecelelere konu olmuştur. Tek örneğe sahip olması kültürel olarak detaylı şekilde incelenmesine imkân vermemektedir.

2.1.2.14. Sucuk/Sucük/Socük

Hayvan bağırsağına baharatlı etin doldurulup olgunlaştırılmasıyla yapılan yiyecektir.

Örnek Metinlerde “Sucuk/Sucük/Socük”:

Valentin Moşkov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sucuk/sucük/socük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da o adam dirilmiş, da hobur olmuş, da gitmiş başka kasabaya, da yevlenmiş, da kasapiyayı tutarmış, yaparmış **sucük**, yahnı satarmış, da olmuş üç uşaa, da açan cüma-ertesi gelirmiş, kendi hem uşakları üzü koyun yatırmış” (Moşkov, 1904a: 36).

“O adam dirilip hayalet olmuş. Başka kasabaya gitmiş ve evlenmiş. Kasap açmış, *sucuk* yapar, et satarmış. Üç de çocuğu olmuş. Cumartesi kendi ve çocukları geldiklerinde yüzükoyun yatarlarmış.”

Valentin Moşkov'un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *sucuk/sucük/socük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sormuşlar yöbürnä: ‘Var-mı aslı?’ O-da demiş: ‘Onu görmedim. Bän geştım gecä, çıktı köpeklär, yoktu sopa, hızlandım a’ula, kireem sopa, geşti yelimä **socük**, a’ullar

yörülüymüş **socüklan**” (Moşkov, 1904a: 201). “*Öbürüne, doğru mu diye sormuşlar. O da, ‘Onu görmedim. Ben gece geçtim, önüme köpekler çıktı. Sopa kırayım diye avluya koştum ama elime sucuk geçti. Avlular sucukla doluymuş’ demiş.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *sucuk/sucük/socük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Saa ol, saadıc’ - demiş, ‘uşacıklarına da götüreydim imää, çok ii olacıdı, ölünce unutmayacıdım senin cömertliini. Ver bir parça slanına, **sucuk** ta unutma, bir çanacık ta sızırma unutma koymaa” (Koca, 2011: 175). “‘*Sağ ol sağdıç. Çocuklarına da yemek götüreydim çok iyi olacaktı. Bu cömertliğini ölene kadar unutmam. Bir parça domuz yağı ver, sucuğu ve bir çanak da sızırma koymayı da unutma’ demiş.*”

Değerlendirme

Tarih: “Sucuk adı daha çok Batı Türkleri arasında yaygındır” (Ögel, 1991a: 394). Geleneksel et muhafaza tekniklerinden biri olarak kıymanın çeşitli baharatlarla yoğrulup bağırsağa doldurularak muhafaza edilmesiyle yapılır. Bu yöntemi Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzları da kullanılmıştır. Gagauz yaşamında, “geçmişte, her domuz veya sığır kestikten sonra ev yapımı sucuk da yapılırdı” (Kopuşçu, 2014b: 31). Ürünlere ulaşımın kısıtlı olduğu dönemlerde birçok hayvansal ürün evde hazırlanmaktaydı ve sucuk da bunlardan biriydi. Fermente yaparken amaç, eti muhafaza etmek olduğu kadar çeşitli baharatlarla aromayı artırıp lezzetli hâle getirerek tüketimini sağlamaktır. Genel Türk kültüründen farklı olarak Gagauzlar et ve bağırsak olarak domuz eti ve bağırsağını da kullanırlar.

Sucuk, evde yapılması dışında Türkiye’de olduğu gibi Gagauzlarda da kasaplar tarafından yapılır. Örnek metinlerde sucuğun kasaplar tarafından yapıldığı örneği görülür. Ayrıca, örnek metinlerde sucuğun da pastırma gibi işlemler sonrası avluda kurutulmasıyla ilgili ifadeler Gagauz yaşamına dair izler barındırır.

Bulgar kültüründe de taze etin dereotu, karabiber, soğan, kimyon gibi baharatlarla yoğurularak bağırsağa doldurulup güneşte kurutulmasıyla yapılan yiyecek *sucuk* ve *lukanka* olarak adlandırılır (Vakarelski, 1977: 186). Bulgar kültüründeki sucukta da hem ad olarak hem de teknik olarak Türk kültürü etkisi görülmektedir. “Gagauzların yaptığına benzer yöntemle Moldovan kültüründe yapılan ev yapımı sucuk

cîrnăcioritir” (Nikoglo, 2004: 76). Geleneksel yöntem günümüzde de kullanılsa da hayvansal ürünler özellikle şehirlerde marketlerden alınmaktadır.

Materyal: Tercihe göre koyun, kuzu veya domuz kıyması, domuz bağırsağı, tuz, sarımsak, kimyon, karabiber, kırmızıbiber.

Yapılma Tekniği: Etin baharatlarla yoğrulmasından sonra, bağırsağa doldurulup serin yerde tutulmasıyla yapılır.

Örnek Metinlerde İşlev: Sucuk, örnek metinlere günlük yaşam sofrasının unsuru olarak yansımaktadır.

2.1.3. Sebze ve Meyveyle Yapılan Yiyecekler

2.1.3.1. Fasülâ/Fasüle

Kuru fasulye yemeği ve çorbasıdır. Fasulye ismi Rumca *fasulyeden* Türkçeye girmiştir.

Örnek Metinlerde “Fasülâ/Fasüle”:

Gavril Gaydarci’nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *fasülâ/fasüle*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Nâbêrım, - Hoca’ demiş, ‘kaynattım bir kazan **fasülâ** da ekeçâm gelân aftaya.’ ‘Brä da prostsun, Hoca’ - sudya demiş. ‘Nerdä gördün kaynanmış **fasülâ** ekilsin da çıkıp büüsün?!’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 191). “*Hoca, ‘Ne yaparım, bir kazan fasulye kaynattım da gelecek hafta ekeceğim’ demiş. ‘Bre ahmak Hoca, sen nerde gördün kaynatılmış fasulye ekilsin de büyüün’ demiş hâkim.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *fasülâ/fasüle*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir gün geçiy, iki gün geçiy - vakıt gidiy. Bizim çıraamız ayvannarı güdiy, ama doyurarmışla onu pek prost. **Fasüle** çorbası ya mercimek çorbası, onna da sulu” (Koca, 2011: 307). “*Bir gün geçiyor, iki gün geçiyor; zaman akıyor. Bizim çırağımız hayvanları güdüyor ama onu pek kötü doyururmuşlar. Ya fasulye çorbası ya mercimek çorbası sulu yemekler.*”

Değerlendirme

Tarih: Tarım toplumlarında bakliyat ürünleri önemli yer tutar. Gagauzlarda da bakliyat Gagauz mutfağının sık kullanılan ürünlerindendir ve fasulye birden çok yemeğin ana elementi olmuştur. Fasulye geleneksel Türk ve Bulgar mutfağının ortak sade yapıma sahip yemeklerinden biridir. Gagauz, Türkiye ve Bulgar mutfağında yapımı aynıdır. Fasulye günümüzde de Gagauz mutfağının temel unsurları arasındadır.

Materyal: Fasulye, biber salçası, soğan, yağ, maydanoz, tuz, baharat.

Piştirilme Tekniği: Ateşte, tencerede pişirilmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Fasulye, örnek metinlerde günlük yaşamın yiyeceği olarak yemek ve çorba türleriyle yer almıştır.

2.1.3.2. Laana

Lahana olarak adlandırılan ülkemizdeki kapuska yemeğidir. Lahana ismi Rumcadan Türkçeye girmiştir.

Örnek Metinlerde “Laana”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *laana*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Geçeer, bir-iki afta, adam deer karısına: ‘hadi mari, yapalım bir parça sofra’. Karı-da der: ‘hadi’. Gideer adam dermenä, üüdeer bir çuval un, getireer yevä. Karı yapıyor bir fırın kolaç, bir fırın-da yekmek, kaynadıyor iki bakır-da **laana**” (Moşkov, 1904a: 222-223). “*Bir iki hafta geçiyor. Adam eşine, ‘Hadi mari, bir sofra kuralım’ diyor. Kadın da, ‘Hadi’ diyor. Adam değirmene gidiyor ve bir çuval un öğütüp eve getiriyor. Kadın da bir fırın kolaç, bir fırın da ekmek yapıyor; iki bakır da lahana kaynatıyor.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *bilmecelerde* yer alan *laana*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Suuk su-içindä kaynamış paça. – O laana” (Moşkov, 1904a: 269). “*Soğuk su içinde kaynamış paça. – Lahana.*”

Değerlendirme

Tarih: Lahana, Gagauz mutfağının en sık kullanılan sebzelerindendir. Gagauz mutfağında lahana, sarmadan turşuya kadar pek çok yemeğin elementi olmuştur. Balkan ve Moldova mutfağında lahananın geleneksel sebzelerden olması sebebiyle Gagauz mutfağında da lahana yaygın olarak kullanılır. Lahana, Gagauz sofrasında statü belirten yiyeceklerdendir. “Yoksulların menüsünde lahana çorbası ve ana yemekte etsiz lahana vardı” (Maruneviç, 2018: 231). Balkanların mozaik mutfağının kültürel etkisi dışında köy ekonomisinde ekilebilir tarımın önemli olması da yemek kültürüne etki etmiştir. Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzları için lahana yemeği günlük yaşam ve özel günlerde yapılan sebze yemeklerinden biridir. Lahananın sık kullanımı Bulgaristan ve Makedonya göçmenleri ve Kosova yemek kültüründe de görülür (bk. Kahraman vd., 2017: 234; Türkmen, 2019: 19; Çelik, 2011: 285-286). Lahana yemeği Gagauz kültüründe geçmişten günümüze ulaşan günlük yaşama ait yemeklerden biridir. Ayrıca, turşusu da yapılmaktadır.

Materyal: Lahana, et, soğan, salça, tuz, baharat.

Piştirilme Tekniği: Ateşte, tencerede pişirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Etlı lahana yemeği Kuzeydoğu Bulgaristan’daki Gagauzlar ve diğer Türk toplulukları tarafından da yapılmış; düğün yemekleri arasında yer almıştır (Marinov, 1956: 291). Örnek metinlerde ise lahana günlük yaşama ait bir yemek olarak görülmektedir. Örnek metinlere lahana sarması aksetmemiştir ancak günümüzde Gagauz mutfağında yaygın olarak yer almaktadır. Gagauz mutfağında lahananın sık kullanımı sadece ana yemeklerde değil turşuda da görülür ve örnek metinlere de yansımıştır.

2.1.3.3. Turşu

Sebze veya meyvenin salamura edilmesiyle yapılan yiyecektir. Turşu ismi, Farsça turşî sözcüğünden Türk diline geçmiştir ve turşu birçok milletin en eski unsurlarından biridir.

Örnek Metinlerde “Turşu”:

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *turşu*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

[H]asa fistan giİYämäm,

Basma fistan giYemem,

Turşu biber iyämäm,

Senin gibi cayilä

Bän ‘efendi’ deyämäm.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 109)

Turşu biber yiyemem.

Senin gibi cahile

Ben efendi diyemem.

Ay, Alata, Alata,

Duarları palatar.

Devnedän dünür geldi, -

İsteer **turşu** salata.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 111)

Ay Galata¹⁴⁵, Galata,

Duvarları palatar.

Devne’den dünür geldi,

İster turşu salata.

Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözlerinde yer alan *turşu*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kimsey kendi ayranına ‘**turşu**’ demäz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 253). “*Kimse kendi ayranına ekşi demez.*”

Sofiya Koca’nın derlediği masal metinlerinde yer alan *turşu*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

““Bak, alatla’ - demiş kocası. ‘Tutmayasın bizi bütün gün aaç, zerem sabaa ekmää de yufkacaydı - ne o laana **turşusu** malaylan, büyük manca mı? Senincesine, büle imeklen çivçilik mi edilir? A, karı! Bulacan sen bir kere belanı!’” (Koca, 2011: 343).

“‘Bak, acele et. Bizi bütün güç ağaç edip bekletmeyesin. Zaten sabah yemeği de zayıftı. Ne o, lahana turşusuyla mısır ekmeği! Büyük bir yemek mi? Sence bu yemekle çiftçilik yapılır mı? A kadın! Bir gün belanı bulacaksın!’”

““Geldiniz mi, uşaklarım, may düşünmeye vardım: nerde kaldılar. A girin içeri yısının, soba sıcak. Dışarda ne suuk çıktı. Kim ne üşüdünüz. Ben azırladım, Vani, ne süledin sen: yaktım plitayı, dufovka kızgın, suvan duuradım, ekmek kestim, çıkardım **turşu**. Şimdi bekliym sizi” (Koca, 2011: 366). “‘Geldiniz mi çocuklarım? Tam nerde

¹⁴⁵ **Galata**: Orijinal metinde “Alata” olarak yazılsa da “Galata” olsa gerek. Galata, Bulgaristan’ın Varna şehrine bağlı bir ilçedir.

kaldılar diye düşünmeye başlamıştım. Girin içeri ısının, soba sıcak. Dışarıda ne soğuk çıktı. Kim bilir nasıl üşüdünüz. Vani ne söylediysen hazırladım: sobayı yaktım, fırın kızgın, soğan doğradım, ekmek kestim ve turşu çıkardım. Sizi bekliyorum. ”

Değerlendirme

Tarih: Turşu geleneksel sofranın en eski unsurlarından biridir. Turşu birçok milletin mutfağında çeşitli yapılış teknikleriyle yer alır. Kışa hazırlık çerçevesinde hazırlanan yiyeceklerden olan turşu, her çeşit sebze ve meyveyle yapılmaktadır. Teknolojinin ve imkânların günümüzdeki gibi olmadığı geçtiğimiz yüzyıllarda, besin maddelerinin bozulmaması ve mevsimiyken alınan ürünün farklı mevsimlerde de tüketilebilmesi için çeşitli saklama yöntemleri geliştirilmiştir. Turşu da salamura yöntemiyle muhafaza edilen besin ürünlerin genel adıdır. Türk mutfak kültüründe önemli yere sahip olup ana yemeklerin yanında sunulan turşu, soğuk yiyecekler arasındadır. Dernschwam, 16. yüzyıl İstanbul’undan bahsederken Türklerin üzüm, patlıcan, salatalık, lahana gibi ürünlerden turşu yaptığını (2011: 145, 173, 175) söyler. Ayrıca, 1844’te basılmış ilk Türk yemek kitabı *Melceü’l-Tabbâhîn* “Aşçıların Sığınağı”nda Mehmet Kâmil¹⁴⁶, patlıcan, salatalık, çağla, lahana, havuç, biber, pancar, kabak, üzüm vb. ürünlerden yapılan turşuların tariflerine yer verir (2015: 144-147). Turşu, Bulgaristan Gagauzlarının ve Besarabya Gagauzlarının sofralarının da önemli bir unsuru olmuştur. “Turşu, Gagauz ailelerin sofrasının gereklilikleri arasında yer aldı” (Maruneviç, 2018: 229). Gagauzların komşusu olan ve yüzyıllarca Türk kültürü etkisi altında kalmış Bulgarların mutfak kültüründe ise bu yiyecek, *turşiya* olarak adlandırılır. Bulgarların mutfak kültüründe biber, domates, lahana, salatalık, havuç vb. ürünlerden turşu yapılır ve turşu yoksul ailelerde ekmekle birlikte tüketilir. Kışın neredeyse tüm Bulgar nüfusunun temel gıdalarından biri lahana turşusudur (Radeva, 1983: 293; Vakarelski, 1977: 184). Bulgaristan Gagauzları ve Besarabya Gagauzları da lahana, salatalık, karpuz, balkabağı vb. ürünlerle turşular yapıp fiçılarda, küplerde veya kavanozlarda muhafaza etmiştir (Moşkov, 1902b: 34; Marinov, 1956: 296). Turşu günümüzde de geleneksel şekillerde yapılıp mahzenlerde muhafaza edilmekle birlikte marketlerden de alınabilmektedir.

¹⁴⁶ “Mehmet Kamil, II. Mahmut tarafından açılmış batılı anlamda ilk tıp fakültesi olan Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane hocalarındandır. Kitabın bir tıp hocası tarafından yazılmış olması, beslenmenin sağlıkla ilişkisinin yıllar öncesinde de bilindiğinin önemli bir göstergesidir” (Tek ve Sürücüoğlu, 2014: 225-226).

Materyal: Lahana, pancar, biber, salatalık, havuç vb. sebzeler; karpuz, armut gibi meyveler, tuz, sirke ve sarımsak.

Yapılma Tekniği: Turşusu yapılacak meyve veya sebzenin tuzlu ve sirkeli suda çeşitli kaplarda salamura edilip serin ortamda saklanmasıyla yapılır. Geçmiş dönemde Gagauz kültüründe kada, batlak gibi küçük boyutlu fiçılarda veya toprak küplerde muhafaza edilen turşu günümüzde de bu fiçılarda yapıldığı gibi kavanozlarda ve çeşitli kaplarda da yapılmaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde turşu hem günlük yaşamın hem de ziyafet sofralarının unsuru olarak görülür. Bu da, turşunun Gagauz sofrasında sık tüketilen yiyeceklerden olduğunun işaretidir. Örnek atasözünden turşu kelimesinin “ekşi” karşılığında da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2.1.4. Hammaddesi Tahlil Olan Yiyecekler

2.1.4.1. Bulgur

Bulgur pilavı ve yemek malzemesi anlamında kullanılır. Bulgar pilavı, Türkiye’de de en bilinen ve sık yapılan pilav çeşitlerinden biridir. Bulgur Türkçe kökenli bir sözcüktür.

Örnek Metinlerde “Bulgur”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *bulgurla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kasapçıdan üç oka yaanı alıp, Hoca evdä bırakmış onnarı da kendi işinâ gitmiş. Karısı komuşu karılarını toplayın, onnara gözâl bir ikram vermiş. Hoca imää geldinnän, karısı önünâ **bulgur pilafını** sürmüş. Hoca ozaman demiş, ‘Makar ki koyayım seni enidän bir imek yapmaa vakit yok, ama şu pilafa birkaç yaalı parça yaanı koyuverisän pek islâ olur’” (Tanasoglu, 1959: 157). “*Hoca, kasaptan üç oka et alıp eve bırakmış ve işe gitmiş. Hocanın karısı, komşu kadınları toplayıp onlara güzel bir ziyafet vermiş. Hoca yemeğe geldiğinde karısı önüne bulgur pilavı koymuş. Hoca o zaman, ‘Madem sana yeniden yemek yap demeye vakit yok bari şu pilava birkaç yağlı et parçası koyuver pekiyi olur’ demiş.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *bulgurla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Küp içinde **bulgurum**,

Güzellere umurum.

[O] güzellerin derdinnen

Urun beni, öldürün.

Küp içinde bulgurum,

Güzeller umudum.

O güzellerin derdiyle

Vurun beni, öldürün.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 84)¹⁴⁷

Gavril Gaydarci'nin derlediği atasözlerinde yer alan *bulgurla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Bulgur**-bulamaç isin, [ama] gönülü cömert olsun” (Çebotar ve Sırf, 2017: 225).¹⁴⁸

“*Bulgur bulamaç yesin ama gönlü bol olsun.*”

Değerlendirme

Tarih: İklim özellikleri, tarımsal yaşam tarzı Gagauz mutfağında tahıl ürünlerinin ana elemanlardan biri olmasını sağlamıştır. Tahıl ürünlerinin öğütülüp işlenmesi sonrası bu ürünlerden yapılan yiyecekler Gagauz mutfağının önemli bölümünü oluşturur. Bulgur, Türk mutfağının geçmiş yüzyıllardan bu yana önemli besinlerinden biri olmuştur. “Bulgur genellikle başta kuzu eti olmak üzere etli pişirilir, ziyafetlerde de ikram edilirdi” (Maruneviç, 2018: 222). Moşkov, bulgurun balıkla da pişirildiğini (1902b: 32) söyler ancak günümüzde bu tarz pişirim Gagauz mutfağında yer almamaktadır. Bulgur pilavının etli yapılması ise canlılığını korumaktadır.

Kurbanda, özel günlerde bulgur pilavının pişirilmesi, bulgura etin konulması Anadolu'daki geleneksel Türk mutfağıyla örtüşmektedir. Türkiye’de de bayram, düğün ve kurbanda genellikle bulgur pilavı veya pirinç pilavı yapılmaktadır. “Bulgurun yoğurt et gibi hayvansal besinler, kuru baklagiller, yağlı tohumlar ve sebzelerle birlikte yapılan yemekleri Türkiye’nin bütün bölgelerinde tüketilmektedir” (Karakuş, Küçükkömürler ve Ekmen, 2008: 1180). “Bulgur, Balkan ve Orta Doğu mutfaklarında da yer alır; soğan, maydanoz ve çeşitli sebzelerle pişirilir” (Kittler ve Sucher: 2008: 419). Balkan kültüründe ve aynı adla görülmesi Balkanlardaki Türk hâkimiyet döneminin kültürel etkisidir. *Bulgur*, *bongur* ve *bangur* adlarıyla Bulgar kültüründe de görülen bulgur, genellikle yoksullarda pirincin yerine kullanılmıştır

¹⁴⁷ Mâniye, Sofiya Koca'nın derlediği mâniler arasında da rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 48-49.

¹⁴⁸ Atasözü, Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği atasözleri arasında da yer almaktadır bk. Zajaczkowski, 1965: 27.

(Vakarelski, 1977: 183). Bulgurun kırsal ve yoksul kesimin gıdası olduğuna dair düşünce Gagauz ve Türkiye'deki mutfak kültürlerinde de görülür. Bulgur günümüzde de Gagauz mutfak kültürünün gündelik ve özel günlerde yapılan gıda ürünlerinden biridir.

Materyal: Bulgur, yağ, soğan, biber, domates, baharat, salça.

Piştirilme Tekniği: Bulgur, kerpiç fırınların olduğu dönemde bu fırınlarda güveç veya kazanda piştirilmiştir. Günümüzde ocakta, tencerede piştirilmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Bulgur, Gagauz kültüründe günlük yaşamın gıdası olması dışında yortularda ve kurbanda da yapılmasıyla bir kültürel işleve sahiptir. Bulgur örnek metinlerde pilav ve yemek malzemesi olarak yer alır. Ayrıca, bulgur, günlük yaşama ve yoksullara has yemek kimliğiyle yansımıştır. “Bulgur-bulamaç isin, [ama] gönülü cömert olsun” atasözünde bunun örneği görülür. Bulgur yese de insanın gönlünün bol olmasına dair bu söz bulgurun Gagauzlar arasında yoksulların yemeği olarak atfedilmesinin izidir. Nasrettin Hoca fıkrasında hocanın eşinin misafirlere et, hocaya bulgur vermesi de etin bulgur karşısındaki statüsünü göstermektedir.

2.1.4.2. Koliva

Ölülerin anısına yapılan, şekerle tatlandırılmış arpa veya buğdaydan yapılan tören ve anma yemeğidir. Koliva, Ukraincede ve Bulgarcada *kolivo* (bk. Fasmer, 1986: 291) olarak adlandırılır.

Örnek Metinlerde “Koliva”:

Lübov Çimpoeş’in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *kolivayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yaklaşp babulara, Garip sorêr, ‘Canabinnâr neçin aalêr?’ ‘Te, filan bir kız öldü, padişahın kızı, bütün onun taman üçü olacêk,’ - demiş babular da uzatmışlar Garibä **kolivadan** datsın. **Koliva** sa, nasıl duyêrsınız, zehirliymiş. Alıp **kolivadan**, Garip aktarılêr, babular sa, sevinip alatlêrlar yola, taa tez haberi padişaya getirmää” (Özkan, 2007: 158). “*Garip, yaşlı kadınlara yanaşıp, ‘Niçin ağlıyorsunuz’ diye soruyor. ‘İşte, bir kız öldü. Padişahın kızı. Bugün onun üçü olacak’ demiş kadınlar ve Garip’e tatsın diye kolivadan uzatmışlar. Koliva ise nasıl denilir, zehirliymiş. Garip devriliyor. Kadınlar da sevinip padişaha haberi vermek için aceleyle yola çıkıyorlar.*”

Değerlendirme

Tarih: Slav mutfağından dinî inanış aracılığıyla Gagauz mutfağına giren koliva Ortodoks Hristiyanlıkta yortu ve geçiş dönemi âdetleri sırasında yapılan tören tatlısıdır. Slav kültüründe *kutya*, *kutiya* olarak da adlandırılır. Koliva malzemesinden süslemesine kadar sembollerle örülüdür. Taneler ölen kişinin gelecekteki dirilişini sembolize eder. Tane, başak olup ürün vererek toprakta çürüyorsa, gelecekteki yaşama yükselmek için ölünün bedeninin toprağa gömülüp çürümeyi deneyimlemesi gerekir. Bal veya şeker ise gelecekteki yaşamın mutluluğunu simgeler.¹⁴⁹ Bu sembolizmler Yeni Ahit¹⁵⁰ ve Yuhanna'daki¹⁵¹ ayetlerden yapılmış çıkarımlar ve Slavların uygulamasıdır. Söylenildiği gibi, Gagauz kültürüne de Hristiyanlık dolayısıyla Slav komşularından girmiş bir yemek ve sunumuyla da âdettir. “Gagauzlar kolaçlarla kolivaya öteki dünyaya geçiş sırasında ölünün gereksinim duyacağına inanmaktadırlar” (İusiumbeli, 2017: 233). “Koliva, kilise ayinlerinde okunur ve ölenin canı (ruhu) için insanlara birer kaşık verilir. Koliva verilirken kimin canı için verildiği söylenir; kolivayı alan ise, ‘Allah günahlarını affetsin’ diyerek ölüyü anmış olur (İusiumbeli, 2017: 255).

Zaşçuk, Besarabya göçmenlerinin özel günlerde haşlanmış buğdaydan *kolivo* yaptıklarını ve papaza götürdüklerini, papaz tarafından kolivanın kutsandığını (1862a: 506) söyler. Aradan geçen 150 yıldan fazla sürede bu gelenek devam etmiştir. Geleneğin sürdürülmesinin sebebi, dinî inanışın kültüre baskın etkisi olarak açıklanabilir. Gagauz kültüründe doğum, ölüm ve yortularda koliva yapılmaktadır. Gagauz geleneğinde, “ölü ile vedalaşmaya gelenlere ölenin ruhu için cenaze sahiplerinden bir kadın koliva; erkeklerden biri de, bir kadeh rakı veya şarap mutlaka ikram eder” (İusiumbeli, 2017: 234). Kolivanın üzeri kuruyemiş ve meyveyle süslenir; kâsede servis edilir. Yiyeceğin dinî inanışla olan bağı, süsleme olarak üzerine haç yapılmasında görülür.

¹⁴⁹ <https://drevo-info.ru/articles/958.html>

¹⁵⁰ “Ama biri çıkıp, ‘Ölüler nasıl dirilecek? Nasıl bir bedenle gelecekler?’ diye sorabilir. Ne akılsızca bir soru! Ektiğin tohum ölmedikçe yaşama kavuşmaz ki! Ekerken, oluşacak bitkinin kendisini değil, yalnızca tohumunu -buğday ya da başka bir bitkinin tohumunu- ekersin. Tanrı tohuma dilediği bedeni -her birine özgü bedeni- verir” (Yeni Ahit: 1. Korintliler 15. bölüm 35-38) (İncil – Müjde, 2005: 329).

¹⁵¹ “İsa, ‘İnsanoğlunun yüceltileceği saat geldi’ diye karşılık verdi. Size doğrusunu söyleyeyim, buğday tanesi toprağa düşüp ölmedikçe yalnız kalır. Ama ölürse çok ürün verir. Canını seven onu yitirir. Ama bu dünyada canını gözden çıkaran onu sonsuz yaşam için koruyacaktır” (Yuhanna: 12. bölüm 23-25) (İncil – Müjde, 2005: 201).

Malzeme: Buğday taneleri ve şeker. Kolivanın üzerinin süslemesi için ise çeşitli meyveler, kuruyemişler, şekerlemeler kullanılır.

Piştirilme Tekniği: Ateşte, tencerede pişirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Kolivanın cenazelerde dağıtılması işlevi örnek metinlere de yansımıştır. Ölen kişinin ardından koliva dağıtılıp ikram edildiği görülmektedir.

2.1.4.3. Mercimek

Mercimek çorbasıdır. Mercimek adı, TDK sözlüğüne göre, Farsça *merdumek* kelimesinden Türkçeye girmiştir.

Örnek Metinlerde “Mercimek”:

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *mercimek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir gün geçiy, iki gün geçiy - vakıt gidiy. Bizim çıraamız ayvannarı güdiy, ama doyurarmışla onu pek prost. Fasüle çorbası ya **mercimek** çorbası, onna da sulu” (Koca, 2011: 307). “*Bir gün geçiyor, iki gün geçiyor; zaman akıyor. Bizim çırağımız hayvanları güdüyor ama onu pek kötü doyurmuşlar. Ya fasulye çorbası ya mercimek çorbası sulu yemekler.*”

Değerlendirme

Tarih: Tarımla uğraşının getirdiği sonuçla baklagiller Gagauz mutfağında sık kullanılan ürünler olmuşlardır. Mercimek çorbası ise Gagauz mutfağında yıllar içerisinde kaybolup yeniden ortaya çıkan çorbalardan biridir. Maruneviç, mercimeği yoksulların günlük yiyeceği arasında saymıştır (2018: 231-232). Ancak, yıllar içerisinde Besarabya Gagauzlarının mutfağında düşme eğilimine girmiştir. Nikoglo, bunu mercimek yetiştirmenin azalmasıyla açıklamıştır (2004: 73). Kültürel ilişkiler çerçevesinde ise mercimek yeniden Gagauz sofrasına girmeye başlamıştır. Bunu Petrovici, “Türkiye’de çalışan kadınların aracılığı ile Gagauz mutfak kültürüne giren çorbalardan biri mercimek çorbasıdır” (Petrovici, 2009: 141) şeklinde açıklamaktadır.

Materyal: Kırmızı mercimek, soğan, patates veya un, sıvı yağ, tuz, karabiber.

Piştirilme Tekniği: Ateşte, tencerede pişirilir. Pişirilen mercimek daha sonra süzgeçten geçirilir ve tekrar pişirilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Mercimek çorbası, örnek metinlere günlük yaşama ait yemek ve çorba olması sebebiyle doyurucu olmayan yemek olarak yansımıştır.

2.2. İçecekler

2.2.1. Alkolsüz İçecekler

2.2.1.1. Ayrar

Yoğurda suyun katılmasıyla yapılan içecektir.

Örnek Metinlerde “Ayrar”:

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *ayrar*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Ayrardan kaymak olmaz,

Ayrardan kaymak olmaz,

Güzele doymak olmaz,

Güzele doymak olmaz,

Güzel yârlı olanın

Güzel yâri olanı,

Başı belasız kalmaz.

Başı belasız kalmaz.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 80)

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *ayrar*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kimsey kendi **ayrarına** ‘turşu’ demâz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 253). “Kimse kendi *ayrarına ekşi demez.*”

Değerlendirme

Tarih: Süt ürünü içeceklerden biri olan ayrar geçmişten günümüze Türk kültür dünyasının millî içeceklerinden, millî kimliğin işaretleyicilerindendir. “Besin değerinin zenginliği, kültürel ve geleneksel özellikleri ile Türk toplumunda sevilerek tüketilen ayrar, Türk mutfak kültürünün ve gastronomisinin de en önemli parçalarındandır” (Süren ve Kızıleli, 2021: 50). Dîvânu Lugâtî’t Türk’te *ayrar* “ayrar” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 567) diye geçer ve Gagauz Türkçesinde olduğu gibi birçok Türk lehçesinde aynı şekil veya benzer fonetik şekilleriyle yer alır. Basit yapım ve sindirime sahip olan ayrar, Türk kültürüyle iletişime geçen milletlerin mutfağına da girmiştir. Ayrar, tarihî süreçte hem günlük hayatta tüketilen hem de misafirlere ikram edilen bir içecektir. Türk dünyasının en batı ucundaki

Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzlarında da ayran yapılıp tüketilmiştir. Gagauz Yeri’ndeki saha çalışması sırasında ayranın artık pek yapılmadığı ve özellikle yeni nesil arasında pek bilinmediği tespit edilmiştir. Ayran Gagauz kültüründe gün geçtikçe halk edebiyatı ürünlerinde yaşayıp kültürel yaşamda unutilan, bir zamanlar tüketilen içecek olarak anılma yolundadır. “Besarabya, Sovyetler Birliği’ne girince kolektifleşmenin başlamasıyla, köylüler evlerinde olan inekleri kolhozlara vermek zorunda kalmışlardı. Kolektifleşmeden önce köylülerin evlerinde olan süt ürünlerini, kolektifleşmeden sonra köylüler hep dükkândan satın almaya başlamışlardı. Satışta ayrana çok benzeyen ‘kefir’ de vardı. Muhtemelen kolektifleşme ile köylülerin ellerinden süt kaynağı olan ineklerinin alınması ve ‘kefir’in piyasaya çıkması ayranın evde yapılmamasına ve unutulmasına sebep olmuştur” (Malacılı, 2002: 146).

Materyal: Yoğurt, su.

Yapılma Tekniği: Yoğurda suyun katılıp karıştırılmasıyla yapılır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde ayran kısıtlı örneğe sahip olması nedeniyle kültürel işlevine dair değerlendirme yapmaya imkân vermemektedir.

2.2.1.2. Borç

Çorbalara konulan ekşi sıvı ve bir içecektir.

Örnek Metinlerde “Borç”:

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *borç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Al Nasti Bakırlarnı

(...)

Çipirliktän kamçısı -

Şırka mı, sandın?

Borç fıçısı köşedä -

Şarap mı, sandın?

Mamaliga sergendä -

(...)

İnce daldan kamçısı,

Kırbaç mı sandın?

Borç fıçısı köşede,

Şarap mı sandın?

Mamaliga rafta,

Limon mu, sandın?

Limon mu sandın?

(Çebotar ve Sırf, 2017: 28)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *borçla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Yapasın, düzesin bana bir gecede bir çeşme oniki kurnaylan. Birinden suuk su aksın, birinden - sıcak, öbüründen - ılıcacak, dördüncüden - aşlak su, beşincisinden - şerbetli, taa öbüründen - şekerli, taa sora - şaplı, öbüründen de - ballı, aniden sora taa öbüründen aksın biyaz şarap, onuncu kurna kurnasından - kırmızı, taa da birinden - boza, bitkicisinden de - **borç** aksın’” (Koca, 2011: 274-275). “‘Bana bir gecede on iki kurnalı çeşme yapasın. Birinden soğuk su, birinden sıcak su, öbüründen ılık su, dördüncüden kaynar su, beşincisinden şerbetli su, daha da öbüründen şekerli su, öbüründen şaplı, diğerinden ballı, daha sonrakinden beyaz şarap, onuncu kurnadan kırmızı şarap, daha sonrakinden boza, sonuncudan da borç aksın.’”

Değerlendirme

Tarih: Gagauz kültüründeki borç, Slav kültüründeki kvasın¹⁵² karşılığıdır. Gagauzların *borç* adlandırmasını kullanmasının sebebi ise Rumencede *borş* olarak adlandırılmasındandır. Rumence *borş* “buğday veya arpadan elde edilen ekşi özsu; ekşi çorba” anlamındandır. Rus mutfak kültüründeki *borş*’tan farklıdır. Gagauz kültüründe, “Yemeklerde kullanılmadan önce her çeşit un elekle elenirdi. İnce öğütülen un için sık delikli elek, iri öğütülen un için ise büyük delikli elek kullanılırdı. Eleme sırasında arta kalan kepek ise *borç* yapımında kullanılırdı” (Maruneviç, 2018: 212). İçecek olarak kullanılmasının dışında, çorbalara da katılan *borç*’un ekşi bir tada sahip olmasından dolayı ekşi çorbalara borç denir (K22). Günümüzde geleneksel olarak evlerde yapılmaya devam etmektedir ve marketlerde de satılmaktadır.

Materyal: Kepek, ekmek, baharatlar, dereotu, maydanoz, su.

Pişirme Tekniği: Mayalandırma yoluyla yapılan borç, malzemelerin sıcak suda bekletilip süzülmesi sonrası küplerde veya fiçılarda bekletilmesi sonucu *borç* elde edilir. Günümüzde cam kavanozlarda da muhafaza edilmektedir.

¹⁵² **Kvas:** Slav kültüründe, genellikle çavdar ekmeğiyle yapılmakla birlikte buğday ekmeğiyle de yapılan, bu ekmeklerin mayalandırılmasıyla yapılan ekşi tada sahip içecektir.

Örnek Metinlerde İşlev: Borç, örnek metinlerde Gagauz sofrasındaki kültürel işleviyle yer almaz; türkü içerisinde fıçıda bekletildiği görülür.

2.2.1.3. Süt

Memeli hayvanların yavrularını besledikleri, insanın keşfetmesiyle insanın da temel besin kaynaklarından olan sıvıdır.

Örnek Metinlerde “Süt”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *süt*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yetişmiş yevâ, baarmış karısına: “ya getir mari, kofayı, saalım inekleri”. Çıkıyor karı alıyor uşaa, götüreer içeri, alıyor kofayı, başlıyor saamaa. Da dolduruyor üç-üz çölmek **süt**, da götüreer hepsinâ birâr çölmek **süt** saadıçlarna, da ineklerdân da **süt** kesilmiş” (Moşkov, 1904a: 8). “*Eve gelince, eşine bağırmiş, ‘Ya getir mari kovayı da sağalım inekleri’. Kadın çıkıyor. Uşağı alıp içeri götürüyor da kovayı alıyor. (İnekleri) sağmaya başlıyorlar. Üç yüz çömlük süt dolduruyor ve vaftiz babalarının¹⁵³ hepsine birer çömlük süt götürüyor. İneklerden de süt kesilmiş.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *atasöz*lerinde yer alan *süt*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Süttân** yanmış da yuurdu yüfleer” (Moşkov, 1904a: 278).¹⁵⁴ “*Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer.*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *süt*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çıkêr kaçarak sokaa, haydêêr inää dama, saaêr onu da kaçarak içeri girer. Ama o saayınca inää ateş süünmüş. Birkaç korcaz sade kalmış. Odun da başka yokmuş. Koyêr Kalina çölmää **sütlân** korlar üstünâ da başlêêr üflemää. Üfleer, üfleer korları, onnarsa yanmêêrlar, sade kızarêrlar” (Tanasoglu, 1959: 121). “*Çabucak sokağa çıkıyor. İneği ahıra sürüyor ve onu çabucak sağıyor; içeri giriyor. Ama o ineği sağıncaya kadar ateş sönmüş. Yalnızca birkaç odun parçası kalmış. Başka odun da*

¹⁵³ Masalda kahramanın üç yüz çocuğu vardır ve bu çocukların her birinin ayrı ayrı vaftiz babaları vardır. Bu sebeple sağdıç kelimesi vaftiz babası olarak aktarılmıştır. Moşkov’un sözlüğünde de “saadıç” kelimesinin anlamı “vaftiz babası” (bk. Moşkov, 1904a: 84) olarak verilmiştir.

¹⁵⁴ Varyantı için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 275; Koca, 2011: 72.

yokmuş. Kalina çömleği sütle korların üstüne koyuyor ve başlıyor üflemeye. Korları üfler üfler ama korlar yanmıyorlar yalnızca kızarıyorlar.”

Elena Koltsa’nın derlediği *atasözlerinde* yer alan *süt*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çobanın kuvedi olsa, tekedän dä **süt** çıkarar” (Çebotar, 2020: 10). “Çobanın gücü olsa tekeden de üst çıkarır.”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *süt*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmiş. Etişmiş Cadı babunun evinä, pinmiş fidana, almış çarıklarını. Bundan sora pinmiş bordey üstünä da bakmış bacalıktan, görsün, nâbêr Cadı babusu. Cadı babusu bu vakıt taman kotlonda **süt** kaynadarmış” (Çebotar, 2020: 49). “Gitmiş. Cadı babusunun evine varmış. Çarıklarını almış, ağaca çıkmış. Sonra, Cadı babusunu görmek için zeminliğin üstüne çıkıp bacadan bakmış. Cadı babusu o an tam da ocakta **süt** kaynatırmış.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *süt*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir kerä babu saamış inää, brakmış çelää aul içindä da gitmiş başka işinnän. Döndüynän evä, baksa: çelek boş - kimseydi içmiş **südü**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 121). “Bir keresinde yaşlı kadın ineği sağmış ve **süt** kovasını avlu içinde bırakıp başka işine bakmaya gitmiş. Eve döndüğünde bakmış ki kova boş, birisi **sütü** içmiş.”

“Yollanmış tilki çayıra, yalvarmış, ‘Çayır, çayır, ver bana çimen. Bän çimeni verecäm koyuna, koyun verecek **süt**, **südü** verecäm babuya - babu çevirecek kuyruumu’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 122). “Tilki çayıra doğru yola çıkmış, yalvarmış, ‘Çayır, çayır ver bana çimen. Ben çimeni vereceğim koyuna, koyun verecek **süt**, **sütü** vereceğim yaşlı kadına, kadın bana geri verecek kuyruğumu.’”

“Getiriye çocuk beygiri, atlyê çüven içinä, beygir çekip soluunu, suuldiyê **südü**. Çocuk, islää yıkanıp, çıkıyê. Boyar şaşıyê. O atladıcaan, beygir üfliye, **süt** gene aşlak olıyê da pişiyê boyar **süt** içindä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 178). “Getiriyor çocuk atını, atlıyor kazanın içine. At, nefesiyle üfleyip **sütü** soğutuyor. Çocuk iyice yıkanıp

çıkıyor. Boyar şaşırıyor. O atladığında at üflüyor ve süt yine haşlak oluyor da boyar süt içinde pişiyor.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği atasözlerinde yer alan *süt*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çoban koyun **südü** içer, deveci devä **südü** içer” (Çebotar ve Sırf, 2017: 228).
“Çoban koyun *sütü* içer, deveci deve *sütü* içer.”

“Kara inään da *südü* biyaz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 248). “Siyah ineğin de *sütü* beyazdır.”

“Uşaa – **süt**, yaşamaya – dooruluk [läázım]” (Çebotar ve Sırf, 2017: 281). “Çocuğa *süt*, yaşamaya *doğruluk* lazım.”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *süt*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidä-gidä çocuk geçmiş Tunanın ötäänsına, Dobrucaya. Karannıcakta o uuramış çobannara, tanışmış onnarlan. Paylaşmışlar malayı, taazä piinir imişlär, köpüklü **süt** içmişlär, kimin bıyıı varmış, silmişlär” (Çebotar, 2019: 233). “Çocuk gide gide Tuna'nın öte yanına, Dobruca'ya geçmiş. Gece vakti çobanların yanına uğramış, onlarla tanışmış. Malayı paylaşmışlar, taze peynir yiyip köpüklü *süt* içmişler; bıyığı olanlar bıyıklarını silmişler.”

“Tonnan *süt* saalmış. Öbür çıraklar yapmışlar büyük ateş, yısıtmaa **südü**. **Süt** kaynarkan, kız demiş çocaa, ‘İstärsän olmaa Dünnä Gözeli, gir da yıkan *süt* içindä” (Çebotar, 2019: 247). “Tonlarca *süt* sağılmış. Öbür çıraklar *sütü* ısıtmak için büyük bir ateş yakmışlar. *Süt* kaynarken, ‘Dünya güzeli olmak istersen *sütün* içine gir de yıkan’ demiş kız, çocuğa.”

“Onnar hepsi durêr batac içindä, nezaman saalacak bukadar mal?’ - aalaşmış çocuk beygirä. ‘Hiç sakınma’, - genä ürek vermiş çocaa beygir. ‘Salt göster onnara kazanı,

o kendisi doluvorecek. Sän salt etiştir dökmää **südü** çüvenä” (Çebotar, 2019: 247). “Çocuk, ata, ‘Onların hepsi bataklık içinde duruyor. Bu kadar mal ne zaman sağılacak’ diye ağlamış. At, çocuğu yine yüreklendirmiş, ‘Hiç korkma, yalnızca onlara kazanı göster, o kendisi dolacak. Sen yalnızca sütü kazana dökmek için yetiştir’ demiş.”

Sofiya Koca’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *süt*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Draginku

(...)	(...)
– Almaycam, anam, almaycam.	<i>Almayacağım ana, almayacağım.</i>
Sen orayı giremeycen.	<i>Sen oraya giremeyeceksin.</i>
Açan sen süt satardın,	<i>Sen süt satarken</i>
İçine su da katardın.	<i>İçine su katardın.</i>
Almaycam, mamu, almaycam.	<i>Almayacağım ana, almayacağım.</i>
Sen orayı giremeycen.	<i>Sen oraya giremeyeceksin.</i>
(...) (Koca, 2011: 131)	(...)

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *süt*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk sa gidiy, gidiy - te nekadard gittise - da etişiy bir daa içinde bir bordeye. Uzanıp baksa pençereden - sobanın orta erinde bir dâdu. Onun önünde - bir kazan **süt**. Dâdu kaşıkly **südü**” (Koca, 2011: 268). “Çocuk ise gidiyor gidiyor ve ne kadar gittiyse artık orman içinde bir zeminliğe varıyor. Pencereden uzanıp bakmış. Odaanın ortasında bir yaşlı adam ve onun önünde bir kazan süt. Adam sütü kaşıklayıp içiyor.”

Değerlendirme

Tarih: Süt, hayvancılık sebebiyle insanlığın en eski besin kaynaklarından biri olmakla birlikte işlenerek yoğurt, kaymak vb. süt ürünleri de yapılabilmektedir ve tatlıların yapımında ana elementlerden biri olmuştur. Hayvansal besin olan süt, çabuk bozulan yapısından dolayı geçtiğimiz yüzyıllarda göçebe yaşam süren Türkler tarafından çeşitli yöntemlerle işlenerek muhafaza edilip tüketilmiştir. Türk mutfak

kültüründe süt ürünlerinin zenginlik göstermesi hayvancılığın da göstergesidir. Sonuç olarak insanlar yetiştirdiği canlılar ve mahsuller ile yaşadığı coğrafi koşulların getirdiği şartlar doğrultusunda sofrasını donatıp beslenmiştir.

Bulgaristan ve Moldova’da yaşayan Gagauzlar da Türk ataları gibi geçmişten günümüze hayvancılıkla uğraşmış ve hayvanın etini, sütünü beslenme ihtiyacını gidermek için kullanmıştır. Gagauz yaşamında da hayvancılık doğrudan kültürel yaşam alanına etki eder. Moşkov, Gagauzların genellikle inek veya koyun sütünü kullandıklarını ve sütü her zaman kaynatıp işleyerek tükettiklerini (1902b: 33) söyler. Sütten yoğurt, peynir çeşitleri, kaymak gibi katı süt ürünlerinin yapılması; mamaliga ve malay gibi yemeklerle beraber tüketilmesi sütün Gagauzların gözünde konumunu değiştirmiştir. Maruneviç, Gagauzların sütü bir içecek değil, yiyecek olarak gördüklerini (2018: 226) belirtir. Süt tüm milletlerin mutfağında olduğu gibi günümüzde Gagauz mutfağında da hem doğrudan hem de işlenmesiyle çeşitli yiyecek ve içeceklerin ana elementi konumundadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Gagauz kültüründe süt, işlenerek peynir, ayran, kaymak vb. çeşitli süt ürünleri yapıp tüketilmiştir. Örnek metinlerde, günlük yaşama ait içecek olarak ve geleneksel Gagauz sofrasında mamaliga, malay gibi yemeklerin yanında tüketildiği görülür. Ayrıca, bir örnekte de süt banyosu ile güzellik kaynağı olma işlevine sahiptir.

2.2.1.4. Boza

Darı veya mısırdan yapılan mayhoş fermente içecektir.

Örnek Metinlerde “Boza”:

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde *boza*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“O yerdä bir vakit Türkün haznesi-y-miş, varmış bir yapı, da o yapının altında varmış bir maaza. Da o maazanın varmış üç beçi, da o beçlerin, aazlarında varmış birär **boza** kazanı. Da her o **boza** kazannarnı bulursalar parayı-da bulacaklar. Para-da pek çokmuş, varmış üçüz put altın” (Moşkov, 1904a: 47). “*O yerde bir yapı varmış ve bir vakitler Türk’ün hazinesiymiş. O yapının altında bir mahzen varmış. O mahzenin üç kileri, o kilerlerin girişlerinde birer boza kazanı varmış. Eğer o boza kazanlarını bulurlarsa parayı da bulacaklar. Para da pek çokmuş, üç yüz pud altın varmış.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *boza*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir büyük toy yapıldı, kartalın da ikramı bulundu: her gün ona taazä kesilmiş birär azman verilirdi. O tez-tez topladı kendini, yorgunnuu geçti, semirdi. Dokuz gündän sora geeri yola toplandılar, baaşış boşçalarını hazırladılar, **boza**, şerbet tulumnara döktülär, kartala üçgünnük imäk-içmäk verdilär, kartalı saadıcı gibi donattılar” (Çebotar ve Sırf, 2017: 128). “*Bir büyük toy yapıldı. Kartalın da ikramı hazırlandı; ona her gün yeni kesilmiş bir koç verilirdi. O, hemen kendini topladı. Yorgunluğu geçti ve kendine geldi. Dokuz günden sonra yol için tekrar toplandılar. Hediye bohçalarını hazırladılar. Bozayı ve şerbeti tulumlara döktüler. Kartala üç günlük yiyecek ve içecek verdiler. Kartalı sağdıç gibi donattılar.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *boza*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

““Yapasın, düzesin bana bir gecede bir çeşme oniki kurnaylan. Birinden suuk su aksın, birinden - sıcak, öbüründen - ılıcacak, dördüncüden - aşlak su, beşincisinden - şerbetli, taa öbüründen - şekerli, taa sora - şaplı, öbüründen de - ballı, aniden sora taa öbüründen aksın biyaz şarap, onuncu kurna kurnasından - kırmızı, taa da birinden - **boza**, bitkicisinden de - borç aksın” (Koca, 2011: 274-275). “*Bana bir gecede on iki kurnalı çeşme yapasın. Birinden soğuk su, birinden sıcak su, öbüründen ılık su, dördüncüden kaynar su, beşincisinden şerbetli su, daha da öbüründen şekerli su, öbüründen şaplı, diğerinden ballı, daha sonrakinden beyaz şarap, onuncu kurnadan kırmızı şarap, daha sonrakinden boza, sonuncudan da borç aksın.*”

Değerlendirme

Tarih: Mısır, darı, arpa, buğday gibi çeşitli tahıl bazlı, mayhoş/ekşimsi tada sahip boza Türk kültürünün geleneksel fermente içeceklerindendir. “Orta Asya’da Türkler bozayı çok eski zamanlardan beri biliyorlar ve içiyorlardı. Bugün de bütün Türk ülkelerinde boza yapılıp içilmektedir. Türkler Orta Asya’dan çeşitli yerlere göç ettikleri ve daha sonra Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin genişleme tarihlerinde gittikleri yerlerin halkına boza yapmasını öğretmiş, bu da bozanın hemen hemen bugünkü coğrafi yayılışını sağlamıştır” (Birer, 1987: 341). Boza, Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı saray mutfağına girmiştir ancak Fatih dönemi sonrasında saray muhasebelerinde bozaya rastlanmaz (Yerasimos, 2002: 27). Boza

günümüzde Asya, Afrika gibi farklı kıtalarda ve Avrupa’da özellikle Balkanlarda tüketilen içeceklerden biri olarak büyük yayılım alanına sahiptir.

Türkiye’de genellikle kış aylarında ısınmak için içilen, günümüzde yaygın olarak tüketilmeyen, neredeyse sokak lezzetine dönecek noktada olan boza, Türk kültürünün görmezden gelinen içeceğidir. Bozanın Gagauz kültüründeki konumu da benzerlik gösterir. Bulgaristan Gagauzları ve Besarabya Gagauzlarının geçmiş dönemlerinde boza önemli bir yer tutmakta; hatta boza ustaları bulunmaktaydı. Moşkov, Gagauzların mısır unundan ya da darıdan boza yaptıklarını ancak bozayı herkesin yapamadığını; ancak ustaların yapabildiğini (1902b: 35) söyler. Berg de Gagauzların mısır unu veya darıdan *bozu* “boza” (1918: 145) yaptıklarını belirtir. Gagauz soyadları arasında *bozacı* soyadının bulunması da boza konusunda ustaların ve satıcıların olduğunu doğrulamaktadır. Boza, Batı ve Güney Batı Bulgaristan’da da darı veya mısır unundan yaygın şekilde yapılırdı ve Radomir¹⁵⁵ bölgesinde ustaları vardı (Vakarelski, 1977: 191; Radeva, 1983: 296). “Boza varlıklı aileler tarafından tüketilirdi” (Maruneviç, 2018: 230). “20. yüzyılın 30’lu yıllarına kadar köylerde boza yapıp satan insanlar vardı” (Nikoglo, 2004: 93). Günümüzde ise tersi bir durum hâkimdir. Saha çalışması sırasında bozayı bilen bir kişiye rastlanmamıştır. Bu durumda, bozanın Gagauz kültüründen tamamen çıktığı söylenebilir.

Materyal: Darı veya iri taneli mısır unu, şeker ve su.

Yapılma Tekniği: Suda pişirilen darı veya mısır unu soğutulup süzülür, ardından şeker ekleyip karıştırılarak fermente olmaya, ekşimeye bırakılır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerden bozanın hangi ortamlarda kullanıldığı, kimler tarafından tüketildiği gibi işlevlerini ortaya koymak mümkün olmamaktadır. Ayrıca, kazanlarda saklandığı anlaşılmaktadır.

2.2.1.5. Çay

Çeşitli yaprakların işlenip kaynatılmasıyla yapılan içecektir. Çay ismi, TDK sözlüğe göre, Çince’den Türkçeye girmiştir.

Örnek Metinlerde “Çay”:

¹⁵⁵ **Radomir:** Bulgaristan’ın batıdaki şehirlerinden Pernik’te yer almaktadır.

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Bitki Kuvvetlän Bän, Kızcaazlar

(...)	(...)
Açan bän onbeş yaşındıydım,	<i>Ben on beş yaşımıdayken,</i>
Gezärdim kızın ardına.	<i>Kızın peşinde gezerdim.</i>
A şimdi avşamdan sabaadan,	<i>Ah, şimdi sabahtan akşama kadar</i>
Gezerim tüfek sırtımda.	<i>Tüfek sırtımda gezerim.</i>
İçärdim avşamdan çayımı ,	<i>Akşamdan çayımı içerdim,</i>
Gidärdım ban kluba tadza.	<i>Kulübe dansa giderdim.</i>
A şimdi çalêr marş voenni	<i>Ah, şimdi asker marşı çalıyor</i>
Giderim kazarmaya yatmaa.	<i>Kışlaya yatmaya giderim.</i>
(...) (Durbaylo, 2001: 134)	(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“E, bu kârcılar, nası e, üşümüşler, suuk, uırıylar kırçmaya: bir filcan **çay** mı içmää, şarap mı, bir çini çorba mı imää - yısınmaa” (Koca, 2011: 312). “E, hava soğuk, bu karcılar üşümüşler ve bir meyhaneye uğramışlar. Isınmak için artık bir bardak çay mı, şarap mı, bir tabak çorba mı içecekler.”

Değerlendirme

Tarih: Çay tarihten bugüne birçok kıtada çeşitli milletlerin içecek kültürüne girmiş bitki bazlı içeceklerden biridir. Günün çeşitli vakitlerinde tüketilen, Türk kültüründe de kendine özgü bir alan açan çayın, farklı hazırlanış, servis ediliş ve içme şekilleriyle Anadolu’da özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk içecek kültüründeki yeri ve pazarı büyümüştür. “Çin çayı Osmanlı Devleti’ne biri kuzeydeki Rusya, diğeri de Güneydoğu Asya ve Hicaz olmak üzere iki yolla girmiştir” (Kuzucu, 2003: 78). “Çay Türklerin gündelik hayatına geç girmesine karşın çok kısa sürede geleneksel ve kültürel bir içecek hâline gelmiştir” (Güneş, 2012: 249). Gagauzların yaşamının geçtiği Balkanlar ve Doğu Avrupa’da ise çay,

Türkiye’de olduğu kadar yaygın bir içecek değildir. Örneğin, Makedonya’da ve Kosova’da kahve tüketimi yaygınken, çay kahvenin gerisinde kalmıştır (Türkmen, 2019: 14; Çelik, 2011: 283). Bulgar kültüründe de çay yaygın değildir (Radeva, 1983: 296).

Gagauz içecek kültüründe de çayın durumu Balkan kültüründeki konumuyla kısmen aynıdır. Maruneviç, Gagauz kültüründe yemekten sonra tüketilmek üzere özel olarak hazırlanmış içecek olmadığını ve çayın ancak 19. yüzyılın sonlarında zengin Gagauzların hayatına girdiğini (2018: 230) belirtir. Gagauz mutfağına çayın giriş tarihi Anadolu’yla ortak seyretmiştir. “Gagauzlarda 1970’li yıllarda çay ve kahve yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır” (Petrovici, 2009: 148). Çay, Gagauzların günlük yaşamında Türkiye’de olduğu kadar sık tüketilen içeceklerden biri değildir ve çayın tüketim zamanı genellikle kahvaltılardır.

Materyal: Çay ve su.

Yapılma Tekniği: Demlikte çayın demlenmesiyle yapılır. Türkiye’de olduğu gibi çaydanlık takım hâlinde değildir, sadece demlikten oluşur.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde çay sıcak yapısıyla ısınma için içilebilecek içecekler biri olarak görülür. Metinlerden hangi malzemeden çay yapıldığı anlaşılamamaktadır.

2.2.1.6. Şerbet

Şekerli ve aromalı içecektir.

Örnek Metinlerde “Şerbet”:

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *şerbet*le ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Şu sofrada üç filcân var,

Hey yaurum üç filcân.

Biri şeker, biri **şeerbet**,

Hey yaurum biri bal.

Şeker, **şerbet** sizin olsun,

(...)

Şu sofrada üç bardak var,

Hey yavrum, üç bardak.

Biri şeker, biri şerbet.

Hey yavrum, biri de bal.

Şeker, şerbet sizin olsun,

Hey yaurum bal bizim.

Hey yavrum, bal da bizim.

(...) (Moşkov, 1904a: 291)¹⁵⁶

(...)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *şerbetle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çiftçi kızı duymuş, ne isteer bey oolu yapmaa, da oturtmuş kendinin erinä bir kukla, o kuklanın içini doldurmuş tatlı kırmızı **şerbetlän...**” (Baboglu, 2011: 59). “Çiftçinin kızı, beyin oğlunun ne yapmak istediğini duymuş. Kendisinin yerine bir kukla oturtmuş ve kuklanın içini tatlı kırmızı *şerbetle* doldurmuş.”

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *şerbetle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişayın oolu sa kızçaazlan bir gözäl düün yapmışlar, bütün padişaalıktan insanı konuklamışlar. Bizi dâ çaardılar, biz dâ gittik, ballan **şerbet** içtik, bıyımızdan akardı, aazımıza hiç damnamardı” (Çebotar, 2020: 58). “Padişahın oğlu ise kızla bir güzel düğün yapmış. Bütün padişahlıktan insanları ağırlamışlar. Bizi de çağırdılar. Biz de gittik. Balla *şerbet* içtik; bıyığımızdan akardı, ağzımıza damlamazdı.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde *şerbetle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dokuz gündän sora geeri yola toplandılar, baaşış boşçalarını hazırladılar, boza, **şerbet** tulumnara döktülär, kartala üçgünnük imäk-içmäk verdilär, kartalı saadıcı gibi donattılar” (Çebotar ve Sırf, 2017: 128). “Dokuz gündən sonra yol için tekrar toplandılar. Hediye bohçalarını hazırladılar. Bozayı ve *şerbeti* tulumlara döktüler. Kartala üç günlük yiyecek ve içecek verdiler. Kartalı sağdıç gibi donattılar.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde *şerbetle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Nar suyu yaraşêr sade **şerbetä**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 259). “Nar suyu sadece *şerbete* yakışıyor.”

¹⁵⁶ Marinov, bu türkünün Bulgar türküsü olduğunu, sözlerinin Türkçeye çevrilerek Bulgaristan Gagauzları tarafından söylendiğini belirtir ve türkünün Türkçe sözlerini verir (1956: 54-55). Moşkov ise türküyü Besarabya Gagauzlarından derlemiştir. Türkü muhtemelen birçok Gagauz'un 19. yüzyıl başında ve öncesinde Bulgaristan'da yaşadığı dönemde de biliniyordu ve millî hafızada saklanarak yeni yerleşim yerinde de yaşamaya devam etmiştir. Türkü ve varyantları Dionis Tanasoglu, Gavril Gaydarci ve Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türküler arasında da yer almaktadır bk. Tanasoglu, 1959: 75; Çebotar ve Sırf, 2017: 38; Kvilinkova, 2011: 502.

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *şerbet*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“E, te geçenlerde yolum düştüydü o küüden geçmää. İnsanna yaşylar op-oşça. Epsi saa-selem. Beni de adietti içeri kızın bubası, konukladı, ikramnadı. Çok ta käämil şarapları var: iki filcan içtim. O diil şarap - pak **şerbet**!” (Koca, 2011: 299). “E, işte geçenlerde yolum o köye düşmüştü. İnsanlar hoşça yaşıyorlar. Hepsi sağ salim. Kızın babası beni içeri davet etti, ağırladı, ikramlar verdi. Pek de iyi şarapları var. İki bardak içtim, şarap değil, şerbet gibi!”

Değerlendirme

Tarih: Türk mutfağı sıcak-soğuk, alkollü-alkolsüz içecek bakımından zengin bir kültüre sahiptir. Bu zengin çeşitlilik içerisinde Türk mutfak kültürünün tatlı aromaya sahip sıcak veya soğuk tüketilebilen içeceklerinden olan şerbet Türklere komşu olan milletlerin mutfağına da girmiştir. Genellikle doğum, düğün gibi geçiş dönemi âdetlerinde, konuk ağırlamalarında ikram edilen şerbet günümüzde içecek çeşitliliğinin artması, meyve suyu gibi hazır gıda içeceklere erişimin kolaylaşması sebebiyle eski popüleritesinden uzaktır. Şerbet geleneksel hâliyle suya bal, şeker ve çeşitli meyvelerin atılarak eritilip pişirilmesiyle yapılmaktadır.

Köklü geçmişi olan şerbetin izi 16. yüzyılda İstanbul'da bulunan Dernschwam'ın gözlemlerinde görülür. Dernschwam, 16. yüzyıldaki İstanbul ve Anadolu'daki Türk kültür yaşamına dair gözlemlerini aktarırken, “27 Ekim 1553'te İstanbul'da birisi at üstünde bütün meydanları dolaştı. Padişahın zafer kazandığını, sağlığının yerinde olup memlekete dönmekte olduğunu, bu hayırlı haber karşısında herkesin şenlik yapmasını, yiyip içip eğlenmesini, şerbetleri içmesini bağırarak ilân etti. Şerbet Türklerin tatlı bir içkisidir” (Dernschwam, 2011: 71) diyerek şerbetten bahseder. Buradan da yine şerbetin özel günlerin, kutlamaların içeceği olduğu görülür. Dernschwam ayrıca şahit olduğu bir düğünden bahsederken, “Düğün esnasında bizdeki gibi dans etmezler. Erkeklerle ayrı, kadınlara ayrı ziyafetler verilir. Kazanlar dolusu koyun eti ve pirinç pişer, şerbetler içilir. Bütün bu törenlerden çok hoşlanırlar ve mutlu olurlar” (Dernschwam, 2011: 183) diyerek gözlemini aktarır ve şerbetin düğündeki işlevini ifade eder. Şerbetin düğünlerde dağıtımı Anadolu'da uzun yıllar devam etmiştir. Gagauz halk edebiyatı ürününe yansıyan şerbet örneğinde de düğün esnasında dağıtılması Gagauzların Türk kültürü dairesinde gerçekleştirdiği âdettir.

Şerbet günümüzde Gagauz içecek kültüründen çıkmıştır. Ancak bu çıkış yakın zamanda olmamıştır. Moşkov, şerbete yeme-içme kültürü içerisinde yer vermemiş ancak sözlüğüne almıştır. Besarabya'nın tarihi ve kültürüne dair çalışmalar yapan Skalkovski, Zaşçuk, Derjavin, Berg gibi araştırmacılar da şerbete dair bilgi vermemiştir. Nikoglo, Gagauzların 1950'li yıllara kadar şerbet yaptığını, daha sonra ise bu kültürde şerbetin kaybolduğunu (2004: 94) belirtir. Saha çalışması sırasında da şerbetin bilinmediği tespit edilmiştir. Şerbetin bu konumda olmasında meyve sularının etkisi olduğu kadar Gagauz konuk ağırlama ve ritüellerinde şarap, rakı (votka) gibi alkollü içeceklerin önemli bir yeri olmasının da etkisi vardır.

Şerbetin günümüzde yapılmaması, kaynaklarda ve saha çalışması sırasında bilgiye erişilememesi dolayısıyla “Materyal” ve “Yapım Tekniği” alt başlıkları ezber bilgi olacağından bu başlıklar altında ele alınmamıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde şerbetin Anadolu Türk kültüründe olduğu gibi özel günde ve konuk ağırlamada ikram edilen içecek olarak görülmesi, şerbetin Gagauz kültüründeki yerini göstermektedir.

2.2.2. Alkollü İçecekler

2.2.2.1. Şarap

Üzümün mayalandırılmasıyla yapılan, Gagauzlarca sık tüketilen alkollü içecektir. Şarap ismi, TDK sözlüğüne göre, Arapça *şerāb* sözcüğünden Türkçeye girmiştir.

Örnek Metinlerde “Şarap”:

Valentin Moşkov'un derlemiş olduğu *hikâye* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Demiş Padişaa: “var bir çayırım tuçtan sür onu, da dik çotuk, da auşamadak yüzüm yapsın, da **şarap** üszäsın, düünçülerä içki olsun”. Geleer yevä, deer Murgocä: “Padişaa isteer, süreyim onun tuç çayırını, da dikeyim çotuk, da olsun yüzüm, da **şarap** süzeyim, fıçıya koyeyim, düünçülerä içki olsun” (Moşkov, 1904a: 4). “*Padişah, ‘Benim demirden bir çayırım var. Onu sür ve çotuk dik. Akşama kadar üzüm yapsın da şarap süzesin; düğüncülere içki olsun’ demiş. Eve gelir, Murgoç’a, ‘padişah onun demir çayırını süreyim istiyor. Bir çotuk dikeyim, üzüm olsun da şarap süzeyim; fıçıya koyayım. Düğüncülere içki olsun’ der.*”

“Sora almış padişahın oolu o kızı, stevonoz olmuşlar, büyük düün yapmışlar, çok **şarap** içmişlär, da kimsey sarfoş olmamış” (Moşkov, 1904a: 182). “*Sonra padişahın oğlu o kızı almış ve evlenmişler. Bir büyük düğün yapıp çok şarap içmişler ama kimse sarhoş olmamış.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kozma gider dostunun yevinä, da gideer pençereya, baksa o adamın yevindä var bir yabancı adam. Şindi Kozma siiredeer o adamı: o adam getireer dostunun karıya bir çotra **şarap** hem bir kızarmış potmar; karı-da yapıyor bir pita, da oturuyorlar tamam yimää” (Moşkov, 1904a: 109). “*Kozma gider dostunun evine. Pencereye gider. Bakmış o adamın evinde yabancı bir adam var. Şimdi Kozma seyreder o adamı, o adam dostunun eşine bir çotra şarap ve bir kızarmış potmar getiriyor. Kadın da bir ekmek yapıyor ve oturuyorlar hepsini yemeye.*”

“Dädu därmiş babuya: ‘karı yeti taa tatlı, sän, demiş, beslä kızını, taa islää, rakı ver, **şarap** ver, yahnı da semirsin islää’. Babu alıyor, kızına rakı, **şarap**, yahnı vereer başlıyor beslemää taa islää” (Moşkov, 1904a: 161). “*Yaşlı adam, yaşlı kadına, ‘Kadın, tatlı da getir. Kızını daha iyi besle; rakı, şarap ve et ver yesin iyice’ demiş. Kadın kızına rakı, şarap ve et alıp vererek kızını daha iyi beslemeye başlıyor.*”

“Bizim dädularımızın geldii vakit burayı, bir adam otladılmış yöküz daa-içindä, da o daayın içindä varmış bir yol. O yolcä geçärmiş bir düün, da o adam çıkmış yolun boyuna. Da o düün geçmiş yanından, da ona vermämişlär **şarap**. O-da yüfkesi çıkmış, da büü bilirmiş” (Moşkov, 1904a: 190). “*Bizim dedelerimizin buraya geldiği zaman ormanın içinde bir adam öküzünü otlatırmış. O ormanın içinde bir yol varmış. O yol boyundan bir düğün alayı geçiyormuş, adam da yolun kenarına çıkmış. Düğün alayı adamın yanından geçmiş ama ona şarap vermemişler. Adam da öfkelenmiş, büyü yapmayı da bilirmiş.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Zehirli Kız Kardeş

(...)

– Nası gideyim, agam vermeyor?

“Sizin başçada güllär altında,

Güllär altında bir sarı yılan.

Al yılanın sırtından koy bir filcäna,

Koy bir filcäna, mari Marinke”.

– Buyur, batü bä, bendän bir **şarap**.

Bendän bir **şarap**, kırmızı **şarap**.

(...) (Moşkov, 1904a: 304)¹⁵⁷

(...)

Nasıl gideyim ağabeyim vermiyor

– Sizin bahçede güllerin altında,

Güllerin altında bir sarı yılan.

Yılanın sırtından zehri al bir bardağa koy

Bir bardağa koy mari Marinke.

Buyur ağabey, benden bir şarap.

Benden bir şarap, kırmızı şarap.

(...)

(...)

Stuyan’ın-da atı dedi Stuyan’a:

“Stuyene, bä Stuyene, genç olane,

Aalama alasın bana üç yıllık üç oka **şarap**

Üç oka **şarap**, üç oka-da piriñç,

Da bän onnarı yiyirim, içärim,

Da paşanın begirlerni geçärim.”

He Stuyan aldı atına üç yıllık üç oka **şarap**

Üç oka **şarap**, üç oka piriñç,

Da yidirdi o içirtti.

(...) (Moşkov, 1904a: 311)

(...)

Stuyan’ın atı, Stuyan’a dedi:

– Stuyan, be Stuyan, genç oğlan!

Ağlama alasın bana üç yıllık üç oka şarap

Üç oka şarap, üç oka da piriñç.

Ben onları yiyip içerim,

Paşanın atlarını da geçerim.

Stuyan atına üç yıllık üç oka şarap aldı,

Üç oka da şarap, üç oka da piriñç.

Atı yedirip içirdi.

(...)

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

¹⁵⁷ Varyantı için bk. Kolsa, 2020: 14-15, 35; Pokrovskaya, 1952: 196; Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 18; Durbaylo, 2001: 19; Koca, 2011: 106-111, 135-136; Kvilinkova, 2011: 428.

“Büük düün oldu. Düündäydi bütün memleket da bän da oradaydım, karıda oturdum, çok türlü mancalar idim, **şaraplar** içtim (Baboglu, 2011: 35). “*Büyük düğün oldu. Bütün memleket düğündeydi. Ben de oradaydım. Kadında oturdum, çok türlü yemekler yedim, şaraplar içtim.*”

“Ko olsun senin Tudorka. Bundan sora bir düün yapmış Nikolçuylan Tudorkaa: dokuz küü aşırıdan çalgıcılar çalmış... Kırk fırın kolaç-ekmek harcanmış... On fiçı **şarap** içilmiş...” (Baboglu, 2011: 97). “*Hadi senin olsun Tudorka. Bundan sonra Nikolçuyla Tudorka bir düğün yapmış. Dokuz köy uzaktan çalgıcılar çalmış... Kırk fırın kolaç ekmek tüketilmiş... On fiçı şarap içilmiş...*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Vasilin Düşü

– Cumaertesi, male,

Pazara karşı,

Bän bir düş gördüm:

Nikolay batüylan

Kara üzüm idik,

Kırmızı **şarap** içtik.

Ne olacek, male,

Benim bu düşüm?

– Kara üzüm, oolum, kahr, derlär

Kırmızı **şarap**-haber, deerlär.

(...) (Baboglu, 2011: 159)

– Cumartesi anne,

Pazara doğru,

Ben bir düş gördüm:

Nikolay ağabeyle

Kara üzüm yedik,

Kırmızı **şarap** içtik.

Anne ne olacak,

Benim bu düşüm?

– Oğlum, kara üzüm kahr derler,

Kırmızı **şarap** haber derler.

(...)

Uzak Yola

(...)

(...)

Saadıç da ilerä,

Çotra elindä.

Çotrada, male,

Kırmızı **şarap**.

Hepsinä verdi,

Bana vermedi.

Düşümä geldi,

Gücümä geldi.

Sağdıç da ileride,

Çotra elinde.

Çotrada anne,

Kırmızı şarap.

Hepsine verdi,

Bana vermedi.

Düşüme girdi,

Gücüme gitti.

(...) (Baboglu, 2011: 165)¹⁵⁸

Elena Koltsa'nın derlediği atasözlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Veresiyä **şarap** içän, iki kerä sarfoş olur” (Çebotar, 2020: 10). “*Veresiye şarap için iki kere sarhoş olur.*”

Elena Koltsa'nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kimisini şennedir, kimisini sözledir, kimisini keflendir. – **Şarap**” (Çebotar, 2020: 11). “*Kimisini neşelendirir, kimisini konuşturur, kimisini keyiflendirir. – Şarap.*”

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Dokuz Kardaş Bir da Kızkardaş

(...)

Mali mo, mali, veriniz Tudorkiyi,

Pek islää adamnar.

Bän var orda konak olduum,

Gümüş sofrada idirdilär, mali,

Altın filcandan **şarap** verdilär.

(...) (Çebotar, 2020: 30)

(...)

Anacığım ana Tudorka'yı verin

Pek iyi adamlar.

Ben orada misafir olduğumda,

Gümüş sofrada yedirdiler, anne.

Altın bardaktan şarap verdiler.

(...)

¹⁵⁸ Varyantı için bk. Çimpoeş vd., 2016: 133-134.

Lüdmila Pokrovskaya'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stoyançu

(...)

(...)

Mari hey!

Mari hey!

Epsi düüncülär **şarap** veriy.

Tüm düğüncüler şarap veriyor.

Epsinä **şarap** etişiy,

Herkese şarap ulaşıyor,

Stoyana **şarap** etişmiy.

Stoyan'a şarap ulaşmıyor.

Stoyan çıkarıy kılıcı,

Stoyan kılıcı çıkarıyor,

Çıkarıy kılıcı belindän.

Kılıcı belinden çıkarıyor.

Epsini kayıb kesiyu,

Hepsini kıyıp kesiyor,

Salt brakıy gelinnän güväyi.

Sadece gelinle güveyi (sağ) bırakıyor.

(Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 26)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gürbet Eli

(...)

(...)

Gürbet dedikleri –

Gurbet dedikleri

Kalbimä yatmaz,

İçime sinmez.

Bir garip anam var –

Bir garip anam var,

Yaşları kurumaz,

Yaşları kurumaz.

Döktüm **şarap** filcana:

Bardağa şarap döktüm,

Zehir – içilmäz.

Zehirdir içilmez.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 21)

(...)

Demyan

(...)

– Mari Marinka, mari bulgarka!

Neçi imiyesin, neçi içmiyesin?

Ekmek mi küflü, **şarap** mı iışı,

Osa mancalar mı suuk?

– Ne mancalar suuk, ne ekmek küflü,

Ne da **şarap** iışı.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 55).

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Eşil yonca biçilmaz,

Sirkä **şarap** içilmaz,

Hepiciindän geçilir –

İlk sevdadan geçilmaz.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 93)

Bülbül oldum – dilim yok,

Sesim varsa – türküm yok,

Yârim **şarap** düşkünü –

Aalamadık günüm yok.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 102)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *atasözlerinde* yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir oka **şarap** için [H]ristosun gölmeeni da verecek” (Çebotar ve Sırf, 2017: 224).

“Bir oka *şarap için İsa'nın gömleğini verecek.*”

(...)

– Mari Marinka, mari Bulgar kız!

Niçin yemeyip içmiyorsun?

Ekmek mi küflü, şarap mı ekşi?

Yoksa yemekler mi soğuk?

– *Ne yemekler soğuk ne ekmek küflü,*

Ne de şarap ekşi.

(...)

Yeşil yonca biçilmez,

Sirke (gibi) şarap içilmez.

Her şeyden geçilir,

İlk sevdadan geçilmez.

Bülbül oldum, dilim yok.

Sesim var, türküm yok.

Yârim şarap düşkünü,

Ağlamadık günüm yok.

“**Şarap** akıllıyı da gülüntü yapêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 276). “*Şarap akıllıyı da gülünç yapar.*”

“**Şarapsız** düün – bayraksız nizam” (Çebotar ve Sırf, 2017: 276). “*Şarapsız düğün, bayraksız nizamdır.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Küüyümüzä Kuduz Yabanı Girdi

(...)

Näända işidilmiş,

Näända görünmüş,

Kırk günnük uşak

Bölä lafetsin:

– Hey, analar,

Hey, bobalar.

Krıçma tutardınız,

Şarap satardınız.

Şarap satardınız,

Su katardınız.

Tuz satardınız,

Kum katardınız.

(Durbaylo, 2001: 10)

(...)

Nerede duyulmuş,

Nerede görülmüş,

Kırk günlük çocuk

Böyle konuşsun:

– Hey analar,

Hey babalar.

Meyhaneye giderdiniz,

Şarap satardınız.

Şarap satardınız.

Su katardınız.

Tuz satardınız,

Kum katardınız.

Stoyane Oolum

(...)

Nerdän da çıkêr

(...)

Nereden de çıkıyor

Bir düşman ayı.

Țari da saadiç

Durgudêr taligıyı.

Îvançu-deverçu

Saadiç bulunêrsın.

Helâ ikram et ayı -

Kardaşlaa bir şarap.

Helâ ikram et

Ayı-kardaşlaa

Bir **şarap**.

– Îvançu-deverçu,

Nasıl ikram edeyim?

Bân da korkêrim

Onun duruşundan.

Onun duruşundan hem da bakışından.

Na çotrıyı, -deyor,-

Da sãn ikram et.

Îvançu-deverçu

Çotrıyı alıyor.

Çotrıyı alıyor;

Helâ ba, Ayı-kardaşlık, -deer,-

Helâ gel, bãn ikram sana edeyim

Bir düün **şarabı**

(...) (Durbaylo, 2001: 12)

Bir düşman ayı.

Țari de sağdıç

At arabasını durduruyor.

Îvançu deverçu

Sağdıç sen oluyorsun.

Hele ikram et,

Ayı kardeşliğe bir şarap.

Hele ikram et

Ayı kardeşliğe

Bir şarap.

Îvançu deverçu

Nasıl ikram edeyim?

Ben de korkuyorum

Onun duruşundan.

Onun duruşundan hem de bakışından.

Al çotrayı¹⁵⁹, diyor

Sen ikram et.

Îvançu deverçu

Çotrayı alıyor.

Çotrayı alıyor,

Hele, ayı kardeşlik, diyor,

Hele gel, ben sana ikram edeyim

Bir düğün şarabı.

(...)

¹⁵⁹ **Çotra**: Ağaçtan yapılmış geleneksel şarap ve su matarası.

Stuyane Oolum, Stuyane

(...)

Stuyan da deyor Radaya:

– Bakma sän onun lafına.

Al okayı da git maazaya

Akıt bir oka **şarap**, - dey.

Rada da alêr okayı,

Rada da gider maazaya,

Rada da **şarap** hâkıtmêêr,

Rada da yaşlarını hakıdıyor.

(...) (Durbaylo, 2001: 23).

(...)

Stuyan da Rada'ya diyor:

– Bakma sen onun lafına.

Al okayı da git mahzene.

Akıt bir oka şarap, diyor.

Rada da okayı alıyor,

Rada da mahzene gidiyor,

Rada da şarap akıtmıyor,

Rada da yaşlarını akıtıyor.

Bogdani Oolum

(...)

Karşı da geldim

Bir Bulgar düünü.

Saadıçlar, mali,

İleri gideyor.

Saadıcın elindä -

Bir çotra **şarap**.

Bir çotra **şarap**,

Kırmızı **şarap**.

Hepsinä da, mali,

Selâm da verdi.

Hepsinä da, mali,

Şarap da verdi.

(...)

Rast da geldim

Bir Bulgar düğününe.

Sağdıçlar anne,

İleri gidiyor.

Sağdııcın elinde

Bir çotra şarap.

Bir çotra şarap,

Kırmızı şarap.

Hepsine de anne,

Selam da verdi.

Hepsine de anne,

Şarap da verdi.

(...) (Durbaylo, 2001: 41).

(...)

Şu Bayırcım Ardında

Şu bayırcım ardında

Bir pelit aacı varmış.

O aaçın da altında

Bir da kızçaaz satarmış.

Gelerlär o kızçaaza

Üç da saldat gelirlär.

Biri şarap isteyor,

Biri rakı isteyor.

Biri da o kızçaazı

O da onu auedêr.

Alêrlar o kızçaazı

Bir uzak daaya götüreerlar.

(...) (Durbaylo, 2001: 65)

Şu dağın ardında

Bir meşe ağacı varmış.

O ağacın da altında

Bir de kızcağız satarmış.

O kızcağıza gelirler

Üç de asker gelirler.

Biri şarap istiyor,

Biri votka istiyor.

Biri de o kızcağızı

O da onu avutuyor.

O kızcağızı alıyorlar

Bir uzak ormana götürüyorlar.

Haydi Murgu

(...)

Herbir kırımaya uurêêrsın,

Haydi, Murgule.

Zerä sän pek çok gezersin,

Herbir kırımaya uurêêrsın,

Haydi, Murgule.

Herbir kırımaya uurêêrsın,

Sän kanaylan şarap alêrsın,

(...)

Her bir meyhaneye uğruyorsun,

Haydi Murgucuğum.

Zira sen pek çok gezersin,

Her bir meyhaneye uğruyorsun,

Haydi Murgucuğum.

Her bir meyhaneye uğruyorsun,

Sen sürahiyle şarap alıyorsun

Haydi, Murgule.

Kanaylan **şarap** alêrsın,

Filcana döküp, içersin,

Haydi, Murgule.

Filcana döküp, içersin,

Dostlarınnan konuşêrsın,

Haydi, Murgule.

(...) (Durbaylo, 2001: 151).

Haydi Murgucuğum.

Sürahiyle şarap alıyorsun,

Bardağa döküp içersin,

Haydi Murgucuğum.

Bardağa döküp içersin,

Dostlarınla konuşuyorsun,

Haydi Murgucuğum.

Lübov Çimpoeş'in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *şarap*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“– ‘Getirin kırk yıllık öküz hem kırk vedrâ **şarap**. Kesin o öküzü, yapalım bir konuş. (H)epsiniz şevk edin yavklunuza, bakalım,’ -diy, - ‘o kimâ şevk edecek’” (Çimpoeş, 1997: 137). “‘Kırk yıllık öküz ve kırk kova şarap getirin. O öküzü kesin, bir akşam ziyafeti yapalım. Hepiniz sevgilerinize kadeh kaldırın bakalım, o kime kadeh kaldıracak,’ diyor.”

“Baalıylar beygirlerini, otırıylar ekmek yemee, iylär-içiylär. Onnar alıylar bir çotra, çotranın orta eri bölük. Bir yanına koymuşlar **şarap**, bir yanına -su. A o kızlar çocaa vermişlär **şarap** içsin, a o kızlar içmiş su. Çocuk olıy sarhoş, a kızlar piniy beygirlerine da gidiylär. Sora beygiri kişniy-kişniy, çıkarıy kazını” (Çimpoeş, 1997: 144). “Atlarını bağlıyorlar. Yemek yemek için oturuyorlar ve yiyip içiyorlar. Onlar, orta yeri bölük bir çotra alıyorlar. Bir yanına şarap, bir yanına su koymuşlar. Kızlar, oğlana içsin diye şarap vermişler. O kızlar su içmiş. Çocuk sarhoş oluyor. Kızlar atlarına biniyor ve gidiyorlar. Sonra at kişneye kişneye kazığını çıkarıyor”.

Mariya Durbaylo derlediği *destan* metinlerinde yer alan *şarap*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk anner ani yavklusu beklemiş onu. Da genä deer ona: ‘Menevşa, mari Menevşa, ver bana ölçüsüz **şarap**, veriim sana sayısız para.’ Osa çocuk bu yıllarda kazanmış dokuz kemer altın, dokuz sürü da koyun” (Özkan, 1999: 244). “Çocuk

anlıyor ki nişanlısı onu beklemiş. Yine ona, “Menekşe, canım menekşe, bana fazlaca şarap ver, sana fazlaca para vereyim” diyor. Oğlan bu yıllarda dokuz kese altın, dokuz sürü de koyun kazanmış.”

Sofiya Koca’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Maazaları derindir,

Mahzenleri derindir,

Şarapları serindir.

Şarapları serindir.

Tucurgası maavidir,

Ceketi mavidir.

İnadına kaavidir.

İnadına güçlüdür.

(Koca, 2011: 62)

Sofiya Koca’nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Duruk akar,

Duruk akar,

Buruk yapar. – **Şarap**” (Koca, 2011: 67)

Buruk yapar. – Şarap.

Sofiya Koca’nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *şarapla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Nastradini ikram etmişler **şaraplan**, ‘Buyur, Nastradin-aga, buyur. İslâa **şarapçık**.’ İçiy bu bir filcan, metediy, ‘Ee, dooru. Ba - kââmil **şarap**, tatlı! - E dökün ele taa bir filcancık.’ İçiy bu taa bir filcancık. Gene metediy” (Koca, 2011: 163). “Nasrettin Hoca’yı *şarapla* ağırlamışlar, ‘Buyur Nasrettin ağa buyur, iyi şaraptır.’ ‘Hoca bir bardak içiyor ve methediyor, ‘E doğru be! İyi şarap tatlı! Hele bir bardak daha dökün.’ Hoca bir bardak daha içiyor ve yine methediyor.”

“Bir güz gününde Malaş dolaşmış Tülüküü garasında şarap zavodunu. Tokatta duran bekçile kolvermâzmişle yabancı kişileri (saylıy, zavodta işlemeyenleri). Atış Malaşi kolvermemişle aul içine” (Koca, 2011: 164). “Malaş bir güz günü Tülüköy istasyonunda şarap fabrikasının orada gezinirmiş. Kapıda duran bekçiler de yabancı kişilerin (fabrikada çalışmayanların) içeri girmesine izin vermemişler. Atış Malaş’ın da avluya girmesine izin vermemişler.”

“‘Dobru utro, Filçu! Nerey gidici büün, Filçu?’ ‘İşe, fıçı, işe.’ ‘E bir filcancık käämil **şarabımdan** buyurmadaan mı, ne?’ ‘Buyurucam, kuvetleneyim braz.’ İçiy Filçu, metediy şarabı, ‘Ah, çok käämil **şarap!**’” (Koca, 2011: 181). “‘*Günaydın Filçu! Bugün nereye gidiyorsun?*’ ‘İşe gidiyorum fıçı, işe.’ ‘E, iyi şarabımdan bir bardak içmeden mi, he?’ ‘Biraz kendime geleyim, içeceğim.’ Filçu şarabı içip methediyor, ‘Ah, çok iyi bir şarap!’”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan şarapla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Te şansora ekmekle de pişti. Babu kırıy sıcak ekmek, döküy çanaa braz **şarap** da banıp-banıp iyiyle Allaayın insana en ii verdiini. Babu metederek içirtmiş te kıza bir filcan **şarap**” (Koca, 2011: 217). “*Daha sonra ekmekler de pişti. Yaşlı kadın sıcak ekmeği bölüyor, tabağa da biraz şarap döküyor ve Allah’ın insana verdiği en iyi şeyi banıp bana bana yiyorlar. Kadın, kıza methederek bir bardak da şarap içirtmiş.*”

“Babu gitmiş. E, dādu geziniy braz ötääna-berääna. Acıkmış dādu. ‘Bişeye dokunma!’ - babunun sesi sansın ep taa kulaklarında ötärmiş. ‘İçeyim braz **şarap**’, - düşünmüş dādu” (Koca, 2011: 263). “*Yaşlı kadın gitmiş. E, yaşlı adam da biraz öte yanda etrafta geziniyor. Adam acıkmış ama kadının ‘Bir şeye dokunma!’ sesi sanki hep kulaklarında çınlarmış. Adam, biraz şarap içeyim diye düşünmüş.*”

“Dadıylar: kurban nece kurban; iyiyle onu ekmeksiz. ‘Adi çıkar, babu **şarabını**. Ne yoruldum em susadım.’ Döküy babu, uzadıy dāduya toprak çaşkacıklan **şarap**. İçiy dādu bir-iki yudum, ilkten sansı annayamamış, sora derip-toplıy kendini: ‘Nası **şarap** o, mari? Kimden aldın onu?’” (Koca, 2011: 304). “*Kurban etini ekmeksiz yiyorlar. ‘Hadi şarabını çıkar. Nasıl yoruldum ve susadım.’ Kadın toprak bardağa şarabı döküp adama uzatıyor. Adam bir iki yudum içiyor ama ilkten sanki anlayamamış, sonra kendini toplayıp, ‘Mari bu nasıl şarap? Kimden aldın bunu?’*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan şarapla ilgili örnekler şu şekildedir:

Lambunun Türküsü

Beşüz çoban

Toplanmışlar.

La-lay-lay.

Toplanmışlar

Bir masaya.

Lay-lay-lay-la.

İyirmişlär,

İçirmişlär.

Lay-lay-lay.

Sarı kuzu

Önnerindä.

Lay-lay-lay.

Gül-gül şarap

Ellärindä.

Lay-lay-lay.

İçirmişlär,

Lafedermişlär.

(...) (Kvilinkova, 2011: 408)

Beş yüz çoban

Toplanmışlar.

La lay lay.

Toplanmışlar

Bir masaya.

Lay lay lay.

Yermişler,

İçermişler.

Lay lay lay.

Sarı kuzu

Önlerinde.

Lay lay lay.

Pembe şarap

Ellerinde.

Lay lay lay.

İçermişler,

Sohbet edermişler.

(...)

Hêy-Hêy Eni Yıl Türküsü

(...)

Undan geldiynän, ekmek yapêr.

Ekmeklär olêr gözäl, nicä

İsuzun Hristozun üzü-gözü gibiydir

Toplêêr çırakları, çobannarı,

Hepsinä ekmek verer,

(...)

Undan geldiğinde, ekmek yapıyor.

Ekmekler öyle güzel oluyor ki

İsa'nın yüzü gözü gibidir.

Çırakları ve çobanları topluyor,

Hepsine ekmek veriyor.

Sevenmeliktän birär filcan **şarap** buyurêrlar. *Sevinçten birer bardak şarap veriyorlar.*

Da çıraklar, çobannar

Çıraklar ve çobanlar

Ölä dua ederlär Allaha:

Öyle de dua ediyorlar Allah'a:

Ane Svıntu Vasilin saalı olsun,

Aziz Vasili'nin sağlığı olsun,

Allaa versin sofrası postoyanno dolu olsun! *Allah, sofrasına sonsuz doluluk versin!*

(...) (Kvilinkova, 2011: 508)

(...)

Şarap içtim filcandan,

Şarap içtim bardaktan,

Oh, aman, aman,

Oh, aman aman,

Dudakları mercandan.

Dudakları mercandan,

Al kamayı, ur beni Mariykan,

Al kamayı da vur beni Mariyka,

Kurtulayım bu candan.

Kurtulayım bu candan,

Asmadan gel, asmadan

Asmadan gel asmadan,

Oh, aman, aman,

Oh, aman aman.

(...) (Kvilinkova, 2011: 515)

Değerlendirme

Tarih: Üzüm, insanlığın tükettiği, işlediği ilk meyvelerden biridir. Aynı zamanda süsleme sanatından yeme-içme kültürüne kadar insanlığın önemli motiflerinden ve besin ürünlerinden olmuştur. “Yaklaşık 10.000 yıllık olduğu ortaya konan pres artığı üzüm çekirdekleri üzümünden şarap yapılmasının insanlık tarihi kadar eski olduğunu göstermektedir” (Sağlam ve Sağlam, 2018: 2). Üzümün işlenmesiyle yapılan şarap da alkol içeriğiyle Müslüman toplumlar dışında geçmişten günümüze özel günlerden gündelik yaşama kadar sofraların unsuru olagelmıştır. Gagauzlarda şarap ve şarapçılık inancın, doğanın, yerel hammaddelerin maddi kültüre etkisinin örneği olarak verilebilir. Gagauzların Hristiyanlık dinine mensup olmaları da şarap tüketimine etki etmiştir çünkü Hristiyanlıkta ekmek Hz. İsa'nın bedenini temsil ettiği gibi şarap da Hz. İsa'nın kanını temsil etmektedir. Hristiyan toplumlarda, yortularda, ziyafetlerde ve diğer özel günlerde muhakkak şarap ikram edilir. “Nüfusun bağcılık

ve şarapçılık konusundaki becerileri orijinal tatlarda farklılık gösteren çeşitli şarap türlerini üretmeyi mümkün kılmıştır. Tek bir bayram değil, günlük yemek dahi şarapsız geçmezdi. Bir Gagauz köylüsünün hayatında şarabın değeri ekmekle aynıydı” (Nikoglo, 2004: 93).

Gagauzlar ve Bulgarlar Besarabya’ya göç ederken tarım aletlerini ve hayvanlarını da beraberinde getirmişti. Ancak bölgeye yerleştikten sonra tek iş kolu ve geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olmamıştır, bağcılık da uğraşılan alanlardan olmuştur. Gagauz ve Bulgarların göçünden sonra, bağcılığa teşvik ve ilgiyle bölgedeki bağcılıkta gelişim hızlanır. Ancak hem teknik bilgi eksikliği hem de teknolojik imkânlar nedeniyle gelişimin kısmi olduğu söylenebilir. “Yerleşimciler esas olarak ihtiyaçlarını karşılamak için bağcılığa başladılar. Ticari bağcılığın gelişimi, iç pazarda şaraba olan talebin sınırlı olması ve kalifiyeli bağcılık ve şarap üreticilerinin olmaması nedeniyle gecikmiştir. Bağcı köylüler, pek talep görmeyen düşük kaliteli şarapların yapıldığı yerel basit üzüm çeşitlerini yetiştirdiler. Köylülerin kendileri tarafından yapılan şarabın kalitesi, depolanması ve yıllandırılması için uygun kap ve tesislerin bulunmaması nedeniyle de düşüktü. Taze şarabın, özellikle uzun bir mesafeye taşınırken hızla bozulması, bağcılığın daha da başarılı bir şekilde geliştirilmesindeki gecikmenin nedenlerinden biriydi” (Meşçeryuk, 1971: 151). Bağcılığın gelişmesini isteyen yetkililer bu durum karşısında reform ve teşvik yoluna gitmişlerdir. “Bağcılığın gelişmesiyle ilgilenen hükümet, 1826’da devlet arazilerine üzüm bağlarının dikilmesine izin verdi ve bu amaçla boş arazileri tahsis etti. Bağcılıkta başarıya ulaşan herkese, bağın miras yoluyla mülkiyeti ve bağdan elde edilen gelirin vergiden hazine lehine ibra edilmesi işlemi yapılmıştır. Bu durum yerleşimciler arasında bağcılığın gelişmesi için de elverişli bir ortam yaratmıştır” (Meşçeryuk, 1971: 127). “1870-90’larda ve 20. yüzyılın başlarında Gagauz ve Bulgar göçmenlerin torunları babalarından ve dedelerinden miras kalan asma yetiştirme, bakma, şarap yapma deneyimini ve becerisini geliştirdi. Birçok Gagauz ve Bulgar, Şabo¹⁶⁰ ve Akkerman’daki¹⁶¹ bağlarda uzun yıllar ücretli çalıştı. Bu işçilerin önemli bir bölümü çocukluklarından itibaren başkalarının bağlarında yüksek ücretle çalıştılar ve Besarabya’nın hiçbir bölgesinin işçilerinin sahip olmadığı bilgi ve beceri edindiler” (Novakov, 2006: 210-211). “Bağcılık ve şarapçılık, Bulgarlar ve

¹⁶⁰ **Şabo:** Ukrayna’nın Odessa şehrinde yerleşim yeri.

¹⁶¹ **Akkerman:** Ukrayna’nın Odessa şehrinde yerleşim yeri.

Gagauzların yanı sıra Bucak’a yerleşmeden önce Moldavanlar tarafından iyi biliniyordu” (Meşçeryuk, 1971: 127). Moşkov da Gagauzların Moldovanları şarapçılık konusunda usta olarak gördüğünü (1902b: 80) söyler. Bağcılığın kuşaklar arası aktarımı, gelişimi bağcılık ve şarapçılığın gelenekselleşmesini sağlamış; aileler hem kendileri için hem de ticaret için şaraplar yapmışlardır. Gagauz sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yaşamında bağcılık önemli bir yere sahip olmuştur.

Moşkov, Gagauzların yetiştirdiği üzüm cinslerini şöyle listeler:

1. Gordina – yeşil üzüm.
2. Darjan – yeşil üzüm.
3. Kara keçi memesi – uzun mavi üzüm.
4. Kuş üzümü – ufak yeşil üzüm.
5. Balaya – yeşil üzüm.
6. Top kara – yuvarlak siyah üzüm.
7. Pembä üzüm – pembe üzüm.
8. Koruk¹⁶² – en kalitesiz cins üzüm (1902b: 80).

Gagauz kültüründe şarap dinî inancın da etkisiyle geçmişten günümüze canlılığını sürdürmektedir. Gagauzlar, kırmızı şarap, beyaz şarap ve pembe şarap yapıp tüketmekteyse de sofrada hâkimiyet kırmızı şaraptadır. Yortularda, geçiş dönemi ritüellerinde çeşitli işlevlere sahip olan şarap günlük yaşamın da ayrılmaz bir parçasıdır. Köylerde günümüzde de şarap yapıp evlerin altındaki mahzende fiçilerde saklanmaktadır. Ancak kasabalarda genellikle marketlerden alınmaktadır.

Materyal: Üzüm.

Yapılma Tekniği: Üzüm çekirdekleriyle beraber sıkılıp ezilerek suyu çıkarılır. Üzüm suyu belirli sürelerde kaplarda birkaç fermente evresinden geçirilerek bünyesindeki şekerin alkole dönüşmesi sağlanır ve fiçilerde muhafaza edilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde, geçiş dönemi töreni olan düğünde şarabın işlevselliği söz konusudur. Düğün daveti ve düğün sırasında şarap ikramı yapılır. Örnek türkü metinlerinde de sağdıç ya da deverin düğüne katılanlara şarap ikram

¹⁶² Anadolu’da da henüz olgunlaşmamış üzüm koruk denir.

ettiği ve bunun “düğün şarabı” olarak adlandırıldığı görülür. Şarap, Gagauz kültüründe günlük yaşam dışında ziyafet sofralarının da birincil unsurlarından olmuştur. Örnek metinde, kurban sofrasında yine şarabın tüketilmesi de şarabın ziyafet sofrasındaki konumunu göstermektedir. Ayrıca, “Şarapsız düün – bayraksız nizam” atasözü de Gagauz kültüründe düğün gibi eğlence ortamı ve yemek ziyafetinin olduğu ortamlarda şarabın olmamasının olumsuz görüldüğüne örnektir. Örnek metinler arasındaki “Babu kırıp sıcak ekmek, dökiy çanaa braz şarap da banıp-banıp iyiyle Allaayın insana en ii verdiini” (*Yaşlı kadın sıcak ekmeği bölüyor, tabağa da biraz şarap döküyor ve Allah’ın insana verdiği en iyi şeyi banıp bana bana yiyorlar*) şeklindeki bölüm, şarabın Gagauz yaşamındaki dinî boyutunu yansıtır.

Gagauz sofrasında şarap birincil içecektir ve mutlaka yer alır. “Demyan” adlı türküdeki şarabın geçtiği bölüm Gagauz sofrasındaki yerini göz önüne sermektedir. Türküde, oruç gecesini ağlayıp yemeğini yemeyen kişiye, “ekmeğin mi küflü, şarabın mı ekşi, yemeğin mi soğuk” sorusunda, bu yeri ve işlevi görmek mümkündür. Gagauz sofrasının en önemli unsurları yer alır.

2.2.2.2. Rakı

Ev yapımı damıtılmış alkollü içecek, ev yapımı votkadır. Rakı ismi, TDK sözlüğüne göre, Arapça ‘*arakī*’ sözünden Türk diline girmiş, rakının Gagauzca sözlüklerdeki tam karşılığı ise “ev yapımı votka”dır.

Örnek Metinlerde “Rakı”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ordan gideerlar ileri, yetişmişlär bir çöşmeyä. Demiş yöbür çocuk: ‘te bölä bir kırçmam olsa, birindän şarap aksın, birindän-da **rakı**, gelän-geçän yolcülara yıkram yedärim.’ Allah blagoslovit-etmiş olmuş kırçma” (Moşkov, 1904a: 1). “*Oradan ayrılıyorlar. Bir çeşmeye gelmişler. Öbür çocuk, ‘İşte, böyle bir meyhanem olsa, bir (musluktan) şarap aksın, birinden de rakı; gelene geçene ikram ederim’ demiş. Allah da kutsamış ve bir meyhane olmuş.*”

“Kozma-da kartalı hep koltuunda taşırmiş. Dostu da deer ona: ‘ne vakıttan beri görüşmedik. Getir, deer, kırçmar, bir oka **rakı**’” (Moşkov, 1904a: 109). “Kozma,

kartalı koltuk altında taşırmış. Dostu ona, ‘Ne zamandan beri görüşemedik. Meyhaneci bir oka rakı getir’ diyor.”

“Karı sevinmiş, ani kocası kör oldu, hem saar. Alayor daskal bir oka-**rakı**, da gideer karının yevinä, da oturmuşlar yimää, içmää karıynan. Bittirmişlär rakıyı, daskal yollamış karıyı, taa rakı alsın” (Moşkov, 1904a: 151). “*Kadın, kocası kör ve sağır oldu diye sevinmiş. Daskal bir oka rakı alarak kadının evine gidiyor. Kadınla yemeye içmeye oturmuşlar. Votkayı bitirmişler, daskal kadını bir votka daha almaya yollamış.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)	(...)
Vanü çeketti daylernä karşı.	<i>Vani gitti ormana doğru.</i>
Karşı geldim bir gâ’ur düynü.	<i>Rast geldim bir gâvur düğününe.</i>
Hepsindä kırmızı çotra kolunda,	<i>Hepsinin kırmızı çotra kolunda,</i>
Saadıçta rakıynan şarap.	<i>Sağdıçta rakıyla şarap.</i>
Hepsini-saydı geçirdi, bana-da sıra geldiynän,	<i>Hepsini geçirdi bana geldiğinde</i>
Rakıynan şarabı benim-da gücümü geldi.	<i>Rakıyla şarabı (bitti) gücüme gitti.</i>
(...) (Moşkov, 1904a: 304) ¹⁶³	(...)

Valentin Moşkov’un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Rakı koydum filcäna -	<i>Rakı koydum bardağa</i>
Mayıl oldum bir cäna.	<i>Hayran oldum bir cana.</i>
Cän benim olacek,	<i>O can benim olacak,</i>
Sararıp ta solacek.	<i>Sararıp da solacak.</i>
(Baboglu, 2011: 194) ¹⁶⁴	

¹⁶³ Türkü için bk. Hünlerli, 2020: 106.

Włodzimierz Zajackowski'nin derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Veriyorlar Şah İsmail'e o da kaldırıyor Güllüzar Hanımın aşkına içiyor. Kafayı bir aaz çekeyorlar. Çıkartıyor cebinden bir auç para veriyor ‘gidin da alın **rakı**’. O gece mahabeti yapayorlar” (Zajackowski, 1965: 110). *Şah İsmail'e de (içki) veriyorlar, o da (kadehini) kaldırıyor. Güllüzar Hanım'ın aşkına içiyor. Kafayı biraz çekeyorlar. Şah İsmail cebinden bir avuç para çıkartıp veriyor, 'Gidin de rakı alın' diyor. O gece muhabbet ediyorlar.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Şu Çadırın Buzları

(...)

Beş para **rakının** okası

Beş oka **rakı** verecân

Kaçıp kurtulup gelecân.

Kötân kaçtı kurtuldu,

Dar köprüdâ tutuldu.

Dimuş papşoy patlattı,

Kotânı köprüdân atlattı.

(...) (Baboglu, 2011: 152)

(...)

Beş paradır rakının okası,

Beş oka rakı vereceksin,

Kaçıp kurtulup geleceksin.

Koten kaçtı kurtuldu.

Dar köprüde tutuldu.

Dimu mısır patlattı,

Koten'i köprüden atlattı.

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyeni

(...)

İlänka mari, İlänka,

Üç erkek gölmää dikäsin,

(...)

İlenka mari, İlenka,

Üç erkek gömleği dikesin,

¹⁶⁴ Mâni ve varyantları için bk. Baboglu, 2011: 194; Çebotar ve Sırf, 2017: 88, 92, 111; Zanet, 2017b: 443

Üç ii iplik işleyäsin,

Dokuz tel da üstünä çekäsin,

Portada bana divan durasın.

Bän, İlänka, kırçmaya gidecäm,

Beş gümüşlük **rakı** içecäm,

Üülendä geeri gelecäm.

(...) (Çebotar, 2020: 37)¹⁶⁵

Üç iğ iplik işleyesin.

Dokuz tel de üstüne çekesin.

Kapıda bana hizmet edesin.

İlenka meyhaneye gideceğim,

Beş gümüşlük **rakı** içeceğim.

Öğlen de geri geleceğim.

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Pençerenin şişesi,

Genç üräämin köşesi,

Pençeremden bakıver,

Bir filcancık **rakı** ver.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 83)

Pencerenin camı,

Genç yüreğimin köşesi,

Penceremden bakıver,

Bir bardak **rakı** ver.

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir: “Pişirtmiş karısına kolaç, almış bir oka **rakı**, azırlanmış, yola çeketmiş. Arada birkaç şeytan önünä çıkmış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 158). “*Karısına kolaç pişirtmiş, bir oka rakı hazırlamış ve yola çıkmış. Arada birkaç şeytan önüne çıkmış.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alıyêr popaz bir şişä **rakı**, mezä, takım, ama, canı dayanmaycek, beklärmış auşam olsun. Saat onda popaz gitmiş, kapuya urup, girmiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 186). “*Papaz bir şişe rakı, meze, çatal bıçak alıyor ama içi içine sığmıyor. Akşam olsun diye beklermiş. Saat onda papaz gidip kapıya vurup içeri girmiş.*”

¹⁶⁵ Varyantı için bk. Kvilinkova, 2011: 424, 426.

“Yapıyê karı kırma, alıyê yarım oka **rakı** da götüriye kocasına. Doyduynan kocası, yollanıyê evä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 205). “*Kadın kocasına börek yapıp yarım oka da rakı götürüyor. Kocası doyunca eve doğru yola çıkıyor.*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çıkarmış dâdu şişesini, dökmüş bir filcancaa **rakı**, içmiş onu da, girip, yıkanmış deredä” (Çebotar, 2019: 198). “*Yaşlı adam şişesini çıkararak bir bardağa rakı döküp onu da içmiş ve dereye girip yıkanmış.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Padişahdan Kihat Geldi

(...)

Saldat Stuyeni kırımaya da gitmiş,

Beş gümüşlük **rakı** içmiş.

Kırımara da bölä üünmüş:

“Ürük da atım var, - demiş,

Gözäl İlänkam var”, demiş.

Açan padişah da gitmiş.

Kırımara da bölä demiş:

“Hey, padişahım, padişahım!

Saldat Stuyeni kırımaya da geldi,

Beş gümüşlük **rakı** içti,

Kırımara da bölä üündü:

“Ürük da atım var, - dedi,

Gözäl İlänkam var”, dedi.

(...) (Durbaylo, 1991: 102).

(...)

Asker Stuyen’i meyhaneye da gitmiş,

Beş gümüşlük rakı içmiş.

Meyhaneciye de öyle övünmüş:

Hızlı da atım var, demiş,

Güzel de İlenkam var, demiş.

Padişah gittiğinde,

Meyhaneci şöyle demiş:

Hey padişahım, padişahım!

Asker Stuyen’i meyhaneye geldi,

Beş gümüşlük rakı içti.

Meyhanede de şöyle övündü:

Hızlı da atım var, dedi,

Güzel İlenkam var, dedi.

Şu Bayırcın Ardında

(...)

Gelerlär o kızçaaza

Üç da saldat gelirler.

Biri şarap isteyor,

Biri **rakı** isteyor.

Biri da o kızçaazi

O da onu auedêr.

Alêrlar o kızçaazi

Bir uzak daaya götüreerlar.

(...) (Durbaylo, 2001: 65)

(...)

O kızcağıza gelirler

Üç de asker gelirler.

Biri şarap istiyor,

Biri rakı istiyor.

Biri de o kızcağızı

O da onu avutuyor.

O kızcağızı alıyorlar

Bir uzak ormana götürüyorlar.

Faytonumun Tekerlecii

(...)

Faytonumun tekerlecii mercandan,

Benim da yârim **rakı** içer filcandan.

Yanma bâ, yârim, yanma bâ gülüm,

Bân sana doymadım.

Sendân da başka, bendân da başka

Sevdii gibi yok.

(...) (Durbaylo, 2001: 92).

Faytonumun tekerleği mercandan,

Benim de yârim rakı içer bardaktan.

Yanma be yârim, yanma be gülüm,

Ben sana doymadım.

Senden de başka, benden de başka

Seven gibi yok.

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Te yolla er gün benim ardıma Moskayı, gözletsin, kaç filcan şarap ben içiyim. Sen biliysin, ben salt şarap içiyim. **Rakı** beenmiyim” (Koca, 2011: 170). “İşte, Moska'yı her gün ardımdan yolla. Kaç bardak şarap içiyorum beni gözetlesin. Biliyorsun ben sadece şarap içiyorum. Rakıyı sevmiyorum.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *rakı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Düün Türküsü

(...)

Şu çayırda, şu bayırda

Üç çöşmä,

Bre gidi canım,

Üç çöşmä.

Biri **rakı**, biri şarap, biri su,

Bre gidi canım,

Biri su.

Rakı, şarap sizin olsun

Su – bizim,

Bre gidi canım,

Su – bizim.

(...) (Kvilinkova, 2011: 502)

(...)

Şu çayırda şu bayırda,

Üç çeşme,

Bre gidi canım,

Üç çeşme.

Biri rakı, biri şarap, biri su.

Bre gidi canım,

Biri su.

Rakı ve şarap sizin olsun.

Su bizim.

Bre gidi canım,

Su bizim.

(...)

Değerlendirme

Tarih: Gagauzca sözlüklerde rakının tam karşılığı “ev yapımı votka”dır. Rakı olarak adlandırılan bu alkollü içecek, damıtılma yoluyla elde edilir. Bulgarca, Makedonca, Hırvatça ve Karadağ dilinde *rakiya* olarak adlandırılan bu içecek, Balkanlar ve Doğu Avrupa'nın geleneksel kültürel içeceklerinden biridir ve bu teknikle yapılmış meyveli alkollü içeceklerin genel adıdır. Türk kültüründeki rakının da damıtma yoluyla elde edilmesi ve etkileşim sebebiyle Balkan ve Doğu Avrupa milletlerinin sofrasında *rakiya* adını almış olması muhtemeldir. “Rakının ilk kez nerede kimler tarafından üretildiği kesin olarak belgelerle belirlenememiştir. Ancak, rakının ilk kez Osmanlı topraklarında üretildiği neredeyse tüm dünya ülkelerince kabul edilmektedir.”¹⁶⁶ Bulgar kültüründe Marinov, Bulgaristan'da Türklerin genellikle

¹⁶⁶ <http://www.efekollu.com.tr/index.php/rakinin-tarihi/>

erik ve üzüm olmakla birlikte şeftali, armut ve kızılıçık gibi meyvelerden de damıtma yoluyla *rakı* (1956: 295) yaptığını belirtir. Bulgar kültüründe de genellikle üzüm ve erikten rakı yapılmaktadır (Vakarelski, 1977: 190; Radeva, 1983: 296). Derjavin, Besarabya bölgesinde tüketilen alkollü içecekler arasında şarapla birlikte rakıyı (votka) da sayar ve yüksek miktarda tüketildiğini (1914: 94) söyler. Besarabya Gagauzları da üzüm, erik, şeftali gibi çeşitli meyveler kullanarak rakı yapmıştır. Ancak, rakı, şarabın popülaritesi ve kullanım sahası karşısında sofrada güçlü bir konuma sahip olamamıştır. Gagauz sofralarında şarap her zaman birincil içecek olarak konumunu korumuştur. Rakının şaraba göre daha az tercih edilmesinde şarabın dinî ritüellerde de içilmesi ve Hristiyanlıkta şarabın Hz. İsa'nın kanını metafor etmesidir. Günümüzde rakının evde yapımı da şarap yapımının gerisindedir.

Materyal: “Üzüm, erik, şeftali ve dut (bazen buğday ve şarap tortusundan kalanlardan) yapılır” (Nikoglo, 2004: 93).

Yapılma Tekniği: Damıtma tekniği kullanılarak yapılır.

Örnek Metinlerde İşlev: Rakı, örnek metinlere günlük yaşamın, düğün gibi geçiş dönemi eğlencelerinin ve ziyafet sofralarının şaraptan sonra en sık kullanılan alkollü içeceği olarak yansır. Örneğin, Gagauzlarda düğüne davet esnasında ve düğünde şarap ikram edilmesi geleneksel bir âdettir ve Moşkov'un derlediği türkü metninde sağdıcin şarapla birlikte rakı (votka) da dağıttığı görülmektedir.

Slav ve Doğu Avrupa kültüründe popüler alkollü içeceklerden olan votka, Slav milletleriyle iç içe yaşamış Gagauzların içecek kültüründe de görülür. Rakı, şarap kadar olmasa da Gagauz içecek kültüründe tüketilen ürünlerden biridir. Rakının, şarabın ardında kalması, örnek metinlerdeki hacmi ve işlevinde de ortaya çıkar. Örnek metinlerde keyifli anlarda ve ziyafet sırasında tüketildiği görülür.

3. GİYİM-KUŞAM KÜLTÜRÜ

Maddi kültürün alanlarından biri olan giyim-kuşam kültürü, iklim şartlarından korunma amaçlı olarak doğduğu düşünülen ilkel dönemlerden itibaren yaşam koşulları, sosyal ortam ve kültür ediniminin getirdiği tecrübeyle değişiklikler göstermiştir. Geleneksel giyim kuşam kültürü incelenirken bu kültüre ait unsurlar, taşıdığı sosyal ve sembolik değerlerden, estetik zevk anlayışı ile halkın ürünü işleme bilgisinden ayrı düşünülemez. Giyim-kuşam kültürü bir milletin inanç, âdet, gelenek ve görenekleri çerçevesinde şekillenir. Toplumun kültürel kodlarıyla bezeli giyim-kuşam kültürü tarihi süreç içerisinde ilk olarak vücudun dış etkilerden korunması amacıyla kullanılsa da zaman içerisinde süslemeler, renk tercihleri, sosyal ortama göre kıyafetin değişiklik göstermesiyle, ruhsal ve psikolojik göndergelerle de anlam kazanmıştır.

Gagauzların geleneksel giyim-kuşam kültürüne ait unsurlar bugün köylerde yaşayan yaşlı nüfus arasında kısmen yaşatılsa da çağın değişmesi, modernizm ve popüler kültürle beraber yeni nesiller arasında tercih edilmemektedir. Geleneksel kültüre ait unsurlar etnografya müzelerinde sergilenen arkaik ögeler konumuna gelmiştir. Yaşanan bu durum Gagauzlara özgü değildir; hemen hemen her kültürün kaderidir.

Gagauzların bu çalışmada değerlendirilen geleneksel giyim-kuşam kültürü, Balkan Türklüğü ve diğer Balkan ülkeleriyle benzerlikler gösterir. Gagauzlar ayrıca Slavlarla komşu olarak yaşamış ve kültürün pek çok alanında karşılıklı alışverişler, etkilenmeler olmuştur. Kültürün ve dilin sürekli değişim geçirmesinin kaçınılmaz olması sebebiyle giyim-kuşamın süslemesinde ve giyim-kuşam unsurlarının adlandırılmasında Slav komşularıyla da benzerlikler ve değişiklikler de görülür. Osmanlı Devletinin Balkanlardaki hâkimiyeti de Bulgar kültürüne etki etmiştir.

“Gagauz Türklerinde giyim için *kostüm*, her türlü giyim eşyası, giyecek için *rub* terimi kullanılmaktadır. Giyim cinsiyete göre *kadın kostümü* ve *adam kostümü* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kadın giysileri *karı rubaları*, erkek giysileri de *adam rubaları* şeklinde adlandırılmaktadır. Giysiler Gagauz Türkleri tarafından kullanıldıkları yere göre de, *hergünnük* ve *bayramlık* olmak üzere iki guruba ayrılmaktadır” (Uçkun, 2010: 166). Gagauz Türkçesinde giyecek, giysi terimini karşılayan *rub* kelimesine, *roba* şeklinde ölçünlü Türkiye Türkçesinde rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde “Bir giyeceğin göğüsle omuz arasında kalan

bölümüne eklenen parça” anlamını karşılayan *roba* kelimesi Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı sözlüğe göre İtalyanca *roba* “eşya” kelimesinden gelmektedir. Kelime, elbisenin bir bölümünün adı olmasına rağmen genelleşerek Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *urba* “elbise, giysi” anlamına geldiği düşünülebilir. “Uigurische Sprachdenkmäler/Pamyatniki Uygurskogo Yazıka” (Uygur Dil Abideleri) (1928) adlı Uygur hukuk metinlerinin yer aldığı eserin 98. metninde ise W. Radloff’un “urbak” (1928: 169-171) okuduğu ve *elbise*, giysi anlamına gelen kelimeye rastlanmaktadır. Ahmet Caferoğlu’nun hazırladığı Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde de “urbak” (Caferoğlu, 1968: 266) şekliyle *elbise* anlamını karşılamaktadır. “Eski Türkçede iki ve ikiden çok hece sonundaki g’ler Batı Türkçesinde düşmüştür” (Ergin, 2011: 86). Bu ses olayı da göz önüne alındığında ET *urbak* > *urba* şeklinde değişim yaşandığı düşünülebilir. Tuncer Gülensoy da ağızlarda görülen *rubu* kelimesinin İtalyancadan geçemeyeceği, ET *urbak* > *urba* (2007: 969-970) şeklinde gerçekleşmiş olabileceği görüşündedir.

Yaşam tarzı ve geçim kaynağı gibi koşullar kültürün birçok unsuruna da etki etmektedir ve bu unsurların başında giyim-kuşam kültürü gelir. Hayvancılıkla ve tarımla uğraşan Gagauzların eski dönem giyimleri “daha çok evde dokunan kumaşlardan (yün, keten ya da kenevir) ve işlenen hayvan derilerinden (koyun, kuzu, domuz, öküz)” (Zanet, 2017a: 113) yapılmaktaydı. Gagauzların yaşadığı hem Kuzeydoğu Bulgaristan’da hem de Besarabya’da Gagauz köy ekonomisinde sığır yetiştiriciliği önemli bir yer tutmaktaydı. Bu nedenle, koyun derisinden giysiler, domuz ve sığır derisinden postlar, çarıklar yapılmıştır. Koyunların daha erişilebilir, işlemlerinin (tabaklama) daha pratik olması sebebiyle koyun derisi daha çok kullanılmıştır (Maruneviç ve Nikoglo, 2011: 251-252). Geleneksel giyimin parçası olan deri, kürk ve yünden yapılan giysiler günümüzde ya arkaik kalmış ya da başkalaşım yaşamıştır. Teknolojinin gelişmesi ve popüler kültürlerin etkisiyle oluşan moda kültürü sebebiyle bu değişimin yaşanması kaçınılmazdır.

“Geleneksel Gagauz giyim kültürü arkaik unsurları kendi içinde yoğunlaştırmış ve daha yavaş değişmiştir. En yavaş değişim gösteren yaşlı kadın giyimidir. 19. yüzyılın sonunda en arkaik unsurlar barındıran kadınların günlük kıyafetiydi. Aynı şey yaşlı erkek kıyafetleri için de söylenebilir” (Maruneviç, 2018: 151). Günümüzde ise bu geleneksel giyim-kuşam ve diğer maddi ve manevi kültüre ait unsurlar Gagauz

Yeri’nde bulunan müzeler ve halk kültürü merkezleri aracılığıyla sergilenmeye ve yok olmamasına çalışılmaktadır. Örnek halk edebiyatı metinlerinde günümüzde arkaik kalmış olan geleneksel giyim-kuşam kültürüne ait unsurlar göze çarpmaktadır.

3.1. Cinsiyete Göre Giyim

3.1.1. Kadın Giyimi

3.1.1.1. Baş Giyimi

3.1.1.1.1. Moda

Başörtüsü. Gagauz Türkçesinde *moda* kelimesi karşıladığı “başörtüsü” anlamıyla Türkiye Türkçesiyle yalancı eşdeğerlilik oluşturmaktadır. Gagauz dilinde moda, “Saçın üzerine bağlanan ince bir kumaştan yapılmış üçgen bir başörtüsüdür” (Zanet, 2017a: 115-117).

Örnek Metinlerde “Moda”:

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *moda*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Katina mari, baala modanı ,	<i>Katina mari, bağla başörtünü,</i>
Baala modanı , al bakırlarını,	<i>Bağla başörtünü, al bakırlarını,</i>
Al bakırlarını suya gidelim.	<i>Al bakırlarını suya gidelim.</i>
Katina mari, brak bakırlarını,	<i>Katina mari, bırak bakırlarını,</i>
Brak bakırlarını, bizä gidelim	<i>Bırak bakırlarını, bize gidelim.</i>
(...) (Moşkov, 1904a: 318) ¹⁶⁷	(...)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *moda*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Mavi Çiçek Açacak

Mavi çiçek açacak	<i>Mavi çiçek açacak,</i>
Lyanka bizä kaçacak.	<i>Lenka bize kaçacak.</i>
Kaçtı, kaçtı kurtuldu	<i>Kaçtı kaçtı kurtuldu,</i>

¹⁶⁷ Türkiye ve varyantlarına Gavril Gaydarci ve Mihail Guboglo’nun derlediği türküler arasında da rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 27; Hünerli, 2020: 96.

Dar köprüdä tutuldu.

Biaz **moda** tozattı,

Görgi geçti, göz attı.

Lyanka birdän annadı

Başka yolu yan aldı.

(...) (Tanasoglu, 1959: 89)¹⁶⁸

Dar köprüde tutuldu.

Beyaz başörtü gözden kayboldu,

Görgi geçti, göz attı.

Lenka birden anladı

Başka yola saptı.

(...)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *moda*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Şu Çadırın Buzları

Şu Çadırın buzları

Moda darta kızları,

Pınardadır sözleri.

Pınara toplaşıp gülerlär

– Ölä mi, Kotän, bölä mi,

Petrika seninnen bilä mi?

– Ölärdir, Dimuş, bölädir,

Petrika benimnen bilädir.

(...) (Baboglu, 2011: 151-152)

Şu Çadır'ın buzları,

Başörtüsü takar kızları,

Kuyudadır sözleri.

Kuyu (başında) toplaşıp gülerler.

– Öyle mi Koten, böyle mi?

Petrika seninle mi?

– Öyledir Dimuş, böyledir,

Petrika benim birliktedir.

(...)

Gankayı Mamusu Vermedi

(...)

Ganka da oturêr başçada,

Başçada al güllär altında,

Biyaz **modaylan** başında.

Hem ayleer, hem da ölä deer:

(...)

Ganka da oturuyor bahçede,

Bahçede, kırmızı güller altında,

Beyaz başörtüsü başında,

Hem ağlıyor hem de şöyle diyor:

¹⁶⁸ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türküler arasında da rastlanmaktadır (bk. Hünlerli, 2020: 206).

– Ne mutlu canına, kim istener,
Kim istener da yavklusuna gider.

(...) (Baboglu, 2011: 175)

– Ne mutlu onlara, kim istenir,
Kim istenir de sevdiğine giderse.

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *modayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sora kız istemiş birär-birär gölmek, fusta, bluza, futa, **moda**, küpä, blezik, boncuk, lift, tarak, şipilka taa sabaa olunca, horoz ötünce. Sabaa olmuş, horoz ötmüş, tılsım da kaybelmiş” (Çebotar, 2020: 65). “Sonra kız, sabah olup horoz ötünceye kadar birer gömlek, etek, bluz, önlük, başörtüsü, küpe, bilezik, boncuk, left, tarak ve toka istemiş. Sabah olmuş, horoz ötmüş, tılsım¹⁶⁹ kaybolmuş.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *modayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Todurlan Gana İstenmiş

(...)

Gana da başça içindä,

Almalık altında.

Biyaz **moda** başında,

Altın küpelär da kulaanda,

Gümüş bilezikler kolunda,

Kırmızı alma elindä.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 33-34)

(...)

Gana da bahçe içinde,

Elmalık altında.

Beyaz başörtüsü başında,

Altın küpeler de kulağında,

Gümüş bilezikler kolunda,

Kırmızı elma elinde.

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *modayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Yordana

Yordana, mali

Almış bakırlarını,

Yordana, anneciğim

Almış bakırlarını,

¹⁶⁹ **Tılsım:** Gagauz inanisında bir doğaüstü varlık, hayalet.

Almış bakırlarını,
Suya da gideyor.
Biaz bakırlarlan,
Biaz **modıylan**.
Biaz **modıylan**,
Pembä çiçeklän.
(...) (Durbaylo, 2001: 107)

Almış bakırlarını,
Suya da gidiyor.
Beyaz bakırlarla,
Beyaz başörtüyle.
Beyaz başörtüyle.
Pembä çiçekle.
(...)

Yavklucuum, Male

Suya gidärdi
Biaz **modıylan**.
Biaz **modıylan**,
Biaz bakırlarlan,
Altın küpeylän,
Altın küpeylän,
Cümüş bleziklän.
(...) (Durbaylo, 2001: 108)

Suya giderdi
Beyaz başörtüyle.
Beyaz başörtüyle,
Beyaz bakırlarla,
Altın küpeyle,
Altın küpeyle,
Gümüş bilezikle.
(...)

Vani Geçer Sokaktan

(...)
Vani geçee sokaktan,
Mâni durıy tokatta -
Biyaz **moda** başında,
Çiçecii da elindä,
Çiçecii da elindä.
(Durbaylo, 2001: 142)

(...)
Vani geçiyor sokaktan,
Mâni duruyor tokatta.
Beyaz başörtü başında,
Çiçeği de elinde,
Çiçeği de elinde.

Sofiya Koca'nın derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *moda*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“O karartı dala-çık, dala-çık, yaklaşıy kenara. O kırk kız çıkarıy **modalarını**, baalıyla, ekliyle biri-birine, ortasına da baalıyla bir taş - sayılıy, olıy bir çatı. Atıyla o çatıyı fiçının ötäänna da çekip-çıkariyla kenara. Açan açıyla fiçıyı, içinde Dahril. Dahril - ölü. Züfrem aalıy em annıy, ani onun da yaşaması şansora bitti. Alıyla Dahrili, götüriyle Züfrem'in içersine” (Koca, 2011: 252). “*O karartı bata çık, bata çık kenara yaklaşıyor. O kırk kız başörtülerini çıkarıyor ve birbirine bağlayıp ortasına da bir taş bağlıyorlar. Bir ip gibi oluyor. O ipi fiçının öte yanına atıp (fiçıyı) kenara doğru çekip çıkarıyorlar. Fiçıyı açtıklarında içindekinin Tahir.*¹⁷⁰ *Tahir ölü. Zühre ağlıyor ve onun yaşamının sona erdiğini anlıyor. Tahir'i alıyor ve Zühre'nin evine götürüyorlar.*”

Todur Zanet'in derlediği *balad* metinlerinde yer alan *moda*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Zanaylan Todur

(...)

Zananın mamusu Zanaya demiş:

“Zana, mari Zana, çık aul boyuna.

Bak aşaa, mari, Todurun düünü gelir.

Todurun düünü gelir - sokak dolusu!”

Zana da çıkêr, bütün kaçarak,

Biyaz **modaylan**, al da çiçeklen.

Todur da açan Zanayı görmüş,

Oniki taligayı birdän durgutmuş.

(...) (Zanet, 2017b: 214-215)

(...)

Zana'nın annesi Zana'ya demiş:

Zana, mari Zana çitin kenarına çık.

Aşağı bak, Todur'un düğün alayı gelir.

Todur'un sokak dolusu düğün alayı gelir.

Zana da koşarak çıkıyor,

Beyaz başörtüyle, al da çiçekle.

Todur, Zana'yı gördüğünde,

On iki at arabasını birden durdurmuş.

(...)

Değerlendirme

¹⁷⁰ **Dahil:** Türk dünyasının ortak halk hikâyelerinden “Tahir ile Zühre”, Gagauzlarda “Dahil hem Züfrem” adıyla destan olarak yer almaktadır.

Tarih: 19. yüzyıl sonlarında Besarabya bölgesinde yaşayan Gagauzlara dair bilgiler veren Moşkov, modanın sadece kızlar tarafından kullanıldığını ve daha çok evde kullanıldığını (1902b: 39-40) belirtir. Moda kelimesi, Bulgaristan’ın Medven ve Kotlenski bölgesinde “ince kumaş”; 20. yüzyılın başlarında Ukrayna’nın Berdyansk bölgesindeki Bulgar yerleşimcilerde “beyaz fular/başörtüsü” anlamlarını taşımaktadır (Derjavin, 1914: 85; Georgiev ve Duridanov, 2012: 199). Gagauz Türkçesinin söz varlığına da Slav komşularının dillerinden girmiştir. Saha çalışması sırasında görüşülen kişi de, kaynanasının Bulgar olduğunu ve başörtüsüne “moda” dediğini belirtmiştir (K1). Beyaz rengin tercih edilmesinde beyazın fizyo-psikolojik olarak insana verdiği pozitif durum dışında, beyazın saflığı, arılığı temsil etmesi de görülebilir. 19. yüzyıl sonlarında Gagauz kızları tarafından tercih edilmeye başlanan moda, köylerde nadiren kullanılmaktadır. Günümüzde ev işleri yapıldığı esnada ve nadir de olsa yaşlı kadınlar tarafından tercih edilmektedir.

Materyal: Moda pamuklu kumaş ve diğer ince türde kumaşlardan yapılmaktaydı.

Yapı: Moda ince kumaştan yapılmaktaydı. İnce kumaştan yapılmasının sebebi iş yaparken kullanılması nedeniyle hafif olmasının tercih edilmesinden olabilir.

Desen: Tüm modalarda olmasa da bazı modaların kenarlarında işlemler görülmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde modanın beyaz olduğu ve genellikle genç kızların suya giderken ya da dışarıdayken taktıkları, tercih ettikleri başörtüsü olduğu vurgulanmıştır. Beyazın sembolik anlamları yanından güneşten koruması nedeniyle de işlevsel olduğunu düşünülebilir.

3.1.1.1.2. Çember

Genellikle siyah, koyu renkli başörtüsüdür. Çember kelimesi Türkçeye, Farsça “çenber” kelimesinden girmiş, gerileyici ünsüz benzeşmesi sonucu “çember” şeklini almıştır. Gagauz Türkçesine de Balkan coğrafyasındaki Osmanlı Türkçesi döneminde geçmiştir. Çember kelimesinin, bağlama şeklinin çemberi oluşturması ya da andırması sebebiyle “başörtüsü” anlamı kazandığı düşünülebilir çünkü “alından tepeye kadar başın bir kısmını kavrayarak bir daire oluşturacak” şekilde bağlanır (Karanfil, 2013: 58). Farsça kökenli çember kelimesi Türkçe üzerinden “başörtüsü” (Bernşteyn, 1953: 819) anlamıyla Bulgar dili ve kültürüne de girmiştir.

Örnek Metinlerde “Çember”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çember*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Anası tanımış uşaklarını, ama uşaklar tanımamış analarını. Şindi uşaklar geçärkan oradan, anaları deer: ‘gelin, yakın bana’. Onnar gideer yakın, anaları deer: ‘çıkır kalpaanı, kıza-da deer: ‘çöz **çemberini**’. Kız çözeer: karannıkmış, aydınnık olmuş” (Moşkov, 1904a: 64). “*Anne, çocuklarını tanımış ama çocuklar annelerini tanımamış. Çocuklar oradan geçerken, anneleri: ‘Gelin, bana yaklaşın’ der. Onlar da (annelerine) yaklaşır. Anaları, ‘(oğluna) kalpağını çıkar, kızına da başörtünü çıkar’ diyor. Kız başörtüsünü çıkardığında karanlık olan hava aydınlanmış.*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çember*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Turne¹⁷¹

(...)

Açtım **çemberini**, baktım,

Al yanaa kaymak gibice,

Sandık üstündä darı,

Ne darıldın, mari karı?

(...) (Çebotar, 2019: 179)

(...)

Açtım başörtüsünü, baktım,

Al yanağı kaymak gibi,

Sandık üstünde darı,

Ne darıldın mari kadın?

(...)

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerde yer alan *çember*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Ver, Mali, Karşıdan Moor Çembermi

Ver, mali, karşıdan moor **çemberciymi**.

Dartınım, mali, da düzünyüüm,

Da çekedeyim bir uzak yola.

Ne da gidiyim, ne geeri döneyim.

Anne karşıdan kahverengi başörtümü ver.

Bağlayayım da anne, süsleneyim.

Ve gideyim uzak yola.

Gideyim de geri dönmeyeyim.

¹⁷¹ Türkünün alıntılanan bu bölümüne, Sofiya Koca’nın derlediği mâni metinlerinde rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 34.

Vermedin beni istediymä,
Verdin beni aşırıya.
Aşırıya, ne yırak erä,
Baş hayırsıza, baş hayduduna.
(Durbaylo, 1991: 117).

*Vermedin beni istediğime,
Verdin beni uzak diyara.
Uzak diyara, pek uzak yere,
Baş hayırsıza, baş hayduda.*

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *çemberle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Al **çemberin** beldädir,
Kolanın da erdädir,
Dünnäa kız dolu olsa -
Benim gözüm sendädir.
(Çebotar ve Sırf, 2017: 80)

*Al başörtün beldedir,
Kemerin de yerdedir,
Dünya kız dolu olsa,
Benim gözüm sendedir.*

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çemberle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gefsamaniya Başçesi

Erdän da ses gitti:
İsuzun Mariya anacına:
– Ya çık, mari Mariya.
Ya çık o Golgota bayır(ı)na,
Gör oolunun zeetlerni.
İsuzun Mariya anacı,
Kaçardı **çembercii** elindä.
İsus da bölä dedi:
– Aalama, anacım Mariya,
(...) (Kvilinkova, 2011: 470)

*Yerden de ses duyuldu:
İsa'nın Meryem annesine:
– Çık mari Meryem.
Çık o Golgot tepesine,
Gör oğlunun (çektiği) acıları.
İsa'nın Meryem annesi,
Çemberi elinde koşardı.
İsa da şöyle dedi:
– Ağlama anacığım Meryem,*

(...)

Kara bakırlarnan, kara **çembernän**.

Stuyanın mamusu sorêyê:

– Neçin, Kalinka, sän bu sabaa

Kara rubalarnan?

Baksa Kalinka -

Stuyanı kesmişlär,

Çardaa da koymuşlar.

(...) (Kvilinkova, 2011: 518-519)

Değerlendirme

Tarih: Çember, Anadolu kültüründe görüldüğü gibi Bulgaristan Gagauzlarında ve Besarabya Gagauzlarında da görülmektedir. Atanas Manov'un verdiği bilgilere göre Gagauzlar geçmiş dönemde çemberleri fesi sarmak için kullanmıştır (2001: 32). Hem Manov hem de İrecek Bulgaristan'daki Gagauzların fes kullandığını söyler. Çemberin fesli şekilde kullanımının günümüzde kalmaması yanında, Besarabya Gagauzlarında 19. yüzyılda dahi fes kullanımı görülmez. Çek tarihçi Konstantin Josef İrecek, Bulgaristan'daki Gagauzların fes kullandığını belirtse de, Besarabya Gagauzlarına dair Moşkov, Gagauzların bir zamanlar fes giydiklerine dair anılarının dahi olmadığını söyler (İrecek, 1899: 828; Moşkov, 1902b: 44-45). “Gagauz Türklerinin 19.-20. asırları arasında Besarabya topraklarına geçmeleriyle beraber bu kullanım tarihe karışmış, ancak halk türkülerinde kalmıştır” (Arnaut, 1997: 38-39). Çember hem ölçünlü Türkiye Türkçesinde hem de ağızlarında “yazma, yemeni, başörtüsü” (DS, 1993: 1127-1128) anlamlarını taşımakta ve kullanılmaktadır.

19. yüzyılın sonlarında, “Besarabya Gagauzları arasında kadınlar ve genç kızlar başlarına bariz adı verilen başın arkasını kapatarak başın arkasında bağlanan başörtüsü takarlar. Barizin üzerine hem kadınlar hem de genç kızlar, yünlü kumaştan yapılan, çapraz olarak katlanıp başın arkasında bağlanan çember takarlar. Başörtüsünün (çember) uçları çene altından geçirilip başın arkasına bağlanır” (Moşkov, 1902b: 39). Çember boyundan, tepeden veya çene altından da bağlanabilmektedir. “19. yüzyılın sonlarında çember en sık şekilde tepeden

bağlanmıştır ve bu bağlama stilini daha çok yaşlılar tercih etmiştir” (Maruneviç, 2018: 169). Gagauzların taktığı çember genellikle siyah ve diğer koyu renk tonlarındadır. Koyu renkli başörtüsü tercihi, 19. yüzyıl sonlarında Moldova geleneksel giyim kültüründe de görülmekte; daha çok yaşlı kadınlar tarafından tercih edilmektedir (bk. Zelençuk, 1985: 80; K11, K12). Günümüzde tepeden bağlama stili nadir de denmeyecek kadar azdır ve genellikle çene altından bağlanır. Çember zaman içerisinde yaşlı kadınların kullandığı bir başörtüsü hâlini almıştır. Günümüzde ise çember koyu renkli başörtülerin genel adı olarak kullanılmaktadır.

Materyal: Çember ketenden, pamuk veya ince yapılı yünden dokunmuştur.

Yapı: Çemberler Gagauz kadınlar tarafından düzenlerde dokunduğu gibi pazarlardan da satın alınabilmekteydi. Çemberler, barize göre daha büyük ve kalın bir kumaşa sahiptir.

Desen: Çemberin genel bir başörtü anlamı ifade etmesi sebebiyle net bir süslemeden söz etmek söylemek güç olsa da genellikle koyu renge sahip çemberin kenar kısımlarında nakışla süsleme gözlenmiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Çemberin genç kız ve evli kadınlar tarafından kullanıldığına dair işaretler örnek metinlere de yansır. Çemberlerin koyu tonlu renklere sahip olması türkülerde renk sembolizmiyle yer almasını sağlamıştır. Örneğin, istediği kişiye verilmeyen kız yas tutar hâlde, annesinden kahverengi başörtüsünü ister ya da sevdiği ağabeyleri tarafından öldürülen kızın siyah elbise giymesi ve siyah çember takması yas tuttuğunun göstergesi olarak türküye yansımıştır. Türk kültüründe kimi zaman gök renginin veya beyazın kimi zaman da siyahın özdeş biçimde yasin rengi olması Gagauz kültüründe de siyah çember ve siyah elbiseyle yansımıştır.

3.1.1.1.3. Bariz/Baris/Barez

İpek kumaştan yapılan ince bir başörtüsüdür. Bariz, 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında çemberin altına takılan ikinci bir başörtüsü işlevinde kullanılırdı. Kızlar başlarına bariz adı verilen çapraz katlanıp başın arkasını kapatacak şekilde, baş arkasında bağlanan başörtüsü takarlar. Kızlar mavi ve kırmızı gibi parlak ve açık renkleri, evli kadınlar ise koyu mavi ya da daha koyu renk bariz tercih ederler. Barizin üzerine hem kadınlar hem de genç kızlar, ince yünlü kumaştan yapılan,

çapraz olarak katlanıp başın arkasında bağlanan çember takarlar (bk. Moşkov, 1902b: 39).

Örnek Metinlerde “Bariz/Baris/Barez”:

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bariz/barezle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Verdini, bobam, verdini, Bilsänä benim derdimi”.	“Verdini babam verdini, Bilsene benim derdimi.”
– Bän bilirim senin derdini,	– Ben bilirim senin derdini,
Ko çarşıya varayım, bir barez sana alayım,	Çarşıya gidip, sana barez alayım,
“Verdini, bobam, verdini, Bilsänä benim derdimi”	“Verdini babam verdini, Bilsene benim derdimi”
(...) (Moşkov, 1904a: 287) ¹⁷²	(...)
Stuyan’ı dever okudular,	Stuyan’ı dever yaptılar,
Stuyan’ın mamusu brakmazmış gitmä:	Stuyan’ın annesi gitmeye bırakmazmış:
“Oolum Stuyan, dedi, gitmä, O yollar ulu yollardır.”	“Oğlum Stuyan, dedi, gitme, O yollar ulu yollardır.”
Stuyan da seslämedi mamusunu,	Stuyan annesini dinlemedi,
Aldı küçük bulüsünü:	Aldı küçük yengesini:
“Hadi bulü, gidelim, Sana barez baalayceklar, Bana-da gölmek vereceklär.”	“Hadi yenge, gidelim, Sana başörtüsü bağlayacaklar, Bana da gömlek verecekler.”
Yetiştiler düün konaklarına,	Düğün konaklarına vardılar,
Stuyanı dever yaptılar,	Stuyan’ı dever yaptılar,
Stuyana gölmek baaladılar,	Stuyan’a gömlek bağladılar,

¹⁷² Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 83-84.

Bulüsuna-da **barez** baaladılar

Yengesine de başörtüsü bağladılar.

(...) (Moşkov, 1904a: 309)¹⁷³

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *bariz/barez*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Çekmiş rastık kaşına,

Rastık çekmiş kaşına,

Dartmış **barez** başına:

İpek başörtüsü takmış başına,

Sevilecek yaştadır -

Sevilecek yaştadır,

Basmış onbeş yaşına.

Basmış on beş yaşına.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 72)

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bariz/barez*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Lazari Türküsü

(...)

(...)

Anadan - selâm getirdik,

Anadan selam getirdik,

Batüdan - altın getirdik,

Ağabeyden altın getirdik,

Bulüdan - **barış (bariz)** getirdik,

Yengeden başörtüsü getirdik,

Kardaştan - sedef getirdik.

Kardeşten sedef getirdik.

(Kvilinkova, 2011: 511)

Todur Z Janet'in derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bariz/barez*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Aalama İlenka, Aalama Kızım

– Aalama İlenka, aalama kızım - dünnää gözeli!

Aalama İlenka, aalama kızım - dünnää gözeli!

– Mali mo, male, nasıl aalamıym - dünnääm karardı!

Mali mo, male, nasıl aalamıym - dünnääm karardı!

¹⁷³ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünlerli, 2020: 102.

Mitidän **barizçik**, male, male, başımda kaldı!

Mitidän **barizçik**, male, male, başımda kaldı!

(...) (Zanet, 2017b: 247)

“– *Ağlama İlenka, ağlama dünya güzeli kızım!*

Ağlama İlenka, ağlama dünya güzeli kızım!

– *Anneciğim, anne nasıl ağlamayayım, dünyam karardı!*

– *Anneciğim, anne nasıl ağlamayayım, dünyam karardı!*

Miti'den başörtüsü anne, anne başımda kaldı!

Miti'den başörtüsü anne, anne başımda kaldı!

(...)”

Değerlendirme

Tarih: Gagauz kadınlarının kullandığı çeşitli başörtülerden biri olan bariz, 20. yüzyılın başlarında yaygınlaşmaya başlamıştır. Bariz, Rumencedeki *bariş* “yünden ince ve hafif kumaş” ve Bulgarcadaki *barez* “bir tür ince keten kumaş” anlamındaki kelimelerle fonetik olarak benzerlik gösterir; bu sebeple, barizin Gagauz kadın baş giyimi kültürüne Bulgar ve Moldovan geleneksel giyim kültüründen girdiği düşünülebilir. Gagauzcada giyim unsurları adlandırılırken giyimin yapıldığı kumaşın adının verilmesi sık rastlanan bir durumdur. Bu adlandırmada da benzer bir durum söz konusudur. Zelençuk da 19. yüzyılın sonlarında başörtü modasının değiştiğini söyler ve moda olan başörtüleri arasında barizi de sayar (1959: 79-80). Saha çalışması sırasında Çadır-Lunga'ya bağlı Haydar köyünde barizin Tukanlara¹⁷⁴ ait olduğu söylenmiştir (K5, K9, K19).

Moşkov, barizin, çemberin altına giyilen bir başörtüsü olduğunu ve çemberin altından barizin gözüktüğünü belirtir (1902b: 39). Gagauz kadın başlık kültüründe iki başörtünün üst üste takıldığı yaygın olarak görülür. Bariz, bu kültür çerçevesinde alt katmanda bulunan başörtüsü görevini görür.

Barizlerde, genel Gagauz kadın başlıklarına göre renk çeşitleri daha açık ve canlı renklerdir. Geleneksel Gagauz kadın başlıkları genellikle koyu tonlu renklere

¹⁷⁴ Moldova'da eski adıyla Besarabya'da yaşayan Bulgarlara *Tukan* denmektedir.

sahiptir. Özellikle bir kadın evlendikten sonra koyu renkli başörtüsü ve kıyafet giymekteydi. Bu tercihin altında yaş aldıkça olgunlaşmanın, özellikle yaşlandıkça daha çok tercih edilen koyu renklerin toprağın rengiyle paralellik göstermesiyle toprağa gidişin bilincinin yansıtıldığını söylemek mümkündür. “Kızlar mavi ve kırmızı gibi parlak ve açık renkleri, evli kadınlar ise koyu mavi ya da daha koyu renk bariz tercih ederler” (Moşkov, 1902b: 39). Çemberin altına giyilmesi dışında bariz, 19. yüzyıl sonlarında, varlıklı Gagauz kadınlarının yortularda taktığı bir başörtüsüdür (Maruneviç, 2018: 169). Genç kızların başörtü ve giysilerde daha canlı renkleri tercih etmeleri Gagauz geleneksel giyim anlayışının dışına çıkıldığı ilk çabalar olarak görülebilir. Günümüzde bariz kullanılmamaktadır ve müze unsuru kimliğine bürünmüştür.

Materyal: Barizler ipek kumaştan yapılmaktadır.

Yapı: Genellikle çember altına kullanılmasından dolayı barizlerin kumaş yapısı diğer başörtülere göre daha incedir.

Desen: Barizin uçlarına dantel işlemler ve üzerine de çeşitli geometrik şekiller ile çiçek desenleri stilize edilip işlenmiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Gagauz düğün geleneğinde aileler arasında karşılıklı hediyeler verilirken damadın akrabalarına mendil, havlu, gömlek gibi şeyler hediye edilirdi. Örnek türkü metninde de bu hediye dağıtımında devere ve yanındakilere hediye verildiği görülür. Dever, düğünde damadın tüm ayak işlerini yapan, düğünün birçok şeyiyle ilgilenen erkek akrabadır. Türkiye’nin bazı yörelerine ait düğün geleneklerindeki sağdıçla benzer görevleri üstlenir. Türkiye’de sağdıç, damadın erkek akrabası ya da damadın yakın arkadaşlarından biri olabilir. Ancak Gagauz kültüründe dever, yalnızca erkek akrabadan seçilir. Örnek türkü metninde de Gagauz geleneği doğrultusunda, gelinin ailesinin dağıttığı hediyeler arasında çeşitli dokumalar vardır. Devere gömlek verilirken, deverin yengesine *bariz* hediye edilmiştir. Bu durumda, kadın ve erkeği simgeleyen, ihtiyaç duyacağı düşünülen nesnelerin hediye edildiği söylenebilir. Bunların, erkek için *gömlek*, kadın için *başörtüsü* olduğu Moşkov’un derlediği türkü aracılığıyla anlaşılmaktadır.

3.1.1.1.4. Şalinka

Geleneksel Gagauz kadın giyim kültürünün beş çeşit başörtüsünden biri olan şalinka genellikle siyah ve diğer koyu renkli kumaşlardan yapılmıştır. Şalinka boyundan bağlanıp uçları arkaya atılır, sırta doğru iner. Boyun kısmına saçaklar dikildiği için *püsküllü şalinka* olarak da adlandırılmaktadır. Püsküllü şalinkanın ipek saçakları omuz, sırt ve göğüsleri örtmektedir.

Örnek Metinlerde “Şalinka”:

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *şalinka*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çaarmışlar kızı. Kız gelmiş. Padişayın oolu bakmış ona bakmış, tanışın-tanımasın, bitkidä kıza yaklaşmış da annisinde **şalinkasını** kaldırmış. Birdän yıldızı görmüş da ozaman kızı tanımış. Evlenmişlär, yapmışlar bir gözäl düün” (Çebotar, 2020: 59).
“*Kızı çağırmişlar, kız gelmiş. Padişahın oğlu onu tanıyıp tanımadığını anlamak için bakmış, sonunda da kıza yaklaşmış ve alnından başörtüsünü kaldırmış. Birden yıldızı görmüş ve o zaman kızı tanımış. Evlenip güzel bir düğün yapmışlar.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *şalinka*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Mamu Beni Yolladı

Mamu beni yolladı

Annem beni yolladı

Mantar toplamaa.

Mantar toplamaya.

Mantar buldum-bulmadım,

Mantar buldum bulamadım,

Şalinkamı kaybettim.

Başörtümü kaybettim.

Va-le-ley-le, mamu düüyecek,

Vay le ley le, annem dövecek,

Va-le-ley-le, mamu düüyecek.

Vay le ley le, annem dövecek.

Mamu beni yolladı

Annem beni yolladı

Şalinkamı buluyım.

Başörtümü bulayım.

Şalinkamı buldum-bulmadım.

Başörtümü buldum bulamadım.

(...) (Durbaylo, 2001: 155)

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *şalinka*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Adi, kıza bulıyla bir uzun babu çukmanı, terlik, kara püsküllü **şalinka**, giidiriyle suratına, sürüştüriyle bras kurum - genç insan olmuş pak aliz çingene babusu. Kızı tanımaycak kendi mamusu da, diil saade aalem” (Koca, 2011: 240). “*Hadi, kıza bir uzun yaşlı kadın elbisesi, terlik, kara püsküllü başörtüsü buluyorlar. Yüzüne biraz kömür sürüyorlar. Genç kız olmuş pek halis bir çingene kadını. Kızı yalnız yabancılar değil, kendi annesi bile tanıyamayacak.*”

“Küü kenarında ‘çingeneyka-babucuk’ otladarmış kaazları. Diinek elinde, kambursu, usullan gezärmiş kazlan dolayanda. Kara püsküllü **şalinka** tepeden baalşı, kara çizgili farta belinde kuşalı, ayaanda iki eski yırtık papuç...” (Koca, 2011: 241). “*Çingene yaşlı kadın kazları otlatırmış. Değnek elinde, kazlarla etrafta kambursu ve usulca gezermiş. Kara püsküllü şalinka tepeden bağlı, kara çizgili önlük belinde kuşalı, ayağında ise iki eski yırtık pabuç...*”

Değerlendirme

Tarih: Şal, Gagauzlarda kalın yün kumaştan yapılan bir tür başörtüsüdür. Aynı zamanda kumaş türü olarak da adlandırılıp kullanılmaktadır. Şal kelimesi Türkçeye Farsça “şāl” kelimesinden girmiştir. Gagauz Türkçesine de Balkanlardaki Osmanlı Türkçesi döneminde girmiştir. Günümüzde tamamen geleneksel giyim kültürünün bir parçasıdır. “Şalinka yaşlı kadınların ikinci bir başörtüsü, genç kızların tek başörtüsü olarak kullandığı, fabrika yapımı koyu renkli kumaşların adıdır” (Kopuşçu, 2014b: 28). “İnce ya da kalın kumaştan yapılan, yortularda ve horu oynanırken giyilen püsküllü başörtüsü olan şalinkalar beyaz, sarı, kahverengi ve siyah renklidir. Beyaz şalinka yalnızca kışın kullanılır. Otuz yaşından sonra ya da aileden biri vefat ederse, kadınlar artık beyaz şalinka ya da çember kullanmazlar” (Zanet, 2017a: 115-116). Gagauz kadınlar genellikle siyah şalinka takardı. Beyaz şalinkaları ilkin genç kızlar takmıştır. Düğüne, horuya gidilirken beyaz şalinka da takılırdı (K4). Eski Gagauz aile fotoğraflarına bakıldığında beyaz şalinkaların genelde genç kızlar tarafından takıldığı ve 1950’li yıllarda yaygın şekilde kullanıldığı söylenebilir.

Sovyetlerin gelişi sonrası yaşanan kültürel değişimin giyim-kuşam kültürünü de etkilemesi ve Sovyetlerin kültürel baskısı şalinkaların kullanımına da etki etmiştir. Örneğin, şalinka özellikle horuda takılırdı. Ancak, Sovyetlerin halka kendi âdetlerine yabancılaştırmak istemesi, kendi kültürünü dayatma politikasının yansıması olarak horu ve başka âdetler yavaş yavaş yasaklarla karşılaşmıştı ve unutulmaya başlanmıştı (K6). Bugün, eski âdet üzere pazar günleri horuya gitme geleneği kalmamıştır. Günümüzde şalinka ancak festivallerde, özel günlerde geleneksel giyimin bir parçası olarak kullanılmakta ve geleneksel kültüre bağlı olarak tanıtılmaktadır.

Materyal: Şalinkalar yün kumaştan dokunmuştur.

Yapı: “Şalinka 1×1 metre boyutlarındadır. Püsküllü şalinka yapmak için şalinkaya 30-40 santimetre uzunluğunda ipek ipliğinden saçaklar dikilmiştir” (Bulgar, 2018a: 80).

Desen: Beyaz ya da koyu renkli şalinkaların üzerinde herhangi bir süsleme bulunmazdı. Yalnızca uçlarına danteller ve o dantellere bağlı boyundan göğüslere ve sırtı kadar inen ipek saçaklar dikilmiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Şalinka renk tercihiyle mesajlar veren, takan kişinin yaşına dair saptama yapılabilecek ve özel günlerde özellikle kullanılan başörtülerden biridir. “Genç kızlar beyaz şalinka takmakta; evli kadınlar ve yaşlılar koyu renkte şalinkalar tercih etmektedir” (K1). Gençlerin beyaz tercih etmesi, yaşlıların ise koyu tonlarını tercih etmesi barizdeki sebeplerle aynıdır. Beyaz ve siyah şalinkaların göstergelerinin izleri örnek metine de yansımıştır. Örneğin, yaşlı gibi giydirilmek istenen genç bir kıza “kara püsküllü şalinka” takılması şalinkanın toplumda sosyal bir kimlik göstergesi görevinde olduğunu gösterir.

3.1.1.2. Üst Giyimi

3.1.1.2.1. Çukman

Gömleğin üzerine giyilen kollu veya kolsuz uzun elbisedir. Çukmanın birincil anlamı ev yapımı yün kumaştır. Gagauz dilinde bir nesneye ad verilirken genellikle yapıldığı madde veya şekli baz alınmıştır. Bu ev yapımı yün kumaştan dikilen elbiseye de *çukman* adı verilmiştir. Çukmanın diğer fistanlardan farkı kumaşının daha kalın ve sıkı olmasıdır.

Örnek Metinlerde “Çukman”:

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çukman*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Adi, kıza bulıyla bir uzun babu **çukmanı**, terlik, kara püsküllü şalinka, giidiriyle suratına, sürüştüriyle bras kurum - genç insan olmuş pak aliz çingene babusu. Kızı tanımaycak kendi mamusu da, diil saade aalem” (Koca, 2011: 240). “*Hadi, kıza bir uzun yaşlı kadın elbisesi, terlik, kara püsküllü başörtüsü buluyorlar. Yüzüne biraz kömür sürüyorlar. Genç kız olmuş pek halis bir çingene kadını. Kızı yalnız yabancılar değil, kendi annesi bile tanıyamayacak.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çukman*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Käär bu vakıta Kazçıyka da artık delikannı kızmış. Güzelmiş te, şeremetliine göre. Eski, yamalı **çukmanı** em soluk çemberi de bozamazmış onun güzelliini. Çorbacı kızı hor görürmüş onun güzelliini” (Koca, 2011: 290). “*Gerçekten de, kaz çobanı olan kız artık genç bir kız olmuş. Çalışkanlığına göre güzelmiş de. Eski, yamalı elbisesi ve soluk başörtüsü de onun güzelliğini bozamazmış. Varlıklı ailenin kızı onun güzelliğini hor görürmüş.*”

““Kazçıykayı sa kapıylar fırına... Ama alatlarkana denememişler, ani **çukmanın** ettecii kısıtılmış fırın kapaannan. Kıza takaza olmuş, sesini çıkarmasın” (Koca, 2011: 294). “*Kaz çobanı olan kızı ise fırına kapıyorlar... Ama acele ederken, elbisenin eteğinin fırının kapağına sıkıştığını görmemişler. Sesi çıkmasın diye de kızı azarlamışlar.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çukman*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Maşu

(...)

Bir da genç gelin

Bir genç gelin

Pedahlandı,

Peydahlandı,

Çöşmeyä geldi,

Çeşmeye geldi,

Al **çukmannan**,

Biyaz fitaylan,

Biyaz modaylan,

(...) (Kvilinkova, 2011: 414)

Al elbiseyle,

Beyaz önlükle,

Beyaz başörtüyle,

Değerlendirme

Tarih: 19. ve 20. yüzyıl Gagauz kadınının geleneksel günlük kıyafetlerinden biri olan çukman, fistanla aynı dönemlerde kullanılmıştır ve Gagauz kadınının en eski giyim-kuşam unsurlarındandır. Çukman, kumaş olarak Gagauzların kullandığı çeşitli kumaşlardan biridir. Yapıldığı kumaşın adı sebebiyle elbise *çukman* olarak adlandırılır; fistandan isim yönüyle ayrılır. Kıyafetlerin renk tercihinde yaş gruplarına ve evlilik durumuna göre değişiklik çukmanda da görülür. Örneğin, genç kızlar kırmızı ve canlı renklere sahip çukmanlar giymekteyken; evli ve yaşlı kadınlar genellikle koyu renkleri tercih etmekteydi.

Çukman kelimesinin serüvenine bakıldığında *çekmen/çekrek* “genelde yün kumaştan dikilmiş, kolları yarık üstlük; basma gömlek; kulların giyindiği ve yünden dokunmuş bir tür giysi” anlamlarıyla tarihî Türk lehçelerinde ve farklı fonetik şekilleriyle çağdaş Türk lehçelerinin söz varlığında yer alır (Usmanova, 2011: 16). Türkçe kökenli kelime Rusça *sukman* “uzun kolsuz elbise”, Bulgarca *sukman*, Ukraynaca *sukman* “çuhadan üst giysi” olarak gibi Türklerin komşuluk ettiği Slavların kelime kadrosuna girmiştir. Çukman, geleneksel Bulgar kültüründe *sukman* “yün etek; yün kumaştan yapılan kolsuz kadın elbisesi” (Raçeva ve Todorov, 2010: 561) adı ve anlamlarıyla yer alır. Bulgar giyim kültüründeki *sukman* tunik benzeri bir kesime sahiptir. “Sukman genellikle kolsuzdur. Uzun kollu sukman ancak Orta Rodop, dirseğe kadar uzun kollu sukman İhtiman ve Samokov’da görülür. Nadir olarak kenevir veya pamuklu kumaştan yapılır.” (Vakarelski, 1977: 212).

Ev dokuması yün kumaştan yapılan giysiler kronolojik olarak bakıldığında Gagauz giyim kültürünün en eski örnekleri olarak görülebilir. Giyim-kuşam kültürüne dair rekonstrüksiyonu ancak 19. yüzyılın son çeyreğine kadar incelenen Gagauzlar için ev dokuması kumaştan yapılan giyim unsurlarının önemli bir yer tuttuğu açıktır. Teknolojinin gelişmesi, kent kültürüyle yaşanan iletişim ve etkileşimle birlikte fabrika yapımı kumaşlara ulaşmak kolaylaşmıştır. Fabrika yapımı kumaşların

popülerleşmesiyle ev dokuması kumaşlar kaba ve sık yapısıyla özellikle kış aylarına dair giysiler için ana materyal görevi görse de zamanla bu durum da değişmiştir. Maruneviç (2018: 199) de ev yapımı kumaşların prestijinin uzun yıllar devam ettiğini; çukmanın yaz sıcaklığında bile giyildiğini, bu geleneğin ancak 1920’lerde ve 1930’larda kırılma yaşadığını belirtir. El emeği ürünlerin değerinin daha fazla olması, ekonomik koşullar, insanların ucuza yönelmesi gibi sebepler ucuz fabrika yapımı kumaşların yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Çukmanın günümüzdeki kullanımı köylerde dahi nadirdir ve çukman artık etnografya müzelerinin bir unsuru olmuştur.

Materyal: Çukman ev yapımı yün kumaştan dokunmakta; desenleri için pamuk, kenenvir ve ipek iplikler kullanılmaktaydı.

Yapı: Çukmanın yapıldığı yün kumaş sıkı ve kalındır. Çukman ev yapımı yünlü kumaştan yapılırsa da kumaşın boyanması ve ütülenmesi için *dolap* denilen atölyelere gidilmekteydi. Çukmanın desenine göre çeşitli adlandırmalar bulunur. Moşkov, bu desenli kumaşların adlarını ve yapılarını şu şekilde açıklar:

- *Yollu* (çizgili)
- *Koraflı* (ekoseli)
- Genç kızlar için kırmızı ya da başka canlı renklerde ince siyah çizgili.
- Evli kadınların çukmanları ya siyah, kırmızı çizgili ve koyu karışımdan (bir iki iplik arası) siyah ve yeşil; ya da mavi yün veya *korafsız* (ekosesiz) ve koyu kırmızı, koyu mavi, koyu yeşil yünden yapılırdı (1902b: 50-51).

Çukman kelimesinin kökeni Türkçedir. Bu giysi, Gagauzların Kuzeydoğu Bulgaristan’dan Besarabya’ya göçünden sonra, Bulgar giyim kültüründen etkilenip kolsuz elbise *sukmandan* yola çıkarak ortaya çıkmış giyim unsurlarından biri gibi düşünülse de Uygur Türklerinde bugün de muhafaza edilen ve “çekmen” denilen sert, kalın pamuk kumaşın bulunması, çukmanın Türk kültürünün unsuru olarak Gagauzlarda yer alabileceğini de düşündürebilir. Sonuç olarak kolsuz çukmanın elbiseler arasında en eskilerden biri olduğu söylenebilir.

Desen: Yapı başlığında değinildiği üzere çukmanın¹⁷⁵ çizgili, ekoseli vb. çeşitli desenleri bulunur. “Evli kadınların çukmanı genellikle koyu renkli; kırmızı veya mavi şeritliydi. Gençlerin çukmanı ise kırmızı ve diğer canlı renklere sahip; siyah veya açık renkli şeritliydi” (Maruneviç, 2018: 133-134). Pamuk ve ipek iplikler çukmanın süslemesi ve işleminde kullanılırdı. Fistanın etek kısmında olduğu gibi şerit, fıfır gibi süs unsurları çukmanda da görülür.

Örnek Metinlerde İşlev: Çukman, örnek metinlerde Gagauz kadınının günlük giyim unsurlarından biridir. 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında Gagauz genç kızların kırmızı çukman tercih ettiği Moşkov’un verdiği bilgilerden bilinmektedir. Bunun yansıması da “Maşu” adlı türküde görülür. Genç kızın giydiklerinde bahsedilirken elbise, önlük, başörtüsünün renkleri de betimlenir ve elbisesinin yani çukmanının *al* olduğu söylenir. Bu da Moşkov’un verdiği bilgileri doğrular niteliktedir.

Çukmanın rengi, süslemesi vb. özellikleriyle genç kız çukmanı ya da yaşlı kadın çukmanı olarak ayrıldığı düşünülebilir. Bunun izlerini masal metninde sürmek mümkündür. Örneğin, masalda yaşlı gibi giydirilmek istenen genç kıza “uzun babu (yaşlı kadın) çukmanı” giydirildiği belirtilir. Masal anlatıcısı “babu çukmanı” dese de rengine, süslemesine dair bir bilgi vermemiştir. Anlatıcının “Babu çukmanı” deyip geçmesi, yaşlı kadın çukmanı denildiğinde toplum hafızasında belirli niteliklere sahip bir elbisenin canlandığını gösterir.

3.1.1.2.2. Fıta/Futa/Farta

Gagauz kadınının özellikle 20. yüzyılın son çeyreğine kadar ana giyim unsurlarından biri, fistan üzerine bağlanan, yün ya da ipek kumaştan önlüğe fıta/futa/farta denilmektedir. Önlük, bel kısmına geçirilen yün ip ile belin arkasından bağlanır. Gagauz önlüklerinin kumaşında genellikle siyah ve koyu renkler tercih edilir, süslemeleri sade olurdu. Balkan milletlerinin geleneksel giyim kültüründe yer alan fıta denilen bu önlük, Edirne ve Bursa’da yaşayan Balkan göçmenleri tarafından da kullanılmaktadır. Bulgaristan Türklerinin Kırcaali ağzında *fıta* “dokuma yün önlük” (K13, K16) anlamıyla yer alır. Türkiye Türkçesinin Trakya ağzında da *fıta* ve *futa* “önlük” (bk. Doğan ve Erdin, 2018: 126) anlamındadır.

¹⁷⁵ 19. yüzyıl sonlarına ait çukman kumaş örneklerine ve 20. yüzyılda giyilen çukman elbise örneğine “Ekler” bölümünde yer verilecektir.

Önlüğü ifade etmek için kullanılan *farta* adlandırması daha sonra çıkmıştır. Örneğin, böyle bir adlandırma 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başlarına dair bilgiler aktaran Valentin Moşkov'da yer almaz. "Fabrikasyon ürünü olan fartalar yeni giyim biçimlerine göre dikilmiştir. Ancak *farta* ve *fita/futa* olarak ayrı adlandırmanın altındaki mantığı anlamak güçtür" (Maruneviç, 2018: 158). Maruneviç'in bu sözleri de arada bir fark olmadığını gösterir mahiyettedir.

Örnek Metinlerde "Fita/Futa/Farta":

Nikolay Baboglu'nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *fita/futa/fartayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

"Dädu pek ihtärlamış. Öleceykana çaarmış oolunu da demiş: 'Çocuum o çölmecii dokuzumadan bozmaasınız.' Hele bak sän kim bozmaycek! Dädu taa can verdicäänän, gelin yastık altından çölmää kavramış, ona bir taş! Da tez **futasına** aktarmış" (Baboglu, 2011: 115). "*Büyükbaba pek ihtiyarlamış. Ölmek üzereyken oğlunu çağırmış da, 'Çocuğum o çömleği dokuzum çıkmadan kırmayasınız' demiş. Ama bak sen kim kırmayacak! Büyükbaba daha canını vermesiyle gelin yastık altından çömleği almış, onda bir taş varmış! Hemen önlüğüne atmış.*"

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fita/futa/fartayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Boyçu

(...)

(...)

Bir vakıtlar bozgunculuk oldu,

Bir vakitler yıkım oldu,

Benim anam uçu gitti,

Benim annem uçu gitti,

Bän çekettim uçmaa, erä düştüm,

Ben uçmaya başladım (ama) yere düştüm,

Kanatçımı kırdım.

Kanadımı kırdım.

Aboz taligaları üstümdän geçti,

At arabaları sürüsü üstümden geçti,

Hem bitkinci taligada

En sonuncu at arabası

Senin, Boyço, anacındı.

Senin annenindi, Boyço.

Anan aldı beni **fartasında**,

Annen beni önlüğüne aldı,

Sardı, ısıttı, evä götürdü,

Sardı, ısıttı, eve götürdü.

Kanatçıma mehlen koydu.

Kanadıma merhem sürdü.

(...) (Baboglu, 2011: 164)

(...)

Mariya Durbaylo'nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *fita/futa/fartayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Üç Çorbacı

Neredän da geldi Ena,

Nereden de geldi Ena,

İşidee bu lafları.

Bu lafları işitiyor.

Ena alêr başını,

Ena alıyor başını,

Büük daaya gider.

Büyük ormana gidiyor.

O daayın içindä

O ormanın içinde

Bir da taş bulêr.

Bir de taş buluyor.

O taşın altında bir yılan varmış.

O taşın altında bir yılan varmış.

Bir yılan varmış

Bir yılan varmış

Yavrularınınanmış.

Yavrularıylaymış.

Koyer **futasına**,

(Yılanı) önlüğüne koyuyor,

Evä getirer.

Eve getiriyor.

(...) (Durbaylo, 1991: 75)

(...)

Eşim Tudorka Yollarmız Daraldı

(...)

(...)

Sorayım sana, sän nesoy düşündün?

Sorayım sana, sen ne düşündün?

Bän da, mari Tudorka, bölä düşündüm:

Ben, mari Tudorka, şöyle düşündüm:

Seni satıyım, Mari Tudorka!

Seni satayım mari Tudorka!

Senin parannan uşakları bakıyım.

Senin paranla çocuklara bakayım.

Açan ölä deer,

Öyle dediği zaman,

Tudorka aalamaa çekedeer.

Tudorka ağlamaya başlar.

– Git, mari Tudorka,

Git da geeri dön.

Git büyük evin içersinä

Gii o gözäl fıstannı,

Kuşa biaz **futani**.

Kuşa biaz **futani**,

Dart kıvrak başını.

Gel bana karşı,

Bitki da sera biz da görüşelim.

(...) (Durbaylo, 1991: 97).

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fıta/futa/fartayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Mamu Beni Yolladı

Mamu beni yolladı

Mantar toplamaa.

Mantar buldum-bulmadım,

Şalinkamı kaybettim.

Va-le-ley-le, mamu düüyecek,

Va-le-ley-le, mamu düüyecek.

Mamu beni yolladı

Şalinkamı bulıyım.

Şalinkamı buldum-bulmadım,

Futami kaybettim.

Mamu beni yolladı

Futami bulıyım.

Futami buldum-bulmadım.

– Git mari Tudorka,

Git de geri gel.

Büyük eve git,

Giy o güzel elbiseni,

Bağla beyaz önlüğünü.

Bağla beyaz önlüğünü.

Bağla güzel başını.

Gel bana doğru,

Son bir kere biz de görüşelim.

(...)

Annem beni yolladı

Mantar toplamaya.

Mantar buldum bulamadım,

Başörtümü kaybettim.

Vay le ley le, annem dövecek,

Vay le ley le, annem dövecek.

Annem beni yolladı

Başörtümü bulayım.

Başörtümü buldum bulamadım,

Önlüğümü kaybettim.

Annem beni yolladı.

Önlüğümü bulayım.

Önlüğümü buldum bulamadım.

(...) (Durbaylo, 2001: 155).

(...)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fita/futa/fartayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Rada hem Vani

(...)

(...)

Dön geeri yakinkana,

Yakinken geri dön,

Benim var karım,

Benim karım var,

Var uşaklarım.

Çocuklarım var.

Senin gibi kızım var,

Senin gibi kızım var,

Senin için oolum var,

Senin için oğlum var,

İstärsêydın, genä gel.

İstersen yine (de) gel.

Rada bişey dememiş,

Rada bir şey dememiş.

İleri bakmış - yolu bilmiye,

Geri bakmış, yolu bilmiyor,

Geeri dönsün - utanıyê.

Geri dönmeye utanıyor.

Fartasını çözmüş,

Önlüğünü çözmüş,

Aaca baalamış,

Ağaca bağlamış,

Kendi da asılmış

Kendini de asmış.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 50)

(...)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *fita/futa/fartayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Pazara karşı, süpürüp aulun içini, gübürleri dâ atmış. Salt tokadın yanında kalmış iki gübür yıvıncı. Kala-kalmış anası hem bobası, açan görmüşlär kızı, ani sırdarak karşılamış onnarı **farta** belindä, süpürgä elindä” (Çebotar, 2019: 222). “*Pazar günü evin avlusunu süpürüp çöpleri de atmış. Sadece kapının yanında iki çöp yığını kalmış. Kızı gördüklerinde annesi ve babası kalakalmışlar. Kız, önlük belinde süpürge elinde sırtarak onları karşılamış.*”

Lübov Çimpoeş'in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *fita/futayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir Tepägöz karısı ava gitmiş, uzaklanmış evdän. Çıkmış daadan da görmüş uzaktan çiftçi adamnarı. Onnar sürürmüşlär merayı. Görüp onnarı, almış adamı, pulukları, öküzleri **futasına**. Götürmüş onnarı evä. Tepägözlerin taa büyükleri demiş...” (Çimpoeş, 1997: 130). “*Bir kadın Tepegöz evden uzaklaşıp ava gitmiş. Ormandan çıkmış da uzaktan çiftçi adamları görmüş. Onlar merayı sürerlermiş. Onları görüp adamı, pullukları, öküzleri önlüğüne atmış. Onları eve götürmüş. Tepegözlerin daha büyükleri demiş...*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *fita/futa/fartayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Küü kenarında ‘çingeneyka-babucuk’ otladarmış kaazları. Diinek elinde, kambursu, usullan gezärmiş kazlan dolayanda. Kara püsküllü şalinka tepeden baalşı, kara çizgili **farta** belinde kuşalı, ayaanda iki eski yırtık papuç... Kimin aklına geleceydi, ani bu ihtär, fikaara babucuk - o bizim kızım” (Koca, 2011: 241). “*Çingene yaşlı kadın kazları otlatırmış. Değnek elinde, kazlarla etrafta kambursu ve usulca gezermiş. Kara püsküllü şalinka tepeden bağlı, kara çizgili önlük belinde kuşanmış, ayağında ise iki eski yırtık papuç... Bu yaşlı, yoksul yaşlı kadının (aslında) bizim kızımız olduğu kimin aklına gelirdi.*”

Değerlendirme

Tarih: Evlerde Gagauz kadınlar tarafından yün kumaştan dikilen fita, Gagauzların hem Bulgaristan'da hem de Besarabya'da kullandığı geleneksel giyim unsurlarından biridir. Balkan milletlerinin geleneksel giyiminin parçası olan fita, geleneksel Bulgar giyiminde de görülür ve yünden yapılmaktadır. Ancak Bulgarlardaki önlük örneklerinin Gagauzların önlüğüne göre renk çeşitliliği, işlemesi ve süslemesi daha fazladır (Mihailova, 1983: 273-274). Bulgarcada “pregaç” ve “futa” olarak adlandırılan bu önlük, bazı kostümlerde değişmezlik açısından kıyafetin en muhafazakâr parçasıdır ve daha renkli bir yapıya sahiptir. Ayrıca fitaların üzerine çeşitli nakışlar işlemişlerdir (Vakarelski, 1977: 214).

Moldova ulusal giyiminde önlük “pestelcă” adına sahiptir. Gagauzlarda olduğu gibi siyah ve cepli örnekleri vardır. Zelençuk, Moldovan kültüründe önlük takmanın 19.

yüzyılın sonlarında yaygınlaşmaya başladığını (1985: 59) belirtir. 19. yüzyıl başlarındaki Gagauz ve Bulgar göçleri, yerel halkın kültürünü kılık-kıyafet bakımından hem etkilemiş hem de etkilenmiştir.

“Genç ve yaşlı Gagauz kadınlar elbiselerinin üzerine daima siyah fıtı giyerlerdi” (Moşkov, 1902b: 39). Eski dönem Gagauz kültüründe kadınların fıtasız dışarı çıkması ayıp sayılırdı. 1950’li yıllarda fıtalar koyu kumaştan dikilir ve süslenirdi. Daha sonra horu ve yortular için fıtalar beyaz kumaştan dikilmeye ve şeritle süslenmeye başlanmıştır (Zanet, 2017a: 115). Önlüklere cep de dikilirdi ancak cep tercihe dayalıydı. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Gagauz geleneksel giyiminin değişmez unsurlarından biri olan fıtı, seneler içerisinde cep eklenerek işlevi artırılmıştır. Ancak, SSCB’nin varlığıyla değişen ve dönüşüm yaşayan toplum yapısı, modern kültür etkileşiminin ve şehirleşmenin geleneksel çerçeveleri kırmasıyla beraber fıtının kullanımı azalım eğilimine girse de Kuroglo ve Maruneviç, 1980’li yıllarda %67.8’lik kullanımla kadınlar arasında önlüğün hâlâ karakteristik bir unsur olduğunu (1983: 71) belirtir.

Günümüzde gençler tarafından tercih edilmeyen fıtı köylerde yaşlı kadınlar tarafından kullanılmaya devam etmektedir. Ekim 2021 tarihinde Komrat, Çadır-Lunga ve Valkaneş’e bağlı köylerde yapılan gözlem sırasında fıtı örneğine nadir olarak rastlanmıştır. Fıtanın kullanımı ise devam etmektedir. Ancak eski dönemlerdeki gibi fıtanın üzerine önlüğün takılmasından vazgeçilmektedir.

Materyal: Önlükler, evlerde Gagauz kadınları tarafından yün kumaştan ya da ipekten dokunurdu. Gagauzlarda neredeyse her ailede koyun yetiştiriciliği yapıldığından önlükler de genellikle koyunun yününden yapılmaktaydı. Örnek metinlerde ise önlüğün materyaline dair bilgiye yansımamıştır.

Yapı: Önlük, elbiselere oranla boyutu, dikimi ve süslemesiyle karmaşık bir kompozisyona sahip değildir. “Eski giyim kültüründe fıtalar yaş fark etmeksizin her zaman koyu renkli kumaşlardan yapılmaktaysa da 20. yüzyılın 30’lu yıllarından itibaren genç kızlar arasında beyaz renkli fıtalar yayıldı. Fıtalara firfırlar, danteller dikilmiş ve dekoratif şeritle süslenmiş, cep dikilmiştir” (Maruneviç, 2018: 158). Gagauz kadınları kendilerinin ve ailelerinin neredeyse tüm giyimini evde tezgâhlarda kendisi dikmekteydi. Bu bağlamda Gagauz kadınları fıtaları “bazen dokunmuş tek kumaştan bazen de uzunlamasına iki parça kumaştan dikmiştir” (Maruneviç, 2018:

157). 19. yüzyılda cepsiz olan fitalar, 20. yüzyıldan itibaren cepli ve süslemeli de yapılmaya başlanmıştır. Cebin yapılma tercihinde, günlük hayatta kullanılan fitanın işlevini artırmanın ön planda olduğu düşünülebilir. Örnek metinlerde cepli ve beyaz renkteki fitaya rastlanmaktadır.

Desen: Besarabya Gagauzları arasında fita ya da futa daha sade, gösteriştten uzak, tek renkliyken Bulgaristan'daki Gagauzlarda fitanın daha renkli, desenli olduğu görülür. Örneğin, 20. yüzyılın başındaki Bulgaristan Gagauzları hakkında bilgiler veren Manov, Gagauz kadınlarına dair verdiği fotoğrafta¹⁷⁶ (bk. Manov, 1938: 51) en soldaki genç kadının fitası şeritlerle süslüdür.

Koyu renkli olan önlüklerin sonraki yıllarda beyaz da olması yine gençlerin etkisiyle olsa gerektir. Maruneviç, bu değişimin 1930'lu yıllarda başladığını, genç kızların özel günlerde beyaz önlüğü tercih ettiğini (2018: 158) belirtir. Komrat, Çadır-Lunga ve Valkaneş'e bağlı yerlerdeki etnografya müzelerinde sergilenen futa örneklerinin genellikle siyah olması geleneksel renk tercihinin de siyah olduğunu göstermektedir. Beyaz önlük örneklerinde, önlüğün alt kısmından birkaç santimetre yukarıdan yatay, birbirine paralel iki dantel şerit, kenar işlemesi yapıldığı, paralel işlemlerin ortasına da çiçek motifinin dikildiği süsleme örnekleri vardır. Siyah önlüklerde çizgili süslemeler yer alır. Bu, masal metnine de yansımış, yaşlı gibi giydirilmek istenen genç kıza, "kara çizgili önlük" giydirilmiştir. Gerek siyah önlük gerekse beyaz önlük ve işleme örneği "Ekler" bölümünde yer alacaktır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde fita genellikle cebinin kullanılması işleviyle yer alır. Cepli fitaları genç kızların giydiği görülür. Ayrıca, fitalar genellikle siyah renkte olmasına karşın, eşini satmak isteyen adamın eşinden beyaz fitasını giymesini istemesi sosyal ortam ve mekâna göre giyim-kuşam kültürünün değişim gösterdiğini ortaya koyar. Aynı zamanda Türk renk kültüründeki ak/beyaz ve kara/siyah renklerinin birbirine zıt kavramları temsil etmesinin yansımaları olarak düşünülebilir.

3.1.1.2.3. Gölmek

Uzun, yuvarlak yakalı, dar veya geniş kollu, tunik benzeri gömlek. Moşkov'un verdiği bilgiye göre 19. yüzyılın sonlarında "bezi" adı verilen ve evde dokunan ürünü

¹⁷⁶ Söz edilen fotoğrafa "Ekler" bölümünde yer verilecektir.

ince pamuk kumaştan yapılmaktaydı (Moşkov, 1902b: 38). *Bezi* denilen pamuklu kumaş dışında keten ve kenevirden de yapılan gömlek, geleneksel Gagauz kadın giyiminin en eski unsurları arasındadır. Gömleğin üzerine kolsuz fistan giyilmekteydi. Gömlek, Türkçe bir sözcüktür. Gagauz Türkçesinde, Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülen -ml- > -lm- göçüşmesi yaşanmış ve *gölmek* şeklini almıştır.

Örnek Metinlerde “Gölmek”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *gölmekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gelin Türküsü

Kızdım, nazlıydım - gelin ettilär,	<i>Kızdım, nazlıydım, gelin ettiler.</i>
Surmalı saçımı pelik ettilär.	<i>Sırmalı saçımı ördüler.</i>
Kınalı ellerimi hamur ettiler,	<i>Kınalı ellerimi hamur ettiler,</i>
Biaz da üzüme kara dedilär,	<i>Beyaz da yüzüme kara dediler,</i>
Kara da kaşıma küçük dedilär,	<i>Kara da kaşıma küçük dediler,</i>
Gözümün de yaşına çamur dedilär,	<i>Gözümün de yaşına çamur dediler,</i>
Mamuma gittim - çiiz gölmää diker,	<i>Anneme gittim, çeyiz gömleği dikeyor</i>
Göz yaşı damnadıkça gölmeklär çürer.	<i>Gözyaşı damladıkça gömlekler çürüyor,</i>
Kakuma gittim - kilim doker,	<i>Ablama gittim, kilim dokuyor,</i>
Göz yaşı damnadıkça kilim çürer.	<i>Gözyaşı damladıkça kilim çürüyor.</i>
(...) (Tanasoglu, 1959: 48) ¹⁷⁷	

Mavi Çiçek

Mavi çiçek telpezä,	<i>Mavi çiçek demeti,</i>
Gel, mari kuma, bizä!	<i>Gel, komşu kadın bize.</i>

¹⁷⁷ Türküye ve varyantlarına Gavril Gaydarci, Lüdmila Pokrovskaya, Mihail Hünerli, Sofiya Koca, Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği türkü metinlerinde rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 30; Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 67; Hünerli, 2020: 180; Koca, 2011: 82; Kvilinkova, 2011: 437.

– Nasıl gideim sizä,	<i>Nasıl varayım size?</i>
Yarım gelecek bizä?	<i>Yârim gelecek bize.</i>
Horoz öttü - gelmedi,	<i>Horoz öttü gelmedi,</i>
Ursuz bulü - ölmedi	<i>Uğursuz yenge ölmedi.</i>
Keten gölmek helaldır,	<i>Keten gömlek helaldır,</i>
Gelin sevmäk beladır.	<i>Gelin sevmek beladır.</i>
Seveceysän, - sev kızı	<i>Seveceksen sev kızı,</i>
Kokulmadık lalädir.	<i>Koklanmadık laledir.</i>
(...) (Tanasoglu, 1959: 85)	(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *gölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Etişmiş evä, hızlı çözmüş bir düzendäbürüncüktän bez, öbür düzendä çukman çözmüş da gecä-gündüz dokumuş, **gölmek**-fistan kendinä dikmiş. Ozamandan beeri haylazlık onu hiç tutmamış” (Çebotar, 2020: 43). “*Eve gitmiş ve bir dokuma tezgâhında ipekten bir kumaş çözmüş. Öteki dokuma tezgâhında çukman çözmüş de gece gündüz dokumuş; kendine gömlek ve fistan dikmiş. O zamandan beri hiç tembellik etmemiş.*”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *gölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Te gelmiş bu erif ona dünürlää, da suvatular annaşmışlar toplamaa onnarı bireri. Ačan sıra gelmiş gösterilsin kızın çiizi, onun anası demiş: ‘Getir, kızım, **gölmeeni**.’ ‘Angısını, ma, - sormuş kız, - seksenniği mi osa doksannığı mı?’ ‘Seksenniği’ - demiş anası. Bakınırmış musaafırlär biri-birinä da düşünürmüş, neredän bu fukaara insannara bölä bolluk, hazırlamaa bukadar gercik **gölmek**. Şaş-beş olmuş onnar, açan boşça içindän çıkarmışlar bir **gölmek** seksän yamaylan” (Çebotar, 2019: 221). “*İşte bu adam ona dünürlüğe gelmiş. Düğüncüler onları bir yerde toplamak için anlaştılar. Sıra kızın çeyizini göstermeye geldiğinde, kızın annesi, ‘Getir kızım gömleğini’ demiş. ‘Hangisini anne, seksenliği mi yoksa doksanlığımı’ diye sormuş kız. ‘Seksenliği’ demiş annesi. Misafirler birbirine bakmış ve bu fakir insanlardaki*

böylesine bolluk ve bu kadar güzel gömlek hazırlayacak (güç) nereden diye düşünmüşler. Bohça içinden seksen yamalı gömlek çıkınca herkes şaşırıp kalmış.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *gölmekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidiy Vançu da kışmedini aaramaa. Etişiy gün duvarak göl boyuna, saklanıy. Göriy üç kız soyunıy. Girdiynän onnar suya, gidiy da alıy hem küçünün **gölmeeni**. Onnar saydı o **gölmeklersiz** uçamazmışlar. Çıkıy kızkardaşlar, giiniylar - küçünün rubaları yok. Öbürlär uçıylar, Girginka kalıy, - öläymiş onun adı.” (Çebotar ve Sırf, 2017: 165). “*Vançu kısmetini aramaya gidiyor. Gün doğumunda göl kenarına varıyor ve saklanıyor. Soyunan üç kız görüyor. Onlar suya girdiğinde en küçüğünün gömleğini alıp gidiyor. Kızlar gömleksiz uçamazlarmış. Kız kardeşler (gölden) çıkıp giyiniyorlar ama küçüğün elbiseleri yok. Öteki kardeşler uçuyor; Girginka kalıyor, öyleymiş onun adı.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gene de İlk yazlar Oldu

(...)

Bre keten **gölmek** gii hey oyma da yakalı *Bre keten gömlek giy hey oyma da yakalı*

Gümüş kolan kuşarsın, hey, altın da tokalı. *Gümüş kemer giyersin, altın da tokalı*

Donan, dilber, salın, bize gel. *Süslen güzel kız, salın bize gel.*

Be hanenden çıktın, hey, elin boşçalı. *Evinden çıktın; hey, eli bohçalı.*

(...) (Koca, 2011: 90-91)

(...)

Değerlendirme

Tarih: Tunik şeklinde gölmek hem Kuzeydoğu Bulgaristan’daki hem de Besarabya’daki Gagauzlar için karakteristiktir. Atanas Manov (2001: 32) ve Ernst Max Hoppe (1934: 139) Bulgaristan’daki Gagauzların kadınların günlük kıyafeti arasında gölmeği de sayar. Hoppe, gömleğin uzun olduğunu da belirtir. Gölmeğin kullanımı Besarabya’ya göç ettikten sonra da devam etmiştir. Besarabya’da da 19. yüzyılın sonunda kadın giyiminin önemli bir parçası olan gömlek, “Gagauz

kadınlarının gündelik kıyafetlerdendi ve keten gömleğin üzerine yün kumaştan yapılan kolsuz fistan veya kolsuz çukman giyilirdi” (Maruneviç, 2018: 151).

Gölmek, ekonomik koşulların getirdiği sebeple özellikle yoksul kesim tarafından çoğunlukla keten veya kenevirden dikilmekteydi. “Özel günler ve törenler için hazırlanan gömlekler ipekten yapılırdı” (Maruneviç, 2018: 153). Yortu ve özel günlerde ipek kumaştan yapılan gölmeklerin giyilmesi Moldova kültüründe de görülmektedir (Zelençuk, 1959: 32). Tek parça kumaştan ya da iki parça kumaştan dikilen gölmekler kullanıldığı güne göre ayrılmaktaydı. Tek parça kumaştan dikilen gölmekler yortularda ve özel günlerde; iki parçadan dikilen gölmekler günlük yaşamda kullanılırdı.

Gölmek de komşu halklarla ortak unsurlardan biridir. Bulgar, Moldova ve Ukrayna gibi Gagauzların iletişim kurduğu, aynı coğrafyayı paylaştığı milletlerde gölmeğin kullanımı görülür. Örneğin, geleneksel Moldova kadın giyiminin temel unsurlarından biri keten, kenevir, pamuk ya da ipek kumaştan yapılan, üzerinde çeşitli işlemler ve süslemeler bulunan gölmektir. Geleneksel Bulgar kadın giyiminde *bırçanka*, *riza* denilen gömlek çeşitlerine rastlanır. Bulgar kültüründe “gömleğin iki farklı şekilde kesimi vardır ve en yaygın olanı beyaz renkli, ayak bileklerine kadar uzanan, düz kesimli tunik gömleklerdir” (Vakarelski, 1977: 203-204; Veleva, 1983c: 252). Gagauz gömleğindeki sadelik Bulgar gölmeğinde görülmez. Geleneksel Bulgar gömleğinin kol kısımları ve etek uçları dokuma veya işlemeli çeşitli renklerde desenlerle süslenmiş ve yakası iplikle tutturulmuştur (Vakarelski, 1977: 204; Veleva, 1983c: 252; Derjavin, 1914: 85-91). Kesim şekilleri benzer olsa da süsleme ve işleme tekniğiyle Gagauz gölmeği Bulgar ve Moldova gölmeğinden ayrılmaktadır. Gagauz gölmeği daha sade bir yapıya sahip olsa da zamanla, komşu milletlerle kültürel alışveriş sonucu değişimler meydana gelmiş ve gölmeğin kol ve boyun kısımlarında dantel süslemeler yer almıştır. Kuroglo ve Maruneviç, bu süslemelerin Moldova, Ukrayna ve Bulgar etkisinin sonucu olduğunu (1983: 65) belirtir. Derjavin’in 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Berdyansk, Herson, Odessa gibi Ukrayna ve Tiraspol ile Besarabya gibi bölge ve şehirlere dair materyal toplarken *rizanın* yani gölmeğin dantel ve nakışlarla süslediğini belirtmesi de bu etkiyi yansıtır mahiyette bilgilerdir.

Materyal: Gölmeğin sosyo-ekonomik koşullarına göre keten, kenevir, pamuk ve ipek kumaştan dikilmiştir. “Ev yapımı ketenler zamanla yerini açık renkli pamuk kumaşlara ve fabrika yapımı beyaz keten kumaşlara bırakmıştır” (Maruneviç, 2018: 154).

Yapı: Gölmeğin “modeline ve kumaşına göre, düz etekli, kısa kollu (kol kısmı dirsekten yukarıda), uzun kollu (kol kısmı dirsekten uzun ama ele yetişmeyen), çupaklı¹⁷⁸, çupaksız, tek parça kumaştan veya iki parça kumaştan olmak üzere çeşitleri vardır” (Zanet, 2017b: 113-114). Kesim farklılıkları bulunan ve malzeme israfından kaçınılarak yapılan benzeri gölmeğin “en eski türleri tek parça kumaştan ya da iki kumaş parçasından dikilirdi. İki kumaş parçasından yapıldığından ikinci parça omuz kenarlarından düz dikişle dikilmekteydi” (Maruneviç, 2018: 154). Kolların bu şekildeki dikimi Bulgar kültüründe de görülmektedir (Veleva, 1983c: 252). Eski dönemde bu tarz dikim şekilleri birçok toplumda sık bir şekilde görülmekteydi. Örneğin, benzer kesim ve dikim teknikleri Moldova geleneksel gölmeğinde de bulunmaktaydı. Geleneksel Moldova kadın gölmeği de tek parça kumaştan ya da iki parça kumaştan yapılmakta ve ikinci parça omuzdan dikilmekteydi (Zelençuk, 1985: 32; K12). Gagauz gölmeği yuvarlak yakaya sahip olsa da Moldova gömleği yaka konusunda çeşitlilik gösterir. Geleneksel Moldova kadın gölmeğinin yakası yuvarlak veya kare olabilmekteydi. Daha sonraları dik yaka ve devrik ya da yapılmaya başlanmıştır (K12).

Desen: En eski Gagauz gölmeğinde süsleme bulunmamaktaydı. Ancak, zamanla, Moldova, Ukrayna ve Bulgar gibi komşu milletlerin etkisi ve estetik gereksinimlerle gölmeğin kol ve boyun kısımlarında süslemeler yapılmaya başlanmıştır. Göğüs kısmında düğmeyle kapatılan kesik/yarık vardır. Fistanda olduğu gibi bu kesige de *örtmecik* denir ve bebeği emzirmede kişiye kolaylık sağladığı düşünülebilir. Gagauz gölmeği, komşu milletlere oranla sade bir yapıya sahiptir.

Örnek Metinlerde İşlev: Birçok toplumda, aileler tarafından, evlenecek olan kız ve erkeğe yardımcı olması amacıyla çeyiz hazırlanır. Türk kültüründe önemli bir yeri olan çeyiz geleneği çerçevesinde maddi ve manevi değeri bulunan eşya, altın, para gibi değerli şeyler biriktirilir ve saklanır. Maddi harcama dışında emeğin de bulunduğu çeyizin Gagauz kültüründe de önemli bir yeri vardır. Eski dönemde

¹⁷⁸ **Çupak:** Elbisenin üst kısmı, korsaj.

Gagauzların hazırladıkları çeyizler de sandıklarda saklanmakta ve günü geldiğinde çıkarılıp gösterilmekteydi. Çeyiz sürecinde hazırlanan unsurlardan biri de giyim kültürüne ait olan gölmektir. Çeyiz gölmeği satın alınabileceği gibi evlenecek olan kadının ailesi tarafından da dikilebilir. Örnek metinlerde gölmek çeyizdeki rolüyle görülür. Evlenen genç kızın çeyiz hazırlığı sırasında annesinin “çeyiz gölmeği” diktiği; çeyiz gösterme geleneği¹⁷⁹ çerçevesinde kızın gömleğini göstermesi taranan sözlü halk kültürü ürünlerine yansımıştır. Metinlerde ayrıca gölmeğin yapıldığı kumaşa (keten) dair de bilgiler yer alır.

Gagauz kadınının evde dokuma ve dikme becerisi de metinlere yansımış; kendine kıyafet yapmak isteyen kadın, evde yün kumaş dokumuş, ardından kendine gömlek ve fistan dikmiştir. Gölmek ve fistanın birlikte anılması, özellikle 19. yüzyıl ikinci yarısında, gölmeğin üzerine kolsuz fistan ya da kolsuz çukman giyilmesi modasıyla açıklanabilir.

3.1.1.2.4. Fistan

Kollu ve kolsuz çeşitleri olan elbisedir. Ancak, fistanın en eski şekli kolsuz fistanlardır, çeşitlenmeleri kent kültürünün etkisiyle olmuştur. Fistan, genellikle yün kumaştan dikilen geleneksel Gagauz kadın giyiminin önemli unsurlarından biridir ve iç gömleğin üzerine giyilirdi.

Örnek Metinlerde “Fistan”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *fistan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

¹⁷⁹ Türk kültürünün en eski geleneklerinden olan çeyiz, hazırlanışı yılları bulan maddi ve manevi birikimdir. Evliliğe hazırlık konusunda önem arz etmesi, çeyizin büyüklüğünün statü göstergesi olması evlenme dönemi âdetleri içerisinde çeyizdeki eşyaların sergilenmesini de tören hâline getirmiş ve önemli kılmıştır. Eski dönemlerde evliliğin bir iş, ticaret anlaşması gibi görülmesi durumu 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar Gagauzlarda da görülmekteydi. Gagauzlarda çeyizin sergilenmesi âdeti genellikle “düşünden iki ya da üç gün önce perşembe veya cuma günü yapılırdı ve törene akrabalar ile gelinin kız arkadaşları davet edilirdi. Törende eşyalar dikkatlice ve düzgün bir şekilde katlanıp sandığa yerleştirilirdi. Yorgan, yastık, yatak gibi eşyalar üst üste sandığın üstüne konurdu. Damadın annesi bu törende gelininin çeyizini inceleyip onun maharetini överdi ve sandığın üstündeki her bir katmana para koyardı” (Kuroglo, 1980: 57-58). Günümüzde de çeyiz töreni geleneği sürdürülmektedir. Tabii değişen yaşam standartlarıyla beraber çeyizin içeriğinde de değişiklikler yaşanmış; örneğin, yorgan, yastık gibi eşyaların yanında beyaz eşyalar da çeyizin doğal bir parçası olmuştur. Ayrıca, sandık da günümüzde “çeyiz sandığı” işlevini yitirmiştir. Çeyiz gösterme töreni Anadolu kültüründe de hem geçmişte hem de günümüzde yaşayan bir âdettir. Türkiye’deki geçmiş dönem örneklerine dair bk. Koşay, 1944: 98-117.

“Bir gün vermiş kız kocasına bir fistan, gitsin, da satsın, da parasınnan alsın bir çift yöküz. Almış çocuk **fistanı** gitmiş panayıra. Gelmiş bir boyar, sormuş: ‘ne paası bu **fistanın?**’ O-da demiş: ‘bir çift öküz’” (Moşkov, 1904a: 56-57). “*Kız bir gün kocasına gitsin satsın diye bir fistan vermiş. Satsın da parasıyla bir çift öküz alsın. Çocuk fistanı almış ve pazar yerine gitmiş. Bir boyar gelip ‘Ne kadar bu fistan?’ diye sormuş. O da, ‘Bir çift öküz’ demiş.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fistan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

“Verdini, bobam, verdini,

Bilsänä benim derdimi”.

– Bän bilirim senin derdini,

Ko çarşıya varayım, bir **fistan** sana alayım, *Çarşıya gideyim, sana bir fistan alayım,*

“Verdini, bobam, verdini,

Bilsänä benim derdimi”

(...) (Moşkov, 1904a: 287)¹⁸⁰

(...)

“Verdini babam verdini,

Bilsene benim derdimi.”

– Ben bilirim senin derdini,

Çarşıya gideyim, sana bir fistan alayım,

“Verdini babam verdini,

Bilsene benim derdimi”

(...)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *fistan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bütün padişahlıkta yokmuş hiçbir kunduracı eki bir terzi, ani diksinnär Sofiä uygun **fistan** hem başmeki. Çoyu kayıllanarmış dikmää Sofiä **fistan** hem başmeki ama yapamaarmışlar padişahın üreenä görä” (Tanasoglu, 1959: 125). “*Bütün ülkede Sofiya’ya uygun fistan ve ayakkabı diyecek bir kunduracı veya terzi yokmuş. Çoğu, Sofiya’ya fistan ve ayakkabı dikmeye niyetlenirmiş ama padişahın gönlüne göre yapamazlarmış.*”

“Giyer Sofi fistanı hem başmekileri. Gözäl dikiliymiş **fistan**, ama açan Sofi kaldırêr eteeni da görerlär ayaklarındakı başmekicikleri hepsi şaş-beş olmuşlar. Onnar ölä

¹⁸⁰ Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünlerli, 2020: 84.

kıvrakmış hem gözəlmiş, ani yok nicä sölemää” (Tanasoglu, 1959: 128). “Sofiya *fistanı* ve ayakkabıları giyer. *Fistan güzel dikilmiş ama Sofiya eteğini kaldırdığında ayağındaki ayakkabıları görürler ve herkes şaşırıp kalır. Onlar öyle iyi yapılmış ve güzelmiş ki hiçbir şey söylenemez.*”

Włodzimierz Zajaczkowski’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *fistanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk ta deyor: ‘Pek iyi söylecem. Fakat **fustanımı** verecen bana, o vakit söylecem.’ Kız da çıkarıp **fustanı** veriyor çocaa (Zajaczkowski, 1965: 115). “Çocuk da, ‘Peki söyleyeceğim. Fakat *fistanını* bana vereceksin, o zaman söylerim’ diyor. Kız da *fistanını* çıkarıp çocuğa veriyor.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *fistanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Git’, deer kiraşasına, bakırları götür bän toplayım boncuklarımı. ‘Bulö’, - deer kiraşası Tudorkaya, - ‘Biz bu boncuklarla oyalanacêz. Batüm var nasıl gelsin bizi aaramaa. Hadi diyşelim **fistannarımızı**, da bän gideyim evä. Onnar sanacêk, ani sän geldin da tez aaramaa gelmeyeceklär, ama onnar toplayınca kendini, sän kaç...” (Baboglu, 2011: 95). “‘Görümcesi, Tudorka’ya, ‘Yenge’ diyor, ‘Biz bu boncuklarla oyalanacağız. Ağabeyim bizi aramaya gelebilir. Hadi *fistanlarımızı* değışelim de eve gideyim. Onlar senin geldiğini sanıp hemen aramaya gelmeyecekler. Ama onlar kafalarını toplayana kadar sen kaç...”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *fistanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Näpsın şindi karı? Neylän gitsin düünä? Yollamış kocasını anasına, istesin ona deyni bir **fistan**. Kocası sa bıkmıştı ona artık da düşünmüştü utandırсын karısını düüncülär arasında, beki, bu yardım edär da karı işä tutunar” (Çebotar, 2020: 43). “Ne yapsın şimdi kadın? Düğüne neyle gitsin? Kocasını, kendisine *fistan* istemesi için annesine yollamış. Kocası ise ondan bıkmıştı artık ve eşini düğüncüler önünde utandırırса belki bu (durum) yardım eder de artık (eşi) bir işe tutunur diye düşünmüştü.”

“Etişmiş evä, hızlı çözmüş bir düzendäbürüncüktän bez, öbür düzendä çukman çözmüş da gecä-gündüz dokumuş, gölmek-**fistan** kendinä dikmiş. Ozamandan beeri haylazlık onu hiç tutmamış” (Çebotar, 2020: 43). “*Eve gitmiş ve bir dokuma tezgâhında ipekten bir kumaş çözmüş. Öteki dokuma tezgâhında çukman çözmüş de gece gündüz dokumuş; kendine gömlek ve fistan dikmiş. O zamandan beri hiç tembellik etmemiş.*”

“Açan görmüşlär kızın boynusunda o dizi altın lifti hem o sandı, çeketmişlär sormaa, nelär getirdi, näändan aldı o dizi altın lifti. Kızçaaz açmış sandınnı da hepsi şaş-beş kalmış: nelär yokmuş o sandıkta! **Fistannar**, emenilär - hepsi, ne läüzüm delikannı kıza” (Çebotar, 2020: 67). “*Kızın boynunda dizi altın kolyeyi ve sandığı gördüklerinde sormaya başlamışlar. Neler getirdi, o dizi altın kolyeyi nereden aldı? Kızcağız sandığını açmış ve hepsi şaşıp kalmış. Neler yokmuş ki o sandıkta! Fistanlar, yemeniler... Genç bir kızın ihtiyacı ne varsa!*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *fistan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Eşim Tudorka Yollarmız Daraldı

(...)

Git büyük evin içersinä

Gii o gözäl **fistannı**,

Kuşa biaz futanı.

Kuşa biaz futanı,

Dart kıvrak başını.

Gel bana karşı,

Bitki da sera biz da görüşelim.

(Durbaylo, 1991: 97)

(...)

Git büyük eve,

Giy o güzel *fistanını*,

Bağla beyaz önlüğünü.

Bağla beyaz önlüğünü.

Bağla güzel başını.

Gel bana doğru,

Son bir kere biz de görüşelim.

Ömür Dünneyä Paskellä Geler

“Vasilka, mari kızım!

Vasilka, canım kızım!

Paskellä geler ömür dünneyä.

Dünyaya Paskalya (günü) geliyor.

Hepsinä kızlara **fistan** alêrlar.

Tüm kızlara fistan alıyorlar.

Bän da sana **fistan** almerım,

Ben sana fistan almıyorum.

Bän **fistan** almerım, tokatta durêrım.

Ben fistan almıyorum kapıda duruyorum.

Tokatta durêrım: haberni bekleerim.

Kapıda duruyorum, haberini bekliyorum.

(...) (Durbaylo, 1991: 149)

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fistan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Maavi Don, Kara Kalpak

(...)

(...)

Şindi zaman güvelär,

Şimdiki zamanın damatları,

Hep kıvrıma iyerler.

Hep kıvrıma yerler.

Eçurgandan ses geler,

Uzun damdan¹⁸¹ ses geler,

Çıkın, bakın kim geler.

Çıkın, bakayım kim geler.

Kızlar geler oraktan,

Kızlar gelir ekinden,

Kitkaları varaktan.

Kitkaları yaldızlı

Altınnarı ufarak,

Altınnarı ufacık,

Fistannarı kısarak.

Fistanları kısacık.

Altınnarı ufarak,

Altınnarı ufacık,

Fistannarı kısarak,

Fistanları kısacık,

Ay, maanilär, maanilär,

Ay, mâniler, mâniler,

Şindi zaman güveelär.

Şimdiki zamanın damatları.

¹⁸¹ *Eçurğan* kelimesi muhtemelen iki kelimenin bozulmuş şeklidir. Sözlüklerde yer almamaktadır. Dionis Tanasoglu’nun *Bucak’tan Seseär* (1959) adlı eserinin mâniler bölümünde türkünün bu bölümüne rastlanılmaktadır. Mânide “uzun damdan ses geler” (Tanasoglu, 1959: 67) şeklinde geçmekte ve bu dizeyle başlayıp “kitkaları varaktan” dizesiyle bitmektedir. Bu sebeple *eçurğan* kelimesi aktarımda *uzun dam* olarak verilmiştir.

(Durbaylo, 2001: 120)

Mamu Beni Yolladı¹⁸²

(...)

Fistanımı kaybettim.

Mamu beni yolladı

Fistanımı buluyım.

Fistanıma buldum-bulmadım,

Başmeklermi kaybettim.

(...)

Fistanımı kaybettim.

Annem beni yolladı

Fistanımı bulayım.

Fistanımı buldum bulamadım

Ayakkabılarımı kaybettim.

(Durbaylo, 2001: 155)

Lübov Çimpoeş'in "Dastannıy Epos Gagauzov" (Gagauz Destanları) adlı eserindeki *destan* metinlerinde yer alan *fistan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“– Ne uyisin? Kızlar gitti. Pin bana, islää sıkın-baalan. Bana açan pinecen, kalk ayakça; ur bana bir kamçı. Açan görecen onun tozunu, ur bana bir kamçı, bir de kıza, islää ur. Açan urmuş, kızın **fistanı** irtılmış. Çocuk açan erinä etişmiş, orda insan yokmuş, bekliylar onu. Çocuu uraya kaldırdılar.” (Çimpoeş, 1997: 144). “*Ne uyuyorsun? Kızlar gitti. Atla bana, iyice bağla kendini. Bana bindiğinde, ayağa doğru kalk ve bana bir kamçı vur. Onun tozunu görünce bana bir kamçı vur. Bir de kıza iyi kamçı vur’. Vurduğunda kızın fistanı yırtılmış. Çocuk oraya vardığında onu bekleyenlerden başka insan yokmuş. Onu tezahüratla kaldırdılar.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *fistan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Bayırdan sellär akar,

Çıkın bakın, kim gelär.

Pembe **fistannı** gelär,

O bizim gelin gelär.

Bayırdan seller akıyor,

Çıkın bakın kim gelir,

Pembe fistanlı gelir,

O bizim gelin gelir.

¹⁸² Türküye, Sofiya Koca'nın derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 128-129.

(Koca, 2011: 16)

Avşam üstü serindir,
Suya girsem, derindir.
Kızlar çıkmış siirana,
Al **fistanı** - benimdir.

*Akşamüstü serindir,
Suya girsem derindir.
Kızlar çıkmış gezmeye,
Al fistanlı benimdir.*

(Koca, 2011: 28)

Eşil kamış biçirim,
Eşil **fistan** giyirim.
Eşil **fistan** dizeden,
Bekle, yârim, güzeden.

*Yeşil saz biçirim,
Yeşil fistan giyerim.
Yeşil fistan dize kadar,
Bekle yârim güze kadar.*

(Koca, 2011: 50)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *fistan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kız istârmış mamusundan eni ruba. ‘Aman, mari, bu diil iilää. Sen, kız, emmetten azıttın, sende de mi yok ne giimää? İstiysin gene eni ruba. Gii o maavi fistanını, mari, taşı onu. Nası diktirdik, sen onu taa iç giimedin” (Koca, 2011: 219). “Kız annesinden yeni elbise istermiş. Annesi, ‘Aman mari, bu iyiliğine değil. Kız sen hepten azıttın. Sende de mi giymek için bir şey yok? Yine yeni elbise istiyorsun. Giy o mavi fistanını mari, giy onu. Diktirdik ama onu daha hiç giymedin.”

“E, te bu vakitler kızlan çocuk etişmişle artık çocuun küüsüne. Kızın şansora evrem kuvedi bitmiş, o artık olmuş aliz insan. **Fistancı** da sırtında solmuş yıpranmış - utanarmış büle küüye girmää. Uurıyla küü kenarında babucaa. ‘Bülü ba’, - deyiy çocuk, ‘Kablet benim yavklumu. Ben gidip-süleyim anama-bubama, ani gelin getiriyim - azırlansınna, - em alayım ona bir kat ruba, utanıy bu daanık **fistannan** küüye girmää, anama-bubama görünmää” (Koca, 2011: 279). “E işte, o vakitler

kızla çocuk artık çocuğun köyüne varmışlar. Kızın artık evrem gücü bitmiş. O artık gerçek insan olmuş. Fistanı da sırtında solmuş yıpranmış. Köye böyle girmeye utanmış. Köyün kenarında bir yaşlı kadına uğruyorlar. ‘Yenge be, sevdiğimi kabul et. Ben gidip de anneme babama gelini getirdiğimi söyleyeyim, hazırlansınlar ve ona bir çift elbise alayım. Bu yırtık fistanıyla köye girmeye, anneme babama görünmeye utanıyor’ diyor çocuk.”

“‘Nası iş o: ‘döneren geeri?’ Kaçırma kışmedini. Ben sana şimdi bir **fistan** bulacam. Giy de git çocuğun evine” (Koca, 2011: 280). “‘Nasıl iş o, geri dönecekmişsin? Kışmetini kaçırma. Ben sana şimdi bir fistan bulacağım. Giy de çocuğun evine git.”

“Çorbacı azırlamış kızını yortu foruya - o Troița günüymüş, mayda. Eni, paalı **fistan**, emeni diktirmişle. İi pullu çullu biigirler koşulmuş boyar faytonuna - kızı götürüyle o küüye!” (Koca, 2011: 290). “Efendi, kızını horuya hazırlamış. O gün, mayıs ayında Troitsa günüymüş. Yeni, değerli fistan ve yemeni diktirmişler. Boyarın faytonuna iyi, boncuklu ve püsküllü beygirler koşulmuş; kızı o köye götürüyorlar.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan fistanla ilgili örnekler şu şekildedir:

Marinki

(...)

Senin o tetün evlendi mi?

– Evlendi, malim, evlendi,

Senin gibi bulmadı.

Tetüma atır yapmadı,

Bizi üsüzlükta güç baktı.

Bir **fistan** bana almadı,

Al şirit peliimä koymadı,

Ardıma benim çıkmadı.

(...)

Senin o teyzen evlendi mi?

Evlendi annem, evlendi,

Senin gibi (birini) bulmadı.

Teyzeme nezaket göstermedi,

Bize öksüzlükte zor baktı.

Bir fistan bana almadı,

Beliğime al kurdele takmadı.

Arkamda durmadı.

(...) (Kvilinkova, 2011: 441)

(...)

Gelin Türküsü

İstedim, istedim seni mari Raya,

İstedim, istedim seni mari Raya,

Neçin sän bana gelmedin?

Niçin sen bana gelmedin?

Görgiyä gittin, mari Raya,

Görgi'ye gittin mari Raya,

Bir çürük kaşmer **fistana**.

Bir yıpranmış kaşmir fistana.

Yaşadın kadar yaşayasın

Yaşadığın kadar yaşayasın,

Beni da unutmayasın.

Beni de unutamayasın.

(Kvilinkova, 2011: 500)

(...)

(...)

Yaptırayım sana, Naziyam, aman,

Yaptırayım sana Naziyam aman,

İpektän **fistan**.

İpekten fistan.

Üstünä da yazdırayım, naziyam, aman,

Üstüne da yazdırayım Naziyam aman,

Sırmayı destan.

Sırmayı destan.

Yeteginä da yazdırayım, naziyam, aman,

Eteğine de yazdırayım Naziyam aman,

Türlü bir destan.

Türlü bir destan.

(...) (Kvilinkova, 2011: 525)

(...)

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *fistanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Soteranın **fistanı**,

Sotera'nın fistanı,

Dalga-dalga yalabır,

Işıl ııl parıldar,

Yanın işi kavgalıdır.

Yani'nin işi zordur.

Soteranın **fistanı** maviydir,

Sotera'nın fistanı mavidir,

Yanişin işi kaaviydir.

Yani'nin işi çetindir.

(Kvilinkova, 2011: 529)

Todur Zanet'in derlediği *balad* metinlerinde yer alan *fistanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Todur Tudorkayı Satılaa Çıkarmış

– Tudorka mari, Tudorka, evim Tudorka, Kalkasın sabaa erken, Tudorka. Nişan fistanını giyäsin, Tudorka, Kıvracık başını dartsın, Tudorka. Yaarın sennen varicez, Ançışt panayırına, Ançışt panayırına, alış-veriş yapacez. (...) (Zanet, 2017b: 202)	– <i>Tudorka mari, Tudorka, evim Tudorka, Sabah erken kalkasın Tudorka. Nişan fistanını giyesin Tudorka, Güzel başını örtesin Tudorka. Yarın Hinceşti pazarına gideceğiz. Hinceşti pazarından alışveriş yapacağız. (...)</i>

Şu Komuşu Kızı, Dună

Şu komuşu kızı, ma male, Kapu önündä gezer. Şu komuşu kızı, ma male, Kapu önündä gezer. Onun o biyaz fistanı , male, Ayva çiçeynä benzeer. Onun o biyaz fistanı , male, Ayva çiçeynä benzeer. (...) (Zanet, 2017b: 280)	<i>Şu komşu kızı, anneciğim, Kapının önünde gezer. Şu komşu kızı, anneciğim, Kapının önünde gezer. Onun o beyaz fistanı, anneciğim, Ayva çiçeğine benziyor, Onun o beyaz fistanı, anneciğim, Ayva çiçeğine benziyor, (...)</i>

Tudorko, Mari, Tudorke

(...)	(...)
– Mamu, ma male-e,	– <i>Anne, anneciğim,</i>

Ele getir benim emiş **fistanmı**.

Hele benim yemiş fistanımı getir.

Emiş **fistanmı**, sarı da barizimi.

Yemiş fistanımı, sarı da başörtümü.

Bân da düzüneyim, bân da giineyim,

Ben de hazırlanayım da giineyim.

Biz da Vasillân gidelim, kolaç gütürelim.

Biz de Vasil ile gidip kolaç götürelim.

(...) (Zanet, 2017b: 318)

(...)

Değerlendirme

Tarih: “Fistanın en eski versiyonlarında korsajı astarlıydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Gagauz köylerinde kadın giyimi kent kültürünün etkisiyle daha da çeşitlenmiştir. Sadece ev dokumasından (çukman fistan) değil, aynı zamanda fabrika yapımı kumaşlardan da kollu elbiseler (kollu fistanlar) hızlıca yayıldı ve gelenek hâline geldi” (Maruneviç, 2018: 186). Maruneviç’in bu söylediklerini Gagauz aile fotoğrafları da doğrulamaktadır. 20. yüzyıl başları ve ortalarına doğru aile fotoğrafları¹⁸³ ve günlük yaşama dair fotoğraflar incelendiğinde Gagauz kadınının genellikle kollu fistan giydiği görülür. 20. yüzyıla dair fotoğraflar incelendiğinde uzun ve kabarık kollu (Gag. T. *şışikli*), manşetleri çeşitli şekillerde süslenmiş ya da lastikli elbiselerin tercih edildiği göze çarpar. Ancak, “kolsuz fistanlar günlük kıyafet olarak giilmeye devam edilmiştir. Kent üslubunun etkisiyle kollu fistanlar, Gagauz kadınlarının özel günlerdeki elbisesi hâline geldi. Kol kısmına yapılan danteller, 20. yüzyılın 20’li 30’lu yıllarında korsaj bölümünde devrik yakalar, nervürler, roba, dikişler vs. nedeniyle elbisenin dikimini daha karmaşık hâle getirmiştir. Devrik yakalar geleneksel göğüs süslemesine olan ihtiyacı yavaş yavaş ortadan kaldırmıştır” (Maruneviç, 2018: 187).

Fistan, 19. yüzyıl sonunda Gagauz kadının gündelik giyiminin ana parçalarından biriydi. Moşkov, modern giyimden bahsedeceğini söyledikten sonra Gagauz kadınının günlük giyimini tarif ederken kollu korseli ve birlikte dikilmiş ya da tek parça kumaştan dikilmiş etekli elbise giyildiğini belirtir (Moşkov, 1902b: 38). Coğrafi koşulların giyim tercihinin etki etmesinin doğal sonucu olarak kışın kollu fistanlar, yazın kolsuz fistanlar tercih edilmekteydi. Kolsuz fistanlar, Güney ve Doğu Slavları arasında yaygın adıyla *sukman* genel adı altında bilinen elbise çeşitlerinden

¹⁸³ 20. yüzyıl başları ve ortalarına dair aile fotoğrafları ve günlük yaşama dair fotoğraflar “Ekler” bölümünde verilecektir.

kolsuz olanıyla benzerliklere sahiptir (Maruneviç, 2018: 157). Bulgar giyim kültüründe sukman da genellikle kolsuzdur; elbisenin etek kısmı bol ve hem eteğin uç kısımlarında hem de gövde bölümünde işlemeli, nakışlı süslemeler görülür.

Gagauz-Bulgar kültürünün etkileşiminin giyim-kuşama yansıması fistanın bazı türlerinde görülür. Örneğin, Maruneviç, Çadır-Lunga bölgesindeki bazı köylerde yaşlı kadınların yüksek belli ve eteği nispeten daha kısa kolsuz elbise diktiğini (2018: 156-157) söyler. Bu şekilde dikilen kısa etekli kıyafetler 19. yüzyılın ortalarında, Besarabya'ya göç eden Bulgarlar arasında da görülür (Zaşçuk, 1862a: 505). Besarabya bölgesindeki kadın Bulgar giyiminde gömleğin üzerine “rokla¹⁸⁴” ya da “vistan¹⁸⁵” adlı kolsuz korsajlı elbise giyilmekteydi; göğüs tarafı kanca ya da düğmeyle kapatılırdı ve buna da “kopçe¹⁸⁶” denilmekteydi (Derjavin, 1914: 90; Berg, 1918: 127). Çadır-Lunga bölgesindeki kadınların yüksek belli, kısa etekli fistan tercihi de Bulgar giyim kültürüyle etkileşimin sonucudur. Gagauzların Kuzeydoğu Bulgaristan'da da Bulgarlarla ortak bir kültürü paylaştığı da unutulmamalıdır. Hem Besarabya'ya göçen Bulgarlarda hem de Gagauzlarda yüksek belli, kısa etekli fistanların bulunması aslında bu elbisenin temelinin 19. yüzyıl öncesine, Kuzeydoğu Bulgaristan'daki yıllara kadar gittiğini gösterir. Maruneviç, 19. yüzyıl sonunda fistanın bel seviyesinin doğal seviyeye geldiğini ve kendi stilini oluşturarak Gagauz elbisesinin Bulgar elbisesinden ayrıldığını ifade eder (2018: 157).

Besarabya'ya göç ettikten sonra, Moldovanlarla da dil ve kültür etkileşimi yaşanmıştır. Bunun örneği de yine fistanla birlikte görülebilir. Gagauz ve Bulgarların bölgeye gelişi sonrası Moldovan kültürüne etkisi olmuştur. Zelençuk, 19. yüzyılın ikinci yarısında kent modasının etkisi altında kırsal kesimde yün kumaştan yapılan *rokie*¹⁸⁷ adlı korsajlı, geniş etekli, etek uç kısımlarına şeritler dikilerek süslenen, nervür dikilen, düz yuvarlak yakalı elbiselerin ortaya çıktığını; 20. yüzyılın başından itibaren yaygın bir şekilde de kullanılmaya başlandığını (1959: 59-63) belirtir. Bu

¹⁸⁴ **Rokla:** Bulg. *rokliya* “gömlek üzerine giyilen kolsuz elbise” (Raçeva ve Todorov, 2012: 313) kelimesinin ağızlardaki şeklidir. Derjavin, Berdyansk bölgesinde bu elbiseye *rokla* denildiğini belirtir. Maruneviç (2018: 157), *roklanın* eteğinin, Gagauz kısa etekli fistanına göre daha kısa olduğunu söyler.

¹⁸⁵ **Vistan:** Fistan kelimesinin fonetik olarak farklı şeklidir. Derjavin, Besarabya bölgesinde kolsuz korsajlı elbiseye *vistan* denildiğini söyler.

¹⁸⁶ Türkçenin söz varlığına Bulgarcadan girmiş olan *kopça* kelimesinin Bulgarcadaki şekli.

¹⁸⁷ *Rokie* muhtemelen Bulgarca *rokliya*, Berdyansk bölgesindeki kullanımıyla *roklanın* bir şeklidir. Zelençuk, elbiseye verilen bu adın bölgesel farklılıklar gösterdiğini; Kamenskoe ve Moldova'nın kuzeyi Rîbnița'da *şarafan* “kolsuz elbise”, Valkaneş'te *fuste ku cyubya* olarak adlandırıldığını söyler (bk. Zelençuk, 1985: 63).

elbisenin *kolsuz fistan*, *rokla* ya da *vistan* denilen elbiseden etkilenecek ortaya çıkmış olabileceği, benzer niteliklere sahip olduğu söylenebilir. Zelençuk bu elbisenin ortaya çıkışını Slav etkisine bağlasa da Gagauz Türklerinin de etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Zelençuk, bu elbiseye Valkaneş'te *fuste ku cyubya* denildiğini ve 1950'li yıllara kadar giyildiğini belirtir. Bu elbisenin ortaya çıkışında Moldovanların etkileşimde bulunduğu Gagauzların da etkisi vardır. Valkaneş, Gagauz nüfusunun ağırlıklı olarak bulunduğu bir bölgedir ve Zelençuk, Valkaneş'te bu elbisenin 1950'li yıllara kadar kullanıldığını söyler. Aynı coğrafyayı paylaşan halklar sadece terminolojik, söz varlığı olarak ortaklıklar göstermez; maddi kültür unsurunun çeşitli alanları da karşılıklı etkilerde bulunur. Süslemeleri ve dikimiyle Gagauz-Bulgar kültür etkileşiminin sonucunda ortaya çıkan *kolsuz fistan* ya da *roklayı*, Moldova giyim-kuşam kültürüne etkinin bir parçası olarak düşünmek gerekir.

Globalleşme, değişen moda anlayışı, popüler kültür ve doğal olarak iç ve dış etkenlerle kültürün kendi içerisinde değişim göstermesi sebebiyle fistanların kullanımı günümüzde özellikle kentli genç kesimde neredeyse yok olmuştur. Köyde yaşayan yaşlı kadınlarda ise günümüze uyarlanmış şekilleriyle elbiseler giyildiği görülmüştür. Fistan arkaik unsurlarıyla geleneksel giyim-kuşamın bir unsuru olarak yaşamaktadır.

Materyal: Yaşanılan dönemin gelişim ve sosyo-ekonomik durumuna göre fistanların yapıldığı kumaş türü değişime uğramıştır. Eski dönemlerde genellikle el dokuması yün kumaştan yapılan fistanlar; fabrikaların açılmasıyla birlikte fabrika yapımı kaşmir, kadife ve saten kumaştan yapılmaya da başlanmıştır.

Yapı: Fistanların Gagauz kadınının ana giyim unsurlarından olması sebebiyle dikim ve erişim olanakları geniştir. Fistanlar evde kadınlar tarafından dikilmekle beraber pazar yerlerinden satın da alınabilmekteydi. Bu, örnek metinlere de yansımıştır; metinlerde, bir annenin kızına pazardan fistan aldığı görülür.

Fistan ince işlenmiş yün kumaştan ya da başka malzemelerden dikilir. Fistanlar kolsuz, kısa kollu ve uzun kollu olurlar. Gagauz kadınlarının fistanları yakasız yapıldı. Gençlerin fistanlarının rengi her zaman canlıdır; kırmızı, mavi ve eflatun; yaşlıların ise koyu renklerdir (Moşkov, 1902b: 38; Zanet, 2017a: 114). Fistanların yakasız yapılmasında boyundan bağlanan başörtünün yaygın olmasının, şalinkaların püsküllerinin sırta ve göğse kadar inmesinin etkisi olduğu düşünülebilir.

Elbisenin üst kısmı dikişli (Gag. T. *pastu*) veya bel kısmının toplandığı toplu (Gag. T. *toplu, buruşuk*) nervürlere sahiptir. Ayrıca, elbisenin üst kısmından etek kısmının üst tarafına kadar düğmeyle kapatılan bölüm vardı ve buna *örtmeç, örtmeç pazva*¹⁸⁸ denmekteydi. Böyle bir bölümün yapılmasındaki sebebin süsleme dışında, bebeği emzirirken kolaylık sağlaması da etkili olmuştur.

Desen: Geçmiş dönemde fistanlar çeşitli şerit, fırfır ve çizgilerle süslenmiştir. Bu süslemeler ise rastgele yapılmamıştır; çeşitli anlamları vardır. Örneğin, kızlar ve genç kadınlar elbiselerinin etek uçlarını iki veya üç şerit ve fırfırla süslüyorlardı. Bu şeritlerin sayısı kişinin yaşını belli ederdi. Yaşlı kadınlar ise elbiselerini tek şeritle süslemekteydi. Genç kızların elbisenin eteğinin uçlarının iki ve üç şerit dikerek süslemesi Moldova giyim kültüründe de bulunmaktaydı. Evlilik çağına gelmiş kızlar iki veya üç şerit; genç kızlar ise bir ve iki şerit dikerek süslemekteydi (bk. Zelençuk, 1985: 63-64). Elbisenin eteğine nervürler (Gag. T. *pasta*) yapılırdı. Bu etek kısmının uçları ise fırfırlarla süslenmiştir ve bu süslemeye *aborka*¹⁸⁹ denilmektedir. Ayrıca, dekoratif şekilde siyah ve kahverengi şeritler (Gag. T. *şirit, kıynaş parça, parçacık*) dikilmiştir. (bk. Maruneviç, 2018: 155-156). Bu süslemelerle fistanlar sadece giyim unsuru olmaktan çıkarak sanatsal kompozisyonlara dönüşmüştür.

Örnek Metinlerde İşlev: Fistanın kollu ya da kolsuz türleri olsa da örnek metinlerde fistanın yapısal yönüne dair bir bilgi yansımamıştır. Ancak, işleme ya da süslemesine dair bir takım göstergeler bulunmaktadır. Örneğin, bir masal metninde *sırmalı fistan* tabiri geçmektedir ve bu sırmalı fistanı giyen kızın daha da güzelleştiği belirtilmiştir. Bu aslında, elbiseyle beraber süslemesinin de güzellik ve beğeni algısına etki ettiğine dair düşüncenin de bir tezahürüdür.

Fistan, eski dönemde, günlük yaşam içerisinde Gagauz kadınlarının giydiği bir giyim-kuşam unsuruydu. Masal metninde, yengesini ağabeyinden kurtarmak isteyen görümcenin “fistanlarımızı değişelim” demesi, günlük yaşam içerisinde kadınların fistanı tercih ettiğini göstermektedir. Yortularda, özel günlerde kişiye özel hissettirme duygusuyla hediye alınması tüm toplumlarda görülmektedir. Gagauzlarda da fistan hediye olarak alınan bir maddi kültür unsuruydu. Örneğin, Paskalya

¹⁸⁸ **Pazva:** Bulgarca bir kelimedir. Elbisenin üst bölgesindeki göğüs bölümü.

¹⁸⁹ **Aborka:** Fırfır anlamına gelmektedir.

gününde¹⁹⁰ yeni elbiseler alınmaktaydı. “Paskalyada, paskalya elbiseleri, gelinler Ay Yordana¹⁹¹ ve Panayıya’da¹⁹² olduğu gibi düğün elbiselerini giyer; çocuklara yeni elbise alınırdı” (Zanet, 2017a: 63). Örnek türkü metninde de paskalya günü yaklaşırken kızlara yeni fistanların alınması geleneği yansıtmıştır.

3.1.1.3. Ayak Giyimi

3.1.1.3.1. Emeni/Yemeni

Geleneksel Gagauz ayak giyim unsurlarından biri *emeni* şeklinde yazılan yemenidir. Emeni bileğe erişmez ve deriden dikilir. Ölçünlü Türkiye Türkçesi ve ağızlarında *yemeni* şekliyle “yumuşak, yazlık bir çeşit ayakkabı” (DS, 1993: 4241) anlamıyla yer alır.

Örnek Metinlerde “Emeni/Yemeni”:

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *emeni/yemeni*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Verdini, bobam, verdini,

Bilsänä benim derdimi.”

– Bän bilirim senin derdini,

“Verdini babam verdini,

Bilsene benim derdimi.”

– Ben bilirim senin derdini,

Ko çarşıya varayım bir çift **yemeni** sana alayım *Çarşıdan sana bir çift yemeni alayım*

“Verdini, bobam, verdini,

Bilsänä benim derdimi.”

“Verdini babam verdini,

Bilsene benim derdimi.”

(...) (Moşkov, 1904a: 287)¹⁹³

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *emeni/yemeni*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

¹⁹⁰ Paskalya günü Katolik ve Ortodoks kiliselerince tüm Hristiyanların en önem verdikleri ve en eski yortusudur. Hz. İsa’nın çarmıha gerilişinin 3. gününde dirildiğine inanılır ve kutlanır. Katolik ve Ortodoks kiliselerince farklı tarihlerde kutlanır. Kutlandığı gün her yıl değişmekle birlikte Mart ayı ile Nisan ayı sonu arası dönemlerde kutlanır. Gagauzlar, Paskalya gününde evlerini temizler, yeni elbiseler alıp giyerler. Kilisede ayinle bu yortu kutlanır.

¹⁹¹ **Ay Yordan/Yordan Günü/Büük Ayazma:** 19 Ocak tarihinde kutlanan vaftiz yortusu.

¹⁹² **Büük Panayıya:** 28 Ağustos’ta kutlanan yortu. 2 hafta öncesinde 14-27 Ağustos tarihleri arasında *Panayıya orucu* tutulur.

¹⁹³ Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünlerli, 2020: 83-84.

“Kız enikunu imiş-içmiş. Çocuk genä çaarmış onu oynamaa. Kız cuvap etmiş, aniki oynar, ama yok **emenileri**. Tılsım getirmiş ona bir çift laklı **emeni**” (Çebotar, 2020: 65). “Kız yavaşça yemiş içmiş. Çocuk yine onu oynamaya çağırmış. Kız cevap vermiş, oynamak için yemenilerim yok. Tılsım ona bir çift lake yemeni getirmiş.”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *emeni/yemeni*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Nazlı yârim gemidä,

Ayacılı **emenidä**,

Atma beni denizä,

Sevdam kaldı geeridä.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 93)

Nazlı yârim gemide,

Ayağı yemenide,

Atma beni denize,

Sevdam kaldı geride.

Kız eşiktän atlamış,

Emenisi patlamış.

– Mari, senin kafanı

Angı hayvan otlamış?

(Çebotar ve Sırf, 2017: 106)

Kız eşikten atlamış,

Yemenisi patlamış.

Mari senin kafana,

Hangi hayvan otlamış?

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *emeni/yemeni*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Aya Gittim Üzü

(...)

Onbeş kız içindä

En güzeli bumudur?

Gözellerä saldınız,

Genä bizä kaldınız.

Emenililerä saldınız,

Terliklilerä kaldınız.

(...)

On beş kız içinde

En güzeli bu mudur?

Güzellere niyetlendiniz,

Yine bize kaldınız.

Yemenililere niyetlendiniz,

Terliklilere kaldınız.

Terliklilerä kaldınız,

Terliklilere kaldınız,

Yalnayaklara kaldınız (Durbaylo, 2001: 123)

Yalın ayaklara kaldınız.

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *emeni/yemeni*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Geeri gelirken kızın üstü emmetten paralanıy, ilişe-ilişe o çalılara, o sivri tikenlere; **emenileri** de daalmış - çakmaklık, taşlıkmış o yol. Geliy eve, saklı-saklı giriy içeri, diişiniy, o yırtık paralanmış rubaları gömiy aulun dipteki köşesine” (Koca, 2011: 218-219). “*Geri gelirken çalılara ve dikenlere sürtünmekten kızın üstü hepten parçalanıyor. Yol çakmak taşlı ve taşlıkmış. Kız eve geliyor. Gizli gizli içeri girip üstünü değiştiriyor ve o yırtık, parçalanmış elbiselerini avlunun dibinde bir köşeye gömüyor.*”

“Çorbacı azırlamış kızını yortu foruya - o Troița günüymüş, mayda. Eni, paalı fistan, **emeni** diktirmişle. İi pullu çullu biigirler koşulmuş boyar faytonuna - kızı götürüyle o küüye!” (Koca, 2011: 290). “*Efendi, kızını horuya hazırlamış. O gün, mayıs ayında Troitsa günüymüş. Yeni, değerli fistan ve yemeni diktirmişler. Boyarın faytonuna iyi, boncuklu ve püsküllü beygirler koşulmuş; kızı o köye götürüyorlar.*”

“Çalgıcılar durgutmuş avayı, brazıcık dinnenmää deyni, braz soluklanmaa. Brakıldı gibi forudan, kız sıyrılıp-kaybelmiş. Ama çıkırkana, altın **emeniciin** biri yapışmış, kalmış eşiin ilk basamaanda” (Koca, 2011: 294). “*Çalgıcılar biraz dinlenmek, soluklanmak için müziği durdurmuşlar. Horu bırakıldığı gibi kız sıyrılıp kaybolmuş ama çıkarken altın yemenisinin biri eşiğin ilk basamağında yapışıp kalmış.*”

Değerlendirme

Tarih: Emeniler köy ekonomisi ve maddi durum ölçüsünde ev yapımı olduğu gibi zanaatkârlardan da satın alınabilirdi. Besarabya'ya göç sonrası emeni kullanımı devam etmiştir. Hem Bulgaristan'daki Gagauzlarda hem de Besarabya'daki Gagauzlarda emeni kullanımı görülür. Ernst Max Hoppe, Bulgaristan'daki Gagauzların *emenii* “yemeni” giydiğini belirtir ve bunun Türk ayakkabısı olduğunu ifade eder (1934: 138). Çek tarihçi Konstantin Josef İrecek de Kuzeydoğu

Bulgaristan bölgesindeki Gagauzlardan bahsederken “tavşan oyunu”¹⁹⁴ adında bir halk oyunu sırasında tavşan kulağı yapmak için Gagauzlardan birinin emenilerini çıkarıp kulak olarak kullandığını (1899: 828) söyler.

Mariya Maruneviç, eskilerden duyup anlatıldığına göre bu emenilerin “Türk ayakkabısı” olarak bilindiğini (2018: 162) belirtir. “20. yüzyılın başlarında *emeni* kelimesi çoğu köyde, kız çocuklarının bayram ayakkabısı olarak kullandığı küçük topuklu, ev yapımı ayakkabıları ifade etmek için kullanılıyordu” (Maruneviç, 2018: 163). Deriden yapılan ve emeni adı verilen ayakkabı örnekleri Bulgaristan göçmeni Türklerin geleneksel giyim kültüründe de görülmektedir.

Materyal: Emeniler deriden veya lastikten yapılmıştır.

Yapı: Deri veya lastiğin işlenip ayağa göre şekil verilmesiyle yapılan yemeni topuğu kavramaktadır ve ayak bileğinden atkılıdır. Yemeniler kısa topuğa sahiptir.

Desen: Yemenide süsleme pek tercih edilmemiştir. Bazı emenilerde ayağın üst tarafına gelen bölümde dikişle süslemeler ve çiçek motifi kullanılmıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Deriden yapılan bir tür ayakkabı olan emeni türkü metninde ekonomik statü göstergesi olarak göze çarpar. Maddi durumu yerinde olmayıp kumaştan ayakkabı (terlik) giyenlerin üstünde bir konumda bulundukları gözükür. Örnek masal metninde de yoksul kızın yemenileri olmadığı, bu sebeple oyun oynayamadığı görülür.

3.1.1.3.2. Çepiç

Yarım çizme, bot. Bulgarca *çupitsi* “ayakkabı” kelimesinden Gagauzcaya girmiştir. Ayrıca, Türkçede Eski Türkçe döneminden beri çepiç bir yaşında veya altı aylık erkek keçi anlamındadır. Bugün Anadolu ağzlarında da bu kelime kullanılmaktadır. Bu ayak giyimi de deriden yapıldığına göre Türkçe *çepiç* ile de ilgili olabilir. Çalışmanın amacı adlandırmaların etimolojisini yapmak olmadığı için tüm ihtimaller üzerinde durulmuştur.

Örnek Metinlerde “Çepiç”:

¹⁹⁴ Atanas Manov (1938: 39) bu oyunun Gagauzlara özgü olmadığını, Tatarlara ait olduğunu; bu durumun da Gagauz-Tatar etkileşimine örnek olarak gösterilebileceğini söyler. Mihail Çakır, 1930’lu yıllarda Besarabya’da yaşayan Gagauzların düğünlerde tavşan ya da ayı taklidi yaparak oyunlar oynadığını belirtir (bk. Çakır, 1936: 44).

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çepiç*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ganişin bütün senselesi anılmış kunduracıymış. Dedesi bobası hepsinâ insana tutmalık **çipiçi** dikârmışler. Onnardan Ganiş tâ ürenmiş dikmää gercik ayakkapları” (Tanasoglu, 1959: 125). “*Ganiş'in bütün ailesi tanınmış kunduracıymış. Dedesi, babası herkese bayram botu dikermişler. Ganiş de onlardan güzel ayakkabıları dikmeyi öğrenmiş.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çepiç*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Rada hem Stuyan

(...)

Keskin seslân baarıyêr:

– Buyurun, gelin, insannar,

Panêyırcılar,

Alın, kimâ lâázım, deri,

Çepiç için, çizmä için,

Terlik için -

Deri Stuyanın.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 52)

(...)

Keskin bir sesle bağırtıyor:

– *Buyurun gelin, (ey) insanlar!*

Pazarcılar!

Kime deri lazımsa alın,

Bot için, çizme için,

Terlik için.

Deri, Stuyan'ın.

Değerlendirme

Tarih: Ayak bileğine dek bot olan *çepiç*, kentleşmeyle beraber ortaya çıkmıştır. Gagauz kültüründe özellikle 20. yüzyıl öncesinde sosyo-ekonomik durumlar sebebiyle ham deriden, yünden ya da işlenmiş deriden çeşitli ayakkabılar giyilmekte, *sargı* denilen, ayağa yün kumaş bağlanması ya da yünden örülen ürünler kullanılmaktaydı. Ancak, “bölgede el zanaatlarının gelişmesi, köy ile kent arasındaki pazar bağının artmasıyla köyler kent ve kasabanın etkisi altında kalmıştır” (Maruneviç, 2018: 198). Bunun etkisi üst giyimde olduğu gibi ayak giyiminde de görülmüştür; çizme ve *çepiç* denilen botlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Moşkov, son

zamanlarda¹⁹⁵ özellikle gençlerin kışın modaya uygun olarak çepiç giydiğini (1902: 44) belirtir. Çepiç adlandırması “bot” anlamıyla günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

Materyal: Çepiç denilen botlar deriden yapılır.

Yapı: Çepiçler bileğe kadar uzanmaktaydı ve bileği kavrayan yapıya sahipti.

Örnek Metinlerde İşlev: Çepiç, 19. yüzyılın sonlarında saygın bir değere, statüye sahipti ve zengin aileden gelen genç kızlar ve kadınlar özel günlerde de giymekteydi (Maruneviç, 2018: 198). Çepicinin özel günlerde de giyilmesinden, ayrı bir önem taşıdığını göstermektedir ve bunun yansıması örnek metinde de görülmektedir. Metinde, tüm ailesi ayakkabıcı olan kişiye dair bilgi verilirken dedesi ve babasının herkese güzel “bayram çepiçleri” diktiği söylenir. Metinde görülen bu durum, çepiçlerin özel günlerde ayrı bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

3.1.1.3.3. Terlik

Genellikle maddi durumu yerinde olmayan aileler tarafından tercih edilen kumaş veya yünden yapılan, ham deri tabanlı terlik. “Kubey’de¹⁹⁶ bu terliklere *kaltsı* denirdi” (Maruneviç, 2018: 163).

Örnek Metinlerde “Terlik”:

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *terlik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Babu o deridän dikmiş ooluna bir kürkçääz, bir çift meşincik, bir da güüslük - hem kış için olsun, hem güz-ilkyaz için. Babuylan da däduya birär çift **terlik** çıkmış. Şimdi da onnarı taşıyarmışlar” (Çebotar ve Sırf, 2017: 162). “Yaşlı kadın o deriden oğluna bir kürk, bir pantolon ve bir de hem kışın hem de sonbahar ve ilkbaharda giymesi için ceket dikmiş. Yaşlı kadın ve adama da birer çift terlik çıkmış. Şimdi onları giyermişler.”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *terlik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

¹⁹⁵ Moşkov’un belirttiği “son zamanlarda” ifadesi 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başını kapsamaktadır.

¹⁹⁶ **Kubey:** Ukrayna’nın Odessa şehrinin Bolgrad ilçesinde bulunan köy. 1940-2016 yılları arasında “Çervonoarmeykskoye” olarak adlandırılmıştır.

Aya Gittim Üzüdü

(...)

Emenililerä saldınız,

Terliklilerä kaldınız.

Terliklilerä kaldınız,

Yalnayaklara kaldınız.

(Durbaylo, 2001: 123)

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *terlikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Mamu Beni Yolladı

(...)

Mamu beni yolladı

Torbamı bulmaa.

Torbamı da bulmadım,

Terliklerimi kaybettim.

Of-ley, vay-ley mamu düüyecek.

Mamu beni yolladı

Terlikleri bulmaa.

Terliklerimi bulmadım,

Fistanımı kaybettim.

Of-ley, vay-ley mamu düüyecek.

(...) (Koca, 2011: 128-129)

(...)

Yemenililere niyetlendiniz,

Terliklilere kaldınız.

Terliklilere kaldınız,

Yalın ayaklara kaldınız.

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *terlikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Annem beni yolladı

Çantamı bulmaya.

Çantayı bulamadım,

Terliklerimi de kaybettim.

Of-ley, vay-ley annem dövecek.

Annem beni yolladı,

Terlikleri bulmaya.

Terliklerimi bulamadım,

Fistanımı kaybettim.

Of-ley, vay-ley annem dövecek.

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *terlikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Adi, kıza bulıya bir uzun babu çukmanı, **terlik**, kara püsküllü şalinka, giidiriyle suratına, sürüştüriyle bras kurum - genç insan olmuş pak aliz çingene babusu. Kızı tanımaycak kendi mamusu da, diil saade aalem” (Koca, 2011: 240). “*Hadi, kıza bir*

uzun yaşlı kadın elbisesi, terlik, kara püsküllü başörtüsü buluyorlar. Yüzüne biraz kömür sürüyorlar. Genç kız olmuş pek halis bir çingene kadını. Kızı yalnız yabancılar değil, kendi annesi bile tanıyamayacak.”

Değerlendirme

Tarih: 19. yüzyıl sonlarına kadar terlik, köylerde günlük olarak kullanılan ayakkabı türlerinden biriydi (Maruneviç, 2018: 163). Maddi zorlukların yaşandığı, evin kadınlarının tüm giyim-kuşam ihtiyacını kendi diktiği dönemlerde evde yapılan bu kumaş veya yünden terlikler genellikle fakir aileler tarafından tercih edilmekle birlikte yaz aylarında halkın diğer kesimleri de bunları kullanırdı. “Varlıklı ailelerin kadınları kumaş veya yünden yapılan bu terlikleri tarlalarda giyerdi” (Maruneviç, 2018: 163). 19. yüzyıl sonlarına dair bilgiler veren Moşkov da Gagauzların ayak giyiminden söz ederken terlikten bahsetmemektedir. Manov ise terliğin yazın giyildiğini (2001: 32) belirtir. Bulgaristan Gagauzlarının terlik giydiğine dair bilgi Max Ernst Hoppe’de de görülür (1934: 139). 20. yüzyılda şehirleşmenin artması ve iş kollarının genişlemesiyle yapılan yeni tür ayakkabılarla beraber terliklerin kullanım alanı daralmıştır.

Materyal: Terlikler ham deri tabanlıdır ve kalın kumaştan dikilir ya da yünden örülerek yapılır.

Yapı: Geleneksel ev dokumacılığının ürünlerinden olan terlikler Gagauz kadınları tarafından evde dokunan kumaşlardan dikilmiş ya da koyun yünden örülmüştür.

Desen: Terlikler örgü de olabildiğinden, ören kişinin beğeni düzeyine göre, üzerinde, yün ipliklerin oluşturduğu çeşitli renklerde desenler bulunmaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Eski dönemde, Gagauz kültüründe maddi durumu yerinde olmayanların kumaştan ayakkabı yapması sosyo-ekonomik gösterge olarak türküde yer bulur. Türküde, “yemenili kadınlar beklerken terliklilere kaldınız” denilmesi yoksul kişilere işaret etmektedir. Bu durum, giyim-kuşam kültüründeki sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik göstergeleri de ortaya koyar. Terlikli olmak yoksul olmak manasını taşımaktadır.

3.1.1.4. Aksesuarlar

3.1.1.4.1. Basma/Yaalık/Çevre

Çeşitli boylardaki düz beyaz renkte kumaş mendildir. Basma, yaalık ve çevre her üç kelime de mendil anlamında kullanılmaktadır; ancak yaalık ise diğerlerine göre daha büyüktür. Bu kullanım hem Gagauz Türkçesinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de görülür. Mendil geçtiğimiz yüzyılda özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında Gagauz kadınlarının önemli aksesuarlarından biriydi. Genç kız ya da yaşlı kadın fark etmeksizin, kadınlar, günlük yaşamda ya da özel günlerde mendil taşırdı.

Örnek Metinlerde “Basma/Yaalık/Çevre”:

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *basma/yaalık/çevre*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Ah şu baa çotucânda karmızı yüzüm.	<i>Ah şu bağ asmasında kırmızı üzüm,</i>
Sana-da baka baka mari kız süzüldü gözüm.	<i>Sana baka baka mari kız süzüldü gözüm.</i>
Ver sâna al yaalıcâanı , sileyim yüzümü.	<i>Yağlığını versene, sileyim yüzümü.</i>
Ne gezersin mari kız, salına salına.	<i>Salın salına ne gezersin mari kız.</i>
(...) (Moşkov, 1904a: 288) ¹⁹⁷	(...)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *basma/yaalık/çevre*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Su aker lülâ-lülâ,	<i>Su akıyor gürül gürül,</i>
Yar gelir gülâ-gülâ.	<i>Yar geliyor güle güle,</i>
Bendân basma elindâ	<i>Benden mendil elinde</i>
Terini silâ-silâ.	<i>Terini sile sile.</i>
(Tanasoglu, 1959: 68) ¹⁹⁸	

¹⁹⁷ Türkünün varyantlarına Saveliy Ekonomov, Mariya Durbaylo, Mihail Hünerli, Sofiya Koca, Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Çebotar, 2019: 178; Durbaylo, 2001: 77-78; Koca, 2011: 130; Kvilinkova, 2011: 446-447; Hünerli, 2020: 82, 217.

¹⁹⁸ Mâniye, Gavril Gaydarci, Sofiya Koca ve Todur Zanet’in derlediği *mâni* metinleri arasında da rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 84; Koca, 2011: 19, 30; Zanet, 2017b: 445. Varyantı için bk. Zanet, 2017b: 446.

Włodzimierz Zajackowski'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *basma/yaalılık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Elmayı buçakladım	<i>Elmayı soydum,</i>
Çevreyi saçakladım	<i>Mendili süsledim¹⁹⁹</i>
Sandım yarım yanımda	<i>Sandım yârim yanımda,</i>
Yastıyı kucakladım.	<i>Yastığı kucakladım.</i>
(Zajackowski, 1965: 48) ²⁰⁰	

Vardım çeşme başına	<i>Vardım çeşme başına,</i>
Çevre serdim taşına	<i>Mendil serdim taşına,</i>
Benim de var bir yarım	<i>Benim bir yârim var,</i>
Benzer bülbül kuşuna.	<i>Benzer bülbül kuşuna.</i>
(Zajackowski, 1965: 64)	

Włodzimierz Zajackowski'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *basma/yaalılık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gene ilk yaz oldu sular duruldu	<i>Gene ilkbahar oldu, sular duruldu.</i>
Gönül kapusuna kilit uruldu	<i>Gönül kapısına kilit vuruldu.</i>
Biz bir çifte kumruyduk yeşim uruldu	<i>Biz bir çifte kumruyduk, eşim vuruldu.</i>
Yeşim uruldu boynum buruldu	<i>Eşim vuruldu, boynum büküldü.</i>
Bana derler ayleme neyime güleyim	<i>Bana derler ağlama, neyime güleyim.</i>
Aktı gözümün yaşı neylen sileyim	<i>Aktı gözümün yaşı neyle sileyim?</i>
Anemden çevre kalmış onunla sileyim	<i>Annemden mendil kalmış onunla sileyim.</i>
(...) (Zajackowski, 1965: 76)	(...)

¹⁹⁹ Metnin orijinalinde *saçakla-* olarak geçmektedir. Bu, mendilin etrafına yapılan saçak süslemesi olsa gerek. Türkiye Türkçesinde *saçakla-* olarak bir fiil olmaması sebebiyle “süslemek” olarak aktarılmıştır.

²⁰⁰ Mâninin bir varyantına Gavril Gaydarci'nin derlediği mâniler arasında da rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 87.

Gözel Kız

Nikola yoldan geçiyor

Nikola yoldan geçiyor,

Gaval çalarak geçiyor

Kaval çalarak geçiyor.

Gavalı gene söylüyor

Kavalı yine söylüyor:

Dobro mari güzel kız

Dobro mari güzel kız,

Ver benim nişan **yaalımı**.

Ver benim nişan yağlığımı.

B'an gideceyim yukarı

Ben gideceğim yukarı,

Jukarı balkana

Yukarı Balkan'a.

Ne bakış alıyım sana.

Ne hediye alayım sana.

(...) (Zajackowski, 1965: 77)

(...)

Katino

Kamayı urdum yerden yere

Kamayı vurdum yerden yere,

Kurusun kanlı dere

Kurusun kanlı dere.

Yedi **mendil** çürüttüm Katinom

Yedi mendil çürüttüm Katinom,

Göz yaşlarımı sile sile.

Gözyaşlarımı sile sile.

(...) (Zajackowski, 1965: 81)

(...)

Nine benim **yaalcaamı** yusana

Nine, benim yağlığımı yikasana,

Yuvup yuvup gül daline sersene

Yıkayıp yıkayıp gül dalına sersene,

Gurbet elde bir kızım var desene

Gurbet elde bir kızım var desene,

Aman ninem desene.

Aman ninem desene.

(...) (Zajackowski, 1965: 86)

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *basma/yaalık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Odes

(...)

Benim eşim saldat gidardı

Yârim vakzala gidardı,

İçimdä ürääm erardı.

Yârim vagona pinardı,

“Kal saalicêylan, eşim”, - däärdi.

O beni pek sevindirdi,

O bana bir **basma** verdi.

Bân kahrıdan aaladıkça,

O **basme**ylan silinârdim.

(...) (Çebotar, 2020: 19)²⁰¹

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *basma/yaalık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Etişmiş Türk padişayın kurtelinä, atlamış onikinci katlaa, kapmış kızın **basmasını** hem üzüünü, kızı da öpmüş da genä uçmuş-gitmiş” (Çebotar, 2020: 53-54). “*Türk padişahının sarayına gidip on ikinci kata atlamış ve kızın mendiliyle yüzüğünü kapmış. Kızı öptükten sonra yine uçup gitmiş.*”

“Çok vakit geçmiş, yılan pınar aazına çıkmış, kızı kapmaa istemiş, ama çocuk bu vakit kılıcını çıkarmış da yılanın kafalarını birär-birär kesmiş. Yılan erä ölü düşmüş. Çocuk kızın **basmasını** istemiş, yılanın oniki dilini kesmiş da onnarı **basma** içinä sarmış. Bundan sora yoluna bakmış” (Çebotar, 2020: 64). “*Çok vakit geçmiş. Yılan, kuyunun ağzından çıkmış; kızı kapmak istemiş ama o an çocuk kılıcını çıkarıp yılanın kafalarını birer birer kesmiş. Yılanın ölüsü yere düşmüş. Çocuk, kızın mendilini istemiş ve kestiği yılanın on iki dilini mendile sarmış. Sonra yoluna devam etmiş.*”

²⁰¹ Türkünün varyantına Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türküler arasında rastlanmaktadır bk. Kvilinkova, 2011: 448.

Saveliy Ekonomov'un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *basma/yaalıkl*a ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Hep eşillerimi giyardım,

İleniptä bän gezärdim.

Sırmalı kolan kuşadılar belimä,

Esir gittim bän padişahın elinä.

Sırmalı **yaalımı** verdilär elimä,

Esir aldılar padişahın elinä.

(Çebotar, 2019: 187)²⁰²

Saveliy Ekonomov'un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *basma/yaalıkl/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Arzı tanımış çocu da çalarmış:

- Ah, Kamberim, Kamberim,

Müskä kokan Kamberim,

Bey oolu seni sarmış.

Sok koynuna elini,

Al kendinä **çevremi**,

Sar, Kamberim, ökçeni” (Çebotar, 2019: 228).

“Arzu adamı tanımış ve söylemeye başlamış:

– Ah Kamberim, Kamberim,

Mis kokan Kamberim,

Beyin oğlu seni sarmış.

Sok koynuna elini,

Al kendine mendilimi.

(...)

Hep yeşillerimi giyerdim,

Eğlenip de gezerdim.

Sırmalı kemer kuşadılar belime,

Esir gittim ben padişahın eline.

Sırmalı yağlığımı verdiler elime,

Esir aldılar padişahın elinde.

²⁰² Türküye, Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 111.

Sar Kamberim ökçeni...”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *basma/yaalılık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gitti, Bilmâm Nereyâ

(...)

Tumarvadan

Aldırayım **yaalını**,

Nerelerdân

İşideyim saalını.

Tumarvadan

Aldırayım şalını,

Bezirgendân

Annayabileyim halını.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 20)

(...)

Tumarva'dan

Aldırayım yağlığını,

Nerelerden

İşiteyim sağlığını.

Tumarva'dan

Aldırayım şalını,

Bezirgândan

Anlayabileyim hâlini.

(...)

Uzun Kamış, Uzar Kamış

(...)

Al almayı ata-ata

Kollarım büzüldü

Sana da, Saşka, baka-baka

Gözlerim süzüldü.

Ver al **çevreciini**, mari Saşa,

Gözümü sileyim.

Gözümü sildikçe, Saşa,

Seni mi anayım?

(...)

Kırmızı elmayı ata ata,

Kollarım yoruldu.

Sana da Saşka baka baka,

Gözlerim süzüldü.

Ver al mendilini mari Saşa

Gözümü sileyim.

Gözümü sildikçe, Saşa,

Seni mi anayım?

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 39)²⁰³

(...)

Todurçu

(...)

(...)

Saadıcı aydıyê Gananın yanından,

Sağdıçı, Gana'nın yanından sürüyor,

Gana çıkıyê karşı onnara –

Gana onlara rastlıyor.

Bir elindä al çevrä,

Bir elinde al mendil,

Öbür elindä al alma,

Öbür elinde al elma.

Hem da bir bıçak.

Ve de bir bıçak.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 60)

(...)

Port-Arturdan Top Atıldı

Port-Arturdan top atıldı,

Port Artur'dan top atıldı,

Top atıldı, er sarsıldı,

Top atıldı, yer sarsıldı.

Er sarsıldı, yalın sardı,

Yer sarsıldı, alev sardı.

Alçaklara kannar indi,

Toprağa kan döküldü,

İndii gibi pihtilendi,

İndiği gibi dağıldı.

Basmalarmız yaşlan doldu.

Mendillerimiz yaşla doldu.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 45-46)

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *basma/yaalılık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Al almayı dişledim,

Kırmızı elmayı dişledim,

Sapını gümüşledim,

Sapını gümüşle kapladım.

Sevgilimin düşünü

Sevgilimin düşünü,

Basmacuma işledim.

Mendilime işledim.

²⁰³ Varyantı için bk. Zanet, 2017b: 83.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 76, 86, 98)

Şu aradan insänä,
Bana karşı dönsänä,
Elindeki **basmanı**
Bana nişan versäna.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 76)

*Şu aradan insene,
Bana doğru dönsene,
Elindeki mendilini,
Bana nişan (için) versene.*

Başçelerde gezerim,
Çevreciimi çözerim,
Anam-babam bilseler:
Ben yârimnen gezerim.
(Çebotar ve Sırf, 2017: 77)

*Bahçelerde gezerim,
Mendilimi dokurum,
Anam babam bilseler,
Ben yârimle gezerim.*

Al almayı dişledim,
Boncuklu **basma** işledim,
Kardaşıma vermedim,
I. Yârimä onu verdim.
II. Yârimä onu işledim.
(Çebotar ve Sırf, 2017: 82)²⁰⁴

*Kırmızı elmayı dişledim,
Boncuklu mendil işledim.
Kardeşime vermedim,
I. Onu yârime verdim.
II. Onu yârim için işledim.*

Daadan pardı kestirdim,
Bän yârimi küstürdüm,
Küsmä, yârim, sän bana,
Sana **basma** kestirdim.

*Ormandan kereste kestirdim,
Ben yârimi küstürdüm,
Küsme yârim sen bana,
Sana mendil diktirdim.*

²⁰⁴ Mâniye, Sofiya Koca'nın derlediği mâniler arasında da rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 29.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 82)²⁰⁵

Alçacık aul üstü,

Şu **yaalum** suya düştü.

İldim **yaalumı** almaa, -

Yârim aklıma düştü.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 91)²⁰⁶

Alçacık çit üstü,

Şu yağlığım suya düştü.

Eğildim yağlığımı almaya,

Yârim geldi aklıma.

Basmacım telli-telli,

İstemäm gurbet eli,

Çok **basmacık** çürüttüm,

Yaşımı silä-silä.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 101)

Mendilim telli telli,

İstemem gurbet eli,

Çok mendil eskittim,

Gözyaşımı sile sile.

Başım [a]arêr, be, başım -

Gurbettä arkadaşım,

Doksan **yaalık** çürüttüm,

Hep kurumaz göz-yaşım.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 101)

Başım ağrıyor be başım,

Gurbet elde arkadaşım.

Doksan yağlık eskittim,

Hiç kurumaz gözyaşım.

Ah, ubalı, ubalı,

I. **Çevrân** eşil korafılı,

II. **Çevrân** eşil kanvalı,

Karakolun kızları

Ah ovalı, ovalı,

Mendilin yeşil desenli,

Mendilin yeşil desenli,

Karakol'un (?) kızları,

²⁰⁵ Mâniye, Sofiya Koca'nın derlediği mâniler arasında da rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 51.

²⁰⁶ Mâniye, Sofiya Koca'nın derlediği mâniler arasında da rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 53.

Hepsi sarkık dudaklı.

Hepsi sarkık dudaklı.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 105)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *basma/yaalılık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çingeneyka çıkarmış Lenkanın parmaandan çocuun üzüünü (padişaa oolu gideceykana baaşlamış Lenkêya üzüünü, Lenka da vermiş ona **basmasını**). Üzüü çıkarıp, bir da yumruk Lenkanın başına urmuş - Lenka bir güzel kuşçaaza dönmüş ta uçmuş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 162). “Çingene kadın Lenka'nın parmağından çocuğun yüzüğünü çıkarmış. -Padişahın oğlu giderken Lenka'ya yüzüğünü armağan etmiş, Lenka da ona mendilini vermiş.- Yüzüğü çıkarıp Lenka'nın başına bir de yumruk vurmuş; Lenka bir güzel kuşa dönüşüp uçmuş.”

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *basma/yaalılık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Elä, Mali, Şu Uursuzu²⁰⁷

Elä, mali, şu uursuzu,

Hele, anneciğim, şu uğursuz,

Nicä aldı **basmamı**.

Nasıl aldı mendilimi.

Bän istäärim **basmamı**,

Ben isterim mendilimi,

O sa istäärmış beni.

O ise istermiş beni.

Bilsäm ona giceymi,

Ona gideceğimi bilsem,

Astırırım kendimi.

Kendimi astırırım.

Payavanka ipinä,

Kösteğin ipine,

Çibriğanin dalına.

Kekik dalına.

(Durbaylo, 2001: 72, 139)

Haydi Murgu

Haydi Murgu gidelim.

Haydi Murgu gidelim.

Günnän küüye etişelim,

Güneşle köye varalım,

²⁰⁷ Türkü için bk. Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 71.

Genä **basmayı** alalım,
Haydi, Murgule, gidelim.
Günnän küüye etişelim,
Günnän **basmayı** alalım,
Günnän **basmayı** alalım,
Senin terini silelim,
Haydi, Murgule.
Zerä sän çok gezersin,
Herbir kırçmaya uurêêrsın.

(...) (Durbaylo, 2001: 151)

Lübov Çimpoeş’in “Dastannıy Epos Gagauzov” (Gagauz Destanları) adlı eserindeki *destan* metnlerinin içindeki *türküde* yer alan *basma/yaalık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ak Asan Türküsü

(...)
– Nar da buldum, yar da buldum ama
Naaz bulamadım.
Sırma mintan belindä, aman,
Yaalık elinä, aman.
O **yaalı** islayan kızlar, aman,
Saalık elinä!

(...) (Çimpoeş, 1997: 142)

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metnlerinde yer alan *basma/yaalık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da te bu kıza geliyla bulüsundan abercile da süliyle: ‘Süle batine, gitsin de alsın sana Dünnä Güzelinden **basma**.’ Şindi kız deyiy batisine: ‘Bati, git te bul Dünnä Güzelini de nası-nasıl al onun **basmasını** bana” (Koca, 2011: 243). “İşte bu kıza

Yine mendili alalım,
Haydi Murgucuğum, gidelim.
Güneşle köye varalım.
Güneşle mendili alalım,
Güneşle mendili alalım,
Senin terini silelim,
Haydi Murgucuğum.
Zira sen çok gezersin,
Her bir meyhaneye uğruyorsun.

(...)
– Nar da buldum, yâr da bul ama
Nazlı bulamadım.
Sırma ceket belinde aman,
Yağlık elinde aman,
O yağlığı işleyen kızların aman,
Ellerine sağlık!

(...)

yengesinden haberciler gelip, ‘Ağabeyine söyle, gitsin de Dünya Güzeli’nden sana mendil alsın’ diyorlar. Kız da ağabeyine, ‘Ağabey git de Dünya Güzeli’nden nasılsa onun mendilini al bana’ diyor.”

“Çocuk kolvermiy, deyi: ‘Salt benimnen geleceñ.’ ‘Kolver beni’, çocuk, - yalvarıy ördek, ‘Yavklun olacam. Na te bu **basmayı**. Açan zorun olacak, sil gözünü-yüzünü - ben o moment sende olacam, yardım edecem” (Koca, 2011: 274). “Çocuk izin vermiyor, ‘Yalnız benimle geleceksin’ diyor. Ördek kız yalvararak, ‘Bırak beni çocuk, sevgilin olacağım. Al işte bu mendili. Zora düştüğünde, yüzünü gözünü bu mendille sil; ben o an yanına gelip yardım edeceğim’ diyor.”

“Gidecää zaman kız veriy çocaa bir feslään. ‘Aşla onu orada başçene’, deyi kız, - ‘da auşam sabaa ısla onu. Eer görärsen, ani feslään seni, bil, ki ben evleniyim. Em de te veriyim sana üzümü em **basmanı**” (Koca, 2011: 340). “Kız gideceği zaman çocuğa fesleğen veriyor. ‘Bunu orada bahçede kaynat. Akşam sabaha sula onu. Eğer fesleğenin solduğunu görürsen anla ki ben evleniyorum. Sana yüzüğümü ve mendilimi de veriyorum.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *basma/yaalılık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Todur hem Tudorka

(...)

Tudorkanın babusu

Tudorkayı vermemiş.

Todur da gitmiş,

Yavklu da olmuş,

Tudorkadan **basma** -

Todurun elindä,

Tudorkadan çiçek -

Todurun başında.

(...)

Tudorka’nın ninesi

Tudorka’yı vermemiş.

Todur da gitmiş,

Nişanlanmış.

Tudorka’dan mendil

Todur’un elinde.

Tudorka’dan çiçek

Todur’un başında.

(...) (Kvilinkova, 2011: 429)

Lazari

(...)

Kız da bana verdi **basma**,

Basmayın içindä peşkir,

Peşkiri verdim ona,

Bän o peşkiri koydum okızçaza,

Biriciini koydum ardına,

Biriciini koydum üzünä,

Kız da oldu gelin,

Lazari, Lazari.

(Kvilinkova, 2011: 510)

Todur Zanet'in derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *basma/yaalılık/çevreyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Aalama İlenka, Aalama Kızım

(...)

– Aalama İlenka, aalama kızım - dünnää gözeli!

Aalama İlenka, aalama kızım - dünnää gözeli!

– Mali mo, male, nasıl aalamıym - dünnääm karardı!

Mali mo, male, nasıl aalamıym - dünnääm karardı!

Mitidän **basmacık**, male, male, elimdä kaldı!

Mitidän **basmacık**, male, male, elimdä kaldı!

(...) (Zanet, 2017b: 248)

“(...)

– *Ağlama İlenka, ağlama dünya güzeli kızım!*

Ağlama İlenka, ağlama dünya güzeli kızım!

– Anneciğim, anne nasıl ağlamayayım, dünyam karardı!

– Anneciğim, anne nasıl ağlamayayım, dünyam karardı!

Miti'den mendil anne, anne elimde kaldı!

Miti'den mendil anne, anne elimde kaldı!

(...)”

Değerlendirme

Tarih: Günümüzde özellikle genç nüfus haricinde yaşlı nüfus arasında dahi arkaik kalsa da Türk kültürünün değerli bir parçası olan mendiller; dokuması, işlemesi ve diğer süslemeleriyle Türk el zanaatının, işlemeciliğinin en eski ve önemli unsurlarındandır. Kaşgarlı'nın Divanü Lûgat'it Türk'ünde *ulatu* “kişinin burun temizlemek için koynunda taşıdığı ipek kumaş” (Kaşgarlı Mahmud, 2013: 136) adıyla henüz 11. yüzyıla ait kaynakta geçmektedir. Kaşgarlı'nın *ulatu* olarak bahsettiği bu ipek kumaşın mendil olduğu muhakkaktır. “11. yüzyılda karakteristik kimliğini kazanan mendil, 12. ve 13. yüzyıllarda bu niteliğinin yanı sıra sembol ve süs olarak da kullanılmaya başlanmıştır. 14. yüzyıldan itibaren Doğu'da yaygın hâl alan mendil, 15. yüzyılda İran, Moğol ve Osmanlı minyatürlerinde sık sık görülmeye ve yazma eserlerde değişik isimlerle belgelenmeye başlanmıştır. 16. yüzyılda Venedik yolu ile Osmanlı Türklerinden bir ihtiyaç ve süs malzemesi olarak Doğu'dan Batı'ya geçmiştir” (Berker, 1977: 8-9). Bu bilgiler, mendil benzeri aksesuarların kaynağını batılı araştırmacıların sözleriyle açıklamaktadır. Kadınların el işi becerisinin önemli örneklerinden olan mendiller hayatın çeşitli alanlarında ilk kullanımı, temel işlevi dışında çeşitli işlevlerde kullanılmıştır. Mendil, bir kadının el becerisini gösterdiği, sergilediği dokuma unsurlarındandır ve bu sebeple övünç kaynağı olarak da kullanılır. Mendil özellikle geçmiş dönemlerde gerek erkek gerek kadın tarafından bir aksesuar veya gereklilik olarak taşınmıştır. Gagauzların 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki günlük yaşam ve aile fotoğraflarına bakıldığında Gagauz kadınlarının elinde genellikle basma olduğu görülür. Günümüzde basmanın aksesuar olarak kullanımı kalmamıştır. Ancak, geçiş dönemi âdetlerinde hediyeleşme unsuru olarak varlığını korumaya devam etmektedir.

Materyal: Basma, yaalılık gibi mendiller pamuk ve ipek kumaştan yapılırdı. İpek iplikle üzerine işlemler yapılırdı.

Yapı: Basma, yapan kişinin zevkine göre değişse de genellikle 30x30 ebadındadır. Yaalılık ise bu boyuttan daha büyüktür. Gagauz kadınının el işi ve dokuma becerisini göstermesi bakımından önemli olan basmalar evlerde Gagauz kadınlarının tezgâhlarında dokunmaktaydı.

Desen: Basmaların yüzeyi ve kenarları dantelle, nakışla çeşitli tekniklerle süslenmiştir. Gagauz kültüründe çiçek, özellikle gül sık kullanılan bir motiftir; basmaların süslemesinde de gül ve diğer çiçek motifleri görülür. Basmanın kenarları dantel ve çeşitli nakış türleriyle, canlı ve renkli ipliklerle süslenmiştir. Basmanın kenarında dantel süslemesinde püsküller de bulunabilmekteydi. Örnek metinlere bakıldığında da sırmalı basma, boncuk işlenen basma örnekleri görülmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Mendilin çeşitli işlevleri olsa da kadınlar tarafından aksesuar olarak kullanımı giyim kültürü içerisinde ayrı bir kültür alanı olarak kendine yer açmasını sağlar. Mendil sosyo-kültürel yaşam içerisinde yalnız ter, gözyaşı veya başka bir şey silmek için kullanılmamıştır. Doğum, evlenme ve ölüm gibi insanın hayatının önemli evreleri olan geçiş dönemi âdetleri içerisinde mendil hediye etme veya hediye olarak almanın çeşitli anlam ve sembolleri bulunur. Örneği, eski dönem Gagauz evlilik âdetinde nişanda damada ve akrabalarına hediye olarak kadının el becerisini gösteren dokuma ürünler verilmekteydi. Ancak, “son 15-20 yıl içerisinde karşılıklı anlaşmalar üzerine hediyeler gelin ve damat hariç başka kimseye verilmemektedir” (İusiumbeli, 2017: 123). Nişanda kız tarafının bir bohça tertip edip damat için mintan, gömlek veya fanila, çorap, mendil koyması, damadın anne ve babasına da birer çift çorap verilmesi geleneği Kırklareli nişan geleneklerinde de bulunmaktaydı (bk. Koşay, 1944: 34). Aslında bu gelenek, Anadolu’nun birçok yerinde günümüze dek varlığını sürdürmüştür.

Eski Gagauz kültüründe, kadınlar ve erkekler horu yerinde, pınara ya da kuyuya su almaya giderken tanışır, konuşurlar ve erkek kadından basmasını isterdi ya da “kız hoşlandığı erkeğe basmasını verirdi. Bu, kızın o erkekten hoşlandığını ve evlenmek istediğini göstermekteydi” (K1). Gagauz Türkçesinde *basma baaşlamaa* (mendil hediye etmek) deyiimi de “birine aşkını itiraf etmek, söylemek” anlamına gelmektedir. Ayrıca *sidänka* ve *perdänka* denilen evlerde kadınlar, süslemeli,

işlemeli basmalarını da yanına alarak toplanırdı. Bu gibi yerlerde oğlunu evlendirmek isteyen anneler beğendiği kızın basmasını, el işlerini isterdi. Basma dönemin şartları gereği bir nevi iletişim aracıydı. Elde yapıldığı için, basmalar beğenilen kızın veya ailesinin de maharetini de göstermekteydi. Örnek metinlerde de bu durumlar türkülerde yansımıştır. Türkülerde, elindeki mendili alan erkeklerle evlenmek istemeyen kadının üzüntüsünün, evlenmek istediği kadından mendil isteyen erkeğin dileğini ve sevdiği erkeğe mendilini veren genç kızın duygusunun izlerini sürmek mümkündür.

Mendil hayat içerisinde mutlu anlarda olduğu kadar vedalaşma ve hasretle bekleyiş gibi hüznü oluşturan an ile günlerde de kullanılmaktadır. Vedalaşmalar, beraberinde hüznü getirmektedir ve bu hâlde gözyaşları ile mendil bir motif oluşturur. Örnek metinlerde de basma, vedalaşmaların, ayrı kalmaların meydana getirdiği hüznünde âşıklar arasında vedalaşmanın bir sembolü olarak yer alır. Örneğin, Zajaczkowski'nin derlediği türkü metninde ninesinden uzakta kalan kız ninesinden yaalığını yıkayıp gül dalına asmasını ister. Burada yaalık, bir teselli unsuru gibi kullanılmıştır. “Odes” adlı türküde askere giden erkeğin, sevdiğine basma verdiği ve genç kızın da ağlayıp beklerken bu basmayla gözyaşlarını sildiği; gurbete gitmek istemeyen genç kıızı konu edinen mânide kızın ağlamaktan mendilini çürüttüğünü söylediği görülür. Bu örnekler, mendilin kültür yaşamında vedalaşma ve gözyaşı dökülen anlarda kullanılan bir motif olduğunun tezahürüdür. Günümüzde iletişim imkânlarının gelişmesi, yaşam tarzlarının, giyim-kuşam kültürünün değişmesiyle beraber mendilin hem aksesuar hem mesaj verme işlevi kısıtlı alana hapsedikten sonra yok olmaya doğru evrilmiştir. Ancak, millî hafızanın ürünü olan halk edebiyatı ürünleri aracılığıyla maddi kültür unsuru mendilin ne gibi işlevlerde kullanıldığının izini sürmek mümkün olmuştur.

3.1.1.4.2. Kolan

Çeşitli desenlere, işlemlere sahip dokuma yün kuşak, kemerdur. Pahta denilen kabartmalı süslemeye sahip tokası da bulunur. Kolan, geleneksel Gagauz giyiminin günümüzdeki kullanılmayan unsurlarından biridir.

Örnek Metinlerde “Kolan”:

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Oy dini, dini pak istär,
Oolcaazım yalpak istär,
Sırmalı **kolan** istär,
Burmali kalpak istär,
Boz şaldan bir don istär,
Al yanaklı kız istär.

Oy dini dini, namuslu ister
Oğulcağızım temiz yürekli ister,
Sırmalı kemer ister,
Burmali kalpak ister,
Boz şaldan bir pantolon ister,
Al yanaklı kız ister.

(Baboglu, 2011: 202)²⁰⁸

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Kralö

(...)

Yordana da, malö, suya gidärdi,
Biyaz modêylan, sualı **kolannan**,
Sualı **kolannan**, altın bleziklä.

(...)

Yordana da anne suya giderdi,
Beyaz başörtüsüyle, ince kemerle,
İnce kemerle, altın bilezikle.

Bän, malö, al tayı erledim,
Pindim da çektim, Yordanêyı etiştım.
Üç seläm verdim, selämlermi almadı.

Ben anne, al tayı eyerlerdim,
Bindim gittim, Yordana 'ya yetiştım
Üç selam verdim, selamlarımı almadı.

(...) (Çebotar, 2020: 13)

(...)

Mariya Durbaylo'nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *kolan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Jelezna Düzen Dokuyardı

Yavklu Jelezna

Nişanlı Jelezna

Düzen dokuyardı.

Dokuma yapıyordu.

Saliyä karşı bir da düş görmüş.

Salı (sabaha) karşı bir de düş görmüş.

Sansın düşündä bir yılan gelmiş.

Sanki düşünde bir yılan gelmiş.

²⁰⁸ Mâni, Todur Zanet'in derlediği mâniler arasında da yer almaktadır bk. Zanet, 2017b: 440.

Bir yılan gelmiş, bir sarı yılan.

Bir yılan gelmiş, bir sarı yılan.

O yılanın kavası yokmuş.

O yılanın kafası yokmuş.

Nişan **kolanın** paftası yokmuş.

Nişan kemerimin tokası yokmuş.

Çin sabaalin gelmiş, gelmiş bulüsu.

Sabah erkenden yengesi gelmiş.

(...) (Durbaylo, 1991: 151)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Bän bir maanedä,

Ben bir mahallede,

Bän bir cizdar kızıydım,

Ben bir Cizdar kızıydım,

Bir anenin bir bubanın nazıydım,

Bir annenin, bir babanın nazıydım,

Altın kafestä beslenir kuzuydum,

Altın kafeste beslenen kuzuydum,

Hep eşillerimi giyyardım,

Hep yeşillerimi giyerdim,

İleniptä bän gezärdim.

Eğlenip de gezerdim.

Sırmalı **kolan** kuşadılar belimä,

Sırmalı kemer kuşadılar belime,

Esir gittim bän padişahın elinä.

Esir gittim ben padişahın eline.

Sırmalı yaalımı verdilär elimä,

Sırmalı mendilimi verdiler elime,

Esir aldılar padişahın elinä.

Esir aldılar padişahın elinde.

(Çebotar, 2019: 187)²⁰⁹

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Gene de İlk yazlar Oldu

(...)

Bre keten gömlek gii, hey, oyma da yakalı, *Bre keten gömlek giy, oyma da yakalı*

Gümüş **kolan** kuşarsın, hey, altın da tokalı. *Gümüş kemer giyersin, altın da tokalı*

Donan, dilber, salın, bize gel.

Süslen güzel kız, salın bize gel.

²⁰⁹ Türkünün varyantları için bk. Zanet, 2010: 346; Koca, 2011: 111.

Be hanenden çıktın, hey, elin boşçalı.

Evinden çıktık hey, eli bohçalı.

(...) (Koca, 2011: 90-91)

(...)

Değerlendirme

Tarih: Süs olarak kullanılıp toka ile tutturulan kolan, Gagauz kültürünün hem Balkan kültürü hem de Anadolu Türk kültürüyle olan bağını gösteren unsurlardan biridir. İnsanlığın örtünme ihtiyacını gidermesinin ardından geçen sürede artık takılar ve süsler önem kazanmıştır. Giyim şeklini doğanın şartları belirlemektedir. Süs ise milletin kültürel birikimi ve değerleriyle bezenir. Kolan, bir aksesuar unsuru olarak fistanın tamamlayıcısıdır; giysiyi tutar ve bel kısmının sıkılığını sağlar, ayrıca süs görevi görür. Süslemede kullanılan materyaller toplum nezdinde statü göstergesi olarak ayırt edici özelliklere sahiptir. Kolanın da statü olarak Gagauz kültüründe ayırt edici özelliği vardır. Örneğin, Moşkov, Gagauz kadın giyiminin zorunlu unsurlarından birinin kolan denilen tokalı bir kemer olduğunu ve en küçük kızın dahi bunu taktığını söyler ve deri kemerin gümüş kaplanmasıyla yapılan ve “gümüş kuşak” denilen bir kemerden (1902b: 38) bahseder. Ancak, bu “gümüş kuşak” nadirdir ve varlıklı ailelerde bulunur. Gagauzların Kuzeydoğu Bulgaristan’dan Besarabya’ya taşıdığı giyim-kuşam unsurlarından biri olan kolan, hem isim hem de şekil ve kullanım sahası olarak Balkan ve Türk kültürüyle benzerlikler göstermektedir.

Kolan, Anadolu halk ağzında da “yünden ya da ipekten yapılmış üzeri işli ince kuşak” (DS, 1993: 2907) anlamıyla yer alır. Türkçe kökenli kolan; Bulgarca, Rumence ve Sırpçanın söz varlığına da girmiştir. Gagauzların dil ve kültür etkileşiminin bulunduğu Bulgar ve Moldovan kolanlarında benzer renk tercihleri ve işlemler görülür (bk. Peteva, 1931: 5-35; Zelençuk, 1985: 109-111; Bulgar, 2018a: 101). Örneğin, geleneksel Bulgar kadın giyiminde yünlü, genellikle kırmızı, turuncu veya koyu mor renkli, gümüş veya metal tokalı kemerler; geleneksel Moldovan kadın giyiminde ise yaprak ve çiçek tasvirli, renkli yün ipliklerle motif ve desenler işlenmiş kemerler önemli bir yer tutmaktadır (bk. Vakarelski, 1977: 214; Veleva, 1983c: 252; Zelençuk, 1985: 112).

Anadolu Türk kültüründeki kadın kuşaklarında 2,5-4,5 metre boyunda ve 3-20 santimetre genişliğinde kadın kuşakları görülebilmektedir (Erden, 1977: 35). Gagauz kadın kuşağı ise Anadolu’daki kadın kuşağı örneklerine göre daha kısa ve en olarak

daha dardır. Günümüzde Gagauz kültüründeki kolanlar artık üretilmemektedir; geleneksel giyimin bir unsuru olarak, kolan, etnografya müzelerinin ögesi konumundadır.

Materyal: Kolan yün kumaştan dokunmakta ve üzerine iple işleme, telle ise kaplama yapılmaktaydı.

Yapı: Kolanın uzunluğu kullanan kadının bel ölçüsüne göre değişse de ortalama 75-100 santimetre arası olduğu söylenebilir. Kolanın genişliği ise 4-5 santimetredir ve tek renkli erkek kuşağının aksine çok renklidir. Kadınların kemeri/kuşağı erkeklerin kullandığı kuşağa göre dardır. “Dar kuşaklar dikey tezgâhlarda dokunmuştur” (Maruneviç, 2018: 128). Bazı kemerler gümüş veya bakır tellerle kaplanmıştır.

Desen: Kolanlar halk estetiği çerçevesinde çeşitli şekillerle, genellikle çiçek ve yatay çizgi desenler, dekoratif renkli şeritlerle süslenmekte; gümüş tel veya farklı tellerle kaplanmaktaydı. Çiçek stilize edimi Gagauzların birçok maddi kültür unsurunda görülmektedir. Benzer süsleme türleri Bulgar kolanlarında ve Anadolu’daki kemerlerde de görülmektedir. Bulgar giyim-kuşam süsleme kültüründe canlı renkler yoğun olarak kullanılmakta ve kolanın altınla kaplandığı kolan örnekleri de görülmektedir. Bulgar kolanı Gagauz kolanına göre daha canlı renkler ve süslemeye sahiptir.

Örnek Metinlerde İşlev: Kolanın özel günlerde kullanılması sebebiyle örnek metinlerde kullanıldığı güne göre ön adla anıldığı, özel günlerdeki işleviyle yer aldığı görülür. Örneğin, “Jelezna Düzen Dokuyardı” baladında “*nişan kolanı*” ifadesinin geçmesi nişanda giyilen kolanın diğer kolanlara göre ayırt edici özelliğe sahip olduğunu gösterir. Moşkov da düğünde kolanın takılması gerektiğini ve yoksa bile komşudan ödünç alındığını (1902b: 38-39) söyler. Kolanın evliliği sembolize ettiğinin bir göstergesi de Saveliy Ekonomov’un derlediği türkü metninde evlendirilen kızın, “*sırma kolan kuşadılar belime*” ifadesidir.

3.1.1.4.3. Kupa/Küpe

Küpe, en eski el zanaatı ürünlerinden biridir. Gagauz takı kültüründe altın ve gümüşten küpe bulunduğu gibi maddi güce göre bakırdan, metalden yapılan küpeler ve diğer aksesuar ürünleri de mevcuttur. Moşkov’un belirttiğine göre, tüm Gagauz

kadınları çarşıdan aldıkları bakır ya da kalaylı küpeler takmaktaydı (bk. Moşkov, 1902b: 41).

Örnek Metinlerde “Küpä/Küpe”:

Valentin Moşkov’un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *küpä/küpe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

İki kayık yan vermiş.	<i>İki kayık yan yana gelmiş,</i>
Altın küpä nam vermiş.	<i>Altın küpe nam vermiş.</i>
İki olan bir kız için	<i>İki oğlan, bir kız için</i>
Ayakçadan cân vermiş.	<i>Ayakları üstünde can vermiş.</i>

(Moşkov, 1904a: 327)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *küpä/küpe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Dünürlük Türküsü²¹⁰

Kız oturmuş sundurmanın başına,	<i>Kız oturmuş sundurmanın başına,</i>
Henüz basmış ondört-onbeş yaşına,	<i>Henüz basmış on dört, on beş yaşına,</i>
Ne də gelmiş zavalının başına:	<i>Ne de gelmiş zavallının başına,</i>
Gün da urmuş küpesinin taşına.	<i>Güneş de vurmuş küpesinin taşına,</i>
Dünürcülär gelmiş onun başına.	<i>Dünürcüler gelmiş onun başına.</i>
(...) (Tanasoglu, 1959: 45)	(...)

Düün Türküsü²¹¹

(...)	(...)

²¹⁰ “Kız Oturmuş Sundurmanın Başında” adıyla en bilinen Gagauz türkülerinden biri olan bu türkü farklı zamanlarda farklı araştırmacılar tarafından bazı değişmiş şekilleriyle derlenmiştir. Petri Zavrak ise türkünün bu bölümünü *mâni* olarak vermiştir. Türkünün diğer varyantları ve *mâni* örneği için bk. Zavrak, 1938: 281; Tanasoglu, 1959: 78; Koltza, 1982: 37; Pokrovskaya, 1989: 59; Durbaylo, 2001: 75; Çebotar, 2019: 178; 86-87; Kvilinkova, 2011: 450; Çebotar ve Sırf, 2017: 23, 52; Çebotar, 2019: 178; Çebotar, 2020: 26; Zanet, 2017b: 44; Hünerli, 2020: 186-197.

²¹¹ Türküye, “Buyür Ralyu” adıyla Lüdmila Pokrovskaya’nın derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır (bk. Pokrovskaya, 1989: 36).

Yordana, male suya gidärdi,
Şafkı, male, bana urdu
Açan gördüm, sandım dünnä yanêr:
Gümüş bileziklär kollarında,
Altın **küpelär** kulaklarında.
Attım kendimi, male, doru beygire,
Hay ettim, male Yordanayı etiştım.
Üç kere dolandım selâm verdim,
Yordana, male selamımı almadı.
(...) (Tanasoglu, 1959: 51).

Anne, Yordana suya giderdi,
Işığı, anne, bana vurdu.
Gördüğümde dünya yanyor sandım,
Gümüş bilezikler kollarında,
Altın küpeler kulaklarında.
Attım kendimi, anne, doru ata,
Sürdüm, anne, Yordana'ya yetiştım.
Üç kere dolandım, selam verdim,
Yordana, anne, selamımı almadı.
(...)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *küpâ*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“İlkinci odada masalar kuruluymuş, türlü imeklär orada erleştirili hazırmış, ikinci odada ölülär sıbıdılymışlar, angılarını haydutêlar soyup soyundurmuşlar. Üçüncü odada türlü **küpelär**, bilezinklär, paralar hem da başka kuyumcu paalı işlär varmış...” (Baboglu, 2011: 87-88). “İlk odada masalar kuruluymuş, türlü yemekler orada masaya yerleştirilmiş ve hazırmış. İkinci odada haydutların soyup soyundurduğu ölüler atılıymış. Üçüncü odada türlü küpeler, bilezikler, paralar ve daha başka kuyumcu işi değerli işler varmış...”

“Haydutlar getirmişlär bir telli gelin, iyip içtikten sora, bu zavalı gelini soyundurmuşlar: o aalarmış hem baarmış, ama kim işidecek daa ortasında. Çözmüşlär aslı altınlarını, boncuklarını, **küpelerini**, bileziklerini da atmışlar üçüncü odaya, sora savaşımlar bir altın üzünü çıkarmaa, da çıkaramamışlar. Haydudun biri urmuş, öldürmüş zavalı insanı...” (Baboglu, 2011: 91). “Haydutlar bir telli gelin getirmişler. Yiyip içtikten sonra bu zavallı gelini soymuşlar. Gelin ağlıyor ve bağırıyormuş ama ormanın ortasında onu kim işitecek? Gelinin takalı altınlarını, boncuklarını, küpelerini, bileziklerini çıkarmışlar ve üçüncü odaya atmışlar. Sonra

bir altın yüzüğü çıkarmak için savaşmışlar da çıkaramamışlar. Haydudun biri vurmuş, zavallı insanı öldürmüş...”

Elena Koltsa’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *küpä/küpeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

İvançu²¹²

(...)	(...)
İvançunun düünü, steunozluktan gelir.	<i>İvançu’nun düğündekiler kiliseden gelir</i>
Tudorka çıkmış, sundurmêyı süpürer.	<i>Tudorka çıkmış sundurmayı süpürür.</i>
Biyaz modêylan, altın küpeylän.	<i>Beyaz başörtüsüyle, altın küpesiyle.</i>
Tudorka çıkmış İvançunun önünä:	<i>Tudorka, İvançu’nun önüne çıkmış:</i>
– İvançu, İvançu, durgut düününü.	<i>– İvançu, İvançu durdur düğünü.</i>
Durgut düününü göreyim gelinini.	<i>Durdur düğününü, göreyim eşini.</i>
(...) (Çebotar, 2020: 13)	(...)

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *küpä/küpeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Todurlan Gana İstenmiş

(...)	(...)
Gana da başça içindä,	<i>Gana da bahçe içinde,</i>
Almalık altında.	<i>Elmalık altında.</i>
Biyaz moda başında,	<i>Beyaz başörtüsü başında,</i>
Altın küpelär da kulaanda,	<i>Altın küpeler de kulağında,</i>
Gümüş bileziklər kolunda,	<i>Gümüş bilezikler kolunda,</i>
Kırmızı alma elindä.	<i>Kırmızı elma elinde.</i>
(Çebotar ve Sırf, 2017: 33-34)	

²¹² Türkünün varyantlarına Gavril Gaydarcı ve Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği türküler arasında rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 34; Kvilinkova, 2011: 429.

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *küpä/küpe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Altın **küpä** takarım,

Uzun-uzun bakarım,

O alifli bakışlan

Üreciini yakarım.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 94)²¹³

Altın küpe takarım,

Uzun uzun bakarım,

O ateşli bakışla,

Yüreğini yakarım.

Gümüş **küpä** takındım,

Aynacıma bakındım,

Yärä gidecek oldum -

Duşmannardan sakındım.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 99)

Gümüş küpe taktım,

Aynama baktım,

Yäre gidecek oldum,

Düşmanlardan sakındım.

Kara tauk tepeli,

Benim yârim **küpeli**,

Evlenmeyin, çocukla[r],

Şindi kızla[r] şüpeli.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 109)²¹⁴

Kara tavuk tepeli,

Benim yârim küpeli.

Evlenmeyin çocuklar,

Şimdiki kızlar şüpheli.

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *küpä/küpe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Yavklucuum, Male

(...)

Suya gidärdi

(...)

Suya giderdi

²¹³ Mâni, Todur Zanet'in derlediği mâniler arasında da yer almaktadır bk. Zanet, 2017b: 403.

²¹⁴ Mâni, Sofiya Koca'nın derlediği mâni metinleri arasında da yer almaktadır bk. Koca, 2011: 16. Ayrıca, Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türkü metinleri arasında mâni olarak verilmiştir bk. Kvilinkova, 2011: 543.

Biaz modıylan.

Beyaz başörtüsüyle.

Biaz modıylan,

Beyaz başörtüsüyle,

Biaz bakırlarlan,

Beyaz bakırlarla,

Altın **küpeylän**,

Altın küpeyle,

Altın **küpeylän**,

Altın küpeyle,

Cümüş bleziklän.

Gümüş bilezikle.

Gümüş bleziklän,

Gümüş bilezikle,

Bendän da üzüklän.

Benden de yüzükle.

(Durbaylo, 2001: 108)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *küpä/küpeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açan açıyla sandıı-ı-ı! Nelär yok onun içinde?! Dünnänın güzel-güzel işleri: altın **küpe**, blezik, gerdan, sedef, türlü gercik rubala, ayak kapları” (Koca, 2011: 261).

“Sandığı açmışlar. Neler yokmuş ki onun içinde! Dünyanın güzel güzel eşyaları: altın küpe, bilezik, inci kolye, sedef, türlü türlü güzel elbiseler ve ayakkabılar.”

Değerlendirme

Tarih: Gagauz takı kültüründe en sık kullanılan unsurlardan olan küpeler özel olarak yaptırıldığı gibi, panayır denilen pazarlardan da alınmaktaydı. Pazarlardan alınan, bakır veya metalden yapılmış küpeler toplumun sosyo-ekonomik durumuna dair de izler gösterir. Altın, gümüş gibi değerli maddelerden yapılan küpeler varlıklı aileler tarafından kullanılmaktayken, bakır veya metalden yapılmış küpeler maddi gücü iyi olmayan aileler tarafından tercih edilmekteydi.

Kuyumculuk işçiliği geleneği, Gagauzların Kuzeydoğu Bulgaristan topraklarında yaşadığı dönemde bilinmekteydi. 19. yüzyılda Bulgar topraklarının birçok kasaba ve köyünde (Vidin, Samokov, Panagyurişçe, Karlovo, Plovdiv...) kuyumculuk zanaatı ustası bulunmaktaydı. Bulgarlar ile bölgedeki diğer Balkan halkları arasında zanaatın gelişmesine paralel olarak Gagauzlar arasında da kuyumculuk zanaatı gelişim göstermiştir (bk. Maruneviç, 2018: 86; Primovski ve Blagoeva, 1983: 114). Ancak, Gagauzlar arasında kuyumculuk zanaatının çok gelişkin olmadığını da söylemek

gerekir. Bu el zanaatı genellikle ikinci bir iş gibiydi. Halk tarafından takıların yoğun talep görmesi de gelişiminde etkili olmuştur.

Gagauz kadını mutlaka küpe, bilezik gibi takılar kullanırdı. Gagauzların Besarabya'ya göçünden sonra köylerde yerel ustalar tarafından üretim devam etse de, halk şehirlerden takılar almaya devam etti. “Geleneksel olarak küpeler ve yüzükler altın ve gümüşten yapılmıştır. Ancak yoksul aileler metalden yapılan ucuz bakır el sanatı ürünleriyle yetinmişlerdir” (Maruneviç, 2018: 88). Saha çalışması sırasındaki küpelere²¹⁵, Eski aile ve günlük fotoğraflara bakıldığında Gagauz kadınlarının çeşitli küpeler taktığı görülse de genellikle ince veya kalın, büyük veya küçük halka küpeler kullanmışlardır. “Genç bir kız evlendiğinde *Gagauz küpesi* denilen bir küpe verilir ve düğünde bunu takardı” (K1, K3, K6). Kentsel yaşam, teknolojinin ve ulaşımın gelişmesiyle pazarların genişlemesi yerel kuyumcuların yaptığı küpelerin yerini popüler kültür beğenisine sahip küpelere bırakmıştır. Günümüzde modern estetik anlayışla yapılan küpeler toplumun geniş kesimi tarafından kullanılsa da köylerdeki yaşlı Gagauz kadınları kültürel kimlik özelliğini taşıyan küpeleri kullanmaya devam etmektedir.

Materyal: Gagauz takı kültüründe küpeler, ekonomik güce göre altın, gümüş, bakır ve metalden yapılmaktadır. Örnek metinlerde ise altından ve gümüşten yapılan küpeler değerli olması bakımından özel olarak belirtilmiştir.

Yapı: Küpeler özel ve karmaşık teknik beceri gerektirmediğinden yerel kuyumcular tarafından yapılmaktaydı (Maruneviç, 2018: 88). Yukarıda da belirtildiği gibi, Gagauz kadınları genellikle ince veya kalın, büyük veya küçük halka küpeler kullanmışlardır.

Desen: Geleneksel küpeler sosyo-ekonomik koşullar sebebiyle bakır, metal gibi maddelerden yapıldığından genellikle mat renklerde dir. Ayrıca, çiçek motifi sık kullanılan bir motif olması sebebiyle kırmızı, pembe gibi canlı renkler de küpenin süslemesinde görülür.

Örnek Metinlerde İşlev: Gagauz takı kültüründe en sık tercih edilen unsurlardan küpe, örnek metinlerde güzel bir kadının aksesuarı; altından yapılmasıyla da değerli bir takı işleviyle yer alır. Bir küpe türü de evlilik göstergesidir.

²¹⁵ Saha çalışması sırasında müzede sergilenen küpeler fotoğraflanmıştır. “Ekler” bölümünde verilecektir.

3.1.1.4.4. Left/Lift/Leh

Altın, gümüş, bakır veya metal sikkelerden/madeni paralardan oluşan kolyedir. Gagauz kadınları bayramlarda ince altın sikkelerden oluşan kolye takarlardı. Bunlar, özel Gagauz ve Bulgar kuyumcu ustaları tarafından hazırlanır, çeşitli desenlerle süslenirdi. Bu tür kolyeler üç sıra üst üste boyna takılır, içlerinde en büyüğü ise *left* adı verilen bu kolyedir (Moşkov, 1902b: 41). Kelime, Rumencede beş duralık altın para, madalyon anlamına gelmektedir. Left, Türkiye’de beşibiryerde olarak adlandırılan takı olarak düşünülebilir.

Örnek Metinlerde “Left/Lift/Leh”:

Valentin Moşkov’un derlediği *bilmeceler*de yer alan *left/lif/lehle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sarı-dır safran-gibi, *Sarıdır safran gibi,*
Okunur kurban-gibi. – **Left.**” *Okunur kurban²¹⁶ gibi – Altın/Altın kolye.*
(Moşkov, 1904a: 272)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *left/lift/lehle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gencecik Oldum²¹⁷

Gencecik oldum - gezämedim,	<i>Gencecik oldum, gezemedim,</i>
İstedii erlerä gidämedim,	<i>İstediğim yerlere gidemedim,</i>
Sevdii rubamı giyämedim,	<i>Sevdiğim elbiselerimi giyemedim,</i>
Al top başıma koyamadım,	<i>Çiçeği başıma koyamadım.</i>
Sevdii yavkluma verämedim.	<i>Sevdiğime veremedim.</i>
İlk anam lift daktı -	<i>İlk anam altın kolye taktı,</i>
Beni baktı.	<i>Bana baktı.</i>
İkinci anam lift dakmadı -	<i>İkinci anam altın kolye takmadı,</i>

²¹⁶ Bu bilmece Türkiye’de “Sarıdır safran gibi, okunur Kuran gibi” diye sorulmaktadır ve cevabı da altındır. Gagauzlar Hristiyan olması sebebiyle *Kuran* kısmı *kurban* olmuştur.

²¹⁷ Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 183.

Beni pek güç baktı...

Bana pek güç baktı...

(...) (Tanasoglu, 1959: 54)

(...)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *left/lift/lehle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Yärim Var, Därim²¹⁸

– Varın, söläyin bobama,

– *Varın, söyleyin babama,*

Gelsin bana zındana.

Bana, zindana gelsin.

Satsın topraanı,

Toprağını satsın,

Kurtarsın beni zındandan.

Beni zindandan kurtarsın.

– Ne zındana gidärim,

– *Ne zindana giderim,*

Ne oolum var därim,

– *Ne oğlum var derim,*

– Varın söläin anama,

– *Varın, söyleyin anama,*

Geläsin bana zındana.

Bana, zindana gelsin.

Satsın **leftlerini**,

Satsın kolyelerini,

Kurtarsın beni zındandan.

Beni zindandan kurtarsın.

– Ne zındana gidärim,

– *Ne zindana giderim,*

Ne da oolum var därim,

Ne de oğlum var derim,

(...) (Baboglu, 2011: 179)²¹⁹

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *left/lift/lehle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmiş nekadar gitmiş, bir dâ baksa: kaçêr ona karşı bir gözâl köpecik boynusunda bir dizi altın **liftlän**. Etiştiynän kızçaaza, deer: ‘Mari, kızçaaz, al bu dizi **lifti** sana. Saa ol da hep iilik yap.’ Kızçaaz almış **liftleri**, sevmiş köpecii da gitmiş ileri” (Çebotar, 2020: 67). “Gitmiş, ne kadar gitmiş bir bakmış, boynunda bir dizi altın kolyeyle ona doğru bir güzel köpekçik koşuyor. Kızın yanına vardığında, ‘mari kız, al

²¹⁸ Türküye ve varyantlarına Lüdmila Pokrovskaya, Mihail Guboglo ve Sofiya Koca'nın derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Pokrovskaya, 1989: 55; Koca, 2011: 133; Hünerli, 2020: 171.

²¹⁹ Varyantı için bk. Zanet, 2017b: 38.

bu dizi kolyeyi sana. Sağ oldukça hep iyilik yap' diyor. Kız da altın kolyeyi almış, köpeği sevmiş ve gitmiş."

"Açan görmüşlär kızın boynusunda o dizi altın **lifti** hem o sandı, çeketmişlär sormaa, nelär getirdi, nâandan aldı o dizi altın **lifti**. Kızçaaz açmış sandını da hepsi şaş-beş kalmış..." (Çebotar, 2020: 67). "*Kızın boynunda dizi altın kolyeyi ve sandığı gördüklerinde sormaya başlamışlar. Neler getirdi, o dizi altın kolyeyi nereden aldı? Kızcağız sandığını açmış ve hepsi şaşıp kalmış...*"

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *left/lift/lehle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kaledän kızlar bakar,

Boynular[ın]da **left** sarkar.

Sakallıya bakmay[ı]nız -

Delikannı can yakar.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 72)²²⁰

Kaleden kızlar bakar,

Boyunlarından altın kolye sarkar.

Sakallıya bakmayınız,

Delikanlının canını yakar.

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *left/lift/lehle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ne İsteersin, Oolum İvançu?

(...)

– Ne istärsin, oolum, İvançu?

Lift-altın mı istersin?

– İstämäm, malü, istärim

Hasta da olsam, kalkaarım.

– Ne istärsin, oolum, İvançu?

Telli gelin mi isteersin?

– İstärim, malü, istärim,

Hasta da olsam, kalkarım

(...)

Oğlum İvançu, ne istersin?

Altın kolye mi istersin?

İstemem anne, isterim,

Hasta da olsam kalkarım.

Oğlum İvançu, ne istersin?

Telli gelin mi istersin?

İsterim anne, isterim,

Hasta da olsam kalkarım.

²²⁰ Mâni, Todur Zanet'in mâni derlemeleri arasında da yer almaktadır bk. Zanet, 2017b: 429.

(Durbaylo, 2001: 96)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *left/lift/lehle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Paadişaa oolu sormuş kölesine: ‘Kayıl olursun mu boyar kızına evlenmää?’ ‘Kayılım, paadişaaam’, demiş o. Kızın anasının-bubasının sevinmelerin dibi-kenarı yokmuş. Boyar çorbacının da sevinmekten bolluu-cömertlii gelmiş da o çıkarıp vermiş kızların ikisine de ikişär **leh**” (Koca, 2011: 295). “*Padişahın oğlu kölesine sormuş, ‘Boyarın kıızıyla evlenmeye razı mısın?’ ‘Razıyım’, demiş. Kızın annesiyle babasının sevincinin sınırı yokmuş. Boyar efendinin de sevinçten eli açıklığı, cömertliği tutmuş; kızların ikisine de çıkarıp ikişer altın kolye vermiş.*”

Değerlendirme

Tarih: Süslenme isteği doğrultusunda küpe, yüzük gibi takılardan sonra en sık tercih edilen takı unsurlarından biri boyna takılan kolye çeşitleridir. Gagauz takı kültüründe de left/lift bu açıdan önemlidir. Öyle ki left, kız isteme esnasında “baba hakkı” olarak istenen parçalardan biri konumundaydı. Left tıpkı küpeler, yüzükler gibi yerel kuyumcu ustalar tarafından yapılmasının dışında uzak şehirlerden getiren satıcılardan da alınmaktaydı.

Moşkov, Gagauz kadınlarının boyunlarına madeni para şeklinde ince altın taktığını (1901a: 103) söyler. Altından yapılan lift ancak zengin ailelerde bulunmakta; genel halkın kullandığı left ise ağırlıkla bakırdan yapılmaktaydı. Altın liftler arasında Osmanlı döneminin altın sikkeleri önemli bir yer kaplamaktadır. Osmanlı altın sikkelerinden çapı büyük olanları “left”, çapı küçük olanları ise “mahmudiye” olarak adlandırılıp kullanılmaktaydı.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında düğünlerde takılan ve çeyize giren unsurlardan biri olan, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde çekilen aile fotoğraflarının birçoğunda kadınların boynunda bulunan leftler belirli bir dönemin popüler takılarındandı. Lev Semyonoviç Berg, Besarabya’daki Gagauz kızların özel günlerde üç sıra hâlinde madeni para şeklinde altın kolye taktıklarını (1918: 145) söyler. Özel günlerde altın kolyelerin takılması 19. yüzyıl ortalarında ve 20. yüzyıl başlarında Besarabya’daki Bulgar kültüründe de görülür (bk. Zaşçuk, 1862a: 505; Berg, 1918: 127). Ancak, değişen estetik anlayışla birlikte 20. yüzyıl ortalarında leftin kullanımı

artık azalmaya başlamıştır. Kuroglo ve Maruneviç, madeni paralardan ve metalden yapılan kolyelerin yok olmaya başladığını, kullanımının çok nadir olduğunu ve kullanım oranının Gagauz kadınları arasında %18,4 olduğunu belirtir (1983: 72). Stepan Kuroglo ve Mariya Maruneviç'in verdiği bilgiler 1980'li yıllara aittir. Günümüzde ise left kullanımı neredeyse yok olmuştur, müzelerde sergilenen kültürel miras unsurlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir. Millî kültürü yansıtmaya kültürel festivallerde geleneksel kostümün bir parçası olarak takılır.

Materyal: Leftler altın, gümüş ve metalden yapılmaktaydı. Ancak altın ve gümüşten leftler zengin ailelerde dahi sık görülmemekteydi. Altın ve gümüş tercihi arasında ise genellikle tercih gümüşten yana yapılmıştır. “19. yüzyılda kuyumcuların *gümüşçü* olarak adlandırılması”nın (Maruneviç, 2018: 88) da takılarda gümüşün ağırlıklı olarak kullanılmasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Örnek metinlerde varlık ve statü göstergesi olmasının etkisiyle altın ve gümüşten left çeşitleri yer almaktadır.

Yapı: Leftler Gagauz ve Bulgar kuyumcular tarafından yapılmaktaydı. Leftlerin çapı ortalama 3 santimetre, kalınlığı 0,1-0,2 santimetredir. Düğünde, kaç adet left takılacağı ailenin maddi durumuna bağlıydı. Değerli olan altın veya gümüşten yapılan leftlerdi ancak halkın ekonomik durumu herkesin bu değerli left takmasına engel olmaktadır. Bu sebeple madeni paralardan, metalden de leftler yapılmaktaydı ve “lift yapımında kullanılan madeni paraları sarıya boyaması için paralar köy demircilerine verilirdi” (Lavrentyeva, Golant ve Nikoglo, 2020: 135).

Desen: Osmanlı döneminde, Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan bölgeye gidenlerin getirdiği altın sikkeler left olarak kullanılmıştır ve bu sikkelerin üzerinde Arap harfli yazılar bulunmaktadır. Gagauzlar tarih boyunca Kiril alfabesi, Latin alfabesi gibi çeşitli alfabeler kullansa da hiç Arap alfabesi kullanmamıştır. Leftlerin üzerindeki Arap harfli yazılar anlaşılmasa da leftin değeri ve statü göstergesi olması, bunların yaygın olarak kullanılmasında önemli etken olmuştur. Bu Arap harfli yazıların bulunduğu leftler İstanbul, Edirne gibi bölgelerden getirilmiştir, dolayısıyla Osmanlı'nın etkisidir.

Örnek Metinlerde İşlev: Eski dönemde, Gagauz evlenme geleneğinde *söz*, *nişan* ya da *annaşmak* (anlaşmak) denilen törende “baba hakkı” veya “ana topu” adıyla başlık

parası istenmekte; *emiş* (*yemiş*) töreninde²²¹ çeşitli hediyeler getirilmekteydi. Bu istenilenler ve hediyeler arasında “left, bilezik, küpe, gümüş kemer, 20 altın, kıyafet, çizme gibi şeyler yer alırdı. Bu istekler arasında en değerlisi left idi ve ancak zengin aileler left alıp geline takabilirdi” (Malay, 1875: 838; Moşkov, 1901a: 103; Kuroglo, 1980: 45). “Bir kadının leftinin sayısı, büyüklüğü onun zenginliğini göstermekteydi” (K1, K3). Eskiden left karşılığı olarak dört öküzün verildiği olurdu (K6). Örnek metinlerde de leftin değerli ve ekonomik gösterge unsuru olduğu görülür. Türkü metninde, istediği kişiye verilmeyen kadın, left takanın kendisine bakabildiğini, left takamayanın ise bakamadığını söyler. Bu durum, leftin takılıp takılmamasının ekonomik statü belirtisi olduğunu, left takan varlıklı kişinin istediklerini karşılayabildiğini, left takamayanın ise istediğini karşılayamadığını göstermektedir. Ayrıca, örnek masal metninde, zengin adamın evlenen kızlara left taktığı görülür.

Zindanda esir düşen adamın ailesinin onu kurtarması için satmasını istediği eşya ya da mülkü tek tek sayarken, annesinden leftlerini satmasını istemesi leftlerin kadınlar için en değerli eşya ya da takılardan biri olduğunu ve leftin maddi karşılık olarak gücünü ortaya koyar.

3.1.1.4.5. Boncuk

Renkli boncuklardan oluşan kolyedir.

Örnek Metinlerde “Boncuk”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *boncuk*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ondan başka, ani kızçaz aldansın deyni, yola o ekeleer çok gözâl **boncuklar**. Onuştan kızçaz gidä-gidä etişer **boncuklara** da aldanıp başlêer toplamaa onnarı. Bölä toplayarak **boncukları**, kızçaz etişer ayının yuvasına” (Tanasoglu, 1959: 140). “Ondan başka, kız aldansın diye yola çok güzel boncuklar serpiştirir. Bu nedenle kız aldanıp boncukları toplamaya başlıyor ve gide gide (yuvaya) varıyor. Kız, boncukları toplayarak ayının yuvasına varıyor.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *boncuk*la ilgili örnekler şu şekildedir:

²²¹ **Emiş (Yemiş) Töreni:** Gagauz geleneğinde, 20. yüzyıl ortalarına kadar, söz kesiminden birkaç hafta sonra gelin evinde yapılan tören. Günümüzde ise yapılmamaktadır.

“Haydutlar getirmişler bir telli gelin, iyip içtikten sora, bu zavalı gelini soyundurmuşlar: o aalarmış hem baarmış, ama kim işidecek daa ortasında. Çözmüşler aslı altınlarını, **boncuklarını**, küpelerini, bileziklerini da atmışlar üçüncü odaya, sora savaşmışlar bir altın üzünü çıkarmaa, da çıkaramamışlar. Haydudun biri urmuş, öldürmüş zavalı insanı...” (Baboglu, 2011: 91). “*Haydutlar bir telli gelin getirmişler. Yiyip içtikten sonra bu zavallı gelini soymuşlar. Gelin ağlıyor ve bağıryormuş ama ormanın ortasında onu kim işitecek? Gelinin takılı altınlarını, boncuklarını, küpelerini, bileziklerini çıkarmışlar ve üçüncü odaya atmışlar. Sonra bir altın yüzüğü çıkarmak için savaşmışlar da çıkaramamışlar. Haydudun biri vurmuş, zavallı insanı öldürmüş...*”

“Aldıynan bakırları, Tudorka çekeder bayırı çıkmaa. Bayır üstündä maasuz koparmış **boncuklarını**. ‘Git’, deer kiraşasına, ‘bakırları götür bân toplayım **boncuklarını**’”. (Baboglu, 2011: 95).²²² “*Tudorka bakırları aldığıyla bayıra çıkmaya başlıyor. Bayır üstünde bilerek boncuklarını koparmış. ‘Git’, diyor görümcesine, ‘Ben boncuklarımı toplayayım, sen bakırları götür.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *boncukla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Rakı koydum filcana	<i>Votka koydum bardağa</i>
Mayıl oldum bir cana.	<i>Sevdalandım bir cana.</i>
O can benim olacêk,	<i>O can benim olacak,</i>
Bana boncuk takacêk.	<i>Bana boncuk takacak.</i>

(Baboglu, 2011: 194)²²³

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *boncukla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sora kız istemiş birär-birär gölmek, fusta, bluza, futa, moda, küpä, blezik, **boncuk**, lift, tarak, şipilka taa sabaa olunca, horoz ötücä” (Çebotar, 2020: 65). “*Sonra kız,*

²²² Masalın varyantına ve alıntı yapılan bölümün benzer akışına Sofiya Koca’nın derlediği masalda da rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 298.

²²³ Mâniye, Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 111.

sabah olup horoz ötünceye kadar birer gömlek, etek, bluz, önlük, başörtüsü, küpe, bilezik, boncuk, left, tarak ve toka istemiş.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *boncuk*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Şu Kurçunun buzları,

Kaba güüslü kızları,

Maaviydir **boncukları**,

Yaş donnu çocukları.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 71)

Şu Kurçu’nun buzları,

Yumuşak göğüslü kızları,

Mavidir boncukları,

Yaş pantolonlu çocukları.

İpâ mercân dizince,

Nişan **boncuu** düzünce,

Düşmannar cenk etmesin,

Yärä kiyat yazınce.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 94)

İpe mercan dizince,

Nişan boncuğu yapınca,

Düşmanlar savaşmasın,

Yâre mektup yazınca.

Sofiya Koca’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *boncuk*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Valkaneş’in buzları,

Tülüküüyün kızları.

Maaviydir **boncukları**,

Kaaviydir çocukları.

(Koca, 2011: 28)

Valkaneş’in buzları,

Tülüköy’ün kızları,

Mavidir boncukları,

Güçlüdür çocukları.

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *boncuk*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Kız, çocuum, kızdır: boynusunda **boncuk** eri belli, kulaanda küpe eri belli, kollarında blezik eri belli. Kız, çocuum, o.’ ‘Demesene üle, mamu. Ne üle yannış sen lafediysin?’ ‘Lafetmiym, çocuum. Ele gidin panayıra gezmää. Da bak, dene, neyi o

uzanacak almaa. Uzanırsa **boncuklara**, gergeflere, tantelalara, taraklara, - bilecen, ani o kızdır. Eer saldırışa almaa kantırma, kamçı, - bil, ki o çocuk” (Koca, 2011: 229). “‘Kızıdır, oğlum, kız! Boynunda boncuk yeri, kulağında küpe yeri, kollarında bilezik yeri belli. O kızdır, oğlum.’ ‘Öyle demesene anne. Niye öyle yanlış konuşuyorsun?’ ‘Yanlış konuşmuyorum oğlum. Hele bir pazar yerine gidin, bak, dene bakalım o neyi almak için elini uzatacak. Boncuklara, gergeflere, dantellere, taraklara uzanırsa anlayacaksın ki o kızdır. Eğer kantarma, kamçı almak isterse anla ki o erkek.’”

Todur Zanet’in derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *boncukla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Aalama İlenka, Aalama Kızım

(...)

– Aalama İlenka, aalama kızım - dünnää gözeli!

Aalama İlenka, aalama kızım - dünnää gözeli!

– Mali mo, male, nasıl aalamıym - dünnääm karardı!

Mali mo, male, nasıl aalamıym - dünnääm karardı!

Mitidän **boncuklar**, male, male, boynumda kaldı!

Mitidän **boncuklar**, male, male, başımda kaldı!

(...) (Zanet, 2017b: 247)

“(...)

– Ağlama İlenka, ağlama dünya güzeli kızım!

Ağlama İlenka, ağlama dünya güzeli kızım!

– Anneciğim, anne nasıl ağlamayayım, dünyam karardı!

– Anneciğim, anne nasıl ağlamayayım, dünyam karardı!

Miti'den boncuklar anne, anne boynumda kaldı!

Miti'den boncuklar anne, anne boynumda kaldı!

(...)”

Değerlendirme

Tarih: Gagauz takı kültürü içerisinde varlığını günümüzde de sürdüren boncuk, yerel pazarlardan alındığı gibi, Bulgaristan ve Türkiye'ye giden kişiler tarafından da getirilmekteydi. “Boncuk ve sedef 19. yüzyılın sonlarında Gagauz kadının gündelik yaşamında öneme sahip olan takılardan biri konumundaydı” (bk. Maruneviç, 2018: 151-152). Moşkov, Gagauz kadınlarının altın, left gibi takılar dışında boyunlarına her çeşit ve renkte cam boncuklardan yapılmış kolyeler taktığını; bu takılanların çok olup göğsü kapladığını belirtir. Ayrıca, bazı kolyelerde Kiev'den getirilen kemikten ya da camdan haç bulunduğunu söyler (bk. Moşkov, 1902b: 41). Kolyelerde bulunun bu haç kolyenin tam orta kısmında bulunur. Boncuğun kullanımı, günümüzde eski gibi olmasa da devam etmektedir. Gelenekle ilgili festival ve etkinliklerde geleneksel Gagauz kadınının bir parçası olarak Gagauz kadınlarının boynundaki yerini alır.

Materyal: Çeşitli renklerdeki boncuklar, ip.

Yapı: Boncuk kolye boncukların ipe dizilmesiyle yapılmaktadır.

Desen: Boncukların genelinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Boncuk, örnek metinlerde sadece Gagauz kadınının günlük takısı olarak yer almamıştır. Boncuğun Gagauz gelininin takısı ve “nişan boncuğu” kullanımıyla da özel günlerin de takısı olduğu görülmektedir. Mâni metinlerinde, Gagauz kadınları betimlenirken boncuklarından söz edilmesi, Gagauz kültüründe boncuğun sıklıkla takılan bir takı olduğunu göstermektedir.

3.1.1.4.6. Sedef

Sedef kolyedir. Sedefin rengi donuk beyaza yakındır. “Bu takı genel olarak sedef ve camdan yapıldı. 1-3 sıra boncuktan oluşan cam ve sedef boncuklar günümüzde hâlâ takılmaktadır” (Karanfil, 2009: 113).

Örnek Metinlerde “Sedef”:

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sedefle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gençecik Oldum

(...)

Gümüş bleziceklermi koyamadım,
Gençliciimâ doyamadım.

Sedefçiklermi sayamadım,
Anamın laflarna doyamadım.

Göktâ yıldız sayılmêêr,
Anaya - bobaya doyulmêêr.

(...) (Tanasoglu, 1959: 54)²²⁴

*Gümüş bileziklerimi koyamadım,
Gençliğime doyamadım.*

*Sedeflerimi sayamadım,
Anamın laflarına doyamadım.*

*Gökteki yıldız sayılmıyor,
Anaya babaya doyulmuyor.*

(...)

Minuvşâ

(...)

– Aman mari, Minuvşa,

Ne gözâl dişin var!

– Benim dâ dişim pek gözâl

Boynumda **sedefâ** pek benzâr.

(Tanasoglu, 1959: 72)²²⁵

(...)

– *Aman mari Minuvşa,*

Ne güzel dişi var!

– *Benim dişim pek güzel,*

Boynumdaki sedefe pek benzer!

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *sedefle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Maavi elekli yârim,

Dizi **sedefli** yârim,

Bensiz nasıl yaşarsın,

Demir ürekli yârim?

(Çebotar ve Sırf, 2017: 96)

Mavi ceketli yârim,

Dizi sedefli yârim,

Bensiz nasıl yaşarsın,

Demir yürekli yârim?

Sedef boncuk boynumda,

Sedef boncuk boynumda,

²²⁴ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türküler arasında da rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 183.

²²⁵ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türküler arasında da rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 216.

Sincirli saat koynumda,

Tutun, kızım, işä bak -

Şindi hepsimiz ortak.

Zincirli saat koynumda,

Tutun kızım, işe bak,

Şimdi hepimiz ortak.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 108)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde *sedefle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Getir bizä **sedef**, ozaman oynaycez horu da, kadınca da’, - cevap etmiş kızlar. Gitmiş tilki kuyumcuya: ‘Kardaş kuyumcu, altın bilekli usta! Ver bana **sedef**, bän verecäm kızlara. Kızlar oyun oynayceklar çimen üstündä - çayır bana çimen verecek’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 122). “‘Getir bize sedef, o zaman horu da oynayacağız kadınca da’, diye cevap vermiş kızlar. Tilki kuyumcuya gitmiş, ‘Kuyumcu kardeş, altın bilekli usta! Bana sedef ver, ben kızlara vereceğim. Kızlar çimen üstünde oyun oynayacaklar; çayır bana çimen verecek.’”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sedefle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Koy, kızım, sandım veceresine bu iyyi, kitle sandıcaa, anatarı da stavrocuunnan bile taşı boynunda. Nezaman çıkacan bu evden, rubacıklarını da koy bu sandıcaa. Na bu dizi **sedefçikleri** em gümüş blezii de, koy onnarı da sandıcaa, vereceye. Büyüdücene, taşırın, anırsın maniciini’” (Koca, 2011: 289). “‘Kızım bu işi sandığın vereresine koy ve sandığı kilitle. Anahtarı da istavrozunla birlikte boynunda taşı. Ne zaman evden çıkarsan elbiselerini de bu sandığa koy. Al bu dizi sedefleri ve gümüş bileziği de sandığın verecesine koy. Büyüdüğünde takarsın ve anneciğini anarsın.’”

“Salt dakmış bir dizi **sedef**. Uçup-gidiy foruya. Foru enez çeketmiş. Kızın güzelli em rubaları foruya bir şafk etmiş. Epsi açık aazlan kalmış” (Koca, 2011: 292). “Yalnızca bir dizi sedef takıp horuya uçup gitmiş. Horu henüz yeni başlamış. Kızın güzelliği ve elbisesi horuda ı ışık gibi parlamış. Herkesin ağzı açık kalmış.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sedefle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Lazari Türküsü

(...)

Anadan - selâm getirdik,

Batüdan - altın getirdik,

Bulüdan - barış (bariz) getirdik,

Kardaştan - **sedef** getirdik.

(Kvilinkova, 2011: 511)

(...)

Anadan selam getirdik,

Ağabeyden altın getirdik,

Yengeden başörtüsü getirdik,

Kardeştan sedef getirdik.

Değerlendirme

Tarih²²⁶: Kutsal yerlere²²⁷ giden Gagauzlar yanlarında çeşitli takılar da getirmişlerdir. Bu takılar arasında en değerlilerden biri sedef boncuklar olmuştur. Sedefler kutsal bir yerden geldiği için koruyucu bir güce sahip olduklarına inanıldığından sürekli takılırdı. Her kadının doğumdan itibaren boncuk/sedef takması gerektiğine inanılırdı (Maruneviç, 2018: 160-161). Tılsımlı bir gücü olduğuna inanılarak boncuk/sedef, bilezik vb. takı takma inancı Moldova kültüründe de görülmektedir (bk. Zelençuk, 1985: 85). Gagauz kültüründe olduğu gibi boncuk/sedef dört-beş sıra olabilmekte ve göğse kadar inmektedir. Sedef boncuklar koruyucu güce sahip olduğuna dair inanışla günümüzde kullanımı azalsa da Gagauz kadının takı kültüründe süs olarak kullanımı devam etmektedir.

Materyal: İpe geçirilen camdan veya sedeften yapılmaktadır.

Yapı: Sedefin ipe dizilmesiyle yapılan ve isimlerini de yapıldığı materyalden alan bu kolye, boyun ve boyun ile göğüs arasına hatta göğse kadar gelmektedir. Tüm boncuk/sedeflerde olmasa da bazılarında kolyenin tam orta bölgesinde haç bulunmaktadır. Moşkov da bazı kolyelerde Kiev'den getirilen kemikten veya camdan haç bulunduğu belirtir (1902b: 41).

Desen: Sedef kolyedeki boncuklarda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

²²⁶ Sedefin tarihî seyri boncukla paraleldir ve "Boncuk" başlığındaki "Tarih" alt başlığında verilen bilgiler sedef için de geçerlidir. Tekrara düşmemek için bu başlık altında tekrar aynı bilgiler verilmemiştir.

²²⁷ Gidilen kutsal yerlerden biri Doğu Ortodokslarının önemli merkezlerinden biri Aynoroz (< Yun. Hagion Oros "Kutsal Dağ") manastırıdır. "Gagauzlarda Kudüs'e gitmek *Büyük Hacılık*, Aynoroz'a gitmek *Küçük Hacılık* sayılırdı" (Kuroglo, 2002: 10).

Örnek Metinlerde İşlev: Sedef de boncuk gibi, Gagauz kadınının günlük takısı işleviyle örnek metinlere yansımış, ayrıca bir hediye unsuru olarak da metinlerde yer almıştır.

3.1.1.4.7. Blezik/Bilezik/Enteşe

Birçok toplumda takı kültürünün önemli unsurlarından biri olan bilezik, Gagauz takı kültüründe de önemli bir yer tutmaktadır. Gagauz Türkçesinde bilezik, bilinen ilk anlamı dışında *bileklik* anlamında da kullanılmaktadır. Eski dönemde, Gagauzlar arasında altın bilezik yalnızca çok varlıklı ailelerde bulunmaktaydı; dolayısıyla altın bilezik varlık göstergelerinden biri olarak görülürdü.

Enteşe adlandırması, Polonyalı Türkolog Włodzimierz Zajaczkowski'nin 1960'lı yıllarda Bulgaristan'daki Gagauzlardan derlediği metinlerde görülmektedir. Kelime Bulgarcada ve Türkiye'de Bulgaristan'a coğrafi yakınlığı bulunan Edirne ili ağzında *enteşe* "bilezik" (DS, 1993: 1761) aynı anlamda kullanılmaktadır. Bilezik adlandırmasında kullanılan *enteşe* kelimesi Gagauz Türkçesinin sözlüklerinde yer almamaktadır. Kuzeydoğu Bulgaristan'dan Besarabya'ya göç sonrası arkaik bir kelime hâline gelmiş, Besarabya Gagauzlarının söz varlığından çıkmıştır.

Örnek Metinlerde "Blezik/Bilezik"

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *blezik/bilezik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Düün Türküsü²²⁸

(...)	(...)
Yordana, male suya gidärdi,	Anne, Yordana suya giderdi,
Şafkı, male, bana urdu	Işığı, anne, bana vurdu.
Açan gördüm, sandım dünnä yanêr:	Gördüğümde dünya yanıyor sandım,
Gümüş bileziklär kollarında,	Gümüş bilezikler kollarında,
Altın küpelär kulaklarında.	Altın küpeler kulaklarında.
(...) (Tanasoglu, 1959: 51)	(...)

²²⁸ Türküye, "Buyür Ralyu" adıyla Lüdmila Pokrovskaya'nın derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 36.

“Ban çeşmeä vardıydım,
Elimi, üzümü yıkadıydım.
Bän kolumdan **bleziimi**
Taş üstünä koyduydum.
Bleziimin yazısı -
Kamber kendi yazılı,
Bleziimi çalanlar
Harzım kendi muştular,
Ay taylor, doru taylor,
Çıkarmış payvant oynnar.
Mamusunun elindä
Al testä güllär
Kızının da elindä
Gül testä
Bülbül şafım kafestä”

(Tanasoglu, 1959: 80)

Włodzimierz Zajaczkowski’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *blezik/bilezikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ay duuar kalka kalka
Gün duuar sarka sarka
Mariya **bileziini** kaybetmiş
Arar da korka korka

(Zajaczkowski, 1965: 41)

Włodzimierz Zajaczkowski’nin derlediği *destan* metninin parçası olup *türkü* olarak yayımlanan metinde *blezik/bilezik/enteşeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Arzı:

*Ben çeşmeye vardıydım,
Elimi yüzümü yıkadıydım.
Ben kolumdan bileziğimi
Taş üstüne koyduydum.
Bileziğimin üstünde
Kamber’in adı yazılı,
Bileziğimi çalanlar
Arzumu kendi müjdeler,
Ay taylor, doru taylor,
Çıkarmış yuları oynar.
Annesinin elinde
Al deste güller
Kızının da elinde
Gül deste
Ayağa kalkmış bülbülüm kafeste.*

Arzu:

B'an çeşmeye vardım

Ben çeşmeye vardım,

Elimi yüzümü yudum

Elimi yüzümü yıkadım.

Enteşemi çıkardım

Bileziğini çıkardım,

Taş üstüne koydum”

Taşın üstüne koydum.

Kamber:

Kamber:

B'an çeşmeye varmadım

Ben çeşmeye gitmedim,

Elimi yüzümü yumadım

Elimi yüzümü yıkamadım.

Enteşeni almadım

Bileziğini almadım.

Bileziini bulmadım.

Bileziğini bulmadım.

(Zajaczkowski, 1965: 90-91)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *efsane* metinlerinde yer alan *blezik/bilezikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Sölä dooru, aldatmêêrsın beni? - sordu tatar oolu. Beklämeycäm mi boşuna? ‘İnan’, - deer kız, ‘Buyur benim gümüş **bileziimi**. Usulunna çocuk kolverdi kızın elini.’” (Baboglu, 2011: 61). “‘Doğru söyle, aldatmıyorsun beni değil mi, diye sordu Tatar oğlu. Boşuna beklemeyeceğim değil mi?’ ‘İnan’, diyor kız. ‘Buyur benim gümüş bileziğim. Çocuk sakince kızın elini bıraktı.’”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *blezik/bilezikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açêr ilk kapuyu - türlü imeklär. Oturup iyer islää, içmeklerdän içer. Açêr ikinci kapuyu da şaş-beş olêr: bir tepä ölü teni görer! Titsilener, ama ileri gider... Bu çocuk diilmiş o korkaklardan, açêr üçüncü kapuyu da görer o **bilezikleri**, küpeleri, altın paraları. Aarêr taa başka da kapu, ama bulamêr, da döner geri. Taman çıkarmış içerdän: hop, haydutlar da gelmiş. Karşılayıp soldatı başlamışlar sormaa...” (Baboglu, 2011: 88). “İlk kapıyı açıyor, türlü yemekler. Oturup bir güzel yer, içeceklerden içer. İkinci kapıyı da açıyor, şaşıyor. Bir tepe ölü beden görür! Dehşete kapılır, ama ileri gider... Bu çocuk, o korkaklardan değilmiş. Üçüncü kapıyı da açıyor ve o bilezikleri, küpeleri ve altın paraları görüyor. Daha başka kapı arıyor

ama bulamıyor ve geri dönüyor. Tam içerden çıkarmış ki, hop, haydutlar gelmiş. Askerle karşılaşıp sormaya başlamışlar...”

“Açan girmişlär haydutların evinä da açmışlar ilk odayı, görmüşlär: stollar (masalar) kurulu, imeklär hazırmış, filcannar doluymuş, ama açan ikinci odaya girmişlär, da Doni görmüş ölüleri, kafaları bir tarafta, korkudan kaybetmiş kendini. Soldat kucaklamış yavklusunu da üçüncü odaya götürmüş. Doni toplamış kendini, bakmış içersinä: heresi türlü paalı **bileziklär**, küpelär, altın üzüklär, paralar...” (Baboglu, 2011: 90). *“Haydutların evine girdiklerinde ilk odayı açmışlar ve görmüşler ki masalar kurulu, yemekler hazırmış, bardaklar doluymuş. Ama ikinci odaya girdiklerinde Doni, kafaları başka bir tarafta olan ölüleri görmüş ve korkudan kendini kaybetmiş. Asker sevgilisini kucaklamış ve üçüncü odaya götürmüş. Doni burada kendini toparlamış ve içeriye bakmış, her yer değerli bilezikler, küpeler, altın yüzükler, paralar...”*

“Haydutlar getirmişlär bir telli gelin, iyip içtikten sora, bu zavalı gelini soyundurmuşlar: o aalarmış hem baarırmiş, ama kim işidecek daa ortasında. Çözmüşlär aslı altınlarını, boncuklarını, küpelerini, **bileziklerini** da atmışlar üçüncü odaya, sora savaşmışlar bir altın üzünü çıkarmaa, da çıkaramamışlar. Haydudun biri urmuş, öldürmüş zavalı insanı...” (Baboglu, 2011: 91). *“Haydutlar bir telli gelin getirmişler. Yiyip içtikten sonra bu zavallı gelini soymuşlar. Gelin ağlıyor ve bağıırıyormuş ama ormanın ortasında onu kim işitecek? Gelinin takılı altınlarını, boncuklarını, küpelerini, bileziklerini çıkarmışlar ve üçüncü odaya atmışlar. Sonra bir altın yüzüğü çıkarmak için savaşmışlar da çıkaramamışlar. Haydudun biri vurmuş, zavallı insanı öldürmüş...”*

“Hırsızların gözleri obalmış... ‘Açan girdim üçüncü odaya, orada herersi altın para, altın küpə, **bleziklär**, boncuklar hem taa paalı-paalı işlär. Hele düşü!’” (Baboglu, 2011: 92). *“Hırsızların gözleri açılmış... ‘Üçüncü odaya girdiğimde, orada her yer altın para, altın küpe, bilezikler, boncuklar ve daha değerli değerli işler. Hele düşün!’”*

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kolanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kralö

(...)

Yordana da, malö, suya gidärdi,
Biyaz modêylan, sualı kolannan,
Sualı kolannan, altın **bleziklän**.

Bän, malö, al tayı erledim,
Pindim da çektim, Yordanêyı etiştım.

*Yordana da anne suya giderdi,
Beyaz başörtüsüyle, ince kemerle,
İnce kemerle, altın bilezikle.
Ben anne, al tayı eyerlerdim,
Bindim de gittim, Yordana 'ya yetiştım.*

(...) (Çebotar, 2020: 13)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *blezik/bilezikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gürcü Kızı²²⁹

(...)

– Bän gidämäm, gürcü kızı,
Bän gidämäm, türkmen kızı –
Atımın da nalı yoktur.

– Atına bän nal bulêcam,

Gümüş **bileziimdän**

Nal döktüreçäm.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 54)

(...)

– Ben gidemem zenginin kızı²³⁰,

Ben gidemem Türkmen kızı.

Atımın nalı yoktur.

– Ben atın nal bulacağım,

Gümüş bileziğimden

Nal döktüreceğim.

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *blezik/bilezikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kürtümlär kürek isteer,

Uvalar puluk isteer.

Kar yığınları kürek istiyor,

Ovalar pulluk istiyor.

²²⁹ Türküye, Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinleri arasında da rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 93.

²³⁰ “Gürcü” kelimesi burada millet olan Gürcüler değil, zengin anlamındadır.

I. Kafadarlar, kız almaa –

I. Arkadaşlar kız almak için

II. Kafadarlar, kız almak –

II. Arkadaşlar kız almak için

III. Kafadarlar, kız kavramak –

III. Arkadaşlar kız almak için

Gümüş **bilezik** ister.

Gümüş bilezik istiyor.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 73)

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *blezik/bilezikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Yavklucuum, Male

Suya gidärdi

Suya giderdi

Biaz modıylan.

Beyaz modayla.

Biaz modıylan,

Beyaz modayla,

Biaz bakırlarlan,

Beyaz bakırlarla,

Altın küpeylän,

Altın küpeyle,

Altın küpeylän,

Altın küpeyle,

Cümüş **bleziklän.**

Gümüş bilezikle.

Gümüş **bleziklän,**

Gümüş bilezikle,

Bendän da üzüklän.

Benden de yüzükle.

(Durbaylo, 2001: 108)

İläнка Mari, Çık Dışarı

İläнка mari, çık dışarı,

İlenka, çık dışarı,

Çık dışarı, na bir **blezik.**

Çık dışarı, işte bir bilezik.

Kim da sorursa, kim verdi,

Kim de sorarsa, kim verdi,

Sevda da verdi, öptü da braadı.

Sevda verdi de, öptü de bıraktı.

Pazar geler, Läнка giiner,

Pazar gelir, Lenka giyinir,

Bir yanaana da al çiçek koyêr,

Bir yanağına al çiçek koyuyor,

Bir yanaana da kırmızı koyêr.
Horuya gider, horu oynêr.
(...) (Durbaylo, 2001: 114).

*Bir yanağına da kırmızı çiçek koyuyor,
Horuya gidiyor, horu oynuyor.
(...)*

Başım Acêêr, Kadınım

(...)
– Parmaam acêêr, kadınım.
Parmaana üzük,
Koluna **blezik**,
Beline kolan,
Gerdan boynuna.
(...) (Durbaylo, 2001: 119)

(...)
*Parmağım ağrıyor, kadınım.
Parmağına yüzük,
Koluna bilezik,
Beline kemer,
İnci kolye boynuna.*

Lübov Çimpoeş’in “Dastannıy Epos Gagauzov” (Gagauz Destanları) adlı eserindeki *destan* metinlerinde yer alan *blezik/bilezik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Nerdän bän senin çocuun?’ ‘Bu **bilezii** sana kim verdi?’ ‘Anam verdi.’ ‘Anana da bän verdim. Bu bıçaa sana kim verdi?’ (Çimpoeş, 1997: 137). “‘Nereden ben senin çocuğunum?’ ‘Bu bilekliği sana kim verdi?’ ‘Anam verdi.’ ‘Anana da ben verdim. Bu bıçağı sana kim verdi?’”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *blezik/bilezik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Kız, çocuum, kızdır: boynusunda boncuk eri belli, kulaanda küpe eri belli, kollarında **blezik** eri belli. Kız, çocuum, o’” (Koca, 2011: 229). “‘Kızdır, oğlum, kız! Boynunda boncuk yeri belli, kulağında küpe yeri belli ve kollarında bilezik yeri bellidir. O kızdır, oğlum.’”

“‘Koy, kızım, sandım verecesine bu iyyi, kitle sandıcaa, anatarı da stavrocuunna bile taşı boynunda. Nezaman çıkacan bu evden, rubacıklarını da koy bu sandıcaa. Na bu dizi sedefçikleri em gümüş **blezii** de, koy onnarı da sandıcaa, vereceye. Büüdüücene,

taşırsın, anırsın maniciini” (Koca, 2011: 289). “*Kızım bu iği sandığın verecesine koy ve sandığı kilitle. Anahtarı da istavrozunla birlikte boynunda taşı. Ne zaman evden çıkarsan elbiselerini de bu sandığa koy. Al bu dizi sedefleri ve gümüş bileziği de sandığın verecesine koy. Büyüdüğünde takarsın ve anneciğini anarsın.*”

Todur Zanet’in derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *blezik/bilezikle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Aalama İlenka, Aalama Kızım

(...)

– Aalama İlenka, aalama kızım - dünnää gözeli!

Aalama İlenka, aalama kızım - dünnää gözeli!

– Mali mo, male, nasıl aalamıym - dünnääm karardı!

Mali mo, male, nasıl aalamıym - dünnääm karardı!

Mitidän **blezicäk**, male, male, kolumda kaldı!

Mitidän **blezicäk**, male, male, kolumda kaldı!

(...) (Zanet, 2017b: 247)

“(...)

– Ağlama İlenka, ağlama dünya güzeli kızım!

Ağlama İlenka, ağlama dünya güzeli kızım!

– Anneciğim, anne nasıl ağlamayayım, dünyam karardı!

– Anneciğim, anne nasıl ağlamayayım, dünyam karardı!

Miti'den bilezikler anne, anne kolumda kaldı!

Miti'den bilezikler anne, anne kolumda kaldı!

(...)”

Değerlendirme

Tarih: Küpe, yüzük gibi el işçiliğinin ve kültürel birikimin ürünü takılardan biri olan bilezikler Gagauz kültüründe hem özel günlerin hem de günlük yaşamın en sık tercih edilen aksesuarlarından olmuştur. Diğer takı ürünleri gibi yerel Gagauz ve Bulgar

kuyumcular tarafından halkın isteğine göre yapılmıştır. Ayrıca Odessa, İzmail gibi yakın yerlerdeki pazarlardan alınmış ve uzak şehirlere gidenler tarafından da getirilip satılmıştır. Kuyumcuya yaptırılması ya da pazardan alınmasında ekonomik durumlar ve statü durumları devreye girmektedir. Maruneviç, Gagauzların Besarabya'ya yerleştikten sonra halkın çoğunluğunun pazarlardan geleneksel takıları satın aldıklarını belirtir (2018: 87-88).

“Gagauz kadınları cam ve metal bilezikler de kullanmışlardır” (Moşkov, 1902b: 41). Kadının günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası olan bilezikler aynı zamanda aileden miras olarak bırakılan bir takıydı. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarındaki sosyo-ekonomik durum göz önüne alındığında günlük yaşamda kullanılanların genellikle bakır, metal ya da cam bilezikler olduğu düşünülebilir. Ekonomik sebeplerden dolayı diğer takılarda olduğu gibi altın veya gümüş bilezikler ancak varlıklı ailelerde bulunmaktaydı. “Kutsal yerlerden getirilen sedeflerde olduğuna inanılan büyümlü gücün bileziklerde de olduğuna inanılırdı” (Maruneviç, 2018: 160-161). Örnek metinlerde ise bileziğe dair bir inaniş rastlanmamıştır.

Materyal: “Bilezikler geleneksel olarak gümüşten yapılır” (Maruneviç, 2018: 88). Gümüş haricinde altın, metal, bakır ve camdan bilezik çeşitleri yapılmıştır.

Yapı: Süslenmeye duyulan gereksinim ya da içgüdünün sonucunda ortaya çıkan takı unsurlarından olan bilezikleri kullanacak kadının beğenisi ve bileğinin büyüklüğüne göre kuyumcular tarafından yapılmaktaydı. Bazı bilezikler enine 3-5 santimetre geniş olabiliyordu. Ayrıca tam çember/daire olan bilezikler dışında bileğin altından kelepçeli olan bilezikler de takılmaktaydı. Bileziklerin yüzeyi dövülerek genellikle çiçek kabartmaları yapılmıştır.

Desen: Bileziklerde çiçek, geometrik şekiller gibi süslemeler bulunmaktadır. Cam bileziklerin maviye boyandığı görülür. “Gümüş bilezikler bazen süslenmezdi ve bakır bileziklere kakma tekniğiyle süsleme yapılırdı” (Maruneviç, 2018: 89).

Örnek Metinlerde İşlev: Bilezik, örnek metinlerde altın ve gümüşten yapılmış olmasıyla değerli bir aksesuar olarak yer almasının yanında, güzel bir genç kız tasvir edildiğinde bileziğinden de bahsedilmesiyle bileziğin bir güzellik algısı oluşturduğu, şıklık unsuru olduğu söylenebilir. Eski dönemde altın bileziğin çok az kişide olması durumu türkölere de yansımıştır. Sevilen, hoşlanılan kadın tarif edilirken bileziğinin

genel olarak gümüşten olduğundan bahsedilmektedir. Gümüş takılar dönemin ekonomik koşulları altında çok değerli görülürdü.

3.1.1.4.8. Üzük/Yüzük

Eski dönemde, maddi duruma göre altın, gümüş ya da bakırdan yüzükler yapılmaktaydı. “Yüzük, evli kadınların zorunlu bir unsurudur. Eski dönemde Gagauz kadınları çoğunlukla sadece alyans takmaktaydı. Erkekler, özellikle kırsal kesimde yaşayan erkekler nadiren yüzük takarlar” (Karanfil, 2009: 119).

Örnek Metinlerde “Üzük”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişaa demiş oluna: ‘Gidâsin yöbür dünneya, da getirâsin bana ananın nişan **üzüünü**’. Başlamış aalamaa çocuk” (Moşkov, 1904a: 39). “*Padişah, oğluna, ‘Öbür dünyaya gidesin de bana annenin nişan yüzüğünü getiresin’, demiş. Çocuk da ağlamaya başlamış.*”

Włodzimierz Zajaczkowski’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Kızılıklar oldu mu

Kızılıklar oldu mu?

Dereler doldu mu

Dereler doldu mu?

Yolladım **yüzükler**

Yolladığım yüzükler,

Parmacına oldu mu

Parmağına oldu mu?

(Zajaczkowski, 1965: 58)

Maavi **yüzüümün** taşı

Mavi yüzüğümün taşı,

Yanar yüreemin başı

Yanar yüreğimin içi,

S’an aklıma geldikçe

Sen aklıma geldikçe,

Akar gözümün yaşı.

Akar gözümün yaşı.

(Zajaczkowski, 1965: 59)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“O vakıtlarda padişaa laf kolvermiş, ani kızını everer. Hem everer ona, angısı atlı çıkacêk kırık kat bir buzlu şişâ gibi yalabık bayırın üstünâ, oradan padişahın kızının **üzüünü** alacêk” (Baboglu, 2011: 32). “*O vakitler padişah söz yaymış, kızını evlendiriyor. Onu, kırk kat bir buzlu şişe gibi parıldayan dağın üstüne çıkacak ve oradan padişahın kızının yüzüğünü alabilen atlıyla evlendirecek.*”

“Padişahın kızı kırk kat üüsek bayırın üstündâ bir kalâ içindâ dururmuş, pençerâ aşırı insana bakarmış, altın **üzüünnen** oynarmış” (Baboglu, 2011: 32). “*Padişahın kızı kırk kat yüksek dağın üstünde bir kale içinde dururmuş. Pencere gerisinde insanlara bakar, altın yüzüğüyle oynarmış.*”

“Soldat kucaklamış yavklusunu da üçüncü odaya götürmüş. Doni toplamış kendini, bakmış içersinä: heresi türlü paalı bileziklər, küpelär, altın **üzüklär**, paralar...” (Baboglu, 2011: 90) “*Asker sevgilisini kucaklamış ve üçüncü odaya götürmüş. Doni burada kendini toparlamış ve içeriye bakmış, her yer değerli bilezikler, küpeler, altın yüzükler, paralar...*”

“Haydutlar getirmişlər bir telli gelin, iyip içtikdən sora, bu zavalı gelini soyundurmuşlar: o aalarmış hem baarırmiş, ama kim işidecek daa ortasında. Çözmüşlər aslı altınlarını, boncuklarını, küpelerini, bileziklerini da atmışlar üçüncü odaya, sora savaşmışlar bir altın **üzüünü** çıkarmaa, da çıkaramamışlar. Haydudun biri urmuş, öldürmüş zavalı insanı...” (Baboglu, 2011: 91). “*Haydutlar bir telli gelin getirmişler. Yiyip içtikten sonra bu zavallı gelini soymuşlar. Gelin ağlıyor ve bağıryormuş ama ormanın ortasında onu kim işitecek? Gelinin takılı altınlarını, boncuklarını, küpelerini, bileziklerini çıkarmışlar ve üçüncü odaya atmışlar. Sonra bir altın yüzüğü çıkarmak için savaşmışlar da çıkaramamışlar. Haydudun biri vurmuş, zavallı insanı öldürmüş...*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyan Slujbaya Gitmiş

(...)

Na senin senik kitkanı,

Ver benim altın **üzüümü**.

– Sän miysin Stuyan, sän miysin?

Ne pek simanı diyştirmişin,

Ne pek atını beslemiş?!

Ne kitkayı alırım,

Ne da **üzüünü** veririm.

Kalın saalcaklan

Saadıçlar hem kumilär!

Bän Stuyana gidärim!

(Baboglu, 2011: 148)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Onnar ona söylemişlär, ki bir gözäl padişaa oolu giyimni ateş gibi rubalarlan, atlı bir evrem gibi beygirdä, atladı onikinci katlaa, kızın basmasını-**üzüünü** kaptı, kızı öptü da kaybeldi, sansın er içinä girdi. Padişaa yolladı en yakın adamnarını aarasınnar o padişaa oolunu” (Çebotar, 2020: 54). “Onlar, ona, ateş gibi kıyafetle giyimli bir güzel padişahın oğlunun evrem gibi bir atla on ikinci kata atladığını; kızın mendilini ve yüzüğünü kapıp kızı öperek ortadan kaybolduğunu, sanki yer yarılıp da içine girdiğini söylemişler. Padişah en iyi adamlarını o padişahın oğlunu aramaları için yollamış.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Benim Olmadı

(...)

Varnada[n] **üzük** aldım -

Al senin soluk kitkanı,

Ver benim altın yüzüğümü.

– Stuyan sen misin, sen misin?

Simanı ne çok değıştirmişsin,

Atını ne iyi beslemişsin.

Ne kitkayı alırım,

Ne de yüzüğünü veririm.

Kalın sağılcakla

Sağıdılar ve akrabalar!

Ben, Stuyan'a giderim!

(...)

Varna'dan yüzük aldım,

Almazdır taşı.

Elmastır taşı.

Balçıktan bir yâr sevdim -

Balçık'tan bir yâr sevdim,

Gaytandır kaşı.

Kaytandır kaşı.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 19)

(...)

Cennet Yaraşar

(...)

(...)

Saa elinâ kuyumlattım

Sağ eline yaptırdım

Bir altın **üzük**:

Altın bir yüzük.

Üstü yıldız, altı - parlak,

Üstü yıldız, altı parlak,

Taşı - yalabık.

Taşı ışıltılı.

Kararıma maana bulma:

Kararıma bahane bulma.

Bân seni sevdim,

Ben seni sevdim,

Başkasınnan lafa durma:

Başkasıyla konuşma.

Dünür yolladım.

Dünür yolladım.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 26-27)

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Saurdup taa bir kere kılıcı, kesiy öbür üçünü da. Dokuz kafa kesik, erdä dokuz üük. Kesiy dokuz dil, çıkarıy onsekiz cevaane taşı, - sokıy cebinâ. Kızın **üzüünü**, basmasını alıy, genä cebä sokup, yoluna gidiy” (Çebotar ve Sırf, 2017: 170). “*Kılıcı bir kere daha savurup öbür üçünü de kesiyor. Dokuz kesik kafa, yerde dokuz yığın. Dokuz dil kesiyor ve on sekiz adet değerli taş çıkarıp cebine sokuyor. Kızın yüzüğünü ve mendilini de alıyor; cebine sokup yoluna gidiyor.*”

Mariya Durbaylo'nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Esirli Petri...

Esirli Petri,
Açan seni esir aldı,
Üç günnü gelin braadırdın.
Duvak başında,
Tellär ardında.
Verier Petriyâ
Bir eşil çiçek
Bir da gümüş **üzük**.
“Her sabaa, kalktıkça,
Bu çiçää bakasın.
Hey, Petri, açan
Çiçek senicek, -deer,-
(...) (Durbaylo, 1991: 60)

*Esirli Petri,
Seni esir aldıklarında,
Üç günlük gelini (arkanda) bırakırdın.
Duvak başında,
Teller ardında.
Petri'ye veriyor,
Bir yeşil çiçek
Bir de gümüş yüzük.
Her sabah kalktıkça,
Bu çiçeğe bakasın.
Hey, Petri,
Çiçek solduğunda, der.
(...)*

“Helä, söyleyin,-deer,-
Gelin gelsin bırayı”.
Gelin çıkıer portaya.
Petri çıkarer gümüş **üzüünü**
Da bölä deer:
“Tudorka, Tudorka!
Büük baaşışım var
Sizä veriyim”.
Tudorka gördüylän,
Bölä deyor:
“Petrile, Petri,
Yavklum Petri!

*“Hele söyleyin, der,
Gelin buraya gelsin.”
Gelin kapıya çıkar.
Petri gümüş yüzüğünü çıkarır
Ve şöyle der:
“Tudorka, Tudorka!
Büyük hediyem var
Size vereyim.”
Tudorka görmesiyle beraber,
Şöyle diyor:
“Petrçiğim, Petri,
Sevgilim Petri!*

Bän seninim

Ben seninim

Sän da benimsin.”

Sen de benimsin.”

(...) (Durbaylo, 1991: 62)

(...)

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Yavklucuum, Male

Suya gidärdi

Suya giderdi

Biaz modıylan.

Beyaz başörtüyle.

Biaz modıylan,

Beyaz başörtüyle,

Biaz bakırlarlan,

Beyaz bakırlarla,

Altın küpeylän,

Altın küpeyle,

Altın küpeylän,

Altın küpeyle,

Cümüş bleziklän.

Gümüş bilezikle.

Gümüş bleziklän,

Gümüş bilezikle,

Bendän da **üzüklän**

Benden de yüzükle.

Üzücüümün şafkı

Yüzüğümün ışığı

Üzümä urdu.

Yüzüme vurdu.

Seläm da verdim,

Selam da verdim,

Selämcıımı almadı.

Selamımı almadı.

(...) (Durbaylo, 2001: 107)²³¹

(...)

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dört aydan sora kız bakmış kuyuya da kendi dä inanmamış, ne görmüş: sırmalı rubaların üstündä sekiz altın **üzük** durarmış. Öbürleri hep gözledärmış Gözeli, neçin o gidärmış aulun dibinä” (Çebotar, 2019: 204). “*Kız dört ay sonra kuyuya bakmış,*

²³¹ Türküye, Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği türküler arasında da rastlanmaktadır bk. Kvilinkova, 2011: 429.

gördüklerine kendi de inanmamış. Sırmalı elbiselerin üstünde duran sekiz altın yüzük duruyormuş. İnsanlar da hep niçin avlunun dibine gidiyor diye Güzel'i gözlermiş."

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kızdır, oolum, kızdır: annısında gerdan eri belli, boynusunda boncuk eri belli, kollarında blezik eri belli, parmaanda **üzük** eri belli, sesi de kız sesiydir. Ben sana sülüym, ani o kız” (Koca, 2011: 229). “Kızdır, oğlum, kız! Alnında gerdan yeri belli, boynunda boncuk yeri belli, kollarında bilezik yeri belli, parmağında yüzük yeri bellidir. Sesi de kız sesidir. Ben sana söyleyeyim ki bu kızdır. ”

Todur Zanet'in derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *üzük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Aalama İlenka, Aalama Kızım

(...)

– Aalama İlenka, aalama kızım - dünnää gözeli!

Aalama İlenka, aalama kızım - dünnää gözeli!

– Mali mo, male, nasıl aalamıym - dünnääm karardı!

Mali mo, male, nasıl aalamıym - dünnääm karardı!

Mitidän **üzücäk**, male, male, parmımda kaldı!

Mitidän **üzücäk**, male, male, parmımda kaldı!

(...) (Zanet, 2017b: 247)

“(...)

– Ağlama İlenka, ağlama dünya güzeli kızım!

Ağlama İlenka, ağlama dünya güzeli kızım!

– Anneciğim, anne nasıl ağlamayayım, dünyam karardı!

– Anneciğim, anne nasıl ağlamayayım, dünyam karardı!

Miti'den yüzük anne, anne parmağımda kaldı!

Miti'den yüzük anne, anne parmağında kaldı!

(...)”

Değerlendirme

Tarih: “Yüzük veya üzük, Türk kültürünün çağlar boyunca hiç değişmemiş bir ana kültür sözüdür” (Ögel, 1991b: 261). Süs aksesuarı olması dışında birçok toplumda nişan ve evliliğin de sembolü olan yüzük çeşitli anlamlara sahip olmuştur. Gagauz kültüründe de yüzük, evlilik geçiş döneminde önemli bir semboldür. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında yerel kuyumcular ve Bulgar kuyumcuların yaptığı yüzükleri takan Gagauzlar ayrıca dış ülkelere getirilen yüzükleri de pazarlardan almaktaydı. Yerel ustalar aslında farklı meslek gruplarından ya da farklı işlerle uğraşan kimselerdi ve bu kişilerin atölyeleri yoktu. “Köylünün birçoğu basit takıları yapabilecek kabiliyete sahipti. Kuyumculuk zanaatı tarımsal faaliyetlerden tamamen ayrı değildi. Kuyumcular, tarladaki işlerinden sonra boş zamanlarında ışık altında bir masada çalışırdı” (Maruneviç, 2018: 88).

Yüzük, boyuna takılan takılar ve küpeler göz önüne alındığında Gagauz kadınlar için daha az tercih edilen bir aksesuardır. Bu durum, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki Gagauz yaşamına ve aile fotoğraflarına bakıldığında da fark edilmektedir. Yüzüğün diğer takılara oranla daha az tercih edilmesinde eski dönemlerde tarlalarda ağır işlerde çalışırken ellerin sürekli yüzüğün kullanılması ve zarar görmesi ihtimalinden dolayı olduğunu düşünmek mümkündür. Alyans dışında takılan yüzükler genellikle sağ veya sol elin işaret parmağına takılmaktaydı. Günümüzde çeşitli materyallerden çeşitli tasarımlarla yüzükler kullanılmakta, birden fazla yüzük takmayı genellikle genç kızlar tercih etmektedir.

Gagauz Yeri'nde Rusçanın baskın bir dil olması sebebiyle günlük yaşamda *üzük* yerine Rusça *persten* “yüzük” kelimesi de yüzük için kullanılmaktadır.

Materyal: Yüzükler geleneksel olarak altın veya gümüşten yapılmıştır. Ancak bunları varlıklı aileler yaptırabilmiştir, yoksul kimseler ise bakırdan, metalden yüzükler yapmış ya da satın alıp kullanmıştır.

Yapı: “Kuyumculuk yapan bir köylünün aletleri bir çekmeceye sığan *ileu*, *örsecik* (örs), *çekiç* ve *dalta* (keski) gibi aletlerdi” (Maruneviç, 2018: 88). Parmağın yapısına göre yapılan yüzükler çeşitli çaplara sahipti. “Yüzük yapımında ve süslemesinde

parmak denilen metal çubuklar kullanılmaktaydı. İstenilen ölçüdeki yüzük bu parmak denilen alete geçirildikten sonra süslemesi yapılırdı” (Maruneviç, 2018: 88-89). Moşkov’un 19. yüzyıl sonlarında topladığı yüzük materyalleri arasında bakır ve dökümden yapılmış yüzükler bulunmaktadır. Moşkov’un topladığı bu yüzükler arasında çapı 1,6 santimetre ve 1,8 santimetre; genişliği 0,4 santimetre ve 0,8 santimetre olan yüzükler²³² bulunmaktadır.

Desen: Yüzüklerin tasarımı ve süslemesinde kişisel beğeni olduğu gibi inanç dünyasını yansıtan tasarımlar da bulunmaktadır. Örneğin, Moşkov’un yüzük materyalleri arasında kıvrılmış bir yılan görünümlü, yılanın kafasının da belirgin bir şekilde yapıldığı yüzük yer alır. Yılan, Gagauzların çömleklerini süslerken de kullandığı bir motiftir. “Eski Gagauz inancında yılanın koruyucu olduğuna, hastalıktan, ölümden koruduğuna inanılırdı” (K17). Yılana dair bu inanış maddi kültür unsuru olan yüzüğün tasarımında etkili olmuştur. Bir başka yüzükte ise yüzüğün üst kısmına göz şekli verilmiştir; etrafı ise tamamen güneş ışığını andıran çizgilerle süslenmiştir. Yüzüğün üstündeki sembolün her şeyi gören göz olarak Allah’ın gözü olduğu (bk. Lavrentyeva, Golant ve Nikoglo, 2020: 141) söylene de etrafındaki güneş ışığını sembolize edebileceği düşünülebilecek süslemelerin yapılması bu yüzükte güneş motifinin yer aldığını gösterebilir. Güneş bir doğa unsuru olarak Türk mitolojisinin önemli yere sahiptir ve güneşe büyük saygı gösterilmekteydi. Öyle ki, doğan güneşe selam verilir, Oğuz Kağan’ın bir oğlunun adı Gün Han idi. Ayrıca Hunlar, “hem güneşe hem de aya ayrı ayrı saygı gösteriliyordu. Güneşe üç kez diz çökülerek, selam veriliyordu” (Ögel, 2014: 237). Moşkov, Gagauzların güneşe “gün ana” dediklerini belirtir (1901b: 53). Gagauzlarda da eski inanışların izi olarak yüzüğe güneş motifi işlendiği düşünülebilir. Bu tür inanışları yansıtan yüzükler dışında, yüzükler çeşitli motiflerle de süslenmiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Yüzüğün nişanın, evliliğin sembolü olması birçok kültürde görülmektedir. Yüzüğün bu sembolizmi Gagauz kültüründe de görülmektedir ve bu işlev özellikle türkü metinlerine yansımıştır. Örneğin, “Cennet Yaraşar” adlı türküde evlenmek isteyen erkek kıza bir altın yüzük yaptırır veya Moşkov’un derlediği masal metninde “nişan yüzüğü” adlandırması görülür. Yüzük ayrıca diğer takı aksesuarları gibi güzel bir genç kız tasvir edilirken özel olarak belirtilen takı unsurlarından biri

²³² Yüzüklerin fotoğrafları “Ekler” bölümünde verilecektir.

olarak metinlere yansımıştır. Sosyo-ekonomik koşullar maddi kültür unsuruna etki etmektedir ve Gagauzlar geçmiş dönemlerde ekonomik olarak zorlu koşullardan geçmiş; altın dışında gümüşten yapılan unsurlar da genellikle varlıklı ailelerde görülmüştür. Bu sebeple, gümüş yüzükler de değerlidir ve örnek metinlerde gümüş yüzüklerin de altın yüzük gibi değerli ve önemli görüldüğü göze çarpmaktadır.

3.1.1.4.9. Gerdan

Alınlık. Özel günlerde başörtü üzerine, alın bölgesine takılan altın, gümüş veya diğer madenlerden yapılan takıdır. Gerdanın bu anlamı, Gagauz Türkçesinin sözlüklerine girmemiştir ancak halk edebiyatı metinlerinde alın bölgesine takılan altın takı anlamıyla görülür. Gerdan sözcüğünün Gagauz Türkçesindeki bu anlamı, Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında yalancı eşdeğerlik oluşturmaktadır. Gagauz Türkçesine Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti döneminde giren Farsça kökenli *gerdan* sözcüğü, Gagauzcada “kolye ve alınlık” anlamını kazanmıştır. Türkçe üzerinden Bulgarcaya da giren sözcük Bulgarçada “kolye” anlamındadır. Geleneksel Anadolu Türk giyim kültüründe de özel günlerde kadının başörtü veya fes üzerine altın, gümüş vb. dikilip takılmıştır.

Örnek Metinlerde “Gerdan/Rubiya”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *gerdan/rubiyayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Başım Arêr

(...)

Annım arêr, annım arêr,

Ya bân varayım pazara,

Gerdan annıma alayım.

(...) (Tanasoglu, 1959: 82)

(...)

Alnım ağrıyor, alnım ağrıyor,

Ya ben pazara gideyim,

Alnıma gerdan alayım.

(...)

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *gerdanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“– Kızıdır, oolum, kızdır: annısında **gerdan** eri belli, boynusunda boncuk eri belli, kollarında blezik eri belli, parmaanda üzük eri belli, sesi de kız sesiydir. Ben sana

süliym, ani o kız” (Koca, 2011: 229). “– Kızdır, oğlum, kız! Alnında gerdan yeri belli, boynunda boncuk yeri belli, kollarında bilezik yeri belli, parmağında yüzük yeri bellidir. Sesi de kız sesidir. Ben sana söyleyeyim ki bu kızdır.”

Değerlendirme

Tarih: Gerdan sözcüğü geçirdiği anlam değişimleriyle başörtü, fes üzerine takılan aksesuar anlamını kazanmıştır. Ancak bu anlam sözlüklere yansımamış; Gagauz ağızlarında görülen bir durum olduğu söylenebilir. Örneğin, metinde yansıyan örneklerden biri Gagauz Yeri’nin Valkaneş bölgesindeki insanlardan derlenmiştir.

Anadolu Türk kültüründe de geleneksel giyim-kuşamın bir parçası olarak özel günlerde fes, başörtüsü gibi başlıkların üzerine dizili altın veya gümüş süslenme örnekleri görülür. “Fes üzerine veya doğrudan doğruya alına takılıp genellikle gümüşten yapılır. İki-üç parmak genişliğinde bir bez üzerine beşlik ve onluk altınlar bir sıra dizilerek fesin alın üstüne gelen kısmı üzerine dikilir” (Karpuz, 1991: 971). Gagauz kültüründe de sık olarak görülmesine de gelinin başörtüsü üzerinde altın sikkelerden veya diğer madenlerden yapılmış bir takı olduğu bilinmektedir. Örneğin, Mariya Maruneviç’in eserinde (bk. Maruneviç, 2018: 161) gelinin başındaki takı olarak görülebilir. Güllü Karanfil, gelinin başındaki bu takıya Valkaneş’in Etuliya köyünde *rubıya* denildiğini söyler (2009: 120). Geleneksel Gagauz kültürünün takılarından olan gerdan/rubiyanın günümüzde kullanımdan düşmüş; arkaik maddi kültür unsurlarından biridir.

Materyal: Gerdan altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılmıştır.

Yapı: Altın, gümüş gibi değerli maden sikkeler ipe dizilir.

Desen: Altın, gümüş maden sikkelerin üzerinde Osmanlı’nın hâkimiyeti altında olan bölgelerden getirildiğinden dolayı Arap harfli yazılar, kabartmalı süslemeler bulunurdu.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde kısıtlı örneği bulunan gerdan, bir kadının ayırt edici unsuru işleviyle yer alır. Masal metninde bir anne, oğluna, beraber askerlik yaptığı kişinin erkek değil kız olduğuna dair belirtileri sayarken “alnında gerdan yeri bellidir” der. Bu ifade, hem Gagauz kadın takı kültürüne dair bilgi vermekte hem de gerdanın bir kadını ayırt etmede ölçüt olarak kullanıldığını göstermektedir.

3.1.2. Erkek Giyimi

3.1.2.1. Baş Giyimi

3.1.2.1.1. Kalpak

Kalpak, genellikle koyun ve kuzu kürkünden, kesik koni şeklinde yapılan; geleneksel Gagauz erkek giyiminin ana unsurlarından biridir. Geleneksel Türk başlıklarından biri olan kalpak, bugün farklı fonetik şekillerle diğer Türk lehçelerinin söz varlığında da yer alan Türkçe kökenli bir kelimedir ve farklı kesim şekilleri, farklı kürk ve kumaştan yapımlarıyla geleneksel Türk giyim kültüründe yaygın olarak görülmektedir. Türkiye'deki kalpak ile Gagauzlardaki kalpak anlam ve kesim şekli olarak aynıdır.

Örnek Metinlerde “Kalpak”:

Valentin Moşkov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Horoz deer: ‘git kürkçülerä, yaptır bir taliga **kalpak**, ozaman alırs padişahın kızını’. Gideer Nägu-Sarak kürkçülerä, yaptırıyor bir taliga **kalpak**. Çekedeerlar gitmää padişaa kızını istemää horoz hem Nägu-Sarak” (Moşkov, 1904a: 62). “*Horoz, ‘Git kürkçülere de bir araba kalpak yaptır. Padişahın kızını o zaman alırs’ der. Negu Sarak²³³ da kürkçülere bir araba kalpak yaptırıyor ve padişahın kızını istemek için horoz ile Negu Sarak yola çıkıyorlar.*”

“Anası tanımış uşaklarını, ama uşaklar tanımamış analarını. Şindi uşaklar geçärkan oradan, anaları deer: ‘gelin, yakın bana’. Onnar gideer yakın, anaları deer: ‘çıkır **kalpaanı**, kıza-da deer: ‘çöz çemberini’. Kız çözeer: karannıkmış, aydınnık olmuş” (Moşkov, 1904a: 64). “*Anne, çocuklarını tanımış ama çocuklar annelerini tanımamış. Çocuklar oradan geçerken, anneleri: ‘Gelin, bana yaklaşın’ der. Onlar da (annelerine) yaklaşır. Anaları, ‘(Oğluna) kalpağını çıkar, kızına da başörtünü çıkar’ diyor. Kız başörtüsünü çıkardığında karanlık olan hava aydınlanmış.*”

Valentin Moşkov'un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

²³³ **Nägu-Sarak:** Bir erkek ismi.

“Şindi adam vereer o çocää bir anahtar, da deer: ‘gidäsin falan boyarın yapısına, da o yapı-içindä o boyarın haznesi duruyor. Açasın bu anahtarlan kapuyu, da alasın haznesindän bir **kalpak** altın’. Gideer o çocuk, da açıyor boyarın yapısının kapusunu, da alayor haznesindän bir **kalpak** altın” (Moşkov, 1904a: 136). “Adam o çocuğa bir anahtar verip ‘Gidesin boyarın binasına, orada boyarın hazinesi duruyor. Bu anahtarla kapıyı açasın, hazineden bir kalpak altın alasın’ diyor. Çocuk da gidip boyarın binasının kapısını açıyor ve hazinesinden bir kalpak altın alıyor.”

“Başçavanci da alayor kazmayı, da çekedeer sulamaa lahnaları. Şindi sularkan, baksa, su az. Geleer, baksa dolaba, dolap duruyor, da çırak çıkarmış **kalpaanı**, da yeledärmiş. Gideer başçavanci dolaba, baksa, dolabın kırılmış feneri” (Moşkov, 1904a: 254). “Bahçıvan kazmayı alıyor ve lahanaları sulamaya başlıyor. Sulama yaparken bakmış su az. Gelip tulumbaya bakmış, tulumba duruyor; çırak da kalpağını çıkarmış yelleniyor. Bahçıvan tulumbaya bakmış, tulumbanın tekerleği kırılmış.”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Kalk, Todi, kalk!

Kalk Todi, kalk!

Çufa anterini giidirdik,

Yün ceketini giydirdik,

Kara **kalpaanı** giidirdik,

Kara kalpağını giydirdik,

Garus kitkalarını başına koyduk.

Yün iplikten kitkalarını başına koyduk.

Kalk, Todi, kalk!

Kalk Todi, kalk!

(...) (Moşkov, 1904a: 314)²³⁴

(...)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Nerdä Peti, Neredä

(...)

²³⁴ Türküye, “Ağlamak Türküsü” adıyla Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Tanasoglu, 1959: 62.

Blamaç kaynêêr, tuz isteer.

Çocuk canı kız isteer.

Blamaç kaynêêr kapaksız,

Peti oynêêr **kalpaksız**.

(Tanasoglu, 1959: 88)

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Sän neçin çıkarmêêrsın **kalpaanı** açan karşı gelersin padişahınnan?’ ‘Nasıl var nicä çıkarayım **kalpaamı**, açan benim ellerim diil boş. Ayaklarımnan çıkarmaa daa ürenämedim.’” (Tanasoglu, 1959: 133). “‘Sen, padişahla karşılaştığında neden *kalpağını* çıkarmıyorsun?’ ‘Ellerim boş değilken *kalpağımı* nasıl çıkarabilirim? Ayaklarımla çıkarmayı daha öğrenemedim.’”

Wlodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *bilmeceler*de yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“İnsandan yüüsek (büük), tauktan alçak (küçük). – **Kalpak**” (Zajaczkowski, 1965: 38).²³⁵ “İnsandan büyük, tavuktan küçük. – Kalpak.”

Wlodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Fıçı yüstünde tahta

Tahta yüstünde lamba

Lamba şefkini verir

Çocuk şarabı döker

Dökme çocuk şarabı

Kayb edersin **kalpaanı**.

(Zajaczkowski, 1965: 49)

Bulamaç kaynıyor, tuz ister.

Oğlanın canı kız ister.

Bulamaç kaynıyor kapaksız,

Peti oynuyor kalpaksız.

²³⁵ Bilmeceye, Gavril Gaydarci ve Todur Zanet'in derlediği bilmeceler arasında da rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 297; Zanet, 2017b: 606.

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Gözel Kız

(...)

Kız demiş:

Alasın Nikola alasın

Yarmagan altın gerdan

Kardaşıma kara **kalpak**

Senin anannen benim anama

Birer kara saplı buçak

Biri birlerini saplasınnar

(...) (Zajaczkowski, 1965: 77)

(...)

Kız demiş:

Alasın Nikola alasın,

Armağan (olarak) altın gerdan,

Kardeşime kara kalpak.

Senin anne ile benim anama

Birer kara saplı bıçak,

Birbirlerine saplasınlr.

(...)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“– Sabansêêrsın, anılmış padişaa, - selâm vermiş Hoca, **kalpaanı** çıkarak hem erädän iileräk” (Baboglu, 2011: 14). “– *Sabahınız hayır olsun, ünlü padişah, diye selam vermiş Hoca, kalpağını çıkarıp yere eğilerek.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir avşam çok delikannı gelmiş Tudorkaya dünürä, hepsi çok para vermişlär, ama hepsindän çok vermiş bir yan **kalpaklı** aşırı küüylü çocuk. Tudorkayı bobası ona vermiş. Ertesi günü Yan **kalpaklı** gelmiş Tudorkayı almaa. Tudorka duymuş, ani bu çocuk boşuna diil, hep bir tarafına **kalpaanı** yan taşıyêr. Açan pinmiş faytona, aklına gelmiş, ani bu o haydut, ani kulaa kesik” (Baboglu, 2011: 94). “*Bir akşam birçok delikanlı Tudorka'yı istemeye gelmiş. Hepsi çok para vermişler ama bir yan kalpaklı, uzak köylü bir çocuk hepsinden daha çok vermiş. Babası, Tudorka'yı ona vermiş. Yan kalpaklı ertesi gün Tudorka'yı almaya gelmiş. Tudorka, bu adamın kalpağını hep bir tarafında taşımasının boşuna olmadığını anlamış. Faytona bindiğinde bu adamın o kulağı kesik haydut olduğu aklına gelmiş.*”

“Almış adamın kıvrıcık **kalpaanı**, meşinnerini, boy kojuunu, hem marakinalı güüslüünü da yıkamak. Sabunnayıp, sabunnayıp yıkarmış. Hiç durlamadaan adamının gelmesinâ yakın sermiş karı rubalarını. **Kalpaa** bir kazaa asmış, kojuu, meşinneri hem güüslüü da tokada artmış” (Baboglu, 2011: 105). “*Adamın kıvrıcık kalpağını, pantolonlarını, kolsuz yeleşini ve süslemeli deri ceketini yıkamak için almış. Sabunlayıp sabunlayıp yıkarmış. Kadın, adamın gelmesine yakın, hiç durulamadan elbiselerini sermiş. Kalpağı bir kazığa asmış. Yeleşini, pantolonları ve ceketini de kapağına asmış.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kalpakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kelcä-Külcenin büyük batüsü kapıp giymiş onun **kalpaanı** pinmiş eşää da koşarak yollanmış meydana. Ama Kelcä-Külcä dâ yalınayak ne kaçabilirsä gitmiş orayı” (Baboglu, 1991: 12). “*Kelce Külce’nin büyük ağabeyi onun kalpağını kapıp giymiş ve koşarak eşeğe binip meydana (doğru) yola çıkmış. Ama Kelce Külce de yalın ayak nereye kaçabilirse oraya kaçmış.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kalpakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Şu Çadırın Buzları

(...)

Kotän Dimuşa yalvarêr:

– Aman, bre Dimuş, brak beni,

Saadıç yapacam seni.

– Kotän gibi canabet,

Pantolonnarı amaanet.

Kotänın **kalpaa** burmalı,

Derä boyunda durmalı,

Arkalarına sopa urmalı...

(Baboglu, 2011: 152).

(...)

Koten, Dimuş’a yalvarıyor:

– Aman bre Dimuş bırak beni,

Sağdıç yapacağım seni.

– Koten gibi soytarı,

Pantolonları emanet.

Koten’in kalpağı burmalı,

Dere boyunda durmalı,

Sırtına sopa vurmali...

Oy dini, dini pak istär,
Oolcaazım yalpak istär,
Sırmalı kolan istär,
Burmali **kalpak** istär,
Boz şaldan bir don istär,
Al yanaklı kız istär.

(Baboglu, 2011: 202)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Pençeredän bak da gel,
Tıgaranı brak da gel.
Yavaş-yavaş bas da gel -
Taftalar oynamasın, Analar annamasın.
Suya gidän kızlara
Hep o çıkarı **kalpak**.

(Baboglu, 2011: 199)

Mavi dimi, boz **kalpak**,
Benim yarım pek yalpak.
Kırçma önü boyalı,
Yar direktä dayalı.
Kırçmaa gidän çocuklar
Başı belada baalı.

(Baboglu, 2011: 200)

Oy dini dini, namuslu ister
Oğulcağızım temiz yürekli ister,
Sırmalı kemer ister,
Burmali kalpak ister,
Boz şaldan bir pantolon ister,
Al yanaklı kız ister.

Pencereden bak da gel,
Sigaranı bırak da gel.
Yavaş yavaş bas (adım at) da gel,
Tahtalar oynamasın, analar anlamasın.
Suya giden kızlara,
O hep çıkarır kalpak.

Mavi pantolon, boz kalpak,
Benim yârim pek tatlı.
Meyhane önü boyalı,
Yar direğe dayalı.
Meyhaneye giden çocuklar,
Başı belaya bağlı.

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kalpakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Avram

(...)

Ozaman Avram bukasını aazından kaçırmış

Kalpaanı da başına koymuş da demiş:

Ay, İsaak, İsaak oolum,

Al öküzleri edek.

Bän gidecäm büyük daalara,

Ateş edecäm büyük daalara,

Biletçäm büyük buçakları.

(...) (Çebotar, 2020: 25)

(...)

İbrahim o an lokmasını ağzından düşürmüş

Kalpağını başına koymuş, demiş:

Ay, İshak, İshak oğlum,

Al öküzleri yedekleyelim.

Ben büyük ormanlara gideceğim,

Büyük ormanlara ateş edeceğim,

Büyük bıçakları bileyleteceğim.

(...)

Stuyeni

Stuyeni oolum, Stuyeni,

Karannık dama giräsin,

Kara atına pinäsin,

Ateş kamçıyı alasın,

Kara **kalpaanı** koyasın,

Altın köprüdän geçäsin.

(...) (Çebotar, 2020: 37)

Stuyan oğlum, Stuyan,

Karanlık dama giresin,

Kara atına binesin,

Ateşten kamçıyı alasın,

Kara kalpağını (başına) koyasın,

Altın köprüden geçesin.

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kalpakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk gitmiş kıra, çeketmiş sürmää, bir dä baksa, evrem gelir. Çocuk tez fidana piner. Evrem yaklaşêr fidana da deer: ‘İn aşaa, iyeyim seni.’ ‘Na i **kalpaamı**, bän çalayım bir türkü” (Çebotar, 2020: 63). “Çocuk tarlaya gidip sürmeye başlamış. Bir

de bakmış ki evrem gelir. Çocuk hemen ağaca çıkıyor. Evrem ağaca yaklaşıp, 'Aşağıya in, yiyeyim seni', diyor. 'Al kalpağımı ye, ben de bir türkü söyleyeyim.' ”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kalpakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Te yabancı taa da pek ulumuş. ‘Vay, năbayım, be-ey!’ - aalarmış dăducuk. O atmış yabancıya ilkin **kalpaanı** - yabancı paralayıvermiş onu. Sora, dădu soyunurken anterisini, orayı yaklaştırmış bir tilki” (Çebotar, 2019: 251). “Kurt daha da çok ulumuş. ‘Vay, ne yapayım be ah’, diye ağlıyormuş yaşlı adamcağız. O kurda ilk olarak *kalpağını* atmış, kurt onu paralayıvermiş. Sonra adam ceketini çıkarırken oraya bir tilki yaklaştırmış.”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kalpakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Askerä Aldılar

Aşaadan zaabit geldi -

Aşağıdan memur geldi.

Aklımı aldı:

Aklımı aldı,

Kalpaa başımdan kaptı -

Kalpağı başımdan aldı,

Şapkayı koydu.

Şapkayı koydu.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 19)

(...)

Al, Nasti, Bakırları

(...)

(...)

Şimdi Vani geçecek

Şimdi Vani geçecek.

Kara beygırlän.

Kara atla,

Kara beygırlän,

Kara atla,

Kırım **kalpaklan.**

Kırım kalpakla,

Kırım **kalpaklan,**

Kırım kalpakla,

Pembä boldurlan.

Pembe broşla,

Pembä boldurlan,

Maavi surtuklan.

Maavi surtuklan,

Kara bastonnan.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 27)

Pembe broşla,

Mavi ceketle,

Mavi ceketle,

Kara bastonla.

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Altın üzüü dakarım,

Gözellerä bakarım.

Gözäl bana bakınca,

Bän **kalpaamı** çıkarım.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 74)

Altın yüzüğü takarım,

Güzellere bakarım.

Güzel, bana bakınca,

Ben kalpağımı çıkarırım.

Ak dimi, kara **kalpak**

Yâr dilleri ne yalpak,

Yâr, sen beni almarsan,

I. Kabletsin kara toprak.

II. İsin seni kara toprak.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 84)²³⁶

Beyaz pantolon, kara kalpak,

Yâr dilleri ne tatlı,

Yâr sen beni almazsan,

I. Alsın (seni) kara toprak.

II. Yesin seni kara toprak.

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Piperçu beygirin sol kulaana girmiş, saa kulaandan çıkmış - kara eni rubaylan, kara çizmelärlän, kara astragan **kalpaklan**. Osaat beygirä atlamış da aydamaa çeketmiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 143). “*Piperçu atın sol kulağına girmiş; kara yeni elbiselerle kara çizmelerle ve kara astragan kalpakla sağ kulağından çıkmış. O an ata atlamış ve sürmeye başlamış.*”

²³⁶ Varyantı için bk. Koca, 2011: 41, 59.

“Gözünä diimiş bu ürük meşä. Açan bakmış kökündän tepesinädan, **kalpaa** başından düşmüş - okadar üüsekmiş o meşä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 156). “*Bu uzun meşe ağacı gözüne çarpmış. Köklerinden yukarıya kadar baktığında kalpağı başından düşmüş. O meşe o kadar uzunmuş.*”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği atasözlerinde yer alan kalpakla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çiğ deridän **kalpak** dikilmeer” (Çebotar ve Sırf, 2017: 228).²³⁷ “*Çiğ deriden kalpak dikilmez.*”

“İlerdän öläydi: boyara - **kalpaanı** kır, candara - karşı koyma, popaza - duva et; serbestlik oldu - hepsi yok oldu” (Çebotar ve Sırf, 2017: 244). “*Eskiden boyara kalpak çıkarılır, askere karşı koyulmaz, papaza dua edilirdi. Özgürlük sonrası hepsi yok oldu.*”

“Nerdä **kalpaanı** çıkarmış, orda evi da” (Çebotar ve Sırf, 2017: 261). “*Kalpağını nerede çıkarmışsa evi oradır.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan kalpakla ilgili örnekler şu şekildedir:

Ne İsteersin, Oolum İvançu?

(...)

– Ne istärsin, oolum İvançu?

Kıvırcık **kalpak** mı istersin?

– İstämäm, malü, istämäm,

Bän hastayım da kalkamam,

Hastayım da kalkamam.

(...) (Durbaylo, 2001: 96)

(...)

Oğlum İvançu, ne istersin?

Kıvırcık kalpak mı istersin?

İstemem anne, istemem,

Ben hastayım da kalkamam,

Hastayım da kalkamam.

(...)

²³⁷ Atasözünde “çiğ” yerine eş anlamlı olarak “yaş” kelimesinin kullanıldığı (bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 228) örneği tekrar olmaması için örnekler arasına alınmamıştır.

Maavi Don, Kara Kalpak

Maavi don, kara **kalpak**,
Benim yârim pek yalpak.
Pek yalpak da pek gözâl,
Bütün kaçarak gezâr.
(...) (Durbaylo, 2001: 120)

*Mavi pantolon, kara kalpak,
Benim yârim pek sevecen.
Pek sevecen de pek güzel,
Hep koşarak gezer.
(...)*

Aya Baktım

(...)
O da hep kırdâ da gezârdi.
Gezâ-gezâ nekadar da o gezârdi,
Hep da **kalpacıyna** gül dizâardı.
Nekadar da o gezârdi,
Hep da **kalpacıyna** gül dizârdi.
Dizâ-dizâ, geldi bizâ,
Kahırnıza da kalmasın, hep da sizâ
(Durbaylo, 2001: 125).

*O hep kırdâ gezerdi.
Geze geze ne kadar da o gezerdi,
Hep kalpağına gül dizerdi.
Ne kadar da o gezerdi.
Hep de kalpağına gül dizerdi.
Dize dize geldi bize.
Kahrınız da hep siz de kalmasın.*

Çadırı Da, Mali

(...)
Adamnarı topladılar,
Poezâ kitledilâr.
Poezâ gittilâr,
Rusiya haydadılar.
Torbalar sırtında,

(...)
*Adamları topladılar,
Trene kilitlediler.
Trene gittiler,
Rusya 'ya götürdüler.
Çantalar sırtında,*

Kalpaklar elindä.

Kalpaklar elindä

Rusiya haydadılar.

Rusiya haydadılar,

Şahtalara daattılar.

Şahtalara daattılar,

Kömür çıkarttılar.

(Durbaylo, 2001: 137)

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kalpak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Ambar altı yapraklı, mari,

Ben istemem **kalpaklı**, mari.

Ben istiyrim şapkalı, mari,

Ardı moor jiletkaı, mari.

(Koca, 2011: 18)

Al şer fıdan, şer fıdan,

Kimdir kızı şımardan?

Balbokadan bir olan,

Kalpaanı yan taşıyan.

(Koca, 2011: 39)

Telden kitka yapalım,

Kırım **kalpaa** takalım.

*Kalp*aklar elinde.

*Kalp*aklar elinde

Rusya 'ya götürdüler.

Rusya 'ya götürdüler,

Maden ocaklarına dağıttılar.

Maden ocaklarına dağıttılar,

Kömür çıkarttılar.

Ambar altı yapraklı, mari,

Ben istemem kalpaklı, mari.

Ben istiyorum şapkalı, mari,

Sırtı kahverengi yelekli, mari.

*Al şal fıstan, şal fıstan,*²³⁸

Kimdir (bu) kızı şımartan?

Balboka'dan bir oğlan,

Kalpağını yan takan.

Telden kitka yapalım,

Kırım kalpak takalım.

²³⁸ Mâninin diğer varyantlarında (bk. Koca, 2011: 39), mâninin ilk dizesi “al şal fıstan, şal fıstan” olarak geçmektedir. Bu sebeple anlamlı bir dize oluşması için diğer varyantlardaki şekil doğru baz alınarak bu dize “al şal fıstan, şal fıstan” olarak aktarılmıştır.

Ya ben, yâri gözledip,
Tokat yanına çıkayım.

*Ya ben yâri gözleyip
Kapı önüne çıkayım.*

(Koca, 2011: 59)

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kalpakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Eh Lambu

(...)

Perşembe günü kurşumnara atıldı,
Kurşumnar atıldı - Lambu uruldu,
Troyan çizisine de devrildi,
Kırım **kalpaa** toza bulandı,
Biyaz teni de kana bulandı.

(...)

*Perşembe günü kurşunlar atıldı,
Kurşunlar atıldı, Lambu vuruldu,
Troyan'ın çizisine devrildi.
Kırım kalpağı toza bulandı,
Beyaz teni de kana bulandı.*

(Koca, 2011: 119)²³⁹

Sofiya Koca'nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *kalpakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Erifin biri oturmuş güne karşı kufaykaylan em kırım **kalpaklan**. Dışarda sa güneş kızdırıy: kırk gradus sıcak” (Koca, 2011: 173). “*Adamın biri ceket ve kırım kalpakla güneşe karşı oturmuş. Dışarısı ise çok sıcak, 40 derece sıcaklık var.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kalpakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bu işitticään, o saatçık usulcuklan kalkıy, gidip alıy bir kalın kütük, uzunnuu insan boyunca; soyunup, giidiriy o kütää rubalarını, yattırıp döşää, örtiy, tepesine de giidiriy **kalpaanı**. Kendi de gidip yatıy samannıkta” (Koca, 2011: 200). “*Bu işitmesiyle birlikte o an usulca kalkıyor. Gidip uzunluğu insan boyunda bir kalın kütük alarak yontuyor. O kütüğe elbiselerini giydirip döşeğe yatırıyor ve tepesine de kalpağını giydiriyor. Kendi de gidip samanlıkta yatıyor.*”

²³⁹ Varyantı için bk. Kvilinkova, 2011: 408-409.

“‘E, o islää erden ba, makar ki aşırıdan. Ben beendim bu çocu. Çocuk boylu-postlu. Sırtında rubalar: par-par yanıy. Kalpak başında kırma, **kalpaa** da yan - bir kulaanın üstünde taşıyarmış” (Koca, 2011: 297). “‘E, o iyi yerden ama uzakta. Ben bu çocuğu beğendim.’ Çocuk boylu boslu, sırtında giysiler parıl parıl parlıyor. Başında kalpak kırma. Kalpağı da yan, bir kulağının üstünde taşıyormuş.”

“‘Te şimdi taman kışın islää tavşam tutmaa. Onnarın tüüleri yalabık, kıvrak em de iç silkinmiyle(r). Ben yaptıracam kendime em kardaşıma,’ - demiş Kolçi, - birär **kalpak**” (Koca, 2011: 364). “‘Şimdi kış, tavşan tutmak için iyi (vakit). Tavşanın tüyleri parlak, güzel hem de hiç dökülmüyor. Kolçi, ‘kendime ve kardeşime birer kalpak yaptıracağım’ demiş.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan kalpakla ilgili örnekler şu şekildedir:

Başımdaki **kalpamı**

Başımdaki kalpağı

Çekiptä aldılar.

Çekip de aldılar.

Basarabiyan çocuklarını

Besarabya’nın çocuklarını

Nekruta yazdılar.

Askere²⁴⁰ aldılar.

Örüyün, çocuklar, gidelim

Yürüyün çocuklar gidelim

Pek ayleşmelim.

Çok ağlaşmayalım.

(...) (Kvilinkova, 2011: 541)²⁴¹

(...)

Todur Zanet’in derlediği *mâni* metinlerinde yer alan kalpakla ilgili örnekler şu şekildedir:

Bir ok attım yamaca,

Bir ok attım yamaca,

Bir kuş urdum alaca.

Bir kuş vurdum alaca.

Bân yârimi tanırım:

Ben yârimi tanırım,

Gözâl **kalpacı** alaca.

Güzel alaca kalpağından.

(Zanet, 2017b: 413)

²⁴⁰ Rus. rekrut “acemi asker, er.”

²⁴¹ Varyantı için bk. Çimpoeş, Bankova ve Arnaut, 2016: 127.

İki kayak uz gider,

İçi dolu kız gider.

Kayın içi kıymıklı,

Ben istemem bıyıklı.

Ben isterim **kalpaklı**,

Ardı moor da mintanlı.

(Zanet, 2017b: 425-426)

İki kayak düz gider,

İçi kız dolu gider.

Kayığın içi kıymıklı,

Ben istemem bıyıklı.

Ben isterim kalpaklı,

Sırtı kahverengi yelekli.

Kapu önünde emiş -

Dalları ere diymiş.

Onbeş yaşında çocuun

Sıçan **kalpaanı** imiş.

(Zanet, 2017b: 429)

Kapı önünde yemiş,

Dalları yere değmiş.

On beş yaşındaki çocuğun

Kalpağını sıçan yemiş.

Değerlendirme

Tarih: Bilinen Gagauz erkek başlıkları arasında en eskilerinden biri olan kalpak, kış mevsiminde erkeklerin en sık tercih ettiği başlıktı. Gagauzların hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşması, neredeyse her ailede koyunların olması hayvanın kürkünden de faydalanılmasını sağlamıştır ve Gagauzlar koyun, kuzu kürkünden kalpaklar yapmışlardır.

Gagauzların kürk başlık kullandığına dair ilk bilgileri Çek tarihçi Konstantin Josef İrecek verir ve Bulgaristan'daki Gagauzların koyun kürkünden başlıklar taktığını belirtir (1899: 828). Ancak bu kürk başlıkların şekline ya da süslemesine dair bilgi vermez. Besarabya Gagauzlarının kullandığı kalpak ve türleriyle ilgili ilk bilgileri ise Moşkov (1902b: 45) vermiştir. Moşkov'un verdiği bilgilere göre, Gagauzlar 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyılın başlarında, "kışın kısa, yuvarlak, beyaz ve siyah renklerde, üstü düz, kuzu derisinden yapılan *kalpak* veya sivri üstlü *sivri kalpak* kullanırlardı. Ayrıca yaşlılar arasında nadir olarak kullanılan kürklü kulaklıkları olan

kulaklı kalpak/kulaklı şapka” (Moşkov, 1902b: 45) denilen başlıklar kullanırdı. Beyaz kalpak²⁴² genellikle çocuklar için yapılmaktaydı. Sivri kalpak aslında Moldovanların tercih ettiği bir kalpak çeşididir (K6, K10). Moldovanlar kuzu derisinden yapılan bu sivri kalpağa “kuşme” adını verirler ve kültürel etkileşimle “sivri kalpak” Gagauzlar tarafından nadir olarak kullanılsa da Gagauzların asıl olarak kullandığı kalpak yuvarlak, koni şeklinde olan kalpaktır. Gagauzların kültürel alışverişinin en yoğun olduğu Bulgar geleneksel giyiminde de yer alan kalpak şekil olarak Gagauzlardaki ve Anadolu’daki kalpağa daha yakındır. Bulgar kalpağı “koyun ve kuzu yününden yarım küre veya konik olarak dikilirdi” (Vakarelski, 1977: 197). Ancak Bulgarların kalpağı hafif sağa ya da sola yatık şekilde takmaları, kullanımda şekilde bir farklılık yaratmaktadır.

Gagauzların kullandığı konik kalpak çeşidi Türkiye’deki ile benzerdir. Ancak nadir de olsa Gagauzlar tarafından kulaklı kalpak da kullanılmıştır. Kalpağın günümüzdeki kullanımı eskiye göre daha kısıtlı olsa da kullanımı devam etmektedir. Kalpağın kullanım sahasının daralması kalpak ustalarının da azalmasına yol açmıştır. Kalpak ustalarından biri Çadır-Lunga’daki Georgiy Mihaylov’dur. Özellikle SSCB’nin bölgede hâkim olduğu yıllarda farklı tür başlıklar da kullanılmaya başlanmıştır. Fabrika işi şapkaların çıkması hem kalpak kullanımının hem de kalpak ustalarının azalmasına yol açmıştır.

Materyal: Gagauz kalpakları *astragan kalpak* ve *kırım kalpak* olarak ikiye ayrılmaktadır. Ancak bu ayrım kalpağın şekli sebebiyle değildir. “*Kırım kalpak* ve *astragan kalpak* aynı şekilde dikilirdi. Ancak fark kürk şapkaların dikildiği koyunun cinsidir” (Bulgar, 2018a: 132). Astragan kalpak, karakul kuzusunun kıvrımlı, kıvrıcık kürkünden yapılmaktadır; bu sebeple *kıvrıcık kalpak* olarak da adlandırılır. Adını Astrahan şehrinden alan astraganın kıvrımlı postunun değerli olması kendi adıyla adlandırılmasını sağlamıştır. “Astragan ırkı koyunlar 19. yüzyılda Besarabya’ya getirilmiştir” (Maruneviç, 2018: 58). Ancak, Bulgarların da astragan kürkünden kalpak yaptığı (bk. Mihailova, 1983: 285) düşünülürse Gagauzların Kuzeydoğu Bulgaristan’da yaşadıkları dönemde de astragan kürkünü kullandığı düşünülebilir.

Yapı: Kalpakların yapımı *kalpakçılık* adında iş kolunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kalpakların yapım aşamasında *kalpakçılar* çalıştığı gibi, *kürkçüler* de çalışmıştır.

²⁴² 20. yüzyılın başlarına ait beyaz kalpaklı çocukların fotoğrafı “Ekler” bölümünde verilecektir.

Örnek metinlerde de kalpağın yaptırıldığı görülür. Kürk şapka yapımında kürkü kullanılan “kuzular 3-7 günlükken kesilir, köylüler ya da yerel kürkçüler tarafından tabaklanıp temizlenir daha sonra ustalar tarafından ağaçtan yapılmış kalıba oturtulup şekil verilerek kenevir ipliğiyle elle dikilirdi” (Berg, 1918: 208; Maruneviç, 2018: 58). Astragan aslında koyunun karnındaki kuzunun tüylerinden yapıldığı bilinir. Ancak, Gagauzlardaki yapımı bu noktada farklılık gösterir. Kalpağın kullanım alanında alternatif şapka türlerinin çıkmasıyla kullanım sıklığı azalmıştır. Bununla paralel doğrultuda günümüzde kalpak ustası bulmak ise zordur.

Desen: Kalpaklarda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Ancak özel günlerde, yortularda kalpağın süslendiği, çiçek takıldığı görülür. Örneğin, Kolada yortusunda gruplara ayrılarak gezen genç erkekler, sevdiği kızın evinin önüne geldiğinde; kız, erkeğin kalpağına kâğıttan, kumaştan ya da telden yapılan kolada çiçeği, kitka takardı. “Kolada yortusunda eğer kız, erkekten hoşlandıysa da kalpağına çiçek takardı. Bu, onu beğendiğinin göstergesiydi” (K4). Bunun haricinde Kolada gezmesi sırasında gençlerin uğradıkları evlerden kişiler de kalpaklara kitka takardı. Kolada kalpağının fotoğrafına “Ekler” bölümünde yer verilecektir. Özel günlerde kalpağın süslenmesi âdeti Moldovanlarda da görülmektedir (Zelençuk, 1985: 103-105).

Örnek Metinlerde İşlev: Geleneksel erkek başlıklarından olan kalpağın, Gagauz erkeğinin günlük yaşamda kullandığı unsurlardan biri olduğu örnek metinlerde de görülür. Toplumlarda saygının bir biçimi olarak, büyük veya saygın bir kişiyle görüşmeden önce kalpağın çıkarılması durumu örnek metinlere de yansımıştır. Metinde, padişahla karşılaştığında kalpağını çıkarmayana kızıldığı görülür. Metinlerde kalpak çeşitleri *kırım kalpak*, *astragan kalpak/kıvırcık kalpak* olarak özel olarak ifade edilir ve astragan kalpağın diğer kalpak türüne göre güzellik, statü gibi yönlerden öne çıktığı söylenebilir. Metinlerdeki işlevler dikkate alındığında, sıcak havada kalpağın yelpaze gibi kullanıldığı veya saygı ifadesinin dışında güzel bir kız görüldüğünde onu selamlamak için baştan çıkarıldığı da görülmektedir. Yola çıkan kişinin başına kalpağını giymesi de, yolculuk göstergesi olduğunu düşündürmektedir. Örnekler arasında genç kızın kalpaklı değil, şapkalı birini tercih ettiğini söylemesi de eski, geleneksel olanı gösterdiğinden dolayı veya moda etkisiyle tercih edilmediğini işaret etmektedir. Atasözünde, kalpak nerede ise, evinin de orada olduğunun söylenmesi, aidiyet işlevini de göstermektedir.

Anadolu'daki millî mücadele döneminde sosyal kimliğe bürünen kalpak, farklı tarihî serüvenlerden geçen Gagauzlar arasında askerî manaya kavuşmamıştır. Rusların savaşlar sırasında Gagauzları da askere aldığı temaların işlendiği türkülerde, örneğin, “başımdaki kalpağımı çekip de aldılar... Kalpağı başımdan kaptı, şapkayı koydu...” türkü sözlerinde kalpağın sivil yaşamın bir parçası olduğu ortaya çıkar.

3.1.2.1.2. Paraliya

Keçeden yapılan, genellikle koyu renklerde, kenarları olan yuvarlak şapka. Fötr şapka. Şehir hayatına dair unsurlardan biridir. Geleneksel giyim unsurlarından olan kalpağın ardından en sık kullanılan başlık türleri arasındadır. Gagauz erkekleri tarafından bahar ve yaz aylarında tercih edilmekteydi.

Örnek Metinlerde “Paraliya”:

Valentin Moşkov'un derlediği *bilmecelerde* yer alan *paraliyayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yeski lelek yuvası. - **Papaliya**” (Moşkov, 1904a: 272).

“Eski leylek yuvası. - *Paraliya, yuvarlak kenarlı şapka*”

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *paraliyayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

İliya Oolum

(...)

- Mali, ba mamu, çıksana dışarı,

Koyunnarı bakasın,

Açsana portayı

Koyunnarı akıştırasın.

Mali, ba mamu, versene **paraliyamı**.

Vermemem, oolum İliya, boban darılı bana. *Oğlum İliya vermem, baban bana darılır*

– Mali, ba mamu, baksana tokada,

Çırtmam saplı kaldı.

(...)

- *Anne, a anne, çıksana dışarı,*

Koyunlara bakasın,

Açsana kapıyı,

Koyunları salasın.

Anne, a anne, şapkamı versene.

– *Anne, a anne, kapıya baksana,*

Çırtmam saplı kaldı.

(...) (Tanasoglu, 1959: 41)²⁴³

(...)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *paraliyayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Yoksaydı, yok olsun’, - demiş dādu kendi-kendinā da alatlamış yoluna. Çıkmış çocuk dermendān da siiredirmiş, nicā dādu topallayarak ayırılarmış ondan. Baksa: dermen, sansın er içinā batıp, kaybelmiş. Kalmış bu da kurulu, yırtık **paraliya** elindā” (Çebotar, 2019: 237). “‘Yok ise yok olsun’, *demiş yaşlı adam ve kendi yoluna devam etmiş. Çocuk değirmenden çıkmış ve yaşlı adamın topallayarak oradan uzaklaşmasını seyredirmiş. Bakmış ki değirmen sanki yer içine batıp kaybolmuş. Bu da elinde yırtık şapkasıyla şaşkınlıktan dona kalmış.*”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *hikāye* metinlerinde yer alan *paraliyayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açan Kösā duymuş, ani öküz butürlü dā satılmayacak, fiydırıp **paraliyasını** başından, soyuvermiş öküzün derisini. Ama şansora panayır daalışmış, kimsey dā ona yaklaşmamış. Aldandı gibi pek, Kösā kaptırmış öküzün derisinā bir tepmā, brakıp lokmayı da panayırda, büyük üfkāylān tıymış evā.” (Çebotar, 2019: 261). “Köse, öküzün böyle satılamayacağını anlayınca, şapkasını başından atıp öküzün derisini soymuş. Ama artık pazar yeri dağılmış, kimse de yanına gelmemiş. Köse aldandığı gibi, öküzün derisine bir tekme atmış ve öküzün etlerini pazar yerinde bırakmış. Büyük öfkeyle eve koşarak eve gitmiş.”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *paraliyayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yazmış ta dayamış o taşı çeşmenin setine, karşıya. Kendisi de yan gelmiş çeşme yanındaki bir salkım aacın altına kaba otların üstüne. **Paraliyasını** da yan koymuş yarım suratına - güneş bozmasın raadını - da uyumuş” (Koca, 2011: 197). “Yazmış ve o taşı çeşmenin setine dayamış. Kendisi de çeşmenin yanındaki bir salkım ağacının altına, yumuşak otların üstüne uzanmış. Şapkasıyla da güneş rahatını bozmasın diye yüzünün (güneş vuran) tarafını kapatmış ve uyumuş.”

Değerlendirme

²⁴³ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır (bk. Hünerli, 2011: 211).

Tarih: Gagauzların 18. yüzyıl başlarında Besarabya'ya göçünden sonra Moldovan kültürüyle de ilişki kurulmuştur. Bunun sonucunda, paraliyanın Moldovanlardan Gagauz diline ve kültürüne girdiği düşünülebilir. Moşkov, Gagauzların yaz aylarında paraliya taktığını söyler (1902b: 45). 19. yüzyıl sonlarında Bulgaristan'daki Gagauzlar hakkında bilgiler veren Çek tarihçi Konstantin Josef İrecek ve 20. ilk çeyreğinde Bulgaristan'daki Gagauzlar hakkında bilgiler veren Atanas Manov, Gagauzların paraliya kullanımına dair bilgi vermemektedir. “Paraliya kelimesi Rumence *pălărie* “şapka” kelimesinin “l-r” uzak metatezi sonucu *paraliya* şeklinde Rumenceden ödünç alınmıştır” (Karanfil, 2009: 82-83; Kopuşçu, 2014b: 23). Paraliya bugünkü Gagauz Türkçesinde her türlü şapkayı ifade etmek için kullanılır. *Saman paraliya* “hasır şapka”, *çoban paraliyası* ve *tsilindir paraliya* “silindir şapka” genel kullanıma örnek olarak verilebilir. 20. yüzyıl başlarında geleneksel Moldova erkek giyiminde de paraliya kullanımı görülür (bk. Zelençuk, 1985: 103-105).

Paraliya, 20. yüzyılın başlarında Gagauz geleneksel giyimi içerisinde kentsel unsurlardan biriyken 1980’li yıllarda modern şapkalarla mücadele eder konuma gelmişti. 1970-80’li yıllarda farklı şapka çeşitleri kullanılmaya başlanmıştır. “1980’li yıllarda Gagauz erkeklerin %60,7’si tarafından kullanılmaktaydı” (Kuroglo ve Maruneviç, 1983: 73). Farklı kullanımlarda moda anlayışının değişmesinin yanında Sovyetlerin de etkisi olmuştur. 1980’li yıllara gelindiğinde ise daha çok yaşlıların tercih ettiği şapka türü olmuştur. Günümüzde gençler tarafından kullanımı yok olmak üzeredir ki yaşlılar arasında dahi kullanımı nadirdir.

Materyal: Paraliyalar keçeden yapılmaktaydı.

Yapı: Paraliya fötr şapkayla benzer yapıya sahiptir.

Desen: Paraliyalarda süsleme bulunmazdı. Ancak, horuya gidilirken ya da özel günlerde paraliyaya gül ya da başka bir çiçek takıldığı görülür.

Örnek Metinlerde İşlev: Yaz aylarında kullanılan paraliyanın, örnek metinlerde günlük erkek giyiminin bir parçası olduğu görülür. Paraliya şekli sebebiyle de bilmecelelere konu olmuştur.

3.1.2.1.3. Fes

Fes. Gagauz kültürüne Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti döneminde giren unsurlardan biridir.

Örnek Metinlerde “Fes”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *fesle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir kaç gündän sora Koli gideer, da alayor haşçaları. Sora yollayorlar selam Stuyan-çorbaciya, getirsin annara oniki kesä haşça hem oniki gölmek, oniki **fes**, oniki çift çorap, oniki-da peşkir, ‘getiresin o rubaları bir kışlaya, da verecees çocüü’” (Moşkov, 1904a: 174-175). “*Birkaç günden sonra Koli gidiyor ve akçeleri alıyor. Sonra da ev sahibi Stuyan’a selam yolluyorlar; onlara ok iki kese akçe, on iki gömlek, on iki fes, on iki çift çorap ve on iki de peşkir getirsin. ‘Getiresin o elbiseleri bir ağıla, (o zaman) çocuğu vereceğiz. ’*”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fesle* ilgili örnekler şu şekildedir:

1877 Savaşı Sırasında

(...)

Kara daa başında letif (?) sesi var,

Varın, bakın, çantasında nesi var?

Bir çift poteninnän vina **fesi** var

Buna Karsın yolu deerlar:

Gidän gelmedi, yıkılasınıs

Hey kara daalar, asker kalmadı”.

Şu Rusun zakonu zor-dur,

Korkarım yölürüm.

(...) (Moşkov, 1904a: 299)

(...)

Kara dağ başında bir redif²⁴⁴ sesi var,

Varın bakın çantasında nesi var?

Bir çift potiniyle bir de fesi var.

Buna Kars’ın yolu derler.

Giden gelmedi, yıkılasınız,

Hey kara dağlar, asker kalmadı!

Şu Rus’un kanunu zordur,

Korkarım ölürüm.

(...)

Cüma gecesindän dal **fesli** aman, aman.

Cuma gecesinden dalfesli, aman aman,

²⁴⁴ Türkiye sahasındaki *Yemen Türküsü*’ne benzer bölümlere sahip olan türküde aynı bölümde “redif” olarak geçmektedir. Hem bağlama hem fonetiğe de uyması sebebiyle “redif” olarak aktarılmıştır. Yemen Türküsü’nün bir varyantı ise Włodzimierz Zajackowski’nin derlediği türkü metinleri arasında görülür bk. Zajackowski, 1965: 78.

Tuttular bizi ah şu zezzem suyunnan, *Tuttular bizi ah şu zezzem suyuyla,*
Yuurdular bizi ah şu zezzem suyunnan. *Yoğurdular bizi ah şu zezzem suyuyla.*
Şu Ruşuk Kalesi taştır, yıkılmas. *Şu Ruşuk Kalesi taştır, yıkılmaz.*
Yüsek tir, yüsek, kurşun atılmas. *Yüksektir yüksek, kurşun atılmaz.*
Hosmannada asker çok tur, başa çıkılmas. *Osmanlıda da asker çoktur başa çıkılmaz*
(...) (Moşkov, 1904a: 300)

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan fesle ilgili örnekler şu şekildedir:

Ogla, Ogla

(...) (...) *(...)*
Kırmızı **fesili** al başına, *Kırmızı fesi tak başına,*
Bey Ogla, Ogla canım, işitsänä sän, *Bey oğla, canım oğla işitsene,*
Gelsänä bana, gel yanıma *Gelsene bana, gelsene yanıma.*
(...) (Tanasoglu, 1959: 70) (...) *(...)*

Başım Arêr²⁴⁵

Başım arêr, başım arêr, *Başım ağrıyor, başım ağrıyor,*
Ya bän pazara varayım, *Ya ben pazara gideyim,*
Al **fes** başıma alayım. *Başıma kırmızı fes alayım.*
(...) (Tanasoglu, 1959: 82) (...) *(...)*

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği atasözlerinde yer alan fesle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Onun başına **fesi** karı koyar” (Zajaczkowski, 1965: 33). “Onun başına fesi kadın koyar.”

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan fesle ilgili örnekler şu şekildedir:

²⁴⁵ Türkünün varyantları için bk. Çebotar, 2020: 16; Zanet, 2017b: 20-21.

Baba beni armutlukta tuttular
Kollarımı geri baaladılar
Aldılar beni götürdüler
Bir dayin başına
Koydular beni nişan taşına
Geldi kurşum aldı benim **fesimi**
Çok yerlerden eşittiler sesimi
Kara kaşım kara gözüm kan dolu
Çok yazık oldu.

(Zajaczkowski, 1965: 68-69)

Varın bakın bacam tüter mi
Yansın su kara dayler
Bir kuş baara çaara geldi aldı **fesimi**
Baardım çaardım kimse işitmedi sesimi
Şiden kızlar tutsunnar benim yasımı
Yansın dayler yansın ateşlere.

(Zajaczkowski, 1965: 90)

Sevastapolun Altında Bir Eşil Çadır

(...)

Ay, voluntirlär gezerlär
İkişär-üçär.
Feslerin püskülläri
Havada uçar.
Ay, voluntirlär, voluntirlär.

*Baba beni armutlukta tuttular,
Kollarımı arkaya doğru bağladılar,
Aldılar beni götürdüler.
Bir dağın başına,
Koydular beni hedef tahtasına.
Kurşun geldi aldı benim fesimi,
Çok yerlerden işittiler sesimi.
Kara kaşım, kara gözüm kanla doldu,
Çok yazık oldu.*

*Varın bakın bacam tüter mi?
Yansın bu kara ormanlar,
Bir kuş bağıra çağıra geldi aldı fesimi,
Bağırdım çağırdım kimse işitmedi sesimi.
Şimdi(?) kızlar tutsunlar benim yasımı.
Yansın ormanlar, yansın ateşlerle.*

(...)

*Ay askerler gezerler,
İkişer üçer.
Feslerin püskülleri,
Havada uçar.
Ay askerler askerler.*

Dizâdan kan gezâr.

Dize kadar kanda gezer.

(Durbaylo, 1991: 128)

Todur Zanet'in derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *fesle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Edi bakla, bir nuhut -

Yedi tane bakla, bir tane nohut,

Kız istemâz arnaut.

Kız istemez Arnavut.

Arnaudun nesi var?

Arnavut'un nesi var?

Bir püsküllü **fesi** var.

Bir püsküllü fesi var.

(Zanet, 2017b: 418)

Değerlendirme

Tarih: Osmanlı Devleti'nin karakteristik sembollerinden fes, Osmanlı'nın hâkimiyeti altındaki topraklarda özellikle erkeklerin günlük yaşamda kullandığı başlıklardan olmuştur. Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyeti döneminde kültür de doğal olarak bu coğrafyaya taşınmış ve yansımıştır. Asırlar boyunca Bulgaristan'ın Kuzeydoğusunda yaşayan Gagauzların da bu kültürel ortamdan etkilenmesi doğaldır. Osmanlı'nın kültürel etkisiyle Bulgar giyim-kuşam kültüründe de bir dönem fes kullanımı görülür ve “19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kırmızı bir Türk fesi giyilirdi” (Naslednikova, 1969: 96). Ancak özellikle Besarabya'daki Gagauzların fes kullandığına dair bilgi bulmak güçtür. Besarabya Gagauzlarının sadece sözlü kültür ürünlerinde bulunan fes hatıralarda dahi yaşamamıştır. 19. yüzyılın sonlarında Gagauz köylerini gezen Valentin Moşkov, Gagauzların daha önce fesi kullandıklarına dair bir şey duymadığını, Besarabya'daki Gagauzların böyle bir şey hatırlamadığını söyler (bk. Moşkov, 1902b: 45). Gerek 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarındaki Gagauz fotoğraflarında gerek saha çalışması esnasında Gagauz Yeri'ndeki etnografya müzelerinde fese dair bir iz rastlanmamıştır.

Bulgaristan'daki Gagauzların fes kullanımına dair bilgi ise Çek tarihçi Konstantin Josef İreçek, Ernst Max Hoppe ve Atanas Manov'da görülür (bk. İreçek, 1899: 828; Hoppe, 1934: 138; Manov, 2001: 32). İreçek, Gagauzların kırmızı fes giydiklerini; Hoppe, Gagauzların *fez* (fes) giydiklerini sade fes dışında, fesi ipek kumaşla sardıklarını ve Manov da Gagauz erkeklerin fes giydiklerini söyler. Ancak daha önce

de belirtildiği gibi 19. yüzyılın başlarında Bulgaristan'ın Kuzeydoğusundan Besarabya'ya göç eden Gagauzlarda fes kullanımı görülmez. Fakat kültürel alışveriş yoluyla sözlü kültür ürünlerinde yaşamaya devam etmiştir. Örnek metinlere de bakıldığında fesin yer aldığı metinler için Türkiye sahasındaki türkülerin benzeri veya varyantı; Balkanlardaki Türk hâkimiyeti sırasında kültürel etkileşim sırasında Balkanlardaki diğer Türk halklarından Gagauz kültürüne geçen türküler olduğu söylenebilir. Örneğin, “1877 Savaşı Sırasında” adlı türkünün bazı bölümleri Türkiye sahasındaki “Yemen Türküsü”yle benzer bölümlere sahiptir.

Gagauzların fes kullanımı Bulgaristan'ın Kuzeydoğusunda yaşadıkları dönemlerde bölgedeki diğer Türk halklarının etkisiyle olmuş ancak özellikle Besarabya Gagauzlarında aslı bir giyim-kuşam unsuru olmamıştır.

Osmanlı kültüründe fes çuhadan yapılmış ve genellikle kırmızı renktedir. İrecek de Gagauzların kırmızı fes kullandığı söylese de Besarabya'daki Gagauzların fes takmaması, Bulgaristan'daki Gagauzların fes kullanımına dair bilgi olsa dahi günümüze ulaşan bir materyal olmaması, sadece Manov'un eserinde illüstrasyon bir fotoğrafta²⁴⁶ erkeklerin başında görülmesi sebebiyle Gagauzların fesi kullandığı döneme dair bilimsel yorum ve değerlendirme yaptırmayı güçleştirmektedir. Bu sebeple, “Materyal, Yapı” gibi başlıklar altında incelemek, yorum yapmak tamamen varsayım üzerine olacağından dolayı, fes bu başlıklar altında incelenmemiştir.

Desen: İrecek'in verdiği bilgilere göre Bulgaristan Gagauzlarının fesi kırmızı renkteydi. Hatto ve Manov'un verdiği bilgilere göre Bulgaristan Gagauzları fesi sade ya da fesin etrafına ipek bir kumaş sararak takmaktaydı.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde fesin günlük erkek giyiminin bir parçası olarak yansması dışında Osmanlı için karakteristik olması dolayısıyla Osmanlı askerini sembolize eden unsur işleviyle yer alır. Örneğin, “Sevastapolun Altında Bir Eşil Çadır” adlı türküde olduğu gibi askerin fes ve püskülünden bahsedilmesi Osmanlı askerlerini sembolize etmektedir.

²⁴⁶ Fotoğraf “Ekler” bölümünde verilecektir.

3.1.2.2. Üst Giyimi

3.1.2.2.1. Anteri

Geleneksel Gagauz erkek giyiminin bir parçası olan uzun kollu, pamuklu astarlı, yün kumaştan dikilen, işlemeli, koyu renklere sahip dik yakalı cekettir. Anteri, Balkan geleneksel giyiminin ortak ve karakteristik unsurlarından biridir. Geleneksel Bulgar erkek giyim kültüründen görülür.

Örnek Metinlerde “Anteri”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *anteri*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dädu deer çocaa: ‘sööleem sana bir masal’. Sööleer ona masal. Masalı bittirdiktän sora, demiş Yuvañcuya: ‘yödä masalımı’. Yuvañcu-da demiş: ‘vereyim sana **anterimi**’. Dädu-da demiş: ‘diil laazım, ya çingil üç kerä’. Yuvañcu çingileer üç kerä, oluyor bir altın tüülüü guguş. Da deer ona: ‘gidäsin, büttün dünneyi dolaşasın, da sabaadan genä geläsin burayı’ (Moşkov, 1904a: 8). “*Yaşlı adam çocuğa, ‘Anlatayım sana bir masal’ diyor. Ona bir masal anlatıyor. Masalı bitirdikten sonra Yuvañcuya, ‘Masalımı (karşılığını) öde’ demiş. Yuvañcu da, ‘Vereyim sana ceketimi’ demiş. Yaşlı adam da, ‘Bana (ceket) lazım değil, yerde üç kere takla at demiş. Yuvañcu (yerde) üç kere takla atıyor ve bir altın tüylü kuş oluyor. Yaşlı adam, Yuvañcu’ya, ‘Gidesin, sabaha kadar bütün dünyayı dolaşasın da yine buraya gelesin’ diyor.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *anteri*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Diman yevä yetiştı, gitti Todi yi dolaşmaa. *Diman eve vardı, Todi’yi ziyarete gitti.*

Todinin mamusu aalardı, hem dardı: *Todi’nin annesi ağlıyordu ve derdi:*

Kalk, Todi, kalk! *Kalk Todi, kalk!*

Çufa **anterini** giidirdik, *Yün ceketini giydirdik,*

Kara kalpaanı giidirdik, *Kara kalpağını giydirdik,*

Garus kitkalarını başına koyduk. *Yün iplikten kitkalarını başına koyduk.*

Kalk, Todi, kalk! *Kalk Todi, kalk!*

(...) (Moşkov, 1904a: 314)²⁴⁷

Valentin Moşkov'un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *anteri*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Anterisi tel olsun.

Ceketi tel olsun,

Yelleri gül gül olsun.

Elleri gül gül olsun.

Beni yârdân ayıran

Beni yârdan ayıranın

Senselëycä kül olsun.

Sülalesi kül olsun.

(Moşkov, 1904a: 328)

Anterisi teldän, teldän.

Ceketi telden,

Yâr beni brayan gidän.

Yâr beni bırakıp giden.

Yâr, yevel zaman sän diildin.

Yâr, sen önceden böyle değildin,

Vardır seni yüredän.

Vardır sana (bunları) öğreten.

(Moşkov, 1904a: 328)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *anteri*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Benim **anterim** de küllü!” - demiş Kelcä-Külcä da çıkarıp silkmiş anterisini - dolay küldän dolmuş. Kız ansırmış da enidän gülmüş bütün ürektän...” (Baboglu, 1991: 9).

“*Kelce Külce, ‘Benim ceketim de küllü’ demiş ve ceketini çıkarıp silkmiş; etraf külle dolmuş. Kız aksırmış ve yeniden tüm içtenliğiyle gülmeye başlamış...*”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *atasözlerinde* yer alan *anteri*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yırtık **anterinin** altında da girgin erif belli” (Çebotar ve Sırf, 2017: 287). “*Gözü pek adam yırtık ceketin altından da belli olur.*”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *anteri*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

²⁴⁷ Türküye, “Aalamak Türküsü” adıyla Dionis Tanasoglu'nun; “1877 Savaşında” ve “Aalamak Türküsü” adıyla Mihail Guboglo'nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Tanasoglu, 1959: 62; Hünerli, 2020: 88; Hünerli, 2020: 189; Hünerli, 2020: 238-239.

“Te yabancı taa da pek ulumuş. ‘Vay, năbayım, be-ey!’ - aalarmış dăducuk. O atmış yabancıya ilkin kalpaanı - yabancı paralayıvermiş onu. Sora, dădu soyunurkan **anterisini**, orayı yaklaştırmış bir tilki” (Çebotar, 2019: 251). “İşte kurt daha çok uluma başlamış. ‘Vay, ne yapayım be hey!’ diye ağlarmış yaşlı adamcağız. O, kurda ilk olarak kalpağını atmış; kurt onu paralayıvermiş. Sonra da adamcağız ceketini çıkarırken bir tilki oraya yaklaştırmış.”

Lübov Çimpoeş’in derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *anteri*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Ah, Vademir, Vademir

Ah, Vademir, Vademir,

Neçon, neçon

Anterin yok?

Onun için

Anter sana

Băn alıyım,

Düümelernă

Băn olıyım.

(...) (Çimpoeş, Bankova ve Arnaut, 2016: 127)

Ah Vademir, Vademir,

Niçin, niçin

Ceketin yok?

Onun için

Ceketi sana

Ben alayım,

Düğmeleri de

Ben olayım

(...)

Değerlendirme

Tarih: Eski dönem aile fotoğraflarına bakıldığında, genellikle orta yaş ve yaşlıların tercih ettiği, geleneksel Gagauz erkek giyiminin parçası olan anteri, Kuzeydoğu Bulgaristan’dan Besarabya’ya taşınan erkek üst giyim-kuşam unsurlarındandır. Moşkov da Gagauz erkeklerinin *antire* denilen dik yakalı ceket giydiğini ve gençlerin yaşlılara oranla bu giysiyi daha az tercih ettiğini söyler (1902b: 43). Anteri, Moldovan ve Bulgar erkek geleneksel giyim kültürüyle benzerlikler taşımaktadır. *Anteri* kelimesi Türkiye Türkçesindeki Arapça kökenli *entari* kelimesinden Bulgarcanın söz varlığına girmiştir ve Bulgarcadaki şekli *anteriya* olmuştur. Gagauz dili ve kültüründe ise anteri olarak adlandırılır. Gagauz giyim kültüründeki anteri, geleneksel Bulgar erkek giyimindeki koyu renkli, yakasız veya dik yakalı, uzun

kollu, yün kumaştan dikilen *anteriya*, *aba* olarak adlandırılan cekete benzemektedir (bk. Vakarelski, 1977: 202). Zaşçuk, 19. yüzyılın ortalarında Besarabya'daki Bulgar erkeklerin koyu mavi kumaştan yapılmış, kol kısımları yarık bir ceket giydiklerini söyler (1862a: 505) ve ceketin adını vermese de bunun diğerkaynaklardan alınan bilgilerle de desteklendiğinde, *anteri/anteriya* olduğu açıktır. Iov Titorov, Besarabya'daki Bulgar erkeklerinin lacivert kumaştan *anterii* giydiğini ve bunun Bulgarların kendi kıyafeti olduğunu söyler (1903: 249-250). Lev Semyonoviç Berg, 20. yüzyılın başlarında Besarabya'daki Bulgar erkeklerinin yeleşin üzerine *enteriya* isimli uzun kollu ceket giydiklerini belirtir (1918: 126). 19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarında Berdyansk bölgesindeki Bulgar yerleşimcilerden erkekler *antiriya* adlı ceket giymekteydi (bk. Derjavin, 1914: 84). Ancak, Derjavin bu ceketin yapısı ve süslemesine dair bilgi vermemiştir. Araştırmacılar tarafından farklı fonetik şekillerle değinilen *anteri*, Balkan bölgesinin de ortak kültürüne dair giyim-kuşam unsurlarından biri olmuştur.

“Anteri, 20. yüzyılın 60'lı yıllarına kadar Gagauz köylerinde millî giyimin bir unsuru olarak kullanılmıştır” (Maruneviç, 2018: 180). Daha çok yaşlıların tercih ettiğı *anteri*, yaşlıların geleneksel giyime bağlılığını ve korumacılığını göstermektedir. Geleneksel giyimin bir parçası olan *anteri*, günümüzde özellikle kentli kesimde kullanılmamaktadır; kırsalda da kullanımı nadirdir.

Materyal: Anteri yün kumaştan, pamuklu kumaştan astarlı olarak dikilmektedir, üzerindeki işlemler ise ipek ipliğinden yapılmaktadır.

Yapı: Yün kumaştan dikilen anterinin dikiş izleri belirgindir ve ipek iplikle çeşitli desenler işlenmiştir. Anterinin düğme-ilikleme noktaları gövdenin sol tarafına daha yakındır, klasik ortadan iliklenen giysi türlerinden farklıdır. Bu sebeple daha geniş bir yapıya sahiptir.

Desen: Siyah ya da lacivert gibi koyu tonlarda dikilen anterinin boyun bölgesinin çevresinden başlayıp gövde kısmını kalın bir çizgi gibi yaran ipek iplikle dikilmiş çeşitli desenlere sahip süslemeler bulunur. Gagauz anterisi Bulgar anterisine göre daha sade süslemelere sahiptir.

Örnek Metinlerde İşlev: Anterinin gündelik erkek giyiminin parçası olması durumu örnek metinlere de yansımıştır; metinlerde anterinin günlük yaşamda, ormana giderken vb. hâllerde kullanıldığı görülür. Ayrıca, ölen kişinin arkasından bir

anneninin yakarışının yer aldığı türküde, “kara kalpak ve anteri”ni giydirdik kalk demesi, hem erkek giyiminin temel unsurları olarak kalpak ve anterinin yerini hem de Gagauzların eski cenaze âdetlerine dair uygulamalara dair bilgileri yansıtır. Günümüzde artık unutulmuş ya da kaybolmuş olsa da eskiden, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında gerek Besarabya Gagauzlarında gerek ise Bulgaristan Gagauzlarında ölüyü yıkadıktan sonra giydirme âdeti vardı.²⁴⁸ Besarabya Gagauzlarında ölü yıkandıktan sonra yeni giysiler giydirilmekteydi. “Kıyafetin, genellikle, ölenin hayattayken bayramlarda giymeyi sevdiği kıyafet tarzında olmasına dikkat edilir[di]” (İusiumbeli, 2017: 225). “Ölen bir erkeğe çorap, deri ayakkabı giydirilip kalpak takılır; eğer evlenmemiş ise kalpağına kitkalar da takılırdı. Ölen kadının ise giydirildikten sonra saçları genellikle iki örgü şeklinde örülüp omuzlarına atılırdı” (Moşkov, 1902a: 4-5; Kuroglo, 1980: 99). Bulgaristan Gagauzlarında ise “ölenin başına beyaz bir kumaş sararlar, bunun yarısını sırta bırakırlar. Temiz beyaz bir gömlek, yeni çorap, yeni ayakkabı, yeni giysi ve fesle giydirip kuşatırlar. Üstüne de siyah haçlarla kefeni örterler. Belinin dolayına iki metreye yakın bir sicim bağlarlar. Bir cebine para koyarlar” (Manov, 2001: 51). Bu âdetin temelinde öteki dünyaya, yeniden dirilişe inanın izlerini görmek mümkündür. Ölen kişinin öteki tarafa temiz, yeni ve sevdiği kıyafetlerle gidip mutluluğunu sağlamanın izlerinin olduğu bu âdet, aslında yeni, temiz ve giyilmekten hoşlanılan kıyafetlerin insana psikolojik olarak verdiği pozitifliği ve mutluluğu da göstermektedir. Giyim-kuşam yoluyla ölen kişinin öteki tarafta mutlu olması düşünülmüştür. Örnek metinde de ölen erkeğe kalpak takılıp anteri giydirilmesi, anterinin günlük erkek giyiminin bir parçası olduğunu tezahürüdür.

3.1.2.2.2. Bonditsa/Güüslük

Gömleğin üstüne giyilen kürklü, yakasız, deri süslemeli, kolsuz cekettir. Koyun kürkünden yapılan ceketin dış tarafı deri, iç ise kürklüdür. Erkek ve kadın Gagauz geleneksel giyiminin ana öğelerindendir ve Besarabya’ya göç sonrası Moldova kültürünün etkisi sonucu yaygınlaşmıştır, bu sebeple adlandırılmasında da *keptar*, *bonditsa* gibi Rumence kelimeler de kullanılır.

Örnek Metinlerde “Bonditsa/Güüslük”:

²⁴⁸ Ölüyü kıyafetleriyle gömme âdeti Hristiyan toplumlarda görülmektedir. Gagauzların komşularından Bulgarlarda ölüyü kıyafetle gömme âdeti için bk. Derjavin, 1914: 149; Moldova kültüründeki örneği için bk. Zelençuk, 1959: 69.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *bonditsa/güüslük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Almış adamın kıvrıcık kalpaanı, meşinnerini, boy kojuunu, hem marakinalı **güüslüünü** da yıkamak. Sabunnayıp, sabunnayıp yıkarmış. Hiç durlamadaan adamının gelmesinä yakın sermiş karı rubalarını. Kalpaa bir kazaa asmış, kojuu, meşinneri hem **güüslüü** da tokada artmış” (Baboglu, 2011: 105). “*Adamın kıvrıcık kalpağını, pantolonlarını, kolsuz yeleşini ve süslemeli deri ceketini yıkamak için almış. Sabunlayıp sabunlayıp yıkarmış. Kadın, adamın gelmesine yakın, hiç durulamadan elbiselerini sermiş. Kalpağı bir kazığa asmış. Yeleşini, pantolonları ve ceketini de kapıya asmış.*”

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bonditsa/güüslük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bu vakıt evrem bitirmiş imää ikinci çarını da beklärmış çocuk insan fidandan erä. Çocuk vermiş ona **bonditsasını** da çalmış taa bit türkü” (Çebotar, 2020: 63). “*O an, evrem ikinci çarığı da yemeyi bitirmiş. Çocuğun ağaçtan yere inmesini beklermiş. Çocuk ona ceketini da verip bir türkü daha söylemiş.*”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bonditsa/güüslük*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Babu o deridän dikmiş ooluna bir kürkçääz, bir çift meşincik, bir da **güüslük** - hem kış için olsun, hem güz-ilkyaz için. Babuylan da dädüya birär çift terlik çıkmış. Şindi da onnarı taşıyarmışlar” (Çebotar ve Sırf, 2017: 162). “*Yaşlı kadın o deriden oğluna bir kürk, bir pantolon ve bir de hem kışın hem de sonbahar ve ilkbaharda giymesi için ceket dikmiş. Yaşlı kadın ve adama da birer çift terlik çıkmış. Şimdi onları giyermişler.*”

Değerlendirme

Tarih: Gagauzların kolsuz ceket, yelek giydiğinden ilk olarak Konstantin Josef İrecek bahseder (1899: 828). İrecek'in verdiği bilgiler Bulgaristan Gagauzlarına aittir. Ancak, İrecek'in bahsettiği yelekler büyük ihtimalle yün kumaştan yapılmaktaydı çünkü kürkten kolsuz üst giyim unsurları Besarabya'ya göçünden sonra daha çok dikilip giyilmeye başlanmıştır. Bu durumda, komşu Moldovanların da etkisinin olduğu düşünülebilir. Zelençuk, 14.-15. yüzyıldan sonraki dönemlerde

Moldova ulusal kıyafetinde kürklü kolsuz ceketler *peptar* ve *bonditsa*nın görülmeye başlandığını; 19. yüzyılda Moldovan erkeklerin mütevazı süslemeli, koyun derisi kürklü kolsuz ceket giydiklerini söyler (1985: 14-17, 103). Maruneviç de 19. yüzyılın ikinci yarısında Gagauz kostümünün kökten değişim gösterdiğini ve yerel formlardan güçlü bir şekilde etkilendiğini söyler (2018: 202). Besarabya’ya göç eden Gagauzlarda da kolsuz ceket ve yelekler günlük yaşamda giyilen bir giyim ögesidir. Hem çuhadan hem de kürkten ceket ve yelekler dikilmiştir.

Bonditsa/güüslük, geleneksel giyimin bir parçasıdır ve komşu halklarla etkileşim sonucu ceketin adında bölgesel farklılıklar meydana gelmiştir, Gagauz Türkçesinin kelime kadrosuna aynı nesneyi belirten birçok eş anlamlı sözcük girmiştir. Örneğin, *mintan*²⁴⁹, Çadır-Lunga’da *mintan*, Çadır-Lunga’ya bağlı Kopçak’ta *güüslük*; “Ukrayna’nın Odessa bölgesindeki Dimitrovka, eski adıyla Satılık Hacı köyünde yaşayan Gagauzlar *poşki/poşkina*, Ukrayna’nın Reni bölgesinin Balboka köyünde yaşayan Gagauzlar *mintan*, *kürk*” (Maruneviç, 2018: 181-182; Karanfil, 2009: 23); Komrat’ta *bonditsa*, Komrat’a bağlı köylerden Dezgince’de *koşki*, Avdarma’da *mintanka*; Valkaneş ve Kongaz’da *keptar*²⁵⁰ olarak adlandırılmaktadır. Eski dönemde, özellikle Komrat’ta Moldovanlarla komşuluk edilmesinin etkisi olarak Rumenceden ödünçlemeler olmuştur. *Keptar* ve *bonditsa* da Rumenceden yapılan bu ödünçlemelere örnektir.

19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında kadın ve erkek giyiminin ana unsurlarından biri olan kürklü kolsuz ceketler kadın-erkek, genç-yaşlı fark etmeksizin giyilmekteydi. Bonditsa/güüslük, 20. yüzyılın başına ait aile fotoğrafları ve günlük yaşama dair fotoğraflarda²⁵¹ da sık rastlanan giyim unsurlarından biri olarak göze çarpar. Kuroglo ve Maruneviç, 1980’li yıllarda kolsuz kürk ceketlerin eski nesiller arasında hâkim olduğunu söyleyerek bunların Gagauz erkeklerinin %46,4’ü tarafından tercih edilip kullanıldığını belirtir (1983: 73). Günümüzde Gagauz geleneksel giyiminin bir parçası olan kürklü kolsuz ceketlerin kullanımı

²⁴⁹ *Mintan* adının hem yün kumaştan yapılan yeleğe hem de kürklü kolsuz cekete verilmiş olması ve metnin bağlamından bunu ayırt etmenin zor olduğundan dolayı *mintan* “*Mintan/Jiletka/Jeletka/Elek*” adlı başlık altında ele alınmıştır.

²⁵⁰ Rumence *piept* “göğüs, gövde”, *pieptar* “yelek, göğüslük, gövdelik” demektir. “Moldova ağzında yaşanan p- > k- değişiminden dolayı *pieptar* kelimesi *keptara* dönüşmüştür” (K20). Bu, süslemeli, kürklü kolsuz ceket *keptar*, *kiptar* adıyla Gagauzların komşusu olan Ukrayna’nın geleneksel giyim-kuşam kültüründe de yer almaktadır (bk. Volkov, 1916: 558-559; Nikolaeva, 1988: 113).

²⁵¹ Fotoğraflar “Ekler” bölümünde verilecektir.

azalmışsa da sadece kırsal kesimde değil kentte de çok görülmemekle birlikte giyilmektedir. Bu ceketleri yapan ustaların sayısı epey azalmıştır ve bulmak zordur. Komrat'ta kürklü kolsuz ceket dikim geleneğini devam ettiren kişilerden, ustalardan biri Dimitri Kara ve Valeriy Kilioglo'dur. Günümüzde giyilen bu ceketler eğer eski değilse, fabrika işi olma ihtimali de yüksektir.

Materyal: Ceket koyun postundan yapılmaktadır.

Yapı: Koyun yetiştiriciliğinin sonucunda koyun postundan yapılan ceketler sepileme ve temizleme işleminin ardından işlenmektedir. Balkan coğrafyasının soğuk iklimi üst üste giyinme ihtiyacını doğurur. Üst üste kollu giysilerin giyilmesi zor olacağından kolsuz giyim unsurları da gelişim göstermiştir. Deri ustaları tarafından yapılan kürklü kolsuz ceketlerin üstüne kollu kürk de giyilmekteydi.

Desen: Ceketin cep ve gövde kısımları deri ve dikişle süslenmektedir. Dış yüzeyi beyaz olan ceketin üzerine daha önceden şekil verilmiş -genellikle delikli desenlerdir- deri parçalarından süslemeler dikilmektedir. Eski dönemde, Gagauzlarda bağcılık ve şarapçılığın önemli iş kollarından biri olması, giysilerin süslemesinde halka yeni ve değişik fikirler vermiştir. Örneğin, bazı ceketlerin cepleri şarap kadehi şekli verilerek dikilmiştir. Ceketin uç noktaları boydan boya siyah deriyle bezenmiştir. Gagauzların komşusu Moldova ve Ukrayna kültüründe bulunan kürklü kolsuz ceketlerin süslemeleri Gagauz ceketine göre daha yoğundur. Örneğin, Gagauz ceketini siyah deriyle süslenmekteyken, Ukrayna kültüründeki keptar aplikler şeklinde renkli derilerle süslenmiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Bonditsa/güüslük örnek metinlerde Gagauz erkeğinin günlük giyiminin bir parçası olarak yer almaktadır.

3.1.2.2.3. Mintan/Jiletka/Jeletka/Elek

Genellikle koyu renklere sahip yün kumaş veya kadifeden yapılan yelek. Jiletka/jeletka da geleneksel Gagauz erkek giyiminin parçalarından biridir. İsimlendirilmesinde Bulgarcanın etkisi görülür. Bulgarca jilet/jiletka “kısa, kolsuz giysi, yelek” anlamına gelir. Gagauz Türkçesine de Bulgarca üzerinden girmiş, ödünç alınmıştır.

Örnek Metinlerde “Mintan/Jiletka/Jeletka/Elek”:

Valentin Moşkov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *mintan/jiletka/jeletka/elekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da genä dădu söleer ona bir masal, da deer: ‘yödä masalımı’. Yuvañçu-da deer: ‘vereyim **mintanımı**’. Dădu-da der: “çingil üç kerä”. Çingileer üç kerä oluyor bir altın çember. Da demiş dădu ona: ‘gidăsin dokuz deniz-aşırı, da sabaadan genä burayı gelăsin’” (Moşkov, 1904a: 8-9). “*Yaşlı adam, ona bir masal daha anlatıp, ‘Masalın (parasını) öde’ diyor. Yuvañçu da, ‘Yeleğimi vereyim’ der. Yaşlı adam, ‘üç takla at’ diyor. (Yuvan) üç takla atıyor ve bir altın çember oluyor. Yaşlı adam ona, ‘Gidesin dokuz deniz ötesine de sabaha karşı yine buraya gelesin’ demiş.*”

Valentin Moşkov'un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *mintan/jiletka/jeletka/elekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Vasili salt donnanmış hem **mintannanmış**, yaprak gibi titrärmiş. Kafadarları sa giimliymiş, varmış kafadaların da uzun kürk islâh dimileri” (Moşkov, 1904a: 194-195). “*Vasili yalnızca pantolon ve yelekleymiş. Yaprak gibi titrermiş. Arkadaşları ise (iyi) giyimliymiş, arkadaşlarında uzun kürk ve iyi pantolonlar varmış.*”

Valentin Moşkov'un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *mintan/jiletka/jeletka/elekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Maavi mintan yeklemä	<i>Mavi yeleği bağlama,</i>
Ufacik iliklemä	<i>Ufacık ilikleme,</i>
Var git olan beklämä	<i>Var git oğlan bekleme,</i>
Pençeredän seslämä.	<i>Pencereden dinleme.</i>

(Moşkov, 1904a: 331)²⁵²

Valentin Moşkov'un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *mintan/jiletka/jeletka/elekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Karşıda gördüm kırk atlı,	<i>Karşıda gördüm kırk atlı,</i>
Kırkıda jeletkalı .	<i>Kırkı da yelekli,</i>
Jeletkanın şiridi,	<i>Yeleğin şeridi,</i>
Yandı yürääm, yeridi.	<i>Yandı yüreğim eridi.</i>

²⁵² Mâninin örneği için bk. Zanet, 2017b: 437.

(Moşkov, 1904a: 342)²⁵³

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *mintan/jiletka/elekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Yeşil elekli yarım	<i>Yeşil yelekli yârim,</i>
Biyaz gölmekli yarım	<i>Beyaz gömlekli yârim,</i>
Oturmuş yazı yazar	<i>Oturmuş yazı yazar</i>
Aslan yürekli yarım.	<i>Aslan yürekli yârim.</i>

(Zajaczkowski, 1965: 48).

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *mintan/jiletka/jeletka/elekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Lelek yuva içindä,	<i>Leylek yuva içinde,</i>
Elek teknä içindä,	<i>Elek tekne içinde,</i>
Benim da bir yârim var,	<i>Benim de bir yârim var,</i>
Çufa elek içindä.	<i>Çuha yeleşin içinde.</i>

(Çebotar ve Sırf, 2017: 77)

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *mintan/jiletka/jeletka/elekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ambar altı yapraklı, mari,	<i>Ambar altı yapraklı, mari,</i>
Ben istemem kalpaklı, mari.	<i>Ben istemem kalpaklı, mari.</i>
Ben istiyrim şapkalı, mari,	<i>Ben istiyorum şapkalı, mari,</i>
Ardı moor jiletka lı, mari.	<i>Sırtı kahverengi yelekli, mari.</i>

(Koca, 2011: 18)

Al şal fistan, şal fistan,	<i>Al şal fistan, şal fistan,</i>
Kimdir seni şımardan?	<i>Kimdir seni şımartan?</i>

²⁵³ Mâniye, Petri Zevrak, Dionis Tanasoglu ve Todur Zanet'in derlediği *mâni* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Zevrak, 1938; 280; Tanasoglu, 1959: 69; Zanet, 2017b: 432.

Valkanışten bir olan,

Jiletkaı ufadan.

(Koca, 2011: 39)²⁵⁴

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü/balad* metinlerinde yer alan *mintan/jiletka/jeletka/elekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Bostancı akmış -

Lambuyu yakmış.

Leşi düşmüş

Saa yanına.

Kalpaa düşmüş

Sol yanına.

Mavi **mintan** -

Toz içindä.

Kara kalpaa

– Kan içindä.

Es lüzgerlär,

Al tozumu.

Yaa yaamurlar,

Al kanımı.

(...) (Kvilinkova, 2011: 409)

Değerlendirme

Tarih: Jilet/jiletka, Gagauzların hem Bulgaristan hem de Besarabya'da kullandığı giyim unsurlarından biridir. 19. yüzyılın sonlarında Bulgaristan'daki Gagauzlar hakkında bilgi veren Konstantin Josef İreçek, Gagauzların mavi yelek giydiğini söyler ve Gagauz üst giyimine dair başka bir unsurdan bahsetmez (1899: 828). Aynı

²⁵⁴ Mâninin varyantları için (bk. Koca, 2011: 39).

şekilde, 20. yüzyıl başlarına dair Atanas Manov da Bulgaristan'daki Gagauzların karşılıklı çift düğmenin olduğu *camadan*²⁵⁵ ve *kontoş* denilen yelekler giydiğini belirtir (2001: 32). Yelek kullanımı Besarabya'ya göçten sonra da korunmuş ancak adlandırmasında farklılaşma görülmüştür. Yelek anlamında *mintan* kelimesi de kullanılmaktadır. Ayrıca, Türkçe yelek kelimesinin *elek* şekliyle kullanımı da görülür ve az sayıdaki metinde örneği vardır. İrecek'in söylediği mavi renkli yeleklerin yerini Besarabya'da koyu renkli yelekler alsa da renkli yelek kullanımı devam etmiştir. Örneğin, Moşkov, genç Gagauzların parlak mavi, parlak kırmızı ve yeşil renklerde yelek giydiğini ancak gençlerin bunları kilise yortularında giydiklerini söyler (1902b: 42-43). Günlük yaşam içerisinde ise genellikle koyu renkli yelekler giyilir.

Gagauz erkeğinin karakteristik giyim-kuşam unsurlarından olan ve gömlek üzerine giyilen jiletka özellikle 20. yüzyılda yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Moşkov, Gagauzların gömleğin üzerine *mintan* denilen yelek giydiklerini söyler (1902b: 42). SSCB'nin 1940'lı yıllarda bölgeye gelişinden sonra kültürün birçok alanında olduğu gibi giyimde de değişimler yaşanmıştır. Yelek, 1980'li yıllara gelindiğinde Gagauz erkeğinin yaygın kullanımından düşmeye başlar. 1980'li yıllarda “erkeklerin %45,5'i gömlek üzerine yelek giymeye devam etmekteydi” (Kuroglo ve Maruneviç, 1983: 73). Geleneksel Gagauz erkek giyim kompleksinin kentsel unsuru olan yelek, günümüzde ise özellikle şehirlerde ve genç kesim arasında tercih edilmemektedir. Köylerde yaşlı Gagauz erkeklerinin sık bir şekilde olmasa da giydiği söylenebilir.

Materyal: Yelek yün kumaş, basma kumaş veya kadifeden yapılmıştır.

Yapı: Yelekler cepli veya cepsiz olmakla birlikte, kolsuz, yakasız veya dik yakalı bir yapıya sahiptir. Baharda ve yazın kullanılan yelekler basma ve ev dokuması ince kumaşlardan yapılmaktayken, kış aylarında giyilen yelekler *dimi* denilen kaba yün kumaştan yapılmıştır.

Desen: Gagauz yeleği, Bulgar yeleğine göre daha sade işleme ve süslemeye sahiptir. Yeleklerin uç ve cep kısımlarında nakış süsleme bulunabilir. Moşkov, mintanda

²⁵⁵ Camadan, Anadolu Türk giyim-kuşam kültüründe de bulunmaktadır. *Camedan* olarak da bilinir. Anadolu'daki camedan, “çuha ve kadifeden dikilen, önde çapraz, iki sıra düğmeli yelek[tir]. Cepkenden farkı, ön parçalarının da biri diğeri üzerine kapanmasıdır. Yaka, kol ve kapakları sırma ve kaytanla süslenmiştir” (Önder, 1995: 33). Farsça *cāmedān* kelimesinden Türkçe ve Türk kültürüne giren bu sözcük ve unsur, Türk dili ve kültürü üzerinden Bulgar kültürüne geçmiş olmalıdır.

siyah ipek iplikle dikilmiş süslemeler yapıldığını söyler (1902b: 42). Saha çalışması sırasında ve 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyıla ait Gagauz aile ve günlük fotoğraflarına bakıldığında ise yeleklerin sade, süslemesiz olduğu görülmüştür. Ayrıca, genellikle dikey çizgili süsleme tercih edilmiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde yelek günlük erkek giyiminin bir parçası olarak yer alır. Ayrıca, sevilen kişi övülüp tasvir edilirken yeleşinden de bahsedilmesi yeleşin giyimde önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Kat kat giyinme geleneği Balkanlarda yaygındır, yeleşin üzerine de kürk, palto, ceket gibi uzun kollu giysiler giyilmekteydi. Balkan kültürünü yaşatan halklardan olan Gagauz Türklerinin geleneksel giyim kültüründe de bu çok katlı giyim kültürü vardı. Balkanların soğuk havası karşısında sadece yeleşin yeterli ısıtma işlevine sahip olmadığı açıktır. Örnek metinlere de bu yansımış, yalnızca mintanla olduğu söylenen kişinin üşüdüğü belirtilir. Bu durum, yeleşin kış aylarında sıcak tutma konusunda sadece bir ara katman işlevi gördüğünü gösterir.

3.1.2.2.4. Gölmek

Gölmek. Geleneksel Gagauz erkek giyiminin de aslî ve en eski unsurlarındandır. Farklı kesimleri vardır. Örneğin tunik benzeri ya da daha kısa belin altına kadar gelen gölmek türleri vardır. Genellikle beyaz ya da koyu renkli kumaşlar tercih edilmiştir.

Örnek Metinlerde “Gölmek”:

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *gölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Stuyan da seslämedi mamusunu,

Aldı küçük bulüsunu:

“Hadi bulü, gidelim,

Sana barez baalayceklar,

Bana-da **gölmek** vereceklär.”

Yetiştiler düün konaklarna,

(...)

Stuyan annesini dinlemedi,

Aldı küçük yengesini:

“Hadi yenge, gidelim,

Sana başörtüsü bağlayacaklar,

Bana da gölmek verecekler.”

Düğün konağına vardılar,

Stuyanı dever yaptılar,

Stuyana **gölmek** baaladılar,

Bulüsuna-da barez baaladılar

(...) (Moşkov, 1904a: 309)²⁵⁶

Stuyan'ı dever yaptılar,

Stuyan'a da gömlek bağladılar,

Yengesine de başörtüsü bağladılar.

(...)

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *gölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuun atırı çok kalıyormuş bu sebepten babasına deyor: ‘Baba b’an gidecem durmam burda.’ Ne sebeptir söylemiyor babasına. Yalınız ‘gidecem’ deyor. Babası bir beygir veriyor anası da bir **gömlek** veriyor. Pineyor beygire gideyor” (Zajaczkowski, 1965: 114). “Çocuğun çok ağırına gidiyormuş, bu sebeple de babasına, ‘Baba ben gideceğim, burda durmam’, diyor. Hangi sebeple (gitmek istediğini) babasına söylemiyor. Sadece ‘gideceğim’ diyor. Babası bir at, annesi bir gömlek veriyor. Ata binip gidiyor.”

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *gölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Yeşil elekli yarım

Biyaz **gölmekli** yarım

Oturmuş yazı yazar

Aslan yürekli yarım.

(Zajaczkowski, 1965: 48)

Yeşil yelekli yârim,

Beyaz gömlekli yârim,

Oturmuş yazı yazar

Aslan yürekli yârim.

Kadifeden keserim

Yare **gölmek** dikerim

O yar beni almaza

Birer birer sökerim.

(Zajaczkowski, 1965: 53)

Kadifeden keserim,

Yâre gömlek dikerim.

O yâr beni almazsa,

Birer birer sökerim.

²⁵⁶ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünlerli, 2020: 102.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *efsane* metinlerinde yer alan *gölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ertesi günü sabaylan dünürçülär artık karşı - kaarşıya oturuşmuşlar. Açıan İvananın bobası görmüş, ani varlıklica satıcı ona kız için gelmiş, başlamış şişirmää kendini. Dünürlüü yukardan almış. – Boba hakı, ana topu, ooluma kundura hem da altı bez **gölmek**” (Baboglu, 2011: 62). “*Ertesi gün sabahleyin dünürçüler karşı karşıya oturmuşlar. İvana'nın babası görmüş ki varlıklı satıcı ona kızını istemek için gelmiş, kendini şişirmeye başlamış. Dünürlüğü yukarıdan açmış. 'Baba hakkı ve ana topu (olarak) oğluma kundura ve altı bez gömlek.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *gölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Anü, Mari Anö

– Anü, mari Anö!

Dön geeri,

Mamun hastalandı,

Mamun ölecek.

– Ko hastalansın, ko ölsün.

O beni vermedi istediimä,

O beni verdi aşırıya.

Aşırıya, el elinä,

El elinä, baş hayduda.

Gecä gider, gecä geler,

Getirer bana kannı bıçak,

Kannı bıçak, kirli **gölmek**.

Görmekleri yıkadıyor,

Bıçakları bileliyor.

Göz yaşınnan yıkadıyor,

Anü, mari Anü!

Geri dön,

Annen hastalandı,

Annen ölecek.

Bırak hastalansın, bırak ölsün.

O beni istediğime vermedi,

O beni uzaklara verdi.

Uzağa, el şehrine,

El şehrine, baş hayduda.

Gece gider, gece gelir,

Getiri bana kanlı bıçak,

Kanlı bıçak, kirli gömlek.

Gömlekler yıkatıyor,

Bıçakları bileyletiyor.

Gözyaşıyla yıkatıyor,

Can sooluunnan kuruduyor.

Canın soluğuyla kurutuyor.

(Baboglu, 2011: 176-177)²⁵⁷

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *gölmekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyeni

(...)

Altın köprüdän geçäsin,

Altın köprüden geçesin,

Bılanık sudan içäsin,

Bulanık sudan içesin,

İlänkaya iş sımarlayasın:

İlenka'ya yaptirasın:

Üç erkek **gölmää** diksin,

Üç erkek gömleği diksin,

Üç ii iplik işlesin,

Üç iğ iplik örsün,

Dokuz tel üstünä da çeksın.

Dokuz tel de üstüne çeksın.

(...) (Çebotar, 2020: 37)

(...)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *gölmekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidiylar çok mu, aaz mı, bulıy çocuk bir kemer bıçaklan. Tez, anası görmesin deyni, kuşıy onu **gölmään** altına, belinä. Şılaan uurunı tuta-tuta, etişiyar bir bordeycää. O bordeyciktä bir, yalnız, ihtär adam yatarmış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 163). “Çok mu gidiyorlar az mı gidiyorlar, çocuk bıçak ile bir kemer buluyor. Annesi görmesin diye hemen onu gömleğinin altından beline kuşanıyor. Işığın istikametinde yola takip ederek bir zeminliğe varıyorlar. O zeminlikte yalnız bir ihtiyar adam yatarmış.”

Mariya Durbaylo'nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *gölmekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Üç Gün Üç Gecä Beklä Beni

Üç gün, üç gecä bekleer İvançuuyu.

Üç gün üç gece İvançu'yu bekliyor.

²⁵⁷ Türküye, Gavril Gaydarcı'nın ve Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 41; Kvilinkova, 2011: 431. Ayrıca türkünün bir varyantına Sofiya Koca'nın derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 138.

İvançu geldiynän, portıyı (h)açıcêk.
İvançuyu bekleyor üç gün, üç gecä.
Üç gün, üç gecä dokuz **gölmek** diker,
Dokuz **gölmek** diker, dizindä da бүker.
Dizindä da бүker, pençere üstüne dizer.
Dokuz da ii iplik işleyor.
(...) (Durbaylo, 1991: 82-83)²⁵⁸

İvançu geldiğiyle kapıyı açacak.
İvançu 'yu bekliyor üç gün üç gece.
Üç gün üç gece dokuz gömlek diker,
Dokuz gömlek diker, dizinde de katlar.
Dizinde katlar, pencere üstüne dizer.
Dokuz iş de iplik eğiriyor.
(...)

Hay, Dani, Boydani

(...)
Saadıcın elindä
Gümüş çotra.
Kırsıntsanın elindä
Bir biaz boşça.
Kırsıntsa da hepsinä
Gölmek verdi.
Saadıç da hepsinä
Şarap döktü.
(...) (Durbaylo, 1991: 114)

(...)
Sağdıçın elinde
Gümüş çotra.
Vaftiz annenin elinde
Bir beyaz bohça.
Vaftiz annesi herkese
Gömlek verdi.
Sağdıç da herkese
Şarap döktü.
(...)

Port-Artura Top Atıldı

(...)
Komandirlär bölä dedi:
Kurşumnarnız bitirsıydı,

(...)
Kumandanlar şöyle dedi:
Kurşunlarınız biterse,

²⁵⁸ Türkünün bir varyantına Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türkü metinlerinde rastlanmaktadır bk. Kvilinkova, 2011: 426.

Kanaraya urun, -dedi,-
Kanaraya urun, -dedi,-
Kanarayı sökün”, -dedi.

Zavallı o zapaslara,
Ne kol kaldı, ne ayak.

Gölmekleri sucaaz oldu,
Alçak erlär kannar doldu.
Kör olaydın, Yaponiya!

Aldın bizi evlerimizden.

(...) (Durbaylo, 1991: 130-131)

Kayalara vurun, dedi,
Kayalara vurun, dedi,
Kayaları sökün, dedi.

Zavallı o levazımlar,
Ne kol kaldı, ne ayak.

Gömlekleri su oldu,
Ovalar kanlar doldu.
Kör olaydın Japonya!

Aldın bizi evlerimizden.

(...)

Hasan Bayırından Bir Bulut Koptu

(...)

Hem da selâm götürün.

O gençecik eşimä.

O da evlensin,

Beni beklämesin.

Bän burada evlendim

Kızgın kurşumnara,

Kızgın kurşumnara,

Keskin kılıçlara.

Biaz **gölmeyciim**

Kan içindä üzeyor.

(...) (Durbaylo, 1991: 134-135)

(...)

Ve de selam söyleyin,

O gencecik eşime.

O da evlensin,

Beni beklemesin.

Ben burada evlendim.

Kızgın kurşunlarla,

Kızgın kurşunlarla,

Keskin kılıçlarla.

Beyaz gömleğim

Kan içinde yüzüyor.

(...)

Miti Horudan Geldi

Pazar günü (h)avşamniyin

Pazar günü akşamleyin

Miti horudan geler.

Miti horudan gelir.

Miti horudan geler,

Miti horudan gelir,

Dooru büyük evä girer.

Doğru büyük eve girer.

Dooru büyük evä girer,

Doğru büyük eve girer,

Büz **gölmeni** çıkêrêr.

Pamuk dokuma gömleğini çıkarıyor.

Mamusuna bölä deer:

Annesine şöyle der:

“Mamu ma, mamu, bân gicâm Dobricaya”

Annem, anne Dobruca 'ya gideceğim.

“Gitmä, Miti, gitmä şu Dobricalara”

“Gitme Miti, gitme şu Dobrucalara”.

“Gicâm, mamu, gicâm,

“Gideceğim anne, gideceğim”.

Kafadarlarım gider,

“Arkadaşlarım gider”,

Hepsi dostlarım gider”.

“Tüm dostlarım gider”.

(...) (Durbaylo, 1991: 143).

(...)

Todur Zanet'in derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *gölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

İki öküz alaca,

İki alaca öküz,

Aldım urdum yamaca.

Aldım götürdüm yamaca,

Benim vardır bir yarım -

Benim yârim vardır,

Gölmecii de alaca.

Gömleği alaca.

(Zanet, 2017b: 426)

Değerlendirme

Tarih: Gagauz erkek giyiminin en arkaik unsuru olan *gölmek*, günlük yaşamda ve özel günlerde giyilmekteydi. Konstantin Josef İrecek ve Atanas Manov'un Bulgaristan Gagauzlarının giyim-kuşam kültüründen bahsederken değindiği *gömlek*; Besarabya Gagauzlarında da giyim kültüründe yerini korumuştur. 20. yüzyılın ilk yarısına kadarki döneme ait günlük yaşamdan fotoğraflara ve aile fotoğraflarına bakıldığında da *gölmeğin* erkek giyim kombini için temel ve birleştirici giyim

unsurlarından biri olduğu görülür. Gagauz gölmeğinin en eski kesimi tuniğe benzer, dik yakalı olmakla birlikte zaman içerisinde değişen moda anlayışı, kişisel tercih ve kullanım sahasına göre farklı kesimlerde ve uzunluk ölçülerinde dikilmiştir. Tunik benzeri kesime sahip gölmekler en eski kesim modelidir ve 20. yüzyılın başlarında kullanımdan düşmeye başlamıştır. Günümüzde geleneksel Gagauz gömleği etnografya müzelerinde arkaik bir unsur olarak sergilenir. Maddi kültür unsurunun kaçınılmaz değişim ve dönüşümü sonucu günümüz moda anlayışına uygun gömleklere, gelişmiş gömlek formlarına yerini bırakmıştır.

Gagauz gölmeği kesim ve süslemesiyle komşu Moldovan ve Bulgarlarla geleneksel giyimiyle ortaklıklar ve benzerlikler göstermektedir. Ketenden yapılmış beyaz gömlek Moldova geleneksel erkek giyiminin ana öğeleri arasındadır ve 19. yüzyıl sonuna dek yaygın olarak kullanılmış olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Gömleklerin çoğu genellikle Moldova millî giyiminin karakteristik ve en eski özelliği olarak yuvarlak yakalı olmasıdır (bk. Zelençuk, 1985: 87; K12) ve Gagauz gömleğinde görülen boyun, göğüs ve manşetlerdeki süsleme Moldovan geleneksel gömleğinde de görülmektedir. Zelençuk'un, dik yakalı gömleklerin 19. yüzyılda çıktığını söylemesi (1985: 87), Gagauz ve Bulgar giyim kültürünün Moldova giyim kültürüne bir etkisi olarak düşünülebilir. Gagauz geleneksel giyiminde dik yaka sık tercih edilen bir yaka çeşididir. Benzer durum geleneksel Bulgar erkek giyimi için de geçerlidir. Bulgar halk giyiminin temelinde keten, kenevir veya pamuktan yapılan gömlek bulunmaktaydı. Geleneksel bu gömlek tunik benzeri, diz üstüne kadar uzun; gençler için manşetli, yaşlılar için manşetsiz yapıydı (bk. Veleva, 1983b: 242; Vakarelski, 1977: 196). Bulgar geleneksel gömleklerinin işlemeli süslemeleri Gagauz gölmeklerine göre hem daha çok hem daha canlı renklidir. Gagauz, Bulgar ve Moldovan gömlekleri kesim olarak da benzer; tunik benzeri gömlekler olduğu gibi, daha kısa gömlekler; göğüs kısmı yarık/dekolteli gömlekler de vardır.

Materyal: Gölmekler ev dokuması keten, kenevir veya pamuklu kumaştan dikilmekteydi. Ev yapımı kumaşlar 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında yerini fabrika yapımı kumaşlara bırakmıştır.

Yapı: “Erkek gömleği genellikle kadınlar tarafından dikilmekteydi. Erkek terziler daha çok deri gibi kaba malzemelerle çalışmıştır” (Maruneviç, 2018: 86). Terzilerin diktiği gömlekler 1940'lı yıllarda başlayan SSCB dönemine kadar çok yaygındı.

1980’li yıllara gelindiğinde artık gömlekler genellikle mağazalardan satın alınmaktaydı. Boyamanın da bir maliyetinin olması sebebiyle gömlekler genellikle beyaz renkteydi. Gölmek, kesim ve dikim tarzına göre birkaç türe ayrılabilir: *tunik benzeri*, *iki parçalı*, *robalı* gibi. Bu gömlek türlerinde ortadan bir yarık bulunmaktaydı ve yaka kesimi dik yakalı olarak stilize edilmekteydi. Gagauz gömleğinin kesim tipleri Moldova (Zelençuk, 1985: 87-88) ve Ukrayna (Nikolaeva, 1988: 115-116) geleneksel kültüründeki gömleğin kesim şekilleriyle benzerlik gösterir.

Desen: Gömleklerin hepsi süslenmemekle birlikte gölmeklerde toplumun estetik normlarına göre çeşitli süslemeler görülür. Örneğin, gölmeğin boyun, göğüs ve manşet kısımlarında iplikle çeşitli geometrik şekillerin dikildiği süslemeler bulunur. “Özellikle özel günlerde giyilen gömlekler nakışla süslenmiştir” (Maruneviç, 2018: 243). Bu nakışlı süslemelerde de toplumun beğenisinin dışında geleneksel Moldova süslemelerinin de etkisi vardır. Maruneviç nakışla süslemelerde Ukrayna kültürünün de etkisi olduğunu söyler. Ancak, etkilenmeler olsa da Gagauz gölmeğinin süslemesi Bulgar, Moldova ve Ukrayna geleneksel kültüründeki canlı renklerle bezenmiş gömleklere göre daha sade bir yapıya sahiptir. Gagauz erkek gölmeği de Gagauz kadınının fistanı gibi eski örnekleri süslemesizdir; komşu milletlerin kültürüyle etkileşim sonucu süsleme yaygınlaşmıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Nişan, düğün gibi geçiş dönemi geleneğindeki aileler arasında hediyeleşmelerde el dokuması ürünler, giyim-unsurları gibi günlük yaşamda kullanılan ögeler önemli yer tutar. Gölmek de bu kapsamda erkeğe hediye edilen giyim unsurlarından biridir. Örnek metinlere de bu yansımıştır; devere, gelinin ağabeyine hediye edilen, dağıtılan, istenen şeyler arasında gömlek de vardır. Hediyeler genellikle insanların günlük yaşamda kullanabileceği, sık olarak tercih ettiği nesnelerden oluşur. Gagauz düğün geleneğinde de erkeklere gölmek hediye edilmesi ya da istenmesi günlük giyim-kuşam kültürünün de etkisi altındadır. Gölmeğin geleneksel Gagauz erkek giyiminin temel parçalarından biri olması geçiş dönemi âdetlerinde hediye edilen bir unsur işleviyle yer almasını kolaylaştırmıştır.

3.1.2.2.5. Kürk

Koyun kürkünden yapılan palto, kaban, yelek gibi çeşitli türleri olan kışlık üst giyim unsurudur. Kürkün uzunluğuna göre *kısa kürk*, *uzun kürk/belli kürk/boy kürkü* gibi

çeşitli adlandırmaları vardır. Türk kültürünün en eski çağlarından beri varlığını sürdüren kürk, hem geleneksel Gagauz giyim-kuşam kültüründe hem de eski Türkçedeki hâliyle Gagauz Türkçesinde var olmuştur.

Örnek Metinlerde “Kürk”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kürk*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Mokanda alıyor pitayı, da koyeer guglasına, alıyor kırligasını, **kürkasını** da sırtına, da gideer” (Moşkov, 1904a: 94). “*Mokan da pitayı alıyor ve kapüşonuna koyuyor. Kürkünü sırtına atıp sopasını alıp yola çıkıyor.*”

“Çekedeerlar bunnar ikisi gitmää, buluyorlar bir adam, doksan-dokuz **kürk** giimiş, da hem da doksan-dokuz stincin odun dolayanda yanarmış, da genä baarımış: ‘dondum’” (Moşkov, 1904a: 106-107). “*Bunlar ikisi yola çıkarlar. Bir adama rastlarlar. Adam doksan dokuz kürk giymiş ve önünde doksan dokuz sajen odun yanmasına rağmen yine de, ‘Dondum’ dermiş.*”

“Varmış bir çingenä o çingenenin varmış bir **uzun kürkü**. Bir da molduvan götürürmüş omuzun bir kabak. Karşılaşmış çingenäylan molduvan. Çingenä demiş molduvana: ‘Satmamısın o kabaa?’ Molduvan demiş: “Satarım, ver o **belli kürkü** bana, verim kabaa sana” (Moşkov, 1904a: 121). “*Bir çingene ve bu çingenenin bir uzun kürkü varmış. Bir Moldovan da omuzunda bir kabak götürürmüş. Çingene ile Moldovan karşılaşmış. Çingene Moldovan’a, “O kabağı bana satmaz mısın?” demiş. Moldovan da, “Satarım, o belli kürkü bana ver, kabağı sana vereyim.*”

“Sora gitmiş çocuk daa içinä kuru odun toplamaa. Çıkarmış çocuk **kürkünü**, başlamış düümää: pat pat **kürkü**” (Moşkov, 1904a: 132). “*Çocuk ormanın içine kuru odun toplamaya gitmiş. Çocuk kürkünü çıkarmış ve pat pat dövmeye başlamış.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *kürk*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Vasili salt donnanmış, hem mintannanmış, yaprak gibi titirärmış. Kafadarları sa giimli-ymiş, varmış kafadaların-da **uzun kürk** isläh dimileri. Vasili därmış: ‘pek cânım aceer sizä, siz bu **kürklärnän** lüzgär toplayorsunuz, da yüşeersinis, bendä-sa lüzgär hiç durmayor, bu donnardan girip çıkayor.” (Moşkov, 1904a: 194-195). “*Vasili yalnızca pantolon ve ceketleymiş. Yaprak gibi titrermiş. Arkadaşları ise (iyi) giyimliymiş, arkadaşlarında uzun kürk ve iyi pantolonlar varmış. Vasili, ‘Pek içim acıyor size. Siz kürklerle rüzgâr topluyorsunuz ve üşüyorsunuz. Bende ise rüzgâr hiç durmuyor, bu donlardan girip çıkıyor’ demiş.*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kürk*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Üşüdüm²⁵⁹

Üşüdüm, üşüdüm,

Vay benim canım, üşüdüm.

Gii **kürkü**, gii **kürkü**,

Vay benim canım gii **kürkü**.

Yok **kürküm**, yok **kürküm**,

Vay benim canım, yok **kürküm**.

Alsana, alsana,

Vay benim canım alsana.

Yok para, yok para,

Vay benim canım, yok para.

(...) (Tanasoglu, 1959: 87)

Üşüdüm, üşüdüm,

Vay benim canım üşüdüm.

Kürk giy, kürk giy,

Vay benim canım kürk giy.

Kürküm yok, kürküm yok,

Vay benim canım kürküm yok.

Alsana alsana,

Vay benim canım alsana.

Para yok, para yok,

Vay benim canım, para yok.

(...)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *semer*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Hoca bir gün panayıra gidirkän, bir erä uurasın lüzüm olmuş. **Kürkünü** çıkarıp, eşään semerinä koymuş da kendi gitmiş işinä” (Tanasoglu, 1959: 158). “Hoca bir

²⁵⁹ Türkiye ve varyantına Nikolay Baboglu, Mihail Guboglo ve Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Baboglu, 2011: 155; Hünerli, 2020: 172, 207; Kvilinkova, 2011: 418-419.

gün pazara giderken bir yere uğraması gerekmiş. Kürkünü çıkarıp eşeğin semerine koymuş ve işini halletmeye gitmiş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kürk*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Çalayım bir şen türkü:	<i>Bir şen türkü söyleyeyim,</i>
Yarım sıbıttı kürkü ,	<i>Yârim kürkü attı,</i>
Eni kostüm kestirmiş,	<i>Yeni kıyafet kestirmiş,</i>
Bir da şuba diktirmiş.	<i>Bir de kürk diktirmiş.</i>

(Baboglu, 2011: 201)²⁶⁰

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kürk*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Babu o deridän dikmiş ooluna bir **kürkçääz**, bir çift meşincik, bir da güüslük - hem kış için olsun, hem güz-ilkyaz için” (Çebotar ve Sırf, 2017: 162). “*Yaşlı kadın o deriden oğluna bir kürk, bir pantolon ve bir de hem kışın hem de sonbahar ve ilkbaharda giymesi için ceket dikmiş.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *cümbüş*²⁶¹ metinlerinde yer alan *kürk*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alıp **boy kürkünü** omuzlarna, çıkıyê soka. Çekişennâr susmuşlar. Biri, sıyırıp **kürkü** Hocanın sırtından, gitmiş, Nastradin gölmekçä kalmış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 195). “*Boy kürkünü omzuna atıp sokağa çıkıyor. Kavga edenler susmuşlar. Biri, kürkü Hoca’nın sırtından almış ve kaçmış. Nasrettin iç çamaşırlarıyla kalmış.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *kürk*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çalışkan işleycän - **kürk** diktirecän” (Çebotar ve Sırf, 2017: 227). “*Gayretli çalışacaksın, kürk diktireceksin.*”

²⁶⁰ Varyantları için bk. Koca, 2011: 45.

²⁶¹ Gagauz Türkçesinde “fıkra” terimi yanında güldürücü kısa hikâyeler için “cümbüş” terimi de kullanılmaktadır.

“Karnın boşkana, imektän paalı yok [sana]; açan donmuşun, **kürktän** paalı yok” (Çebotar ve Sırf, 2017: 249). “*Açken yemekten değerli; üşümüşken kürkten değerli bir şey yok.*”

“**Kürkü** orak vakıdında, oraa **kürk** vakıdında hazırla” (Çebotar ve Sırf, 2017: 257). “*Kürkü orak vaktinde, orağı kürk vaktinde hazırla.*”

Değerlendirme

Tarih: Kış giyiminin en eski ve karakteristik örneklerinden olan kürk, “dokumacılığın icadından çok önce insanın giydiği ilk giysidir” (Ayhan, 2007: 190). Kürk, Türklerin tarih serüveni içerisinde yaşadığı coğrafyalarda, sert hava koşulları altında, bozkırda yaşamını idame ettirmesinden dolayı tercih ettiği üst giyim unsurlardan biri olmuştur. Gagauzların da Balkan coğrafyasının sert hava koşulları altında, coğrafyanın giyime etkisinin yansıması olarak kürk diktikleri ve giydikleri anlaşılmaktadır. Kürkte hem coğrafya hem de hayvancılığın izini görmek mümkündür. Hayvancılık sayesinde kış için daha dayanıklı giyim-kuşam unsuru yapılmıştır, bunlar içerisinde ise en önemlisi kürktür.

Gagauzlar kullandıkları kürkleri koyun postundan yapmışlardır. Kürk çeşitleri hem kadınlar²⁶² hem de erkekler tarafından kullanılmıştır. Moşkov, kollu ve kolsuz kürk giysileri tek başlık altında ele almıştır. Fakat kadın kürkü erkek kürkünden farklı olarak kolsuzdur, erkek giyimindeki giysiye de yapıldığı materyalden dolayı kürk denmiştir. Bu kullanım ve adlandırma Besarabya Gagauzları için geçerlidir. Bulgaristan Gagauzlarının kürk kullanımıyla ilgili olarak, özellikle 19. yüzyıla dair kısıtlı bilgi olması sebebiyle net bir ifade kullanmak güçtür. Konstantin Josef İrecek ve Atanas Manov, Bulgaristan Gagauzlarının erkek ve kadın üst giyimi olarak kürkten bahsetmezler. Ancak, Atanas Manov’un “Üşüdüm” adlı halk oyunundan bahsederken oyunda genç kız, üşüyen erkeğe “kürkün giy, kürkün giy, al beni canım, kürkün giy” (Manov, 2001: 83) demesi, Bulgaristan Gagauzlarında da kürkün varlığını gösterse de rekonstrüksiyon yapmaya imkân vermez.

Moşkov, Gagauz erkeklerin kışın soğuk havalarda artık eski kabul edilen ve nadir olarak giyilen uzunluğu topuklara kadar erişen *belli kürk*, *uzun kürk*, *boy kürkü* veya

²⁶² Ancak, kadınlar için kullanılan kürkler, *keptar*, *bonditsa* denilen ve Moldova geleneksel giyim-kuşam kültüründen Gagauz kültürüne giren kolsuz kürk ceketlerdir.

uzunluğu bele kadar olan *kısa kürk* giydiğini söyler (1902b: 43-44)²⁶³. Moşkov ayrıca, uzun kürklerin *tulup kürkü* olarak da adlandırılıp genellikle yaşlı erkeklerin giydiğini belirtir. Bu uzun kürk ve tulup adlandırması 20. yüzyılın başlarında Besarabya’daki Bulgarlarda da görölür (bk. Derjavin, 1914: 89-90; Berg, 1918: 126-127).²⁶⁴ Uzun kürk/tulup kürk, 1960-70’li yıllarda yaşlı Gagauz erkekleri tarafından, özellikle çobanlar tarafından kullanılmaya devam etmekteydi. Yaşlı erkeklerin uzun kürkü/tulup kürkü giymeye devam etmesi yaşlı insanların geleneklere ve eskiye daha bağlı olduğunu göstermekle birlikte uzun kürkün kısa kürke göre daha arkaik ve koruyucu bir yapıya sahip olduğunun da göstergesi denilebilir.

Gençler tarafından kısa kürkün tercih edilmesiyle birlikte uzun kürklerin kullanımı 20. yüzyılın çeşitli evrelerinde kademeli olarak azalmıştır. Geleneksel kürkün kullanımı köylerde sık rastlanmasa da devam etmektedir. Kuroglo ve Maruneviç, 1980’li yıllarda Gagauz erkeklerinin %44,6’sının kürk giydiğini söyler (1983: 73). Yeni ustalar bulmanın zor olmasından dolayı eski kürkü muhafaza edenler kullanmaktadır. Ancak, şehirde kullanımı kalmamıştır. Günümüz moda anlayışına uygun olarak mont, kaban ve paltolar kullanılmaktadır.

Materyal: Kürk, koyun postundan dikilmiştir.

Yapı: Kürkler derici ya da kürkçü denilen deri ustalarına yaptırılırdı ve astarlı olarak diktirilirdi. “Her köyde kürk yapan bir usta bulunmaktaydı. 1980-85’li yıllara kadar kürkler kullanılmıştır” (K9). Kürkün uzun ya da kısa yapısı adına da etki etmiştir. Kişisel tercihe göre topuklara kadar uzanan belli kürk/tulup kürk ya da bele kadar olan kısa kürk dikilmiştir.

Desen: Kolsuz kürk ceketler epey süslemeli olmasına rağmen kürkler daha sade bir yapıya sahiptir. Kürkün yaka tarafı siyahtır. Moşkov, kürklerin dış tarafı her zaman beyaz olduğunu, boyanmadığını veya kumaşla kaplanmadığını; kürkün göğüs tarafının ise siyah ipliklerle çeşitli desenler yapılarak süslendiğini söyler (1902b: 44). Saha çalışması sırasında görölün kısa kürklerin üzerine de kolsuz kürklü ceketle

²⁶³ Moşkov, Gagauz erkek kürk giyiminden bahsederken kolsuz kürklü ceketlerden de bahseder. Ancak, tekrara dışmemek için “kürk” başlığı altında kolsuz ceketlerden bahsedilmeyecektir. “Erkek Üst Giyim” bölümünde bu ceket örnekleri de incelenmiştir.

²⁶⁴ Gagauz erkeklerin ve Bulgar erkeklerin kullandığı bu uzun/tulup kürkün fotoğrafı benzerlik ve karşılaştırma açasından da görölmesi için “Ekler” bölümünde verilecektir.

olduğu gibi çeşitli şekiller verilmiş siyah deri dikilmiştir. Dikilen bu deriler derinin birleşme noktalarında, cep bölgelerinde ve kolların uç kısımlarındadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde, özellikle Moşkov'un 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında derlediği metinlerde genellikle belli kürk/uzun kürk örneklerinin görülmesi, halk kültürü ürünlerinin millî hafıza uzun süre saklanması sebebiyle belli kürkün öncesinin 19. yüzyılın başlarına kadar gidebileceğini gösterir. Metinde de belli kürk giyenin iyi giyimli olduğu belirtilir. Kürk metinlerde genel olarak birincil işlevi olan sıcak tutma işleviyle yer almıştır. Ayrıca, eski dönemde kürk diktirmenin kolay olmadığı, maliyetli bir şey olduğu “çalışkan işleycân - kürk diktirecân” (*gayretli çalışacaksın, kürk diktireceksin*) atasözünde görülür.

3.1.2.2.6. Yaamurluk/Burka

Yün kumaştan dikilen bol ve uzun, palto, pardösü benzeri yağmurluktur. Geleneksel Gagauz erkek giyiminin önemli bir unsurudur. Yağmurluk dize kadar erişmektedir.

Örnek Metinlerde “Yaamurluk/Burka”:

Valentin Moşkov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yaamurluk/burka*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sabaa oldu, aldı **burkasını** sırtına, kırligasını soktu belinâ, da tükürdü yellernâ, ‘hi!’ yetti, yetti Cüma-anaya, urdu kapuya” (Moşkov, 1904a: 94). “*Sabah oldu, yağmurluğunu sırtına attı, sopasını beline soktu. Elleri tükürüp yola çıktı ve Cuma babusuna gitti, kapıya vurdu.*”

“Gideer, çıkıyor **yaamurluk** altından tauşanı, da urayor ona üç çibuk, da deer: ‘gidâsin jevâ, da sööleyâsin, hazırlasınar üç türlü mancä, da seni-da bulayım soba-aardında’. Da kolvermiş tauşanı” (Moşkov, 1904a: 112). “*Adam gidiyor. Yağmurluğunun altından tavşanı çıkıyor. Tavşana çubukla üç kez vurup: ‘Eve gidesin de söyleyesin üç türlü yemek hazırlasınlar. Seni de sobanın ardında bulayım’ demiş ve tavşanı salmış.*”

Valentin Moşkov'un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *yaamurluk/burka*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Popazın-da yöküzünün birisi kara-y-mış, da popaz alıyor, da biyaz **yaamurlu** atıyor kara yöküzün-üstünä. Şindi popadiya hazırlıyor yevdä yimää, hem gözlemä boşçalıyor, da çekedeyor” (Moşkov, 1904a: 159). “*Papazın öküzünün biri karaymış. Papaz beyaz yağmurluğu alıp kara öküzün üstüne atıyor. Papazın eşi evde yemek hazırlıyor ve gözleme bohçalıyor ardında da (evden) çıkıyor.*”

“Koşıyor adam taligayı, da gideer dermenä, da döneyor geri, popaz da henez gelmiş. Şindi adam yaklaştıyan, karı demiş popaza: ‘çık hayada’. Da çıkıyor popaz hayada, karı-da yörteer popazı bir **yaamurluklan**” (Moşkov, 1904a: 232). “*Adam at arabasını hazırlıyor ve değirmene gidiyor. Geri döndüğünde papaz eve henüz yeni gelmiş. Adam (eve) yaklaşıncı, kadın, papaza, ‘Hole çık’ demiş. Papaz hole çıkıyor. Kadın da papazın üstünü yağmurlukla örtüyor.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *yaamurluk/burkayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Hoca zavallı her gün yırtık gezärmiş, ama bir kerä çıkmış soka en yırtık **yaamurluunnan**: o ruba pak delimdeşikmiş, donnarı da yama-yama üstünäymiş” (Baboglu, 2011: 9). “*Zavallı (Nasrettin) Hoca her gün yırtık (kıyafetlerle) gezermiş ama bir defasında sokağa en yırtık yağmurluğuyla çıkmış. O giysi delik deşikmiş. Pantolonu da yama yama üstüneymiş.*”

“Nastradinni bir konuşkaya teklif etmişlär. O da pek giünmemiş, ama yırtık **yaamurluunnan** çekilmiş gelmiş... Bu halda kimsey ona sayıp çıkmamış, kapu ardına oturtmuşlar. Hoca buna dayanamamış...” (Baboglu, 2011: 12). “*Nasrettin’i bir eğlenceye çağırılmışlar. O da pek (özenli) giyinmemiş; yırtık yağmurlukla çıkmış gelmiş... Bu hâlde kimse Nasrettin’e saygı göstermemiş, kapının arkasına oturtmuşlar. Hoca da buna dayanamamış...*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yaamurluk/burkayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alêr bu **yaamurlucaanı** da gider dev adamnarınnan bilä, uşaklarına da balı imelik brakêr. Gider bu bizim kafadarlar, nekadar gider da etişerlär daalara, neredä

yaşarmışlar dev adamnarı” (Baboglu, 2011: 26).²⁶⁵ “Bu, yağmurluğunu alıp devlerle gidiyor. Balı da çocuklarına yemeleri için bırakıyor. Bu bizim dostlar yola çıkıyor ve devlerin yaşadığı ormanlara varıyorlar.”

“Kollamışlar boyarı bir karannık gecedä, açan o sarfoş gelirmiş kırçmadan. Sarmışlar kafasını bir **yaamurluklan** da o adamın auluna götürüp Topal Şeytanın yanına kuyuya onu atmışlar” (Baboglu, 2011: 71-72). “Boyarı bir karanlık gecede takip etmişler. Meyhaneden sarhoş bir şekilde gelirken de kafasını bir yağmurlukla sarmışlar. O adamın avlusundaki kuyuya, Topal Şeytan’ın yanına onu atmışlar.”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan yaamurluk/burkayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Almışlar, gezdirmişlər uşaa, ama o kimseyä ‘tätü’ dememiş. Bitkidä çaarmışlar o haylaz çocu da. O gelmiş padişayın kurtesinä bir yırtık **yaamurluklan** da oturmamış, ama birdän yangelmiş” (Çebotar, 2020: 41). “Almışlar gezdirmişler çocuğu ama o kimseye ‘baba’ dememiş. Sonunda o haylaz çocuğu çağırılmışlar. O, padişahın sarayına bir yırtık yağmurlukla gelmiş, oturmamış ama birden uzanmış.”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan yaamurluk/burkayla ilgili örnekler şu şekildedir:

Mêy Çobani

Mêy çobani, mêy çobani, git koyunnara. Hey çoban, hey çoban git koyunlara.

– Of-of, năbayım, ava bulutlu. – Of of, ne yapayım hava bulutlu.

– Mêy çobani, mêy çobani, gii **yaamurluunu**. Hey çoban, çoban giy yağmurluğunu

– Of-of, năbayım, **yaamurluum** yırtık. – Of of, ne yapayım yağmurluğum yırtık.

– Mêy çobani, mêy çobani, diktir karına. – Hey çoban, hey çoban diktir karına.

– Of-of, năbayım, bilmiy o dikmää. – Of of, ne yapayım o dikmeyi bilmiyor.

(...) (Çebotar, 2019: 182)²⁶⁶

(...)

²⁶⁵ Masal, Nikolay Baboglu’nun “Masallar” adlı kitabında da yer almaktadır bk. Baboglu, 1991: 87.

²⁶⁶ Varyantları için bk. Kvilinkova, 2011: 418.

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yaamurluk/burkayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Açan evä gidecän’, - demiş o, - ‘imä bişey orada. Kaba döşää yatma, **yaamurluunu** döşeyip, kül deliinin yanında yan geläsin; dan erleri alacalandıynan, batünnan ayırılāsın’” (Çebotar, 2019: 198). “‘*Eve gittiğinde orada bir şey yeme demiş. Yumuşak döşeğe yatma, yağmurluğunu (yere) serip ocağın yanında uyuyasın. Tan yeri ağardığında ağabeyinle ayrılāsın*’, demiş.”

“‘Ozaman al beş oka bal hem beş metra bez da getir bana, yapalım onnardan bir iş.’ Avcı getirmiş babuya, ne istemiş o, da babu o materiyadan hem tüülerdän guglasınnan bir **yaamurluk** yapmış” (Çebotar, 2019: 217-218). “‘*O zaman beş oka bal ve beş metre de kumaş getir bana da onlardan bir şey yapalım.*’ Avcı, yaşlı kadın ne istemişse getirmiş. Kadın o malzemelerden ve tüülerden şapkasıyla birlikte bir *yağmurluk* yapmış.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yaamurluk/burkayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gecä, yatıp, uyumuşlar. Yordan kalkıyê gecenin bir vakıdı, çıkariyê padişaaayın kılıcını da kesiye onun **yaamurluundan** bir parça. Alıy kılıcı da saklanıyê genä erinä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 129). “*Gece yatıp uyumuşlar. Yordan gecenin bir vakti kalkıp padişahın kılıcını çıkartıyor ve onun yağmurluğundan bir parça kesiyor. Kılıcı alıp yine yerine saklanıyor.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yaamurluk/burkayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir de karannık çökmüş, pak zından karannı. Girmiş bizim olan buoday içine, sarınmış **yaamurluklan** da başlamış uyuklamaa. Taman da geceyarısı olıy. Bir çirkin sıklık işidiliy, bir büyük boora kopuşıy, çimçirik çakıy, gök gürlüy” (Koca, 2011: 324). “*Karanlık çökmüş, saf zından karanlığı. Bizim oğlan buğday (tarlasının) içine girmiş, yağmurluğuna sarınmış ve uyuklamaya başlamış. Tam da gece yarısı olduğunda bir çirkin ıslık işitiliyor. Bir büyük bora kopuyor, şimşek çakıyor, gök gürlüyor.*”

Değerlendirme

Tarih: Yağmurluk, yağmurlu ve rüzgârlı havalarda giyilmesiyle adını işlevinden alır. Genellikle kahverengi olmakla birlikte koyu renkli olan yağmurluk, Bulgaristan Gagauzları ve Besarabya Gagauzları arasında ortaklık gösteren geleneksel erkek giyim unsurlarındandır. Marinov, Bulgaristan’daki Gagauzlarda kulübede kalan çobanların eşyalarından bahsederken yağmurluk²⁶⁷ giydiklerini söyler (1956: 152-153). Yünden yapılan bu tür yağmurluk, Bulgaristan geleneksel giyim kültüründe de genellikle çobanlar tarafından kullanılmaktadır ve adı Türkçe “yağmurluk”tan *yamurluk* şeklinde ses düşmesiyle oluşmuştur. Ayrıca, *opancak* ve *kepe*²⁶⁸ de denmekte ve yün kumaş dışında kürkten de yapılabilmektedir (bk. Vakarelski, 1977: 196). Vakarelski, *yamurluğun* Bulgaristan’ın farklı bölgelerinde farklı dikim tarzında olduğunu söyler ve bir harita üzerinde bunu gösterir. Gagauzların yaşadığı Kuzeydoğu Bulgaristan bölgesine bakıldığında ise Gagauzların kesim tarzına benzer olarak tunik benzeri uzun, bol, şapkalı, palto/pardösü tarzında yağmurluk görülür. Bulgar yağmurluğu daha açık tonlarda olduğu gibi uzunluk olarak daha kısa çeşitleri de mevcuttur. Yağmurluğun *yamurluk* adıyla Bulgar kültüründe de görülmesi Bulgaristan’daki Türk kültürünün etkisinin bir sonucu olarak görmek mümkündür. Besarabya Gagauzlarında ise yağmurluk mevsimlik, günlük erkek giyim unsurlarından biridir. Moşkov, yağmurlu havalarda yağmurluk giyilse de kışın soğuk havalarda kürk giyildiğini belirtir (1902b: 39). Moldova geleneksel giyimindeki el dokuması kumaştan yapılan *suman* ile büyük benzerlik gösterir. Bulgaristan Gagauzlarındaki yağmurluk ile Besarabya Gagauzlarındaki yağmurluk arasındaki farklılığa ve Moldova kültürüyle benzerliğe bakılınca Moldova kültürünün Gagauz kültürü üzerindeki etkisinin olabileceği düşünülebilir. Kuroglo ve Maruneviç, 1980’li yıllarda orta yaşlı ve yaşlı Gagauz erkeklerinin %22’sinin kumaştan yapılmış yağmurluğu kullandığını söyler (1983: 73). Bu veri, ekonomik koşullar dışında olarak maddi veya manevi kültür dünyasına ait unsurlara yaşlı insanların daha bağlı olduğu düşüncesini destekler. Yağmurluğa günümüzde köylerde dahi sık rastlanmamaktadır. Bir maddi kültür unsuru olarak müzelerde sergilenmektedir.

²⁶⁷ Yağmurluk giymiş Bulgaristan Gagauz’u erkeğin fotoğrafı “Ekler” bölümünde verilecektir.

²⁶⁸ Bulgarcada *kepe* “aba kumaştan yapılmış uzun erkek giysisi” (Georgiev, 2012: 333) anlamına gelmektedir ve *yamurluk* ile eş anlamlıdır. Kepe, yağmurluk gibi yine Türkçeden Bulgar diline ve kültürüne girmiş kelime ve giysilerden biridir. Türkiye Türkçesinin ağızlarında kebe “kaba kumaştan yapılmış ceket, palto, aba” (DS, 1993: 2713); kepenek “çobanların omuzlarına aldıkları keçeden giysi, aba” (DS, 1993: 2745) anlamına gelmektedir. Kebenek, köbenek, kebe, kepe şekilleriyle tarihî Türk lehçeleri ve çağdaş Türk lehçelerinde benzer anlamlarda bulunmaktadır. Kelimenin tarihî Türk lehçeleri ve çağdaş Türk lehçelerindeki şekilleri ve anlamları için bk. Usmanova, 2011: 19-20.

Materyal: Yağmurluklar tüysüz, ince ve yağmur geçirmemesi için sık dokunmuş olan çuha veya aba kumaştan dikilmiştir.

Yapı: Yağmurluk köylerdeki yerel terziler tarafından dikilmiştir. Yağmurluğun gerek gövde kısmı gerek kol kısmı ve başlığı boldur.

Desen: Yağmurluğun kenar, uç noktalarında dikişle süsleme bulunmaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Yağmurluğun çobanlar tarafından özellikle kullanılması durumu örnek metinlere de yansımıştır. “Mêy Çobani” adlı türküde havanın bulutlu olmasından dolayı çobandan yağmurluğunu giyip de çıkması istenmektedir. Burada aslında yağmurluğun çobanların giydiğinin göstergesi olması dışında adını aldığı hava durumunun da izi vardır. Bazı giyim-kuşam unsurları adını yapıldığı malzemeden almaktayken bazıları da kullanıldığı duruma ve işlevine göre isim almaktadır. Yağmurluk da buna bir örnektir.

3.1.2.3. Alt Giyimi

3.1.2.3.1. Çaaşır/Çakşır

Yün kumaştan dokunan, şalvara benzer bol pantolondur. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl ortalarına kadar Gagauz erkeğinin günlük yaşamının temel giyim unsurlarından biridir. Moşkov, yaşlıların daha bol *çaaşır* tercih ettiğini ve sadece siyah renkte dikildiğini (1902: 42) söyler. Çaaşır günümüzde hem giyim unsuru hem de kelime olarak arkaik hâle gelmiştir.

Örnek Metinlerde “Çaaşır/Çakşır”:

Valentin Moşkov’un derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *çaaşır/çakşır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Nasradin bakardı, kadı efendi geleer deyi. Açan yaklaştı kadı efendi, o çözmüş **çaaşır**larını, da suvamış gölmeeni, da götü görünürmüş. Kadı yaklaştıkçasına o kaldırmış götünü yukarı (Moşkov, 1904a: 147). “*Nasrettin, kadı efendi geliyor mu diye bakardı. Kadı efendi yaklaştığında pantolonunu çıkarmış da gömleğini kaldırmış, kıçı görünürmüş. O, kadı yaklaştıkça kıcını daha da yukarı kaldırmış.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çaaşır/çakşır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Küü yakmışlar, yınsannarı kuumuşlar, kliseyi ateş yetmişlär. O popaz-da başka memlekettä gitmiş. Da üz-yelli yıl geçmiş, popaz hep yaşarmış, artık akıldan bozulmuş. Popaz başlamış uşaklarnan oynamaa, **çaaşırsız** gezärmiş” (Moşkov, 1904a: 31-32). “*Köyü yakmış, insanları kovmuşlar. Kiliseyi ateşe vermişler. O papaz da başka memlekete gitmiş. Aradan yüz elli yıl geçmiş. Papaz aklını yitirmiş şekilde yaşarmış. Papaz pantolonsuz şekilde çocuklarla oynamaya başlamış.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *çaaşır/çakşır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi gidärkan yolda, battırıyorlar taligayı, islanıyor dädunun **çaaşırlarnı**. Çıkarıyorlar taligayı. Şindi dädu çıkarıyor **çaaşırlarnı**, da sereer bir fidana. **Çaaşırlar** sallanırmiş, dädu-da därmış: ‘**çakşır, çakşır**. Şindi pek sallanayorsun ama, bakalım, yaarin osman paşaanın yönündä, näpacän?’” (Moşkov, 1904a: 130). “*Yolda giderken at arabası (bataklığa) saplanıyor. Yaşlı adamın pantolonu islanıyor. At arabasını (bataklıktan) çıkardıktan sonra yaşlı adam pantolonunu bir ağaca asıyor. Pantolon sallanırmiş, yaşlı adam da ‘Pantolon, şimdi böyle sallanıyorsun ama bakalım yarın Osman Paşa’nın önünde ne yapacaksın?’ demiş.*”

Değerlendirme

Tarih: Çaaşır/çakşır olarak adlandırma hem Bulgaristan Gagauzlarında hem de Besarabya Gagauzlarında görülmektedir. İrecek isim olarak çaaşır/çakşır demese de geniş, bol pantolonların giyildiğini; Hoppe ve Manov da Bulgaristan’daki Gagauzların eski zamanlarda “bir götlü çakşır”²⁶⁹ denilen, bol paçalı, bir potur pantolon giydiklerini daha sonra ise bunun yerini şalvarın aldığını belirtir (bk. İrecek, 1899: 828; Hoppe, 1934: 138; Manov, 2001: 32). Çakşır adlandırmasıyla bol kesimli pantolon Anadolu kültüründe de görülür. Anadolu’da çakşır, “çuhadan yapılan bol ve dökümlü şalvar[dır]; çoğu zaman paçaları mestlere bağlıdır. Çakşırlar arasında *diz çakşırı* denilen diz kapağına kadar gelen çakşırlar da bulunmaktadır” (Önder, 1995: 37; Koçu, 1969: 60). Gagauzlarda ise çakşır ayak bileklerine kadar uzundur ve

²⁶⁹ Eski kesim şalvar tarzı pantolonlarda ön ve arka yüzü ayırt etmek zordu. “Bir götlü” ifadesi pantolonun ön ve arka tarafının belli olduğunu ifade ediyor olsa gerek.

çaaşır²⁷⁰ adlandırılması Bulgaristan'dan Besarabya'ya taşınmıştır. “Çaaşır kelimesi günümüz Gagauz dilinde artık kullanılmamaktadır” (Karanfil, 2009: 36).

Geleneksel Bulgaristan erkek giyimi beyaz erkek giyimi ve siyah erkek giyimi olarak ikiye ayrılır. Kronolojik olarak beyaz giyim daha öncedir. Bu ikiye ayrılışın temelinde kıyafet kesimleri değil, giysinin dikildiği/dokunduğu kumaşın rengi etkili olmuştur. Beyaz giyim Slav kökenli kesim ve tasarıma sahiptir. “Beyaz giyimde pantolon paçaları dardır ve tam oturur. Siyah giyimde ise pantolon geniş kesime sahiptir. Siyah erkek giyimi Türk giyiminin tüm biçim ve tasarım özelliklerini taşımaktadır” (Vakarelski, 1977: 198-200, 218). 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki dönemde Balkanlarda hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu dönemi düşünülünce kültürel etkinin olması son derece doğaldır. Bulgaristan'daki 14. yüzyıl kostümü ile 15. yüzyıl kostümü arasında derin bir fark vardır. Bizans tipi giysilerin 15. yüzyılda kaybolması (bk. Naslednikova, 1969: 45) tarihî olaylarla yaşanan değişimin maddi kültüre etkisi olarak gösterilebilir. Sözü edilen bu pantolonlar belde, Türk kültüründe olduğu gibi aynı isim kullanılarak “uçkur” ile bağlanır. Türk kültüründeki çakşır ise *çeşiri* adıyla geleneksel Bulgar giyim kültüründe görülür. Tabii çakşırın Gagauzlar aracılığıyla mı yoksa Osmanlı döneminde başka bir Türk halk topluluğu tarafından mı Bulgar kültürüne geçtiğini tespit etmek güçtür. Vakarelski, Türk kültürünün Bulgar kültürüne etkisinin Doğudan Batıya doğru olduğunu belirtmiştir (1977: 219-220). Bulgaristan'daki Türkler de gerek tarihin farklı dönemlerinde, gerek günümüzde ağırlıklı olarak Bulgaristan'ın Doğu ve Kuzeydoğusunda yerleşmiştir. Gagauzların büyük kısmı da Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşamış, 19. yüzyılın başlarında Besarabya'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu etkileşimde Gagauzların da etkisi olduğu düşünülebilir.

Moşkov, 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarındaki Gagauz erkek giyiminden bahsederken rengi her zaman siyah olan çaaşırın giyildiğini ve gençlerin yaşlılara oranla daha dar bir çaaşır giydiklerini söyler (1902b: 42). Haydar ve Coltay gibi bazı köylerde gençlerin çaaşırının astarı kırmızı dikilmekteydi ve halk oyunu sırasında paçalarını kıvrımlarıyla bu gözükürdü. Zaşçuk'un belirttiğine göre 1850-1860'lı yıllarda Besarabya'da geniş pantolonlar giyilmektedir (1862a: 505). Gagauz giyim-kuşam kültürüne dair en eski bilgileri veren kişilerden olan ve çalışmalarıyla Gagauz

²⁷⁰ Gagauz Türkçesinde iç seste -k- düşmesi yaşanır. Gagauz Türkçesinde kelimenin muhtemelen değişimi “çakşır > *çağşır > çaaşır” şeklinde yaşanmıştır.

kültürüne dair rekonstrüksiyon yapılabilen Valentin Moşkov da çaaşırı Gagauz erkeğinin günlük giyiminin bir parçası olarak tanıtır. Zelençuk, 20. yüzyılın başlarında Moldova'nın güneyindeki köylerde ev dokuması kumaştan geniş pantolonların giyildiğini belirtir (1985: 98). “Arkaik çaaşır örnekleri 1950’li yıllarda dahi görülmüştür” (Maruneviç, 2018: 173). Dimi adlı ev yapımı kaba yün kumaştan pantolonların yapılmasıyla dimi pantolonlar yaygınlaşmıştır. Çaaşır özellikle kış aylarında yerini dimi ya da dimi don denilen bu pantolonlara bırakmıştır.

Materyal: Çaaşır yün kumaştan dokunmakta; uçkur ise yün iplikten yapılmaktadır.

Yapı: Gagauz kadınlar tarafından evde yün kumaştan dikilmekte, bel kısmı uçkur da denilen yün iplikle bağlanmaktadır. Çaaşırın dizden yukarısı daha bol bir kesime sahiptir. Gerek çaaşırdaki gerek uçkurdaki yün tercihi Gagauzların hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşmasının yansıması olarak görülebilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde yalnızca Valentin Moşkov’un derlediği metinlerde görülen çaaşırın Gagauz erkeğinin günlük giyiminin parçası olduğu metinlere de yansımıştır. Papazın giymesi, kadının yanına gidilirken ya da yola çıkarken giyilmesi gibi durumlar buna örnek olarak gösterilebilir.

3.1.2.3.2. Dimi

Dimi, ev dokuması yün kumaştan yapılan, uçkur denilen bağ ile toplanan, çaaşıra göre daha dar kesime sahip geleneksel pantolondur. Gagauz dili ve kültüründe nesnelere isim verirken nesnenin yapıldığı maddenin adının kullanılması sık başvurulan bir yöntemdir. Dimi adlı pantolon da adını dimi adı verilen kumaştan almıştır. Dimi kelimesi, Türkiye Türkçesinde de “sıkı dokunmuş bir tür pamuklu kumaş” anlamıyla yer alır ve Rumca kökenli olup Türkiye Türkçesinin söz varlığına girmiştir. Bulgarcada da *dimiya* “ev dokuması kaba yün kumaş” anlamına gelir.

Örnek Metinlerde “Dimi”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *dimi*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“O gecä kalmış köprü-yanında, da yatmış uyumaa saa kulaanın üstünä, sol kulaanı-da domuzlar kemirmiş. O sabaada hava suukmuş. Vasili salt donnanmış hem mintannanmış, yaprak gibi titrärmiş. Kafadarları sa giimliymiş, varmış kafadaların da uzun kürk isläh **dimileri**” (Moşkov, 1904a: 194-195). “O gece köprünün yakınında

kalmış. Uyumak için sağ kulağının üstüne yatmış. Sol kulağını da domuzlar kemirmiş. O sabah da hava soğukmuş. Vasili yalnızca pantolon ve yelekleymiş. Yaprak gibi titrermiş. Arkadaşları ise (iyi) giyimliymiş, arkadaşlarında uzun kürk ve iyi pantolonlar varmış.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *dimi*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Mavi **dimi**, boz kalpak,

Benim yarım pek yalpak.

Kırçma önü boyalı,

Yar direktä dayalı.

Kırçmaa gidän çocuklar

Başı belada baalı.

(Baboglu, 2011: 200)

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *dimi*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“İldip kalaanı hem yalanarak, o hızlanmış dädunun üstünä. Korkudan zavallı dădu taa bir erdän patlatmış ölä dâ çok yamalı **dimilerini**. Yabanı, dikip kendini, demiş: ‘Bän seni iyecäm’” (Çebotar, 2019: 251). “(Kurt) burnunu (yere) eğip yalayarak yaşlı adamın üstüne koşmuş. Zavallı yaşlı adam korkudan bir yerden daha patlatmış o çok yamalı pantolonunu. Kurt (yaşlı adamın) karşısına dikilip, ‘Seni yiyeceğim’, demiş.”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *dimi*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Ak **dimi**, kara kalpak

Yâr dilleri ne yalpak,

Yâr, sen beni almarsan,

I. Kabletsin kara toprak.

II. İsin seni kara toprak.

Mavi pantolon, boz kalpak,

Benim yârım pek tatlı.

Meyhane önü boyalı,

Yar direğe dayalı.

Meyhaneye giden çocuklar,

Başı belaya bağlı.

Beyaz pantolon, kara kalpak,

Yâr dilleri ne tatlı,

Yâr sen beni almazsan,

I. Alsın (seni) kara toprak.

II. Yesin seni kara toprak.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 84)²⁷¹

Değerlendirme

Tarih: Yün kumaşın kalın ve ısı geçirmeyen yapısı kış mevsimi giyim kültüründe önemli bir yere sahip olmasını sağlar. “Yün, koyun keçi gibi hayvanların üzerini kaplayan yapağı gömleğinin kırkıldıktan sonra yıkanarak temizlenmesi ile kullanıma hazır hale getirilen kıllardır. Koyun dışında; tiftik keçisi, Kaşmir keçisi, Peru keçisi, deve, lama ve alpakanın da yününden yararlanılmaktadır” (Somçağ ve Akçakale, 2016: 215). Gagauzların hayvancılık kültüründe ise koyunun en yaygın yetiştirilen hayvan olması sebebiyle giyim unsurlarında materyal olarak genellikle koyunun yünü kullanılmıştır. Gagauzlar, Balkan coğrafyasının soğuk iklim koşulları altında giyim unsurlarında yünü kullanırken bu yün kumaşı farklı yöntemlerle de işlemiştir ve keçeleştirme yöntemi de bunlardan biridir. Bu işlem sayesinde yünün dayanıklılığı ve sıcak tutma özelliği artar ve bu, özellikle 19. yüzyılda Gagauzlar tarafından sık kullanılan bir yöntemdir. “Kalın yünden geleneksel şekilde dokunan kumaş keçeleşme (dolaplama) denilen özel işlemlerden sonra dimi ve aba denilen kumaşlara dönüştürülmüştür” (Maruneviç, 2018: 51). Dimi ve aba giyim unsurlarının yapımında kullanılmıştır. Moşkov da ev dokuması kumaşları üçe ayırır: *litu* (ince kumaş), *diki*²⁷² (orta kalınlıkta kumaş) ve *aba* (kalın kumaş) (1902b: 52). Kış mevsimi için dimi kumaştan yapılan erkek pantolonu da bunlardan biridir. Ev dokuması yünden yapılan bu pantolon adını yapıldığı kumaştan almıştır.

Çaşıra göre daha dar kesime sahip, siyah ve kahverengi gibi koyu renkli tonlarda kaba yün kumaştan dokunan dimi, özellikle kış mevsiminde Moldova Gagauzlarının ve Ukrayna Gagauzlarının geleneksel erkek giyiminin ana parçalarındandı. Dimi farklı bölge ve köylerde çeşitli şekilde adlandırılmıştır. Dimi diye bahsedilen pantolon, Moşkov’da *çaaşır* olarak da geçmektedir. Moldova-Gagauz Yeri’ndeki saha çalışması sırasında Komrat’ta dimi ve pantolon, Avdarma’da dimi don²⁷³, Beşalma’da don, Valkaneş, Çadır-Lunga’da ve Kongaz’da don denildiği gözlemlenmiştir. Ancak, donun Gagauz Türkçesinde genel bir adlandırma olduğu

²⁷¹ Mâninin bir varyantlarına Sofiya Koca’nın derlediği mâni metinlerinde rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 41; Koca, 2011: 59.

²⁷² Moşkov *diki* diye bahsetse de bu kumaş *dimi* olsa gerek çünkü Moşkov erkek giyiminden bahsederken *dimi* adlı kalın kumaştan giysiler dikildiğini belirtir (bk. Moşkov, 1902b: 43).

²⁷³ Diminin kumaş anlamının da olması sebebiyle Avdarma’da “don” ile birlikte tamlama şeklinde kullanılmaktadır. Don, Gagauz Türkçesinde genel anlamıyla *pantolon* demektir.

unutulmamalıdır. Bu sebeple “dimi don” kullanımı vardır. Ev dokuması kalın yün kumaştan pantolonlar Bulgar kültüründe de görülmektedir. Örneğin, Derjavin, 20. yüzyıl başlarında Besarabya’da yaşayan Bulgarların kış mevsiminde ev dokuması yün kumaştan *dimie* denilen pantolon giydiklerini belirtir (1914: 89). Dimi günümüzde kullanım sahası daralmış geleneksel giyim unsurlarından biri konumundadır.

Materyal: Dimi, kaba yün kumaştan evde dikilmekteydi.

Yapı: Paça ve ağ kısmı bol kesime sahip olsa da dimi, çaaşıra göre daha dardır.

Örnek Metinlerde İşlev: Dimi örnek metinlerde günlük erkek giyimi unsuru olarak yer alır. Kalın ve sıcak tutan yapıya sahip dimi kumaş özellikle kış mevsiminde erkeklerin giyim kompleksinin parçalarından biriydi. Bu durum, örnek metinlere de yansımıştır. Örneğin, hikâye metninde soğuk havada üşümeyen kişilerin kıyafetleri tasvir edilirken dimi giydikleri belirtilmiştir.

3.1.2.3.3. Meşin

İçi kürklü, koyun derisinden yapılmış kışlık pantolondur.

Örnek Metinlerde “Meşin”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *meşin*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Almış adamın kıvrıcık kalpaanı, **meşinnerini**, boy kojuunu, hem marakinalı güüslüünü da yıkamak. Sabunnayıp, sabunnayıp yıkarmış. Hiç durlamadaan adamının gelmesinä yakın sermiş karı rubalarını. Kalpaa bir kazaa asmış, kojuu, **meşinneri** hem güüslüü da tokada artmış” (Baboglu, 2011: 105). “*Adamın kıvrıcık kalpağını, pantolonlarını, kolsuz yeleşini ve süslemeli deri ceketini yıkamak için almış. Sabunlayıp sabunlayıp yıkarmış. Kadın, adamın gelmesine yakın, hiç durulamadan elbiselerini sermiş. Kalpağı bir kazığa asmış. Yeleşini, pantolonları ve ceketini de kapıya asmış.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *meşin*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Babu o deridän dikmiş ooluna bir kürkçääz, bir çift **meşincik**, bir da güüslük - hem kış için olsun, hem güz-ilkyaz için.” (Çebotar ve Sırf, 2017: 162). “*Yaşlı kadın o*

deriden oğluna bir kürk, bir pantolon ve bir de hem kışın hem de sonbahar ve ilkbaharda giymesi için ceket dikmiş.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözlerinde yer alan *meşin*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Meşinnär** kış için islää, dooruluk her zaman islää” (Çebotar ve Sırf, 2017: 259).

“*Deri pantolon kış için iyi, doğruluk her zaman iyi.*”

Değerlendirme:

Tarih: Türkiye Türkçesinde *meşin* “işlenmiş koyun derisi” anlamını karşılar ve Farsça kökenli bir sözcüktür. Gagauzcaya da Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti döneminde girmiştir, Türkiye Türkçesindeki anlamına sahip olmakla beraber pantolonun işlenen koyun derisinden yapılmış olması sebebiyle anlam değişime uğrayarak “kürklü, koyun derisi pantolon” anlamını kazanmıştır. Ukrayna Gagauzları *mişin* de demektedir. Daha önce de belirtildiği gibi Gagauz kültüründe özellikle giyim-kuşam unsurlarına yapıldığı materyalin, kumaşın adının verilmesi sık görülen bir durumdur. Bu maddi kültür unsurunda da bu durum görülmektedir. Kelime Bulgarcada *meşin* “sepilenmiş koyun derisi; Bulgarcanın Tvarditsa²⁷⁴ ağzında *meşini* “koyun derisi pantolon” (Georgiev, 2012: 782); Rumenceye *meşină* “sepilenmiş ince deri, keçi veya kuzu derisi” anlamıyla girmiştir. 19. yüzyıl başlarında Besarabya’ya yaşanan Gagauz ve Bulgar göçü sonrası Rumenceye girmesi muhtemeldir.

Balkanların kış mevsimindeki soğuk ve sert iklimi, hayvancılıkla uğraşan Gagauzları, hayvansal ürünlerden giyim dokumaya, dikmeye neredeyse zorunlu kılmıştır. İklim koşullarının doğurduğu ortamdan dolayı sepilenmiş koyun derisinden yapılan *meşin*, kış aylarında Gagauz erkek giyiminin önemli unsurlarından biriydi. Ayrıca, “*meşin* çobanlar tarafından giyilirdi” (Karanfil, 2009: 36). Moldova’nın kış giyim kültüründe de yün kumaştan yapılan pantolonlar dışında Gagauz ve Bulgar etkisiyle girmiş *meşin* adlı kürklü deri pantolonlar vardır. Moldova kültüründe de Gagauz kültüründe olduğu gibi bu kürklü deri pantolonlar çobanlar tarafından da giyilmekteydi (bk. Zelençuk, 1985: 98). Günümüzde özellikle şehirlerde *meşin*lerin kullanımı kalmamıştır.

²⁷⁴ Moldova’nın güneyindeki Taraclia (Tarakliya) şehrinde Bulgarların kurduğu bir kasaba. Tarakliya şehri de Bulgarlar tarafından kurulmuştur. Moldova’da 2014’teki nüfus sayımına göre Tarakliya şehrinin %66,1’i (24.584 kişi) Bulgar, %14’ü (5.212 kişi) Moldovan, %9’u (3.343 kişi) Gagauzlardan oluşmaktadır bk. <https://recensamint.statistica.md/en/profile/32>.

Materyal: Meşin sepilenmiş koyun derisinden yapılmaktadır.

Yapı: Koyun derisinin sepilenmesiyle yapılıp dikilen meşin, eski dönemlerde giyilen *çaaşır* adlı pantolona göre daha dar bir yapıya sahiptir.

Örnek Metinlerde İşlev: Koyun derisi pantolon olan meşin, örnek metinlere erkek giyiminin bir unsuru olarak yansımıştır. Ayrıca, kış mevsimini simgeleyen giyim unsurlarından biri olarak yer almıştır. Atasözünde yer alan “kış için meşin iyidir” sözü kışın soğuktan koruma bakımından meşinin tercih edilen pantolonlardan biri olduğunu göstermektedir.

Halk edebiyatı ürünlerinin kültürün yansıtıcısı olduğunun bir örneği Nikolay Baboglu’nun derlediği metinde görülür. Eşinin kıyafetlerini yıkayan kadının, yıkadığı kıyafetler de tek tek sayılır. Bu kıyafetler arasında Gagauz erkeğinin günlük giyimine ait unsurlar hakkında bilgiler yer alır. Kalpak, güüslük (göğüslük), meşin gibi giyim-kuşam unsurları Gagauz erkek giyiminin ana bileşenleri, günümüzde de geleneksel giyimin unsurlarıdır.

3.1.2.4. Ayak Giyimi

3.1.2.4.1. Çarık

Derisi yetiştirilen hayvana göre değişse de genellikle domuz derisinden yapılan ayakkabıdır. Çarık, Balkan geleneksel giyim kültürünün karakteristik unsurlarından biridir. Geleneksel ayakkabı kültürünün bir parçası olan çarıklar, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Gagauzların günlük yaşamında kullanılsa da sonrasında genellikle çobanlar tarafından tercih edilmiştir. Gagauz Yeri’nde yer alan etnografya müzelerinde günlük yaşama dair giyim unsuru olduğu gibi çoban kıyafetinin bir parçası olarak da sergilenmektedir.

Örnek Metinlerde “Çarık”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çarık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Başladı bobaları balaa yalvarmaa: kolver beni, zerä yeni padişaa ayrılacak, gideyim, da siiredeyim bari. Çıkardı balık kenara, kustu onu. Sıktı **çarıklarnı** gitti. Tellal çaarıldı. Dübüdüz dünnää toplandı. O-da gitti, yırakta durudu. Kolverdilär düvlet kuşunu, kimin başına konar-sa, o olacak padişaa. Kuş gitti, onun başına

kondur” (Moşkov, 1904a: 56). “*Babaları balığa yalvarmaya başladı: ‘Bırak beni, yeni padişah seçilecek. Gideyim de seyredeyim bari.’ Balık onu kenara çıkardı ve onu kustu. (Adam) arıklarını sıktı gitti. Tellal ağrıldı. Tüm dünya toplandı. O da gitti, uzakta durdu. Devlet kuşunu bıraktılar; kimin başına konarsa o padişah olacak. Kuş gitti, onun başına kondur.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan çarıkla ilgili örnekler şu şekildedir:

“O-da gitti bir kabaatlı gibi. O gecä-da yaadı bir kar, yölä üç-dört parmak. Açan gördü Nasradin, kar yaadı deyi, yeksi gözärdän yaptı bir çift **arık** kendinä. Aldı bastonu yelinä, giidi o **arıkları** ayaklarına, da gitti kadı efendinin kapusunun yönündän geçti” (Moşkov, 1904a: 146). “*O da kabahatli gibi gitti. O gece de bir kar yağdı ki böyle üç dört parmak (kar kalınlığı oluştu). Nasrettin (kar yağışını) gördüğünde eski gözlerden kendine bir çift çarık yaptı. Bastonu eline aldığı ve arıkları ayağına giydiği gibi kadı efendinin yanına gitti, kapısının önünden geçti.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *bilmecelerde* yer alan çarıkla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Baalêêrsın-gezer, özersın-durêr. (**arık**)” (Baboglu, 2011: 139)²⁷⁵ “*Bağlıyorsun geziyor, özüyorsun duruyor. (arık)*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *mâni* metinlerinde yer alan çarıkla ilgili örnekler şu şekildedir:

Maavi kitka varaklı,

Mavi kitka yaldızlı,

Benim yarım **arıklı** -

Benim yârim arıklı,

şindi midir, bre olan,

şimdi midir bre oğlan,

arık giylecek zaman?

arık giymenin zamanı?

(Baboglu, 2011: 201)²⁷⁶

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan çarıkla ilgili örnekler şu şekildedir:

²⁷⁵ Bilmeceye, Todur Zanet’in derlediği bilmecelerde de rastlanmaktadır bk. Zanet, 2017b: 609.

²⁷⁶ Mâniye, Sofiya Koca’nın derlediği mâni metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 46.

“Öläymiş adet orada, ani eni çırak karannıkta soyunup-giiyinsin. Bunu geçirmiş başından hepsi çıraklar, onuştan kimisi meraklanmış, sesirgensin pençerä altında, işitsin bundan bir yannış laf. Avşamnen içersi-dışarsı birtürlü karannıkmiş. Çocuk alışıkmiş karannıkta yaşamaa. Girip içeri, çocuk soyunmuş **çarıklarını**, sora, çıkıp dışarı, silkärmiş onnarı, saurdarak tasmalarını, kamçı gibi” (Çebotar, 2019: 246). *“Yeni çırak karanlıkta soyunup giyinirmiş, orada âdet öyleymiş. Tüm çırakların başından bu geçmiş. Onun için kimisi meraklanmış ve pencere altında, (çocuğun) ağzından yanlış bir laf duysunlar diye dinlemişler. Akşamleyin içerisi dışarısı her yer karanlıkmiş. Çocuk karanlıktan yaşamaya alışkınmiş. Çocuk içeri girip çarıklarını çıkarmış ve dışarı çıkıp onları kayışlarından kamçı vurur gibi silkelermiş.”*

“Çok sefer gelärmış o evä torbası dolu, ama bir kerä pek dolaşıklı çıkmış dädunun işi. Bu kerä da dädu kapmış hep o yolu aşırıya moçuga omuzunda. Aşmış o birkaç çukur, kayarak eski **çarıklarının** henez sepelenmiş kaarcaazda da, geçirkän çalılık yanından, adamın önünä çıkmış bir büyük yabanı. İildip kalaanı hem yalanarak, o hızlanmış dädunun üstünä” (Çebotar, 2019: 251). *“Çok sefer o eve çantası dolu gelirmiş ama yaşlı adamın işi bir keresinde pek karmaşıklaşmış. Yaşlı adam yine omzunda sopayla uzak yola gitmiş, omuzunda da kalın sopası. O, eski çarıklarla kayarak birkaç çukuru aşmış; kar da az az yeni yağmış. Çalılıkların yanından geçerken adamın önüne bir büyük kurt çıkmış, burnunu (yere) eğip yalayarak yaşlı adamın üstüne koşmuş.”*

“‘Dayan, babu, bir gün, bunnar hepsi bitecek,’ - dedi Kolişka dädu da, hıtırdadarak **çarıklarını**, yaklaştı hayvannarın yanına. Daadarkan alafı ahır içindä, o sert-sert baktı inää da attı ona bir-iki laf” (Çebotar, 2019: 252). *“‘Dayan nine, bir gün bunların hepsi bitecek,’ dedi Kolişka dede de, çarıklarını hıtırdatarak hayvanların yanına yaklaştı. Ahır içindeki ateşi dağıtırken de sert sert ineğe baktı ve ona laf attı...”*

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *çarık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Ah, ubalı, ubalı,

Yola düşmüş, zavallı,

Oturmuş - kaval çalêr,

Çarıkları yamalı.

Ah göçmen²⁷⁷, göçmen,

Yola düşmüş zavallı,

Oturmuş kaval çalıyor,

Çarıkları yamalı.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 111)

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çarıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Koçan Üzü Bızirdêr²⁷⁸

Koçan üzü bızirdêr,

Gözlemelâr cızirdêr,

Bänim - otuz yaşında,

Karım - kotlon başında,

Giidim **çarık** sargıma,

Bakêrım da karıma.

Koçanın üstü bızırıyor.

Gözlemeler cızırıyor,

Benim otuz yaşında,

Karım ocak başında,

Giydim çarığı sargıma,

Bakıyorum karıma.

(...) (Kvilinkova, 2011: 444)

(...)

Değerlendirme

Tarih: Yaşanılan toplumun maddi ve kültürel durumuna göre çeşitli maddelerden çeşitli unsurlar yapılır. Türklerin tarih boyunca hayvancılıkla uğraşması Türk maddi kültüründe deriden yapılan giyim-kuşam ürünlerinin de doğal olarak önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. “Orta Asya’da yapılan kazılarda bulunan çizme ve çarıklar eski Türklerde deri işleme ve ayakkabı yapımının gelişmiş olduğunun kanıtıdır” (Kuru ve Paksoy, 2008: 823). Gagauzların deriden giyim-kuşam yapma bilgi birikimi Kuzeydoğu Bulgaristan’da yaşadıkları dönemden beri vardı ve 19. yüzyılın başlarında geldikleri Besarabya’da da deri işleme bilgisiyle üretim yapmaya devam etmişlerdir. Geleneksel Gagauz ayakkabılarına bakıldığında, “Besarabya

²⁷⁷ **Uba:** Ova. Konargöçerlikte ovaların sık kullanılan yerler olması sebebiyle *ovalı* denilerek *göçmen* kastedilmiş olsa gerek. Bu sebeple aktarımda *göçmen* kelimesi tercih edilmiştir.

²⁷⁸ Derlenen bu *türkü*, Gagauzların ünlü şairi Dimitri Karaçoban’ın 1960-70’li yıllarda yazdığı “Kotlon Başında Düşünmâk” adlı şiirinin halk arasında *türkü* olarak bilinen şeklidir. Dimitri Karaçoban’ın şiirleri Gagauz halkı tarafından sevilmiş ve zaman içerisinde bestelenmiş; anonimleşmiştir. Şiir şekli için bk. Karaçoban, 1984: 16.

Gagauzlarının en yaygın günlük ayakkabısı çarıklardır” (Bulgar, 2018a: 132). Çarıklar, hem maddi olanaklar hem de pratik olması sebebiyle Gagauzlar arasında uzun yıllar kullanılmıştır. Evlerde yapılan bu çarıklar bir çift yapılmaz, birkaç çift yapılırdı (K4).

Balkan milletlerinin ve komşularının geleneksel giyiminin karakteristik bir parçası olan çarıklar, Gagauzların farklı coğrafyalarda birlikte yaşadığı Bulgarlarda geleneksel ev zanaatı örneği olarak “*opinki* (Sofya, Köstendil), *opintsi* (Galiçnik) ve *tsurvuli* (Doğu Bulgaristan) olarak adlandırılmakta; domuz, sığır ve bazen de at ve eşek derisinden yapılmaktadır” (Veleva, 1983a: 83). Çarık, Bulgar erkek giyiminin gündelik unsurlarından biridir (bk. Vakarelski, 1977: 196). Bazı Bulgar çarıklarının dil kısmı Gagauzların yaptığına göre daha büyüktür bu sebeple ayağın üstü daha iyi kapanır. Ayrıca Bulgarların çarığında açılan dizi deliklerin mesafesi birkaç santim daha fazla aralıklıdır. Gagauz çarıklarında deriye açılan delikler daha sıktır. Çarık, Moldovanlarda ise *opinç*, *opincă* olarak adlandırılmakta; domuz veya sığır derisinden yapılmaktaydı. Yoksul Moldovan köylüler ise sazlardan çarık yapmıştır (Zelençuk, 1985: 105). Gagauzlar, kültürel etkileşimde bulunduğu Bulgar ve Moldovanlara karşı söz varlığındaki Türkçe kökenli “çarık” kelimesini korumuştur.

Çarıklar, ayaktan dize kadar sarılan ve “sargı” adı verilen, koyun yününden yapılmış, at kuyruğundan elde edilen iple sarılan yün dokuma parçasının üzerine giyilmiştir. “Osmanlıdan Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar köylünün giydiği en yaygın ve makbul ayakkabı olan” (Kuru ve Paksoy, 2008: 823) çarıklar, Gagauzlar arasında ise 20. yüzyılın ortalarına kadar yaygın şekilde kullanılsa da, çarıkların kullanım sahası SSCB’nin 1944’ten itibaren bölgede hâkimiyet kurmasıyla beraber gelen makineleşme, teknolojik gelişimle daralmaya başlamıştır. Fabrika yapımı ayakkabılar çarığın kullanım sahasını daraltmıştır. Varlıklı köylüler kırdan, tarlada çizmeler kullanmaya başlamış, çarık ise yoksul köylülerin ve çobanların ayakkabısı olarak statü belirten bir unsur olmuştur. Çarıklar günümüzde kullanımdan düşmüş; müze unsuru kimliğine bürünmüştür.

Materyal: Çarıklar yetiştirilen hayvanların da etkisinin doğal sonucu olarak genellikle domuz derisinden yapılsa da sığır derisinden de yapılmaktadır. Keskin aletlerle deriye açılan deliklere ip ya da kayış geçirilmektedir. Manov, Bulgaristan’daki Gagauzların çarığı domuz derisinden yaptığına dair bilgiler verir

(2001: 109); Maruneviç ise domuz ve sığır derisi dışında bazen eşek derisinin de kullanıldığını belirtir (2018: 59).

Derinin kalınlığı yapan kişiye ve kullanım alanına göre değişmektedir. Anadolu’da da uzun yıllar kullanılmış olan çarıklar genellikle sığır derisinden yapılmaktaydı. Anadolu’da Müslümanlıkta domuz haram olduğundan dolayı kullanılmamıştır; Gagauzların Hristiyan olmaları sebebiyle domuz derisi kullanılmıştır. Ayrıca, 20. yüzyıl başlarında, “Besarabya’da domuz yetiştiriciliği önemli bir yere sahipti. 1915’te Rusya’nın kırsalında 100 kişiye ortalama 10 domuz düşmekteyken, Besarabya’da 100 kişiye ortalama 14 domuz düşmekteydi” (Berg, 1918: 209). Bu durum, beslenme ve giyim kültüründe domuz ürünlerinden faydalanma oranını da açıklamaktadır.

Yapı: Hayvanın derisi yüzüldükten sonra deri, sepi fiçılarında bekletilir. Deriler, bu fiçılarda yaklaşık iki hafta kalır ve arada bir açılıp karıştırılır. Daha sonra tekrar yünden ve kirden iyice temizlenen deri yumuşatılıp kurutulur (K4; Maruneviç, 2018: 59). Havalandırılıp kurutulan deri daha sonra ayağın kalıbına göre, ayak bileğini kavrayacak şekilde, dikdörtgen olarak kesilir. Deri parçasının parmak kısmı oval kesilir, topuk kısmı dikdörtgen kalır. Bu kesilen deriye, ip geçirilmesi için bir dizi delik açılır. Dikdörtgen kesilen bu deri parçası iplerin geçirilip bağlanmasıyla ayağı kavrayacak şekle bürünür ve burun kısmı sivri olur. Ayakkabının dili ise sonradan dikilmektedir.

Çarıklar genellikle evde, kullanım sahasına göre yapılmaktaydı. Evde yapılması dışında, köylerde çarık ustaları da bulunmaktaydı ve yaptırılma imkânı da olmaktaydı. Ancak maddi durumun yerinde olmaması, deri pazarının gelişmiş olmaması sebebiyle insanlar çarıkları daha çok yetiştirdiği hayvanın derisini işleyerek evde yapmaktaydı.

Desen: Çarıkların yapımında herhangi bir süsleme yoktur.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde çarığın genç veya yaşlı fark etmeksizin günlük yaşam içerisinde kullanıldığı görülür. Ayrıca bir mâni örneğinde çarığa yama yapıldığının örneğine de rastlanmaktadır. Bu örnekte çarık, yoksulluk göstergesidir.

3.1.2.4.2. Çizmă/Çizme

Gagauzlarda özellikle kış aylarında en sık tercih edilen, koncu dize kadar ulaşan geleneksel erkek ayak giyimi çizmə/çizme olarak adlandırılır.

Örnek Metinlerde “Çizmă/Çizme”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan çizmeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmiş çocuk, da sabaadan genä gelmiş. Da genä söylemiş ona dădu bir masal, da demiş: ‘yödä masalımı’. Yuvañcu-da demiş: ‘vereyim **çizmelermi**’. Dădu demiş: ‘diil laazım, çingil üç kerä’. Çingilmiş üç kerä, olmuş bir altın tüülü domuz. Da demiş dădu: ‘gidăsin da dübüdüz dünneyi aktırasın, da sabaadan genä burayı gelăsin’” (Moşkov, 1904a: 9). “Çocuk gitmiş sabaha doğru yine gelmiş. Yaşlı adam yine ona bir masal anlatmış ve, ‘Masalın (karşılığını) öde’ demiş. Yuvañcu da, ‘Çizmelerimi vereyim’ demiş. Yaşlı adam, ‘Bana çizme lazım değil, üç kere takla at’ der. (Yuvan) üç kere takla atmış ve bir altın tüylü domuz olmuş. Yaşlı adam, ‘Gidesin de tüm dünyayı gezesin, sabaha doğru yine buraya gelesin’ demiş.”

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan çizmeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk deer bobasına: ‘băn çalarım bu keçiyi’. Bobası demiş: ‘nası çalacăn, adamın yedeendä keç?’ Çıkarmış oolu ayaandan çizmeyi, koymuş yol üstünä. Molduvan bulmuş **çizmeyi** da demiş: ‘islä **çizmă**, ama bir’. Braamış gitmiş ileri. Çocuk almış **çizmeyi**, götürmüş ileri, koymuş. Molduvan yetişmiş **çizmenin** yanına, da demiş: ‘hele, taa bir **çizmă**’. Baalıyor keçiyi bir fıdana, gitmiş yöbür **çizmeyi** aramaa. Gider çocuk, alıyor keçiyi, gideerlar daa-içinä, keseerlar keçiyi, koymuşlar kaynamaa” (Moşkov, 1904a: 132).²⁷⁹ “Çocuk, babasına ‘Ben çalarım bu keçiyi’ der. Babası, ‘Nasıl çalacaksın? Keçinin yuları adamın elinde’ demiş. Oğlu ayağından çizmeyi çıkarmış ve yol üstüne koymuş. Moldovan da çizmeyi bulmuş, ‘İyi çizme ama tek’ diyerek geri bırakıp ilerlemiş. Çocuk çizmeyi almış ve ileriye koymuş. Moldovan çizmenin yanına geldiğinde, ‘hele, bir çizme daha...’ Keçiyi bir ağaca bağlıyor ve

²⁷⁹ Hikâyeyle benzer temaya sahip bir cümbüş (fıkra) Gavril Gaydarcı’nın derlediği cümbüşler arasında rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 197.

öteki çizmeyi aramaya gidiyor. Çocuk da gidip keçiyi alıyor ve (babasıyla birlikte) ormanın içine giriyorlar. Keçiyi kesip pişirmek için (tencereye) koymuşlar.”

“Düveer onu islää, kara çürük-yetmiş sırtını, sora bakıyor, ayaklarına islää **çizmeleri** varmış, demiş: ‘alayım-**çizmelerni** barım’. Şindi usta çekeer saa ayaandan çizmesini, da bakıyor, dolu boklan, tüküreer...” (Moşkov, 1904a: 149). “Onu iyice dövüyor. Sırtını kara çürük etmiş. Sonra, (adamın) ayaklarına bakıp ‘İyi çizmeleri varmış. Alayım çizmelerini bari’ demiş. Usta, sağ ayağından başlayarak (adamın) çizmesini çekiyor ve bakıyor ki (çizme) bokla dolu. Tükürüyor...”

“Da demiş boyar: ‘gel vereyim kızımı sana’. O-da pek dinsiz, da dinä getir onu. Da alıyor kızı, da dinä geleer. Bir aydan sora gideer boyar dolaşmaa kızını, kızı yırıktan taa çıkıyor karşı, da kolverer beegirleri, çıkarıyor bobasının **çizmelerni**, döker su yellerinä, ilerdän-sa bobası ona izmet-edärmiş, kız pek haylazmış” (Moşkov, 1904a: 190). “Boyar, ‘Gel vereyim kızımı sana’ demiş. O da pek dinsiz, dine döndür onu. (Adam) kızı alıyor ve (kız) dine geliyor. Bir ay sonra boyar kızını ziyarete gidiyor. Kızı daha uzaktan (çıkıp) karşıılıyor ve atları salıyor. Babasının çizmelerini çıkarıyor, ellerine su döküyor. Eskiden ise babası kızına hizmet edermiş. Kız pek tembelmiş.”

Valentin Moşkov’un derlediği *bilmecelerde* yer alan çizmeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

İki yelimnän tuttum,

İki elimle tuttum,

Dibinädän soktum. (**Çizmä**)

Dibine kadar soktum. (Çizme)

(Moşkov, 1904a: 272)²⁸⁰

“Dizädän kuyucük (**Çizmä**)” (Moşkov, 1904a: 272).²⁸¹ “Dize dek kuyucuk. (Çizme)”

²⁸⁰ Bilmeceye, Gavril Gaydarcı’nın derlediği bilmecelerde de rastlanmaktadır Çebotar ve Sırf, 2017: 297.

²⁸¹ Bilmeceye, Włodzimierz Zajackowski ve Gavril Gaydarcı’nın derlediği bilmecelerde de rastlanmaktadır Zajackowski, 1965: 37; Çebotar ve Sırf, 2017: 296.

Valentin Moşkov'un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çizme*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Da Todi dedi mamusuna:

Todi annesine dedi:

“Malima, male, bän çobotara gidecäm

Anneciğim, anne çizmeciye gideceğim

Çobotara Yuvañu batüya,

Çizmecı Yuvañu ağabeye,

Sımarlaycäm male yapsın bana dever **çizmesi**. *Söyleyeceğim dever çizmesi yapsın*

Todi'nin mamusu dedi Todi'ya:

Todi'nin annesi de Todi'ye dedi:

“Git Yuvañu batünnara,

Git Yuvañu ağabeyine

Ama küü içinä gitmää gezmää.”

Ama köyün içine gezmeye gitme.

(...) (Moşkov, 1904a: 313)²⁸²

(...)

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çizme*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Akşamnen döner evine, karısına der ‘Çıkar **çizmelerimi**’. Karı çeker ayaklarından **çizmeleri**. Kız dedi: ‘S’an bir balıkçı oolusun, b’an bir döñlet kızı, kala kala b’an çıkarayım **çizmeleri**’. Çocuun gücüne gelmiş. Akşamnan yatarlar, kalkar çocuk iç donnarlen gölmeklen kaçır” (Zajaczkowski, 1965: 123). “*Akşamleyin evine döner ve karısına, ‘Çizmelerimi çıkar’, der. Kadın (adamın) ayaklarından çizmeleri çıkarır. Kadın, ‘Sen bir balıkçı oğlusun, ben bir padişahın kızı; çizmeleri çıkarmak kala kala bana mı kaldı’, dedi. Çocuğun gücüne gitmiş. Akşam yattıklarında çocuk kalkar, iç donu ve gömleğiyle kaçır.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çizme*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Etişer Pepeleşka, Buzlu-Bayırın yanına - orada atlılar koşturmuşlar beygırlär biri birindän taa üstün kişnärmişlär. Çocuklar delikannılar biri birindän taa gözäl, kıvrak hem giyimni harapniklerinnän **çizmä** konçlarını düüyärmişlär” (Baboglu, 1991: 22). “*Pepeleşka, Buzlu Dağ’ın yanına yaklaşıyor. Orada atlılar atlarını koşturmuşlar*

²⁸² Türkünün varyantına Mihail Guboglo'nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünlerli, 2020: 237.

ve (atların) her biri birbirinden daha iyi kışnermiş. Birbirinden güzel, şık ve (iyi) giyimli çocuklar, delikanlılar kamçılarla çizmelerinin konçlarına vururlarmış.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan çizmeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

Rada hem Stuyan

(...)

Derisini soyêr,

Pardıya sarıyêr,

Panêyıra çıkarıyêr.

Keskin seslän baarıyêr:

– Buyurun, gelin, insannar,

Panêyırclar,

Alın, kimä läázım, deri,

Çepiç için, **çizmä** için,

Terlik için -

Deri Stuyanın.

(...)

Derisini soyuyor,

İnce bir dala sarıyor

Pazara çıkarıyor.

Keskin sesle bağıyor:

Buyurun, gelin insanlar,

Pazarcılar,

Kime deri lazımsa alın,

Çepiç için, çizme için,

Terlik için,

Stuyan’ın derisi.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 52).

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan çizmeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Piperçu beygirin sol kulaana girmiş, saa kulaandan çıkmış - kara eni rubaylan, kara **çizmelärlän**, kara astragan kalpaklan. Osaat beygirä atlamış da aydamaa çeketmiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 143). “Piperçu atın sol kulağına girmiş; kara yeni elbiselerle kara çizmelerle ve kara astragan kalpakla sağ kulağından çıkmış. O an ata atlamış ve sürmeye başlamış.”

“Bütün gün kuru bayır üstündä onnarı tutmuş, gölcüklerdän su içtirmiş, taşlıkta üülendä yattırmış. Auşamnayın çorbacı yollandırıp sürüyü, evä alatlamış. Evdä rubalarını diişkiye, başka kalpak, **çizmä** giye, tokada da sürüyä karşı çıkıyê” (Çebotar

ve Sırf, 2017: 169). “Onları bütün gün kuru bayır üstünde tutmuş. Göllerden su içirmiş, öğlen de taşlıkta yatırmış. Akşamleyin mal sahibi sürüyü yollayıp aceleyle eve gitmiş. Evde elbiselerini değiştiriyor ve başka kalpak ve çizme giyiyor. Kapıda da sürüye denk geliyor.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözlerinde yer alan çizmeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sua **çizmä** bataktan kurtarmêêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 275). “İncecik çizme bataktan kurtarmıyor.”

“Tuttum deri, çektim beeri - ayaam girdi içeri. (**Çizmä**)” (Çebotar ve Sırf, 2017: 300). “Tuttum deri, çektim beri; ayağım girdi içeri. (**Çizme**)”

Saveliy Ekonomov’un derlediği hikâye metinlerinde yer alan çizmeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Beygir, eşkinnenip, basarmış Kamberin ayaklarına. Ozaman Kamber, bakıp gelinä, bir maani çalmış:

Arzım gider maaniylän,

Çizmäm dolu kaniylän” (Çebotar, 2019: 228).

“At eşkin gidip Kamber’in ayaklarına basarmış. Kamber o an geline bakıp bir mâni söylemiş:

Arzum gider mâniyle,

Çizmem dolu kaniyla.”

Değerlendirme

Tarih: İnsanlar tarihin ilkel devirlerinden beri ayağını doğanın ve iklimin koşullarından korumak için hayvanın derisinden faydalanarak çeşitli ayakkabılar yapmış ve bunlar günümüze de değişimle ulaşmışlardır. Türklerin coğrafi olarak sert koşulların olduğu bölgelerde yaşaması sebebiyle Türk kültüründe hayvan derisi kullanılarak çizmeler yapılıp kullanılması binlerce yıl önceye tahmin edilebilir. “Çizme, ayağı bacak ile beraber örten, koruyan ayakkabı, koncu baldıra, hatta diz kapağına kadar çıkan uzun konçlu ayakkabıdır; ki bazı çizmelerin koncu diz kapağını

da aşar” (Koçu, 1969: 77). Gagauz çizmelerinin konç boyu ise dize kadardır. Gagauzların 19. yüzyılda göçünden sonra, sosyo-ekonomik olarak toparlanmalarla hayatın birçok alanındaki maddi kültür unsurları kaçınılmaz olarak dönüşüm yaşamaya başlamıştır. “19. yüzyılda ham deriden yapılmış ayakkabılar, deri galoşlar ve örme yünlü terlikler yavaş yavaş zenginlerin günlük ayakkabısı, yoksulların temel ayakkabısı hâline gelmiştir. Zengin kesim, zanaatkârlara özel günler için kentsel formda çizme, bot gibi ayakkabılar yaptırmıştır” (Maruneviç, 2018: 83). Ayakkabının benzer serüveni, Moldova geleneksel giyim kültüründe de meydana gelmiştir. 20. yüzyılın başlarında fabrika ve el yapımı deri ayakkabıların ortaya çıkmasıyla birlikte Moldovan geleneksel ayakkabısı *opinç* “çarık” denilen ayakkabılar yoksul kesimin ayakkabısı olmuştur (bk. Zelençuk, 1985: 105). Günümüzde geleneksel çizme pek kullanılmamaktadır. Kış mevsiminde genellikle bileği kavrayan, bilek üstü bot giyilmektedir.

Materyal: Çizmeler sığır derisi veya daha sonraları fabrika yapımı (suni) derilerden, lastikten yapılmıştır.

Yapı: Çarık gibi ham deriden yapılan ayakkabı dışında deriden yapılan ayakkabıların yapımında sepilemenin iyi ve kaliteli bir şekilde yapılması belirli bir teknik kabiliyet gerektiğinden deri çizmelerin yapım aşaması, koşulları zahmetliydi. “Deri sepilemenin evdeki zorlu koşullarından dolayı özellikle şehirlerde özel sepileme atölyeleri bulunmaktaydı” (Maruneviç, 2018: 53). Deriler pazardan da satın alınırdı. Moldovan çizmeleri arasında yer alan ve Anadolu kültüründe de görülen körüklü çizme modeline gerek 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıldaki Gagauzlara ait fotoğraflarda gerek saha çalışması sırasında rastlanmamıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde çizme hem günlük yaşamda giyilen hem de özel günlerde giyilen bir ayakkabı türü olarak görülmektedir. Moşkov’un derlediği türküde dever seçilen adamın kendine “dever çizmesi” yaptıracağını söylemesi özel gün için çizme yaptırıldığını yansıtır.

Tarihî serüveni içerisinde büyük bozkır saha ve çevrelerinde yaşam sürdüren Türk milletinin mesafeleri kat etmek için kullandığı atlara dair kültür geçmişi köklü bir geleneğe sahiptir. “At, tarihî devirlerin başlangıcından beri Türk kavimleri için büyük ehemmiyeti haiz bir hayvandır. Türk kabilelerinin tamamıyla ata bağlı oldukları öyle devirler vardır ki, bu devirlerde at yetiştirme maişet membalarının

esasını teşkil etmiş ve başka Türk kavimlerinde ise at, hiç olmazsa muharibin kullandığı hayvan olmuştur” (Eberhard, 1940: 161). Çizmenin yaygınlaşması da iklim koşulları dışında, at kullanırken bacakların zarar görmemesi sebebiyledir. Örnek masal metninde de ata binecek olan ve bir yeni kıyafetleriyle tasvir edilen kahramanın kara kalpakla beraber kara çizme giydiği belirtilir. Bu durum, çizmenin tarihî işlevi olan at kullanırken giyimini gösterdiği gibi halk beğenisinde şık giyimin bir parçası olduğuna da işaret eder. Çizme ayrıca, uzun şekli ve yapısı itibarıyla bilmecelere konu olmuştur.

3.1.2.5. Aksesuarlar

3.1.2.5.1. Kitka

Özel günlerde genellikle kalpağa tutturulan kâğıttan yapılmış çeşitli şekillerdeki yapay çiçek, kurdele. Kitka, Gagauz kültüründe özel günlerin ayırt edici unsurlarından biridir. Kolada yortusunda verilmesi sebebiyle Kolada çiçeği olarak da adlandırılmaktadır. Ancak, kaynak kişilerden aldığımız bilgiye göre, kolada çiçeği kitkaya göre daha büyüktür (K4).

Örnek Metinlerde “Kitka”:

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kitkayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)	(...)
Todinin mamusu aalardı, hem dardı:	<i>Todi'nin annesi ağlıyordu ve derdi:</i>
Kalk, Todi, kalk!	<i>Kalk Todi, kalk!</i>
Çufa anterini giidirdik,	<i>Yün ceketini giydirdik,</i>
Kara kalpaanı giidirdik,	<i>Kara kalpağını giydirdik,</i>
Garus kitkalarını başına koyduk.	<i>Yün iplikten kitkalarını başına koyduk.</i>
Kalk, Todi, kalk!	<i>Kalk Todi, kalk!</i>
(...) (Moşkov, 1904a: 314) ²⁸³	(...)

²⁸³ Türküye, “Aalamak Türküsü” adıyla Dionis Tanasoglu’nun; “1877 Savaşında” ve “Aalamak Türküsü” adıyla Mihail Guboglo’nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Tanasoglu, 1959: 62; Hünerli, 2020: 88; Hünerli, 2020: 189; Hünerli, 2020: 238-239. Türkü, Mariya Durbaylo’nun derlediği türkü metinleri arasında da yer almaktadır bk. Durbaylo, 2001: 15.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kitkayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyan Slujbaya Gitmiş²⁸⁴

(...)

– Stuyane, evim Stuyane!

Na vereyim sana bir **kitka**,

Nezaman **kitka** senecek,

Bän da ozaman evlenecäm.

– Tudore, evim Tudorke!

Sekiz yıl gezdim, senmedi,

Dokuzuncu yılda **kitka** sendi.

Stuyan da başladı aylämää...

(...) (Baboglu, 2011: 147)²⁸⁵

(...)

– Stuyan, evim Stuyan!

Al vereyim sana bir *kitka*,

Ne zaman bu *kitka* solacak,

Ben o zaman evleneceğim.

– Tudorka, evim Tudorka!

Sekiz yıl gezdim, *solmadı*,

Dokuzunca yılda *kitka* soldu.

Stuyan da ağlamaya başladı.

(...)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kitkayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Maavi **kitka** varaklı,

Benim yarım çarıklı -

Şindi midir, bre olan,

Çarık giyilecek zaman?

(Baboglu, 2011: 201)²⁸⁶

Mavi *kitka* yaldızlı,

Benim yârim çarıklı,

Şimdi midir bre oğlan,

Çarık giyilecek zaman?

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kitkayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Az mı, çok mu vakıt yaşamış kızçaaz däduda, üürenmiş yapmaa **kitka** garustan, dädu onnarı satmaa götürürmiş büyük kasabaya, näända kurteymiş. Bir keret panayıra

²⁸⁴ Varyantı için bk. Zanet, 2017b: 119.

²⁸⁵ Türküye, Gavril Gaydarcı'nın derlediği türkü metinleri arasında da rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 39.

²⁸⁶ Mâniye, Sofiya Koca ve Todur Zanet'in derlediği mâni metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 46; Zanet, 2017b: 437.

gelmişti padişayın oolu da o karının kızınan, angısı şindän sora sayıladı padişayın oolunun karısı. Gördüynän däduda o gözäl **kitkaları**, onnar istemişlär satın alsınar birkaç **kitka**, ki baalasınar onnarı beygirlerin yularlarına. Sormuşlar, ne isteer dädü o **kitkalar** için. Dädü cuvap etmiş, ki bir çift genç kız maavi gözü” (Çebotar, 2020: 57). “*Kızcağız, yaşlı adamın yanında az mı yaşamış, çok mu yaşamış bilinmez ama yün iplikten kitka yapmayı öğrenmiş. Yaşlı adam onları büyük kasabaya ve çiftlikler ne taraftaysa oraya götürüp satarmış. Bir keresinde padişahın oğlu, o kadının kızıyla pazara geldi. Kız artık padişahın oğlunun karısıydı. Yaşlı adamdaki güzel kitkaları gördüklerinde atlarının yularına bağlamak için birkaç kitka satın almak istemişler. Yaşlı adamın kitkalar için ne kadar istediğini sormuşlar. Yaşlı adam, bir çift genç kızın mavi gözü diye yanıt vermiş.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kitkayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Telden **kitka** yapalım,

Kırım kalpaa takalım.

Ya ben, yâri gözledip,

Tokat yanına çıkayım.

Telden kitka yapalım,

Kırım kalpağa takalım.

Ya ben yâri gözleyip

Kapı önüne çıkayım.

(Koca, 2011: 59)

Değerlendirme

Tarih: Kitka tıpkı fenets gibi Bulgar kültürü aracılığıyla Slav kültüründen Gagauz kültürüne girmiş aksesuarlardan biridir. Bulgarcada kvitka/kitka “demet çiçek” anlamına gelmektedir ve düğünlerde, özel günlerde verilen/takılan doğal veya dal, kâğıt ya da şeritten yapılan yapay çiçek, kurdele olarak ritüel aracıdır. “Tüm Güney Slavları (Bulgarlar, Hırvatlar, Karadağ, Sırlar, Slovenler), Batı Slavları (Çekler, Slovaklar) ve Doğu Slavı (Ukrayna) kültüründe kvitka için çeşitli isimler kullanılır: Bulgarca, Sırpça ve Slovakça *kitka*, Karadağ *kita*, *kititsa*, Hırvatça *kita*, *kitica*, Slovence *kitica* gibi” (Gura, 2011: 292). Gagauz kültürüne ise Bulgar kültürü, özellikle Kolada yortusu üzerinden geçtiği söylenebilir. “Bazı Slav geleneklerinde bir erkeğin şapkasında, bir kızın saçında kitka takılı olması evlilik çağına geldiğinin bir işaretiydi. Bir kızın, sevdiği erkeğe bir kitka göndermesi aşkının ve evliliğe hazır olduğunun göstergesiydi. Bir kız bir erkeğe kitka veriyse başka hiçbir erkek onun

penceresinin altından geçemezdi” (Gura, 2011: 297). Gagauz geleneğinde de benzer bir gelenek vardır. Bir kızın, bir erkeğe kalpağına takması için kitka vermesi onu sevdiği, ondan hoşlandığı anlamına gelmekteydi (K4).

Kitka özel günlerde yapılmaktaydı. Örneğin, yeni yıl karşılanırken kutlanan Kolada yortusu bunlardan biridir. Bu yortu da Bulgar kültüründen Gagauz kültürüne girmiştir. 25 Aralık ve 7 Ocak tarihlerinde kutlanan Kolada yortusunda evlerde genellikle kâğıttan kitka yapılır ve Kolada gezmesine çıkan gençlere hediye olarak verilir. “Kolada gezen koladacılar kalpaklarına kitka takar; renkli yün iplikler dikerler” (Zanet, 2010: 499-500). Koladacılar, kitka yapmayan genç kıza “koskoca mitka, yapmadı kitka” (K4) diye seslenirdi. “Genç koladacılar gruplara ayrılıp gezerdi ve hepsi sevdiği kızın mahallesine düşmek için savaşırdı” (Soroçanu, 2006: 27). Sevdiğinin mahallesine denk gelmek için mücadele verilmesinde de yine hem sevdiğini görme hem de ondan kitka alma isteği yatmaktadır. Kitka bu bakımlardan aslında mendille benzer işleve sahiptir. Mendil de yine kitkada olduğu gibi bir kız tarafından, sevdiği/hoşlandığı erkeğe verilirdi. Eski dönemde hem kitka hem mendil âşıklar arasında iletişimin, sevginin göstergesidir.

Materyal: Kitkalar genellikle kâğıttan olmak üzere şeritten ve telden de yapılmaktadır.

Yapı: Kitka çeşitli boyutlarda yapılmaktaydı. Ortalama bir kitka 5 santimetre çapındadır. Kitkalara, kâğıttan çiçek şekli verilmekteydi. Bu çiçekler rengarenk yapıya sahip olmaktadır. Kitka geleneksel bir âdet olarak evde kızlar tarafından yapılmaktaydı.

Desen: Kâğıtlardan yapılan kitkalar, çiçek yapraklarını andıran şekilde yapılır. Canlılığı temsil etmesi adına renkli kâğıtlar, şeritler kullanılmıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde kitkayla ilgili az örneğe rastlanmıştır. Verilen bilgilerle paralel olarak kitkanın telden yapıldığına dair örnek görülür. Kitka metinlerde bir süs eşyası işleviyle yer almıştır. Sevdiğinin yoldan geçmesini bekleyen erkeğin kalpağına kitka takarak süslendiği Sofiya Koca’nın derlediği mâni metni örneğinde görülmektedir. Ayrıca, Moşkov’un derlediği bir türkü metninde ölen kişinin giydirilmesi geleneği çerçevesinde ölen erkeğin kalpağına kitka takıldığını

görmek mümkündür.²⁸⁷ 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında ölen bekâr erkek kişinin kalpağına sevdiği kızın verdiği kitka da takılmaktaydı (bk. Moşkov, 1902a: 4-5). Bunun izleri Moşkov’un derlediği aynı türküde görülmektedir.

3.2. Çocuk Giyimi

3.2.1. Tomak

Kışın giyilen kalın yün çoraptır. “Tabanına deri dikilerek dışarıda da giyilirdi” (K1). Genellikle yaşlı kadınlar ve çocuklar tarafından kullanılmaktaydı. Tomak, Türkçe kökenli bir kelimedir ve Anadolu kültüründe ve ağzında “kısa konçlu ayakkabı, potin” (DS, 1993: 3953) anlamına gelmektedir. Gagauz Yeri’nde bazı bölgelerde örme çoraba da *tomak* denmektedir.

Örnek Metinlerde “Tomak”:

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *tomak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kapandıynan içeri, çocuk çıkarmış torbasından **tomaklarını**. Onnarlan bilä düşmüş masa üstünä tüü. Tüü tutuşmuş da ölä yanmış, ani dışarsını da şılatmış. Çıraklar, lupur-lupur tekerlenip, kaybelmişlär bir tarafta” (Çebotar, 2019: 246). “Çocuk içeri kapandıktan sonra torbasından yün çoraplarını çıkarmış. O çoraplarla birlikte masanın üstüne bir tüy düşmüş. Tüy tutuşup yanmış ve dışarısını aydınlatmış. Çıraklar da lambur lumbur yuvarlanıp bir tarafa dağılmışlar.”

Değerlendirme

Tarih: Kış hava koşullarında ayağı sıcak tutmak için örülen tomak, altına deri dikilerek terlik gibi de kullanılan ayak giyim unsurlarından biridir. Moşkov, 19. yüzyıl sonlarında, 20. yüzyıl başlarında Gagauz yaşlı kadınların ve çocukların tomak adlı yün çorap giydiğini belirtir (1902b: 40). Gerek yaşlı kadınlar için gerek çocuklar için olsun tomaklar günümüzde örülmemektedir.

Materyal: Tomak kalın yünden yapılmaktaydı.

Yapı: Kışın çetin şartları karşısında insan vücudunu soğuk ve dış etkenlerden korumak amacıyla tomaklar kalın olarak eğrilen yün iplikten örülmüştür.

²⁸⁷ Gagauz kültüründe ölen kişinin giydirilmesinden, “Anteri” başlığı altındaki “İşlev” başlığında bahsedildiği için tekrara düşmemek için bu konuya girilmemiştir. Bu âdetle ilgili bilgiler için söylenilen bu başlığa bakılabilir.

Desen: Tomakta örülen ipliklerin rengine ve yapan kişinin zevkine göre desenler görülür.

Örnek Metinlerde İşlev: Moşkov'un genellikle yaşlı kadın ve çocukların kullandığı söylemesinin örneği örnek metne de yansımıştır. Kısıtlı örneğe sahip tomak örnekleri arasında tomak sahibi olanın çocuk olduğu; çocuğun tomağın üzerine çarık giydiği görülür.

3.3. Törensel Giyim

Törenler insan hayatında önemli yere sahiptir. İnsanlar özel günlerde günlük giyimin dışına çıkarak zevke göre sade ya da aksesuarı, süslemesi bol giyim-kuşam unsurlarını tercih ederler. Törenlerin bir özelliği de bir kısmında geleneksel giyimlerin kullanılmasıdır. Böylece, belirli bir güne özgü olan maddi kültür unsurunun doğal olarak önemi artmaktadır. Giyim ve süs tercihleri ise adeta belirli sembollerle çevrilmiştir ve milletlerin kültürel kodlarını, zevk ve beğeni anlayışlarını yansıtır.

Törensel giyimler içerisinde de evlilik/düğün töreni yemekten giyime kadar tüketimin arttığı bir dönemdir. Örnek metinlerde de törensel giyim olarak düğün töreniyle ilgili giyim unsurları ve sahip oldukları sembolizm görülür.

3.3.1. Gelinnik/Stevnozluk/Steonozluk/Steunozluk

Gelinlik. Gagauz düğün kültüründe gelin kıyafeti için çeşitli dönemlerde farklı coğrafyalarda yaşamının getirdiği farklı kültürlerle etkileşimin sonucunda çeşitli kumaş, renk ve işlemlere sahip elbiseler kullanılmıştır. Gelinlik kelimesi dışında gelinliği ifade etmek için *stevnozluk*, *steonozluk*, *steunozluk* kelimeleri de kullanılır.

Örnek Metinlerde “Gelinnik/Stevnozluk/Steonozluk/Steunozluk”:

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *gelinnik*le ilgili örnekler şu şekildedir

(...)

Gidäsin Çadıra, Saşkêyi alasın,

Komrada götüräsin **gelinnik** ruba ayırsın

Kendinä da güvelik.

(...)

Gidesin Çadır'a, Saške'yi alasın,

Komrat'a götüresin gelinlik kıyafet ayırsın

Kendine de damatlık.

Görgi kalktı cumaa ertesi çin-sabaalen,
Elini-üzünü yıkadı.

Çadıra gitti, Saşkêyı getirdi,
Saşkêyı getirdi, Komrada gitsinnär,
Gelinnik-güvelik ruba ayırsinnar,
Ruba diktirsinnär.

Terziyâ gittilär kestirmää.

(...) (Çebotar, 2020: 28)

*Görgi cumartesi sabah erkenden kalktı,
Elini yüzünü yıkadı.*

*Çadır'a gitti, Saşke'yi getirdi,
Saşke'yi getirdi, Komrat'a gitsinler (diye)
Gelinlik ve damatlık kıyafet ayırsınlar,
Kıyafet diktirsinler.*

Terziye diktirmeye gittiler.

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *gelinnik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Telli Gelin Olarım

(...)

– Çayır içi çimennik -

Bu nekadar güzellik!

Alaceksan, al beni,

Donat beni **gelinnik**!

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 25)

(...)

Çayır içi çimenlik,

Bu ne güzellik!

Alacaksan al beni,

Gelinlikle süsle beni!

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *gelinnik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Bayırdan, bayırdan, sellär akıyur,

Lençi çıkmış kapudan bakıyur.

Balboka yolu, yolu pelinnik,

Lençiye yaraşmaz hiç bu **gelinnik**.

(Koca, 2011: 26)

Bayırdan, bayırdan seller akıyor,

Lençi çıkmış kapıdan bakıyor.

Balboka yolu pelinlik,

Lençi'ye hiç yaraşmaz bu gelinlik.

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *gelinnik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ura-tuta düünü çekediyle. İnsan var insan: birerde bişey yokkana, epsini bir saadın içinde bulup buluşturiyla: **gelinnii** de, güväälik rubaları da, çalgısı da, imää de - epsi nece läázım sırasında. Çalgılar çalıy, daul düüiy - işidiliy bütün küüye” (Koca, 2011: 280). “Öyle böyle düğünü başlatıyorlar. İnsanlar, hiçbir şey yokken gelinlik, damatlık giysileri, çalgıları, yemeği ve ne lazımsa sırasıyla hepsini bulup buluşturuyorlar. Çalgılar çalıyor, davul dövülüyor; (düğün) bütün köye duyuruluyor.”

“Adam başlıy düüne azırlanmaa. Alıy **gelinnik** takım. Süliy kızına, ani te filan pazara düüneri olacak” (Koca, 2011: 322). “Adam düğün hazırlıklarına başlıyor. Gelinlik takımı alıyor. Kızına da bir pazar günü düğünleri olacağını söylüyor.”

Değerlendirme

Tarih: Düğün törenlerinde ve törenlerde yerine getirilen âdetlerin anlayışında yıllar içerisinde tabii bir değişim yaşanmıştır. Bu değişimde, özellikle iletişim araçları ve teknolojinin gelişmesiyle etkisini artıran modern kültür ve popüler kültür süreç içerisinde etkili olmuş; popüler kültür moda anlayışının da lokomotif hâline gelerek geleneksel kültürün somut ve soyut alanlarına nüfuz edip dönüşüm yaşatmıştır. Giyim-kuşam kültürü de kültürün değişime en açık alanlarından biridir. Her toplumda olduğu gibi, Gagauz gelinliği de değişim süreci dâhilinde bölgesel kültür ve anlayış farklılıklarıyla birlikte dönüşümler geçirmiştir.

“Düğün törenlerinde görülen âdet ve uygulamalar; toplumsal düzeni, paylaşmayı, beraberliği, yardımseverliği göstermesi açısından büyük önem taşır. Kültürel açıdan zengin motiflerle geçiş döneminin sembolize edildiği, psikolojik açıdan oyun görüntüsü içinde sosyokültürel değerlerin yeni nesillere gösterilerek sosyal bilincin oluşturulduğu ve toplumsal açıdan dayanışma örneklerinin sergilendiği ortamdır” (Çabuk, 2017: 55). Gagauzlarda gelini düğüne hazırlama, süsleme aşamasındaki hediyeler, gelinliğin giydirilmesi, saçını örme ve kemer, duvak, teller gibi gelinin süslenmesi hazırlığındaki uygulamalar²⁸⁸ gelinliğin giydirilmesini ayrı bir ritüel hâline sokmuştur ve günümüzde de bunlar devam etmektedir.

²⁸⁸ Gagauzlarda “gelini süslemek/donatmak” töreniyle ilgili bk. Moşkov, 1901a: 111-113; Kuroglo, 1980: 68-69.

Gagauz evlenme kültüründe yer alan *nişan*, *annaşmak* töreninde *baba hakkı*, *ana topu*²⁸⁹ adı altında damat ve ailesinden çeşitli hediyeler istenmekteydi. Bu istenenler arasında gelinlik de bulunmaktaydı. Gelinin babası genellikle *atlas*²⁹⁰ *fistan* (gelinlik) istemektedir. (bk. Moşkov, 1901a: 103). Bulgaristan Gagauzlarında gelin kıyafeti ev yapımı keten kumaştan, beyaz çizgili koyu çatal don, ipek bir kaftan ve kısa kollu bir ceketten (kontoş) oluşur. Kiliseye giderken ise bir “biniş” (bununla bütün vücut örtülür) giydirilir. Başına bir fes koyulup fes çemberle sarılır ve üstüne altın bir *tekaltu* ile *kalkan* ve *visulka* (sırma ve gümüş süsler) koyarlar (bk. Hoppe, 1934: 141; Manov, 2001: 87-88). Besarabya Gagauzlarının gelinliğinde ise etkili olan bölgesel kültür ve yaşanan değişimlerle Bulgaristan Gagauzlarından belirgin farklılıklar görülür. Besarabya’daki Gagauzlarda gelinlik için giyimi kırmızı, yeşil, mavi gibi açık tonlu fistanlar dikilip kullanılmıştır. Eski dönemde, fistan dışında, bluz-etek kombininin yapıldığı gelinlikler de vardı. Süslemeler ise bölgesel değişiklikler gösterse de duvak, kemer ve tel gibi süslemeler ortaktır. Bu fistanların kullanımı 1950-60’lı yıllara kadar devam etmiş daha sonra, 1970’lerden itibaren yerini beyaz gelinliğe bırakmaya başlamıştır. Günümüzde de beyaz gelinliklerin kullanımı devam etmektedir. Örnek metinler ise önceki dönemlerde derlendiğinden bu gelinlik örneklerinin açık tonlu fistanlar²⁹¹ olduğu düşünülebilir.

Materyal: Gelinlik fistanlar genellikle ipek kumaştan dikilmekle birlikte pamuk ve satenden de dikilmektedir.

Yapı: Gagauz gelinliği 20. yüzyıl başlarından 1960-70’li yıllara kadar fistan ya da tek renk etek ve bluz (Gag. T. *fusta-bluz*) kombininin olduğu elbiselerdi. Maruneviç özel günlerde giyilen etek-bluz kompleksinde Moldovan giyim kültürünün Gagauz kültürüne etkisi olduğunu söyler (bk. Maruneviç, 2018: 188). “1940-1950’li yıllarda etek-bluz kombini gelinlik/steonozluk olarak kullanılmıştır” (K9). Gelinlik fistanları eski dönemde, diz altına kadar olsa da daha sonraki yıllarda fistanın boyu uzamıştır. Gelinliğe takılan kemer/kuşak da hem yapısı hem de kabartmalı gümüş ya da başka madenden yapılan *pafta* adlı tokası ile, bir bütün olarak önemliydi ve statü göstergesi olarak görüldü.

²⁸⁹ *Baba hakkı* ve *ana topu*yla ilgili olarak “Ekler” bölümündeki sözlüğe bakılabilir.

²⁹⁰ **Atlas:** Pürüzsüz ve parlak ipek kumaş.

²⁹¹ 20. yüzyıl başlarında giyilen gelinlik örneklerine “Ekler” bölümünde yer verilecektir.

Desen: Gelinlik tel, kemer ve duvak gibi nesnelerle süslenmekteydi. Kemerin gelinlikte özel bir yeri vardı. Ailenin maddi durumuna göre gümüş kemer ya da gümüş-bakır karışımı kemer takılırdı. Gagauz kadınlarının gelinliği kırmızı ya da başka açık renklerdeydi ancak “1970’li yıllarda beyaz gelinlik giyilmeye başlanmıştır” (K9). Gelinliğin kumaşında ise gül veya diğer çiçek bezemeleri; elbisenin gövde ve etek bölümünde dekoratif dikey süslemeler, nervürler bulunmaktaydı.

Örnek Metinlerde İşlev: Tören kıyafeti olan gelinlik tabii olarak metinlerde düğünde giyilmesiyle yer alır. Türk kültüründeki gelinliği damat tarafının alma âdeti Gagauzlarda da görülmektedir (bk. Çakır, 2007: 102). Bu âdet Elena Koltsa’nın derlediği bir türküyü ve Sofiya Koca’nın derlediği masal metnine de yansımıştır. Ayrıca gelinliğin alınması düğünün başlangıç noktalarından biri olarak görülmüştür.

3.3.2. Duvak/Duak

Duvak. Gelinin yüzünü örten ince tül veya dantel. Al duvak olarak geleneksel Gagauz düğününün bir parçası olsa da al duvak günümüzde kullanılmamaktadır. Gelinliğin unsurlarından olan ve Türkiye Türkçesinde “duvak” olan sözcük Gagauz Türkçesinde kelime içinde, genellikle *u* ünlüsünün yanındaki *v*’nin düşmesiyle “duak” şeklini almıştır. Kelimenin, Gagauz halk edebiyatı metinlerinde, ağızlara bağlı olarak “duak” ve “duvak” şeklinde iki farklı biçimde yazılışı vardır.

Örnek Metinlerde “Duvak/Duak”:

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *duak/duvak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Zanet, Zanet, oolum Zanet,

Alayım sana taligar beegir.

– Hastayım boba, istemäm boba

Zanet, Zanet oolum Zanet,

Alayım sana **aldu’aklı** gelin.

– Hasta da olsam, istärim boba.

(...)

Zanet, Zanet oğlum Zanet,

Alayım sana iki çift at.

– Hastayım baba, istemem baba.

Zanet, Zanet oğlum Zanet,

Alayım sana **al duvaklı** gelin.

– Hasta da olsam, isterim baba.

Zanet, Zanet, oolum Zanet,
Dokuz yıl yattın, taa dokuz yat,
Ozaman alaçam **aldı'aklı** gelin.
(Moşkov, 1904a: 294)²⁹²

*Zanet, Zanet oğlum Zanet,
Dokuz yıl yattın, dokuz (yıl) daha yat,
O zaman (sana) al duvaklı gelin alacağım.*

Oolum Nikola, oolum Nikola,
Alayım sana dört öküz çıvgarınnan,
Çıvgarınnan hem takımınnan.
– İstemäm male, istemäm,
Yecelim geldi yölecäm.
Alayım sana beegir yerceezınnan...
Alayım sana
Bir gelin **aldı'aci** başında aklı başında.
– İsterim, male, isterim,
Hasta da olsam, kalkarım.
(Moşkov, 1904a: 294-295)

*Oğlum Nikola, oğlum Nikola,
Sana çıvgarıyla dört öküz alayım.
Çıvgarıyla ve takımıyla.
– İstemem anne, istemem.
Ecelim geldi öleceğim.
Sana eyeriyle at alayım...
Alayım sana
Bir gelin al duvağı ve aklı başında.
– İsterim anne, isterim,
Hasta da olsam, kalkarım.*

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *duak/duvakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Keremettän su damnar, su damnar
Hay **duvaktan** kız bakar, kız bakar
Bir kız bizä adarlar, adarlar
O kız bizä çokmudur, çokmudur
Küümüzä yokmudur, yokmudur.
(Baboglu, 2011: 204)

*Kiremitten su damlar, su damlar,
Hey, duvaktan kız bakar, kız bakar,
Bir kızı bize adarlar, adarlar.
O kız bize çok mudur, çok mudur?
Köyümüzde yok mudur, yok mudur?*

²⁹² Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 108-109.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *duak/duvakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Orada şişe gibi Buzlu-Bayırın tepesinde **duvaklan**, çiçeklän donanmış oturarmış padişahın kızı. Genç delikannılar aylanıp-hızlanıp savaşırmışlar pinmää bayıra, ama kayıp düşürmişlär geri, nicä armut aacından meyvalar düşer - angısı sakatlanarmış, angısı bertilirmiş da brakıp, betfalayıp, savuşarmışlar” (Baboglu, 1991: 20).

“Orada, şişe gibi Buzlu Dağ'ın tepesinde duvakla ve çiçekle süslenmiş şekilde padişahın kızı otururmuş. Genç delikanlılar mücadele edip tepeye çıkmak için savaşıyorlarmış ama armut ağacından meyvenin düşmesi gibi geri düşerlermiş. Kimisi sakatlanır, kimisi yaralanır ve bırakıp beddua ederek uzaklaşmış.”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *duak/duvakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stoyeni Askerci

Stoyan kiyat kabul etmiş,

Stoyan mektup almış,

Stoyan slujbêya gidecek.

Stoyan askere gidecek.

Üç günnük gelin brakıye

Üç günlük gelini bırakıyor

Al duvaklan başında.

Al duvağı başında.

– Lenka, yârim, Lenka,

– Lenka, yârim Lenka,

Vereyim sana bir üzük,

Vereyim sana bir yüzük,

Bir gümüş üzük.

Bir gümüş yüzük.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 39)²⁹³

(...)

İki Çöşmä Yan-Yana

(...)

(...)

Sabaa oldu, meva oldu.

Sabah oldu, meyve oldu.

Gün-güneş kapuya urdu,

Güneş kapıya vurdu.

Engelär kapuda durdu.

Yengeler kapıda durdu.

²⁹³ Varyantları için bk. Durbaylo, 1991: 60; Zanet, 2017b: 157-158.

Ne bu bendän - gelin oldum.

Ne bu benden, gelin oldum.

Al duvaamı kendim aldım.

Al duvağımı kendim aldım.

Ak bacadan tütün tütiy,

Ak bacanın dumanı tütüyor

Benim üreciim, yanıp, bitiy.

Benim yüreğim yanıp bitiyor.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 28)

Mariya Durbaylo'nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *duak/duvak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Eşil Laalelrmä Dumannar Düştü

(...)

(...)

Pazarertesi, Stöpa, üç günnü gelinini,

Stöpa, pazartesi üç günlük gelinini

Üç günkü gelinini evdä brakacan.

Üç günlük gelinini evde bırakacaksın.

Evdä brakacan **duvak** başında,

Duvağı başında evde bırakacaksın,

Duvak başında telleri da önündä

Duvağı başında, telleri önünde.

Telleri da önündä, iki eli üzündä

Telleri önünde, iki eli yüzünde.

(...) (Durbaylo, 1991: 153)²⁹⁴

(...)

Değerlendirme

Tarih: Türk kültürünün eski devirlerinde duvak, al renkтейdi. Türk kültürünün ortak miraslarından *Oğuzname*'nin bir parçası olan Dede Korkut boylarından (destani hikâyelerinden) “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu”nda esir düşen Bamsı'nın ardından yakaran Banu Çiçek'in ağıtında duvak için “vay, al duvağımın iyesi” (Ergin, 2016: 131) ifadesi geçer. Yine, Dede Korkut'ta “Begil Oğlu Emre Boyu”nda hasmını yenen oğlu için şölen veren Begil, oğluna “al duvaklı gelin” (Ergin, 2016: 224) alır. Sözlü alandan yazıya geçirilişi 15. yüzyılın ikinci yarısını bulan Dede Korkut boylarından yola çıkarak Türk kültüründe al duvağın geçmişten günümüze dek varlığını sürdürdüğü görülür. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar kültürel süreklilik bağlamında al duvak Gagauzlarda da görülmektedir.

²⁹⁴ Varyantı için bk. Durbaylo, 2001: 101, Kvilinkova, 2011: 498.

Geçiş törenlerindeki çeşitli âdetler toplumun ahlaki normlarına dair iletiler içerir. Gerek gelinin beline kırmızı kuşak bağlanması, gerek başına al duvağın örtülmesi âdeti toplumdaki ataerkil düşünce yapısı sebebiyle gelinin bekâretine, namusuna işaret etmektedir. Gagauzlarda duvağın en eski izleri 1870’li yıllarda görülür. Dönemin Çok-Meydan köyünün rahibi Konstantin Malay, gelinin kiliseye giderken yüzünün pamuklu kumaşla örtüldüğünü söyler (bk. Malay, 1875: 839). Gagauzlarda 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında al duvak kullanılmaktaydı. Moşkov, Gagauz düğününde geline al duvak takılmasının geleneksel olduğunu ve türkülerde ona *al duaklı* denildiğini söyler (1902: 39). Atanas Manov, Bulgaristan Gagauzlarının düğün âdetlerinden bahsederken, sağdıç kadının gelini du(v)ak denilen kırmızı bir kumaşla örttüğünü belirtir (2001: 88). Bulgaristan Gagauzlarının düğün geleneklerine dair bilgiler veren Ernst Max Hoppe de kimsenin görmemesi için gelinin başının kırmızı bir duvakla örtüldüğünü söyler (1934: 141). Al duvak kullanımı Bulgar kültüründe de görülür. Al duvağın takılma geleneği Bulgar kültüründeki *zabulvane nevestata* “gelinin örtülmesi” geleneğiyle benzerlikler gösterir. Bulgar gelininin başı şarkılar eşliğinde kalın kırmızı bir kumaşla örtülür, bu sayede gelinin yüzü meraklı gözlerden saklanır. Bu kalın örtünün yerini daha sonra ince beyaz tüller almaya başlamıştır. Kalın duvağın takılmasındaki amaç gelini kötü gözlerden, zararlı etkilerden korumaktır (bk. Vakarelski, 1977: 480; Vakarelski, 1936: 110-111).

Besarabya ve Bulgaristan Gagauzlarında eski dönemlerdeki al duvak kullanımı, Türk kültür coğrafyasının farklı bölgelerinde de al duvağın gelenek içerisinde yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, araya coğrafi uzaklıklar, farklı tarihsel süreçler girse de millî benliği oluşturan kültürel kodların belirli süreç dâhilinde devam ettiğini gösterir.

Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzları farklı gelinlik türleri ve süslemeleri kullansalar da al duvak, korudukları; kültürel benzerliğe dair unsurlardan biri konumundaydı. “1960’lardan itibaren genellikle beyaz renkte olan ve gelinler için özel fabrika üretimi olan duvaklar kullanıma girmiştir” (İusumbeli: 2017: 158). Ortak Türk kültürüne dair unsurlardan olan al duvak, günümüzde Gagauz Yeri’nde pek tercih edilmemektedir. Türkiye’de ise gelinin evden çıkmadan önce yüzünün

kırmızı duvakla örtülmesi geleneği yöresel olarak devam etmektedir. Kına gecelerinde de bu âdetin uygulandığı görülür.

Materyal: Al duvak olarak 20. yüzyılın son çeyreğinde pamuklu kumaşlar kullanılmaktaydı. Beyaz duvaklar ise tülenden yapılmaktadır.

Yapı: Eski dönemlerde özellikle al duvakta olduğu gibi kumaşın yüzü örtülmesi için kullanıldığı dönemlerde ev dokuması pamuklu kumaşlardan yapılan duvak, daha sonraları yerini fabrika yapımı beyaz tül duvaklara bırakmıştır.

Desen: Duvağın üzerinde, kenar kısımlarında işlemler bulunur.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde duvağın renginin özellikle belirtildiği görülür. Al duvak günümüz Gagauzlarında artık sık olarak kullanılmasa da milli hafızanın ürünü halk türkülerinde arkaik unsur olarak yaşamaktadır. Gagauz kültüründe al duvak namus ve bekâret sembolü olarak kullanılmaktaydı. Türkülerde ayrıca al duvaklının aklı başında olduğuna dair düşüncenin olduğu görülür. Gagauzlarda al duvağa benzer bir sembolizme sahip uygulama olarak *kırmızı rakı*²⁹⁵ geleneği de vardı. Gelinin “kız” çıkması durumunda *kırmızı rakı* yaptırılırdı. Ancak bu gelenek de günümüzde değişime uğramış, isim olarak da *tatlı rakı* adını almıştır. “20. yüzyılda ve günümüzde âdetten yapılmaktadır” (İusiumbeli, 2017: 187). Bu geleneklerin anlamsal boyutta büyük oranda geride kalması hususunda zaman içerisinde kültürel değişikliklerin yaşanması, eğitim seviyesinin yükselmesi, toplumun yaşadığı fıkri değişikliklerle namus değerlendirilmesinin bu gibi ataerkil düşüncelerle ve geleneklerle yapılmamaya başlanması sebep olarak da düşünülebilir.

3.3.3. Tel

Düğünde gelinin başının her iki yanına takılan parlak renge sahip teldir.

Örnek Metinlerde “Tel”:

Elena Koltsa’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *telle* ilgili örnekler şu şekildedir:

²⁹⁵ **Kırmızı rakı:** 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başlarında gelin ve damat gerdeğe girdikten sonra dever elinde silahla kapının önünde beklerdi. Gelin gerdekte giydiği elbiseyi kapıdan kadınlara verir ve “kız” olup olmadığını anlaşırdı. Bu elbise sandıkta saklanırdı. Gelin “kız” ise dever ateş eder ve kırmızı rakı hazırlanırdı (Moşkov, 1901a: 120). Bu gelenek geleneksel Bulgar kültüründe de görülür; gelinin “kız” çıkması durumunda yapılan eğlencede dağıtılan içeceğe de *çerveno rakiya* (kırmızı rakı), *skadka rakiya* (tatlı rakı) denmektedir (bk. Vakarelski, 1977: 487).

Todur

(...)

– Dur, mari İläñka, koyâyım

Senin bu soluk-sörpeşik çiçeeni

Senin o al yanêcına.

İläñka ozaman bişey dememiş.

Tellän çiçää sıbıtmış, Todura yollanmış:

– Buyur benim dendicääm,

Buyur benim sevdicääm.

(Çebotar, 2020: 36)

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *telle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Haydutlar getirmişlär bir **telli** gelin, iyip içtiktän sora, bu zavalı gelini soyundurmuşlar: o aalarmış hem baarırmiş, ama kim işidecek daa ortasında. Çözmüşlär aslı altınlarını, boncuklarını, küpelerini, bileziklerini da atmışlar üçüncü odaya, sora savaşımlar bir altın üzünü çıkarmaa, da çıkaramamışlar” (Baboglu, 2011: 91). “*Haydutlar bir telli gelin getirmişler. Yiyip içtikten sonra bu zavallı gelini soymuşlar. Gelin ağlıyor ve bağıryormuş ama ormanın ortasında onu kim işitecek? Gelinin takılı altınlarını, boncuklarını, küpelerini, bileziklerini çıkarmışlar ve üçüncü odaya atmışlar. Sonra bir altın yüzüğü çıkarmak için savaşımlar da çıkaramamışlar.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *telle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Güvää Türküsü

(...)

Dün avşam bän bir düş gördüm

Düşümdä Vani güvâ olmuş.

(...)

– *Dur mari İlenka, koyayım*

Senin bu solmuş yıpranmış çiçeğini

Senin o al yanağına.

İlenka o an bir şey dememiş.

Tel ile çiçeği fırlatmış, Todur’a gitmiş

– *Buyur benim beğendiğim*²⁹⁶,

Buyur benim sevdiceğim.

²⁹⁶ Metinde kelime “dendicääm” şeklinde yazılmış olsa da bir yazım yanlışlığı olsa gerek. Metnin bağlamına uyması dolayısıyla da “beğendiğim” diye aktarılmıştır.

Güvä olmuş süzülürdü,

Ayna dizindä düzünürdü,

Çevrä elindä silinirdi.

Saa yanında bir al çiçek

Sol yanında **telli** gelin.

(...) (Baboglu, 2011: 191-192)

Damat olmuş süzülürdü,

Ayna dizinde süslenirdi.

Mendil elinde silerdi.

Sağ yanında bir al çiçek,

Sol yanında telli bir gelin.

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *telle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Telli Gelin

(...)

Telli gelin olarım –

Neredä o muradım,

Gerdek gecesi geldi –

Yanık-yanık soludum.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 26)

(...)

Telli gelim olurum,

Nerede o muradım,

Gerdek gecesi geldi,

Derin derin soludum.

Tunanın Kavakların Titirär Yaprakları

(...)

– Bu gecä bırda kalalım,

Bir bulgar kızı alalım,

Alalım, gelin yapalım,

Telli gelin yapalım,

Sarı papuç ona alalım.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 29)

(...)

– Bu gece burada kalalım,

Bir Bulgar kızı alalım,

Alalım gelin yapalım,

Telli gelin yapalım,

Ona sarı papuç alalım.

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *telle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Sırma saçım **tellendi**,

Kahırım ellilendi.

Yazık al duvacıma –

I. Yabancıda ellendi.

II. Aşırıda ellendi.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 112)²⁹⁷

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *telle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ne İsteersin, Oolum İvançu?

(...)

– Ne istärsin, oolum, İvançu?

Telli gelin mi isteersin?

– İstärim, malü, istärim,

Hasta da olsam, kalkarım

(Durbaylo, 2001: 96)²⁹⁸

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *telle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gelin Türküsü

Hay le mu, Länka,

Hay le mu, canım!

Uyurmuysun?

Uyansana.

Gelin olêrsın

İnansana.

Al gül yasticına

Sırma saçım tellendi,

Kahırım ellilendi.

Yazık (oldu) al duvağıma,

I. Yabancı (tarafından) ellendi.

II. Uzak diyarda ellendi.

(...)

Oğlum İvançu, ne istersin?

Telli gelin mi istersin?

İsterim anne, isterim,

Hasta da olsam kalkarım.

Hey le Lenka,

Hey le canım!

Uyuyor musun?

Uyansana.

Gelin oluyorsun

İnansana

Kırmızı gül yastiğına

²⁹⁷ Varyantı için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 112, 113.

²⁹⁸ Varyantı için bk. Çimpoeş vd., 2016: 130.

Dayansana.

Kızlık saçını

Sökeyoruz,

Gelinnik saçına

Tel öreriz.

(...) (Kvilinkova, 2011: 498)

Otursana.

Kızlık saçını

Çözüyoruz,

Gelinlik saçına

Tel örüyoruz.

(...)

Değerlendirme

Tarih: Düğün gibi özel bir günde gelinin süslenmesi en önemli işlerden biridir ve düğünde giyilen giysilerin kendine özgü kültürel yansımaları vardır. Düğünün en özel kişisi olan gelinin süslenmesi ise tamamen kültürel değerlerle yüklüdür; bekârlık ile evlilik arasında geçişin sembolü olan gelinlik, kadın birkaç kez evlense de, geçmiş dönemlerde sadece ilk evlilikte giyilir, “bir defa giyiliyor” hâkim düşüncesi de gelinin giyimine ait her unsuru estetik ve kültürel kod bakımından etkiler. Gelin telinin takılması, saçın örülmesi gelinin başının süslemesindeki geleneksel âdetlerden biridir. Gagauz geleneksel düğün âdeti olarak 1970’li yıllara kadar gelini süslemek âdeti çerçevesinde gelinin saçına tel takılırdı. Bu âdet, Balkan Türklerinde²⁹⁹ ve Anadolu Türklüğünde de görülmektedir.³⁰⁰ Geleneksel Türk düğünlerinde gelinin başının tel ile süslendiği görülür, bu tel belin altına kadar iner. Gelin teli, “telli duvaklı gelin olmak” gibi bir deyim de ortaya çıkış noktası olmuştur.

Gagauz geleneğinde, *gelini donatmak* töreninde, gelin giydirilirken tel de takılmaktaydı, bu törende, “Gelinin saçını açılırdı ve şarapla nemlendirilirdi. Daha sonra ise telle birlikte saçı örülürdü” (Kuroglo, 1980: 69). Moşkov bu tören hakkında, tabureye oturtulan geline on iki örgü ve kulaklarının arkasından başına dolandırılacak şekilde, *koditsa* denilen iki örgü örüldüğünü ve örgülerin içine yere kadar sarkan tel takıldığını söyler (1901a: 111-112). Bu tören sırasında keman eşliğinde türkü de söylenir, örnek metinler arasında da bu törende söylenen türkü örnekleri görülür.³⁰¹ “1950’lerde ise, genellikle 8 belik örülürken, 1970’lerde 4 veya 6 belik örülmeye başlanmıştı. Örülen beliklere özel gelin telleri geçirilmekteydi”

²⁹⁹ Bk. Kahramanyol, 2003: 59, 435; Dede, 1978: 107.

³⁰⁰ Anadolu Türk düğün hazırlıkları çerçevesinde telin takılmasına dair bk. Koşay, 1944: 160, 237.

³⁰¹ Bk. Baboglu, 2011: 192; Kvilinkova, 2011: 498.

(İusiumbeli, 2017: 147). “Eski dönemde, teller iyi muhafaza edilirdi ve ikona tellerle süslenirdi” (K4). Gagauzlarda bu tören 1970-1980’li yıllardan sonra yapılmamaya başlanmıştır (K6, K17). Ancak, gelin tellenirken söylenen türküler Gagauz halkının hafızasında yaşamaya devam etmektedir.

Materyal: Tel.

Yapı: Birkaç milimetre eninde olan tel, gelinin boyuna göre diz kapağına veya yere kadar uzanabilecek boyuttadır. Zengin ailelerde gümüşten tel de kullanılabilmektedir.

Desen: Tel parlak bir yapıya sahip olabilmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Tel, örnek metinlerde evlilik ve düğünle özdeşleşmiş unsur işleviyle görülmektedir.

3.3.4. Fenets

Fesleğen veya kâğıttan yapılan düğün tacı. Gagauz geleneğinde evliliğe dair âdetlerin her birinin törenlerle gerçekleştirildiği 20. yüzyılın ortalarına kadar taç törenle takılırdı ve Gagauz evlilik geleneğinde önemli bir yere sahipti.

Örnek Metinlerde “Fenets”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fenets*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Aninin Türküsü³⁰²

(...)

(...)

Ay **fenets**, **fenets** türlü türlü çiçektän,

Ay taç, türlü türlü çiçekten taç,

Çok selâm verâsin benim anama;

Çok selam söyleyesin benim anneme;

Tuna başında bez çırpmasın,

Tuna (nehri) başında bez yıkamasın,

Zerâ çırparsa, beni kaldırcek.

Zira yıkarsa beni kaldıracak.

(...) (Tanasoglu, 1959: 46)

(...)

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fenets*le ilgili örnekler şu şekildedir:

³⁰² Türkünün varyantlarına Mariya Durbaylo’nun ve Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği türkü metinlerinde rastlanmaktadır bk. Durbaylo, 1991: 33-35; Kvilinkova, 2011: 431-432.

Eşil Baylarmä Dumannar Düştü

(...)

Kalk, bä Stöpa, kalk!

Cumaa günü, Stöpa, düün çeketmesi.

Cumeertesi Stöpa stoynozlaa giceyniz.

Cumeertesi avşamniin **fentsecilär** gelecek.

Cumeertesi, Stöpa **fentsecilär** gelecek.

(...)

Kalk be Stöpa kalk!

Cuma günü Stöpa düğünün başlaması.

Cumartesi düğün ayinine gideceksiniz.

Cumartesi akşamleyin taççılar gelecek.

Cumartesi, Stöpa taççılar gelecek.

(...) (Durbaylo, 1991: 153; Durbaylo, 2001:101)

Değerlendirme

Tarih: Fenets, Bulgarca *venets* “çiçeklerden yapılmış taç” sözcüğünden Gagauz Türkçesine girmiş Slavca kökenli bir sözcüktür. Taç takma töreni de yine Bulgar kültürü üzerinden Gagauz kültürüne girmiştir. Evlenme, insanın en mutlu olduğu ve heyecan duyduğu geçiş dönemlerinden biri olması sebebiyle her bir aşamasına özen gösterilir; giyilecek kıyafetlerin süslemesine de dikkat edilirdi. Gagauz geleneğinde gelin, damat ve gençler için çeşitli taçlar yapıp dağıtılmaktaydı.

Taçların hazırlandığı *fentsä* denilen tören önemli olduğundan özel bir gün seçilmektedir. “Fentsä töreni genellikle cumartesi gününün sabahı düzenlenirdi ve zılvalar³⁰³ bu törende önemli bir rol oynardı. Bu törene o kadar önem verilirdi ki tıpkı *yemiş töreninde* olduğu gibi *hizmetçi*³⁰⁴ denilen kişiler elinde çotrayla, atla gezip köydekileri davet ederdi” (Moşkov, 1901: 110; Kuroglo, 1980: 62). Fenetsler gelinin evinde çeşitli materyallerden çeşitli şekillerde yapılmaktaydı. Moşkov fenetsin beyaz kâğıttan tırtıklı şekilde yapıp köşelerinin renkli yün ipliklerle süslendiğini söyler (1901: 110). Bu taçlar düğündeki kadın-erkek bütün katılımcılara dağıtılır. Erkekler tacı kalpak ya da paraliya denen şapkalarına; kadınlar ise başörtülerinin üzerine takarlardı.

“Her kız, damadın erkek akrabaları için üç veya dört taç hazırlar ve bunu parayla satardı. Kızlar; damat, gelin, damadın ailesi için fesleğenden taç yaparlar.

³⁰³ **Zılva:** Düğünde geline yardımcı olan gelinin kız akrabası ya da kız arkadaşları; nedimeler.

³⁰⁴ **Hizmetçi:** Hem gelin hem de damat tarafından seçilen bekâr erkek akraba. İnsanları düğünle ilgili törenlere davet ederlerdi. Kelime, Gagauz Türkçesinde *izmetçi* olarak yer alır.

Fesleğenden yapılan bu taçlar şeref tacı olarak görülmüştür. Ayrıca, evlenecek çift ceplerine koyacak boyutta taç yapıp düğünden önce verilip ceplerine konurdu. Bu taç çift tarafından hayat boyu evde korunurdu” (Moşkov, 1901: 113; Kuroglo, 1980: 62). Yıllar içerisinde tacın materyalinde hem gelişimler hem de toplum beğenisine göre değişimler yaşanmıştır. 1930’lu yıllarda Çakır, geline ve damada çiçek ve yapraklardan yapılmış taç takılarak onların kiliseye getirildiğini söyler (1936: 42). Fenets, 19. ve 20. yüzyıl Gagauz düğün âdetleri arasında karakteristik özellikleriyle yer almıştır. “20. yüzyılda kullanıma fabrika yapımı taçlar girmiştir ve zamanla fentsä törenine ihtiyaç kalmadığından, bu tören yapılmamaya başlamıştır. Bu tören, 1970’lere kadar sadece bazı köylerde yapılmaya devam etmiştir. Örneğin, Beşalma köyünde 1970’li yıllara kadar süregelmiştir” (İusiumbeli, 2017: 143). Çiçek dallarından, yapraklarından taç yapımı Anadolu kültüründe de bulunsa da fenets töreni âdeti adlandırmasıyla beraber Slav kültüründen daha doğrusu Bulgar kültüründen Gagauz kültürüne girmiştir.

Çiçekten yapılan taç ve çelenkler birçok toplumda en eski çağlardan itibaren güç, mistik sembol gibi anlamlara sahip objeler olarak ortaya çıksa da yüzyıllar içerisinde milletlerin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik koşulları doğrultusunda özel günlerde de kullanılmışlardır. Slav kültüründe de gelin ve damadın taç taktığı, taç töreni yapıldığı görülür. Örneğin, Güney Slavı Bulgarlar, Doğu Slavı Ukrainler ve Batı Slavı Slovakların geleneksel düğünlerinin arifesinde gelinin evinde genç kızlar, evli kadınlar ve nedimeler taç töreni yapmaktadır. Bu taçlar çiçeklerden, kurdelelerden yapılmaktaydı (bk. Gura, 2011: 288-292, Vakarelski, 1977: 479-480). 19. yüzyılda Slav gelinin tacı, kutsal olduğuna inanılan defne ve zeytin ağacının dallarından oluşuyordu (bk. Sumtsov, 1881: 80). Gagauzların tarihi serüveni boyunca Bulgarlarla yüzyıllarca komşuluk yapması ve bugün de bu komşuluğun sürmesi sonucu bu geleneğin Bulgarlardan geçtiğini söylemek hayatın akışına uygundur. Fesleğenden yapılan ve *venets* denilen taç Bulgar kültüründe de görülür ve tacın apotropaik (koruyucu) bir anlamı vardır (Vakarelski, 1977: 480). Taç, Slavlar arasında bekâretin, masumiyetin, güneşin, evliliğin bir sembolü olarak kabul edilir. “Düğün tacı bütün Slav halkları arasında bulunur. Bekâretin sembolü olarak Doğu ve Batı Slavlarında, evlilik sembolü olarak Güney Slavlarında görülmektedir” (Sumtsov, 1881: 84; Gura, 2011: 288). Gagauzlarda düğün tacı evliliğin sembolüdür. Fesleğenden taç yapılması ise Gagauz inanışındaki fesleğenin kötü ruhlardan,

kötülüklerden koruduğuna dair inanın yansımasıdır (K17). Bu inanış da Bulgar kültüründeki anlamıyla örtüşmektedir. Gerek yüzük, gerek kolaç denilen büyük, yuvarlak ekmek ve düğün tacının yuvarlak olması evliliği sembolize eden unsurların yapı olarak ortak yönüdür.

Materyal: Fenets fesleğenden, çeşitli çiçeklerden veya kâğıttan yapılmaktaydı. Ayrıca, saha çalışması sırasında farklı materyalden yapılan fenets örneği de görülmüştür. Örneğin, “Çadır-Lunga Tarih ve Etnografya Müzesi”nde boncukların dizilerek yapıldığı fenets örneği de yer almaktadır.

Yapı: Çeşitli çiçekler ya da kâğıttan yapılan bu çelenkler daire şeklindedir. Eski dönemlerde evlerde yapılırsa da daha sonra fabrika yapımı olanlar yaygınlaşmıştır.

Desen: Fenets yapıldığı çiçeklere göre renkli yapıya sahiptir. Kâğıdın boyanmasıyla da renkli yapıya sahip olur. Ayrıca, beyaz boncuklardan da fenets örneği olsa da üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde fenetsin tek bir çiçekten değil, türlü türlü çiçeklerden yapıldığı görülür. Fentsä töreni de cumartesi günü gerçekleştirilir. “Eşil Baylermä Dumannar Düştü” adlı türküde, cumartesi fentsäcilerin geleceği söylenir. Türküdeki sözlerin, incelemede “Tarih” başlığı altında verilen bilgilerle örtüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla fenets örnek metinlerde düğün hazırlığının bir parçası olarak yer almıştır.

4. EŞYA KÜLTÜRÜ

Gündelik yaşam içerisinde mutfak, banyo, salon gibi evin bölümlerinde yer alan ve sürekli göz önünde bulunan nesneler, metalar belirli amaçlar için kullanılmaktadır. Kullanılan nesnenin şekillenmesinden, kullanım sahasına kadar birçok safhada, nesneyi anlamlandıran simgeler, topluluğun maddeyi işleme bilgisi ve pratikliği gibi bilgiler de nesnenin kimliğinin oluşmasında etkilidir. Dönemsel şartlarla birlikte, toplumun sürdürdüğü yaşam tarzı, fiziksel çevre ve pragmatik yaklaşımlar kullanılan nesnelerin, metaların ham maddesinin, şeklinin ve boyutunun belirlenmesinde etkili olur.

19. yüzyıldaki göçten sonra Gagauzlar, 1840'lı yıllara kadar geçimlerinin ana kaynağını hayvancılıkla sağlamıştır. Ancak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren uğraşılan işler de değişmeye başlamıştır. Köy ekonomisinde özellikle tarım ve bağcılık önemli bir geçim kaynağı olmuştur. 19. yüzyılın ortalarında Besarabya'da bulunup köy köy gezen Rus-Ukraynalı tarihçi Apollon Aleksandroviç Skalkovski, Tatar-Kopçak'tan³⁰⁵ bahsederken halkın mükemmel bir çiftçi olduğundan söz eder³⁰⁶ (1848: 59). Gagauzların millî lideri Mihail Çakır de Gagauzların asıl zanaatının, en iyi yaptıkları işin çiftçilik olduğunu söyler (2005: 50). Besarabya bölgesiyle ilgili araştırmalar yapan Rus coğrafyacı ve biyolog Lev Semyonoviç Berg de Gagauzların başlıca uğraşlarının tarım olduğunu belirtir (1918: 144). Moldova'da 1940'lı yıllarda başlayan SSCB hâkimiyeti de tarım alanında gelişmelerin olmasını sağlamıştır. Tüm bunlara istinaden Gagauzlar köy yaşamı sürmüş, günlük hayatta kullanılan araç gereçler de köy yaşamına ait unsurlar olmuştur.

Gagauz halk edebiyatına ait ürünlerin derlendiği 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ortalarında da bu yaşam tarzı devam etmiştir. Bir milletin kültürünün, yaşamının izlerini taşıyan millî kimliğinin zemin metinleri olan masal, fıkra, bilmece vb. halk edebiyatı ürünlerinde günümüzde kullanılan nesneler dışında Gagauzların geleneksel köy yaşamına ait bir hayli maddi kültür unsuru görülür.

³⁰⁵ Günümüzde Çadır-Lunga'ya bağlıdır ve resmî adı Kıpçak'tır. Rusça kaynaklarda ise Tatar-Kopçak olarak geçmektedir.

³⁰⁶ Skalkovski burada yaşayan halkın Türkiye'den gelen Bulgarlar olduğunu söyleyip onları Bulgar olarak adlandırırsa da cümlesinin devamında "buradaki herkes Türkçe konuşuyor" demesi, bölgede yaşayanların Gagauzlar olduğunun söylenebileceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, Grigoroviç (1916: 138) 1869 yılındaki raporunda Tatar-Kopçak'ta ağırlıklı olarak Gagauzların yaşadığını, Türk dilinin Tatar-Kopçak'ın her yerinde duyulabildiğini söylemiştir.

4.1. Ev Eşyaları

4.1.1. Döşek

Yatak. Döşek, Türk kökenli bir kelimedir.

Örnek Metinlerde “Döşek”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *döşek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Adam yidi, doyurdu karnını, duva-etti karıya. Karı döşetti ona **döşek**, adam soyundu yattı. Karı-da süündüri’er lampayı, yatı’er adamın yanına” (Moşkov, 1904a: 28). “Adam yedi, karnını doyurdu ve kadına dua etti. Kadın ona döşeği serdi; adam soyunup yattı. Kadın da lambayı söndürüp adamın yanına yatıyor.”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *döşek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir dâ gelir İvançu, alêr dâduyu koltuundan da geçirer içeri, yattırêr kaba **döşeklerä**” (Tanasoglu, 1959: 112). “İvançu geliyor, yaşlı adamın koluna girip onu içeri alıyor ve yumuşak döşeğe yatırıyor.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *döşek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Taman bu vakit Doniylân asker üçüncü odada bulunurken hop, hırsızlar gelirmişler!.. Asker tezicik Donii pat altına yollamış, kendi da hasta gibi yatmış **döşeenä**” (Baboglu, 2011: 90). “Tam bu vakit Doni ile asker üçüncü odada bulunurken hırsızlar gelirmişler! Asker hemen Doni’yi yatak altına yollamış, kendi de hasta gibi döşeğine yatmış.”

“Başlêêr gelin dâduya hatır gütmää: kaba **döşek** koyêr, biyaz çarşaf döşer, - dedii er başka türlü bu parayı kartan alamaycam” (Baboglu, 2011: 115). “Gelin, kayınbabasına saygı göstermeye başlar. Yumuşak döşek serer, beyaz çarşaf örter... Bu ihtiyardan parayı başka türlü alamayacağını düşünür.”

Elena Koltsa’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *döşek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Çotranın kahrından Rada hastalanmış,

Hastalanmış, dokuz yıl yatmış,

Üç **döşek** çürütmüş, üç **döşeklän** üç yorgan, Üç *döşek*, üç *döşekle* üç yorgan çürütmüş

Üç yorgannan, üç yastık.

Rada demiş mamusuna:

Gidäsin, mamu, duşman Nikulaya söyleyäsın. *Anne gidesin düşman Nikolay'a söyleyesin*

İlaç bulsun.

(...)

Çotranın kahrından Rada hastalanmış,

Hastalanmış, dokuz yıl yatmış.

Üç yorganla üç yastık.

Rada annesine demiş:

İlaç bulsun.

(...) (Çebotar, 2020: 32-33)

(...)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *döşekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“- Açıan evä gidecän, - demiş o, - imä bişey orada. Kaba **döşää** yatma, yaamurluunu döşeyip, kül deliinin yanında yan geläsin; dan erleri alacalandıynan, batünnan ayırılāsın” (Çebotar, 2019: 198). “*Eve gittiğinde orada bir şey yeme. Yumuşak döşeğe yatma, yağmurluğunu (yere) serip sobanın yanında uyuyasın. Tan yeri ağardığında ağabeyinle ayrılāsın, demiş.*”

“Uyanmış Serbestli bir sabaa, yoklamış **döşää**, ama karının eri şansora suumuştı. Baarmış-çıırmış, ama birini bulamamış” (Çebotar, 2019: 264). “*Serbestli bir sabah uyanmış, döşeği yoklamış ama kadının yeri artık soğumuştı. Adam bağırmış çağırmış ama birini bulamamış.*”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *döşekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

I. **Döşää** serdim ortalaa,

II. **Döşää** yaydım ortalaa,

Yärim gitti Acılaa,

Ekmek eldän, su göldän -

Etmeer okadar Allaa.

I. *Döşeği serdim ortalığa,*

II. *Döşeği yaydım ortalığa,*

Yârim, Hacılık'a gitti.

Ekmek elden su gölden,

Yetmiyor o kadar Allahım.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 102)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *döşekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Döşektän** kalkıp, batuları tez dama gelirler. Kapunun aralından baktıynan, görerler, nicä eşään nalları yalabêêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 192). “*Ağabeyleri döşekten kalkıp hemen dama gelirler. Kapının aralığında baktıklarında eşeğin nallarının parıldadığını görürler.*”

“Ozaman gemici sormuş Nastradinä, neredä onun bobası ölmüş. ‘Benim bobam **döşektä** can verdi,’ - cevap etmiş Nastradin. ‘E dädun hem dedän?’ ‘Dädum da, dedäm da hep **döşektä** geçindilər,’ - ilerlemiş lafını Nastradin. ‘E sän nasıl ozaman korkmêêrsın her gün pata yatmaa, raz senin yakın akrabaların **döşektä** ölmüşlər?!’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 200). “*O zaman gemici de Nasrettin’in babasının nerede öldüğünü sormuş. ‘Benim babam döşekte can verdi,’ diye cevap vermiş Nasrettin. ‘E dedelerin?’ ‘Dedelerim de hep döşekte öldüler,’ diye lafına devam etmiş Nasrettin. ‘E sen nasıl korkmuyorsun her gün sedirde yatmaya, öyle ya yakın akrabaların hep döşekte ölmüşler!’*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *döşekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Uşakla yorgunmuşla, uykuları gelmiş. Ama onnara **döşek** döşedilmemiş, uyumuşla zavallıcıkla patta kuru asır üstünde” (Koca, 2011: 214). “*Çocuklar yorgunmuşlar, uykuları gelmiş ama onlar için yatak hazırlanmamış. Zavallılar sedirde kuru hasır üstünde uyumuşlar.*”

““Adi, kızlarım, adi gülücüüm, kalın bende gecelemää. Sabaa erken gidirsiniz. Dışarda ne de karannık - pak zından karannı!’ - Babu em mırıldanıy, em döşediy pata **döşää**” (Koca, 2011: 231). “*‘Hadi kızlarım, hadi neşelerim, bu gece bende kalın. Sabaha erkenden gidersiniz. Dışarısı da karanlık, zifiri karanlık’ diyen yaşlı kadın hem mırıldanıyor hem de sedire yatağı koyuyordu.*”

“Kız döşedi ona kaba **döşek** ötäänkı sobada dinnensin - uzak yoldan gelmiş” (Koca, 2011: 286). “Kız, onun için öteki odada yumuşak döşek seriyor ki uzaktan yoldan gelmiş, dinlensin.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *döşekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Üsüs Türküsü

(...)

Aalemin sofrasında

Hep bän çok göründüm.

Aldım yastıcıymı,

Aldım **döşeciymi**

Da bän çıktım

Plan boyuna.

(...) (Kvilinkova, 2011: 435)

(...)

El âlemin sofrasında

Hep fazlalık görüldüm.

Aldım yastığımı,

Aldım döşeğimi,

Ben çıktım,

Bahçenin kenarına.

(...)

Panaiya Nası Geldi Erä

(...)

Kimse beni görmedi,

Kimse beni tanımadı,

Kimse beni doyurmadı,

Kimse beni sulamadı.

Kaba **döşek** görmedim,

Kaba yastaa yatmadım.

(...) (Kvilinkova, 2011: 475)

(...)

Kimse beni görmedi,

Kimse beni tanımadı,

Kimse beni doyurmadı,

Kimse bana su vermedi,

Yumuşak döşek görmedim,

Yumuşak yastığa yatmadım.

(...)

Todur Zanet’in derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *döşekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Başçanızda gül var mı?

Bahçenizde gül var mı?

Gül dibindä yol var mı?

Gülün dibinde yol var mı?

Bu gecelik musaafirim,

Bu gecelik misafirim,

Döşeenizdä er var mı?

Döşeğinizde yer var mı?

(Zanet, 2017b: 412)

Değerlendirme

Tarih: Döşek, insanların temel gereksinimi olan uyuma ve dinlenme gibi hâllerinde kullanılan ev eşyasıdır. Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzlarında Türkiye’de olduğu gibi döşek olarak adlandırılır. Sosyo-ekonomik koşullar altında döşek çeşitli materyallerle doldurulmuştur. “Gagauzlarda eskiden döşekler saman koyularak doldurulurdu. Geçmiş dönemde döşek kızın çeyizi arasında yer alırdı. Samanla doldurulduğundan dolayı damat, ‘Evden bütün samanı getirmişsin, bana bak ne güzel çeyiz getirdim dersin’ demektedir (K1). Varlıklı aileler döşeği yünle doldurmaktaydı. Ekonomik iyileşmeler sonucunda yünle doldurulma yaygınlaşmıştır.

Materyal: Doldurulacak kısım: Yünlü veya yarı pamuklu kumaştır.

Doldurma Maddesi: Yün, eskiden ise samandır.

Yapı: Moşkov, döşemenin kumaşının iki veya üç çözgü ipliğiyle dokunan, farklı renklerde çizgiler eklenen siyah, koyu mavi veya koyu yeşil gibi renklerde olduğunu söyler (1902b: 51). Kumaş, dikdörtgen iki veya üç parçadan yapılarak dikilip birleştirilirdi (K5, K9).

Örnek Metinlerde İşlev: Döşek, örnek metinlerde birincil işlevi olan yatma ve dinlenme amacıyla kullanılan ev eşyası olarak görülür. Örnek metinlerde, insanın öleceği yer olarak da döşeğin ideal olduğunu izlenimi edinildiği gibi, yolcuları dinlendirmek üzere, onlara döşek serildiği, bu işlemin de genellikle evin kadın veya kızlarının görevi olduğu anlaşılmaktadır. Metinlerde döşek, yumuşak ise varlık göstergesi olarak da yer almaktadır.

4.1.2. İkona

Ortodoks Hristiyanlıkta Hz. İsa, Hz. Meryem ve azizlerin tasviridir.

Örnek Metinlerde “İkona”:

Valentin Moşkov'un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *ikonayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidä, gidä gidi’er, yetişi’er Acilaa. Yilk manastıra girdiynän, herkes yakı’er mumunu, o-da isti’er yaksın, tutuşturi’er mumunu, yapıştıri’er **nikonaya**, mum süni’er, düşi’er. İkincin **nikonaya** gidi’er, genä yakı’er, genä yapıştıri’er, mum genä düşi’er. Üçüncüya-da gidi’er, o-da yölä” (Moşkov, 1904a: 29). “*Gide gide Hacılık’a varıyor. Manastıra girdiğinde herkes mumunu yakıyor, o da yakmak istiyor ve mumunu yakıp ikonaya yapıştırıyor; mum sönüp düşüyor. İkinci ikonaya giderek tekrar mumu yakıyor ama yine yapıştırıp mumu yine düşürüyor. Üçüncüye (ikonaya) gidiyor orada da öyle oluyor.*”

“Varmış bir vakıtta bir klisä starustası, o-da pek girgin adam-mış. Da klisedä az-mış **yukona**. Da o starusta ararmış böölä bir adam, bal mumundan yapsın bir kaç apostol” (Moşkov, 1904a: 230). “*Bir vakitte bir kilisenin yöneticisi varmış. O pek cesur bir adammış. Kilisede ikona azmış. Yönetici balmumundan birkaç havari yapacak birini ararmış.*”

“Yükledeer adam bir taliga booday, kira götürecek. Karısı-da gideer punara suya, da görer o saldatı, da deer ona: ‘kocäm gidecek kiraya, geläsin avşama, da giresin içeri, bän yatayorum **yukonalar**-altında’. Yaamur-da paysınayor yaamaa, adam vazgeçer kiradan, da gitmeer. Şindi avşam oluyor. Yekmek iyeerlar; da yatayorlar uyumaa. Adam yatayor soba aardına. Şindi adama sıcäk gelmiş soba aardında, çıkayor ordanda, yatayor **yukonalar** altında” (Moşkov, 1904a: 239). “*Adam bir at arabası buğday yükletiyor, tarlaya götürecek. Karısı da kuyuya suya gidiyor ve o askeri görüyor. Ona, ‘Kocam tarlaya gidecek, akşam gelesin de içeri giresin. Ben ikonaların altında yatıyorum’, diyor. Yağmur da yağmaya başlıyor. Adam tarlaya gitmekten vazgeçip gitmiyor. Akşam oluyor. Yemek yiyorlar ve uyumak için yatıyorlar. Adam sobanın ardına yatıyor ama sobanın ardı sıcäk gelmiş; oradan çıkıp ikonaların altına yatıyor.*”

Valentin Moşkov'un derlediği *efsane* metinlerinde yer alan *ikonayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“1830-cu yılda bizim küüdä (Beşalmada) hem Komratta büyük holer olmuş. Da çıkıyor Komrattan bir adam bilgiç, da deer: ‘bu yölüm hoburdan peedalandı’. Da alıyor o adam bir **yukona**, da deer: ‘ha, yörüün aardıma, bu **yukona** bulacek hoburu’. Gezerler hererdä, yok. Alırmış o adam **yukonayı**, da **yukona** nânı gidärmış, o-da oyanı gidärmış, yınsannar-da aardına” (Moşkov, 1904a: 36). “1830 yılında bizim köyde (Beşalma’da) ve Komrat’ta büyük kolera salgını olmuş. Komrat’tan bir bilgiç adam çıkıyor, ‘Bu ölüm hayalet sebebiyle oldu’ diyor. Adam bir ikona alıp, ‘Hadi, ardımdan yürüyün, bu ikona hayaleti bulacak’ diyor. Her yerde geziyorlar ama yok. Adam ikonayı almış ikona ne yana giderse o da o yana gider, insanlar da peşinden gelirmiş.”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *ikonayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk resimciymiş. ‘Ha konuşalım,’ – demiş popaz. – ‘Sımarlıym sana, yapasın Sveti İliyenin **ikonasını**. Uydurarsan, soram Sveti Petriyi hem Bogorodiçayı yapacan.’ ‘Yok tertibim,’ – demiş çocuk, – ‘boya, tafta lâazım.’ [Popaz]: ‘Verecäm beş bin, daskal da – beş bin, çancılar da – beşer bin. Git Reyniya da al’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 183). “Çocuk ressammış. ‘Hadi konuşalım, Aziz İliya’nın **ikonasını** sipariş edeyim sana. Eğer yapabilirsen sonra da Aziz Petri ve Meryem Ana’nın **ikonasını** yapacaksın,’ demiş papaz. ‘Malzemem yok, boya ve tahta lazım,’ demiş çocuk. ‘Beş bin ben vereceğim. Beş bin daskal, beşer bin de çancılar verecek. Reni’ye gidip malzemeleri al.’”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *atasözlerinde* yer alan *ikonayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Hep bir taftadan – **ikona** da, kürek ta” (Çebotar ve Sırf, 2017: 241). “*İkona da kürek de hepsi aynı tahtadan.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *ikonayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“İkinci gecesi o sincir gene çekiliy geminin önüne, geliy keşiş almaa çocu. ‘Gidecen mi? Kayıl mıysın, çocuum?’ ‘Kayılım, yok nâpmaa.’ ‘Ay Nikola’nın **ikonasının** ardında var bir tafta kırık. Gir onun içine. Tılsım epsini daadacak, salt ona dokunmayacak.’ Üle de olıy” (Koca, 2011: 224-225). “*İkinci gece yine geminin*

önüne zincir çekiliyor ve keşiş, çocuğu almaya geliyor. 'Gidecek misin, razı mısın çocuğum,' diyor yaşlı adam. 'Razıyım, yapacak bir şey yok.' 'Aziz Nikola'nın ikonasının arkasında kırık bir tahta var. Onun içine gir. Tılsım her yeri dağıtacak, sadece ona dokunmayacak.' Öyle de oluyor."

"Karıylar onu gece kiliseye. Gecenin bir vakıdı diriliy papazın oolu da olıy obur. Takışy şu obur çocu aaramaa. Çocuk saklanıy **ikonanın** aardına. Aaramış obur çocu, aaramış-taramış, salt **ikonaya** o sokulmazmış. E, te ötiy ikinci horozla, da obur giriy sandına" (Koca, 2011: 299). "*Onu gece kiliseye kapatıyorlar. Gecenin bir vakti papazın oğlu dirilip hortlak oluyor ve çocuğu aramaya peşine düşüyor. Çocuk ise ikonanın ardına saklanıyor. Hortlak, çocuğu aramış, her yeri aramış taramış sadece ikonaya yanaşmazmış. E, işte ikinci horoz ötüyor ve hortlak sandığına giriyor."*

Değerlendirme

Tarih: "IV. yüzyılda Hristiyanlığın resmî din olarak kabul edilmesi ve Hristiyan sembollerinin ve dogmalarının kanunlaştırılması sonucunda dönemin tasvir sanatının genel kaideleri saptanmış, Tanrı'nın görünümünün kısmi de olsa betimlenmesi meşrutiyet kazanmıştır. Kendisine özgü tanrının savunusunun oluşturulmasını amaçlayan Ortodoks kilisesi, Batı Katolik anlayışına karşıt olarak kendi görüşleri üzerine kurulan bir anlayışı ortaya konulmuştur. Bunu korumak için ayinlerinin tamamlayıcı unsuru olarak benimsediği dinî konulu resim görünümlerinin kendi kanonik anlayışına göre resmedilmesini zorunlu kılınmıştır" (Yaşar, 2019: 81). "Ortodoks ibadetlerinde ikonaların büyük bir yeri vardır. Ortodokslarca ikona, dinî heyecan ve saygı uyandıran basit bir resim olmayıp kendisiyle Allah'ın insanlara yaklaştığı bir araçtır (Güngör, 1982: 20). "Hristiyanlıkta ikonaların kullanılışı kutsal geleneğin bir parçasıdır. İşlevsel açıdan ikonalar bir yandan ibadet esnasında inananların duaya odaklanmasını sağlar ve hitap ettiği azizin zihinsel imajını oluşturmaya yardımcı olur. Diğer yandan kutsal kitaptaki sahneleri içeren ikonalar *görsel İncil* olarak eğitimsel görevi yerine getirir. İkona kültürü Hristiyanlıktan daha eskidir. Ancak, Hristiyanlar bu geleneğe kendi inanç sistemi çerçevesinde yeni anlamlar katmıştır. İkona resimden daha çok bir simgedir, bu yüzden özellikle Doğu Ortodoks ikonaları semiyotik açıdan bilmece gibi incelenmelidir" (K22). Ortodoks

Gagauzların yaşamında da ikonalar önemli yere sahiptir. İkonalar yalnızca evlerde değil, dinî bir unsur olması sebebiyle kiliselerde de önemli yere sahiptir. İbadetlerde kullanılması dışında özel günlerdeki âdetlerde de işleve sahiptir ve evlerin duvarının köşe noktalarına asılır, ikonanın çerçevesinin her iki yanı peşkirle süslenir. “Her Gagauz evinde mutlaka ikona bulunur. Odanın güney doğu tarafında yukarı köşeye asılırdı” (K4). Moldova ev kültüründe de ikonalar önemli yere sahiptir ve evin duvarının kesişim noktasına, yukarıya asılır (Salmanoviç, 1947: 219). “Gagauz kültüründe çift evlenirken, sevgileri güç olsun diye aileler tarafından ikona verirdi. Üstüne de Allah’ın bereket, bolluk vermesi için tabakta ekin koyarlardı” (K10). İkonaların bu inancın etkisiyle var olmasından dolayı, ikonaların Gagauz yaşamındaki yeri ve önemi, bugün de güçlü şekilde devam etmektedir.

Materyal: Tahta, balmumu, boya.

Yapı: İkonalar çeşitli boylarda olabilmektedir. Arabaya takılan ikonalar 10-15 santimetre boyutlarında olabilmektedir. Evlerde duvara asılan ikonalar 40-50 santimetre boyundadır. Kiliselerdeki ikonalar ise kilisenin de görkemi düşünülerek daha büyük boyutlardadır. İkonalar yapılmaktan çok satın alınarak elde edilirdi.

Örnek Metinlerde İşlev: İnancın hayata soktuğu unsurlardan olan ikonalar Gagauz yaşamında özellikle doğum, evlenme, ölüm gibi geçiş dönemi âdetleri içerisinde önemli yere sahip olsa da örnek metinlerde bu dönemlerdeki işlevine rastlanmamıştır. İkona, örnek metinlere inanç boyutundaki mistik gücüyle yansır. Masal metinlerinde kilise ve manastırda yaşayan hayalet, hortlak gibi varlıkların ikonalara yaklaşmadığı inancı vardır. Dolayısıyla, bu varlıklardan saklanan birinin ikona ve ardına saklanması, inanç içerisinde ikonaların gücünü ve Ortodoks Gagauzların inancındaki yerini göstermektedir.

4.1.3. Kilim

Çeşitli alanları örtmek için kullanılan dokumacılık ürünlerinden biridir.

Örnek Metinlerde “Kilim”:

Valentin Moşkov’un derlediği *dinî içerikli hikâye* metinlerinde yer alan *kilimle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sveti Nikulay vermiş onnara üç-üz altın, ki söölämesinnär kimseya, ani o onnara iilik yapmış. Başka bir fukaaräsa yokmuş ne yisin uşaklarınnan, da bobası istemiş bir

kilim satmaa. Sveti Nikulay almış onnardan o **kilimi**, da yödemiş onnara, okadar para, neekadar onnar istemişlär. Da sora yollamış **kilimi** geri, da ozaman annamışlar, ani bu iilii yaptı Sveti Nikulay” (Moşkov, 1904a: 26). “Aziz Nikolay onlara üç yüz altın vermiş ki onlara iyilik yaptığını kimseye söylemesinler. Başka bir fukaranın ise çocuklarıyla beraber yiyeceği yokmuş. Babası (Aziz Nikolay’a) kilim satmak istemiş. Aziz Nikolay onlardan o kilimi almış ve onlar ne kadar para istemişlerse o kadar ödemiş. Sonra kilimi geri yollamış. O zaman anlamışlar ki bu iyiliği Aziz Nikolay yapmış.”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kilim*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Gelin Türküsü³⁰⁷

(...)	(...)
Mamuma gittim - çiiz gölmää diker,	Anneme gittim, çeyiz gömleği diker,
Göz yaşı damnadıkça gölmeklär çürer.	Gözyaşı damladıkça gömlekler çürür,
Kakuma gittim - kilim dokêr,	Ablama gittim, kilim dokuyor,
Göz yaşı damnadıkça kilim çürer,	Gözyaşı damladıkça kilim çürüyor,
(...) (Tanasoglu, 1959: 48)	(...)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *kilim*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişah kapunun önündä oturêr. Aulda bir paalı **kilim** üstündä yatêr bir tavlu hem gözâl eşek. Taman o vakıt Nastradin geçer yolda da ölä kendi-kendinä sölenêr: “Ne tavlu hem gözâl eşek, ama yazık laf etmää bilmeer” (Tanasoglu, 1959: 152). “Padişah kapının önünde oturuyor. Bahçede değerli bir kilimin üstünde ise besili ve güzel bir eşek yatıyor. O vakitlerde Nasrettin kendi kendine söylenerek yoldan geçer, ‘Ne besili ve güzel bir eşek ama yazık ki konuşmayı bilmiyor.’”

Wlodzimierz Zajackowski’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kilim*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Hay buz oynar buz oynar

Hay buz oynar, buz oynar.

³⁰⁷ Türküye, Lüdmila Pokrovskaya ve Çernişeva ve Mihail Guboglo’nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 67; Hünerli, 2020: 180.

Buz altında kaaz oynar

Buzun altında kaz oynar.

Al **kilimin** altında

Al kilimin altında

Gelinle güvee oynar.

Gelinle güvey oynar.

(Zajaczkowski, 1965: 50)

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kilimle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Öbür kız kardaşlar gene işlermişler, gene aalemi işlerini. Ortancası söyleyor: ‘Bey oolu beni alsın. Yapayım ona bir **kilim** bütün asker ehalesinlen otursun üstünde.’ Şitmiş bey oolu bu sözü, onu da almış ortanca kız kardaşını. Geçmiş beş on gün **kilimi** istiyor. ‘Ne yaparım söyle n’azik ellerlen kilim’” (Zajaczkowski, 1965: 130).
“Öteki kız kardeşler yine el âlemin işlerini işlermişler. Ortancası, ‘Bey oğlu beni alsın, ona kilim yapayım da bütün asker ahalisiyle üstünde otursun’ diyor. Bey oğlu bu sözü işitmiş; onu ve ortanca kardeşini almış. Beş on gün geçmiş adam kilimi istiyor. Kız, ‘Bu nazik ellerle nasıl yaparım?’ demiş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *bilmece* metinlerinde yer alan *kilimle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Zor-zor zormantı,

Zor zor zormantı,

Zor duvara tırmandı.

Zor duvara tırmandı.

Açan kızım evlendi,

Kızım evlendiğinde,

O da duvardan indi. (**Kilim**)

O da duvardan indi. (Kilim)

(Baboglu, 2011: 138)

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kilimle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Vakıdın birindä bir küüdä bir dul karı yaşarmış. Onun bir oolu varmış. Onnar kayet fukaaraymışlar: karı aalemä düzen çözürmüş, yapaa, keten, bürüncük ipliindän türlü-türlü gözäl platlar dokuyarmış, kırma **kilimnär** işlärmiş, gergef dikärmiş, tanteli örärmiş. Ölä savaşa-savaşa büütmüş o oolunu. Onun oolunun da elindän herbir iş gelärmiş, ama bakmayıp buna, çıraklıktan kaarä, bir dä iş kendinä bulamarmış” (Çebotar, 2020: 70). “Vaktin birinde bir köyde dul bir kadın yaşarmış. Onun bir oğlu

varmış. Onlar pek fakirlermiş. Kadın, millete dokuma yaparmış. Yün, keten ve ipek ipliğinden türlü türlü güzel kumaşlar dokurmuş. Kıрма kilimler işler, gergef diker, dantel örermiş. Böyle mücadele ede ede oğlunu büyüttmüş. Onun oğlunun da elinden her bir iş gelirmiş. Ama buna bakmayıp çıraklıktan başka kendine bir iş bulamazmış.”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kilimle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dädu Toduru hererdä brakarmış gezsın, salt bir erä brakmazmış: bordeyin dip duvarında varmış bir **kilim**, o **kilimi** indirmää, temizletmää brakmazmış. Todur yavaşıcık çözer anatarı dädunun peliindän, kaldırêr **kilimi** - görer bir kapu. Açêr kapuyu - oda boş. Aça-aça etişer sekizinci kapuya. O odada bulêr bir ayna, bir testi hem bir tarak. Açêr dokuzuncu odayı - gözleri kamaşêr, kafası semä olêr gördüündän: orada ahırda bir altın beygir baalı” (Çebotar ve Sırf, 2017: 151). “*Yaşlı adam, Todur’u gezsın diye her yere bırakırmış. Yalnız bir yere bırakmazmış. Zeminliğin dip duvarında bir kilim varmış, o kilimi indirmeye ve temizletmeye bırakmazmış. Todur yavaşça yaşlı adamın saçından anahtarı çözer. Kilimi kaldırıyor ve bir kapı görüyor. Kapıyı açıyor, oda boş. Aça aça sekizinci kapıya ulaşıyor. O odada ayna, testi ve bir tarak buluyor. Dokuzuncu odayı açıyor ve gözleri kamaşıyor; gördükleriyle akli başından çıkıyor. Orada, ahırda altın bir at bağlı (duruyor).*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kilimle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk tutıy kızı elinden, getiriy anasına-bubasına, ikisi de dizçe çökiy. Anası-bubası onnarın duvasını veriyle. Kızı gelin giidiriyle, kapuda güväälen gelini kırma **kilimnen** çekiyle, düünü de başarıyla, geleni-geçeni - epsini ikram ediyle” (Koca, 2011: 280-281). “Çocuk kızı elinden tutup annesine ve babasına getiriyor. İkisi de dizleri üzerine çöküyor. Annesi ve babası onların duasını ediyorlar. Kıza gelinlik giydiriliyor. Kapıda damatla beraber gelini kırma kilimle çekiyorlar. Düğünü de başarıyla yapıp gelen geçen herkese de ikram veriyorlar.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kilimle* ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Karanfilin biyazı,

Etme, yârim, bu nazı.

Sevdaylen geçirdik

Bu kışıylan bu yazı.

Kara **kilim** - toz-pembä,

Bir ayrırız yâr bendä.

O ayrırız yâr için

Gecä-gündüz gam bendä.

(...) (Kvilinkova, 2011: 521-522).

(...)

Karanfilin beyazı,

Etme yârim bu nazı,

Sevdayla geçirdik

Bu kışla bu yazı.

Kara kilim tozpembe,

Bir hayırız yâr bende.

O hayırız yâr için

Gece gündüz gam bende.

(...)

Değerlendirme

Tarih: Tarihin en eski çağlarından itibaren hayvancılıkla uğraşan toplumlarda kilim, halı gibi dokuma ürünlerinin kullanıldığı bilinmektedir. Türk kültüründe de dokumacılığın önemli bir yeri vardır. Geleneksel el sanatları arasında yer alan dokumacılık Gagauz kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Dokumacılık ürünlerinden olan kilimler tıpkı Anadolu’da olduğu gibi yıllarca Gagauz evlerinin duvarlarını süslemiştir. *Pat* ve *dolma* adı verilen yatağın yapıldığı duvara, diğer duvarlara, evde koyunun yününden dokunan kilimler asılmaktaydı.

“Gagauzlar dâhil Besarabya’daki yerleşimcilerde kilimler yatay dokuma tezgâhında dokunuyordu” (Maruneviç, 2018: 133). Bu nedenle, dikey dokuma tezgâhlarının yatay tezgâhlara göre daha geç kullanılması ürünlerin boyutunu etkilemiştir. Örneğin, “köylerde bulunan eski kilimler dardır (50 santimetreden 1 metreye kadar). Eskiden geniş bir kilim istenildiğinde iki yarım dokunurdu ve bu iki parça birbirine dikilirdi” (Maruneviç, 2018: 133). Farklı tezgâhların kullanılması ve gelişen teknoloji, bilgi beceriyle kilim ve halıların boyutu da uzamış 2×3 metre, 2×5 metre ebatlarında kilim üretilmeye başlanmıştır. Meydana gelen gelişmeler boyutları büyüttüğü gibi yapım aşamalarında da değişikliğe sebep olmuştur. Örneğin, suya rahat erişim sayesinde yünler artık daha kısa sürede yıkanırken; suya erişimin kolay

olmadığı, kuyulardan bakırlarla su çekildiği dönemlerde tezgâh uğraşının yanında yünün hazırlanma evresi de meşakkatli olmuştur.

Kilimler maddi kültür unsuru folklorik bir öge olarak millî ve bölgesel nitelikler taşır. Gagauz evinin dekorasyonunu Balkan ve Moldovan geleneğinden ayrı düşünmemek gerekir. Bölgede yaratılan ortak kültürün kurucularından olan Gagauzların evinin iç dizaynı geleneksel Moldovan eviyle benzerlikler taşır. Gagauz evlerinde duvarı kaplayan, pata serilen kilimlerin benzer kullanımı Moldova kültüründe de görülür. Örneğin, geleneksel Moldova evinde pat ve patın, yatağın bulunduğu duvar ev dokuması kilimle kaplanır; Salmanoviç bunun Türk etkisi olduğunu söyler (1947: 223). Kilimler Moldova kültüründe de önemli bir yere sahiptir. 19. yüzyılın başından, 19. yüzyılın ortalarına kadarki dönemin verilerin ele alındığı çalışmada, el zanaatı meslekler sayılırken kilimciliğin sayılmaması, Moldova kültüründe de sadece evde dokunduğunu gösterir. 1860'ta Kişinev'de yapılan kilim sergisinde büyük boyutlu halılar olsa da yerel satış pazarı için çok azı kullanılır. 1836, 1847, 1860 yıllarında Kişinev'de yapılan sergilerde Bulgar³⁰⁸ göçmenlerin de yünden dokunan kilim örnekleri sergilenmiştir (bk. Jukov, 1964: 108-110).

Besarabya'daki göçmenlerin 19. yüzyıl ortalarındaki yaşamına ışık tutan Skalkovski, evin iç dekorundan bahsederken toprak sekilerin (pat) ve duvarların kilimle süslendiğini; kilimlerde motif olarak genellikle çiçek demetlerinin olduğunu söyler (1848: 140). Zaşçuk da 19. yüzyıl ortaları için Komrat ve kısmen Kubey'de toprak sekilerin ve duvarların demetler ve çiçek dalları motifli kilimler ve dokuma peşkirlerle dekore edildiğini belirtir (1862a: 504). Skalkovski ve Zaşçuk'un bahsettiği bu ev, elli hatta yüzyıl sonrasında dahi karakteristik Gagauz evinin; 19. Yüzyılın sonuna gelindiğinde Moşkov'un anlattığı Gagauz evinin neredeyse aynısıdır (1902b: 12-15). Moşkov da dolma-patın ve duvarın kilimle süslendiğini belirtir. Gagauz kültüründe bu şekilde ev dekorasyonu 20. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. SSCB'nin bölgeye gelmesi, yeni evlerin yapılması ve mobilya çeşitliliğinin artmasıyla beraber geleneksel Gagauz evinin dokusunda değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler kilim kullanımını da etkilemiştir.

Maddi kültür unsurunun boyutu, süslemesi ve renklendirilmesine kadar birçok evresi bir milletin sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik durumuna dair pek çok veri ortaya

³⁰⁸ O dönemde Gagauzların da Bulgar sayıldığını unutmamak gerekir.

koyar. İnsanların temel ihtiyacı olan barınma ortamını koruma ve hava koşullarına karşı önlem olarak kullanılan kilimler halkın özgün yaratım ürünüdür; zaman içerisinde kültürel kodlar ve estetik anlayışla işlenen motif ve desenlerle hem millî kimlik hem de sanat eseri hâlini almıştır. Duvarların kilimle kaplanma geleneği Anadolu’da da görülür. Bu geleneğin amacında evin içinin süslenmesi olduğu gibi; evi kış aylarında sıcak, yaz aylarında serin tutması gibi pragmatik ve rasyonalist bir yaklaşım da vardır.

Kilimcilik, Gagauzlar arasında nesilden nesle aktarılan geleneksel el sanatlarından biriydi. Kilimler de çotra gibi toplumda statü göstergesi olarak görülmekteydi. Örneğin, “Kıpçak köyünde evlerdeki kilim sayısı, sahiplerinin refah düzeyini göstermekteydi” (Kopuşçu, 2015b: 85) veya “Bir misafir geldiğinde önce sofraya çağrılır sonra da misafir kadınsa içerideki dokumalar ve örmeler gösterilir; ev sahibi kadın kilimlerini gösterip ustalığı duyulup tanınacağı için sevinmiştir” (Kuroglo ve Çolak, 2001: 11). “19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında tüm Gagauzların evinde düzen tezgâhı vardı” (Kuroglo ve Çolak, 2001: 10). “Evlerde bir büyük düzen bir de küçük düzen vardı. Büyük düzende üç kişi; küçük düzende tek kişi çalışırdı. Kilimlerin desen planını kadınlar kendileri kâğıtlara çizerdi” (K5, K9). Ailenin kız çocukları henüz küçük yaşlarda dokumacılığa dair el işlerini annesinden öğrenmekte ve tezgâhın başına geçmekteydi çünkü Gagauz çeyizinde kilim ve diğer dokumacılık ürünleri çok önemli unsurlardı. Saha çalışması sırasında görüşülen kişi de “çocukken evde dokuma tezgâhlarının olduğunu, henüz 11-12 yaşındayken dokumayı öğrenmeye başladığını; bugün de kendilerinin çocuklara öğrettiklerini” (K19) söylemiştir. “Her bir gelinin çeyizinde kilim olurdu. Bu, kızın ailesinin varlıklı; gelinin çalışkan ve iş sever olduğu göstermekteydi” (Çimpoeş, 2021: 324). Moşkov, genç Gagauz kızlarının çeyiz için kilimler dokuduğunu ve sandıklarda sakladığını belirtir (1902b: 52). “1950’li yıllarda çeyiz taligaya (at arabasına) konularak köyde gezdirilip çeyizin zenginliği gösterilirdi” (K10). “Aile çeyizlik kilimler dokurdu. Dört-beş kilim mutlaka çeyizde yer alırdı” (K10, K17). Ancak, ihtiyaçlar doğrultusunda çeyiz anlayışının değişmesi, makineleşme ve fabrikalaşma kilim dokuma zanaatına olumsuz etki etmiştir ve kilim ustaları azalmaya başlamıştır. Dolayısıyla da geleneksel Gagauz dokuma ürünlerinin yapımı azalmıştır. Çeşitli köylerde az sayıdaki ustalar tarafından kültür merkezlerinde kültürü koruma amacıyla eski, geleneksel kilimler satın alınıp müze envanterine katılarak

sergilenmektedir. 2013 yılından beri “Gagauz Kilimneri” festivali aracılığıyla Gagauz Yeri’nde, Haydar köyünde kilimcilik kültürü yaşatılmaya çalışılmaktadır. Festivalde Gagauz Yeri’nin çeşitli yerlerinden getirilen kilim, pala, peşkir vb. dokuma ürünleri sergilenmektedir.

Materyal: Yün iplik. “19. yüzyılın sonunda itibaren çözümlü ipliği için giderek kenevir veya kalın pamuk ipliği kullanılmaya başlanmıştır” (Maruneviç, 2018: 138).

Yapı: Kilimler asıldığı duvarın ve serildiği patın boyutuna göre değişmektedir. Eskiden kilimler dokuma tezgâhından dolayı uzun ve dar şekilde parçalar hâlinde yapılır ve daha sonra birleştirilirdi.

Desen: “Gagauz kilimlerinde en sık kullanılan motif güldür. Üç güllü, beş güllü kilimler dokunmuştur” (K9, K10, K17). Güllerin sayıları rastgele belirlenmemiştir. Burada Gagauz toplumunda aileye bakışın, aile olmanın sembolizmi vardır. Kongaz’da saha çalışması sırasında görüşülen kişi, annesinden öğrendiğine göre, “bir güllü kilim tek kişiyi, iki güllü kilim evlenen çifti, üç güllü ve beş güllü kilimler çocuklu aileyi temsil eder. Aile büyüdükçe kilimdeki gül sayısı artar” (K10). Saha çalışması sırasında görülen kilimler çok büyük oranda gül motiflidir, bunun dışında kilimlerde çiçek olarak zambak, hayvan olarak at, güvercin, kuğu gibi hayvan motifleri, çeşitli geometrik desenler, dinî inanış temelli haç figürü bulunmaktadır. Kilimlerde motif olarak haçın kullanılması dinî duyarlılığı, sanat ve din arasındaki bağı göstermektedir. Özellikle geometrik temelli şekiller ve desenlerle birlikte Anadolu’daki kilimlerde de görülen diğer motifler; Gagauzların farklı coğrafyada yaşasa da Türk kültürel kimliğini yaşatan, bağlarını ortaya koyan örneklerden biridir. Kilimlerin arka planı, tabanı ise ekseriyetle siyahtır.

Örnek Metinlerde İşlev: Kilim, 1950’li yıllara kadar yastık, yorgan, havlu vb. ürünler gibi Gagauz kızlarının çeyizinin önemli parçalarından biri konumundaydı. Örnek metinlerde de kilimin çeyiz içerisindeki yeri anlaşılmaktadır. Bilmeceye yansıyan kilim örneğinde, kilim dokumanın zorlu emeği bilmeceye yansımıştır ve kız evlenince kilimin duvardan inmesiyle, kilimin evlilik hazırlığı aşamasındaki yeri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, “Gelin Türküsü” örneği de evlenen kızın kilimini ablasının dokumasının; kilimin ev dokuması ürünü olduğunu, ailenin çeyiz hazırlığında roller üstlendiğini ve çeyizin bir parçası olduğunu göstergesidir.

Kilim, evlilik sürecinde sadece çeyizin değil, bir takım ritüellerin de bir parçasıdır. Gelin ve damadı karşılama töreninde, hediyeleşme sonrasında damat ve gelin kilime sarılır. Gagauz geleneğinde, “Genç çifti içeri sağdıç veya bazı köylerde damadın annesi alır. Genç çifti mumların kurdelesini, gelinin duvağı, havlu, kilim veya battaniye ile sararak içeri çekerler. İçeri kilime sarılarak çekilmesiyle, hayat boyu evlilerin birbirine sarılı şekilde yaşamlarının sağlanabileceğine inanılmaktadır” (İusumbeli, 2017: 176). Örnek metinler arasında Sofiya Koca’nın derlediği masal metninde de bu geleneğin izi “Kapıda güväälen gelini kırma kilimnen çekiyile” (Kapıda damatla gelini kırma kilimle çekiyorlar) ifadesiyle yansır.

4.1.4. Krivat

Baş kısmı oymalı ahşap veya demir olan, ahşaptan yapılmış veya demir yaylı karyoladır. Bulgarca “karyola” anlamına gelen *krevat* kelimesinden Gagauz Türkçesine girmiş, *krivat* şeklini almıştır. Rumca *kerevet* ismi ile ses ve anlam benzerliği vardır.

Örnek Metinlerde “Krivat”:

Valentin Moşkov’un derlemiş olduğu *masal* metinlerinde yer alan *krivat*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sıçan baksa babunun dolayanında oniki mum yanıyor. Sıçan söndüreer onbirini, birini da alıyor, da koyuyor babunun **krivadı**-altına. Babu duymamış. Pineer babunun üstünä. Babunun-sa aazı açkımış, gireer babunun aazına, baksa, ayna yok” (Moşkov, 1904a: 77-78). “*Sıçan, yaşlı kadının etrafına bakmış ki on iki mum yanıyor. Sıçan on birini söndürüyor, birine de alıp yaşlı kadının karyolasının altına koyuyor. Yaşlı kadın duymamış. (Sıçan) yaşlı kadının üstüne çıkıyor. Yaşlı kadının ise ağzı açkımış. Giriyor yaşlı kadının ağzına, bakmış, ayna yok.*”

Valentin Moşkov’un derlemiş olduğu *kısa hikâye* metinlerinde yer alan *krivat*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi avşam oluyor. Yekmek iyeerlar; da yatıyorlar uyumaa. Adam yatıyor soba aardına. Şindi adama sıcäk gelmiş soba aardında, çıkıyor ordanda, yatıyor yukonalar altında. Karı-da yatıyor başka **krivatta**: Şindi geleer saldat, yavaşacık açıyor kapuları, da gireer içeri, da dooru gideer yukonalar altına” (Moşkov, 1904a: 239). “*Şimdi akşam oluyor. Yemek yiyorlar ve uyumak için yatıyorlar. Adam sobanın*

ardına yattıyor. Sobanın ardı adama sıcak gelmiş, oradan çıkıyor ve ikonaların altına yattıyor. Kadın da başka karyolada yattıyor. Asker geliyor, kapıyı yavaşça açıyor ve içeri giriyor. Doğruca ikonaların altına gidiyor.”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *krivatla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bitkidä girer Miti, etişer yilannara, alêr bıçaa belindän, duurêr onnarı parça parça, geçer ordan, gider daa ileri da etişer bir kapuya. Açan açêr Miti kapuyu, ne görsün içindä: oturmuşlar kaba **krivatlarda** üç pek gözäl kız, çorap örerlär” (Tanasoglu, 1959: 144). “*Sonunda Miti girer, yılanlara yetişir. Belinden bıçağı alıyor ve onları parça parça doğruyor. Oradan geçer daha ileriye gider ve bir kapıya varır. Miti kapıyı açtığında içeride ne görsün, yumuşak yatakta üç pek güzel kız oturmuşlar çorap örerler.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *krivatla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kiyat yazıp, kocasına aberlemişlär, bir askerci kiyadı götürmüş. Çok mı, aaz mı o gitmiş, bir küüyä etişmiş, bir evdä gecelemiş. Çorbacıyka, nerey gider, ne işiçi, soruşturmuş. Askerci hepsini annatmış. Karı onu doyurmuş, sulamış, dinnensin deyni **krivada** döşemiş. Askerci uyuduynan, kiyadı cebindän çıkarmış, okumuş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 172-173). “*Mektup yazıp kocasına haber etmişler. Bir asker, mektubu götürmüş. Çok mu gitmiş az mı gitmiş bir köye varmış. Bir evde gecelemiş. Kadın ev sahibi, (askeri) ne iş için nereye gider diye soruşturmuş. Asker hepsini anlatmış. Kadın onu doyurmuş, su vermiş, dinlensin diye yatağı hazırlamış. Asker uyuduğunda, mektubu cebinden çıkarıp okumuş.*”

Değerlendirme

Tarih: Sosyo-ekonomik şartların değişmesi ve kültürel etkileşimlerle Gagauz yaşamında yaşanan dönüşüm ev eşyalarına da yansır. Geleneksel patların yerini alan ilk kent unsuru ahşap karyolalar olur. Kerpiç patların yaygın olduğu dönemlerde Gagauz aileleri odada bir arada yatmaktaydı. Ancak toplumun sosyo-ekonomik kalkınması, ev dekoruna ve kullanılan eşyalara da etki etmiştir ve ev halkı karyolalarda yatmaya başlamıştır. “Geçmiş dönemde ahşaptan yapılan karyola yerini, 1950’li yıllarda demir karyolalara bırakmıştır” (K5, K9). Karyolaların baş

kısımındaki ahşapta da oymacılık becerisi görülür. Ancak, bu değişimler bir anda olmamıştır. Birçok yenilik gibi krivatlar da öncelikle zengin Gagauzların evlerinde görülmeye başlanan kentsel unsurlardır. Maruneviç, Gagauz yaşamına 19. yüzyılın ortalarından itibaren kentsel unsurların girdiğini; 20. yüzyılın başlarında yaygınlaşmaya başladığını söyler ve buna örnek olarak da yüksek masaları, oymalı ahşap yatakları ve yüksek sırtlı sandalyeleri gösterir (1980: 142). Karyolalar, örnek metinlerde, pata oranla daha az görülmektedir. Bunun sebebi yukarıda da bahsedildiği gibi toplumda, kent yaşamına dair unsurlardan olan karyolaların, öncelikle maddi durumu iyi ailelerin alabilmesi nedeniyle hemen yaygınlaşmaması ve patın Gagauz evine dair geleneksel bir unsur olmasıyla açıklanabilir.

Materyal: Ahşap veya demir karyola ve başlık.

Yapı: Eskiden tahtadan da yapılan karyola daha sonra demirden yapılmıştır, başlığı da benzer değişim geçirmiştir. Ahşap karyolalar marangozlar tarafından yapılmıştır.

Desen: Karyolaların başlıklarında çeşitli oymalar bulunur. Bu oyma motifleri arasında en yaygını kuştur (Maruneviç, 2018: 74).

Örnek Metinlerde İşlev: Krivat, örnek metinlere dinlenmek, uyumak için kullanılan eşya işleviyle yansımıştır.

4.1.5. Pala

Çeşitli renklerdeki kumaş parçalarının bükülüp tezgâhlarda dokunmasıyla elde edilen kilim benzeri yer örtüsü, yaygıdır. Genellikle yaygı işlevinde kullanılması dışında duvar ve pata da asılıp serilirdi.

Örnek Metinlerde “Pala”:

Valentin Moşkov’un derlemiş olduğu *hikâye* metinlerinde yer alan *palayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da şimdi hepsici karezleneerlar Yuvana, zerä ne’için o bukadar vakıt yaşadı fukaarä, da şimdi zenginnemiş, da näpsinnar da onu kaybetsinnär. Kazayorlar bir kuyu, da yakayorlar içindä ateş, da yorteerlar bir **palaynan**. Da sööleerlar Yuvana, gelsin da atlasın o kuyu içinä, da kaybedeceklär onu” (Moşkov, 1904a: 14). “*Şimdi hepsi Yuvan’a kinleniyorlar. Çünkü o bu vakte kadar fakir yaşadı ama şimdi zenginleşti. Ne yapsınlar da onu öldürsünler. Bir kuyu kazıyorlar. İçinde de bir ateş yakıyorlar*

ve palayla örtüyorlar. Yuvan'a diyorlar ki gelsin de kuyunun içine atlasın. Onu öldürecekler."

Valentin Moşkov'un derlemiş olduğu *masal* metinlerinde yer alan *palayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

"Kelcä-da dedi: 'ne mal kaldı bobanızdan?' Onnarda dedi: 'te bu külaf, hem bu kamçı, hem bir-da **pala**'. Kelcä-da dedi: 'ne marfetleri var onnarın?' Onnar-da dedi: 'bu külaflı açan koyeersin başına, kimsey görmer seni, bu **palayı**-da yerä döşeeersin, da pineersin üstünä, bu kamçıyı da patladayorsun, nereyi isteersin, orayı-da gidersin'. Kelcenin-da oku yelindäydi, diredi ayaklarını da bas-etti, düştü dokuz daa aşırı, dokuz su aşırı. Da dedi onnara: 'nereyi düştü bu ok, gidin da getirin: ileri gelenä külaflı verecäm, aardına gelenä kamçıyı, sora gelenä **palayı**'. Kelcä-da döşedi o palayı, koydu kamçıyı neetetti Fes-padişahın dolabına, orayı-da düştü" (Moşkov, 1904a: 117-118). *"Kelce, 'Ne mal kaldı babanızdan' dedi. Onlar da, 'İşte bu şapka, kamçı ve bir de pala' dediler. Kelce de, 'Ne marifetleri var onların' dedi. Onlar da, 'Bu şapkayı başına koyduğunda kimse seni görmez. Bu palayı da yere serersin üstüne çıkarırsın; bu kamçıyı da patlattığında nereye istersen oraya gidersin' dediler. Kelce'nin oku elindeydi, ayakları uzattı ve (oku) fırlattı. Dokuz orman ve dokuz su öteye düştü. Onlara, 'Bu ok nereye düştüyse gidin de getirin; ilk gelene şapkayı, ardından gelene kamçıyı, son gelene de palayı vereceğim' dedi. Kelce palayı serdi kamçıyı bıraktı ve Türk sultanının dolabına gitmeye niyet etti. Oraya da düştü."*

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *palayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

"Burada kurulmuş Allaayın tahtı: sofra üstündä durarmış türlü-türlü kıyatlar, türlü altın çölmeklär, erdä hem duvarlarda türlü renkli **palalar**, sergennerdä - bibliyalar" (Çebotar, 2019: 194). *"Burada Allah'ın sarayı yapılmış. Sofranın üstünde türlü türlü kitaplar, türlü altın çömler, yerde ve duvarlarda türlü renkli palalar, raflarda İnciller varmış."*

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *palayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

"Alıp başımı, Vançu gidiy. Gidä-gidä karşı geliy üç kişiyä. 'Ne çekişiyssınız?' - sorry Vançu. 'Te var bir uçar **palamız**, bir kamçımız, da bilmiyz, nicä pay etmää onnarı.'

‘Hadi atalım çetele. Kimä düşecek, onun olacak, - küsü olmasın,’ - teklif ediy Vançu. Atıylar çetele, düşiy ona. Pinip **palaya**, patladıy kamçıyı da deyip “Götür beni karıma”, uçıy, gidiy düz orêy” (Çebotar ve Sırf, 2017: 165-166). “*Vançu alıp başını gidiyor. Gide gide üç kişiye rastlıyor. ‘Ne kavga ediyorsunuz’, diye soruyor Vançu. ‘İşte, bir uçan palamız, bir kamçımız var. Onları nasıl pay ederiz bilmiyoruz’. ‘Hadi kura çekelim. Kime ne düşerse onu alacak; küslük olmasın’ diye teklif ediyor Vançu. Kura çekiyorlar, ona (Vançu’ya) düşüyor. Palaya binip ‘Götür beni eşime’ deyip kamçıyı patlatıyor; uçuyor doğru oraya gidiyor.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *palayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidip, iye-içiye, çıkmaa azırlanıyê. ‘Toller, bitte, toller! - nemtâ ödek istiye.’ ‘Toli mi? Diil lâazım bana sizin tolilerniz.’ - Hoca annamış molduvanca, ani **pala** veriyelar. Yollanıyê çıkmaa. Nemtâ tutup düviye Nastradini, paka ufalamış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 198). “*Gidip yiyor içiyor ve çıkmaya hazırlanıyor. ‘Tsoller³⁰⁹, rica ederim, tsoller!’ Alman ödeme istiyor. ‘Pala³¹⁰ mı? Bana sizin palalarınız lazım değil’. Hoca, Moldovanca sanmış ki pala veriyorlar. Dışarı çıkmaya çalışıyor. Alman, Nasrettin Hoca’yı tutup dövüyor, pataklıyor.*”

Değerlendirme

Tarih: Pala, Türkiye’de halk ağzında “eski, kullanılmış (eşya, giysi); kumaş kırpıntısı; bez parçalarından dokunan basit kilim, yaygı” (DS, 1993: 3381) anlamlarıyla yer alır. Pala, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızlarında da “pamuklu kumaş parçacığı” (Dallı, 1991: 188) anlamındadır. Türkiye Türkçesinde eski, değersiz eşya anlamında kullanılan “pılı pırtı” ve Gagauzcadaki *pala-parta* “eski kumaş, paçavra” ikilemesi göz önünde bulundurulursa, eskimiş giysilerin parçalarından ve artan kumaşlardan yapılan *palanın* da anlam oluşumunun serüveni görülebilir.

Palaların yapım malzemesine, desenine ve süslemesine göre çeşitli türleri bulunmaktadır. “Parça kumaşlardan yapılanlara *parça pala*; keten ipliklerinden yapılanlara *pamuktan pala*; desenli/süslemeli palalara “korafı parça pala” (Kopuşçu, 2015b: 85); çengelli bir şişle parçalardan örülen yuvarlak şekilde yapılanlara “haylaz

³⁰⁹ Metinde *toller* olarak geçse de *Alm. zollen* “ödeme yapmak” doğrusudur. Harf oyunu yapılmıştır.

³¹⁰ Metinde *tol* olarak geçmektedir ve *Rom. tol* “yör örtüsü, yaygı” anlamına gelmektedir.

pala” denilmektedir. Parça palalarda simetri, desen yoktur. Haylaz palalar ise rengârenk olmaktadır.

Eski kumaş parçalarının ve dokumacılıkta kullanılıp artan kumaş parçalarının heba olmaması için değerlendirilip dokunan palalar, sosyo-ekonomik sebepler dolayısıyla nesnenin her hâinden faydalanmanın örneğidir. Gagauz kültüründe genellikle yer yaygısı olarak kullanılmasının dışında uzun tahta bankların (Gagauzca skemnă) örtülmesinde de kullanılmıştır. Eskiden yaygın kullanımı sebebiyle, kumaşın toplanması dahi iş kolu olmuştur. “Eskiden eski kıyafetleri, kumaş parçalarını almak ve satmak için taligayla (at arabası) partalcı gelirdi. Artık partalcı olmadığı için eski giysiler bu şekilde değerlendirilememektedir” (K9). Palanın günümüzde özellikle köylerdeki evlerde kullanımı devam etmektedir.

Materyal: Pala eskimiş giysilerin kumaş parçalarından yapılır.

Yapı: Kumaş parçalarının şeritler hâinde kesildikten sonra dokunması ve örülmesiyle yapılan palalar genellikle dar ve uzundur. Dar dokuma hususunda kilimde olduğu gibi tezgâhın etkisinin olduğu söylenebilir. Pala yuvarlak da yapıldı. “Yuvarlak yapılanlara *tekerlek pala, palacık* denir” (K1, K20).

Desen: Moşkov, palanın genellikle kırmızı, yeşil, sarı, mavi ve siyah gibi çeşitli renk kombinasyonlarında çizgili olduğunu belirtir (1902b: 51). Saha çalışması sırasında görülen palalar da rengârenk görünümlü enine düz çizgi desene sahiptir. Bu renkler kullanılan kumaş parçalarının renklerini yansıtır. Kumaş desenli de olsa, şeritler hâinde kesildiği için, dokunan palaya desen yansımaz, sadece renk yansır. Şeritlerin kalınlığı bir parmak kadardır. Bu şeritler birbirine dikilerek eklenir, kirman vasıtasıyla eğilerek uzun bir örgü malzemesi elde edilir. Bu malzeme yumak haline getirilir ve arka arkaya dokunur ya da örülür. Düz çizgilerin arasına gül veya başka herhangi bir motif yapılırsa buna *koraf arası* denilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Pala, örnek metinlerde hem bir yer yaygısı olarak hem de duvara asılan unsurlardan biri olarak yer alır.

4.1.6. Palatar

Dar ve uzun duvar kilimidir. Palatar, patın bulunduğu duvara, patın bittiği yerden itibaren duvar boyunca, duvara asılan büyük kilimle pat arasındaki boşluğa asılır.

Örnek Metinlerde “Palatar”:

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *palatar*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Ay, Alata, Alata,

*Ay Galata*³¹¹, *Galata*,

Duarları **palatar**.

Duvarları palatar.

Devnedän dünür geldi, -

Devne'den dünür geldi,

İsteer turşu salata.

İster turşu salata.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 111)

Değerlendirme³¹²

Materyal: Yün iplikten dokunur.

Yapı: Palatarlar dar (ortalama 30-40 santimetre) ve enine uzun bir yapıya sahiptir.

Desen: Palatarların süslemesinde genellikle geometrik desenler ve koraf arası süslemesi tercih edilmiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Palatar örnek metinlerde tek örneği bulunur ve bu örnekte de birincil işlevi olan duvar kilimi olarak metinlere yansımıştır.

4.1.7. Peşkir

Pamuktan, ketenden veya ipekten dokunan ince havludur. Geleneksel el sanatlarından dokumacılığın ürünlerindendir.

Örnek Metinlerde “Peşkir”:

Valentin Moşkov'un derlemiş olduğu *hikâye* metinlerinde yer alan *peşkir*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir kaç gündän sora Koli gideer, da alayor haşçaları. Sora yollayorlar selam Stuyan-çorbaciya, getirsin annara oniki kesä haşça hem oniki gölmek, oniki fes, oniki çift çorap, oniki-da **peşkir**, ‘getiresin o rubaları bir kışlaya, da verecees çocüü” (Moşkov, 1904a: 174-175). “*Birkaç günden sonra Koli gidiyor ve akçeleri alıyor. Sonra da ev sahibi Stuyan’a selam yolluyorlar; onlara on iki kese akçe, on iki*

³¹¹ **Galata**: Orijinal metinde “Alata” olarak yazılsa da “Galata” olsa gerek. Galata, Bulgaristan’ın Varna şehrine bağlı bir ilçedir.

³¹² Palatarın tarihî serüveni kilimle aynı olduğundan dolayı “Tarih” başlığı altında ele alınmamıştır.

gömlek, on iki fes, on iki çift çorap ve on iki de peşkir getirsin. ‘Getiresin o elbiseleri bir ağıla, (o zaman) çocuğu vereceğiz.’”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *peşkir*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Baseder suyun üstünä **peşkirini**, da olêr orada bir köprü. Geçer köprüü da taman açan üçüncüä artık haydudu etişeceymiş, haydut bir kerä baarmış: ‘Anacı-ı-ı-m!’” (Baboglu, 2011: 50). “*Peşkirini suyun üstüne bastırıyor ve orada bir köprü oluyor. Tam köprüyü geçiyor ve hayduda üçüncü kez yetişecekken haydut bir kez daha bağırır, ‘Anacığım!’*”

“Geçmiş biraz vakit çocuk yavklu olmuş gelin olacaa bizä bir **peşkiri** brakmış, yolu uymuş babunun sokaandan geçmiş. ‘Zamanayorsun, babu!’ - selâmını vermiş bu erif” (Baboglu, 2011: 125). “*Biraz vakit geçmiş ve çocuk, onlara peşkir bırakan bir gelin olacak (kıza) âşık olmuş. Yolu düşmüş, yaşlı kadının sokağından geçmiş. ‘Zamanın hayır olsun nine,’ diye selamını vermiş bu adam.*”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *peşkir*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişaaın oolu yıkanmış, sora su içindän çıkmış, kız ona bir **peşkir** vermiş silinsin. O silinmiş, giyinmiş, sora atına pinmiş, kıza bir **peşkir** çekmiş da uçmuş-gitmiş” (Çebotar, 2020: 59). “*Padişahın oğlu yıkanmış, sonra suyun içinden çıkmış. Kız, kurulansın diye ona bir peşkir vermiş. O kurulanmış, giyinmiş sonra da atına binmiş. Kıza bir peşkir çekmiş de uçmuş gitmiş.*”

“Babu pek sevinmiş. Ama açan girmiş içeri, taa pek sevinmiş, zerä sıcak imää sofrada beklârmış onu, kızçaaz da durarmış suylan hem **peşkirlän** elindä. Ozaman babu demiş: ‘Taa yoktur geldii bana bölä bir kızçaaz. Bän islää ödeyecäm senin çalışkannımı’” (Çebotar, 2020: 66). “*Yaşlı kadın pek sevinmiş. İçeri girdiğinde daha da sevinmiş çünkü sıcak yemeği sofrada onu beklermiş. Kızcağız da elinde su ve peşkirle dururmuş. O zaman yaşlı kadın, ‘Bana böyle bir kızcağız daha önce hiç gelmedi. Ben, senin çalışkanlığının (hakkını) iyi şekilde ödeyeceğim,’ demiş.*”

Mihail Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *peşkir*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Pek Beenerem Sura Beygir

(...)

Aydi sura, a gidelim,

Günnän da küüyä girelim!

Günnän da küüyä girelim,

Peşkiri da biz alalım! (Koltsa, 1982: 58)

(...)

Hadi kır atım gidelim,

Güneşle de köye girelim!

Güneşle de köye girelim!

Peşkiri de biz alalım!

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *peşkir*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk evden çıkacaa zaman asmış kapuya bir **peşkir** da demiş: ‘Açan su damnaycak **peşkirden**, - bil, ani ben saa; açan kan damnaycak, bil, ani ben ölü.’ Üç gün **peşkirden** damnıy su - kız biliy, ani batısı saa. Açan ertesi günü damnıy kan, annıy, ani kardaşı ölü” (Koca, 2011: 243). “Çocuk evden çıkacağı zaman kapıya bir *peşkir* asıp, ‘*Peşkirden su damladığında bil ki ben sağım; kan damladığı zaman bil ki ben ölüyüm.*’ Üç gün *peşkirden su damlıyor, kız biliyor ki ağabeyi sağ. Ertesi günü kam damladığında anlıyor ki kardeşi ölmüş.*”

“‘Bati, alsana beni de foruya.’ ‘Salt sen orda yoktun,’ - demiş çocuk da o **peşkirlen**, ani taşınmış yanında biigirin terini silmää, ırıy kıza da pinip biigirine, atlı yollanıy” (Koca, 2011: 282). “‘*Ağabey beni de horuya götürsene!*’ ‘*Bir sen eksiktin,*’ demiş çocuk ve atın terini silmek için taşınan *peşkir*le kıza vurup atına binerek yola çıkmış.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *peşkir*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Lazari

(...)

Katır bana kuzu verdi,

Bän o kuzuyu beyä verdim,

(...)

Katır bana kuzu verdi,

Ben o kuzuyu beye verdim,

Bey bana emiş verdi,
Bân emişi kıza verdim,
Kız da bana verdi basma,
Basmayın içindä **peşkir**,
Peşkiri verdim ona,
Bân o **peşkiri** koydum o kızçaza,
Biriciini koydum ardına,
Biriciini koydum üzünä,
Kız da oldu gelin,
Lazari, Lazari.
(Kvilinkova, 2011: 510)

Derä boyu düz gidär,
Fayton dolu kız gidär.
Yolu şaşırılmış gidär,
Bekim da bizä gidär.
Peşkir çektim direktän
Bir yâr sevdim ürektän,
Üreciimi bilselär,
İstediimä verselär.
(...) (Kvilinkova, 2011: 529)

(...)
İstediimä verselär.
Göktä yıldız ellidir,
Ellisi da bellidir.

*Bey bana yemiş verdi,
Ben yemişi kıza verdim,
Kız da bana mendil verdi,
Mendilin içinde peşkir,
Peşkiri verdim ona,
Ben o peşkiri koydum o kızcağıza,
Biriciğini koydum sırtına,
Biriciğini koydum yüzüne,
Kız da oldu gelin,
Lazari, Lazari.*

*Dere boyu düz gider,
Fayton dolu kız gider,
Yolunu şaşırılmış gider,
Belki de bize gider.
Peşkir çektim direkten
Bir yâr sevdim yürekten,
Yüreğini bilseler,
İstediğini verseler.*

*(...)
İstediğime verseler.
Gökte yıldız ellidir,
Ellisi de bellidir.*

Peşkir çektim direktän,
Bir yâr sevdim ürektän.
Baaya gittim üzümä,
Tiken urdu dizimä.
(...) (Kvilinkova, 2011: 529)

*Peşkir çektim direkten,
Bir yâr sevdim yürekten.
Bağa gittim üzüme,
Diken battı dizime.
(...)*

Uçurt, Görgim, uçurt, }2
Daldan-dala vurdur. }2
Yavaş, Görgim, yavaş, }2
Geri... (?) dalda kaldı,
Gözlerim yolda kaldı. }2
Uçurt, Görgim, uçurt, }2
Peşkirim dalda kaldı,
Sevgilim yolda kaldı.
Uçurt, Görgim, uçurt, }2
Daldan dala vurdur. }2
(...) (Kvilinkova, 2011: 538)

*Uçurt Görgim uçurt,
Daldan dala vurdur.
Yavaş Görgim yavaş,
Geri... (?) dalda kaldı,
Gözlerim yolda kaldı.
Uçurt Görgim uçurt,
Peşkirim dalda kaldı,
Sevgilim yolda kaldı.
Uçurt Görgim uçurt,
Daldan dala vurdur.
(...)*

Todur Zanet'in derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *peşkir*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Olga Mari, Olga Kızım

(...)
Petidän da çotra, malö, asılı kaldı,
Petinin da lafları, malö, yazılı kaldı.
“Goda **peşkirlerimiz**”, malö, bükülü kaldı,
Stönuzlucaklarımız, malö, terzidä kaldı.
Olga çıkmış sundurmaya, yaşını siler,

(...)
*Peti'den çotra asılı kaldı, anne.
Peti'nin lafları yazılı kaldı, anne.
Goda peşkirlerimiz katlı kaldı, anne.
Düğün kıyafetlerimiz terzide kaldı, anne.
Olga sundurmada gözünün yaşını siler.*

Peti pinmiş kara taya, atlı geziner.

Peti binmiş kara taya da gezinir.

(...) (Zanet, 2017b: 274)

(...)

Mali ma, Malö

(...)

(...)

Yavklu olamaycam, Goda yapamaycam,

Nişanlanmayacağım, goda yapmayacağım

Yavklu olamaycam, Goda yapamaycam.

Nişanlanmayacağım, goda yapmayacağım

Goda yapamaycam çiiiz bän daadamıycam

Goda yapmayıp çeyiz dağıtmayacağım,

Goda yapamaycam, çiiiz bän daadamıycam.

Goda yapmayıp çeyiz dağıtmayacağım.

Mali ma, malö, ne yalvarêycam,

Anneciğim, anne yalvarırım,

Mali ma, malö, ne yalvarêycam.

Anneciğim, anne yalvarırım,

Goda **peşkirini** batüma veräsiniz,

Goda peşkirini ağabeyime veresiniz,

Goda **peşkirini** batüma veräsiniz.

Goda peşkirini ağabeyime veresiniz,

(...) (Zanet, 2017b: 316)

(...)

Değerlendirme

Tarih: Türk dokumacılık ve süsleme kültürü el sanatına dair önemli bir birikim ve çeşitlilik vardır. Dokumacılıktaki beceri Gagauzlarda da görülmektedir. Gagauz kadınının dokumacılıktaki ve dokuduğu ürünlerin süslemesindeki becerisi zaten ihtiyaç dâhilinde olan bu ürünlerin hayat içerisinde birçok kullanım amacına, işlevine sahip olmasını sağlamıştır. Peşkir, Gagauz dokumacılığının karakteristik, geleneksel Gagauz evinin dekoratif parçalarından biridir. Anadolu kültüründe de pamuk veya ketenden dokunmuş peşkirler vardır ve aynı adlandırma kullanılır. Dar uzun peşkirler olduğu gibi, daha küçük boyutlarda peşkirler de bulunur. Hem Anadolu Türklüğünde hem Gagauzlarda peşkir, günlük yaşamda ve özel günlerde kullanılmıştır.

Gagauz toplum anlayışında bir kızın iş severliği, becerisi çeyizindeki el işi dokumalarla anlaşılmaktaydı. Bunun yansıması olarak da 20. yüzyıl ortalarına kadar el işleri Gagauz çeyizinde önemli yer tutmuştur. Dokumacılık ürünlerini sergilemek, göstermek Gagauz kadını için övgü kaynağı olmuştur. Dokuma ürünlerinin geçiş

dönemi âdetlerinde dağıtılan unsurlar olması da hem bu ürünlerin hayat içerisindeki yerini hem de el emeği olmasıyla artan değerini göstermektedir.

“Gagauz kadınları türlü peşkirler dokurlardı. Doğum, evlenme, ölüm âdetleri sırasında kullandıkları peşkirler ve evi süslemek için kullandıkları peşkirler vardı” (Çimpoş, 2021: 324). Bu durum, peşkirin çeşitlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, “goda peşkiri³¹³, düün (düğün) peşkiri³¹⁴, ayna peşkiri³¹⁵” (K4, K9) gibi çeşitli isimlerde peşkir türleri dokunmuştur. “Peşkirler günümüzde duvarlardan daha çok koltukları süslemektedir” (K4). “Âdetlerde işlevsellik kazanan ya da evi süslemek için kullanılan peşkirlerde motif olarak geometrik figürler ya da hayvan figürleri tekrarlanırdı” (Çimpoş, 2021: 324). Kültür ve sanatın birbirini tamamladığı örneklerden olan peşkirler, Gagauz kadınının çeyizinde mutlaka yer almış; üzerinde işlemelerin, süslemelerin, dantellerin bulunduğu peşkirler hediye olarak da verilmiştir. Günümüzde peşkirler geleneksel ve millî kültürün temsilcisi konumundadır. Köylerde koltukların üzerine konulmaktadır (K4). Kasaba ve şehirdeki evlerde duvarı ve aynayı süsleme işlevi kaybolmuştur.

Materyal: Peşkirler pamuk, keten veya ipekten dokunurdu.

Yapı: Dar, geniş ve uzun gibi çeşitli peşkir türleri vardır. Süslemeleri iğne ve tığ ile yapılmıştır. Özel günler için, örneğin goda töreni için yapılan 2-3 metre uzunluğa sahip peşkirler olduğu gibi, ev dekorasyonunda kullanılan 1-1,5 metre boyunda, yine dar peşkirler vardır ve peşkirler genellikle dikdörtgen şeklindedir.

Desen: “En zarif peşkirler ajur dokuma şeritleriyle (Gag. T. *kıvrak, kıbrız*) süslenmiştir. Peşkirlere geniş danteller de dikilmiştir” (Maruneviç, 2018: 135). Peşkirler geometrik desenli, hayvan motifli, çiçek işlemeli ve kenarları dantel bezemelidir. Kenarlardaki dantellerin 10-15 santimetre uzun olduğu örnekler vardır. “Desenler kabartmalı bir dokuya sahiptir” (Maruneviç, 2018: 135). Özellikle gül motifi sık kullanılmaktadır. Gül, Balkan süsleme geleneğinin de geleneksel önemli bir parçasıdır. Saha çalışması sırasında, evlerde süs olarak kullanılan peşkirlerin genellikle beyaz renkte; goda peşkirinin ise genellikle sarı renge sahip olduğu gözlemlenmiştir. “Düğün peşkirinin bazı örneklerinde gelin peşkire bazen kendi

³¹³ **Goda Peşkiri:** Goda töreninde tepsiye serilen peşkir.

³¹⁴ **Düğün Peşkiri:** Düğünde gelin tarafının dağıttığı, insanların omuzun atıp gövdesine çapraz bağladığı peşkir.

³¹⁵ **Ayna Peşkiri:** Evin duvarına asılan aynaların kenarlarını süslemek için kullanılan peşkir.

adını da işlerdi” (K1). Bu geleneğin de hatıranın kimden olduğunun bilinmesi şeklinde bir işlevinin olduğu söylenebilir.

Örnek Metinlerde İşlev: Gagauz evlenme dönemi geleneğinde kızın ailesi, damada ve yakınlarına maddi duruma göre basma ya da peşkir ve gömlek dağıtmaktaydı (K4). İnsanlar, düğün töreninde verilen düğün peşkirleri çapraz olarak gövdelerine bağlar, omuzlarına atardı. Düğünde verilen peşkirlerin kişilerin üzerine bağlanması geleneği Moldova’da da bulunmaktadır ve bu havluyla poz vermek büyük onur sayılırdı (bk. Zelençuk, 1959: 38). Geleneksel Bulgar düğün törenlerinde de peşkir dağıtılır ve bu peşkir sağ omza konurdu (bk. Uzenyova, 2010: 40). İnsanların peşkirleri üstlerinde taşımalarında düğün olduğunun göstergesinin yanı sıra, muhakkak ki el dokuması peşkirleri herkesin görmesi ve övgü kaynağı olması amacı da vardır. Örnek masal metninde de peşkir dağıtma geleneğinin örneği vardır. Özellikle Trakya bölgesinde olmakla beraber çeyizde, söz kesmede, nişan ve düğün gibi âdetlerde basma, havlu gibi dokumacılık ürünlerinin bulunması ve dağıtılması geleneği Türkiye’de³¹⁶ ve Balkan Türklüğünde³¹⁷ de görülmektedir. Örnek metinlerde, törenlerde peşkirin işlevi “Olga Mari, Olga Kızım” ve “Mali ma, Malö” adlı türkülerle görülür. Evlilik hayalleri yarım kalan ve evlenmek isteyen kadınların hayıflanırken “Goda peşkirlerimiz katlı kaldı, anne” ve goda töreni yapmayacağını söyleyen kişinin “Goda peşkirini ağabeyime veresiniz” şeklinde sitem, ukde içeren sözleri peşkirin, günümüzde pek yapılmayan goda törenindeki yerini gösterir. “Geçmiş dönemde, goda yapılırdı. Gelin ve damat tüm köye evleneceğini duyururdu. Kız tarafından damada verilen hediyeler (düğün gömleği, peşkir vb.) peşkirin serildiği bir tepsiye konulur ve damadın arkadaşları tarafından müzik, oyun eşliğinde götürülürdü. Damat bu tepsiyi kapıp, başının üstüne koyup oynardı” (K4, K5, K9). Bu peşkir özel olarak dokunmuştur; 2-3 metre boyundadır ve tepsinin her iki yanından uçları sallanır. Uçlar, tepsi baş üstüne konulduğunda, diz kapağının altına dek uzanır. Hediye tepsisinin peşkirle kaplanması gelinin el becerisinin yol boyunca herkes tarafından görülmesi düşüncesinin yattığı söylenebilir.

³¹⁶ Söz kesme, nişan, düğün vb. gibi âdetlerinde dağıtılan, hediye verilen mendil, havlu vb. dokumacılık ürünlerinin Türkiye’deki örnekleri için bk. Kurtulmuş, 2010: 28; Artun, 1978: 219; Artun, 1983: 9-19; Artun, 1998: 85-107; Boratav, 2016: 202.

³¹⁷ Balkan Türklüğünde görülen örnekleri için bk. Ülküsal, 1966: 94; Dede, 1978: 110; Önal, 1998: 88; Kahramanyol, 2003: 496.

4.1.8. Beşik/Sallangaç/Salingaç

Beşik ve sallangaç bebeklerin belirli yaşa kadar uyutulduğu, korunaklı yerde uyuması için yapılan küçük karyoladır. Gagauzcada sallangaç ve beşik eş anlamlıdır ancak beşik adlandırması nadir kullanılır.

Örnek Metinlerde “Beşik/Sallangaç/Salingaç”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Uşakları gitti, yetiştirdi bir suya, yaptı bir **sallangaç**, koydu uşaan birini. Yöbürünü-da cânavar kavradı. Gördü, ani kavradı, düştü su-içinâ, yuttu bir balık onu” (Moşkov, 1904a: 55). “Çocukları gitti, adam bir suya vardı. Bir beşik yapıp çocuğun birini koydu. Öbürünü ise kurt kaçırdı. Adam çocuğunu kurdun kaçırdığını gördüğünde suyun içine düştü, onu bir balık yuttu.”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Ah Daayım, Daayım

(...)

– Evcezlerimiz saabisiz kaldı,

Hamurumuz teknedâ kaldı,

Uşacıklarımız **sallangaçta** kaldı,

Kayınlarımız yardımcısız kaldı.

(...) (Tanasoglu, 1959: 32)³¹⁸

(...)

– Evlerimiz sahipsiz kaldı,

Hamurumuz tekne de kaldı.

Çocuklarımız *sallangaçta* kaldı,

Kayınlarımız *yardımcısız* kaldı.

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gelärkän şindän sora evä, görmüş mıl içindä yıkanêr bir pırçel. Dädu alêr o pırçeli, getirer evä, yıkêêr, sarêr da koyêr onu **sallangaca** uyutmaa. Çalêr ona **sallangaç** türküsünü: ‘Nani, nani, yavrucuum, ana-boban gelincä, ballı pita pişincä...’ Ama pırçel hep pırçel kalêr” (Çebotar, 2020: 50). “Sonra eve gelirken, bataklık için

³¹⁸ Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği türküler arasında da rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 179.

yıkanaan bir pırçel görmüş. Yaşlı adam o pırçeli alıp eve getiriyor. Onu yıkayıp sarıyor ve uyutmak için sallangaca koyuyor. Ona, ‘Nani, nani yavrucuğum, anan baban gelince, ballı ekmek pişince...’ diye bir sallangaç ninni söylüyor.”

Lüdmila Pokrovskaya’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Petrilär

(...)	(...)
Gidip varıycam panayırlara	Gideceğim pazarlara,
Da sorup danışıcam kuyumculara:	Sorup danışacağım kuyumculara:
– Olmaz mı nicäl bir gümüş evlat?	– Gümüştän bir evlat olmaz mı?
Gümüştän evlat, sırma salingaç .	Gümüştän evlat, sırma sallangaç.
(...) (Pokrovskaya ve Çernışeva, 1989: 33) ³¹⁹	(...)

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Kırağa, uşaa yıkadım, sardım, **sallangaçına** koydum, uyandıynan, bakasın. Bän kliseyâ gidecäm’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 172). “‘Görümce, uşağı yıkadım, sardım ve sallangaçına koydum. Uyanınca bakasın, ben kiliseye gideceğim.’”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Saraylı Petri

(...)	(...)
Dokuz gelinin	Dokuz gelinin,
Dokuz uşaa var.	Dokuz çocuğu var.
Dokuz gelinin	Dokuz gelinin,
Dokuz uşaa var.	Dokuz çocuğu var.
Dokuz da uşak var	Dokuz çocuk var

³¹⁹ Varyantları için bk. bk. Durbaylo, 1991: 58; Koca, 2011: 86.

Hem da dokuz **sallangaç**.

Ve de dokuz sallangaç.

Mamu (v)oturmuş

Anne oturmuş

Aralarında

Aralarında

Hem türkü çalêr

Hem türkü söylüyor

Hem da sallıyor.

Hem de (sallangacı) sallıyor.

(...) (Durbaylo, 1991: 57-58)

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Tarana taşıy - kaşık yok,

Tarhana taşıyor, kaşık yok,

Uşak aalıy - **beşik** yok.

Çocuk ağlıyor, beşik yok.

Tarana taşı - imek yok,

Tarhana taşı, yemek yok,

Anasının südü yok.

Anasının sütü yok.

(Koca, 2011: 29)

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Edi Yıl Oldu

(...)

(...)

Almış Nedâlçu Pavliyi, gitmiş evine,

Nedelçu almış Pavli 'yi, gitmiş evine,

Koymuş **sallangaçcına-beşiine**.

Koymuş sallangaçcına beşiğine,

– Hadi, nani, Pavlime,

– Hadi, ninni Pavlime.

Lüzgârlar essin, sallasın seni,

Rüzgârlar essin sallasın seni,

Allah ta doyursun seni.

Allah da doyursun seni.

(...) (Koca, 2011: 115-116)

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açan geçmiş geceyarısı da gençler de, uşacık ta, uyumuşla, dalmışla taman derin tatlı uykuya, bu ayın buba kalkıy, alıy bıçaa da usulcuklana yaklaşıp **beşää**, bir

kesimde ayırırıy uşaan kafasını” (Koca, 2011: 286). “*Gece yarısını geçtiğinde gençler de çocuk da uyumuş, tatlı derin bir uykuya dalmışlar. Bu sırada baba kalkıyor, bıçağı alıp usulca beşiğe yaklaşıarak bir darbeye çocuğun kafasını (gövdesinden) ayırıyor.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Näända İşidilmiş, Näända Görülmüş

(...)

Genç, genç gelinnär,

Onnar da pek aalıyor,

Uşêcıkları

Sallangaçta kaldı.

Uşêcıkları da

Sallangaçta kaldı.

(Kvilinkova, 2011: 407)

(...)

Genç genç gelinler,

Onlar da pek ağlıyor,

Çocukları

Sallangaçta kaldı.

Çocukları da

Sallangaçta kaldı.

Todur Zanet’in derlediği *balad* metinlerinde yer alan *sallangaç/beşik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Nämür Nästur

(...)

Ertesi günü sabêylen, Tudorka kalkêr,

İvançusunu doyurêr, **sallangacı** asêr,

İmää azırlêr, manastıra çekeder.

Çok mu, az mı, gider, manastır görünür.

(...) (Zanet, 2017b: 146)

(...)

Ertesi gün sabahleyin Tudorka kalkıyor,

İvançusunu doyurup sallangacı asıyor.

Yemeği hazırlıyor, manastıra gidiyor.

Çok mu, az mı gider, manastır görünür.

(...)

Değerlendirme

Tarih: Bebeğin fiziki korunmasını sağlayan beşik, birçok kültürde bulunan, bebeklik dönemine ait maddi kültür unsurlarından biridir. “Beşiğin Türklerde çok eski

tarihlerden beri kullanıldığı bilinmektedir. Orta Asya’da yapılan kazılarda M.Ö. I. yüzyıla ait Hun gömüsünde bulunan malzemeler arasında ahşap beşik de vardır” (Koshenova, 2014: 155). Gagauz kültüründe de ekonomik koşulların el verdiği ölçüde ahşap, söğüt dalı, hasır gibi çeşitli materyallerden beşik yapılmıştır. En eski Gagauz beşikleri ağaçtan yapılmıştır ancak fabrikasyon beşiklerin kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber materyal ve model olarak çeşitlenmiştir. Geleneksel olan beşiklerin kullanımı günümüzde neredeyse yok olmuştur.

Materyal: Ağaçtan, söğüt dalı, hasır, metal veya demir, zincir, ip.

Yapı: Beşiğin belirli bir ölçüsü yoktur; tercihe bağlıdır. Saha çalışması sırasında görülen ahşaptan yapılan geleneksel beşikler ortalama olarak yüksekliği 80-100 santimetre, genişliği 60-70 santimetre ve boyu 100-120 santimetre kadardır. Hamur teknesine benzeyen beşikler de mevcuttur. Söğüt dallarından veya hasırdan örülen beşiklerin çevresi ovaldir ve yapı olarak hamur teknesine benzerdir. Salıncak ip veya zincirle tavana asılabildiği gibi, sadece yere uygun beşikler de bulunmaktadır.

Desen: Beşikler farklı renklere boyanabilmektedir. Saha çalışması sırasında genellikle boyanmamış beşikler görülmüştür. Haydar köyündeki etnografya müzesinde ise mavi renge boyanmış beşik³²⁰ örneği de vardır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde beşik birincil işleviyle yer alır. Çocuğundan ayrı kalanların “çocuklarımız beşikte kaldı” hayıflanması, “bebek ağlıyor, beşik yok” söylemi bebek-beşik birlikteliğine örnek olarak gösterilebilir.

4.1.9. Sandık

İptidai dönemlerden günümüze ev eşyaları arasında kullanımı en uzun süreli unsurlardan biri olan sandık, giyim-kuşamdan, mücevherata kadar birçok nesnenin saklandığı ve üzerindeki süslemelerle kültürel kimliğin yansıtıcısı, koruyucusu olan bir eşyadır. Sandık, Gagauz evinde de Anadolu kültüründe olduğu gibi karakteristik bir yere sahiptir.

Örnek Metinlerde “Sandık”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sandıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

³²⁰ Gagauz Yeri’nin çeşitli bölgelerinden beşik örnekleri “Ekler” bölümünde verilecektir.

“Ayı-da yorulmuş, da demiş kıza: ‘islâh kör-çepiş oynyorsın’. Ayı sabaası gideyor, da kıza getireer bir sürü hergele, hem bir **sandık** ruba” (Moşkov, 1904a: 89). “*Ayı da yorulmuş ve kıza, ‘İyi kör çepiş oynuyorsun’ demiş. Ayı sabah gidip kıza at sürüsü ve bir sandık elbise getiriyor.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *sandık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Varmış bir vakıta bir karı, da o karı gezärmiş bir popazlan, hem bir starustaylan, hem bir çingenäylan. Şindi geleer avşamleyin popaz. Şindi çok geçmemiş, geleer starusta-da. Geldiynän, starusta başlıyor kapuyu düümää. Karı-da därmış popaza: ‘kocäm geldi, gir, demiş, tä bu **sandık**-içinä’. Popaz-da gireer. Karı-da kitleer **sandı**” (Moşkov, 1904a: 229). “*Bir zamanlar bir kadın varmış. O kadın; papaz, muhtar ve bir çingeneyle berabermiş. Akşamleyin papaz eve gelir. Çok geçmemiş ki muhtar da (eve) gelir. Muhtar geldiğinde evin kapısını yumruklamaya başlar. Kadın da papaza, ‘Kocam geldi, işte bu sandığa gir’ demiş. Papaz da sandığa giriyor ve kadın da sandığı kilitliyor.*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sandık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Lyanka hem Türklär³²¹

(...)

(...)

Bir kayık Türk gelir Lyankayı almaa.

Bir kayık Türk geliyor Lyankayı almaya.

Almış Lyanka bakırlarını gelmiş evä.

Lyanka almış bakırları gelmiş eve.

– Malü ma, malü, sakla beni,

– Anneciğim, anne sakla beni,

Sakla beni **sandık** içinä.

Sakla beni sandığın içine,

Sandık içinä kilidi üstümä.

Sandığın içine, kilitle üstüme.

(...) (Tanasoglu, 1959: 38)

(...)

Gelin Türküsü³²²

³²¹ Türküye, Lüdmila Pokrovskaya ve Çernişeva, Mariya Durbaylo ve Mihail Guboglo’nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 14; Durbaylo, 1991: 95; Hünlerli, 2020: 185.

(...)

Kara da kaşıma külük dedilär,

Gözümün yaşına çamur dedilär.

Mamuma gittim - çiiiz gölmää diker,

Göz yaşı damnadıkça gölmeklär çürer.

Kakuma gittim - kilim dokêr,

Göz yaşı damnadıkça kilim çürer,

Batüma gittim - çiiiz **sandı** boyer,

Göz yaşı damnadıkça boyalar solêr.

(...) (Tanasoglu, 1959: 48)³²³

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sandık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çıkêr İvançu karısınna öbür içeri, çıkarêrlar **sandıktan** kökçezi da getirip, dâduya deerlar: ‘Tâ dâdu, kökçâz. Alış hızlı’” (Tanasoglu, 1959: 112). “İvançu karısıyla öbür odaya geçip *sandıktan* kök otu yaşlı adama getirerek, ‘İşte dede, kök otu. Hemen al.’”

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sandık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Yörtün yüzümü sinek konmasın

Akrannarım görüp ürek yakmasın.

Sandıkta çiyizim basılı kaldı,

Düzende bezim gerili kaldı.

Duvar da mantom asılı kaldı.

(...)

Kara da kaşıma külük dediler,

Gözümün yaşına çamur dediler.

Anneme gittim, çeyiz gömleği diker,

Gözyaşı damladıkça gömlekler çürür,

Ablama gittim, kilim dokuyor,

Gözyaşı damladıkça kilim çürüyor,

Ağabeyime gittim, çeyiz sandığı boyuyor,

Gözyaşı damladıkça boyalar soluyor.

(...)

(...)

Örtün yüzümü sinek konmasın,

Yaşıtlarım görüp de yüreği yanmasın.

Sandıkta çeyizim ezilmiş kaldı.

Dokuma tezgâhında kumaşım gerili kaldı.

Duvar da mantom asılı kaldı.

³²² Türkiye, Lüdmila Pokrovskaya ve Mihail Guboglo'nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Pokrovskaya, 1989: 67; Hünerli, 2020: 180.

³²³ Türkiye ve varyantlarına Gavril Gaydarcı, Lüdmila Pokrovskaya, Mihail Hünerli, Sofiya Koca, Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 30; Pokrovskaya, 1989: 67; Hünerli, 2020: 180; Koca, 2011: 82; Kvilinkova, 2011: 437.

(...) (Zajackowski, 1965: 73)³²⁴

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sandıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kızcaaz kazmış fidanın kökündä biraz, bir **sandık** orda bulmuş. Açmış o sandı da bir kat ruba gün gibi orda bulmuş. Giyinmiş da kliseyâ gitmiş. Görmüş orda ikinci anasını da kızınnan, ama onnar onu tanımamışlar” (Çebotar, 2020: 55). “*Kızcağız ağacın altını biraz kazmış ve orada bir sandık bulmuş. O, sandığı açtığında bir çift elbise bulmuş. Giyinip kiliseye gitmiş. Orada üvey annesiyle kızını görmüş ama onlar kızı tanımamış.*”

“İçerdä babu kızınnan yatarmışlar patta, zabunnamışlar pekçä. Onnar da sevinmişlär kıza - genä var kim işlesin da onnarı beslesin. Açıan görmüşlär kızın boynusunda o dizi altın lifti hem o **sandı**, çeketmişlär sormaa, nelär getirdi, näändan aldı o dizi altın lifti. Kızcaaz açmış **sandını** da hepsi şaş-beş kalmış: nelär yokmuş o sandıkta! Fistanlar, emenilär - hepsi, ne läázım delikannı kıza” (Çebotar, 2020: 67). “*İçeride yaşlı kadın kıızıyla beraber yatarmışlar. Epey zayıflamışlar. Onlar da sevinmişler kıza, yine de kim çalışıp da onları besleyebilir? Kızın boynunda dizi altın kolyeyi ve sandığı gördüklerinde sormaya başlamışlar. Neler getirdi, o dizi altın kolyeyi nereden aldı? Kızcağız sandığını açmış ve hepsi şaşıp kalmış. Neler yokmuş ki o sandıkta! Fistanlar, yemeniler... Genç bir kızın ihtiyacı ne varsa!*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sandıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gelin Türküsü

– Kızım, kızım nazlı gözüm!

– Kızım, kızım nazlı gözüm!

Evimin şennii sändin

Evimin neşesi sendin.

Sandımın kumaşı sändin.

Sandığımın örtüsü sendin.

– Male, male, verdin beni aşırıya,

– Anne, anne beni uzak (diyara) verdin,

Aşırıya, badatlara.

Uzağa, Bağdat'a.

³²⁴ Türkünün varyantı için bk. Kvilinkova, 2011: 517-518.

Badat yolu uzak olur

Bağdat yolu uzak olur

Görüşmemiz pek az olur.

Görüşmemiz pek az olur.

(...) (Baboglu, 2011: 190)³²⁵

(...)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sandık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Turne³²⁶

(...)

(...)

Açtım çemberini, baktım,

Açtım başörtüsünü, baktım,

Al yanaa kaymak gibice,

Al yanağı kaymak gibi,

Sandık üstündä darı,

Sandık üstünde darı,

Ne darıldın, mari karı?

Ne darıldın mari kadın?

Telegramdan aber geldi:

Telgrafla haber geldi:

Bir adama - beş karı.

Bir adama beş kadın.

(...) (Çebotar, 2019: 179)

(...)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sandık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ama bir gecä gelmişlär yabancılar, delmişlär duvarın altını da sürüklemişlär **sandı** dışarı. Sabaalen girmiş adam içeri da demiş: ‘A kalk, çocuun, şükür, genä kurtuldun.’ Baksa: **sandık** yok, duvar delik. Çıkmış evin ardına, açmış **sandı** da görmüş çocuun salt kemiklerini” (Çebotar, 2019: 195). “Ama bir gece kurtlar gelmiş, duvarın altını delmişler ve sandığı dışarı sürüklemişler. Sabahleyin adam içeri girmiş. ‘A kalk çocuğum, şükür yine kurtuldun,’ demiş. Ama bakmış sandık yok, duvar delik. Evin dışına çıkmış, sandığı açmış ve görmüş ki çocuğun da yalnızca kemikleri kalmış.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *sandık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

³²⁵ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 153.

³²⁶ Türkünün alıntılanan bu bölümüne, Sofiya Koca'nın derlediği mâni metinlerinde rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 34.

Sevecäksän, sev beni,

Alacaksan, al beni,

Al yanaklar bürüdü,

Sandıkta çiiiz çürüdü.

Seveceksen sev beni,

Alacaksan al beni,

Al yanakları karardı,

Sandıkta çeyiz çürüdü.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 95)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *atasözlerinde* yer alan *sandıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Komşuya gittiktän ileri, bak **sandına**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 254). “*Komşuya gidince sandığına bak.*”

Mariya Durbaylo'nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *sandıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ver Mali Karşıdan Çembermi

(...)

Her gecä getirer birär kannı ruba.

Göz yaşınnan yıkattırêr,

Can sıkledinnän kurutturêr.

Sabaadan da **sandaa** koydurêr.

Sabaadan da sofra da koydurêr.

Sabaadan da divan durgudêr.

(...) (Durbaylo, 1991: 117)

(...)

Her gece bir kanlı elbise getiriyor.

Gözyaşıyla yıkattırıyor,

Can sıkkinlığıyla kurutturuyor.

Sabaha kadar da sandığa koyduruyor.

Sabaha kadar da sofra kurduruyor.

Sabaha kadar da hizmet ettiriyor.

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sandıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açan açıyla **sandı-ı-ı!** Nelär yok onun içinde?! Dünnänın güzel-güzel işleri: altın küpe, blezik, gerdan, sedef, türlü gercik rubala, ayak kapları” (Koca, 2011: 261).

“*Sandığı açmışlar. Neler yokmuş ki onun içinde! Dünyanın güzel güzel eşyaları: altın küpe, bilezik, inci kolye, sedef, türlü türlü güzel elbiseler ve ayakkabılar.*”

“Babu çıkarıy **sandundan** kızlık fistanını da giidiriş kızı. Yollanıy kız düün evine. Kız - güzellerin em güzel! Pak suuret. Onu gören, çekilip, yol verirmiş ona, aazı açık kalırmış” (Koca, 2011: 280). “*Yaşlı kadın sandıktan kızlık fistanını çıkarıyor ve kıza giydiriyor. Kız düğün evine gidiyor. Kız, güzellerin en güzeli. Masum yüzlü. Onu gören çekilip de yol verirmiş, ağzı açık kalırmış.*”

“‘E, git, kızım, getir ötäändan, suuk sobadan, benim güllü **sandıcaamı.**’ Kızçaaz getiriy sandıcaa. Çıkarmış mamusu başı altından o alaca iyyi da demiş: ‘Koy, kızım, **sandun** verecesine bu iyyi, kitle sandıcaa, anatarı da stavrocuunnan bile taşı boynunda. Nezaman çıkacan bu evden, rubacıklarını da koy bu **sandıcaa**. Na bu dizi sedefçikleri em gümüş blezii de, koy onnarı da **sandıcaa**, vereceye. Büyüdüücene, taşırırsın, anırırsın maniciini” (Koca, 2011: 289). “‘*Git kızım, öteden, soğuk odadan benim güllü sandığıımı getir.*’ Kızcağız sandığı getiriyor. Annesi başının altından alaca iği verip, ‘Kızım bu iği sandığın verecesine koy ve sandığı kilitle. Anahtarı da istavrozunla birlikte boynunda taşı. Ne zaman evden çıkarsan elbiselerini de bu sandığa koy. Al bu dizi sedefleri ve gümüş bileziği de sandığın verecesine koy. Büyüdüüğünde takarsın ve anneciğini anarsın.’”

“Kız geldiceen eve kitlemiş emeninini eşini **sandıcaana**. Yaşaması geçirmiş, nasıl da er gün. Dinnenmää gündüz vakıtçıı yokmuş. Kazları da güdärkene, yapaa didärmiş” (Koca, 2011: 294). “*Kız eve geldiğinden yemenisinin tekini sandığına kilitlemiş. Ömrü geçermiş, nasıl da her gün. Gündüzleri dinlenmeye vakti yokmuş. Kazları güderken yünleri ayırıp kabartırmış.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sandıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Länke

(...)

Mamusu bölä deer,

Sandı açıp,

Länkeyä da deer:

(...)

Annesi şöyle der,

Sandığı açıp

Lenka’ya der:

– Bän seni saklıycam

Sandun dibinä,

Çiizini dä koycam

Senin üstünä,

(...) (Kvilinkova, 2011: 404)

– *Seni saklayacağım.*

Sandığın dibine,

Çeyizini de koyacağım

Senin üstüne.

Todur Zanet’in derlediği atasözlerinde yer alan *sandık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kız kundakta - çiiz **sandıkta**” (Zanet, 2017b: 540). “Kız kundakta, çeyiz sandıkta”

Değerlendirme

Tarih: Marangozluk ve mobilyacılığın ürünü, geleneksel kültürün bir parçası olan sandıklar, genellikle maddi ve manevi değeri yüksek maddi kültür unsurlarının saklandığı eşya olmuştur. Sandık, bu sebeple, geçmiş dönemlerde insanların günlük yaşamında önemli yer tutmuştur. Sandık çeşitli fonksiyonlara sahiptir ve çeyiz sandığı, kıyafet sandığı, hazine sandığı gibi kullanım alanına göre farklı türleri vardır. Ancak, bu sandıklar içerisinde en yaygın bilinen çeyiz sandığıdır. Örnek metinlerde de diğer sandık adlarına rastlanmazken çeyiz sandığı özellikle belirtilir, adı geçer.

Gagauz kültüründe sandık; giyim-kuşam unsurlarının, kilim, pala, peşkir gibi dokuma ürünlerinin saklandığı eşya konumundadır. Ev içerisinde, pat denilen yatağın köşesinde bulunan sandığın üzerine işlemeli örtü ve peşkirler serilmekteydi. Sandık, özellikle çeyiz sandığı işleviyle Gagauz halk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Geçmiş dönemlerde sandığın Gagauz kadını için önemi büyüktü, tüm yaptığı dokuma ve işlemleri burada saklardı. Günümüzde çeyiz anlayışının ve mobilya tarzının değişmesi sandıkların kültürel işlevini ve hayat içerisindeki rolünü kısıtlamıştır. Köy evlerinde sandık kullanımı mümkün olsa da, şehir yaşamı içerisinde kullanımı nadirdir. Çeyiz sandığı işleviyle kullanılan sandıklar yerini dolaba, eşyanın alındığı poşet, koli veya kutulara bırakmıştır.

Materyal: Sandıklar ağaçtan yapılmıştır.

Yapı: Sandıklar marangozlara yaptırılmıştır. Üstten açılıp kapanır ve dikdörtgendir. Ayrıca, sandık içerisinde takıları asmak için “verece” adında ayrı bir bölüm bulunur. Verece, örnek metinlerde de görülür.

Desen: Moşkov, sandıkların beyaz, siyah, yeşil ve diğer renklerle süslendiğini ve çoğunlukla kırmızıya boyandığını belirtmiştir. Saha çalışması sırasında görülen sandıklar³²⁷ ise genellikle koyu tonlu renklere sahiptir. Sandıkların süslemesinde genellikle gül ve diğer çiçek türleri tercih edilmiştir, sandığın kaç yılında yapıldığı da süslemesiyle birlikte yine sandığın ön bölümüne yazılmıştır. Maddi kültür unsurundaki süslemeler bir milletin beğenisini gösterir. Gagauz toplumunun estetik ve beğeni anlayışının el becerisiyle buluşması sonucu sandıklar da tıpkı kilimlerde olduğu gibi gül ve çiçeklerle süslenmiştir. Örnek metinlerde de *güllü sandık* ifadesiyle gül motifi ortaya çıkar. Gül ve diğer çiçekler Gagauz süsleme sanatına dair en sık kullanılan motiflerdendir.

Örnek Metinlerde İşlev: Çeyiz eski dönemde Gagauzlarda evliliğe dair atılan ilk adımların en önemli koşullarından biriydi. Öyle ki, kızın çeyizinin olup olmaması belirleyici bir faktördü. “Aileler, kızları için erken yaşta, 9-10 yaşlarındayken çeyiz hazırlığına başlardı” (Kuroglo, 1980: 56). Ayrıca, kızını vermek istemeyen ailelerin de “kızın çeyizi hazır değil” söylemi kaçış yöntemlerindendi. Çeyizin³²⁸ bu denli önemli oluşu çeyizin saklandığı çeyiz sandığını da değerli kılmıştır; bu, örnek metinlere de yansımıştır. Örneğin, “Kız kundakta, çeyiz sandıkta” atasözü Gagauzlar tarafından da söylenmekte ve çeyiz-sandık ikilisinin birliktelik işlevini göstermektedir. Metinlerde yer alan sandıklar elbise, çeyiz sandığı işleviyle yer alır. Örneğin, Dionis Tanasoglu’nun derlediği “Gelin Türküsü”nde evlenen kızın hazırlığı vardır ve kızın annesinin gömlek diktiği, ablasının kilim dokuduğu, ağabeyinin ise çeyiz sandığını boyadığı görülür. Zajaczkowski’nin derlediği ve ölen kızın ardında bıraktığı şeylerin sayıldığı türküde, sandıkta çeyizinin kaldığı söylenir. Sevdğine kavuşmak isteyen kızı konu alan mânide ise genç kız, sandıkta çeyizinin çürüdüğünden hayıflanır. Tüm bu örnekler sandıklar arasında çeyiz sandığının yerinin ayrı olduğunu gösterir.

Çeyiz sandığı dışında, sözü edilen sandıklardan biri de *güllü sandık*tır. Adını üzerindeki gül süslemesinden alan bu sandığın metnin bağlamından elbise sandığı olduğu anlaşılabilmektedir. Yaşlı bir kadının, bir genç kıza “genç kızlık fistanını”

³²⁷ Sandıkların fotoğrafları “Ekler” bölümünde verilecektir.

³²⁸ Gagauz gelinin çeyizinde, 4-6 samanla doldurulmuş uzun yastık, 4-6 kuş tüyü yastık, 3-4 yorgan, 3-4 yatak, döşek, çarşaf, yastık kılıfları, ipek peşkirler, perde, kilim, pala, 7-8 elbise gibi unsurlar vardır bk. Kuroglo, 1980: 56-57.

vermek için kızdan *güllü sandığını* istemesi sandığın elbise saklama işlevini göstermektedir.

4.1.10. Skemnă/Skaun

Ahşap iskemle ve sandalyedir. Skaun adlandırması Rumence *scaun* “arkalıklı veya arkalıksız sandalye” sözcüğünden Gagauzcaya girmiştir. Skaun adlandırması daha çok Moldovanlarla iletişimin sık olduğu Komrat’ta kullanılır. Her iki sözcük de ahşaptan yapılmış iskemle, tabure ve sandalye anlamını karşılamaktadır.

Örnek Metinlerde “Skemnă/Skaun”:

Valentin Moşkov’un derlediği *efsane* metinlerinde yer alan *skemnă/skaun*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Aliksandra Makidon-da baaladı beegirlerni, da girdi içeri, da onnar yukarda konuşurdular. Aliksandra-da işitti laflarını onnarın, aldı **ska’unu** da urdu birisinä, yöldürdü, hem baardı aslan-gibi. Yöbürlär-da korktular, da atladılar yerä” (Moşkov, 1904a: 50). “*Makedonyalı İskender atlarını bağladı ve içeri girdi. Onlar yukarıda konuşuyorlardı. İskender onların laflarını işitti; sandalyesini aldı, birine vurup öldürdü ve aslan gibi kükredi. Öbürleri korkup (kendilerini) yere attılar.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *skemnă/skaun*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir gün oturmuşlar kapu-yönündä ool boba. Kapu-yönündä varmış bir kavak aaci. Kalkmış çocuk, gitmiş aacin yanına, da bakarmış. Bobası demiş: ‘ne bakayorsın oolum?’ O-da demiş ‘islää **skemla** olacek bu aaçtan’. Bobası demiş: ‘kes oolum, da yap’. Kesmiş aaci, başlamış yonmaa” (Moşkov, 190: 197-198). “*Bir gün baba oğul kapının önüne oturmuşlar. Kapının önünde bir kavak ağacı varmış. Çocuk kalkıp ağacın yanına gitmiş, ağaca bakarmış. Babası, ‘Neye bakıyorsun oğlum’ demiş. Çocuk da ‘Bu ağaçtan güzel iskemle olur’ demiş. Babası, ‘Kes de yap oğlum’ demiş. Çocuk ağacı kesmeye ve yontmaya başlamış.*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *skemnă/skaun*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gecä yarısına doru adam Hocayı durtmüş da demiş: ‘Senin saa tarafındaki **skemnedä** vardı bir mum. Ver onu bana dışarı çıkayım’” (Tanasoglu, 1959: 156).

“Adama gece yarısına doğru Hoca’yı dürtmüş, ‘Hoca, senin sağ tarafındaki iskemlede bir mum vardı. Onu bana ver de dışarı çıkayım,’ demiş.”

Elena Koltsa’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *skemnä/skaunla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Petri, bă Petri

(...)

– Tudorki mari, Tudorki,

Epsi var, mari, epsi.

Elä gelsana da oturalım

Bizim bu kara **skaunnarda**

Da siiredelim, mari,

Bizim bu varlıı.

– Oyartaa kalsın

Senin bu varlım,

Açan senin yok canın üreendä.

(...) (Çebotar, 2020: 23)

(...)

– Tudorka mari, Tudorka,

Hepsi var mari, hepsi.

Hele gelsene oturalım.

Bizim bu kara sandalyelerde

Seyredelim mari,

Bizim bu varlığı.

– Artakalsın³²⁹

Senin bu varlığın,

Senin yüreğinde canın yok!

(...)

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *skemnä/skaunla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Babular enidän üüretmiş bey oolunu, evlensin bu çiftçi kızına da sora onun kafasını kessin. Bey oolu ölä da yapmış, evlenmiş bu kıza. Düünün üçüncü günü oturtmuş kızı içerdä **skemneyä**, kendi da gitmiş kılıcını bilemää...” (Baboglu, 2011: 59).

“Yaşlı kadınlar, bey oğluna çiftçi kızla evlendikten sonra kafasını kesmesini söylemişler. Bey oğlu da öyle yapmış. Bu kızla evlenmiş, düğünün üçüncü günü kızı içerde iskemleye oturtmuş ve kılıcını bileylemeye gitmiş...”

“Padişahın aulunda artık çok insan varmış: boyarlar, bilgiçlär toplanmışlar, kendi padişaa da aulun orta erindä bir paalı **skemnedä** otururmuş, sormuş o bir boyara

³²⁹ Metinde “oyartaa kalsın” yazsa da bu, “gerek yok, yok olsun” anlamındaki “artakalsın” olsa gerek.

soruşlarını, ama o cevap edämemiş, sormuş öbürünä - o da bişey söläämemiş, açan gelmiş sıra o boyara, angısında bu çoban çırak dururmuş o tã bu soy cevap etmiş” (Baboglu, 2011: 107). “*Padişahın bahçesinde pek çok insan varmış; boyarlar, bilgiçler toplanmışlar. Padişah da kendisi bahçenin orta yerinde değerli bir tahtta*³³⁰ *otururmuş. Padişah, bir boyara sorularını sormuş ama o cevap verememiş. Öbürüne sormuş, o da bir şey diyememiş. Sıra, bu çobanın çırak durduğu boyara geldiğinde cevap vermiş...*”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *skemnä/skaunla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bubanın altında üç ayaklı erif. – **Skemnä**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 295).³³¹ “*Babanın altında üç ayaklı herif. – İskemle*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *skemnä/skaunla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmiş boyarlar o muzika sesinä dooru. Baksalar: Nastradin karşıda gerilmiş **skemnedä**, pembä zotkalı, iyärmiş-içärmiş burda dostlarınnan, sansın hiç diilmiş o teminki adam” (Çebotar, 2019: 230). “*Boyarlar müzik sesine doğru gitmiş. Bakmışlar, Nasrettin pembe burnuyla karşıda sandalyede gerilmiş, dostlarıyla yiyip içermiş. Sanki hiç o az evvelki adam değilmiş.*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *skemnä/skaunla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Oturtmuş çoban Mişayı **skemneyä**, baalamış bir ibrişim sicimnän ellerini dizlerinä, ani traş edirkän ayıyı, o oynatmasın kendini da kestirmesin yanaklarını. Sora adam tutuşturmuş bir tütün da yavaş-yavaş çekärmiş onu” (Çebotar, 2019: 259). “*Çoban, Mişa’yı sandalyeye oturtmuş, ayıyı traş ederken kendini oynatmasın, yanaklarını kestirmesin diye de ipek iplikle ellerini dizlerine bağlamış. Sonra da adam bir sigara yakmış ve yavaş yavaş onu içmiş.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *skemnä/skaunla* ilgili örnekler şu şekildedir:

³³⁰ Scaun sözcüğünün Rumencedeki anlamlarından biri de kral koltuğu, hükümdar tahtıdır. Böyle bir anlam benzetmesi olabileceğinden dolayı metindeki skemnä sözcüğü “taht” olarak aktarılmıştır.

³³¹ Varyantı için bk. Zajaczkowski, 1965: 36.

Az mı, Çok mu Gittim

(...)

Bir yapıya girdim,

Popazlar döndü.

İki sıra **skemnä**

Orda da vardı.

Ana da boba

Sandım da orda.

(...) (Durbaylo, 2001: 141)

(...)

Bir yapıya girdim,

Papazlar döndü.

İki sıra iskemle

Orada vardı.

Ana ve baba

Sandım da orada.

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *skemnä/skaunla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sora Filçu çıkmış fiçinin yanında bulunan **skemncää** da düşünerek: ‘ne, gün çuala mı girdi, ne?! Sabaa gidirim işe’. Atıy taa birkaç filcan sıravardı da uyuklıy Filçu **skemnecikte** şopronda. Uyanıp-uyuklayıp, lafedi avşamadan fiçiyen” (Koca, 2011: 181). “Sonra Filçu, ‘Günler sanki çuala mı girdi? İşe sabah giderim.’ diye düşünerek fiçinin yanında bulunan iskemleye oturmuş. Filçu üst üste birkaç bardak daha (şarap) içiyor ve (evin önündeki) gölgelikte iskemlede uyukluyor. Akşama kadar uyuyup uyanıp fiçiyiyla sohbet ediyor.”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *skemnä/skaunla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk oturmuş **skemneye**. Üle uygun em usul o başçede! Çocuk ta yorgun. Otura-otura, uyuklamış çocuk. Kız usulcuklan çekiveriy çocuun cebinden kiyatçı, okıy onu” (Koca, 2011: 222). “Çocuk iskemleye oturmuş. Bahçe öyle huzurlu ve sakin, çocuk da yorgunmuş. Çocuk otura otura uyuklamış. Kız, çocuğun cebindeki mektubu usulca çekiverip okuyor.”

“İi, canını babu küsüsünü unudıy da kolveriy dädüyü ayada. ‘Geç, be zulüm, ayatta ocaklıkta var taa koor. Al **skemnecii**, otur orada da yısın” (Koca, 2011: 226). “İyi huylu yaşlı kadın küslüğünü unutuyor ve adamı sofaya alıyor. ‘Geç be alçak adam, sofada ocakta daha kor var. İskemleyi al da otur; orada ısın.’”

Todur Zanet'in derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *skemnâ/skaun*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Yarım geçti - duydun mu?

Yârim geçti, duydun mu?

Selâm verdi - aldın mı?

Selam verdi, aldın mı?

Skemneni verdin mi,

İskemleni verdin mi?

Buyur otur dedin mi?

Buyur otur dedin mi?

(Zanet, 2017b: 450)

Değerlendirme

Tarih: Yerin sertliğinden ve insanın fizyolojik yapısından dolayı yere uzun süreli oturmanın sonucunda ayaklarda ve dizlerinde ağrı oluşur, bunun nihayetinde iskemleler ve sandalyeler günlük hayatta kullanılmaya başlanmıştır; özellikle de yemek yenirken masa etrafında yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, yemeğin yendiği sofranın büyüklük ve uzunluğuna göre şekil almıştır. Gagauzlar, yerden 30 santimetre kadar yüksek, üç ayaklı sofralarına iskemleyle oturmaktadırlar. Gagauzcada *skemnâ* ve *skaun* hem iskemle hem sandalye anlamlarını karşılamaktadırlar. Metnin bağlamından bunu ayırt etmek güçtür. Moşkov, Gagauzların iskemle ve sandalye kullandıklarını söyler (1902b: 16). Ancak, “Sofra” başlığı altında da söylendiği gibi sandalye, masa gibi mobilyalar ancak özel günlerde, misafir ağırlamalarda gösteriş amacıyla kullanılırdı. Dolayısıyla aynı anlamı taşıyan ama fiziki olarak farklı olan bu eşyalar belirli statüleri temsil etmektedir. İskemle geleneksel yaşamı temsil ederken, sandalye kentsel ve modern üslubu temsil etmekteydi. Üç ayağa sahip alçak iskemlelerin kullanımı Besarabya Gagauzları, Bulgaristan Gagauzları, Bulgaristan’daki diğer Türk halkları ve Bulgarlar için ortaktır. Günlük yaşamda iskemlenin kullanımı yaygındı. Günümüzde ise iskemle kullanımı kırsal bölgelerde görülür.

Materyal: Ahşap.

Yapı: İskemleler arkalıksız, genellikle dikdörtgen ve yaklaşık 20-30 santimetre uzunluktadır. Saha çalışması sırasında 19. yüzyıla ait iskemle³³² örneklerinde ise üçgen yapıya sahip her üç noktada ayak bulunan çeşitler de görülmüştür. Bu

³³² İskemle örneklerine “Ekler” bölümünde yer verilecektir.

formdaki iskemle Bulgaristan Gagauzlarında da görülür (bk. Marinov, 1956: 300). Sandalyeler ise arkalıklı ve yüksektir. “İskemle ve sandalyeler 19. yüzyılın sonlarında köylerde zanaatkârlar tarafından yapılmaktaydı” (Maruneviç, 2018: 73).

Örnek Metinlerde İşlev: Skemnă, skaun örnek metinlere yemek yeme, şarap içme vb. gibi durumlarda birincil işlevi olan oturma işleviyle yansımıştır. Ayrıca, sadece yemek yeme anında mutfakta değil, bir yaşam alanı olan sundurmada da yiyip içme ya da dinlenme esnasında da kullanıldığı örneklerden anlaşılabilmektedir.

4.1.11. Şamdal/Şandal

Şamdan, mumluk.

Örnek Metinlerde “Şamdal”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *şamdalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişahın kızı yatmış uyumaa, ayakları ucunda bir **şamdal**; gümüştan yanardı, başı ucunda o-da altın. Kelcä-da gitti, **şamdaları** diştirdi: altın **şamdalı** koydu ayakları ucuna, gümüş **şamdalı**-da koydu başı-ucuna. Padişahın kızı görmedi” (Moşkov, 1904a: 118). “*Padişahın kızı uyumak için uzanmış. Ayakucunda gümüş bir şamdan, başucunda ise altın bir şamdanda mum yanarmış. Kelce de gidip şamdanların yerini değiştirdi. Altın şamdanı ayaklarının ucuna, gümüş şamdanı başucuna koydu. Padişahın kızı bunu görmedi.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *efsane* metinlerinde yer alan *şamdalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yölu gülümsärmış. Popaz demiş: ‘açan zeñgin, yölüsü-da güleer’. Götüreerlar kliseya, kapamış kapuları, başlamış okumaa: ‘büün bir yöldü, yaarin iki yölsün’. Yölu gülmüş. Almış popaz **şamdalı**, yöldürmüş onu islää, çaarmış adamları, da demiş: ‘alıp bunu, da gömün, hem bir taa getirmeyin bana islää yölmedän, zerä zoryedeer bana yöldürmää” (Moşkov, 1904a: 220). “*Ölü gülümsermiş. Papaz, ‘Zenginın ölüsü bile gülüyor’ demiş. Ölüyü kiliseye götürüyorlar. Papaz kapıları kapayıp okumaya başlamış, ‘Bugün bir kişi öldü, yarın iki ölsün’ demiş. Ölü gülmüş. Papaz şamdanı alıp onu döverek öldürmüş ve adamları çağırıp, ‘Bunu alın da gömün ve bir daha iyice ölmeden birini getirmeyin zira zorla kendilerini bana öldürtüyorlar’ demiş.*”

Valentin Moşkov'un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *şamdalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Şamdandan sazık akar.

Yâr bana gözâl bakar.

Îl, bir olcük yöpeyim,

Azımdan ballar akar.

(Moşkov, 1904a: 334)³³⁴

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *şamdalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ver, Allahım, Anatarı

(...)

Zenginnâr da sol tarafta,

Fukaaralar saa tarafta.

Fukaaralann önnerindä

Îmâk-içmâk ellerindä,

Îmâk-içmâk önnerindä.

Zenginnerin da önnerindä

Gümüş **şandallar** önnerindä,

Altın filcannar ellerindä.

Zenginnâr da bölä deyor,

Fukaaralara bölä yalvarıyor:

– Verin bizä imâk-içmâk,

Vericiys sizä gümüş **şandal**.

Vericiyis sizä altın filcannarı.

*Şamdandan mum*³³³ akar,

Yâr bana güzel bakar.

Bir kerecik öpeyim,

Ağzımdan ballar akar.

(...)

Zenginler sol tarafta,

Yoksullar sağ tarafta.

Yoksuların önünde,

Yiyecek içecek ellerinde,

Yiyecek içecek ellerinde.

Zenginlerin de önünde,

Gümüş şamdanlar önlerinde,

Altın bardaklar ellerinde.

Zenginler şöyle diyor,

Yoksullara şöyle yalvarıyorlar:

– Siz bize yiyecek içecek verin,

Gümüş şamdanı size vereceğiz.

Altın bardakları size vereceğiz.

³³³ Sazık “yumuşak balmumu” demektir ancak hem balmumunun mumun materyali olması hem de metin bağlamında “mum” kastedildiğinden dolayı mum olarak aktarılmıştır.

³³⁴ Mâninin örneği için bk. Zanet, 2017b: 445.

Fukaaralar bölä dedi:

Yoksullar şöyle dedi:

– Bizim imäk-içmäk bizdä dursun,

– *Yiyecek içecek bizde dursun,*

Sizim gümüş **şandallar** sizdä dursun.

Gümüş şamdanlarınız sizde dursun.

(Durbaylo, 2001: 160)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *şamdalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gecenin bir vakıdı, açan kız urıy ere bir altın - manastır azır: çannar çekiliy, içinde **şamdallarda** mumna yanıy; popazla, diyakonna okıyla, kaligorkala türkü çalıyla; insanna sincir gibi manastıra akışıyla - kimisi faytonda, kimisi taligaylan...” (Koca, 2011: 276). “Gecenin bir vakti kız yere bir altın atıyor ve manastır hazır oluyor. Çanlar çalıyor, manastırın içinde şamdanlarda mumlar yanıy, papazla diyakozlar ilahi okuyorlar, rahibeler türkü söylüyorlar, insanlar zincir gibi manastıra akıyorlar. Kimisi faytonla, kimisi at arabasıyla...”

Değerlendirme

Tarih: Şamdan genellikle kiliseler ve manastırlarda görülen mumluktur ve ibadet esnasında kullanılan araçlardan biridir. Şamdanların ibadethaneler yanında, eski Gagauz evlerinin dekoratif bir unsuru olarak kullanıldığı söylenebilir. Şamdanlar ayaklığa sahiptir ve birden fazla mumun koyulabildiği şamdanlar da vardır. Şamdanlar genellikle satın alınan ürünlerdir.

Materyal: Bakır, bronz, gümüş.

Yapı: Şamdan çeşitli boyutlarda yapılabilmektedir. Mumluk işlevinde kullanılması dolayısıyla kaç mumun konulacağına göre bir, üç, dört veya daha fazla mum koyma yerine sahip olabilmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Şamdan örnek metinlere genellikle kilise, manastır unsuru olması dışında, zenginlerin gösterişli masalarının bir unsuru olarak yansır.

4.1.12. Yastık/Poduşka

Uyurken başı koymak için ve çeşitli ürünlerle doldurulan küçük boyutlu minderdir.

Örnek Metinlerde “Yastık/Poduşka”:

Valentin Moşkov'un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *yastıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Mamusu-da Todur'a betfa yetti:

“Dokuz yıl yatsın, dokuz döşek çürütsün,

Dokuz **yastık** çürütsün,

Çölmek kolpuna merdivennän pinsin,

İnâ yolundan geçsin”.

(...)

Annesi de Todur'a beddua etti:

Dokuz yıl yatsın, dokuz döşek çürütsün

Dokuz yastık çürütsün,

Çömleğin kulpuna merdivenle çıksın.

Dikenli yollardan geçsin.

(Moşkov, 1904a: 307)

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *yastıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gelin Türküsü

(...)

Batüma gittim - çiiz sandı boyer,

Göz yaşı damnadıkça boyalar solêr.

Bulüma gittim - çiiz yastı çiter

Göz yaşı damnadıkça yastık solêr.

Bubama gittim - mezar kazêr,

Göz yaşı damnadıkça mezar çöker.

(...)

Ağabeyime gittim, çeyiz sandığını boyar,

Gözyaşı damladıkça boyalar soluyor.

Yengeme gittim, çeyiz yastığı çiter,

Gözyaşı damladıkça yastık soluyor.

Babama gittim, mezar kazıyor,

Gözyaşı damladıkça mezar çöker.

(Tanasoglu, 1959: 48)

Üsüz Türküsü³³⁵

(...)

Evä geri geldim.

Üsüzün döşecii

(...)

Eve geri geldim.

Öksüzün döşekçiği

³³⁵ Varyantı için bk. Tanasoglu, 1959: 61.

Aaçtaki yapraklar;

Ağaçtaki yapraklar.

Üsüsün **yastıcaa**

Öksüzün yastığı

Taşlar, topaçlar;

Taşlar, topaçlar.

Üsüsün yorgancıı

Öksüzün yorganı

Gökteki bulutlar

Gökteki bulutlar.

(Tanasoglu, 1959: 59)

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *yastık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Dokuz Kardaş Bir Da Kızkardeş

(...)

(...)

Tabutçuumdan da beegir olsun,

Tabutum at olsun,

Kapêcından da kaltak olsun,

(Tabut) kapağım da eyer olsun.

Boy saazımdan da kantırma olsun,

Boy saazımdan da kantarma olsun,

Yol bezimdän da kamçı olsun,

Yol bezimden de kamçı olsun,

Baş **yastımdan** da çotra olsun...”

Baş yastığımdan da çotra olsun...”

Kostanda piner beegirä da çekeder gitmää. *Kostan ata biner ve gider.*

(Çebotar, 2020: 31)³³⁶

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yastık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bitkidä Küllü Pepeleşku demiş bobasına, ani o da gidecek başçaya beklesin almayı da tutsun o kuşu. Gitmiş. Almış yanına bir **yastık** hem beş franklık iinä da o iineleri o **yastaa** saplamış. Açan uyuklamaa istärmış, iinelär onu saplarmışlar, da o uyanarmış” (Çebotar, 2020: 53). “*Küllü Pepeleşku sonunda babasına, bahçede elma ağacını bekleyip kuşu tutmak istediğini söylemiş. Gitmiş. Yanına bir yastık ve beş franklık iğne almış ve o iğneleri yastığa batırmış. Uyuklamak istediğinde o iğneler ona batarmış o da uyanırmış.*”

³³⁶ Türküye, Mariya Durbaylo ve Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Durbaylo, 1991: 36; Kvilinkova, 2011: 415.

“Gecä vakıdı o girmiş o içeri, näända uyuyarmış padişayka uşaklan, uşacı kesmiş, bıçaa sa koymuş padişaykanın **yastı** altına. Sabaalen, açan kalkmışlar, bulmuşlar uşaa ölü, bıçaa da padişaykanın **yastı** altında” (Çebotar, 2020: 59). “O, gece vakti padişahın hanımı ve çocuğun uyuduğu odaya girmiş. Çocuğu kesmiş, bıçağı da padişahın hanımının yastığının altına koymuş. Sabahleyin kalktıklarında çocuğu ölü bulmuşlar. Bıçak da padişahın hanımının yastığının altındaymış.”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *yastık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Çalı **yastık** olur mu?

Büle dostluk olur mu?

Ah, nekadar yalvardım,

Bukadar naz olur mu?

(Çebotar ve Sırf, 2017: 74)

Külafigim çıkardım,

Pat üstünü yokladım,

Köşedeki **yastıcaa**

Sandım yâr – kucakladım.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 106)

Ay, mermerim, mermerim,

Usta düviy demiri,

Yalnız yatan olannar

Yastıkları kemiriy.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 106)

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *yastık*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Çalı yastık olur mu?

Böyle dostluk olur mu?

Ah ne kadar yalvardım,

Bu kadar naz olur mu?

Külahımı çıkardım,

Patın üstünü yokladım,

Köşedeki yastıkımı,

Yâr sandım, kucakladım.

Ay mermerim mermerim,

Usta demiri dövüyor.

Yalnız yatan oğlanlar,

Yastıkları kemiriyor.

Ah, Mari Nadi, Sän Miysin?

(...)

Mamusu Nadinin sokaa çıkıy,

Gelän-geçenä imdat sorıy,

Gelän-geçendän imdat bulmıy.

Nadinin bulüsu **paduşka** dikiy,

Yaşı damnadıkça, **paduşka** çürıy.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 30)

(...)

Nadi'nin annesi sokağa çıkıyor,

Gelen geçenden yardım istiyor,

Kimseden yardım bulamıyor.

Nadi'nin yengesi yastık dikeyor.

Yaşı damladıkça yastık çürüyor.

(...)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği atasözlerinde yer alan *yastıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Saalam baş **yastık** istemäz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 270). “*Sağlam kafa yastık istemez.*”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yastıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk gelirmiş dayma iştan pek yorgun da yıkılırmış **yastaa**. Bir avşam koymuş kız yabancı dişini **yastaa** dikiñä. Çocuk urmuş **yastaa** başını da ölä kalmış erindä. Diş saplandıynan kulaana, o bir dä ses verämemiş. Gördüynän bunu, kız baarmış, ani kimsey dokunmasın ölüyä, zerä onnarda kim nicä ölürmüş, ölä dä gömülürmüş” (Çebotar, 2019: 210). “Çocuk her zaman işten geldiğinde pek yorgun şekilde yastığa yığılırmış. Kız bir akşam kurt dişini dikine şekilde yastığa koymuş. Çocuk yine başını yastığa vurmuş öyle de yerinde kalmış. Diş, kulağına saplandığında ses etmemiş. Kız bunu görünce kimse ölüye dokunması diye bağırırmiş çünkü onlarda kim nasıl ölürse o şekilde gömülürmüş.”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yastıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Te dädu da başlamış uyumaa. İslääca daldıcaan dädu uykuya, çocuk usullancık çöziy anatarları em usullancık yattırıy däduyu **yastaa**. Dädu artık islää dalmış uykuya da uyanmamış, duymamış” (Koca, 2011: 270). “İşte, yaşlı adam da uyumaya başlamış. Adam iyice uykuya daldığında çocuk usulca anahtarları çözüp adamında

başını yastığa koyarak usulca yatırıyor. Adam artık iyice uykuya dalmış; uyanmamış ve bir şey duymamış.”

Değerlendirme

Tarih: Yastık yüzleri ve kılıfları eski dönemlerde ev dokumacılığı ürünüdür. Gagauz toplumunun gözünde, yastığın sayısından işlemelerine kadar yastık, önemli bir yere sahiptir. Dokumacılık ürünü diğer unsurların başlıklarında da belirtildiği üzere bu unsurlar Gagauz çalışkanlığını ve maharetini gösteren övünç kaynaklarından biri ve kızların çeyizinin temel unsuruydu. “Çeyizde altı-yedi yastık olması zorunluydu” (K10). “Eskiden her ev hanımının evinde on beş kadar yastık olması gerekiyordu. Buna göre kadının zevkini ve çalışkanlığını değerlendirirlerdi” (Maruneviç, 2018: 143). Günümüzde ise değişen sosyal yaşam, hayat tarzları sebebiyle böyle bir durum söz konusu değildir.

Materyal: Yastık yüzü yün dokuma veya yarı pamuk kumaştan yapılmaktaydı.

Yapı: Gagauzların 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında yatmak için kullandıkları yastıklar arasında standart yastık boyutuna göre daha uzun yastıklar da vardı ve bu uzun yastıklar ailenin bir arada yatmasının getirdiği bir gereklilikti. “Yastık ve yorgan için iki gücü³³⁷ ile beyaz pamuklu ipliklerden arka fon oluşturulur ve üç gücü ile de üzerine kalın yün iplerden desen dokunur” (Moşkov, 1902b: 52). Bu kumaş *ulama* diye adlandırılır.

Desen: Yastıklarda ipek ve pamuk ipliğinden tığ ve iğne işi dantel ile kenar süslemeleri yapılır. Yastıklar kılıfları uçlardan çeşitli çiçek desenleri, geometrik şekiller, çizgiler ve haç ile dekoratif bir şekilde kanaviçe, iğne ardı veya sarma tekniğiyle süslenmiştir. Kılıflarda en sık kullanılan motif ise güldür.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde yastığın genellikle birincil işlevi olan uyuma esnasında kullanıldığı görülür. Ayrıca, çeyiz içerisindeki yeri “Gelin Türküsü” adlı türküde evlenecek kızın hazırlıklarını yapan aile üyelerinden bahsedilirken yengenin çeyiz yastığı hazırladığını söylenmesi, çeyiz yastığının diğer yastıklardan ayrıldığını ve daha özenli yapılmış bir süslemeye sahip olduğunu göstermektedir.

³³⁷ **Gücü:** Çözü ipliği.

4.1.13. Yorgan

Uzanırken, uyurken üstü örtmek için kullanılan örtüdür.

Örnek Metinlerde “Yorgan”:

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk kalkarmış yerken işä, onnar-sa uyurmuşlar üülenädak, yatırmışlar avşamleyin, da sabahleyin kalkmazmışlar. O tazı-sa hep dăduynan babunun üstlerindä yatırmış sabaa olur, kalkmazlar. Şindi çocuk năpsın, alayor bir iinä da dikeer o tazının kuyruunu **yorgana**. O dăduynan babu yatırmışlar gölmekçä” (Moşkov, 1904a: 196-197). “Çocuk işe gitmek için erken kalkarmış, onlar ise öğlene kadar uyurmuşlar. Akşamleyin yatıp sabahleyin kalkmazmışlar. Tazı ise hep adamla kadının üstünde yatar. Sabah oluyor kalkmıyorlar. Çocuk ne yapsın, bir iğne alıp tazının kuyruğunu *yorgana* dikeyor.”

Valentin Moşkov’un derlediği *atasöz*lerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Yorganna** görä uzan” (Moşkov, 1904a: 278).³³⁸ “*Ayağını yorganına göre uzat.*”

Włodzimierz Zajackowski’nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Karpuz kesim kan gibice	<i>Karpuz kestim, kan gibi,</i>
Saçları urgan gibice	<i>Saçları ip gibi.</i>
Aştım yorganı baktım	<i>Yorganı açtım baktım,</i>
Al yanak kaymak gibice	<i>Al yanağı kaymak gibi.</i>

(Zajackowski, 1965: 57)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Üsüz Türküsü

(...)

(...)

³³⁸ Atasözü ve varyantları için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 288; Koca, 2011: 71; Zanet, 2017b: 599.

Aldım kiadı, çıktım aul boyuna

Hem aaladım, hem okudum.

Üsüzün **yorgancı** – avada bulut,

Üsüzün döşecii – aaçtan düşän yapraklar,

Üsüzün yastıcaa – taşlan topaçlar.

(Tanasoglu, 1959: 61)³³⁹

Mektubu aldım, avlunun kenarına çıktım.

Hem ağladım hem okudum.

Öksüzün yorganı havadaki buluttur,

Öksüz döşeği ağaçtan düşen yapraklardır,

Öksüzün yastığı taşla topaçlardır.

Oglan, Oglan

Oglan, oglan, boynuma dolan.

Elim yaptı saçımdan sana bir **yorgan**,

Ne gözäl olan, yalabık çoban.

Oglan, oglan ne gözälsin sän

Severim seni, gel yanıma,

Ne gözälsin sän yanıerim bän.

(...) (Tanasoglu, 1959: 70)³⁴⁰

Oğlan, oğlan boynuma dolan.

Elimle saçımdan sana yaptım yorgan,

Ne güzel oğlan, harika çoban.

Oğlan, oğlan ne güzelsin sen,

Severim seni, gel yanıma,

Ne güzelsin yanıyorum senin için ben.

(...)

Varşava

(...)

Yazın benim karıma,

Evlensin, durmasın,

Beni beklämesin.

Bän burda evlendim

Sivri kurşunnara,

Keskin kılıçlara.

(...)

Yazın benim karıma,

Evlensin durmasın.

Beni beklemesin.

Ben burada evlendim.

Sivri kurşunlarla

Keskin kılıçlarla.

³³⁹ Varyantı için bk. Çebotar, 2020: 20.

³⁴⁰ Varyantı için bk. Kvilinkova, 2011: 545-549.

Beni aalayan – yukarda uçan kuşlar,	<i>Bana ağlayan gökte uçan kuşlar,</i>
Benim döşääm – eşil çimen,	<i>Benim döşegim yeşil çimen,</i>
Benim yastım – kara toprak,	<i>Benim yastığım kara toprak.</i>
Benim yorganım – havada bulutlar.	<i>Benim yorganım havadaki bulutlar.</i>

(Tanasoglu, 1959: 98)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Hoca bir gecä yatarkan, sokakta bir şamata işitmiş da hemen de olduunu annamaa meraklanmış. Karısı baarmış gitmesin, ama laf annadamamış. Hava suuk olduundan, **yorganı** sırtına alıp, Hoca sokaa fırlamış” (Tanasoglu, 1959: 159). “*Hoca bir gece yatarken sokaktan bir gürültü işitmiş ve ne olduğunu merak etmiş. Karısı gitmemesi için bağırması ama laf dinletememiş. Hoca, hava soğuk olduğundan dolayı sırtına yorganı alıp sokağa fırlamış.*”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Ne isteersin, İvançu?’ – babu sormuş. ‘Altın **yorgan** isteerim,’ – İvançu cuvap etmiş. Babu getirmiş altın **yorgan**. Genä geçmiş bir parça vakıt, da Cadı babusu sanmış, ki İvançu uyuyêr. Yaklaşmış enidän en büyük çocuun yanına da istemiş onu imää. İvançu birdän fırlamış da aalamaa çeketmiş” (Çebotar, 2020: 49). “‘İvançu ne istiyorsun,’ diye sormuş cadı babusu. ‘Altın yorgan istiyorum,’ diye cevap vermiş İvançu. Cadı babusu altın yorgan getirmiş. Yine biraz vakit geçmiş. Cadı babusu sanmış ki İvançu uyuyor. Yeniden en büyük çocuğun yanına yaklaşmış, onu yemek istemiş. İvançu birden fırlayıp ağlamaya başlamış.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Harmanda düveni aydarkan, Hoca yanına hep **yorganı** da almış. Bu işi görüp karısı ona sormuş. ‘Bre Hoca, bu kaynak sıcakta ne o **yorganı** da düvendä taşıyorsın?’ ‘Sus, mari horospu,’ – demiş Hoca, – ‘armanın öbür kenarından dönüncä ne bilersin, hava nicä olacek’” (Baboglu, 2011: 8). “*Hoca harmanda düveni sürerken yanına hep yorganı da almış. Karısı bunu görüp sormuş, ‘Bre hoca, bu ateş gibi*

sıcakta niçin düvende yorgan da taşıyorsun?’ ‘Sus mari adi kadın, harmanın öbür kenarından dönünce havanın nasıl olacağını ne bilirsin,’ demiş Hoca.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan yorganla ilgili örnekler şu şekildedir:

Boba Betfası

(...)

Bobası da dedi ooluna:

– Nikolo, oolum Nikola!

Bän sana betfa edecäm –

Dokuz yıl hasta yatasın,

Dokuz da döşek çürüdäsin,

Dokuz **yorgan** çürüdärsin,

Çavdar sapı gibi kalasın,

İinä kulaandan geçäsin,

Filcan dibindä oturasın,

Üsüklän sucaaz içäsin,

Genä da can vermääsin...

(...) (Baboglu, 2011: 164)

(...)

Babası oğluna dedi:

– Nikola, oğlum Nikola!

Sana beddua edeceğim.

Dokuz yıl hasta yatasın,

Dokuz da döşek çürütesin,

Dokuz yorgan çürütesin,

Çavdar sapı gibi kalasın,

İğne deliğinden geçesin,

Bardağın dibinde oturasın,

Yüzükle su içesin,

Yine de can vermeyesin.

(...)

Miti, Sana Ne Oldu?

(...)

Ay buluda kauştı,

Mialka yanımdan sauştı...

Mitiyi da aldılar

Al **yorgana** sardılar,

Bolniţaya aldılar...

(...)

Ay buluta kavuştu,

Mialka yanımda uzaklaştı...

Miti’yi de aldılar.

Al yorgana sardılar.

Hastaneye götürdüler...

Yolda Miti “dur” dedi,
Dur deyince can verdi...

*Miti yolda “dur” dedi,
Dur deyince can verdi...*

(Baboglu, 2011: 187)

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Çavdar saçak istemâz,
Meyva bıçak istemâz,
İki ürek bir olsa,
Yorgan-döşek istemâz.

*Çavdar saçak istemez,
Meyve bıçak istemez,
İki gönül bir olursa,
Yorgan ve döşek istemez.*

(Çebotar ve Sırf, 2017: 77)

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Vançu işitmiş onnarın lafını, alıyê da koyê kendi erinâ bir çotka da örtiye onu **yorgannan**. Kendi sa giriye pat altına da bekliye. Gecâ yarısı geliye evrem da çekediye kılıçlan kıymaa o çotkayı, sora da moçugaylan düümää” (Çebotar ve Sırf, 2017: 132). “*Vançu onların lafını işittiğinde kendi yerine bir kütük alıyor da koyuyor ve onu yorganla örtüyor. Kendisi ise yatak altına giriyor ve bekliyor. Gece yarısı evrem geliyor. Kılıçla o kütüğü parçalamaya başlıyor. Sonra da meşe odunuyla dövüyor.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Nicâ **yorgan** gitti – kavga da bitti” (Çebotar ve Sırf, 2017: 249). “*Yorgan gidince kavga da bitti.*”

“Yordamsız yolcu **yorgansız** kalar” (Çebotar ve Sırf, 2017: 288). “*Kılavuzsuz yolcu yorgansız kalır.*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kız aklından hiç çıkmazmış, ne ayında, ne düşündä. Hastalanmış erif, bütün **yorgan**-döşek yatmış. Bunca vakıt imemektän zabunnamış-kurumuş” (Çebotar, 2019: 196). “*Ne ayıkken ne de rüyasında kız hiç aklından çıkmazmış. Adam hastalanmış, bütün gün yorgan döşek yatmış. Bunca zaman yememekten zayıflayıp kurumuş kalmış.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *yorganla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Yok, çıkacam’, - demiş Nastradin da, üşenip giinmää, çullanıy **yorgan** üzünü de çıkıy. (Evel narod kullanardı yazın yorgan üzü – diil içli yorgan üle ulama dokuma **yorgan**.) Çıkıy bu, yaklaşıy onnara, süliy garaklaşmasınna, zerem aalemin uykularını bozıylar” (Koca, 2011: 156). “‘*Yok çıkacağım,*’ demiş Nasrettin. *Giyinmeye üşenip yorgan yüzünü üstüne atıp çıkıyor. (Eskiden halk doldurulmuş yorganı değil, ulama yorgan yüzünü kullanırdı.) Nasrettin onlara doğru yaklaşıp gürültü yapmamalarını çünkü milletin uykusunu böldüklerini söylüyor.*”

Değerlendirme

Tarih: Gagauz kadınlarının dokuduğu unsurlardan olan yorganın, uyuma esnasında kullanımı dışında temel ihtiyaç olması sebebiyle çeyiz aracılığıyla da Gagauz yaşamında önemli bir yeri olmuştur. “Çeyizlerde üç-dört yorgan olması zorunluydu” (K10). Bunda sosyo-ekonomik koşulların etkisi vardır. Günümüzde özellikle çeyiz anlayışının değişmesiyle birlikte yorgan yapımı ustalığı ve geleneği eski konumu ve görünümünden uzaktır.

Materyal: Yüzü, astarı yün veya yarı pamuk kumaştan dokunur. “En eski yorganlar, döşekler samanla doldurulmaktaydı” (K1).

Yapı: Yorgan yüzünün dokunması yastıktaki gibidir. Bu kumaş *ulama* diye adlandırılır. “Yorgan yüzü geçmiş dönemde tek parçadan dikilmez. Dar ve uzun birkaç parçanın birleştirilmesiyle yapılırdı” (K9).

Desen: “Yastık ve yorgan kumaşları kırmızı, açık mavi, açık yeşil, pembe, lila ve parlak sarı renklerde tasarımlara sahiptir” (Moşkov, 1902b: 52). Döşek, yastık gibi unsurlarda görülen süsleme teknikleri yorganda da görülmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Yorganın, örnek metinlerde birincil işlevi olan uyuma, yatma sırasında kullanıldığı görülür. Ayrıca, Sofiya Koca’nın derlediği *fıkra*

metnindeki yorgan aracılığıyla Gagauz yaşamında insanların mevsimlik hareketleri, yaşayış tarzlarının da izi görülebilir. Nasrettin Hoca'nın yaz vakti yalnızca yorganın kılıfıyla yatması bunun bir örneğidir. Kışın sıcak tutması için pamuk veya yünle doldurulan yorgan kılıflarının yazın boşaltılıp sadece kılıfının pike amacıyla kullanılması Gagauz yaşamının bir yansımasıdır.

4.2. Mutfak Eşyaları

Gagauz kültüründeki mutfak eşyaları da sanayileşme, maddeleri işleme ve teknik becerinin artmasıyla paralel olarak değişim göstermiştir. Mutfak eşyaları ham maddeye göre “ahşaptan, kilden, hayvan derisinden, metalden ve bakırdan” yapılan ürünler olarak gruplara ayrılabilir.

4.2.1. Bakır/Kazan

Bakırdan yapılmış olan bakraç, kova, kazan ve tenceredir. Geleneksel el sanatlarının örneklerinden biri olan bakır, özellikle şehir yaşamı ve sanayileşmenin etkisiyle günümüzde arkaik kalmış bir maddi kültür unsurudur. Bakır ve kazan aynı unsuru ifade eden, birbirinin eş anlamlısı olarak kullanılan sözcüklerdir. Saha çalışması sonucunda şunu da söylemek gerekir ki, Dezgince’de tahta kovalar da “bakır” olarak adlandırılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da *bakır* kelimesi “bakraç, kova” anlamlarına sahiptir. Bakır kaplar Anadolu’da da geleneksel olarak yüzyıllarca kullanılmıştır.

Örnek Metinlerde “Bakır/Kazan”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir adam gömmüş bir **bakır** altın bir fidanın kökünä. O fidanın üstündä da bulunmuş bir adam da siiretmiş o adamı gömmärkan parayı. Da almış bir parça çatı da düümüklemiş iki üçünü, da koymuş paranın üstünä, da demiş: ‘olasın iki başlı bir yılan da korkudasın; kim bu parayı çıkarmasın, bän gelmeyincäk’” (Moşkov, 1904a: 45). “Bir adam bir bakır altını ağacın altına gömmüş. Parayı gömerken o ağacın üstünde bulunan bir adam da onu seyretmiş. Bir parça ip almış ve iki ucunu da düğümlemiş; paranın üstüne koymuş ve ‘Olasın iki başlı bir yılan da korkutasın, kimse ben gelmeden bu parayı çıkarmasın.’”

“Alayor Yuvan bir moçuga, da girişeer düümää topal şeytanı, getirsin bir **kazan**, hem yelli yendezä bez, hem üç put smola. Getireer topal şeytan o işleri, da pineer Yuvan begirä, da gideer denizin boyuna, koyeer o smolayı **kazana**, da kaynadıyor, alayor o bezi, da yaalıyor smolaylani da o bezlan sarayor beegiri, kendi-da saklanıyor” (Moşkov, 1904a: 69). “*Yuvan bir meşe odunu olarak topal şeytana girişip dövüyor ve bir kazan, elli endaze kumaş ve üç pud reçine getirsin istiyor. Topal şeytan o eşyaları getirir; Yuvan ata binip deniz kenarına gidiyor ve o katranı kazana döküp kaynatıyor. Bezi alıp katranla yağlıyor; o bezle atı sarıyor, kendi de saklanıyor.*”

Valentin Moşkov’un derlemiş olduğu *hikâye* metinlerinde *bakır/kazanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Geçeer, bir-iki afta, adam deer karısına: ‘hadi mari, yapalım bir parça sofra.’ Karı da deer: ‘hadi’. Gideer adam dermenä, üüdeer bir çuval un, getireer yevä. Karı yapıyor bir fırın kolaç, bir fırın da yekmek, kaynadıyor iki **bakır** da laana” (Moşkov, 1904a: 223). “*Bir iki hafta geçiyor, adam karısına, ‘Hadi mari, bir sofra kuralım’, diyor. Kadın da, ‘Hadi’ diyor. Adam değirmene gidiyor ve bir çuval un öğütüp eve getiriyor. Kadın da bir fırın kolaç, bir fırın da ekmek yapıyor. İki bakır da lahana kaynatıyor.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bakır/kazanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Katina mari, baala modanı,	<i>Katina mari, bağla başörtünü,</i>
Baala modanı, al bakırlarını ,	<i>Bağla başörtünü, al bakırlarını,</i>
Al bakırlarını suya gidelim.	<i>Al bakırlarını suya gidelim.</i>
Katina mari, brak bakırlarını ,	<i>Katina mari, bırak bakırlarını,</i>
Brak bakırlarını , bizä gidelim	<i>Bırak bakırlarını, bize gidelim.</i>
(...) (Moşkov, 1904a: 318) ³⁴¹	(...)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bakır/kazanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Tudorki

³⁴¹ Türküye ve varyantlarına Gavril Gaydarcı ve Mihail Guboglo’nun derlediği türküler arasında da rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 27; Hünlerli, 2020: 96.

(...)

Siz durunuz birazıcık.

Bän gidecäm evä,

Kazanı götürecäm,

Portaları açacam,

Köpää sincirä baalayacam.

(...) (Tanasoglu, 1959: 33)

(...)

Siz biraz durunuz.

Ben eve gideceğim,

Kazanı götüreceğim,

Kapıları açacağım,

Köpeği zincire bağlayacağım.

(...)

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“İslä, biz kayılız vermää bizim gelini İvançuya. Ama ilkin lüzım denemää onnarın kısmetini. **Bakırlarda** kaynêêr horozlar hem pipilär. Eer horozlar konup sofralara, ötärsälär, pipilär da trofa toplaarsalar, ozaman veriz. Daa bitirämeerlär onnar laflarını, nicä horozlar fırlêêrlar **bakırlardan** da konup sofralara, öterlär, pipilär dä kaçarak gelerlär da sofraların altında trofa toplêêrlar” (Tanasoglu, 1959: 111). “‘İyi, bizim gelini İvançu’ya vermeye razıyız. Ama ilkin onların kısmetini denemek lazım. Bakırlarda kaynıyor horoz ve hindiler. Eğer horozlar sofralara konup öterseler; hindiler de ekmek kırıntısı toplarsa o zaman verimiz. Daha onlar lafını bitiremeden horozlar nasıl fırlıyorlar bakırlardan da sofralara konup ötüyorlar; hindiler de koşarak geliyorlar da sofraların altından ekmek kırıntısı topluyorlar.’”

“Açan ilk yaz gelir, sokak dolu kızlar gelerlär, **bakırlarını** bu pınarda suyulan doldurêrlar. Pınarın sereni yok. Su yakında. Sade uzalt elini suya etişecän” (Tanasoglu, 1959: 150). “İlkbahar geldiğinde sokaklar dolusu kızlar geliyorlar, bakırlarını bu kuyuda suyla dolduruyorlar. Kuyunun sereni yok. Su yakında. Yalnız elini uzat suyu yetişeceksin.”

“Adamın biri işlemiş, savaşmış, para toplamış, bir eni ev satın almış. Sora tutunêêr aulun içinde bir pınar kazsın. Kazırkan bir **bakır** altın paraylan bulmuş” (Tanasoglu, 1959: 151). “Adamın biri çalışmış, savaşmış para toplamış ve bir yeni ev satın almış.

Sonra bahçenin içinde bir kuyu kazmaya başlamış. Kazarken bir bakır altın para bulmuş.”

Lüdmila Pokrovskaya’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Kalk, Kızım Lyanka!³⁴²

Kalk, kızım Lyanka, erkene дә,	<i>Kalk kızım Lyanka, erkenden de,</i>
Al bakırlarını , git Tuneyä дә.	<i>Al bakırlarını da Tuna’ya git.</i>
Kalkmış ta Lyanka erkene дә,	<i>Kalkmış da Lyanka erkenden de,</i>
Almış bakırlarını , gitmiş Tuneyä.	<i>Almış bakırlarını, gitmiş Tuna’ya.</i>
Baksa da Lyanka Tune üstünä	<i>Lyanka Tuna üzerine bakmış da</i>
O bir kaik Türk geliy Lyankai almaa.	<i>Bir kayık Türk geliyor Lyanka’yı almaya</i>
Almış Lyanka bakırlarını , gelmiş eve дә.	<i>Almış Lyanka bakırlarını da gelmiş eve.</i>
Malimo, male, sakla da beni,	<i>Anneciğim, anne sakla beni,</i>
Sandık içinä, kilidi üstümä.	<i>Sandık içine, kilitle üstüme.</i>

(...) (Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 13-14)

Yıldırdım³⁴³

(...)	(...)
Köprü başında pınar var,	<i>Köprü başında kuyu var,</i>
Pınar başında kızlar var.	<i>Kuyu başında kızlar var.</i>
Pınar başında kızlar var,	<i>Kuyu başında kızlar var,</i>
Kızlar var, bez çırpıyrlar,	<i>Kızlar var, bez çırpıyorlar,</i>
Oolannar ot biçiyrlar.	<i>Oğlanlar ot biçiyorlar.</i>
Ver, mari kız, bakırcını ,	<i>Ver, mari kız bakırını,</i>

³⁴² Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünlerli, 2020: 185-186.

³⁴³ Türkünün varyantları için bk. Çimpoeş vd., 2016: 128; Hünlerli, 2020: 199-200.

Sulayım kara atımı!

Sulayayım kara atımı!

Ey, be oolan, sen nereliysin?

Ey be oğlan, sen nerelisin?

Hey, mari kız, ben Beşalmalı.

Hey mari kız, ben Beşalmalı.

(...) (Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 56)³⁴⁴ (...)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Babu çeketmiş aalamaa da ozaman dādu azıcık er yapmış kümbettān insan kadar. İndiynān babu izmetini çekeder. Hepsini işlerini yaptıynan, **bakırları** alıp suya gider. Dādu tezicik onun ardına kapuyu kapamış da rezeyi sürmüş” (Baboglu, 2011: 21). “Yaşlı kadın ağlamaya başlamış. Yaşlı adam o zaman yaşlı kadın için kümbet (üstünden) bir insana yetecek kadar yer açmış. Yaşlı kadın inmesiyle işlerini yapmaya başlar. Tüm işlerini yaptığıında, bakırları alıp suya gider. Yaşlı adam, onun arkasından hemen kapıyı kapamış ve sürgüyü çekmiş”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *efsane* metinlerinde geçen *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sora oturdu çöşmä başına, tatlı duygulara vardı... Birdä aklına geldi, ani bobası bekleer onu su getirsin. Aldı **bakırını** da çıktı bayıra taligaya. Bobası, yorgun gündüzdān, artık dinnenirmiş. O tez brakêr suyu da döner çöşmäyā” (Baboglu, 2011: 61). “Sonra oturdu çeşme başına, tatlı rüyalara daldı... Birden aklına su getirmesi için bekleyen babası geldi. Aldı bakırını da tepeye arabaya çıktı. Babası gündüzden yorgundu ve artık dinlenirmiş. O tez bırakıyor suyu da dönüyor çeşmeye.”

“Yıldızlı gökten dolu ay, onnara bakêr. ‘Bana adını sölä, bān Ahmetim.’ ‘Benim adım İvana,’ - demiş kız. ‘İvana,’ deer Ahmet, - ‘görermiysin ayda var bir kız hem bir çocuk? Kız suya gitmiş **bakırlarlan** omuzlarında da geeri gelirkān önünā çıkmış bir çocuk. Tā bak şindi dā nicā karşı karşıya lafederlār.’ ‘Hem dā benzeer, Ahmet, tā **bakırlar**, bak suvaacı da belli!..’ ‘İvana, orada biziz seninnān, ikimiz...’ - deer Ahmet” (Baboglu, 2011: 62). “Yıldız gökten dolunay onlara bakıyor. ‘Bana adını söyle, ben Ahmet'im.’ ‘Benim adım İvana,’ demiş kız. ‘İvana,’ diyor Ahmet,’ görüyor

³⁴⁴ Varyantı için bk. Koca, 2011: 97-98.

musun ayda bir kız ve bir çocuk var. Kız suya gitmiş omuzlarında bakırlarla da geri gelirken önüne çıkmış bir çocuk. İşte bak, şimdi de nasıl karşılıklı sohbet ediyorlar.’ ‘Hem de benziyor, Ahmet, işte bakırlar, bak suvacığı da belli!’ ‘İvana, orada bizim seninle, ikimiz...’ diyor Ahmet.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Tudorka alêr **bakırları** suya gitmäâ, ama haydut onu yalnız kolvermeer. Deer kızkardaşına: ‘Git sän da bulünna bilä pınara. Göz eder saklı kızkardaşına baksın bulüsü bireri kaçmasın.’ Aldıynan **bakırları**, Tudorka çekeder bayırı çıkmaa. Bayır üstündä maasuz koparmış boncuklarını. ‘Git,’ deer kiraşasına, **bakırları** götür bän toplayım boncuklarımı” (Baboglu, 2011: 95). “*Tudorka suya gitmek için bakırları alıyor. Ama haydut onu yalnız bırakmıyor. Kız kardeşine diyor, ‘Git sen de yengenle kuyuya.’ Göz ediyor gizlice kız kardeşine, baksın yengesi bir yere kaçmasın. Aldığıyla bakırları, Tudorka başlıyor tepeyi çıkmaya. Tepe üstünde mahsus koparmış boncuklarını. ‘Git,’ diyor görümcesine, ‘bakırları götür ben toplayayım boncuklarımı.’*”

“Düşüner bu iki delikannı yapsınnar kıza ölä bir iş, ani kalmasınnar alt... Kalkêr şimdi bunnar gecenin bir vakıdı, toplêêrlar bir **kazan** yımışak batac da bacalıktä küllerä gömerlär onu. Kız sabaylan külleri atarkan sokacak ellerini kara batac içinä - düşünmüş çocuklar” (Baboglu, 2011: 100). “*Bu iki delikanlı öyle bir şey yapmak istemişler ki kızın yaptığığının altında kalmasınlar. İkisi gecenin bir vakti kalkıp bir kazan yumuşak çamur topluyorlar ve bacalıktä yer alan küllere gömüyorlar. Kızın sabahleyin ocağa kül atarken ellerini karabatağın içine sokacağını düşünmüşler.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Vasilin Düşü

(...)

Vasil da kalktı,

Gitti da kuşandı

(...)

Vasil da kalktı,

Gitti de kuşandı.

Hem kesti bir dilim ekmek,

Gitti punara da çekti

Bir **kazan**, **kazan** su.

Vasilin **kazanı** çıkarmaa,

Konu-komşular topladı başına:

– Ele dur, bre Vasil, nâbêrsın sän?

– Brakınız beni, konu-komşular,

Kazanım düştü bän onu çıkardım

(...) (Baboglu, 2011: 160)

Ve bir dilim ekmek kesti,

Gitti kuyuya da çekti,

Bir kazan, bir kazan su.

Vasil'in kazanı çıkarmaya,

Bütün komşular topladı başına:

– Hele dur bre Vasil, ne yaparsın?

– Bırakınız beni komşular,

Kazan düştü de ben onu çıkardım.

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Babunun çocuğu bu vakit patta yatarmış, babu sa pek hastaymış, ama çocuğu ona bir dâ **kazan** su getirmemiş” (Çebotar, 2020: 40). “*Yaşlı kadının çocuğu bu vakitte yatakta yatarmış. Yaşlı kadın ise pek hastaymış ama çocuğu ona bir kazan su getirmezmiş.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Kazanı astım güneşä,

O güneştä kaynayacak,

Ya durunuz birazçık,

Yârim bana oynayacak.

Kazanı astım güneşe,

O güneşte kaynayacak,

Ya durunuz birazcık,

Yârim bana oynayacak.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 97)³⁴⁵

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Karı kalêr başçada da çekeder düümää ‘kiraşasını’ bir sopaylan. Düüyä-düüyä kırmış fidanın hepsi dallarnı. Bitkidä kapmış bir nacaklan bir hırleţ da çeketmiş çıkarmaa fidanı. Kaza-kaza fidanın kökünü dolayında, etişer bakıra. Açan kaldırêr

³⁴⁵ Mâniye, Sofiya Koca'nın derlediği mâni metinleri arasında da rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 58

bakırın kapaanı, **bakır** dolu altınan. Ama o prostluundan bilmeer, ne o altın” (Çebotar ve Sırf, 2017: 181). “*Kadın bahçede kalıyor da görümcesini bir sopayla dövmeye başlıyor. Döve döve kırmış fidanın tüm dallarını. Sonra da kapmış bir balta ve kürek de başlamış fidanı çıkarmaya. Kaza kaza fidanın kökü dolayında bakıra ulaşır. Bakırın kapağını kaldırdığında bakır altınla dolu. Ama o aptallığından bilmiyor onun altın (olduğunu).*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *bilmeceler* metinlerinde yer alan *bakır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Suya giderim - suya gider, sudan gelerim - sudan gelir. (Suvacı, **bakırlar**)” (Çebotar ve Sırf, 2017: 299). “*Suya giderim, suya gider; sudan gelirim, sudan gelir. (Suvacı, bakırlar)*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasözleri* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Bakırı** kuyumna-kuyumnama *altın* yada *gümüş* olmaycek (**bakır** kalacak)” (Çebotar ve Sırf, 2017: 219). “*Bakırı süsle ya da süsleme, altın ya da gümüş olmayacak (bakır kalacak).*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir gün, geçirip elinä **kazannarı**, kız gitmiş suya üçgözlü çeşmeyä da buluşmuş orda padişaanın oolunna” (Çebotar, 2019: 193). “*Kız bir gün eline kazanları alıp üç gözlü çeşmeye gitmiş, orada padişahın oğluyla buluşmuş.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Ançıyi Da Mamusu Yavklu Da Eder

(...)

Ançinin da gücünä gelmiş.

Almış **bakırlarını**,

Tunaya gitmiş.

Durup seslenmiş,

(...)

Ançı’nin gücüne gitmiş.

Almış bakırlarını,

Tuna’ya gitmiş.

Durup dinlemiş,

Nezaman balık çalıcık.

Nezaman balık çalıcık,

Tuna oynıycek.

Ne balık çalmış,

Ne Tuna oynamış.

(...) (Durbaylo, 1991: 32-33).

Ne zaman balık (türkü) söyleyecek.

Ne zaman balık (türkü) söyleyecek,

Tuna oynayacak.

Ne balık (türkü) söylemiş,

Ne Tuna oynamış.

(...)

Tudorka Mari, Gitmä Şu Haydutlara

“Tudorka mari, Tudorka!

Gitmä haydudun pınarına.

Tudorka mari, Tudorka!

Gitmä haydudun pınarına:

Haydutlar seni kavraycek”.

“Gidecäm, mali, gidicäm:

Haydutlar beni bildicääm,

Bän da haydutların sevdiceä”.

Tudorka (h)aler **bakırlarını**,

Gideyor haydudun pınarna.

(...) (Durbaylo, 1991: 118)

“Tudorka mari, Tudorka!

Gitme haydudun kuyusuna.

Tudorka mari, Tudorka!

Gitme haydudun pınarına:

Haydutlar seni yakalayacak.”

“Gideceğim, anne gideceğim,

Haydutlar benim tanıdığım,

Ben de haydutların sevdiceği.”

Tudorka alıyor bakırlarını,

Gidiyor haydudun kuyusuna.

(...)

Marku hem Belü

(...)

Da Marku demiş:

“Benimnän gelmiycän mi?”

Karı da demiş:

“Nası gideim seninnän,

(...)

Marku demiş:

“Benimle gelmeyecek misin?”

Kadın da demiş:

“Nasıl gideyim seninle,

Benim küçücüüm var”.

Benim küçüğüm var”

Sora sa Tudorka demiş kayınnasına:

Sonra da Tudorka kaynanasına demiş:

“Mamu ma, mamu, bän suya giderim.”

“Anne, anne, ben suya giderim.”

Tudorka çıkêr, **bakırları** cingırdader.

Tudorka çıkıyor, bakırları cingırdıyor.

Özengiyä bayırı aşêr.

Üzengide, tepeyi aşıyor.

Markuylan piner da giderlär...

Markuyla biner de giderler...

(...) (Durbaylo, 1991: 123)

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bakır/kazanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Bıldır Saşi

(...)

(...)

Bıldır, Saşi, turnılär birdi,

Geçen yıl Saşi, turnalar birdi,

Bıyıl beş oldu.

Bu yıl beş oldu.

Vardır benim bir karagözüm,

Vardır benim bir kara gözlüm,

Kimä eş oldu?

Kime eş oldu?

Al **bakırlarını**, Saşi,

Al bakırlarını Saşi,

Suya gidelim.

Suya gidelim.

Şu su yolcaazında, mari,

Şu su yolunda mari,

Köprü mü olayım?

Köprü mü olayım?

Gelir-geçän dostlara, mari,

Gelip geçen dostlara mari,

Seni mi sorayım?

Seni mi sorayım?

Seni de bana vermäzlärsa,

Seni de bana vermezlerse,

Deli mi olayım?

Deli mi olayım?

(...) (Durbaylo, 2001: 79)

Yordana

Yordana, mali,
Almış **bakırları**,
Almış **bakırları**,
Suya da gideyor.
Biaz **bakırlarla**,
Biaz modıylan,
Biaz modıylan,
Pembe çiçeklän.

(...) (Durbaylo, 2001: 107).

Yordana, anne,
Almış bakırlarını,
Almış bakırlarını,
Suya da gidiyor.
Beyaz bakırlarla,
Beyaz başörtüyle,
Beyaz başörtüyle,
Pembe çiçekle.

(...)

Lübov Çimpoeş'in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Getiriylä kırk **bakır** şarap, getiriylä bir öküz, kesiylä onu, pişiriylä da başlıyla konuşmaa. (H)epsici şevk ediy yavklusuna, bu çocuk ta diy: ‘Ya şevk edelim Azbaşçedan Bennä-hanım şehrinnä’ (Çimpoeş, 1997: 137-138). “*Getiriyorlar kırk bakır şarap, getiriyorlar bir öküz, kesiyorlar onu. Pişiriyorlar da başlıyorlar konuşmaya. Hepsi yavuklusu için kadeh kaldırıyor, bu çocuk da, ‘Ya, kadeh kaldıralım Hasbahçe’den Benli Hanım’ın şehrine’ diyor.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Ustuyan

(...)

Ay, **kazan** kulubu tuç mudur?
Gelini sevmää güç müdür?
Sevecääsen, sev kızı,
Sevecääsen de sev kızı.
Ellenmedik kaledir,
Kokulmadık ta laaledir.

(...)

Ay, kazanın kulpu demir midir?
Kadını sevmek zor mudur?
Seveceksen sev kızı,
Seveceksen de sev kızı.
Ellenmedik kaledir,
Kokulmadık da laaledir.

(...) (Koca, 2011: 136)

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bakır/kazan*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bu çeşme evreminmiş. O evrem yılda bir can almış küüden - su için ödek. E, te sıra bir kızdaymış. O gelmiş çeşmeye: em doldurıy **bakırları**, em aalıy” (Koca, 2011: 197). “*Bu çeşme evreminmiş. Evrem su karşılığında her yıl köyden bir can almış. E, işte, sıra bir kızdaymış. O çeşmeye gelmiş, hem bakırları dolduruyor hem ağlıyor.*”

“Ben oynardım sokakta, açan bir güzel kakucuk suvacı omuzunda dolu **kazannarlan** yızlı-yızlı geçti yanımdan. Allelem, girdi size. Ben o kakucuu sefte gördüm” (Koca, 2011: 256). “*Bir güzel abla omzunda suvacı, dolu kazanlarla hızlı hızlı geçerken sokakta oyun oynuyordum. Herhalde size girdi. O ablayı ilk defa gördüm.*”

“Çocuk sa gidiy, gidiy - te nekadar gittise - da etişiy bir daa içinde bir bordeye. Uzanıp baksa pençereden - sobanın orta erinde bir dādu. Onun önünde - bir **kazan** süt. Dādu kaşıklıy südü” (Koca, 2011: 268). “*Çocuk ise gidiyor gidiyor ve ne kadar gittiyse artık orman içinde bir zeminliğe varıyor. Pencereden uzanıp bakmış. Odanın ortasında bir yaşlı adam ve onun önünde bir kazan süt. Adam sütü kaşıklıyıp içiyor.*”

“Kasaba kenarında, çeşme başında, bir kız **kazannarı** sucaaz doldururmuş. Em doldururmuş, em bangır-bangır aalarmış” (Koca, 2011: 230). “*Kasabanın ucunda, çeşme başında bir kız kazanlara su doldururmuş. Hem doldururmuş hem de hüngür hüngür ağlarmış.*”

“‘Avşamayursun, mari kız-gelin,’ - deyiy çocuk, - ‘versene yolcuya **bakırcından** serin sucaaz. Em de sülesene, mari kız-gelin, ne okadar güzel çalgılar işidiliy küünüzde?’ ‘Buyur, yolcu olan, iç serin sucaaz, bastır susuzluunu em yorgunnuunu. Ben diilim ne gelin, ne kadına - kızım’” (Koca, 2011: 332). “*Akşamın hayır olsun*

mari gelin kız, yolcuya bakırından soğuk su versene. Hem de köyünüzden niçin bu kadar güzel çalgılar işitiliyor söylesene, ' demiş çocuk. 'Buyur yolcu oğlan, soğuk su iç de susuzluğunu ve yorgunluğunu bastır. Ben ne gelinim ne de kadın; kızım.' ”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bakır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Maşu

(...)

Bir da baksa

Küydän yana

Bir da genç gelin

Pedahlandı,

Çöşmeyä geldi,

Al çukmannan,

Biyaz fitaylan,

Biyaz modaylan,

Altın suvacıylän,

Gümüş **bakırlarlan.**

(...) (Kvilinkova, 2011: 414).

(...)

Bir de bakmış

Köy tarafından

Bir genç gelin

Peydahlandı,

Çeşmeye geldi,

Al elbiseyle,

Beyaz önlükle,

Beyaz başörtüyle,

Altın suvacıyla,

Gümüş bakırlarla.

Lazari

Lazari, Lazari.

Yaamur yaasın, çimen büüsün,

Bän o çimeni koyuna verdim,

Koyun bana kuzu verdi,

Bän kuzuyu deveyâ verdim,

Devâ bana katır verdi,

Lazari Lazari.

Yağmur yağsın, çimen büyüün,

Ben o çimeni koyuna verdim,

Koyun bana kuzu verdi,

Ben kuzuyu deveye verdim,

Deve bana katır verdi,

Pindim, gittim Karasuya,
İki diil bir **bakır** su çektim,
Lazari, Lazari (Kvilinkova, 2011: 510).

*Bindim gittim Karasu'ya,
İki değil bir bakır su çektim.
Lazari Lazari.*

(...)
Kalinkanın dokuz agası var,
Dokuzu da haydut kafa.
Stuyan gitti Kalinkaya baktı,
Onnar da Stuyanı kesti,
Çardaan üstünä koydu.
Bu sabaa Kalinka suya gidee
Kara **bakırlarnan**, kara çembernän.
Stuyanın mamusu sorêyê:
– Neçin, Kalinka, sän bu sabaa
Kara rubalarnan?
Baksa Kalinka -
Stuyanı kesmişlär,
Çardaa da koymuşlar.
(...) (Kvilinkova, 2011: 518-519)

(...)
*Kalinka'nın dokuz ağabeyi var,
Dokuzu da haydut kafa.
Stuyan da gitti Kalinka'ya baktı,
Onlar da Stuyan'ı kesti,
Çardağın üstüne koydu.
Bu sabah Kalinka suya gider
Kara bakırlarla, kara çemberle.
Stuyan'ın annesi soruyor:
– Kalinka, niçin sen bu sabah
Kara elbiselerlesin?
Kalinka bakmış,
Stuyan'ı kesmişler,
Çardağa da koymuşlar.
(...)*

Değerlendirme

Tarih: “Bakır, insanın doğada keşfettiği ve kullandığı ilk metaldir. Bu bağlamda bakırcılık, dünyada bilinen en eski el sanatı olarak kabul edilir” (İltar ve Eren, 2012: 158). Türk mutfak kültüründe bakırdan yapılan kaplar önemli bir yere sahiptir. Türk kültüründe iptidai devirlerinden itibaren demircilik ve bakırcılık işlemesi önemli yer tutar. “Hunlar hem bakırcılıkta, hem demircilikte bir sanayi hâline gelmiştir. Demirle savaş eşyaları yapılır, bakırla günlük hayatta kullanılan eşyalar yapılır” (Ekrem,

1997: 7). Yüzyıllar içerisinde artan işleme bilgisiyle bakır ve demirden günlük yaşama dair pek çok ürün yapılmıştır.

14, 15 ve 16. yüzyıllarda Yörük adı verilen Türk boylarının Balkanlara dalga dalga yerleşmesinden sonra bakırcılığın da yoğun bir biçimde başladığı ve geliştiği anlaşılmaktadır. Bu büyük ölçüde, Türklerin sosyal hayatında bakır kap kaçak kullanımına verdikleri olağanüstü önemin getirdiği bir meslek gelişmesi ve yayılmasıdır. Türklerin egemenliği altında değişmeye başlayan hayat tarzı Balkanlardaki zanaatçıların statülerini bozmadığı gibi bu yeni ortamda hızlı bir şekilde gelişen el sanatları, yeni zanaatçıların yetişmesini ve ekonomik yönden güçlenmelerini sağlamıştır (Kayaoğlu, 1987: 183).

Balkanlara bakırcılık tamamen Türk kültürü üzerinden gelmemiş olsa da Türk kültürünün büyük bir etkisinin olduğu bakırcılığa dair kap kaçakların kullanım sahası ve adlandırmalardan anlaşılmaktadır.

Bakır, Gagauz kültürü ve yaşamında su ihtiyacının kuyulardan sağlandığı dönemde genellikle suyu koymak ve taşımak için aynı zamanda yemek pişirme aracı olarak da kullanılmaktaydı. Özellikle 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında köy yaşamı içerisinde bakır, günlük yaşam içerisinde en sık kullanılan, ihtiyaç duyulan maddi kültür unsurlarından biriydi. Gagauz kültüründe “bakır ve dökme demirden yapılmış tabaklar ve mutfak eşyaları günlük yaşamın vazgeçilmeziydi” (Nikoglo, 2004: 57). “Bakır hem su taşımak için hem yemek pişirmek için kullanılırdı” (K1). Ancak asıl işlevi su taşımada kullanılmasıdır. Bakır kovaların temel ihtiyaç olan su tedariki konusunda önemli yeri, ev içerisinde de kendisine yer açtırmıştır. Maruneviç, eski Gagauzların (hem Bulgaristan’daki hem de Besarabya’daki) bakırları asmak için evlerinin girişindeki duvarda gömülü tahta kancalar bulunduğunu ve buna *bakırlık* denildiğini belirtir (1980: 131). Bakırlık evin girişinde, sol tarafında bulunurdu. Bunlar, günlük yaşamda kullanılan unsurların ev dekorasyonuna etkisinin bir örneği olarak görülebilir. “Bakır her zaman yukarı asılırdı çünkü su taşınıyordu ve suyun gücüne inanılır, saygı gösterilirdi” (K4). Geleneksel Bulgar evinde de bakırı koymak için bakırlık bölümü bulunurdu ve evin girişinin hemen yanında yer alırdı (bk. Vintse, 1983: 217). Her değerli materyale sahip unsurda olduğu gibi bakır da öncelikle zengin ailelerin envanterine girmiştir. Moşkov, bakır kovaların yalnızca zengin ailelerde bulunduğunu; genelde sıradan teneke kovalar kullanıldığını ancak

bunun bile olmadığı evlerde genellikle vedrä ve kofa (kova) adı verilen ahşaptan yapılan kaplar bulunduğunu söyler (1902b: 28).

Bakır kapların değerli olması bakırcılığa da önem verilmesini sağlamıştır. 19. yüzyılda, “gezgin zanaatkârlar yaz aylarında ‘eskiler düzmää’ (eskileri düzeriz) diye bağırarak köy köy gezip bakırları onarıyordu. Bu zanaatkârlar arasında Roman demirciler popülerliğe sahipti” (Maruneviç, 2018: 79). Roman demirciler dışında, Bulgar bakır ve demir ustaları da bulunmaktaydı (bk. Meşçeryuk, 1970: 187-188). Sanayileşmeyle beraber günümüzde yok olma tehlikesi altında olan geleneksel el sanatlarından bakırcılığın ürünlerinden biri olan bakır bakraç ve kova, özellikle köy yaşamında suya erişimin yerleşim yerlerinden uzaktaki kuyulardan sağlandığı dönemlerde insanların vazgeçilmez, birincil taşıma kaplarından biri olmuştur. Bakırdan yapılan kaplar Türk mutfak kültüründe de uzun yıllar farklı amaçlarla kullanmış ve önemli bir yere sahip olmuştur.

Materyal: Bakır, alüminyum.

Yapı: Bakır orta kısımdan hafif içeri bombelidir. Genellikle su taşıma amacıyla kullanılan bakırlar suvacı³⁴⁶ aracılığıyla omuzda taşınmıştır. Yemek pişirilen bakırlar ise tutma yerinden bir kancaya takılmış veya ateşe ya da ateşle direkt temas etmemesi için üç ayaklı, demir saç ayaklar kullanılmıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Bakırın Gagauz yaşamındaki yeri, bakıra evin bir bölümünde yer açılmasıyla “Tarih” bölümünde bahsedilmişti. “Tudorka hem Haydut” türküsünde de “bakırları asacağım” ifadesinde bakırın koyulduğu yerin evin bir bölümü olduğu görülür ve geleneksel Gagauz evine dair izleri görmeyi sağlar. Bakırın birincil işlevi suyu taşıma aracı olmasıdır. Bu işlev 19. yüzyıl sonlarındaki derlenen metinlerde ve 20. yüzyıl ortalarında derlenen metinlerde görülür. Örneğin, “Suya giderim - suya gider, sudan gelerim - sudan gelir. (Suvacı, bakırlar)” bilmecesinde bakırın su taşımadaki işlevi görülür.

³⁴⁶ **Suvacı:** Bakır, kova gibi kapları omuzda taşımak için kullanılan sırtık. Türkiye Türkçesi ağızlarında hem “su ağacı” hem de “suvacı” olarak aynı anlamda yer almaktadır. “Gramer birliklerinde bazen yan yana gelen vokaller birleşerek tek bir vokal meydana getirirler. Bu kaynaşma neticesinde ortaya çıkan vokal bazen önceki, bazen de sonraki gibi olur. Bu hadiseye vokal birleşmesi denir. Bu birleşme neticesinde gramer birliğinde bir darlaşma, bir kısalma, bir büzülme göze çarpar” (Ergin, 2011: 51-52). Suvacı kelimesi de “su + ağacı” yapısında meydana gelen ünlü birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Gagauz kadınının 20. yüzyıl ortalarına kadar evleneceği kişiye dair söz hakkı olmazdı. 19. yüzyılın son çeyreğinde Çok Meydan köyünün rahibi olan Konstantin Malay, evliliklerin ticari anlaşma gibi görüldüğünden bazı durumlarda erkeklerin de çok söz hakkı olmadığını; ebeveynlerin etkili olduğunu belirtir (bk. Malay, 1875: 837-838). “Kadın, evlilik gibi önemli bir konuda karar verilirken ebeveynleriyle arasındaki ilişkide zayıf iradeli bir tanıktı. En önemli şey köken ve çeyizin varlığıydı” (Kuroglo ve Filimonova, 1976: 16). Erkek egemen anlayışıyla toplum içinde erkek tarafından bastırılan kadın, hem tüm ev işi yükünü sırtlanan hem de takdir görmeyip ezilen bir konumdaydı. Bulgaristan Gagauzları hakkında 20. yüzyıl başları için Manov, “gençler evlenme çağına gelince, ana babaları ilk önce birbirleriyle tanıştırmaksızın, oylarını (özellikle kızın oyunu) almaksızın onları nişanlar” (2001: 85) bilgisini verir. Gençlerin kendi rızalarıyla gerçekleştirdiği evlilikler olsa da günümüzde artık yeri olmayan, çağ dışı bu tarz evlilikler de yaşanmıştır. Yaşanılan coğrafya Besarabya da olsa Bulgaristan da olsa düşünce yapısının değişmesi zaman almaktadır. 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarındaki böyle bir düşünce yapısı ortamında Gagauz gençleri de gizli görüşme yerlerinden biri olarak kuyu ve çeşme başlarını seçmek zorunda kalmıştır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl ortalarına kadar Gagauz gençler horu yerinde, sidānkalarda³⁴⁷ ya da kuyu, çeşme başında tanışmaktaydı. Böyle bir geleneğin meydana gelmesinde, köy yaşamı dâhilinde yeterli sosyal yaşamın olmaması, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik şartların da etkili olduğu düşünülebilir. Gagauz gençlerinin çeşme başında tanışması ve buluşması hâli türkülere de yansımıştır, sevdiği kadını görmek isteyen erkek, bakırlarını alıp su almaya kuyuya gitmesini istemektedir. “Yıldırdım” ve “Tuna Başında” adlı türkülerde bunun örneği görülür. Sevgiliyle tanışma, görüşme gibi durumlar dışında özellikle türkü metinlerinde kadınların bakırları alıp Tuna nehri ya

³⁴⁷ **Sidānka:** Yaz aylarında horu yerinde görüşebilen âşıklar, kışın da evlerde görüşebilmekteydi. Gagauz genç kızlar yanlarına el işlerini de alarak belli bir evde buluşurdu. Bu eğlence ya da toplantılara *sidānka* denildiği gibi *pridyanka* da denmekteydi (bk. Moşkov, 1901a: 99). Erkekler toplanılan eve gelip pencereden sevdiği kızı gözler, mâni ve güzel sözler söylerdi. Sidānkalar kızlarla erkeklerin tanışabilmesine ve görüşebilmesine olanak sağlayan ortamlardı. Sidānkalar, Slav kültüründe de bulunmaktaydı (bk. Gura, 2011: 21). Sidānka geleneğinin Slavlarda da olması Gagauz ve Slav halklarının kültürel etkileşimini göstermektedir. Bu gelenek Balkan göçmeni Türkler aracılığıyla Türkiye’de Trakya bölgesinde de görülmektedir. Trakya bölgesinde değişim yaşayıp daha çok imce görevi görmüş, kadın merkezli bir etkinliktir. Bulgarcada *sedyanka* “oturma yeri, gece imcesi” anlamına gelir. Gagauz Türkçesindeki *sidānka* ve Balkan göçmeni Türk ağızlarında *sedenka* olarak geçen bu kelimenin Slav dillerinden geçtiği düşünülebilir.

da kuyuya su almaya gittikleri görülür. Eve suyun taşınması işinin ağırlıklı olarak kadınlar tarafından yapıldığı da metinlerden anlaşılmaktadır.

Bakırın eski kullanımları arasında pişirme kabı işlevi de vardır ve bu örnek metinlere de yansımıştır. Tencere gibi kullanılan kabın yapıldığı malzeme, kabın adı hâline gelmiştir.

4.2.2. Çanak

Topraktan/seramikten yapılan yayvan, çukur tabaktır.

Örnek Metinlerde “Çanak”:

Valentin Moşkov’un derlediği *atasözlerinde* yer alan *çanakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Her bir arı bal yapsa, **çanak**, **çanak** laana yimâzdık” (Moşkov, 1904a: 281). “*Her arı bal yapsa, çanak çanak lahana yemezdik.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çanakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Büük düün oldu. Düündäydi bütün memleket da bän da oradaydım, karıda oturdum, çok türlü mancalar idim, şaraplar içtim. Evä da bir **çanak** baklava mancası verdilər, ama gelirkan önümä çıktı te bu bizim kalın suratlı İvançu” (Baboglu, 2011: 35). “*Büyük bir düğün oldu. Bütün memleket düğündeydi. Ben de oradaydım. Kadında oturdum, çok türlü yemekler yedim, şaraplar içtim. Eve de bir çanak baklava verdiler ama gelirken önüme işte bu utanmaz İvançu çıktı karşıma.*”

“Cümlä memleketi çaardılar da beni da çaardılar. Bir **çanak** keş-keş mancası idim, iki da tulum bal-şerebet içtim...” (Baboglu, 2011: 48; Baboglu, 1991: 78-79).³⁴⁸ “*Tüm memleketi ve beni de çağırdılar. Bir çanak keş-keş yemeği yedim, iki tulum da bal şerbet içtim...*”

“‘Mamu, bizä üçümüzä dā bir. Hadi koyalım el eldän da yapalım mamunun kırkını, nası düşer, utanmaylım aalemdän. Lāzım alalım bir sofrā, **çanak**, kaşık hem taa nelār

³⁴⁸ Masal ve alıntılanan bölüm, Nikolay Baboglu’nun “Masallar” adlı kitabında da yer almaktadır bk. Baboglu, 1991: 78-79.

lâzım da verelim, nicä sırası, ani öbür dünnedä mamunun önündä bulunsunnar.’ ‘Bän gidecäm panayıra sofrä, **çanak** almaa!’” (Baboglu, 1991: 45-46). “‘Annem, üçümüz için de aynı. Hadi el ele verelim, nasıl gerekiyorsa o şekilde annemin kırkını yapalım. Âlemden utanmayalım. Nasıl oluyorsa, bir sofrä, çanak, kaşık ve daha neler gerekiyorsa alalım ki öbür dünyada annemin önünde bulunsunlar.’ ‘Ben pazara sofrä ve çanak almaya gideceğim!’”

“‘Ne benim kızım kaldıramaycêk mı, süpürämecek mi, **çanakları** yıkayamaycêk mı?’” (Baboglu, 1991: 99). “‘Ne? Benim kızım sofrayı kaldırmayacak mı, yerleri süpürmeyecek mi, çanakları yıkamayacak mı?’”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *efsane* metinlerinde yer alan *çanakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“İvana saklıdan dünürçülerin laflarını seslärmış. İştittiyen, ani dünürçülär kalkınêrlar, erindän o **çanaa**, ani silärmış, erä kaçırmış, **çanak** - tuz-buz olmuş” (Baboglu, 2011: 63). “İvana gizlice dünürçülerin konuşmasını dinlermiş. Dünürçülerin kalkacağıı iştince sildiği çanağı elinden düşürmüş ve çanak tuz buz olmuş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *çanakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir afta konuşkalar süründü. Bitkidä Doni bana bir **çanak** keş-keş mancası verdi, hem da bir çotra şarap sizä getireyim aldım...” (Baboglu, 2011: 92). “Düğün bir hafta sürdü. Sonunda, Doni bana bir çanak keş-keş mancası verdi ve bir çotra şarap size getireyim diye aldım...”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çanakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Nene, Nene

(...)

Petri kardaşım,

Kosti yoldaşım!

(...)

Petri kardeşim,

Kosti yoldaşım!

Kurunuz bana

Bir küçük sofrâ.

Sekiz dilimlen,

Dokuz **çanaklan**.

Gelen geçennâr

Ekmek isinnâr,

Raabet etsinnâr.

Kurunuz bana,

Bir küçük sofrâ.

Sekiz dilim (ekmekle),

Dokuz çanak (yemekle).

Gelen geçenler,

Ekmek yesinler,

Rağbet etsinler.

(Baboglu, 2011: 166-167)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çanakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Salmış çocuk kaşını çorbaya, almış bir-iki buka, da nesâ cıngırdamış **çanaan** dibindä. Baksa: kaşında kalmış ördek-kızın üzüü” (Çebotar, 2019: 245). “Çocuk kaşığını çorbaya daldırmış. Bir iki kaşık içmiş ki çanağın içinde bir şey çınlamış. Çocuk bakmış, kaşığında o ördek kızın yüzüğü varmış.”

“Sora oturmuş, atıp kuyruunu bir tarafa, sesirgenmiş, bakınarak yannarına, da başlamış atmaa aazına birär-ikişär tenecik booday, nicä uşaklar iyerlär **çanaktan** kirez” (Çebotar, 2019: 267). “Sonra oturmuş. Kuyruğunu bir tarafa atıp dinlemiş. Etrafına bakınarak, çocukların çanaktan kiraz yemesi gibi ağzına birer ikişer buğday atmaya başlamış.”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *çanakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Çanaa döktüm aşımı,

El dooruttu kaşımı.

Baksam: fanarcı gelmiş -

İstiy alsın başımı.

Çanağa döktüm aşımı,

El doğrulttu kaşımı.

Baktım, Fenerliler gelmiş,

İstiyor alsın başımı.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 112)

Mariya Durbaylo'nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *çanakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Marinki, Sän Bulgar Kızı

(...)

Al o yılanı, Marinki,

Kes kuyrucaanı.

Damnat da **çanaa** onu.

Batin gelicek kırdan, tarladan,

Batin gelicek kırdan, tarladan,

Sän, Marinki, ver o içsin

Bir yorgunnaa.

(...) (Durbaylo, 1991: 74)

(...)

Al o yılanı Marinki,

Kes kuyruğunu.

Damlat onu çanağa.

Ağabey kırdan, tarladan gelecek,

Ağabey gelecek kırdan, tarladan.

Marinki, ver o içsin.

Bir yorgunluk (yemeği).

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *çanakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“İki kafadar gidiyeler panayıra. Biri götürüy iki motkur satmaa, biri de kotika dolusu toprak **çanak**-çölmek satmaa. Konıylar bunnar yannaşık. Te geliy bir alıcı, sorıy...” (Koca, 2011: 167). “İki arkadaştan biri iki yavru domuz, biri de el arabası dolusu, topraktan yapılma *çanak* çömlek satmak için pazara gidiyorlar. Yan yana duruyorlar. İşte bir alıcı gelip soruyor...”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çanakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kız atıy taa bir üklü kaşık makarina, sülenerek: ‘Nası üzsüz kedi bu ba! İdi yarım **çanak** makarina, ep susmıy’” (Koca, 2011: 237). “Kız, ‘Ne yüzüz kedi bu be! Yarım *çanak makarna yedi, yine de susmuyor*’ diye söylenerek bir kaşık dolusu daha makarna koydu.”

Değerlendirme

Tarih: İnsanlığın en eski araç gereçlerinden biri olan topraktan yapılmış *çanak*, Gagauz sofrasının da temel unsurlarından biriydi. Toprak *çanak*, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Gagauz sofralarında yerini almıştır. Toprak kap kacağın standart serüveni olarak teknolojik değişimler ve ürün yelpazesinin genişlemesiyle yerini

plastik, porselen vb. tabaklara bırakmıştır. Günümüzde toprak çanaklar etnografya müzelerinde sergilenmektedir.

Materyal: Killi topraktan yapılmıştır.

Yapı: Yayvan, çukur yapıya sahip çanaklar diğer topraktan araç gereçler gibi çömlek ustaları tarafından yapılmıştır. “Tüm köylerde çömlek ustaları olmasa da Komrat, Çadır-Lunga ve Valkaneş gibi yerleşim yerlerinde ustalar vardı ve gelinip yaptırılırdı” (K1).

Desen: Toprağın koyu rengi sebebiyle çanakların iç ve dış kısımlarına açık renkte çizgi ve süslemeler, yeşil sırmalar yapılmıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Çanak, örnek metinlere birincil işlevi olan yemek yeme kabı olarak yansımıştır.

4.2.3. Çendelä

Süzgeç işlevi gören, peyniri sıkıp suyunu çıkarmak ve sağılan sütü süzgeçten geçirmek için kullanılan araç, dörtgen ipek bez, süzgeçtir. Moşkov, lor peynirinin suyunu süzmek için kullanılmasının yanında lor peyniri için ölçü birimi olarak da kullanıldığını söyler. Çendele, Türkiye Türkçesinin ağızlarında “peynir süzmek için kullanılan seyrek dokunuşlu bez” (DS, 1993: 1134) anlamıyla yer alır.

Örnek Metinlerde “Çendelä”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çendelä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da gideerlar başka küvä, da orda da sööleer, deer: “benim bobamın koyunnarı vardı bir üündä seksän bin **çendelä** piinir süzärdi, yınanmasaydınız, te sorun bu adama”. Onnar da sordu ona. O da demiş: “görmedim piinirleri, ama gördüm, dokuz kayalı bir su dermeni yörürdü onun survatkasınan” (Moşkov, 1904a: 200). “*Başka köye gidiyorlar. Orada da söylüyor, ‘Benim babamın koyunları vardı bir seferde seksen bin çendele peynir süzerdi; inanmıyorsanız işte sorun bu adama’ diyor. Onlar da o adama sordu. O da, ‘Görmedim peynirleri ama dokuz değirmen taşlı bir su değirmeni yürürdü onun kesilmiş süt suyuyla*³⁴⁹’ demiş”.

Değerlendirme

³⁴⁹ Kesilmiş süt suyuyla ifade edilen peynir altı suyudur. Peynir üretiminde kovada arta kalan su.

Tarih: Hem köy ekonomisi hem de kentleşmenin getirmiş olduğu ürüne erişim kolaylığının olmadığı dönemlerde birçok gıda ürünü evlerde yapılmaktaydı. Evde üretilen gıda ürünlerinden biri de peynirdir. Uzun bir dönem köy yaşamı sürmüş olan Gagauzlar da birçok gıda unsuru gibi peyniri de evde yapmıştır. Peynirin yapım aşamalarında ise çeşitli maddi unsurlar kullanılır. Peynirin suyunu sıkma aşamasında çendelâ denilen ipekten yapılmış bez kullanılırdı. Marinov, Bulgaristan’daki Gagauzların ve diğer Türk halkların, sağılan sütü başka kaba dökerken süzgeç niyetiyle ipek bez dediği çendeleleri kullandıklarını belirtir (1956: 161). Bu da, çendelenin ne kadar ince bir yapıya sahip olduğunu gösteren bir örnektir.

Çendele, Gagauzların köy yaşamı ve köy ekonomisi çerçevesinde giyimden yiyeceğe kadar birçok ihtiyacı evinde kendi imkânlarıyla karşıladığı döneme de ışık tutar. Ayrıca örnek metin çerçevesinde de koyun peyniri yapıldığının izleri sürülebilir. Sanayileşmenin beraberinde getirdiği kentleşmeyle birlikte ürünlere erişimin kolaylaşması ve ekonomik gelişim geleneksel peynir yapımına etki etmiş; peynirler dışarıdan alınmaya başlanmıştır. Bu durumda, değişen sosyal yaşam şartlarının maddi kültür unsuruna etkisi olarak mutfak kültürü içerisinde farklı şeyleri süzmek için de kullanılsa da çendelânın kullanım alanını kısıtlamıştır. Ancak, günümüzde özellikle köylerde evde peynir yapımı devam etmekte ve çendelâ de kullanılmaktadır.

Materyal: Çendelâler ipekten dokunur.

Yapı: Çendelâ dörtgen bir yapıya sahiptir. Peynir suyunu süzmede kullanılan bu ipek bez, “ince olduğundan dolayı 3-4 tane üst üste konulup kullanılırdı” (K2).

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde tek örnekte görülen çendelâ, Moşkov’un da belirttiği gibi peynirde ölçü olarak da kullanılmıştır.

4.2.4. Çüven/Çavun/Haranı

Yemek pişirmek için kullanılan büyük döküm tenceredir. Geleneksel Gagauz mutfak kültüründe sık kullanılan mutfak eşyalarından biridir. Çüvenlerin büyük ve küçük boyları bulunur. Çüven, Türkiye Türkçesinin ağızlarında “dibi yuvarlak kalın tunç/bakır tencere” (Koşay, 1957: 12; DS, 1993: 1310) anlamıyla yer alır. Valentin Moşkov’un derlediği metinlerde “çüven” ve “çavun” şekilleri görülür. Farklı

şekillerin görülmesi Gagauz Türkçesinin 19. yüzyıl sonlarındaki ağızlarına dair de bilgi içermektedir.

Örnek Metinlerde “Çüven/Çavun/Haranı”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çüven*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi padişahın oolu kahıra girmiş, pek kahırlanırılmış, bir da babu gelmiş, ta demiş padişahın ooluna: ‘kahırlanma bän yindirim o kızı ordan.’ Padişahın oolu da demiş o babuya: ‘her yindiri san, bän sana verim bük baaşış.’ Padişahın oolu yölä demiş, ta gitmiş. Şindi babu alıyor bir **çüven** bir da yelek, biraz un, biraz odun, da gideer o kızın yanına, başlıyor unu yelemää yelän tersinnän, **çüveni** da koymuş baş aşaa, sacää da koymuş ayakları yukarı, odunnarı da koymuş dikinä” (Moşkov, 1904a: 92). “Padişahın oğlu üzölmüş, pek kahırlanırılmış. Bir yaşlı kadın gelmiş de demiş, padişahın oğluna, ‘Kahırlanma ben o kızı oradan indiririm.’ Padişahın oğlu da yaşlı kadına demiş, ‘Eğer (kızı) indirirsen sana büyük armağan veririm.’ Padişahın oğlu öyle demiş ve gitmiş. Şimdi yaşlı kadın bir tencere, bir de elek, biraz un, biraz odun alıyor ve gidiyor o kızın yanına. Eleğin tersiyle unu elemeye başlıyor. Tencereyi de baş aşağı koymuş, saçağı da ayakları yukarı (şekilde) koymuş. Odunları da dikine koymuş.”

“Getireer yevä, da deer babusuna: ‘na bu gargayı pakla da pişir onu, bän genä gidecäm ava’. Şindi yakıyor babu ateşi, koyeer bir **çüven** su kaynatmaa, da gargayı yolacak, kaynadıyor babu suyu, sokuyor gargayı **çüven** içinä, da haşlıyor, da çıkarıyor onu **çüvendän**, da yoluyor, paklıyor islää, da koyeer soba üstünä, da gideer babu başka işinä” (Moşkov, 1904a: 160-161). “Eve getiriyor da yaşlı kadına diyor, ‘Al bu kargayı, temizle de pişir. Ben yine ava gideceğim.’ Yaşlı kadın yakıyor ateşi, kaynatmak için bir tencere su koyuyor. Kargayı yolacak. Yaşlı kadın suyu kaynatıyor. Kargayı tencere içine sokuyor da haşlıyor; onu tencereden çıkarıyor ve yoluyor, iyice temizliyor. Yaşlı kadın (kargayı) sobanın üstüne koyuyor ve başka işlerini yapmaya gidiyor.”

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *çüven*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi yev saabi da deer Kozmaya: ‘nası yapayım. Da uradayım bu fenalı burdan?’ Kozma da deer: ‘bän uradırım, verisan bana bir çift yöküz hem bir araba dolu boodaylan’. ‘Verim’, demiş, ‘saadä urat’. ‘Yısıt demiş Kozma, bir **çüven** su’. Yısıdeer adam bir **çüven** su, alayor Kozma **çüveni**, da pineer pat üstünä, adama da deer: ‘dur kapuda, her hızlanır sa çıkmaa, ur kafasına’. Başlayor Kozma sıcäk suyu dökmää, taftaların arasından akarmış. Şindi yaktıynan sırtını, fırlayor, çıkayor o adam, da tutamıyorlar” (Moşkov, 1904a: 109-110). “Ev sahibi de Kozmaya diyor, ‘Nasıl yapayım da bu fenalığı buradan kovayım?’ Kozma da diyor, ‘Bana bir çift öküz ve bir araba dolusu buğday verirsən ben kovarım’. ‘Veririm’ demiş, ‘Yeter ki kov’. Kozma, ‘Bir tencere su ısıt’ demiş. Adam bir tencere su ısıtıyor. Alıyor Kozma tencereyi de çıkıyor yatağın üstüne, adama da diyor, ‘Kapıda dur, eğer çıkmak için atılırsa vur kafasına’. Kozma sıcak suyu dökmeye başlıyor; tahtaların arasında (su) akıyormuş. (Suyun) sırtını yakmasıyla o adam fırlıyor çıkıyor da tutamıyorlar.”

“Varmış bizim padişahın bir yalancı adamı, bir da varmış Türk padişahının. Da onnar ikisi da yalancıymışlar. Türk padişahının yalancısı deer: ‘bizim memlekettä oldu bir lahna, yapraklarınnan sardı Balkanı, yölä büyük’. Şindi bizim padişahın yalancısı demiş: ‘bizim memlekettä var bir zavot, o zavotta işleerlar beş-üz kişi. Dokuz yıl oldu, bir **çavun** dökeerlar, taa bittirämedilär’. Türk padişahının yalancısı demiş “be năpaceeniz okadar büyük **çavunu**?” (Moşkov, 1904a: 201). “Bizim padişahın bir yalancı adamı varmış. Türk padişahının da bir yalancı adamı varmış. Onların ikisi de yalancıymış. Türk padişahının yalancısı, ‘Bizim memlekette bir lahana oldu, yapraklarıyla (tüm) Balkan’ı sardı. Öyle büyük.’ der. Bizim padişahın yalancısı da, ‘Bizim memlekette bir fabrika var; o fabrikada beş yüz kişi çalışıyor. Dokuz yıl oldu, bir tencere döküyorlar da daha bitiremediler’ demiş. Türk padişahının yalancısı da, ‘Be ne yapacağınız o kadar büyük tencereyi’ demiş.”

Elena Koltsa’nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan **çüven**le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Nastradin ozaman çaarmış onnarı hepsini tavana da göstermiş **çüveni** yaanıylan. **Çüvendä** sä taa hiç su da yısınmamış, diil lokmalar kaynasın! Açan padişaa görmüş **çüvenin** altında o mumu yanarak, annamış, ki Nastradin onu gülmää aldı” (Çebotar, 2020: 77). “Nasrettin o zaman onların hepsini çağırmış ve tavanda içinde et olan

tencereyi göstermiş. Tenceredeki su ise daha hiç ısınmamış ki yemek nasıl kaynasın! Padişah, tencerenin altındaki yanan mumu görünce Nasrettin'in kendisiyle alay ettiğini anlamış.”

“O meşeliin yanında otlarmışlar iki payvantlı beygir: bir haygır hem bir kulumnayıcı baytal. Meşeliin orta erindä bir uydurma kotlonda kaynarmış bir **haranı**³⁵⁰ lokma. Kotlondan diil pek uzakta iki haydudun leşi yatarmış” (Çebotar, 2020: 73). “O meşeliğin yanında iki tane bağlı at otlarmış. Biri aygır biri de yavrulamış kısırak. Meşeliğin orta yerinde bir uydurma ocaktaki büyük tencerede et pişermiş. Ocaktan biraz uzakta iki haydudun leşi yatarmış.”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çüven*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir vakıtlar bir dädüylan bir babu varmış. Dädu pek yınatmış. Bu babuyulan ayırı yaşarmışlar. Babunun evi mercimektänmiş, dädunun da evi tuzdanmış. Bir kerä babu koymuş bir **çüven** mercimek kaynatmaa da gitmiş däduya komuşulaa” (Baboglu, 2011: 19). “Bir zamanlar bir yaşlı adamla bir yaşlı kadın varmış. Yaşlı adam pek inatçıymış. Bu yaşlı kadınla ayrı yaşarmışlar. Yaşlı kadının evi mercimekten; yaşlı adamın evi ise tuzdanmış. Yaşlı kadın bir keresinde mercimek kaynatmak için bir tencere koymuş da yaşlı adama misafirliğe gitmiş.”

“Babu kaşu almamış, ama kaldırmış **çüveni** da bir solukta içmiş çorbayı. Açan görmüş bunu Aaç Kıran, saletmiş alsın topuzu da ikramlasın onnan babuyu. Bir da baksa: Cendem Babusu yok olmuş!” (Baboglu, 2011: 38). “(Cehennem) babusu kaşığı almamış ama tencereyi kaldırmış da bir solukta çorbayı içmiş. Ağaç Kıran bunu gördüğünde topuzunu almaya çalışmış onunla babuya vurmak için. Bir de bakmış, Cehennem babusu yok olmuş.”

³⁵⁰ **Haranı:** Çüvenin büyüğüdür. Besarabya Gagauzlarının ve Bulgaristan Gagauzlarının mutfak eşyası arasında yer alır. Sözcük Türkiye Türkçesinin ağızlarında aranı, harana, haranı, hereni “tencere, kazan” (DS, 1993: 2283, 2343) anlamlarıyla yer alır. Balkanlardaki Türk hâkimiyeti dönemlerinde Türk kültürü üzerinden Balkan milletlerinin kültürüne giren kap kacaklardan biridir. “Sırpça ve Hırvatçada *harani*, *haraniya*, *araniya*, *oraniya*; Bulgarcada *haraniya*, Makedoncada *arani*, Macarcada *harang* olarak yer alır” (Kayaoğlu, 1987: 197-198).

“‘Onnar hepsi durêr batak içindä, nezaman saalacek bukadar mal?’ - aalaşmış çocuk beygirä. ‘Hiç sakınma,’ - genä ürek vermiş çocaa beygir. ‘Salt göster onnara kazanı, o kendisi doluvorecek. Sän salt etiştir dökmaa südü **çüvenä**’” (Çebotar, 2019: 247).

“Çocuk, ata, ‘Onların hepsi bataklık içinde duruyor. Bu kadar mal ne zaman sağılacak,’ diye ağlamış. At, çocuğu yine yüreklendirmiş, ‘Hiç korkma, yalnızca onlara kazanı göster, o kendisi dolacak. Sen yalnızca sütü tencereye dökmek için yetiştir,’ demiş.”

Lübov Çimpoeş’in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *çüvenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Burda bir çoban yidim, burda da bir çoban, a burda seni iyicem. Kaynat te bu **çüvende** suyu, yalını tavana uruncak. Da kaldır beni, sora seni iyicem.’ Çocuk em aalıy, em kaynadıy, da kaldı(rı)y Tepegözü. Tepegöz soyundurıy onu, tutıy saçlarından, sokıy **çüven** içinä. Çocuu iyi” (Çimpoeş, 1997: 122). “‘Burada bir çoban yedim, burada da bir çoban (yedim), a burada da seni yiyeceğim. Al bu tencerede suyu kaynat. Alevler tavana vurunca kaldır beni. Sonra seni yiyeceğim.’ Çocuk hem ağlıyor hem kaynatıyor ve Tepegöz’ü kaldırıyor. Tepegöz onu soyunduruyor, tutuyor saçlarından da tencerenin içine sokuyor. Çocuğu yiyor.”

Sofiya Koca’nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *çüvenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir taşlanmadık karı ep alırmış naşasından **çüveni**. Birde-ikide gelip istârmış: ‘Naşa mari, versene bana gene senin o koldamca kuluplu **çüvenini** yapayım bir mamaliga’” (Koca, 2011: 166). “Bir pasaklı kadın, vaftiz annesinden hep tencere alırmış. İkide bir gelip istermiş. ‘Mari anne, bana yine senin o güzel, kulplu tencereni versene. Yapayım bir mamaliga.’”

Değerlendirme

Tarih: Çüven, Bulgaristan ve Besarabya Gagauzları tarafından kullanılan mutfak eşyalarından biridir. Moşkov, küçük çüvenlerin daha çok yağ eritmek ve her türlü yemeği pişirmek için, büyük çüvenlerin ise çamaşır kaynatmak için kullanıldığını belirtir (1902b: 28). “Çüvenlerin büyüğü olan haranı günümüzde kullanılmamaktadır çünkü özel günlerde yemekler artık restoranlarda da yaptırılmaktadır. Bu yüzden çok büyük tencerelere ihtiyaç duyulmamaktadır” (K6). Marinov, Bulgaristan

Gagauzlarının fasulye pişirmek için “çöven” kullandığını ve yemeği tarlaya da bu tencereyle götürdüklerini söyler (1956: 298). Gagauzların Besarabya’ya göçünden sonra sosyal, ekonomik ve kültürel durumlar yaşamın her alanına etki etmiştir, kullanılan bazı nesneler toplum içinde statü göstergesi olmuştur. Ancak, bazı ana ihtiyaç ürünleri ise tüm evlerde zorunlu olarak bulunmaktaydı. Bu zorunlu eşyalardan biri de çüven dir. “19. yüzyıl ortalarına kadar maddi durumu iyi olmayan ailelerde mutfak eşyalarına dair ancak bir kova, bir çüven ve bir tava bulunmaktaydı” (Maruneviç, 2018: 80). Granit, çelik vb. çeşitli tencerelerin yaygınlaşması ve ürün yelpazesinin genişlemesiyle birlikte günümüzde eski çüvenler arkaik kalmıştır.

Materyal: Çüvenler, demirciler tarafından dökme demirden yapılmaktaydı.

Yapı: Bakırcılık, demircilik zanaatının ürünlerinden çüven, kullanım amacına ve sahasına göre çeşitli boyutlarda yapılmaktaydı. Örneğin, Bulgaristan Gagauzlarında yemek pişirmek için olan çüven 25x25 çapında, 10 santimetre yüksekliğine sahipti (bk. Marinov, 1956: 298) Gagauz Yeri’ndeki müzelerde bulunan çüvenler de ortalama olarak yine 25x25 çapında, 10 santimetre yüksekliğinde ve bombelidir. Ancak, bunun dışında geçmiş dönemde çamaşır yıkamak için de kullanılan çüvenler de bulunmaktaydı.

Örnek Metinlerde İşlev: Çüven, örnek metinlerde birincil işlevi olan yemek pişirme, su kaynatma gibi işlemlerde kullanılmıştır.

4.2.5. Dübek

Dibek. Ağaçtan yapılan büyük havandır.

Örnek Metinlerde “Dübek”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *dübek*le ilgili örnekle şu şekildedir:

Mavi Çiçek

(...)

Seveceycân, - sev kızı

Kokulmadık lalâdir.

Ufaksın **dübek** gibi,

(...)

Seveceksen kızı sev,

Koklanmadık laledir.

Ufaksın dibek gibi,

Tatlısın böbrek gibi.

Tatlısın böbrek gibi.

(...) (Tanasoglu, 1959: 85)³⁵¹

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *dübek*le ilgili örnekle şu şekildedir:

Dübek dolu toz biber,

Dibek dolu toz biber,

Bülbül kafeste inneer,

Bülbül kafeste inler,

Benim kalbimde çoban –

Benim kalbimde çoban,

Senin kalbinde kimner?

Senin kalbinde kimler?

(Çebotar ve Sırf, 2017: 79)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *dübek*le ilgili örnekle şu şekildedir:

“Fidanın en hayırsızı **dübek** olêr, insanın – keşîş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 236).

“Ağacın en faydasız *dibek*, insanın en faydasız *keşîş olur.*”

“Yaşaması – nicä **dübektä** yakıcı biber düümää” (Çebotar ve Sırf, 2017: 286).

“Hayatı, *dibekte acı biber dövmek gibi.*”

Değerlendirme

Tarih: Dibek büyük havandır. Buğday, arpa gibi tahıl ürünleri, tuz, baharat çeşitleri vb. ürünlerin evlerde öğütüldüğü, dövüldüğü dönemlerde kullanılmıştır. Adını da eşya aracılığıyla yapılan döv- eyleminden alır. Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzları tarafından kullanılan dibek, ürün işleme araçlarından biri olarak Bulgar kültüründe de yer alır. Türk-Bulgar kültürel etkileşimi vasıtasıyla Bulgar kültüründe de *dibek* diye adlandırılır ve Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde daha çok kullanılmıştır (Vakarelski, 1977: 299). Ortak kültürel araçlardan olan ahşap dibek kullanımı Moldova kültüründe de görülür (bk. Demçenko, 1977: 114). Dibek günümüz Gagauz mutfağının unutulmaya yüz tutmuş eşyalarından biridir.

Materyal: Dibek genellikle akasya ve meşe ağacından yapılmıştır. Ağaçtan yapılması dışında taştan yapılmış dibek örnekleri de vardır.

³⁵¹ Varyantı için bk. Durbaylo, 2001: 94.

Yapı: Dibeğin çeşitli boyları vardır. 70-80 santimetre veya 1-1,2 metre kadar uzunluğa sahiptir. Ağacın yontulmasıyla veya dar uzun ağaç parçalarının birleştirilip metal veya demir kasnaklarla çemberlenmesiyle yapılır. Dibeğin boyutuna göre de ürünü dövmeye yarayan ağaçtan yapılmış tokmak kullanılır. Moşkov (1902b: 28) tokmak için ele geçen ilk ahşap veya demir parçasının kullanıldığını söyler. “Sert taşların çıkarıldığı Tarakliya bölgesindeki Kıpçak’ta taş dibekler de bulunmuştur” (Maruneviç, 2018: 45) açıklamasından bu bölgede de Anadolu’da olduğu gibi taş dibeklerin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Dibeğin kullanım sahası örnek metinlere yansımıştır, benzetme yapılırken dibekte acı biber dövülmesi örneği verilmesi dibeğin mutfaktaki işlevini göstermektedir.

4.2.6. Garafa

Genellikle şarabı koymak için kullanılan cam sürahidir. Kelime, Türkiye Türkçesine Fransızca *carefe* “şarap, su sürahi” üzerinden *karafa* “uzun boyunlu, kulpsuz küçük rakı sürahi” olarak geçse de kelimenin Rumencede de ses değişikliğiyle, *garafa* “cam sürahi, boynu ince ve tabanı geniş şişe” şeklinde olmasından dolayı Gagauzcaya hangi dil üzerinden girdiğini tespit etmek güçtür.

Örnek Metinlerde “Garafa”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *garafayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Hay dini dönelim

Hop, hay dini dönelim

Hop, haydi dönelim,

Saadıca karşı,

Sağdıca doğru.

Garafanı başı;

Karafanın³⁵² başı,

Hop, hay dini dönelim

Hop, haydi dönelim,

Kresnița karşı,

Sağdıcin eşine doğru,

Filcanın başı.

Bardağın başı.

³⁵² Gagauz düğünlerinde sağdıçlar çotra veya sürahiyle şarap ikram ederler. Türküde de karafa başı derken, şarap dağıtan kişi kastedilmektedir.

(...) (Baboglu, 2011: 191)

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *garafay*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Garafayı doldurdum,

Karafayı doldurdum,

Boş sofraya koydurdum,

Boş sofraya koydum,

Ah, uyuyan yavklumu

Ah, uyuyan sevdiğimi

Öpüp ta uyandırdım.

Öpüp de uyandırdım.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 95)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *garafay*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çingenä babunun hem dädunun evinä gelmiş, taş altından anatarı almış, kapuyu açmış, motkuru iyip, rakıyı içmiş. Belkayı kesmiş, fırına atmış, suylan **garafayı** doldurup, soba üstünä koymuş, kendi da tavana pinmiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 182).

“Çingene, yaşlı kadın ve yaşlı adamın evine gelmiş, taşın altından anahtarı alarak kapıyı açmış. Domuz yavrusunu yiyip rakıyı içmiş. Yavru köpeği kesip fırına atmış, karafayı suyla doldurup sobanın üstüne koymuş. Kendi de tavana çıkmış.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *garafay*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Sveti Petrinin Türküsü

(...)

(...)

Fıkıyra olannarın önnerindä,

Yoksul olanların önlerinde,

İmäk-içmək, gülüp-sölämäk.

Yemek içmek, gülüp söylemek.

Bir tarafta masalarda –

Diğer tarafta masalarda,

Gümüş **garafa**, altın filcan.

Gümüş karafa, altın bardak.

Zengin olannar yalvarêrlar,

Zengin olanlar yalvarıyorlar:

Yalvarêrlar fikêyerlara:

Yoksullara yalvarıyorlar:

– Nayınız sizä gümüş **garafa**,

– Alınız, size gümüş karafa,

Gümüş **garafa**, altın filcan.
Veriniz siz bizä imäk-içmäk,
İmäk-içmäk, gülüp-sölämäk.
(...) (Kvilinkova, 2011: 481)

*Gümüş karafa, altın bardak.
Bize yeme ve içmeyi veriniz.
Yemek içmek, gülüp söylemek.
(...)*

İnallar için – beylär
Aş olsun.
İiyennerä-içennerä
Aşk olsun.
Garafalar dolsun,
Şarap örüsün.
O filcannar dolsun.
(...) (Kvilinkova, 2011: 527)

*İnananlar için beyler
Aş olsun.
Yiyenlere içenlere
Aşk olsun.
Karafalar dolsun,
Şarap aksın.
O bardaklar dolsun.
(...)*

Değerlendirme

Tarih: Garafa, Gagauz kültüründeki şarap ve su kaplarından biridir. SSCB döneminde yaygınlaşmıştır. Aynı tip ve modeldeki garafalar Rusya’da da görülür. “Garafalar Kışinev’den ve Moskova’dan gelirdi ve daha çok şarap için kullanılırdı. 1970-80’li yıllarda yaygın kullanımı vardı” (K4). Günümüzde de kullanımı devam etmektedir.

Materyal: Cam.

Yapı: Cam olan garafanın gövdesi geniş, boyun ve ağız kısmı dardır ve turkuaza yakın bir renge sahiptir.

Desen: Genellikle şarap doldurmak için kullanılması süslemesine etki etmiştir. Garafaların üzerinde kabartmalı asma dalları ve üzüm salkımları deseni bulunur.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde garafa genellikle şarabın koyulduğu kap olarak görülür. Ayrıca, düğünde sağdıcin garafayla şarap ikram ediyor olması da çotra dışında düğünde kullanılan unsurlardan biri olması bakımından önemlidir ve kültürel işlevini gösterir.

4.2.7. Kaya

El değirmenidir.

Örnek Metinlerde “Kaya”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kayayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yetişmiş dermenä. Dermen düzgün diilmiş, paysınayor düümä şeytannarı. Onnar-da başlayolar düzmää dermeni, kimisi **kayaları** dişärmış, kimisi kanatlan koyarmış” (Moşkov, 1904a: 128). “*Değirmene gelmiş. Değirmen iyi durumda değilmiş, şeytanları dövmeye başlıyor. Onlar da değirmeni yapmaya başlıyorlar. Kimisi değirmen taşlarını deşermiş, kimisi kanatları koyarmış.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kayayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bän tenäykana, er içinä beni gömiylar – dayanıym. Üstündän tokmaklıylar – dayanıym. Biçiylar – dayanıym. Armanda düvennen üstümdän geçiylar – dayanıym. Sora un yapıylar **kayada** – dayanıym. Ekmek yapıp, fırında pişiriylar – dayanıym” (Çebotar ve Sırf, 2017: 138-139). “*Ben taneyken, beni yerin içine gömüyorlar dayanıyorum. Üstünden sertçe vuruyorlar dayanıyorum. Biçiyorlar dayanıyorum. Harmanda düvenle üstümde geçiyorlar dayanıyorum. Sonra değirmen taşında öğütüp un yapıyorlar dayanıyorum. Ekmek yapıp fırında pişiriyorlar dayanıyorum.*”

“Bir yılın isleecäymiş bereket arpaya (küçüü salt arpa ekärmış). **Kayada** üüdüp unu, pişirtmiş karısına bir çörek pita da yollanmış agasını ikramnamaa” (Çebotar ve Sırf, 2017: 158). “*Bir yıl arpaya bereket (sadece küçük arpa ekermiş) iyiymiş. Değirmen taşında unu öğütüp karısına bir çörek ekmek pişirtmiş de ağabeyine ikram olarak vermek için yola çıkmış.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *bilmecelerde* yer alan *kayayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dön-dön döner, ak-ak kusêr. – **Kaya, dermen**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 296).³⁵³

“Dön dön döner, ak ak kusar. – *El değirmeni, değirmen.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kayayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kız, Gel Bana

(...)

(...)

– Ben gidip te bakacam, neler var sende,

Ben gidip de bakacağım neler var sende,

Eer aslısaydı bunnar, gidirim sana.

Eğer bunlar doğruysa sana giderim.

Kaya taşı ayatta, somun mu sandın?

Değirmen taşı hayatta³⁵⁴ ekmek mi sandın,

Mamaliga sergende, portokal mı sandın?

Mamaliga rafta, portokal mı sandın?

(...) (Koca, 2011: 102)

(...)

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kayayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çıkıy İoan çualdan: ‘E ben size nâptıydım, bre batüşka? Başınızda **kaya** mı çevirdiydim? Osa işime mi bakmazdım?’” (Koca, 2011: 310). “*İoan çuvaldan çıkıyor, ‘Ben size ne yaptım bre ağabey? Başınızda el değirmeni mi çevirdim? Yoksa işime mi bakmadım?’*”

“Bir küücääzde de yaşaarmışlar bir fukaarä adamnan karı. Saade bir çift öküzleri varmış. Uşakları yokmuş. Dolay küülerde se saade bir dermenmiş, o köse dermeni. Bu fukaarä adam işitmiş, ani o dermende büle bela işler olıy da gitmiy orayı. Bir çift öküzü var, onnarı da mı kaybetmää? Düziy bir **kaya** da çekärmış un **kayada**” (Koca, 2011: 355). “*Bir köyde bir yoksul adam ile kadın yaşarmış. Sadece bir çift öküzleri varmış. Çocukları yokmuş. Etraftaki köylerde ise sadece bir değirmen varmış o da Köse’nin değirmeni. Bu yoksul adam, o değirmende bela işlerin olduğunu duyduğundan oraya gitmezmiş. Bir çift öküzü var onu da mı kaybetsin? Kendine bir el değirmeni yapıyor ve unu bu el değirmeninde öğütüyor.*”

³⁵³ Varyantı için bk. Zanet, 2017b: 620.

³⁵⁴ **Hayat:** Evin girişi.

Değerlendirme

Tarih: İnsanların birçok işi kol gücüyle yaptığı dönemlerde ortaya çıkan el değirmeni tarımla uğraşan toplumların gerekli araçlarından biri olmuştur. Sert taşların tahılın öğütülmesinde kullanılması insanlık kadar eskidir. El değirmeni tarih boyunca birçok kültürde görülen ortak kültürel araçtır. Örneğin, bulgur, buğday öğütmede kullanılan el değirmenleri Moldovanlarda *rışnița*, Bulgar kültüründe *hromel*, *romel* olarak bilinir ve mekaniği, yapısı Gagauzlarda ve Türkiye’de kullanılanla aynıdır (bk. Demçenko, 1977: 133-134; Vakarelski, 1977: 302). Yel, su gibi doğanın enerjilerinden faydalanan yel değirmenleri, su değirmenleri inşa edilene kadar taşların birbirine sürttürülmesiyle çalıştırılan bu değirmen türü, evlerde çok önemli bir yere sahipti. Besarabya Gagauzları da 20. yüzyılın ortalarına kadar el değirmenlerini kullanmıştır.

“El değirmeni yapılırken taşların tedarikini sert kayaların yüzeyde olduğu Kıpçak, Coltay ve Avdarma köylerinin sakinleri sağlardı” (Maruneviç, 2018: 45-46). Az miktarda buğday, bulgur evde işlenir; yüksek miktardaki ürün yel değirmenlerinde öğütülürdü. Komşuluk ilişkilerinin etkisiyle *kaya* dışında *rışnița* adlandırmasını Gagauzlar da kullanılır. El değirmeni “kaya” adıyla Bulgaristan Gagauzları ve Bulgaristan’daki diğer Türk toplulukları tarafından da bulgur, un öğütmek için kullanılmıştır (bk. Marinov, 1956: 175). El değirmenleri Gagauz Yeri’nde, Türkiye’de, Bulgaristan’da, Moldova’da bugün, kullanılmayan öğütme araçları arasındadır.

Materyal: Granit taşı, kumtaşı, sert kayalar.

Yapı: Ortası delinmiş, iki adet yuvarlak ve geniş granit taşının üst üste koyulup üstteki taşa birkaç santimetre çapında bir yuva açılmasıyla yapılır. Taşlar ortalama 40-50 santimetre çapında, 5-10 santimetre aralığında kalınlığa sahiptir. Üstteki taşa yapılan yuva birkaç santimetrelilik çapa ve 10-20 santimetre uzunluğundaki tahta girecek kadardır. Yuvaya yerleştirilen bu tahta sayesinde üstteki granit taşı döndürülür. Üstteki taşın ortasında açılan boşluk öğütülecek malzemenin taşlar arasında dökülmesini sağlar.

Örnek Metinlerde İşlev: Gagauz kırsal yaşamının karakteristik unsurlarından el değirmeni, örnek metinlerde un öğütme işlevinde kullanılmıştır. Yel değirmenlerinin kurulmasına rağmen yoksul kimselerin değirmenciye verecek parası olmamasından

dolayı evde ununu kendi öğütmekteydi. Bunun yansıması da masal metninde görülür. Maddi durumu olmayan kişinin un öğütmek için evde kendine el değirmeni yapması el değirmenine sınıfsal kimlik atanmasının bir örneğidir.

4.2.8. Maşa/Kıskaç

Koru karıştırmaya yarayan demir veya metal araçtır.

Örnek Metinlerde “Maşa/Kıskaç”:

Valentin Moşkov’un derlediği *bilmecelerde* yer alan *maşa/kıskaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kara katır, yan yatır. – **Maşa**” (Moşkov, 1904a: 271). “*Kara katır, yan yatar. – Maşa.*”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *maşa/kıskaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Uzun dangalak, diiyer uzarak. – **Maşa**, pardı” (Çebotar ve Sırf, 2017: 300). “*Uzun dangalak, değer uzağa. – Maşa, sırık*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *maşa/kıskaç*la ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Bubamın arpa çorecii

Miskä kokardı.

Kaynatamın booday somunu

Pelindän acı.

Kaynanam oluca cadı

Maşaynan düvär.

Kaynatam oluca pezevenk

Meşeynän düvär.

(...) (Kvilinkova, 2011: 532)

(...)

Babamın arpa çöreği

Mis gibi kokardı.

Kaynatamın buğday ekmeği

Pelinden acı.

Kaynanam olacak cadı

Maşayla döver.

Kaynatam olacak pezevenk

Meşeyle döver.

(...)

Değerlendirme

Tarih: Gagauzlar 20. yüzyılın son çeyreğine kadar yaygın olarak kerpiç fırınları kullanarak yemeklerini pişirirlerdi. Fırında ateş yakmak için ot, çeşitli mahsullerin artıkları, çalı çırpı gibi şeyler kullanılmaktaydı ve bu ateşin korunu karıştırmak, söndürmek, fırına atılan tepsi ve sinileri çekmek için de maşa kullanılan araçlardan biriydi. Gagauz mutfağının gerekli unsurlarından olan maşanın kullanımı, günümüzde kerpiç fırınların azalması sebebiyle maşanın kullanımı sahası da daralmıştır.

Materyal: Maşa, demir veya metalden yapılmaktadır.

Yapı: Maşanın boyu ortalama 50 santimetre kadar ve daha uzundur. İki kollu ve tek kollu maşalar vardır. Tek kollu maşanın ucu kanca gibidir. Bunun sebebi hem kuru karıştırmak hem de fırına atılan siniyi çekmek amacıyla.

Örnek Metinlerde İşlev: Maşa örnek metinlere, uzun yapısıyla bilmeceye konu olarak ve sert yapısıyla da bir silah aracı gibi kullanılmasıyla yansımıştır. Bilmeceye konu olan eşyaların genellikle etrafta sık görülüp kullanılan eşyalar olması ve Gagauz mutfağında maşanın da sık kullanılan bir araç olduğunu göstermektedir. Ancak, günümüzde fırında maşa kullanımı oldukça azdır.

4.2.9. Oklava

Hamur açmaya yarayan, ağaçtan yapılmış, silindir şeklinde ince değnektir.

Örnek Metinlerde “Oklava”:

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *oklavayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Länka babu kapmış oklavayı, girmiş içeri da kediye birkaç **oklava** çekmiş. Kedi fırlamış kuptör üstündän da, bir solukta, tavana pinmiş, acıdan dişleri gıcırdarmış” (Çebotar, 2020: 48). “*Lenka oklavayı kapıp içeri girmiş ve kediye oklavayla birkaç kez vurmuş. Kedi sobanın üstünden fırlayıp bir solukta tavana çıkmış. Acıdan da dişleri gıcırdarmış.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *oklavayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

““Brak, mari kazçıyka!’ – deyip, urmuşlar onun elinä **oklavaylan**. Acıdan kıvranmış kız erindä, ama brakılmamış. Yazmış o da bir sini pidä. Hepsinin pideleri fırında

yanıp-kararmış, salt bu kazçıykanın sinisi pembä gözäl pişmiş. Şansora te-te zavallı çocuk ölürmüş. Kaçınmışlar, türlü imeklär ona uzatmışlar, ama o salt pidä istärmış” “*‘Bırak kaz çobanı kız!’ diyerek onun eline oklavayla vurmuşlar. Kız acısından yerde kıvranmış ama bırakmamış. O da bir sini börek yapmış. Hepsinin börek fırında yanmış kararmış ama bu kızın sinisi pembe güzelce pişmiş.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan oklavayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alıy babu uzun **oklavayı** da basediy içeri. Dädu gerinirmiş uykudan. O iç beklememişti, ani oluşla büleye dönecek. Babu em baarıy, em nereyi razgelirse kaptırıy” (Koca, 2011: 228). “*Yaşlı kadın alıyor uzun oklavayı ve içeri giriyor. Yaşlı adam uykudan kalkmış gerinirmiş. O, olayların bu noktaya geleceğini hiç beklememişti. Kadın hem bağırtıyor hem de nereye denk gelirse vuruyor.*”

Değerlendirme

Tarih: Geleneksel Gagauz mutfağında günlük veya yortular, geçiş dönemi törenleri gibi özel günlerde hazırlanan yemekler arasında hamur işleri büyük bir yer kaplar. Ekmek kültürünün de gelişmiş olması sebebiyle de hamur işi ürünler Gagauz mutfağının karakteristik unsurları olmuştur. Hamur açma hususunda ise oklava temel bileşenlerden biridir. Gagauz kadınları ekmek, kovrik, kıvrırma vb. hamur işi ürünleri yaparken hamuru kendileri açar, evde fırında pişirirler. Hamuru açma aşamasında da oklava kullanılırdı. Saha çalışması sırasında görüşülen kişi, “annesinin hep sofraya denilen üç ayaklı, yerden yaklaşık 20-30 santimetre yükseklikteki yuvarlak masada oklavayla hamur açtığını, onu hep öyle hatırladığını” (K20) söylemiştir. Oklava, Gagauz mutfağının zorunlu unsuru olarak bugün de varlığını sürdürmektedir.

Materyal: Ağaç dalı eşit çapta yontulup pütürsüzleştirilerek yapılır.

Yapı: Oklavanın uzunluğu ortalama 1 metre kadardır. Kullanım yerine göre çapı değişmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: “Tarih” bölümünde belirtildiği üzere Gagauz kadını börek yaparken hamurunu kendi açar ve evde fırında pişirirdi. Bunun bir yansıması Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metninde, börek yapan kişilerin oklava kullanmasıyla görülür.

4.2.10. Sini

Çeşitli boyları bulunan yuvarlak, bakırdan veya dökme demirden yapılan ekmek kalıp formu ve pişirme aracıdır. Türkiye Türkçesinde tepsi olarak da adlandırılır. Siniler, evlerdeki fırına ya direkt ya da demirden yapılmış kızaklarla atılmaktaydı ve hamur işlerine dair ürünlerin ana kaplarından biri konumundaydı.

Örnek Metinlerde “Sini”:

Włodzimierz Zajackowski’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *sini*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Rafta altından sini ,	<i>Rafta altından sini,</i>
Severim candan seni	<i>Severim candan seni,</i>
Bir teline bin kurban	<i>Bir teline bin kurban</i>
Ellere vermem seni.	<i>Ellere vermem seni.</i>

(Zajackowski, 1965: 61)

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sini*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Birdän peydalanmış önündä yıkık bir fırın, angısının içindä cızır-bızır pişärmış plaçıntalar. Kız yaklaşmış fırına, istemiş çıkarmaa fırından bir **sini** plaçinta, ama çıkaramamış - fırın onu pekçä haşlamış. Ölä aaç yollanmış ileri” (Çebotar, 2020: 68).
“Birden önüne içinde cızır cızır börekler pişen yıkık bir fırın çıkmış. Kız fırına yaklaşmış ve fırından bir *sini* börek çıkarmak istemiş ama çıkaramamış. Çünkü fırının sıcaklığı onu yakmış. Öyle aç aç yola devam etmiş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sini*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Klisä Soydu

(...)	(...)
Açtım, male, kapuları;	<i>Kapıları açtım anne,</i>
Soyundurdum Ay-Dimuyu,	<i>Sunağı soydum.</i>
Panayeyi çıplak braktım,	<i>Meryem Ana’yı çıplak bıraktım.</i>

Sandıklara durdum baktım -

Sandıklara durdum baktım.

Para bana pek az geldi.

Para bana pek az geldi.

Toplandım, male, altın işleri

Altın işlerini topladım anne,

Altın kaşık, gümüş **sini**...

Altın kaşık, gümüş sini...

Sabaa karşı jandarlar

Sabaha karşı jandarmalar,

Kapularda tuttu beni.

Kapıda yakaladılar beni.

(...) (Baboglu, 2011: 148-149)

(...)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sini*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yazmış o da bir **sini** pidä. Hepsinin pideleri fırında yanıp-kararmış, salt bu kazçıykanın sinisi pembä gözäl pişmiş” (Çebotar, 2019: 196).³⁵⁵ “O da hamur açmış ve bir *sini* börek yapmış. Herkesin pideleri fırında yanıp kararmış. Sadece bu kaz çobanı kızın sinisindeki pide güzelce pişmiş.”

“Gider dădu evä, yaptırêr babuya bir **sini** akıtma hem alêr bir zembil balık. Ertesi günü gider daaya, alêr o balıkları hem akıtmaları da birär-birär asêr onnarı aaçlara. Taa ertesi günü alêr babuyu da daaya” (Çebotar, 2019: 218). “Yaşlı adam eve gider ve karısına bir *sini* krep yaptırır ve bir zembil balık alır. Ertesi günü ormana gidiyor; balıkları ve krepini da yanına alıyor ve onları birer birer ağaçlara asıyor. Ertesi gün karısını da alıp ormana gidiyor.”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *sini*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Ha, maanelăr, maanelăr,

Ha mâniler, mâniler,

Yan fırında **sinilăr**.

Yanar fırında siniler.

Şindiki bizim kızlar.

Şimdiki bizim kızlar,

Pidä, kıırma iyirlar,

Börek ve kıırma yerler.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 89)

³⁵⁵ Masalın varyantına ve alıntılanan bölümün benzeri akışa Sofiya Koca'nın derlediği masallarda da rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 284.

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sini*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sıkına-sıkına, kayıl olıy çorbacılar. ‘Ama kesiniz siz. Bizim kıyamıy canımız. Biz fırını hem kurban **sinisini** azırlayceyz.’ Dädu koyêr **siniyâ** uşaa, veriy elinâ da bir altın alma, üfliy fırına bir kere - fırın sum-suuk olıy. Sokıy **siniyi** fırına, kapayıp, brakıy” (Çebotar ve Sırf, 2017: 168). “*Ev sahipleri utana sıkıla razı oluyorlar. ‘Ama siz kesesiniz. Biz canımıza kıyamıyoruz. Biz fırını ve kurban sinisini hazırlayacağız.’ Yaşlı adam çocuğu siniye koyuyor ve eline de bir altın elma veriyor. Fırına bir kez üflüyor; fırın sopsoğuk oluyor. Siniyi fırına sokup kapatarak bırakıyor.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *sini*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Avada uçan melek,

Hava uçan melek,

Kanatçılı senek-benek.

Kanadı benek benek.

Yârden ayıran beni

Yârimden ayıran beni,

Satsın elek (h)em **sini**.

Satsın elek ve sini.

(Koca, 2011: 45)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sini*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Giriyle içeri. Babu indiriy camal setinden **siniyi** - kurban sıcak, tütüy, koyıy sofraya, çörekler epsi erinde tamam. Açan dâdu kırıy bir çörek da dadıy, şaş-beş kalıy” (Koca, 2011: 304). “*İçeri giriyorlar. Yaşlı kadın sobanın setinden siniyi indiriyor. Kurban eti daha sıcak, dumanı tütüyor; siniyi sofraya koyuyor. Çörekler de her şey hazır. Yaşlı adam çöreği bölüp tadınca şaşırp kalıyor.*”

“Ordan yızlanıy kaçarak taukların auluna tauk tutmaa, gene sülenerek: ‘Amur kabarcınca, keseyim tauu, aşlayıp, yolayım koyayım mancayı ateşe. Sora manca pişince, yazayım ekmekleri de kabarsınnar **sinirlerde**’” (Koca, 2011: 344). “*Oradan hızlıca uzaklaşıp tavuk yakalamak için tavuk kümesine gidiyor. ‘Hamur kabarcınca, tavuğu yolup keseyim, yemeği ateşe vereyim. Yemen piştikten sonra ekmekler için hamur yoğurayım da sinilerde kabarsınlar’ diye de söyleniyor.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *siniler*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Pipiruda Türküsü

Pipiruda gezerim,

Allaha duva ederim:

– Ver, Allahım yaamurcuk,

Tarlalara - çamurcuk,

Teknelerä - hamurcuk,

Sinilärä - kolaççık,

Fırinnara ekmecik,

Ver Boje, yaamur!

(Kvilinkova, 2011: 511)

Pipiruda gezerim,

Allah'a dua ederim:

– Ver Allahım yağmur,

Tarlalara çamur,

Teknelere hamur,

Sinilere kolaç,

Fırınlara ekmek.

Allahım yağmur ver!

Değerlendirme

Tarih: Sini, Gagauzların açık ocakta yemek yaptıkları dönemden beri kullandıkları mutfak araç gereçlerinden biridir. Gagauz mutfağında çok amaçlı olarak hem ekmek kalıbı hem de pişirme aracı olarak görülür. “Sini, ekmek formu olarak Gagauz mutfağının zorunlu eşyalarından biriydi” (Maruneviç, 1980: 13). Anadolu’da da bulunan siniler bakır veya pirinçten yapılmış büyük tepsilerdir; börek pişirilir ve üzerinde yemek yenir. Gagauz sinileri arasında büyük siniler bulunsa da bunlar hem ekmek formu hem de pişirme aracı olarak kullanılır. Gagauz mutfağında hamur işi ürünler çeşitliliğe sahiptir çünkü aile ve takvim geleneğindeki ritüellerin bir parçası olarak çeşitli sembollere sahip ekmek çeşitleri yapılmaktadır. Ayrıca, maddi imkânlar sebebiyle en çok tüketilen yiyeceğin ekmek olmasından dolayı da siniler sık şekilde kullanılmıştır. Örnek metinlerde de sininin fırının hemen yanındaki sette bulunduğu bilgisi yer alır. Günümüzde elektrik fırının yaygınlaşmasıyla birlikte sinilerin kullanımı daha asgariye inmiştir. Köylerdeki kimi evlerde ise fırın kullanımı devam etmekte ve sini de kullanılmaktadır.

Materyal: Siniler bakırdan ya da demir dökümden yapılmaktadır.

Yapı: Yerel veya yabancı bakırcılar ya da demirciler tarafından çeşitli boylarda yapılan sinilerin yuvarlak bir yapısı vardır. Bazı sinilerin kenarı tırtıklı yapıya sahiptir, bu ekmeğin yanlarına da şekil olarak yansımaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Sinilerin Gagauz mutfağındaki form ve pişirme aracı işlevi örnek metinlere de yansımıştır. Evdeki fırınlarda, sinilerle yapılan yiyeceklerin genellikle börek, kolaç gibi hamur işlerine dair ürünler olduğu görülmektedir. Öyle ki, “Pipiruda Türküsü”nde yer alan duada “sinilere kolaç” istenmesi, sininin kolaça, hamur işiyle özdeşleştiğini göstermektedir.

4.2.11. Sofra

Yuvarlak yer sofrasıdır.

Örnek Metinlerde “Sofra”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yertesi günü yapıyor adam uşaan kumotriyasını da çaarıyor hepsini saadıçlarını. Da kimisi gitmiş, kimisi-da gitmemiş fukaarä deyi. Gidennär, oturmuş **sofralara**, **sofralar**-sa boş. Adam-da buyur-edärmiş: ‘buyurun’. Yınsannar-da bakarmış biri birinä: **sofralarda** yok bişey. Şindi getireer adam o kutuyu. Kutu açılmış, **sofralar** kurulmuş türlü-türlü imeklär, hem içmeklär. Yimişlär, içmişlär, başlamışlar oynamaa, baarışmaa” (Moşkov, 1904a: 8). “*Adam ertesi gün çocuğun vaftiz sonrası ziyafeti için tüm sağdıçları çağırıyor. Kimisi gitmiş kimisi de adam yoksul diye gitmemiş. Gidenler sofraya oturmuş ama sofralar boş. Adam herkesi ‘Buyurun’ diye karşılamış. İnsanlar birbirine bakarmış, sofrada hiçbir şey yok. O an adam o kutuyu getiriyor. Kutu açılmış ve tüm sofralar türlü türlü yemekler ve içeceklerle dolmuş. Yemişler içmişler ve oynamaya bağrıışmaya başlamışlar.*”

“Mercimek agalarının tanıışmış annaışmış, agalarını Kolvermiş, kesmişlär bir yöküz, pişirmişlär, **sofrayı** koymuşlar, oturmuşlar iyip içmää hem güyüp söölemää, hem beklermişlär, zmey nezaman gelecek” (Moşkov, 1904a: 82). “*Mercimek ağabeyleriyle tanışıp anlaışmış. Ağabeylerini bırakmış. Bir öküz kesip pişirmişler ve sofraya koymuşlar. Yiyip içmek için oturmuşlar. Hem gülüp türkü söylemişler hem de ejderhanın gelmesini beklermiş.*”

“Yılan sıklık-etmiş bir kere, hepsi toplanmış, girmişlär kutuya. Alayor çocuk kutuyu, gideer yevä, açıyor kutuyu, hepsini yerleştirmiş. Çeketmiş düün yapmaa. Stevonoz olmuşlar, oturmuşlar **sofraya**” (Moşkov, 1904a: 169). “*Yılan bir ıslık çalmış tüm mallar toplanıp kutuya girmişler. Çocuk kutuyu alıp eve gidiyor. Kutudaki her şeyi yerleştirmiş. Düğün başlamış, evlenmişler ve sofraya oturmuşlar.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi bunnar iyeerlar yekmek doyunayorlar, da yidiktän sora, kaldırayorlar **sofrayı**” (Moşkov, 1904a: 109). “*Şimdi bunlar yemek yiyip doyuyorlar. Yedikten sonra da sofrayı kaldırıyorlar.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Bän bir vakit bir adamın kızı-ydım,	<i>Ben bir vakit bir adamın kızıydım.</i>
Altın kafeslerdä kapalı kuzu-ydum	<i>Altın kafeslerde kapalı kuzuydum.</i>
Şindilerdä düştüm hristianın yelinä	<i>Şimdilerde bir Hristiyan’ın eline düştüm.</i>
Bana sofra koydurudu, hem divan durgudurdu. <i>Bana sofrayı kurdurup hizmet ettirdi.</i>	
Sabahlen beni kaldıreer yelini üzümü yıkadeer <i>Sabah kaldırıp elini yüzünü yıkattırıyor</i>	
(...) (Moşkov, 1904a: 301) ³⁵⁶	(...)

Cümayertesi pazara karşı Todi oturdu	<i>Cumartesi, Pazar’a doğru Todi oturdu,</i>
Anasınnan, bobasınnan hem kardaşlarınnan.	<i>Annesiyle babasıyla ve kardeşleriyle.</i>
Yidilär yekmek, kıskardaşına Todi dedi:	<i>Ekmek yediler, Todi kız kardeşine dedi:</i>
“Kalk mari Pariş, sofrayı kaldır,	<i>– Kalk mari Pariş, sofrayı kaldır,</i>
Sofrayı kaldır, ver makazları,	<i>Sofrayı kaldır, makası ver.</i>
Vaninin başını saldat başı kırkacäm”.	<i>Vani’nin saçını asker tıraşı keseceğim.</i>
Pariş verdi makazlan agasına,	<i>Pariş makası ağabeyine verdi.</i>

³⁵⁶ Varyantı için bk. Baboglu, 2011: 186.

Vaninin başını saldat başı kırktı.

Vani'nin saçını asker tıraşı kesti.

(...) (Moşkov, 1904a: 312)

(...)

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Daa bitirämeerlär onnar laflarnı, nicä horozlar fırlêêrlar bakırlardan da konup **sofralara**, öterlär, pipilär dâ kaçarak gelerlär da **sofraların** altında trofa toplêêrlar” (Tanasoglu, 1959: 111). “Onlar daha lafını bitirmeden horozlar bakırlardan fırlıyor ve *sofralara* konup ötüyorlar. Hindiler de koşarak geliyor ve *sofraların* altındaki kırıntıları topluyorlar.”

“Açan onnar görerlär, ani yok ne yapsınar burda, alêrlar yolu mamusunun hısımnarna. Onnar şaş-beş olêrlar gördüünän, ani peyda oldu onnarın kızı, karşılêêrlar onnarı büyük sevinmeliklän, koyêrlar büyük **soflalar**, angılarını doldurêrlar türlü-türlü imeklärlän” (Tanasoglu, 1959: 141). “Burada yapacak bir şeyin olmadığını görüp annesinin akrabalarına doğru yol alıyorlar. Akrabaları, birden kızlarının geldiğini görünce şaşıyorlar. Büyük sevinçle onları karşılıyorlar. Türlü türlü yemeklerle doldurulan büyük *sofralar* koyuyorlar.”

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Dokuz Kardaş Bir da Kızkardaş

(...)

(...)

Mali mo, mali, veriniz Tudorkiyi,

Anneciğim, anne, Tudorka'yı veriniz,

Pek islää adamnar.

Pek iyi adamlar.

Bän var orda konak olduum,

Ben orada misafir olduğumda,

Gümüş **sofrada** idirdilär, mali,

Gümüş sofrada yedirdiler, anne.

Altın filcandan şarap verdilär.

Altın bardaktan şarap verdiler.

(...) (Çebotar, 2020: 30)

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Babu pek sevinmiş. Ama açan girmiş içeri, taa pek sevinmiş, zerä sıcak imää **sofrada** beklärmış onu, kızçaaz da durarmış suylan hem peşkirlän elindä” (Çebotar, 2020: 66). “*Yaşlı kadın pek sevinmiş. İçeri girdiğinde daha da sevinmiş çünkü sıcak yemeği sofrada onu beklermiş. Kızcağız da elinde su ve peşkirle dururmuş.*”

Elena Koltsa’nın derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Hepsi çaarılan musaafırlär dönüsmüşlär nekadar dönüsmüşlär, beklemişlär nekadar beklemişlär, Nastradinin sä hiç aklında yok **sofraları** kursun. Avşam olmuş. Padişaa zeedä dayanamamış da sormuş, nezaman Nastradinin var aklında **sofraya** onnari buyur etsin” (Çebotar, 2020: 77).³⁵⁷ “*Çağrılan misafirler etrafta dolanmışlar da dolanmışlar, ne kadar beklemişler ama Nasrettin aklında hiç onlar için sofra kurmak yokmuş. Akşam olmuş. Padişah bu eziyete dayanamamış ve Nasrettin’e onları ne zaman sofraya buyur edeceğini sormuş.*”

“Bir dä yaklaşmış onnara taa bir yolcu. Onnar buyur etmişlär onu **sofraya**. Adamnar oturmuşlar üçü barabar da imişlär hepsini ekmekleri. Şükür etmiş bu iki yolcuyu da vermiş onnara beş rubli” (Çebotar, 2020: 78). “*Onlara bir yolcu daha gelmiş. Onu da sofraya buyur etmişler. Adamlar oturmuşlar üçü beraber tüm ekmekleri yemişler. Yolcu şükretmiş ve bu iki yolcuya beş ruble vermiş.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Babunun Tırnaa

(...)

Babu pazıyı tepesinä dizer,

Sıçancık **sofra** üstündä gezer:

Gözçezleri yaa küpündä,

Kulacıkları un içindä,

Kuyrucaa süt içindä.

(...)

Yaşlı kadın hamuru tepsiye dizer,

Sıçan sofra üstünde gezer,

Gözleri yağ küpünde,

Kulakları un içinde,

Kuyruğu süt içinde.

³⁵⁷ Cümbüş metni Gavril Gaydarci’nin derlemeleri arasında da yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 204.

(...) (Baboglu, 2011: 152)

(...)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Uşaklar, saklanıp bir çalı kökünâ, kolliylar da göriylâr çocuun **sofrasını**. O sarı öküzün buynuzunu çıkardıynan, **sofra** olıy da ordan iy” (Çebotar ve Sırf, 2017: 137). “Çocuk bir çalının arkasına saklanıp çocuğun *sofrasını* gözetleyip görüyorlar. Çocuk, sarı öküzün boynuzunu çıkardığında boynuz *sofra* oluyor ve oradan yemek yiyor.”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Giriyer öbürü, koyêr **sofraya** bir şişâ rakı; oturup, karı konuşıyêr onunnan da. Taman yataceklar – trak!.. trak!.. trak!.. – genâ işidilmiş. Popaz oyanı, buyanı bakmış, köşeyâ saklanmış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 186). “Öbürü giriyor, *sofraya* bir şişe rakı koyuyor. Kadın da oturup onunla konuşuyor. Tam yatacaklar ki ‘tak, tak, tak’ ses yine işitilmiş. Papaz o yana bu yana bakmış ve köşeye saklanmış.”

“Evelki vakıtta Hocayı bir zengin adam buyur etmiş konuşkaya. Konuşêrlar onnar nekadar konuşêrlar, Hoca keflendiynân, urêr zenginin **sofrasına** bir tepmâ, devirer **sofrayı** da, çıkıp, evinâ gider” (Çebotar ve Sırf, 2017: 190). “Evvvel vakitte Nasrettin Hoca’yı bir zengin adam ziyafete davet etmiş. Onlar konuşuyorlar da konuşuyorlar. Hoca keyiflenince zenginin *sofrasına* bir tekme vurarak *sofrayı* deviriyor ve çıkıp evine gidiyor.”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Mamusu kaybetmiş kendisini, açan işitmiş kızının sesini. Sevinmişlâr, sarmaşıp-öpüşmüşlâr. Çok aalamışlar, Allaaya dua etmişlâr. Sora bir büyük **sofra** yapmışlar, konu-komşuyu çaarmışlar” (Çebotar, 2019: 200). “Annesi kızının sesini işitince kendini kaybetmiş. Sevinmişler sarılıp birbirlerini öpmüşler. Çok ağlamışlar ve Allah’a dua etmişler. Sonra bir büyük *sofra* kurup konu komşuyu çağırmışlar.”

“Getirmiş adam karıyı evä, koymuş dünnä gözeli **sofrayı** imeklärlän, ne ani var dünnedä. İmişlär-içmişlär, sofrayı da kurulu çıkırıkçıya brakmışlar” (Çebotar, 2019: 210). “*Adam kadını eve getirmiş. Dünya güzeli, dünyada ne kadar yemek varsa sofraya o yemekleri koymuş. Yiyip içmişler, sofrayı da kurulu şekilde çıkırıkçıya bırakmışlar.*”

“Henez çocuk bitirmiş lafını, onun önündä peydalanmış türlü imäklän bir **sofra**. İmiş o doyunmuş, üzük cebindä evä gelmiş. Ertesi günü o yollamış bobasını dünürlää padişaaın kızına” (Çebotar, 2019: 212). “*Çocuk lafını henüz bitirmişti ki önünde türlü yemeklerle dolu bir sofraya belirdi. Çocuk yemiş doymuş ve yüzük cebinde eve gelmiş. Ertesi gün babasını padişahın kızı için dünürlüğe yollamış.*”

“Burda da kız hep o eski adetli tutarmış: iyip- doyurup karnısını, atırmış kendisini üklük üstünä, hiç bir dä işä koymazmış kendisini. Açı sıra gelmiş ekmek imää, onu çarmamışlar **sofraya**. Bir kerä çarmamışlar, iki kerä, üç kerä... ‘Bizdä, kim işlämeer, o imeer’, - demiş ona kocası” (Çebotar, 2019: 221-222). “*Burada da kız o eski alışkanlığını devam ettirmiş. Yiyip karnını doyurur sonra da kendini yüklüğün üstüne atar ve hiçbir iş yapmazmış. Yemek yeme vakti geldiğinde onu sofraya çağırmamışlar. Bir, iki, üç yok çağırmamışlar. Kocas, ‘Bizde kim çalışmazsa o yemez’ demiş.*”

“Adam kalmış däduda. Sabaalen dädü vermiş ona bir **sofra** da demiş: ‘Açı deyecän ‘Kurul, sofracım!’, onda olacak türlü imeklär. Onunna da sän bakacan uşacıklarını” (Çebotar, 2019: 238). “*Adam, yaşlı adamda kalmış. Sabahleyin yaşlı adam ona bir sofraya vermiş, ‘Kurul sofram’ dediğinde onun üstünde türlü yemekler olacak. Sen, bu sofrayla çocuklarına bakacaksın,’ demiş.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan sofrayla ilgili örnekler şu şekildedir:

Kızım - Nazlı Kuzum

(...)

(...)

Mamu, mamu, süle bubaya,
Vermesi beni badatlara.
Badat yolu pek uzatır,
Buluşmamız yas ferattır.
Başçenizin çiçeciye,
İçersinin kumaşıydım.
Sofranıza mum olayım,
Yana-yana kül olayım.

*Anne, anne söyle babama,
Beni Bağdatlara vermesin.
Bağdat yolu pek uzaktır.
Buluşmamız yas, feryattır.
Bahçenizin çiçeğiye,
Odanızın süsüydüm.
Sofranıza mum olayım,
Yana yana da kül olayım.*

(Koca, 2011: 84)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sofrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Uramış bu iki yolcu düün evine. İzmetçile, yısımnar gördücään bu iki yabancı adamı, buyur ediyle **sofraya** (saadıçlara sofra kuruluydu), ama dādu demiş: ‘Saa olunuz, ani buyur ediysiniz, atırlı insannar, ama biz geçeciiz **sofraya** ozaman, açan gelini vereciiniz te bu çocaa, Todurçuya’” (Koca, 2011: 209). “*Bu iki yolcu düğün evine uğramış. Hizmetçiler, akrabalar bu iki yabancı adamı görünce sofraya buyur etmişler (sağdıçlara sofra kuruluydu) ama yaşlı adam, ‘Bizi buyur edersiniz, sağ olunuz değerli insanlar ama biz, gelini bu çocuğa, Todur’a verirsenez sofraya geçeceğiz’ demiş.*”

“Geliy babucuk eve aalayarak. İyiy o mercimää tuzsuz. Babu taa **sofrayı** kaldırır-kaldırmaz – başlıy bir yaamur yaamaa. Ama! – Diil ötee-beeri e! – Yaayarmış, nece bakırdan dökärmiş! Kaç gün yaamış, kimsey bilmiy” (Koca, 2011: 226). “*Babu ağlayarak eve geliyor ve mercimek çorbasını tuzsuz içiyor. Babu daha sofrayı kaldırır kaldırılmaz yağmur yağmaya başlıyor ama öyle böyle değil! Bardaktan boşalır gibi yağarmış. Kaç gün yağmış, kimse bilmiyor.*”

“Yapmış insan nezetli mancalar, yısıtmış su adamnara yıkanmaa. Adamnar yıkanarkana, o da koymuş **sofrayı**. Saymış, kaç kişi, epsine koymuş furkuliğa”

(Koca, 2011: 288). “Lezzetli yemekler yapmış, adamlara yıkanması için su ısıtmış. Adamlar yıkanırken o da sofrayı koymuş. Kaç kişi var saymış ve hepsine çatal koymuş.”

“Çörekleri **sofrada** sarıp-sarmalıy da erleştiriy camal boyuna pat üstünde - dâdu gelince işten sıcacık dursunnar. Sora babu gidiy alıy bir çotra şarap, onu da koyıy pat altına” (Koca, 2011: 303). “Çörekleri *sofrada sarıp sarmalıyor. Adam işten gelene kadar sıcak kalsın diye sobanın yanına, yatağın üstüne koyuyor. Yaşlı kadın sonra bir çotra şarap alıyor ve onu da yatağın altına koyuyor.*”

Değerlendirme

Tarih: İnsanların barınma alanı olan konutlar, yapısal olarak yüzyıllar dönüşüm yaşadığı gibi içindeki eşyalar da bu değişime dâhil olmuştur. Bu eşyalar arasında bulunan yer sofrası sadece teknik bir yenilik değil aynı zaman kültürel değişimin sonucudur. Mutfak sosyo-kültürel kimliğin ve bu kimliği değişiminin açık şekilde görülebileceği yerdir ve kentsel üslubun kültüre etkisiyle yer sofrasının serüveni bunun iyi bir örneğidir. “Günümüzde yemek yeme pratikleri açısından bakıldığında büyük ölçüde uygarlaşma süreci tamamlanmış gibi görünse de kent-kır ayrımının sürdüğü gözlemlenebilir” (Akarçay, 2016: 74). Kentsel yaşamın alışkanlık ve geleneklere etkisi olarak ise yer sofrasından masaya geçilmesi örnek olarak verilebilir çünkü yüksek ayaklı masalar modernleşme göstergesi olarak görülmüştür.

Geleneksel Gagauz mutfağının karakteristik eşyalarından olan kullanılmadığı zaman mutfakta duvara yaslı duran yer sofrası günümüz Gagauz toplumunda Türkiye’de olduğu gibi kırsal kimliğe sahiptir. Gagauz yaşamında sofrada sadece yemek yenilen yer olmamıştır, aynı zamanda yemeğin hazırlandığı, örneğin, hamurun açıldığı yerdir ve dolayısıyla çeşitli işlevlere sahip olmuştur. Saha çalışması sırasında görüşülen kişiler de (K1, K10, K20) geçmişte de bugün de hamurun sofrada açıldığını belirtmiştir. Bu, aslında eşyanın uluslararası kültürde ortak işlevlere sahip olmasının da bir örneğidir çünkü sofranın Türk ve Bulgar kültüründe de aynı amaç ve işlevde kullanıldığı görülür.

Sofra, 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında günlük yaşama ait eşyaydı ancak misafir ağırlamalarda statü sahibi olan masa karşısında geri planda kalırdı. Moşkov,

Gagauzların masa, sandalye gibi mobilyalara sahip olsa da bu mobilyaların ancak misafir geldiğinde kullanıldığını, gösteriş aracı olduğunu söyler ve Gagauzların yemeklerini alçak sofralarda yediğini belirtir (1902b: 16). Aynı durum Bulgaristan Gagauzları için de geçerlidir. Ailenin günlük yemeği veya tek kişilik misafir yer sofralarında ağırlandıktan daha fazla misafir ve düğün gibi özel günde daha büyük olan masalar kullanılmıştır (bk. Marinov, 1956: 300). Yemek yerken oturma eylemi, sırası dahi geleneğe, kültürel göstergelere sahiptir. Maruneviç, Gagauz ailesinde sofrada herkesin yerini ve kaşığını bildiğini, sofrada aile büyüğü başlamadan yemeğe başlanmadığını, kadının erkekten sonra sofraya oturduğunu ve yemek sonrası sofranın temizlenerek duvara dayalı şekilde muhafaza edildiğini söyler (2018: 235). Sofrada bulunan bu hiyerarşi örneği Gagauzlara özgü değildir, Türkiye’de ve birçok kültürde de benzer durumlar görülür ve bu gelenek ataerkil yaşamın izleridir. Sofra kullanma geleneği günümüzde de devam etmektedir. Ancak, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın büyük bir kısmında günlük yaşamın ana unsurlarından olan yer sofrasının, kentsel mobilya üslubunun etkisiyle günümüzdeki kullanımı daha çok köylerle kısıtlıdır.

Materyal: Sofra ahşaptan yapılır.

Yapı: Gagauzlarda sofrası üç ayaklıdır ve ayaklarının uzunluğu 30-50 santimetre kadardır. Sofranın çapı ise 1-1,10 metre kadardır.

Örnek Metinlerde İşlev: Sofra örnek metinlere günlük yaşam veya ziyafetlerde birincil işlevi olan yemek yeme sırasında kullanılan bir araç olarak yansımaktadır. İkincil işlevi ise üzerinde hamur açmaktır.

4.2.12. Susak

Su kabağının dış yüzeyinin temizlenip bir delik açılarak içinin oyulmasıyla elde edilen taşıma ve saklama kabı, matara işlevleriyle çok yönlü bir eşyadır.

Örnek Metinlerde “Susak”:

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *susak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Körpe mercimek tezicik başlıy pişmää. Te lääzım tuzunu koymaa. Salediy babu tuz için, bakıy açan tuz **susaana**, - orada tuz bitmiş” (Koca, 2011: 226). “*Taze mercimek*

hemen pişmeye başlıyor. Tuzunu koymak gerekiyor. Yaşlı kadın tuz atmak için tuz susağını bakıyor ama susaktaki tuz bitmiş.”

Todur Zanet’in derlediği atasözlerinde yer alan susakla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Suya gidenin **susaa** varmış, yan yatanın yataa varmış” (Zanet, 2017b: 578). “Suya gidenin susağı, yan yatanın yatağı varmış.”

Değerlendirme

Tarih: Geçtiğimiz yüzyıllarda zorlu saklama koşulları altında bozulabilir sıvıları muhafaza etmek için kullanılan susaklarda çeşitli yiyecek ve içecekler taşınmış ve saklanmıştır. Su kabağının suyu soğuk tutarak bir çeşit termos etkisi göstermesi, kullanımında etkili olmuştur. Moşkov’un verdiği bilgiler ışığında Gagauzlarda susağın kullanımı 19. yüzyıl sonlarında da görülmektedir (1902b: 28). “Gagauzlar kimi susakları kaşık, tuz, un, öğütülmüş biber, tahıl, sarımsak; kimi susakları da şarap, süt, su kabı olarak kullanırdı. Susak içeceği soğuk ve taze tutardı” (Vlah, 2003: 13-14). Susak yapımı ve kullanımı Anadolu’da da görülmektedir. Susakların taşıma ve saklama kabı olarak çeşitli işlevleri bulunur. Eski dönemlerde tarlaya giderken insanlar susağın içine su koyarak yanında götürür, kuşağına bağlardı. Susak, suyun soğuk kalmasını, sütün ise ekşimemesini sağlardı (K1, K4, K6, K17). Susak; tuz, baharat gibi maddelerin de nemlenmesini engellemektedir.

Susakların kullanımı 20. yüzyılın son çeyreğine kadar sürmüş, teknolojinin gelişimi, yaşam standartlarının artmasıyla yerini her ürün için farklı ya da benzer plastik, metal vb. kaplara bırakmıştır. Günümüzde eski dönemlerin bir hatırası olarak yaşamaktadır ve işlevini yitirmiştir, dekoratif bir süs eşyası hüviyeti kazanmıştır.

Materyal: Susaklar su kabağından yapılmaktadır.

Yapı: Susaklar, ustalar tarafından su kabağının önce dış yüzeyinin soyulup temizlenmesi ve ardından bir delik açılarak içinin temizlenmesiyle yapılmaktadır. En ünlü susak ustası 2012’de vefat eden Petri Vlah (Ahmet İslam)’tır. Vlah’ın kendine özgü süslemeleri ve zanaatı, onu tanınmış bir susak ustası yapmıştır.

Susakların kullanım amacına göre çeşitli yerlerinden delik açılmaktaydı. Örneğin, su ya da süt gibi içecekler için kullanılmak istendiğinde kabak tepe noktasından; baharatlık ya da kaşıklık olarak kullanılacağı zaman da yan tarafından oyulurdu.

Susağı asmak ya da taşımak için kabağın üst tarafının iki yanından delik açılarak ip geçirilirdi.

Desen: Geleneksel susaklarda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Ancak dekoratif bir unsur özelliği kazandıktan sonra süslenmiş ve üzerine çeşitli desenler çizilmiştir. Saklama ve taşıma kabı amaçlı susak ile dekoratif amaçla kullanılan susağa ait fotoğraflara “Ekler” bölümünde yer verilecektir.

Örnek Metinlerde İşlev: Susak, örnek metinlerde su ve tuz kabı olarak yer alır. Susak günümüzde ise faydacıl amaçlı olmaktan çıkıp dekoratif amaçlı olarak kullanılmaktadır.

4.2.13. Tabla

Tepsi. Çeşitli büyüklüklerde olan, bardak, fincan gibi nesneleri taşımaya yarayan, kenarları olan, düz kaptır.

Örnek Metinlerde “Tabla”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *tablayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Düün Türküsü

(...)

Tudorka gitsin – Tudorka küçük,
Tudorka, male, sevdadan annamêêr.

Ya bân gitsâm, ne yaparım orada –

Angı ayaklarlan divan durayım,

Angı ellârlân **tabla** tutayım?

Angı aazlan şefk edeim,

Angı üreklân şennik yapayım?

(...) (Tanasoglu, 1959: 51)³⁵⁸

(...)

Tudorka gitsin, Tudorka küçük,

Anne, Tudorka sevdadan anlamıyor.

Ben gitsem, orada ne yaparım?

Hangi ayaklarla hizmet edeyim?

Hangi ellerle tabla tutayım?

Hangi ağızla neşelendireyim.

Hangi yürekle şenlik yapayım?

(...)

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *tablayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

³⁵⁸ Türkü ve varyantı için bk. Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 35-36; Hünlerli, 2020: 182.

“Gelin çıkarıy o kıl torbasından, angısını almıştı yanına, koyıy masaya: alın **tabla**, bir altın kloçka, altın piliçle, altın darı. **Tablanın** üstündeki kloçkaylan piliçlere buyur ediy isinner altın darıyı: ‘kıt-kıt-kıt!’” (Koca, 2011: 191). “*Gelin, o kıl torbasından, yanına aldığı altın tabla, altın tavuk ve altın darıyı çıkarıp masaya koyuyor. Tablanın üstündeki tavukla piliçlerin ‘kıt kıt’ altın darıyı yemelerini istiyor.*”

Değerlendirme

Tarih: Tabla tüm kültürlerde özellikle içecek ikramı sırasında kullanılan araçlardan biridir. Gagauzlar da çeşitli materyallerden yapılmış tepsileri geçmişten bugüne kullanmaya devam etmektedir.

Materyal: En eski tablalar metalden yapılmaktaydı (bk. Moşkov, 1902b: 28). Bunun dışında tahtadan da yapılırdı. Günümüzde ise plastik, çelik vb. tepsi türleri kullanılır.

Yapı: Tabla derin değildir ve kenarlıklara sahiptir. Ayrıca, tablanın her iki yanında tutmak için kulp bulunur.

Örnek Metinlerde İşlev: “Düün Türküsü” adlı türkü metninde tabla, düğün esnasındaki işleviyle yansır. Türküde, sevdiği başkasıyla evlenen erkek, dever (sağdıç) seçilmiştir. Türkiye’deki düğün törenlerinde olduğu gibi Gagauz düğünlerinde de deverin çeşitli görevleri vardır. Bu görevlerden bazıları gelinin ailesi tarafından damada tepside verilen hediyeleri almak (bk. İusiumbeli, 2017: 126) ve evlenen çift için para toplanmasıdır. Para toplanırken masaya ekmek, tuz ve şarap bulunan tabla getirilir. Bu tablaya orada bulunanlar dayanışma, yardım amacıyla birer kadeh şarap içip para koyarlar; bu ritüeli dever tabla ekmek ve tuz koyarak başlatır (bk. Kuroglo, 1980: 51; Petrovici, 2009: 222). Metinde dever seçilen kişinin tablayı nasıl tutarım demesiyle, Gagauz kültüründe evlenme dönemi törenindeki işlevine gönderme yapılmaktadır.

4.2.14. Tava

Uzun sapa sahip ve yuvarlak, yiyecek kızartmak için kullanılan araçtır.

Örnek Metinlerde “Tava”:

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *tavayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gülmece

(...)

Tuttum sineyi, kestim kellesini.

Kestim kellesini, sinek vızladı.

Sinek vızladı, uçtu havaya.

Yaanı süzdülär üç-üz altmış **tavaya**.

Üç-üz altmış **tavaya**,

Yuklettilär doksan dokuz deveya.

Leşini da serdilär yedi daan üstünä.

(...) (Moşkov, 1904a: 293)

Nikolay Baboglu'nun derlediği atasözlerinde yer alan tavayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Brakıp **tavada** da aarêêr havada. Brakma **tavada** da aarasın havada!” (Baboglu, 2011: 135)³⁵⁹ “*Bırakıp tavada, arıyor havada. Bırakma tavada ararsın havada!*”

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan tavayla ilgili örnekler şu şekildedir:

Lelek, Lelek, Kafadar³⁶⁰

Lelek, lelek, kafadar,

Yımirtası **tavada**.

Bizim ayat yıkıldı,

Gölmään eni yırtıldı.

Sarı kızın saçı yok,

Osmanın da lafı yok.

(...) (Koca, 2011: 101)

(...)

Tuttum sineği, kellesini kestim.

Kellesini kestim, sinek vızladı.

Sinek vızladı, uçtu havaya.

Etini süzdüler üç yüz altmış tavaya,

Üç yüz altmış tavaya,

Yüklettiler doksan dokuz deveye,

Leşini de serdiler yedi dağın tepesine.

(...)

Leylek leylek arkadaş,

Yumurtası tavada.

Bizim hayat yıkıldı,

Gömleğin yeni yırtıldı.

Sarı kızın saçı yok.

Osman'ın da sözü yok.

(...)

³⁵⁹ Varyantı için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 225; Koca, 2011: 74.

³⁶⁰ Türkiye’de “Leylek leylek havada” tekerlemesi olarak bilinen tekerleme Gagauz kültüründe türküler arasında derlenmiştir.

Sofiya Koca'nın derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *tavayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi paadişaa yok nâpsın. Veriy izin Dahrilin etinden bir parça koursunna da idirsinne kıza. Sayılıy, kız idicâân vazgeçecek, unudacak çocu. Sluganın biri, kız yokkana, kesiy bir parçacık et, kaurıy da getiriy **tavaylan**” (Koca, 2011: 248).

“*Padişah ne yapsın, Tahir'in etinden bir parça kavurtup kıza yedirmelerine izin veriyor. Kız kavrulmuş eti yediğinde çocuğu unutacağına, vazgeçeceğine inanılıyor. Kız yokken hizmetçinin biri bir parçacık et kesip kavuruyor ve tavayla getiriyor.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *tavayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Hamsi koydum tavaya ,	<i>Hamsi koydum tavaya,</i>
Başladım oynamaya,	<i>Başladım oynamaya,</i>
Bi(r) dâ baktım: hamsi yok,	<i>Bir de baktım, hamsi yok.</i>
Başladım alamaya.	<i>Başladım ağlamaya.</i>
Gemi geler yara-yara	<i>Gemi gelir (denizi) yara yara.</i>

(Kvilinkova, 2011: 537)³⁶¹

Değerlendirme

Tarih: Tava mutfağın temel araç gereçleri arasındadır ve insanların sosyo-ekonomik durumuna göre çeşitli ham maddelerden yapılan tavalar kullanılmıştır. Günümüzde de tüm milletlerin mutfağında olduğu gibi Gagauz mutfağında da kullanımı devam etmektedir.

Materyal: Moşkov, eski tavaların için bakır veya döküm demir olduğunu (1902b: 28) söyler. Günümüzde ise bu tip tavalar dışında teflon, çelik tava gibi tava çeşitleri de kullanılmaktadır.

Yapı: Tavanın uzun sapı, yuvarlak gövde kısmı bulunur.

Örnek Metinlerde İşlev: Tava örnek metinlerde, birincil işlevi olan yiyecek pişirme, kızartma yapılan kap işleviyle yer almıştır.

³⁶¹ Kvilinkova türküyü Yunanistan Gagauzlarından derlemiştir. Türkü, Yunanistan'da da “Χαμοί κοϊντούμ ταβayıά” (Hamsi Koydum Tavaya) adıyla bilinir.

4.2.15. Tekne

Hamurun mayalanıp yoğrulduğu, çeşitli boyları bulunan uzun ahşap kaptır. Gagauzlarda hemen hemen her evde bulunmaktaydı. Anadolu’da hamur teknesi ya da ekmek teknesi de denmektedir.

Örnek Metinlerde “Tekne”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *tekne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Ah Daayım, Daayım

(...)

– Evcezlerimiz saabisiz kaldı,

Hamurumuz **teknedä** kaldı,

Uşacıklarımız sallangaçta kaldı,

Kayınlarımız yardımcısız kaldı.

(...)

– Evlerimiz *sahipsiz* kaldı,

*Hamurumuz tekne*de kaldı.

*Çocuklarımız beşik*te kaldı,

Kaynanalarımız yardımcısız kaldı.

(...) (Tanasoglu, 1959: 32)³⁶²

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *tekne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Giderlär içeri. Burasını gördüünän karı şaşbeş olmuş. Tavan aazı da kaymak, erlär da kaymak! Heresi un! Yakacaklar da dolu hamurlan. Ekmek kabarmış, iışmiş, **teknedän** taşmış!” (Baboglu, 2011: 103). “İçeriye girerler. Kadın burayı gördüğünde şaşırıp kalmış. Yerden tavana kadar her yer kaymak olmuş. Her yer un! Yakacaklara da hamur bulaşmış. Ekmek hamuru kabarmış, ekşimiş ve tekne

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *tekne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Pipiruda Türküsü³⁶³

Pipiruda gezäriz,

Pipiruda gezeriz,

³⁶² Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği türküler arasında da rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 179.

³⁶³ Türküye ve varyantları için bk. Koca, 2011: 76-77; Kvilinkova, 2011: 511-512, 535, 540.

Allaha duva edäriz.

Allah'a dua ederiz.

Ver Allahım yamurcuk,

Ver Allahım yağmur,

Tarlalara çamurcuk,

Tarlalara çamur,

Teknelerä hamurcuk,

Teknelere hamur

(...) (Baboglu, 2011: 206)

(...)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *tekneyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk annamış, ani burada kız kabaatlı da baalamış onu bir sincirlän o aacın altına. Koymuş onun önünä bir **teknä** et da demiş: ‘Açan bu **teknedä** ot bitecek hem o yaşlan dolacak, ozaman, bekim, seni aklıma getirecäm” (Çebotar, 2019: 208). “Çocuk, burada kızın suçlu olduğunu anlamış ve onu bir zincirle ağaca bağlamış. Kızın önüne bir tekne de et koyup, ‘Bu tekne ot bitip yaşla dolduğunda belki o zaman seni hatırlayacağım’ demiş.”

“Bän onu indirecäm, ama yapın pınar başında bir fırın hem getirin orayı bir **teknä** un” (Çebotar, 2019: 257). “Ben onu indireceğim ama kuyunun başına bir fırın yapın ve bir tekne un getirin.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *atasözlerinde* yer alan *tekneyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Duvaylan **teknä** doldurulmaz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 233). “Duayla tekne doldurulmaz.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *deyimlerde* yer alan *tekneyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Hamuru **teknedä** kaldı” (Çebotar ve Sırf, 2017: 240). “Hamuru tekne de kaldı. (İşi yarım kalmak)”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *bilmecelerde* yer alan *tekneyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Doz-dolay kenar, içi dolu biyaz kaar. – **Teknä** unnan” (Çebotar ve Sırf, 2017: 296). “Etrafı kenarlı, içi dolu beyaz karlı. – Unla dolu tekne.”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *tekneyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Nekadar kız kahırlıymış, küsülüymüş, ama büle işe şaşmış ta gülmüş. Babu çıkarıy bordeyden unu, **tekneyi**, elää, oturiy bordey önüne” (Koca, 2011: 216). “*Kız ne kadar üzgün ve dargın olsa da bu işe şaşıp gülmüş. Yaşlı kadın zeminlikten unu, tekneyi, eleği çıkarıp kulübenin önüne oturuyor.*”

“Adi, yapıy bu üç işi, geliy içeri, bakıy: amur ikincii de kabarmış. Yuuriy amuru, koyıy **tekneyi** amurlan sundurmaya güneşe karşı, tezce kabarsın” (Koca, 2011: 343). “*Bu üç işi yapıp içeri geliyor. Bakmış, ikinci hamuru da kabarmış. Hamuru yoğuruyor ve hemen kabarsın diye hamur teknesini güneşin altına sundurmaya koyuyor.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *tekneyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Göktä Boba Padişaa

(...)

Tarlala çamur olacek,

Teknelär amur dolcek,

Teknelär amur dolcek,

Cümnä kuşlar tok olcek.

Göktä Boba - Padişaa,

Hepsi ondan da aşaa.

(...) (Kvilinkova, 2011: 496)

(...)

Tarlalar çamur olacak,

Tekneler hamur dolacak,

Tekneler hamur dolacak,

Tüm kuşlar tok olacak,

Gökteki Baba Padişahlığı,

Her şey ondan aşağıda.

(...)

Değerlendirme

Tarih: Teknolojinin getirdiği makineleşmenin henüz gelişmediği dönemde insanlar temel ihtiyaç malzemelerini doğada kendine en yakın ve işleme tekniğini bildiği unsurlardan yapmaktaydı. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar gelenekselleşmiş olarak ağaçtan ve topraktan birçok kap kacak yapılmıştır ve hamur teknesi de onlardan biridir. Tekne, eski mutfak kültürünün temel araçlarından.

“Gagauz kültüründe çeşitli boylarda yapılan tekne birçok işleve de sahiptir. Teknelerde hem ekmek, börek gibi hamur işleri için hamur yapılır hem de büyük teknelerde giysi de yıkanır” (K9). Giysi yıkanan tekneler, hamur teknelerine göre daha büyüktür; benzer yapıdaki eşyalar farklı işlevlerde kullanılmıştır. Teknolojinin gelişimiyle plastikten kap kacakların artması ve pazarının genişlemesiyle insanların erişebilmesi, ucuzluğu ve plastiğin temizliğinin ahşaba göre daha kolay olması ahşap teknelerin mutfak yaşamındaki kullanımına etki etmiştir. Ayrıca, SSCB’nin 20. yüzyılın ortalarında Moldova’da hâkimiyet kurmasıyla birlikte fırınların açılması, evlerde ekmek yapımını azaltmış ve doğal olarak teknenin günlük yaşamdaki kullanım sahasını daraltmıştır. Bugün, Gagauz Yeri’nde geleneksel teknelerin kullanımı köylerde devam etse de şehirlerde kullanımı nadirdir.

Tekne, Kuzeydoğu Bulgaristan’daki Gagauzların ve diğer Türk halklarının da kullandığı mutfak araç gereçlerindendir. Bulgaristan Gagauzları tarafından *tekne* veya *ekmeklik* adıyla kullanılmaktadır (bk. Marinov, 1956: 284). Ahşaptan teknelerin kullanımı Bulgar kültüründe de görülür. Bulgar mutfak kültüründe, “ekmek hamuru genellikle ahşaptan yapılan uzun bir teknede yoğrulurdu” (Radeva, 1983: 291). Bulgar tekneleri de Gagauzlarda ve Anadolu’da olduğu gibi dikdörtgen şeklindedir.

Materyal: Ahşap.

Yapı: Dülgerler ve marangozlar tarafından yapılan tekneler, dikdörtgen ahşap parçasının oyulmasıyla yapılır. Teknenin derinliği 10-20 santimetre, genişliği 30-40 santimetre aralığındadır. Uzunlukları 80 santimetre ve daha büyük veya daha küçük olabilir. Moşkov, teknenin yaklaşık 1 arşın 68 santimetre olduğunu belirtir (1902: 28). Gözlem yapılabilen en küçük tekne boyutu 50-60 santimetre kadardır. Teknelerin içi ve alt uç kısımları keskin değil, ovaldir. Teknelerin çeşitli boyları ve bu boyların dâhilinde çeşitli işlevleri vardır.

Örnek Metinlerde İşlev: İşlevler teknelerin boyutunda etkili olmuştur. Ekmek yapımında kullanılan ortalama bir tekneden daha büyük tekneler yapılarak bunlarda çamaşır yıkanır. “Çamaşır tekneleri hamur tekneleriyle karıştırılmaması için ayrı yerlere konurdu” (K4). Ekmek tekneleri büyük olmaktadır. Ancak börek ve gözleme hamuru “teknecek” olarak adlandırılan küçük teknelerde de yapılmaktaydı. Yoksul aileler tekneyi bebekler için beşik olarak da kullanmaktaydı (K1).

Örnek metinlerde teknenin hamur yapma işlevinde kullanıldığı görülür. SSCB öncesinde ve sonrasında fırınlar açılana kadar maddi imkânlar dâhilinde evlerde en çok yapılan yiyeceklerden biri ekmek çeşitleri ve diğer hamur işleriydi. “Evde fırında bir seferde 8-9 adet yuvarlak, büyük somun yapılırdı. Köyde ağır işlerde çalışınca, güç toplamak inancıyla ekmek çok yenirdi” (K6). Bu durum, teknelerin sık kullanılmasını sağlamış ve metinlere de yansımıştır, tekne örnek metinlerde genellikle hamur yaparken kullanılan kap işleviyle yer almıştır. Teknenin çamaşır yıkama ve içinde bebek uyutma işlevi metinlere yansımamıştır.

Tekne aracılığıyla Gagauz hayatındaki toplumsal rollere dair de bilgi edinilebilir. Gagauz kadınının hayat ve ev içerisindeki yükü tekne aracılığıyla görülür. Örneğin, Dionis Tanasoglu’nun derlediği “Ay Daayım, Daayım” türküsünde genç erkekler pulluklarının tarlada kaldığını söylerken, genç kızlar, gelinler hamurlarının teknede kaldığını söyleyerek üzüntülerini dile getirmektedirler.

4.3. Taşıma ve Saklamayla İlgili Eşyalar

4.3.1. Çiten

İnce dallardan örülen, çeşitli boyutları bulunan derin sepettir. Çiten kelimesi Türkiye Türkçesinin Trakya ağzında, Deliorman Türk ağzında “küçük sepet, küfe; ince çubuktan örme saman sepeti” (DS, 1993: 1242; Cebeci, 2010: 93) anlamlarıyla yer alır.

Örnek Metinlerde “Çiten”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *çiten*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Durmuş üç gün o manastırın dışanda. Da bir adam geceleyâmazmış, aslannar iyirmiş, da onu yimemişlär. Açmışlar kapuyu, o demiş: ‘geldim burda yaşamaa’. Vermiş yegumen ona bir kucak fişkan yörsün bir **çiten**. Yörmüş **çiteni** islää. Bakmış yegumen, da demiş: ‘böölä-mi **çiten** yörülür? Almış onu, da kafanda paralayım. Sök onu, da yenidän yör’. Sökmüş adam yenidän, da genä yörmüş. Yegumen demiş: ‘te şindi islää olmuş’” (Moşkov, 1904a: 30). “Üç gün manastırın dışında beklemiş. Bir adam geceleyemezmiş (çünkü) aslanlar yermiş. Ama onu yememişler. Kapıyı açmışlar. O, ‘Geldim burada yaşamaya’ demiş. Başrahip, *çiten* örmesi için ona bir kucak dolusu fişkan vermiş. *Çiteni* iyi bir şekilde örmüş. Başrahip bakmış ve ‘Böyle

çiten mi örülür?’ diyerek çiteni almış, ‘Kafanda paralayayım. Onu sök ve yeniden ör’ demiş. Adam sepeti söküp yeniden örmüş. Başrahip, ‘İşte şimdi iyi olmuş’ demiş.”

“Bir vakıta varmış bir adamın bobası ihtiyar yatalak döşektä. O adam bıkmış bobasını bakmaa, düşüneer bir gün, ne tuteerım ben bunu benim başımda hele ben onu alayım, götürüp atayım, başka türlü o yölmeyecek. Gidip aleer damdan **çiteni**, koyeer bobasını **çiten**-içinä, yükleneer sırtına, da götüreer onu balta içinä” (Moşkov, 1904a: 178).³⁶⁴ “Bir vakitte bir adamın yatalak ihtiyar bir babası varmış. O adam babasına bakmaktan bıkmış. Bir gün, ben niye bunu başımda tutuyorum; alayım da onu atayım, başka türlü ölmeyecek diye düşünüyor. Gidip damdan çiteni alıyor ve babasını çitenin içine koyuyor. Sepeti sırtına yüklenip onu bataklığın içine bırakıyor.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *çiten*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ertesi günü karı düşünmüş dübüdüz korkutsun adamını, da vazgeçtirsın onu avcılıktan. Avşamneyin koyêr **çiteni** aulun orta erinä, ardêr üstünä o canavarın derisini, sapına da **çitenini** baalêr çatının bir ucunu, öbür ucunu da alêr hayada” (Baboglu, 2011: 112). “Ertesi gün kadın, adamı avcılıktan vazgeçirmek için iyice korkutmayı düşünmüş. Akşamleyin çiteni avlunun orta yerine koyuyor, ortasına da kurdun derisini koyuyor. Çitenin sapına da ipin bir ucunu bağlayıp öbür ucunu da evin girişine çekiyor.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çiten*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Tınka-Yanka

Yafklu olmuş Tınka-Yanka.

Tınka ile Yanka nişanlanmışlar.

Ükletmişlär arabêya,

Arabaya bindirmişler,

Götürmüşlär biyaz Tunaya,

Beyaz Tuna’ya götürmüşler,

Yıkasınnar, paklasınnar.

Yıkansınlar, paklansınlar.

³⁶⁴ Varyantı için bk. Baboglu, 2011: 127.

Yıkamışlar, paklamışlar,
Biyaz Tunêyi bulandırmışlar,
Bir **çiten** tarak kırmışlar,
Bir araba kiilâ çıkarmışlar,
Tinka-Yankayı kurtarmışlar.

*Yıkamışlar, paklamışlar,
Beyaz Tuna 'yı bulandırmışlar.
Bir çiten tarak kırmışlar,
Bir araba bit çıkarmışlar.
Tinka Yanka 'yı kurtarmışlar.*

(Çebotar ve Sırf, 2017: 51)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çiten*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişah inanmamış, dama aaramaa gitmiş. Seslenmiş - sansı **çitenin** altında bişey kıpırdanmış. (Osaydı batuları kapaklamışlar onu **çitenin** altına, korkmuşlar, ani utandıracak onnarı partallı, küllü rubalarinnan.) Padişah **çiteni** aktarmış, Piperçu silkinerek ayakça kalkmış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 146). “*Padişah inanmamış ve dama aramaya gitmiş. Dinlemiş, sanki çitenin altında bir şey kıpırdanmış. (Ağabeyleriye onu çitenin altına saklamışlar. Yırtık ve küllü elbiseleriyle onları utandıracağından korkmuşlar.) Padişah çiteni devirmiş, Piperçu silkelenerek ayağa kalkmış.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *çiten*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“O zengin adam Hocayı suda verer. Açan Nastradin işider ölä iş, koyêr **çiten** içinä irmi bir yımırta da ilincecik oturêr onnarın üstünä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 190). “*O zengin adam (Nasrettin) Hoca'yı mahkemeye veriyor. Nasrettin Hoca bu işi işittiğinde çitenin içine yirmi bir yumurta koyuyor ve hafifçe yumurtaların üstüne oturuyor.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *bilmece* metinlerinde yer alan *çiten*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Fırt-fırt fırtına, kaldırdım, urdum sırtıma (**Çiten**)” (Çebotar ve Sırf, 2017: 297).³⁶⁵
“*Fırt fırt fırtına, kaldırdım vurdum sırtıma. (Çiten)*”

³⁶⁵ Varyantı için bk. Koca, 2011: 64.

“Fışkandan örmä, su tutmaz kırba (**Çiten**)” (Çebotar ve Sırf, 2017: 297). “*Daldan örme, sus tutmaz tulum. (Çiten)*”

“Fıt-fıt fışırdêr, babu sırtı tırmaşêr (**Çiten**)” (Çebotar ve Sırf, 2017: 297). “*Fıs fıs fışıldıyor, ninenin sırtına tırmanıyor. (Çiten)*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çiten*le ilgili örnekler şu şekildedir:

““Ben seni üüredecem. Git küü kenarına, al dädudan (isteycen mi osa kapacan mı - orda senin işin) bir **çiten**. Git göle, pin buz üstüne, orda var kopkala. Eer kopkala donduysa, kır o buzu, baala kuyruuna **çiteni** da salver **çiteni** kopka içine. Otur orda sabaayadan. Çiten dolducaan çıkar da git eve, i doyunca”” (Koca, 2011: 194). ““Ben sana öğreteceğim. Köyün ucuna git, yaşlı adamdan (isteyecek misin yoksa çalacak mısın, artık o senin bileceğin iş) bir **çiten** al. Göle git, buzun üstüne çık. Orada bir delik var. Eğer o delik donduysa o buzu kır, kuyruğuna sepeti bağla ve **çiteni** deliğin içinden salıver. Sabaha kadar orada otur. Çiten dolduğunda çıkar ve eve git, doyuncaya kadar ye.””

Todur Zanet’in derlediği *atasöz*lerinde yer alan *çiten*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bıldırkı fışkandan **çiten** örmä” (Zanet, 2017b: 475). “*Önceki yıldan kalan daldan çiten örme.*”

Değerlendirme

Tarih: “Sepet ve hasır örme dünyanın en eski örme sanatlarından. Sepet ve hasır örme ile başlatılmış olan bu örme tekniği, ham maddesinin her yerde kolay ve ucuz bulunması sebebiyle geniş uygulama alanları bulmaktadır” (Atay, 1987: 36). Bitkisel örücülük tarihin en eski zamanlarına kadar uzanmaktadır. Doğada erişimin kolay olması bitkilerin hayatın birçok alanında kullanılmasını sağlamıştır. “İlk insanlar doğada bulunan bitkilerin sap, yaprak ve dallarından yararlanarak barınma, giyinme, saklama, avlanma, süslenme ihtiyaçlarını karşılamada kullanılmışlardır. Bitkisel örücülük doğada kendiliğinden yetişen veya kültüre alınmış olan bitkilerin ince dal, yapraklarını kabuklu veya soyulmuş olarak, kalın dallarını ise boyuna ince şerit ve levhalar hâline getirdikten sonra örme teknikleriyle şekillendirilerek değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir” (Akpınarlı, 2001: 245). Bu noktada, her bitkinin bitkisel

örücülükte kullanılamayacağı da belirtilmelidir. Sepet örmede saz, söğüt gibi göl ve nehir kıyılarında yetişen bitkiler kullanılır. Kullanılan bitkideki en önemli nokta dallarının bükülebilir olmasıdır. Doğanın ve bitkinin yapısını iyi tanıyan Gagauzlar da bitki örücülüğünde söğüt ve asma dalını tercih etmişlerdir.

Çiten de bitki örücülüğünün bir ürünüdür. Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzlarının maddi kültür dünyasında ince dallardan örülü, kulplu veya kulpsuz olarak kullanım sahasına göre çeşitli çitenler bulunur. El zanaatı ürünleri bir milletin beğeni ve zevk anlayışını, teknik bilgisini gösterir. El zanaatlarından bitki örücülüğünün kollarından sepetçiliğin bir ürünü olan çitenler de ihtiyaç duyulan alan dâhilinde çeşitli boylarda yapılmıştır. Çitenler, Gagauz kültür evreninde önemli yere sahip olmuştur. Gagauzların tarımla uğraşması sebebiyle hasat zamanı sepet çeşitlerine ihtiyaç duyulması ve evlerde çeşitli amaçlarla kullanılan sepetler, el zanaatlarından biri olan sepetçiliği değerli kılmıştır. “Zanaatkârlar ürünlerini köylülere sattığı gibi Besarabya’nın birçok noktasına da sattılar. Çitencilik, başta, istenen kalitede asmanın bulunduğu köylerde yayılmıştır. Bu işi yapan ustalar ve aileleri buralarda yaşayıp çalıştılar. Sadece çiten yapan ustalar vardı. Çitenler genellikle söğüt dalından yapılırdı” (Maruneviç, 2018: 62; K1). Tarlada hasadı toplarken veya evde ürün depolaması yaparken çitenler kullanılırdı. Mısır, buğday, un gibi ürünler içi kille sıvanmış çitenlerde saklanırdı (K1, K4, K9).

Çiten, Gagauzlarca 1980-1990’lı yıllara kadar kullanılmıştır (K5, K19). Çitencilik günümüzde yok olmaya doğru giden el zanaatlarından biridir. Günümüzde, Gagauz Yeri’nde de çitenin kullanımı neredeyse nadirdir. Saha çalışması sırasında müzeler haricinde, Valkaneş’te bir semt pazarında görülmüştür.³⁶⁶ Bu durum, çiten ustasının da neredeyse kalmamasıyla ilgilidir. Günümüzde plastik sepet ve kovaların kullanılması, depolama olanaklarının genişlemesi, tarımdaki teknolojik gelişimler gibi sebepler sepetlerin kullanım sahasını daraltmış ve günden güne yok oluşa doğru götürmektedir. Benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir, çiten günümüzde daha çok kırsal kesimde tercih edilmektedir.

Materyal: Söğüt dalı veya asma dalı kullanılarak yapılmıştır.

Yapı: Çitenin yapımında söğüt dalı veya asma dalı kullanımının sebebi, bu dalların kırılmadan bükülebilir olmasıdır. “Söğüt, salicaceae familyasının saliks cinsinden su

³⁶⁶ “Ekler” bölümünde fotoğraf verilecektir.

kenarlarını ve sulak yerleri seven ağaç veya ağaççıklardır. Süratle büyürler. Odunları, yumuşak, hafif, kolay yarılr ve bükülür” (Atay, 1987: 529). Söğüt dalı bu sebeple Gagauzlar tarafından da çiten yapımında sık kullanılmıştır. Küçük dallar, filizler sonbaharın sonlarında ve ilkbaharın başlarında ağaç uykudayken yani dallar yumuşak ve bükülebilirken kesilirdi. Bu dallar kışın donmaması için kaynar suya sokulup sonra salkımlar hâlinde gömülürdü. Sepet yapılırken en ince dallar düğüm atmak, dalları bağlamak için kullanılırdı (Maruneviç, 2018: 63). İlk önce taban oluşturulup örüldükten sonra tabandaki çubuklarla gövdenin iskeleti oluşturularak gövde örülür. Kulplu ya da kulpsuz, yuvarlak ya da köşeleri oval dikdörtgen şeklinde çeşitli çiten şekilleri bulunmaktadır. Uzunluğu ve derinliği ortalama 40 santimetre ile 1 metre arasında değişen çiten çeşitleri vardır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerin bağlamından çitenin çeşitli boylarının olduğu anlaşılır. Çiten, metinlerde genellikle ürünlerin taşınması sırasında kullanılmıştır.

4.3.2. Çotra

Ağaçtan yapılan ve üzerinde çizimler, desenler ve oymalar bulunan yuvarlak, ağzı dar şarap ve su matarasıdır.

Örnek Metinlerde “Çotra”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *çotrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kozma gider dostunun yevinä, da gideer pençereya, baksa o adamın yevindä var bir yabancı adam. Şindi Kozma siiredeer o adamı: o adam getireer dostunun karıya bir **çotra** şarap hem bir kızarmış potmar; karı-da yapıyor bir pita, da oturuyorlar tamam yimää” (Moşkov, 1904a: 109). “Kozma gider dostunun evine. Pencereye gider. Bakmış dostunun evinde yabancı bir adam var. Şimdi Kozma seyreder o adamı, O adam dostunun eşine bir çotra şarap ve bir kızarmış potmar getiriyor. Kadın da bir ekmek yapıyor ve oturuyorlar hepsini yemeye.”

“Kozma genä sıkıyor kartalı, adam genä soruyor: ‘ne deer?’ Kozma da deer: ‘yüküktä var bir pita’. Baksa adam: ‘var’. Kozma genä sıkıyor kartalı, kartal yapıyor: ‘gık’. Adam genä soruyor Kozmaya: ‘ne deer kartal?’ Kozma deer: ‘karının

başı altında var bir **çotra** şarap'. Şindi bunnar iyeerlar yekmek doyunayorlar, da yidiktän sora, kaldırıyorlar sofrayı''' (Moşkov, 1904a: 109). "*Kozma yine sıkıyor kartalı, adam yine soruyor, 'Ne diyor?' Kozma da diyor, 'Yüklükte var bir pita'. Bakmış adam, (yüklükte pita) var. Kozma yine sıkıyor kartalı, kartal yapıyor, 'gık'. Adam, Kozma'ya yine soruyor, 'Ne diyor kartal?' Kozma, 'Kadının başının altında bir çotra şarap var diyor.'* Şimdi bunlar yemek yiyip doyuyorlar. Yedikten sonra da sofrayı kaldırıyorlar."

Valentin Moşkov'un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çotrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)	(...)
Kamrat sokaklarını duman bürüdü,	<i>Komrat sokaklarını duman bürüdü,</i>
Nedanın ozamandan beri namı yürüdü.	<i>Neda'nın o zamandan beri namı yürüdü.</i>
Ne pek zormuş bâ bubam, düünürlük bozmak.	<i>Ne zormuş be babam, düünürlük bozmak.</i>
Nışan çotracım , bubam duvalarda küflendi.	<i>Nışan çotram babam duvarlarda küflendi.</i>
Neda'ya giidirdilər boyuncä telili,	<i>Neda'ya giydirdiler boyunca teli.</i>
İgnata da saydırdılar beş-üz elli.	<i>İgnat'a da saydırdılar beş yüz elli.</i>
(Moşkov, 1904a: 291) ³⁶⁷	

(...)	(...)
Vanü çeketti daylernä karşı.	<i>Vani gitti ormana doğru.</i>
Karşı geldim bir gä'ur düynü.	<i>Rast geldim bir gavur düğününe.</i>
Hepsindä kırmızı çotra kolunda,	<i>Hepsinin kırmızı çotra kolunda,</i>
Saadıçta rakıynan şarap.	<i>Sağdıçta rakıyla şarap.</i>
Hepsini-saydı geçirdi, bana-da sıra geldiynän, <i>Hepsini geçirdi bana sıra geldiğinde</i>	
Rakıynan şarabı benim-da gücümü geldi.	<i>Rakıyla şarabı (bitti), gücüme gitti.</i>
(...) (Moşkov, 1904a: 304) ³⁶⁸	(...)

³⁶⁷ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünlerli, 2020: 82.

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çotrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Dokuz Kardeş Bir Da Kızkardeş

(...)	(...)
Tabutçuumdan da beegir olsun,	<i>Tabutumdan at olsun,</i>
Kapêcından da kaltak olsun,	<i>(Tabut) kapağım da eyer olsun.</i>
Boy saazımdan da kantırma olsun,	<i>Boy sazımdan da kantarma olsun,</i>
Yol bezimdän da kamçı olsun,	<i>Yol bezimden de kamçı olsun,</i>
Baş yastımdan da çotra olsun...”	<i>Baş yastığımdan da çotra olsun...”</i>
Kostanda piner beegirä da çekeder gitmää. <i>Kostan ata biner ve gider.</i>	
(Çebotar, 2020: 31) ³⁶⁹	

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çotrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açan etişerlär kayınnasına, düüncülär çıkmışlar onnara karşı **çotraylan**. Adam buyurêr şarap, Länka sa, fıçı içindän görüp bunu, çekeder dönmää, aktarêr fıçıyı, çıkarêr onun dibini da fırlêêr çır-çıplak düüncülerin önünä da başlêêr kaçmaa evä dooru, salt ökçeleri kışına ilişärmiş” (Çebotar, 2020: 43). “*Kaynanasına vardıklarında düğüncüler onlara doğru çotrayla çıkmışlar. Adam şarap ikram ediyor, Lenka ise fıçı içinde bunu görüp dönmeye başlar. Fıçının altını üstüne getiriyor. Fıçının dibini çıkarıyor ve çırılçıplak düğüncülerin önüne fırlıyor. Topukları kışına vura vura eve doğru kaçmaya başlıyor.*”

“Gidä-gidä heptän kuvettän düşmüş. Näändan-näanı yapılmış onun önündä bir serenni pınar. Kız istemiş etişmää **çotraya** da makar içsin biraz su, beki, kuvedi kapar, ama **çotra** kalkmış yukarı da kız etişämemiş ona.” (Çebotar, 2020: 68). “*Gide gide hepten güçten düşmüş. Nereden yapılmışsa artık önünde bir serenli kuyu*

³⁶⁸ Türkü ve varyantı için bk. Zanet, 2017b: 128; Hünerli, 2020: 106.

³⁶⁹ Türküye, Mariya Durbaylo ve Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Durbaylo, 1991: 36; Kvilinkova, 2011: 415.

varmış. Kız, belki gücünü toplar diye çotraya uzanıp biraz su içmek istediye de çotra yerden yükselmiş ve kız ona yetişememiş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan çotrayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir afta konuşkalar süründü. Bitkidä Doni bana bir çanak keş-keş mancası verdi, hem da bir **çotra** şarap sizä getireyim aldım, ama yazık imeeyä hem şaraba: çıktı önümä tä bu kürkçü Saşka, hoyda etti köpekleri; koruna-koruna şarabı döktüm, ama keş-keş çanaannan da üfkedän Saşkanın bacaana bir çanak çektim...” (Baboglu, 2011: 92-93). “*Düğün bir hafta sürdü. Sonunda, Doni bana bir çanak keş-keş mancası verdi ve bir çotra şarap size getireyim diye aldım. Ama yazık yemeğe ve şaraba, önüme kürkçü Saşka çıktı, köpekleri saldı, korunurken şarabı döktüm. Ama öfkeden keş-keş çanağından da Saşka’nın bacağına döktüm...*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan çotrayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Eşää çaarmışlar düünä atlı, **çotraylan** takım, herbir adetlerä görä. ‘Gitmeycäm,’ demiş kesen-kes eşek. ‘Be yapma ölä, olmaz, soyun inat diildir, çalışmış çaarıcılar annatsınnar, ama eşek yok’ demiş da yok olmuş. ‘E neçin gelmeycän?’ - sormuşlar bitkidä ona. ‘Hm, demiş eşek, - raz beni düünä çaarêrlar, orada ya su bitti, ya odun...’” (Baboglu, 2011: 127). “*Eşegi, atla (gelip) düğüne çağırmışlar çotrayla beraber, âdete göre (gerektirdiği gibi). ‘Gelmeyeceğim,’ demiş eşek, kesinkes. ‘Be yapma böyle, olmaz, (senin) soyun inatçı değildir. Hizmetçiler uğraşmışlar anlatmışlar ama eşek yok’ demiş de yok olmuş. ‘E niçin gelmeyeceksin,’ diye sonunda sormuşlar ona. ‘Hm, demiş eşek, eğer beni düğüne çağırıyorsa, orada ya su bitti, ya odun...*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan çotrayla ilgili örnekler şu şekildedir:

Uzak Yola³⁷⁰

Çekettim, male,

Yola çıktım, anne,

Bir uzak yola,

Bir uzak yola,

³⁷⁰ Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 127.

Bir uzun yola,
Üç günnük yola.

Saadiç da ilerdä,
Çotra elindä.

Çotrada, male,
Kırmızı şarap.

Hepsinä verdi,
Bana vermedi.

Düşümä geldi,
Gücümä geldi

(Baboglu, 2011: 165)

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çotrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyanı Düün Çekettirer

(...)

“Tari - saadiç, - deer, -

Saadiç bulunêrsın,

Helä, ikram et

Ayı-kardaşlaa bir şarap”.

“İvançu- deverçu,

Nasıl ikram edeyim?

Bän da korkêrım

Onun duruşundan.

Onun duruşundan

Hem da bakışından.

Na **çotriyı**, -deer,-

Bir uzun yola,

Üç günlük yola.

Sağdıç da ilerde,

Çotra elinde.

Çotrada anne,

Kırmızı şarap.

Hepsine verdi,

Bana vermedi.

Düşüme girdi,

Gücüme gitti.

(...)

“Kral sağdıç, diyor,

Sağdıçsın,

Hele ikram et

Ayı kardeşe bir şarap”

“İvançu deverçu,

Nasıl ikram edeyim?

Ben de korkuyorum

Onun duruşundan.

Onun duruşundan

Ve de bakışından.

Al çotrayı, diyor.

Da sän ikram et”.

İvançu-deverçu

Çotriyı aleyor,

İvançu-deverçu

Çotriyı aleyor.

“Helä, bırıyı, ba ayı kardaşlık, - deer, -

Helä, gel bırıyı.

İkram sana edim

Bir düün şarabı”

(...) (Durbaylo, 1991: 48; Durbaylo, 2001: 12)

Petri Gider Saldat

(...)

Mamusunnan da Länkaya

Bir çörek yaptırer, sımarlayor:

“Hazırlayın bana bir çörek yolculaa,

Bir **çotra** da şarap,

Kırmızı şarap”.

Sora erken kalkêr,

Beygirciynin tıpkınnarı

Sarıyor.

Beegirciynä piniyor,

Torbasını da boynusuna asıyor.

(...) (Durbaylo, 1991: 66-67)

Sen ikram et.”

İvançu deverçu

Çotrayı alıyor,

İvançu deverçu

Çotrayı alıyor.

Hele buraya bak ayı kardeş, diyor,

Hele gel buraya.

Sana ikram edeyim.

Bir düğün şarabı.”

(...)

Annesiyle Lenka'ya

Bir çörek yaptırıyor, ısmarlıyor:

Hazırlayın bana bir çörek yolculuk için,

Bir çotra da şarap,

Kırmızı şarap.

Sonra erken kalkıyor,

Atının takımlarını

Sarıyor.

Atına biniyor,

Torbasını da boynuna asıyor.

(...)

Hay, Dani, Boydani

(...)

Karşı geldik, mali,

Bir bulgar düünü.

Gelinnän güvä

İlerdä gideer.

Saadıçlan kısıntsa

Yannarında gider.

Saadıcın elindä

Gümüş çotra.

Kısıntsanın elindä

Bir biaz boşça.

Kısıntsa da hepsinä

Gölmek verdi.

Saadıç da hepsinä

Şarap döktü.

(...)

Rast geldik anne,

Bir Bulgar düğününe.

Gelinle güvey

İlerde gidiyor.

Sağdıçla vaftiz annesi

Yanlarında gidiyor.

Sağdıcın elinde

Gümüş çotra.

Vaftiz annenin elinde

Bir beyaz bohça.

Vaftiz annesi herkese

Gömlek verdi.

Sağdıç da herkese

Şarap döktü.

(...) (Durbaylo, 1991: 114; Durbaylo, 2001: 41)

Lübov Çimpoeş'in "Dastannıy Epos Gagauzov" (Gagauz Destanları) adlı eserindeki *destan* metinlerinde yer alan *çotrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

"Şindi açan gidiy onnar yarışmaa, kız alıy taa bir kız yanına. Baalıylar beygırlärini, otırıylar ekmek yemee, iylär-içıylär. Onnar alıylar bir **çotra**, **çotranın** orta eri bölük. Bir yanına koymuşlar şarap, bir yanına su. A o kızlar çocaa vermişlär şarap içsin, a o kızlar içmiş su. Çocuk olıy sarhoş, a kızlar piniy beygirlerine da gidiylär. Sora beygiri kişniy kişniy, çıkarıy kazını" (Çimpoeş, 1997: 144). "Şimdi, onlar yarışmaya gittiğinde, kız yanına bir kız daha alıyor. Atlarını bağlıyorlar. Yemek yemeye oturuyorlar, yiyorlar içiyorlar. Onlar bir çotra alıyorlar, çotranın ortası bölük. Bir yanına şarap koymuşlar bir yanına su. Kızlar çocuğa şarap vermişler, içsin. Kızlar su içmiş. Çocuk sarhoş oluyor. Kızlar atlarına biniyor ve gidiyorlar. Sonra (çocuğun) atı kişniyor kişniyor kazığını çıkarıyor."

Sofiya Koca'nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *çotrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Daadan gelir, taştan gelir, yamalı donnu enişten gelir. – **Çotraylan** düüne çaarmak” (Koca, 2011: 66). “*Ormandan gelir, taştan gelir. Yamalı donlu enişten gelir. – Çotrayla düğüne çağırmak.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çotrayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“E, te gelmişle dünürlää aşırı komuşu küüsünden. Kızın bubası beenmiş bu eri: zenginmişle, büyük varlıkta yaşarmışla. Veriy kızını. Epsi geçiy sırasınca: **çotra**, düün, aftalık - epsi olıy” (Koca, 2011: 238). “*E, işte uzak komşu köyden dünürlüğe gelmişler. Kızın babası bu adamı beğenmiş. Zenginmişler, büyük varlık içinde yaşarmışlar. Kızını veriyor. Çotra, düğün, haftalık hepsi sırasıyla olup geçiyor.*”

“Çörekli söfrada sarıp-sarmalıy da erleştiriy camal boyuna pat üstünde - dādu gelince işten sıcacık dursunnar. Sora babu gidiy alıy bir **çotra** şarap, onu da koyıy pat altına” (Koca, 2011: 303). “*Çörekli söfrada sarıp sarmalıyor ve adam işten gelene kadar sıcak kalsın diye sobanın yanına, yatağın üstüne koyuyor. Yaşlı kadın sonra bir çotra şarap alıyor ve onu da yatağın altına koyuyor.*”

Değerlendirme

Tarih: Çotra geleneksel Gagauz düğünlerinin önemli işleve sahip bir eşyasıdır. Çotra, TDK'nin Türkçe Sözlüğü'nde Rumcadan alıntı olarak “ağaçtan yapılmış küçük su kabı” (TS, 1998: 500) anlamıyla yer alır. Kelime TDK'nin Derleme Sözlüğü'nde *çotara* “ağaçtan yapılmış su kabı” (DS, 1993: 1274); Hikmet Zübeyr Koşay'ın Anadolu'daki kap kacağa dair çalışmasında ağızlarda *çotra*, *çotura* “şarap kabı; ağaçtan yapılmış su testisi” anlamlarıyla yer alsın (1957: 11) da bu kabın şekline dair bir bilgiye erişilememiştir. Ancak, şarap kabı ve ağaçtan yapılmış su testisi gibi anlamları, Gagauz ve Slav kültüründeki çotrayla benzer materyal ve işleve sahip olması arada benzerlik olabileceğini göstermektedir.

Çotra, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde de *çoçtura* (2008: 342), *çoçra* (2008: 346) ve *çotra* (2010: 816; 2011: 98) şekilleriyle geçmektedir. Çelebi, günümüzde Sırbistan'ın Kruševac şehri olan Alacahisar'dan bahsederken çotrayla ilgili olarak, “genellikle ağaçtan yapılmış yuvarlak kapaklı bardak, bazı serhatliler ona şarap

koyup taşırlar, bir tuhaf bardaktır” (Evliya Çelebi, 2010: 816) der. Kelimenin ve unsurun bugün Sırpçada *čutura*, *čuturitsa* (Tolstoy, 2001: 669) ve *čaturica* (Cahen, 1920: 98); Bulgarcada *çotra* ve *bıklitsa*, Rumencede *ciutură* olarak bulunması *çotranın* Gagauz maddi kültür dünyasına Slav komşularından geçtiğini gösterir. Çotra, Sırpçadaki *bukliya*, Rumencedeki *ploscă* kelimeleriyle aynı anlamdadır.

Gagauzlar “çotrayı mutlaka sırlı resimlerle süslerdi. Ağaçtan yapılmış resimli çotra, şarap taşımak için en iyi kap sayılırdı. Özel günler ve yortularda misafire hangi çotrayla ikram yapıldığı önemliydi” (Lavrentyeva, Golant ve Nikoglo, 2020: 83). Bu bilgiler ışığında, geçmiş dönemde, günlük yaşamda çotranın yalnız bir matara işlevi görmediği; süslemesinden, kullanım sahasına kadar toplum içerisinde kişiye ve aileye statü kazandırdığı, övmek için aracı bir unsur olduğu söylenebilir. Çotra Gagauzlara Slav komşuları aracılığıyla girmiş olsa da Gagauzların kültürel kimliğine dair önemli sembollerden biri olmuştur.

Eski Gagauz düğün geleneğinde gelin ve damadın seçtiği genç kişiler, cumartesi günü insanları düğüne davet etmek için atla gidip beyaz bir basma ya da peşkir bağlanmış çotrayla şarap ikram ederdi. Bu davet esnasında karşılıklı olarak kalıplaşmış ifadeler kullanılmaktaydı: “‘Buyurun için bir şarap da gelin düğüne!’”. Bu teklife ev sahibinden kim çıktıysa cevap verir: ‘Sağ ol çocuğum, Allah versin de sağlıcakla başarasınız düğünü. Şükür, bizi de çağırmayı unutmamışsınız” denilmekteydi (Baboglu, 2003: 12). Seçilen bu kişilere “izmetçi” (hizmetçi) denilirdi. Bu hizmetçilerin “atı kilimle kaplanır ve yelesine beyaz bir yazma bağlanırdı” (Kuroglo, 1980: 67). “Dever düğün boyunca da çotrayla şarap ikram eder, çotraya basma, çiçek ve fesleğen de takılırdı” (K17). Bir arada yaşayan milletlerin kültürel etkileşiminin düğüne dair ritüellere yansımalarının göstergesi olarak bu geleneğe, Gagauzların yüzyıllardır beraber yaşayıp ortak kültür inşa ettiği Bulgarlarda da görülmektedir ve Bulgar kültüründe de insanları düğüne davet etmesi için seçilen kişiler çotrayla şarap ikram ederek çağırır (bk. Vakarelski, 1977: 477). Çotra, Gagauzların bir diğer komşusu Moldova halk kültüründe de rastlanmaktadır. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında Moldova düğün geleneğinde, “genellikle cumartesi günleri, gelinin ve damadın seçtiği kişiler atlarının yelesini renkli kurdelelerle süslemiştir, göğüslerine ve şapkalarına çiçek tutturulup bir ellerine

mendil bağlanmışır. Ardından da köyde çotrayla³⁷¹ gezerek şarap ikram etmiş ve insanları düğüne davet etmiştir” (Zelençuk, 1959: 30). Çotranın hem düğüne davet esnasında hem de düğünde şarap ikram ederken kullanımına geleneksel Bulgar ve Sırp düğün âdetlerinde de rastlanmaktadır. Ayrıca emiş (yemiş) töreni kapsamında 1930’lu yıllarda gelin evine hediyeleri getiren damat tarafına; gelin tarafı çotradan şarap ikram etmekteydi (bk. Çakır, 1936: 42). Gagauzların düğüne davette ve düğünde şarap ikram edilmesi geleneği sözlü kültür ürünlerine de yansımıştır.

Toplum içerisinde statü aracı olarak görülmesi, emiş (yemiş) töreninde, düğüne âdetlerinde kullanılması ve bu törenlerdeki işlevi dışında özel günlerde de misafire şarap ikram edilirken ya da kasım ayında kutlanan “Gagauz Şarap Yortusu”nun sembolik unsurlarından olması çotrayı Gagauz kültürünün, kimliğinin önemli unsurlarından biri yapmıştır. Bir dönem süslemesiyle statü belirten, her evde bulunan çotra günümüzde günlük yaşamda kullanılmaz, geleneği yaşatan düğün ve eğlencelerde ise muhakkak kullanılmaktadır.

Materyal: Çotra genellikle ceviz ağacından yapılmaktadır (K1).

Yapı: Ağız kısmı dardır ve eski Gagauz kültüründe şarap dışında su matarası olarak da kullanılan çotranın taşınmasının kolaylaşması için yuvarlak gövdesinin her iki tarafında kayış ya da ip geçirme yeri vardır. Örnek bir destan metninde, çotranın orta tarafından ayrılmış şekilde olduğu, bir yarısına şarabın, bir yarısına da suyun koyulduğu bir çotra yapısı örneği görülür.

Desen: Çotranın özel günlerdeki işlevi ve statü göstergesi olması süslemesine de özen gösterilmesini sağlamıştır. Boyama, sırlı resimler ve ahşabın oyularak şekil verilmesiyle süsleme ve desenler yapılmıştır. Günümüzde özel günler dışında kullanımı neredeyse olmayan çotranın eski dönemde desenli ve resimli türleri, sade çotralara göre daha çok tercih edilirdi. Ayrıca, oyma ustaları da üzerine çeşitli desen ve motifler yapmıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Çotra örnek metinlerde genellikle düğün daveti, düğün alayı ve düğün sırasında şarap ikram edilirken kullanılmasıyla yansımıştır. “Tarih” bölümünde de bahsedildiği üzere Slav komşularından geçen bu âdetin Bulgar

³⁷¹ Zelençuk, şarap dağıtılan kaptan “ploska” (Rom. ploscă “matara, su kabağı”) olarak bahseder ve ağaçtan yapıldığını belirtir. Eserin 31. sayfasında da (bk. Zelençuk, 1959: 31) çotranın fotoğrafını vermiştir. Bu sebeple ploscă “çotra” olarak çevrilmiştir.

düğünündeki görünümü “Hay, Dani, Boydani” türküsünde görülebilir. Çotranın geçiş dönemi âdeti işlevi dışında günlük yaşamda da kullanımına rastlanır ve taşıma kabı olarak kullanılır; ayrıca konuğa şarap ikram ederken çotradan ikram edildiği görülür. Bu örnekler çotranın günlük Gagauz yaşamındaki yerini ve kimliğini tanımaya yardımcı olur.

4.3.3. Çölmek

Çömlək. Geleneksel el sanatlarından çömləkçiliğin ürünleridir. *Çölmək* kelimesi genel anlamıyla toprak tencere dışında, topraktan yapılan bardakları da kapsamaktadır.

Örnek Metinlerde “Çölmək”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çölmək*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yetişmiş yevä, baarmış karısına: “ya getir mari, kofayı, saalım inekleri”. Çıkıyor karı alıyor uşaa, götüreer içeri, alıyor kofayı, başlıyor saamaa. Da dolduruyor üç-üz **çölmək** süt, da götüreer hepsinä birär **çölmək** süt saadıçlarna, da ineklerdän da süt kesilmiş” (Moşkov, 1904a: 8). “*Eve gelince, eşine bağırmiş, ‘Ya getir mari kovayı da sağalım inekleri’. Kadın çıkıyor. Uşağı alıp içeri götürüyor da kovayı alıyor. (İnekleri) sağmaya başlıyorlar. Üç yüz çömlək süt dolduruyor ve vaftiz babalarının³⁷² hepsine birer çömlək süt götürüyor. İneklerden de süt kesilmiş.*”

“On yıldan sora karı hastalanmış, da demiş o adama: “adam, bän yölecäm, tavanda vardır bir **çömlək**. Da açan bän yölürüm, o **çölmää** da koyasın benim başımın altına mezar içindä. Yöleer karı, götüreerlar mezarlaa gömmää. Adam da pineer tavana, buluyor **çölmää** da götüreer mezarlaa. Koyduynan yölüyü mezar içinä, çıkarmış da demiş: ‘koyun bu **çölmää** da başı altına’. Sormuşlar: ‘ne var o **çölmektä**?’ O da demiş: ‘bilmeerim’. Da popaz demiş: ‘ya kırın onu’. Açan kırmışlar, çıkmış **çölmək** içindän kırk türlü işlär: yılan, kurbaa, guşter...” (Moşkov, 1904a: 184-185). “*On yıldan sonra kadın hastalanmış ve o adama, ‘Adam, ben öleceğim. Tavan arasında bir çömlək var. Ben öldüğüm zaman o çömləği de koyasın benim başımın altına,*

³⁷² Masalda kahramanın üç yüz çocuğu vardır ve bu çocukların her birinin ayrı ayrı vaftiz babaları vardır. Bu sebeple sağdıç kelimesi vaftiz babası olarak aktarılmıştır. Moşkov’un sözlüğünde de “saadıç” kelimesinin anlamı “vaftiz babası” (bk. Moşkov, 1904a: 84) olarak verilmiştir.

mezarın içine' demiş. Kadın ölüyor. Mezarlığa gömmeye götürüyorlar. Adam da tavan arasına çıkıyor; çömleği buluyor da mezarlığa götürüyor. Ölüyü mezarın içine koyduklarında, (çömleği) çıkarmış, 'Koyun bu çömleği başının altına' demiş. Sormuşlar, 'Ne var o çömlekte?' Adam da, 'Bilmiyorum' demiş. Papaz, 'Kırın onu' demiş. Kırdıklarında çömleğin içinden yılan, kurbağa, kertenkele gibi kırk türlü şey çıkmış."

Valentin Moşkov'un derlediği hikâye metinlerinde yer alan çölmekle ilgili örnekler şu şekildedir:

"Şindi yertesi günü genä gideer padişahın oolu o kıza, gireer içeri, kız oturmuş ateşlik başında, da varmış ateştä bir **çölmek**. Selam vereer padişahın oolu. Kız selamını alıyor. Selamdan sora padişahın oolu sormuş kıza: 'ne var o **çölmektä**?' Kız da demiş: 'biri aşaa, biri da yukarı'. Duruyor biraz padişahın oolu, da geleyor yevä. Şindi padişaa sorayor ooluna: 'ne dedi kız sana?' Oolu-da demiş bobasına: 'kız ahmak: bän sordum, ne var **çölmektä**, kız da dedi: 'biri aşaa, biri da yukarı'" (Moşkov, 1904a: 181). "Ertesi gün padişahın oğlu yine o kıza gidiyor. İçeri giriyor. Kız ateş başında oturmuş, ateşte de bir çömlek varmış. Selam veriyor padişahın oğlu. Kız selamını alıyor. Selamlaşmadan sonra padişahın oğlu kıza sormuş, 'Ne var o çömlekte?' Kız da demiş, 'Biri aşağı biri yukarı'. Padişahın oğlu biraz duruyor sonra eve geliyor. Padişah, oğluna soruyor, 'Ne dedi kız sana?' Oğlu da demiş babasına, 'Kız ahmak, ben sordum, ne var çömlekte? Kız da, 'Biri aşağı biri de yukarı' dedi."

Valentin Moşkov'un derlediği anekdot metinlerinde yer alan çölmekle ilgili örnekler şu şekildedir:

"Varmış bir vakit bir saldat. Şindi o saldat bitireer slujbasını, da gidärmış yevä, da susamış: Gideer bir punara, da yokmuş punarın kofası. Bir kızças gelirmiş suya. Şindi o saldat deer o kıza: "ver, mari kız, **çölmää**, içeyim bir azcık su". Vereer kız **çölmää** saldata. Saldat ta soyunayor, da gireer punar içinä" (Moşkov, 1904a: 227). "Bir zamanlar bir asker varmış. O asker, askerlik görevini bitirmiş, eve gidermiş. Susamış. Gidiyor bir kuyuya ama kuyunun kovası yokmuş. Bir kızcağız suya gelirmiş. O asker, kıza, 'Mari kız ver bardağı de birazcık su içeyim' diyor. Kız bardağı askere veriyor. Asker de soyunuyor ve giriyor kuyunun içine."

“Da o padişahka vereer ona bir demirli altın, da bu çekedeer yola. Aarmış taşımaa o altınları, satın alıyor bir yeşek. Varmış bir **çölmek** ta kaymaa” (Moşkov, 1904a: 238). “O padişahın hanımı, ona bir demirli altın veriyor ve yola çıkıyor. O altınları taşımak ağırmış. Bir eşek satın alıyor. Bir çömlek de kaymağı varmış.”

“Varmış bir vakıta bir buzaaci çocuk, güdärmiş küü buzaalarını, da her gün alırmış birär **çölmek** yuurt kıra. Şindi o buzaaci çocuk deer bir kıza: ‘hadi mari kız, gidelim bütün kıza buzaaları gütmää, da bän alacäm bir **çölmek** yuurt kıra, da iyeeris’. Kız demiş: ‘yalandıraysun’. Çocuk deer: ‘yalandırmayorum mari, tä bak torbamda, **çölmek** mamu koydu’. Bakıyor kız, hakına da var. Şindi kız düşünëer oyanı, düşünëer buyanı, da gideer buzaacıylan kıra” (Moşkov, 1904a: 264). “Bir zamanlar bir buzağı çobanı çocuk varmış. Köyün buzağılarını güdermiş de kırdaki her gün birer çömlek yoğurt alırmış. Şimdi o buzağı çobanı çocuk, bir kıza, ‘Hadi mari kız, bugün kıra buzağıları gütmeye gidelim. Ben bir çömlek yoğurt alacağım, kırdaki yeriz. Kız, ‘Yalan atıyorsun’ demiş. Çocuk, ‘Yalan atmıyorum mari, işte bak, çömlek çantamda. Annem koydu’ diyor. Kız bakıyor, gerçekten de (çantada çömlek) var. Kız düşünüyor düşünüyor ve buzağı çobanıyla kıra gidiyor.”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çıkêr kaçarak sokaa, haydêr inää dama, saaêr onu da kaçarak içeri girer. Ama o saayınca inää ateş süünmüş. Birkaç korcaz sade kalmış. Odun da başka yokmuş. Koyêr Kalina **çölmää** sütlän korlar üstünä da başlêr üflemaa. Üfleer, üfleer korları, onnarsa yanmêrlar, sade kızarêrlar” (Tanasoglu, 1959: 121). “Çabucak sokağa çıkıyor. İneği ahır sürüyor ve onu çabucak sağlıyor; içeri giriyor. Ama o ineği sağıncaya kadar ateş sönmüş. Yalnızca birkaç odun parçası kalmış. Başka odun da yokmuş. Kalina çömleği sütle korların üstüne koyuyor ve başlıyor üflemeye. Korları üfler üfler ama korlar yanmıyorlar yalnızca kızarıyorlar.”

“İyerlär onnar borcu. Çekederlär südü dökmää. Bakêrlar **çölmään** üstündä kalın hem çetin kap. Gücülä dädü kaşıklan deler o kabı. Başlêr dökmä çanaa süt da görer, ani sütlän bişey oldu da birdän annêr, ani kız kaybeldi” (Tanasoglu, 1959: 122). “Onlar

çorbayı içiyorlar. Başlıyorlar sütü dökmeye. Çömleğin üstünde kalın ve sert bir kap görüyorlar. Yaşlı adam kaşıkla güçlkle o kabı deliyor. Çanağa süt dökmeye başlıyor ve görüyor ki sütle birlikte bir şey oldu. Birden anlıyor ki kızı öldü.”

“‘Na buyur bir **çölmek** tä şarap,’ deer ona kız. Tuku istämemiş içmää, ama o kız ölä yalvarmış, ani Tukunun canı acımış ona da içmiş birkaç yudum” (Tanasoglu, 1959: 137). “– ‘Al, buyur bir bardak şarap, diyor ona kız. Tuku içmek istememiş ama kız öyle yalvarmış ki Tuku’nun içi acımış kıza da birkaç yudum (şarap) içmiş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği masal metinlerinde yer alan *çölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Mır-mır Kotoy, bu bir büyük boz kotobanın çorbacısında izmet ederken, bir yannışlık kaçırmış: sergendän kaymak **çölmeeni** yarılamış, bitkidä, da dar sergendä dönüşürken, yalanıp dururken **çölmää** erindän düşürmüş da onu tuz-buz yapmış...” (Baboglu, 2011: 72). “*Mır mur Kotoy, bir büyük boz kedi, sahibinin evinde hizmet ederken bir hata etmiş ve dalıp raftaki çömlekte bulunan kaymağın yarısını yemiş. Sonunda da dar rafta dönüp yalanıp dururken çömleği yerinden düşürmüş ve onu tuz buz etmiş...*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği hikâye metinlerinde yer alan *çölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘İslää dădo, başlamış akıl vermää ihtära o adam, git al lavkadan bir **çölmecik**, ani para toplamaa deyni. Aralıcandan doldur onu islää topraklan, üstünä da koy o senin gümüşlerindän birkaç. **Çölmecii**, demiş o adam, başı altına saklayasın” (Baboglu, 2011: 114). “*İyi dede, o adam ihtiyara akıl vermeye başlamış. Git, para toplamak için dükkândan bir çömlek al. Deliğinden onu iyice toprakla doldur, üstüne de senin o birkaç gümüşünden koy. Çömleği, demiş o adam, baş altında saklayasın.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

İlenka³⁷³

(...)

(...)

³⁷³ Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 146.

– İlenko mari, İlenko!

Al **çölmeciini** da gel bizä

Bulündan batündan saklı.

Gel bizä, bizim başçaya.

Bizim başçada bir sarı yılan var.

Bän sandım onu bir topuz altın.

Alalım, Lenko, o yılanın zehirindän,

Koyalım senin **çölmeenä**.

Karıştır, Lenko zihiri,

Zihiri biyaz rakıylan.

Açan batün gelecek tarladan,

Ver ona yorgunnuk rakısı...

(...) (Baboglu, 2011: 174)

– *İlenka mari, İlenka!*

Al testini de gel bize.

Yengenden ve abinden gizli.

Gel bize, bizim bahçeye.

Bizim bahçede bir sarı yılan var.

Ben sandım onu bir topuz altın.

Alalım, Lenka, o yılanın zehrinden,

Koyalım senin çömleğe.

Karıştır Lenka zehri,

Beyaz rakıyla zehri.

Ağabeyin tarladan geldiğinde,

Ver ona yorgunluk rakısı...

(...)

Bulgar Kızı³⁷⁴

(...)

– Mari Marinka, gelsäne bizä,

Bizim başçedä var bir gül fidan.

O gülün kökündä - bir sarı yılan.

Al o yılanı, koy sırlı **çölmää**,

Doldur onu biyaz şaraplan.

Batün da kırdan geldiynen,

İkramna onu bu şaraplan,

Ver ona içsin bir yorgunnuk.

(...)

– *Mari Marinka gelsene bize,*

Bizim bahçede var bir gül fidanı.

O gülün kökünde bir sarı yılan.

Al o yılanı, koy sırlı çömleğe.

Doldur onu beyaz şarapla.

Ağabeyin de tarladan geldiğinde,

İkramla onu bu şarapla,

Ver ona içsin bir yorgunluk (şarabı).

³⁷⁴ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 154.

Marinka gitti, aldı yılanı,	<i>Marinka gitti, yılanı aldı,</i>
Koydu çölmää , eşil sırlı çölmää ,	<i>Koydu çömleğe, yeşil sırlı çömleğe.</i>
Verdi batüsuna. Otalêdı onu.	<i>Verdi ağabeyine. Zehirledi onu.</i>
– Dur, mari Marinke!	<i>– Dur, mari Marinka!</i>
Yaktın içimi...	<i>Yaktın içimi...</i>
Bu diył yorgunnuk,	<i>Bu değil yorgunluk (şarabı),</i>
Bu yılan zihiri.	<i>Bu yılan zehri.</i>
– Başka kerä istedik ayırma...	<i>– Bir daha (bizi) ayırma istedik...</i>

(Baboglu, 2011: 180-181).

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidip alêr bir nacak bir dâ hırlets da başlêêr aacı köklemää. Kazêr bir taban, iki taban... Üçüncüdä çıkêr bir **çölmek** altın!” (Baboglu, 1991: 43). “*Gidip bir balta bir kürek alıyor ve başlıyor ağacı kesmeye. Kazıyor bir taban, iki taban... Üçüncüde bir çömlek altın çıkıyor!*”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *çölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Adam gitmiş. Karı uzanmış taa gün üülenä gelincesinä, sora kalkmış da koymuş bir tencerä mercimek kaynatmaa. Kaynatmış o mercimää taa bitincä yakacaa. Sora kapmış bir **çölmek**, doldurmuş onu mercimeklän, koymuş **çölmää** hem bir parça suuk mamaliga boşça içinä, baalamış boşçayı bir fidana” (Çebotar ve Sırf, 2017: 181). “*Adam gitmiş. Kadın da öğlene kadar uzanmış. Sonra kalkmış ve kaynatmak için (ateşe) bir tencere mercimek koymuş. Yakacağı bitinceye kadar o mercimeği kaynatmış. Sonra kapmış bir çömlek de onu mercimekle doldurmuş. Bohçanın içine çömleği ve bir parça soğuk mamaliga koymuş. Bohçayı bir fidana bağlamış.*”

“Alêr Hoca **çölmää** da doldurêr onu inek mayızınnan, üstünä da iki parmak kadar kaymak döker. Götürer **çölmää** sudyaya. O, pençere aşırı bakarak, artık beklârmış. Alıp pençere aşırı **çölmää**, sudya parmaklarınnan kaymak imää başlamış” (Çebotar

ve Sırf, 2017: 190). “*Hoca çömleği alıp onu inek dışkısıyla dolduruyor; üstüne de iki parmak kadar kaymak döküyor. Çömleği hâkime götürür. Hâkim pencereden bakarak beklermiş. Hâkim, çömleği pencereden alıp parmaklarıyla kaymağı yemeye başlamış.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *çölmekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuençuyu Düünä Çırmışlar...

(...)

Üç gün, üç gecä güreşmişlär.

Neredän ayı tutarmış,

Kara da kannar akarmış.

Neredän Stuenço tutarmış,

Etlän da kemik kopaarmış.

Stuenço, küçük deverçu, susamış,

Bulüsundan su istemiş:

“Bulülü, Yankülü!

Versänä bana bir **çölmek** su, içeyim.”

Bulüsu Stuençüya dedi:

“Stuenço, küçük deverçu,

Böliymiş bizim da yazgımız,

Ayılar isinnär bizi”.

(...) (Durbaylo, 1991: 46)

(...)

Üç gün üç gece güreşmişler.

Ayı nereden tutarsa,

Kara kanlar akarmış.

Stuyançu nereden tutarsa,

Etle kemik koparmış.

Stuyançu küçük dever susamış

Yengesinden su istemiş:

“Yengeciğim, Yankulu!

Bana çömlek su versene, içeyim.”

Yengesi, Stuyan’a dedi:

“Stuyançu, küçük dever,

Böyleymiş bizim de yazgımız,

Ayılar yesinler bizi”.

(...)

İläнка Mari, Çık Dışarı

(...)

Horuya gider, horu oynêêr.

Ne Koli bakêr, ne Peti bakêr.

(...)

Horuya gider, horu oynuyor.

Ne Koli bakıyor, ne Peti bakıyor.

Länkanın da gücünä geler,

Alıp yolunu, evä geler.

İçeri girer da soyunêr,

Hem soyunêr, hem aalıyêr.

Ozaman da mamusu geler:

– Aalama, Länka, aalama, kızım,

Üç küüyä gicez, üç **çölmek** kırıncız.

Ama seni Koliya vericiz.

Üç küüyä gicez, üç **çölmek** kırıncız,

Ama seni Koliya vericiz

(Durbaylo, 2001: 114).

Lübov Çimpoeş'in "Dastannıy Epos Gagauzov" adlı eserindeki *destan* metinlerinde yer alan *çölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kaynat te bu çüvende suyu, yalını tavana urıncak, yiycem burda seni’, -diy. Kaynadıy bu suyu bir **çölmek** kalıncak, dökiy Tepegözün gözüne. Çocuk çıkıy koyunnar içinä, kesiy bir koyun da çullanıy deriyle” (Çimpoeş, 1997: 122-123).
“İşte bu kazanda alevler tavana vuruncaya dek suyu kaynat, yiyeceğim burada seni’, diyor. Bu suyu bir **çömlek** kalıncaya dek kaynatıyor ve Tepegöz’ün gözüne döküyor. Çocuk, koyunların içine giriyor. Bir koyun da kesiyor ve derisini üstüne geçiriyor.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çölmek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Üsüz Türküsü

(...)

– Hade, mamum,

Gelsänä benimnän tokadadan.

Geläsin da göräsin,

Nicä biz yaşêêrız:

Lenka ’nın da gücüne gidiyor,

Yola çıkıp, eve geliyor.

İçeri giriyor da soyunuyor.

Hem soyunuyor hem ağlıyor.

O an annesi gelir:

– Ağlama Lenka, ağlama kızım,

Üç köye gideceğiz, üç çömlek kıracağız.

Ama seni Koli ’ye vereceğiz.

Üç köye gideceğiz, üç çömlek kıracağız,

Ama seni Koli ’ye vereceğiz.

(...)

– Hadi annem,

Girsene benimle kapıdan.

Gelesin de göresin,

Nasıl biz yaşıyoruz:

Üzlerimiz yıkanmadık,
Saççaazlarımız taranmadık.

Çölmää alêrım su içmää
– Yaşlarım damnêêr içinä.

Pek güçtür bu dünnäädä
Üsüz kalmaa.

Bobamız evlendi,
Senin gibi bulmadı.

(...) (Kvilinkova, 2011: 436).

*Yüzlerimiz yıkanmadı,
Saçlarımız taranmadı.*

*Çömleği alıyorum su içmeye
– Yaşlarım damlıyor içine.*

*Pek güçtür bu dünyada
Öksüz kalmak.*

*Babamız evlendi,
Senin gibisini bulmadı.*

(...)

Todur Zanet’in derlediği *bilmecelerde* yer alan *çölmekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir kızçaaz var içerdä, gelän-geçän onu öper. – **Çölmek**” (Zanet, 2017b: 610).
“İçeride bir kızcağız var, gelen geçen onu öper. – *Çömlek, toprak bardak.*”

Değerlendirme

Tarih: İnsanlar varoluşlarından, iptidai dönemlerden itibaren günlük yaşamda çeşitli araç gereçlere ihtiyaç duymuş; bunları geliştirerek kendine has maddi kültür dünyası meydana getirmiştir. İnsanların temel ihtiyacı olan besinlerin saklama ve pişirme kapları da bu kapsamda önemli yer tutar. Temel ihtiyaç olan kaplar imkânlar ve teknik beceri dâhilinde çeşitli maddelerden yapılmıştır. Günümüzde artık az tercih edilip müzelerde sergilense de ilk malzemelerden olan topraktan yapılan çömlek çeşitleri de ürünü saklama koşulları sebebiyle asırlarca tercih edilmiştir.

İnsanlık tarihinin en eski kaplarından olan çömlek, hammaddesi toprak olan geleneksel el sanatlarından çömlekçilik sanatının ürünlerindendir. Ancak temizliği, bakımı zor olması ve sanayileşmeyle artan plastik, porselen, çelik gibi ürünlerden kapların yaygınlaşması çömleği birincil tercih olmaktan çıkarmıştır. Killi toprağın çeşitli aşamalardan geçerek işlenip şekil verilmesiyle çömlek, çanak, küp, testi gibi kaplar elde edilmiştir. Çömlekler pişirme aracı ve saklama kabı işlevinde kullanıldığı gibi ürünleri depolamak için de kullanılmaktaydı. Örneğin, Gagauzlarda “Bakliyat çatı katlarında ve ambarlarda saklanırdı. Bu ürünlerin bir kısmı ise mutfakta toprak çömleklerde ve sepetlerde saklanırdı” (Nikoglo, 2011: 290). Çömlek, Gagauz

mutfağında özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ortalarına kadar önemli mutfak eşyalarından biriydi.

Çömlek türleri hem yiyecekler için saklama kabı hem de testi, küp gibi çeşitleriyle şarap, su taşıma kabı işlevlerini yerine getirmiştir. Çömlekçilik ve çömleğe dair çeşitli unsurlar bugün giderek sadece Gagauz hafızasında yaşamakta; çömleğe dair *yıbrık* “ibrik”, küp gibi kelimeler Gagauzcanın söz varlığında unutulma yolundadır. Bu durum, toplumun ihtiyaçlarına artık cevap veremeyen ve bu sebeple günlük yaşamda tercih edilmeyen; fiziki olarak yaşamda yer almayan maddi kültür unsurunun unutulmasındandır.

“Eskiden Komrat, Kongaz, Çadır, Valkaneş gibi büyük köylerde çömlek ustaları bulunurdu” (K1). Topraktan yapılan çömlek türleriyle ilgili olarak, günümüzde, Gagauz Yeri’ndeki Komrat’ta “Zanaat Evi”nde hem gelecek nesillere aktarılması amacıyla kurslar verilmekte hem de turistik tanıtım amacıyla üretim yapılmaktadır. “1950-1960’lı yıllarda Komrat’ta ve Çadır’da çömlek ustaları bulunmaktaydı. 1995 yılında bu sanatı tekrar diriltmek için başka ustalar da uğraşsa da 2-3 yıl sonra vazgeçmiştir” (K14). Bu kültürel mirasın, sanatın diriltilmesi konusunda özellikle Petr Kapaklı mücadele etmektedir; 2018’de el sanatlarının diriltilmesi için proje kapsamında “Zanaat Evi”nin açılmasında da pay sahibidir. Yeni bir “Zanaat Evi” de TİKA’nın da aracılığıyla Beşalma’da açılacak; çömlekçilik dışında başka sanatların da diriltilmesi yolunda çalışmalar yapılacaktır. Bir başka çömlek ustası da yine Zanaat Evi’ndeki Ulyana Trandafilova’dır ve Gagauz çocukların bu geleneksel sanatı öğrenmesi için çaba vermektedir.

Materyal: Killi toprak.

Yapı: Yemek pişirme aracı olarak kullanılan çömlekler kapaklıdır. Su içmek için kullanılan çömlekler (bardak) ise kulplu veya kulpsuz, gövdesi geniştir.

Desen: Çotrada görülen sırlı süslemeler ve desenler çömleklerde de görülür. Sevdiğinin çömleği alıp gelmesini söyleyen kişi, *yeşil sırlı çömlek* ifadesini kullanılır. Toplamlar kullandığı nesneleri kültürel anlayış ve estetik anlayışla teknik beceri çerçevesinde süslemekte ve renklendirmektedir. Nesneyi süslerken de genellikle doğada gördüğü, beslediği, tanıdığı doğaya ait unsurları kullanır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde çömlek yemek pişirme, depolama ve su, şarap içme bardağı olarak yer alır. Çömlek aracılığıyla Gagauzların 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl ortalarına kadarki yemek kültürüne dair ürünlerin yapım aşamalarının da izi sürülebilir. Örneğin, Gagauzlar eski dönemlerde yoğurdu ve kaymağı evde çömleklerde, küplerde yapıp muhafaza etmekte; peyniri de bu kaplarda yapmaktaydılar. “Gagauzlar, peyniri korumak için çömleklerde kuzu derisi içinde, tavan arasında saklamaktaydı” (Lavrentyeva, Golant ve Nikoglo, 2020: 83). Örnek metinlerde de çömleklerde yoğurt, kaymak gibi süt ürünlerinin yapılması ve saklanmasında kullanılan kap işlevine sahiptir.

“İlanka Mari, Çık Dışarı” türküsünde “*üç küüyä gicez, üç çölmek kırıcız*” ifadesiyle bayrak dikme³⁷⁵, düğün alayı³⁷⁶ gibi düğün töreni ve evrelerine dair bir ritüelde çömleğe rastlanır. Türkiye’de³⁷⁷ kına gecesinde, düğünde görülen çömlek/testi kırma âdeti Gagauzlarda da görülmektedir. Kırılan bu nesne yalnız testi değil, tabak, şişe gibi nesne de olabilir. Türkiye’de bazı bölgelerde kına gecelerinde ve gelin evden çıkarken veya düğünden sonra gelin eve girerken testi kırma geleneği vardır. Şekerlemeler ve para dolu testiye gelin yere atarak kırar. Gagauzlarda da bu âdet yaşatılmakta; “çömlek, bardak gibi eşyaları kırma geleneği Komrat şehrinde devam etmektedir” (İusumbeli, 2017: 173). Türkiye’de bolluk ve bereket sembolü olarak

³⁷⁵ **Bayrak Dikme:** Anadolu’da da görülen düğün evine bayrak dikme âdeti Gagauz Türklerinde de görülmektedir. Bayrağın asılması, evde bir düğün olduğunu ifade eder. Ancak Gagauzlarda dikilen bayrakla, “Gagauzların veya Moldova’nın resmi bayrağı kastedilmemektedir. Düğün bayrağı törenle düğün için özel olarak hazırlanmakta ve yöresel değişiklikler içermektedir” (İusumbeli, 2017: 137). Bayrak, ince bir dala kırmızı veya beyaz kumaş parçaları dikilerek asılmaktadır. “Kumaş dikilirken kırmızı ipler kullanılmakta; tepesine de elma asılmakta ve fesleğen dalları tutturulmaktaydı” (Kuroglo, 1980: 61; Moşkov, 1901a: 114). Bu bayrak dikme töreni sırasında, “Ebeveynleri hayatta olan bir kız ve bir erkek çocuk seçilir. Kızın eline kolaç, erkeğin eline şarap şişesi verilir ve düğün evinin etrafında üç kez birbirlerine doğru koşarlar. Horu oynandıktan sonra kolaç ve şarap dağıtılır. Daha sonra da şarap şişesi kırılır” (Kuroglo, 1980: 60-61). Düğün bayrağı âdeti Bulgaristan Gagauzlarında da görülür. Bir dala çevre denilen mendille beraber limon ve fesleğen kırmızı iplikle bağlanır (bk. Zajaczkowski, 1965: 93). Yiyecek ve içeceğin paylaşılmasının bereket, zenginlik sağlayacağı inancının; şişe, testi vb. nesnelerin kırılması da uğursuzlukların defolacağı inancının görünümüdür. Düğünlerde bayrak dikme geleneği, Slavlarda da görülmektedir. 19. yüzyıl Slav düğünlerinde düğün bayrağına rastlanır (bk. Sumtsov, 1881: 10-11). Geleneksel Bulgar düğününde de bir direğe/dala kumaş parçası ya da havlu asılmakta; bereketin, uzun ömrün ve doğurganlığın sembolü olarak elma, armut veya erik takılmaktaydı (bk. Uzenyova, 2010: 142-143). Bayrak dikme töreninin Türkiye’deki örnekleri için (bk. Koşay, 1944: 11-60-64-86-92-94-194-208-209-233-267).

³⁷⁶ **Düğün Alayı:** Eski Gagauz geleneklerinde silah sesiyle müzik sesinin birbirine karıştığı; koşu ve at yarışlarının yapıldığı nikâhtan sonra damat evine giderken oluşan alayıdır. Damadın evine yaklaşıldığında 20. yüzyıl ortalarına kadar “*ödülcü*, daha sonraki yıllarda *haberci*” (İusumbeli, 2017: 172) adını alan kişiler önden damat evine giderek kolaç ve bir çömlek şarap alırdı. Gelin ve damat geldiğinde kolaç ve şarap dağıtılır daha sonra bu şarap çömleği kırılırdı. (bk. Kuroglo, 1980: 76; Moşkov, 1901a: 117-118).

³⁷⁷ Türkiye’deki testi, şişe kırma âdetiyle ilgili bk. Boratav, 2016: 211; Artun, 1978: 224; Artun, 1998: 85-107; Yalçın ve Arık, 2017: 72-86.

görülen bu âdet; Gagauzlarda da bolluk ve bereketle ilişkili olduğu gibi, Moşkov’un da belirttiği gibi evlenen kişilere “geri dönüş olmayacağına dair mesaj olarak” düşünülebilir. Nasıl ki kırılan bir nesnenin tekrar eski hâlini alamayacağı gibi attıkları adımın da böyle bir şey olduğuna dair mesajın, testinin kırılması üzerinden sembolize ederek verildiği düşünülebilir.

Metinler aracılığıyla, Gagauz ev dekor ve mutfak yaşamına dair de bilgilere erişilebilir. Çömlekler sık kullanılan ürünler olduğundan genellikle dolap raflarında ve bakliyat ürünleri saklamak gerektiğinde tavan arasında muhafaza edilirdi. Bu tercih, metinlere de yansır; çömleğin rafa ve tavan arasına koyulduğu görülür.

4.3.4. Demirli

21,5 kilograma denk gelen eski bir ağırlık ölçüsü ve ağırlığı ölçmek için kullanılan ağaçtan kovadır.

Örnek Metinlerde “Demirli”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *demirli*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi Yuvan genä gideer babuya, da deer: ‘babo, ver kızını’. Babu-da deer Yuvana: ‘veririm, ama var bendä dokuz üz yekmek, yekmeklär birär **demirli** undan. İyirsan o yekmekleri bu gecä düşünülerinnän, ozaman veririm kızımı” (Moşkov, 1904a: 107). “Yuvan yine yaşlı kadına gidiyor, ‘Nine, ver kızını’, diyor. ‘Veririm ama bende birer demirli undan yapılmış dokuz yüz ekmek var. O ekmekleri bu gece düşüncülerinle yersen o zaman kızımı veririm.’”

“Da o padişahka vereer ona bir **demirli** altın, da bu çekedeer yola. Aarmış taşımaa o altınnarı, satın alayor bir yeşek. Varmış bir çölmek ta kaymaa” (Moşkov, 1904a: 238). “O padişahın hanımı, ona bir demirli altın veriyor ve yola çıkıyor. O altınları taşımak ağırmış. Bir eşek satın alıyor. Bir çömlek de kaymağı varmış.”

Valentin Moşkov’un derlediği *atasöz*lerinde yer alan *demirli*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Allaa verdiynän bir tenedän bir **demirli** oleer” (Moşkov, 1904a: 280). “Allah verince bir (buğday) tanesinden bir demirli kadar olur.”

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *demirli*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“O evin önündä bir adam durêr, **demirliyi** güneşä dooru tutêr da sora kaçarak içeri girer. ‘Nâbêrsın sän, be ayol?’ – bizim adam sormuş ev saabisinä. ‘Nâbayım,’ – ev saabisi cuvap etmiş, – ‘**demirliylän** güneş içeri taşıyêrım” (Çebotar, 2020: 44). “O evin önünde bir adam duruyor. Adam demirliyi güneşe doğru tutuyor sonra da koşarak içeri giriyor. ‘Ne yaparsın be sen,’ diye ev sahibine sormuş bizim adam. ‘Ne yapayım, demirliyle içeri güneşi taşıyorum,’ demiş ev sahibi.”

““Batüşka, verin bizä sizin altın **demirlinizi**, altın ölçelim. Dün kırdä bulduk bir komora da yok neylän ölçelim hem payedelim altınnarı” (Çebotar, 2020: 50). “‘Ağabey, altın demirlinizi bize verin de altını ölçelim. Dün tarlada bir hazine bulduk da altınları ölçecek ve pay edecek bir şeyimiz yok.”

“Adam pinmiş da yıkmış bacayı. Ertesi pazar kırıylan kız genä gitmişlär gezinmää, insanı görmää, kendini göstermää. Kızçaazı evdä brakmışlar, ona bir **demirli** mak toomu paklasın vermişlär” (Çebotar, 2020: 56). “Adam çıkmış ve bacayı yıkmış. Ertesi pazar kadınla kız yine gezmeye, insan görmeye, kendilerini göstermeye gitmişler. Kızcağızı da evde bırakmışlar ve ona ayıklaması için bir demirli haşhaş tohumu vermişler.”

“Az mı, çok mu vakıt geçmiş, genç padişaaıykanın olmuş bir uşaa. Bir gün kurteyâ gelmiş bir yolcu da yalvarmış salversinnär onu kurtenin aulu içinä. O getirmiş onunnan bir **demirli** darı karışık hertürlü toomnan da demiş, ki onun uşaa hastalanmış da ilacı bulunacak salt ozaman, açan paklayacak bu **demirli** darıyı padişaaıyın kurtesinde. Onu kolvermişlär kurtenin aulu içinä” (Çebotar, 2020: 59). “Az mı gitmiş çok mu geçmiş genç padişahın hanımının bir çocuğu olmuş. Bir gün bir yolcu saraya gelip onu avluya, içeriye alsınlar diye yalvarmış. O, bir demirli darı ve karışık her türlü tohumdan getirmiş. Çocuğunun hastalandığını, bu demirli darıyı ancak padişahın sarayında ayıklarsa çocuğuna ilaç bulunabileceğini söylemiş. Onu sarayın avlusuna almışlar.”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *demirli*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Veräsiniz ona her auşam birär **demirli** buuday, bir kada da su doldurasınız. Kapayasınız islää damın kapusunu da açmayasınız sabaadan” (Çebotar ve Sırf, 2017: 192). “*Ona her akşam bir demirli buğday veresiniz, bir küçük fıçı da su doldurasınız. Damın kapısını iyice kapatıp sabaha kadar açmayasınız.*”

“Nastradin Hoca bir vakıt alınêr üüretmäâ bir üüsek padişahın eşeeni. Üüretmäâ, kiyat okusun hem dava çözsün. Alınmış, ki bir yılın içindâ üüredecek onu, sade kendi evindâ. Ama padişaa verecek her gün birär **demirli** pirinç eşek için em hem da Nastradinâ beşär altın para ödek üüretmäk için” (Çebotar ve Sırf, 2017: 196). “*Nasrettin Hoca bir vakit bir yüksek padişahın eşeğini eğitmek için alıyor. Öğreteceği, eşek kitap okusun ve dava çözsün. Almış, bir yıl içerisinde kendi evinde ona öğretecekmiş. Padişah da ona eşek için her gün bir demirli pirinç yem ve eşeği eğitmesi karşılığında Nasrettin'e beş altın ödeyecek.*”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği atasözlerinde yer alan *demirli*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Popazın **demirlisi** dipsiz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 268). “*Papazın demirlisi dipsizdir.*”

Saveliy Ekonomov'un derlediği atasözlerinde yer alan *demirli*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dädu sa gitmiş padişaaaya da istemiş ondan bir **demirli**, ölçmäâ altınnarı, ani bilsin etecek mi unukasına düün yapmaa. Verecee zaman **demirliyi**, padişaa ballamış onun dibini, ani makar bir-iki altıncık onda kalsın” (Çebotar, 2019: 265). “*Yaşlı adam padişaha gidip ondan altınları ölçmek için bir demirli istemiş çünkü torununun düğününü yapmaya parası yetecek mi diye bilmek istemiş. Padişah demirliyi verirken en azından bir iki altın alsın diye demirlinin dibini bal sürmüş.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *demirli*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Baka, ben istiyim olmaa usta.’ E, veriy bubası üürenmää, olsun fıçı ustası – fıçı. Elbet, bubası ödiy, nasıl geçirmiş ozamankı vakıta: veriy üürediciye üç çivit çarık, onbeş **demirli** de buuday” (Koca, 2011: 337). “‘Baba, ben usta olmak istiyorum’ demiş çocuk. E, babası da onu fıçı ustası fıçı olsun diye ustanın yanına veriyor. Ustanın parasını elbette babası ödüyor. O zamanki vakitte, ustaya üç çift çarık, on beş demirli buğday veriyor.”

Değerlendirme

Tarih: Tarım mahsullerinin toplanmasından sonra, hem aile arasında adaletli pay edilmesi hem de ticaret yapıp ürünü satarken ölçüyü bilmek için çeşitli araçlar kullanılmıştır. Gagauzların kullandığı demirli de bu araçlardan biridir. Demirli, Anadolu’da da tahıl ürünlerini ölçerken kullanılır ve Anadolu ağzlarında “on beş kilo buğday alan bir ölçek” (DS, 1993: 1418) anlamıyla yer alır. Gagauz tarım kültüründeki demirli ise ortalama 21,5 kilogram hacme sahiptir. Günümüzde ölçüm araçları, tartılar vb. nesneler sebebiyle kullanımı nadirdir.

Materyal: Ahşap ve demir.

Yapı: Ahşap kova olan demirliyi diğer ahşap kovalardan ayıran yanı kovanın ortasından çakılan büyük t (T) harfi şeklinde demiridir.

Örnek Metinlerde İşlev: Demirli örnek metinlerde darı, buğday, tohum gibi çeşitli ürünlerin tartılmasında kullanılmıştır. Ayrıca, belirli ölçüyü karşılaması sebebiyle de farklı unsurların da ölçümünde yararlanılmıştır.

4.3.5. Fıçı

Gagauz kültüründe ağaçtan birçok taşıma ve saklama kabı yapılmıştır. Bu kaplardan biri de insanlığın binlerce yıldır ürettiği çeşitli boylardaki fıçılardır. Gagauzların bağcılık/şarapçılık ile uğraşması çeşitli boylarda fıçıların üretilmesini sağlamıştır.

Örnek Metinlerde “Fıçı”:

Valentin Moşkov’un derlemiş olduğu *hikâye* metinlerinde yer alan *fıçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Demiş Padişaa: “var bir çayırım tuçtan sür onu, da dik çotuk, da auşamadak yüzüm yapsın, da şarap üzäsın, düünçülerä içki olsun”. Geleer yevä, deer Murgocä: “Padişaa isteer, süreyim onun tuç çayırını, da dikeyim çotuk, da olsun yüzüm, da

şarap süzeyim, **fiçıya** koyeyim, düünçülerä içki olsun” (Moşkov, 1904a: 4). *“Padişah, ‘Benim demirden bir çayırım var. Onu sür ve çotuk dik. Akşama kadar üzüm yapasın da şarap süzesin; düğüncülere içki olsun’ demiş. Eve gelir, Murgoç’a, ‘Padişah onun demir çayırını süreyim istiyor. Bir çotuk dikeyim, üzüm olsun da şarap süzeyim; fiçıya koyayım. Düğüncülere içki olsun’ der.”*

“Gün ka’uşeer, da o adam vermeer ona yekmek. Yuvan ordan-da çekedeer, gideer, gideer, da buluyor bir **fiçı** günnük, da alıyor o **fiçıyı**, da gideer bir büyük bayırın-üstünä, da tutuşturuyor o günnükleri. Da günnüklerin tütünü ta Allaha yetişeer. Da Allah o günnün tütündän duramazmış, da yollayor Allah Sveti Petriyi o bayıra, Demiş ‘git, ta sölä, o bayırda Yuvan kısmetsiz yakıyor günnük, sündürsün, da bän ona, ne istär-sa, verecäm” (Moşkov, 1904a: 13). *“Güneş doğuyor, o adam ona ekmek vermiyor. Yuvan oradan da ayrılıyor; gidiyor gidiyor ve bir fiçı tütsü buluyor. O fiçıyı alıyor. Büyük bir tepeye gider ve o tütsüleri tutuşturur. Tütsülerin dumanı Allah’a kadar ulaşıyor. Allah, o tütsünün dumanından duramazmış. Allah, Aziz Petri’yi o tepeye yollayıp, ‘O tepede kısmetsiz Yuvan tütsü yakıyor; git de söyle söndürsün. Ben, ona ne isterse vereceğim’ demiş.”*

“Dädu der çocaa: ‘gidäsin, alasin üç oka balmumu’. Çocuk alayor balmumu, getireer däduya. Dädu yapayor bir mum, da vereer çocaa, da deer: ‘gidäsin, da yapıştırasin cendemä katran **fiçısına**, onnar kendileri verecek zapiskayı’. Şindi gitti çocuk, yapıştırdı mumu katran **fiçısına**, da isteer zapiskasını. Toplandılar hepsi şeytannar biri-da bilmäzmiş. Şindi geleer hep sora bir total şeytan, da deer: “bendä zapiska, ama vermäm” (Moşkov, 1904a: 79). *“Yaşlı adam, çocuğa, ‘Gidesin, alasin üç okka balmumu’ der. Çocuk da balmumunu alıyor ve yaşlı adama getiriyor. Yaşlı adam bir mum yapıyor ve çocuğa verip ‘Gidesin (mumu) yapıştırasin cehenneme, katran fiçısına. Onlar kendileri pusulayı verecek’. Çocuk gitti ve katran fiçısına mumu yapıştırdı. Pusulasını ister. Şeytanların hepsi toplandılar ama hiçbirini bilmezmiş. Daha sonra bir total şeytan gelir ve ‘Pusula bende ama vermem’ der.”*

Valentin Moşkov’un derlemiş olduğu *masal* metinlerinde yer alan *fiçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kız yineer yerä babuyu yüretmää, babu tutayor kızı. Geleer padişahın oolu, da alayor kızı, da padişahın oolu yapayor bir büyük düün. O düünä bän-da gittiydim, altmış **fiçı** şarap içtik, altmış-ta yöküz yidik” (Moşkov, 1904a: 92). *“Kız, yaşlı kadına öğretmek için yere iniyor; yaşlı kadın kızı tutuyor. Padişahın oğlu da kızı alıyor ve bir büyük düğün yapıyor. O düğüne ben de gittiydim. Altmış fiçı şarap içtik, altmış da öküz yedik.”*

“Babu deer: “veririm, ama var bendä dokuz üz **fiçı** şarap. İçarşanı onnan bu gecä, veririm kızımı’. Yuvan çıkayor dışarı, da söleer. Ani bıyıklarınnan denizdä tıynak tutmuş, o-da der: ‘kolaydır iş’. Paysınayor içmää **fiçıları** vranasından, da çamurlarını da içeyor” (Moşkov, 1904a: 107). *“Yaşlı kadın, ‘(Kızımı) veririm ama bende dokuz yüz fiçı şarap var. Onu bu gece içerseniz veririm kızımı’ der. Yuvar dışarı çıkıyor ve bıyıklarıyla denizde gölet yapan adama söylüyor. O da, ‘Kolay iş’ diyor. Fiçıları deliğinden içmeye başlıyor; çamurlarını da içiyor.”*

“Kozma sabahlen kalksa, da baksa, bir alayın bok var kapusu yönündä, topluyor o bokları, doldurayor bir **fiçıya**, da peçetleer, da götüreer satmaa panayıra. Baarmış: ‘yeni hem paalı mal alın, şindiyadan yoktu bu mal’. Çıkayor iki çıfut almaa, sorayorlar Kozmaya: ‘ne istersin bu **fiçı** mala?’ Kozma deer: ‘iki demirli altın’. Vereerlar Kozmaya iki demirli altın; da alayorlar o **fiçıyı**. Ama Kozma deer ‘üç gündän sora açasın bir delik, da ilkin burnunu koyasın o delää’. Üç gündän-sora açayorlar o **fiçıyı**, da koyeer burnusunu orayı. Açan puflayor o **fiçı** çıfudın kafası saadä bok olayor” (Moşkov, 1904a: 110). *“Kozma sabahleyin kalkmış bakmış kapısının önünde ahalinin boku var. O bokları topluyor. Bir fiçıya dolduruyor ve mühürlüyor. Panayıra satmaya götürür. ‘Yeni ve değerli mal alın! Şimdiye kadar böyle mal yoktu!’ diye bağırır. İki Yahudi almaya geliyor, Kozma’ya soruyorlar: ‘Ne istersin bu fiçı mala?’. Kozma, ‘İki demirli altın’ diyor. Kozma’ya iki demirli altın veriyorlar; o fiçıyı alıyorlar. Ama Kozma, ‘Üç gün sonra açasın bir delik, ilk olarak burnunu koyasın o deliğe’ der. Üç gün sonra o fiçıyı açıyorlar ve burnunu oraya (deliğe) koyuyor. Fiçı patladığında Yahudi’nin kafası sırf bok oluyor.”*

“Babu biraz laf etti çocuklarnan, da teklif-etti: ‘getireyim sizä biraz şarap, içmämisiniz?’ Çocuklar-da dedi: ‘hani olsa şarap, biz şindi mahmuruz içäris’. Babu-da gitti, da sırtında getirdi bir **fiçı** şarap kırk vedrelik” (Moşkov, 1904a: 116). “(Dev) babu çocuklarla biraz laf etti. ‘Getireyim size biraz şarap içmez misiniz?’ diye teklif etti. Çocuklar da, ‘Hani şarap olsa, biz sarhoşuz içeriz’ dedi. Babu da gitti sırtında kırk kovalık bir fiçı şarap getirdi.”

“Dev da gitti aulanmaa, dev da bir keredä irdi bir yöküz, hem içärdi bir **fiçı** su. Kız ta sordu: ‘nedir senin tılsımın?’ Dev da demiş: ‘te bu direk’” (Moşkov, 1904a: 119). “Dev avlanmaya gitti. Dev bir kerede bir öküz yer ve bir fiçı su içerdı. Kız da sordu, ‘Senin tılsımın nedir?’. Dev de, ‘İşte bu direk’ demiş.”

Valentin Moşkov’un derlemiş olduğu *fıkra* metinlerinde yer alan *fiçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açan Nasradin salvermiş kuşu, gitmiş yinään-üstünä, konmuş. O demiş: ‘bu yinek benim’. Hazäyin da der: ‘benim’. Şindi gideerlar daavaya, kadı efendiya. Nasradin gideer ileri kadı efendiya, sööleer daavada: ‘bana yinää düşüräsin, bän sana veririm bir **fiçıcık** saaya. Açan gittilär daavaya, düşürdü ona yinää. ‘Yaparmasın onu?’ ‘yaparım’. Açan gitti yevä, teklif-etti uşaklarına: “hepsinis sıçın bu **fiçının** içinä. Açan kaldı azıcık dolmaa, koydu üstünä bir-iki oka saaya, götürdü kadı-efendiya baaşış” (Moşkov, 1904a: 146).³⁷⁸ “Nasrettin Hoca kuşu bıraktığında kuş ineğin üstüne konmuş. Hoca, ‘Bu inek benim’ demiş. (İneğin) sahibi de, ‘benim’ demiş. Mahkemeye, kadı efendiye giderler. Nasrettin Hoca önceden kadı efendiye gider; mahkemede ‘İneği bana düşüresin; ben sana bir fiçı tereyağı veririm’ diye söyler. Mahkemeye gittiklerinde kadı ineği hocaya düşürür. Kadı, ‘Dediğini yapar mısın?’ diye sorar. Hoca, ‘Yaparım’ der. Hoca eve gittiğinde çocuklarını çağırdı, ‘Hepiniz bu fiçının içine sıçın. Dolmasına az kaldığında, üstüne bir iki okka tereyağı koydu ve kadı efendiye hediye olarak götürdü.”

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *fiçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

³⁷⁸ Fıkraya, Mihail Guboglo’nun derlediği *fıkra* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 243.

“Karı-da deer daskala: “her kocām gelir-sa, sän giräsin tä bu sepi-**fıçısının** içinä”. O adam-sa kapuda seslärmiş, adam baaruyor karısına: “aç kapuyu mari!” Daskal-da işideer, da gideer, o sepi-**fıçısının** içinä gireer. Karı açıyor kapuyu” (Moşkov, 1904a: 237). “*Kadın, daskala ‘Eğer kocam gelirse sen de giresin bu sepi fıçısının içine’ diyor. O adam (eşi) ise kapıda dinlermiş. Adam eşine bağıyor: ‘Aç kapıyı mari!’ Daskal da işitiyor ve sepi fıçısının içine giriyor. Kadın kapıyı açıyor.*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fıçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Marinki³⁷⁹

(...)	(...)
Dut aaçın altında - bir sarı yılan,	<i>Dut ağacının altında bir sarı yılan,</i>
Bir sarı yılan yavrularınnan.	<i>Bir sarı yılan yavrularıyla.</i>
Koyasın o yılanı o kana içinä,	<i>Koyasın o yılanı o sürahi içine,</i>
Gidäsin büyük maazaya, dipteki fıçıya ,	<i>Gidesin büyük mahzene, dipteki fıçıya,</i>
Akıdasın bir kana şarap,	<i>Akıtasın bir sürahi şarap,</i>
İkram edäsin batüna.	<i>İkram edesin ağabeyine.</i>
(...) (Tanasoglu, 1959: 44)	(...)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *fıçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

““Var nicä bunu yapmaa sana, ani sän kurtardın benim yavrularımı. Bän biraz dinnenecäm, ama siz hazırlayın edi **fıçı** su, edi pud ta yaanı, ani etsin bana daa erinädän”” (Tanasoglu, 1959: 145-146).³⁸⁰ “*‘Bunu sana yapabilirim, sen benim yavrularımı kurtardın. Ben biraz dinleneceğim ama siz yedi fıçı su ve yedi pud da et hazırlayın ki ormana dek bana yetsin.*”

³⁷⁹ Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünlerli, 2020: 187.

³⁸⁰ *Ayı Kulaklı Çocuk* adıyla “Bucaktan Seslär”de yer alan bu masal, Nikolay Baboglu’nun “Gagauz Folkloru” adlı eserinde *Üç Pelivan*; “Masallar” adlı kitabında *Ayı Kulaklı* adıyla varyantları yer alır ve alıntı yapılan bölüm bu masallarda da geçmektedir bk. Baboglu, 1991: 77; Baboglu, 2011: 46.

“Boyar gördüünän bu işi, istemiş kaybetsin Toduru da baarmış çıraklara toplansınar. Çıraklarsaydı, ani hızlanaceklar Todurun üstünä, tutêrlar boyarı da koyêrlar bir **fiçı** içinä da kolvererlär onu bir kör pınara, ani varmış harmanın dibindä” (Tanasoglu, 1959: 149). “*Boyar bu işi görmesiyle Todur’u yok etmek istemiş. Hizmetçilerini çağırması, toplansınlar diye. Todur’un üstüne atılacak olan çıraklar ise boyarı tutuyorlar ve bir fiçının içine koyuyorlar. Onu harman yerinin dibinde kör bir kuyuya atıyorlar.*”

Włodzimierz Zajaczkowski’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *fiçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Fiçı yüstünde tahta	<i>Fiçının üstünde tahta,</i>
Tahta yüstünde lamba	<i>Tahtanın üstünde lamba.</i>
Lamba şefkini verir	<i>Lamba ışığını verir,</i>
Çocuk şarabı döker	<i>Çocuk şarabı döker.</i>
Dökme çocuk şarabı	<i>Dökme çocuk şarabı,</i>
Kayb edersin kalpaanı.	<i>Kaybedersin kalpağını.</i>

(Zajaczkowski, 1965: 49)

Elena Koltsa’nın derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *fiçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Näpsın şindi Länka? Pek canı istärmiş düünä gitmää. Ozaman adam demiş: ‘Bän sokacam seni **fiçı** içinä, **fiçıy**ı koyacam taligaya, **fiçıy**ı dipleyecäm, brakacam pak vrana erini. Sän oradan bakacan da düünü siiredecän.’ Nicä demiş, ölä dä yapmış. Ačan etişerlär kayınnasına, düüncülär çıkmışlar onnara karşı çotraylan. Adam buyurêr şarap, Länka sa, **fiçı** içindän görüp bunu, çekeder dönmää, aktarêr **fiçıy**ı, çıkarêr onun dibini da fırlêr çır-çıplak düüncülerin önünä da başlêr kaçmaa evä dooru, salt ökçeleri kışına ilişärmiş” (Çebotar, 2020: 43). “*Ne yapsın şimdi Lenka? Düğüne gitmeyi çok istermiş. O zaman adam demiş, ‘Ben, seni fiçı içinde (düğüne) sokacağım. Fiçıyı at arabasına koyacağım. Fiçıyı kapatacağım, sadece deliği açık bırakacağım. Sen de oradan bakacak düğünü seyredeceksin.*’ Nasıl dediyse öyle de yapmış. Kaynanasına vardıklarında düğüncüler onlara doğru çotrayla çıkmışlar. Adam şarap ikram ediyor, Lenka ise fiçı içinde bunu görüp dönmeye başlar. Fiçının

altını üstüne getiriyor. Fıçının dibini çıkarıyor ve çırılçıplak düşüncülerin önüne fırlıyor. Topukları kışına vura vura eve doğru kaçmaya başlıyor.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *fıçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir da baksa: yol boyunda bir bal **fıçısı** varmış. Dimitraş duymuş, ani bu **fıçı**yı çarşıya gidân satıcılar taligalarından düşürmüş, ama ne var nasıl yapsın Dimitraş onunnan? Bişeycik: boyu küçük, kuvedi da aaçlıktan yok. Diil ani evä götürsün, ama o **fıçı**yı Dimitraş erindän da yokmuş nasıl kıpırdatsın. Yannaşêr Dimitraş **fıçı**ya da buvazını doyurmak için o baldan bir-iki parmaklêêr.” (Baboglu, 2011: 23). “*Bir de bakmış, yol kenarında bir bal fıçısı varmış. Dimitraş, bu fıçıyı çarşıya giden satıcılar at arabalarından düşürmüş diye düşünmüş. Ama Dimitraş onunla ne yapabilir? Boyu küçük, açlıktan da kuvveti yok. Değil eve götürsün, Dimitraş o fıçıyı yerinden kıpırdatamaz. Dimitraş fıçıya yanaşıyor. Boğazını doyurmak için o balı bir iki parmaklıyor.*”

“Padişaa Gürgen Kıvradana tezicik hazırlêêr ne lââzım, neçin ki o lafını sevärmış çetin tutsun. Hem kendi da sevinmiş, ani olmuş onun da kolaylıklılı bu girgin adama bir iyilik yapsın. **Fıçılarlan** yaanıları hem suları padişaa deliin yanına taşısınnar izin etmiş. Bundan sora Gürgenci hazırlamış kızları, onnarın çiyzlerini da ses etmiş kartala. Ükletmişlär onun **fıçıları**, kendileri da erleşmişlär çıkmaa yukarı” (Baboglu, 2011: 47). “*Padişah, Gürgen Kıvratan’a ne lazımsa hemen hazırlıyor. Çünkü o sözünü tutmayı severmiş. Hem kendi de bu cesur adama bir iyilik ve kolaylık yaptığı için sevinmiş. Padişah, fıçılarla etleri ve suları deliğin yanına taşısınlar diye izin vermiş. Bundan sonra Gürgenci de kızları ve onların çeyizlerini hazırlamış; kartala seslenmiş. Onun (kartalın) fıçılarını yükletmişler, kendileri de yukarı çıkmak için oturmuşlar.*”

“‘Ko olsun senin Tudorka.’ Bundan sora bir düün yapmış Nikolçuylan Tudorkaa: dokuz küü aşırıdan çalgıcılar çalmış... Kırk fırın kolaç-ekmek harcanmış... On **fıçı** şarap içilmiş...” (Baboglu, 2011: 97). “‘Varsın senin olsun Tudorka.’ Bundan sonra

Nikolçuyla Tudorka bir düğün yapmışlar. Dokuz köy öteden çalgıcılar çalmış... Kırk fırın kolaç ekmek yenmiş... On fıçı şarap içilmiş...”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *destan* metinlerinde yer alan *fıçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi geler evä kendi tepägöz, iyer mancaları içer bir **fıçı** su. Sora hızlanêr kızın üstünä. Kız büük seslän baarêr: ‘Dur yaklaşma bana!’” (Özkan, 2007: 144). “*Şimdi Tepegöz eve gelir, yemekleri yer, bir fıçı su içer. Sonra kızın üstüne hızlı adımlarla yaklaşıyor. Kız bağıyor, ‘Dur! Yaklaşma bana!’*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *fıçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dipletmiş padişaa bir **fıçı**, koymuş ona imää-içmää hem gelini uşaklarlan da salvermiş denizä. Kapmış lüzgâr **fıçıyı** da sallaya-sallaya atmış onu kenara, daayın boyuna. Üüsek aaçlar arasından peydalanmış bir daacı nacak elindä da hızlanmış o **fıçıya**. Trıkladıp nacaan sapınnan bir-iki kerä onun dibinä, oturmuş **fıçı** üstünä da düşünärmiş: ‘Ne işim benim var aalemin **fıçısınnan**? Ko açsın onu saabisi’. Açıan kalkmış gitmää, sansın er altından bir ses işidilmiş. Taa bir kerä triklatmış, sansın taa yakından ses gelmiş. Adam yapışmış kulaannan fıçının o yanına, bu yanına da annamış, ani fıçı içindä kimsä var” (Çebotar, 2019: 197). “*Padişah, içine yiyecek içecek ve geliniyle çocuklarını koyduğu fıçının dibini kapattırmış ve denize bırakmış. Rüzgâr fıçıyı sürükleye sürükleye orman yakınındaki bir kenara atmış. Yüksek ağaçlar arasından elinde nacağıyla bir ormancı çıkmış ve fıçıya koşmuş. Nacağın sapıyla bir iki kez fıçının dibine vurmuş ve fıçının üstüne oturup, ‘El âlemin fıçısıyla ne işim var? Bırakayım da onu sahibi açsın’ diye düşünürmüş. Tam kalkmış giderken sanki yer altından bir ses işitilmiş. Ormancı, fıçıya bir kere daha vurmuş ve daha yakından ses işitilmiş. Adam kulağını fıçının o yanına, bu yanına yapıştırmış ve anlamış ki fıçının içinde birileri var.*”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fıçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Al Nasti Bakırlarnı

(...)

İki katır koşulu -

(...)

İki katır koşulu

Beygir mi, sandın?

Papurda terbeeleri -

Kayış mı, sandın?

Çipirliktän kamçısı -

Şırka mı, sandın?

Borç **fıçısı** köşedä -

At mı sandın?

Hasır otundan dizginleri,

Kayış mı sandın?

İnce daldan kamçısı,

Kırbaç mı sandın?

Borç fıçısı köşede,

Şarap mı, sandın?

Mamaliga sergendä -

Limon mu, sandın?

(Çebotar ve Sırf, 2017: 28)

Şarap mı sandın?

Mamaliga rafta,

Limon mu sandın?

Survaki³⁸¹

(...)

Tarlası eşersin,

Başçası eşersin,

Ambarları dolsun,

Fıçıları dolsun,

İçersi uşak dolsun,

Kesesi para dolsun.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 64)

(...)

Tarlası yeşersin,

Bahçesi yeşersin,

Ambarları dolsun,

Fıçıları dolsun,

İçerisi (evi) uşak dolsun,

Kesesi para dolsun.

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *fıçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Zorum olursa, aydınnık dünneeyä çıkarabilecän mi beni?’ - sormuş Vançu. ‘Çıkaracam, ama bunun için hazırla kırk **fıçı** et, kırk fırın ekmek hem kırk tulum su. Kırk günnük yolumuz için okadar iinti-içki bana lâazım olacek’” (Çebotar ve Sırf,

³⁸¹ **Survaki:** Yeni yılı kutlama gezmelerinde (survaki, surva, suvrak, suraki gezmesi olarak adlandırılır) kız ve erkek çocukların ev ev gezerek okuduğu halk türküsü ya da alkış örneklerinden biri.

2017: 125). “‘Zorlukla karşılaşsam, beni aydınlık dünyaya çıkarabilecek misin, diye sormuş Vançu. ‘Çıkaracağım ama bunun için kırk fıçı et, kırk fırın ekmek ve kırk tulum su hazırla. Kırk günlük yolumuz için o kadar yemek ve içki bana lazım olacak.’”

“‘Ya bak sən bizim prosta, padişaa güveesi oldu. Utanıylar şindi meydana çıkmaa.’ Boyar gidiy düünä, kırk gün, kırk gecä konuşıylar, şindi da taa **fıçılarında** içki varmış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 148). “‘Ya bak sen bizim aptala, padişaha damat oldu. Şimdi ortaya çıkmaya utanıyorlar.’ Efendi, düğüne gidiyor. Kırk gün kırk gece konuşuyorlar. Hâlâ daha fıçılarında içki varmış.”

“Taftalardan doga yapmış, dip uydurmuş, da çemberleyip, düzmüş bir büyük **fıçı**. Her yılın, güzün, o **fıçıya** şarap dökürmüş da satarmış insannara - düün için, vaatizlik için, gömü günü için. Ölä olmuş okadar vakit, nekadar **fıçı** kaaviymiş. Ama bir vakit **fıçının** çemberi kopmuş, şarap akmış, **fıçı** kurumuş. Açıan fıçıcı saletmiş ona, artık geçmiş: **fıçının** dogaları aralanmış da, çemberleri sokakta tukurlamaa başlamışlar, saabiyka sa dogaları, dipleri yakmış odun erinä. Te ne olmuş o kaavi **fıçıylan**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 156). “‘Tahtalardan fıçı tahtası yapmış; dip uydurmuş ve kasnaklayıp bir büyük fıçı yapmış. Her yıl, güzde o fıçıya şarap dökürmüş ve insanlara düğün, vaftiz, cenaze günü için satarmış. O kadar vakit olmuş ama fıçı hâlâ sağlammış. O bir vakit fıçının kasnağı kopmuş; şarap akmış fıçı kurumuş. Fıçıcı onu bıraktığında artık fıçının tahtaları da aralanmış; kasnakları da sokakta yuvarlanmaya başlamışlar. Sahibi ise fıçı tahtalarını ve dipleri odun yerine yakmış. İşte ne olmuş o sağlam fıçıyla.’”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan fıçıyla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alıp koyêrlar onu bir **fıçı** içinä, dipleurlär **fıçıyı** da brakêrlar daayın içindä. Bir çoban, otladırgan koyunnarı, Nastradinin sesini **fıçının** içindän işitmiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 193). “‘Onu alıp bir fıçının içine koyuyorlar. Fıçıyı kapatıyorlar ve bir

ormanın içine bırakıyorlar. Bir çoban, koyunlarını otlatırken fiçinin içinden Nasrettin Hoca'nın sesinin işitmiş."

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fiçi*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Saat Gidirdi Ediyä

Saat gidirdi ediyä,	<i>Saat yediye gelirdi,</i>
Uyu, uyu, yu,	<i>Uyu, uyu, yu,</i>
Vani da geldi bizä,	<i>Vani de geldi bize,</i>
Uyu, uyu, yu.	<i>Uyu, uyu, yu.</i>
O teklif etti	<i>O çağırdı</i>
Bizi düünä.	<i>Bizi düğüne.</i>
Sora çeketti	<i>Sonra başladı</i>
Kendini üünmää.	<i>Kendini övmeye.</i>
– Bizdä şarap olucek,	<i>– Bizde şarap olacak,</i>
Uyu, uyu, yu.	<i>Uyu, uyu, yu.</i>
İki fiçi dolucek.	<i>İki fiçi dolacak.</i>
Uyu, uyu, yu.	<i>Uyu, uyu, yu.</i>
Okadar ki bän	<i>O kadar ki ben</i>
Oldum semä.	<i>Sarhoş oldum.</i>
(...) (Durbaylo, 2001: 143).	(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *fiçi*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Kız Gel Bana

(...)	(...)
– Anam beni verecek bir cambaza,	– Annem benim bir cambaza verecek,
<i>Sırma ruba alacak o cambaz bana.</i>	<i>O cambaz bana sırma elbise alacak.</i>

– Kız, gel bana, gel bana, benim olasin, – Kız gel bana, benim olasin,
Büük fıçıylan içki bende göresin. Büyük fıçıyla içkiyi de bende göresin.
(...) (Koca, 2011: 102) (...)

Sofiya Koca'nın derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *fıçı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişaa yaptırıy bir **fıçı**, koydurıy Dahrılı, diplettiriy **fıçıyı** da kolveriy denize. Züfrem eniden astalanıy. Kırk kız gezdiriyle onu deniz boyunda. Züfrem ep bakarmış denize: görüy yırakta bir karartı” (Koca, 2011: 252). “*Padişah bir fıçı yaptırıyor ve Tahir'i içine koydurup dibini kapattırıyor. Ardından fıçıyı denize bırakıyor. Zühre yeniden hastalanıyor. Kırk kız onu deniz kenarında gezdiriyor. Zühre hep denize bakarmış, uzak bir karartı görüyor.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *demirli*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Baka, ben istiyim olmaa usta.’ E, veriy bubası üürenmää, olsun **fıçı** ustası – **fıçıcı**. Elbet, bubası ödiy, nasıl geçirmiş ozamankı vakıta: veriy üürediciye üç çivit çarık, onbeş demirli de buuday” (Koca, 2011: 337). “‘*Baba, ben usta olmak istiyorum’ demiş çocuk. E, babası da onu fıçı ustası fıçıcı olsun diye ustanın yanına veriyor. Ustanın parasını elbette babası ödüyor. O zamanki vakitte, ustaya üç çift çarık, on beş demirli buğday veriyor.*”

Değerlendirme

Tarih: Dinin ve uğraşılan işlerin sosyal yaşam ve maddi kültür unsurlarına etkisinin güzel bir örneği olan fıçı, hem bağıcılık/üzümcülükle uğraşılması hem de Ortodoks Hristiyan olan Gagauzların en çok tükettiği alkollü içeceğin şarap olması sebebiyle Gagauz maddi kültür dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur. Şarapların fıçılarda saklanıyor ve bekletiliyor olması beraberinde Gagauzların marangozluk becerisini geliştirmiş, hatta *fıçıcılık* adında bir iş kolunun ve geçim kaynağının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Skalkovski, 1846'da Besarabya bölgesinde zanaatkârlar arasında 184 de fıçı ustası olduğunu söyler (1848: 130). “1970-80’li yıllara kadar köylerde fıçıcılar vardı ancak daha sonra sayıları azalmıştır” (K10, K17). Günümüzde ise fıçının şarap üretimi dışında kullanım sahasının daralması nedeniyle fıçı ustası azdır. Saha çalışması sırasında görüşülen kişiler de fıçı ustalarının azaldığını, fıçı yapan kişilerin

de genelde yakın çevresine yaptığını söylemiştir (K1). Şarap, turşu, peynir vb. yiyecek ve içeceklerin saklandığı çeşitli boylardaki fıçılar günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Ancak birincil işlevinin şarabı muhafaza etmek olduğunu ve turşu, peynir vb. ürünlerin depolamasındaki işlevinin de yıllar içerisinde azaldığını söylemek mümkündür. Bunun sebebi de Türkiye’de de yaygın kullanılan plastik kaplardır.

Materyal: Fıçılar meşe, ıhlamur ve salkım ağacından yapılmaktadır.

Yapı: Ağacın kesilip tahta biçimine getirilmesinden sonra, fıçının boyutuna göre fıçı dibi ve tahtaları hazırlanır ve metal kasnakla tutturulup bir araya getirilir. İlk önce dibi yapılır ardından iskeleti kurulur. Şarap fıçıları ortalama 250-500 litre kapasiteye sahiptir ve şarabı doldurmak, boşaltmak için üstünden ve aşağı kısmından delikler açılır.

Örnek Metinlerde İşlev: Düşünlerde ve diğer eğlencelerde şarap fıçılarıyla temin edilir. Ancak çeşitli boyları olan fıçılar yalnızca şarap için kullanılmamıştır, su taşınması ve turşu yapımında da kullanılmıştır. Bu durum metinlere de yansımıştır. Fıçıyla su taşındığı; evde yapılan sepilemede/tabaklamada da fıçının kullanıldığı da görülür. Ayrıca nesnenin boyutu sebebiyle fıçı, abartılı ölçü vermede kullanılmıştır. Bu durum, kişilerin benzetme yaparken sosyal ve kültürel yaşam içerisinde yer alan nesneler, metalar üzerinden ifadeyi güçlendirmesinin yansımasıdır. Türkiye’de bir büyüklüğü ifade ederken *fıçı* daha nadir kullanılır. Genel olarak “kırk kazan su, kırk kova su” gibi ifadeler kullanılırken; Gagauz sözlü kültür ürünlerine yansıyan büyüklükle ilgili benzetmelerde *kazan* ve *kovaya* ek olarak *fıçının* da kullanıldığı görülür çünkü fıçı sosyal ve kültürel yaşamın bir parçası olmuş, maddi kültür unsurlarından biri hâline gelmiştir. Metinlerde fıçı, asıl işlevinin dışında, insanın içine saklanabileceği bir eşya olarak da yer almaktadır. Bu da onun diğer kaplara göre büyüklüğünün sonucudur.

4.3.6. Batlak/Kada

Ağaçtan yapılan ve ağız kısmı açık, bilinen fıçı boyutlarına göre daha küçük olan fıçı çeşitlerinden biridir. Batlak sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında “büyük şarap fıçası; testi” (DS, 1993: 571) anlamlarıyla bulunmaktadır. Kada ise muhtemelen Rumence *cadă* “şarap veya rakı fıçası” sözcüğünden ödünç alınmıştır. Saha çalışması

sırasında *batlak* adlandırmasının Çadır-Lunga ve Kongaz'da, *kada* adlandırmasının Komrat'ta kullanıldığı tespit edilmiştir.

Örnek Metinlerde “Batlak/Kada”:

Valentin Moşkov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *batlak/kadayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişaa da giidirmiş üçünü da, sora ayırmış üç beegir padişayın hergelesindän almış padişaktan bir hiibä yekmek, bir hiibä da altın, bir hiibä da kiyat bir hiibä da mum, bir **batlak** ta şarap, da çeketmişlär gitmää” (Moşkov, 1904a: 122). “*Padişah giydirmiş üçünü de, sonra padişahın at sürüsünden üç at ayırmış. Padişaktan bir heybe ekmek, bir heybe altın, bir heybe kâğıt, bir heybe mum, bir küçük fiçı da şarap ve yola çıkmışlar.*”

“Tilki genä deer kartala: ‘gidäsin kırdä; adamlar biçeerlar, da kon **batlaan** üstüne. Da adam gelecek sana urmaa, sän da uç yukarı, o-da uracek **batlaan** dibinä, da su akacak. Sän da doldur gaganı suyulan, da getir bana, da sula beni, verecäm yavrunu’. Gideer kartal, konayor **batlaan** üstünä, geleer adam, sallayor kartala urmaa. Kartal uçayor, adam da urayor **batlaan** dibinä, da çıkmış **batlaan** dibi. Gideer kartal, doldurayor gagasını suyulan, da götüreer tilkiya su” (Moşkov, 1904a: 214). “*Tilki yine kartala diyor, ‘Gidesin kıra, adamlar biçiyorlar. Kon fiçının üstüne. Adam gelecek sana vurmaya, sen de uç yukarı. O da vuracak fiçının dibine de su akacak. Sen de doldur gaganı suyla da getir bana ve sula beni. Vereceğim yavrunu’. Kartal gidiyor, konuyor fiçının üstüne; adam geliyor, sallıyor kartala vurmak için. Kartal uçuyor, adam da vuruyor fiçının dibine de fiçının dibi çıkmış. Kartal gidiyor gagasını suyla dolduruyor ve tilkiye su götürüyor.*”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *batlak/kadayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidiyerlar kardaşlar evä, koyup eşää dama, döküyerlar önünä bir demirli buuday, bir da **kada** suyulan. Aaç eşek em imiş, su içmiş, sabaadan şişmiş-gebermiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 192). “*Kardeşler eve gidiyorlar. Eşeği dama koyup önüne bir kova buğday, bir fiçı da su koyuyorlar. Aç eşek yemi yemiş, suyu içmiş sabaha doğru da şişmiş ölmüş.*”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *batlak/kada*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Tamahlıundan Kösä vermiş eşää üç demirli arpa bir kada da su. İmiş eşek, şişmiş da gebermiş. Sabaalen gitmişlär altınları toplamaa. İtirmişlär damın kapusunu, ama açamamışlar” (Çebotar, 2019: 262)³⁸² “*Köse açgözlülüğünden eşeğe üç kova arpa bir fiçı da su vermiş. Eşek yemiş içmiş ve ölmüş. Sabahleyin altınları toplamaya gitmişler. Damın kapısını ittirmişler ama açamamışlar.*”

Değerlendirme³⁸³

Tarih: Gagauz mutfağında plastik, cam kaplar kullanılmadan önce çömlek çeşitleri, batlak ve kada yaygın kullanılan saklama kapları olmuşlardır. Maruneviç, kadanın deri tabaklamada da kullanıldığını belirtir (2018: 77). “Batlak ve kada turşu, peynir gibi gıda ürünlerinin yapımında kullanılırdı. Plastik ürünler çıktıktan sonra kullanımı azalmıştır çünkü fiçıların temizlemesi kolay değildir. Bu sebeple diğer kaplar kullanılmaya başlanmıştır” (K1, K17). Bu tür fiçılar günümüzde kap çeşitliliği ve pragmatik yaklaşımlar dolayısıyla Gagauz mutfağında eski konumundan uzaktadır.

Materyal: Batlak ve kada genellikle meşe ve ıhlamur ağacından yapılır.

Yapı: Batlak ve kadaların yapım aşaması fiçıyla benzerlik göstermektedir. Bu tür fiçılar ağzı açık yapılıdır. Büyük fiçılara göre daha küçük, çeşitli boylarda ve ortalama 60 santimetre-1,5 metre arasında uzunluğa sahiptir. Boyutuna göre hacmi de değişmektedir. Bu fiçı türleri aşağıdan ağız kısmına doğru hafifçe daralır.

Örnek Metinlerde İşlev: Batlak ve kada örnek metinlere şarap ve su saklama, taşıma kabı işleviyle yansımıştır.

4.3.7. Yatık

Yatık kullanılan fiçıdır. Adını da kullanım sırasındaki konumundan almıştır.

Örnek Metinlerde “Yatık”:

Valentin Moşkov'un derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *yatıkla* ilgili örnekler şu şekildedir:

³⁸² Varyantı için bk. Koca, 2011: 323.

³⁸³ Batlak ve kadanın tarihi fiçıyla benzerlik gösterdiğinden tekrara düşmemek için ayrıntılı ele alınmamıştır.

“Bir kere-da, deer: ‘aldım yatı, gittim suya, koydum yatı taş-üstünä, da başladım su çekmää, bir kuş-ta fırladı, çıktı **punar** içindän yürküp” (Moşkov, 1904a: 194).³⁸⁴
“Bir keresinde, ‘Yatığı aldım, suya gittim. Yatığı taşın üstüne koydum ve su çekmeye başladım. Kuyunun içinden bir kuş ürkererek fırlayıp çıktı’, der.”

Değerlendirme³⁸⁵

Yapı: Yatık çeşitli boylardan yapılmaktadır; boyu genellikle batlak ile aynı seviyededir. Yan kullanılması sebebiyle diplerinden birine delik açılarak içine sıvı konur veya akıtılır.

Örnek Metinlerde İşlev: Yatık örnek metinlerde suyu taşıma işlevinde kullanılmıştır.

4.3.8. Hiibä/Hiybä/İibä

İki gözlü, omuza atılan ya da hayvanın eyerine geçirilen, yünden dokunan bir çeşit torbadır. Gagauzların özellikle tarlaya giderken kullandığı taşıma araçlarından biridir. Heybe, binek hayvanların eyerlerine konularak Anadolu’da da yıllarca kullanılmıştır.

Örnek Metinlerde “Hiibä/İibä/Hiybä”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *hiibä/iibä/hiybä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gecenin bir vakıdı geleer o fidanın altına oniki haydut, da yakmışlar bir büyük ateş o fidanın altında, da getirmişlär çok işlär. Soymuşlar bir klisä, hem bir **hiibä** altın getirmişlär, da ateşä karşı okurmuş biri klisä kihatlarnı” (Moşkov, 1904a: 44).
“Gecenin bir vakti o fidanın altına on iki haydut gelir. O fidanın altında bir büyük ateş yakmışlar ve çok şeyler getirmişler. Bir kilise soymuşlar ve bir heybe altın getirmişler. İçlerinden biri de ateşin önünde kilise kitaplarını okurmuş.”

“Şindi deer o dădu padişaha: ‘băn, demiş, bileerim, kimdä kamçı’. ‘Bileermisin?’ ‘Bileerim’. Padişaa demiş: ‘hadi bakalım, bulacan-mı. Her bulursan, verecäm sana bir **hiibä** altın” (Moşkov, 1904a: 129). “O yaşlı adam, padişaha, ‘Ben kamçının kimde olduğunu biliyorum’ demiş. ‘Biliyor musun?’ ‘Biliyorum.’ Padişah, ‘Hadi

³⁸⁴ Fıkra, Gavril Gaydarcı’nın derlediği fıkralar arasında da yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 203.

³⁸⁵ Yatığın tarihi ve materyali fiçıyla benzerlik gösterdiğinden tekrara düşmemek için bu başlıklar altında ele alınmamıştır.

bakalım, (kamçıyı) bulabilecek misin? Eğer bulursan sana bir heybe altın vereceğim', demiş."

*"Şimdi çocuk düşünür, nâpsın, aalem ona güler. Alıyor. Çekeder neyanı gözü görü-sa. Gideer, gideer, karşı geleer bir yeşek, bir **hiibä** sırtında" (Moşkov, 1904a: 245). "Şimdi çocuk, ne yapsın diye düşünüyor. Âlem ona güler. Ağlıyor. Gözü ne yanı görürse o tarafa doğru gidiyor. Gider gider ve sırtında heybe olan bir eşeğe rastlar."*

Valentin Moşkov'un derlediği *efsane* metinlerinde yer alan *hiibä/iibä/hiybä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

*"Denizin kenarında buldu bir mahra. Da girdi beş-üz askernän içinä atlı. Da beegirlär hepsi kısırak-tı, kulileri braadı dışanda. Da açan girdi orayı, buldu orda haznâ parası. Hepsi birär **hiibä** doldurdu, birär-da zahir taşı buldular, da hepsi aldı birär da koydular süngülerä" (Moşkov, 1904a: 53). "Denizin kenarında bir mağara buldu. Beş yüz atlı askeriyle girdi. Atların hepsi kısırak-tı, tayları dışarıda bıraktı. Oraya girdiğinde hazine buldu. Hepsi birer heybe doldurdu. Birer de zehirli taş buldular ve alıp süngülerine koydular."*

Valentin Moşkov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hiibä/iibä/hiybä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

*"Padişaa-da giidirmiş üçünü-da, sora ayırmış üç beegir padişayın hergelesindän, almış padişaktan bir **hiibä** yekmek, bir **hiibä**-da altın, bir **hiibä**-da kıyat, bir **hiibä**-da mum, bir batlak-ta şarap, da çeketmişlär gitmää" (Moşkov, 1904a: 122). "Padişah üçünü de giydirmiş. Sonra padişahın at sürüsünden üç at ayırmış. Padişaktan bir heybe ekmek, bir heybe altın, bir heybe kitap, bir heybe mum, bir küçük fıçı da şarap alıp yola çıkmışlar."*

Elena Koltso'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hiibä/iibä/hiybä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

*"Gelincik duudurmuş iki çocuk. Ozaman kayınnası hem kaynatası koymuşlar uşacıkları **hiybä** içinä da yollamışlar gelini gitsin nääni gözleri görer. Gelincik gitmiş, etişmiş bir suyun yanına, iilmiş içsin su, ama bu vakıt geerki uşak düşmüş **hiybä** içindän erä. Gelincik savaşmış koysun onu genä **hiybä** içinä, ama koyamarmış. Çeketmiş aalamaa kannı yaşlan" (Çebotar, 2020: 61). "Gelin, iki çocuk doğurmuş. O zaman kaynanası ve kaynatası çocukları bir heybeye koymuşlar gelini*

gözleri nereyi görürse oraya doğru gitsin diye yollamışlar. Gelin gitmiş ve bir su kenarına varmış. Su içmek için eğilmiş ama o an arka heybedeki çocuk suya düşmüş. Kadın onu yine heybeye koymak için savaştı ama koyamamış. Kanlı gözyaşlarıyla ağlamaya başlamış.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *hiibä/iibä/hiybä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir gün onnar Çadır panayırında **hiibelerini** islää doldurmuşlar ekmeklän, terekäylän - ne insan verdisä. Karısı demiş kör adamına: ‘Otur tä bu taş üstünä sapada, bän gidip evdä **hiibeleri** boşaldayım, da gelip genä dilenecez’” (Baboglu, 2011: 81). “*Onlar bir gün Çadır pazarında heybelerini insanlar ne verdiyse (artık) ekmekle, tahılla iyice doldurmuşlar. Karısı, kör eşine, ‘Otur işte bu sapadaki taş üstünde. Ben eve gidip heybeleri boşaltayım da gelip yine dileneceğiz.’*”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *hiibä/iibä/hiybä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

İibäm çayırda kaldı,	<i>Heybem</i> çayırda kaldı,
Yolum bayırda kaldı,	<i>Yolum</i> bayırda kaldı,
Sevdin, sevdin - almadın,	<i>Sevdin sevdin almadın,</i>
Üzün neredä kaldı?	<i>Yüzün nerede kaldı?</i>

(Çebotar ve Sırf, 2017: 105)

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *hiibä/iibä/hiybä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidiy dädu yoluna. Yolca, kırın uvasında, karşı geliy bir genç askerci. ‘Seläm, dädu! Göriym - **iibende** ekmek, versene bana bir parçacık, bayıldım, üç gün, üç gece imedim’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 156). “*Yaşlı adam yoluna gidiyor. Ovadan giderken genç bir askerle karşılaşılıyor, ‘Selam dede! Heybende ekmek görüyorum. Bana bir parçacık versene, bayıldım. Üç gün üç gece yemek yemedim.’*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hiibä/iibä/hiybä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kesip dädüyü iki parça, koymuşlar onu **hiybeyä**. Sora, ükledip onu beygirä, salvermişlär malı, gitsin evä. Karşılarmış beygiri çocuk da bulmuş kesik bobasını **hiybedä**” (Çebotar, 2019: 212-213). “*Yaşlı adamı iki parçaya bölüp heybeye*

koymuşlar. Sonra onu ata yükleyip malı salıvermişler. Atı çocuk karşılamış ve heybede ikiye bölünmüş babasını bulmuş.”

“‘Boba, yap bana bir çift çarık demirdän, ver bana eldiven, bir **hiybä**, da bän gidip kendim aarayım Evremi’” (Çebotar, 2019: 243). “‘*Baba bana demirden bir çift çarık yap. Bana bir eldiven, bir heybe ver de ben gidip kendim evremi arayayım.*’”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *hiibä/iibä/hiybä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Çabuk bir kat makazdan çıkma yün ruba al, **hiybenin** iki gözünü dâ doldur altın, kırk ta atlı al da git al yavklunu’” (Çebotar, 2019: 227). “‘*Çabuk bir çift makastan yapılmış çufa elbise al. Heybenin iki gözünü de altınla doldur. Kırk da atlı al ve git sevdiğini al.*’”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metninde yer alan *hiibä/iibä/hiybä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Sordum,’ - deyiy çocuk da açan yaklaşıy üüğe, ırıy o adama bir moçiga - erersi altın para doluy. Alıy iki **iybe** gözü altın da gidiy çocuk” (Koca, 2011: 315). “‘*Sordum’, diyor çocuk. Höyüğe yaklaştığında o adama bir kalın sopayla vuruyor ve her yer altınla doluyor. Çocuk iki heybe gözü altını alıp gidiyor.*’”

Değerlendirme

Tarih: Dokuma kültürünün örneklerinden olan heybe geçmiş dönemlerde Gagauzların mahsul taşıdıkları, tarlaya giderken yiyecek götürmek için taşıdıkları, tohumu koydukları eşyalardan biridir (K4, K17). Heybe at, eşek vb. hayvanın sırtında veya insanın omuzunda taşınır. Heybeler geçtiğimiz yüzyılda özellikle kırsal bölgelerde Anadolu Türk kültüründe de kullanılmıştır. Heybenin günümüzde Gagauz kültüründe kullanımı nadirdir. Çantaların yaygınlaşması bu kullanım daralmasında önemli etken olmuştur.

Materyal: Heybeler yünden dokunmuştur.

Yapı: En eski heybeler iki gözlüdür bu sebeple heybenin orta alanı uzundur. 20. yüzyılda yapılan heybeler ise genellikle tek gözlüdür ve omuza takmak için askısı bulunur.

Desen: Heybelere çeşitli geometrik desenlerin olduğu süslemeler yapılmıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Heybe örnek metinlerde yükçe ağır şeylerin koyulup taşınmasında kullanılmıştır.

4.3.9. Kana

Şarap ve su için kullanılan sürahi, topraktan yapılmış kaptır.

Örnek Metinlerde “Kana”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kanayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Marinki

(...)

Dut aaçın altında - bir sarı yılan,

Bir sarı yılan yavrularınnan.

Koyasın o yılanı o **kana** içinä,

Gidäsin büük maazaya, dipteki fıçıya,

Akıdasın bir **kana** şarap,

İkram edäsin batüna.

(...) (Tanasoglu, 1959: 44)

(...)

Dut ağacının altında bir sarı yılan,

Bir sarı yılan yavrularıyla.

Koyasın o yılanı o kana içine,

Gidesin büyük mahzene, dipteki fıçıya,

Akıtasın bir kana şarap,

İkram edesin ağabeyine.

(...)

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kanayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Haydi Murgu

(...)

Herbir kırçmaya uurêêrsın,

Haydi, Murgule.

Herbir kırçmaya uurêêrsın,

Sän **kanaylan** şarap alêrsın,

Haydi, Murgule.

Kanaylan şarap alêrsın,

(...)

Her bir meyhaneye uğruyorsun,

Haydi Murgucuğum.

Her bir meyhaneye uğruyorsun,

Sen kanayla şarap alıyorsun

Haydi Murgucuğum.

Kanayla şarap alıyorsun,

Filcana döküp, içersin,

Bardağa döküp içersin,

Haydi, Murgule.

Haydi Murgucuğum.

(...) (Durbaylo, 2001: 151).

(...)

Değerlendirme

Tarih: Kana, Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzları tarafından kullanılan toprak kaplardan biridir. “Genellikle şarap koymak için kullanılmıştır” (K17). Saha çalışması sırasında kimi Gagauzlar tarafından *kana* sözünün Rumence olduğunun düşünüldüğü tespit edilse de kelimenin ve eşyanın Bulgaristan Gagauzlarında (bk. Marinov, 1956: 299) görülmesi ve Türkiye Türkçesinin Edirne ili ağzında *kana* “güğüm; sürahi” (DS, 1993: 2617) anlamında bulunması kananın Gagauz kültürüne Bulgar kültüründen geçmiş olabileceğini göstermektedir. Moldovan kültüründeki *kana* da Besarabya Bulgarları ve Gagauzları aracılığıyla toprak kaplar arasında girmiş olsa gerektir. Kana diğer toprak kap türleri gibi temizlik aşamasındaki zorluğu, cam, plastik vb. çeşitli kapların yaygınlaşması çıkması sonucunda, Gagauz mutfak dünyasındaki kaplar arasında unutulmaya yüz tutmuş bir kimliğe bürünmüş; etnografya müzelerinin unsuru hâlini almıştır.

Materyal: Kana, killi topraktan yapılır.

Yapı: Kana³⁸⁶, Gagauz kültüründe *toprak çömlek* denilen bardağa göre gövde kısmı daha geniştir. Tutma kulpu vardır.

Desen: Kanaların süslemesi diğer toprak çömlek çeşitleriyle aynıdır.

Örnek Metinlerde İşlev: Kananın genellikle şarap koymak için kullanılan kap işlevinde kullanılma hâli örnek metinlerde de görülmektedir. Şarabın saklandığı mahzene veya alkol almak için meyhaneye giden kişinin kanayla şarap alması kananın şarap içimindeki işlevini yansıtır.

4.3.10. Küp

Çeşitli gıda ürünlerinin saklanması için kullanılan gövdesi geniş toprak kaptır.

Örnek Metinlerde “Küp”:

³⁸⁶ Kana örnekleri “Ekler” bölümünde verilecektir.

Valentin Moşkov'un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *küple* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi geleer o üç kardaş; dăduyu sormaa, nerdän almış para deyi. Dădu-da deer: “bendä taa çok var”. “Neredä? demişlär”. O dăduda demiş: “filan fidanın kökündä. Kim, demiş, beni bakar-sa, ona verecäm **küplän** parayı” (Moşkov, 1904a: 191). “Şimdi o üç kardeş, yaşlı adama parayı nereden bulmuş diye sormaya gelir. Adam da, ‘Bende daha çok var’ diyor. ‘Nerede’ demişler. Adam da, ‘Bir ağacın dibinde. Kim bana bakarsa, parayı küple ona vereceğim’ demiş.”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *küple* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gider adam çatıyı almaa. Baksa: köpecik suuktan hem aaçlıktan bütün gecä eşmiş, aacın yanında bir kuyu yapmış. Denemiş adam, ani köpek eşä-eşä bir **küp** halizdän altın para açıklamış! Tezicik çıkarêr küpü, urêr arkasına, ama köpää da çatısının neyinnän evä alêr...” (Baboglu, 2011: 116). “Adam ipi almaya gider. Bakmış, köpek soğuktan ve açlıktan bütün gece ağacın yanına eşerek bir çukur yapmış. Adam da köpek gibi yapmış ve eşe eşe bir küp saf altın çıkmış! Hemen küpü çıkararak arkasına vuruyor; köpeği de ipiyle eve alıyor.”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *küple* ilgili örnekler şu şekildedir:

Babunun Tırnaa

(...)

Sıçancık sofra üstündä gezer:

Gözçezleri yaa **küpündä**,

Kulacıkları un içindä,

Kuyrucaa süt içindä;

Kirpicäkleri unlanmış,

Kulacıkları yaalanmış.

Babu enidän pazıyı yaydı,

Sıçan sofradan sergenä kaydı.

(...)

Sıçan, sofra üstünde gezer,

Gözü yağ küpünde,

Kulakları un içinde.

Kuyruğu süt içinde,

Kirpikleri unlanmış,

Kulakları yağlanmış.

Babu yeniden hamuru yaydı,

Sıçan sofradan rağa atladı.

(...) (Baboglu, 2011: 152)

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *küple* ilgili örnekler şu şekildedir:

Küp dibindä unum var,

Küp içinde unum var,

Allahta umudum var,

Allah'tan umudum var.

Bu yâr olarsa benim –

Bu yâr benim olursa,

Çok kısmetli canım var.

Çok kısmetli canım var.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 82)³⁸⁷

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *küple* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmiş bir kere boyara yapaa işlemää meciyâ. Boyarın saydı masasının altında bir **küp** altınnan dolu varmış. Salvermiş babu taucaanı düz masa altına da oturmuş işinâ. Aaç taucak girmiş **küp** içinâ da başlamış gagalamaa tombarlak altıncıkları” (Çebotar ve Sırf, 2017: 157). “*Bir keresinde boyara yün işleme imecesine gitmiş. Boyarın ise masanın altında altınla dolu küpü varmış. Yaşlı kadın tavuğunu masanın altına salıvermiş ve işinin başına geçmiş. Aç tavuk küpün içine girip yuvarlak altınları yemeye başlamış.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *küple* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dolu **küp** ses çıkarmaz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 231).

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *küple* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açan bakêr: bir **küp** altın. Nâpsın şindi? Evâ götürsün – babusu bildirecek, çünkü biraz daanık aazlıymış, gelenâ-geçenâ söölârmış ne olursa” (Çebotar, 2019: 218). “*Bakmış, bir küp altın! Ne yapsın şimdi? Eve götürse, babusu herkese anlatacak çünkü biraz gevşek ağızlıymış; gelene geçene ne olursa anlatırmış.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *küple* ilgili örnekler şu şekildedir:

³⁸⁷ Mâni ve varyantı için bk. Zajackowski, 1965: 58; Koca, 2011: 49; Kvilinkova, 2011: 521.

Küp üstünde mum duru,
Kapu ardında yâr duru,
Eer duyursaydı buba,
Başına gelir büyük bela.

(Koca, 2011: 31)

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *küple* ilgili örnekler şu şekildedir:

Yanka

Yanka da gitti
Daa içinä,
Çiidem toplamaa.
Çiidem toplarkan
Yanka da buldu
Bir **küp** altın.
Yanka da baardı,
Daa da innedi:
– Anacım, anam,
Gel kurtar beni
Bu yılandan,
Küllü yılandan.
Anası dedi:
– Elsiz olamam,
Sensiz olarım.

(...) (Kvilinkova, 2011: 454)

Değerlendirme

Küp üstünde mum durur,
Kapının ardında yâr durur,
Eğer babam duyarsa,
Onun başına gelir büyük bela.

Yanka gitti
Ormanın içine
Kardelen toplamaya.
Kardelen toplarken
Yanka buldu
Bir küp altın.
Yanka bağırdı,
Orman da inledi.
– Anneciğim, annem,
Gel kurtar beni
Bu yılandan.
Küllü yılandan.
Annesi dedi:
– Elsiz olamam,
Sensiz olurum.
(...)

Tarih³⁸⁸: Toprak kaplar Gagauz kültüründe 20. yüzyılın ilk yarısına kadar yaygın şekilde kullanılmıştır. Küpte özellikle hayvansal gıdalar saklanırdı. “Buzdolabı olmadığı için küpler değerliydi. Küplerde et, peynir, yağ, süt saklanır ve serin olması sebebiyle mahzenlerde tutulurdu. Salamuralar küplerde yapılırdı” (K1, K3, K10). Küp, Bulgar kültüründe *delva* adlandırması dışında Türk kültürü etkisiyle *küp* (bk. Vakarelski, 1977: 364) diye de adlandırılır. Küpün serüveni de diğer toprak kaplar gibi olmuş; ürün yelpazesinin genişlemesi, teknolojik gelişmelerle yerini cam ve plastik vb. ürünlere bırakmıştır.

Materyal: Killi topraktan yapılmıştır.

Yapı: Çeşitli boyları bulunan küpün ağzı ve gövdesi geniştir ve gövdesi aşağı doğru daralır. Kapaklı veya kapaksız olabilir. İki yanında kulpu vardır.

Desen: Tümü olmasa da bazı küplerin dış yüzeyi sırlıdır.

Örnek Metinlerde İşlev: 19. yüzyılın sonunda Moşkov’un belirttiği ve 2021’de saha çalışması sırasında görüşülen kişilerin söylediği, eski zamanlarda peynir, süt, yağ gibi ürünlerin küplerde saklanması hâli metinlere de yansımıştır. Örnek metinlerde küpe yağ, un gibi ürünlerin koyulduğu, küpün ürün saklama işleviyle kullanıldığı görülür. Bunun dışında küp, metinlerde içinde altın saklanan bir eşya olarak da yer almaktadır.

4.3.11. Testi/Teste

Geniş gövde, dar boğaza sahip toprak kaptır. Sıvı kabı olarak kullanılır.

Örnek Metinlerde “Testi/Teste”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *testi/teste*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir vakit varmış bir manastır deniz-boyunda, da varmış bir kaluger, küçüktän beri izmet-edärmış. Da dadanıyor onun kiliyasına bir şeytan, da savaşırmış, girsın onun- içinä. Da bir türlü girämäzmiş, da gireer onun su **testesinä**. Kaluger-da görmüş, da tıkamış **testiyi**, da demiş: ‘bän seni yakacäm’” (Moşkov, 1904a: 30-31). “*Bir zamanlar deniz kenarında bir manastır ve manastıra küçüklüğünden beri hizmet*

³⁸⁸ Testinin serüveni çömləkçilik ürünleriyle aynı olduğundan ve toprak kapların serüveni “Çölmek” başlığı altında tarihi ele alındığından tekrar olmaması için “Tarih” başlığı altında geniş inceleme yapılmamıştır.

eden bir keşiş varmış. Onun hücreesine bir şeytan dadanmış ve içeri girmek için savaşmış ama bir türlü giremezmiş. Keşişin su testisine girmiş. Keşiş de onu görmüş, testinin ağızını tıkayıp ‘Seni yakacağıım’ demiş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediğı *mâni* metinlerinde yer alan testi/testeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

“O tezicik aldı **testisini** da başladı hızlı-hızlı bayırcı çıkmaa. Olan baktı kızın levent boyuna taa o sauşunca. Sora oturdu çöşmä başına, tatlı duygulara vardı... Birdä aklına geldi, ani bobası bekleer onu su getirsin” (Baboglu, 2011: 61). “O hemen *testisini* alıp hızlı hızlı tepeyi çıkmaya başladı. Oğlan, kız uzaklaşırken kızın zarif endamına baktı. Sonra çeşmenin başına oturup tatlı duygulara vardı... Birden, su getirmesi için babasının onu beklediğı aklına geldi.”

Nikolay Baboglu’nun derlediğı *mâni* metinlerinde yer alan testi/testeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

Punar yanında testi –	<i>Kuyu başında testi,</i>
Ne fena lüzgâr esti.	<i>Ne fena rüzgâr esti.</i>
Esticää gibi geçti,	<i>Estiğı gibi de geçti.</i>
Yarlâr bizdân vazgeçti.	<i>Sevgililer bizden vazgeçti.</i>

(Baboglu, 2011: 195)³⁸⁹

Gavril Gaydarci’nin derlediğı *türkü* metinlerinde yer alan testi/testeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

Gitti, Bilmäm Nereyâ

Suya vardım,	<i>Suya vardım,</i>
Su testiyâ doldurdum,	<i>Testiye su doldurdum.</i>
Sudan geldim,	<i>Sudan geldim,</i>
Al yanaanı soldurdum.	<i>Al yanağını soldurdum.</i>
Tumarvadan	<i>Tumarva’dan</i>
Aldırayım fesini,	<i>Aldırayım fesini,</i>

³⁸⁹ Varyantları için bk. Koca, 2011: 26; Z Janet, 2017b: 443.

Nerelerdän

İşideyim sesini.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 20)

Nerelerden

İşiteyim sesini.

(...)

Kız Oturmuş

(...)

Suya gider –

Su **testisi** elindä,

Sudan gelir –

Etekleri belindä,

Suya gider –

Testisini doldurmuş,

Sudan gelir –

Al yanaanı soldurmuş.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 24)

(...)

Suya gider,

Su testisi elinde.

Sudan gelir,

Eteği belinde.

Suya gider,

Testisini doldurmuş.

Sudan gelir,

Al yanağını soldurmuş.

(...)

Ya, Kız Almış Testisini...

Ya, kız almış **testisini** –

Suya gidiye.

O kızın bir incecik

Yolu var.

Daldan da incä

Boyu var.

Baldan da tatlı

Dili var.

Ya, kız almış testisini,

Suya gidiyor.

O kızın bir ince

Yolu var.

Daldan ince

Boyu var.

Baldan da tatlı

Dili var.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 52)³⁹⁰

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *testi/testeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Yolum – Tuna boyunca,

Yolum Tuna boyunca,

Gezdim, **testi** dolunca,

Gezdim, testi dolunca.

Balkannara etiştım,

Balkanlara geldim,

Nazlı yâri bulunca.

Nazlı yâri bulunca.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 76)³⁹¹

İncä **testi** dik durur,

İnce testi dik durur,

Ürääm kapalı durur,

Gönlüm kapalı durur.

Gündä üz taanä görsäm,

Günde yüz kişi de görsem,

Kalbim hep sendä durur.

Kalbim hep sende durur.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 95)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *testi/testeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Todur yavaşıcık çözer anatarı dädunun peliindän, kaldırêr kilimi - görer bir kapu. Açêr kapuyu - oda boş. Aça-aça etişer sekizinci kapuya. O odada bulêr bir ayna, bir **testi** hem bir tarak” (Çebotar ve Sırf, 2017: 151). “*Todur yavaşça yaşlı adamın saçından anahtarı çözer. Kilimi kaldırıyor ve bir kapı görüyor. Kapıyı açıyor, oda boş. Aça aça sekizinci kapıya ulaşıyor. O odada bir ayna, bir testi ve bir tarak buluyor.*”

“Yollanıy çocuk gitmää. Gidiy nekadâr gidiy, bir çeşmeye etişiy, beygirni sulamaa gütürüy. Razgelä da orda iki kız-kafadarka **testilerinnän** su alarmışlar: biri çingeneyka, biri da çorbacı kızı” (Çebotar ve Sırf, 2017: 162). “*Çocuk gitmek için yola çıkıyor. Gidiyor, ne kadar gidiyor da bir çeşmeye varıyor. Atını sulamak için*

³⁹⁰ Varyantı için bk. Çimpoeş vd., 2016: 131.

³⁹¹ Varyantı için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 76.

çeşmeye götürüyor. Orada, testilerle su alan iki kız arkadaşına rastlıyor. Kızlardan biri çingene kızı, biri de boyar kızı.”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *testi/testeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gördüm O Düşü, Mali Mo

(...)

Yapasın bana, mali mo,

Bir küçük evceez.

Bir küçük evceez, mali mo,

Üç pencereylen.

Üç pencereylen, mali mo,

Ak çerçeveyle.

Bir penceresini, mali mo,

Forudan yanı,

Öbür penceresini, mali mo,

Nereden sen gelicän.

Üçüncü penceresini, mali mo,

Gün duuyı nerden.

Bir da **teste** su alasın, mali mo,

Karşı gelenne sucaaz veresin.

(...) (Durbaylo, 1991: 157)

(...)

Anne, yapasın bana

Bir küçük ev,

Bir küçük ev, anne.

Üç pencereyi,

Üç pencereyi, anne.

Ak çerçeveyle.

Bir penceresini de anne,

Horudan yana,

Öbür penceresini, anne,

Geldiğin yandan,

Üçüncü penceresini anne,

Güneşin doğduğu taraftan.

Bir de bir testi su alasın anne,

Karşılaştıklarına su veresin.

(...)

Kız Suyu Gider Su Testisi Elindä

Kız suya gider su **testisi**

Elindä, elindä.

Yâr gelir, gümüş etekleri

Kız suya gider, su testisi

Elinde, elinde.

Yâr gelir gümüş etekleri

Belindä, belindä, belindä, aman.

Belinde, belinde, belinde aman.

Pençeresinä taş attım:

Penceresine taş attım:

“Tık”, - dedi, - “tık” dedi.

Tık dedi, tık dedi.

Çıktı ana evdän:

Anası çıktı evden:

Yok, - dedi, yok, dedi, yok, - dedi aman.

Yok dedi, yok dedi, yok dedi aman.

İnanmarsan, gir içeri,

İnanmazsan gir içeri,

“Bak”, - dedi, “bak”, - dedi.

Bak dedi, bak dedi.

(...) (Durbaylo, 2001: 85)

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *testi/testeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Adi, Adi, Mari Kız

(...)

(...)

– Gidin getirin sucaaz,

– Gidin su getirin,

Ben ne terledim.

Ne terledim!

Şu incecik yolcaazdan

Şu ince yoldan

Geldik çeşmeye.

Geldik çeşmeye.

Şu incecik yolcaazdan

Şu ince yoldan

Geldik çeşmeye.

Geldik çeşmeye.

Doldurıyz biz sucaazı,

Suyu dolduruyoruz,

Toprak **testeye**.

Toprak testiye.

Doldurıyz biz sucaazı,

Suyu dolduruyoruz,

Toprak **testeye**.

Toprak testiye.

(...) (Koca, 2011: 100)

(...)

Todur Zanet'in derlediği *balad* metinlerinde yer alan *testi/testeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Todur Tudorkayı Satılaa Çıkarmış

(...)

Sarı saçlı çift çıkârê bir **testä**,

Bir **testä** gümüş Tudorkanın elinâ sıkêr:

– Na mari, Tudorka, sän bu gümüşleri,

Git evä, Tudorka, o evlatlarını bak.

(...) (Zanet, 2017b: 203)

(...)

Sarı saçlı Yahudi bir testi çıkartıyor,

Bir testi gümüş Tudorka'nın elini sıkıyor

– Mari Tudorka al bu gümüşleri,

Evine git ve evlatlarına bak.

(...)

Değerlendirme

Tarih³⁹²: Gagauz kültüründe 20. yüzyılın ortalarına kadar su, şarap gibi sıvı ürünlerin saklandığı kaplar olan testi, Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzları tarafından evde ve tarlada kullanılmış toprak kaplardan biridir. Diğer toprak kaplar gibi, testi de son dönemlerde yerini cam, plastik, metal gibi malzemelerden yapılmış ürünlere bırakmıştır.

Materyal: Killi topraktan yapılmaktadır.

Yapı: Testinin gövdesi geniş, boğaz kısmı ince uzun ve kulplu olur. Kulplu yapılması taşıma kolaylığı sağlaması içindir.

Desen: Gagauzlar da eski toprak kapların süslemelerinde çiçekler, bulutlar ve hayvanlar çizmiş, renklerle süslemiş ve desenler vermiştir. Örneğin, Gagauzlarda eski sembollerden biri olarak yılan bardak olarak kullanılan toprak kaplara çizilmiştir çünkü “yılanın koruyucu olduğuna, hastalıktan, ölümden koruduğuna inanılırdı” (K17). Gagauzların en eski testilerin arasında deve başlı testiler³⁹³ de vardır. Bunlar Dobruca dönemine aittir.

Örnek Metinlerde İşlev: Testi, örnek metinlere su taşıma kabı işleviyle yansımıştır. Bu sebeple testinin kullanım mekânları bir çeşme veya kuyu başları olmuştur. Metinlerde, testiyle su temini ve taşınması örneklerinin geçmesi, geçtiğimiz yüzyıllardaki Gagauz günlük yaşamına dair izlerin görülmesini sağlar.

³⁹² Testinin serüveni çömlekçilik ürünlerinin diğerleriyle aynı olduğundan ve toprak kapların serüveni “Çömlek” başlığı altında tarihi açıdan ele alındığından tekrar olmaması için “Tarih” başlığı altında geniş inceleme yapılmamıştır.

³⁹³ Testi örnekleri “Ekler” bölümünde verilecektir.

4.3.12. Tulum/Kırba/Şişirgä

Hayvanın derisinin yüzülmesiyle yapılan su, şarap kabıdır. Tulum ve kırba hayvanın derisinden yapılmaktadır. Şişirgä ile ilgili kaynaklarda veya saha çalışması sırasında bir bilgi bulunamamıştır. Ancak, tulum ve kırba derinin yüzülüp şişirilip dikilmesiyle yapılan bir su kabı çeşididir. *Şişir-* eyleminden de bu unsurun tulum/kırba olabileceği düşünülerek bu başlık altına alınmıştır.

Örnek Metinlerde “Tulum/Kırba/Şişirgä”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *tulum/kırba/şişirgä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Ya,’ - demiş devlerin başı, - ‘kavra **tulumu** da getir bir **tulum** su. Mancaya hiç yok ne dökelim.’ Alêr Dimitraş **tulumu** da gider pınara. Doldurmêêr **tulumu** suylan, bak onu doluykana hiç taşıyamaycêk, ama şişirer onu soluklan da aazını baalêr” (Baboglu, 2011: 30).³⁹⁴ “‘Ya, al şu **tulumu** da bir **tulum** su getir. Yemeğe hiç su yok, dökelim,’ demiş devlerin başı. Dimitraş **tulumu** alıp kuyuya gider. Bakıyor onu doluyken taşıyamayacak, **tulumu** suyla doldurmuyor. Onu nefesiyle şişiriyor ve ağzını bağlıyor.”

“Duyduynan Aaç Kıran hem Ayı Kulak tezecik karşı çıkmışlar kafadarına. Sarmaşmışlar, herkez almış gelinini da üçünä birdän bir düün yaptılar. Cümlä memleketi çaardılar da beni da çaardılar. Bir çanak keş-keş mancası idim, iki da **tulum** bal-şerebet içtim. Ama o kafadarlar büün da yaşêêrlar, gözäl gelinnärlän. Hepsi birär ev düzdü kendilerinä. Biri birinnän gidip gelirler (Baboglu, 2011: 48).³⁹⁵ “Ağaç Kıran ve Ayı Kulak (Gürgen Kıvratan’ın geldiğini) duyduğunda hemen arkadaşlarını karşılamışlar. Sarılmışlar. Üçü de genç bir kadın alıp bir düğün yaptılar. Tüm ülkeyi ve beni de çağırdılar. Bir çanak keş-keş yemeği yedim, iki **tulum** da bal şerbet içtim. Ama o arkadaşlar bugün de güzel kadınlarla yaşıyorlar. Hepsi kendilerine birer ev yaptı. Birbirlerine gidip gelirler.”

³⁹⁴ Masal ve alıntılanan bölüm, Nikolay Baboglu’nun “Masallar” adlı eserinde de yer almaktadır bk. Baboglu, 1991: 92.

³⁹⁵ Masal ve alıntılanan bölüm, Nikolay Baboglu’nun “Masallar” adlı eserinde de yer alır bk. Baboglu, 1991: 78-79.

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *tulum/kırba/şişirgä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çok geçmemiş - kartal Vançuylan sırtında meydana konmuş, harman kadar bir er kaplamış (okadar büyükmüş). Ükledip baalamışlar fıçıları, **kırbaları**, tulumnarı, ortada da gelinnän güveeyä er brakmışlar, minderä oturtmuşlar” (Çebotar ve Sırf, 2017: 128). “*Çok geçmemiş, kartal sırtında Vançu'yla meydana konmuş. Harman yeri kadar büyük bir yer kaplamış (o kadar büyükmüş). Fıçıları, kırbaları, tulumları yükleyip bağlamışlar. Gelinle damada da yer bırakmışlar. Onları mindere oturtmuşlar.*”

“Dokuz gündän sora geeri yola toplandılar, baaşış boşçalarını hazırladılar, boza, şerbet **tulumnara** döktülär, kartala üçgünnük imäk-içmək verdilär, kartalı saadıcı gibi donattılar” (Çebotar ve Sırf, 2017: 128). “*Dokuz günden sonra yol için tekrar toplandılar. Hediye bohçalarını hazırladılar. Bozayı ve şerbeti tulumlara döktüler. Kartala üç günlük yiyecek ve içecek verdiler. Kartalı sağdıç gibi donattılar.*”

“Annatmış evrem anasına, ne olmuş bu gündä, da şaşmış anası Vançunun kuvedinä. İkinci günü gitmişlär onnar suya, bir **şişirgä** su getirmää” (Çebotar ve Sırf, 2017: 132). “*Evrem annesine bugün neler olduğunu anlatmış. Annesi, Vançu'nun gücüne şaşırmış. İkinci gün suya, bir tulum su getirmeye gitmişler.*”

“O koç baara-baara pişmiş. Tepegöz, çevire-çevire şişi, ötäändan-beräändan kopara-kopara. Azmanı çıtır-çıtır imiş, bitirmiş. Üstüne de bir **tulum** su içmiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 154). “*O koç bağıra bağıra pişmiş. Tepegöz şişi çevire çevire o yanından bu yanından kopara kopara o koçu çıtır çıtır yemiş bitirmiş. Üstüne de bir tulum su içmiş.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *tulumla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ay, uluma, uluma,

Ay uluma uluma,

Su doldurdum **tuluma**.

Su doldurdum *tuluma*.

Kırımdan aber geldi -

Kırım'dan haber geldi,

Yârim orda evlendi.

Yârim orada evlendi.

(Koca, 2011: 32)³⁹⁶

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metninde yer alan *tulum/kırba/şişirgäyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bunna su taşırışla **tulumnan**. Alıy bizim şu girginimiz **tulumu**, gidıy çeşmeye. Zar-zor boş **tulumu** sürüklemış. Oturmuş çeşme başına da düşünıy...” (Koca, 2011: 197). “*Bu tulumla su taşırışlar. Bizim şu cesurumuz tulumu alıyor ve çeşmeye gidiyor. Boş tulumu zar zor sürüklemış. Çeşmenin başına oturmuş da düşünüyor...*”

“‘Te! Te büle te lââzımdı yapasın!’ - gösteriy evrem; doldurıy öküz **tulumunu** su. ‘Adi taşları erine koyıyız.’ Erleştiriyle erine taşları, evrem ükleniy **tulumu** da geliyle” (Koca, 2011: 198). “‘İşte! İşte böyle yapman lazım,’ diye gösteriyor evrem ve öküz tulumuna su dolduruyor. Sonra da, ‘Hadi taşları yerine koyacağız’ diyor. Taşları yerine yerleştiriyorlar; tulumu evrem yükleniyor ve eve gidiyorlar.”

“‘Todur kafadar, açan da sen istemiysin imää, biz iyince, sofrayı kaldırınca, git getir bras su.’ Su getirirmişle onna kara sır derisinden **tulumnan**” (Koca, 2011: 203). “– *Todur kardeş, sen yemek istemiyorsun. Biz yedikten sonra sofrayı kaldırınca git de bize biraz su getir. Onlara karasığır derisinden tulumla su getirmişler.*”

Değerlendirme

Tarih: İlkel şişe türlerinden biri olan tulum/kırba/şişirgä hayvancılıkla uğraşan toplumların ellerindeki hayvansal üründen ürettikleri bir eşyadır. Türk kültüründe geçmişten bugüne, hayvanın derisinin yüzülmesiyle çeşitli taşıma ve saklama kapları yapılagelmiştir. Deriden yapılmış kapların izleri Kâşgarlı Mahmud’un Dîvânu Lugâti’t Türk’ünde görülebilir. Örneğin, *butık* “atın ayak derisinden yapılan ve içine kımız vb. şeyler konan tulum; Kâşgar lehçesinde küçük tulum” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 605), *kasuk* “at derisinden yapılan, içine süt ve kımız konulan tulumumsu kap” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 690), *tulkuk* “üfürülerek şişirilmiş tulum” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 899) bunlardan bazılarıdır. 15. yüzyılın ortalarında İstanbul ve Anadolu’yu gezen Alman seyyah Hans Dernschwam da

³⁹⁶ Mâninin çeşitli varyantları için bk. Koca, 2011: 32, 46.

İstanbul’da, kırba denilen deri su tulumlarıyla dolaşan görevliler olduğunu ve bu görevlilerin şehirde hatta paşaların evlerine saraya kadar da girip susuz olanlara su dağıttıklarını söyler (1992: 147). Bu çeşit tulumların yapılması ve kullanımda olması sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik göstergelerin izini taşıması açısından önemlidir.

Gagauzlar da hayvancılıkla uğraştıklarından, hayvanın derisinden faydalanarak çeşitli taşıma ve saklama kapları yapmıştır. Tulum Gagauz kültüründe hem peyniri muhafaza etmek için hem de su taşıma kabı olarak çeşitli fonksiyonlarda kullanılan bir araçtı. Bu kaplar tulum, kırba, şişirgä olarak adlandırılrsa da kırba ve şişirgä günümüzde unutulmaya yüz tutmuş; Gagauzcanın sözlüklerinde dahi yer almayan sözcüklerdir. Tulum ve çeşitleri, Gagauz kültüründe daha çok 19. yüzyılın sonları ve daha öncesine ait unsurlardır; günümüzde ise tamamen ortadan kalkmış, kullanımdan düşmüştür.

Materyal: Sığır veya koyun derisi.

Yapı: Tulum sığır veya koyun derisinin yüzülmesiyle yapılır ve ağız kısmına doğru daralır. Gövde kısmı geniştir. Boyutları ise kullanım sahasına göre değişir. İnsanların yanında taşıması için kullanılan tulumlar ortalama 30-35 santimetre boyunda, kuyudan su çekerken kullanılan tulumlar sırtta taşınacak kadar büyüktür.

Örnek Metinlerde İşlev: Kuyuya su almaya gidenlerin yanına aldığı, su taşıma kaplarından biri olarak görülen tulum/kırba/şişirgä örnek metinlerde su, şarap, boza gibi alkollü ve alkolsüz içeceklerin taşıma işlevinde kullanılmıştır.

4.3.13. Vedrä/Kofa

Hacmi 10-12 litre kadar; su taşımak için kullanılan ağaçtan kovadır. Slavca kökenli *vedro* “kova, metal kova”, Bulgarca aracılığıyla Gagauzcanın söz varlığına dâhil olmuştur. *Vedro*, “vedre, vedire, bedire” şekilleriyle Türkiye Türkçesinin ağızlarının söz varlığına Rusça aracılığıyla girmiştir. Kofa ise Gagauzcada ağaçtan yapılmış kovaların genel adıdır.

Örnek Metinlerde “Vedrä/Kofa”:

Valentin Moşkov’un derlemiş olduğu *masal* metinlerinde yer alan *vedrä/kofayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yetişmiş yevä, baarmış karısına: “ya getir mari, **kofayı**, saalım inekleri”. Çıkıyor karı alıyor uşaa, götüreer içeri, alıyor **kofayı**, başlıyor saamaa. Da dolduruyor üç-üz çölmek süt, da götüreer hepsinä birär çölmek süt saadıçlarna, da ineklerdän da süt kesilmiş” (Moşkov, 1904a: 8). “*Eve gelince, eşine bağırmiş, ‘Ya getir mari kovayı da sağalım inekleri’. Kadın çıkıyor. Uşağı alıp içeri götürüyor da kovayı alıyor. (İnekleri) sağmaya başlıyorlar. Üç yüz çömlek süt dolduruyor ve vaftiz babalarının hepsine birer çömlek süt götürüyor. İneklerden de süt kesilmiş.*”

“Babu dedi kelceya: ‘içmâmisiniz bir şarap? Getireyim’. Agaları da uyandı, onnarın arasında vardı, pek sarfoşluk yedârdi, da dârdilär: ‘hani, olsa bir şarap’. Gitmiş babu, almış kırk **vedrä** şarap. Getirdi babu onnarın yanına o şarabı. Başladılar içmää. Şindi geldi sıra vermää şarap kelceya. Kelcä da dedi: “bän içmerim şarap, kelim, dedi, azıyor”. Otuz-dokuzu da sarfoş olup, ta yıkıldılar. Kelcäynän babu oturdu lafa” (Moşkov, 1904a: 115). “*(Dev) babu, Kelce’ye, ‘İçmez misin bir şarap, getireyim’ dedi. Ağabeyleri de uyandı. Onların arasında çok sarhoşlar vardı ve ‘Hani, olsa bir şarap’ derdiler. Yaşlı adam gitmiş, kırk kova şarap almış. Yaşlı adam onların yanına o şarabı getirdi. Başladılar içmeye. Şimdi sıra, Kelce’ye şarap vermeye geldi. Kelce de, ‘Ben içmiyorum şarap, kelim azıyor’ dedi. Otuz dokuzu da sarhoş olup yıkıldılar. Kelce’yle yaşlı adam sohbe başladılar.*”

Atanas Manov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *vedrä/kofayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Uzlaşmışlar, vermişlär bir demirli altın, almışlar eşää, da sormuşlar: ‘neynan doyuresin?’ o da demiş: ‘akşama koyun önüne bir demirli boyday bir **vedrä** da su. Götürmüşlär eşää evä, baalamışlar dama, koymuşlar önüne birbuçuk demirli boyday, iki **vedräda** su” (Manov, 1938: 146-147). “*Anlaşmışlar ve bir demirli altın vermiş; eşeği almışlar. ‘Neyle doyuruyorsun?’ diye sormuşlar. O da, ‘Akşama önüne bir demirli buğday bir kova da su koyun’ demiş. Eşeği eve götürmüşler, ahıra bağlamışlar. Önüne bir buçuk demirli buğday, iki kova da su koymuşlar.*”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *vedrä/kofayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Babunun çocu bu vakıt patta yatarmış, babu sa pek hastaymış, ama çocu ona bir dâ kazan su getirmärmiş. Babu yalvara-yalvara onu erindän kaldırmış. Gitmiş çocuk **kofaylan** babuya su getirsin” (Çebotar, 2020: 40). “*Yaşlı kadının çocuğu bu vakitte*

yatakta yatarmış. Yaşlı kadın ise pek hastaymış ama çocuğu ona bir kazan su getirmezmiş. Yaşlı kadın yalvara yalvara onu yerinden kaldırmış. Çocuk, annesine su getirmek için kovayla gitmiş.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *vedrä/kofayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Aliyê çocuk **vedreyi**, giriye dama. Beygiri onun, üfleyip, dondurıye hepsi deniz beygirlerni. Çocuk saayê kısırakları, iki çüven süt çıkıyê. Kıskanç boyar diye çocaa: ‘Kaynak süt içindä yıkanarsan, bän sayacam kendimi ensenmiş’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 178). “Çocuk kovayı alıyor ve ahıra giriyor. Onun atı üfleyip tüm deniz atlarını donduruyor. Çocuk kısırakları sağıyor; iki kazan süt çıkıyor. Kıskanç boyar, çocuğa, ‘Kaynar süt içinde yıkanırsan, ben kendimi yenilmiş sayacağım’ diyor.”

Lübov Çimpoeş'in *destan* metinlerinde yer alan *vedräyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yaşlılar bir gün, iki gün. Bubası diy kafadarla(rı)na: ‘Getirin kırk yıllık öküz hem kırk **vedrä** şarap. Kesin o öküzü, yapalım bir konuş. (H)epsiniz şevk edin yavklunuza, bakalım,’ - diy, - ‘o kimä şevk edecek’” (Çimpoeş, 1997: 137). “Bir gün, iki gün yaşıyorlar. Babası arkadaşlarına, ‘Getirin kırk yıllık öküz ve kırk kova şarap. Kesin o öküzü, yapalım bir eğlence. Hepiniz sevdiğinize kadeh kaldırın bakalım. O kim için kadeh kaldıracak,’ diyor.”

Sofiya Koca'nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *vedrä/kofayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bubası sorıy çocaa: ‘Suladın mı öküzleri, çocuum?’ Çocuk deyiy: ‘Suladım, ama...’ ‘Ne ama?’ - sertleniy bubası. ‘Pınarda **kofa** yoktu’” (Koca, 2011: 168). “Babası çocuğa soruyor, ‘Öküzlere su verdin mi çocuğum?’ ‘Suladım ama,’ diyor çocuk. ‘Ama ne,’ diyerek sinirleniyor babası. Çocuk, ‘Pınarda kova yoktu’ diyor.”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *vedrä/kofayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Koymuş needine, ne kadar da acıksa, bir su yanına etişmediyken, oturmayacak imää. Açan etişiy bir daa boyuna, göriy bir pınar. Çıkariy bir **kofa** su. Oturiy o pınar başına da çekediy imää kolaççını” (Koca, 2011: 254). “Kafasına koymuş, ne kadar acıksa acıksın bir su yanına varmadan oturup yemek yemeyecek. Bir ormanın kenarına

geliyor ve bir kuyu görüyor. Bir kova su çıkarıp kuyunun yanına oturuyor ve kolacını yemeye başlıyor.”

Değerlendirme

Tarih: Ağaçtan yapılan kovalar Gagauz yaşamında uzun süre varlığını korumuştur. Vedrenin Gagauz maddi kültür dünyasında uzun soluklu olmasının sebeplerinden biri sosyo-ekonomik koşullardır. 19. yüzyıl sonları, 20. yüzyıl başlarında ağaçtan yapılan vedrâler sonraki yıllarda yerini bakıra bırakmaya başlamışsa da bu, öncelikle varlıklı ailelerde görülmüştür. Kuyudan su çekme, süt sağmada kap olarak kullanılan vedrâler teneke, metal, plastik kovalar çıkmasıyla beraber iyice kullanımdan düşmüştür.

Materyal: Ağaç.

Yapı: Marangozlar ve fıçıcular tarafından yapılan vedre, kuyudan su çekmek ya da süt sağlamak için kullanılmaktaydı. Süt sağlamak amacıyla kullanılan vedrenin hayvanın altına gelen tarafının uç kısımları dışarda kalan tarafa göre birkaç santimetre kısa olabilmekteydi. Fıçı mantığıyla yapılan vedreler, dikey ağaç parçalarının alttan ve üstten demir kasnakla birleştirilmesiyle yapılırdı ve tutacağı da demirdendi. Vedre, alttan yukarıya doğru çok az daralan bir şekle sahiptir.

Örnek Metinlerde İşlev: Vedrâ/kova, örnek metinlerde şarap, su, süt gibi sıvı ürünlerin taşıma aracı olarak kullanılan kaplardan biri olarak görülür.

4.4. Dokumacılıkla İlgili Eşyalar

“İplik eğirmek ve dokumak bilinen en eski terimlerden biridir. İnsanlar eski çağlardan beri giyimin hayatlarında önemli bir yeri olduğunun bilinci içinde yaşamışlardır. Giyim için gerekli olan dokumacılığın başladığı tarih ve [ilk dokumanın] nerede olduğu henüz bilinmese de bazı kayıtlara ve yapılan kazılara göre önce Mısır’da, sonra Orta Asya’da olduğu sanılmaktadır” (İmer, 1986: 1). Eski, Türk kurganlarından çıkan kumaş parçaları, Türklerin çok eski zamanlardan beri dokumacılıkla uğraştığını göstermektedir. “Türkler henüz Anadolu’ya gelmeden önce, kökleri Türk tarihinin derinliklerine inen zengin bir dokuma kültürüne sahip bulunuyorlardı” (Genç, 1997: 16) ve bu zengin kültür vesilesiyle dokumacılık ürünleri çeşitlilik gösterir.

Dokuma konusunda en önemli malzeme ise liflerden elde edilen ipliktir. Gagauzlar koyun yetiştiriciliğinin etkisiyle genelde koyun yünü dokuması giysiler, eşyalar yapmıştır. Koyun yünü dışında keten, pamuk, ipek gibi iplikler de eğirip dokumuşlardır. Gagauz kadınının günlük işleri arasında ip eğirme, dokuma yapma önemli yer tutmaktaydı çünkü sosyo-ekonomik koşullar, kırsal yaşam sebebiyle ailedeki herkesin giysilerini evin kadını evde tezgâhında dokumakta, dikmekteydi. Bunun dışında çeyiz hazırlığı aşamasında peşkir, kilim, fistan vb. unsurlar muhakkak el dokuması olarak yapılır ve kadının maharetini gösterirdi. Bu gibi sebeplerden dolayı dokumacılık ürünleri Gagauz kültüründe bir hayli gelişmiştir. İp eğirme, dokuma yapma gibi işlerde de çeşitli aletler de kullanmışlardır.

“Gagauz kadınlar Kasım yortusundan sonra kışın evlerde düzenler kurar ve yün işlerdiler, kilim, pala ne lazımsa o ürünler dokunurdu. Kışın bu denli çalışmalarının nedeni yazın tarlaya çalışmaya gitmeleridir” (K17). “Dokumacılığının ağırlıklı olarak kadınların işi olmasına rağmen, erkekler de buna çeşitli aşamalarda dâhildi. Bir dokuma tezgâhı, iğ, çıkırık yapmak ve onarmak, yün boyamak için fiçî yapmak, enine iplikleri germek, dokuma tezgâhını kurmak vb. işleri erkekler yapardı” (Romanova, 2015: 140). Gagauzlar ip eğirme işlemi yaparken toplanır hem sohbet eder hem de şarkı, türkü eşliğinde işlerini görürlerdi. El işinin yapıldığı, ipin eğirildiği bu gibi etkinliklere *dernek* veya *sidenka* denir. Aynı etkinlik Bulgar kültüründe de görülür. Gagauz dokumacılığında kullanılan araçların birçoğunun gelişim süreci Anadolu Türk kültürü ve Bulgar kültürüyle ortaklık gösterir.

4.4.1. Arşın

Eğirilen ipin sarıldığı çatallı tahta çubuktur.

Örnek Metinlerde “Arşın”:

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *arşın*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Pazar babusu annatmış, nasıl gelincik orayı etişsin, bitkidä dä vermiş ona üç iş: bir altın rökä, altın **arşın** hem altın çıkırık da söylemiş. Git Cadı babusunun pınarına da orda en ilkin çıkar altın rökeyi da çeket işlemää yapaa. Gelecek pınara Cadı babusunun slugası su için da görecektir bu rökeyi. Söleyecek Cadı babusuna. Cadı babusu isteyecek onu sendän, sän ver, ama para alma, istä bir gecä durasın o

delikannıylan bir içerdä. İlk gecä çıkmarsa, ikinci günü çıkar altın **arşını**” (Çebotar, 2020: 52). “*Pazar babusu, gelinin oraya nasıl gidebileceğini anlatmış. Sonra da ona üç görev vermiş. (Gideceği yerden) bir altın öreke, bir altın arşın ve altın çıkırık (almasını) söylemiş. Cadı babusunun kuyusuna git, orada ilkin altın örekeyi çıkar ve yün işlemeye başla. Cadı babusunun hizmetçisi su için kuyuya gelecek ve bu örekeyi görüp Cadı babusuna söyleyecek. Cadı babusu örekeyi senden isteyecek; ver ama para alma, o delikanlıyla bir gece bir odada kalmayı iste. İlk gece çıkmazsa ikinci gün altın arşını çıkar.*”

Değerlendirme

Tarih: İpliklerin düzenli bir şekilde sarılması amacıyla kullanılan arşın, dokumacılığın gereksinim duyulan araçlarından biridir. Saha çalışması sırasında Gagauz Yeri’nin farklı bölgelerinde kullanımının görülmesi, yaygın bir araç olduğunu göstermektedir. Evde yün, ip eğirme işleminin giderek azalması sebebiyle arşınlar da diğer dokumacılık ürünü araçlar gibi gün geçtikçe unutulmaya yüz tutmuştur.

Materyal: Arşın tahtadan yapılır.

Yapı: Arşının³⁹⁷ yukarıdaki ucu çatallıdır. Çubuğun alt kısmı ortalama 15-20 santimetre genişliğe sahip dikdörtgen tahtaya sabitleştirilmiştir ve ortalama 1 metre boydadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde, bir kıza dokumacılık ürünleri verilirken arşının da verilmesi Gagauzların dokumacılıkla ilgili eşyaları arasında arşının varlığını gösterir. Ayrıca, bu tarz dokumacılık ürünlerinin bir kıza verilip yün eğirmesinin istenmesi Gagauz kadınının dokumacılıkla olan ilgisi ve bilgisiyle alakalıdır.

4.4.2. Çıkırık/Çıkırık

İpi sarma için kullanılan tekerlekli araçtır. Tekerleğin elle ve ayakla çevrilen modelleri vardır. Çıkırık, ip eğirme amacıyla Anadolu Türk kültüründe de kullanılmıştır. Gagauz kültüründe de çıkırık aynı adla varlığını sürdürmüştür.

Örnek Metinlerde “Çıkırık/Çıkırık”:

³⁹⁷ Gagauzların kullandığı arşın örnekleri “Ekler” bölümünde verilecektir.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *bilmecelerde* yer alan *çıkırık/elemne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Horu-horu kuduru

Horu horu kudurur,

Sepedi da dolduru. “- Elemnelär, **çıkırık**” *Sepeti de doldurur. “- Elemle, Çıkırık”*

(Baboglu, 2011: 139)

Elena Koltso'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çıkırık/elemne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Pazar babusu annatmış, nasıl gelincik orayı etişsin, bitkidä dä vermiş ona üç iş: bir altın rökä, altın arşın hem altın **çıkırık** da söylemiş” (Çebotar, 2020: 52). “*Pazar babusu, gelinin oraya nasıl gidebileceğini anlatmış. Sonra da ona üç görev vermiş. (Gideceği yerden) bir altın öreke, bir altın arşın ve altın çıkırık (almasını) söylemiş.*”

Değerlendirme

Tarih: Birçok şeyin el-kol gücüyle yapıldığı, el dokumacılığının yaygın bir şekilde var olduğu dönemlerde tekerlekli yapısıyla çıkırık, ipliğin eğrilmesinde üretim sürecini hızlandırarak önemli bir yere sahip olmuştur. Çıkırık öncesi iğ, öreke gibi araçlarla, salt kol gücüyle yapılan ip eğirme işinde, çıkırığın, tam olarak makineleşme denemese de makineleşme yolunda önemli bir adım olduğu söylenebilir. “19. yüzyılda Batı Avrupa’da gelişen tekstil endüstrisinin etkisiyle iplikçilik gelişmiştir. İlk olarak, şehirli zanaatkârlar arasında ve daha sonra köylerde emek verimliliğini önemli ölçüde artıran, ayakla çalışan bir volanla (tekerlek) donatılmış çıkırıklar ortaya çıktı” (Maruneviç, 2018: 116). Çıkırık özellikle 20. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamış ve ip eğirme, sarma amacıyla kullanılmış ve hem zaman hem de emekten tasarrufu sağlamıştır.

Moşkov, Gagauzların ip eğirme konusunda uzun yıllar geleneksel yöntemleri kullandığını ve tekerlekli çıkırıkların 19. yüzyıl sonlarında Gagauzlar tarafından hâlâ bilinmediğini söyler (1902b: 48). Ancak, 20. yüzyılın başından itibaren tekerlekli çıkırıklar kullanıma girer. “Tekerlekli çıkırıkların tasarımı ve çalışma prensibi Doğu Avrupa’daki (Rus, Ukrayna, Moldova, Belarus) örneklerinden farklı değildir” (Maruneviç, 2018: 116). Çıkırık, hem Bulgaristan Gagauzları hem de Besarabya Gagauzları tarafından kullanılmaktaydı. Yerel ustalar kendi çıkırık modellerini de yapmaktaydı ve bunun bir örneği Bulgaristan Gagauzlarında görülür. 20. yüzyılın

ortalarında Bulgaristan Gagauzları ve Bulgaristan'daki diğer Türk halklarının kültürü hakkında araştırmalar yapan Vasil Marinov bu yerel çıkırık modelinin fotoğrafını verir (bk. Marinov, 1956: 191). Günümüzde ise el dokuması ve örmesi işlerin azalması, elde eğirilen yün ipliklerden yapılan giyim-kuşam unsurlarının yerini fabrika yapımı işlere bırakmasından dolayı çıkırığın kullanımı neredeyse kalmamıştır. İp eğirme işlemi de ancak kırsalda yaşlı nüfus tarafından yapılmaktadır.

Materyal: Ahşap.

Yapı: Mekanîğinden tekerleğine kadar tamamen ahşaptan yapılır ve genelde üç ayaklıdır. Ayaklıkların uzunluğu 30 santimetre kadardır. Tek tekerlek mevcuttur. Tekerleğin elle çevrildiği çıkırıklarda çevirme kolu, ayakla çevrildiği çıkırıklarda pedal bulunur.

Örnek Metinlerde İşlev: Çıkırık, örnek metinlere dokumacılığın bir araç gereci olarak yansımıştır.

4.4.3. Düzen

Dokuma tezgâhıdır.

Örnek Metinlerde “Düzen”:

Valentin Moşkov'un derlediği *bilmecelerde* yer alan *düzen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Sak sak sakırdar

*Tak tak takırdar*³⁹⁸,

Herbir aaç kımıldar,

Her bir ağaç kımıldar,

Kökü benim yelimda. “- Düzen”

Kökü benim elimde. “- Düzen”

(Moşkov, 1904a: 272)³⁹⁹

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *düzen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Ah Daayım, Daayım

(...)

(...)

³⁹⁸ Dokuma tezgâhının kullanılırken çıkardığı ses, yansıma sestir.

³⁹⁹ Bilmecenin benzer şekillerine Nikolay Baboglu, Gavril Gaydarci, Sofiya Koca ve Todur Zanet'in derlediği bilmeceler arasında da rastlanmaktadır bk. Baboglu, 2011: 139; Çebotar ve Sırf, 2017: 299; Koca, 2011: 64; Zanet, 2017b: 621.

İkinci sincirdä -

Genç-genç kızlar.

Hem aalêêrlar, hem annadêrlar:

– **Düzenciklerimiz** yarım kaldı.

(...) (Tanasoglu, 1959: 32)⁴⁰⁰

İkinci grupta

Genç genç kızlar.

Hem ağlıyorlar hem anlatıyorlar:

– Düzenlerimiz kaldı.

(...)

Włodzimierz Zajackowski'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *düzen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Kolverin beni aalar,

Anam ihtiyardır

Gözleri görmez

Kardeşim cahildir

Yolları bilmez

Atam ihtiyardır

Ata pinmez

Kolverin beni aalar

Düzende bez kaldı tezg'ahta.

(Zajackowski, 1965: 69)

(...)

Bırakın beni ağalar,

Anam yaşlıdır

Gözleri görmez.

Kardeşim cahildir,

Yolları bilmez.

Babam yaşlıdır,

Ata binemez.

Bırakın beni ağalar,

Düzende kumaşım kaldı.

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *düzen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Etişmiş evä, hızlı çözmüş bir **düzendä** bürüncüktän bez, öbür **düzendä** çukman çözmüş da gecä-gündüz dokumuş, gölmek-fistan kendinä dikmiş” (Çebotar, 2020: 43). “Eve gitmiş ve bir düzende ipekten bir kumaş çözmüş. Öteki düzende çukman çözmüş de gece gündüz dokumuş; kendine gömlek ve fistan dikmiş.”

⁴⁰⁰ Türkü ve varyantı için bk. Zanet, 2017b: 184; Hünerli, 2020: 179.

“Varmış onnarın maalesindä bir boş, pustiya ev. Babu koymuş o ev içindä **düzen** da yollamış dädunun kızını gecä dokusun orda (gündüz kızın vakıdı yokmuş dokusun, gündüz o kıra gidärmış)” (Çebotar, 2020: 64-65). “*Onların mahallesinde terkedilmiş boş bir ev varmış. Yaşlı kadın, yaşlı adamın kızı geceleri dokuma yapsın diye o eve bir düzen yollamış. Gündüz vakti kızın dokuma yapmak için vakti yokmuş. Çünkü gündüz vakti tarlaya gidermiş.*”

“İkinci gecä o yollandırmış kendi kızını o evä **düzendä** bez dokumaa. Gecä yarısı tılsım genä gelmiş da kızı oynamaa çaarmış. Babunun kızı ona hepsi istediklerini birdän söylemiş, tılsım hepsini yapmış, getirmiş da kızı oynamaa almış” (Çebotar, 2020: 65). “*İkinci gece o, kendi kızını düzende kumaş dokuması için yollamış. Gece yarısı tılsım yine gelmiş, kızı oynamaya çağırılmış. Yaşlı kadının kızı ona tüm isteklerini birden söylemiş. Tılsım hepsini yapıp getirmiş de kızı oynamak için almış.*”

“Vakıdın birindä bir küüdä bir dul karı yaşarmış. Onun bir oolu varmış. Onnar kayet fukaaraymışlar: karı aalemä **düzen** çözärmış, yapaa, keten, bürüncük ipliindän türlü-türlü gözäl platlar dokuyarmış, kırma kilimnär işlärmış, gergef dikärmış, tanteli örärmış. Ölä savaşa-savaşa büütmüş o oolunu” (Çebotar, 2020: 70). “*Vaktin birinde bir köyde bir dul kadın yaşarmış. Onun bir oğlu varmış. Onlar pek fakirlermiş; kadın el âleme düzen çözermiş. Yün, keten ve ipek ipliğinden türlü türlü güzel kumaşlar dokurmuş. Kırma kilimler işler, gergef diker, dantel örermiş. İşte öyle mücadele ede ede büyütmüş oğlunu.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *düzen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gürgen-Kıvradan etişmiş cendemä. Silkinmiş bu islää, bakımış dolaya da üç yol görmüş. Sayıklamış angısını alsın da düşünmüş orta yolca gitsin. Gidärkan ölä, bir gözäl ev görmüş da onun içinä girmiş. Açan açmış ilk kapuyu, baksa: bir pek gözäl kız görmüş. Günä därmış: ‘Ya duu, ya da duuacam!’ O **düzen** dä dokurmuş” (Baboglu, 2011: 42). “*Gürgen Kıvratan cehenneme varmış. İyice silkinmiş ve etrafında baktığında üç yol görmüş. Hangi yoldan devam etsin diye düşünmüş ve*

orta yoldan gitmiş. Giderken, bir güzel ev görmüş ve eve girmiş. Kapıyı açtığında bakmış, pek güzel bir kız görmüş. Kız, güneşe ‘Ya doğ ya da doğacağım’ dermiş. Kız düzende dokuma da yaparmış.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *düzenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Musaafir kabul muysun, genç kız?’ - genâ kimsey ses etmeer. Açêr bu delikannılar portaları da kendileri girerlar aula... Kız içerdä **düzen** dokurmuş da sesi işitmemiş, ama açan musaafirlär girmiş aula, pençeredän görmüş atlıları. Çıkmış **düzendän** karşılamaa delikannıları” (Baboglu, 2011: 97). “‘Misafir kabul ediyor musun, genç kız?’ Yine kimse ses etmiyor. Delikanlılar kapıları kendileri açıyor ve avluya giriyorlar. Kız içerde düzen dokurmuş da sesi işitmemiş. Ama misafirler avluya girdiğinde pencereden atlıları görmüş. Delikanlıları karşılamak için düzeninden kalkmış.”

“Avşamneyin kız çıkmış **düzendän**, da sormuş anasına: angı odaya erleştirsın musaafirleri. Anası söylemiş” (Baboglu, 2011: 99). “Akşamleyin kız düzenden kalkmış. Annesine, misafirlerine hangi odaya yerleştireceğini sormuş. Annesi söylemiş.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *düzenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Düzenimdä dört ayak,

Düzenimde dört ayak,

Dördünä urdum dayak,

Dördüne de vurdum bir ayak,

Bu sabaa yâri gördüm -

Bu sabah yâri gördüm,

Ne el tutar, ne ayak.

Ne el tutar, ne ayak.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 80)

Düzendä gücü kaldı,

Düzende gücü kaldı,

İp koptu - ucu kaldı,

İp koptu, ucu kaldı,

Muradımı el aldı -

Muradımı el aldı,

Üreemda acı kaldı.

Yüreğimde acı kaldı.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 103)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *düzen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir belli gündä kervan on-onbeş taliga, geçärkän kasabaya, uuramış padişaa pınarında beygirleri sulamaa. Sularkan beygirleri, kervancının biri görmüş Zufremi **düzen** dokuyarkan hem türkü çalarkan” (Çebotar, 2019: 231). “Bir gün on, on beş at arabası kasabadan geçerken, atları sulamak için padişahın kuyusuna uğramışlar. Kervancının biri atları sularken Zühre'yi düzende dokuma yapıp türkü söylerken görmüş.”

Sofiya Koca'nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *düzen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Sak-sak sakardaar,

Şak şak şakırdar,

Sakı benim elimde.

Sapı benim elimde.

Kırk aaç kımılkaar,

Kırk ağaç kımıldar,

Kökü benim elimde. – **Düzen.**

Kökü benim elimde. – Dokuma Tezgâhı.

(Koca, 2011: 64)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *düzen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yapacan mı bu işi?’ ‘Afet, paalı paadişaaam, yanıldım da süledim. Boşuna üündüm kendimi. Ben **düzen** dokıym yızlı, ama bütün askere etiştirebilemeycem” (Koca, 2011: 185). “‘Bu işi yapabilecek misin?’ ‘Değerli padişahım affet, söylediğimde yanıldım. Boşuna kendimi övdüm. Ben hızlı düzen dokuyorum ama bütün askere yetiştiremeyeceğim.”

“Geçiy çocuk öbür eve. Bırda taa büyük şaşılacak iş görüniy: bırda da bir dünnä güzeli altın iplikten altın **düzende** altın dokumalar dokıy” (Koca, 2011: 328). “Çocuk öbür eve geçiyor. Burada daha büyük şaşılacak şey görüyor. Burada bir dünya güzeli kız altın iplikten altın düzende altın dokumalar dokuyor.”

Değerlendirme

Tarih: İnsanlar örtünme ihtiyacı doğrultusunda tarihin en eski çağlarından itibaren hayvan postları giymiş; çeşitli giysiler dokumuş, dikmiş veya örmüşse de bunun başlangıç tarihini vermek güçtür. Milattan önceki medeniyetlerde ve bu medeniyetlerden biri olan Türk medeniyetinde dokuma ürünleri kurganlardan çıkan eşyalar arasındadır. “Dokumalar Türk halkının doğumundan ölümüne kadar hayatının bir parçası olmuş; kişi son yolculuğuna, bu dokumalardan birine sarılarak çıkmıştır” (Kırzioğlu, 1995: 1). Dokuma için ise geçmişten günümüze çeşitli dokuma tezgâhları kullanılmıştır. Türklerin geçmişte dokuma tezgâhını nasıl adlandırdığı bilinmemektedir. “Kaşgarlı Mahmud, o dönemde tezgâha ne denildiğini maalesef yazmamıştır. Buna karşılık, o, günümüzde olduğu gibi tezgâha sarılmış olan ve uzunlamasına atılmış bulunan iplere ‘eriş’ (arış), enlemesine atılan iplere ise ‘arkağ’ (argaç) denildiğini bildirmek suretiyle dokuma tezgâhına işaret etmiş bulunmaktadır” (Genç, 1997: 10). Gagauzlarda da dokuma tezgâhındaki enine ipliklere *argaç*, çözüğü ipliklerine eriş denilmesi (bk. Maruneviç, 2018: 125-126) Türk kültürünün çağlar içerisindeki devamlılığına örnektir.

Zengin dokumacılık geçmişine sahip Gagauzlar da *düzen* adını verdikleri dokuma tezgâhıyla kilim, pala, palatar, peşkir, giysi vb. ürünleri dokumuştur. Düzen kullanımı hem Besarabya Gagauzları hem de Bulgaristan Gagauzlarında görülür. “Düzen, 19. yüzyıldan 20. yüzyılın son çeyreğine kadar her Gagauz evinde bulunurdu” (K5, K17). Gagauz kadınları ekonomik şartların getirdiği sebepler dolayısıyla hem kendi hem de ailesinin giyim-kuşam unsurlarının birçoğunu evde kendi dikmekte; ayrıca ev içerisinde süs ve dekor olarak kullanılan dokuma ürünlerini kendisi dokumaktaydı. Bu durum, dokuma tezgâhının her evde olmasını bu sayede de dokumacılık zanaatının nesilden nesile aktarılmasını sağlamıştır. Dokumacılığın Gagauz toplumunda bu denli önemli role sahip olması batıl inanışlara da yansır. “Kızın yetenekli bir zanaatkâr olması için göbek bağı dokuma tezgâhına asılırdı” (Romanova, 2015: 139).

Gagauzlar iki tür dokuma tezgâhı kullanmışlardır: dikey dokuma tezgâhı ve yatay dokuma tezgâhı. Kaynaklardaki bilgilere göre, ilk olarak dikey dokuma tezgâhları kullanılmış daha sonra yatay tezgâhlar kullanılmaya başlanmıştır. Moldova dokuma kültüründe de dikey ve yatay olarak iki tür dokuma tezgâhı kullanılmıştır, Moldova’nın orta bölgesinde ve kuzeyinde dikey tezgâh daha yaygın olmuştur (bk.

Zelençuk ve Postolaki, 1977: 194). Moldova'nın güneyinde yaşayan Gagauzlar ise genellikle yatay tezgâh kullanmıştır. “Evlerde küçük ve büyük dokuma tezgâhları olurdu. Tezgâhın genişliğine göre tezgâhta birkaç kişi çalışabilirdi. 1,5 metre genişlikteki tezgâhta iki kişi de çalışabilirdi. 2 metre genişlikteki tezgâhta 3 kişi çalışırdı. Günümüzde artık çok evde düzen yok, olanlarda da parça pala yapılıyor” (K5). Dikey tezgâhlarda ürünün dar ve uzun çıkması sebebiyle bu tezgâhlarda dokunan ürünler daha sonra birleştirilirdi. “Kilim genellikle yatay tezgâhlarda dokunurdu” (Maruneviç, 2018: 132). Düzen çeşitlerinin evlerden kaybolmasının sebebi, önceki dokumacılıkla ilgili eşyaların başlığında söz edildiği gibi, dokumacılık ürünlerinin değişen yaşam şartları ve küreselleşmeyle hayata bakışın değişmesi karşısında eski yerini kaybetmesidir. Geleneksel dokumacılık ürünlerinin günlük yaşam ve geçiş dönemi âdetlerindeki işlevinin azalması, fabrika ürünü nesnelerin tercih edilmesi, dokumacılık aracı olan düzeni geri plana itmiştir. Bu da hayatın akışı çerçevesinde doğal sonuç olarak görülebilir.

Materyal: Düzenin iskeleti ve mekanizması tahtadan yapılır.

Yapı: Düzen genişliğine göre büyük ve küçük, yapısına göre dikey ve yatay olarak ayrılır. Dokuma her ne kadar kadınlar tarafından yapılırsa da düzenin kurulması Gagauz erkeği tarafından yapılırdı. Moşkov, düzenin gerektiğinde sökülebilir ve monte edilebilir olduğunu söyler (1902b: 49).

Örnek Metinlerde İşlev: Düzen, örnek metinlerde geleneksel Gagauz yaşamında Gagauz kadınlarının günlük iş aletlerinden biri olarak yer alır ve evlerde kadınların dokuma yaparken kullandığı dokuma tezgâhı olarak yansır. Metinlerde, evinden ayrı kalan kadınların hayıflanırken “düzende bez kaldı tezgâhta” ve “düzenciklerimiz yarım kaldı” ifadeleri ve masal metinlerinde kadının evde düzende dokuma yaparken yansıtılması örnekleri geleneksel Gagauz kadınının evdeki günlük yaşamının izleridir.

4.4.4. Elemne

İplik sarılan çıkıktır. Anadolu'da da kullanılan elemne, Türkiye Türkçesinin ağızlarında *elemle*, *elemne*, *elemye* (DS, 1993: 1710) şekilleriyle yer alır.

Örnek Metinlerde “Elemne”:

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *elemne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Elemneyi bularım,

Ak bürüncük sararım,

Senin (h)aşlak öpmendän

Bunalıp ta ölürim.

Elemne bulurum,

Beyaz ipek sararım,

Senin ateşli öpmenden

Bunalıp da ölürüm.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 97)

Değerlendirme

Tarih: Dokumacılığın araç gereçlerinden olan elemne ipliği sarmak için kullanılır. Gagauz ve Anadolu Türk kültüründeki dokumacılıkla ilgili ortak unsurlardan biridir. Röke, iğ, çıkırık gibi dokumacılık unsurları günümüzde nadir olarak kullanılan eşyalar arasındadır.

Materyal: Tahta.

Yapı: Artı şeklindeki ve yaklaşık 10-15 santimetre boyutundaki tahtanın ortasına yaklaşık 5 santimetre uzunluğa, birkaç santimetrelük çapa sahip tahta parçası, bu tahta parçasının üzerine de yaklaşık 20-30 santimetrelük ve çapraz olarak çakılmış tahta çubuklar, çubukların dört ucuna da birkaç santimetre uzunluğunda ince tahta parçaları çakılır. Bu çakılan tahta parçalarına da ip eğirirken ip sarılır.

Örnek Metinlerde İşlev: Elemne, örnek metinlere ipliğin sarılması işleviyle yansır.

4.4.5. İi/İy

İğ. İp eğirmede kullanılmaktadır.

Örnek Metinlerde “İi/İy”:

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *ii/iyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyeni

(...)

Altın köprüdän geçäsin,

Bılanık sudan içäsin,

(...)

Altın köprüden geçesin,

Bulanık sudan içesin,

İlänkaya iş simarlayasın:

Üç erkek gölmää diksin,

Üç **ii** iplik işlesin,

Dokuz tel üstünä da çeksin.

(...) (Çebotar, 2020: 37)

İlenka 'ya yaptirasın:

Üç erkek gömleği diksin,

Üç iğ iplik örsün,

Dokuz tel de üstüne çeksin.

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *ii/iyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gelincik şükür etmiş Pazar babusuna da yola çeketmiş, etişmiş Cadı babusunun evinä. Durgunmuş pınarın yanında, çıkarmış altın rökeyi da çeketmiş işlemää, yapaa **iiyä** sarılırmış altın iplik” (Çebotar, 2020: 52). “*Gelin, Pazar babusuna teşekkür edip Cadı babusunun evine doğru yola çıkmış. Kuyunun yanında durmuş, altın örekeyi çıkarıp ip eğirmeye başlamış. Yün, iğe altın iplik olarak sarılırmış.*”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *ii/iyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Petranka⁴⁰¹

(...)

Sän da bu gecä uyumêyasın,

Üç funt pamuu işleyäsin,

Dokuz da **ii** doldurasın,

Sıcak iinti azırlêyasın,

Vançuyu da aalatmêyasın,

Benim da geldiimi duyasin,

Bana portêyı açasın.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 56)

(...)

Sen de bu gece uyumayasın,

Üç funt pamuğu işleyesin,

Dokuz da iğ doldurasın.

Sıcak yemek hazırlayasın,

Vançu 'yu da ağılatmayasın,

Benim geldiğimi duyasin,

Bana kapıyı açasın.

(...)

Mariya Durbaylo'nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *ii/iyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

⁴⁰¹ Varyantı için bk. Durbaylo, 1991: 82-83.

Üç Gün Üç Gecä Beklä Beni

(...)

Üç gün, üç gecä dokuz gölmek diker,
Dokuz gölmek diker, dizindä da бүкер.
Dizindä da бүкер, пенçере üstüne dizer.
Dokuz da **ii** iplik işleyor.

(...)

Üç gün üç gece dokuz gömlek diker,
Dokuz gömlek diker, dizinde de katlar.
Dizinde katlar, pencere üstüne dizer.
Dokuz iş de iplik eğiriyor.

(...) (Durbaylo, 1991: 82-83)

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *ii/iyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“İnsan arasında ep bulunur bir *ii* can, sen de kışmedini bulursun. Mamu sana verecek şimdi bir **ii**. Onu bana bu gece baaşladı bir Allaa babucuu. E, git, kızım, getir ötäändan, suuk sobadan, benim güllü sandıcaamı” (Koca, 2011: 289). “İnsanlar arasında hep iyi biri bulunur. Sen de kışmetini bulursun. Annen şimdi sana bir iş verecek. Onu bana bu gece bir Allah kadını hediye etti. Git kızım, öteden, soğuk odadan⁴⁰² benim güllü sandığımı getir.”

Todur Zanet'in derlediği *balad* metinlerinde yer alan *ii/iyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Marinka hem Doyku

(...)

Doyku da Marinkaya dedi,
Doyku da Marinkaya dedi:
“Bän gicäm kriçmaya, mari,
Bän gicäm kriçmaya, mari,
Sän bir **ii** iplik işleyincen,
Bän da gelecäm kriçmadan!”

(...)

Doyku, Marinka 'ya dedi,
Doyku, Marinka 'ya dedi:
– Ben meyhaneye gideceğim mari,
Ben meyhaneye gideceğim mari,
Sen bir iş iplik eğireceksin,
Ben de meyhaneden geleceğim!

⁴⁰² “Büyük ev, büyük soba, pak oda” da denilen bu oda, üç odadan oluşan evin misafir odasıdır. Yalnızca misafir ağırlamak için kullanıldığından bu oda ısıtılmamaktadır. Bu sebeple de “suuk oda” denmiştir. Büyük ev için Valkaneş ağzında *suuk soba* denir. Bu metin de Valkaneş'te derlenmiştir. Gagauzcada soba kelimesinin oda anlamı olduğundan dolayı böyle bir adlandırma ortaya çıkmıştır. Valkaneş'e bağlı Çeşmeköy'de *suuk soba* (K18) denir.

Marinka sesleer Doykuyu,

Marinka, Doyku'yu dinler,

Marinka oturêr işlemää.

Marinka ip eğirme için oturuyor.

Dokuz **ii** iplik işlemiş,

Dokuz iğ iplik eğirmiş.

Dokuzunu da pençereyâ dizmiş.

Dokuzunu da pencereye dizmiş.

(...) (Zanet, 2017b: 140)

(...)

Todur Zanet'in derlediği *bilmece* metinlerinde yer alan *ii/iyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Pır-pır pırıltı,

Pır pır pırıltı,

Tır-tır tırıldı. – **İy**” (Zanet, 2017b: 620)

Tır tır tırıldı. – İğ.

Değerlendirme

Tarih: İnsanların örtünme ihtiyacı ve örtünmeyi sağlayacak kıyafetlerin kumaştan yapılması ipliğin tarihini çok eski zamanlara kadar götürmektedir. Bu sebeple iğin tarihi de insanlık kadar eskidir. “Neolitik döneme ait dünyanın birçok yerinde kilden, ahşaptan, taştan ve kemikten değişik büyüklüklerde ve ağırlıkta ağırşak ve iğler bulunmuştur. Fakat elimizde bulunan ahşap parçalar azdır. Çünkü bu aletler, zamanla toprak altında nem etkisiyle çürüdüğünden günümüze kadar gelememişlerdir. İğ ve ağırşaklar ipe daha düzgün büküm vermek için kullanılmaktadır” (Oyman Büken, 2005: 74). İp eğirmede kullanılan en eski aletlerden biri olan iğ, aynı ad ve kullanım sahasıyla Anadolu Türk kültüründe de kullanılmaktadır.

Materyal: İğ ağaçtan yapılır.

Yapı: Alt kısmından üst kısmına doğru sivrilir. Alt kısımda iği ağırlaştırmak için ağırşak vardır.

Örnek Metinlerde İşlev: İğ, örnek metinlere ip eğirme sırasında kullanılmasıyla yansır. Kadından iği alıp ip eğirmesinin istenmesi veya kadının kendiliğinden iği alıp ip eğirmesi gibi örnekler Gagauz kadının günlük rutini arasındaki işlerinden birinin ip eğirmek olduğunu göstermektedir.

4.4.6. Rökä/Röke/Üreke/Yöreke

Öreke. Yaklaşık 30-40 santimetre uzunluğundaki sabitleştirilmiş tahta çubuk; geleneksel ip eğirme aracıdır.

Örnek Metinlerde “Rökä/Üreke”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *rökä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Verdini, bobam, verdini, Bilsänä benim derdimi”.	“Verdini babam verdini, Bilsene benim derdimi.”
– Bän bilirim senin derdini,	– Ben bilirim senin derdini,
Ko çarşıya varayım, bir çekmä rökä sana alayım	Çarşıya gidip demir öreke alayım
“Verdini, bobam, verdini, Bilsänä benim derdimi”	“Verdini babam verdini, Bilsene benim derdimi”
(...) (Moşkov, 1904a: 287) ⁴⁰³	(...)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *rökä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Nerdä Peti, Neredä

(...)	(...)
Papur biçer deredä,	Mısır biçer derede,
Rökeciy dä belindä.	Örekesi belinde,
Rökeciy dä belindä.	Örekesi belinde.
Oracı da elindä.	Orağı elinde.
Evä geler, süpürer,	Eve gelir (evi) süpürür,
Peti geçer-gözleder.	Peti geçer, (Peti ’yi) gözler.
(...) (Tanasoglu, 1959: 88)	(...)

Lüdmila Pokrovskaya’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *rökä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Dere Boyu Gidärim

(...)	(...)

⁴⁰³ Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünlerli, 2020: 83-84.

Zina kaçtı, kurtuldu,

Zina kaçtı, kurtuldu,

Dar köprüde tutuldu,

Dar köprüde tutuldu,

Yörekesi belindä,

Örekesi belinde,

Gözlemesi elindä.

Gözlemesi elinde.

(...) (Pokrovskaya ve Çernişeva, 1989: 73)⁴⁰⁴

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *rökäyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişaaayka demiş ooluna, ki gitsinnär onnar büyük panayıra, da ozaman o hesap alsın, ne işlerä Todur bakacak. Bakarsa karı işlerinä, - kız, ama adam işlerinä bakarsa, - adam. Gitmişlär. Padişaaayın oolu hep bir çekmiş Toduru göstere sin ona gözäl kesmä odundan **rökeleri**, ama Todur hiç bakarmış o tarafa, näända karı işleri koyuluymuşlar, o bakarmış kantarmalara, gözäl kamçılara” (Çebotar, 2020: 40). “*Padişahın hanımı, oğluna Todur’la beraber büyük pazara gitmesini, orada Todur’un ne tür eşyalara bakacağına dikkat etmesini; kadın eşyalarına bakarsa kız, erkek eşyalarına bakarsa erkek olduğunu anlamasını söyler. Beraber pazara gitmişler. Padişahın oğlu, Todur’u çekip ona hep güzel kesme odundan örekeleri göstermiş ama Todur kadın eşyalarının olduğu o tarafa hiç bakmamış; o, kantarmalara, güzel kamçılara bakarmış.*”

“Gelincik şükür etmiş Pazar babusuna da yola çeketmiş, etmiş Cadı babusunun evinä. Durgunmuş pınarın yanında, çıkarmış altın **rökeyi** da çeketmiş işlemää, yapaa iiyä sarılırmış altın iplik. Hepsi olmuş, nicä Pazar babusu demiş. Gelmiş pınara Cadı babusunun slugası, görmüş o altın **rökeyi**, kaçarak gitmiş çorbacıykasına da gördüğünü anlatmış. Cadı babusu gelmiş pınara, görmüş altın **rökeyi** da sormuş gelinä, ne isteer onun için” (Çebotar, 2020: 52). “*Gelin, Pazar babusuna teşekkür edip Cadı babusunun evine doğru yola çıkmış. Kuyunun yanında durmuş, altın örekeyi çıkarıp ip eğirmeye başlamış. Yün, iğ e altın iplik olarak sarılırmış. Pazar babusunun dediği gibi olmuş her şey. Cadı babusunun hizmetçisi kuyuya gelmiş ve o*

⁴⁰⁴ Türkünün alıntılanan bölümü farklı türkü metinlerinde de bulunmaktadır. Tekrara düşmemek için ilgili bölümler yazılmamıştır. Benzer ifadelerin yer aldığı türkü metinleri için (bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 47; Koca, 2011: 27, 34, 125).

altın örekeyi görmüş. Koşarak sahibine gidip gördüğünü anlatmış. Cadı babusu kuyuya gelip altın örekeyi görmüş ve geline bu altın öreke için ne istediğini sormuş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *rökä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gürgen Kıvradan bu evin taa bir kapusu açmış. Orada taa gözäl bir kız görmüş. Gümüş **rökedä** işlärmiş... Bakışi günün da şafkını kesärmiş! O görüncä Gürgen Kıvradanı, ona sorma başlamış...” (Baboglu, 2011: 43). “*Gürgen Kıvratan bu evin bir kapısını daha açmış. Orada daha güzel bir kız görmüş. Kız, gümüş öreke de ip eğirmiş. Bakışi güneşin ışığını kesermiş! O, Gürgen Kıvratan’ı görünce sormaya başlamış...*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *rökä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Yasak ettim yârimä,	<i>Yasak ettim yârime,</i>
İşlämesin erimä:	<i>İp eğirmesin,</i>
Tezdä bana da düşär	<i>Tez de bana düşer,</i>
Çekmä rökä elimä.	<i>Demir öreke elime.</i>

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *rökä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Al boya boyadım – maninin önünä dayadım. – **Rökä**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 293). “*Kırmızıya boyadım, annemin önüne dayadım. – Öreke.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *rökä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Esirli Petri

(...)	(...)
Küü içinä girer.	<i>Köyün içine girer.</i>
İi baksa önünä -	<i>Önüne iyice bakmış,</i>
Bir babu işleer,	<i>Bir yaşlı kadın çalışıyor,</i>
Bir babu işleer,	<i>Bir yaşlı kadın çalışıyor,</i>

Rökesi dizindä.

Örekesi dizinde.

(...) (Durbaylo, 1991: 61)

(...)

Tudorka Gider Saldat

(...)

(...)

Nasıl da tanıyacınız mı?

Nasıl mı tanıyacaksınız?

Panaera da gidiyciniz.

Pazara gideceksiniz.

Çocuk olan, - deer, - kaval ayırcêk.

Erkek olan, der, kaval seçecek.

Kız olan, - deer, - **rökä** da ayırcêk.

Kız olan, der, örekeyi seçecek.

(...) (Durbaylo, 1991: 110)

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *rökä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Babu giriy içeri, oturiy pata camal boyuna - sıcaa, alıy **ürekesini** yapaa işlemää. Taman bir-iki çekim yapaa işliy - gene başliy işidilmää” (Koca, 2011: 227). “*Yaşlı kadın içeri girip sedire, sobanın sıcaklığının yanına oturuyor. Yün eğirmek için örekesini de alıyor. Tam bir iki çekim yün eğiriyor ki yine bir ses işitiliyor.*”

“‘Biliysin mi ne?’ - deyi mamusu. ‘Git panayıra, al bir taliga **üreke**, git satmaa onnarı.’ Çocuk bilirmiş kızın küüsünü da gitmiş dooru o küüye. Gidärmış o küü içinden aykırarak: ‘**Üreke! Üreke!** Kime lâázım üreke?!’ Çıkan alıy eni, alacalı, burmalı **üreke**” (Koca, 2011: 231). “‘*Ne yapasın biliyor musun, git pazara bir araba öreke al ve onları satmak için kızı git.*’ Çocuk kızın köyünü bilirmiş, doğruca o köye doğru yola çıkmış. Köyün içinde, ‘**Öreke! Öreke!** Kimin ihtiyacı var örekeye,’ diye bağırarak gezermiş. Dışarı çıkanlar yeni, alacalı, burmalı örekeler alıyor.”

“Alıylar kızlar boşçalarını, çıkılıylar onu-bunu rubalarını, em de büyük kız almış altın **ürekesini** altın yapaalan, ortancası - altın dokumaklarını, küçüü de - altın kloçkaylan piliçleri” (Koca, 2011: 330). “*Kızlar bohçalarını alıp öteberilerini, elbiselerini*

çıkartıyorlar. En büyük kız altın yünüyle birlikte altın örekesini, ortancası altın dokumalarını, küçüğü de al altın tavukla piliçleri alıp çıkartıyor.”

Todur Zanet’in derlediği *balad* metinlerinde yer alan *rökä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Cumaa Günüydü Godası

(...)

Todur da evä etişer,

Mamusu **rökedä** işlärmış.

Todur da evä etişer,

Mamusu **rökedä** işlärmış.

(...) (Zanet, 2017b: 120)

(...)

Todur eve gelir,

Annesi öreke de ip eğirmiş,

Todur eve gelir,

Annesi öreke de ip eğirmiş.

(...)

Değerlendirme

Tarih: “Neolitik devir sonlarında hayvanların ehlileştirilmesi ile yün dokumacılığa geçilmiştir. Zamanla insanlar iplik eğirmeye başlamışlardır. Bunun için de çıkırık, iğ gibi gerekli aletleri geliştirerek, lifleri eğirmek suretiyle uzun ve bükümlü iplikler yapmayı başarmışlardır” (Oyman Büken, 2005: 73). Röke, çıkırık, iğ kullanımının yaygınlaşmasından önce elle de iplik eğirilirdi ancak bunlar kalın olurdu. Herhangi bir aracın yardımı olmadan elle ovuşturup bükerek iplik eğirme yöntemi Gagauzlar tarafından kullanılmış ve bu iplikler genellikle kalın çorap dokumaları için kullanılıyordu (bk. Maruneviç, 2018: 114). En eski ip eğirme araçlarından olan röke de kol gücünün kullanıldığı temel ve ilk aşamadaki araçlardan biridir. Gagauzcada röke olarak adlandırılan bu araç, Anadolu’da *öreke* olarak bilinmektedir. Rökenin üst kısmına yün sarılır ve öreke döndürölmek suretiyle yün eğrilerek ip hâline getirilip iğ e bağlanır.

Gagauz kadınları 20. yüzyılın son çeyreğine kadar kendi ipliklerini kendileri eğiriyor, boyuyor ve dokumada kullanıyordu. Bu, özellikle kırsal kesimde tüm işlerin kol gücüyle yapıldığı, evsel emeğin yer aldığı dönemlerin göstergesidir. Gagauzlar koyun yetiştiriciliği dolayısıyla iplikleri de genellikle koyunun yününden eğirmişlerdir. Koyunun yünü dışında, keten, pamuk ve ipek iplik de Gagauzların sık kullandığı iplik çeşitleridir. Röke kullanılırken alt kısmından sağ veya sol koltuk

altına kayışa takılıp kullanılırdı veya tutturulduğu tahta zemin üzerinde yere konularak kullanılırdı. Benzer yöntemler Bulgar ve Moldova kültüründe de kullanılmıştır. Sol koltuk altına takılan kemere örekenin (Bulg. *hurka*) yerleştirilmesiyle veya örekenin tahtaya sabitlenmesiyle ip eğirilmiştir. 20. yüzyılın başlarında Moldova kültüründe kemere takılı röke yaygındı (bk. Vakarelski, 1977: 319; Zelençuk ve Postolaki 1977: 193). Bulgaristan Gagauzları ve Bulgaristan'daki Türk halkları tarafından da *yöreke*, *yörekiya*, *röke*, *yüreka* gibi adlandırmalarla kullanılmıştır (bk. Marinov, 1956: 187).

Günümüzde ise teknolojik gelişmeler, ipliklerin fabrikalarda yapılması sebebiyle ip eğirme işlemi Gagauz kadınlarından ancak yaşlı nüfus arasında yapılmaktaysa da bu da çok yaygın değildir.

Materyal: Tahta.

Yapı: Öreke, 20-25 santimetrelilik dikdörtgen veya 10-15 santimetre çaplı tahta parçasına dikey olarak yerleştirilen tahta çubuktur. Uzunluğu 50-60 santimetre kadardır. Dikey yerleştirilen tahta çubuğun ucunda ipi geçirmek için çengel bulunur.

Desen: Örekenin tahta çubuğunun gövdesi, ucu ve tahta standı çeşitli oymalarla süslenir.

Örnek Metinlerde İşlev: Öreke, örnek metinlere ip eğirme işleviyle yansımıştır. İp eğirme, örgü gibi işler iptidai dönemlerden günümüze dışil niteliğe sahiptir. Bunun örneği, “Tudorka Gider Saldat” adlı türküde görülür. Cinsiyeti tespit edilmek istenen Tudorka'nın önüne kaval ve öreke çıktığında örekeyi seçerse kadın olacağının anlaşılması rökenin kadınlık göstergesi olarak algılanışının yansımasıdır.

4.5. Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Eşyalar

Geçmiş dönemde tarım toplumu olan ve hayvancılıkla da uğraşan Gagauzlar yıllar içerisinde değişen teknolojinin getirdiği imkânlarla farklı materyallerden çeşitli araç gereçler yapıp kullanmışlardır. Tarımsal üretim, teknik donanım özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında ilkeldi ve genellikle elle, kol gücüyle yapılmaktaydı. Makineleşme SSCB'nin bölgede hâkimiyeti kurmasıyla artmıştır. Örnek metinler arasında 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarındaki döneme ait metinler de bulunduğu için modern tarım öncesinde de kullanılan ancak günümüzde işlev alanı daralmış maddi kültür unsurları da yer alır.

4.5.1. Arapnik/Harapnik

Kırbaç. Kelime, Rusça *arapnik* veya Rumence *harapnik* üzerinden Gagauzcaya girmiştir.

Örnek Metinlerde “Arapnik/Harapnik”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *arapnik/harapnik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Etişer Pepeleşka, Buzlu-Bayırın yanına - orada atlılar koşturmuşlar beygirlär biri birindän taa üstün kişnärmişlär. Çocuklar delikannılar biri birindän taa gözäl, kıvrak hem giyimni **harapniklerinnän** çizmä konçlarını düüyärmişlär” (Baboglu, 1991: 22). “*Pepeleşka, Buzlu Dağ’ın yanına yaklaşıyor. Orada atlılar atlarını koşturmuşlar ve (atların) her biri birbirinden daha iyi kişnermiş. Birbirinden güzel, şık ve (iyi) giyimli çocuklar, delikanlılar kamçılarla çizmelerinin konçlarına vururlarmış.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *arapnik/harapnik*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Taman saklıyla kızı, erleşiyile erlerine de yollanıy ileri, bir de baksala: geliy bir erif atlı - ama! - biigir ter-köpük içinde; elinde de bir **arapnik**. Çekiliy ilk arabanın öküzlerin önüne, durgudıy arabayı” (Koca, 2011: 239). “*Tam kızı saklayıp yerlerine yerleşip yola çıkıyorlar ki bakmışlar, atlı bir adam geliyor ama atı kan ter içinde. Adamın elinde de bir kamçı. Adam, ilk sıradaki arabanın öküzlerinin önünde arabasını durduruyor.*”

Değerlendirme

Materyal: Değnek, deri veya iptir.

Yapı: Harapnikin tutma bölümü olan değneğin ucuna şerit hâline getirilmiş deri veya ipin bağlanıp örülmesiyle yapılır. Tutma bölümü tutuş kolaylığı sağlaması için bazen kaplanır. Harapnik, yapanın isteğine ve kullanım alanına göre çeşitli boylarda olabilir. Ortalama 50 santimetre ile 1,5 metre arasındadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Kırbaç, örnek metinlere at binicilerinin kullandığı bir araç olarak yansır.

4.5.2. Çılbır/Terbää

Dizgin.

Örnek Metinlerde “Çılbır/Terbää”:

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çılıbır/terbää*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Neä sabaylan erken düşünersin?’ ‘Düşünirim, ani taligaylan beygirleri çaldılar da kim hamutlarlan **terbeleri** sırtında taşıecek evä’” (Tanasoglu, 1959: 124). “‘*Sabah erkenden neyi düşünüyorsun?*’ ‘*Düşünüyorum, at arabalarıyla atları çaldılar da koşum takımlarıyla dizginleri sırtında eve kadar kim taşıyacak?*’”

Elena Koltsa’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çılıbır/terbää*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Manol

(...)

(...)

Bän da, malö, saklandım yolun boyunda.

Yolun kenarına saklandım anneciğim,

Bir da, malö, işidildi bir taliga sesi.

Bir at arabası sesi duyuldu anneciğim,

Bän da tuttum beygirlerin **çılıbırlarından**

Ben de atların çılıbırından tuttum,

Da dedim onnara:

Ve onlara dedim:

– Verin para!

– Paraları verin!

Onnar da dedilär bana:

Onlar da bana dediler:

– Bizdä para yok.

– Bizde para yok.

– Verin para, zeräm keserim sizi.

– Paraları verin yoksa keserim sizi!

(...) (Çebotar, 2020: 21)

(...)

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çılıbır/terbää*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Pepeska tanımış o beygiri, ani tutmuştu darı tarlasında, suvazlamış onun gözlerini, giymiş cat-eni rubaları, basıp özenگیyâ pinmiş da dartmış piriñli kantırmanın **çılıbırlarını**... Beygir uçarmış-gidârmış!’” (Baboglu, 1991: 25-26). “‘*Pepeska o atı*

tanımış. At, darı tarlasında tuttuğu, gözlerini sıvazladığı attı. Yepyeni elbiseleri giymiş, üzengiye basmış ve pirinçli başlığın çılıbırını çekmiş. At uçup gidermiş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çılıbır/terbääyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Inceş Daayında

Bulüyü, male, batüya kıydırdık.

Yengeyi de anne ağabeye kıydırdık.

Batüyü, male, bizä çevirdik.

Ağabeyi de anne bize benzettik.

Çekettik, male, Inceş daayına

Hinceşti ormanına doğru yola çıktık.

Karşladık, male, Katovskiye

Katovski 'ye rastladık anne,

Bar-balan beygırlän, altın **çılıbırlan**.

Balaban atla, altın çılıbırla.

(...) (Baboglu, 2011: 146)⁴⁰⁵

(...)

Bir Düş Gördüm

(...)

(...)

Üç haydut önümä çıktı:

Önüme üç haydut çıktı.

Birisi **çılıbırı** tutêr,

Biri çılıbırı tutuyor.

Birisi taligaa pıner,

Biri at arabasına biniyor.

Birisi paramı alêr.

Biri paramı alıyor.

Paramı da aldılar,

Paramı da aldılar,

Bana da bıçak saldılar...

Bana bıçak salladılar...

(Baboglu, 2011: 156)

Tudorkanın Düşü

(...)

(...)

Tudorka lafını bitirdi,

Tudorka lafını bitirdi,

⁴⁰⁵ Varyantı için bk. Durbaylo, 1991: 115-116; Durbaylo, 2001: 37-38, 43.

Bitirdiynän tokada çıktı.

Bitirince kapıya çıktı.

Baksa küüyün bayırına –

Köyün tepesine bakmış,

Bayırdan bir atlı gelir,

Tepeden bir atlı geliyor.

Kara beygirli bir atlı,

Kara atlı bir atlı.

Çılbırında yol bezi baalı.

Çılbırında yol bezine bağlı.

(...) (Baboglu, 2011: 158)

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği atasözlerinde yer alan *çılıbır/terbää*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Adamsız karı – **terbeesiz** beygir gibi[dir]” (Çebotar ve Sırf, 2017: 211). “*Erkeksiz kadın, dizginsiz at gibidir.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *bilmecelerde* yer alan *çılıbır/terbää*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kayışı çektim – ‘dur’ dedim. – **Terbä**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 298). “*Kayışı çektim, dur dedim. – Dizgin.*”

Değerlendirme

Tarih: Atlı kültürle ilgili diğer ürünler gibi dizginin tarihi de atın evcilleştirilmesi kadar eskidir. Türk kültüründe atın önemli bir yere sahip olması “dizginleri ele almak, doludizgin gitmek” vb. örnekleriyle deyimlere kadar yansımıştır. Gagauz günlük yaşamında da atın önemli bir araç görevi görmesi sebebiyle atçılığa dair unsurlar metinlere yansımıştır. Gagauzlar dizgin adını kullanmayıp Türkiye Türkçesi ağızlarında da kullanılan *terbiye* “dizgin” (DS, 1993, 3888) sözcüğünden ortaya çıkan *terbää* ve *çılıbır* adlandırmasını kullanırlar.

Materyal: Deri, köseledir.

Yapı: Derinin ince şerit haline getirilmesiyle yapılan kayıştır. Halka veya kemer yardımıyla atın başlığına bağlanır. Uzunluğu 1-1,5 metre kadardır.

Örnek Metinlerde İşlev: Terbe, örnek metinlerde atın bir aksesuarı olarak görülür. Terbenin at kullanımındaki önemi, ataerkil yapıyı da gösteren “adamsız karı – terbeesiz beygir gibi[dir]” atasözüyle de görülmektedir.

4.5.3. Diiren/Tsapoy

Tarım ve çiftçilikle uğraşan Gagauzların bu alanda kullandığı, çatal şeklinde, harmanda sapları ayırmaya yarayan tarım aletidir. Diiren, ölçünlü Türkiye Türkçesinin söz varlığında *dirgen*, halk ağzında *diyren* (DS, 1993: 1530) olarak yer alır. Gagauz Türkçesinde Moldovanlarla etkileşim sonucu diiren dışında Rumence *tsapoy* da kullanılmaktadır.

Örnek Metinlerde “Diiren/Tsapoy”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *diiren/tsapoy*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da göreer kırdı bir adam biçikti yükledirmiş, gideer o adamın-yanına, isteer bir parça yekmek. O adam-da deer ona: ‘al **diireni**, da at te bu iki tepeyi, bân-da yükledeyim, her, demiş, gün ka’uşuncä yükledirsak, ozaman verecäm. Ama, her yükledämesak, vermeycäm. Şindi alayor Yuvan **diireni**, başlıyor atmaa” (Moşkov, 1904a: 13). “*Tarlada (arabaya/hayvana) anız yükleyen bir adam görür. O adamın yanına gidip bir parça ekmek ister. O adam da, ‘Al dirgeni de bu iki tepeyi at, ben de yükleyeyim. Eğer güneş batana kadar yüklersek o zaman vereceğim ama eğer yükleyemezsek vermeyeceğim’, demiş. Yuvan dirgeni alıyor ve başlıyor atmaya.*”

“O adamın-da oolu durumuş harman kenarında **tsapoy** yelindä. Bobası-da başı kabak, haydarmış beegirleri. Gideer kartal, konayor o adamın kafasına, geleer oolu, kartala urmaa, kartal-da uçayor, o-da urayor bobasının kafasına bir **tsapoy**, yöldürmüş bobasını, da tilki-da üç kere gülmüş, da o zaman tilki vermiş kartalın yavrusunu” (Moşkov, 1904a: 214-215). “*O adamın oğlu harman yerinin kenarında elinde dirgenle dururmuş. Babası da dazlakmış, atları dehlermiş. Kartal gidip o adamın kafasına konuyor. Adamın oğlu, kartala vurmak için geldiğinde kartal uçuyor. Çocuk da babasının kafasına dirgenle vurup babasını öldürmüş. Tilki de üç kez gülmüş ve tilki o zaman kartalın yavrusunu vermiş.*”

Elena Koltsa’nın derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *diiren/tsapoy*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bizim yolcu bakmış yoluna. Gitmiş nekadâr gitmiş, etişmiş bir evä, baksa - ev saabisi cevizleri **diirennän** tavana atêr. Bizim yolcu şaş-beş kalmış, bu işi

gördüyün. ‘Nâbêrsın sän, be prost adam,’ - ev saabisinä demiş, – ‘näända görünmüş, näända işidilmiş, **diirennän** ceviz tavana pindirmää?! Al bir çuval, doldur onu cevizlän da pindir tavana’” (Çebotar, 2020: 44). “*Bizim yolcu yoluna gitmiş. Gitmiş, ne kadar da gitmiş ve bir eve varmış. Bakmış, ev sahibi dirgenle tavana cevizleri atıyor. Bizim yolcu bunu gördüğünde şaşırıp kalmış ve ev sahibine, ‘Ne yaparsın be ahmak adam! Nerede görülmüş, nerede işitilmiş dirgenle cevizleri tavana atmak?! Al bir çuval, doldur onu cevizle, çıkar tavana’ demiş.*”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *diiren/tsapoyla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çok vakit geçmemiş, kocasının sesini işitmiş: o aktarmış delikannının hem orta yaşta adamın arabalarını otları da yaklaşmış dādunun arabasına. Dādu salvermemiş aktarsın arabayı, da ozaman o hırsız deşmiş arabayı doz-dolay **diirennän**. Diiren bir-iki keret kızın güüsünä saplanmış, ama kız etiştirmiş silsin **diirenin** dişlerini otları” (Çebotar, 2020: 70). “*Çok vakit geçmemiş, kocasının sesini işitmiş. Kocası, delikanlıyla orta yaşlının arabalarını dağıtıp yıkmış. Samanla da yaşlı adamın arabası yaklaşmış. Yaşlı adam arabayı dağıtmasına izin vermemiş. O zaman o hırsız da arabayı etraftaki dirgenle kontrol etmiş. Dirgen bir iki kez (samanın altında saklanan) kızın göğsüne saplanmış ama kız hızlıca dirgenin dişlerini samanla silmiş.*”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *diiren/tsapoyla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çorbacı, alıp **diireni**, düviye Nastradini, ufalyê kemiklerini. Gidiye Nastradin kaçarak evä da diye karısına: ‘Ölmeycäm şindän sora, nekadar yaşaycam. Öbür dünneedä nesoy düviyeler! Yoktur taa ölä lobut idiim’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 186). “*Bey, dirgeni alıp Nasrettin’i dövüp kemiklerini kırıyor. Nasrettin koşarak eve gidip karısına, ‘Bu saatten sonra ölmeyeceğim. Ne kadarsa yaşayacağım. Öbür dünyada nasıl dövüyorlar! Daha önce öyle bir dayak yemedim.*”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *diiren/tsapoyla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çatal kazık, demedä yazık. – İkidışli **diiren, yaba**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 295). “*Çatal kazık, demete yazık. – İki dişli dirgen, yaba.*”

Sofiya Koca'nın derlediği atasözlerinde yer alan *diiren/tsapoyla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Aşlak fırına bir **diiren** koray etiy” (Koca, 2011: 72). “*Sıcak fırına bir dirgen çalı çırpı yetiyor.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *diiren/tsapoyla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“O çirkin ses çıkıylar küüden insannar. Tüfek bulunmıy, ursunnar deyni, fenerlerlen baarak: ‘Uni-mêy, uni-mêy! Uli-ley! Uli-ley!’ - kimisi **diirennen**... - Etiştirip, kurtarıylar adamı, getiriyle eve, ama... Adam ne ölü, ne diri, yatıy up-uzun” (Koca, 2011: 183). “*O çirkin sese köydeki bütün insanlar çıkıyorlar. Vurmaları için bir tüfekleri yok, fenerlerle bakıp ‘hey, hey!’ diye bağıyorlar. Kimisinin elinde dirgenler var. Yetişip adamı kurtarıyorlar. Eve getiriyorlar ama adam ne ölü ne diri, öyle boylu boyunca yatıyor.*”

“‘Baka! Evrem lokması istiyz, va-a! Adi kesiyz onu, va!’ - epsinde ellerinde nese var: **diiren**, bıçak, nacak, maşa, testere, bel, kazma, pardı, mandal, makaz. Sen ne! Kaçmaycan mı?! Tilki pinmiş evremin kuyruuna, tutunmuş. Evrem kaçıy ne kaçabilirse! İç ardına da bakmıy” (Koca, 2011: 202).⁴⁰⁶ “– *Baba! Evrem eti istiyoruz! Hadi kesiyoruz onu! Hepsinin ellerinde dirgen, bıçak, balta, ateş maşası, testere, demir kürek, kazma, kereste, mandal, makas var. Sen ne! Sen kaçmayacak mısın?! Tilki, evremin kuyruğuna çıkıp tutunmuş. Evrem kaçabildiği kadar kaçmış. Hiç ardına bile bakmamış.*”

Değerlendirme

Tarih: Tarımla uğraşan Gagauzların ve diğer toplumların kullandığı tarım aletlerinden olan dirgen geçmişten bugüne kullanılmaya devam etmektedir. Çağın gerektirdiği şartlar dolayısıyla çeşitli materyallerden yapılmıştır.

Materyal: Sapı ağaçtan, çatalı metalden yapılmaktadır. Ekonomik sebepler nedeniyle en eski dirgenlerin dış bölümü de dâhil olmak üzere tamamen tahtadan yapılmaktaydı. “1870’li yıllarda tahtadan yapılmış dirgenler hasat ekipmanlarından

⁴⁰⁶ Masalın varyantında alıntı yapılan bölüme benzer bir akış geçmektedir. Tekrar olmaması için sayfa sayısı verilmiştir bk. Koca, 2011: 205.

biriydi” (Antsupov, 1966: 107). SSCB’nin bölgedeki hâkimiyetiyle beraber dış bölümü demirden, metalden dirgenler de kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde de kullanımı devam etmektedir.

Yapı: Moşkov (1902b: 68) 19. yüzyılın sonları için dirgenin iki dişli yapıldığını söyler. Ancak üç dişli dirgenler de vardır (K17).

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde dirgen sivri çatallı yapısıyla daha çok sert müdahale ve korkutma amacıyla, ikincil işlevle kullanılmıştır. Tek örnekte tarımdaki birincil işleviyle kullanıldığı görülür.

4.5.4. Düven

Harmanda başaklı tahıl demetlerini, ekinlerin saplarını ayırmaya yaran alettir. Düven, hem *düven* hem de *döven* ve *düğün* olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında da bulunur ve Türkiye’de de harman yerinde kullanılır, günümüzde de kullanımı yaygın olmasa da devam etmektedir.

Örnek Metinlerde “Düven”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *düven*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Harmanda **düveni** aydarkan, Hoca yanına hep yorganı da almış. Bu işi görüp karısı ona sormuş. ‘Bre Hoca, bu kaynak sıcakta ne o yorganı da **düvendä** taşıyorsın?’” (Baboglu, 2011: 8). “*Hoca harman yerinde düveni sürerken yanına hep yorgan da almış. Bunu gören karısı ona, ‘Bre Hoca, bu ateş gibi sıcakta o yorganı neden düvende taşıyorsun’ demiş.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *düven*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Fukaaranın Türküsü

Ekmeciimi külâ bandım, nineciim,	<i>Ekmeğimi küle bandın nineciğim,</i>
Raadım raat olsun.	<i>Keyfim yerinde olsun.</i>
Aulun dibindä bir düvenim olsun, anacım,	<i>Çitlerin dibinde düvenim olsun anacığım,</i>
Raadım raat olsun.	<i>Keyfim yerinde olsun.</i>
Zenginnerin paraları çok[tur], nineciim,	<i>Zenginlerin paraları çoktur nineciğim,</i>

Raadı hiç yok(tur).

Rahatları hiç yoktur.

Fukaaraların paraları yok[tur], nineciim,

Fukaraları paraları yoktur nineciğim,

Raadı pek çok[tur].

Keyifleri yerindedir.

Aulun dibindä bir **düvenim** olsun, anacım, *Çitlerin dibinde düvenim olsun anacığim,*

Raadım raat olsun.

Keyfim yerinde olsun.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 36)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *düvenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir dilim ekmek sofrada lafetmää başlıy. ‘Bän tenäykana, er içinä beni gömiylar - dayanıym. Üstündän tokmaklıylar - dayanıym. Biçiylar - dayanıym. Armanda **düvennen** üstümdän geçiylar - dayanıym. Sora un yapıylar kayada - dayanıym...”” (Çebotar ve Sırf, 2017: 138-139)⁴⁰⁷ “*Sofradaki bir dilim ekmek konuşmaya başlıyor. ‘Ben taneyken toprağın içine beni gömüyorlar, dayanıyorum. Toprağın üstünden tokmaklıyorlar, dayanıyorum. Biçiyorlar dayanıyorum. Harman yerinde düvenle üstümden geçiyorlar dayanıyorum. Değirmen taşında un yapıyorlar, dayanıyorum...*”

Değerlendirme

Tarih: Düven insanlık tarihinin en eski tarım aletlerinden biri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Geçmişte tarım toplumu hüviyetinde olan Gagauzlar topraktan yararlanırken dönemin imkânları çerçevesinde belirli tarım aletleri kullanmışlardır ve düven de bunlardan biridir. Düven insanın ve hayvanın gücünden ve ağırlığından faydalandığı bir tarım aletidir. Düvenin Besarabya bölgesinde düvenin kullanımıyla ilgili bilgiler 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanır. “1850’li yıllarda Akkerman’da⁴⁰⁸ atın veya öküzlerin sürüklediği, altına çakmak taşı çakılan tahta düvenler kullanılmıştır” (Antsupov, 1966: 109). Moşkov, düven sürülürken bir ya da iki atın kullanıldığını söyler (1902b: 68). Düvene ip yardımıyla at veya öküz gibi hayvanlar bağlanır; düvenin üzerine de ağırlık yapması için bir insan oturur ya da ağır taşlar

⁴⁰⁷ Masalın varyantı ve alıntı yapılan bölüme benzer akış Saveliy Ekonomov’un derlediği masal metninde de rastlanmaktadır. Tekrar olmaması için sadece sayfa sayısı verilmiştir bk. Çebotar, 2019: 220.

⁴⁰⁸ **Akkerman:** Ukrayna’nın Odessa şehrinde Dinyester nehrinin Karadeniz’e döküldüğü nokta bulunan bölgedir.

konur. Hayvanın ilerlemesiyle beraber düvenin altına yerleştirilen çakmak taşlar vasıtasıyla ekinin sapları, taneleri ve çöpleri ayrılır. Hayvan, 8-10 metre çapındaki yuvarlak harman yerinde döndükçe, dirgen ve yabayla da ekin karıştırılır. Gagauzlar düveni hem Kuzeydoğu Bulgaristan hem de Besarabya'da kullanmıştır.

Besarabya Gagauzları ekinin iyice ufalanmasını istemesi hâlinde 3-4 düven kullanırdı. Eğer düvenin altına çakmak taşı yerleştirildiyse üstüne büyük bir taş konur; eğer düvenin altına demir parçaları yerleştirildiyse bir insan otururdu. Ekinin iri parçaları iki dişli dirgenle (*diiren*) karıştırıldıktan sonra tekrar ters yüz edilip düvenle üstünden geçilir. Bu işlem üç kez tekrarlandıktan sonra iri parçalar bu sefer beş dişli dirgenle (*yaba*) karıştırılıp ters yüz edilerek üzerinden düvenle geçilirdi. Bu işlem de üç defa yapılırdı (bk. Moşkov, 1902b: 68). Geleneksel harman yöntemi olan bu yöntem, neredeyse aynı şekilde Anadolu'da da yapılmaktadır (bk. Koşay, 1956: 14).

Slav kültüründe genelde *tsep* “harman döveni” denilen kısa bir zincirle bağlanmış iki ağaç çubuktan oluşur ve ürün dövülür, daha sonra ise ürünün kabuğu ayıklanır. Gagauzların komşusu Doğu Slavı Ukraynalılar da harmanda genellikle *tsepi* kullanırdı. Ukraynalılar, diğer harman yöntemlerini ise komşularından almıştır. Bunlardan biri de altına çakmak taşı konulan düvendir. Ukraynalılar düveni Besarabya Bulgarlarından *dikan* adıyla almıştır (bk. Volkova, 1916: 472). Bu kültürel etkileşim, 19. yüzyılın başında Besarabya'nın güney bölgesine yerleşen Bulgarlar ve Gagauzların bölgenin ve etrafının kültüründeki etkisine örnek olarak gösterilebilir çünkü çok uluslu bir yapıya sahip bölge bir kültür koridoru meydana getirmiştir.

Bulgar kültüründe de bulunan düven; *dikan*, *dikanya* olarak adlandırılmaktadır (bk. Vakarelski, 1935: 70). Özellikle Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Bulgarların kullandığı düvenler Türk ustaların ellerinden çıkmıştır. Bu sebeple Bulgar, Gagauz ya da Bulgaristan'daki Türk halklarının düvenleri⁴⁰⁹ yapı olarak aynıdırlar. “Deliorman bölgesindeki Türkler, Kavarna'da *döven*, Todor İkonomovo'da⁴¹⁰ *düven*, Zlatar'da⁴¹¹

⁴⁰⁹ Gagauz ve Bulgar düven örneklerine “Ekler” bölümünde yer verilecektir.

⁴¹⁰ Bulgaristan'ın Kuzeydoğusundaki Şumnu bölgesinde yer alan bir köy. 1934'ten önceki adı *Mahmuzlu*'dur.

⁴¹¹ Bulgaristan'ın Kuzeydoğusundaki Şumnu bölgesinde yer alan bir köy.

düvenyan, dikanya, Glodjevo'da⁴¹² *düven* demektedir" (Marinov, 1956: 114). Bulgaristan'daki Gagauzlar da *düven* olarak adlandırmaktadır. Teknolojik gelişmelerin ardından modern tarımda düven gibi aletler işlevsiz kalmıştır. Düven yerini makineli araçlara özellikle biçerdöverlere bırakmıştır. Ancak, düven bugün dahi eskisi kadar yaygın şekilde olmasa da kullanılmaya devam etmektedir.

Materyal: Tahta ve çakmak taşı. "Çakmak taşı dışında kaya taşı da kullanılır" (K4). Moşkov, ince demir parçalarının da düvenin altına yerleştirildiğini (1902b: 68) söyler.

Yapı: "Bulgarların, Gagauzların ve Bulgaristan'daki diğer Türk halkların düvenini ilkbaharda mevsimlik çalışma için Kuzeydoğu Bulgaristan'a Kırcaali'den gelen Türk ustalar yapmıştır" (Marinov, 1956: 114). Uzun dar dört-beş tahtanın çakılıp birleştirilmesiyle yapılan düven şekil olarak kızağa benzer; hayvanın ipinin/zincirinin bağlandığı ön uç kısım hafif kalkıktır ve alt kısmına ekini çığnemesi, tanelerinden ayırması için sert yapısı sebebiyle çakmak taşları yerleştirilir. Düven ortalama 1,5-2 metre uzunluğunda, genişliği ise ortalama 60-80 santimetredir.

Örnek Metinlerde İşlev: "Fukaranın Türküsü" adlı türkü metninde, sakin ve huzurlu bir yaşam isteyen gencin düven istediği görülür. Mal çokluğunun peşinde koşmayıp sakin yaşam isteyen genç, annesine "düvenim olsun yeter" demektedir. Aslında bu, Gagauzların tarım toplumu olmasının da bir yansımasıdır. İstenilen eşyanın düven olması tarlada çalışıp tükettiği çoğu ürünü kendi yapmaya alışkın toplumu gösterir. Türküde de kimseye muhtaç olmadan yaşamak isteyen gencin toprağa ekerek yaşamını devam ettireceği görülür. Ekinlerin sap ve tanelerini ayırma işleviyle düven de gencin doğal ihtiyacı olarak ortaya çıkar.

Masal metninde ise ekmeğin ağzından yer alan konuşmada buğdayın un yapılma süreci anlatılır. Bu süreçte Gagauzların ekip biçme geleneği yansıtılarak harman yerinde düvenin kullanımı görülür.

4.5.5. Elek/Yelek

Taneli ya da un gibi toz durumda olan şeyleri yabancı maddelerden ayıklamak veya cinsini kabasından ayırmak için kullanılan, tahta bir kasnak ve tek tarafa gerilmiş, gözenekli tel, kıl, bez vb.den oluş araç.

⁴¹² Bulgaristan'ın Kuzeydoğusundaki Rusçuk bölgesinde yer alan bir kasaba.

Örnek Metinlerde “Elek/Yelek”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *elek/yelek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şimdi babu alıyor bir çüven bir da **yelek**, biraz un, biraz odun, da gideer o kızın yanına, başlıyor unu yelemää **yelân** tersinnän, çüveni da koymuş baş aşaa, sacää da koymuş ayakları yukarı, odunnarı da koymuş dikinä” (Moşkov, 1904a: 92).⁴¹³ “*Şimdi yaşlı kadın alıyor bir kazan bir de elek, biraz un, biraz odun ve gidiyor o kızın yanına. Eleğin tersiyle unu elemeye başlıyor. Kazanı da baş aşağı koymuş, saçağı da ayakları yukarı (şekilde) koymuş. Odunları da dikine koymuş.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *elek/yelek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Havada uçan lelek,	<i>Havada uçan leylek,</i>
Kanadı senek-binek.	<i>Kanadı senek-binek.</i>
Beni yârdän ayıran,	<i>Beni yârdan ayıra,</i>
Kalbur satsın hem yelek .	<i>Hem kalbur satsın hem elek.</i>

(Moşkov, 1904a: 325)⁴¹⁴

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *elek/yelek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Lelek yuva içindä,	<i>Leylek yuva içinde,</i>
Elek teknä içindä,	<i>Elek tekne içinde,</i>
Benim da bir yârim var,	<i>Benim de bir yârim var,</i>
Çufa elek içindä.	<i>Çuha yeleşin içinde.</i>

(Çebotar ve Sırf, 2017: 77)

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *atasöz*lerinde yer alan *elek/yelek*le ilgili örnekler şu şekildedir:

⁴¹³ Valentin Moşkov’un derlediği, alıntı yapılan bu masalın varyantına Sofiya Koca’nın derlediği masallarda da rastlanmaktadır. Tekrar olmaması için ilgili yerin sayfa numarası verilmiştir bk. Koca, 2011: 216.

⁴¹⁴ Mâniye, Dionis Tanasoglu, Włodzimierz Zajaczkowski, Gavril Gaydarcı, Sofiya Koca ve Todur Zanet’in derlediği mâniler arasında da rastlanmaktadır bk. Tanasoglu, 1959: 67; Zajaczkowski, 1965: 44; Çebotar ve Sırf, 2017: 83; Koca, 2011: 15, 45; Zanet, 2017b: 422.

“**Eleklän** su taşımaa” (Çebotar ve Sırf, 2017: 234, 278). “*Elekle su taşınmaz.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *elek/yelekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alçacık tepeden kaar yaayıy. – **Elek** ve un” (Koca, 2011: 65). “*Alçak tepeden kar yağıyor. – Elek ve un*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *elek/yelekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

““Düşünmä buna. Sen yaptır ne ben deycem. Düzün o aaç altında bir bordey, getirin orayı bir araba kırıntı, bir çual un, bir **elek**, amur teknesi, bir kotiga, bir kokoşlan da bir pisi. Em düzdür bir de fırın. Kalanı - benim işim” (Koca, 2011: 216). “*“Düşünme bunu. Sen, ben ne dersem yaptır. O ağacın altına bir zeminlik yap. Oraya bir araba kırıntı, bir çuval un, bir elek, hamur teknesi, bir el arabası, bir horoz ve kedi getir. Bir de fırın yaptır. Geri kalan benim işim.*”

Todur Zanet’in derlediği *atasözlerinde* yer alan *elek/yelekle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Eni **elek**, duvarda gerek” (Zanet, 2017b: 502). “*Yeni elek, duvarda gerek.*”

Değerlendirme

Tarih: Tarım toplumlarında mahsulün temizlenmesi ve işlenmesi ihtiyacı bazı aletlerin ortaya çıkışını sağlamıştır. Elek de bu aletlerdendir. Türklerin gelişkin tarım kültürünün izleri Türk dil ve kültür dünyasını yansıtan Divanü Lûgat-it Türk’te *elge-*“elemek” fiilinin kullanıldığı “o un *elgedi*” (o uneledi) (Kaşgarlı Mahmud, 2013: 284) örneğiyle göze çarpar. Batı Türkçesinin fonetik değişiklikleri doğrultusunda Dede Korkut’ta ise bu kelime *elek* olarak geçer (bk. Ergin, 2016: 77). Bahaeddin Ögel’e göre elemek sözü ve işi ilk kez Uygur tıp kitaplarında geçmektedir (bk. Ögel, 1991a: 135). Elek, Anadolu Türklüğüyle ortaklık göstergesi olarak Gagauz Türkçesinde, kültüründe yaşatılmakta ve kullanılmaktadır. Elek, Bulgaristan’daki ve Besarabya’daki Gagauzlarda da görülür.

Tarımla uğraşan Gagauzların mahsullerini yabancı maddelerden ayırıp temizlemek, tüketime uygun hâle getirmek amacıyla ihtiyaç duyup kullandığı materyallerden biri olan elekler ihtiyaca göre çeşitli boyutlarda ve farklı deriler kullanılarak üretilip

kullanılmıştır. Gagauz mutfağında ekmek çeşitlerinin sık yapılması, unu ve tahılı halkın evde kendinin öğütmesi eleği Gagauz mutfağının zorunlu eşyalarından biri konumuna getirmiştir.

Kalbur, tahılları elemek için kullanılmaktaydı. Un kalitesine, türüne göre çeşitli eleklerden geçirilmekteydi. “Küçük taneli un çeşidini elemek için *sık elek*, iri taneli un çeşidini elemek için *seyrek elek* adı verilen elek çeşidi kullanılır” (Maruneviç, 2018: 212). Marinov, Bulgaristan’daki Gagauzların unu elemek için elek; buğday ve arpayı elemek için ise kalburu kullandığını (1956: 123) söyler. Günümüzde köylerde büyük elekler kullanılmaya devam etmekteyse de şehirlerde eleme işi yapılacaksa genellikle süzgeçler veya eskiye oranla daha küçük boyutlardaki elekler yardımıyla yapılmaktadır.

Materyal: Tahta kasnak ve bez, at derisi ya da domuz derisi kullanılır. Maruneviç, sığır derisinin de kullanıldığını belirtir (2018: 60). Marinov, Bulgaristan’daki Gagauzlarda ve diğer Türklerde eleğin ipek bez tabanlı olduğunu belirtir (1956: 123). Gagauz Yeri’ndeki saha çalışması sırasında görülen eski elekler⁴¹⁵ ise genellikle domuz derisinden yapılmıştır.

Yapı: Kasnağın bir tarafına deri, tel, ya da bez gerilir ve kullanım sahasına göre delikler sık veya seyrek olur. Tahta kasnağın bir tarafına derinin geçirilmesiyle yapılan elek çeşitlerinin yapımında deri ustalarının el emeği vardır. Eleklerin derisinde delik açmak için özel keskiler kullanılmıştır ve buna zimba denilmekteydi. “Ateşte ısıtılan keskilerle tahtaya gerilmiş deride delikler açılır daha sonra çekiçe dövülürdü” (Maruneviç, 2018: 60). Elek çeşitli boylarda olmaktadır ortalama ise 40-50 santimetre çapında, 10 santimetre derinliğindedir. Eleklerin delik sıklığı eleğin kullanım sahasına göre değişmektedir. Gagauzların kullandığı eski eleklerde genellikle domuz, sığır veya at derisi gerilmiştir. Elekte deri kullanımı Besarabya’da 1850-60’lı yıllarda da görülür (bk. Antsupov, 1966: 109).

Örnek Metinlerde İşlev: Elek, örnek metinlerde un eleme sırasında kullanılan araç işleviyle görülür.

4.5.6. Kalbur/Gözär

Büyük delikli elektir.

⁴¹⁵ Elek örneklerine “Ekler” bölümünde yer verilecektir.

Örnek Metinlerde “Kalbur/Gözär”:

Valentin Moşkov’un derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *kalbur/gözär*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“O-da gitti bir kabaatlı gibi. O gecä-da yaadı bir kar, yölä üç-dört parmak. Açan gördü Nasradin, kar yaadı deyi, yeksi **gözärdän** yaptı bir çift çarık kendinä. Aldı bastonu yelinä, giidi o çarıkları ayaklarına, da gitti kadı efendinin kapusunun yönündän geçti” (Moşkov, 1904a: 146). “O da kabahatli gibi gitti. O gece de bir kar yağdı ki böyle üç dört parmak (kar kalınlığı oluştu). Nasrettin (kar yağışını) gördüğünde eski gözerden kendine bir çift çarık yaptı. Bastonu eline aldığı ve çarıkları ayağına giydiği gibi kadı efendinin yanına gitti, kapısının önünden geçti.”

Todur Zanet’in derlediği *atasöz*lerinde yer alan *kalbur/gözär*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Kalbur** su tutmêêr” (Zanet, 2017b: 533). “*Kalbur su tutmuyor.*”

Değerlendirme⁴¹⁶

Tarih: Bütün tarım toplumlarında olduğu gibi Gagauzlarda da kullanılan kalbur, buğday ve arpa gibi tahıl ürünlerini ince saplarda ayırmak, elemek için kullanılır. Kalbur, Arapça ğirbāl “elek” kelimesinden Türkiye Türkçesine girmiştir ve kalbur şeklini almıştır. Kalbur, Osmanlı döneminde Gagauzcaya da girerek Anadolu Türk kültürüyle ve Gagauz kültürünün tarımdaki ortak adlandırma ve işleve sahip unsurlarından biri olmuştur.

Materyal: Tahta kasnak, domuz veya sığır derisi. Marinov, Bulgaristan’daki Gagauzlar ve diğer Türklerde kalburun ise at veya buzağı derisi tabanlı olduğunu belirtir (1956: 123).

Yapı: Kalburun yapısı genel itibarıyla elek ile aynıdır. Ancak, kalburun delikleri eleğe göre daha büyüktür ve boyut olarak elekten büyüktür.

Örnek Metinlerde İşlev: Kalbur, örnek metinde delikli yapısı sebebiyle bilmeceye konu olmuştur, kültürel işlevine dair bir örnek metinlerde yer almamıştır.

⁴¹⁶ Kalburun serüveni eleklerle benzerlik gösterdiğinden “Tarih” konusunda tekrar olmaması için ayrıntıya girilmemiştir.

4.5.7. Yer/Eer/Er/Kaltak

Eyer. Binek hayvanlara rahat oturulabilmesi için hayvanların sırtına koyulan araçtır.

Örnek Metinlerde “Yer/Eer/Er/Kaltak”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *er/kaltak* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Büük kardaşı gitti boyara, da dedi: ‘bän gidecäm bobamı aramaa’. Boyar verdi çocää primetleri. Çocuk **yerleer** beegiri, pineer üstünä, da çekeder gitmää. Gidä, gidä yetişeer bir yerä (Moşkov, 1904a: 65). “*Büyük kardeşi boyara gitti. ‘Babamı aramaya gideceğim’ dedi. Boyar çocuğa bilgileri verdi. Çocuk atı eyerleyip biniyor ve yola çıkıyor. Gide gide (sonunda) bir yere varıyor.*”

“Beegir dedi Mokana: ‘hay, hay, gidäsin, benim vardır falan yerdä **kaltaam**, da alasın, da altı yerdän sıkasın. Ama açan yözengiya ayaanı koyarsın, benim bir kişinemäm olacek, devlär peeda olacek, ama sıkı tutunasın, zerem benim bir uçmam olacek” (Moşkov, 1904a: 96). “*At, Rumen’e: ‘Haydi, haydi gidesin, benim falan yerde bir kaltağım var. Onu alasın da altı yerden sıkasın ama üzengiye geldiğinde ayağını koyarsın, ben bir kişneyeceğim devler ortaya çıkacak. Ama sıkı tutunasın çünkü uçacağım’ dedi.*”

“Şindi Allah vereer provustäsaya bir kız-yevladı. Onun-da saçları altınmış. Açan kız olmuş yirmi yaşında, popazın karısı yecel yedip yölmüş. Şindi popaz **yerleer** beegiri, pineer beegirä, da gideer dünnenin dört köşesinä. Yöle yınsan bulamıyor, nicäl onun karısı-ymış.” (Moşkov, 1904a: 101). “*Allah, papazın karısına bir kız evladı veriyor. Onun da saçları altınmış. Kız yirmi yaşına geldiğinde papazın karısının eceli gelmiş ve ölmüş. Papaz atını eyerleyip biniyor ve dünyanın dört bir tarafına gidiyor ama karısı gibi birini bulamıyor.*”

“Agaları-da kalktılar, gözlerni uvarak, hepsi sarfoş, getirdilär beegirlerni, da **yerledilär**, da çekettilär yola. Da agaları gitti ileri, Kelceyi-da topal katırlan braadılar geri. Agaları gittilär bir çöşmenin yanına, aldılar beegirlerdän **yerleri**, kurdular

sezanilerni, koydular kafelerini kaynatmaa.” (Moşkov, 1904a: 115). “*Ağabeyleri de gözlerini ovarak kalktılar. Hepsi sarhoş. Atlarını getirip eyerlediler ve yola çıktılar. Ağabeyleri ilerlediler; Kelce’yi topal katırla geride bıraktılar. Ağabeyleri bir çeşmenin yanına gittiler. Atlardan eyerleri aldılar ve çadırlarını kurdular. Kahvelerini kaynatmak için (ateşe) koydular.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan kaltak/eyerle ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)	(...)
Kızın birisi filcân süreer.	<i>Kızın birisi bardak uzatıyor.</i>
Birisi-da Yankunun saçını tarıyor,	<i>Birisi de Yanku’nun saçını tarıyor.</i>
Birisi-da beegirlerni yerleyor .	<i>Birisi de atlarını eyerliyor.</i>
Yanku, mari, Yanku, seni paşa soruyor,	<i>Yanku mari, Yanku, seni paşa soruyor,</i>
Paşa soruyor, ferment yazıyor.	<i>Paşa soruyor, ferman yazıyor.</i>
(Moşkov, 1904a: 303)	

Valentin Moşkov’un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan er/kaltak ilgili örnekler şu şekildedir:

Yekmek attım, terledim.	<i>Ekmek yaptım terledim,</i>
Yâr beegirni yerledi .	<i>Yâr atını eyerledi.</i>
Yerlediy-sa çeketsin,	<i>Eyerlediyse başlasın,</i>
Çekettiynän, göz jetsin.	<i>Başlamasıyla göz atsın.</i>
(Moşkov, 1904a: 333) ⁴¹⁷	

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan er/kaltak ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Sölä Tudorka kaçtı mı osaydı pınara mı atladı?’ ‘Kaçtı,’ - demiş kızıkardeş. Haydut tez **eerlemiş** beygirini, almış kılıcını da gitmiş. Tudorkayı tutmaa...” (Baboglu, 2011: 95-96). “‘Söyle, Tudorka kaçtı mı yoksa kuyuya mı atladı?’ ‘Kaçtı,’ demiş kız kardeşi. Haydut hemen atını eyerleyip kılıcını almış, Tudorka’yı aramaya gitmiş.”

⁴¹⁷ Mâniye, Sofiya Koca’nın derlediği mâni metinleri arasında da rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 11.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *er/kaltak* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Batuları nalladêrlar beygirleri, islâ doyurêrlar onnarı, kaşaalêêrlar, paklêêrlar sora pazar günü **kaltaklayıp** pinerlâr da - yola!” (Baboglu, 1991: 19). “*Ağabeyleri atları nallıyor, iyi şekilde doyuruyor, kaşağılıyor, temizliyor sonra da pazar günü kaltaklayıp biniyorlar ve yola çıkıyorlar.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *er/kaltak* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyan Slujbaya Gitmiş

(...)

Ozaman Stuyan deer bobasına:

- Brak hepsini, bre tâtö!

Çoktan mı gitti Tudorka?

- **Eerlä** atını, Stuyane,

Şindi Tudorkaya karşı gelecän,

Stuyan da pindi beygirä,

Vardı Tudorkaya karşı.

Klisä portasından düün çıkêr,

Stuyan da düünä karşı çıkêr.

(...) (Baboglu, 2011: 148)

(...)

O zaman Stuyan babasına der:

– Bırak hepsini bre baba!

Tudorka çoktan mı gitti?

– Eyerle atını Stuyan,

Şimdi Tudorka ile karşılaşacaksın.

Stuyan da atına bindi,

Tudorka 'ya doğru gitti.

Kilise kapısından düğündekiler çıkıyor,

Stuyan da düğüne denk geliyor.

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *er/kaltak* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Mamusu saklı sorıy çocuuna: ‘Nası, çocuum, annadın mı, ani o kız?’ ‘E, mamu, aldatmasana beni. Ben çekiy onu taraklara, boncuklara, o beni çekiy hep kantırmalara, **erliklere**, kamçilere. Te kıvrak donattık atlarımızı da geldik” (Koca, 2011: 229). “*Annesi gizlice çocuğa soruyor, ‘Nasıl çocuğum, kız olduğunu anladın mı?’ ‘E anne kandırmasana beni! Ben onu taraklara, boncuklara çekiyorum ama o*

beni hep kantarmalara, eyerlere, kamçılara çekiyor. İşte güzelce atlarımızı süsleyip geldik.”

“Çocuk gidiy saraylara, o zengin yapılara. Açıy bir kapuyu. Baksa - orda biigirle, nasıl ayo. Çöziy birini ahırdan, alıy. Açıy ikinci sarayı - orda: ne var dünnäda, epsi o sarayda, nece bir büyük kasaba tükäni. Alıy kendine beendii ruba - padişaa da yok üle; biigire - **erlik**, yular, kantırma, paldım; nacak, bıçak, kılıç taa birkaç onu-bunu läázımnı işlerden” (Koca, 2011: 270). “Çocuk saraylara, o zengin yapılara gidiyor. Bir kapıyı açmış bakmış, orada melek gibi atlar var. Ahırdaki atlardan birini çözüp alıyor. İkinci sarayın kapısını açıyor, orada dünyadaki her şeyin olduğu bu saray, bir büyük kasaba dükkânı gibi. Çocuk kendi için beğendiği kıyafetleri alıyor, padişahda öyle kıyafetler yokmuş. Ata da eyer, yular, dizgin, paldım; birkaç iş için gerekli balta, bıçak, kılıç ve birkaç eşya alıyor.”

Todur Zanet’in derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *er/kaltakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ekmek attım, terledim.

Ekmek attım, terledim.

Yâr beygirmi **erledi**.

Yâr atını eyerlerdi.

Erlediyse, çeketsin,

Eyerlediyse gelsin,

Çekettiynän, göz etsin.

Geldiğinde göz etsin.

(Zanet, 2017b: 418)

Değerlendirme

Tarih: “Türklerin hayatında atın binek hayvanı olarak kullanımı kayda değerdir. Dünyada atı ilk ehlileştirip binek hayvanı olarak Türkler kullanmıştır. Binit takımlarının icadı ve ilk kullanımı da doğrudan Türk çevresiyle bağlantılıdır. Atın binit takımları arasında eyer, üzengi, gem ve naldan söz edilebilir” (Durmuş, 2021: 9). Gagauzlar da günlük yaşamda birçok alanda atı kullanmıştır ve atçılıkla ilgili araçlarda da kültürel devamlılığın örneği olarak eyer, kaltak adlandırmaları da var olmaya devam etmiştir. Moşkov, Gagauzların tarlaya giderken sıradan eyer, kaltak kullandıklarını söyler (1902b: 90). 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda Besarabya ve Gagauzlar hakkında yazılmış eserlerde ve saha çalışması sırasında eyerin yapım

aşamasına dair bilgiye erişilememesi dolayısıyla yazılacak bilgilerin Gagauzlara ait değil, genel bilgiler olacağından “Materyal” ve “Yapı” başlıkları altında ele alınmamıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Eyer konfor ve sürüş kolaylığı sağlaması sebebiyle örnek metinlerde genellikle yolculuğa çıkmadan, hareket etmeden önceki hazırlıklar atın eyerlenmesiyle başlar. Bu tipte örneklere sık rastlanmasının sebebi geçmiş dönemde Gagauz yaşamında atın bir ulaşım aracı olarak yaygın şekilde kullanması gösterilebilir.

4.5.8. Hırlets/Kürek

Kürek.

Örnek Metinlerde “Hırlets/Kürek”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hırlets*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yertesi gecä kendi adam almış **hırlezi**, paysınmış kazmaa. Çıkmış o bu’a. Ona-da başlamış bu’a üürmää, adam hep kazarmış hiç bakmazmış bu’aya. Bu’a başlamış kuyu-içinä toprak doldurmaa” (Moşkov, 1904a: 46). “*Ertesi gece, adam kendisi küreği almış ve kazmaya başlamış. O boğa çıkmış ve boğa ona da böğürmeye başlamış. Adam ise boğaya hiç bakmadan kazarmış. Boğa kuyunun içine toprak doldurmaya başlamış.*”

Elena Koltsa’nın derlendiği *masal* metinlerinde yer alan *hırlets*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Düüyä-düüyä kırmış fidanın hepsi dallarını. Bitkidä kapmış bir nacaklan bir **hırlet** da çeketmiş çıkarmaa fidanı. Kaza-kaza fidanın kökü dolayında, etişer bir bakıra. Açan kaldırêr bakırın kapaanı - bakır dolu altınnan. Ama o prostluundan bilmeer, ne o altın” (Çebotar, 2020: 42).⁴¹⁸ “*Vura vura ağacın tüm dallarını kırmış. Sonunda bir baltayla bir kürek alıp ağacı sökmeye başlamış. Kaza kaza ağacın kökünün yanında bir bakıra denk gelir. Bakırın kapağını kaldırmış, bakır altınla dolu. Ama o aptallığından onun altın olduğunu anlamıyor.*”

⁴¹⁸ Masala, Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 181.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hurllets*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidip alêr bir nacak bir dâ **hurllets** da başlêr aacı köklemää. Kazêr bir taban, iki taban... Üçüncüdâ çıkêr bir çölmek altın!” (Baboglu, 1991: 43). “*Gidip bir balta bir kürek alıyor ve başlıyor ağacı kesmeye. Kazıyor bir taban, iki taban... Üçüncüde bir çömlek altın çıkıyor!*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hurllets*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Boyar dedi dünnää gözelini getireyim.’ ‘Bu diil zoor iş. Getireceyz,’ - demiş beygir, - ‘ama sülâ boyara, azırlasın bir sandık, bir **hurlêt**, bir demirli pirinç, bir bota şarap, iki oka da rakı” (Çebotar ve Sırf, 2017: 177). “‘*Boyar benden dünya güzelini getirmemi istedi.*’ ‘*Zor bir iş değil, getireceğiz ama boyara söyle, bir sandık, bir kürek bir demirli pirinç, bir fıçı şarap ve iki oka da rakı hazırlasın.*’”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *hurllets*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alıyê **hurlêtî**, kürää, gidiye mezarlaa. Yolun boyunda kazıyê kendinâ bir mezar. Gelip evâ, yapıyê sandık da, giinip biyaz rubaylan, gidiye. Salverip mezara sandı, yatıyê içinâ” (Çebotar ve Sırf, 2017: 185). “*Kazmayı küreği alıp mezarlığa gidiyor. Yolun kenarında kendine bir mezar kazıyor. Eve gelip tabut yapıyor ve beyaz kıyafet giyinip gidiyor. Tabutu (kazdığı) mezara koyup içine giriyor.*”

Lübov Çimpoeş'in derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *hurllets*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir kerâ biri gider tarlaya işlemää, übürü da gider ardına alıp **hurlêtî**. Açıan adam görer, ani onu öldereceklâr, deer: ‘Sân beni öldürmecân!’” (Çimpoeş vd., 2016: 139). “*Bir keresinde biri tarlayı işlemeye gider, öbürü de küreği kapıp onun ardından gider. Adam onu öldüreceklerini anlayınca, ‘Sen beni öldüremeyeceksin!’ der.*”

Değerlendirme

Tarih: Toprağın işlenmesi sırasında kullanılan kürek, tüm toplumların ortak tarım araçlarından biridir. Gagauzcanın söz varlığında Moldovanlarla etkileşim sonucu Rumence *hârleț* “kazma, bel, kürek” kelimesi *hurllets* şekliyle yer alır. “Hurllets daha

çok Komrat ve Çadır-Lunga ağızlarında kullanılır” (Uzun, 2020: 391). Küreğin aktif kullanımını günümüzde de devam etmektedir.

Materyal: Küreğin sapı tahta, kürek kısmı metal, demir veya çeliktir.

Yapı: Küreğin sapı ortalama 1-1,2 metre kadardır.

Örnek Metinlerde İşlev: Kürek, örnek metinlerde kazma işleminin yapıldığı işlerde kullanılmıştır.

4.5.9. Kantırma

At başlığıdır.

Örnek Metinlerde “Kantırma”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde *kantırmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Cäänavar demiş: ‘ben sana demedimmi, ani becermeycän?’ Da cänavar demiş: ‘git, ama orda-da becermeycän.’ Da deer: ‘gidäsin, ama beegirin **kantırmasına** dokunmayasın, zerä **kantırma** taa gercik beegirdän” (Moşkov, 1904a: 72). “Kurt, ‘Ben sana beceremeyeceksin demedim mi? Git, orada da beceremeyeceksin. Gidesin ama atın başlığına dokunmayasın çünkü başlık attan daha güzel’ demiş.”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kantırmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmişlär. Padişaaayın oolu hepbir çekmiş Toduru göstere sin ona gözäl kesmä odundan rökeleri, ama Todur hiç bakarmış o tarafa, näända karı işleri koyuluymuşlar, o bakarmış **kantırmalara**, gözäl kamçılara” (Çebotar, 2020: 40).⁴¹⁹ “Beraber pazara gitmişler. Padişahın oğlu, Todur’u çekip ona hep güzel kesme odundan örekeleri göstermiş ama Todur kadın eşyalarının olduğu o tarafa hiç bakmamış; o, at başlıklarına, güzel kamçılara bakarmış.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde *kantırmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Hocanın atı gebermiş, kalmış onda sade bir **kantırma** hem bir da harannik. Ne yapsın şimdi Hoca beygirsiz. Düşüner bir cümbüş yapsın” (Baboglu, 2011: 8).

⁴¹⁹ Varyantı için bk. Koca, 2011: 229.

“Nasrettin Hoca’nın atı ölmüş. Ondan geriye sadece bir başlığı ile kamçı kalmış. Hoca şimdi atsız ne yapsın? Bir şaka yapmayı düşünüyor.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kantırmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Piperçu küsülü geeri dönmüş, ama, batuları bayırı aştıran, eşeciini geeri çevirmiş da büyük köprünün altına aydamış. Eşää bir kazaa baalamış, kara kılı cöbündän çıkarmış, sallamış. Osaat bir kara beygir erlän, **kantırmaylan** yanına gelmiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 143). “Piperçu gücenmiş hâlde geri dönmüş ama ağabeyleri tepeyi aştıktan sonra eşeğini geri çevirip büyük köprünün altına doğru sürmüş. Eşeği bir kazığa bağlayıp kara kılı cebinden çıkarıp sallamış. O an eyeri ve başlığıyla bir kara at yanına gelmiş.”

Değerlendirme

Tarih: Atın evcilleştirilerek binek aracı olarak kullanılması sonrası atı daha iyi yönlendirmek, sürüş kolaylığı sağlaması için dizgin, gem gibi araçları bağlamaya yarayan at başlıkları ortaya çıkmıştır. Türkler atı ilk evcilleştiren milletlerden biri olmasıyla atla ilgili çeşitli araçlar kullanmıştır. Gagauz kültüründe de atın önemli bir yeri vardır ve at başlığı kullanımı görülür. At başlığı günümüzde de kullanılmaktadır.

Materyal: Deri.

Yapı: At başlığı derinin uzun ve ince şerit hâline getirilip birbirine bağlanmasıyla yapılır.

Örnek Metinlerde İşlev: Kantırma, örnek metinlerde ata ait bir araç olarak görülür. Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metninde erkek kılığına giren kızın bu durumun belli olmaması için pazarda kantırma ve kamçı gibi atçılığa dair unsurlarla ilgilenmesi Gagauz kültüründe atın sürücüsünün erkek olduğuna dair düşüncenin yansımasıdır.

4.5.10. Nacak/Nacäk

Genellikle kısa sapı sahip olan baltadır.

Örnek Metinlerde “Nacak/Nacäk”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *nacakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“İneer faytondan padişahın oolu, da gideer kızın yanına, da deer kıza: “yin yerä, bän seni alacäm.” Kız yinmeer. Çok yalvarmış padişahın oolu kıza, kız yinmemiş. Şindi padişahın oolu gideer yevä, alayor ustalarını, beş kişi-ymişlär, alayorlar beş **nacak**, da geleerlar kavak-aacina. Bir gün, bütün gün keseerlar o aaci, da kesämemişlär” (Moşkov, 1904a: 91). “*Padişahın oğlu faytondan inip kızın yanına gidiyor ve kıza, ‘Yere in, seni alacağım’, diyor. Kız inmiyor. Padişahın oğlu kıza çok yalvarmış ama kız inmemiş. Padişahın oğlu eve gidip ustaları alıyor. Beş kişiymişler, beş nacak alıyorlar ve kavak ağacını kesmeye geliyorlar. Bir gün, bütün gün o ağacı kesmeye uğraşıyorlar ama kesememişler.*”

“Savaşeerım çıkarmaa kafamı, çıkmıyor. Çektim, çektim, koptu kafam, kaldı orda, çekettim kafasız gitmää, bir **nacäk** bakmaa, da çıkarayım kafamı deliktän” (Moşkov, 1904a: 203). “*Başımı çıkarmak için savaşıyorum ama çıkmıyor. Çektim çektim başım koptu, orada kaldı. Başsız şekilde, başımı delikten çıkarmak için nacak bakmaya yola çıktım.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *nacak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Aldı buçaa yelinä, **nacaa** belinä,

Bir düünün askerni kıydı.

Todur gelinnän güveyi braktı,

Bir ayırık aacä baaladı,

Biri birini görmesinnär,

Biri birinin seslerni işitmesinnär.

(...) (Moşkov, 1904a: 306)

(...)

Bıçağı eline, *nacağı* beline aldı,

Düğündeki herkesi kıydı.

Todur yalnızca gelin ile güveyi bıraktı,

Bir ayırık ağaca bağladı,

Birbirlerini görmesinler,

Birbirlerinin seslerini işitmesinler diye.

(...)

Elena Koltsa’nın derlendiği *masal* metinlerinde yer alan *nacak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Düüyä-düüyä kırmış fidanın hepsi dallarını. Bitkidä kapmış bir **nacaklan** bir hırlet da çeketmiş çıkarmaa fidanı. Kaza-kaza fidanın kökü dolayında, etişer bir bakıra.

Açan kaldırêr bakırın kapaanı - bakır dolu altınnan. Ama o prostluundan bilmeer, ne o altın” (Çebotar, 2020: 42). *“Vura vura ağacın tüm dallarını kırmış. Sonunda bir nacakla bir kürek alıp ağacı sökmeye başlamış. Kaza kaza ağacın kökünün yanında bir bakıra denk gelir. Bakırın kapağını kaldırmış, bakır altınla dolu. Ama o aptallığından onun altın olduğunu anlamıyor.”*⁴²⁰

“Kapêr bir **nacak** da çekeder delmää duvarları. Yapêr dört delik diil pek büük, pençerä eri deyni, sora da bir delik taa büüceräk, kapu eri deyni. Ev dolêr güneşlän hem aydınnıklan” (Çebotar, 2020: 44). *“Bir nacak kapıyor ve duvarları delmeye başlıyor. Pencere yeri için pek büyük olmayan dört delik yapıyor. Sonra da kapı için büyükçe bir delik daha yapıyor. Ev güneş ve ışıkla doluyor.”*

“Dönmüş geeri alsın fidandan çancaazı, fidan sa kaldırmış dallarını, da çocuk alamamış çancaazını. Ozaman o demiş: ‘Fidan, fidan, ver çancaazımı, zerä gidecäm da yalvaracam **nacaa**, gelsin da kessin seni.’ ‘Git,’ – demiş fidan. Çocuk gitmiş **nacaa** da demiş: ‘**Nacak, nacak**, git da kes te o fidanı, o istämeer versin benim çancaazımı’” (Çebotar, 2020: 46). *“Ağaçtan çanını almak için geri dönmüş. Ağaç ise dallarını kaldırmış ve çocuk çanını alamamış. Ağaca, ‘Ağaç, ağaç ver çanımı, yoksa nacağa gidip gelsin seni kessin diye yalvaracağım,’ demiş. ‘Git,’ demiş ağaç. Çocuk nacağa gidip, ‘Nacak, nacak git de o ağacı kes, o benim çanımı vermiyor,’ demiş.”*

“Avşamnen, kocası kırdan geldiynän, söylemiş ona, ki onun ‘paalı’ kızıkardeş öldürdü onnarın uşaklarını. Kardaşının inanacaa gelmäzdi, ama gördüynän uşaa ölü, inandı. Aldı ozaman çocuk kızıkardeşini da götürdü daaya, baaladı onun ellerini bireri da sora kesti onnarı **nacaklan** dirsektän aşaa. Sora o evä gitti” (Çebotar, 2020: 60). *“Akşamleyin kocası kırdan geliyor. Ona, onun o değerli kız kardeşinin onların çocuklarını öldürdüklerini söylemiş. Kardeşinin yapacağına inanası gelmezdi ama çocuklarını ölü şekilde görünce inandı. O zaman kır kardeşini alıp ormana götürdü; ellerini bağladı ve sonra dirsekten aşağısını nacakla kesti. Sonra da evine gitti.”*

⁴²⁰ Varyantı için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 181.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *nacak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Tudorka içerdä yalnızmış, acan uyumazmış. Haydutların lafını dışardan işitmiş, açan haydutlar başlamış delik duvarda delmää, o usulunnan çıkmış hayada, almış **nacaa** da beklärmış girsın içeri haydut” (Baboglu, 2011: 93).⁴²¹ “*Tudorka içerde yalnızmış uyumazmış. Dışarıdaki haydutların sözlerini işitmiş. Haydutlar duvarı delmeye başladıklarında o usulca hayata çıkmış ve nacağı alıp haydutların içeri girmesini beklermiş.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *nacak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kızçaz sa işitmiş, ani onu isteerlär kaybetmää, da almış daaya gideceykän futasına biraz kül da gidärkan yolda hep ekelemiş külcüz. Açan etişmişlär ulu daayın ortasına, dädü almış **nacaa** da başlamış odun kesmää” (Baboglu, 1991: 97). “*Kız ise ondan kurtulmak istediklerini duymuş. Ormana giderken önlüğüne biraz kül almış ve giderken yol boyunca hep kül serpiştirmiş. Büyük ormanın ortasına geldiklerinde yaşlı adam nacağı alıp odun kesmeye başlamış.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *nacak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dädu kapmış **nacaa**, babu – suvacıyı, canavarı öldürmüşlär, derisini tulum soymuşlar, dädü onu tuzlamış, bir çatal pardiya germiş, kurusun” (Çebotar ve Sırf, 2017: 161-162). “*Adam nacağı, kadın da suvacıyı kapmış, kurdu öldürmüşler. Derisini yüzmüşler, adam onu tuzlamış ve bir çatal çubuğa kuruması için germiş.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *nacak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gölgesini görüp, **nacaa** kapmaa” (Çebotar ve Sırf, 2017: 238). “*Gölgesini görüp nacağı kapma.*”

“Oldu olacaa – kırıldı **nacak**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 262). “*Olan oldu, nacak kırıldı.*”

⁴²¹ Varyantı için bk. Çebotar, 2020: 69.

“Daaya gider gelin gibi, evâ geler yalın gibi. – **Nacak**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 295).

“Ormana gider gelin gibi, eve gelir alev gibi. – *Nacak*.”

Sofiya Koca’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *nacak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Daaya gittim **nacaksız**,

Ormana gittim nacaksız,

Buldum güme meyvasız,

Çalı buldum meyvesiz,

Kız aardından kaça-kaça

Kızların ardından koşa koşa

Kaldım artık bacaksız.

Kaldım artık bacaksız.

(Koca, 2011: 58)

Sofiya Koca’nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *nacak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Geçiy braz vakıt, Nastradin gene geliy komuşusuna: ‘Paalı komuşum, versene gene bana senin o keskin **nacaanı** bir-iki güne odun yarmaa’” (Koca, 2011: 161). “*Biraz vakit geçiyor, Nasrettin yine komşusuna geliyor, ‘Kıymetli komşum, senin o keskin nacağını odun kesmek için bir iki günlüğüne verir misin?’ diyor.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *nacak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidiy eve, süliy, ani epsi azır olsunna evremi korkutmaa. ‘Alınız kim ne bulacak eline: bıçak mı, diiren mii **nacak** mı, sırça parçası mı – da baarın: ‘Buba, ba! Evrem lokması istiyiz! Baka, evrem lokmasını pek özledik’” (Koca, 2011: 205). “*Eve gidip hepsinin Evrem’i korkutmak için hazır olmasını söylüyor: ‘Bıçak mı, dirgen mi, nacak mı, cam parçası mı artık kim ne bulursa eline alsın. ‘Baba be! Evrem eti istiyoruz! Baba, Evrem etini çok özledik’ diye bağırırsın.*”

“Açan sabaası gidiyle, şaş-beş kalıyla: aaç bütün, sansın iç çekettirilmemiş te kesmää. Ertesi günü buuşıyla auşamadan, ama bitiremiyle kesmää. Kalmış taa birkaç **nacak** urmaa, aacı devirmää deyni, ama adamna kesilmişle okadar, ani iç yok kuvetleri **nacaa** da sallamaa, diil ani urmaa, devirmää aacı” (Koca, 2011: 216).

“Sabah gittiklerinde şaşırıp kalmışlar. Ağaç yerli yerinde, sanki kesilmeye hiç başlanmamış. Ertesi gün akşama kadar yine uğraşıyorlar ama kesmeyi bitiremiyorlar. Ağacı devirmeye birkaç nacak vurmak kalmış ama adamlar kesilmişler, değil vurup ağacı devirmeye, nacak sallamaya bile hiç güçleri kalmamış.”

“Giriy, alıy **nacaa** – **nacaa** da keskin bilenmiş. Omurdanarak, sülenerek, etişiy bu aaca da adi ne kuvedi varsa urmaa aaca: ‘A te ben seni düşüreyim de, bak, nece iyim ben seni. Sen benden şiret mi çıkmaa istiyisin?!’” (Koca, 2011: 349). “Girip nacağı alıyor. Nacak da keskin bilenmiş. Homurdanarak ve söylenerek bu ağaca gelip ne gücü varsa ağaca vurmaya başlıyor, ‘Ah, işte seni düşüreyim de gör seni nasıl yiyeceğim. Sen benden daha kurnaz mı olmak istiyorsun?’”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan nacakla ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)	(...)
Aleksiyin babası	Aleksey’in babası
Aleksiyä demiş:	Aleksi’ye demiş:
“Çek Aleksiy öküzleri,	“Aleksey öküzleri çek,
Çek, biz tarlayı süreceyz.”	Çek, tarlayı süreceğiz.”
Aleksiyin amucası	Aleksey’in amcası
Nacaklan Aleksiyä urmuş,	Nacakla Aleksey’e vurmuş,
Kafasını ikiye yapmış.	Kafasını ikiye yarmış.
Aleksiy öküzlerin önüne düşmüş.	Aleksey öküzlerin önüne düşmüş.
(...) (Kvilinkova, 2011: 520-521)	(...)

Değerlendirme

Tarih: Doğada bulunan bazı sert maddeleri insan gücüyle kesmek, bölmek mümkün değildir. İnsanlar da buna çare olarak sert ve kesici demir ve metallere yapmış; bunu kolaylıkla kullanabilmek için de sapla beraber kullanmıştır. Gagauz kültüründeki nacak da bir balta türü olarak ağaç, odun ve başka sert maddeleri kesmek için ve tarla

işleri için kullanılmıştır. “Tezek kesmek için farklı nacaklar kullanılmıştır. Bu nacakların demir bölümünün yapısı dikdörtgen gibi ve daha büyüktür” (K1). Günümüzde nacak kullanımı ancak köylerde devam etmektedir.

Materyal: Nacağın sapı ağaçtan, kesici bölüm ise demirden yapılır.

Yapı: Nacağın sapının uzun veya kısa olduğu türleri vardır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde nacak birincil işlevlerinden biri olan ağaç kesiminde kullanılmasının dışında, kavga ve öfke anlarında kullanılan silah gibi ikincil işleviyle de görülmektedir. Ayrıca, tarlaya giden kişilerin yanında nacak olması nacağın tarla işlerinde kullandığını da gösterir. Örnekler arasında ağaç kesme işlevinde az kullanılmasının sebebi Besarabya bölgesinin bozkır yapısı sebebiyle ağaç bakımından yoksul olmasıyla açıklanabilir.

4.5.11. Nal

Yük hayvanının ayağının şekline göre yapılıp çakılan araçtır.

Örnek Metinlerde “Nal”:

Valentin Moşkov’un derlediği *efsane* metinlerinde yer alan *nalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Nallayorlar** beegirleri, da kaçayorlar Stamboldan. Şindi Konstantin, kaçarkan, bulayor adamlar, bostan sürär-miş. Da Konstantin deer o adamlara: ‘Allah versin, da yöbür başa yetiştinyän, karpus yiyäsiniz.’ Şindi adamlar yetiştinyän yöbür başa, karpus yiyeerlar” (Moşkov, 1904a: 171). “*Atları nallıyorlar ve İstanbul’dan kaçıyorlar. Konstantin kaçarken bostan süren adamlara rastlıyor. Konstantin adamlara, ‘Allah, bostanın öbür başına gittiğinizde size karpuz versin de yiyesiniz’ diyor. Adamlar bostanın öbür başına gittiklerinde karpuz yiyorlar.*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *nalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Turni

(...)

Şu angımırın taşına bak,

Gözlärim yaşına bak.

(...)

Şu Ankara’nın taşına bak,

Gözlerimin yaşına bak.

Osman – paşa duva etti

Gözâl yarimi almak için.

Şu beygirciimi **nallayınız**,

Kiadımı yollayınız.

Turnim gitti, kaaz geldi

Bu güz bana az geldi

(...) (Tanasoglu, 1959: 65)

Osman Paşa dua etti,

Güzel yârimi almak için.

Şu atımı nallayınız,

Mektubumu yollayınız.

Turnam gitti, kaz geldi.

Bu güz bana az geldi.

(...)

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *nalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ol vakıtta o gürültüde birisi çalmış bir beygir, geçermiş yolca onnarın yanından. Demiş onnara: ‘Bu beygir çalmadır, **nal** parasını b’an verdim, veriniz **nal** parasını, alın beygiri madem sizin’” (Zajaczkowski, 1965: 133). “*O an o kargaşada birisi bir at çalmış. Yol boyunca onların yanından geçermiş ve onlara, ‘Bu at çalıntıdır, ben nal parasını verdim. Madem at sizin nal parasını verin, atı alın’ demiş.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *atasöz*lerinde yer alan *nalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yaşêr **nallan** mihın arasında” (Baboglu, 2011: 137).⁴²² “*Nalla mihın arasında yaşıyor.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *nalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Çekirge

(...)

Çekirgäyi **nalladım**,

Edirneyä yolladım,

Beş para verdim elinä,

Tuz-sabun alsın gelinä.

Tuz-sabun almamış gelinä,

(...)

Çekirgeyi nalladım,

Edirne’ye yolladım,

Beş para verdim eline,

Tuz ve sabun alsın geline diye,

Geline tuz ve sabun almamış,

⁴²² Atasözü, Sofiya Koca’nın derlediği atasözleri arasında da yer almaktadır bk. Koca, 2011: 75.

İçmiş patlamış kendinä.

(...) (Baboglu, 2011: 149)⁴²³

İçmiş de patlamış kendine.

(...)

Gel Gidelim

– Kolum yastık, saçım yorgan –

Gel gidelim, gözäl olan,

Gel gidelim, gözäl olan,

Gel gidelim, dilber olan!

– Bän gidämem, gürcü kızı,

Bän gidämem, türkmen kızı!

Atımın şu **nalı** yoktur,

Atımın şu çulu yoktur...

(...) (Baboglu, 2011: 185)⁴²⁴

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *nalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Sokaktan atlı geçti,

Nallar şaklattı, geçti,

Yârim elâ umut vermiş,

Beni aldattı, geçti.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 105)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *nalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Döşektän kalkıp, batuları tez dama gelirler. Kapunun aralından baktıynan, görerler, nicä eşään **nalları** yalabêêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 192). “Ağabeyleri döşekten

– *Kolum yastık, saçım yorgan,*

Gel gidelim güzel oğlan,

Gel gidelim güzel oğlan,

Gel gidelim, dilber oğlan!

– *Ben gelemem Gürcü kızı,*

Ben gelemem Türkmen kızı!

Şu atımın nalı yoktur,

Şu atımın çulu yoktur.

(...)

Sokaktan atlı geçti,

Nalları tak tak geçti.

Yârim ele umut vermiş,

Beni aldattı geçti.

⁴²³ Varyantı için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 46; Kvilinkova, 2011: 501, 524, 542.

⁴²⁴ Varyantı için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 54; Çebotar, 2019: 181.

kalkıp hemen dama gelirler. Kapının aralığında baktıklarında eşeğin nallarının parıldadığını görürler.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği atasözlerinde yer alan nalla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ölü beegirä **nal** diil läüzım” (Çebotar ve Sırf, 2017: 263). “Ölü ata nal gerekmez.”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan nalla ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Ey, durun!’ – anırmış eşek. – ‘Nasıl bän çıkayım öbür dünnedä ana-boba karşısına bu topal ayaklan? Beni çorbacım, kiracılık edirkän Stambulda bezirgennerdä, **nalladıydı** da ozamandan beeri kaldı ayaamda bir mih. Yok mu nicä çıkarasınız onu da gideyim anama-bobama pak’” (Çebotar, 2019: 224). “‘Hey durun,’ diye anırmış eşek. – ‘Öbür dünyada annemin babamın karşısına bu topal ayakla nasıl çıkayım? Sahibim İstanbul’da tüccarlarla iş yaparken beni nalladıydı da o zamandan beri ayağımda bir mih kaldı. Onu çıkaramaz mısınız? Annemin babamın yanına temiz gideyim,’ demiş.”

Değerlendirme

Tarih: Atın evcilleştirilmeye başlanmasıyla beraber ortaya çıkan araçlardan olan nalın geçmişi tam olarak bilinmemektedir. İlk kullanımı iptidai dönemlere kadar gitmektedir. Hayvanın ayağını gelebilecek darbelerden korumak ve hayvanın tırnağının gelişimi için nallamaya ihtiyaç duyulur. Nal günümüzde de Gagauz atçılığı ve diğer kültürlerde de kullanımına devam edilen araçlardan biridir.

Materyal: Demir, çelik, alüminyum.

Yapı: Nal, demirci ustaları tarafından demirin dövülüp şekil verilmesi, mih deliklerinin açılmasıyla yapılır. Saha çalışması sırasında görülen nallarda nalın sağ ve sol kolunda üçerden toplam altı mih deliği tespit edilmiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Nal, örnek metinlerde at, eşek gibi binek ve yük hayvanlarının özellikle yola çıkmadan önceki hazırlığı içerisinde gerekli bir unsuru olarak yer almıştır.

4.5.12. Orak

Yarı çember şeklinde, keskin bıçağa sahip ekin biçme aracıdır.

Örnek Metinlerde “Orak”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *orakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir adam yekmiş bir pay darı, da olmuş islâ darı, da ö darıyı o adam biçämâzmiş, şeytannar zapetmiş o darıyı, da kimsey biçämâzmiş o darıyı, şeytannar kuvalarmış. Da çıkıyor bir karı, da demiş: ‘ver bana üz kruş, bân onu biçärim’. Alayor bir **orak**, da gider, da başlıyor biçmäâ, ama soyunuyor anadan duumaa” (Moşkov, 1904a: 120-121). “*Bir adam biraz darı ekmiş ve bu darı iyi olmuş ama o adam darıyı biçemezmiş. Şeytanlar o darıyı zapt etmiş; o darıyı kimse biçemezmiş, şeytanlar kovalarmış. Bir kadın çıkıp, ‘Bana yüz kuruşa verirsen onu biçerim’ demiş. Kadın bir orak alarak gidiyor ve biçmeye başlıyor ama anadan doğma soyunuyor.*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *mânî* metinlerinde yer alan *orakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Uzun damdan ses gelir,

Uzun damdan ses gelir,

Çıkın bakın kim gelir?

Çıkın bakın kim gelir?

Kızlar gelir **oraktan**

Kız gelir oraktan,

Kitkaları varaktan

Kitkaları varaktan.

(Tanasoglu, 1959: 67)⁴²⁵

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *orakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Nerdä Peti, Neredä

(...)

(...)

Papur biçer deredä,

Mısır biçer derede,

Rökeciy dä belindä.

Örekesi belinde,

Rökeciy dä belindä.

Örekesi belinde.

Oracı da elindä.

Orağı da elinde.

⁴²⁵ Mânî, Sofiya Koca ve Todur Zanet’in derlediği mâniler arasında da yer alır bk. Koca, 2011: 16; Zanet, 2017b: 449. Ayrıca, Mariya Durbaylo’nun derlediği türkü metni içerisinde yer alır bk. Durbaylo, 2001: 120.

(...) (Tanasoglu, 1959: 88)

(...)

Włodzimierz Zajączkowski'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *orakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Beklemiş bu, çıkıye bir tilki. Gelmiş gene alsın piliçleri. Ama bu adam **orak** yelinde bekliyer tilkiyi. Gelmiş tilki almaa. Atmış **oraa**. **Orak** gider girer tilkinin götüne. Tilki kaçıyo, **orak** biçiyö” (Zajączkowski, 1965: 128). “*Bu beklemiş, bir tilki çıkıyor. Yine piliçleri almaya gelmiş ama bu adam elinde orakla tilkiyi bekliyor. Tilki piliçleri almaya gelmiş. Adam orağı atmış. Orak gidip tilkinin kışına girer. Tilki kaçıyor, orak biçiyor.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *orakla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kazlar gölde su içiy,

Kazlar gölde su içiyor,

Orak ekini biçiy,

Orak ekini biçiyor,

Ah, bilsen senin için

Ah, bilsen senin için

Aklımdan neler geçiy.

Aklımdan neler geçiyor.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 96)

Elimdâ altın **orak**,

Elimde altın orak,

Oturaamız pek yırak,

Evimiz pek uzak.

Yâr orada, bân bîrda –

Yâr orada ben burada,

Sardı bizi bir merak.

Sardı bizi bir merak.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 100)

Kara buuday ateştâ,

Karabuğday ateşte,

Altın **oraam** kırıştâ,

Altın orağım kırışte.

Mutlak bu ay olacam

Bu ay mutlaka olacağım

Arkadaşa eniştä.

Arkadaşa enişte.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 107).

Maavi çiçek açıldı,

Kırda koku saçıldı,

Orak vakıdı taman

Bizä škola açıldı.

Mavikantaron açıldı,

Kırda koku saçıldı.

Tam orak vakti,

Bize okul açıldı.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 108)

Varna doldu pıtırak,

Yok kim biçsin, yok **orak**,

Kör olsun Osman-paşa,

Yaptı bizi kül-toprak.

Varna dulavrat otu dolu,

Yok kim biçsin, orak yok.

Kör olsun Osman Paşa,

Bizi yaptı kül toprak.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 110)⁴²⁶

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *orak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Raz şeytan ekiyesın, şeytanın da olsun,’ – dădu demiş. Gelmiş vakıt biçmää. Gitmiş Nastradin **oraklan** darıyı biçmää. Şeytanı tarlanın başında görmüş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 188). “‘Madem şeytan ekiyorsun, şeytanın da olsun, demiş yaşlı adam. Biçme vakti gelmiş. Nasrettin *orakla* darıyı biçmeye gitmiş. Şeytanı tarlanın başında görmüş.’”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *orak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kürkü *orak* vakıdında, **oraa** kürk vakıdında hazırla” (Çebotar ve Sırf, 2017: 257).

“Kürkü *orak* vaktinde, *orağı* kürk vaktinde hazırla.”

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *orak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Üç sincirde (de) bir **orak**,

Üç zincirde de bir orak,

⁴²⁶ Varyantları için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 112.

Yär, sen bana da pek yırak.

Yârim, sen bana pek uzak.

Ne yıraktır (da), ne yakın,

Ne uzaktır ne yakın,

Gelir arkamda (da) yatır.

Gelir de arkamda yatar.

(Koca, 2011: 11)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *orak*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ekiy onu arpa. Geliy vakıt arpayı biçmää. Alıy dädum **oraa**, gidiy arpayı biçmää. Biçärkene, çıkıy arpanın içinden bir tavşam. Salediy dädü onu tutmaa - tavşam kaçıy, dädü kaçıy - tavşam kaçıy... Kesilmiş dädü, düşmüş ere. Alıy ozaman dädum **oraa**, salıy onu tavşama” (Koca, 2011: 357). “*Arpa ekiyor. Arpayı biçme vakti geliyor. Yaşlı adam orağı alarak arpayı biçmeye gidiyor. Biçerken arpanın içinden bir tavşan çıkıyor. Adam onu tutmaya çalışıyor ama tavşan koşuyor, adam koşuyor, tavşan koşuyor... Adamın nefesi kesilmiş ve yere düşmüş. O an orağı alıp tavşana fırlatıyor.*”

Değerlendirme

Tarih: Tarımla uğraşan toplumlarda hasat zamanı gerekli tarım aletlerinden biri olarak kullanılan orak, Gagauzlar için de hasat zamanının zorunlu unsurları arasındaydı. “1850’li yıllarda Besarabya’da birçok yerde buğday hasadı orakla yapılmaktaydı” (Antsupov, 1966: 108). Özellikle geçtiğimiz yüzyıllarda orak ekin biçiminde büyük bir öneme sahipti ancak teknolojinin gelişmesi ve tarım makinelerinin ortaya çıkmasıyla kullanım sahası daralmıştır. Gagauzlarda 1944’te SSCB’nin Moldova’da hâkimiyet kurmasıyla tarım makinelerinin kullanımı ağırlık kazanmıştır.

Materyal: Ağaç ve metal.

Yapı: Orakların sapı ağaçtan yapılmaktadır. Küçük orakların bıçağı yarı çemberdir, büyük orakların bıçağı ise ovaldir ve uca doğru sivrilir. Saha çalışması sırasında görülen oval bıçakların uzunluğu 25-60 santimetre arasında değişmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Orak, örnek metinlerde, biçim işlevinde kullanılmıştır. Metinlerde hasat zamanı kullanımı görülen orak aracılığıyla tarımın Gagauz yaşamında ne denli önemli yere sahip olduğunu görmek mümkündür. Tarım, hasat

zamanı Gagauz halk takviminde ayın adlandırılmasına dahi etki etmiştir. Öyle ki, hasadın başladığı ay, *orak ayı/orak vakıdı* olarak adlandırılmıştır. Bu şekilde adlandırılmasının sebebi Gagauz yaşamında hasat zamanında en gerekli ve kullanılan geleneksel tarım aletinin orak olmasıdır ve bu da Gagauzlardaki orak kullanımının yerini gösterme konusunda önemlidir. Metinlerde de *orak vakıdı* adlandırması görülür. Ayrıca, Dionis Tanasoglu'nun derlediği mâni metninde “kızlar gelir oraktan” ifadesinde kızların aslında ekin biçmekten geldikleri anlamını karşılar. Bu anlamı karşılaması, hasatta, ekin biçiminde Gagauzların sık kullandığı, kullanımına hâkim olduğu aracın orak olması sebebiyledir.

4.5.13. Puluk

Pulluk veya sabandır. Toprağı sürmek için kullanılan, ağaç veya demirden yapılan tarım aracıdır.

Örnek Metinlerde “Puluk”:

Valentin Moşkov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *puluk*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Murgoç demiş: ‘Git, istä, versin sana üç günä mühlet, **pulukları** düzdürelim.’ Gitmiş Yuvan padişaa, almış üç günä mühlet, düzdürmüş **pulukları**, koşmuş Galboçnan Murgocü, saplamış **puluu**, paysınmış sürmää” (Moşkov, 1904a: 3). “Murgoç, ‘Git, üç gün mühlet iste. Pullukları yaptıralım’ demiş. Yuvan, padişaha gidip üç gün mühlet almış, pullukları yaptırmış ve Galboçla Murgoç’u koşmuş. Pulluğu toprağa saplayıp sürmeye başlamış.”

Valentin Moşkov'un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *puluk*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çırak-ta deer: ‘Kaç, zerä popaz seni kesecek nacaklan.’ Daskal şimdi düşünä kalmış: ‘Ne’için kesecek beni?’ Döneer çırak geri, geleyor, da deer popaza: ‘Git, der, daskalın **puluu** kırılmış, düzäsin onun **puluunu**.’ Şindi alıyor popaz nacää çekedeer gitmää” (Moşkov, 1904a: 160). “Çırak, ‘Kaç yoksa papaz seni nacakla kesecek’, diyor. Daskal ise ‘Niçin beni kesecek’ diye düşünmeye başlamış. Çırak geri dönüp papazın yanına gelip ‘Git, daskalın pulluğu kırılmış, onun pulluğunu yapasın’, diyor. Papaz da nacağı alıp yola çıkıyor.”

“Bir çıfçı çocu gideer bir adamın kızını istemää. Kızın anası demiş: ‘bän verim kızımı, ama sän benim kızımın yellernä su dökecän, işä koymaycän, salt yiyecek hem içecek, hem yatacak’. Çocukta demiş: ‘bän onu koyma bir işä, salt içerdä bulunsun, korkmayın.’ Alayor çocuk kıızı, götüreer yevä. Şindi çocuk koşayor bir gün **puluu**, gideer kıra sürmää. Karısı salt oturayor, kayn anası izmet-edeer içerdä” (Moşkov, 1904a: 185-186). “*Bir çiftçinin oğlu bir adamın kızını istemeye gidiyor. Kızın anası, ‘Kızımı veririm ama kızımın ellerine su dökeceksin, iş yaptırmayacaksın. Sadece yiyip içip yatacak’ demiş. ‘Ben ona iş yaptırmam, sadece evde otursun, korkmayın’ demiş çocuk. Çocuk kıızı alıp eve götürüyor. Çocuk tarlaya gidip bir gün boyunca pulluğu sürüyor. Eşi sadece oturuyor, kaynanası evde gelinine hizmet ediyor.*”

“Gidä, gidä yetişeer onnarın yanına. Durgudayor adam **puluu**, yöküzleri dinnendirmää hem yekmek yimää. Yıyeerlar yekmek, da başlayorlar **puluu** haydamaa” (Moşkov, 1904a: 246). “*Gide gide onların yanına varıyor. Adam öküzleri dinlendirmek için pulluğu durduruyor ve yemek yiyorlar. Yemekten sonra pulluğu sürmeye devam ediyorlar.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan pulukla ilgili örnekler şu şekildedir:

– Zanet, Zanet, oolum Zanet,

Alayım sana **puluk** da yöküz.

– Hastayım boba, istemäm boba.

– Zanet, Zanet, oolum Zanet,

Alayım sana taligar beegir.

– Hastayım boba, istemäm boba.

– Zanet, Zanet, oolum Zanet,

Alayım sana aldu’aklı gelin.

– Hasta da olsam, istärim boba.

– Zanet, Zanet, oğlum Zanet!

Puluk ve öküz alayım sana.

– Hastayım baba, istemem baba.

– Zanet, Zanet, oğlum Zanet!

At arabası ve at alayım sana.

– Hastayım baba, istemem baba.

– Zanet, Zanet, oğlum Zanet!

Al duvaklı gelin alayım sana.

– Hasta da olsam isterim baba.

(...) (Moşkov, 1904a: 294)⁴²⁷

(...)

Valentin Moşkov'un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *pulukla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Pençeredân bak, ta gel.

Pencereden bak da gel,

Tsıgarkanı yak, ta gel.

Sigaranı yak da gel.

Yâr yüreeni sevârsan,

Yâr canını seviyorsan,

Puluu-cânı brak ta gel.

Pulluğunu bırak da gel.

(Moşkov, 1904a: 327)⁴²⁸

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *pulukla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ay Daayım, Daayım⁴²⁹

(...)

(...)

Geçti üç sincir insan,

Üç sıra insan geçti.

İlk sincirdä –

İlk sırada

Genç çocuklar.

Genç erkekler.

Hem aalêêrlar, hem annadêrlar:

Hem ağlıyorlar hem anlatıyorlar:

– **Pulucaklarımız** çizidä kaldı.

– Pulluklarımız çizide kaldı.

İkinci sincirdä –

İkinci sırada

Genç-genç kızlar

Genç kızlar.

Hem aalêêrlar, hem annadêrlar:

Hem ağlıyorlar hem anlatıyorlar:

– Düzençiklerimiz yarım kaldı.

– Dokumalarımız tezgâhta yarım kaldı.

(...) (Tanasoglu, 1959: 31-32)⁴³⁰

(...)

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *pulukla* ilgili örnekler şu şekildedir:

⁴²⁷ Varyantı için bk. Durbaylo, 2001: 96; Zanet, 2017b: 107.

⁴²⁸ Varyantı için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 80; Koca, 2011: 48.

⁴²⁹ Mâni ve varyantı için bk. Kvilinkova, 2011: 407; Zanet, 2017b: 442.

⁴³⁰ Varyantı için bk. Zanet, 2017b: 184.

“Geler Tuku padişaha da deer: ‘Kayılım bân sürmää senin erlerni bir günnän bir gecedä, ama benim yok **pulum**. Eer yaptırarsan dokuz günnän dokuz gecedä iki **puluk**, bân sürecäm bir gündä hem bir gecedä senin erlerni.’ Gülümseer padişaha da deer: ‘İslä. Gel dokuz gündän dokuz gecedän sora. **Puluklar** olaceklar hazır, da başla sürmää” (Tanasoglu, 1959: 137). “Tuku, padişahın yanına gelip, ‘Ben, senin toprağını bir gün bir gecede sürmek isterim ama pulluğum yok. Eğer bana dokuz gün dokuz gecede iki pulluk yaptırırsan ben de bir gün ve bir gecede senin toprağını süreceğim.’ Padişah gülümsüyor, ‘İyi, tamam. Dokuz gün dokuz gece sonra gel, pulluklar hazır olacak. Sürmeye başlarsın.”

“Dädu kalêr erken, koyêr taligasına tohum, **puluunu**, koşêr beygirlerni da yollanêr tarlaya” (Tanasoglu, 1959: 139). “Adam erkenden kalkıyor. At arabasına tohumu ve pulluğunu koyuyor; atlarını koşuyor ve tarlaya doğru yola çıkıyor.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği hikâye metinlerinde yer alan pulukla ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘E taa başka ne iş yaptın,’ – doymazmış adam. ‘Taa ne yapaydım? Bu işlär bana etti bütün gün.’ ‘İş bunnar sizdä? Bütün gün haylak evdä gezinersiniz. Açan kırdä **puluk** ardına gidecän, tä o tä iş!’” (Baboglu, 2011: 101). “‘E, daha başka ne iş yaptın,’ doymazmış adam. ‘Daha ne yapayım? Bütün gün bana bu işler yetti.’ ‘Bunlar mı iş sizde? Bütün gün evdä aylak aylak geziniyorsunuz. Tarlada pulluk süreceksin, işte o iştir!’”

Nikolay Baboglu’nun derlediği türkü metinlerinde yer alan pulukla ilgili örnekler şu şekildedir:

İvançu

(...)

Sürerlär sıra, sıra,

İkişär öküz, **puluk** dokuz,

Dokuz çırak.

İvançu da geziner,

(...)

Sıra sıra sürerler,

İkişer öküz, dokuz pulluk,

Dokuz çırak.

İvançu da gezinir,

Geziner hem tembehleer:

– Haydayınız, durmayınız,

Malcazlarımı kıymayınız...

(...) (Baboglu, 2011: 169)

Gezinir ve tembihler:

– Sürünüz, durmayınız,

Mallarımaya kıymayınız.

Traka Türküsü, Hêy, Hêy⁴³¹

Traka, traka Vasilikê

Karaca geldi duydunuz mu?

Selâm verdi adınız mı?

Kırda **puluk** işlâr,

Küüdâ koyun kışlâr;

Öküzleri bakın,

Terekelâr, akın.

Tolokada kürtün,

Bacalarda tütün.

Pulukları düzün.

(...) (Baboglu, 2011: 204)

Traka, traka Vasili

Karaca geldi duydunuz mu?

Selam verdi aldınız mı?

Tarla pulluk çalışır,

Koyun köyde kışı geçirir.

Öküzlere bakın,

Tahıllara akın.

Sürülmüş tarlada kar yığını,

Bacalarda tütün,

Pullukları düzün.

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *pulukla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kürtümlâr kürek isteer,

Uvalar **puluk** isteer.

I. Kafadarlar, kız almaa –

II. Kafadarlar, kız almak –

III. Kafadarlar, kız kavramak –

Gümüş bilezik isteer.

Kar yığınları kürek ister,

Ovalar pulluk ister.

I. Arkadaşlar, kız almak,

II. Arkadaşlar, kız almak,

III. Arkadaşlar, kız kaçırmak,

Gümüş bilezik ister.

⁴³¹ Varyantı için bk. Kvilinkova, 2011: 508.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 73)⁴³²

Gök güvercin olayım,

Yâr **puluuna** konayım.

Ko, ölürsäm, öläyim,

Yâr üzünü göräyim.

Gök güvercini⁴³³ olayım,

Yâr pulluğuna konayım.

Bırak ölürsem öleyim,

Yâr yüzünü göreyim.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 80)⁴³⁴

Göktä kaynêêr bulutlar,

Anız söker **puluklar**,

Çalışkan yârim için

Gazetalar yazdılar.

Gök bulut kaynıyor,

Toprağı sürüyor pulluklar.

Çalışkan yârimi

Gazeteler yazdılar.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 110)

Gavril Gaydarci'nin derlediği atasözlerinde yer alan *puluk*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Karının hem **puluun** eri aulda” (Çebotar ve Sırf, 2017: 248). “Kadının ve pulluğun yeri avludur.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği bilmecelerde yer alan *puluk*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Karşıdan gelir sökeräk, bulgurları ekeleyräk. – **Puluk**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 298).⁴³⁵ “Karşıdan gelir sökerek, bulgurları da ekeleyerek. – Pulluk.”

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *puluk*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Aurami Seksän Yaşında⁴³⁶

⁴³² Varyantı için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 113.

⁴³³ Kaya güvercini olarak da bilinir.

⁴³⁴ Varyantı için bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 81; Koca, 2011: 11, 48, 55, 62.

⁴³⁵ Bilmecce, Włodzimierz Zajackowski'nin derlediği bilmeceler arasında da yer alır bk. Zajackowski, 1965: 39.

(...)

Allah da verdi onnara

Bir evlat, bir erkek evlat.

Onnar da kurban hadadılar,

Dokuz yıl kucak taşıdılar,

Onun yılda şkolaya yolladılar.

Avram da koştı **puluunu**,

Koştı **puluunu**, gitti tarlaya.

Dört-beş çizi döndü-dönmedi,

Avram da durdu malını doyurmaa.

(...) (Durbaylo, 2001: 67)

(...)

Allah da onlara verdi

Bir evlat, bir erkek evlat.

Onlar da kurban adadılar.

Dokuz yıl kucakta taşıdılar,

Onuncu yıl okula yolladılar.

İbrahim de pulluğunu hazırladı,

Pulluğunu hazırladı, tarlaya gitti.

Dört beş çizi döndü dönmedi,

İbrahim, hayvanı doyurmak için durdu.

(...)

Varın da Söleyin⁴³⁷

(...)

– Varın da söyleyin bobama

Öküzünü-**puluynu** satsın da,

Beş bini tamam etsin da,

“Oolum Mahmed” desin da

O çıkarsın beni zindandan,

“Oolum Mahmed” desin da

O çıkarsın beni zindandan.

– Öküzümü-**puluceymı** satamam.

Beş bini tamam edämäm,

Bän çıkarmam onu zindandan,

(...)

– *Varın da söyleyin babama,*

Öküzünü ve pulluğunu satsın da

Beş bini tamamlasın.

“Oğlum Mehmet” desin de

O, beni zindandan çıkarsın.

“Oğlum Mehmet” desin de

O, beni zindandan çıkarsın.

– *Öküzümü ve pulluğumu satamam.*

Beş bini tamamlayamam.

Onu zindandan çıkarmam.

⁴³⁶ Varyantı için bk. Kvilinkova, 2011: 456-457.

⁴³⁷ Varyantı için bk. Kvilinkova, 2011: 453-454.

Ko çürüsün, kalsın zindanda

Bırakın çürüsün kalsın zindanda.

(...) (Durbaylo, 2001: 98)

(...)

Lübov Çimpoeş'in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *pulukla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir Tepägöz karısı ava gitmiş, uzaklanmış evdän. Çıkmiş daadan da görmüş uzaktan çiftçi adamnarı. Onnar sürürmüşlär merayı. Görüp onnarı, almış adamı, **pulukları**, öküzleri futasına. Götürmüş onnarı evä” (Çimpoeş, 1997: 130). “*Bir Tepegöz karısı evden uzaklaşıp ava gitmiş. Ormandan çıkmiş da uzaktan çiftçi adamları görmüş. Onlar merayı sürerlermiş. Onları görüp adamı, pullukları, öküzleri önlüğüne atmış. Onları eve götürmüş.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *pulukla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Hêy-Hêy. Eni Yıl Türküsü

– Avşamêrsın, amuca,

– *Akşamın hayır olsun amca,*

Avşamêrsın!

Akşamın hayır olsun!

Kalk, ne yatêrsın?!

Kalk, ne yatıyorsun?

Ay Vasilin avşamını sürelim.

Aziz Vasil'in⁴³⁸ akşamını kutlayalım.

Puluklar olsun hazır,

Pulluklar hazır olsun,

Çizilär yapılı.

Çiziler yapılı olsun,

Başaklar olsun kuş gibi!

Başaklar kuş gibi olsun!

(...) (Kvilinkova, 2011: 507)

(...)

Değerlendirme

Tarih: İnsanlar yerleşik yaşama geçilip tarımla uğraşmaya başladıklarından itibaren üretimi sağlamak için çeşitli tarım aletleri kullanmışlardır. Günümüzde kullanılan tarım aletlerinin prototipleri, ilkel türleri tarihin en eski çağlarına kadar

⁴³⁸ Yeni yıl kutlamalarına verilen adlardan biridir. 1-14 Ocak arası kutlanır. Söylenen türkü de yeni yıl yortularındaki hêy-hêy gezmelerinde söylenen türkülerden biridir. Hêy-hêy gezmeleri hakkında bilgi için bk. Kovrik başlığı.

uzanmaktadır. Geniş Türk kültürü coğrafyasında da toprağın ve iklimin özelliklerine göre çeşitli tarımsal faaliyetler yürütülmüştür.

Gagauzlar da toprağı sürmek için çeşitli materyallerden yapılan tarım araçları kullanmıştır ve bunlardan biri genellikle öküz kullanılarak sürülen pulluktur. Bunlar en eski ahşap pulluklardır. Antsupov da 19. yüzyılda Besarabya’da devlete ait topraklarda ana toprak işleme aracının ahşap pulluklar olduğunu söyler (1966: 101). “Bölgedeki Almanlardan görerek demir pulluklar da yapılmaya başlanmış veya pulluklar karşılıklı değiştirilmiştir. Yoksul aileler ahşaptan pulluğu kullanmaya uzun süre devam etmiştir” (K4) Moşkov, bölgede Gagauzların üç tip pulluk kullandığını söyler ve şöyle açıklar:

“**I.** Muhtemelen Tuna nehrinin ötesinden beraberlerinde getirdikleri ahşap pulluklar. (Aaç puluk). **II.** Hem Bulgar hem de Gagauzların bölgedeki Almanlardan gördükleri demir pulluklar. (Nemtse puluk). **III.** Fabrika ürünü dökme demir pulluklar. (Çaun veya tuç puluk).

Alman pulluğunun ahşap pulluğa göre avantajı daha hafif olmasıydı. Ahşap pulluklar için üç-dört çift öküz gerekliydi ancak demir pullukta aynı iş için iki-üç çift yeterliydi. Yani bir çift öküzden tasarruf edilmiştir. Bu avantaj karşısında Gagauzlar ahşap pulluklar daha ucuz olmasına rağmen onları kullanmayı bırakmışlardır. Dökme demir pulluklar ise Alman pulluklarına göre daha güçlüdür ve toprağı daha derin sürüp çalılardan zarar görmemektedir. Ancak, bu pulluklar çok pahalı (150 ruble) olduğundan yalnızca toprak sahipleri ve en zengin köylüler tarafından kullanılabilir.” (Moşkov, 1902b: 61).

Tuna’nın karşı kıyısında yaşarken Besarabya’ya göç etmek zorunda kalan Gagauzlar muhakkak ki Tuna’nın karşı kıyısında da tarımla uğraşıyorlardı ve beraberlerinde tarım aletlerini, tahıl ürünlerini de getirmişlerdi. Sosyo-ekonomik koşulların iyileşme göstermesi, demirci ustalarının çoğalması, bölgesel kültürel etkileşimler sonrası demirden pulluklar da Gagauzlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ahşap pulluklar Bulgaristan Gagauzları, Bulgarlar ve Bulgaristan’daki diğer Türk halkları tarafından da kullanılmıştır. Bu ahşap pulluklara “dönmece” deniliyordu ve 1900’ün başlarında kullanımdan kalkmaya başlamıştır (bk. Marinov, 1956: 79). Türkiye Türkçesinin Trakya bölgesi ağızlarında da dönmece “ağaçtan yapılmış pulluk” (DS, 1993: 1586) anlamındadır. Bulgarcada *plug* da denir, Gagauzcadaki *puluk*, Türkiye Türkçesindeki *pulluk* adlandırmaları da muhtemelen Bulgarcadan ödünç alınmıştır.

Günümüzde tahta veya demir pulluklar ve sabanlar modern tarıma geçilmesiyle birlikte işlevlerini yitirmişlerdir. Tarımda makineleşme toprağı sürmeyi kolaylaştırıp emeğı azaltarak vakitten kazandırmış ve verimi artırmıştır. Makineleşme aynı zamanda geleneksel tarım aletlerini kullanım dışına çıkarmıştır. Dolayısıyla pulluk veya saban günümüzde arkaikleşmeye başlayan tarım araçları arasındadır.

Materyal: Ahşap veya demir, dökme demir.

Yapı: Ahşap pulluklar⁴³⁹ marangozlar tarafından yapılmaktayken, materyalin değişmesi sonrası demir pulluklar demirciler tarafından yapılmıştır. Pulluklar Anadolu'da kullanılan geleneksel pulluk veya sabanla aynı yapıdadır. Toprağı sokulan demir bölümü oval ve sivridir, öküzlerin bağlandığı bölüm pulluğı uzun bir tahta veya demirle bağlıdır. Sürücünün öküzleri yönlendirmesi için pulluğun arka tarafında elle tutulan tek veya iki uzun tahta yapılır. Pulluğun uzunluğı iki metreye yakındır.

Örnek Metinlerde İşlev: Pulluk, örnek metinlerde tarla sürerken kullanılan araç olarak görülür. Metinlerde tarlaya giden erkeklerin pulluk sürmesi ve evin kadının bu erkeklere yemek getirmesi; evde kadının yaptığı işleri küçümseyen kocanın “asıl iş tarlada pulluk sürmektir” demesi, esir düşen kişinin babasından öküzünü ve pulluğunu satıp kendisini kurtarmasını istemesi gibi örnekler 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın son çeyreğine kadarki günlük Gagauz yaşamının yansıtıcıları olması bakımından önemlidir. Bu gibi örnekler, pulluğun tarımcılığın temel araçlardan biri olduğunu ve tarımla uğraşan erkeklerin değerli varlığı olarak görüldüğünün işaretidir. Örnek metinlerden birinde, babanın oğlu için bile geçim kaynağını elde etmesini sağlayan pulluğı satamayacağını söylemesi, bu önemi vurgulamaktadır. Pulluk, bütün örnek metinlerde erkeklerin kullandığı bir tarım aletidir.

Yeni yıl türkülerinde pullukların hazır olmasının istenmesi de yine geçmiş dönemde nüfusunun büyük çoğunluğı tarımla uğraşan Gagauz yaşamından izler barındırır. Ayrıca, daha önce de fırın başlığında fırın özelinde bahsedildiğı gibi, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban edeceği kıssanın anlatıldığı balad metninde Hz. İbrahim'in pullukla toprağı sürdüğünün söylenmesi pulluğun kıssaya, Gagauz kültürel yaşamından bir ekleme olarak girdiğini göstermektedir.

⁴³⁹ Gagauzların kullandığı pulluk örneklerinin fotoğrafları “Ekler” bölümünde verilecektir.

4.5.14. Semer

Binek hayvanın sırtına geçirilen, binicinin oturduğu, yük taşımaya yarayan araçtır.

Örnek Metinlerde “Semer”:

Valentin Moşkov’un derlediği atasözlerinde yer alan semerle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yeşek olsun, semer koyan burda-da var” (Moşkov, 1904a: 281).⁴⁴⁰ “*İnsan eşek olunca semer takan çok olur.*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan semerle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Hoca bir gün panayıra gidirkän, bir erä uurasın lüzüm olmuş. Kürkünü çıkarıp, eşään **semerinä** koymuş da kendi gitmiş işinä” (Tanasoglu, 1959: 158). “*Hoca bir gün pazara giderken bir yere uğraması gerekmiş. Kürkünü çıkarıp eşeğin semerine koymuş ve işini halletmeye gitmiş.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği atasözlerinde yer alan semerle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Eşää düyämeer, da **semeri...**” (Baboglu, 2011: 132).⁴⁴¹ “*Eşeğini dövmeyen semerini döver.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan semerle ilgili örnekler şu şekildedir:

Katar gidiy yavaş-yavaş,	<i>Kervan yavaş yavaş gidiyor,</i>
Semerlerde genç karavaş,	<i>Semerlerde genç köleler,</i>
Ben anamdan ayrılmışım,	<i>Ben anamdan ayrılmışım,</i>
Kurtar beni - savaş, kardaş.	<i>Beni kurtarmak için savaş kardeş.</i>

(Çebotar ve Sırf, 2017: 108)

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan semerle ilgili örnekler şu şekildedir:

⁴⁴⁰ Varyantı için bk. Zajaczkowski, 1965: 30; Çebotar ve Sırf, 2017: 235; Zanet, 2017b: 505.

⁴⁴¹ Atasözü, Sofiya Koca’nın derlediği atasözleri arasında da yer almaktadır bk. Koca, 2011: 74.

“Giderlär artık üçü - Köpek, Kedi hem Yımırta. Gidä-gidä karşı gelerlär bir Eşek - kart, kapsık, **semer** erleri soyuk, kulakları erdä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 118). “Köpek, kedi ve yumurta üçü giderler. Gide gide yolda yaşlı, zayıf, semeri soyulmuş ve kulakları yerde bir eşeğe rastlarlar.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözlerinde yer alan semerle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bitki **semerä** en aar üklederlär” (Çebotar ve Sırf, 2017: 224). “Son semere de en ağır yükü yüklerler.”

“Eşää **semer** da yaraşêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 235). “Eşeğe semer de yakışıyor.”

“Ürük beegirä **semer** koyulmaz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 282). “Güçlü ata semer koyulmaz.”

Değerlendirme

Tarih: “Semerin ilk kez nerede ve ne zaman kullanıldığı konusunda elde kesin bir bilgi mevcut değildir. Mısır ve Mezopotamya ile eski Anadolu milletlerinin yük taşımayı bildikleri ve hayvanların sırtlarına yük taşımaya yarar bir araç yerleştirdikleri yapılan kazılardan, çıkarılan buluntulardan, kabartma ve duvar resimlerinden anlaşılmaktadır” (Taner, 1987: 377-378). Türkler de gelişmiş hayvancılıktan dolayı çeşitli hayvanları hayatın her alanında yararlanmıştır ve binicilikte kolaylığı sağlaması için birtakım araçlar kullanmıştır. Ağaç iskelete sahip semer de bunlardan biridir. Gagauzlar da tarladan günlük yaşama kadar at, eşek, öküz vb. çeşitli hayvanlar kullanmış, yük taşırken de semerden faydalanmışlardır. Motorlu araçların yaygınlaşması binek hayvanların işlev sahasının daralmasına yol açmıştır. At, eşek, katır gibi hayvanların kullanımının azalması bu hayvanlara ait unsurların üretim ve kullanımına da olumsuz etki etmiştir. Eyer başlığında da söylenildiği gibi hem 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda Gagauz kültürüyle ilgili yazılan eserlerde semerin yapımına ve semerciliğe dair bilgi yoktur ve saha çalışması sırasında da semer ve semerciliğe dair bilgiye erişilememiştir. Bu sebeple, “Materyal” ve “Yapı” başlıkları açılmamıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Semer, örnek metinlere genellikle eşeğe dair bir araç olarak yer almıştır.

4.5.15. Yaba

Harman savurmada kullanılan, genelde beş dişli olan tarım aracıdır.

Örnek Metinlerde “Yaba”:

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan yabayla ilgili örnekler şu şekildedir:

Komşuların abası -

Komşuların kumaşı,

Armannarda **yabası**,

Harmanda yabası,

Kız olanı sevärsä,

Kız, oğlanı severse,

Ne deyecek bobası?

Ne diyecek babası?

(Çebotar ve Sırf, 2017: 79)⁴⁴²

Gavril Gaydarci’nin derlediği *bilmecelerde* yer alan yabayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çatal kazık – demetlerä yazık. – Diiren, **Yaba**” (Gaydarci, 2017: 295). “Çatal kazık, demetlere yazık. – Dirgen, Yaba.”

Değerlendirme

Tarih: Tarımla uğraşan toplumların harmanda kullandığı ana unsurlardan olan yaba, Gagauzların da kullandığı tarım araçlarından biri olarak sosyo-ekonomik koşullar çerçevesinde gelişim göstermiştir. Besarabya’ya göç edildiği 19. yüzyılın başlarında ve 20. yüzyılın başlarında sapı ve çatalı/dişi tamamen ağaçtan yapılan yabanın, SSCB’nin bölgedeki hâkimiyetinden sonra, materyalinde değişim yaşanmıştır. Bu dönemden itibaren, yabanın sapı ağaçtan yapılmaya devam edilmiş ancak çatalı demir veya metalden yapılmaya başlanmıştır. Yaba, günümüzde de kullanılan tarım araçlarından biridir.

Materyal: Yabanın sapı ağaçtan, çatalı metal veya demirden yapılmaktadır. Geçmişte ise çatalı da ağaçtan yapılmaktaydı.

⁴⁴² Varyantı için bk. Zajaczkowski, 1965: 51.

Yapı: Moşkov, 19. yüzyılın sonları için yabanın beş dişli yapıldığını söyler (1902b: 68). Saha çalışması sırasında ise daha fazla dişe sahip yabalara rastlanmıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Yaba, örnek metinlere harmanda kullanılması işleviyle yansımıştır.

5. HALK MİMARİSİ VE UNSURLARI

Halk mimarisindeki yapılar coğrafi koşullardan millî kültüre ait izlere, sosyo-ekonomik sebeplerden beğeni, zevk anlayışına kadar birçok etkenin iç içe girmesi sonucu ortaya çıkar. “Bazı yapılara halk mimarisi diyoruz çünkü akademideki değerler karşısında yabancı değerler taşıyorlar. Halk mimarisi olarak adlandırdığımız bu yapılar, basit akademik planlardaki hâkim olan ayrıcalıklı ve ilerlemeci tavır karşısında sıradanlıkları ve gelenekselleriyle onlara karşı dururlar” (Glassie, 1999b: 21). Balkan coğrafyasında yaşanan göçler yerleşik yaşamda düzenin kurulmasını sekteye uğratmış, mimari yapıların gelişimine olumsuz etki etmiştir. Moşkov (1902b: 1) Gagauz köylerinin tamamının vadilerde ve nehir kenarlarında birbirinden 5, 6 veya 7 verst⁴⁴³ uzaklıkta olduklarını; aralarındaki alanın ağaçsız ve en ufak bir yaşam belirtisi olmayan bozkır olduğundan bu köylerin tamamen ayrı bir hayat yaşayan çöldeki vahalara benzediğini söyler. Bu yerleşim Gagauzlara özgü değildir. Bucak⁴⁴⁴ coğrafyasının bozkır hâli sebebiyle seyrek yerleşimler 18. yüzyılın öncesi ve sonrasında da görülmüştür. Sadece Prut ve Dinyester boyunca her biri 100-200 haneden oluşan büyük köyler vardı (bk. Bobokom ve Birney, 1977: 152). 19. yüzyılın başlarında Boğdan’da bulunan Fransız asker Louis Alexandre Andrault de Langeron, Moldova hakkında izlenimlerini anlattığı notlarında, köylerin birbirinden izole, ıssız mezralar ve hepsinin birbirinin aynısını olduğunu söyler (bk. Bezviconi, 1947: 156).

Gagauz mimarisi köy yaşamı sebebiyle kırsal mimari özelinde gelişmiştir, 1940’larda Moldova’da SSCB’nin hâkimiyet kurması ve kentsel üslubun yaşamın her alanında köylere nüfuz etmesiyle yapım tekniğinden materyale kadar kademeli değişimler yaşanmıştır. Halk mimarlarının geleneksel bilgisi ve kültürel sanatsal becerisi bu etkilerle giderek gelişir. Bu gelişim sonunda, evin iç ve dış dekorunda, avludaki yapı sayısında yenilikler ortaya çıkarmıştır. Örneğin, geleneksel olarak *hayat* ve *içeriden* yapılan evlerin yerine 20. yüzyılın başlarından itibaren yeni bir oda daha eklenmesiyle *iki başlı ev* denilen 2+1 evler yapılmaya başlanır.

Toplumdaki statü farkını, zengin-fakir ayrımını gösteren unsurlardan biri oturdukları yerin mimari yapısıdır çünkü “Malzeme seçiminde yatan anlamlar çevresel olduğu

⁴⁴³ **Verst:** Rus uzunluk ölçüsü. 1 verst 1,0668 kilometreye denk gelmektedir.

⁴⁴⁴ **Bucak:** Odessa’nın bulunduğu, Ukrayna’nın güneybatısındaki tarihî bölgedir.

kadar sosyal ve ekonomiktir” (Glassie, 1999b: 29). Nüfusun dağınık vaziyette yerleşim göstermesi, sosyo-ekonomik durumlar ve coğrafi koşullar mimari yapıları ve çevresini de etkilemiştir. Çok uluslu ortamın sağladığı homojen yapı halk mimarisine de yansımıştır ve ortak bölgesel zenginlik meydana gelmiştir. “Gagauzların halk mimarisi yapılarının yapı malzemeleri ve yapım teknikleri Güney Besarabya ve komşu bölgelerle ortak özellikler gösterir Bu sebeple, Gagauzlara özgü özellikleri ayırt etmek mümkün değildir” (Maruneviç, 1980: 95). Moldova’nın güney bölgesinde Moldovan, Gagauz, Bulgar, Ukrain halklarının etnik kültürleri bölgedeki kültürel ortamın ortaklık göstermesini, karşılıklı etkilenmeleri doğurmuştur. Bu sebeple Moldova halk mimarisinde güney bölgesinin diğer bölgelerden farklılık gösterdiği söylenebilir.

Gagauz yerleşim yerlerinin düzene girmesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmiştir. “Gagauzlar, 19. yüzyılın sonlarında 20. yüzyılın başlarında temel üzerine ev inşa etmeye başlamıştır. Yamaçlarda konut inşa ederken cephe duvarının tabanını sabitlemek için temel gerekliydi” (Maruneviç, 1980: 83). Ekonomik gelişim ve oturan düzenle beraber zenginler birkaç odalı evler yaparken, yoksul kesim tek odalı evler yapmaya ve bordey denilen zeminlik, kulübelerde yaşamaya bir süre daha devam etmiştir. Toprağın kazılmasıyla yapılan evler yerini çamur tekniğiyle yapılan evlere, bu teknik de yerini kerpiçe yapılan evlere bıraksa da her yenilik önce zengin kesim arasında görülmüş, mülk tabakalaşması oluşmuştur. Mimarinin gelişim göstererek tabakalaşma oluşturmada dönemin iyileşen şartları dışında insanların konutunu iyileştirme, güzelleştirme, modern ve konforlu hâle getirme arzusu da vardır.

5.1. Ev ve Eve Ait Yapılar

5.1.1. Bordey

Toprağa gömülü, çatısı ahşaptan yapılmış, en fazla iki bölümden oluşan zeminliktir. “Dönemin resmî belgelerinde evin aksine *zeminlik* olarak adlandırılmıştır” (Maruneviç, 1980: 95). Günümüzde ise ardiye, kulübe gibi anlamları da vardır.

Örnek Metinlerde “Bordey”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *bordey*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şarap süzmüş, doldurmuş fiçıları gitmiş Padişaa. Yuvan da demiş: ‘Sürdüm Padişahım, diktim, şarap süzdüm, fiçıları doldurdum, hazır hepsi’. Padişaa bakmış: ‘var aslı’. Padişaa genä demiş: ‘yaptırasın bir köprü altın, olsun senin **bordeyindän** benim kurtâmadak’. Gideer Yuvan yevä, sööleer Murgocä. Murgoç demiş: “o kolay”. Dalayor Murgoç yer içinä, çıkarıyor altın, alayor Yuvan, tutuyorlar usta, bir gecedä yapmış köprüyü” (Moşkov, 1904a: 4). “Şarap süzmüş, fiçıları doldurmuş ve padişaha gitmiş. Yuvan, ‘(Bağı) sürdüm padişahım, (çotuğu) diktim, şarabı süzdüm, fiçılara doldurdum. Hazır hepsi’ demiş. Padişah bakmış ki dediği doğru. Padişah yine demiş, ‘Yaptırasın bir altın köprü, olsun senin yer evinden benim sarayıma kadar’. Yuvan eve gider. Murgoç’a söyler. Murgoç, ‘O kolay (iş)’ demiş. Murgoç yerin altına dalıyor ve altın çıkarıyor. Yuvan (altını) alıyor. Usta tutuyorlar ve (usta) köprüyü bir gecede yapmış.”

“Tutmuş kızın kolundan, da uratmış çocuın aardına, da demiş: ‘git sän da onunnan bilä’. Çıkmışlar çocuknan kız, gitmişlär, yapmış, çocuk bir **bordey** kırım birindä, da yaşarmışlar. Bir gün vermiş kız kocasına bir fistan, gitsin, da satsın, da parasınnan alsın bir çift yöküz. Almış çocuk fistanı gitmiş panayıra” (Moşkov, 1904a: 56). “(Padişah), kızını kolundan tutmuş ve çocuğun ardından kovmuş, ‘Sen de onunla git!’ demiş. Çocukla kız çıkmış gitmişler. Çocuk boş bir alanda yer ev yapmış ve yaşamaya başlamışlar. Kız bir gün kocasına gitsin satsın diye bir fistan vermiş. Satsın da parasıyla bir çift öküz alsın. Çocuk fistanı almış ve pazar yerine gitmiş.”

“Mercimek çekedeer gitmää. Çok-mu gitmiş, az-mı gitmiş, oniki yılın, oniki güz gitmiş, oniki su geçmiş, oniki daa geçmiş, baksa, onikinci daayın kenarında var bir **bordey**. Gider **bordeya**, baksa, **bardeydä** iki pençerä var, baksa o pençerelerä iki adam oturuyorlar dişlerinnän duvarlardan saçmaa toplayorlar, yelleri da aardında baalı sincirlan. O adamlar hem aalayorlar, hem türkü çalıyorlar” (Moşkov, 1904a: 81-82). “Mercimek gitmek için yola çıkıyor. Çok mu gitmiş az mı gitmiş, on iki yıl, on iki güz gitmiş, on iki su geçmiş, on iki orman geçmiş, bakmış on ikinci ormanın kenarında bir yer ev var. Yer eve gider, bakmış yer evde iki pencere var. Bakmış o pencerelere de iki adam oturuyorlar; dişleriyle duvarlardan saçma topluyorlar. Elleri de zincirle arkadan bağlı. O adamlar hem ağlıyorlar hem türkü söylüyorlar.”

“Şindi dādu, yok nāpsın, alayor kızı, da götüreer daa içinä, da braayor orada, da geleer yevä. Kızsaydı daa-içindä, bulayor bir **bordey**, yakayor ateşi kız, yapayor kendinä yimää. Bir da sıçan çıkayor duvardan, da deer kıza: “doyur beni, mari kaku, günün biri lāzım olurum.” Doyurayor kız sıçanı” (Moşkov, 1904a: 84). *“Yaşlı adam ne yapsın, alıyor kızını da ormanın içine götürüyor. Orada bırakıyor da eve geliyor. Kız ise orman içinde bir yer ev buluyor. Kız ateş yakışıyor, kendine yemek yapıyor. Bir de sıçan çıkıyor duvardan ve kıza, ‘Doyur beni, mari abla, günün birinde lazım olurum’ diyor. Kız sıçanı doyuruyor.”*

“Dādu götüreer babunun kızını, braayor daa-içindä. Kız gider **bordeya**. Geleer ayı, da deer kıza: ‘hadi oynaylım kör-çepiş.’ Kız deer: ‘bān bilmeerim oynamaa.’ O-da deer: ‘bān seni yüredirim.’ verer kıza çanı, kız başlayor çannan kaçmaa, ayı-da başlayor kıızı yöldürmää, sevinmektān tuttu-deyi kıızı. Ačan bakayor kıza, kız yölü” (Moşkov, 1904a: 89-90). *“Yaşlı adam, yaşlı kadının kızını ormanın içine bırakıyor. Kız yer eve gider. Ayı geliyor ve kıza, ‘Hadi körebe oynayalım’ der. Kız da, ‘Ben (kör çöpiş) oynamayı bilmiyorum’ diyor. O da, ‘Ben sana öğretirim’ der. Kıza çanı verir, kız çanla kaçmaya başlıyor. Ayı da kıızı öldürmeye çalışıyor. Kıızı tuttu diye sevinirken, kıza bakmış ki kız ölü.”*

“Şindi yev saabi yükledeer Kozmaya bir araba booday, vereer yöküzleri, da gideer Kozma yevä. Şindi Kozma yatayor uyumaa. Yınsannar başlayor çok görmää, deerlar: “nerdān bu zenginledi?” Şindi deerlar: ‘hadi, onu yöldürelim, yaki da sıçalım kapusunun yönünä’. Da toplanayorlar bütün küü, da sıçeerlar **bordeynin** kapusunu yönündä, yirmi beş put bok” (Moşkov, 1904a: 110). *“Ev sahibi Kozma’ya bir araba buğday yükletiyor, öküzleri veriyor. Kozma da eve gider. Kozma uyumak için yatıyor. İnsanlar (Kozma’ya bu kadar malı) çok görmeye başlıyor ve ‘Bu nereden böyle zenginleşti?’ diyorlar. Şimdi, ‘Hadi onu öldürelim veya kapısının önüne sıçalım’ diyorlar. Bütün köy yer evin kapısının önüne sıçıyorlar. Yirmi beş pud bok.”*

“Çekedeerlar gitmää bir daa-içinä. Daayın içi-da çotmaklıkmış, da yok nası taliga yörüsün. Da deer o kiraci: ‘na beegirleri, da bān alayım taligayı kafama’. Koyeer

taligayı kafasına, da gideerlar. Gidärkan, yolcä bulayorlar iki boyar yölü, alayor onnarı, da yattırıyor taliga-içinä, da yetişeerlar bir **bordeya**. O **bordeydä** da kırk kişi hırsız varmış pay etmişlär kırk fes altın, da oturularmış ateş başında” (Moşkov, 1904a: 131). *“Ormanın içine doğru yola çıkıyorlar. Ormanın içi de kütük doluymuş. Yok, at arabası nasıl gitsin. Arabacı, ‘Al atları da ben de alayım arabayı kafama’ diyor. Arabayı kafasına alıyor da gidiyorlar. Giderken yol üzerinde iki ölü boyar buluyorlar. Onları da alıyor arabanın içine yatırıyorlar. Bir yer eve varıyorlar. O yer evde kırk hırsız varmış. Kırk fes altını pay etmiş, ateş başında oturlarmış.”*

“Bir vakit varmış iki kardaş, biri çocuk, biri kız. Gideerlar ikisi bir pustilayıhta yaşamaa. Yapıyorlar bir **bordey**, yaşarmışlar ikisi. Kız oturmuş **bordeydä** agası gidärmiş avlanmaa. Bir gün gitmiş uzak, da gecelemiş kırdä. Gelmiş kıza bir dev-adamı, da yatıyor onunnan o gecä” (Moşkov, 1904a: 139). *“Bir vakit iki kardaş varmış; biri erkek biri kız. İki kardaş, terk edilmiş bir yerde yaşamaya giderler. Bir yer ev yapıyorlar ve ikisi yaşıyorlar. Kız yer evde oturur, ağabeyi avlanmaya gidermiş. Bir gün uzak yere gitmiş de kırdä gecelemiş. Kıza bir dev adam gelmiş ve o gece onunla yatmış.”*

“Çekedeerlar o daaya gitmää. Gideerlar, bulayorlar zmeyin karısını, yevlenmiş bir ayıya. Şindi bunnar yaklaşmaa azıcık kalmış ayı çıkmış **bordey** içindän, da başlamış toz fırlatmaa geri. Zmey başlamış kafadarlarına söölemää, demiş: ‘gitmeyin, zerä o bizi para parça yedär’. Şindi zmey deer kartala: ‘git, da kon o **bordeyin**-üstünä, da ayı salacak senin kanadını kırmaa, da başlaycek seni kuvalamaa. Uçup-uçup kon yerä, o hem seni savaşecek tutmaa, o yıraklandıynan, biz girecees bordey-içinä’. Gider kartal, konayor **bordeyin** yönünä. Çıkıyor ayı, başlıyor kartalı kuvalamaa. Kartal-sa uçup-uçup konarmış” (Moşkov, 1904a: 163-164). *“O ormana gitmek için yola çıkıyorlar. Gidiyorlar, ayıyla evlenmiş ejderhanın karısını buluyorlar. Yaklaşmalarına az kalmıştı ki yer evinin içinden ayı çıkmış ve geriye doğru toz fırlatmaya başlamış. Ejderha arkadaşlarına, ‘Gitmeyin, zira o bizi paramparça eder’ diye söylemiş. Ejderha kartala, ‘Git de o yer evin üstüne kon. O ayı senin kanadını kırmak için davranacak. Seni kovalamaya başlayacak. Uçup uçup yere kon. O seni tutmak için savaşıacak. O uzaklaştığında biz yer evin içine gireceğiz. Kartal gidiyor,*

kulübenin önüne konuyor. Ayı çıkıyor ve başlıyor kartalı kovalamaya. Kartal ise uçup uçup konarmış.”

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gideer başçavanci dolaba, baksa, dolabın kırılmış feneri. Şindi başçavanci yolluyor çiraa **bordeya**, getirsin nacää. Gideer çirak **bordeya**, da der: ‘çorbaci dedi veräsin” (Moşkov, 1904a: 254). “*Bahçıvan tulumbaya bakmış, tulumbanın tekerleği kırılmış. Bahçıvan, çırağı kulübeye yolluyor, baltayı getirsin. Çirak kulübeye gider, ‘Ev sahibi, versin dedi’ diyor.*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bundan sonra Miti alêr anasını kolundan, da etişerlär onnarın köyüne. Etiştinän köyâ, en ilkin giderlär dädunun toprak örtülü **bordeyinä**, ama boşuna, neçin ki dädu hanidän ihtiarlıktan öldü, da aul herersi dolu yıkıklık” (Tanasoglu, 1959: 141). “*Bundan sonra Miti annesini kolundan tutuyor ve onların köyüne varıyorlar. Köye vardıklarında ilk iş olarak dedesinin toprakla örtülü yer evine giderler. Ama boşuna, yaşlı adam ihtiyarlıktan öldü. Bahçe ve her yer yıkıntılarla dolu.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“İner adamnar tez aaçtan, da taasimlerlär gitsinnär devlerin **bordeyinä** da pişirsinnär tavşanı. Geldicekleri gibi devlerin biri başlêr muskullamaa tavşanı, biri suya, öbürü tutuşturêr ateşi, Dimitraşı da oduna yollamışlar” (Baboglu, 2011: 27). “*Adamlar hemen ağaçtan iniyor ve devlerin yer evine gidip tavşanı pişirsinler diye (iş) bölüşüyorlar. Geldikleri gibi devlerin biri tavşanı parçalamaya başlıyor. Biri suyu hazırlıyor, öbürü ateşi tutuşturuyor. Dimitraş’ı da odun toplamaya yollamışlar.*”

“Cendem babusu bir çenesi erdä, biri da göktä, papuçlarını tozadarak, sopasınan kararak **bordey** yanına gelmiş da Gürgen Kıvradana selâm vermiş, ama bu çok-çok lafa durmamış onnan. Kavramış babunun peliklerindän, beş gürgen aacı bireri kıvratmış da onnarlan babuyu **bordeyin** direenä baalamış. Kendi da yatmış dinnenmää. Duyduynan babu, ani Gürgen Kıvradan uyumuş, usulunnan girişmiş

çatır-çatır... **Bordeyi** sürümää. Sürüyä, sürüyä ölä getirmiş bu **bordeyi** cendemin deliinä” (Baboglu, 2011: 40). “*Cehennem babusu bir çenesi yerde bir çenesi gökte, pabuçlarıyla toz çıkararak, sopasıyla kararak yer evin yanına gelmiş ve Gürgen Kıvratan’a selam vermiş. Ama çok konuşmamış onunla. Gürgen Kıvratan, cehennem babusunu beliklerinden kavramış, beş gürgen ağacını bağlamış da onlarla babuyu yer evin direğine bağlamış. Kendi de dinlenmek için yatmış. Cehennem babusu, Gürgen Kıvratan’ın uyuduğunu fark edince yer evi sürüklemek için usulca yavaş yavaş girişmiş... Sürüye sürüye bu yer evi cehennemin deliğine getirmiş.*”

Mariya Durbaylo tarafından derlenen Nevzat Özkan tarafından yayımlanan *destan* metinlerinde *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kalkıp da genä yola varêêrlar. Cuma avşamı olêr. Anan evindä buban şehrindä. Bunnar deerlär: ‘Avşam ayır olsun’. Açan gelir Aşig Gaarip evinä bubasının **bordeynä** kimseylär bulunmêr orda. Anası bubası düünä gitmişlär” (Özkan, 1999: 236). “*Kalkıp yine yola çıkıyorlar. Cuma akşamı oluyor. Annen evinde, baban şehrinde. Bunlar, ‘akşamın hayır olsun’ diyorlar. Âşık Garip evine, babasının yer evine geldiğinde orada kimseler bulamıyor. Annesi ve babası düğüne gitmişler.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Şu Çayırda Şu Bayırda

(...)

Şu çayırda, şu bayırda,

Ey, gidi, canım, bir **bordey**.

O **bordeydä** üç kişi:

Biri ana, biri boba,

Ey, gidi, canım, biri kız.

Ana, boba sizin olsun,

Ey, gidi, canım, kız - benim

(Çebotar ve Sırf, 2017: 38).

(...)

Şu çayırda şu bayırda,

Hey gidi canım, bir yer ev.

O yer evde üç kişi:

Biri ana biri boba,

Hey gidi canım, biri kız.

Ana boba sizin olsun,

Hey gidi canım, kız benim.

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kız kaleden el ediy,

Kız kaleden el ediyor,

Yerine “gel-gel!” ediy,

Yanına “gel gel” ediyor,

İki cancaaz bir olsa

İki can bir olsa

Sualı **bordey** etiy (Çebotar ve Sırf, 2017: 95).

Sıvalı yer ev yetiyor.

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çok gezmiş o dünneedä, bir auşam üstü uruliyê bir sürü koyun üstünä daa boyunda. Binnen koyun orda varmış, **bordeydä** da bir irmi-irmi beş çoban, hepsi kaavi, kırmızı yanaklı, ani yok ne demää, hepsi bir kuvettä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 130). “*O, dünyada çok yer gezmiş. Bir akşamüstü ormanın içinde bir sürü koyun sürülüyor. Orada binlerce koyun varmış. Yer evde de yirmi, yirmi beş çoban; hepsi güçlü, al yanaklı hepsi bir kuvvette.*”

“‘Te bu yolcaazdan gidäsin, daayın kenarına çıkınca. Daa kenarında bir **bordey** görecän. O **bordeydä** bir kör dädu yaşêêr. Onun keçileri var. Yalvaracan, o seni kabledecek. Keçilerini otladacan, biri ortalık dönmeyincä. Ortalık döndüynän, evä gelecän.’ Todur alêr o yolcaazı, gider nekadar gider, daayın kenarına etişer, bir **bordey** görer, düz **bordeyâ** girer” (Çebotar ve Sırf, 2017: 149). “*İşte bu yoldan gidesin, ormanın kenarına çıkınca, ormanın ucunda bir yer ev göreceksin. O yer evde kör bir yaşlı adam yaşıyor. Onun keçileri var. Yalvaracaksın, o seni kabul edecek. Bir iş dönmediğinde keçilerini otlatacaksın. Bir işler döndüğünde eve geleceksin.*’ Todur yol alıyor, gider ne kadar gider; ormanın ucuna varır. Bir yer ev görür, doğruca yer eve girer.”

“‘Helal iitsin! Te şindi var nicä keçileri güdäsin. Salt te o **bordeyin** yanında otlatmayasın onnarı, zere orda var bir cadı, ani benim gözlerimi aldı.’ ‘İsläâ, dädu, gitmeycäm orayı.’ Todur, alıp çırtmayı, keçileri düz **bordeyin** yanına aydêêr, kendi dä, pinip **bordeyin** üstünä, çırtma çalmaa başlêêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 150).

“‘Helal olsun, yiğit adamsın! İşte şimdi keçileri güdebilirsin. Yalnız, onları şu yer evin yanında otlatmayasın. Çünkü orada bir cadı var, benim gözlerimi aldı.’ ‘Peki dede, oraya gitmeyeceğim.’ Todur çığırtmayı alıp keçileri doğruca yer evin yanına sürüyor. Kendi de yer evin üstüne çıkıp çirtma çalmaya başlıyor.”

“Varmış iki kardaş: biri pek zengin, biri sa pek fukaara. Fukaaranın varmış salt bir **bordeyi**, bir bölük ta uşaa - küçüü küçüündän küçük. Bir yılın isleecäymiş bereket arpaya (küçüü salt arpa ekärmiş). Kayada üüdüp unu, pişirtmiş karısına bir çörek pita da yollanmış agasını ikramnamaa” (Çebotar ve Sırf, 2017: 158). “*Varmış iki kardeş: biri pek zengin, biri ise pek fakir. Fakirin yalnızca bir yer evi, bir bölük de küçük küçüğünden de küçük çocuğu varmış. Bu yıl arpa bereketliymiş (küçüğü sadece arpa ekermiş). Değirmen taşında unu öğütüp eşine bir çörek-pita pişirtmiş de ağabeyine ikram etmek için yola çıkmış.*”

“Varmış bir dädüylan bir babu. Yaşarmışlar bir sualı üstü **bordeyciktä**, ani bacasında leleklär yuva yapmışlar da her yılın lelecik çıkararmışlar. Varmış onnarda iki öküz - birisi topal, birisi da kör, bir da çol tarla, ani iki yılda bir kerä bereket verärmiş. Sade uşakları onnarın yokmuş, da bu iş pek onnarı gücendirärmiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 159). “*Yaşlı bir adamla yaşlı bir kadın varmış. Üstü sıvalı, bacasında leyleklerin yuva yaptığı, her yıl bir leylek çıkardıkları yer evde yaşarmışlar. Onların iki öküzü varmış; biri topal biri de kör. Bir de iki yılda bir bereketli olan çorak tarlaları varmış. Yalnız çocukları yokmuş ve bu durum onları pek gücendirirmiş.*”

“Gidä-gidä göriylar bir şılacık, da o şılacın uurundan yolu tutıylar. Gidiylar çok mu, aaz mı, bulıy çocuk bir kemer bıçaklan. Tez, anası görmesin deyni, kuşiy onu gölmään altına, belinä. Şılaan uurunu tuta-tuta, etişiyilar bir **bordeycää**. O **bordeyciktä** bir, yalnız, ihtär adam yatarmış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 163). “*Gide gide bir ışıık görüyorlar ve o ışıığın istikametinde yol alıyorlar. Çok mu gidiyorlar az mı gidiyorlar, çocuk bıçak ile bir kemer buluyor. Annesi görmesin diye hemen onu gömleğinin altından beline kuşanıyor. Işığın istikametinde yolu takip ederek bir yer eve varıyorlar. O yer evde yalnız bir ihtiyar adam yatarmış.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Vakıdın birindä Nastradin kendi **bordeyindä** aylak dururkana, çekeder pinmää **bordeyin** üstünä da, ayvan fişkısı ufalayıp, bacadan ocaklaa salvermää” (Çebotar ve Sırf, 2017: 192). “Vaktin birinde Nasrettin Hoca kendi yer evinde tembel tembel otururken yer evinin üstüne çıkıyor ve hayvan dışkısını ufalayıp bacadan ocağa bırakıyor.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *atasözlerinde* yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alçacık **bordeydä** da büyük üüreniklär duuêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 213). “*Alçak yer ev de büyük bilginler doğuyor.*”

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ozaman padişaa hem padişaaayka almışlar onu içeri da vermişlär ona kızlarını. Haylaz çocuk almış karısını hem uşaanı da gitmiş evä, o yıkık **bordeyä**” (Çebotar, 2020: 41). “*O zaman padişah ve eşi onu içeri almış; ona kızlarını vermişler. Haylaz çocuk da eşini ve çocuğunu almış da eve, o yıkık yer eve gitmişler.*”

“Koşmuşlar beygirleri da çeketmişlär yola. Ama karannık tutmuş onnarı yolda, bir büyük yaamur çeketmiş yaamaa. Näpsınnar? Nasıl-nicä etişmişlär küüyün kenarına da durgunmuşlar: läüzımmış gecelesinnär birkimseydä. Ölä dä yapmışlar. Çekmişlär taligayı küüyün kenarında bir **bordeycää** da istenmişlär gecelesinnär. O **bordeydä** yaşarmış bir ihtär babu. O babu Cadı babusuymuş. O onnarı kabletmiş, doyurmuş sora da yattırmış uyusunnar” (Çebotar, 2020: 48). “*Atları koşmuşlar da yola çıkmışlar. Ama yolda karanlık bastırmış. Bir büyük yağmur yağmaya başlamış. Ne yapsınlar? Bir köyün kenarına varmışlar da durmuşlar. Bir yerde gecelemleri lazımmiş. Öyle de yapmışlar. At arabasını köyün kenarında bir yer eve çekmişler ve (orada) geceleme istemişler. O yer evde bir ihtiyar babu yaşarmış. O babu Cadı babusuymuş. O onları kabul etmiş, doyurmuş sonra da uyusunlar diye yatırmış.*”

“Gitmiş. Etişmiş Cadı babunun evinä, pinmiş fidana, almış çarıklarını. Bundan sora pinmiş **bordey** üstünä da bakmış bacalıktan, görsün, nâbêr Cadı babusu. Cadı babusu bu vakıt taman kotlonda süt kaynadarmış” (Çebotar, 2020: 49). “*Gitmiş. Cadı babusunun evine varmış. Çarıklarını almış, ağaca çıkmış. Gitmiş. Çarıklarını almış, ağaca çıkmış. Sonra, Cadı babusunu görmek için yer evin üstüne çıkıp bacadan bakmış. Cadı babusu o an tam da ocakta süt kaynatırmış.*”

“Az mı vakıt geçmiş, çok mu, etişmiş kızçaaz bir başka padişaalaa. Yaklaşmış bir **bordeycä** da istenmiş orda yaşamaa. O **bordeydä** yaşarmış bir ihtâr babu, angısı kaazçıykaymış, güdärmiş padişayın kaazlarını” (Çebotar, 2020: 58). “*Az mı vakit geçmiş çok mu geçmiş, kızcağız bir başka ülkeye gitmiş. Yaklaşmış yer eve de orada yaşamak istemiş. O yer evde kaz çobanı bir ihtiyar kadın yaşarmış. Padişahın kazlarını güdermiş.*”

“Kız sa yok neylän korunsun - yok elleri. İşidip, ani köpeklär pek salêrlar, çıkêr **bordey** içindän çoban - bir gözäl, karagöz hem balaban delikannı. Görmüş bu kızı da pek canı acımış: kızçaazın rubaları param-parçaymış, saçları yoluk. Çoban getirmiş onu **bordey** içinä, doyurmuş, sulamış da sora sormuş, kim o hem näändan geler, ne geçirdi” (Çebotar, 2020: 60). “*Kız ise yok neyle korunsun, elleri yok. Köpeklerin çok havladığını işiten yakışıklı, kara gözlü ve uzun boylu genç çoban yer evden çıkıyor. Bu kızı görmüş de pek içi acımış. Kızcağızın elbiseleri paramparça, saçları yolukmuş. Çoban onu yer eve getirmiş; doyurmuş, su vermiş sonra da kim olduğunu, nereden geldiğini, başından neler geçtiğini sormuş.*”

“Az mı, çok mu vakıt geçmiş, karannık olmuş, çocukak aalamaa çeketmiş, ama bobaları hep gelmârmış. Sabaa olmuş da kızçaaz annamış, ani bobaları isteyiptä onnarı daaya getirmiş da orda brakmış. Aalamış nekadar aalamış (aalarsan da, ne fayda?), kardaşcını kaldırmış da onnar ikisi yavaş-yavaş bir **bordeycik** yapmışlar da orda yaşamaa kalmışlar” (Çebotar, 2020: 62). “*Az mı vakit geçmiş, çok mu vakit geçmiş karanlık olmuş; çocuklar ağlamaya başlamış. Ama babaları gelmezmiş. Sabah olmuş da kızcağız anlamış ki babaları bilerek onları ormana getirmiş ve*

orada bırakmış. Ağlamış ne kadar çok ağlamış (ağlasan da neye yarar?), kardeşini de kaldırmış. Onlar ikisi yavaş yavaş bir yer ev yapmışlar da orada yaşamaya başlamışlar.”

“Etişincä küüyä, heptän karannık olmuş. Ačan bizim olan kendi sokaana sapmış da evinin yanında durgunmuş, o evini tanıyamazmış: yakık-yıkık, saazlan örtülü **bordeyin** erindä durarmış bir küçürek, ama kıvrak evcääz, örtülü şindilaylan. Aullar da, tokat ta eniymişlär” (Çebotar, 2020: 74). “*Köye varınca hepten karanlık olmuş. Bizim oğlan sokağına saptığında evinin yanında durmuş, evini tanıyamamış. Yıkık dökük, sazla örtülü yer evin yerinde bir küçücük ama iyi inşa edilmiş, şindilaylan örtülü ev. Avlular da kapı da yeniymiş.”*

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuumuz beendi bir fukaara kız, ama bu iş bizlerä yaraşmaz. Bän çaaracam düünä başka padişaalrı da, ama ne deyecek onnar bana? Ama sora, düşünüp gençlerin kışmedinä, padişaa bölä kotarmış: ‘Alalım burayı o fukaara insannarı da onnarın **bordeyin** erinä yapalım bir büyük ev” (Çebotar, 2019: 192). “*Çocuğumuz beğendi bir fukara kız, ama bu iş bizlere yaraşmaz. Ben, düğüne başka padişahları da çağıracağım. Ne diyecekler onlar bana? Ama sonra, düşünüp gençlerin kısmetine, padişah şöyle durumu kurtarmış: ‘Alalım buraya o fukara insanları ve onların yer evinin yerine yapalım bir büyük ev.”*

“Çok vakit geeri yaşarmış küldän bir **bordeyciktä** Moş Yani Sırtmaç. Varmış onun bir çocucaa, sura beygiricii, bir palicii hem bir dä kedicii. Babusu onun ecelä etmiş, ölmüş. Çocuk büyüdüynän, istemiş bobasından toprak. ‘Boba, olsa bir parça topracıımız, bekim, çekmeyecez bölä yoksulluk. Var büyük havezim, büyüeyim bişey topakta” (Çebotar, 2019: 212). “*Çok vakit önce külden bir yer evde Moş Yani Sıgırtmaç yaşarmış. Varmış onun bir çocuğu, kır atı, bir köpek yavrusu ve bir de kedisi. Ninesi ölmüş. Çocuk büyüdüğünde babasından toprak istemiş. ‘Baba, olsa bir parça toprağımız, belki çekmeyeceğiz böyle yoksulluk. Var büyük bir isteğim, toprakta bir şey büyüteyim.”*

“Üçüncüsü, en küçüü, istemiş evlensin, ama kim gideceymiş ona, açan yokmuş onun ne aulcuu, ne dâ bir **bordeycii**” (Çebotar, 2019: 236). “Üçüncüsü, en küçüğü istemiş evlensin. Ama kim gidecekmiş ona, onun ne bir bahçesi ne de bir yer evi varmış.”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *bordeyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir vakıt varmış, bir vakıt yokmuş. Valkaneşte Pıtırak maalesinin kenarında bir **bordeyde** yaşarmış bir çoban. Varmış onun üç kızı. Ozaman taa Valkaneş bir küçücük küücääzmiş” (Koca, 2011: 184). “Bir varmış bir yokmuş Valkaneş ’te Pıtırak mahallesinin ucundaki yer evde bir çoban yaşarmış. O çobanın üç kızı varmış. Valkaneş o zamanlar daha küçücük bir köymüş.”

“Göl dalgaları aydaya-aydaya yaklaştırıy sandıcaa kenara. Göl boyunda bir **bordeyde**, bir küçücük evcääzde yaşarmış bir dâduylan bir babu. Göriyle onnar su üstünde bir karartı” (Koca, 2011: 221). “Gölün dalgaları sandığı süre süre kıyıya yaklaştırıyor. Göl kenarında bir yer evde, küçücük evde bir yaşlı adamla bir yaşlı kadın yaşarmış. Onlar suyun üstünde bir karartı görmüşler.”

“Çocuk sa gidiy, gidiy - te nekadar gittise - da etişiy bir daa içinde bir **bordeye**. Uzanıp baksa pençereden - sobanın orta erinde bir dâdu. Onun önünde - bir kazan süt. Dâdu kaşıklyı südü” (Koca, 2011: 268). “Çocuk ise gidiyor gidiyor ve ne kadar gittiyse artık orman içinde bir yer eve varıyor. Pencereden uzanıp bakmış. Odanın ortasında bir yaşlı adam ve onun önünde bir kazan süt. Adam sütü kaşıklayıp içiyor.”

Değerlendirme

Tarih: “Gagauzların Bulgaristan’da ikamet ettikleri dönemde ana konut tipi, bir oturma odası ve bir ocaklı odadan oluşan iki odalı bir konuttu” (Zelençuk, 1979: 199). Ancak, “yeni yerleşim yerlerinin ilk yıllarında Gagauz halkı, orman yokluğu nedeniyle Bulgaristan’da bildikleri örme duvarlı evleri⁴⁴⁵ her zaman inşa edemedi.

⁴⁴⁵ **Örme Duvarlı Ev:** Dalların örüldükten sonra çamurla sıvanmasıyla oluşan duvarlara sahip ev. Taştan evler yapılanı kadar eski Gagauz evlerinin duvarları çamurla sıvanırdı. İlkbahar ve sonbaharda bu işlem tekrarlanırdı.

Bu nedenle ilkel konut biçimleri yaygınlaştı: *zeminlik* ve *yarı zeminlik*. Bu binalar halk arasında *bordey* olarak adlandırıldı” (Maruneviç, 1980: 95). Zeminlikler, Moldova’da 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kullanılmıştır (Livşitsem, 1977: 158). 19. yüzyılda Rumen, Moldovan ve Ukrayna kültürünün halk mimarisinde bu tarz toprağa gömülü evler yapılmaktaydı. Ukraynacada *burdey* “kulübe, zeminlik” (Grinçenko, 1958: 111), Rumencede *bordei* “toprağa gömülü köylü evi” anlamıyla yer alır. Gagauzlar arasında da *bordey* yoksulların konutu olarak görülmüştür. Gagauzlar da Slav ve Moldovan komşularından hem bu yapıyı hem de kelimeyi almıştır. Ayrıca, Tuna ovası ve Gagauzların 19. yüzyıl başlarına kadar dağınık şekilde yaşadığı Dobruca’da ilkel konut biçimi olarak 19. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmıştır, daha sonra ek bina olarak kullanılmaya başlanmıştır (bk. Georgieva, 1983: 199). Bulgaristan Gagauzlarında “zemnik”⁴⁴⁶ adı verilen ve *bordey*le benzer yapıya sahip *bordey*den biraz daha ilkel denilebilecek yapılar 20. yüzyılın ilk yarısında ahır olarak kullanılmıştır (bk. Marinov, 1956: 261). *Bordey*, genel olarak 19. yüzyılda Gagauzlarca da yapılmıştır; yapımındaki en önemli sebeplerden biri yeni yerleşim yerinde orman olmamasıdır. Bunların dışında sınırlı imkânlar ve toprağın bu yapılara elverişli olması; kolay yapımı gibi özelliklerin *bordey*in yaygınlaşmasında önemli rol oynadığı düşünülebilir. Maruneviç bu zeminliklerin ilk başta geçici barınma yeri düşüncesiyle yapılsa da kalıcı olarak kullanıldığını söyler (1980: 95). Birincil konut ve kalıcı olarak kullanılma sebebi yine sosyo-ekonomik şartlar sebebiyledir.

Besarabya bölgesindeki toprağa gömülü yapıların inşasına dair ilk bilgileri veren kişilerden biri Rus-Ukraynalı tarihçi Apollon Aleksandroviç Skalkovski olmuştur. Skalkovski’nin belirttiğine göre, 19. yüzyılın ortalarında Besarabya’da 350 kadar zeminlik vardı (1848: 106). Toprak dörtgen şekilde kazılıp bir fırın/soba yapılmaktaydı ve bu fırının bacası kille kaplı sazdan, çitten yapılırdı. Çukurun üstüne yüksek olacak şekilde kirişler (makaslar) yerleştirilir. Çatı daha sonra sazla ve kille kaplanır. Skalkovski bu evlerin çok sıcak olduğunu ve hava değişikliklerine dayandığını da belirtir. Skalkovski ve Moşkov’un⁴⁴⁷ verdiği bilgiler göz önüne

⁴⁴⁶ Marinov “zemnik”in Türk (Osmanlı) hâkimiyetinin olduğu dönemde konut olarak kullanıldığını belirtir bk. Marinov, 1956: 233. Marinov’un bahsettiği dönem 20. yüzyıl öncesidir. “Zemnik”in fotoğrafı “Ekler” bölümünde verilecektir.

⁴⁴⁷ Moşkov’un *bordey*in yapılışını anlattığı bölüm “Yapım Tekniği” bölümünde verilmiştir.

alındığında aradan geçen 50 yılda toprağa gömülü yapılan bu yapının ana öğelerinin, yapım tekniğinin çok değişmediği anlaşılır.

“19. yüzyıl başlarında Gagauzların evlerinin tam sayısı bilinmemektedir (Maruneviç, 1980: 97). Skalkovski, 1840’lı yıllarda, Besarabya’da gerçek anlamda bordey sayısının 350 olduğunu söyler (1848: 105-106). Skalkovski’nin *gerçek bordey* olarak belirtmesinden 19. yüzyılın ikinci yarısında bordeyin daha farklı şekillerinin yapıldığını düşündürmektedir. 19. yüzyılda Gagauzların inşa ettiği bordeylerden ise günümüze kalan yoktur. Göçler sonrası toplumun ekonomik refaha kavuşması ve düzen kurması kolay olmamıştır. Refahla paralel olarak ilerleyen nesnelerin nitelik ve niceliği de bordeyler aracılığıyla bir kez daha görülmektedir. Toplumsal kalkınmayla beraber yıllar içerisinde bordeyin toplum içerisindeki yeri ve statüsü de değişmiştir. Kelime zaman içerisinde anlam değiştirmiştir. Çeşitli eşyaların, yiyeceklerin saklandığı ardiye gibi kullanılan yerler için de bordey denilir (K1). Genellikle 19. yüzyılın ilk yarısında kullanılan, 20. yüzyılın başlarına kadar görülen zeminliklerin yerini çamur toprak, çalı, kerpiç veya taştan yapılan evler almıştır.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Kalas, ahşap, çalı çırpı, toprak.

Yapım Tekniği: Bordey için bir insan boyu kadar toprak kazılarak yapımına başlanır. Çatısı keresteden, kütükten yapılan bir yapıdır. Dev kütükler üçgen oluşturulacak şekilde birleştirilerek çatı oluşturulur ve bu çatı saz, saman ve toprakla örtülür. Doğu Avrupa ve Karpatlara özgü yapıya sahip bozkır evlerinden biridir.

Moşkov, 19. yüzyılın sonlarında bu toprağa gömülü yapının yapım aşamalarını şöyle anlatır:

Neredeyse bir insan boyu kadar dörtgen çukur açılmaktadır. Böylece toprak bu ev için hem zemin hem de duvar işlevi görmektedir ve geriye kalan tek şey çatı ve ön duvarı inşa etmektir. Akasya/salkım ağacından yapılma dört veya beş makas (kiriş) oluşturulur ve tüm makasların üstüne çatının ‘iybiğini’ (sırtını) oluşturan bir sıruk yerleştirilir. Bu şekilde oluşturulan çatı iskeleti ince dallarla örülür veya üstüne çalı çırpı atılır. Ardından da toprak serpilip içi ve dışı kille sıvanır. Aynı kalas ve dallardan ‘kırliç’ denilen toprak basamaklı bir sundurma yapılır. Böyle yapılarda tavan yapılmaz. Evin aydınlatması üçgen çatının yan tarafından veya çatı pencerelerinden sağlanır. Bu şekilde yapılan bordeylerin içi ‘ara duvar’ denilen duvarla ikiye ayrılır. İlk bölüm ‘hayat’ adı verilen hol, giriş; ikinci bölüm ise evin kendisidir (Moşkov, 1902b: 6).

Örnek Metinlerde İşlev: Doğu Avrupa Slav kültüründe görülen konut tiplerinden biri olan bordey de kültürel etkileşimle Gagauzlar tarafından da yapılmış ve uzun yıllar kullanılmıştır. Çamur-tezek-saman karışımından, taştan yapılan evlere yerini bıraksa da bu evleri inşa etmeye gücü yetmeyen yoksul aileler tarafından bordey kullanılmaya devam edilmiştir. Yıllar içerisinde yaşanan kalkınma ve sosyo-ekonomik gelişimle beraber bordeylerin işlevi, toplum içerisindeki yeri ve temsil ettiği değer değişmiş ve bu metinlere de yansımıştır.

“Hutsullar ve Ukraynalılar arasında bordey yoksul kesimin konutudur” (Yurçenko, 1941: 16). Aynı durum Gagauzlar için de geçerlidir. Bordeylerin Gagauz toplumunda yoksul kimseler tarafından kullanıldığının izleri metinler üzerinden sürülebilir. Bordeyi inşa eden ya da kullananların çobanlar, anne babasını yitiren kişiler ve maddi olanakları olmayan kişilerdir. Ayrıca, bordeyde yaşayan fakir bir genç erkekle evlenen padişahın kızının durumunun padişahı utandırıp onlara ev yaptırması da bordeye bakışı, temsil ettiği kesimi göstermesi bakımından örnek teşkil etmektedir. “*Alçacak bordeydä da büük üüreniklär duuêr*” atasözü ve “*iki cancaaz bir olsa - sualı bordey etiy*” mânî dizelerinde geçen ifadeler halk nezdinde bordeyin yoksulluk kimliği taşıdığını gösterir.

Örnek metinlerde bordeyin konumu hep dağ, orman kıyısı, uçsuz bucaksız yerlerdir. Bordeylerin böyle bir konuma sahip olması yine fakir yaşamının sosyal yaşamdaki yansımasıdır. Zenginler evlerini köylerin merkezine, ulaşımın kolay olduğu yerlere; fakirler ise bordeylerini dağ eteklerine köylerin ve ormanların kıyısına yapmışlardır.

5.1.2. Kuhne/Kufne/Kufni

Çamur hâline getirilmiş topraktan veya kerpiçten yapılan küçük ev ve mutfaktır. Kelimenin birincil anlamı mutfaktır. Moşkov eski adının *haşkana* “aşhane” olduğunu söyler (1902b: 4). 19.-20. yüzyılda daha dayanıklı ve büyük evler yapılmıştır ve bu eski yapılar mutfak olarak kullanılmıştır. Bu sebeple de *kuhne* “mutfak” adı verilmiştir. Bulgarcada ve Rusçada *kuhnya* “mutfak” demektir.

Örnek Metinlerde “Kuhne/Kufne”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kuhne/kufne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Da tsaritsa yaptı ona ograda-içindä bir **kuhnä**. Vakit geldi duumaa, çaardı genä onu, da o dedi: ‘Duurma şindi, zerä saatlar fena.’ Da astı onu ayaklarını yukarı, da açan vakit geldi, kolverdi onu, da dedi: ‘Duusun şindi.’” (Moşkov, 1904a: 49). “Çariçe ona avlu içerisinde bir ev yaptırdı. Doğurma vakti geldiğinde yine onu çağırdı ama o, ‘Şimdi doğurma zira fena saatler’ dedi ve onu ayaklarından astı. Vakit geldiğinde onun doğurmasına izin verdi ve ‘Şimdi doğsun’ dedi.”

“Yuvan deer sıçana: ‘Çalamamısın ondan o aynayı?’ Sıçan deer: ‘Çalarım.’ Gideer sıçan topallanarak, gireer babunun **kufnesinä**, baksa, hepsi uyeer, sora gideer babunun halesinä, yuvarlanıyor sıçan bok-içindä, da gideer babuya, nerdä babu yatırmış” (Moşkov, 1904a: 77). “Yuvan, sıçana, ‘O aynayı, ondan çalamaz mısın,’ diyor. Sıçan, ‘Çalarım,’ diyor ve topallayarak yaşlı kadının evine giriyor. Bakmış, herkes uyuyor. Yaşlı kadının tuvaletine giriyor ve dışkı içinde yuvarlanıyor. Sonra yaşlı kadının yattığı yere doğru gidiyor.”

Valentin Moşkov’un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *kuhne/kufne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi dädunun varmış üç karbona parası, bozduruyor o üç karbonayı, da kendi **kufnesindä** sayarmış” (Moşkov, 1904a: 191). “Şimdi, yaşlı adamın üç rublesi parası varmış. O üç rubleyi bozduruyor ve kendi evinde sayıyor.”

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *kuhne/kufne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gideer, gideer, karannık olmuş, yetişeer bir küvâ. Yınsannar hepsici yatmışlar, saadä bir yevdä varmış şafk. O yevdä-sa bir kurva-karı varmış. O karıya gelirmiş üç adam. Biri, geldiynän girirmiş **kuhneya**, biri-da girirmiş maazaya biri-da dama?” (Moşkov, 1904a: 250). “Gidiyor gidiyor, karanlık olmuş; bir köye geliyor. İnsanların hepsi yatmışlar, sadece bir evde ışık varmış. O evdeyse eğlence düşkünü bir kadın varmış. O kadına üç adam gelirmiş. Geldiklerinde biri eve, biri mahzene, biri de dama girermiş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kuhne/kufne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Yok mu nasıl sendä avşama geceleylim?’ ‘Bizdä aulda var bir boş **kufnä**,’ – demiş o, – ‘gelin da orada yaşayın, bän bulurum sizä dä bir parça ekmek...’” (Baboglu, 1991: 103). “‘Sende geceleyebileceğim bir yer yok mu?’ ‘Bizim avluda boş bir ev var, gelin orada yaşayın. Size bir parça ekmek de bulurum,’ demiş.”

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kuhne/kufne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Bän pek kabletmeerim kimseyi gecelemää,’ – agasının karısı cuvap etmiş, – ‘ama var kısmetin. Bu sabaa geldi cenktän kocam kafadarınnan, benim pek büyük sevinmeliim var. Git da gecelä **kufnedä**’” (Çebotar, 2020: 61). “‘Ben, *geceleme için pek misafir kabul etmiyorum. Ama kısmetlisin, bu sabah kocam arkadaşlarıyla savaştan geldi. Pek sevinçliyim. Git de evde gecele.*’”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kuhne/kufne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“İlerdän Allaa gezärmiş erdä. Bir kerä o uuramış bir küüyün kenarında bir evceezä da istemiş orada gecelemää. Evin saabisi geçirmiş Allaayı **kufneyä** da koymuş yanına bir çuval saman, yatsın onun üstündä. **Kufnenin** varmış bir küçücük pençereci” (Çebotar, 2019: 194). “‘Önceden Allah yerde gezermiş. Bir keresinde bir köyün kenarındaki bir eve uğramış ve orada geceleme istemiş. Ev sahibi, Allah’ı eve geçirmiş ve üstüne yatması için bir çuval saman vermiş. Evin küçücük bir penceresi varmış.’”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kuhne/kufne*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Paraleu, ya çıkar o altınnarı geeri, zerem şindi bulacan bulduunu!’ – tokatçı açıp, baarmış tilki. Sayılıy, korkudacak Paraleuyu. Ačan er taraftan - **kufniden**, ayattan, şoprondan, taa başka erden - başlıyla baarak çıkmaa kişiler” (Koca, 2011: 202). “‘Tilki kapıyı açıp bağırmiş, ‘Paraleu, o altınnarı geri çıkar zira şimdi ettiğini bulacaksın!’ Paraleu’yu korkutacağını düşünüyor. Evden, hayattan, sayvandan daha başka yerlerden her taraftan insanlar bağırarak çıkmaya başlıyorlar.’”

“Yapıyla bunna makarinayi, te oturmuşla **kufnide** sofraya. İyirmişle em metedirmişle, nezetli piiniri em makarinayi” (Koca, 2011: 237). “Bu hamurla

makarnayı yapıyorlar ve mutfakta sofraya oturuyorlar. Hem yiyip hem de lezzetli peyniri ve makarnayı methedermişler.”

“Kazçıyka aydamış kazları, kapamış kuş auluna da geçermiş **kufni** odasına avşamnamaa. Bük evden yızlı seslr işidilirmiş ep bu bükü olduklar için” (Koca, 2011: 291). “Kaz çobanı kız kazları sürüp kümesine kapamış ve yatmak için evin odasında geçermiş. Bük evden⁴⁴⁸, bugün olanlar için gürültülü sesler işitilirmiş.”

“E, te nası olıy da insan unutmuş - **kufnide** dolabın kapusunu burgaçlamamış, - nerey koymuştu şu somunu. **Kufninin** de kapusunu çengellememiş. Varmış bir danacı. Geliy o ayvan da, buynuzlarınan itirip, açmış kapuyu. Danacık imiş o ekmää, kalmış salt trofaları” (Koca, 2011: 353). “E işte insan, nasıl olmuşsa unutmuş. Evde somun ekmeğini koyduğu dolabın kapısını kilitlememiş. Evin kapısını da çengellememiş. Bir de danası varmış. O hayvan da gelip boynuzlarıyla ittirerek kapıyı açmış. Dana o ekmeği yemiş, sadece kırıntıları kalmış.”

“Peti ba, ben, sansın, dediydim sana koyasın çual içine torbacı patronnarlan e!’ ‘Demişin, hıyar! Senin elindeydi torbacık. Sen döndün geeri **kufniye** su – içmää, koydun onnarı pata. Olmalı unuttun patta” (Koca, 2011: 365).

“‘Peti be, sanki sana çuvalın içine şarjörlerle torbayı koy dediydim.’ ‘Demişmişsin hıyar! Senin elindeydi torba. Sen su içmek için eve geri döndün, onları pata koydun. Patta unutmuş olmalısın.”

Değerlendirme

Tarih: Üretimi için tesise, teknolojik aletlere gerek duyulmayan; tamamen doğaya ait unsurlarla ve basit araç gereçlerle yapılan çamur-kerpiç ev, insanlığın en eski konutlarından olmuştur. “16. yüzyılda, İstanbul’da bile kerpiç en yaygın yapı malzemesiydi” (Kuban, 2021: 19). Gagauzların “çamur”, “kerpiç” olarak

⁴⁴⁸ “Bük ev, bük soba, pak oda” da denilen bu oda, üç odadan oluşan evin misafir odasıdır. Yalnızca misafir ağırlamak için kullanılır; bu sebeple her zaman daha bakımlı, daha temiz ve özenli dekore edilmiştir. Moldovanlarda *casa mare* “bük ev” (bk. Salmanoviç, 1947: 223; Bobokom ve Birney, 1977: 163) denilen ve misafir ağırlanıp özel günlerde kullanılan dokuma ve kıyafetlerin saklandığı odayla aynı işlevde olması kültürel etkileşimin bir izidir.

adlandırdığı, samanla karıştırılmış topraktan yapılan bu küçük ev ve mutfak, 19. yüzyılın ortalarından beri kullanılagelmiş, 20. yüzyılda da devam etmiştir. Rus-Ukraynalı tarihçi Apollon Aleksandroviç Skalkovski, 19. yüzyılın ortalarında Besarabya'daki konut türleri arasında *çamur* denilen saman-kil karışımı topraktan inşa edilen evlerden söz eder (1848: 105). “19. yüzyılın ortalarında Bucak’ın Gagauz köylerindeki evlerin önemli bir kısmı çamurdan yapılmış evlerden oluşuyordu. Komrat, Kirsova, Beşalma, Baurçi ve Tomay gibi köylerde meskenlerin önemli bir bölümünü çamur evler oluşturmaktaydı ve bazı köylerde sazlık evlerden daha fazla sayıya sahipti” (Maruneviç, 1980: 76). Sazlık evler de toprakla sıvanırdı. 19. yüzyıldaki göç öncesi Bucak’ta yani Besarabya’nın güneyinde Nogaylar ve Tatarlar yaşamaktaydı ve bu teknik bu Türk boyları tarafından da kullanılmaktaydı. “16. yüzyılda Dinyeper ve Perekop bölgelerindeki Tatarlar ince dallarla yapıp çamurla sıvanmış konutlar inşa etmekteydi” (Haruzin, 1896: 71). Türk boylarının 18. ve 19. yüzyılda ise çamurdan yapılmış konutlara sahip olması (bk. Iorga, 1900: 263; Titorov, 1903: 46) bu yapım tekniğinde etkilerinin olabileceğini gösterir. Titorov, Bucak Tatarlarının 18.-19. yüzyıldaki evinin inşa edilmesini, *çamur* denilen toprağın hazırlanışını anlatır ve Besarabya’daki Bulgarların da bunu benimsediğini söyler (1903: 46-47). 19. yüzyıl ortalarındaki Moldovan evlerinde de benzer teknik görülür (bk. Zaşçuk, 1862a: 457-458). “Moldova’nın konut inşaatında ana malzeme kerpiç ve topraktır” (Salmanoviç, 1947: 209). Titorov’un anlattığı hazırlanış şekli bugün Anadolu’da da yapılan geleneksel kerpiçle aynıdır. Lev Semyonoviç Berg, 20. yüzyılın başlarında Besarabya’daki Gagauzların evlerinin çamurdan yapıldığını ifade eder (1918: 144). “Gagauz kuhnesi, yapım tekniği ve planlama açısından gelişiminin ilk aşamalarında Güney Besarabya Bulgarlarının kuhnesiyle benzerlik taşır” (Maruneviç, 1980: 108). 1980’li yıllarda evlerin durumuna bakıldığında, “evlerin %59,7’si kerpiçten, %27,3’ü geleneksel çamur tekniğiyle, %13’ü kireç taşından yapılmıştır” (Kuroglo ve Maruneviç, 1983: 45).

Besarabya’nın bozkır yapısı, ahşap yoksunluğuna sebep olmuş; bu sebeple de çamur tekniğiyle ev inşa etme yoluna gidilmiştir. Kuhneler de Gagauz halkı arasında sosyo-ekonomik sınıfları, toplumda oluşan tabakalaşmayı göstermesi açısından önemli bir yapı olarak görülebilir. Zengin Gagauz aileler birden fazla odalı evler yapmaktayken, yoksul aileler ya zeminlik veya yarı zeminlik ya da kuhne denilen *hayat* ve *içeriden* oluşan bu küçük yapılarda yaşamını sürdürüyordu. Dolayısıyla, halk mimarisi

açısından gelenekselliğe bağlı kalma hâli biraz da sosyo-ekonomik sebeplerdir. Ancak, Gagauzlar daha büyük ve birden fazla odalı evler yapsalar da arkaik özelliklerini koruyan yapılarda yaşamlarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu evi özel günlerde, misafir ağırlamalarda kullanmışlardır. Gagauzların 1+1'den oluşan yapılarda yaşamını sürdürmeye devam etmesinde geleneklerine sadık kalmanın etkisi olduğu düşünülebilir çünkü Gagauzlarda tüm ailenin bir arada yaşaması, yatması geleneği uzun yıllar devam etmiştir. Bu gelenek birden fazla odaya sahip evler yapılsa da canlılığını korumuştur. Kuroglo ve Maruneviç de Gagauzların 1940'lı yıllara kadar tüm ailenin bir odada yaşama geleneğinin devam ettiğini belirtir (1983: 42). 1940'lardan sonra Gagauz yaşamının her alanı değişimlerle geçmiştir. Bu değişimin yayılımı halk mimarisinde de görülür. 1944'te SSCB'nin bölgede hâkimiyet kurmasıyla birlikte Gagauz maddi kültür dünyası başkalaşmaya başlar. Halk mimarisi özelinde hayat ve içeriden oluşan kuhnelerin yerine temeli sağlam, daha büyük, birden fazla odalı evler yapılmaya başlanmıştır. Kuhneler de sadece yemek pişirip yeme yeri, kiler ve ardiye olarak kullanılmıştır.

Çamurun, kerpicin yapımı Gagauz halkı arasındaki dayanışmanın da önemli bir örneğidir. Ev inşası için gerekli kerpiç sayısının bir hayli fazla olması yardımlaşma ortamının kurulmasını sağlamıştır. Gagauzlarda yardım gerektiren işlerde *meci* "imece" kurulur. Kerpiç yapma mecisine de *kerpiç mecisi* denirdi. "Meciye, özellikle kerpiç yapma mecisine gitmemek büyük ayıp sayılırdı. Kerpiç mecisini düzenleyen ailenin de belli sorumlulukları ve zorunlulukları vardı. Aile, mecicilere üç öğün yemek pişirmelidir ve lezzetli şarap ikram etmelidir. Günümüzde ev inşaatında çamurdan yapılan kerpiç pek kullanılmadığından dolayı doğal olarak da kerpiç mecileri yapılmamaktadır. Fakat ev duvarlarının ve tavanın ilk sıvası yapılırken meci ile yapılmaktadır" (Petrovici, 2009: 76). Ev inşa edilirken tüm köylülerin toplanıp yardım etmesi, iş bölümü yapması, bu sırada *jog*⁴⁴⁹ oynayıp eğlenmesi âdeti ve dayanışması Moldova kültüründe de görülmekteydi (bk. Zaşçuk, 1862a: 458).

İnsanlığın en eski konut türlerinden olan, coğrafyanın hem sebep olduğu hem sağladığı imkânlar dâhilinde yapılan çamur, kerpiç evler Gagauzların komşusu Moldovanlarda 16. yüzyılın sonlarından itibaren (bk. Bobokom ve Birney, 1977: 160), Bulgarlarda (bk. Markova, 1968: 33) ve Rumenlerde, Dobruca'nın Romanya

⁴⁴⁹ **Jog:** Moldovan halk danslarından biri.

bölgesinde (bk. Salmanoviç, 1968: 41, 50) de yapılmış konut türlerinden olmasıyla bölgenin geleneksel mimarisinin örneklerindendir. “1980’lerdeki Gagauz evlerinin %18,6’sının 1950’lerde ve daha öncesinde, %53,4’ünün gelenekten uzaklaşmanın başladığı 1960’lı yıllarda ve yaklaşık %30’unun 1960 ve 1970’lerin sonunda yapılmıştır. 1960’lı yıllardan itibaren sağlam temel üzerine, daha büyük ve planlaması gelenekselin yenilikle birleşimi ve dış görünümde gelenekselden önemli sapmaların olduğu çok odalı evler yapılmıştır. Bu değişim sürecinde geleneksel yapılarından biri olan kuhne de kaybolmuş; yerini ek konut olarak kullanılan iki veya üç odalı yapı ya da tek odalı yapılar almıştır” (Kuroglo ve Maruneviç, 1983: 43). Günümüzde Gagauz köylerinde kerpiçten yapılmış yapılar zamanın içerisinde yaşanan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yenilikler karşısında varlığını sürdürse de teknolojinin gelişimi, ekonomik iyileşme ve malzemelere erişimin kolaylaşmasıyla modern şehir mimarisinde yerini beton yapılara bırakmıştır. Benzer durum birçok ülke için geçerlidir. Türkiye’de de 20. yüzyılın ilk yarısına kadar şehirler eski hâlini korumaktaysa da 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem dayanıklılık kaygısı hem de modern mimari etkisiyle eski kültürel doku zarar görmüştür.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Kerpiç, kalas, saz.

Yapının Bulunduğu Konum: Avlu içerisinde büyük evin yanındadır.

Yapım Tekniği: En eski kuhneler yapı olarak bordeyle aynıdır. 19. yüzyılın ortalarından sonra hem duvar hem çatı samanla karışık çamur topraktan yapılmıştır. Kuhnenin içi yine bordey gibi hayat ve içerisi olarak iki bölümdür. “Kuhneler ya ayrı ya da ahırla aynı çatı altında yapılır. Varlıklı ailelerin kuhnesi içeriden ve dışarıdan kireçlenir ve sazdan sağlam bir çatı yapılır. Durumu iyi ailelerde dahi tavan nadiren yapılır” (Moşkov, 1902b: 7).

Çamurun yapım aşaması şöyledir:

Yapılacak evin yakınında 70 santimetre derinliğe kadar büyük bir yuvarlak çukur kazılırdı. Daha sonra içine killi toprak, su ve saman atılıp karıştırılırdı. Yoğurulmuş kütlenin (çamurun) hacmi büyükse, daha iyi karıştırmak için atlar bir daire içinde sürülürdü. Çukurun ortasında ise bir adam durur ve atın dizginine bağlı bir ip yardımıyla atın hareketini yönlendirirdi. Toprak, kıvamını alana kadar karıştırılırdı. Çamurun kullanıma hazır olup olmadığı karışımın içine bir kürek batırılarak belirlenirdi. Kürek çıkarıldığında eğer küreğe toprak yapışmıyorsa, çamurun hazır olduğu anlaşıldı. Hazır çamur parçaları 50-60

cm genişliğe sahip olurdu. Duvarların döşendiği kalıplar (bots, topalak) birkaç aşamada döşenir; her seferinde 80 santimetreye kadar kat atılır ve kuruması için bir ila iki hafta beklenirdi. Duvar yüksekliği beş altı çamur katmanından oluşurdu (Maruneviç, 1980: 77).

Her katın kuruması için beklenmesi ev yapım sürecini epey uzatmıştır. Haruzin, Güney Besarabya'daki yerel konutlardan bahsederken çamurdan yapılan evlerin hızlıca değil, iki-üç yılda inşa edildiğini, dayanıklı ve uzun ömürlü olup onlarca yıl kullanılabildiğini belirtir (1907: 70). Moldova halk mimarisinde de evin bu şekilde inşası sırasında sadece duvarların kurumasının beklenmesi iki-üç ayı bulabilmekteydi (bk. Salmanoviç, 1947: 210). İri kütlelerle inşa edilen ev, 20. yüzyılın başlarında, Anadolu'da olduğu gibi toprağın tahta kalıplara koyularak kurutulmasıyla yapılmıştır ve *kerpiç* olarak adlandırılmıştır. Yoksul aileler duvar inşa edilirken gübre ve kuru çim de kullanmıştır. Duvar örülüp çatı yapıldıktan sonra duvarlar sivri bir uca ve üstten tutma yerine sahip 30-40 veya 50-60 santimetrelilik sıvama tahtası aracılığıyla çamurla sıvanır. “Dış duvarları kaplamak için kırmızımsı kahverengi (kırmızı toprak, kızıl toprak) en değerli toprak olarak görülmüştür. Yaygın olarak ise köylerin dışında, kenarlarında bulunan sarı toprak kullanılmıştır” (Maruneviç, 1980: 82).

Örnek Metinlerde İşlev: Kuhne örnek metinlere evin var olan, bilinen işlevleriyle yansımıştır. Metinlerde, hem yemek yenen yer hem de yatılan, konaklanan yer olarak görülür. Gagauzların *büyük ev* dediği oda ve ev genellikle gösteriş ve misafir ağırlamak için kullanılmıştır. Metinlerde ise istenmeyen misafirlerin kuhneye yollanması, orada geceklemelerinin istenmesi kuhnenin büyük eve oranla daha küçük, konfor olarak daha düşük seviyede olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla kuhne metinlerde istenmeyen misafir ya da kalacak yer arayanlar için verilen yapı işleviyle de yer almaktadır.

5.1.3. Pat/Dolma-Pat

Geleneksel Gagauz evinin dekorasyonunda karakteristik unsurlardan biri olan patlar, sobanın yanına, duvara bitişik olarak yapılan toprak sekidir.

Örnek Metinlerde “Pat”:

Valentin Moşkov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *patla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi Kozma siiredeer o adamı: “o adam getireer dostunun karıya bir çotra şarap hem bir kızarmış potmar; karı da yapıyor bir pita, da oturuyorlar tamam yimää. Kozma da üüsüreer. O adam açan işideer üüsürüü, gireer **pat** altına. Karı da fırına koyeer potmarı, pitayı da yüklük üstünä, şarabı da başı altına.” (Moşkov, 1904a: 109). “Şimdi Kozma seyreder o adamı, ‘O adam, dostunun eşine bir çotra şarap ve bir kızarmış potmar getiriyor. Kadın da yapıyor bir pita da oturuyorlar hepsini yemeye. Kozma da öksürür. O adam öksürüğü işittiğinde patın altına giriyor. Kadın da potmarı fırına, pitayı yüklüğün üstüne, şarabı da başının altına koyuyor.”

“Yısıt demiş Kozma, bir çüven su”. Yısıdeer adam bir çüven su, alıyor Kozma çüveni, da pineer **pat** üstünä, adama da deer: “dur kapuda, her hızlanır sa çıkmaa, ur kafasına”. Başlıyor Kozma sıcak suyu dökmää, taftaların arasından akarmış. Şindi yakıynan sırtını, fırlıyor, çıkıyor o adam, da tutamıyorlar” (Moşkov, 1904a: 109-110). “Kozma, ‘Isıt bir çüven su’ demiş. Adam bir çüven su ısıtıyor. Alıyor Kozma çüveni de çıkıyor patın üstüne, adama da diyor, ‘Kapıda dur, eğer çıkmak için atılırsa vur kafasına’. Kozma sıcak suyu dökmeye başlıyor; tahtaların arasında (su) akıyormuş. (Suyun) sırtını yakmasıyla o adam fırlıyor çıkıyor da tutamıyorlar.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *patla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Kardeşçüm, - demiş, - ‘Ne ararsın bizdä? Burda diyl insan, ama kurtkuş da gezmaz. Çabuk saklan, zerä bizim var bir çorbacıyımız, gelirsaydı, seni da iyir, beni da iyir.’ Gürgenci **pat** altına girmiş” (Baboglu, 2011: 43). “‘Kardeşim’, demiş, ‘Ne ararsın bizde? Burda insan değil, kurt kuş dahi gezmez. Çabuk saklan, zira bizim kadın ev sahibimiz var; eğer gelirse seni de beni de yer.’ Gürgenci patın altına girmiş.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *patla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Taman bu vakit Doniylän asker üçüncü odada bulunurkan hop, hırsızlar gelärmışlär!.. Asker tezicik Donii **pat** altına yollamış, kendi da hasta gibi yatmış döşeenä” (Baboglu, 2011: 90). “Tam bu vakit Doni ile asker üçüncü odada

bulunurken hırsızlar gelirmişler! Asker hemen Doni'yi patın altına yollamış, kendi de hasta gibi döşegine yatmış.”

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *patla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Babunun çocu bu vakıt **patta** yatarmış, babu sa pek hastaymış, ama çocu ona bir dâ kazan su getirmärmiş. Babu yalvara-yalvara onu erindän kaldırmış. Gitmiş çocuk kofaylan babuya su getirsin” (Çebotar, 2020: 40). “*Yaşlı kadının çocuğu bu vakitte patta yatarmış. Yaşlı kadın ise pek hastaymış ama çocuğu ona bir kazan su getirmezmiş. Yaşlı kadın yalvara yalvara onu yerinden kaldırmış. Çocuk, annesine su getirmek için kovayla gitmiş.*”

“Bir gün adam gelmiş kırdan, baksa - karı aalêêr, kayınnası aalêêr. ‘Ne oldu’, - adam sorêr, ‘Neçin aalêêrsınız?’ ‘Nasıl aalamayalım’, - karı cuvap eder, ‘Yıkadık uşaa, yattırdık onu **pat** üstünä kuptör yanında. Ama bizim o meret kedi pindi kuptör üstünä, da biz korkêrız, ki kedi düşürecek sergendän o bolovan tuzu uşaan üstünä da öldürecek uşaa” (Çebotar, 2020: 44). “*Bir gün adam tarladan gelmiş ve bakmış, eşi ağlıyor, kaynanası ağlıyor. ‘Ne oldu, niçin ağlıyorsunuz’, diye adam soruyor. ‘Nasıl ağlamayalım? Yıkadık çocuğu, onu patın üstüne, sobanın yanına yattırdık. Ama bizim o meret kedi çıktı sobanın üstüne. Kedinin raftan o kaya tuzunu çocuğun üstüne düşürecek de öldürecek diye korkuyoruz’ diyerek cevap veriyor kadın.*”

“İçerdä babu kızınnan yatarmışlar **patta**, zabunnamışlar pekçä. Onnar da sevinmişlär kızı - genä var kim işlesin da onnarı beslesin. Açan görmüşlär kızın boynusunda o dizi altın lifti hem o sandı, çeketmişlär sormaa, nelär getirdi, näändan aldı o dizi altın lifti” (Çebotar, 2020: 67). “*İçeride yaşlı kadın kızıyla patta yatarmışlar. Epey zayıflamışlar. Onlar da sevinmişler kızı, yine de kim çalışıp da onları besleyebilir? Kızın boynunda dizi altın kolyeyi ve sandığı gördüklerinde sormaya başlamışlar. Neler getirdi, o dizi altın kolyeyi nereden aldı?*”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *patla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Varmış bir dul karı. Bir gün o çaarmış bir kızı onda gecelemää. Avşam üstü karının evinâ gelmiş bir hırsız da sokulmuş **pat** altına. Bunu şindilik denemiş salt bir kız” (Çebotar, 2019: 224). “*Dul bir kadın varmış. Bir gün, bir kızı onda gecelemeesi için eve çağırmiş. Akşamüstü kadının evine hırsız girmiş ve patın altına saklanmış. Bunu şindilik sadece kız görmüş.*”

“Adam sabaadan neredäsä gezärmiş, salt aydınnanırken peydalanarmış sarfoş, tok, üfkeli, fena gıcırdataarak dişlerini, devirirmiş sofrayı da, kaptırıp karının tepesinâ, neylân elinâ geçirsä, yıkılıp **pata**, yatarmış üülenädän” (Çebotar, 2019: 264). “*Adam sabaha dek gezermiş. Artık hava aydınlanırken sarhoş, tok, öfkeli, dişlerini gıcırdataarak gelip sofrayı devirir, eline ne geçerse kadının kafasına atar ve sonra pata yığılıp öğlene kadar yatarmış.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *patla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Vançu işitmiş onnarın lafını, alıyê da koyê kendi erinâ bir çotka da örtiye onu yorgannan. Kendi sa giriye **pat** altına da bekliye. Gecä yarısı geliye evrem da çekediye kılıçlan kıymaa o çotkayı, sora da moçugaylan düümää. Başarıp işi, gidiye anasına” (Çebotar ve Sırf, 2017: 132). “*Vançu onların lafını işittiğinde kendi yerine bir kütük alıyor da koyuyor ve onu yorgunla örtüyor. Kendisi ise patın altına giriyor ve bekliyor. Gece yarısı evrem geliyor. Kılıçla o kütüğü parçalamaya başlıyor. Sonra da meşe odunuyla dövüyor. İş bitirip annesine gidiyor.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *patla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Karı, çıkıp, bakmış, osaydı küüyün popazıymış. Girip geeri, öbürünâ demiş: ‘Tez saklan, bizim ihtiar popaz geldi. Gir **patın** altına.’ Girer popaz **patın** altına, utanmaktan-günäädän sakınarak, öbür popaz görmesin” (Çebotar ve Sırf, 2017: 186). “*Kadın çıkıp bakmış. O ise köyün papazıymış. Geri dönüp öbürüne (papaza) demiş: ‘Hemen saklan! Bizim ihtiyar papaz geldi. Gir patın altına.’ Papaz, öbür papaz görmesin diye utanarak ve günahdan sakınarak patın altına giriyor.*”

“Oturup, adam imiş-içmiş, taman yatacaklar, - **patın** altından bir ansırık çekmiş popaz. ‘Naşey bu birda?’ - (adam) karısına, ilip aşaa, sormuş. Adam **patın** altına bakmış, popazı görmüş. ‘Aa... aaa, sän miysin?!’ - da tutup sakalından, dışarı çıkarmış, düümüş, öldürüncä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 186). “*Adam oturup yemiş içmiş, tam yatacaklar patın altındaki papaz hapsirmiş. ‘Nasıl bu burda’, diye aşağı eğilip karısına sormuş. Adam patın altına bakmış, papazı görmüş. ‘Aaa... Aa sen misin?!’ Sakalından tutup dışarı çıkarmış ve öldürünceye dek dövmüş.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *patla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Üsüz Türküsü

(...)	(...)
El saçaklarında ben kuytulandım.	<i>El saçaklarında saklandım.</i>
El sofralarında ben azarlandım.	<i>El sofralarında azarlandım.</i>
Bir pazar çıktım aul boyuna,	<i>Bir pazar avluya çıktım,</i>
Oturdum pata aul boyunda,	<i>Avlunun kenarında patta oturdum,</i>
Baktım uçan, hey, şu kuşlara.	<i>Uçan, hey şu kuşlara baktım.</i>
(...) (Koca, 2011: 140)	(...)

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *patla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişaa oolu alıy bu lafları epsini yazıya. Atıy gözünü pencereden: kızlar oturıylar **patta** işle ellerinde, üçü de güzel, kıvrak” (Koca, 2011: 184). “*Padişahın oğlu bu sözlerin hepsini yazıya geçirmiş. Pencereden içeriye göz atıyor. İçeride patta ellerinde işlerle kızlar oturuyorlar; üçü de güzel ve hoş.*”

“Uşakla yorgunmuşla, uykuları gelmiş. Ama onnara döşek döşedilmemiş, uyumuşla zavalıcıkla **patta** kuru asır üstünde” (Koca, 2011: 214). “*Çocuklar yorgunmuşlar, uykuları gelmiş ama onlar için yatak hazırlanmamış. Zavallılar patta kuru hasır üstünde uyumuşlar.*”

“Babu giriy içeri, oturiy **pata** camal boyuna - sıcaa, alıy ürekesini yapaa işlemää. Taman bir-iki çekim yapaa işliy - gene başlıy işidilmää” (Koca, 2011: 227). “*Yaşlı kadın içeri girip pata, sobanın yanına oturuyor. Yün eğirmek için örekesini de alıyor. Tam bir iki çekim yün eğiriyor ki yine bir ses işitiliyor.*”

“‘Ne oldu sana, canım?’ ‘Bilmiyim, ne oldu, ama düşümde gördüm, ani o aaçtan, ani daada çiçek açıy, yaptırırsak bir **pat**, ben düzeleceğim.’ ‘Ne kää mutlak o aaçtan mı, mari ayolum? İnsanna ne sevinile o aaca. Onna küsecekle bize. Daada nekadar taa kaavi güzel aaçla var’” (Koca, 2011: 233). “‘*Ne oldu sana canım?’ ‘Ne olduğunu bilmiyorum ama rüyamda, ormanda çiçek açan o ağaçtan bir pat yaptırırsak iyileşeceğimi gördüm.’ ‘Ne? Gerçekten illa o ağaçtan canım? İnsanlar o ağacı ne çok seviyorlar. Onlar bize küsecekler. Ormanda daha ne güçlü güzel ağaçlar var.*’”

“Veriyler çocaa yaşamaa bir oda. Çocuk giriy orayı, oturiy **pata** a dalıy derin düşünmeye, ne acaba gelecek başına, birdan zor kurtulmaa” (Koca, 2011: 274). “*Çocuğa yaşaması için bir oda veriyorlar. Çocuk odaya giriyor ve pata uzanıp derin düşüncelere dalıyor. Acaba başına ne gelecek, buradan kurtulmak zor.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan patla ilgili örnekler şu şekildedir:

Ölüm-Ölüm, Pek Çirkin Ad

(...)

Bän genç oldum,

Hem kaaviydim,

Çalışardım zengin da olmaa.

Ama şimdi bitkidä

Kaldım bän kayıp **patta**.

(...) (Kvilinkova, 2011: 488)

(...)

Genç oldum,

Ve güçlüydüm,

Zengin olmak için çalışırdım.

Ama şimdi, sonunda

Patta öldüm.

(...)

Değerlendirme

Tarih: Kuzeydoğu Bulgaristan'dan Besarabya'ya göç sonrası yaşanan zorlu koşullar ev dizaynını da etkilemiştir. 19. yüzyılda Gagauzların evlerinin mimari olarak küçük yapılı olması çok eşya kullanılmasına engel olmuştur. Aleksandr Klaus, Tuna ötesi göçmenlerinin evinde fazla mobilya ve eşyanın bulunmadığından ve duvara bitişik, ev yapımı dokumalarla kaplı sekiden bahseder (1869: 321). Oturma ve yatma işlevine sahip patlar da bu yer darlığında ortaya çıkmıştır. Patların oturma, uyuma, ev işi yaparken faydalanma gibi birden çok işleve sahip olup ihtiyacı karşılaması, patları geleneksel Gagauz evinin karakteristik öğelerinden yapmıştır. Pat adlandırması Bulgarlar tarafından kullanılmaktadır. Gagauz ve Bulgar etkisiyle hem mimari unsur hem de kelime Moldovan kültürüne de geçmiştir.

Pata, “dolma”, “toprak pat” adı da verilmektedir. Kerpiçten yapılan patların dolgu olarak yapılması sebebiyle *dolma* adı verildiği düşünülebilir. Moşkov, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Gagauz evlerinin oturma odasında, odanın genişliğinin yarısı kadar, “dolma” adı verilen toprak sekinin varlığından bahseder (1902b: 6). “Patların üzerleri Gagauz kadınlarının dokumaları, saz ve kamıştan yapılmış hasırlar, palalar ve kilimlerle kaplanırdı” (K1, K17). Patların el dokuması ürünlerle kaplanmasında oturma ve yatma işlevine sahip olması dışında ekonomik sebepler de yatmaktadır. Patların masraf olmaması için boyanmamasından dolayı patların üzerinin bu şekilde örtülmesi gerekmiştir.

Gagauz evlerinin karakteristik bir detayı olan kerpiçten yapılan dolmanın benzeri yapılara 19. yüzyıl Balkan coğrafyasında Slav kültüründe de rastlanmaktadır. “Genel olarak Gagauz evlerinin dekorasyonunun şeması Moldova ve Ukrayna evlerinin dekorasyonuyla birçok ortak noktaya sahiptir” (Maruneviç, 1980: 139). 19. yüzyılda yapılan Slav evlerinde, Moldova kültüründe hem oturmak hem de uyumak için kullanılan bu kerpiçten yataklar yapılmıştır (bk. Niederle, 1956: 249; Salmanoviç, 1947: 219). Ev dizaynında görülen bu benzer dekorasyon, Balkan coğrafyasında Slavlarla yüzyıllarca komşu olarak yaşamış Gagauzların karşılıklı kültür etkileşiminin izi olarak görülebilir. Kerpiç patların kullanımı 1970’li yıllarda devam etmekteydi (K10). Birden çok odalı evlerin ve eşya olarak karyolaların yaygınlaşması sonucu daha az tercih edilmeye başlanan patlar, günümüzde köylerdeki eski Gagauz evlerinde varlığını korumaktadır.

Yapının Bulunduğu Konum: Evin odasında duvara bitişik, sobanın yanına yapılır.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Kerpiç.

Yapım Tekniği: Patlar evin odasının boyutuna göre kerpicing hazırlanıp doldurulmasıyla yapılır. Dikdörtgen bir yapıya sahiptir. Moşkov’un verdiği bilgilere göre eski patlar odanın yarısına yakınına kaplayacak büyüklükteydi. Ancak, sonraki yıllarda yapılan patlar 50-60 santimetre yükseklikte, genişliği 80-90 santimetre kadar, uzunluğu ise evin büyüklüğüne göre değişen bir yapıya sahipti. Kerpiçten yapılmasındaki amaç sobanın da kerpiçten yapılması ve kerpicing ısıyı iletmesidir. Sobayla bitişik olması kışın ısınmayı kolaylaştırmakta, soba patı da ısıtmaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Eski Gagauz evlerinin küçük yapısı sebebiyle örnek metinlerde ev içerisinde geçen olaylarda patın ismi geçmekte, oturma, uyuma gibi işlevlerle kullanıldığı görülmektedir. Patlar, gün içerisinde bir nevi kanepa, geceleri ise yatak işlevi görmektedir. Ayrıca, “pat, Gagauz kadınlarının iplik, yün işlediği, çocuğuna baktığı, onu yıkadığı yerdir” (K4, K10). Patların, Gagauz kadınlarının işlerini de yaptığı alan görevi görmesi Sofiya Koca’nın derlediği masal metninde kadının sobanın yanına pata oturup ip eğirmesi şeklinde görülmektedir. Pat, soba yanında olduğundan evin en sıcak kısmını oluşturmaktadır.

5.1.4. Camal/Soba/Fırın/Kümbet/Kuptör

Bütünleşik fırın ve sobadır. Fırın bölümü evin hayat denilen giriş bölümünde, duvarın dibine; soba bölümü fırının hemen arkasında evin odasına yapılırdı. Camal ve soba kelimeleri ağızlarda birbirinin yerine kullanılmaktadır. Fırın ise bu sobanın yemek pişirilen yeridir. Kümbet ile kuptör de bu yapının odaya uzanan, soğuk havalarda üzerine uzanılan, kerpiçten yapılan patın da ısınmasını sağlayan bölümüdür. Kuptör, Rumence *cuptor* “fırın” kelimesinden Moldovanlar aracılığıyla Gagauzcaya girmiştir; Moldovanlarla etkileşimin en yoğun olduğu Komrat’ta daha sık kullanılmaktadır. Tek maddi kültür unsurunun çeşitli bölümlerinin farklı işlevlere sahip olması sebebiyle bunlar tek başlık altında ele alınmıştır.

Örnek Metinlerde “Camal/Soba/Fırın/Kümbet/Kuptör”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi gideer Mercimek çingeneya, alayor topuzunu, da geleer yevä, da deer babuya: ‘yapasın bana bir pita, ama o pitayı oniki türlü hamurlan yuurasın, hem **sobayı** oniki

türlü odunnan yakasın, da o pitayı o **fırına** atasın, da o pita piştiynän, bän gidecäm agalarmı aramaa'. Şindi pita pişeer, Mercimek alıyor pitayı torbasına, topuzu asıyor kemerinä, kılıcı-da alıyor yelinä, anasınnan bobasınnan prost-oluyor" (Moşkov, 1904a: 81). *"Mercimek, çingeneye gider. Topuzunu alıp eve geliyor ve nineye, 'Yapasın bana bir ekmek ama o ekmeği on iki türlü hamurla yoğurasın ve sobayı on iki türlü odunla yakasın, ekmeği de fırına atasın. Ekmek piştiğinde gideceğim ağabeylerimi aramaya' der. Ekmek pişer. Mercimek ekmeği çantasına koyup topuzunu kemerine asıyor, kılıcını da eline alıyor ve anne babasıyla vedalaşıyor."*

"Babu-da deer Yuvana: "bendä var bir **soba** yanıyor kırk gün. Girisan o sobanın içinä düüncülerinnän, da bir horu oynarsan orada, ozaman veririm kızımı. Ama her girmää-sen kelleni alırım'" (Moşkov, 1904a: 107). *"Kadın, Yuva'n'a, 'Bende var bir soba, kırk gün yanıyor. Giresin düğüncülerinle o sobanın içine de orada bir horu oynarsan o zaman veririm kızımı. Ama eğer girmezsen kelleni alırım' der."*

"Kozma da üüsüreer. O adam açan işideer üüsürüü, gireer pat altına. Karı da **fırına** koyeer potmarı, pitayı da yüklük üstünä, şarabı da başı altına." (Moşkov, 1904a: 109). *"Kozma da öksürür. O adam öksürüğü işittiğinde patın altına giriyor. Kadın da potmarı fırına, pitayı yüklüğün üstüne, şarabı da başının altına koyuyor."*

"Şindi yakıyor babu ateşi, koyeer bir çüven su kaynatmaa, da gargayı yolacak, kaynadıyor babu suyu, sokıyor gargayı çüven içinä, da haşlıyor, da çıkarıyor onu çüvendän, da yoluyor, paklıyor islää, da koyeer **soba** üstünä, da gideer babu başka işinä" (Moşkov, 1904a: 160-161). *"Yaşlı kadın yakıyor ateşi, kaynatmak için bir kazan su koyuyor. Kargayı yolacak. Yaşlı kadın suyu kaynatıyor. Kargayı kazanın içine sokuyor da haşlıyor; onu kazandan çıkarıyor ve yoluyor, iyice temizliyor. Yaşlı kadın (kargayı) sobanın üstüne koyuyor ve başka işlerini yapmaya gidiyor."*

"Sabahlen kalkayorum, baksam, bizim pirä al kan yatıyor, **soba** arasında. Aldım yatı, da gittim suya geçireyim biraz su, da yıkayım pireyi" (Moşkov, 1904a: 194).

“Sabahleyin kalktım bir baktım, sobanın arasında bizim pire kanlar içinde yatıyor. Yatığı alıp suya gittim. Biraz su doldurup pireyi yıkayayım.”

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bittirmişlär rakıyı, daskal yollamış karıyı, taa rakı alsın. Gitmiş karı kırçmaya, adam-da çünküm kör, saar cāmāl-aardında oturumuş, yavaşacık kalkıyor, da alıyor nacää, da yanaşıyor daskalın kafasına bir nacak, yöldürmüş daskalı” (Moşkov, 1904a: 151). *“Rakıyı bitirmişler. Daskal, kadını daha rakı alsın diye yollamış. Meyhaneye kadın gitmiş. Kocası zaten kör ve sağır şekilde sobanın arkasında oturmuş. Yavaşça kalkarak baltayı alıyor ve daskala yanaşıp kafasına baltayla vurarak onu öldürüyor.”*

“Üülen oluyor. Çırak geleyor yevä; popazın karısı-da deer çıra: ‘ne’ için geldin sän?’ ‘Beni popaz, yolladı, tä bu odunnarı atayım soba-içinä. O daskal-sa saklanıyor çıraktan soba-içinä. Çırak yölä takıştırayor odunnan sobayı, daskal, yok nicäl çıksın ordan. Şindi çırak gideyor geri” (Moşkov, 1904a: 159). *“Öğlen oluyor, çırak eve geliyor. Papazın karısı çırağa, ‘Niçin geldin,’ diyor. Çırak da, ‘İşte, bu odunları sobanın içine atayım diye papaz beni yolladı.’ O daskal ise çıraktan sobanın içine girerek saklanıyor. Çırak sobayı öyle bir odunla tikiştiriyor ki daskal ordan çıkamıyor. Şimdi çırak geri gidiyor.”*

“Şindi avşam oluyor. Yekmek iyeerlar; da yatayorlar uyumaa. Adam yatıyor soba aardına. Şindi adama sıcäk gelmiş soba aardında, çıkıyor ordanda, yatıyor yukonalar altında” (Moşkov, 1904a: 239). *“Akşam oluyor. Yemek yiyorlar ve uyumaya yatıyorlar. Adam sobanın ardında yatıyor. Sobanın ardı adama sıcak gelmiş, oradan çıkıyor ve gidip ikonaların altına yatıyor.”*

Valentin Moşkov’un derlediği *atasöz*lerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Buz duru-mu soba üstündä?” (Moşkov, 1904a: 276). *“Buz (hiç) soba üstünde durur mu?”*

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *masal* metinlerinde *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Karı deer, ‘Yok bendä, garga, senin tikenin. Kış suuktu. Yakacak yoktu. Uşaklar açtılar. Aldım senin tikenini da yaktım onunnan **sobayı** - ekmek pişirdim” (Tanasoglu, 1959: 118). “*Kadın, ‘Garga, senin dikenin bende yok. Kış soğuktu. Yakacak yoktu ve çocuklar açtılar. Senin dikenini aldım; onunla sobayı yakıp ekmek pişirdim.*”

“Geçirer o anasını hem bobasını tokadadan da döner geri. Süpürer içersini, siler parçacıklan tozları, yakêr **sobayı** da çekeder hazırlamaa imää” (Tanasoglu, 1959: 121). “*O, annesini ve babasını kapıya kadar geçirip geri içeri dönüyor. Odayı süpürüyor, bez parçasıyla tozları siliyor, sobayı da yakıp yemeği hazırlamaya başlıyor.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kendi babu içeri girmiş, ardına da kapuyu islâ kapamış, gegâlamış. Babu **sobasına** dayanmış. Hayatta saydı lüzgercik esârmış. Dädu yaş hem donuk hiç yısınmazmış. Başlamış babuya genä laf katmaa” (Baboglu, 2011: 20). “*Yaşlı kadın kendi içeri girmiş; kapıyı da ardına kadar iyice kapayıp kancayı takmış. Kadın sobasına dayanmış. Evin girişinde sanki rüzgâr esermiş. Yaşlı adam ıslak ve donmuş hiç ısınmazmış. Kadınla yine sohbet etmeye başlamış.*”

“Delicä urmuş beygirä bir çift özengi da uçmuş-gitmiş evinä. Batüları evä geldiynän, Delicä artık **soba** üstündäymiş” (Baboglu, 2011: 34). “*Delice, ata bir çift üzengi vurmuş ve uçmuş gitmiş evine. Ağabeyleri eve geldiğinde Delice sobanın üstündeymiş.*”

“Avşamneyin hepsi yatmışlar uyumsa, şavkı söndürmüşlär Delicä dayanamazmış, **kümbet** üstündä açıp-açıp parmaanda altın üzünü bakarmış. O açıkça içersi aydınanırılmış” (Baboglu, 2011: 34). “*Akşamleyin ışığı söndürmüşler, uyumaya*

yatmışlar. *Delice dayanamazmış, kümbetin üstünde açıp açıp parmağındaki altın yüzüğe bakarmış. O açtıkça oda aydınlanırmış.*”

“Of, kardaşım! Bilmäm, ondan hepsi korkêr. Ama sän onunnan düüşmää başlarsan, - tä **camal** setindä onun kuvedi, al da devir onu, ozaman kolay üsteleycän Babuyu” (Baboglu, 2011: 44; Baboglu, 1991: 71). “*Of kardeş! Bilmem, herkes ondan korkuyor. Ama sen onunla dövüşmeye başlarsan işte bu sobanın setinde onun kuvveti. Al da devir onu, o zaman babunun kolayca üstesinden geleceksin.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Ko olsun senin Tudorka.’ Bundan sora bir düün yapmış Nikolçuylan Tudorkaa: dokuz küü aşırıdan çalgıcılar çalmış... Kırk **fırın** kolaç-ekmek harcanmış... On fiçı şarap içilmiş...” (Baboglu, 2011: 97). “*Varsın senin olsun Tudorka’, demiş. Bundan sonra Nikolçuyla Tudorka bir düğün yapmışlar. Dokuz köy öteden çalgıcılar çalmış... Kırk fırın kolaç ekmek yenmiş... On fiçı şarap içilmiş...*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *atasözlerinde* yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Haşlak **fırına** bir diyren koray etârmış” (Baboglu, 2011: 137). “*Sıcak fırına bir dirgen çalı yetermiş.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *bilmece*lerde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Var üç öküzüm:

“Üç öküzüm var:

Biri iyir doymaz,

Biri yer doymaz,

Biri gidâr-gelmâz,

Biri gider gelmez,

Biri yatır-kalmaz. – **Fırın**, tütün.”

Biri yatar kalmaz. – *Fırın, duman.*

(Baboglu, 2011: 139)⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ Bilmece, Włodzimierz Zajackowski, Gavril Gaydarci ve Sofiya Koca’nın derlediği bilmeceleer arasında da yer almaktadır bk. Zajackowski, 1965: 39; Çebotar ve Sırf, 2017: 294; Koca, 2011: 68.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

Pipiruda Türküsü⁴⁵¹

(...)	(...)
Ver Allahım yamurcuk,	<i>Ver Allahım yağmur,</i>
Tarlalara çamurcuk,	<i>Tarlalara çamur,</i>
Teknelerä hamurcuk,	<i>Teknelere hamur</i>
Fırinnara somuncuk,	<i>Fırınlara somun,</i>
Uşaklara kolaççık.	<i>Çocuklara kolaç.</i>

(Baboglu, 2011: 206)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Ne oldu, - adam sorêr, - neçin aalêrsınız?’ ‘Nasıl aalamayalım,’ - karı cevap eder, - ‘yıkadık uşaa, yattırdık onu pat üstünä **kuptör** yanında. Ama bizim o meret kedi pindi **kuptör** üstünä, da biz korkêrız, ki kedi düşürecek sergendän o bolovan tuzu uşaan üstünä da öldürecek uşaa” (Çebotar, 2020: 44). “‘Ne oldu, niçin ağlıyorsunuz,’ diye adam soruyor. ‘Nasıl ağlamayalım? Yıkadık çocuğu, onu yatağın üstüne, sobanın yanına yattırdık. Ama bizim o meret kedi çıktı sobanın üstüne. Kedi raftan o kaya tuzunu çocuğun üstüne düşürecek de öldürecek diye korkuyoruz,’ diyerek cevap veriyor kadın.”

“Ev saabisi almış da atmış o çalıyı fırına: taman razgelä yakarmış **sobayı**, lâazımmış ekmek pişirsin” (Çebotar, 2020: 45). “Ev sahibi o çalıyı almış ve fırına atmış; rastgele sobayı yakarmış. Ekmek pişirmesi lazımmış.”

“Länka babu kapmış oklavayı, girmiş içeri da kediye birkaç oklava çekmiş. Kedi fırlamış **kuptör** üstündän da, bir solukta, tavana pinmiş, acıdan dişleri gıcırdarmış”

⁴⁵¹ Türkünün varyantları Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türkü metinleri arasında yer almaktadır bk. Kvilinkova, 2011: 511-512, 535.

(Çebotar, 2020: 48). *“Lenka oklavayı kapıp içeri girmiş ve kediye oklavayla birkaç kez vurmuş. Kedi sobanın üstünden fırlayıp bir solukta tavana çıkmış. Acıdan da dişleri gıcırdarmış.”*

“Birdän peydalanmış önündä yıkık bir **fırın**, angısının içindä cızır-bızır pişärmış plaçintalar. Kız yaklaşmış **fırına**, istemiş çıkarmaa **fırından** bir sini plaçinta, ama çıkaramamış - **fırın** onu pekçä haşlamış. Ölä aaç yollanmış ileri” (Çebotar, 2020: 68). *“Birden önüne içinde cızır cızır börekler pişen yıkık bir fırın çıkmış. Kız fırına yaklaşmış ve fırından bir sini börek çıkarmak istemiş ama çıkaramamış. Çünkü fırın sıcaklığı onu yakmış. Öyle aç aç yola devam etmiş.”*

“Bir gün kızın kiraşası ona yaklaşmış da demiş, ki geldi vakıt kız kaçsın, çünkü bobası gitmiş şarap maazadan akıtmaa, bıdisi - yakacak getirmää, ama mamusu **sobayı** yakarmış; onnar istärmişlär kızı diridän atsinnar **soba** içinä. Kız ozaman yavaşıcık pençereyi açmış da kaçmış” (Çebotar, 2020: 69). *“Bir gün kızın görümcesi ona yaklaşıp kaçma vakti geldiğini çünkü babasının şarap mahzeninden şarap doldurmaya, ağabeyinin yakacak gittiğini; annesinin de sobayı yaktığını; onların kızı diri diri sobanın içine atmak istediklerini söylemiş. Kız o vakit yavaşça pencereyi açıp kaçmış.”*

“Bizim olanı korku kapmış. ‘Karım evlendi!’ - düşünmüş o. Baalayıp beygirleri tokada, o girmiş aul içinä da yollanmış evin şafklı pençeresinä. Enikunu bakmış içeri. Karısı durarmış ayakça **camalın** yanında, suradinnan pençereyâ karşı. Masanın başında, arkasinnan pençereyâ dooru, oturarmış bir erif (Çebotar, 2020: 74). *“Bizim oğlanı bir korku kaplamış. Karım evlendi, diye düşünmüş. Atları kapıya bağlayıp avlunun içine girmiş ve evin ışığı yanan penceresine doğru yönelmiş. Dikkatlice içeri bakmış. Karısı ayakta, sobanın yanında, yüzü pencereye doğru duruyormuş. Masanın başında sırtı pencereye dönük bir adam oturuyormuş.”*

Saveliy Ekonomov’un derlediği masal metinlerinde yer alan camal/soba/fırın/kümbet/kuptör ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bundan sora iki taşın arasında un yapınca ezerlər, ama genä dayanêrım. Sän dä dayan. Sora saatlan yuurêrlar, pişirerlər **camalda**, bir araba çalı yakıp, da bän, türlü-türlü çatlayıp, genä dayanêrım” (Çebotar, 2019: 220). *“Ondan sonra iki taşın arasında un gibi yapıncaya kadar ezerler ama yine dayanıyorum. Sen de dayan. Sonra saatlerce yoğururlar, bir araba çalı yakıp sobada pişirirler. Ben türlü türlü patlayıp yine dayanıyorum.”*

“Asmış onun yırtık kojuunu çiviye, oturtmuş adamı sofraya, doyurmuş, sora teklif etmiş yıkasan onun başını sıcak suylan, ama dădu ret etmiş da uyuklamış pat üstündä sıcak **sobada**” (Çebotar, 2019: 237). *“Onun yırtık ceketini çiviye asmış. Adamı sofraya oturtmuş, doyurmuş sonra da başını sıcak suyla yıkamayı teklif etmiş ama adam bunu reddetmiş ve pat üstünde sıcak sobanın yanında uyuklamış.”*

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yapêr babu bir kerä sarma da atêr onnarı **sobaya, fırına**, pişinnär. Kedi, açıp sobanın kapaanı, çekeder datmaa sarmaları. Ama ölä dadını bulmuş sarmaların, ani dada-dada bitirer onnarı. Dădu-babu salettiynän **fırına** - yok sarmalar, çüven boş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 118). *“Yaşlı kadın bir keresinde sarma yapıyor ve sobaya, fırına atıyor da pişsinler. Kedi, sobanın kapağını açıp sarmaları tatmaya başlıyor. Ama sarmaların tadını öyle (güzel) bulmuş ki tada tada bitiriyor onları. Yaşlı adam ve yaşlı kadın fırından sarmaları almak istediklerinde, bakmışlar sarmalar yok, tencere boş.”*

“Piperçu bu vakıta **sobanın** üstündän lafını işittirmiş, ‘Bän gördüm, nicel bir çocuk kara beygirdä atlı geerdän sizi etişti, ikinizä da birär şamar urdu da ileri beygirni aydadı; sora da nicel kızın pencarasının yanına atladı, kızın da üzüünü aldı” (Çebotar ve Sırf, 2017: 144). *“Piperçu o an sobanın üstünden sözünü duyurtabilmiş, ‘Nasıl bir çocuktı ben gördüm. Kara atıyla geriden size yetiştı. İkinize de birer şamar vurdu ve atını sürüp gitti. Sonra da kızın penceresinin yanına atlayıp kızın yüzüğünü aldı.”*

“Yaşlı kadın bir keresinde sarma yapıyor ve sobaya, fırına atıyor da pişsinler. Kedi, sobanın kapağını açıp sarmaları tatmaya başlıyor. Ama sarmaların tadını öyle (güzel) bulmuş ki tada tada bitiriyor onları. Yaşlı adam ve yaşlı kadın fırından sarmaları almak istediklerinde, bakmışlar sarmalar yok, kazan boş.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir keret bir motkur kesmişlər, **fırına** atmışlar, bir oka rakı almışlar, **sobanın** üstünâ koymuşlar” (Çebotar ve Sırf, 2017: 182). “Bir keresinde bir potmar kesip fırına atmışlar. Bir oka da votka almışlar ve sobanın üstüne koymuşlar.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Camalsız** ev - köksüz fidan” (Çebotar ve Sırf, 2017: 226). “**Sobasız** ev köksüz ağaca benzer.”

“En ii masal **camalın** boyunda duuêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 234). “En iyi masallar **sobanın** yanında ortaya çıkar.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *bilmecelerde* yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Karşıda oturur cadı gibi, aazını açar yabancı gibi. – **Soba, fırın**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 298). “Karşıda oturur cadı gibi, ağzını açar kurt gibi. – **Soba, fırın.**”

Sofiya Koca’nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çort oturmuş çort gibi,

Şeytan gibi oturmuş,

Aazı burnu - kara kurt gibi. – Ocaklık, **camal**”

Ağzı burnu kara kurt gibi. –

Ocaklık, **soba**

(Koca, 2011: 64)

“Bir kızım vardır: gelen-geçen ona sarmaşar. – **Camal**” (Koca, 2011: 65) “Bir kızım var; gelen geçen ona sarılır. – **Soba**”

“Bir kızım vardır: iyär, içär - iç doymaz, gelene-geçene seläm vermez, ama içeri giren ona sarmaşıp, metedir. – **Camal**” (Koca, 2011: 68). “*Bir kızım vardır; yer içer hiç doymaz, gelene geçene selam vermez ama odaya giren ona sarılır ve metheder. – Soba*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“– Düşünmä buna. Sen yaptır ne ben deycem. Düzün o aaç altında bir bordey, getirin orayı bir araba kırıntı, bir çual un, bir elek, amur teknesi, bir kotiga, bir kokoşlan da bir pisi. Em düzdür bir de **fırın**. Kalanı - benim işim” (Koca, 2011: 216). “– *Düşünme bunu. Sen, ben ne dersem yaptır. O ağacın altına bir zeminlik yap. Oraya bir araba kırıntı, bir çuval un, bir elek, hamur teknesi, bir el arabası, bir horoz ve kedi getir. Bir de fırın yaptır. Geri kalan benim işim.*”

“Babu giriy içeri, oturiy pata **camal** boyuna - sıcaa, alıy ürekesini yapaa işlemää. Taman bir-iki çekim yapaa işliy - gene başlıy işidilmää” (Koca, 2011: 227). “*Yaşlı kadın içeri girip sedire, sobanın sıcaklığının yanına oturuyor. Yün eğirmek için örekesini de alıyor. Tam bir iki çekim yün eğiriyor ki yine bir ses işitiliyor.*”

“Kız kapmış sandı da - huu! - eve. Yolda pali korkutmuş onu: dalayadi bacaani; armuda uzanmış sulu armut için - dallar tırmalamış suratını; **fırına** uzanmış taaze pide için - **fırın** aşlamış ellerini. Aalamış, tozlu ellerinnen silmiş gözlerini, suratını - bulanmış, malak olmuş. Küüye girmiş - kimseycik tanımamış onu” (Koca, 2011: 262). “*Kız sandığı kapmış ve doğru eve gitmiş. Yolda yavru köpek korkutup bacağını ısırması. Sulu armut için armuda uzanmış, dalları yüzünü çizmiş. Taze börek için fırına uzanmış, fırın ellerini yakmış. Ağlamış, tozlu elleriyle gözlerini yüzünü silmiş (toz) her yerine bulaşmış, kirlenmiş. Köye girdiğinde kimseler onu tanımamış.*”

“Çıkardınan kurbanı, kaldırıy onu **camal** setine, kapaklıy, örtiy - suumasın. Çörekläri sofrada sarıp sarmalıy da erleştiriy **camal** boyuna pat üstünde - dādu gelince işten sıcacık dursunnar” (Koca, 2011: 303). “*Kurbanı çıkarınca soğumaması için onu sobanın setine kaldırarak (üstünü) kapatıp örtüyor. Çörekleri sofrada sarıp*

sarmalıyor ve adam işten gelene kadar sıcak kalsın diye sobanın yanına, yatağın üstüne koyuyor.”

“Azırlanıylar: alıy popaz paalı-paalı kiyatlarını - Evangelıyayı em taa başka, doldurıy çuala. Yatıylar dinnenmää. Çırak sa gündüzden girmiş te köşeye, **camal** aardına saklanmış. Epsini işitmiş” (Koca, 2011: 309). “*Hazırlanıyorlar. Papaz değerli değerli kitapları, İncil’i ve daha başka kitapları bir çuvala dolduruyor. Dinlenmek için yatıyorlar. Çırak ise gündüzden o köşeye girmiş, sobanın ardına saklanmış. Her şeyi duymuş.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *balad* metinlerinde yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

Avraminin Türküsü

(...)

Avram almış

Bıçakları bilemää.

İsak ta demiş:

– Balêyasın ellermi ardıma.

(...)

İbrahim almış

Bıçakları bileylemeye.

İshak da demiş:

– Ellerimi arkadan bağlayasın.

Fırınları

Tutuşturmuşlar.

İsak ta kanırmış

Kafasını kesmää.

(...) (Kvilinkova, 2011: 457)

Fırınları

Tutuşturmuşlar.

İshak da başını eğmiş

Kafası kesilsin diye.

(...)

Todur Zanet’in derlediği *bilmecelerde* yer alan *camal/soba/fırın/kümbet/kuptör* ilgili örnekler şu şekildedir:

“İyer - doymêêr, gider gelmeer. – **Soba** hem tütün” (Zanet, 2017b: 617). “*Yiyor doymuyor, gidiyor gelmiyor. – Soba ve duman.*”

Değerlendirme

Tarih: Geçmiş dönemlerde, konutun yapımından itibaren yeri ayrılan ve aile için ana gerekliliklerden biri soba, fırındır. Isınmanın temel aracı olan soba, Gagauzların zeminlikte yaşadıkları dönemden, kerpiçten, taştan vb. maddelerden inşa ettiği yapılara kadar konutun önemli bir unsurudur ve bulunduğu nokta yaşamın sürdürüldüğü yer olmuştur. Geleneksel yapılan Gagauz konutları *hayat* ve *içeriden* oluşmaktadır. Evin hayat (giriş) bölümünde fırında yemek yapılması, oda bölümünde soba kısmıyla ısınmayı sağlaması evdeki yaşamın bu mimari unsurun etrafında geçmesini sağlamıştır. Örneğin, hayat (evin girişinde) hamur teknesinden susaktaki baharatlara, yemeğin yenildiği sofradan tabak, kaşık ve testilerin konulduğu rafa kadar hepsi ocağın etrafında şekillenmiştir. Evin odasındaki pat da kerpiç sobayla bitişik yapılmış böylece kış aylarında ısınmayı kolaylaştırmıştır. “19. yüzyılın ikinci yarısında Gagauz konutunun fırını *camal*, *fırın*, *soba*, *kupter* adlarında kübik bir fırındı. Bu en eski fırın türüdür. Yaz aylarında bu fırın ısıtılmaz, sadece bacalıktaki yani geniş bacanın altında yemek pişirilirdi. Yazın ekmek yapmak için avluya ayrı bir fırın kurulurdu. Ana yakacak madde gübreydi. Ayrıca sazlık, çalı çırpı da kullanılırdı. Bunlar dışında tarımsal mahsullerin işlenmesinden artan ayçiçeği ve mısır sapları, saman, kuru asma da yakacak olarak kullanılırdı” (Maruneviç, 1980: 133). 20. yüzyılın başlarında evlerin boyutunun yatay büyüyüp yeni büyük evlerde başka odalar yapılsa da sobanın bulunduğu oda konutun merkezi olmaya devam etmiştir. Örneğin, sadece misafir geldiğinde kullanılan odada ısınma sistemi bulunmamaktadır. Bu durum adlandırmaya da etki etmiştir. Valkaneş Çeşmeköy’de bu odaya *suuk soba*⁴⁵² “soğuk oda” (K18) denmektedir. 19. yüzyılın ortalarında ayrıca *Rus sobası* denilen soba ortaya çıkmış ve yaygın olarak kullanılmıştır. Zaşçuk, Moldovanlar arasında da Rus sobasının yaygın hâle geldiğini söyler (1862a: 360). Gagauzlarda ortaya çıkışı ve yaygınlaşması Moldovanlarla paralel olarak ilerlemiştir. Fırının hemen yan tarafına ya da arka tarafına uzun bir pat yapılır. Bu pat fırın ve sobayla birleşiktir. Pat da kerpiç olduğu için kolay ısınır. Çadır-Lunga’ya bağlı Kıpçak’ta bu sobaya Rusça *lejanka* “Rus sobasının yatmak için kullanılan uzun çıkıntısı, yatak” denilmektedir. Saha çalışması sırasında Haydar köyünde de Rus sobası gözlemlenmiştir ve Gagauz Yeri’nin güney bölgesinde ise yaygın olmadığı tespit edilmiştir.

⁴⁵² Gagauzcada sobanın “oda” anlamı da vardır.

“Balkan gelenekleri, Gagauz konutunun ısınma sisteminde doğasını açık şekilde yansıtır” (Maruneviç, 1980: 131). Gagauz evinin ağız hayatta, soba kısmı içeride olan en eski fırın, soba türleri ve Rus sobası bölgedeki komşu halklarda, Balkan kültüründe de kullanılmıştır. Örneğin, Gagauz halk mimarisindeki fırın, soba planlamasının benzeri Gagauzların Besarabya’ya göçtüğü Dobruca’da, 19. yüzyıl Dobruca’sında ve Kuzey Bulgaristan’daki evlerde görülür. Bu evler de hayat (giriş) ve soba (oda) diye ikiye ayrılmaktaydı. Evin bu iki bölümünü duvar ayırmakta; bu duvar bölmesinde hayat (giriş) tarafında yer alan ocak, fırının arkasında yani oda bölümünde soba yer almaktaydı (bk. Markova, 1968: 21; Vakarelski, 1977: 241). Bulgaristan’ın kuzeyinde de bu tarz fırın ve soba dekorasyonu olduğu göz önüne alındığında, Gagauzların Besarabya’ya göç sonrası eldeki imkânlarla yapılar inşa ederken Kuzeydoğu Bulgaristan’da olduğu gibi evin iç dekorunu dekore etmeye çalıştığı ve Balkan kültürünün bir parçası olarak kültürü de yaşattığı söylenebilir. Ayrıca, Gagauzların ısınma için yaptığı yapıların benzerleri Moldovanlarda (bk. Salmanoviç, 1947: 221) da görülmekte dolayısıyla bölgesel nitelik taşımaktadır.

Gagauzların bu geleneksel fırınları ve sobaları 1970’li yıllara kadar yaygın olarak kullanmıştır; değişen zaman ve şartlarla işlevi ve yaşam içerisindeki yeri değişime uğramıştır. Zamanla, tek bacalı daha küçük fırınlar ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu değişimde SSCB döneminin etkisi vardır. SSCB hayatın sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel her alanına etkisi etmiştir. 1980’li yıllarda, “çalışanların ve işçilerin evlerinde eski fırın (camal, fırın) yerini genellikle, bacalı modern bir fırına bırakmıştır. Fırın çalışanların %64,2’si, işçilerin %70,5’i ve kolhozdaki çalışanların %100’ü tarafından kullanılmaktaydı. Çalışanların evlerinin %21,4’ünde, kolhoz çalışanlarının %3,8’inde sulu ısıtma sistemi mevcuttu” (Kuroglo ve Maruneviç, 1983: 45). “Günümüzdeki köy evlerinde fırın ve soba bulunan evler vardır ve kullanılmaktadır” (K5, K9). “Eskiden Gagauzlarda ekmek kültürü çok yaygındı ve sık yapıldı. Günümüzde sık ekmek yapılmaması sebebiyle de fırın yaygın şekilde kullanılmamaktadır. Ayrıca, düğün ve ölüm gibi geçiş dönemi âdetlerinde yemeklerin restoranlarda verilmeye başlanması da etki etmiştir” (K6). Kentsel unsurların kırsala nüfuz etmesiyle 1980’li yıllarda gaz sobalarının kullanılmaya başlanması, su ısıtma sistemlerinin kullanımı gibi gelişim ve değişimler camalın, fırının yerini alan modern tek bacalı soba ve fırınların da kullanımına etki etmiştir.

Fırın yerini elektrikli fırınlara bırakmaya başlamıştır. Bu sebeple eski fırınlar köy evlerinde hâlâ bulunsa da sürekli aktif kullanımı yaygın değildir.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Kerpiç.

Yapının Bulunduğu Konum: Fırın kısmı evin girişinde, soba kısmı odada yer alır.

Yapım Tekniği: Dikdörtgen olacak şekilde bir toprak yükselti yapıldıktan sonra onun üzerine yukarı doğru daralarak tavandan dışarı çıkan baca yerleştirilir. Soba odada olsa da fırın kısmı yani ağzı hayattadır. Odaya uzanan sobayla duvar arasında insan sığacak genişlikte boşluk bırakılır. Fırın ve soba kerpiçten yapılan patla birleşik yapılır. Bunun sebebi ısıyı ileten kerpiç sayesinde hem oturma hem de uyuma yeri olan patın kış mevsiminde sürekli sıcak olmasını sağlamasıdır.

Örnek Metinlerde İşlev: Kerpicing ısıyı iletmesi sebebiyle soba ve pat dip dibe yapılmış; kışın ısınma kolaylaştırılmıştır. “Sobanın ısınmasıyla pat da ısınır; kışın üşüyen çocuk, yeni doğan kuzu kuptörün üzerine oturtulurdu” (K1, K3, K4). Bu amaçla yapılması ve işlevi örnek metinlere de yansır. Örneğin, hem üşüyen insanın hem soğumaması istenen çöreğin sobanın üstüne koyulduğu görülür. Soba yapılırken çıkıntı bölgesiyle duvar arasında boşluk bırakılması da yine insanın oraya uzanıp ısınması içindir. “Özellikle çocuklar bu boşlukta yatırılırdı” (K2). Yine metinlerde hem sobanın üstüne uzanıldığı hem de bahsedilen bu boşluğa yatırıldığı görülür.

Etin, yemeğin pişirilme aracı olan fırın Hz. İbrahim’in kıssasının anlatıldığı balad metninde de görülür. Oğlunu kurban edecek olan Hz. İbrahim hadisesinde ateş yerine “fırınlara” hazırlanıyor olduğunun söylenmesi, Gagauz halkının kıssayı bestelerken kendi kültüründen eklemeler yaptığını gösterir. Burada fırının tercih edilmesi Hristiyanlıkta kurban geleneği olmasa da Gagauzlarda kurban âdetinin olması ve kurban etinin fırınlarda pişirilmesinin yansıması olarak kültürel bir eklemedir. Dolayısıyla bu metinde fırın, Gagauz kültürünün taşıyıcısı işlevindedir.

5.1.5. Sundurma/Usturun/Prispa

Evi kış aylarında yağmur suyundan korumak ve yaz aylarında ferah bir mekân sağlaması amacıyla yapılan; genellikle üstü kapalı, evin önündeki gölgelik, platform, dolgudur. Sundurma, evin giriş kapısının olduğu bölüme yapılır. Yapılmasında duvarı güçlendirme amacının da olduğu söylenebilir. Türkiye Türkçesi ağızlarında da

sundurma “üstü kapalı balkon; evlerin önündeki taşlık” (DS, 1993: 3696) anlamlarıyla yer almaktadır.

Örnek Metinlerde “Sundurma”:

Valentin Moşkov’un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *sundurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Altın tasta su duru,	<i>Altın tasta durur,</i>
Bân kuvarım, o duru,	<i>Ben kovarım, o durur,</i>
Bân kuvarım, o duru,	<i>Ben kovarım, o durur,</i>
Sandurmada oturu.	<i>Sundurmada oturur.</i>

(Moşkov, 1904a: 339)⁴⁵³

Petri Zavrak’ın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *sundurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ha mari Mariya yüzüm,	<i>Hey mari Mariya, yüzüm,</i>
Gözüm süt beyazım.	<i>Gözüm süt beyazım.</i>
Ne durursun sundurmada ,	<i>Ne durursun sundurmada,</i>
Sundurmada doldurmada.	<i>Sundurmada doldurmada,</i>
Yüksek yerde bayırlarda	<i>Yüksek yerlerde tepelerde,</i>
Moda başnan, çakma kaşnan	<i>Başörtüyle çatık kaşla,</i>
Al yanaknan bal dudaknan	<i>Al yanakla bal dudakla.</i>

(Zavrak, 1938: 278).

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sundurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Dünürlük Türküsü⁴⁵⁴

⁴⁵³ Mâninin varyantlarına Petri Zavrak, Dionis Tanasoglu, Gavril Gaydarci, Todur Zanet ve Mihail Guboglo’nun derlediği *mâni* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Petri, 1938: 285; Tanasoglu, 1959: 69; Çebotar ve Sırf, 2017: 85; Zanet, 2017b: 403, 441; Hünerli, 2020: 63.

⁴⁵⁴ “Kız Oturmuş Sundurmanın Başında” adıyla en bilinen Gagauz türkülerinden biri olan bu türkü farklı zamanlarda farklı araştırmacılar tarafından bazı değişmiş şekilleriyle derlenmiştir. Petri Zavrak ise türkünün bu bölümünü *mâni* olarak vermiştir. Türkünün diğer varyantları ve *mâni* örneği için bk. Petri, 1938: 281; Tanasoglu, 1959: 78; Koltza, 1982: 37; Pokrovskaya, 1989: 59; Durbaylo, 2001: 75,

Kız oturmuş **sundurmanın** başına,
Henüz basmış ondört-onbeş yaşına,
Ne dâ gelmiş zavallının başına:
Gün da urmuş küpesinin taşına
Dünürçülär gelmiş onun başına.

(...) (Tanasoglu, 1959: 45, 78)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sundurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Sundurmada, Doldurmada⁴⁵⁵

Ne durursun **sundurmada**,
Sundurmada, doldurmada?

İşte gelir maaza başı,

Maaza başı,

Çatma kaşlı;

Çatma kaşlı;

Güvem gözlü,

Al yanaklı,

Bal dudaklı (Baboglu, 2011: 188).

Kız oturmuş sundurmanın başına,
Henüz basmış on dört, on beş yaşına,
Ne de gelmiş zavallının başına:
Güneş de vurmuş küpesinin taşına.
Dünürçüler gelmiş onun başına.

Ne durursun sundurmada,
Sundurmada doldurmada?

İşte gelir mahzen ustası,

Mahzen ustası,

Çatık kaşlı,

Çatık kaşlı,

Erik gözlü,

Al yanaklı,

Bal dudaklı.

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sundurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

İvançu

(...)

İvançunun düünü, steunozluktan gelir.

Tudorka çıkmış, **sundurmêyı** süpürer.

(...)

İvançu'nun düğünündekiler kiliseden gelir

Tudorka çıkmış, sundurmayı süpürür,

86-87; Kvilinkova, 2011: 450; Çebotar ve Sırf, 2017: 23, 52; Çebotar, 2019: 178; Çebotar, 2020: 26; Zanet, 2017b: 44; Hünerli, 2020: 186, 197.

⁴⁵⁵ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 155.

Biyaz modêylan, altın küpeylän.

Beyaz modayla, altın küpeyle.

Tudorka çıkmış İvançunun önünä:

Tudorka çıkmış İvançu'nun önüne:

–İvançu, İvançu, durgut düününü,

– İvançu, İvançu durdur düğününü,

Durgut düününü, göreyim gelinini.

Durdur düğününü, göreyim eşini.

Bendeki gözellik onda da var mı?

Bendeki güzellik onda var mı?

(...) (Çebotar, 2020: 13)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sundurma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sus olmuş ev içindä. Adam sa oturmuş **sundurmada** da düşünärmış: ‘Korkarsa yaarın Tudorki da, ozaman läüzüm olacek gideyim kendim’. Hiç duymamış, nicä oturmuş onun yanına Tudorki” (Çebotar, 2020: 39). “Evin içinde sessizlik olmuş. Adam ise *sundurmada* oturmuş da düşünürmüş: ‘yarın Tudorka da korkarsa o zaman kendim gitmem gerekecek’. Tudorka nasıl yanına oturmuş hiç fark etmemiş.”

“Az mı gitmiş, çok mu gitmiş, etişmiş evä. Açan girmiş aul içinä, gözleri dolmuş yaşlan: herersi darmadaanmış. Dädu oturarmış **sundurmada**, pek ihtärlamış. Gördüyünän kızçaazı, çeketmiş aalamaa da demiş: ‘Sanardım, ki ölecäm da seni zeedä görmeyecäm, evlatçım, ama şindän sora var nicä öleyim’” (Çebotar, 2020: 67). “Az mı gitmiş, çok mu gitmiş eve varmış. Avluya girdiğinde gözleri yaşla dolmuş, her yer darmadağınmış. Yaşlı adam *sundurmada* oturuyormuş, pek ihtiyarlamış. Kızı görmesiyle ağlamaya başlamış, ‘Sanırdım ki öleceğim ve seni göremeyeceğim. Evladım! Artık ölebilirim,’ demiş.”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sundurma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sora baksalar: aul içi doluymuş mallan. İçerdä, dolapta - altın, gümüş para var. Konuşup, daalışmış düüncülär evä. Salt bir dädu kalmış gençlärlän. Gelin yakırmış fırını, dädu oturmuş **sundurmada**, sesirgenärmış oradan” (Çebotar, 2019: 266). “Sonra bakmışlar, avlunun içi malla doluymuş. Odadaki dolapta altın ve gümüş para var. Düğüncüler konuşup evlere dağılmışlar. Yalnız bir yaşlı adam gençlerle kalmış.

Gelin fırını yakmış; yaşlı adam sundurmada oturmuş da oradan kulak misafiri olmuş.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sundurma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Mariye

(...)	(...)
Delikannı olan,	<i>Delikanlı oğlan,</i>
Kaval çalıyê, baarim süüliye:	<i>Kaval çalıyor, bari söylüyor:</i>
– Mari, Mariye, cayıl Mariye!	<i>– Mari Mariye, saf Mariye!</i>
Ya çık dışarı, üüsek erä,	<i>Ya çık dışarı, yüksek yere,</i>
Üüsek erä, sundurmêya .	<i>Yüksek yere, sundurmaya.</i>
Şindi geçecek atlı saldatlar,	<i>Şimdi geçecek atlı askerler,</i>
En geeri geçecek yayan saldatlar,	<i>En geriden gelecek yayan askerler,</i>
Yayan saldatlar - hepsi kıyıldı	<i>Yayan askerlerin hepsine kıyıldı.</i>
(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 57-58).	(...)

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasözü* metinlerinde yer alan *sundurma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gözäl kız **sundurmada** kalmaz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 238). “*Güzel kız sundurmada kalmaz.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *sundurma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Üç Gün Üç Gecä Beklä Beni

“Oturasın, Tudorka üç gün, üç gecä.	<i>“Oturasın Tudorka, üç gün üç gece.</i>
Beni bekleyäsin üç gün, üç gecä.	<i>Beni bekleyesin üç gün üç gece.</i>
Bän gideyorum Benderä suya”.	<i>Ben gidiyorum Bender’e⁴⁵⁶ suya.</i>

⁴⁵⁶ **Bender:** Günümüzde Moldova sınırları içerisinde tek taraflı bağımsızlık ilan eden Rusya yanlısı Transdinyester Moldova Cumhuriyeti’nde yer alan şehir.

Tudorki oturmuş başta **sundurmada**.

Tudorka oturmuş sundurmanın başına.

Üç gün, üç gecä bekleer İvançuyu.

Üç gün üç gece İvançu 'yu bekliyor.

İvançu geldiynän, portıyı (h)açıcêk.

İvançu geldiğiyle kapıyı açacak.

(...) (Durbaylo, 1991: 82)

(...)

Yordanka Yıkamış Başını

Yordanka yıkamış başını, başını.

Yordanka yıkamış başını, başını.

Aul içinä o oturmuş, örüyər saçını.

Avluda oturmuş, örer saçını.

Bobası oturmuş **usturuna, usturuna**.

*Babası oturmuş sundurmaya.*⁴⁵⁷

Siiredeyor kızını.

Seyrediyor kızını.

“Bir avşam gittim, - dei, -

“Bir akşam gittim, diyor,

Türklerä, Türklerä.

Türklere, Türklere.

Türklär da episi

Türkler de hepsi

Toplanmış, toplanmış.

Toplanmış toplanmış.

(...) (Durbaylo, 1991: 92)

(...)

Lübov Çimpoeş'in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *sundurma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidiy onnar bir köyä, konıy (h)en kenarda bir evcäzdä, bir karı yaşıy içindä. Çocuklan bubası oturıylar bir gün **sundurmanın** üstünde. Onnarın bir köpää varmış. Toplanıylar o köpää kırk köpek. Savaşıylar o köpää buumaa” (Çimpoeş, 1997: 135).
“Onlar bir köye gidiyorlar. Köyün kıyısındaki bir evde, bir kadın yaşıyor. Bir gün çocukla babası *sundurmada* oturuyorlar. Onların bir köpeği varmış. O köpeğe karşı kırk köpek toplanıyor. O köpeği boğmaya çalışıyorlar.”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *sundurma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

⁴⁵⁷ Metinde “usturuna” olarak geçmektedir. Ancak bu ifade anlatıcının “sundurma” kelimesini karıştırmış olsa gerek. Metnin bağlamında da “sundurma” kelimesi uymaktadır.

“‘Bu ev benim dādumun. Nasıl bubam annadardı: kaç soba, kaç ayat, kaç çevirtme, **sundurma**; kaç kapu, kaç pencere... üle de var. O annadardı, ani evremne kapmış onun evini. Ne inkâr mi geleciiniz, ani bu aslı?’” (Koca, 2011: 200). “‘*Bu ev benim dedemin. Babam bize kaç oda, kaç hol, kaç çevirtme, sundurma, kaç kapı ve kaç pencere olduğunu anlatırdı. Evremlerin bu evi ellerinden aldığını anlatırdı. Ne? Bu gerçeği inkâr mı edeceksiniz?*’”

“Eve etişince, islää karannık çökmüş. Giriyle aul içine, piniyle **sundurmaya** da siniyle pençere altına: sesirgenärmişle. İçerde lampa taa yanarmış, adamnan karı taa uyumazmışla” (Koca, 2011: 212). “*Eve geldiklerinde karanlık iyice çökmüştü. Avlunun içine girip sundurmaya çıkıyorlar ve pencerenin altına sinip dinlemişler. İçeride daha lamba sönmemiş, adamla kadın daha uyumamışlar.*”

“Adi, yapıy bu üç işi, geliy içeri, bakıy: amur ikincii de kabarmış. Yuurıy amuru, koyıy tekneyi amurlan **sundurmaya** güneşe karşı, tezce kabarsın” (Koca, 2011: 343). “*Bu üç işi yapıp içeri geliyor. Bakmış, ikinci hamuru da kabarmış. Hamuru yoğuruyor ve hemen kabarsın diye hamur teknesini güneşin altına sundurmaya koyuyor.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sundurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Todur hem Todurka

(...)

– Açan bän, Tudorka,

Gelecäm yavklu olmaktan,

Sän da çıkasın

Sundurma(y)a.

Tudorka işider

Dokuz taligılan,

Dokuz çalgıcıylan

(...)

Ben, Tudorka,

Nişandan geldiğimde,

Sen de çıkasın

Sundurmaya.

Tudorka işitir

Dokuz at arabasıyla,

Dokuz çalgıcıyla

Todur gelmiş

Yavklu olmaktan.

Tudorka çıkêr,

Hem aalıyor,

Hem betva edeyor.

(...) (Kvilinkova, 2011: 429)

Todur gelmiş

Nişandan.

Tudorka çıkıyor,

Hem ağlıyor,

Hem beddua ediyor.

(...)

Lazari Türküsü

Mari gelincik, gözâl gelincik!

Çıksana **sundurmayadak**,

Anadan - selâm getirdik,

Batüdan - altın getirdik,

Bulüdan - barış (bariz) getirdik,

Kardaştan - sedef getirdik.

(Kvilinkova, 2011: 511)

Mari gelincik, güzel gelincik!

Çıksana sundurmaya kadar,

Anneden selam getirdik,

Ağabeyden altın getirdik,

Yengeden başörtüsü getirdik,

Kardeştan sedef getirdik.

Todur Zanet'in derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sundurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kazakın Canı Acıdı Kıza

Var o kırdı bir pıncık,

Saykim kim kazdı onu?

Oturêr kız **sundurmada**.

Saykim kim büyüttü onu?

Oturêr kız **sundurmada**.

Saykim kim büyüttü onu?

(...) (Zanet, 2017b: 329)

O tarlada bir kuyu var.

Sahi kim, kim kaz onu?

Kız sundurmada oturuyor.

Sahi kim, kim büyüttü onu?

Kız sundurmada oturuyor.

Sahi kim, kim büyüttü onu?

(...)

Mihail Guboglo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *sundurmayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Todor

(...)	(...)
Kadının punarın yanına geldi	<i>Kadının kuyunun yanına geldi.</i>
Paçikinın Ganisi karşı geldi	<i>Paçiki'nin Ganisiyle karşılaştı,</i>
Karşı geldi, hoşbeş etti	<i>Karşılaştı, eğlendi.</i>
Ordan da çeketti kapu önünä	<i>Oradan da kapının önüne gitti.</i>
Etişti çizmeleri elindä	<i>Vardı, çizmeleri elinde,</i>
Attı çizmeleri prispaye	<i>Çizmeleri sundurmaya⁴⁵⁸ attı,</i>
Hem sıklık çalardı, hem giderdi	<i>Hem ıslık çalardı hem giderdi.</i>
(...) (Hünerli, 2020: 237)	(...)

Değerlendirme

Tarih: Sundurma kırsal konut mimarisinin tipik unsurlarındandır. Türk mimarisinde *hayat* olarak da adlandırılır. “Hayat, kırsal tarımsal yaşamda bahçeye açık ve yoğun olarak kullanılan gölgeli; büyük bir galeri, çok kullanışlı bir alandır. Evin mekânsal biçimlenişi içinde merkezî bir konuma sahiptir” (Kuban, 2021: 137). Gagauz mimarisinin karakteristik unsurlarından olan sundurma⁴⁵⁹ hem Besarabya Gagauzları hem Bulgaristan Gagauzlarının mimarisinde görülür. Özel ve kamusal alan olarak görülebilecek sundurma; dinlenme, bahar ve yaz aylarında uyuma ve sohbet alanı olması işlevleriyle gündelik yaşamın parçası olan mekânlardandır.

Sundurma; Moldovanların ve Rumenlerin geleneksel mimarisinde de görülmektedir. Moldovanlar *prispa*⁴⁶⁰ demektedir ve bu adlandırma Gagauzcaya da girmiştir. Rumen mimarisinde genellikle güney cephesine yapılan sundurmalar; Gagauz mimarisinde de güney ve batı cephesine yapılmaktadır (bk. Dabija, 2006; Moşkov,

⁴⁵⁸ Rom. prispa “sundurma” anlamına gelmektedir.

⁴⁵⁹ Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzlarının ev örnekleri “Ekler” bölümünde verilecektir.

⁴⁶⁰ “*Prizba, prizva, prisba, prizba*” adlandırmaları geleneksel Slav mimari kültüründe de görülür. Slav kültüründe evin dış duvarına yapılmış, üstü açık taşlık anlamındadır ancak sundurma tipi yapı için de kullanılır (bk. Haruzin, 1907: 35). Moldova kültüründeki adlandırma da muhtemelen Slav komşularından girmiştir. Moldovan mimarisindeki sundurma örnekleri için bk. Moiseenko, 1973: 112-113.

1902b: 8). 1980’li yıllarda evlerin %29,1’inde direkli açık sundurmalar vardı, bunlar çoğunlukla 1950’lerin binalarıdır ve daha sonra galerinin yerini kapalı bir veranda almaya başlamıştır (bk. Kuroglo ve Maruneviç, 1983: 45). Veranda yapılmasına sebep olarak, daha büyük evler yapılırken evin içinde biraz daha alan açma düşüncesinin yattığı söylenebilir. 2021’de Komrat, Çadır-Lunga ve Valkaneş’e bağlı köylerde saha çalışması sırasında da eski evlerin birçoğunda sundurmanın, daha erken dönemde yapılan evlerde kapalı verandaların olduğu gözlemlenmiştir.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Çamur, çatıyı destekleyici direkler ise ahşaptan yapılır.

Yapım Tekniği: Sundurmanın yüksekliği yapıldığı yere göre değişmektedir. Örneğin, “sundurmanın temelsiz evlerde arkaik türleri bulunmaktaydı ve bu kerpiç tabanın yüksekliği 20-30 santimetre kadardı” (Maruneviç, 1980: 85). Sundurmanın dolgusu yapılırken önce evin giriş kısmı tahta ve kalaslarla çevrilir. Oluşan bu boş kalıp toprak ve kille doldurulur. Sundurmanın üstündeki çatı ahşap kirişlerle desteklenir. Sundurma için ayrı bir çatı yapılmaz, evin çatısı altında yapılır. Kiriş sayısı sundurmanın uzunluğuna ve dayanıklılık ölçütlerine göre belirlenir. Estetik amaçla, “zengin Gagauzlar sundurmanın etrafını tahta parmaklıklarla çevirmiş ve basit oymalarla süslemiştir” (Maruneviç, 1980: 114). Yüksekliği 30-45 santimetre kadar vardır; bazen tam evin kapısının karşısına gelecek şekilde, sundurmaya çıkmak için küçük bir basamak yapılır. “Bulgaristan Gagauzlarının ve Bulgaristan’daki diğer Türk halklarının evlerinin birçoğunda da sundurma bulunur ve iki veya daha fazla kirişle desteklenir” (Marinov, 1956: 254).

Örnek Metinlerde İşlev: Köy yaşamı içerisinde hem ataerkil normlarla oluşan ahlakçı bakış açısı hem de sosyal ortamın dar alana hapsedilmiş olması gençlerin horu yeri, çeşme ya da kuyu başlarında, sidânkalarda görüşüp tanışmasına ortam sağlamıştır. Ayrıca, Gagauz kadınları evlerde ya da evin önünde el işlerini de alarak oturup toplanıp sohbet etmekteydiler.⁴⁶¹ Buna “dernek kurmak” da denmektedir. Gençlerin birbirini görebildiği yerlerden biri de, gününün büyük kısmını evde geçiren kadınların evin önüne, sundurmaya çıktığı anlar olmuştur. Tüm bu durumlar, örnek metinlere de yansımıştır; sevdiğini görmek isteyen genç, sevdiğinin sundurmaya çıkmasını istemiş; sundurma gençler için birbirini görmeye fırsat noktası olmuştur.

⁴⁶¹ 2021 yılındaki saha çalışması sırasında Başküü (Kırsova)’de bu geleneğin yaşadığı gözlemlenmiştir.

Sosyal yaşam ve çevre şartları, kışın yağıştan yazın güneşten korumak için yapılan halk mimarisi unsuru sundurmanın böyle anlarda buluşma, görüşme yeri işlevi görmesini sağlamıştır.

Sundurma, aslında genç kızların görücüye çıktığı yer olarak da düşünülebilir. Örneğin, en bilinen Gagauz türkülerinden biri olan “Kız Oturmuş Sundurmanın Başında” adlı türküde sundurmaya oturan kıza gelen görücüler ve “gözâl kız sundurmada kalmaz” atasözünde bu durum gözlemlenebilir.

5.2. Dış Yapı Unsurları

5.2.1. Aul

Avlu. Duvarlarla çevrili mülkün bahçesidir. Kelime aynı zamanda “avlunun çiti” anlamında da kullanılmaktadır.

Örnek Metinlerde “Aul”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi Yuvar alıyor bir yumak da gideer, da atıyor, da o cānavarlar hepsi geleerlar onun-aardına. O Padişahinsa **a’ulunda** varmış bir sürü koyun, da o cānavarlar kırayorlar koyunların hepsini. Açı kalkıyor Padişaa, buluyor cānavarları **aul** içindä” (Moşkov, 1904a: 14). “Yuvar bir yumak alarak gidiyor, yumağı atıyor ve kurtların hepsi onun ardından geliyorlar. O padişahın ise avlusunda bir sürü koyun varmış. O kurtlar koyunların hepsini öldürüyorlar. Padişah kalktığında kurtları avlunun içinde buluyor.”

“Bir adamın **a’ulunda** varmış bir komora. Adam her keret görmüş onu oynarken, da kimseye söylemâzmiş. Bir gecä görmüş bir komşusu, genä oynarmış. Gitmiş adama, söylemiş: ‘gördüm senin **a’ulunda** para oynardı, ha çıkaralım’” (Moşkov, 1904a: 46). “Bir adamın avlusunda define varmış. Adam her defasında onu hareket ederken görmüş ama kimseye de söylemezmiş. Bir gece bir komşusu defineyi yine oynarken görmüş. Adama gidip, ‘Senin avlunda paranın oynadığını gördüm, hadi çıkaralım’ demiş.”

“Şindi Yuvan yetişeer daaya, sööleer, aynaya da yatıyor uyumaa. Açan uyanıyor Yuvan, baksa: yeşää kızaklan dam-içindä, baksa, **a’ulun**-içinä: **a’ul** dolu odunna. Şindi babu kalkıyor sabahlen, da deer ooluna: nerdän aldın sän bölä çok odun?” Yuvan deer: ‘daadan aldım’” (Moşkov, 1904a: 75). “Şimdi Yuvan ormana gidiyor, aynaya (isteğini) söyleyip uyumak için yatıyor. Yuvan uyandığından bakmış, eşek kızakla beraber damın içinde. Avluya bakmış, avlunun içi odunla dolu. Yaşlı kadın sabahleyin kalkıp oğluna, ‘Bu kadar çok odunu nereden aldın’ diyor. ‘Ormandan aldım,’ diyor Yuvan.”

“Yuvan gitmiş, yetişmiş orayı, girmiş **a’ul**-içinä, baalamış beegirini dam-içinä, da gitmiş içeri. Baksa: ‘bir kız oturuyor mindir-üstündä’” (Moşkov, 1904a: 83). “Yuvan gitmiş oraya varmış. Avlunun içine girip atını dama bağlamış ve içeri girmiş. Bakmış, minderin üstünde bir kız oturuyor.”

“Açmış kendi tokadı, girmiş **a’ula**. Popaznan popadiya, açan görmüşlər ayıları, korkmuşlar. Çocuk almış yöküzleri, baalamış dama” (Moşkov, 1904a: 128). “Kapıyı kendi açıp avluya girmiş. Papazla eşi de ayıları görünce korkmuşlar. Çocuk öküzleri alıp dama bağlamış.”

Valentin Moşkov’un derlediği anekdot metinlerinde yer alan aulla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Biri-da demiş: “gördüm yevlär yahniylan yörtülü”. Sormuşlar yöbürnä: ‘var-mı aslı?’ O-da demiş: ‘onu görmedim. Bän geştım gecä, çıktı köpekler, yok-tu sopa, hızlandım: **a’ula**, kireem sopa, geştı yelimä socük, **a’ullar** yörülüymüş socüklan’” (Moşkov, 1904a: 201). “Biri de demiş, ‘Öyle evler gördüm üstü yahniyle örtülü.’ Öbürüne, doğru mu diye sormuşlar. O da, ‘Onu görmedim. Ben gece geştım, önüme köpekler çıktı, sopa yoktu. Sopa kirayım diye avluya koştım ama elime sucuk geçti. Avlular sucukla doluymuş.’”

Valentin Moşkov’un derlediği efsane metinlerinde yer alan aulla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir adamın varmış bir yinää. Papaz demiş: ‘ver bana yinää, da bân duva yedecâm, da sana Allaa verecäk **a’ul** dolusu yinek. Popazın varmış sekiz yinää, bir da adamın dokuz olmuşlar” (Moşkov, 1904a: 219). “*Bir adamın bir ineği varmış. Papaz, ‘İneği bana ver. Sana dua edeceğim, Allah da sana bir avlu dolusu inek verecek’ demiş. Papazın sekiz ineği varmış bir de adamınkiyle dokuz olmuşlar.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

A’ul boyu gül-fatma	Avlu boyu ebeğümeçi
Var git olan, laf katma	Var git oğlan, konuşma.
Darı demedim, dizledim	Darı demedim, tekmeledim,
Bân yârimi yözledim.	Ben yârimi özledim.
(Moşkov, 1904a: 335) ⁴⁶²	

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Üsüz Türküsü⁴⁶³

(...)	(...)
Aldım başımı evä geldim,	Aldım başımı eve geldim,
Bân evä geldim,	Eve geldim,
İçeri girdim,	Odaya girdim,
İçeri girdim - can-cun bulmadım.	Odaya girdim yaşayan kimse bulamadım.
Aldım kiadı, çıktım aul boyuna	Mektubu alıp avluya çıktım.
Hem aaladım, hem okudum.	Hem ağladım hem okudum.
Üsüzün yorgancu - avada bulut,	Öksüzün yorganı havadaki buluttur,
Üsüzün döşecii - aaçten düşen yapraklar	Öksüzün yatağı ağaçtan düşen yapraklar,
Üsüzün yastıcaa - taştan topaçlar.	Öksüzün yastığı taştan topaçlar.

⁴⁶² Mâninin varyantı Dionis Tanasoglu, Nikolay Baboglu, Gavril Gaydarci ve Sofiya Koca’nın derlediği mâniler arasında yer almaktadır bk. Tanasoglu, 1959: 69; Baboglu, 2011: 194; Çebotar ve Sırf, 2017: 85, 92, 108; Koca, 2011: 16.

⁴⁶³ Türkünün varyantı Sofiya Koca’nın derlediği türküleri arasında yer almaktadır bk. Koca, 2011: 95.

(Tanasoglu, 1959: 61)

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişah gün kauşarak deer daatsınlar dışarı bir demirli darı tenesi da ko Ganiş onnarı toplasın kendi ellerinnän sabaadan. Öle da yapmışlar. Kapamışlar hepsini hayvannarı hem kuşları da daatmışlar **aulun** çinä bir demirli darı tenesi” (Tanasoglu, 1959: 129). “*Padişah, güneş batarken, dışarıya bir kova darı tanesini dökülmesini ve Ganiş'in de onları kendi elleriyle sabaha kadar toplamasını istiyor. Öyle de yapmışlar. Tüm hayvanları ve kuşları yuvalarına kapatıp avlunun içine bir kova darı dökmüşler.*”

“Bundan sonra Miti alêr anasını kolundan, da etişerlär onnarın köyüne. Etiştinän köyâ, en ilkin giderlär dädunun toprak örtülü bordeyinä, ama boşuna, neçin ki dädü hanidän ihtiarlıktan öldü, da **aul** herersi dolu yıkıklık” (Tanasoglu, 1959: 141). “*Bundan sonra Miti annesini kolundan tutuyor ve onların köyüne varıyorlar. Köye vardıklarında ilk iş olarak dedesinin toprakla örtülü zeminliğine giderler. Ama boşuna, yaşlı adam ihtiyarlıktan öldü. Avlu ve her yer yıkıntılarla dolu.*”

“Adamın biri işlemiş, savaşmış, para toplamış, bir eni ev satın almış. Sora tutunêêr **aulun** içinde bir pınar kazsın. Kazırkan bir bakır altın paraylan bulmuş” (Tanasoglu, 1959: 151). “*Adamın biri çalışmış, savaşmış para toplamış ve bir yeni ev satın almış. Sonra avlunun içinde bir kuyu kazmaya başlamış. Kazarken bir bakır altın para bulmuş.*”

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişah kapunun önündä oturêr. **Aulda** bir paalı kilim üstündä yatêr bir tavlu hem gözâl eşek. Taman o vakıt Nastradin geçer yolda da ölä kendi-kendinä sölenêr: “Ne tavlu hem gözâl eşek, ama yazık laf etmäâ bilmeer” (Tanasoglu, 1959: 152). “*Padişah kapının önünde oturuyor. Avluda değerli bir kilimin üstünde ise besili ve güzel bir eşek yatıyor. O vakitlerde Nasrettin kendi kendine söylenerek yoldan geçer, “ne besili ve güzel bir eşek ama yazık ki konuşmayı bilmiyor.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sekizin da yarısı, Hocanın esabına görä, ona düşärmiş... iyer taa dördünü. Kalêr dört kovrik. O dörttän da iyer ikisini da bitkidä iki kovrik kalmış. Popazın portası yanında da o iki kovriktän birini imiş. Popazın **auluna** girmiş bir kovrik elindä” (Baboglu, 2011: 11). “*Sekizin de yarısı, Hocanın hesabına göre ona düşermiş. Dördünü daha yer. Dört kovrik kalıyor. O dörtten de ikisini yiyor en son iki kovrik kalmış. Papazın kapısının önünde o iki kovriktan birini daha yiyerek papazın avlusuna elinde bir kovrikle girmiş.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Tutunêr devlär avşam sofrasını hazırlamaa. Kim oduna gitmiş, kim ateş başında divan dururmuş, kim **aulu** süpürürmüş. Sade Dimitraş koymuş ellerini belinä da gezinirmiş” (Baboglu, 2011: 29). “*Devler akşam sofrasını hazırlamaya başlıyorlar. Kimi odun toplamaya gitmiş, kimi ateş başında iş yapmış, kimi avluyu süpürürmüş. Sadece Dimitraş ellerini beline koyup gezinirmiş.*”

“Kal saalıcaklan padişahım, – deer fukaara da gider evinä. Evdä uşakları, karısı tokmuşlar hem birkaç yıla da imelii varmış, **aul** herersi hayvan, kuş...” (Baboglu, 2011: 83). “*Yoksul, ‘Padişahım sağlıcakla kal’ diyerek evine gider. Evde çocukları, eşi tokmuşlar ve birkaç yıl yetecek yiyeceği varmış. Avlunun her yeri hayvan ve kuş doluymuş...*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açêr bu delikannılar portaları da kendileri girerlar **aula**... Kız içerdä düzen dokurmuş da sesi işitmemiş, ama açan musaafirlär girmiş **aula**, pençeredän görmüş atlıları. Çıkmış düzendän karşılamaa delikannıları” (Baboglu, 2011: 97). “*Delikanlılar kapıları kendileri açıyor ve avluya giriyorlar. Kız içerde dokuma yaparmış da sesi işitmemiş. Ama misafirler avluya girdiğinde pencereden atlıları görmüş. Delikanlıları karşılamak için dokuma tezgâhından kalkmış.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyan Slujbaya Gitmiş

(...)

O gelin yavklu olmuş.

Țarița dedi Stuyana:

– Ya sän gel bizim **aula**,

Vereyim sana bir kara beygir.

Üç gün - üç gecä örüyasın,

Tudoriyä da etişäsin.

(...) (Baboglu, 2011: 147)

(...)

O gelin nişanlanmış.

Çariçe, Stuyan'a demiş:

– *Bizim avluya gel,*

Sana bir kara at vereyim.

Üç gün üç gece gidesin,

Tudorka'ya yetişesin.

(...)

Hay Ninä

(...)

Dışarı çıkêrım, hay ninä,

Aula bakêrım,

Aul da diil benim;

Tarafa bakêrım, hay ninä,

Taraf ta diil benim;

Küüyä da bakêrım, hay ninä,

Küü da diil benim.

Ayläyin gözlerim!

(...) (Baboglu, 2011: 167)

(...)

Dışarı çıkıyorum, hey nine,

Avluya bakıyorum,

Avlu benim değil.

Yana bakıyorum, hey nine,

Yan da benim değil.

Köye de bakıyorum, hey nine,

Köy de benim değil.

Ağlayın gözlerim!

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Länka

(...)

Pazar gelärdi, kimisi çıkardı

Da sevinärdi.

Biz sakınırdık **auldan** çıkmaa –

İnsan gülmesin.

Biz sakınırdık bir laf söylemä –

Kimsey gülmesin.

(...) (Çebotar, 2020: 18)

(...)

Pazar gelirdi, kimisi çıkardı,

Sevinirdi.

Biz avludan çıkmaya sakınırdık.

İnsanlar gülmesin (diye).

Biz sakınırdık bir laf söylemeye

Kimse gülmesin (diye).

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir vakıt varmış, bir vakıt yokmuş, varmış bir kart garga. Günün birindä batmış onun ayaana bir çalı. Düşünmüş garga, nasıl etsin-yapsın da çalıdan kurtulsun hem ondan faydalansın. Uçmuş nekadar uçmuş, bir avşam bir **aula** konmuş da yalvarmış ev saabisinä o çalıyı onun ayaandan çıkarsın” (Çebotar, 2020: 45). “*Bir varmış bir yokmuş bir yaşlı karga varmış. Bir gün o karganın ayağına bir çalı batmış. Karga düşünmüş, ne yapsın nasıl yapsın da o çalıdan kurtulsun ve ondan faydalansın. Uçmuş ne kadar uçmuş da bir akşam bir avluya konmuş ve ev sahibine ayağından o çalıyı çıkarsın diye yalvarmış.*”

“Gidä-gidä etişmiş agasının evinä. Düşünmüş nâpsın, ne etsin da girsın içeri. Avşamnarmış. Girmiş kız **aul** içinä. **Aul** içindä kaçınarmış bulüsu” (Çebotar, 2020: 61). “*Gide gide ağabeyinin evine varmış. Düşünmüş ne yapsın ne etsin de içeri girsın. Akşam oluyormuş. Kız avluya girmiş. Avluda yengesi koştururmuş.*”

“Az mı gitmiş, çok mu gitmiş, etişmiş evä. Açan girmiş **aul** içinä, gözleri dolmuş yaşlan: herersi darmadaanmış. Dädu oturarmış sundurmada, pek ihtärlamış. Gördüynän kızçaazı, çeketmiş aalamaa” (Çebotar, 2020: 67). “*Az mı gitmiş, çok mu gitmiş eve varmış. Avluya girdiğinde gözleri yaşla dolmuş, her yer darmadağınmış.*

Yaşlı adam sundurmada oturuyormuş, pek ihtiyarlamış. Kızı görmesiyle ağlamaya başlamış.”

“Kız onun ardından tez hepsi kapuları genâ erinâ kilitlemiş-rezelemiş, naca elinâ almış da pençerenin yanında durmuş. Bir dâ işitmiş, nasıl tokat açılmış da bir beş kişi **aul** içinâ girmiş. Bunnar hırsızlarmış” (Çebotar, 2020: 69). “*Kız onun ardından hemen tüm kapıları yine kitleyip sürgülemiş. Baltayı eline alarak pencerenin yanında durmuş. Kapının açılışını işitmiş. Beş kişi avluya girmiş, bunlar hırsızlarmış.*”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Fukaaranın Türküsü

Ekmeciimi külâ bandım, nineciim,	<i>Ekmeğimi küle bandın nineciğim,</i>
Raadım raat olsun.	<i>Keyfim yerinde olsun.</i>
Aulun dibindâ bir düvenim olsun, anacım	<i>Çitlerin dibinde düvenim olsun anacığım</i>
Raadım raat olsun.	<i>Keyfim yerinde olsun.</i>
Zenginnerin paraları çok[tur], nineciim,	<i>Zenginlerin paraları çoktur nineciğim,</i>
Raadı hiç yok(tur).	<i>Rahatları hiç yoktur.</i>
Fukaaraların paraları yok[tur], nineciim,	<i>Fukaraların paraları yoktur nineciğim,</i>
Raadı pek çok[tur].	<i>Keyifleri yerindedir.</i>
Aulun dibindâ bir düvenim olsun anacım	<i>Çitlerin dibinde düvenim olsun anacığım,</i>
Raadım raat olsun.	<i>Keyfim yerinde olsun.</i>

(Çebotar ve Sırf, 2017: 36)

Stuyeni⁴⁶⁴

⁴⁶⁴ Türkünün varyantları Nikolay Baboglu, Elena Koltsa, Sofiya Koca ve Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği türküler arasında yer almaktadır bk. Baboglu, 2011: 170; Kolsa, 2020: 26; Koca, 2011: 83; Kvilinkova, 2011: 439.

Stuyan diyer anasına:

– Mamu, ma mamu, ne düş gördüm bân!

Senin için da, benim için da:

Varmış büyük **aullarmız**,

Üüsek evlerimiz.

Evin gölgesindä – derin pınar,

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 48)

Stuyan annesine der:

– Anne, anneciğim ne düş gördüm!

Senin için de, benim için de.

Büyük avlularımız varmış,

Yüksek evlerimiz.

Evin gölgesinde derin bir kuyu,

(...)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Aul boyu kurt izi,

Düşman ayırdı bizi,

O düşmandır – kaynanam,

Kalmasın erdä izi!

(Çebotar ve Sırf, 2017: 100)

Avlu boyu kurt izi,

Düşman ayırdı bizi,

O düşman kaynanamdır,

Kalmasın yerde izi!

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir vakıt varmış, bir vakıt yokmuş. Bir çorbacının varmış salt bir keçisi. Ama o okadar zarar yaparmış, ani bütün sürü yapmaycek: yokmuş ondan kurtuluş. Kemirmiş paka hepsi fidannarı **aulda**, otlamış karıkları: ne çibrița, ne petruška, ne naanä kalmış” (Çebotar ve Sırf, 2017: 120). “*Bir varmış bir yokmuş bir mal sahibinin yalnızca bir keçisi varmış. Ama o keçi bütün sürünün veremeyeceği zararı verirmiş. Ondan kurtuluş yokmuş. Avluda tüm fidanları kemirmiş; ekili alanda otlarmış, ne kekik ne maydanoz ne de nane kalmış.*”

“Bir kerä babu saamış inää, brakmış çelää **aul** içindä da gitmiş başka işinnän. Döndüynän evä, baksa: çelek boş - kimseydi içmiş südü” (Çebotar ve Sırf, 2017: 121). “*Bir keresinde yaşlı kadın ineği sağmış ve süt kovasını avlu içinde bırakıp başka işine bakmaya gitmiş. Eve döndüğünde bakmış ki kova boş, birisi sütü içmiş.*”

“Vançu gidiye kaçarak evä. Ačan bakıyê: içerlär da, **aul** da sade uşak dolu. Üzdän taa az yokmuş, hepsi da bir aazdan baararmışlar: ‘Baka, baka!’ – da istärmışlär imää” (Çebotar ve Sırf, 2017: 130). “*Vançu koşarak eve gidiyor. Bakıyor, odalar da avlu da sadece çocuklarla dolu. Yüzden az değilmiş, hepsi de bir ağızdan, ‘Baba, baba!’ diye bağırıp yemek istemişler.*”

“Ačan gözlerni açmışlar, dooru padişahın tokadına etişmişlär. Bekçilär tokatları açmışlar, düüncülär da **aula** girmişlär. Gelin başlamış sevinmää, gülmää, kuşlar çalmaa, gün şılamaa” (Çebotar ve Sırf, 2017: 147). “*Gözlerini açtıklarında doğru padişahın kapısına gitmişler. Bekçiler kapıları açmışlar, düğüncüler de avluya girmişler. Gelin sevinmeye, gülmeye, kuşlar ötmeye, güneş ışıldamaya başlamış.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir boyarın **aulunda** Nastradin görmüş islää suannar. Ava da biraz lüzgercäymiş. ‘Ya girip çıkarêyım birkaç suan, yapar beki karı suannı’, - kendi-kendinä demiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 195). “*Nasrettin bir boyarın avlusunda iyi soğanlar görmüş. Hava da biraz rüzgârlıymiş. Kendi kendine, ‘Girip birkaç soğan alayım da karım belki soğanlı yapar’ demiş.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Karının hem puluun eri **aulda**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 248). “*Kadının ve pulluğun yeri avludur.*”

“Sürülär kır yuvasının gözellii, pınar - **aulun** gözellii” (Çebotar ve Sırf, 2017: 276). “*Sürüler kırın güzelliği, kuyu avlunun güzelliği.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

““Evdä beni kesecän, ama bişey bendän datmayın. Lokmamı hem kemiklerimi, toplayıp, göm **aula**, ama biyaz ceerimi, kara ceerimi hem üreemi göm eşik altına”

(Çebotar, 2019: 207). “*Evde beni keseceksin ama benim etimden bir şey yemeyin. Etimi ve kemiklerimi toplayıp avluya göm ama akciğeri, karaciğeri ve kalbimi eşiğin altına göm.*”

“Gelmiş sıra, da bu gençlerin olmuş düünü dâ. Düün çıkırkân **auldan**, kızın anası taa da çok kahırlanmış: ‘Nâbacek bu uşak yabancı küüdâ, aalemin evindâ bölâ haylaz hem bişey becermeyân? Ama şansora ne olursa olsun, ko düşünsün o da biraz kendi için, bilsin, nicâ yaşanılêr bu dünnedâ” (Çebotar, 2019: 221). “*Sıra bu gençlerin düğününe gelmiş. Düğüncüler avludan çıkarken kızın annesi, bu çocuk el âlemin evinde böyle haylaz ve bir şey beceremezken yabancı köyde ne yapacak diye daha çok kahırlanmış. Ama sonra da ne olursa olsun, bırak biraz da kendi düşünsün, bu dünyada nasıl yaşanır öğrensın.*”

“Ama ne bu? Panayır sokaanda koptu bir gümbürtü, kalktı bir toz, insannar çekildi **aullar** boyuna, çiineyeräk biri-birinin ayaklarını” (Çebotar, 2019: 254). “*Ama bu ne? Panayırın sokağında bir gümbürtü; toz kalktı. İnsanlar birbirlerinin ayaklarını çiğneyerek avludaki çitlere çekildiler.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ayı Dadanmış Koyunnara

(...)

“Stuençu oolum, Stuençu!

Söleyim sana büyük gibi.

Gidäsin evinä, Stuyan,

Kazasın **(h)aulunda** bir kuyu.

Üç sajen derin,

Üç sajen derinniini kazasın,

İki sajen genişlii olsun.

(H)ayı da gelicek sürüyä,

(...)

Stuyan oğlum, Stuyan!

Sana bir büyük olarak söyleyeyim

Evine gidesin Stuyan,

Avlunda bir kuyu kazasın.

Üç sajen derinliğinde,

Üç sajen derinliğinde kazasın,

İki sajen de genişliği olsun.

Ayı da sürüye gelecek,

(H)ayı da düşücek kuya”.

Ayı kuyuya düşecek.

(...) (Durbaylo, 1991: 49-50)

(...)

Yordanka Yıkamış Başını

Yordanka yıkamış başını, başını.

Yordanka yıkamış başını, başını.

Aul içinä o oturmuş, örüyör saçını.

Avluda oturmuş, örer saçını.

Bobası oturmuş usturuna, usturuna.

Babası oturmuş sundurmaya.

Siiredeyor kızını.

Seyrediyor kızını.

(...) (Durbaylo, 1991: 92)

(...)

Aman, Allahım, Aman

(...)

(...)

Dışarı çıkêrım, mali,

Dışarı çıkıyorum anne,

O üç yaşında kızcaazın,

O üç yaşında kızcağızın,

O üç yaşında kızcaazın,

O üç yaşında kızcağızın,

Aullar boyunda aalêêr.

Çit kenarın ağlıyor,

Aullar boyunda aalêêr,

Çit kenarında ağlıyor,

Hepsinä “mamu” baarêr.

Herkese “anne” diye sesleniyor.

Benim da ma, maliciim,

Benim anneciğim,

Taa da pek canım yanêr.

Daha çok canım yanıyor.

(Durbaylo, 2001: 162)

Sofiya Koca’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Aula kuyu kazdım,

Avluya kuyu kazdım,

Dibine maane yazdım.

Dibine mâni yazdım.

Maaneci başı mıysın?

Mânici başı mısın?

Zurnacı oolu muysun?

Zurnacının oğlu musun?

(Koca, 2011: 23)

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Horoçcuum

Horoçcuumun üstü de kara,

Horozumun üstü de kara,

Neçinseydi yok o **aulda**.

Nedense o yok avluda.

Refren: Aaradım, taradım,

Nakarat: Aradım taradım,

Cıngırdak, mıngırdak.

Cıngırdak mıngırdak,

Pi-li, pi-li! Kış! Kış!

Bili bili, kış kış!

Bu maalede kayıp oldu.

Bu mahallede kayboldu.

(...) (Koca, 2011: 102)

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Düşüniy bu braz ta, deyip ‘Ey şansora avşamnıy, komuşu olmalı gitti avşam ekmeeni yapmaa’ atlıyo örme **aulu**, giriy meyvalaa. Bir-iki imiş, bir-iki ceplerine sıkıştırmış” (Koca, 2011: 158). “*Biraz daha düşüniyor. Akşam oluyor, komşusu artık akşam ekmeğini yapmaya gitmiş olmalı deyip örme avlu duvarından atlayarak meyveliğe giriyor. Bir iki tane yemiş, bir iki tane de ceplerine tikiştirmiş.*”

“‘Karı, tez aç öküzlere portaları!’ Karı açıy portaları, öküzle giriy aula, ama Sandi kaçıy sokakça taa ötee” (Koca, 2011: 179). “‘*Kadın, öküzlere hemen kapıları aç!*’ *Kadın kapıları açıyor, adam öküzle avluya giriyor ama Sandi sokak boyunca daha da öteye kaçıyor.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Näbıysın sen, Todur Paraleu?’ ‘Te ben geldim çeşmeye düşünerek, neçin siz eer gün suya taşınıysınız açan bu çeşmeyi taşlarınnan bile gecirecem **aulunuza** taa ii

olacaktır” (Koca, 2011: 204). “*Todur Paraleu ne yapıyorsun sen?’ ‘Çeşmeyi düşünerek geldim. Siz her gün niçin suya geliyorsunuz? Bu çeşmeyi taşlarıyla birlikte sizin avlunuza getireceğim, daha iyi olacaktır.*”

“Çocuk olmuş bir evciman çorbacı, kız da becerikli, çalışkan karı. Parmaklan gösterirmişler. Ev, nece bir kukla, **aul** - başçe, çiçeklik, meyvalık; bülbülle çalarmışla o başçede” (Koca, 2011: 208). “*Çocuk bir evcimen mal sahibi, kız da becerikli ve çalışkan kadın olmuş. Onları parmakla gösterirmişler. Ev bir oyuncak gibi; avlu, bahçe, çiçeklik, meyvelik... O bahçede bülbüller ötermişler.*”

“Eve etişince, islää karannık çökmüş. Giriyle **aul** içine, piniyle sundurmaya da siniyle pençere altına: sesirgenärmişle. İçerde lampa taa yanarmış, adamnan karı taa uyumazmışla” (Koca, 2011: 212). “*Eve geldiklerinde karanlık iyice çökmüştü. Avlunun içine girip sundurmaya çıkıyorlar ve pencerenin altına sinip dinlemişler. İçeride daha lamba sönmemiş, adamla kadın daha uyumamışlar.*”

“Geliy eve, saklı-saklı giriy içeri, diişiniy, o yırtık paralanmış rubaları gömiy **aulun** dipteki köşesine” (Koca, 2011: 219). “*Kız eve geliyor. Gizli gizli içeri girip üstünü değiştiriyor ve o yırtık, parçalanmış elbiselerini avlunun dibinde bir köşeye gömüyor.*”

“Varmış mı, yokmuş mu - kim bilsin? Ama çoyu annatmış, da bize de etişmiş, ani bir vakıtle varmış, bir vakıtle yokmuş - yaşarmış bir dăduylan bir babu: yaşarmışla bir **aul** içinde, ama evleri ayırıymış. Dădunun evi tuzdanmış, babunu da mercimektenmiş” (Koca, 2011: 226). “*Var mıymış yok muymuş kim bilsin? Ama çoğu kişi anlatmış, bize de ulaşmış. Bir vakitler varmış bir vakitler yokmuş bir yaşlı kadınla bir yaşlı adam bir avlunun içinde ama ayrı evlerde yaşarmışlar. Adamın evi tuzdanmış, kadının evi mercimektenmiş.*”

“Baksa: o daa içinde - bir büyük balaban ev, doz-dolay o **aullar** em portalar okadar üüsek, may evlen bir boyda. Orayı düşen - bilmem çıkacaanı geeri” (Koca, 2011: 274). “*Bakmış, o ormanında için bir büyük dev ev, etrafı o avlunun duvarı ve kapıları o kadar yüksek ki belki evle aynı boyda. Oraya düşen geri çıkabilir mi bilmem.*”

“Kırka sesirgenärmiş içerden, doymazmış sevinmää. Kocası kapıy bir pardı da koolıy karıy **auldan**” (Koca, 2011: 303). “*Kırka odadan dinlermiş ve sevinmeye doyamazmış. Kocası bir uzun bir sopa alıp kadını avludan kovuyor.*”

“Çakıy keçiy bir-iki pardı - öldürüy keçiyi. Da atıy onu **aulda** bulunan bir kör pınara. Papaz da tamaalından dayanamıy da geliy annamaa, ne birda ölçiyle, maana ona şindicik tez läüzüm olmuş demirlisi” (Koca, 2011: 318). “*Keçiy sopayla bir iki kez vurup öldürüyor. Keçiy avluda bulunan kör bir kuyuya atıyor. Papaz da tamahkârlığından dayanamıyor ve burada ne ölçtüklerini anlamak için kovasının acil lazım olduğu bahanesiyle geliyor.*”

“Etişiy çocuk dermene. Ava lüzgârlıymış. Dermen işläärmiş. Köselerin en büyüğü - çorbacı - gezinärmiş kapu önündä büyük-büük. Sırıdarak, o buyur ediy çocu **aula**” (Koca, 2011: 356). “*Çocuk değirmene varıyor. Hava rüzgârlıymış. Değirmen çalışıyormuş. Köselerin en büyüğü -sahibi- kapının önünde böbürlene böbürlene gezinirmiş. Sırıtarak çocuğu avluya buyur etmiş.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *aulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

İvançu

(...)

Tudorka da çıkêr

Aul boyuna

Biyaz modaylan,

Altın küpeylän.

(...)

Tudorka da çıkıyor,

Avlu çitinin yanına

Beyaz modayla,

Altın küpeyle,

Altın küpeylän,
İvançudan üzüklän
(...) (Kvilinkova, 2011: 429)

Altın küpeyle
İvançu'dan da yüzükle.
(...)

Lazari

Hadi gelsin Lazari

Hadi gelsin Lazari

Auldan aula

Avludan avluya

Bereket olsun!

Bereket olsun!

Çocuklar gelsin,

Çocuklar gelsin,

Kızlar gelsin,

Kızlar gelsin,

Uşaklar oynasın.

Çocuklar oynasın.

(...) (Kvilinkova, 2011: 533)

(...)

Değerlendirme

Tarih: İnsanlar özel mülkiyet alanını, yaşam alanını belirli sınırlar çizerek belirtir. Yoldan geçen biri evin bahçesini görse de yabancı bir insanın, hayvanın girmesini, tehlikeleri önlemek için evlerin çevresi çeşitli materyallerle çevrilmiştir. Bu kimi zaman çit veya toprak kimi zaman taş veya beton duvarlar olmuştur. Çit örülmesi en eski yöntemlerden biridir. “1840’lı yıllarda yetkililer kolonilere güzel ve doğru bir görünüm kazandırmak için çeşitli faaliyetler başlatmıştı. Kolonilerin avlusunu caddeden ayıran duvarların taştan yapılması, eski evlerin yerine yenilerinin yapılması kadar önemli ilan edildi. Yetkililer, göze hoş gözükmeyen kamıştan ve dikenli çitlerin kaldırılmasını bunun yerine daha güçlü ve dayanıklı olan taştan yapılmasını istediler. Bölgedeki taş azlığı, taş madenciliğinin zorluğu gibi sebepler kolonilerin hoşnutsuzluğuyla doğru orantılı olarak tahta çitlerin yapılmasına, yoksulların ise çalı çitleri kullanmaya devam etmesine izin verildi” (Maruneviç, 1980: 61). Bu yönleriyle çitin, duvarın avluyu çevreleyen basit bir yapı olmadığı anlaşılır. Aslında hem bölgesel şartlar hem de sosyo-ekonomik sebepler nedeniyle farklı malzemelerden yapılması bölgesel ve ekonomik şartların maddi kültür unsuruna doğrudan etkisinin örneğidir. Ayrıca yoksul ailelerin çalı çiti kullanmasıyla

Gagauzların toplumunda çitlerin materyaline göre statü göstergesi olduğunu söylemek mümkündür. Yalnız çalı çırpıdan yapılan değil, sazdan yapılmış çitler de bu kategoride değerlendirilebilir. Moşkov'un Gagauz köyleri için tipik olduğunu söylediği tahtaların yatay olarak yerleştirildiği çitlerin (1902b: 2) bozkır ortamında ilk başta ancak varlıklı aileler tarafından yapılabildiği söylenebilir. Bu materyallerden yapılan çitler Gagauz halkının şartlar sebebiyle ve beğeni düzeyine göre yaptıkları çitlerken taştan yapılan duvarlar dayatma üzerine ortaya çıkmıştır. Çalı çırpıdan yapılan avlunun duvarı/çitinin dönem şartları doğrultusunda yaygın yapılan çit türü olduğu açık şekilde söylenebilir.

Moşkov, bahçe duvarlarının farklı malzemelerden ve yüksek yapılmadığını; evin bazen sokak tarafından bahçenin çitle ayrıldığını, burada bahçe duvarlarının hırsızlardan değil, hayvanlardan korunmak için yapıldığını söyleyip hiç kimsede avlusunu yabancı bir gözden veya beklenmedik misafirden koruma isteği olmadığını, zengin aileler dışında Gagauzların kendilerini komşulardan ve dışarıdan izole etme ihtiyacı hissetmediklerini belirtir (1902b: 2-3). Çitin sokakla bahçeyi ayırmasından dolayı yapılması dışında, çitin yapımının çok masraf yaratmaması da çitin yaygınlaşmasını sağlamıştır denilebilir. Maruneviç de duvarların bu amaçla yapılmasından dolayı mülkü caddenin köşesine gelen aileler için duvar yapmanın daha masraflı olduğunu söyler (1980: 65). Moşkov'un verdiği bilgiler doğrultusunda özellikle 19. yüzyılda çitin gerekliliği özel yaşamı çevrelemekten çok hayvancılık sebebiyle hayvanların koruma güdüsüyle ortaya çıkmıştır. Çalı veya tahta çitlerin yapılmasında ekonomik sebepler dışında bu durum da göz önünde bulundurulabilir. İnsanların kendileri için birincil öncelik olmayan çitlere avludaki diğer yapılara göre daha az önem verdiği izlenimi doğmaktadır.

Avlu duvarlarını zaman içerisinde tüm ev sahipleri yapmaya başlar. Gagauzlar bahçelerin duvarlarını *tafta aul*, *pardı aul*, *çalı aul*, *taş aul* ve *toprak aul* olmak üzere yapıldığı malzemenin adını alan duvarla örerler. “19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında mülkün ön cephesinde taş, tahta ve kil duvarların inşası Gagauz köylerinde gelenek hâline gelmiştir. Ancak varlıklı aileler avlunun etrafını tamamen çitle çevirirdi” (Maruneviç, 1980: 63). 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ikinci yarısına kadarki avlu duvarlarının durumuna bakılacak olursa, “En eski tür dikenli çalı çitlerdir. Dalların örülmesiyle yapılan çitler Gagauzlar arasında baskın çit türü

olmamıştır, bu sebeple de teknik olarak kuzey Moldova ve Ukrayna'dakiler kadar mükemmelliğe ulaşamamıştır. Sazdan yapılan çitler sazlığın bol olduğu Etuliya, Valkaneş ve Kurçi'de yaygındı. Taş duvarlar bölgesel türlerden biridir. Yaygın kullanılan yerler, Çaga⁴⁶⁵, Kogilnik⁴⁶⁶ ve Hacider⁴⁶⁷ nehirlerindeki taş yataklarına yakın Kubey, Dimitrovka, Satılık Hacı, Starie Troyanı (Eski Troyan) köyleridir” (Maruneviç, 1980: 61-63). Avlunun içerisinde ev, tarım ve hayvancılıkla uğraşının sonucu olarak dam, ambar gibi yapılar bulunmaktaydı. Gagauz evleri tek katlı olarak ve enine büyüyükere inşa edilmiştir. Avlu içerisindeki yapılar da yan yana veya avlu içerisinde belirli noktalara yapılması sebebiyle Gagauz avluları genellikle dikdörtgen şeklindedir.

19. yüzyılın sonlarında avluyu çevreleyen duvar genellikle tahtadan yapılmaktaydı ve kapı kısmı bazen boşluk bazen tek kanatlı bir kapıydı. Saha çalışması sırasında tahta çitlerin kullanımının devam ettiği gözlemlenmiş ve taş, çimento ve betondan duvarlara rastlanmıştır.⁴⁶⁸ Ayrıca iki kanatlı demir kapılar kullanılmakta ve kapılar genellikle yeşil veya maviye boyanmaktadır.

Yapı Malzemesi: Çit, çalı, tahta, toprak, taş veya çimento.

Yapım Tekniği: Çalı aullar çalı ve ince dalların üst üste yığılmasıyla yapılır. Tahta aullar belirli mesafelerde direk ya da tahtaların çakılıp daha sonra bu tahtaların arasına yatay olacak şekilde birleştirilmiş tahtaların çakılmasıyla yapılır. Pardi (kazık) aullar belirli mesafede çakılmış kazıkların ince dallarla birbirine bağlanmasıyla yapılır. Toprak aullar gübre ve toprak karışımından yapılır. Ayrıca, kuru tezekle yapılma yığınlardan da duvar yapılmıştır; Çadır-Lunga, Baurçi, Haydar ve Tomay köylerinde çimento kullanılmadan yapılan yumuşak, küçük kireçtaşından duvarlara rastlanmaktadır (bk. Moşkov, 1902b: 2-3). Avlunun kapısı dikey çakılmış tahtalardan yapılmaktadır. Çit ve duvarlar ortalama olarak 1,5 metreden uzundur.

Örnek Metinlerde İşlev: Avlu, örnek metinlerde ailenin vaktini geçirdiği yerlerden biri olarak görülmektedir. Metinlerde avlu içerisinde horoz, sığır, koyun vb. hayvanların yaşaması ev, dam, ambar gibi yapıların bir arada olmasının ve Gagauz köy yaşamının yansımasıdır. “Karının hem puluun eri aulda” atasözü ise Gagauz

⁴⁶⁵ **Çaga:** Moldova'nın Căușeni bölgesinde bulunan bir nehirdir. Kogilnik nehrinin sol koludur.

⁴⁶⁶ **Kogilnik:** Ukrayna'nın Odessa şehrinde bulunan bir nehirdir. Moldova'ya da uzanır.

⁴⁶⁷ **Hacider:** Ukrayna'nın Odessa şehrinde bulunan bir nehirdir.

⁴⁶⁸ Çeşitli Gagauz köylerinden çit ve duvar örnekleri “Ekler” bölümünde verilecektir.

toplumdaki ataerkil düşünce yapısına dair çıkarım yapmaya imkân sağlar. Kadının yerinin avlu olduğunun söylenmesi, avlu yani evin Gagauz kadınının yaşamının birincil mekânı olduğunu belirtir.

5.2.2. Dam

Ahır. Gagauzların hayvancılıkla uğraşması sebebiyle inşa ettiği yapılardan biridir. Mimari yapılar arasında ev gibi zorunlu yapılardandır.

Örnek Metinlerde “Dam”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şimdi Yuvaran gideer **dama**, **damda-da** bir beegir varmış, da o beegir deer Yuvarana: ‘Yuvaran kürü benim altımı hem tımar yap bana, günün biri bân-da sana yıkrım yaparım’” (Moşkov, 1904a: 67). “Şimdi Yuvaran *dama* gidiyor. *Damda* bir at varmış ve o at Yuvaran’a, ‘Yuvaran, altımı temizle ve beni tımar et. Günün birinde ben de sana iyilik yaparım,’ der.”

“Yuvaran gitmiş, yetmiş orayı, girmiş a’ul-içinâ, baalmış beegirini **dam**-içinâ, da gitmiş içeri. Baksa: ‘bir kız oturuyor mindir-üstündâ’” (Moşkov, 1904a: 83). “Yuvaran oraya gitmiş, avluya girmiş ve atını *dama* bağlayıp içeri girmiş. Bakmış, sedirin üstünde bir kız oturuyor.”

“Gecenin bir vakıdı geleer hem büyük zmey bir kara beegirlân. Da o beegir, istemâzmiş **dama** girmââ. Zmey dârmış beegire: ‘ne’için sân girmeersin **dam**-içinâ, o padişaa yölü’ü, ani biz korkardık?’” (Moşkov, 1904a: 125) “Gecenin bir vakti ejderha büyük bir kara atla gelir. O at, *dama* girmez istemezmiş. Ejderha, ata: ‘Neden *dama* girmek istemiyorsun, korktuğumuz padişah öldü,’ demiş.”

“Popaznan popadiya, açan görmüşlâr ayıları, korkmuşlar. Çocuk almış yöküzleri, baalamış **dama**. Popaznan popadiya aalarmışlar: ‘Nası kurtulalım?’” (Moşkov, 1904a: 128). “Papaz ve karısı ayıları görünce korkmuşlar. Çocuk öküzleri alıp *dama* bağlamış. Papazla karısı ‘nasıl kurtulacağız’ diye düşünerek ağlıyorlarmış.”

Valentin Moşkov'un derlediği *anekdot* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şindi sırtmaç alıyor popazı, kapıyor bir **dam**-içinâ. Şindi geleyor dâkon, onu da, sıçırdıncâ, düver, da kapıyor o **dama**. Ondan sora geleyor daskal, onu da tutuyor, da islâa düveyor, da kapıyor **dama**. Da şindi sabaha-karşı gideer o sırtmaç **dama**, da soyundurayor üçünü-da anadan duuma, da dizeer üçünü-da yannaşık, da deer: ‘kıpıdamayasınız yerinizdän, bän gelmeyincâ’. Onnarı braayor **dam** içindä” (Moşkov, 1904a: 230-231). “Sığır çobanı papazı alıp dama kapatıyor. Diyakoz geliyor, onu da altına yapıncaya kadar dövüp dama kapatıyor. Ondan sonra rahip yardımcısı geliyor onu da tutup iyice dövüp dama kapatıyor. Sığır çobanı sabaha karşı dama geliyor ve üçünü de anadan doğma soyuyor. Üçünü de yan yana dizip, ‘Ben gelene kadar yerinizden kıpıdamayasınız’, diyor. Onları damda bırakıyor.”

Valentin Moşkov'un derlediği *bilmecelerde* yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Vardır **damda** bir al kısıraam. Ačan gireer kara haygır hepsini uradıyor. – Gırbaça” (Moşkov, 1904a: 271). “*Damda bir al kısırağım var. Dama kara aygır girdiğinde tüm atlara vuruyor. – Kırbaç.*”

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kar yaar kürek ister

Kar yağar, kürek ister,

Dam çöker direk ister

Dam çöker, direk ister.

Komşu kızı alannar.

Komşu kızı almak

Demirden yürek ister.

Demirden yürek ister.

(Zajaczkowski, 1965: 55)⁴⁶⁹

Nikolay Baboglu'nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Çözün o beygirleri kışlıktan, - demiş, - da koyun **dama**.’ Erleştirer çocuklar beygirlerini. **Damda** onnar toplamış kendini, ani “kışlık” - kızak hem “yazlık” da

⁴⁶⁹ Mâninin varyantı Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği mâniler arasında yer almaktadır bk. Kvilinkova, 2011: 543.

taliga olmalı, lafedirmiş onnar” (Baboglu, 2011: 99). “‘O atları kışlıktan çıkarın, dama koyun,’ demiş. Çocuklar atlarını dama yerleştirir. Damda onlar kendilerini toplamışlar. Kışlık için kızak ve yazlık için at arabası olmalı diye laf edermişler.”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Nändan gördün sän, ba onmadık?! Sölämä bu yalanı kimseycää, zerä biz seni **dama** kapayıp ta iyelerini kıracêz!” (Baboglu, 1991: 21). “‘Nereden gördün sen be uğursuz! Bu yalanı kimseye söyleme zira seni dama kapayıp eyerlerini kıracağız!’”

Elena Koltsa’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyeni

Stuyeni oolum, Stuyeni,
Karannık **dama** giräsin,
Kara atına pinäsin,
Ateş kamçıyı alasin.

(...) (Çebotar, 2020: 37)

Stuyan oğlum, Stuyan,
Karanlık dama giresin,
Kara atına binesin,
Ateşten kamçıyı alasin.

(...)

Elena Koltsa’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Abanmışlar **damın** kapusuna dördü dä birdän da kapuyulan birerdä dışarı fırlamışlar, da nekadär ayakları tutursa kıra kaçmışlar” (Çebotar, 2020: 63). “*Damın kapısına abanmışlar ve dördü birden kapıyla birlikte dışarı fırlamışlar. Ayakları tuttuğu kadar kıra doğru koşmuşlar.*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Giüyip biyaz rubaları, Kamber gitmiş düünä da siiredärmış bir taraftan. Burada sa gelinin atını çıkaramazmışlar **damdan**. Steonoz olmaa geç kalırmışlar” (Çebotar, 2019: 227). “*Kamber beyaz elbiseleri giyip düğüne gitmiş, bir taraftan da etrafı seyredermiş. Burada ise gelinin atını damdan çıkaramamışlar. Nikâha geç kalırlarmış.*”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Koymuşlar beygiri **dama**, çocaa da vermişlär bir karannık oda. Boyarın varmış taa başka çırakları. Hepsinin odaları aydınnık şılaklanmış, salt eni çıraan odasında yokmuş ne mum, ne dä lampa” (Çebotar, 2019: 246). “*Atı dama koymuşlar; çocuğa da bir karanlık oda vermişler. Boyarın daha başka çırakları da varmış. Hepsinin odaları aydınlıkmış, sadece yeni çırağın odasına ne mum ne de lamba varmış.*”

“Tamahlıundan Kösä vermiş eşää üç demirli arpa bir kada da su. İmiş eşek, şişmiş da gebermiş. Sabaalen gitmişlär altınnarı toplamaa. İtirmişlär **damın** kapusunu, ama açamamışlar” (Çebotar, 2019: 262). “*Köse, açgözlülüğünden eşeğe üç demirli arpa, bir küçük fıçı su vermiş. Eşek yemiş ve şişip ölmüş. Sabahleyin altınları toplamaya gitmişler. Damın kapısını ittirmişler ama açamamışlar.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Damdan çıktı bir kuzu,

Damdan çıktı bir kuzu,

Burma-burma buynuzu.

Burma burma boynuzu.

Şu gözäl komşuykamın

Şu güzel komşu kadının,

İncä belli, vay, kızı.

Ah ince belli kızı.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 77)⁴⁷⁰

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *damla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Ha! Sän taman bizä lääzımsın. Biz seni çoktan aarêêrız. Sän, girip kapu aralıundan **dama**, açacan kapuları da çıkaracan öküzü’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 160). “‘*Hah! Sen tam ihtiyacımız olan adamsın. Senin gibisini çoktandır arıyoruz. Kapının aralığından dama girip kapuları açacaksın ve öküzü çıkaracaksın.*’”

⁴⁷⁰ Varyantı için bk. Koca, 2011: 46; Zanet, 2017b: 524.

“Aygırlar, işidip, onun ardına kaçıyêlar düz aul içinä. Kız el ettikçä, beygırlär diziliyêlar bir sıraya. Çıraklar baalayıp, sokıyêlar onnarı **dama**. Çok geçmiye, kısıraklar da geliyêlar düz **dama**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 177). “*Aygırlar işitip onun ardına doğru avlunun içine koşuyorlar. Kız el ettikçe aygırlar sıraya diziliyorlar. Çıraklar atları bağlayıp dama sokuyorlar. Çok geçmiyor, kısıraklar da gelip doğruca dama giriyorlar.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözlerinde yer alan damla ilgili örnekler şu şekildedir:

“İsläa beygir **damda** da satılêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 245).⁴⁷¹ “*İyi at damda da satılır.*”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan damla ilgili örnekler şu şekildedir:

Stueni, Gelinin Soslâmedi

(...)

Girginka taa eväkaa aalamış,

Taa kaynana evâdan.

Açan evä etişmiş,

Dama dooru gitmiş.

Da almış çatıyı,

Da gitmiş evin ardına

Ceviz fidanna.

Dört yaşında da

Varmış çocucaa,

O da gitmiş ardına.

(...) (Durbaylo, 1991: 79)

(...)

Girginka daha eve kadar ağlamış,

Kaynana evine kadar.

Eve gittiğinde

Dama doğru gitmiş.

İpi almış

Ve evin arkasına gitmiş.

Ceviz fidanına.

Dört yaşında da

Çocuğu varmış,

O da (annesinin) ardından gitmiş.

(...)

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan damla ilgili örnekler şu şekildedir:

⁴⁷¹ Atasözü, Sofiya Koca’nın derlediği atasözleri arasında da yer almaktadır bk. Koca, 2011: 71.

“Çocuk sevinerek etişiy eve. Varmış bir küçücük **damcaaz**. Sokıy ayvanu **dama**, doyurıy, sulıy; sora kesiy o kayışı. Açan kesiy, yarıy onu, - şarradan! - ere döküli bir yıvın altın em gümüş para” (Koca, 2011: 189). “Çocuk sevinerek eve varıyor. Bir küçük dam varmış, hayvanı o dama sokup doyuruyor ve su veriyor. Sonra o kayışı kesiyor. Onu kesip yardığında yere bir yığın altın ve gümüş para dökülüyor.”

“Geliyle eve. Koyıyla biigirlerini **dama**, geçiyle içeri ekmek imää. Oturiyla, iyiyle ekmeeni, şindi yatacakla” (Koca, 2011: 229). “Eve gelip atlarını dama koyuyorlar. Yemek yemek için içeri geçiyorlar. Oturup yemeklerini yiyorlar, artık yatacaklar.”

“Giriy paadişaa **dama**, yaklaşıy biigire - biigir pufly, şaaya kalkıy, brakmıy iç dokunmaa da” (Koca, 2011: 235). “Padişah dama girip ata yaklaşıyor. At kişneyip şaha kalkıyor, dokunmaya dahi hiç izin vermiyor.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan damla ilgili örnekler şu şekildedir:

On Kardaşız Biz

(...)

Köpek sincirdä baalıydı,

Ama bendän hatırlıydı.

Beni da **dama** kapardı,

Ekmek erinä trofa atardı.

Bän da, zorları geçirän,

Hep ta zor yaşadım.

(Kvilinkova, 2011: 437)

(...)

Köpek zincire bağılıydı,

Ama benden (daha) hatırlıydı.

Beni dama kapardı,

(Önüme) ekmek yerine kırıntı atardı.

Ben, zorları geçiren,

Hep zor yaşadım.

Büük Kıran

(...)

– Gidäsin, volum, gidäsin,

(...)

– Gidesin oğlum, gidesin,

Karannık **damnara** giräsin,
Beendii beygirä pinäsin.
Gidäsin, volum, gidäsin,
Popassız küü da aarayasın,
Mezarlıksız mera razgeläsin,
Ecelindän da kurtulasın.
Gider İvançu,
Karannık **dama** girer,
Beendii beygirä pineyer.
Çekeder aaramaa İvançu.
(...) (Kvilinkova, 2011: 495)

*Karanlık damlara giresin,
Beğendiğin ata binesin.
Gidesin oğlum, gidesin,
Papazsız köy arayasın,
Mezarlıksız topraklarla karşılaşasın,
Ecelinden de kurtulasın.
İvançu gider,
Karanlık dama girer,
Beğendiği ata biner.
İvançu aramaya başlar.
(...)*

Hêy-Hêy Eni Yıl Türküsü

(...)
Gir **dama**, kara beygiri al,
Apsent yolunu kap,
Kaavi insannar için,
Girgin uşaklar için
(...) (Kvilinkova, 2011: 507)

(...)
*Gir dama, kara atı al,
Apsent (?) yolunu kap,
Güçlü insanlar için,
Cesur çocuklar için.
(...)*

Değerlendirme

Tarih: Hayvancılıkla uğraşan toplumlarda insanların en değerli varlıkları olan hayvanlar için de doğa koşullarından korumak amacıyla çeşitli barınaklar yapılmıştır. Hayvancılıkla uğraşan Gagauzlar da çeşitli yapı malzemelerinden damlar yapmıştır. Dam geçmiş dönemde, hayvancılığın önemli geçim kaynağı olduğu zamanlarda Gagauz evlerinin zorunlu unsurlarından biriydi. “Gagauz yerleşkelerinde çoğunlukla sığırlar için dam kullanılırken, koyunlar için genellikle yalıtımlı tenteli ağılar

yapılmıştır” (Maruneviç, 1980: 53). Köylerde hayvanı olan ya da hayvancılıkla uğraşan ailelerde dam kullanımını bir ihtiyaç olarak devam etmektedir.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Eski damların yapımında toprak, çatı için tahta ve örtmek için saz, saman kullanılır. 20. yüzyılda damlar taştan da yapılmıştır. Bulgaristan Gagauzları 20. yüzyılın ortasında dam yapımı için çit, tuğla, çamur, saman; çatı için kiremit kullanmaktaydı.

Yapının Bulunduğu Konum: Damlar avlunun içinde evden ayrı ya da kuhneye yakın, bitişik yapılmıştır.

Yapı Tekniği: Genellikle ön duvarı yoktur; sadece arka ve iki yan duvarı vardır. Ön tarafa çit, kapı yapılır. Evlerde olduğu gibi iki veya dört eğimli makaslı çatılar ya da düz çatılar yapılır. Damlarda tavan hiçbir zaman yapılmaz. Damın arka duvarına ise hayvanlar için yemlik yapılır. Damlar 20. yüzyılda taştan da yapılmış, önüne çit de çekilmiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Dam, örnek metinlerde hayvanların barınağı işleviyle yer almaktadır.

5.2.3. Okol

Ağıl. Okol kelimesi Moldovanlar aracılığıyla Rumenceden Gagauzcaya girmiştir. Rumencede *ocol* “bir alanın sınır çizgisi; duvarla çevrili yer, hayvan çiti, kuşatıcı duvar veya çit” anlamıyla yer alır.

Örnek Metinlerde “Okol”:

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *okolla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çok geçmiy, çocuk gene yalvarıy: ‘Baka, hadi yapalım bir da **okol**.’ ‘Näbacan, çocuum, **okollan**, koyunnarmız yok. Ölä da arca soktun beni.’ ‘Allaa verir, baka, hadi yapalım,’ – çocuk diy. Yapıylar **okol** da. Ertesi günü sabaalen dădu çıkıy dışarı. Baksa: aullar ayvannan dolu” (Çebotar ve Sırf, 2017: 138). “Çok geçmiyor, çocuk yine yalvarıyor, ‘Baba, hadi bir ağıl yapalım.’ ‘Ağılla ne yapacaksın çocuğum? Koyunlarımız yok. Masrafa da soktun beni.’ ‘Allah verir, baba. Hadi yapalım,’ diyor çocuk ve ağılı yapıyorlar. Sonraki gün sabahleyin yaşlı adam dışarı çıkmış ve bakmış ki avlu hayvanla dolu.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği atasözlerinde yer alan *okolla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kart babu – evin kilidi, kart köpek – **okolun** kilidi” (Çebotar ve Sırf, 2017: 249).
“*Yaşlı kadın evin kilidi; kart köpek ağılın kilidi.*”

“Uzaa isteersin – atını bak, sürü isteersin – **okola** bak” (Çebotar ve Sırf, 2017: 282).
“*Uzakları istersen atına bak; sürü istersen ağıla bak.*”

Değerlendirme

Yapıda Kullanılan Malzeme: Çit, tahta.

Yapının Bulunduğu Konum: Ağıl açık alanlara, avluya yapılmaktadır.

Yapım Tekniği: Okol, dikdörtgen veya yuvarlak şekilde çitlerin belirli aralıklarla toprağa dikilmesi ve boşluklara yatay tahtaların çakılmasıyla yapılır.

Örnek Metinlerde İşlev: Okol, örnek metinlerde hayvanların tutulduğu çevrelenmiş alan işleviyle görülmektedir.

5.2.4. Maaza

Mahzen. Genellikle şarap saklamak için kullanılmakla beraber kiler görevi de gören yapı, yer altı deposudur.

Örnek Metinlerde “Maaza”:

Valentin Moşkov'un derlediği *anekdot* metinlerinde *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“O yerdä bir vakit Türkün haznesi-y-miş, varmış bir yapı, da o yapının altında varmış bir **maaza**. Da o **maazanın** varmış üç beçi, da o beçlerin, aazlarında varmış birär boza kazanı. Da her o boza kazannarnı bulursalar parayı-da bulaceklar” (Moşkov, 1904a: 47). “*O yerde bir yapı varmış ve bir vakitler Türk'ün hazinesiymiş. O yapının altında bir mahzen varmış. O mahzenin üç kileri, o kilerlerin girişlerinde birer boza kazanı varmış. Eğer o boza kazanlarını bulursalar parayı da bulacaklar.*”

“Adam çıkıyor dışarı. Karı genä kapıyor kapuyu. Adam kalıyor dışarda. Şindi, năpsın, karannık, yola çeketmää korkuyor. Gideer, da gireer **maazaya**” (Moşkov,

1904a: 251). “Adam dışarı çıkıyor. Kadın yine kapıyı kapatıyor. Adam dışarda kalıyor ama ne yapsın hava karanlık, yola çıkmaya korkuyor. Gidip mahzene giriyor.”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Marinki⁴⁷²

(...)

(...)

Koyasın o yılanı o kana içinä,

Koyasın o yılanı o sürahi içine,

Gidäsin büyük **maazaya**, dipteki fiçıya,

Gidesin büyük mahzene, dipteki fiçıya,

Akıdasın bir kana şarap,

Akıtasın bir sürahi şarap,

İkram edäsin batüna.

İkram edesin ağabeyine.

(...) (Tanasoglu, 1959: 44)

(...)

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dimitraş gider maazaa, alêr bir butucak, ölä kendi kadar, örter onu yaamurlucaanan, kendi da çekiner **maazanın** bir köşeciinä da uyuyêr...” (Baboglu, 2011: 28; Baboglu, 1991: 90). “*Dimitraş mahzene gider, kendi kadar bir fiçı alır ve onu yağmurluğuyla örterek mahzenin bir köşesinde uyur.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Üülen artık devirilmiş, adamın aklına gelmiş, ani **maazada** kaazı läüzım doyursun. Kolvermiş tezicik kaazı, atmış biraz tenä ona, ama unutmuş su koymaa. Kaaz doyunduynan, su içmää aararmış. Bulmadıynan suyu, uçmuş dereyâ. **Maazaya** girdiynen bu adam biraz da şarap çekmiş, kaazı unutmuş!” (Baboglu, 2011: 102). “*Artık öğlen vakti geçmişti ki mahzendeki kazı doyurması gerektiği adamın aklına gelmiş. Hemen kazı salmış, önüne biraz yem atmış ama su koymayı unutmuş. Kaz doyunca su içmek için aramaya çıkmış. Suyu bulamayınca dereye uçmuş. Adam mahzene girdiğinde biraz da şarap içmiş, kazı unutmuş!*”

⁴⁷² Türküye, Mihail Guboglo’nun derlediği *türkü* metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 187.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ölçüsüz Şarap

Al menevşa açılarkan	<i>Al menekşe açılırken</i>
Seni braktım bez çözärkän.	<i>Seni bıraktım kumaş dokurken.</i>
Ah seni bulayım bez dokurkan...	<i>Ah seni bulayım kumaş dokurken...</i>
Gelä-gelä geldi tokat yanına,	<i>Gele gele geldi kapının yanına,</i>
Tokat yanına, maaza önünä.	<i>Kapının yanına, mahzenin önüne.</i>
– Kolay gelä! Mari gelin, Sando!	<i>– Kolay gele mari gelin Sando!</i>
(...) (Baboglu, 2011: 189)	(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmiş çocuk kediye aaramaa. Kedi sä bu vakıt taman imişti Länka babunun **maazasında** bir çölmek kaymak da girmişti içeri bir uykucuk çekmää. ...” (Çebotar, 2020: 47). “Çocuk kediye aramaya gitmiş. Kedi ise o an Lenka ninenin mahzeninde bir çömlek kaymak yemişti ve uyku çekmek için odaya girmişti.”

“Bir gün kızın kiraşası ona yaklaşmış da demiş, ki geldi vakıt kız kaçsın, çünkü bobası gitmiş şarap **maazadan** akıtmaa, bıdisi - yakacak getirmää, ama mamusu sobayı yakarmış; onnar istärmişlär kızı diridän atsınnar soba içinä. Kız ozaman yavaşıcık pencereyi açmış da kaçmış” (Çebotar, 2020: 69). “Bir gün kızın görümcesi ona yaklaşıp kızın kaçma vaktinin geldiğini söylemiş. Çünkü babası mahzene şarap doldurmaya, ağabeyi yakacak bir şeyler getirmeye gitmiş, annesi de sobayı yakarmış. Onlar kızı diri diri sobaya atmak istemişler. Kız o vakit yavaşça pencereyi açıp kaçmış.”

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyane Oolum, Stuyane

(...) (...)

Al okayı da git **maazaya**

Akıt bir oka şarap, - dey.

Rada da alêr okayı,

Rada da gider **maazaya**,

Rada da şarap hâkıtmêêr,

Rada da yaşlarını hakıdıyor.

Stuyan da gider **maazaya**,

Stuyan da keser Radayı.

(...) (Durbaylo, 1991: 77; Durbaylo, 2001: 23) (...)

Lübov Çimpoeş'in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuum, kaz bir **maaza**, da koy o **maazaya** te bu beygiri, ört üstünü onun, bir erdân şılamasın. Bak onu orada kırk gün.” (Çimpoeş, 1997: 135)⁴⁷³ “‘Oğlum bir mahzen kaz. O mahzene bu atı koy ve üstünü ört; bir yerden ışık almasın. Orada ata kırk gün bak.’”

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Maazaları derindir,

Şarapları serindir.

Tucurgası maavidir,

İnadına kaavidir.

(Koca, 2011: 62)

Mahzenleri derindir,

Şarapları serindir.

Ceketi mavidir.

İnadına güçlüdür.

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

⁴⁷³ Köroğlu destanının varyantında alıntı yapılan bölüm yer almaktadır. Tekrar olmaması için sadece sayfa sayısı verilmiştir bk. Çimpoeş, 1997: 140.

Kolada Türküsü⁴⁷⁴

(...)

Dokuz ambar, kırmızı buuday,

Stanine-nine, tsar-gospodine.

Em de yaptım beş **maaza** şarap,

Stanine-nine, tsar gospodine.

(...) (Koca, 2011: 139)⁴⁷⁵

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Korkma, yapacınız makarinayı. Ben şimdi gidecem **maazaya**, çıkaracam braz piynir, getirecem yakacak, tutuşturacam kotlonda ateşi, koyacam su kaynasın” (Koca, 2011: 237). “Korkma, makarna yapacağız. Ben şimdi mahzene gideceğim, biraz peynir ve yakacak bir şey getirip su kaynasın diye ocakta ateşi tutuşturacağım.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *maazayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ne Aalêrsın, Mamucuum

(...)

Of, bobamız sarfoş geldi.

Kalktım, gittim **maazaya**,

Birkaç lav lavedelim.

Ne yapêrsın bobacıım?

O da aldı sapladı.

(...) (Kvilinkova, 2011: 427)

(...)

Dokuz ambar, kırmızı buğday,

Benim için kalk saygıdeğer nine.

Hem de beş mahzen şarap yaptım,

Benim için kalk saygıdeğer nine.

(...)

(...)

(...)

(...)

(...)

(...)

Of! Babamız sarhoş geldi.

Kalktım gittim mahzene,

Birkaç laf edelim,

Ne yapıyorsun babacığım?

O da aldı (bıçağı) sapladı.

(...)

Değerlendirme

⁴⁷⁴ Kolada türküsü Slav kültüründe Noel geceleri çocukların ve gençlerin köyde evleri gezerek söylediği çeşitli türkülerden biridir. Kolada geleneği Bulgar kültüründen Gagauz kültürüne girmiştir. Söz konusu türkünün tekrar edilen bölümleri de Bulgarcadır.

⁴⁷⁵ Türkünün varyantları için bk. Koca, 2011: 145-149.

Tarih: Mahzen, üzüm yetiştirilen ve şarapçılığın yaygın olduğu bölgelerde zorunlu mimari yapılardan olmuştur. Gagauzlar da göç sonrasında Besarabya'da bağcılıkla uğraşmış hem bireysel hem ticari amaçla şarap yapımına başlamışlardır. Gagauzlar 19. yüzyılın başındaki göçten sonra belirli bir düzenin oturtulup kısmen de olsa ekonomik iyileşmenin sağlanması ve bölgesel etkilerle, inşa ettikleri yapıların planlarında değişiklikler yapmıştır. 19. yüzyılın başlarında daha iyi ve dönem çerçevesinde daha modern ev yapılarını bilmelerine rağmen bordeyler yapan Gagauzlar, 19. yüzyılın sonlarında temel atılan, birden fazla bölüme sahip evler yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede, "19. yüzyılın sonlarında yapılan evlerde, mülkün karakteristik ve vazgeçilmez unsurlarından biri olarak *maaza* denilen mahzenler yaygınlaşmıştır. Besarabya'ya yerleşimin ilk yıllarında ise mahzenler yoktur" (Maruneviç, 2018: 303; Bulgar, 2021: 38). Moşkov, maazaların evden ayrı olarak avluya yapıldığını; Gagauzların evle birlikte en çok özen gösterdiği yapının maaza olduğunu, bunun dışarıdan yapılan süslemesinden anlaşılabilirdiğini ifade eder (1902b: 23). Maazalar, 20. yüzyılın başlarında avluda ayrı bir yapı olarak yapılmamaya, evin altına yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde avluda ayrı bir yapı olarak inşa edilen maazalar da vardır.

Birçok yenilik gibi maaza da ilk olarak halkın zengin kesimi arasında görülür. 19. yüzyılın ilk yarısında maazalar sadece geniş üzüm bağlarına sahip zengin ailelerde vardı (bk. Meşçeryuk, 1971: 143). 19. yüzyılın başlarında Besarabya'ya göçen kolonilerde bağcılık önemli geçim kaynaklarından olmuş; dolayısıyla şarapçılık yaygınlaşmıştır. Skalkovski, Besarabya kolonilerinde birçok kişinin bağcılık ve şarapçılıkla uğraştığını (1848: 57) söyler. Ancak, Besarabya'da Bulgar ve Gagauz göçünden önce de mahzenler kullanıldığı bilinmektedir. 17. yüzyılın ortalarında Moldova'da bulunan Antakya Patriği Macarius'un oğlu başdiyakoz Pavlom Aleppskim, manastırlarda ve zenginlerin evlerinde şarap fiçilerini ve sebzeleri saklamak, korumak için mahzenler kullandığını söyler (1896: 72). Zaşçuk da zengin Moldovanların şarap depolamak için mahzen yaptığını belirtir (1862a: 460). 20. yüzyıla gelindiğinde ise Moldova mimari kültüründe mahzenin evden ayrı bir yapıda olması yaygındı (bk. Moiseenko, 1973: 21). Moldova'nın hem geçmiş tarihinde hem de günümüzde mahzenler yaygın olarak kullanılmaya devam etmektedir. Mahzenin ayrı bir yapı olarak yapılması veya evin altına yapılması bölgesel ve öznel tercihlerle ilgilidir.

Mahzenin ilk yapım amacı şarap yapımı sebebiyle olsa da sıcak yaz ayları sebebiyle erzakların saklandığı kiler olarak da kullanılmıştır. “Yiyecek ve içecekler topraktan beş-yedi metre derinliğe kazılan maazalarda küpler içerisinde saklanmıştır, soğukluk sayesinde yiyecek ve içeceklerin bozulması önlenmiştir. 2. Dünya Savaşı sırasında kuyulara zehir atılması sebebiyle aileler maazalarına kuyu da yapmıştır” (K10). Marinov, Bulgaristan Gagauzlarında ve Bulgaristan’daki diğer Türk halklarının evlerine konuk olmuş ve mahzenin çoğu evde olmadığını, bu işlevi kilerin gördüğünü söylemiştir (1956: 251). Besarabya Gagauzları arasında mahzenler şarap yapımı sebebiyle günümüzde de kullanılmaya devam eden yapı unsurlarındandır.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Eski maazanın kapısının yakınındaki duvarlar kerpiçten, topraktan; mahzenin kapısı ise tahtadan yapıldı. 20. yüzyılda evin altına yapılmaya başlanan mahzenlerin duvarı taşla örülmüştür.

Yapının Bulunduğu Konum: 20. yüzyılın başlarına kadar genellikle avluda yer alan maaza zaman içerisinde ev tasarımlarının değişmesiyle evin altına yapılmaya başlanmıştır.

Yapım Tekniği: En basit ve ilkel maazalar toprağa dikdörtgen şekilde çukur kazılmasıyla yapılır. Moşkov toprağın çernezyom ve killi yapısının bu işe uygun olduğunu, zorluk çıkarmadığını ifade eder. Moşkov 19. yüzyılın sonlarında maazanın yapılışını şöyle anlatır:

Dikdörtgen kazılan çukurun üstüne, altı sütun üzerine tahtadan eğimli, üçgen bir çatı ya da yumuşak taşlardan tonozlu bir çatı yapılır. Çatı eğer tahtadan yapılırsa çatıyı desteklemek için çukurun uzun kenarlarına ve kısa kenarların ortasına altı direk; bunların üzerine de kirişi oluşturan direkler yerleştirilir. Daha sonra evlerde yapıldığı gibi üç makasla ‘lyatsa’lardan oluşan çatı yapılır. Lyatsaların üzerine çalılık tabakası ve onun da üzerine saman tabakası yerleştirilir. Benzer bir çatı maazaya inerken kullanılan merdivenlerin üstüne yapılır. Maazaya giden merdivenler, zengin ailenin mahzeninde tahtayla ya da yumuşak taşlarla kaplanmıştır (Moşkov, 1902b: 23-24).

“Bazı kişiler maazanın girişini büyük bir titizlikle kille sıvanıp ağartılmış yumuşak taşlardan yarım daire biçimli, kemer şeklinde yapmıştır” (Moşkov, 1902b: 23). 20. yüzyılda maazalar gelişen mimariyle beraber evin altına da yapılmaya başlanmıştır. “Ev yamaçta bulunuyorsa maazanın evin altında yapılması tercih edildi. Evin altında

yapılan maazalar taş tonozla döşenir” (Maruneviç, 1980: 85). Moiseenko, Gagauz maazalarının genellikle evin altına yapıldığını belirtir (1973: 21). Moşkov, 19. yüzyıl sonları için bu evin altında olan maazaların çok nadir olduğunu söyler. Bunun sebebi olarak evin yapı malzemeleri ve dayanıklılık olarak görülebilir. Maazaların kapısı iki kanatlıdır ve dikey dar tahtaların birleştirilip çakılmasıyla yapılmıştır. Maazanın iç yapısı şarap dolu fiçilerin, yiyecek ve içeceklerin koyulduğu küp ve testilerin koyulacağı şekilde dizayn edilmiştir. Bu dizayn ev sahibinin isteğine göre şekillenir. Maazanın kapı türleri dikey kapı ve yatay/eğik kapı olarak iki çeşittir. Maazanın merdivenleri ve duvarları çamurla sıvanır. Çamurla sıvama tekniği Gagauzların ev inşaatında sık kullandığı tekniklerdendir. Moşkov, maazaların genelde girişinin dekore edildiğini; girişin yapıldığı taş ve kilden, girişin kemerinin üstünde ve yan taraflarında rengârenk çeşitli süslemeler yapıldığını ifade eder (1902b: 23). Yuvarlak, küre veya vazo şeklinde süslemeler yapılır. Bazen de evlerin dış duvarlarındaki süslemeler burada da yapılır. Maaza ortalama olarak 10-12 metrekarelik bir alana sahiptir. Saha çalışmaları sırasında beş-yedi metre derinlikte kazıldığı (K10) söylenmiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Maazaların asıl yapılış amacı şarap fiçilerini serin bir yerde saklamaktır. Türkü, masal, hikâye metinlerinde maazanın genellikle şarap fiçilerinin saklandığı ayrıca yiyeceklerin de depolandığı bir yer altı deposu olarak kullanıldığı görülmektedir.

5.2.5. Hambar/Ambar

Ekinlerin saklandığı yer, ambar. Anadolu Türk kültüründe de ambar adıyla aynı yapı inşa edilmekte ve kullanılmaktadır.

Örnek Metinlerde “Hambar/Ambar”:

Włodzimierz Zajackowski’nin derlediği atasözlerinde yer alan *hambar/ambar*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Ambarda** sıçan aaç kalmas” (Zajackowski, 1965: 25).⁴⁷⁶ “*Sıçan, ambarda aç kalmaz.*”

⁴⁷⁶ Atasözü, Gavril Gaydarcı’nın derlediği atasözleri arasında da yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 215.

Włodzimierz Zajączkowski'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *hambar/ambar*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Sıçan Destanı

(...)

(...)

Birde gitsem baksam böyle büyük sıçandır *Bir gidip baktım böyle büyük bir sıçan*

Almış keseri em naca yonneyor

Keseri ve nacağı almış oynuyor.

Karılar suvacı yapıyor

Kadınlara suvacı yapıyor.

Hambarda iki göz ekin vardı

Ambarda iki göz⁴⁷⁷ ekin vardı,

Birini yimiş

Birini yemiş.

(...) (Zajączkowski, 1965: 88)

(...)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *hambar/ambar*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Gel Gidelim

(...)

(...)

Gel gidelim, gözâl olan,

Gel gidelim, güzel oğlan,

Gel gidelim, dilber olan,

Gel gidelim, dilber oğlan.

– Bân gidämem, gürcü kızı,

– Ben gidemem Gürcü kızı,

Bân gidämem, türkmen kızı!

Ben gidemem, Türkmen kızı!

Ambar açtım, toomu saçtım,

Ambar açtım, tohumu saçtım,

Öküzümü çiftâ koştum.

Öküzümü çifte koştum.

(...) (Baboglu, 2011: 185-186)

(...)

Yaamurcuklar yaasın,

Yağmurlar yağsın,

Bollucaklar olsun,

Bolluk olsun,

Hambarlarımız dolsun

Ambarlarımız dolsun.

⁴⁷⁷ **Göz:** Tahıl bölmesi.

Pipiruda, lädölö,
Pipiruda, ruda, lädölö,
Yaamurcuklar yaasin,
Bollucaklar olsun,
Hambarlarmız dolsun.

Pipiruda, ledölö,
Pipiruda, ruda, ledölö,
Yağmurlar yağsın,
Bolluk olsun,
Ambarlarımız dolsun.

(Baboglu, 2011: 206)⁴⁷⁸

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *hambar/ambarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Survaki

(...)
Tarlası eşersin,
Başçası eşersin,
Ambarları dolsun,
Fıçıları dolsun,
İçersi uşak dolsun,
Kesesi para dolsun.
(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 64)

(...)
Tarlası yeşersin,
Bahçesi yeşersin,
Ambarları dolsun,
Fıçıları dolsun,
Evi çocuk dolsun,
Kesesi para dolsun.
(...)

Surva, Surva, Survaki

(...)
Evindä birlik olsun,
Arada – dirlik olsun,
Tapı hareket versin,
Tarla bereket versin,
Saabiyä – saalık,

(...)
Evinde birlik olsun,
Aranızda dirlik olsun.
Tanrı çalışkanlık versin,
Tarlaya bereket versin,
Sahibine sağlık,

⁴⁷⁸ Varyantları için bk. Koca, 2011: 76.

Ambara – k   rl  k.

Ambara k  rl  k.

(  botar ve S  f, 2017: 66)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hambar/ambar*la ilgili örnekler  u şekildedir:

“Gel vak  t, git vak  t, çok geçmemiş – Uz padi aayın akaretleri g r nm  . Konmu lar, insanı korkutmu lar, anayı-bubayı sevindirmi lar, agaları  a  kalmışlar, kuşku ufak kuşlar **ambarlar** altına saklanmışlar” (  botar ve S  f, 2017: 128). “*Gel vakit git vakit, çok geçmemiş, Oğuz ülkesinin sarayları g r nm  . (Kartallar) konmu lar ve insanları korkutup anne babayı sevindirmi ler. A abeyleri  a ırıp kalmışlar. Uyanık kuşlar ambarların altına saklanmışlar.*”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *atas  z*lerinde metinlerinde yer alan *hambar/ambar*la ilgili örnekler  u şekildedir:

“Popazın cebi – fukaaranın ambarı” (  botar ve S  f, 2017: 268). “*Papazın cebi, fakirin ambarı.*”

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hambar/ambar*la ilgili örnekler  u şekildedir:

“Bir  orbacı eni  uvallarlan terekeyi **ambara** erle tir rm   da, biler k, ani sı annar zararlı, t  ne aklısına koymuş yapmaa. Kıymasın sıçan keskin di   ezlerinn n çuvalları deyni, adam brakm   çuvalları açık, baalamam   aazlarını. Ko t rmansın sıçan onnarın  st n  da isin hazır teneyi, nekadar canı ist rs , bekim, caba buu mayacak yırtmaa çuvalı, hem susadı gibi içsin hazır suyu, ani bu erif koymuş er , çuvalın yanına.” (  botar, 2019: 267). “*Bir  orbacı, tahılı yeni çuvallarla ambara yerle tirirmi . Zarar veren sıçanlara kar   aklına koymuş sıçanlar keskin di  leriyle çuvalları delmesin diye bilerek çuvalları açık bırakm  , ağızlarını ba lamam  . Sıçan hadi t rmansın onların üstüne de canı ne kadar isterse taneyi yesin, belki çuvalı yırtmakla u ra maz. Adam, sıçan susadı ında içsin diye hazır suyu da çuvalın yanına koymuş.*”

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hambar/ambar*la ilgili örnekler  u şekildedir:

“Gidiy Kirka. Boyarın varmış oniki desetina buudayı. Toplıy Kirka şeytannarı, gidiyler şu boyarın tarlasına, biçiyle o oniki desetinayi epsini, orda erinde de düümüşle, saurmuşla, bir gece de epsini buudayları, bir teneyeden, koyup taligalara, taşımışlar çocuun **ambarına**” (Koca, 2011: 301). “*Kitka gidiyor. Boyarın on iki hektar buğdayı. Kirka şeytanları toplayıp bu boyarın tarlasına gidiyorlar. On iki hektarın hepsini bir gecede biçip orada yerinde dövüp savuruyorlar. Bir gecede bir taneye de kadar buğdayların hepsini at arabalarına koyup çocuğun ambarına taşımışlar.*”

Değerlendirme

Tarih: Doğanın şartları, coğrafyanın yerel özellikleri tüm insanlar için geçerlidir ve doğa karşısında insanlar çeşitli çözüm yolları üretme ihtiyacı hissetmiştir. Ürünleri bozulmadan, uygun havalandırma şartlarında koruyup tüketme de bu ihtiyaçlar arasındadır. Tarım ürünlerini dış etkenlerden, böceklerden, haşerelerden, kemirgenlerden korumak için depolayıp saklayarak farklı mevsimlerde kullanabilme amacıyla ortaya çıkan ambarlar, özellikle geçtiğimiz yüzyıl ve öncesinde kırsal mimari çerçevesinde gelişen; geleneksel yaşam tarzının bir parçası olarak insanların önemli depolama yapılarından biri olmuştur.

Tarım ve hayvancılıkla hem hayatını idame ettirip hem de geçimini sağlayan Gagauzlar için ambarın önemli yapılar arasında olduğu söylenebilir. Ambar, Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzlarının kullandığı ortak halk mimarisi unsurlarından biridir. “Tahıl ambarı teknik olarak diğer yapılara göre daha fazla Moldova ve Bulgaristan’da yaygın olan yapım teknik özelliklerini korumaktadır” (Maruneviç, 1980: 46). Aynı coğrafyada, aynı doğa koşullarını paylaşan milletlerin mimarisinde kültürel izler dışında ortaklıklar görülmesi doğaldır. Besarabya Gagauzları, Bulgaristan Gagauzları, Bulgarlar ve Bulgaristan’da yaşayan diğer Türk halklarında benzer yapıya sahip ambarlar görülür.

“Gagauz ambarı esas olarak daha gelişmiş bir tasarıma ve işlevlerin daha fazla evrenselleştirilmesine sahip büyük depolama yapılarına ihtiyaç duyan varlıklı hanelere dahi nispeten geç gelişmiştir” (Maruneviç, 1980: 48). Günümüzde teknolojinin ve yapı tarzının gelişmesi daha iyi depolama imkânları sağlamıştır. Kuroglo ve Maruneviç de 1980’li yıllarda ambar sahipliği oranının %8 olduğunu belirtmiştir (1983: 36). Ambar kullanımının azalmasında SSCB dönemiyle tarımda

bireyselden kolektife geçiş, kentleşme, ekonomik imkânlar sebebiyle kentlere göçün fazlalaşmasından dolayı köylerin özellikle genç kesim için giderek birincil yaşam alanı olmaktan çıkması sebep olarak söylenebilir.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Ağaç dalı, tahta, kütük, kil, çamur toprak, saz, kiremit kullanılır.

Yapının Bulunduğu Konum: Ambar evin avlusunda yer alır.

Yapım Tekniği: Tavansız inşa edilen ambarların en eski örnekleri büyük taşlardan veya kalın kütüklerden oluşan yükseltinin üzerine ağaç dallarının örülmesiyle yapılmıştır. Maruneviç, 19. yüzyılın ortalarında ve 20. yüzyılın başlarında ambarın oturtulduğu zeminin yüksekliğinin 70 santimetre kadar olduğunu ve 6-7 tane eşit uzunlukta kütükten veya harman taşından oluştuğunu söyler (1980: 46). Moşkov ise kütükten bahsetmez ve ambarın oturtulduğu zeminin büyük taşlardan oluştuğunu belirtir (1902b: 21). Dallardan örülerek yapılan duvarlar kimi zaman kille sıvanmıştır. Ağaç dalları dışında tahtalardan da inşa edilmiştir. Ambarın direkleri kalın kütüklerden yapılır. Ambar buğday, arpa, avdar vb. tahıl ürünlerinin ayrı ayrı konulması için göz denilen bölmelere ayrılır. Bu bölme işlemi de kille sıvanmış tahta veya dallar aracılığıyla yapılır. Çatının üstü sazla veya kiremitle örtülür.

Bulgaristan Gagauzlarında da ambarlar ince söğüt veya meşe dallarından örölmüş, içi ve dışı çamur toprakla sıvanmış duvarlara sahiptir. Bazıları ise yarı daldan yarı tahtadan yapılmıştır. Ambarlar avluda evden ayrı bir yapı olarak inşa edilir; bazen ürünlerin yağmurdan korunması için sayvikt veya sayvan denilen gölgeliklerin altına yapılır (bk. Marinov, 1956: 263-265). Marinov'un verdiği bilgilere göre karşılıklı etkileşimin sonucu olarak aynı yapım tekniği Bulgarlar için de geçerlidir.

Moşkov ambarın yapılışını şöyle anlatır:

Büyük taşlar üzerine 'kent' denilen kalın kalaslardan uzun bir dikdörtgen çerçeve yerleştirilir. Köşelerine 'payanta' denilen dört direk çapraz şekilde dikilir. Dört direğin arasına 'eriş' denilen direkler ve çubuklar dik şekilde yerleştirilir ve onları tutan yatay dallarla örölür. Bu yapının çatısı sazla veya mısır sapıyla örtölür. Ahırın içi insan boyunda dallarla bölmelere ayrılır. Son olarak da duvarlar ve iç bölmeler çamurla sıvanır. Duvarların birine menteşeli kapı takılır. Bu ambara buğday koymak ancak merdivenle mümkün olabilir (Moşkov, 1902b: 21).

Örnek Metinlerde İşlev: Ekinlerin depolandığı ambarın, örnek metinlerde de birincil işleviyle kullanıldığı; tahıl ürünlerinin depolandığı yapı olarak yer aldığı görülür. Gagauzların geçmiş dönemde tarım toplumu oluşu bolluk ve berekete dair dilek ve isteklerine de yansımıştır. Köylüler için karakteristik olan ve avlularına yaptığı basit yapılar olan ambarlar; Pipiruda, Survaki gibi özel günlerde söylenen türkülerde dolması, bolluğun olmasının istendiği yerlerden biri olarak yer alır.

5.2.6. Dermen

Değirmen. 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar özellikle yel değirmenleri Gagauzlar tarafından yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Örnek Metinlerde “Dermen”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *dermen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yetişmiş **dermenä**. **Dermen** düzgün diilmiş, paysınayor düümää şeytannarı. Onnar-da başlıyorlar düzmää **dermeni**, kimisi kayaları dişärmiş, kimisi kanatları koyarmış. Çabucäk düzmüşlär, atmışlar sepedä, baksalar onnar kül, da demişlär: ‘Nası un yapalım sana, sän kül getirmişsin bizä?’ O-da demiş: ‘Nası kül, bän booday getirdim’. Paysınayor onnarı düümää harapniknän” (Moşkov, 1904a: 128). “*Değirmene varmış. Değirmen düzgün çalışmıyormuş, başlamış şeytanları dövmeye. Onlar da değirmeni yapmaya başlıyorlar. Kimisi kayaları değiştiriyor, kimisi kanatları koyuyormuş. Çabucak yapmışlar ve sepettekileri atmışlar ama bakmışlar ki sepettekiler kül. ‘Sana nasıl un yapalım? Sen bize kül getirmişsin,’ demişler. O (ayı) da, ‘Nasıl kül, ben size buğday getirdim,’ demiş ve onları kamçıyla dövmeye başlamış.*”

““Ha yörü, yap bana bir **dermen**’. Boyar çırdıyor slugalarını, da koyduruyor sofrā, yiyeerlar yekmek. Şindi boyar deer vezetiya: ‘Koş faytonu, da gidecees daaya aaç ayırmaa **dermenä**’ deyî” (Moşkov, 1904a: 148-149). “*‘Hadi yürü, bana bir değirmen yap.’ Boyar hizmetçilerini çağırıyor ve sofrā hazırlatıyor. Ekmek yiyorlar. Boyar arabacıya, ‘Faytonu hazırla, değirmene ağaç seçmek için ormana gideceğiz,’ diyor.*”

Valentin Moşkov’un derlediği *bilmecelerde* yer alan *dermen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Altı kardaş biri birinä ku’aleer da yetişämeer. – O **dermenin** kanatları” (Moşkov, 1904a: 270).⁴⁷⁹ “*Altı kardeş birbirini kovalıyor da yakalayamıyor. – Değirmenin kanatları*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *dermenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Eer olsa benim birda bir **dermenim** bän geleni-geçeni sıcak pitaylan doyururım.’ Açıan bitirer o lafını, dădu deer: ‘Bu da var nică olsun.’ Daa etiştirämeer dădu lafını bitirmää nică birdän, sansın erin içindän peydalanêr, bir büyük su **dermeni**” (Tanasoglu, 2011: 110).⁴⁸⁰ “*‘Eğer benim burada bir değirmenim olsa geleni geçeni sıcak pitayla doyururum.’ O, sözünü bitirdiğinde, yaşlı adam, ‘Bu da olabilir,’ diyor. Yaşlı adam daha sözünü bitirmeden, birden sanki yerin altından bir büyük su değirmeni çıkıyor.*”

Włodzimierz Zajaczkowski’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *dermenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Dermene gittim darı yok	<i>Değirmene gittim darı yok,</i>
Yeve geldim karı yok	<i>Eve geldim, kadın yok.</i>
Uşak aalıyor meme yok	<i>Çocuk ağlıyor meme yok,</i>
Göye baktım yıldız yok.	<i>Göğe baktım yıldız yok.</i>

(Zajaczkowski, 1965: 48)

İndim dermen bendine	<i>İndirmen değirmenin bendine,</i>
Döner kendi kendine	<i>Döner kendi kendine.</i>
Şu dermende üç kız var	<i>Şu değirmende üç kız var,</i>
En güzeli kendime.	<i>En güzeli kendime.</i>

(Zajaczkowski, 1965: 52)

Włodzimierz Zajaczkowski’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *dermenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

⁴⁷⁹ Bilmecenin örneği için bk. Zanet, 2017b: 607.

⁴⁸⁰ Masalın varyantları için bk. Çebotar, 2019: 236; Koca, 2011: 209.

“Küçüü da sabahleyn bir **dermenci** varmış su **dermeni**. **Dermenci** gidermiş bendi paklamaa, baksa suilen bir çocuk geliyor ne saa ne yölü. **Dermenci** tutmuş çocu, çıkarmış sudan, getirmiş **dermene**” (Zajackowski, 1965: 117). “*Küçüğü de sabahleyn, su değirmeni olan bir değirmenci (tarafından bulunmuş). Değirmenci bendi temizlemeye gidermiş. Bakmış suyla bir çocuk geliyor, ne sağ ne ölü. Değirmenci çocuğu tutup sudan çıkarmış ve değirmene getirmiş.*”

“Bir vakıta erifin birisi çocuunu **dermene** yollaceymış, der: ‘Çocuum, gidecen **dermene** ama Köse **dermene** gitmeyecen neçin ki aldadır seni” (Zajackowski, 1965: 128). “*Bir vakitte adamın biri çocuğunu değirmene yollayacakmış. Çocuğuna, ‘Çocuğum, değirmene gideceksin ama Köse’nin değirmenine gitmeyeceksin çünkü o seni aldatır.*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *dermenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

““Butürlü bân iyämeyecâm batûnu. Karşıda var bir hak **dermeni**, ani kapusu kapanêr, da oradan kimsey çıkmêêr, yap kendini hasta da batûn yollasın orayı köpekleri da getirsinâr sana biraz un çörek yapmaa” (Çebotar, 2019: 207-208). “*Ağabeyini bu şekilde yiyemeyeceğim. Karşıda at değirmeni var. Kapısı kapanıyor ve oradan kimse çıkamıyor. Hasta numarası yap da ağabeyin biraz çörek yapmak için köpekleri oraya yollasın, sana biraz un getirsinler.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *dermenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Lüzgâr aydıy **dermeni**,

Rüzgâr sürer değirmeni,

Yok ilacı derdimin:

Yok, derdimin ilacı,

Hasret oldum bir cana –

Hasret oldum bir cana,

O can saydı aalemin.

O can ise âleme.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 101)

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *dermenle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Dermen** saabi kurmuş kapan, da kapana slanina koymuş dadamık. Tilki, görüncä o slaninayı, hızlanıverer içinä, kapan kapanêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 120).
“*Değirmenin sahibi bir kapan kurmuş, kapana da tadımlık domuz yağı koymuş. Tilki o domuz yağını görünce hızlanıp kapana giriyor ve kapan kapanıyor.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözlerinde yer alan *dermen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Aarama şeytanı **dermennerdä**, aara manastirlerdä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 210).
“*Şeytanı değirmenlerde değil, manastırlarda ara.*”

“**Dermendä** sıçannar aaç durmaz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 231). “*Sıçanlar değirmende aç kalmaz.*”

“Taşıma suylan **dermen** dönmäz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 278).⁴⁸¹ “*Taşıma suyuyla değirmen dönmez.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *dermen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Kalk, mari kız, menderden,	<i>Kalk mari kız minderden,</i>
Gelir güvää dermenden .	<i>Damat gelir değirmenden.</i>
Yollar sana dünürcü,	<i>Yollar sana dünürcü,</i>
Ben de olurum daulcu.	<i>Ben de olurum davulcu.</i>

(Koca, 2011: 21)

Sofiya Koca’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *dermen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Hey-Hey, Varın Süleyin

(...)	(...)
– Hey-hey, varın da süleyin bubama,	– <i>Hey! Hey, varın da babama söyleyin,</i>
Çıkarsın satsın dermeni ,	<i>(Elinden) Çıkarsın, satsın değirmeni.</i>

⁴⁸¹ Bu atasözü Bulgaristan Gagauzlarında da vardır bk. Zajackowski, 1965: 34.

Gelsin de bana zındana,

Yanıma zındana gelsin,

Kurtarsın beni zındandan.

Beni zındandan kurtarsın.

– Hey-hey, ne de zındana gidärim,

– Hey! Hey, ne zındana giderim,

Ne de **dermenimi** satarım,

Ne de değirmenimi satarım,

Ne de “oolum var” deyärim.

Ne de “oğlum var” derim.

(...) (Koca, 2011: 133).

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *dermen*le ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir büyük bayır tepesinde varmış bir fena anılmış lüzgâr **dermeni**. O dermen köselerinmiş. Köse – üle bir adam: ne kaş, ne kirpik, ne bıyık, ne sakal büyüy onun üzünde. Üle de kalmış onnarın laabı dünnäda – Kösä. Dolay küüden gelen adam un üütmää büyük kahırlan em pişmannıkan gidärmış eve. Aldadarmış onnarı köseler” (Koca, 2011: 355). “*Bir büyük dağın tepesinde, pek fena, tanınmış bir rüzgâr değirmeni varmış. O değirmen Köselerinmiş. Köse, öyle bir adam ki onun yüzünde ne kaş, ne kirpik, ne bıyık, ne de sakal büyüyormuş. Onların lakabı Köse olarak kalmış. Civar köylerden, un öğütmek için gelen insanlar büyük kahır ve pişmanlıkla eve dönermiş. Köseler onları aldatırmış.*”

Değerlendirme

Tarih: Yerleşik düzen sonrası tarıma yönelen insanlık için ekmek ve dolayısıyla buğday önemli tahıl ürünlerinden biri olmuştur. İnsanlık tahıl ürünlerini öğütmek için sırasıyla kol gücüne, hayvan gücüne ve doğanın gücüne yani rüzgâr ve suya yönelmiştir. Bu süreçte, insanoğlu önce el değirmenleri yapmış, sonra da rüzgâr, su, buhar ve at, sığır gibi hayvan gücüne dayalı kırsal yapı unsuru olan değirmenleri inşa etmiştir. Gagauzlar Kuzeydoğu Bulgaristan'da ve Besarabya'da tarımla uğraşmaya devam etmiştir, bu yeni yerleşim yerinde araziler tahsis edilmiştir. Gagauzlar için hem Bulgaristan'da hem de Besarabya'da hayat tarım ve hayvancılık üzerine kuruluydu. Öyle ki, Bucak'a gelen Gagauz ve Bulgar göçmenler tarım aletlerini, hayvanlarını hatta bazı aileler ailesini beslemek, ekmek yapmak için ihtiyaç duyacakları tahıl ürünlerini de yanında getirmiştir (bk. Meşçeryuk, 1971: 35-36). Tarımla uğraşması, ekmek kültürünün önemli bir yere sahip olması gibi sebepler

değirmenlerin Gagauzlar için kültürel kimliğe bürünmesini sağlamış; tarımın gelişmesine ön ayak olmuştur. Harmanda düvenle başaklarından, çöplerinden ayrılan buğday veya sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı mısır öğütülerek un elde edilirdi. Öğütme işlemi, Anadolu’da da evlerde, birbirine sürtünen taşların kol gücüyle çevrilmesiyle oluşan el değirmenleriyle gerçekleştirilmiştir. El değirmenleri evde buğdayı öğütmek için gerekli ve ana unsurlardan biriydi. Ancak, Moşkov’un belirttiğine göre, *rışnitsa*⁴⁸² denilen el değirmeni 19. yüzyılın sonlarından itibaren hiç kullanılmamaya başlanmıştır (1902b: 70). Bulgaristan Gagauzlarında ise 20. yüzyılın ortalarında el değirmenleri yaygın olarak kullanılmaya devam etmekteydi.

Depolama-tüketim dengesini karşılayabilmek ve zamandan tasarruf etmek için, ayrıca, kol gücünün ağırlığını azaltmak için rüzgâr ve su enerjisinden yararlanan değirmenler ortaya çıkmıştır. Rüzgâr, su gibi doğanın sağladığı enerji çerçevesinde çeşitli değirmen türleri inşa edilmiştir. Gagauzlar hem bölgenin su arazisi bakımından yeterli kapasiteye sahip olmaması hem de bölgenin arazisinin ve rüzgârlı yapısının da yardımcı olmasıyla daha çok yel değirmeni inşa edip kullanmıştır. Yel değirmenleri, Gagauzların un değirmenciliğinde öncü unsurlardan olmuştur. “1828-1829 yıllarında sadece Valkaneş’te 25 yel değirmeni vardı. 1820 yılında, Bucak’ta toplam 48 Gagauz ve Bulgar köyünde toplam 232 yel değirmeni, 21 su değirmeni ve 41 at/sığır değirmeni; 1829’a gelindiğinde Bucak’ın dört bölgesinde 58 köy varken değirmen sayısı 591’e yükseldi, yaklaşık 1,5 milyon pud⁴⁸³ tahıl öğütüldü. Her köyde ortalama 10 değirmen vardı” (Meşçeryuk, 1971: 49; Maruneviç, 2018: 48). 19. yüzyılın ortalarından itibaren Moldovanlarda da değirmenler yaygınlaşmaya başlamıştı. 1850’lerde özellikle Cimişlia’da değirmenler bakımından öne çıkıyordu ve birçok köyde 5-10 değirmen vardı (bk. Demçenko, 1977: 114; Antsupov, 1966: 231). “20. yüzyılın başında Güney Besarabya’daki yel değirmeni hakkında bilgi etnograf P. Şumanski tarafından bilgi verilse de bu, sel sonucu Petersburg’daki Rus müzesinde kaybolmuştur” (Maruneviç, 2018: 49). Bu veriler, Gagauzların tarımla olan uğraşının seneler içerisinde artarak devam ettiğini; değirmenlerin Gagauz köyleri için zorunlu ve karakteristik bir unsur olduğunu göstermektedir. Yel

⁴⁸² *Rışnitsa*, Moldovanların (bk. Demçenko, 1977: 113-114) da 19. yüzyılın ortalarına kadar yaygın olarak kullandığı, Anadolu’da değirmen taşı olarak da bilinen el değirmenidir. Kültürel ilişki sonucu Gagauz kültüründe de *rışnitsa* adlandırması vardır. Bu el değirmenine *rışnitsa* dışında “kaya” da denmektedir.

⁴⁸³ **Pud:** Rus. *pud*. Eski bir Rus ağırlık ölçü birimi. 1 put 16,38 kilograma denk gelmektedir (Ojegov ve Şvedova, 2006: 631).

değirmenlerinin kullanımı 20. yüzyılda da devam etti ve Gagauz aileler kaliteli un elde etmek için değirmenlere, değirmenciye gidiyordu. “Değirmenciye öğütme karşılığında tahıl veya un verilirdi” (Maruneviç, 2018: 49).

YIL	Değirmen Sayısı			
	Yel Değirmeni	Su Değirmeni	At/Sığır Değirmeni	Toplam
1820	232	21	41	294
1830	Bilgi yok.	Bilgi yok.	Bilgi yok.	591
1832	Bilgi yok.	Bilgi yok.	Bilgi yok.	622
1833	780	28	122	930
1841	978	28	126	1132
1843	1019	33	132	1184
1851	1470	16	Bilgi yok.	1486

Tablo 5.3. Tuna ötesi göçmenlerinin 1820-1851 arasındaki değirmen türleri ve sayıları

(Meşçeryuk, 1971: 189)

Moşkov durumu iyi ailelerin kendilerine mutlaka bir yel değirmeni yaptığını; su değirmenini Gagauzların pek bilmediklerini ve nadir olarak at değirmeni kullanıldığını söyler (1902b: 70). Zaşçuk da 19. yüzyılın ortalarında Komrat'ta bir su değirmeni, birçok yel değirmeni olduğunu belirtir (1862b: 190). Gagauzların su değirmenini pek bilmemesinin sebebi daha önce de belirtildiği gibi Besarabya'nın güneyinin su kaynakları bakımından zengin olmamasına dayanmaktadır. Benzer bir durum Bulgaristan Gagauzları için de geçerlidir. “19. yüzyılın sonlarında, 20. yüzyılın başlarında bölgenin şehir ve kasabalarında buhar değirmenlerin ortaya çıkmasıyla beraber yel değirmenlerinin sayısı azalmaya başlamıştır” (Maruneviç, 2018: 50). Ayrıca bazı değirmenler tarımsal atılımlar doğrultusunda SSCB döneminde sökülmüş ya da yıkılmıştır.

Bulgar kültüründe 20. yüzyılın ortalarına kadar el değirmenleri korunmuştur. Ayrıca, coğrafyanın şartlarına göre yel değirmenleri ve su değirmenleri yapılmıştır. Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda ve doğusunda da yel değirmenleri yaygındır. Bulgaristan'daki Gagauzlar ve diğer Türk halkları genellikle yel değirmeni kullanmış ve *yeldermen* demişlerdir. “Dobruca'nın su kaynağının yetersiz olması sebebiyle 19. yüzyılın sonlarına kadar tek değirmen tipi yel değirmeniydi. 1941 yılına gelindiğinde Dobruca'daki yel değirmenlerinin kalıntıları yok olmanın eşiğindeydi ve 1944'ten sonra Deliorman'daki (Ludogorie) yel değirmenlerinin sadece birkaçı korundu” (Vakarelski, 1977: 306-307). 19.-20. yüzyılda Gagauz Yeri'nde kullanılan yel değirmenlerinden birkaç tanesi günümüze ulaşmıştır. Ancak bu yel değirmenleri de bakımsız vaziyettedir. Saha çalışması sırasında Haydar, Beşalma, Kongaz gibi yerlerde yel değirmenleri gözlemlense⁴⁸⁴ de bunlar bakımsız, kullanılmayan değirmenlerdir. Haydar köyünün önemli kültür varlıklarından biri olan ve 1894'te yapılan yel değirmeni sadece Gagauz Yeri'nin değil, Moldova'nın en eski yel değirmenlerinden biridir; turizm amacıyla kullanılmaktadır. Haydar'daki yel değirmeni Gagauz Yeri'ndeki diğer değirmenlere göre daha iyi durumdadır. Teknolojik gelişmeler sonrası geçmiş dönemin önemli kırsal mimari unsuru yok olmanın eşiğindedir. Ayakta kalan, kalmaya çalışan değirmenlerin restore edilmesi kültürel turizm bakımından da Gagauz Yeri'ne katkı sağlayacaktır.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Değirmen taşı, kaya, taş, ahşap.

Yapının Bulunduğu Konum: Yel değirmenleri köylerde veya köye yakın noktalarda tepelik, rüzgârlı açık alanlarda yapılırdı. Su değirmenleri su kıyılarına yapılırdı.

Yapım Tekniği: Değirmen taş temel üzerine oturtulur ve geleneksel yel değirmenleriyle aynı teknikle yapılır. Değirmenin kapısı, duvarları, çatısı, kanatları, buğday teknesi ve dişli çarkı ahşaptan yapılmıştır. Kanatları uzun kalasların birbirine bağlanması, çakılmasıyla yapılır. Genelde altı kanatlı yapılan değirmenin boyu ortalama 5-6 metre kadardır. “Dobruca'daki yel değirmenlerinde dört veya altı kanat bulunur” (Vakarelski, 1977: 306). Kanatların dingili değirmenin ikinci katındadır.

Büyük kayaların üzerine ahşap kirişlerden oluşan bir kare iskelet yapılır. Bu iskeletin üzerine yine ahşaptan sekizgen iskelet yerleştirilir. Oluşan bu yapıya “ayna” denir. Aynanın merkezine birbirine dik olacak şekilde dört kalın ahşap geçirilerek

⁴⁸⁴ Yel değirmenlerinin fotoğrafları “Ekler” bölümünde verilecektir.

değirmenin “boba” denilen ahşap dingili dikey olarak yerleştirilir ve ters haç gibidir (Moşkov, 1902b: 70-71; Maruneviç, 2018: 49). Değirmenin kanatları, rüzgâra göre döndürülmesine imkân veren tarzda yapılır. “Değirmenin iskeletinin kendi etrafında dönmesi her zamanki gibi, ucuna at arabası tekerleği takılan ve *arış* denilen uzun bir kol ve *kelebek* denilen ahşap kapı aracılığıyla yapılırdı. Yel değirmenlerinin rüzgârının gücü küçük kalasların (oblon) eklenmesi ya da çıkarılmasıyla artar ya da azalır” (Moşkov, 1902b: 71; Maruneviç, 2018: 49).

Örnek Metinlerde İşlev: Değirmenin ana işlevi olan un öğütme, örnek metinlere de yansımıştır. Yel değirmeninin ancak varlıklı ailelerde bulunması, bunun haricinden un öğütmek isteyenlerin değirmencilere gittiği metinlerden anlaşılmaktadır. Sofiya Koca’nın derlediği masal metninde “değirmenci Köse” buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, Zajaczkowski’nin Bulgaristan Gagauzlarından derlediği metinde de “değirmencilik” bir meslek olarak görülür, buğday öğütmek isteyen kişi, çocuğunu değirmenciye gönderir. Geçmiş dönemde tarım toplumu olan Gagauzların halk edebiyatı ürünlerine un öğütme, dolayısıyla da değirmenin girmesi son derece doğaldır.

5.2.7. Pınar/Punar/Kuyu

Kuyu. 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda Gagauzların su ihtiyacını karşılayan ana yer altı kaynaklarından biridir.

Örnek Metinlerde “Pınar”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *pınar*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Varmış bir vakıta bir adam, da o adam fukarä-ymış. Varmış o adamın bir çocüü. Şindi adam gider çocüü çırak yanaştırma. Gidärkan, onnar yetişeerlar bir **punara**, da **punarın** kofası yok-muş. Adam gireer **punar** içinä. Girikan, adamın ayakları acımış, da adam oflıyor” (Moşkov, 1904a: 58). “*Bir vakitte bir adam varmış, adam fukaraymış. O adamın bir de çocuğu varmış. Adam, çocuğunu çırak vermeye gidiyor. Onlar giderken bir kuyuya varıyorlar. Kuyunun kovası yokmuş. Adam kuyunun içine giriyor, girerken de adamın ayakları acımış da adam ofluyor.*”

“Şindi cānavar geleer Külceyā, geleer kartal; geleer garga, toplayorlar Külcünün kemiklerini, da deer cānavar kartallan gargaya: ‘gidāsinis Allahın **punarlarından**, su getirāsinis, da dirildelim onu.’ Gideerlar, getireerlar su, içirdeerlar Külceya, da dirileer Külcā” (Moşkov, 1904a: 74). *“Kurt, kartal ve karga Külce’nin yanına gelirler. Külcü’nün kemiklerini toplarlar. Kurt, kartal ile kargaya, ‘Allah’ın kuyularına gidesiniz, su getiresiniz. Onu diriltelim,’ der. Gidip su getiriyorlar ve Külce’ye içirtiyorlar, Külce de diriliyor.”*

“Çocuk demiş anasına: ‘yap bana bir pita, da bān gidecām onnarı aramaa’. Almış pitayı torbaya; pinmiş beegirā, gitmiş, yetişmiş bir **punara**. Yinmiş beegirdān, sulamış beegiri, baksa, ileri dooru görüneer bir bina” (Moşkov, 1904a: 83). *“Çocuk, anasına, ‘Bana bir pita yap, onları aramaya gideceğim’ demiş. Pitayı torbasına atmış ve ata binip gitmiş; bir kuyuya varmış. Attan inip atı sulamış. Bakmış ki ileride bir bina görünüyor.”*

“O çocüün beldān aşası ayı-ymış, yukarsı adam-mış. Popadiya yesap almış, başlamış popaza demāā: ‘kaybet çocüü, ben korkayorum ondan.’ Popaz başlamış düşünmāā, nası kaybetsin onu. Kazdırmış bir **punar**, koymuş çocüü, taşlasın punarı. İki-üz kişi-da koymuş taşlasinnar çocük-üstünā, çocük bir yelinnān taşlarmış, bir yelinnān-da kalan taşları dışarı atarmış” (Moşkov, 1904a: 127). *“O çocuğun belden aşağısı ayı, belden yukarısı insanmış. Papazın karısı düşünmüş ve papaza, ‘Yok et şu çocuğu, ondan korkuyorum’ demeye başlamış. Papaz, çocuğu nasıl yok edeceğini düşünmeye başlamış. Papaz bir kuyu kazdırmış çocuğu da kuyuya taş döşesin diye koymuş. Çocuğu taşlasınlar diye de iki yüz kişi tutmuş. Çocuk bir eliyle taşları döşer, bir eliyle kalan taşları dışarı atarmış.”*

Valentin Moşkov’un derlediği hikāye metinlerinde yer alan *pınar* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Varmış bir vakit bir saldat. Şindi o saldat bitireer slujbasını, da gidärmiş yevā, da susamış: Gideer bir **punara**, da yok-muş punarın kofası. Bir kızças gelirmiş suya. Şindi o saldat deer o kıza: ‘ver, mari kız, çölmāā, içeyim bir azçık su.’ Verer kız çölmāā saldata. Saldat-ta soyunuyor, da gireer **punar**-içinā. O kız-da alıyor o saldatın rubalarını. Da saldat çıkıyor **punar**-içindān, baksa, rubaları yok” (Moşkov, 1904a: 227). *“Bir vakit bir asker varmış. O asker görevini bitirmiş ve eve gidermiş.*

Susamış, bir kuyuya gitmiş ama kuyunun kovası yokmuş. Bir kızcağız suya gelirmiş. O asker, kıza, ‘Mari kız, çömleğini versene, birazcık su içeyim’ der. Kız, askere çömleği verir. Asker de soyunuyor ve kuyunun içine giriyor. Kız da askerin kıyafetlerini alıyor. Asker kuyunun içinden çıkıyor ve bakmış ki kıyafetleri yok.”

Valentin Moşkov’un derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir kere-da, deer: ‘aldım yatı, gittim suya, koydum yatı taş-üstünä, da başladım su çekmää, bir kuş-ta fırladı, çıktı **punar** içindän yürküp” (Moşkov, 1904a: 194).⁴⁸⁵

“Bir keresinde, ‘Yatığı aldım, suya gittim. Yatığı taşın üstüne koydum ve su çekmeye başladım. Kuyunun içinden bir kuş ürkerek fırlayıp çıktı’ der.”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *pınar/kuyu*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Kapumun yönü **kuyu**,
Kuyudan çekerlär suyu.

Kapumun yönü kaya,

Kayadan bakarlar aya.

Kapumun yönü çöşmä,

Kurneleri kurusun.

(...) (Moşkov, 1904a: 301)

(...)

Kapımın önünde kuyu,

Kuyudan çekerler suyu.

Kapımın önünde kaya,

Kayadan bakarlar aya.

Kapımın önünde çeşme,

Kurnaları kurusun.

(...)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Aninin Türküsü⁴⁸⁶

(...)

Ay fenets, fenets türlü-türlü çiçekten,

(...)

Ay taç, taç türlü türlü çiçekten,

⁴⁸⁵ Fıkra, Gavril Gaydarci’nin derlediği fıkralar arasında da yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 203.

⁴⁸⁶ Türkünün varyantlarına Mariya Durbaylo’nun ve Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği türkü metinlerinde rastlanmaktadır bk. Durbaylo, 1991: 33-35; Kvilinkova, 2011: 431-432.

Çok selâm verâsin benim bobama:
Tuna boyunda **punar** kazmasın,
Zerâ kazırsa, kemiklermi kazacak.
(...) (Tanasoglu, 1959: 46)

*Çok selam söyleyesin babama:
Tuna boyunda kuyu kazmasın,
Zira kazarsa kemiklerimi kazacak.
(...)*

Gelin Türküsü

(...)
İçeri dâ girârim –
İçerlâr diil benim,
Dışarı da çıkarım –
Dışarlar diil benim.
Kapumuz önündâ
Serenni **pınar** var,
Gelân – geçân turnelâr
Serenâ konêrlar.
Konmaynız, turnelâr, konmaynız,
Burada yaz olmaz.
Üreciiniz da üşür,
Tırnacınız düşür.
(...) (Tanasoglu, 1959: 47)⁴⁸⁷

(...)
*İçeri de girerim,
İçerler değil benim.
Dışarı da çıkarım,
Dışarlar değil benim.
Kapımızın önünde
Serenli kuyu var.
Gelen geçen turnalar,
Serene konuyorlar.
Konmaynız turnalar, konmaynız,
Burada yaz olmaz.
Yüreğiniz de üşür,
Tırnağınız da düşer.
(...)*

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *efsane* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açan ilk yaz gelir, sokak dolu kızlar gelirler, bakırlarını bu **pınarda** suylan doldurêlar. **Pınarın** sereni yok. Su yakında. Sade uzalt elini – suya etişecân. Bu suylan kızlar yıkanêrlar – benizleri biaz olsun, yanakları kırmızı olsun, çocuklar onnarı beensin” (Tanasoglu, 1959: 150). “İlkbahar geldiğinde sokak dolu, kızlar

⁴⁸⁷ Varyantı için bk. Zanet, 2017b: 80.

bakırlarını alıp bu kuyuda su doldurmaya geliyorlar. Kuyunun sereni yok. Su çok yakında. Yalnızca elini uzatsan suya yetişeceksin. Kızlar bu suyla benizleri beyaz, yanakları kırmızı olsun ve erkekler onları beğensin diye yıkıyorlar.”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Hoca bir gecä **pınardan** su çekmää gitmiş. Suyun üzündä ayı görüp düşünmüş: ‘Aman, ay **pınara** düşmüş. Ya çıkarayım ben onu.’ Da çengeli alarak, suya salmış” (Tanasoglu, 1959: 162). “*Hoca bir gece kuyudan su çekmeye gitmiş. Suyun yüzeyinde ayı görüp düşünmüş, ‘Aman! Ay kuyuya düşmüş, onu çıkarayım.’ Bir çengel alarak suya bırakmış.”*

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Alêr Dimitraş tulumu da gider **pınara**. Doldurmêêr tulumu suylan, bak onu doluykana hiç taşıyamaycêk, ama şişirer onu soluklan da aazını baalêr” (Baboglu, 2011: 30). “*Dimitraş tulumu alıyor ve kuyuya gidiyor. Bakıyor tulumu doluyken taşıyamayacak onu suyla doldurmuyor. Ama onu soluğuyla şişirip ağzını bağlıyor.”*

“Haydudun birisaydı, – ani onu **pınara** atmıştı Binbir-İvan, orada ölmemiş, ama geldiynen İvanın anası o **pınara** su çekmää başlamış ona yalvarmaa” (Baboglu, 2011: 51). “*Binbir İvan’ın kuyuya attığı ama ölmeyen haydutlardan biri, İvan’ın annesi kuyuya su çekmeye geldiğinde ona yalvarmaya başlamış.”*

“Tudorka alêr bakırları suya gitmää, ama haydut onu yalnız kolvermeer. Deer kızıkardeşına: ‘Git sän da bulünnan bilä pınara” (Baboglu, 2011: 95). “*Tudorka suya gitmek için bakırları alıyor ama haydut onu yalnız yollamıyor. Kız kardeşine, ‘Sen de yengenle kuyuya git’ diyor.”*

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Tudora mari ⁴⁸⁸

- Tudorka mari, Tudorka,
Gitmä haydudun **pınarına**,
Geçmä haydudun elinä.
- Gidecäm, male gidecäm.
Hayduttur benim sevdicääm,
Bän da haydudun sevdicää.
(...) (Baboglu, 2011: 145)

– Tudorka mari, Tudorka!
Haydudun kuyusuna gitme,
Haydudun eline geçme!
– Gideceğim anne, gideceğim!
Hayduttur benim sevdiceğim,
Ben de haydudun sevdiceği.
(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *pınar*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Onnar yaşarmışlar pek uzak padişayın kurtresindän. Babunun çocu almiş kofayı, geçirmiş onu ayaana da çeketmiş pınar aaramaa. Bir dä görmüş kurtenin yanında **pınarı** da yollanmış dooru ona. Padişayın kızı bu vakıt pençeredä dururmuş da yola bakarmış. Görmüş bu fasıl çocu kofa ayaanda **pınara** gider. Çocuk etişmiş **pınara**. Çekmiş yavaş-yavaş bir kazan su. Açan çekmiş **pınar** içindän kazanı, çıkmış bir altın balık” (Çebotar, 2020: 40). “Onlar padişahın sarayından çok uzakta yaşarmışlar. Yaşlı kadının çocuğu kovayı alıp ayağına geçirerek kuyu aramaya gitmiş. Bir sarayın yanında kuyu görmüş ve ona doğru gitmiş. Padişahın kızı o an pencerede durup yola bakarmış. Ayağında kovayla kuyuya giden bu garip çocuğu görmüş. Çocuk kuyunun yanına gelmiş. Yavaş yavaş bir kazan su çekmiş. Kuyunun içinden kazanı çektiğinde bir de altın balık çıkmış.”

“‘Ne isteersin, İvançu?’ ‘İsteerim getiräsin bana **pınardan** kalburlan su,’ – cuvap etmiş İvançu. Kapmış babu kalburu da **pınara** gitmiş, İvançu sa kardaşlarını kaldırmış, onnara hepsini annatmış, da onnar kaçarak koşmuşlar beygirleri da evä dooru yollanmışlar. İvançu ükletmiş taligaya altın döşää, yorganı hem pufu” (Çebotar, 2020: 49). “‘İvançu ne istersin?’ ‘Bana bir kuyudan kalburla su getirmeni isterim,’ diye cevap vermiş İvançu. Yaşlı kadın hemen kalburu kapıp kuyuya gitmiş.

⁴⁸⁸ Türkünün varyantı Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türkü metinleri arasında yer almaktadır bk. Kvilinkova, 2011: 405.

İvançu ise kardeşlerini kaldırmış; hepsine (durumu) anlatmış. Onlar da kaçarak koşmuş, atları da eve doğru yol almışlar. İvançu da at arabasına altın döşegi, yorganı ve kuş tüyü yastığı yüklemiş.”

“Az mı vakit geçmiş, çok mu, etişmiş çocuk bir padişaalaa. Sokaklarda can-cun görünmürmüş-işidilmürmüş, pak bir **pınar** başında bir gözâl kız durarmış. Çocuk ona yaklaşmış da sormuş, näända insan. Kızçaaz aalamaa çeketmiş da annatmış, ani onnarın padişaalında te bu **pınar** içindä yaşêêr bir onikikafalı yılan. Şindiyädän idi hepsi genç kızları bu padişaalıktan, geldi sıra ona, padişaa kızına. Genç kız idiktän sora yılan izin eder insan su alsın **pınardan**. Çocuk kıza demiş korkmasın, o onu yılana vermeyecek, o yılanı öldürecek” (Çebotar, 2020: 64). “Az mı vakit geçmiş, çok mu vakit geçmiş çocuk bir ülkeye gelmiş. Sokaklarda hiç kimse, hiçbir canlı görünmüyor, ses işitilmiyormuş. Sadece bir kuyunun başında güzel bir kız duruyormuş. Çocuk ona yaklaşip insanların nerede olduğunu sormuş. Kızcağız ağlamaya başlayıp onların ülkesinde işte bu kuyunun içinde on iki kafalı bir yılanın yaşadığını; şimdiye dek ülkede tüm genç kızları yediğini, sıranın ona yani padişahın kızına geldiğini anlatmaya başlamış. Yılan, genç kıızı yedikten sonra insanların kuyudan su çekmesine izin verecekmiş. Çocuk kıza korkmamasını, onu yılana vermeyip o yılanı öldüreceğini söylemiş.”

“Genä az mı gitmiş, çok mu gitmiş, etişmiş bir **pınara**. İiler su çıkarsın, bir dâ **pınar** deer: ‘Mari, kızçaaz, paklasana beni kildän, geeri dooru ne duruk hem suuk su bän sana verecäm!’ Kızçaaz paklêêr **pınarı** kildän da gider ileri” (Çebotar, 2020: 66). “Yine az mı gitmiş, çok mu gitmiş bir kuyuya gelmiş. Su çıkarmak için eğilmiş, birden kuyu, ‘Mari kız, beni şu kilden temizlesene, sonra ben sana berrak ve soğuk su vereceğim!’ Kızcağız da kuyuyu kilden arındırıyor ve yoluna devam ediyor.”

Saveliy Ekonomov’un derlediği masal metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir padişaanın oolu istemiş evlenmää. Bir kerä bu olan çekilmiş faytonnan sulamaa beygirlerini bir **pınarda**. **Pınarın** yanında, başça içindä, o görmüş bir kız, ani sularmış çiçekleri, da vermiş ona seläm.” (Çebotar, 2019: 192). “Bir padişahın oğlu

evlenmek istemiş. Bu oğlan faytonla atlarını sulamaya bir kuyuya gitmiş. Kuyunun yanında, bahçenin içinde çiçekleri sulayan bir kız görmüş ve ona selam vermiş.”

“Almış yolu çocuk günduusuna dooru, varmış onun başına. Çekmiş **pınardan** sucaaz, suratını yıkamış, stavrozçuunu yapmış, iki mum tutuşturmuş, kiyatçı okumuş. Baksa: taştan kızçaaz dirilmiş, taşta dizädän kalmış. İkinci Vangeliyayı okumuş – topuklaradan salt kalmış. Üçüncüyü okumuş-kız boşanıp-kurtulmuş, çocuk kızın elindän tutmuş, masa yanına onu oturtmuş. Te Allah peydalanmış da onnari steonoz etmiş” (Çebotar, 2019: 199). “Çocuk gündoğusuna doğru yol almış ve kuyunun başına varmış. Kuyudan su çekip yüzünü yıkamış; istavroz çıkarmış, iki mum yakmış ve kitabı okumaya başlamış. Bakmış, taştan kız dirilmiş; taş dize kadar kalmış. İkinci kez İncil’i⁴⁸⁹ okumuş, taş yalnızca topuklara kadar kalmış. Üçüncüyü okumuş ve kız tamamen kurtulmuş. Çocuk kızı elinden tutup onu masanın yanına oturtmuş. İşte, Allah da gelmiş ve onların nikâhını kıymış.”

“‘Çocuklar, bän sizi büyüttüm, ürettim, ama şansora bakın kendi-kendinizi.’ ‘Saa ol, boba, tuz-ekmek için,’ deyip, çıkmışlar kardaşlar küüdän da çatırıkta, bir **pınarın** yanında, biraz dinnenip, annaşmışlar, ani üç yıldan sora genä burada, bu gündä, bu saatte buluşup, bakacaklar, kim ne kazanmış” (Çebotar, 2019: 202). “‘Çocuklar, sizi büyüttüm, yetiştirdim ama bundan sonra kendi başınızın çaresine bakın.’ Kardeşler, ‘Tuz-ekmek⁴⁹⁰ için sağ ol baba,’ deyip köyden çıkmışlar. Yol ayrımında, bir kuyunun yanında biraz dinlenip üç yıl sonra yine burada, bu günde, bu saatte buluşup kim ne kazanmış bakmak üzere sözleşmişler.”

“Bir belli gündä kervan on-onbeş taliga, geçärkän kasabaya, uuramış padişaa **pınarında** beygirleri sulamaa. Sularkan beygirleri, kervancının biri görmüş Zufremi düzen dokuyarkan hem türkü çalarkan” (Çebotar, 2019: 231). “Bir günde on, on beş at arabalı kervan kasabaya giderken padişahın kuyusunda atları sulamak için

⁴⁸⁹ Metinde geçen “Valengiya”, Rus. Evangeliya “İncil”in Gagauzcadaki şeklidir.

⁴⁹⁰ Tuz ve ekmek Slav kültüründe geleneksel ikramdır. Gagauzlarda da geçmişte ve günümüzde yaşayan bir âdettir. Saha çalışması sırasında Kongaz’da müze turu kapsamında karşılama tuz-ekmekle yapılmıştır.

durmuşlar. Kervancının biri atları sularken Zühre'yi düzen dokuyup türkü söylerken görmüş.”

“Etişmiş onnar çatıraa bir **pınara**. İçmişlär onnar serin sucaaz da, oturup bırda, bir kavak aacının gölgesinä, düşünärmişlär, angı yolu kapsinnar” (Çebotar, 2019: 255).
“*Yol ayrımında bir kuyuya gelmişler. Soğuk su içmişler ve burada bir kavak ağacının gölgesinde oturup hangi yoldan gitsinler diye düşünürmüşler.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Pazara Karşı Düşümä Geldi

Pazara karşı düşümä geldi

Pazara doğru, rüyama girdi.

Bir **pınar**,

Bir kuyu,

Bir serenni **pınar**.

Bir serenli pınar.

Allaa inmiş pınara,

Allah inmiş kuyuya,

Pınarın serennä,

Kuyunun serenine,

O **pınarın** dolayannı

O kuyunun etrafında

Feslennik bitiy,

Fesleğen açıyor,

Feslennerin kokuları

Fesleğenin kokusu

Cumnelerä etiy.

Cümle âleme yetiyor.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 28)

(...)

Stuyeni⁴⁹¹

Stuyan diyer anasına:

Stuyan annesine der:

– Mamu, ma mamu, ne düş gördüm bän!

– Anne, anneciğim ne düş gördüm!

Senin için da, benim için da:

Senin için de, benim için de.

⁴⁹¹ Türkünün varyantlarına Nikolay Baboglu, Elena Kolsa, Sofiya Koca ve Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türküler arasında yer almaktadır bk. Baboglu, 2011: 170; Çebotar ve Sırf, 2020: 26; Koca, 2011: 83; Kvilinkova, 2011: 439.

Varmış büyük aullarmız,
Üşek evlerimiz.
Evin gölgesinde – derin **pınar**,
Pınarın yanında üç karık çiçek.
İlki – feslendir,
İkincisi – karanfildir,
Üçüncüsü – altıncıdır.
(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 48)

Büyük avlularımız varmış,
Yüksek evlerimiz.
Evin gölgesinde derin bir kuyu,
Kuyunun yanında üç karık çiçek.
İlki fesleğendir,
İkincisi karanfildir,
Üçüncüsü altıncıdır.
(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *pınar*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Kofayı saldım **pınara**,
Varın bakın, dolmuş mu?
Ördüm çorap yârimä, –
Ayaklarına uymuş mu?
(Çebotar ve Sırf, 2017: 76)

Kovayı saldım kuyuya,
Varın bakın, dolmuş mu?
Yârim çorap ördüm,
Ayaklarına olmuş mu?

Göktä yıldız bin sıra,
Yârim gitti pınara.
Pınarda kazan buulmuş –
Aalamış sıra-sıra.
(Çebotar ve Sırf, 2017: 76)

Gökte yıldız bin sıra,
Yârim gitti kuyuya.
Pınarda kazan boğulmuş,
Ağlamış hıçkır hıçkır.

Evin önündä **pınar**,
Elimi soksam, donar,
Konuşmadım yârimnän,
Üreciim ona yanar.

Evin önünde kuyu,
Elimi soksam, (elim) donar,
Konuşamadım yârimle,
Yüreğim ona yanar.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 79)

Urdum bir taş duvara,
Çık, mari Länka, **pınara**.
Çölmek çiçää başında, –
Gözäl yârin karşında.

*Bir taş attım duvara,
Mari Lenka çık kuyuya,
Çömlek çiçeği başında,
Güzel yârin karşında.*

(Çebotar ve Sırf, 2017: 89)

İki pınar yannaşık,
Ceplerim dolu aşık.
Yârim aklıma geldikçä,
Elimdän düşär kaşık.

*İki kuyu yan yana,
Ceplerim aşık kemiği dolu.
Yârim aklıma geldikçe,
Elimden düşer kaşık.*

(Çebotar ve Sırf, 2017: 91)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sekiz günnük yolu aşmışlar, biraz dinnenmişlär, dokuzuncu günü yolu kesän bir fasıl iz denemişlär. O izin uurunu almışlar, üçüncü günü o iz kauşmuş bir derin kuru **pınara**. **Pınarın** dibindä iki koç düüşärmişlär, biri-birini pınarın uurundan itireräk” (Çebotar ve Sırf, 2017: 124). “*Sekiz günlük yolu aşmışlar, biraz dinlenmişler. Dokuzuncu günü yolu kesen bir garip iz fark etmişler. O izin yolundan gitmişler. Üçüncü gün o iz bir derin kuru kuyuda son bulmuş. Kuyunun dibinde iki koç birbirlerini iterek kuyu için dövüşürlermiş.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *atasözlerinde* yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kısa çatıylan **pınarın** derinniini ölçmeycän” (Çebotar ve Sırf, 2017: 251). “*Kısa iple kuyunun derinliğini ölçmeyeceksin.*”

“Sürülär kır yuvasının gözellii, **pınar** – aulun gözellii” (Çebotar ve Sırf, 2017: 276).
“*Sürüler kırın güzelliği; kuyu, avlunun güzelliği.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Te yollanıy kız taa ileri dooru, kuşçaaz ta, uçarak, onunnan bile. Artık etişmişle **pınara**. **Pınar** küü başındaymış, yanında da bir büyük sık dallı ceviz aacı” (Koca, 2011: 215). “*İşte, kız ileri doğru yol alıyor, kuş da uçarak onunla birlikte. Artık bir kuyuya varıyorlar. Kuyu, köyün başındaymış, yanında da bir büyük sık dallı ceviz ağacı varmış.*”

“Uşak başlıy toplamaa. Bulusu da koşarak gidiy uzak **pınara**, içmää su ordan alırmışlar, zere bu yakındaki **pınarın** suyu gerenmiş” (Koca, 2011: 239). “*Çocuk toplamaya başlıyor. Yengesi de koşarak uzaktaki kuyuya gidiyor. İçme suyunu oradaki kuyudan alırlarmış çünkü bu yakındaki kuyunun suyu sert, verimsizmiş.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kapanıy çocuk gene yoluna. Koymuş needine, nekadard da acıksa, bir su yanına etişmediyken, oturmazacak imää. Açan etişiy bir daa boyuna, görüy bir **pınar**. Çıkariy bir kofa su. Oturiy o **pınar** başına da çekediy imää kolaççını” (Koca, 2011: 254). “*Çocuk yine yoluna devam ediyor. Kafasına koymuş, ne kadar acıkırsa acıksın bir su yanına varmadan oturup yemek yemeyecek. Bir ormanın kenarına geliyor ve bir kuyu görüyor. Bir kova su çıkarıp kuyunun yanına oturuyor ve kolacını yemeye başlıyor.*”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *pınarla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Üç Kardaş

Üç tã kardaş

Toplandılar,

Bir manastır **pınarı**

Üç kardeş

Toplandılar.

Bir manastır kuyusu

Çekettirdilər.

İlk günü kazdılar –

Pınar yıkıldı.

İkinci günü –

Genä yıkıldı.

Üçüncü günü

Genä toplandılar.

Toplanıpta,

Pek kahrlandıılar:

– Neçin bizim bu

Pınarmız yıkılsın?

Hem büyük batuları

Pavlülü Nastır (?)

Küçük kardaşlarına

Bölä dä dedi:

– Sizdä dä sıra

Bu auşam evä gitmää.

Bendä dä sıra

Bırada kalmaa.

Karılarnıza

Bişey sölämeciniz.

Angınızın karısı

Taa ileri gelecek,

Onu bu **pınara**

Kurban adıycez.

Kardaşları da

Yapmaya başladılar.

İlk gün kazdılar,

Kuyu yıkıldı.

İkinci gün

Yine yıkıldı.

Üçüncü gün

Yine toplandılar.

Toplanıp

Pek üzülp:

– Niçin bizim bu

Kuyumuz yıkılıyor?

Ve büyük ağabeyleri

Pavli usta

Küçük kardaşlerine

Şöyle dedi:

– Sıra sizde,

Bu akşam eve gitmek için.

Bende de sıra

Burada kalmaya.

Eşlerinize

Bir şey söylemeyeceksiniz.

Hanginizin eşi

Daha önce gelecek,

Onu bu kuyuya

Kurban adayacağız.

Kardeşleri de

Evä gittiinän
Karılarna
Bölä sımarladılar,
Ani sabaaya
Hiç gelmesinnär.
(...) (Kvilinkova, 2011: 433-434)

*Eve gittiklerinde
Eşlerine
Şöyle dediler,
Sabaha kadar
Hiç gelmesinler.
(...)*

Pokrova

(...)
Bizim yanımızda
Pınar vardı,
Pınar başında
Fidan vardı,
Asasınız
Dalceezına
Benim üzüymü,
Nışan üzüymü
Anam suya geldikçä
Görsün,
Ani vardı onun bir kızı.
(...) (Kvilinkova, 2011: 443).

(...)
*Bizim yanımızda
Kuyu vardı.
Kuyu başında,
Fidan vardı.
Asınız
Dalına
Benim yüzüğümü,
Nışan yüzüğümü.
Anam suya geldikçe
Görsün,
Onun bir kızı vardı (hatırlarsın).
(...)*

Eşil Yaprak Fidanda

(...)
Eşil yaprak fidanda, hey.
Eşil yaprak fidanda,

(...)
*Yeşil yaprak ağaçta, hey!
Yeşil yaprak ağaçta,*

Benim ürääm kahırda,
Zere yavklum evlendi, hey.
Zere yavklum evlendi,
O da beni almadı.
Suya **pınara** gittim bän.
Suya **pınara** gittim,
Yavklumnan karşı geldim bän.
O bana baka-baka, hey
O bana baka-baka,
Yaşlan doldu aalanmaa.
(...) (Kvilinkova, 2011: 448)

Benim yüreğim kahırda.
Zira sevdiğim evlendi, hey!
Zira sevdiğim evlendi,
O beni almadı.
Kuyuya suya gittim.
Kuyuya suya gittim.
Sevdiğimle karşılaştım.
O bana baka baka, hey!
O bana baka baka,
(Gözleri) yaşla doldu, (başladı) ağlamaya.
(...)

Bizim Göktä Bobamız Bir Vakıt Erä İnmiş

(...)
Vay-vay,
Bizim Allahımız.
Daa boyunda bir **pınar** yapmış,
Pınarın serenni koymuş.
Vay-Vay.
Bizim Allahımız.
Serenin kofasını asmış,
Kofıylan sucaaz çekmiş,
Ollucaa dökmüş.
Gelän-geçän yıkansın,
Bu sudan imdat olsun,
Vay-vay.

(...)
Vay vay,
Bizim Allahımız.
Ormanın kenarında bir kuyu yapmış.
Kuyuya sereni koymuş.
Vay vay,
Bizim Allahımız.
Serenin kovasını asmış,
Kovayla su çekmiş,
Oluğa dökmüş.
Gelen geçen yıkansın,
Bu sudan şifa bulsun,
Vay vay,

Bizim Allahımız.

(Kvilinkova, 2011: 474-475)

(...)

Kazarmamın önündä

Sincirli **pınar**.

Suyundan içemedim,

Üreciim yanar,

Gençligim var.

Kazarmanın önündä

Urdular beni.

Okopların içinä

Gömdülär beni,

Gençligim var.

(Kvilinkova, 2011: 513)

Üsüz Türküsü

Şu alçakta daayın boyunda

Vardı bir eni **pınar**.

O **pınarın** başında, hêy,

Oturmuş bir gözäl kız.

O **pınarın** başında, hêy,

Oturmuş bir gözäl kız.

(...) (Zanet, 2017b: 343)

Değerlendirme

Bizim Allahımız.

(...)

Kışlanın önünde

Zincirli kuyu.

Suyundan içemedim,

Yüreğim yanar.

Gençliğim var.

Kışlanın önünde

Vurdular beni.

Mevzilerin içine

Gömdüler beni,

Gençliğim var.

Şu alçak dağın kenarında

Bir yeni kuyu vardı.

O kuyunun başına hey,

Bir güzel kız oturmuş.

O kuyunun başına hey,

Bir güzel kız oturmuş.

(...)

Tarih: Yer altında bulunan sulardan faydalanmak için inşa edilen kuyular, su kaynağı olarak insanlığın en eski yapılarından. Türk kültüründe de önemli bir yere sahip olan kuyular, Gagauzların yaşamını sürdürdüğü Besarabya'nın güneyinde sulak alanların az olması sebebiyle uzun yıllar boyunca kullanılmıştır. Moldovan kültüründe de kuyular önemli yer tutmuş; “kuzey Moldova'nın bazı bölgelerinde sokağın önemli bir dekoratif unsuru olmuştur” (Moiseenko, 1973: 36). Yerüstü su kaynaklarının azlığı sebebiyle suya olan ihtiyacın ve suya dair olan halk inanışlarının⁴⁹² kuyuların önemini artırdığı söylenebilir. Gagauzlar için kuyu özellikle hayır yapmak adına son derece önemlidir ve hayır için de açtırılır. Papazlar da kuyudaki suyu kutsarlar. Gagauzlar, hayvanların ve insanların su ihtiyacını karşılayabilmek için ortak hareket etmiş ve çeşitli su toplama, biriktirme alanları inşa etmiştir. Örneğin, tüm köylülerin ortak kullanımına açık, hayvanlar için dağ geçitlerinde suyu tutan toprak setler yapılmıştır.

19. yüzyılın sonlarında, “bozkırın farklı noktalarında, özellikle yol ayrımlarında, geçen herkesin kullanabilmesi için kuyu veya çeşmeler açılırdı. Ancak, bu kuyu ve çeşmeler ortak değil, şahsi olarak açtırılır. Bazı kuyular zengin veya erdemli, hayırsever bir kişi ya da kişiler tarafından toplum için iyi ve hayırlı bir iş olarak yaptırılırdı. Gagauz inanışına göre su kuyusu yapan kimsenin ahirette hiçbir zaman su sıkıntısı çekmeyeceğine inanılır. Bu tür kuyular mutlaka sağlam yapılırdı. Örneğin, ahşap çerçeve değil, taş çerçeveli yapılırdı ve yapan kişi halk arasında büyük saygı görür” (Moşkov, 1901b: 22). Kuyu yaptıran kişinin saygı gören kişi olması, hatta seçim yatırımı olarak da kullanılması da kuyunun önemini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kuyu coğrafi koşulların halk mimarisine etkisinde önemli bir örnektir ve günümüzde de köylerde aktif kuyular bulunmaktadır. Moşkov'un 19. yüzyılın sonları için genellikle yol ayrımlarına yapıldığını söylediği kuyu örneklerine 2021 yılındaki saha çalışması sırasında rastlanmıştır.⁴⁹³ Köylerin girişlerinde, yakın noktalarında kuyular gözlemlenmiştir. Bazı kuyuların, örneğin, Çadır-Lunga'ya bağlı Kıpçak'taki kuyuya gölgelik şeklinde örten taştan bir yapı inşa edilmiştir. Ancak, günümüzde her kuyunun aktif olmadığını, gelişen imkânlarla evlere su tesisatı çekilmesiyle beraber kuyular, işlevlerini yitirmeye başlasa da kuyuların

⁴⁹² Suyu dair inanışa örnek vermek gerekirse, geçtiğimiz yüzyılda bakırlarla su taşınmaktaydı ve eve gelindiğinde bakırlar yüksek bir yere asılırdı. “Yüksek bir yere asılmasındaki sebep ise suyun gücüne olan saygıdır” (K4).

⁴⁹³ Kuyu örneklerine dair fotoğraflar “Ekler” bölümünde verilecektir.

tamiratlarının da yapılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Hayvanları sulamada kuyuların aktif işlevi devam etmektedir. 2016'da Komrat'taki 240 kuyunun 160'ının onarımına ihtiyaç olduğu ve restore edileceğine dair açıklama da yapılmıştır.⁴⁹⁴ Ayrıca, saha çalışması sırasında, evlerin bulunduğu cadde, sokak boyunca yaklaşık 50 metre aralıklarla evlerin önünde kuyuların bulunması kuyunun bir dönem ne denli aktif kullanıldığını göstermektedir.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Taş, tuğla, ahşap, beton.

Yapının Bulunduğu Konum: Kuyular evlerin avlusunda, köylerin girişlerinde veya köye yakın noktalarda ve genellikle cadde boyunca sık aralıklarla evlerin önünde bulunurdu.

Yapım Tekniği: Yerin derinlikli kazılmasıyla yapılan kuyuların duvarı daha sonra taşla örülür. Kuyular genellikle yuvarlak, taş çerçeveli veya ahşap çerçeveli olmaktadır. Bazı kuyuların üzerine ufak gölgelik, çatı da yapılmaktadır. Gagauz kuyularının içine bakıldığında duvarlarının taşla örülü olduğu görülür. Ancak, günümüzde sağlamlık açısından kuyunun yüzeydeki bölümü beton blokla çevrelenmiştir. Kuyunun ağzına ahşaptan kapak yapılan örnekler de vardır. Bunun sebebi kirlilikten korunma olarak açıklanabilir.

Gagauzlar, serenli kuyular yani kaldıraçlı denilebilecek kuyular da yapmışlardır. Kuyunun sereni için, kuyunun birkaç metre yanına 3-4 metrelik sapan şeklinde bir ağaç direk dikilir. Bu direğin yukarı noktasındaki ayırık yerden yine 3-4 metrelik bir ağaçtan direk geçirilir. Bu direğin ucuna kovayı asmak için kalın ip ya da zincir takılır. Bu düzeneğin yardımıyla kuyudan su çekilir; güç tasarrufu sağlar.

Örnek Metinlerde İşlev: Kuyu su temini işlevinin yanı sıra, kapalı köy ortamı içerisinde genç kızların ve erkeklerin tanışma, karşılaşma ve buluşma noktalarından birisi olmuştur ve bu durum örnek metinlere de yansımıştır. Eski dönemde, suyu kadınlar suvacı aracılığıyla bakırlarla taşır; yolda, kuyu başında sevgililer görüşürdü. Kuyunun buluşma yeri olması işlevi “Eşil Yaprak Fidanda” türküsünde ve mâni ile masal metinlerinde yer almaktadır.

Moşkov'un değindiği, saha çalışması sırasında da bizzat gözlemlenen, herkesin kullanımına açık kuyuların yol ayrımlarında, köylere yakın noktalarda olması hâli,

⁴⁹⁴ Bk. <https://gagauzinfo.md/index.php?newsid=26660>

metinlere de yansımıştır. Yolculuk yapan kahramanlar yol ayrımlarındaki kuyulara gitmiştir. Kuyu bu hâliyle hem bir dinlenme noktası hem de buluşma noktası işlevine sahip olmuştur.

5.2.8. Çeşmə/Çöşmə

Çeşme. Suyun evlere bağlanılmadığı dönemde kuyuyla beraber çeşmenin de yaygın kullanımı vardı.

Örnek Metinlerde “Çeşmə/Çöşmə”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çeşmə/çöşmə*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Ordan gideerlar ileri, yetişmişlär bir **çöşmeyä**. Demiş yöbür çocuk: ‘te bölä bir kırçmam olsa, birindän şarap aksın, birindän-da rakı, gelän-geçän yolcülara yıkram yedärim.’ Allah blagoslovit-etmiş olmuş kırçma” (Moşkov, 1904a: 1). “*Oradan ileri giderler. Bir çeşmeye gelmişler. Öbür çocuk, ‘İşte, böyle bir meyhanem olsa, bir (musluktan) şarap aksın, birinden de votka; gelene geçene ikram ederim,’ demiş. Allah da kutsamış ve bir meyhane olmuş.*”

“Bir vakıt varmış üç kız kardaş, gideer o kızlar bir **çöşmeyä** bez çırpmaa. Da şindi padişahın oolu geçärmış o kızların-yanından hem büyük kız demiş kızkardaşlarına: ‘alsa beni bu padişahın oolu, bän kaparım askerini bir ceviz kapçına’. Padişahın oolu işideer o lafi, gülüp, ta geçeer” (Moşkov, 1904a: 63). “*Bir vakit üç kız kardeş varmış. O kızlar bir çeşmeye bez yıkmaya gidiyorlar. Padişahın oğlu da o kızların yanından geçermiş. Büyük kız, kardeşlerine, ‘Padişahın oğlu beni alsa onun askerini bir ceviz kabuğuna kaparım,’ demiş. Padişahın oğlu bu lafi işitmiş, gülüp geçmiş.*”

“Şindi büyük kardaşı gideer kasabaya, küçüü-sa kalıyor yol-üstündä. Şindi küçüünün-yanına geleer bir adam, da deer ona: ‘gidäsin, nerdäa uultu var.’ Çocuk çekedeer gitmää. Gidärkan, işideer uultu. Gidä, gidä buluyor bir **çöşmä**, o **çöşmeyä** yıkıyor gözlerni, da açılıyor gözleri. Şindi avşam olmuş. O **çöşmenin** yanında varmış bir fidan, da çocuk pineer fidanın-üstünä, da geceleer orada” (Moşkov, 1904a: 85). “*Büyük kardeşi kasabaya gidiyor; küçüğü ise yol üstünde kalıyor. Küçük kardeşin*

yanına bir adam geliyor, ‘Uğultulu yere gidesin,’ diyor. Çocuk yola çıkıyor ve giderken bir uğultu işiyor. Gide gide bir çeşme buluyor. O çeşmede gözlerini yıkayınca gözleri açılıyor. Akşam olmuş. O çeşmenin yanında bir ağaç varmış. Çocuk o ağaca çıkıp orada geceliyor.”

“Agaları-da kalktılar, gözlerini uvarak, hepsi sarfoş, getirdilər beegirlerni, da yerledilər, da çektilər yola. Da agaları gitti ileri, kelceyi-da total katırlan braadılar geri. Agaları gittilər bir **çöşmenin** yanına, aldılar beegirlerdän yerleri, kurdular sezanilerni, koydular kafelerni kaynatmaa. Onnar içerkän kafelerni, kelcä-da yetiştii onnarna, da verdi selam” (Moşkov, 1904a: 115). “*Ağabeyleri gözlerini ovarak kalktılar, hepsi sarhoş. Atlarını getirip eyerlediler ve yola çıktılar. Ağabeyleri uzaklaştılar; Kelce’yi de total katırla geride bıraktılar. Ağabeyleri bir çeşmenin yanına gidip atların eyerlerini aldılar, çadırlarını kurup kahvelerini kaynatmaya başladılar. Onlar kahvelerini içerken Kelce de onlara yetişip selam verdi.”*

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir vakit vardı bir yerdä bir **çöşmä**. Allaa hem Sveti Petri geçärdilar o **çöşmenin** yanından. Da demiş Allaa Petriya: ‘ya duralım bu **çöşmä** yanında, burda olacek bir iş büün.’ Oturmuşlar bir tarafta, birda, baksalar, geleer bir atlı **çöşmeyä**, yinmiş beegirdän, da çıkarmış parasını, da koymuş bir taş-üstünä, da yıkanmış. Yıkandıktan sora, unutmuş parayı orda pinmiş beegirä da gitmiş. Birda baksalar, geleer **çöşmeyä** bir çocuk, da alıyor o parayı, da gideer daa-içinä” (Moşkov, 1904a: 20). “*Bir vakit bir yerde bir çeşme vardı. Allah ve Aziz Petri o çeşmenin yanından geçerdiler. Allah, Aziz Petri’ye: ‘Bu çeşmenin yanında duralım, bugün burada bir olay olacak’ demiş. Bir tarafa oturmuşlar. Bir de bakmışlar ki bir atlı çeşmeye doğru geliyor. Atından inmiş, parasını çıkarmış ve bir taşın üstüne koyup yıkanmış. Yıkandıktan sonra parayı orada unutmuş ve atına binip gitmiş. Bir de bakmışlar, çeşmeye bir çocuk geliyor; o parayı alıp ormanın içine doğru gidiyor.”*

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

(...)

Varna'nın dolayı baylar

İçindä **çööşmeylär** çalar

Nineleri uşaklarını aalar.

Alara, beylerä,

Yımdat Varna'ya!

(...) (Moşkov, 1904a: 297)

Varna'nın dolayı bağlar,

İçinde çeşmeler çağlar,

Nineler çocukları için ağlar.

Ağalara beylere,

İmdat Varna'ya!

(...)

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Hey, Gidi, Canım!

(...)

Şu çayırda, şu bayırda,

Hey gidi, canım, bir **çeşmä**.

O **çeşmedä** üç kurne var,

Hey gidi, canım üç kurne.

Biri şeker, biri şerbet,

Hey gidi, canım, biri bal.

Şeker, şerbet sizin olsun,

Hey gidi, canım, bal bizim.

(...) (Tanasoglu, 1959: 75)⁴⁹⁵

(...)

Şu çayırda, şu bayırda,

Hey gidi canım, bir çeşme,

O çeşmede üç kurna var.

Hey gidi canım, üç kurna.

Biri şeker, biri şerbet.

Hey gidi canım, biri bal.

Şeker, şerbet sizin olsun,

Hey gidi canım, bal bizim.

(...)

Çeşmä Başında

Çeşmä başında, batü,

At gelir takır, takır.

Bän nazlı bir yar sevdim,

Ağabey çeşme başında,

At gelir takır tukur

Nazlı bir yâr sevdim,

⁴⁹⁵ Türkü ve varyantları Gavril Gaydarcı, Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova ve Todur Zanet'in derlediği türküler arasında da yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 38; Kvilinkova, 2011: 502; Zanet, 2017b: 91.

Kaşları çakır, çakır.

İndim çeşme başına

Yazı yazdım taşına.

Sevgi nedir bilmedim,

O da geldi başıma.

(...) (Tanasoglu, 1959: 80)⁴⁹⁶

Gözleri çakır, çakır.

İndim çeşme başına,

Yazı yazdım (çeşmenin) taşına.

Sevgi nedir bilmezdim,

O da geldi başıma.

(...)

Bän Çeşmeä Vardıydım⁴⁹⁷

Bän çeşmeä vardıydım,

Elimi, yüzümü yıkadıydım.

Bän kolumdan bleziimi

Taş üstünä koyduydum,

Bleziimin yazısı –

Kamber kendi yazılı.

(...) (Tanasoglu, 1959: 80)

Çeşmeye vardıydım,

Elimi yüzümü yıkadıydım.

Kolumdaki bileziğimi

Taşın üstüne koyduydum,

Bileziğimin yazısında,

Kamber yazılı.

(...)

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan çeşme/çöşmeyle ilgili örnekler şu şekildedir:

Çeşme başında durdum

Dokuz güvercin urdum

On beş Bulgar içinde

Bir Gagauza uruldum.

(Zajaczkowski, 1965: 46)

Çeşme başında durdum,

Dokuz güvercin vurdum.

On beş Bulgar içinde,

Bir Gagauz'a vuruldum.

⁴⁹⁶ Türkünün ikinci dördlüğü Nikolay Baboglu'nun derlediği türkü metinleri arasında farklı bir türkü içerisinde; Gavril Gaydarcı'nın derlediği mâniler arasında yer alır bk. Baboglu, 2011: 204; Çebotar ve Sırf, 2017: 71, 75, 103.

⁴⁹⁷ Arzu ile Kamber hikâyesinden çıkmış olan türkü hem Dionis Tanasoglu hem de Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği metinlerde görülür. Zajaczkowski'deki varyantı için bk. Zajaczkowski, 1965: 90-91.

Vardım **çeşme** başına

Çevre serdim taşına

Benim de var bir yarım

Benzer bülbül kuşuna.

Vardım çeşme başına,

Mendil serdim taşına,

Benim bir yârim var,

Benzer bülbül kuşuna.

(Zajaczkowski, 1965: 64)

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

(...)

O **çeşmeden** su içerdim

O çeşmeden su içerdim,

Olukları kurusun

Olukları kurusun.

Senden başka yar seversam

Senden başka yâr seversem,

Pembe kollarım çürüsün.

Pembe kollarım çürüsün.

(Zajaczkowski, 1965: 85)

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Dönüyola gene kolibeye ekmek yemee. Ekmek yemezden evel sıra onunmuş su getirmee. Alıyo boş tulumu zoornan sürükliyo **çeşmeye** kadar” (Zajaczkowski, 1965: 125). “*Yemek yemeye yine kulübeye dönüyorlar. Yemek yemeden önce su getirme sırası onunmuş. Boş tulumu zorla alıp çeşmeye kadar sürüklüyor.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çekeder Gürgen Kıvradan yolca gitmää. Gider bir gün, gider-iki, üçüncü günü bir **çeşmä** başına etişmiş. Orada bir kız oturarmış, hem suya bakarmış hem aalarmış...” (Baboglu, 2011: 44). “*Gürgen Kıran yol boyunca gider. Bir iki gün gider, üçüncü gün bir çeşme başına gelmiş. Orada bir kız otururmuş ve hem suya bakarmış hem de ağlarmış...*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *efsane* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Çöşmedän** duruk sucaz şurul-şurul akêr... **Çöşmä** başında iki genç durmuş da lafederlär. Onnar taa gündüz görüştülär, ama analar-bobalar yanında laf atamadılar biri-birinä” (Baboglu, 2011: 60). “*Çeşmeden şarıl şarıl berrak su akıyor... Çeşme başında iki genç durmuş sohbet ediyorlar. Onlar daha gündüz görüşmüşlerdi ama anne baba yanına birbirleriyle konuşmadılar.*”

Elena Koltsa’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)	(...)
Az mı gitmişlär, çok mu gitmişlär,	<i>Az mı gitmişler çok mu gitmişler,</i>
Biyaz çöşmeyä da etişmişlär.	<i>Beyaz çeşmeye varmışlar.</i>
Nikolanın bobası erä oturmuş,	<i>Nikola’nın babası yere oturmuş,</i>
Erä oturmuş, Nikolaya demiş:	<i>Yere oturmuş da Nikola’ya demiş:</i>
– Ey, oolum, oolum, Nikola oolum,	<i>– Ey oğlum, oğlum, Nikola oğlum!</i>
Sän atlı, oolum, bän yayan, oolum,	<i>Sen atlısın oğlum, ben yayan oğlum!</i>
İn o kara beygirindän da çöz elceezlermi,	<i>İn o kara atından da çöz ellerimi,</i>
İçeyim sucaaz, üzümü-gözümü yıkêyım.	<i>Su içeyim, gözümü yıkayayım.</i>
(...) (Çebotar, 2020: 15) ⁴⁹⁸	(...)

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

İki Çöşmä Yan-Yana

İki çöşmä yan-yana,	<i>İki çeşme yan yana,</i>
İçtim suyunu kana-kana.	<i>Suyunu içtim kana kana.</i>
Altın dişli koynak eşim,	<i>Altın dişli güzel eşim,</i>
Gel yanıma.	<i>Gel yanıma,</i>
Beş birlik takayım	<i>Beşbiryerde takayım</i>

⁴⁹⁸ Türkü varyantları Gavril Gaydarcı, Mariya Durbaylo, Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova ve Todur Zanet’in derlediği türküler arasında yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 35; Durbaylo, 2001: 29-31; Kvilinkova, 2011: 420; Zanet, 2017b: 153.

Gerdanına.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 28)

Gerdanına.

(...)

Betva

(...)

Angı yollardan geçtiysa,

Çayır-çimen kurusun,

Angı **çöşmedän** içtiysa,

I. Kurnaları kurusun.

II. Kurnaları çürüsün.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 37)⁴⁹⁹

(...)

Hangi yollar geçtiyse,

Çayır çimen kurusun.

Hangi çeşmeden (su) içtiyse,

I. Kurnaları kurusun.

II. Kurnaları çürüsün.

(...)

Mari Yana

(...)

Tuna başında köprü var,

Köprü başında **çöşmä** var,

Çöşmä başında kızlar var,

Kızlar da bez çırpyêlar,

Olannar ot biçiyelar,

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 46)

(...)

Tuna başında köprü var,

Köprüünün başında çeşme var.

Çeşme başında kızlar var,

Kızlar bez yıkıyorlar,

Oğlanlar ot biçiyorlar,

(...)

Demyan

Demyan – çorbêcı, Demyan – basıcı,

Dokuz oolu varmış, dokuz gelini,

Demyan boyar, Demyan zalim,

Dokuz oğlu, dokuz gelini varmış.

⁴⁹⁹ Gavril Gaydarcı türkünün bu bölümünü ve varyantını mâni metinleri arasına da almıştır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 92, 95.

En küçük gelini – Marinka-bulgarka.

Dün auşam varmış-gitmiş **çeşmeyä**.

Çeşmä başında dokuz haydut

Durumuş, dinnenirmiş.

Hem da Demyanı lafedirmiş,

Ani bu gecä geleceklär,

Dokuz oolunu – Demyanı kesecekler,

Dokuz gelinni asêcekler.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 54)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Sevgi alifi süünmâz,

I. Göz yaşları hiç dinmâz.

II. Göz yaşları tükenmâz.

Çeşmedä su tükenir –

Aşıқта dert tükenmâz.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 72)

İki **çeşme** yan-yana,

Patredi yolla bana,

Ay[ı]rıldımız olursa,

Bakarım kana-kana.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 98)

Çöşmä başında kızlar,

Aazlarında sakızlar,

En küçük gelini, Marinka, Bulgar kız,

Dün akşam çeşmeye gitmiş.

Çeşme başında dokuz haydut,

Durup dinlenirmiş.

Ve de Demyan hakkında konuşurlarmış.

Bu gece gidecekler,

Dokuz oğlunu ve Demyan'ı kesecekler,

Dokuz gelinini asacaklar.

(...)

Sevginin ateşi sönmez,

I. Gözyaşları hiç dinmez.

II. Gözyaşları bitmez.

Çeşmede su biter,

Âşıқта dert bitmez.

İki çeşme yan yana,

Fotoğrafını yolla bana,

Eğer ayrılırsak,

Bakarım yana yana.

Çeşme başında kızlar,

Ağızlarında sakızlar,

Birisi - benim yârim,

Birisi benim yârim.

Aşkın ürecii sızlar.

Aşkindan yüreğim sızlar.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 100)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Bizdä, oolum, suya kıtlık. **Çöşmenin** çorbacısı - evrem. Her yılın bir gün saade insana su verer, o da, verdiinän ona bir kız - ödek erinä. İyincä kızı, su alêrlar, imeesi evremi bitti - su da bitti. Sabaa genä su alacez. Bu gecä evremä azırlêrlar imäk - padişahın kızını” (Çebotar ve Sırf, 2017: 135). “‘Oğlum bizde su kıtlığı var. *Çeşmenin sahibi Evrem. İnsanlara yalnızca yılın bir günü su verir. O da ona bir kız vermemiz karşılığında verir. Evrem, kız yiyince, insanlar su alıyorlar. Evrem'in yemesi bittiğinde su da bitiyor. Sabah yine su alacağız. Bu gece Evrem'e yemek olarak padişahın kızını hazırlıyorlar.*”

“Uz gitmiş, düz gitmiş, altı ay - bir güz gitmiş, kafä-tütün içerek, laalä-zümbül biçerek. Etişmiş Haydut **çöşmesinä**, oturmuş dinnenmää” (Çebotar ve Sırf, 2017: 159). “*Kahve ve tütün içip lale sümbül biçerek uz gitmiş düz gitmiş; altı ay, bir güz gitmiş, Haydut Çeşmesi'ne gelmiş ve dinlenmek için oturmuş.*”

“Yollanıy çocuk gitmää. Gidiy ne kadar gidiy, bir **çeşmeye** etişiy, beygiri sulamaa götürüy. Razgelä da orda iki kız-kafadarka testilerinnän su alarmışlar: biri çingeneyka, biri da çorbacı kızı” (Çebotar ve Sırf, 2017: 162). “*Çocuk gitmek için yola çıkıyor. Gidiyor, ne kadar gidiyor da bir çeşmeye varıyor. Atını sulamak için çeşmeye götürüyor. Orada, testilerle su alan iki kız arkadaşta rastlıyor. Kızlardan biri çingene kızı, biri de boyar kızı.*”

“Oolları onun sıralıklan keçi sürüsünü otladarmışlar. İlk günü en büü kardaşların gidiye. Köprüdän geçiriye, en islää çayırlarda otladıyê, **çöşmä** suyunnan sulıyê, çimen üstündä yattırıyê” (Çebotar ve Sırf, 2017: 168). “*Oğulları sırayla keçi sürüsünü otlatırmışlar. İlk gün kardeşlerin en büyüğü gidiyor. Keçi köprüden*

geçiriyor, en iyi çayirlarda otlatıyor, çeşme suyuyla suluyor ve çimen üstünde yatırıyor.”

“Kızlar, sevineräk gözäl işlerä, **çöşmeyä** gitmişlär. Büü demiş: ‘Ver krujkanı su içeyim.’ ‘Vermeycäm,’ – küçüü demiş. – ‘Aldırtmayaydın kendinä kaval.’ Küçüü, içip su, urup, kırmış krujkayı, ani büünä deyni vermesin su içmää” (Çebotar ve Sırf, 2017: 174). “Kızlar güzel hediyelere sevinerek çeşmeye gitmişler. Büyük kardeş, ‘Bardağını ver su içeyim.’ demiş. Küçüğü, ‘Vermeyeceğim, Kendine kaval aldirtmasaydın,’ demiş.”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği atasözlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Beyin **çöşmesindän** geç, suyundan sa içmä” (Çebotar ve Sırf, 2017: 222). “Beyin *çeşmesinden geç, suyundan içme.*”

“Tıkalı **çöşmä** yol bulêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 279). “*Tıkalı çeşme yolunu bulur.*”

Gavril Gaydarcı’nın derlediği *bilmecelerde* yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şar-şar akar, hepsini sevindirär. – **Çöşmä**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 300). “*Şar şar akar, herkesi sevindirir. – Çeşme.*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir gün, geçiri elinä kazannarı, kız gitmiş suya üçgözlü **çeşmeyä** da buluşmuş orda padişaanın oolunnan” (Çebotar, 2019: 193). “*Kız bir gün kazanları eline alıp üç gözlü çeşmeye suya gitmiş ve orada padişahın oğluyla buluşmuş.*”

“Askerliktän geldiynän, birkaç yıldan sora padişaanın oolu kafadarınnan gitmiş o daaya avlanmaa. Çok gezmişlär, islää yorulmuşlar da uuramışlar bir **çeşmeyä** su içmää. Burada onnar buluşmuş bir kariylan, ani su alarmış **çeşmedän**, da sormuşlar ona, neredä var nicä isinnär hem biraz dinnensinnär” (Çebotar, 2019: 197).

“Padişahın oğlu askerden geldikten birkaç yıl sonra arkadaşlarıyla o ormana avlanmaya gitmiş. Çok gezmişler, iyi yorulmuşlar ve su içmek için bir çeşmeye gitmişler. Burada, çeşmeden su alan bir kadınla karşılaşmışlar. Ona, nerede yemek yiyip dinlenebileceklerini sormuşlar.”

“Ama Evremin taa varmış işleri. Şimdi sımarmış o çocaa, yapsın ona bir gecedä bir oniki kurnalı **çöşmä** - altı kurnasından aksın sıcak su, altısından da suuk” (Çebotar, 2019: 244).⁵⁰⁰ “Ama Evrem’in daha istekleri varmış. Şimdi de o çocuktan, bir gecede on iki musluklu, altı musluğundan sıcak, altı musluğundan soğuk su akan bir çeşme yapmasını istemiş.”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Yankuliyi Mamusu Evermää İstedi

Yankuliyi mamusu

Yankuli’yi annesi

Evermää istedi.

Evlendirmek istedi.

Yankuli da istämedi.

Yankuli ise istemedi.

Mamusu da betfa etti:

Annesi de beddua etti:

“Ay, kızım, kızım, Yankuli kızım!

“Ay kızım, kızım, Yankuli kızım!

Evlenäsin, kızım ne zaman

Evlenesin kızım,

Tuna baarisa, balık çalırsa,

Tuna bağırıp balık türkü söylediğinde,

O zaman sän da ev olasın.”

O zaman sen de evlenesin.”

Yankuli da aldı bakırlarını,

Yankuli aldı bakırlarını,

Tuna boyuna da **çöşmeyä** gitti.

Tuna boyuna çeşmeye gitti.

Durdu, seslendi. Tuna baarmadı mı,

Durdu, dinledi; Tuna bağırmadı mı?

Tuna baarmadı mı.

Tuna bağırmadı mı?

Balık çalmadı mı?

Balık türkü söylemedi mi?

Braadı bakırlarını.

Bakırlarını bıraktı.

⁵⁰⁰ Masalın varyantı Sofiya Koca’nın derlediği masallar arasında yer almaktadır bk. Koca, 2011: 274.

Ray başçesinâ gitti.

Ray başçesindâ çiçek topladı.

(...) (Durbaylo, 1991: 34)

Cennet bahçesine gitti.

Cennet bahçesinde çiçek topladı.

(...)

Mari Maşu Genç Gelinim

(...)

Aaz mi geldi,

Çok mu geldi,

Todurçu etişti

Kendi meralarna.

Kendi meralarna,

Kendi toprayna.

Kendi toprayna,

Çöşma yanına.

Çöşma yanında

Oturdu dinnenmää.

Oturdu dinnenmää,

Ekmeyni imää.

Todurçu baksa

Küüydän yanı

Bir da genç gelin peydalandı.

Todurçu dedi kendi kendinâ:

“Bu pek benzeer benim Maşuma.”

Gelä, gelä, **çöşme**ya geldi.

Gelä, gelä, hep da Maşu...

“Sabansersın, brey, gidi, yolcu!”

(...)

Az mı gitti,

Çok mu gitti,

Todur vardı

Kendi memleketine.

Kendi memleketine,

Kendi toprağına.

Kendi toprağına,

Çeşmenin yanına.

Çeşmenin yanında

Oturdu dinlenmeye.

Oturdu dinlenmeye,

Ekmeğini yemeye.

Todur bakmış,

Köyün tarafında

Bir genç kız göründü.

Todur kendi kendine dedi:

“Bu benim Maşuma pek benziyor.”

Gele gele çeşmeye geldi.

Gele gele de gerçekten Maşu...

– Sabahın hayır olsun bre gidi yolcu!

“Kimätersın, mari Maşu!”

– *Kime diyorsun mari Maşu!*

(...) (Durbaylo, 1991: 63-64)⁵⁰¹

(...)

Lübov Çimpoeş’in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişaanın kızı hem bu cırak beenmişlär biri-birini. Görüşärmişlär onnar göz-gözä su yolunda, **çöşmä** yanında. Padişaa sa istäärmış vermää kızını zengin olana” (Çimpoeş, Bankova ve Arnaut, 2016: 122). “*Padişahın kızı ve bu cırak birbirlerini beğenmişlerdir. Onlar göz göze, su yolunda, çeşme yanında görüşürlermiş. Padişah ise kızını zengin bir oğlana vermek istemiş.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gide-gide baksa; **çeşmenin** de taşında neyese çok sinek toplanmış; kapkara. Bu uruveriy bir şamar o taş - bunca sinek öldürmüş. Oturıy da sayıy o sinekleri: 75 parça. Yazıy-çiziy o taş; ‘Ben, Todur Paraleu, bir şamarda 75 can öldürdüm’” (Koca, 2011: 203). “*Gide gide bakmış, çeşmenin taşında niyeyse kapkara pek çok sinek toplanmış. Bu o taş bir şamar vuruvermiş ve tüm sinekleri öldürmüş. Oturup sinekleri sayıyor, yetmiş beş tane. O taş, ‘Ben Todur Paraleu, bir şamarda 75 can öldürdüm’ yazıyor.*”

“O kızcaaz şkolaya bir kere çıkıy ileri, varmış bir **çeşme**, durarmış o çeşmenin başında, beklirmiş batisini” (Koca, 2011: 245). “*O kızcağız bir keresinde okula doğru yola çıkıyor. Bir çeşme varmış, o çeşmenin başında durup ağabeyini beklermiş.*”

“Gitmişle te, nekadar gittisele - yorulmuşla. Da te otırıyla **çeşmenin** yanında bir aacın altına dinnenmää. İçiyle serin **çeşme** sucaazı, bu vakıt piyda olıy bir babucuk” (Koca, 2011: 249). “*Gitmişler işte, ne kadar gittilerse yorulmuşlar. Çeşmenin yanında bir ağacın altına dinlenmek için oturuyorlar. Soğuk çeşme suyu içiyorlar. O an bir yaşlı kadın ortaya çıkmış.*”

⁵⁰¹ Türkünün varyantı Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği türkü metinleri arasında yer almaktadır bk. Kvilinkova, 2011: 414.

“Geliy, etişiy bir çeşmeye. O çeşme boyarın evine yakınmış. Boyarın sa kızı şindiyadan iç gitmemiş o çeşmeye. O sabaa sa erken gidiy o çeşmeye da göriy biigiri. Taa uzaktan tanıyıy: biigir onnarın. Bir de çocuk, çocuk sa güzelmiş! O da – bak uzaktan, ani gelmiş – yorulmuş da uyuklamış braz çeşme başında” (Koca, 2011: 313-314). “Gidip bir çeşmeye varıyor. O çeşme boyarın evine yakınmış. Boyarın kızı ise şimdiye kadar çeşmeye hiç gitmemiş. O sabah ise erkenden çeşmeye gidiyor ve atı görüyor. Daha uzaktan at onların tanıyor. Bir de çocuk, çocuk da güzelmiş. Bakmış çocuk da uzaktan gelmiş yorulmuş ve çeşme başında biraz uyuklamış.”

“Aaz mı, çok mu vakıt geçmiş – kimsey bilmiy, da te bizim genç erif etişmiş küüsüne, taa doorusu, küü kenarındaki çeşmeye. O bir käämil suyulan anılmış onnarın küü çeşmesiymiş. Ordan bütün küü içmää serin su taşıyarmış. Taman da üle razgelmiş, ani suvacı omuzunda çıkarmış bayırcı çocuun kurtardı kızların birisi – em büyüü. Çocuk tanımış kızı, ama çocuu zorcaymış tanımaa, zere bunca vakıt geçmiş, saçları bümüş omuzlarından, rubalar başka, üstü-başı toz” (Koca, 2011: 332). “Az mı gitmiş çok mu gitmiş kimse bilmiyor. İşte, bizim genç adam köyüne gelmiş, daha doğrusu köyün kenarındaki çeşmeye. O çeşme, iyi suyuyla tanınmış onların köyünün çeşmesiymiş. Ordan bütün köy içme suyu taşırmış. Tam da o an, çocuğun kurtardığı kızlardan biri, en büyüğü omzunda suvacıyla bayırı çıkarmış. Çocuk kızı tanımış ama çocuğu tanımak pek zormuş çünkü bunca vakit geçmiş; çocuğun saçları omuzlarına kadar uzamış, kıyafetleri başka ve üstü başı toz içinde.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği türkü metinlerinde yer alan çeşmə/çöşməyle ilgili örnekler şu şekildedir:

Kiryakiyi türklär tutmuşlar,

Kiryaki 'yi Türkler yakalamışlar,

Akoçiye (?) pindirmişlär,

Akoçiye (?) bindirmişler,

Çatal çöşmedä indirmişlär,

Yol ayrımındaki çeşmeden indirmişler.

Acı-tatlı kavä içirmişlär.

Acı tatlı kahve içirmişler.

Kiryakiyä sormuşlar:

Kiryaki 'ye sormuşlar:

– Sän, Kiryaki, baarsan,

– Kiryaki sen bağırsan

Küydän işidilicek mi?

Köyden işitilir mi?

Kiryaki demiş türklerä:

Kiryaki Türklere demiş:

– Bekim küydän işidilicek,

– Belki de köyden işitilmeyecek,

Benim ne mamum var, ne tatim,

Benim ne annem ne teyzem var.

Ne da kızıkardeş.

Ne de kız kardeşim.

(Kvilinkova, 2011: 514)

Todur Zanet’in derlediği *balad* metinlerinde yer alan *çeşmä/çöşmä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Kara Çuma⁵⁰²

Kızlar, gelinnär toplaner,

Kızlar, gelinler toplanıyor,

Çöşmenin boyunda bez çırpmaa.

Çeşmenin kenarında bez çırpma.

Hepsicii, gülüp, söyleyor,

Hepsi gülüp (türkü) söylüyor.

Salt Tudorka bir tarafta durêr.

Sadece Tudorka (ayrı) bir tarafta duruyor.

Salt Tudorka bir tarafta durêr,

Sadece Tudorka (ayrı) yerde duruyor.

Kendi-kendisinä da deer:

Kendi kendine de diyor:

Neyä bän, gülüp, söyleyom?

Niye ben gülüp (türkü) söylüyorum?

Neyä bän da seveniyom?

Ben neye seviniyorum?

(...) (Zanet, 2017b: 115)

(...)

Kavarna Türküsü

(...)

(...)

Aaleme, be ninnem, aaleme, biz gene geliriz, *Ağlama ninem, ağlama biz yine geliriz.*

Hristiän ooruna, biz kan dökeriz.

Hristiyanlık uğruna kan dökeriz.

Kavarna içinde bir **çeşme** çayler,

Kavarna içinde bir çeşme çağlar,

Anneler kesilir, uşaklar ayler,

Anneler kesilir, çocuklar ağlar,

⁵⁰² **Çuma:** Ecel, ölüm.

Uşaklar kesilir, anneler ayler.

Çocuklar kesilir, anneler ağlar.

(...) (Zanet, 2017b: 372)

(...)

Değerlendirme

Tarih: Su, hayatın devamlılığı için en öncelikli kaynaktır. İnsanlığın en eski karanlık çağlarından itibaren yaşam her zaman suyun etrafında olmuş ve su kaynaklarının kullanımını sağlayan mimari yapılar kültürün önemli bir parçası hâlini almıştır. “Çeşmeler bulundukları konuma göre çeşitli biçimlerde tasarlanmıştır. Çeşme mimarisinin ilkel bir strüktürü vardır; ancak mimarlık tarihi açısından önemi cephe tasarımındaki zenginliğidir. Yapıldığı dönemin üslubu içinde belirli yontusal değerler taşır” (Ödekan, 1997: 396). Müslüman-Türk kültüründe hem dinî inanışın gerektirdiği ibadet nedeniyle hem de suyun temel ihtiyaç olması sebebiyle yeraltı kaynağından faydalanılarak kullanılan çeşmeler önemli bir yere sahip olmuştur. Dolayısıyla çeşmelerin hem dinî hem de kamuya açık olmasıyla sosyal bir yapı olduğu söylenebilir. Hristiyanlıkta ise suyun kutsanması sebebiyle çeşme, kuyu gibi su kaynakları Gagauzlar için de hem kısmen dinî hem de sosyal bir yapıdır.

19. yüzyılın başındaki göç öncesi Besarabya’da Nogay Tatarları yaşamaktaydı. Tatarların mimarisi, kültürü ve adlandırmaları bölge kültürüne etki etmiştir. Bugün dahi yer adlarında da etkisi devam etmektedir. Gagauzların ve Bulgarların bölgeye göçünden önce Tatarlar, Moldovanlar tarafından çeşmeler inşa edilmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren Bulgarların ve Gagauzların inşa ettiği ya da ettirdiği çeşmeler ortaya çıkmıştır. Aleksandr Klaus, Bulgar göçmenlerin Cahul ve Yalpuş/Yalpuh’ta hayır ve iyilik için genel kullanıma açık çeşmeler yaptığını ifade eder (1869: 312). Ancak, Klaus’un da dönemin araştırmacıları gibi Gagauzları Bulgar saydığını unutmamak gerekir. Örneğin, Komrat⁵⁰³ ve Valkaneş’i⁵⁰⁴ Bulgar

⁵⁰³ Komrat günümüzde Gagauz Yeri Özerk Bölgesi’nin başkentidir. “Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak Tuna ötesi göçmenlerin sahip oldukları Türk soyadları, 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılın başlarında burada yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunu Gagauzların oluşturduğunu göstermektedir. 1818 yılında Komrat köyünde 528 kişi yaşamıştır: 285 erkek, 242 kadın. Nüfusun %90’ı Gagauz soyadlarını taşımıştır. 1787-1791 yılları ve 1806-1812 yılları Rus-Türk savaşları sırasında Gagauzlar Komrat’a yerleşmişlerdir. Gerek 1818 yılında, gerekse 1820 yılında Komrat köy sakinlerinin çoğunluğu Gagauzlardan oluşmuştur. 1820 yılında köyde genel sayı 490 kişiden oluşan 90 aile yaşamıştır. Gagauzların yaşadığı 77 hane, Moldovanların yaşadığı 4 hane tespit olunmuştur” (Radova, 2004: 70).

⁵⁰⁴ Valkaneş, Moldova’nın ve Gagauz Yeri’nin güneyinde bulunan Gagauz Yeri’nin üç büyük yerleşim yerinden biridir. “Sakinleri Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak Türk soyadları, söz konusu köy sakinlerinin Gagauz olduğunu göstermektedir. Köyde ‘oglu’ veya ‘-dji/-dji, -li/-li, -çı/-çi’ ekleri ve diğerleri ile biten Gagauzlara özgü Türk kökenli soyadları taşıyan 581 sakin yaşamıştır: 229 erkek,

yerleşim yerleri olarak göstermiştir (bk. Klaus, 1869: 316). 19. yüzyılın ilk yarısında Besarabya'yı köy köy gezen Skalkovski birçok çeşme gördüğünü, daha önce Nogayların yaşadığını belirttiği Tarakliya⁵⁰⁵ (bk. Skalkovski, 1848: 60), Kubey⁵⁰⁶ (bk. Skalkovski, 1848: 61), Çeşmeköy⁵⁰⁷ (bk. Skalkovski, 1848: 70) gibi yerleşim yerlerinde birçok çeşme bulunduğunu, bunların arasında Bulgarların tarafından yapılanların da olduğunu söyler. Ancak, Skalkovski'nin Kıpçak'ta yaşayıp Türkçe konuştuğunu söylemesine rağmen Bulgar saydığı Gagauzları da göz önüne alındığında ve yukarıda sayılan yerleşim yerleri arasında Gagauz nüfusunun ağırlıklı olduğu yerlerin de var olduğu hesaba katılırsa bu çeşmelerin Tatarlar, Gagauzlar ve Bulgarlar tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Örneğin, günümüzde Komrat'a bağlı olan Avdarma⁵⁰⁸ köyünün olduğu bölgeye 1563'te gelip yaklaşık üç yüz sene yaşayan Nogay Tatarlarının yaptığı "Tatar Çöşmesi"⁵⁰⁹ adlı yapı restore edilip Gagauzlar tarafından yaşatılmıştır. "19. yüzyılın başlarında on dokuz Gagauz aile bu çeşme etrafına yerleşmiş ve bu çeşmeye Gagauzlar 'Tatar Çeşmesi' adını

282 kadın. Bu da Valkaneş köyü sakinlerinin %71,1'ni oluşturmuştur. Bu köyün toplam nüfusu, 1818 yılında 817 kişiden oluşuyordu: 416 erkek, 401 kadın. 18. yüzyılın sonları, 19. yüzyılın başlarında köy nüfusunun çoğunluğunu Gagauzların oluşturduğunu araştırmalar göstermektedir. Gagavuzlar, burada 1732 yılında ve önce, aynı zamanda 1787-1791 yılları ve 1806-1812 yılları Rus-Türk savaşları sırasında yerleşmişlerdir" (Radova, 2004: 49).

⁵⁰⁵ Tarakliya günümüzde Moldova'nın güneyinde yer alan bir şehirdir. "Sakinlerinin taşıdığı soyadlarının büyük çoğunluğu '-ov, -ev' ekiyle bitmekte olup Slav kökenlidirler. Onların arasında Türk kökenli soyadlarını taşıyan sakinlere de rastlanmaktadır. Söz konusu durum, 19. yüzyılın başlarında Bulgarların ve Gagauzların bu köyde beraber yaşadığını göstermektedir. Ancak çoğunluğu Bulgarlar oluşturmuştur" (Radova, 2004: 81-82).

⁵⁰⁶ Kubey günümüzde Ukrayna'nın Odessa bölgesindeki Bolgrad'ta yer alan bir köydür ve Çervonoarmeynskoye adıyla da bilinir. "Sakinler, Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak köy sakinlerinin taşıdığı bütün soyadları Gagauzca olup 'oglu' ile '-dji/-dji, -lı/-li, -çı/çi, -jı/ji' ekleriyle ve eksiz olarak bitmektedir. 1818 yılında Kubey köyünde 662 kişi yaşamıştır: 354 erkek, 308 kadın. 1820 yılında köy nüfusunun büyük çoğunluğunu Gagauzlar oluşturmuştur. Burada 461 kişiden oluşan 112 aile yaşamıştır. 1818 yılı rakamlarıyla karşılaştırmada, 1820 yılında hanelerin sayısı sadece bir birim olarak azalmıştır" (Radova, 2004: 72-73).

⁵⁰⁷ Çeşmeköy (Gag. T. Çeşmäküü) günümüzde Moldova sınırları içerisinde Gagauz özerk bölgesinin Valkaneş bölgesinde yer alan Gagauz köylerinden biridir ve Ukrayna sınırındadır. Köyün adından da anlaşılacağı üzere geçmiş dönemde bölgede birçok çeşme olması sebebiyle Çeşmeköy adını almıştır. "Sakinler Bulgar olarak yazılmıştır. Ancak soyadlarının incelenmesiyle 19. yüzyılın başlarında burada Gagauzların yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Soyadların çoğunluğu 'oglu' ve '-dji/dji, -jı/ji, -lı/-li, -çı/çi' ekleriyle ve eksiz bitmektedir. 1818 yılında Çeşmeköy'de 661 kişi yaşamıştır: 334 erkek, 327 kadın. 19. yüzyılın başlarında 553 Çeşmeköy sakininin soyadı Gagauzca olmuştur. Bu da sakinlerin ortalama genel sayısının %83,7'sini oluşturmaktaydı. Gagauzlar, Çeşmeköy'e 1752-1754 yıllarından itibaren gelmeye başlamış ve 1787-1791 yılları ile 1806-1812 Rus-Türk savaşları sırasında buraya yerleşmişlerdir" (Radova, 2004: 91). Günümüzde de Moldova'nın 2014 yılındaki nüfus istatistik verilerine göre köyün %94,5'i (4250 kişi) Gagauz, %3'ü (136 kişi) Moldovan, %0,9'u (40 kişi) Ruslardan oluşmaktadır. Bk. <https://recensamint.statistica.md/en/profile/993>

⁵⁰⁸ "Avdarma köyünün adı da, halkın düşüncesine göre, Nogay Tatarlarından gelmektedir. Avdarma < av + durma 'avcılarn durduğu yer' anlamında" (K6) olduğu düşünülmektedir.

⁵⁰⁹ Tatar Çeşmesi'nin fotoğrafları "Ekler" bölümünde verilecektir. Çeşme günümüzde Avdarma köyüne birkaç kilometre uzaklıktadır.

vermiştir. 2013 yılında bu çeşme restore edildi ve Avdarma köyünün kuruluşunun 450. yıldönümünde 21 Eylül 2013'te açıldı" (K6). Avdarma'ya yerleşen ilk Gagauz ailelerin de çeşme yani suyun etrafına yaşamlarını kurması su kaynakları ve bu su kaynaklarına erişimi sağlayan yapıların önemine örnek olarak gösterilebilir.

Kuzeydoğu Bulgaristan'da özellikle Dobruca ve Deliorman'da da içme suyu çeşme ve kuyulardan elde edilirdi. Ancak, Marinov, bölgedeki yeraltı su kaynaklarının çok derinlerde olmasının getirdiği su yoksunluğu sebebiyle Deliorman'da Türklerin *gölcük* denilen mini barajlar da inşa ettiğini söyler (1956: 272).

Çeşmeler de tıpkı kuyular gibi tüm halkın faydalanması amacıyla, hayır ve günahların affı için de yapılmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısındaki Gagauz inanışlarına bakıldığında, "yanlışlıkla birinin öldürülmesi veya bir ailenin yaşamının bozulmasına sebep olunması vb. durumlarda; suistimal, gönüllü veya gönülsüz günah durumunda günahların affı için kefaret kurbanı olarak para bağışında bulunulurdu. Bu bağışlar da manastır, kilise yapım ve onarımında kullanılması, yol ayrımlarına haç dikilmesi, çeşme ve kuyu yapımı için verilirdi" (Çakır, 2018: 85). Bulgaristan Gagauzlarında köylerde bulunan çeşmeler genellikle tüm köylüler tarafından yapılmıştır, köylerin dışına yapılan çeşmeler ise zengin Gagauz kişiler tarafından hatıra çeşmeleri olarak yaptırılmıştır (bk. Marinov, 1956: 279). Dolayısıyla, çeşmelere ve kuyulara yer altındaki suya erişimi sağlayan, basit taş duvarlı, insanların su ihtiyacını gideren basit mimari yapılar olarak bakmamak gerekir.

19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında Gagauzlar çeşmeleri bölgedeki komşu halktan ustalara da yaptırmaktaydı. Moşkov, Gagauzların kazma, kürek, çapa gibi toprak işleme aletlerine sahip olsalar da toprak kazma konusunda çok usta sayılmadıklarını; kuyu kazabiliyor olsalar da karmaşık sisteme sahip çeşmeyi kuramadıklarını, bölgede bu işin ustalarının Ruslar olduğunu söyler (1902b: 56). Gagauzların çeşme yapım konusunda ustalaşması 20. yüzyılın ilk yarısı içerisinde gerçekleşmiştir. Günümüzde kuruyan ya da onarımı yapıp kullanılan çeşmeler köylerde ve köy civarlarında bulunmaktadır. Ancak, günümüz şartları düşünülünce eski işlevinden uzak görünümündedir.

Yapıda Kullanılan Malzeme: Taş, mermer, boru, musluk.

Yapının Bulunduğu Konum: Köy merkezlerinde ve köylerin dışında, yol ayrımlarında bulunur.

Yapım Tekniği: Yerden kaynak suyunun bulunduğu bölge kazılıp gerekli hattın çekilmesiyle yapılır. Çeşmenin gözünün, musluğunun olduğu duvar taşla örülür veya mermerden yapılır. Tahta veya taştan ortalama 1 metre uzunluğunda, 50 santimetre genişliğinde oluk yapılır. Eğer su bolsa birden fazla musluk ya da demir boru takılmıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Geçmiş dönemde her evde su olmayıp kuyu ve çeşmelerden suvacı aracılığıyla su taşınması hâli kuyu gibi çeşmede de görülür. Gagauz kadınlarının bakır, kazan gibi taşıma kaplarıyla su taşınması örnek metinlere de yansımıştır. Çeşmenin de kuyu gibi genç sevgililerin buluşma, görüşme ve karşılaşma noktası olması yine metinlere yansımıştır. Çeşme, metinlerde bu işlevi dışında yolcuların ferahlama ve dinlenme noktası olması işleviyle de yer almıştır. Ayrıca, sadece insanlar için içme suyu kaynağı olarak değil, hayvanları sulamak için kullanımı ve çamaşır yıkamak için de kullanıldığı görülür.

5.3. Dinî Yapılar

5.3.1. Klisä

Kilise. Hristiyanların ibadet yeridir.

Örnek Metinlerde “Klisä”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir vakit varmış bir hırsız, da o hırsız koymuş neetinä, gitsin, da çalsın iki beegir. Da gitmiş **kliseya**, da yakmış bir mum Sveti Nikulaya, yardım-etsin ona, çalsın beegirleri” (Moşkov, 1904a: 25). “*Bir vakit bir hırsız varmış. Hırsız iki at çalmaya niyetlenmiş ve kiliseye gidip yardım etsin de atları çalabilsin diye Aziz Nikolay’a bir mum yakmış.*”

“Varmış bir vakit bir popaz küüdä. O popaz her pazar slujbayı tamam yapmazmış. Şindi bir kerä popaz daruyulan çıkarkan, ses gelmiş popaza yukardan. O ses demiş popaza: ‘tamam yap slujbayı’. Popaz-da sanmış yınsannardan biri söölermiş, da popaz betfa yetmiş. Betfa yettiktän sonra bir uultu kopmuş yukardan. O-sa incer-mış, kanadı kırılmış, da düşmüş incer aydimu kapusuna. Popaz-sa yesap almamış inceri,

da sora o küüdä tez bozgunluk olmuş. Küü yakmışlar, yinsannarı kuumuşlar **klisäyi** ateş yetmişlär. O popaz-da başka memlekettä gitmiş” (Moşkov, 1904a: 31-32). “Bir vakit bir köyde bir papaz varmış. O papaz her pazar görevini tam yapmazmış. Bir keresinde papaz hediyeyle dışarı çıkarken papaza yukarıdan bir ses gelmiş. O ses papaza: ‘Görevini tam yap!’ demiş. Papaz da insanlardan birinin söylediği sanarak beddua etmiş. Beddua ettikten sonra yukarıdan bir uğultu kopmuş. O melekmiş, kanadı kırılmış. Melek, sunağa açılan kapının önüne düşmüş. Papaz meleği hesap edememiş. Sonra köyde bir bozgunluk olmuş. Köyü yakmışlar, insanları kovmuşlar, kiliseyi ateşe vermişler. O papaz da başka ülkeye gitmiş.”

“Varmış bir zengin boyar, da pek sğırçıtmiş. Bir ilkiyazın gelear ona çok fukaarä, iilik-etsin onnara para, da alsınnar tohum yekmää, kimisi yöküz almaa, da o vermemiş. Boyar-da gitmâzmiş pek **kliseya**. Bir gün gideer **kliseya**, çıkıyor popaz vangeliyaynan, da rasgelä okumuş popaz: ‘Bir verän, birin yerinä bin kazanacak’. O-da işitmiş da gelear yevä, çaaruyor, fukaaraları, da der: ‘nayin, vereyim sizä para’. Adamlar-da deer: “bizä şimdi diil laazım, ozaman veräydin” (Moşkov, 1904a: 44). “Zengin bir boyar varmış ve pek cimriymiş. Bir ilkbaharda pek çok fukara yardım etmesi için ona gelmiş. Onlara, tohum ekmek ve öküz almak için para versin istemişler ama o vermemiş. Boyar pek kiliseye gitmezmiş. Bir gün kiliseye gitmiş. Papaz elinde İncil’le çıkıyor ve rastgele okumuş: ‘Bir veren, birinin yerine bin kazanacak!’ Boyar da bunu işitmiş eve gidip yoksulları çağırmiş. ‘Alın, size para vereyim’ diyor. Adamlar ise, ‘Bize şimdi para lazım değil, o vakit vereydin’ demişler.”

“Kardaşıda çaarmış komşularını, da yaptırmış kendinä tabut, kendi-da genä yölü yetmiş kendini. Gelmiş agası, baksa yölmüş saafidän. Koymuşlar tabut-içine, da götürmüşlär **kliseya**. Agası demiş popaza: ‘brakın bu gecä dursun burda, da ban biraz aalayım onu’. Popaz braamış, kitlemişlär kapuları, onnar ikisi kalmış, **klisä-içindä**” (Moşkov, 1904a: 145). “Kardeşi kendine tabut yaptırıp ölü taklidi yapmış ve komşuları çağırmiş. Ağabeyi gelmiş, bakmış, sahiden ölmüş. Tabutun içine koyarak kiliseye götürmüşler. Ağabeyi papaza, ‘Bu gece bırakın burada dursun, ben biraz

onun için ağlayayım,' demiş. Papaz kapıları kitlemiş, bırakmış. Onların ikisi kilise içinde baş başa kalmış.”

“Bir vakit varmış bir karı, gezärmiş hayırsızlıkta. Gideer karı **kliseya** spiyada olmaa. Kocası-da gitmiş ileri **kliseya** da giinmiş popaz rubasına, da soruyor karıya: ‘ne günahın var? söölä’. Karı demiş: ‘bir daskal geleer bana, da bän-da kocämdan sakınayorım’. Popaz-da demiş: ‘onun işi kolay, al şeker, pirinç, ta’uk, da pişir ona da, o yidiynän, kör olacak hem saar’” (Moşkov, 1904a: 151). “Bir vakit bir kadın varmış, pek de fenaymış. Kadın kiliseye günah çıkarmaya gitmiş. Kocası ondan önce kiliseye giderek papaz kıyafetini giymiş. Kocası kadına soruyor: ‘Ne günahın var,’ söyle. ‘Bir daskal var bana geliyor, ben de kocamdan sakınıyorum,’ demiş. ‘Onun işi kolay. Şeker, pirinç ve tavuk al pişir; o bunu yediği zaman kör ve sağır olacak,’ demiş papaz.”

“Bir vakit olmuş bir minuniya vilıyatta. Hristiyanlar gitmişler **kliseya**. Dolu-ymuş **kliseya** yınsannan. Bir Türk-ta kaltaklamış bir beegir hem koymuş beegirin-üstünä bir hiibä altın; da gelmiş **klisenin** kapusu-yönünä da savaşırmış hristiyanları aldatmaa. Türk därmış: ‘kim müsülman olur-sa, verecäm bu beegiri hem altınları ona’. **Klisedän** çıkan yınsannara hep teklif edärmış. Hepsi yınsannar çıkmış **klisedän**, kimsey dönmemiş, da müsülman olsun, taa bitkidä popaza-da teklif edärmışlär. Bakmış, da dönmüş, da olmuş müsülman” (Moşkov, 1904a: 172-173). “Bir vakit bir şehirde şaşırtıcı bir olay olmuş. Hristiyanlar kiliseye gitmişler. Kilise insanla doluymuş. Bir Türk de atını kaltaklamış ve atının üstüne bir heybe altın koymuş. Kilisenin kapısının önüne gelmiş, Hristiyanları aldatmak için savaşırmış. Türk: ‘Kim Müslüman olursa bu atı ve altınları ona vereceğim,’ demiş. Kiliseden çıkan tüm insanlara teklif edermiş. Herkes kiliseden çıkmış ama Müslümanlığa geçmemiş. En sonunda papaza da teklif etmiş. Papaz bakmış ve Müslüman olmuş.”

“Varmış bir vakıtta bir **klisä** starustası, o-da pek girgin adam-mış. Da **klisedä** az-mış yukona. Da o starusta ararmış böölä bir adam, bal mumundan yapsın bir kaç apostol” (Moşkov, 1904a: 230). “Bir vakitte bir kilisenin yöneticisi varmış. O pek cesur bir

adammış. Kilisede ikona azmış. Yönetici balmumundan birkaç havari yapacak birini ararmış.”

“Şindi geçeer biriki gün. O adamın-da kurbanı varmış. Yapıyor karısı kolaçları, gideerlar **kliseya**. Popaz başlıyor kurbanı okumaa. Hem okurmuş, hem yan gözlan kolaçlara bakarmış, da demiş o karıya: ‘ne biyaz kolaçlarınız var?’ Karı-da demiş: ‘ani, parinti, sän üüttüydün bizä bir çuval un, o undan yaptım bu kolaçları’” (Moşkov, 1904a: 232). “Bir iki gün geçiyor. O adamın bir (adanmış) kurbanı varmış. Karısı kolaçları yapıyor ve kiliseye gidiyorlar. Papaz, kurbanı okumaya başlıyor. Hem okurmuş hem de yan gözle kolaçlara bakarmış. O kadına, ‘Ne beyaz kolaçlarınız var?’ demiş. Kadın da, ‘Rahip (efendi) hani sen bize bir çuval un öğüttüydün ya, o undan yaptım bu kolaçları’ demiş.”

Valentin Moşkov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Çeketti Stuyan’ın düünü,

Yetiştilär gelinin yevinä,

Yetiştilär Tuna başına,

Kannı yaamurlar boşandı.

Çekettilär stevonozlää gitmää,

Klisä kapulan kapandı,

Ayozlar da yerä düştü,

Popazlar-da duvaya düştü.

(...) (Moşkov, 1904a: 290)

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Korkudan fikara **klisenin** üstünä piner, ölmää isteer, erä atlêêr, ama popadianın üstünä raslêêr onu öldürer, kendi saa kalêr” (Tanasoglu, 1959: 153). “Garip

korkudan kilisenin üstüne çıkar. Ölmek ister, atlıyor ama papazın eşinin üstüne düşüp onu öldürüyor; kendi de sağ kalıyor.”

Włodzimierz Zajackowski'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Kilise çannarı çeker

Kilisenin çanları çalar,

Kızlar duaya gider

Kızlar duaya gider.

Ko gitsinner gitsinner

Bırak gitsinler, gitsinler,

Bizi da düşünsünner.

Bizi de düşünsünler.

(Zajackowski, 1965: 57)

Włodzimierz Zajackowski'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Aleksyos

(...)

(...)

Gidenler ep boş gelmişler

Gidenler hep boş gelmişler.

Bir yerde bir umut yok demişler.

Bir yerde bir umut yok demişler.

Aleksyos Orfa kasabasında

Aleksios⁵¹⁰, Urfa kasabasında,

Ay İliya manastıra

Aziz İliya manastırına

Tabi olmuş

Tabi olmuş.

On yedi sene orda kalmış

On yedi yıl orada kalmış.

Aldını yimezmiş

Aldığını yemezmiş.

Saalam ruba giymemiş

Sağlam kıyafet giymemiş.

Ferah edip gülmezmiş.

Rahat edip gülmezmiş.

Her hafta **kilisee** gidermiş.

Her hafta kiliseye gidermiş.

(...) (Zajackowski, 1965: 100-101)⁵¹¹

(...)

⁵¹⁰ Aleksios diye adı geçen kişi 4. yüzyılda yaşamış keşiş Aziz Aleksios'tur. Romalı Aziz Aleksios, Edessalı Aziz Aleksios veya Allah'ın Adamı diye de bilinir. Türkünün içeriği de Hristiyanların büyük saygı duyduğu Aleksios'un hayatı üzerinedir.

Nikolay Baboglu'nun derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Git o küüyä,’ demiş Baş Haydut tä ona, ani istärmış evlenmää, duracan **klisä** kapusunda, açan hepsi insan çıkacak, bitkidä çıkacak o kız da. Git onun ardına da gör, neredä o yaşêêr. Sor onun bobasına da alalım kızı iiliklen, ama diil fenalıkklan. Şüpelenmesin bişey-bişey...” (Baboglu, 2011: 89). “*Baş haydut, evlenmek isteyen adama, ‘O köye git. Tüm insanlar (kiliseden) çıktığında kilise kapısının önünde duracaksın. Sonunda o kız çıkacak. Onun ardından git de nerede yaşıyor gör. Kızın babasına kızı almak için sor ama iyilikle alalım fenalıkla değil. Bir şeyden şüphelenmesin’ demiş.*”

“Parayı gördünän, arhireyin üzü-gözü gülmüş. Üfkesi geçmiş. Lafı diyşilmiş. ‘Getir,’ – demiş, – ‘avşama benim **klisemä**, ama kolla kimsey görmesin, stevonoz edecäm...” (Baboglu, 2011: 118). “*Parayı görünce piskoposun yüzü gülmüş, öfkesi geçmiş. Laf değıştirmeye başlamış. ‘Akşama benim kiliseme getir ama dikkat et kimse görmesin, ben nikâhı kıyacağım,’ demiş.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Stuyan Slujbaya Gitmiş

(...)

- Eerlä atını, Stuyane,

Şindi Tudorkaya karşı gelecän,

Stuyan da pindi beygirä,

Vardı Tudorkaya karşı.

Klisä portasından düün çıkêr,

Stuyan da düünä karşı çıkêr.

(...) (Baboglu, 2011: 148)

(...)

– Eyerle atını Stuyan,

Şimdi Tudorka ile karşılaşacaksın.

Stuyan da atına bindi,

Tudorka 'ya doğru gitti.

Kilisenin kapısından düğündekiler çıkıyor,

Stuyan da düğüne denk geliyor.

(...)

⁵¹¹ Türkünün varyantı Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türküleri arasında da yer almaktadır bk. Kvilinkova, 2011: 477-479.

Açan Ölecäm⁵¹²

(...)

Açan bän, Varvaro, ölecäm,

Kapanık başını dartasın,

Kara da ruba giyäsın,

Her Pazar **klisäyä** gidäsın,

İkişär mumcaz yakasın,

Hem da beni da anasın.

(...) (Baboglu, 2011: 170)

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *klisäy*le ilgili örnekler şu şekildedir:

Manol

(...)

Paskellä günü çannar çeker,

Toplansın insan **kliseyä**,

Çıraklar hem çobannar,

Sorulsun onnara: “Ne zanaat taa ilin?”

Bän da, malö, malöcuum,

Dedim onnara teblä:

“Bu zanaat - haydutluk - taa ilin!”

Da topladım onnarı da aldım yanıma,

Da çekettim onnarnan İnçeşt daasına.

(...) (Çebotar, 2020: 21)

(...)

Varvaro, ben öldüğüm zaman,

Açık⁵¹³ başını örtesin,

Siyah da elbise giyesin,

Her pazar kiliseye gidesin,

İkişer mum yakasın,

Ve beni de anasın.

(...)

(...)

Paskalya günü çanlar çalıyor,

İnsanlar kilisede toplandı.

Çıraklar ve çobanlar,

Soruldu onlara: ‘hangi zanaat daha iyi?’

Ben de anne, anneciğim,

Onlara şöyle dedim:

‘Bu zanaat, haydutluktur, daha iyidir!’

Onları da yanıma aldım,

Onlarla Hınçeşti ormanına gittim.

(...)

⁵¹² Türkünün varyantı Gavril Gaydarcı'nın derlediği türküleri arasında yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 44.

⁵¹³ Nikolay Baboglu'nun derlemesinde “kapanık” yazsa da metnin bağlamında “açık” olsa gerek. Gavril Gaydarcı'nın derlediği metinde de “açık başını dartasın” şeklinde yer almaktadır.

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir pazar karı kendi kızınan **kliseyä** gitmiş, kızçaaza sa bir çuval booday paklasın brakmış. Kızçaaz oturmuş paklamaa o boodayı da aalamaa çeketmiş” (Çebotar, 2020: 55). “*Bir pazar günü kadın kendi kızıyla kiliseye gitmiş, diğer kıza ise temizlesin diye bir çuval buğday bırakmış. Kızcağız o buğdayı temizlemek için oturmuş ve ağlamaya başlamış.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Gitti Bilmem Nereyä

(...)

Bir taş attım -

Uçtu-düştü **kliseyä**,

Bizim kızlar

Seläm vermäz kimseyä.

Bir taş attım -

Vardı-düştü dereyä,

Şu el yârim

Gitti, bilmäm nereyä.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 20)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Şu **klisenin** dolayı,

Geçiy kızlar alayı,

Allaa için süleyin -

Var mı sevi kolayı?

(Çebotar ve Sırf, 2017: 76)

(...)

Bir taş attım,

Uçtu düştü kiliseye,

Bizim kızlar

Selam vermez kimseye.

Bir taş attım,

Vardı düştü dereye,

Şu el olan yârim,

Gitti bilmem nereye.

Şu kilisenin dolayı,

Geçiyor kızların alayı,

Allah için söyleyin,

Var mı aşkın kolayı?

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Kliseyä** etişmiş, tokatlar kendileri kapanmış, görennär buna şaşmış. O, tutup onnarı, açmış, **klisenin** auluna girmiş. Açık kapuya etiştikçä, kapu kendi kapanmış, görennär buna şaşmış. Açıp kapuyu, girmiş, mumnar **klisedä** süünmüş. Görennär buna dübüdüz şaşmışlar” (Çebotar ve Sırf, 2017: 172). “*Kiliseye varmış. Kilisenin kapıları kendiliğinden kapanmış, görenler de şaşırılmışlar. O, kapıları tutup açmış ve kilisenin avlusuna girmiş. Her açık kapıya geldiğinde kapı kendiliğinden kapanmış. Görenler şaşırılmışlar. Kapıyı açıp girmiş, kilisede mumlar sönmüş. Görenler bu işe epey şaşırılmışlar.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir kerä varmış, bir kerä yokmuş, varmış bir adamın iki oolu. Adam olmuş seksän yaşında, ama taa **kliseyä** basmamış. Oolları sa istärmişlär götürsünnär onu **kliseyä**, ölmesin bişey günahker. Adam istämärmiş, ama bitkidä kayıl olmuş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 203). “*Bir varmış bir yokmuş, bir adamın iki oğlu varmış. Adam seksen yaşına gelmiş ama kiliseye hiç adım atmamış. Oğulları ise günahkâr ölmesin diye onu kiliseye götürmek istemişler. Adam istemezmiş ama sonunda ikna olmuş.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Boş **klisedä** popazın sesi çirkin” (Çebotar ve Sırf, 2017: 225). “*Boş kilisede papaz sesi kötü (gelir).*”

“Eceli gelän köpek **klisenin** eşiini işärmiş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 234). “*Eceli gelen köpek kilisenin eşiğine işermiş.*”

“**Klisä** büük, ama yok kalabalık” (Çebotar ve Sırf, 2017: 254). “*Kilise büyük ama içinde insan yok.*”

“**Klisä** çok, ama dinci yok” (Çebotar ve Sırf, 2017: 254). “*Kilise çok ama dindar yok.*”

“Küüdä üç popaz, yolcaaz sa **kliseyä** otları büümüş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 257). “*Köyde üç papaz var kilisenin yolunda otlar büyümüş.*”

“Peltek popazın **klisesi** boş” (Çebotar ve Sırf, 2017: 266). “*Peltek papazın kilisesi boş olur.*”

“Popaz yaşêêr **kliseyä** yakın, ama Allaadan yırak” (Çebotar ve Sırf, 2017: 267). “*Papaz kiliseye yakın, Allah’a uzak yaşıyor.*”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Yok bişey,’ - demiş ördek, - ‘bu da olacek. Sän git da dinnen.’ Sabaalen **klisenin** çannarı uyandırmış çocu uykudan” (Çebotar, 2019: 244). “‘Yok bir şey, bu da olacak. Sen git de dinlen,’ demiş ördek. Sabahleyin kilisenin çanları çocuğu uykusundan uyandırmış.”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Çadırılı Kolinin Karısı Hasta

(...)

Pazar sabaası kalkıyor,

Länka hazır oluyar.

Uşakları giidirip diziyor,

Kollarından da tutuyor,

Kliseyä da Länka gideyor.

Durujkası karşı çıkıyor.

“İlänka mari, gözälcä Länko!

(...)

Pazar sabahı kalkıyor,

Lenka hazırlanıyor.

Çocukları da giidirip diziyor,

Kollarından da tutuyor,

Lenka kiliseye gidiyor.

Arkadaşına rastlıyor.

İlenka mari, güzel Lenka!

Bu uşaklar sana yaraşmêêr,
O Koli sana yakışmêr”.
(...) (Durbaylo, 1991: 86)

*Bu çocuklar sana yaraşmıyor,
O Koli sana yakışmıyor.
(...)*

Urma, Yuvan, Urma, Duşman

(...)
Paskellä günü
Çin sabaalin
Çannar çekiler,
Hristian olannar
Toplanmışlar
Kliseyâ gider.
Lambunun da soy-senselesi
Ölüyâ gider.
(...) (Durbaylo, 1991: 88; Durbaylo, 2001: 25)

(...)
*Paskalya günü
Sabah erkenden
Çanlar çalıyor.
Hristiyan olanlar
Toplanmışlar
Kiliseye gidiyorlar.
Lambu'nun akrabaları
Ölen kişiye gidiyor.
(...)*

Şu Salmanın Ardı Ne Pek Karardı

(...)
Osıycam- merliycääm
O osmanın (h)askeriydi.
Gelä- gelä geldi da
Bolgrad **klisesinâ** girdi:
İçerdä olannarı
Kılıçlan kıydı.
Dışarda olannarı
Süngüylän sapladı.

(...)
*Oysa meğerse
O, Osmanlı askeriydi.
Gide gide geldi de
Bolgrad kilisesine girdi.
İçeride olanlara
Kılıçla kıydı.
Dışarıda olanlara
Süngüyü sapladı.*

Hepsinä yazık oldu,	<i>Hepsine yazık oldu.</i>
Ama gelinnän güveyä	<i>Ama gelinle güveye</i>
Daa pek yazık oldu.	<i>Daha çok yazık oldu.</i>
(...) (Durbaylo, 1991: 126-127)	(...)

Şu Komrat Kasabasında Bir Kihat Okundu

(...)	(...)
Aaz mı giderlär, çok mu,	<i>Az mı giderler, çok mu (giderler),</i>
Tulçanın çayırna inerlär.	<i>Tulça'nın çayırına inerler.</i>
Tulça çannarı çekiler,	<i>Tulça'nın çanları çalıyor.</i>
Kliseyâ hepsi gider.	<i>Herkes kiliseye gider.</i>
Kolinin da en büyük batüsu	<i>Koli'nin de en büyük ağabeyi,</i>
Taligaları salverer.	<i>At arabalarını çözüyor.</i>
Klisenin kurbanna gitmää izin eder.	<i>Kilisenin kurbanına gitmek için bırakıyor.</i>
Koli da hepsindän küçük deyni,	<i>Koli de hepsinden küçük olduğu için</i>
Agalarını kıyamır, beygirlärlän kaler.	<i>Ağabeylerine kıyamıyor, atlarla kalıyor.</i>
“Helä,- deer,- gidin klisenin kurbanna,	<i>– Hele, siz gidin kilise kurbanına,</i>
Bän kalıcam beygirleri emneycäm”.	<i>Ben kalacağım, atları yemleyeceğim.</i>
(...) (Durbaylo, 1991: 129)	(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *klisä*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Kalıy kız, olıy babunun kızı. Babucuk sevinärmış, doyamazmış epsine üünmää, ani onun da var kızı. Ama kız - diil şaka - Dünnä Güzeli! Babu bunu annadıy **klisede** de. **Klise** o küüdeymiş, nerede yaşarmış çocuk. İşidiy bu istoriyayı çocuk ta düşüniy: ‘Ne okadar bu babu üüniy? Ele gideyim da göreyim, aslı mı bu iş?’” (Koca, 2011: 257). “Kız, yaşlı kadınla kalıyor, onun kızı oluyor. Kadın sevinmiş ve onun da kızı olduğu için övünmeye doyamazmış. Ama kız şaka da değil, dünya güzeli! Kadın bunu

kilisede de anlatıyor. Kilise çocuğun yaşadığı köydeymiş. Çocuk da bu anlatılanı işitiyor da, ‘Bu kadın ne kadar övünüyor, bu anlattığı doğru mu, hele bir gideyim de göreyim’ diye düşünüyor.”

“Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar da yokmuş. Bir papazın varmış bir çocu, saade bir oolu. Öliy papazın o oolu, da papaz onu gömdürmiy, koydurıy onun sandını **klise** içine. Da olıy o çocuk obur. Şindi küüde kim yaparmış bir fena kabaat, kaparmışla onu gece **klise** içine, da o obur emärmış onun kanını” (Koca, 2011: 299). “*Bir varmış bir yokmuş, bir papazın bir çocuğu, tek bir oğlu varmış. Papazın o oğlu ölüyor da papaz onu gömdürmüyor, sandığın içinde kiliseye koyduruyor. Çocuk hortlak oluyor. Köyde kim bir fena suç işlerse onu gece kiliseye kaparmışlar. O hayalet de onun kanını emermiş.*”

“‘Ben seni **kliseye** kadar götürecem. Pin sırtıma,’ - demiş katır da çökmüş ere, pinsin yabanı deyni. ‘Bak, karşı gelirsek insannara, korkma, onnarın ellerinde var nece olsun mum, onnar gidiyler **kliseye**. Sen üüren bir-iki molitva okumaa, süle: ‘Gospodi pomiluy! Gospodi pomiluy!’” (Koca, 2011: 335). “‘Ben seni kiliseye kadar götüreceğim. Sırtıma çık,’ demiş katır ve kurt binsin diye yere çökmüş. ‘Bak, insanlarla karşılaşırsak korkma. Onların ellerinde mum olabilir, kiliseye gidiyorlar. Okumak için bir iki dua öğren, ‘Allah’ım koru! Allah’ım merhamet et!’ diye söyle.”

“Alıy dever o kiyadı, okıy onu ilkin kendi-kendine, sora da seslen: ‘Gidecen bu dooruluklan eve küüyüne. Nerede bulacan yärini, oradan da onu alacan: yolda bulacan – yoldan alacan, **klisede** bulacan – **kliseden** alacan, döşäände bulacan – döşäänden alacan. Asker başı Arslan bey” (Koca, 2011: 342). “Dever o mektubu alıp önce içinden okuyor sonra da sesli şekilde okuyor: Eve, köyüne bu (yoldan) düz gideceksin. Yärini nerede bulursan oradan alacaksın. Yolda bulursan yoldan alacaksın, kilisede bulursan kliseden alacaksın, döşeğinde bulursan döşeğinden alacaksın. Asker başı Arslan Bey.”

Değerlendirme

Tarih: Hristiyan Türkler olarak bilinen Gagauzların konutlarla beraber ilk inşa ettiği yapılardan biri kilisedir. Din, etno-kültürel ve sosyo-kültürel yaşamda etkin rol oynamaktadır ve dolayısıyla ibadet yerinin öncelikler arasında olması doğaldır. Moşkov, Gagauz köylerindeki kiliselerin köyün merkezinde, yüksek noktada veya büyük bir meydanın ortasında olduğunu; kiliselerin etrafının duvarla çevrili, avlusunda meyve ağaçları bulunduğunu ve gezme imkânı bulduğu Gagauz köylerindeki kiliselerin hepsinin son mimari tipte, taştan ferah binalar şeklinde inşa edildiğini söyler (1902b: 2). Ayrıca, bazı bölgelerde, Gagauzların Besarabya’ya geldikleri ilk yıllardan kalma, o dönemleri hatırlatan ahşap kiliselerin de durduğunu belirtir. 1944’te SSCB dönemiyle beraber bazı kiliseler kapatılmış veya yıkılmıştır. Örneğin, 1840’lı yıllarda inşa edilen, Komrat’ın merkezinde yer alan ve günümüzde aktif olarak kullanılan Vaftizci Yahya Katedrali Kilisesi 1961’de kapatılmış, tekrardan ancak 1988’de açılabilmişti (bk. Volkov ve Konstantinova, 2018: 21). Günümüzde ise tüm köy ve kasabalarda kilise bulunmaktadır, ahşap kiliseler ise yok olmuştur. Kiliselerde kilise Slavcası, Rusça ve Bulgarca gibi Slav dillerinde, Gagauzca ve Rumence ibadet edilmektedir. Saha çalışması sırasında görülen kiliseler⁵¹⁴ Moşkov’un da belirttiği gibi köy ve kasabaların merkezinde, etrafında park, bank ve yürüyüş yolları olan dinî mimari yapılardır.

Örnek Metinlerde İşlev: Kilise ibadet ile doğum, düğün ve ölüm gibi geçiş dönemi âdetleri çerçevesinde yapılan ritüellerin ev sahibi konumundadır. Hristiyanlıkta insan hayatının önemli evreleri kilisede yapılan törenlerle gerçekleştirilir. Yeni doğan bir bebek kilisede vaftiz edilir, nikâh kilisede kıyılır ve ölen birinin sonsuzluğa uğurlanışı kiliseden gerçekleştirilir. Örnek metinlerde de *steonoz olacak* “evlenecek” olan kişilerin nikâh için alayla birlikte kiliseye gittiği; ölen kişi için de kiliseye gidildiği görülmektedir. Özel günlerde kilise ayinlerine gidilmesinin örneği metinlere Paskalya günüyle yansır.

Hristiyanlıkta pazar günü kutsal ibadet günlerinden biridir. Metinler bağlamında da kiliseye gidiş günü belirtilmişse o günün mutlaka pazar olduğu görülür. “Açan Ölecâm” adlı türküde öleceğini düşünen adamın, eşinin ardından yapmasını istediklerini sıralarken “Her pazar günü kiliseye gidesin, iki mum yakasın” demesi buna örnek olarak gösterilebilir. Kiliseye gidilmeden önce temizlik ve giyime dikkat

⁵¹⁴ Gagauz Yeri’ndeki çeşitli köy ve kasabalardan kiliselerin fotoğrafları “Ekler” bölümünde verilecektir.

edilmesi de dinî saygı çerçevesinde kiliseye de saygıyı ifade etmektedir. Moşkov da Gagauzlarda pazar günleri ve önemli günlerde kiliseye gitmemenin büyük ayıp sayıldığını söyler (1902b: 54). Dinî inanışlar verilen örneklerle de yansır. Sevdiğini arayan kişiye “Onu ya evinde, ya kilisede ya da döşeginde bulacaksın” denmesi hem Gagauzların dinî inancına hem de yaşayış alanına dair bilgiler verir. Kilise bu yönüyle yaşam alanının parçası konumundadır.

Kilise, Hristiyanlıkla ilgili ritüellere ev sahipliği yapması dışında Hristiyanlıkta görülmeyen, Gagauzlara muhtemelen Balkanlarda yaşadığı dönemde Müslüman Türk topluluklarından geçen kurban ibadetine de ev sahipliği yapmaktadır. “Şu Komrat Kasabasında Bir Kihat Okundu” adlı türküde insanların “kilise kurbanı” diğer adıyla “köy kurbanı”na gittiği görülür. Moşkov, Gagauzlarda kurbanın kişiler tarafından veya bütün köyün birleşmesiyle kesildiğini; her köyün kendi günü olduğunu, o köyün kilisesinde gününün kutlandığı, bu bağlamda Beşalma’da kilise avlusunda kuzu kesildiğini söyler (bk. Moşkov, 1901b: 16; Moşkov, 1902b: 53). Bu kurban âdeti geleneği günümüzde de devam etmektedir. Kurban için bölgesel olarak farklı adlandırmalar vardır ve *kilise kurbanı* ya da *köy kurbanı* denilmektedir. Kilise kurbanı, “köyün koruyucu azizi olarak kabul edilip kilisenin adı verilen azizin onuruna her yıl kutlanan köy çapında bir bayramdır. Bazı Gagauz köylerinde geleneksel biçimleri korunmuştur. Rahip, köylülerin kurban için getirdikleri hayvanları kutsar, kurban duasını okur. Daha sonra kilise avlusunun bitişiğindeki çitle çevrili bir avluda kurbanlık hayvanlar kesilir. Kesilen kurbanın kanının toprağa akması gerekir” (Kvilinkova, 2015: 105-106). “Eskiden köyün kurbanı daha çok Hıdırellez (6 Mayıs) ya da Kasım Yortusu’nda (7 Kasım) kesilirdi. Günümüzde her bir Gagauz köyü ayrı bir günde, köyün kilisesinin adına ve kilise takvimine göre kurban keser. Bu kurbanı, artık ‘kilise kurbanı’ denmektedir” (Zanet, 2017b: 17). Bolluk bereket, sağlık ve huzur için kesilen bu kurbanın “kilise kurbanı” adını almasında kilisenin dinin en önemli kuruluşlarından biri olmasının, kilisenin mistik ve kutsal güç yapısının etkisi vardır. Kurbanın kilisede kesilmesi, Hristiyanlıkta Tanrıyla iletişimin araçlarından olan kilise ve dolayısıyla azizler ile papazlar sayesinde bu dileklerinin daha güçlü temellere oturtulacağı düşüncesini de yansıtmaktadır.

5.3.2. Manastır

Kendini dine adayan kişilerin münzevi yaşam sürdürdükleri yapı, maddi kurumdur.

Örnek Metinlerde “Manastır”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *manastır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gidä, gidä gidi’er, yetişi’er Acilaa. Yilk **manastıra** girdiynän, herkes yakı’er mumunu, o-da isti’er yaksın, tutuşturi’er mumunu, yapıştırı’er nikonaya, mum süni’er, düşi’er. İkincin nikonaya gidi’er, genä yakı’er, genä yapıştırı’er, mum genä düşi’er. Üçüncüya-da gidi’er, o-da yölä” (Moşkov, 1904a: 29). “*Gide gide Hacılık’a varıyor. Manastıra girdiğinde herkes mumunu yakıyor, o da yakmak istiyor ve mumunu yakıp ikonaya yapıştırıyor; mum sönüp düşüyor. İkinci ikonaya giderek tekrar mumu yakıyor ama yine yapıştırıp mumu yine düşürüyor. Üçüncüye (ikonaya) gidiyor orada da öyle oluyor.*”

“Da almış parasını hepsini, da demiş vezetiya: ‘hayda falan **manastıra**’. Vezetti haydamış dooru o manastıra. Boyar yinmiş taligadan, da demiş, vezetiya: ‘baaşılayorum sana bu **taligaynan** beegirleri’. Vezetti gitmiş, boyar kalmış orda” (Moşkov, 1904a: 30). “*Tüm parasını almış, arabacıya: ‘Falan manastıra sür,’ demiş. Arabacı doğruca o manastıra sürmüş. Boyar at arabasından inmiş arabacıya: ‘Bu at arabasıyla atları sana armağan ediyorum,’ demiş. Arabacı gitmiş, boyar orada kalmış.*”

“Dalga düvä, düvä çıkareer koropkayı başka padişahlaa. Gideer keşişlär balık tutmaa, buleerlar o koropkayı, aleerlar, açeerlar, baksalar: içindä bir uşak var. Sevineer keşişlär o uşaa deerlar: “bu uşaa, **manastırın** adına büüdelim.”” (Moşkov, 1904a: 97). “*Dalga döve döve o sandığı başka ülkede (karaya) çıkartıyor. Keşişler balık tutmaya gidiyorlar. O sandığı da buluyorlar. Sandığı alıp açıyorlar. Bir bakmışlar ki içinde bir çocuk var. Keşişler o çocuk için sevinerek, ‘Bu çocuğu manastırın adına büyütelim’ diyorlar.*”

Valentin Moşkov'un derlediği *türkü* metinlerde yer alan *manastır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Hay Gandü, Gandü Mästurey!

Hey Gandü, Gandü Mesturey!

Gandü çeketti haydutluk etmää.

Gandü haydutluk yapmaya başladı.

Gandünün yönünä haydutlar çıktı:

Gandü'nün önüne haydutlar çıktı:

“Asacees seni, kesecees seni”.

– Asacağız seni, keseceğiz seni.

–“Asmayın beni, kesmeyin beni,

– Asmayın beni, kesmeyin beni.

Yaptırım sizä bir **manastır**

Size bir manastır yaptırayım,

Dokuz kubiaylan, sekiz kapuylan”.

Dokuz kubbeli, sekiz kapılı.

Gandü çeketti yoluna gitmää.

Gandü yolunda gitmeye devam etti.

(...) (Moşkov, 1904a: 288)

(...)

(...)

(...)

Tudorka söölärmiş bobasına, hem aalarmış, *Tudorka babasına söyleyip ağlarmış*

Gözlerindän sıra sıra yaş akarmış.

Gözlerinden damla damla yaş akarmış.

Tudorka demiş bobasına:

Tudorka babasına:

“Gidäsin, bobam, gidäsin,

– Gidesin babam, gidesin,

Manastırlarda gezäsin,

Manastırlarda gezesin,

Da bana bir gümüş kruça alasin,

Bana bir gümüş haç alasin,

Hem bir gümüş şamdalı”.

Bir de gümüş şamdan.

Da demiş: “ozaman gideces stevonož olmaa”. *O zaman evlenmeye gideceğiz, demiş.*

Bobası gitmiş **manastırlarda** gezmiş,

Babası manastırlarda gezmiş,

Da bulmuş, da almış da getirmiş.

Bulmuş da alıp getirmiş.

(...) (Moşkov, 1904a: 308)⁵¹⁵

(...)

⁵¹⁵ Türkünün varyantı Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği türküleri arasında yer almaktadır bk. Kvilinkova, 2011: 409-412.

On iki kardaş **manastır** yaparmış. *On iki kardeş manastır yaparmış.*
Onnar işlärmiş, **manastır** batarmış. *Onlar çalışmış, manastır yıkılmış.*
Manol-mästur demiş kardaşlarna: *Manol usta kardeşlerine demiş:*
“Hey kardaşlar! Sesleceeniz-mi beni, – *Hey kardeşler! Dinleyecek misiniz beni?*
Bän ne söölecäm sizä? *Size ne söyleyeceğim.*
Yaarın sabahlen, kimin gelini getiri-sa, *Yarın sabahleyin kimin gelini getirirse,*
Kimin gelini getiri-sa yekmek **manastıra** ileri, *Kimin gelini manastıra ekmek getirirse*
Onu-da koyecees tılsım **manastıra**”. *Onu da bu manastıra kurban⁵¹⁶ edeceğiz.*
Manol-mästur genä demiş kardaşlarna: *Manol usta, kardeşlerine yine demiş:*
Yevlernizä gittiynän sölämeyiniz gelinnernizä *Gittiğinizde gelinlerinize söylemeyin*
Kimin gelni ileri getirisa, *Kimin gelini önce getirirse,*
Onu-da koyecees tılsım **manastıra**”. *Onu manastıra koruyucu ruh yapacağız.*
(...) (Moşkov, 1904a: 310)⁵¹⁷

Włodzimierz Zajackowski’nin derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *manastır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Krali Markunun babası yaptırmış bir **manastır** balkan içinde. Babası da en birinci vayvoda imiş yapacak manastırı. Manastır adını koyacak davet etmiş on bir büyük vayvoda. Çocu u o vakıt on iki yaşında idi o zaman. Başlamışlar maabet yapmaa” (Zajackowski, 1965: 102). “*Prens Marku’nun babası ormanlık dağ içinde bir manastır yaptırmış. Babası prensler içerisinde birinci sırada, manastırı yaptıracak. Manastırın adını koymak için on bir büyük voyvoda davet etmiş. Çocuğu o zamanlar on iki yaşındaydı. Muhabbet etmeye başlamışlar.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *manastır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

⁵¹⁶ Tılsım “tılsım” Gagauzcadaki tam karşılığı “ruh” olsa da eski Gagauz inanişinde kurban edilen kişinin ruhunun yapısı koruyacağına dair inaniş vardı. Detaylı açıklama “İşlev” bölümünde verilecektir.

⁵¹⁷ Türkünün varyantı Mariya Durbaylo, Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova ve Todur Zanet’in derlediği türkü metinleri arasında yer almaktadır bk. Durbaylo, 1991: 51-54; Durbaylo, 2001: 13-14; Kvilinkova, 2011: 432-433; Zanet, 2017b: 145.

“Zaman zamandaykana, arman samandaykana, bän sallangaçtaykana, bobam da dünneedä taa yokmuş, - anam yollanmış Alaca **Manastıra**. Uz gitmiş, düz gitmiş, altı ay - bir güz gitmiş, kafâ-tütün içeräk, laalä-zümbül biçeräk. Etişmiş Haydut çöşmesinä, oturmuş dinnenmää” (Çebotar ve Sırf, 2017: 159). “Zaman zamandayken harman samandayken, ben salıncaktayken babam da daha dünyada yokmuş. Annem, Alaca Manastır’a doğru yola çıkmış. Kahve ve tütün içerek, lale ve sümbül içerek uz gitmiş düz gitmiş, altı ay bir güz gitmiş. Haydut çeşmesine gelmiş, dinlenmek için oturmuş.”

Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözlerinde yer alan *manastır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Aarama şeytanı dermennerdä, aara **manastirlerdä**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 210). “Şeytanı değirmenlerde değil, manastırlarda ara.”

“Alaca-**Manastır** diil bizim keşişlär için” (Çebotar ve Sırf, 2017: 212). “Alaca Manastır bizim için değil, keşişler için.”

“Ayazmasız-günnüksüz - **manastır** käärsız” (Çebotar ve Sırf, 2017: 218). “Kutsal susuz ve tütsüsüz manastır faydasız.”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *manastır*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Geçmemiş braz vakıt, nası gecenin bir vakıdı geminin önüne çekiliy bir sincir. Geliy bir keşiş kayıklan. Çocuk sorıy däduya: ‘Neçin o durdu bizim önümüzde? Ne läüzim ona?’ ‘Var bir **manastır**. Onun var tılsımı. Er gece o tılsım iyiy bir can,’ - süliy dädü. ‘Bu gece sıra sende. Gidecen mi?’ ‘E, gidecem, năbayım? Raz läüzim gitmää, yok năpmaa” (Koca, 2011: 224). “Çok vakit geçmemiş, gecenin bir vakti geminin önüne bir zincir çekiliyor. Kayıkla bir keşiş yaklaşıyor. Çocuk, yaşlı adama soruyor, ‘O niçin bizim önümüzde durdu? Ne istiyor?’ ‘Bir manastır var ve o manastırın koruyucu ruhu var. O ruh her gece bir can yiyor. Bu gece sıra sende, gidecek misin,’ diyor yaşlı adam. Çocuk, ‘E gideceğim, ne yapayım? Madem gitmek lazım, yapacak bir şey yok’ diyor.”

“Gecenin bir vakıdı, açan kız urıy ere bir altın - **manastır** azır: çannar çekiliy, içinde şamdallarda mumna yanıy; popazla, diyakonna okıyla, kaligorkala türkü çalıyla;

insanna sincir gibi **manastıra** akışıyla - kimisi faytonda, kimisi taligaylan...” (Koca, 2011: 276). “*Gecenin bir vakti kız yere bir altın atıyor ve manastır hazır oluyor. Çanlar çalıyor, manastırın içinde şamdanlarda mumlar yanıyor, papazla diyakozlar ilahi okuyorlar, rahibeler türkü söylüyorlar, insanlar zincir gibi manastıra akıyorlar. Kimisi faytonla, kimisi at arabasıyla...*”

Değerlendirme

Tarih: Hristiyanlığın önemli yapılarından olan manastırlar ziyaret açısından ilgi gören yerlerdir. Keşişlerin yaşamdan izole şekilde yaşadığı, “kaynağı Mısır olup 3. yüzyılın sonlarında insanların, yalnızlık içinde oruç tutmak ve tefekküre dalmak maksadıyla çöllere ve dağlara çekilmeleri şeklinde başlayan” (Kingsley, 2003: 350) yapı veya yapılar topluluğu olan manastırlar, Hristiyanlıkta önemli bir yer tutmaktadır. Gagauzlar da hem geçmişte hem günümüzde manastırlara çeşitli dilek ve istekler için gitmişlerdir. Manastırlar, gelirken küçük ikonalar, aziz tasvirleri, haç, bilezik, küpe gibi çeşitli hediyelik takı ve eşya getirilen yerler olmuşlardır. Gagauzlar için ayrı bir öneme sahip manastırlardan biri Doğu Ortodoksluğunun merkezî noktalarından Aynoroz’dur. Öyle ki, Aynoroz’a gitmek “küçük hacılık” olarak görülür. Gagauzlar günümüzde de Ukrayna, Bulgaristan ve çevre ülkelerdeki manastırlara ziyaret amacıyla gitmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: “Gagauzlarda Kudüs’e gitmek *Büyük Hacılık*, Aynoroz’a gitmek *Küçük Hacılık* sayılırdı” (Kuroglo, 2002: 10). Moşkov, Gagauzların yaşadıkları yere yakın bölgelerden en iyi Aynoroz’u bildiklerini, buraya yayan veya çeşitli vasıtalarla gittiklerini söyler (1901c: 59). Moşkov’un derlediği hikâye metninde de kişinin “hacılık”a gittiği belirtilir. Mihail Çakır de Aynoroz’a gitmenin Gagauzlar için önemli olduğunu belirtir (2007: 149). Halk edebiyatı ürünleri hem geçmiş döneme ait kültürel ortamı hem de derlendiği dönemin kültürel ortamından izler vermektedir. Metinde, gidilen yer Kudüs veya Aynoroz olabilir. Ancak, Moşkov’un 19. yüzyılın sonlarında derlediği bu metnin döneminde ulaşım şartları ve Gagauzların sosyo-ekonomik durumu göz önüne alınırsa “Hacılık” diye gidilen yerle Aynoroz kastediliyor olsa gerektir.

Moşkov, 19. yüzyıl öncesinde Gagauzların herhangi bir yapı inşa etmeden önceki eski ritüellerine dair şu bilgileri verir:

Gagauzların inanişına göre, sadece kırsaldaki toprak evler herhangi bir insan kurban edilmeden inşa edilebilir[di]. Bir kilise, köprü veya şehirdeki taş evler gibi daha büyük ve karmaşık bir kurban vermeden inşa edilemez. Bu kurban edilen kişinin ruhunun inşa edilen yapıyı gece gündüz koruması gerekmektedir. Tersine bir durumda yapı kâğıt ev gibi çöker. Bu inaniş, insan kurban edilmeden büyük bir yapının yapılmadığı dönemlerden kalmıştır. Günümüze ulaşmamıştır (1902a: 25).

Moşkov'un bahsettiği bu inaniş, tarihin en eski devirlerinde gerçekleşen ritüelin mitoloji çerçevesinde yaşamasıdır.⁵¹⁸ “Günümüzde ev inşaatı başlatılacağı zaman, evin yapılacağı yerde kurban kesilmektedir” (Petrovici, 2009: 83). Bir yapının koruyucu tılsımı olduğuna dair inaniş Bulgaristan Gagauzları ve Besarabya Bulgarlarında da görülmekteydi ve bu ruha *talasım* “tılsım” denilmekteydi (bk. Manov, 2001: 58; Karacova, 1999: 203). “Hristiyanlığa bağlılıklarının yanı sıra, [geçmişte] birçok rahip ve araştırmacının yazdığı gibi, Gagauzların (ve Bulgarların) dindarlığının karakteristik bir özelliği, önemli bir pagan katmanının korunmasıydı” (Kvilinkova, 2016: 165). Bu, inşaat kazaları sebebiyle ortaya çıkmış inanişlardan biridir. Bulgaristan Gagauzlarında, “bir kimsenin ölüp tılsım olması için, bir iplikle boyu ölçülerek, bunun duvar içine konması yeterlidir. Bu yüzden Gagauzlar, boylarının ölçülmesi kaygısıyla, inşaat ustalarından kaçınırlar. Şimdiki⁵¹⁹ Gagauzlar tılsım için duvar üstünde yalnızca bir horoz kesmektedirler” (Manov, 2001: 58). Örnek türkü metninde manastır gibi önemli ve büyük bir yapı inşa edilirken manastırın sürekli yıkılması üzerine insan kurban edilmesi gerektiğinin söylenmesi eski inanişların yansımasıdır. Manastıra ya da diğer dinî yapılara mistik güçlerin eşlik ettiği, korunduğu inancı birçok inanişte görülür. Masal metninde manastırın tılsımının yani ruhunun olduğunun söylenir. Manastır inşaatı sırasında kurban gerektiğine dair inaniş ve manastırın ruh tarafından korunan yapı olduğun düşünülmesi dinî kurumların -konu ve metin bağlamında- manastırların mistik güçlerle çevrili olduğu düşüncesinin yansımasıdır.

Örnek metinler arasında adı birkaç yerde verilen tek manastır, Orta Çağ'dan beri ayakta kalan ve günümüzde Bulgaristan'ın Varna şehrinde bulunan “Alaca Manastırı”dır. Manastırın masalın başlangıç formeline girmesi, Gagauzların

⁵¹⁸ Türkü, masal gibi metinlerde inşa edilen herhangi bir yapının sürekli yıkılması üzerine kurban verilmesi gerektiğine dair düşünce Gagauz halk edebiyatı ürünlerinde sık rastlanan motiflerdendir.

⁵¹⁹ Manov'un “şimdiki” diye kastettiği zaman 1938 ve öncesidir.

Bulgaristan’da yaşadığı dönemde bu manastırı bildiğini, sık gittiği yapılardan biri olduğunu göstermektedir.

5.3.3. Cami

Cami. Müslümanların ibadet yeridir.

Örnek Metinlerde “Cami”:

Włodzimierz Zajackowski’nin derlediği atasözlerinde yer alan camiyle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Köpeyin yöleceyi yaklaştıynan **caminin** kapusuna sıçarmış” (Zajackowski, 1965: 32).⁵²⁰ “*Eceli gelen köpek caminin kapısına sıçarmış.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği atasözlerinde yer alan camiyle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Eşään düülecää geldiynen **caami** kapusunda anırmış” (Baboglu, 2011: 132). “*Eşeğin dövüleceği vakit geldiğinde cami kapısında anırmış.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan camiyle ilgili örnekler şu şekildedir:

Camiyâ hiç yolum yok,

Camiye hiç yolum yok,

İçindä nizamı yok,

İçinde düzen yok.

Kliselerdä siirettim -

Kiliselerde izledim,

Yärimdän gözeli yok.

Yârimden güzel yok.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 79)

Gavril Gaydarci’nin derlediği *bilmecelerde* yer alan camiyle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yabancı dindä - çansız klisä. – **Cami**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 300). “*Yabancı dinde, çansız kilise. – Cami.*”

Değerlendirme

⁵²⁰ Atasözü, Gavril Gaydarci’nin derlediği atasözleri arasında da yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 255.

Tarih: Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte cami sayısı artmıştır. “Bulgaristan’da cami ve mescitlerin yapımı 14.-17. yüzyıllarda Anadolu Türklerinin kitleler hâlinde bu topraklara göçüyle yoğunluk kazanmıştır. Bu dönemde, Osmanlı Türkleri yerleştikleri kasabalarda ve kurdukları köylerde pek çok cami ve mescit inşa etmişlerdir” (Memişoğlu, 1995: 50). Gagauzların sözlü kültürüne giren camiyle ilgili örnekler de Balkanlara yerleşen Türkmenler vesilesiyle olmuştur.

Örnek Metinlerde İşlev: Hristiyan bir halk olan Gagauzların atasözü ve bilmecelelerinde caminin geçmesi Balkanlarda, Bulgaristan’ın kuzeydoğu bölgesinde yaşadıkları dönemlerde Müslüman Türk halklarıyla komşuluk ilişkisi sebebiyledir. Besarabya Gagauzları ve Bulgaristan Gagauzlarında görülmesi de bunu doğrulamaktadır. Türkiye’de “eceli gelen köpek, cami duvarına işermiş” atasözü köpek ve farklı olarak eşek varyantıyla Gagauzlarda da görülmektedir.

5.4. Genel Kullanıma Açık Mekânlar

5.4.1. Hamam

Yıkanılan yerdir.

Örnek Metinlerde “Hamam”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hamamla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gelmiş babu, da demiş: ‘yok nicâl gidâsin yaklaştırmıyor, yok nicâl üzünü bilâ görâsin.’ Da demiş babu: ‘alayım onu, da gideyim **hamama**, da orda göreyim, neredâ nişanı var’” (Moşkov, 1904a: 87). “*Yaşlı kadın gelmiş, ‘Yok gidemezsin, yaklaştırmıyor. Yüzünü bile göremezsin. Onu alıp hamama gideyim de orada neresinde iz var göreyim,’ demiş.*”

Włodzimierz Zajaczkowski’nin derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *hamamla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Karısı demiş: ‘Bu adamı getirin belbere traş etsin sakalın, ondan soora getirin **hamama** yıkansın. Başka ruba verin giysin. Burayı getirin gene.’ Traş olmuş, **hamamda** yıkanmış. Gene getirmişler karısının yanına” (Zajaczkowski, 1965: 121). “*Karısı, ‘Bu adamı berbere götürün sakalını tıraş etsinler. Ondan sonra da hamama*

götürün yıkansın, başka kıyafet giysin de yine buraya getirin, ' demiş. Adam tıraş olmuş, hamamda yıkanmış ve yine karısının yanına getirmişler.”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *hamamla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Vazgeçmişim Malımdan

Sabancılar dönmez oldu sabandan,	<i>Sabancılar dönmez oldu sabandan,</i>
Sarfoş İvan dönmez oldu hamamdan .	<i>Sarhoş İvan dönmez oldu hamamdan.</i>
Refren: Kimseyi bilmâz halımdan,	<i>Nakarat: Kimse anlamaz hâlimden,</i>
Vazgeçmişim malımdan.	<i>Vazgeçmişim malımdan.</i>
(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 21)	(...)

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *hamamla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Pindim, Gittim Yabana

Pindim, gittim yabana,	<i>Bindim gittim yabana,</i>
Keçiyi koştum samana.	<i>Keçiyi koştum samana.</i>
Boynuzu döndü yabana,	<i>Boynuzu döndü yabana.</i>
İstämä uuradıydım hamama .	<i>İsterim gitmek hamama.</i>
Pindim, gittim Stambola,	<i>Bindim gittim İstanbul'a,</i>
Uuradıydım hamama .	<i>Uğradım hamama.</i>
(...) (Durbaylo, 2001: 122)	

Değerlendirme

Tarih: Temizlik anlayışını yansıtmısıyla Türk millî kültürünün önemli bir temsilcisi olan hamam dünyada Türk kültürüne dair yaygın olarak bilinen kültürel değerlerdendir. Osmanlı Devletinin Balkanlardaki hâkimiyeti döneminde bölgede birçok hamam yapılmıştır. “Osmanlılar, sağlık açısından önemli olmasından dolayı, hamamların yapımına çok itina etmişlerdir. Bu nedenle, Bulgaristan'ın birçok kasaba ve şehirlerinde hemen hepsi çok bölmeli ve kubbeli, mimarî değere ve estetik görünümü haiz kargir hamamlar yapılmıştır” (Yalçın, 2009: 566). Gagauzlarda

günümüzde hamam kültürü bulunmamaktadır. Metinlerdeki örnekler de Balkan dönemindeki yaşamın hatırası olarak halk edebiyatı ürünlerinde yer almaktadır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde görülen hamam örnekleri Gagauzların Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda yaşadıkları dönemlerdeki yaşamına dair izlerdendir. Ayrıca, hamama gitmek isteyen kişinin İstanbul'a gittiğini belirtmesi de hamamın Türk kültürüyle organik bağını göstermektedir. Örnek metinlerde hamam hem birincil işlevi olan temizlenme yeri hem de insanların fiziki olarak değerlendirilebildiği yer olma işleviyle yer almaktadır.

5.4.2. Han

Eski dönemlerde uzun yolculuklar sırasında konaklama için kullanılan yapı.

Örnek Metinlerde “Han”:

Dionis Tanasoglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *han*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Kız Hem Çocuk

(...)

Kız:

– Bän de bir ulu **hancıydım**, vay,

Sän dä bir yorgun yolcuydun,

Hanımda yatmadaan, kalkmadaan

Geçtin mi bendän,

Evelki ahtını, sevdanı

Aldın mı bendän?

(...) (Tanasoglu, 1959: 74)

(...)

Kız:

– Ben bir ulu hancıydım vay,

Sen de yorgun bir yolcuydun,

Hanımda yatıp kalkmadan

Geçtin mi benden?

Evvelki yeminini, sevdanı

Aldın mı benden?

(...)

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *han*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Hana vardım yatmaa

Hana kilit vurmaa

Hana vardım yatmaya,

Hana kilit vurmaya.

Ustamdan izin aldım

Ustamdan izin aldım,

Kızlara da bakmaa

Kızlara da bakmaya.

(Zajaczkowski, 1965: 51)

Karşı karşı **hannarım**

Karşı karşıya hanlarım,

Yan yana tük'annarım

Yan yana dükkânlarım.

S'an ordan çık b'an burdan

Sen oradan çık, ben buradan,

Çatlasın duşmannarım.

Çatlasın düşmanlarım.

(Zajaczkowski, 1965: 57)

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *hanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Hancılardan sorıyo gelmedi krali Marku burayı. Hancının biri dimiş ki öteki **handa** içiyo. Şarko (beygiri) bekliyo kapıda krali Markuyu” (Zajaczkowski, 1965: 104). “*Hancılara prens Marku buraya geldi mi diye soruyor. Hancının biri, öteki handa içtiğini, atı Şarko'nun kapıda prensi beklediğini söylemiş.*”

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *hanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Az mı vakit geçmiş, çok mu, günün birindä padişaa kendi yakındaki adamnarınnan gelirmiş avlanmaktan da durgunmuşlar bir **handa** isinnär hem dinnensinnär. Bu **handa** sa işlirmiş koolanmış padişaaayka. O birdän tanımış padişaaayı, ama padişaa onu hiç tanımamış” (Çebotar, 2020: 59-60). “*Az mı vakit geçmiş çok mu vakit geçmiş günün birinde padişah yakın adamlarıyla avdan gelirmiş. Yemek ve dinlenmek için bir handa durmuşlar. Bu handa ise kovulan padişahın hanımı çalışırmış. O hemen padişahı tanımış ama padişah onu hiç tanımamış.*”

Lübov Çimpoeş'in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *hanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk piniy tavana, alıy bıçaa, bilezii koyıy koluna, piniy beygirä da gidiy. Gide-gide, bakmış etişiy bir **hancıya**” (Çimpoeş, 1997: 136). “*Çocuk çatı katına çıkıyor.*

Bıçağı alıp bileziği koluna takarak atına biniyor ve gidiyor. Gide gide bir hana varıyor.”

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *hanla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Arabistan Yollarında

Arabistan yollarında

Arabistan yollarında

Tuttu-e, tuttu kıyamet.

Tuttu, tuttu bir kıyamet.

Arabistan yollarında

Arabistan yollarında

Buldu e, buldu selâmet.

Buldu, buldu bir selamet.

Yolcu **hand**a bir yârim var,

Yolcu handa bir yârim var,

Braktım Allaha amaanet.

Bıraktım Allah'a emanet.

Vay, be oolum, ah, be oolum,

Vay be oğlum, ah be oğlum!

Be yandım da yandım - kül oldum.

Yandım da yandım, kül oldum.

(...) (Koca, 2011: 121-122)

(...)

Değerlendirme

Tarih: Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti döneminde cami, han, hamam, çeşme gibi birçok mimari kültürel miras yapılmış ve medeniyet inşa edilmiştir. “15.-19. yüzyıllarda, Bulgaristan'da 116 han inşa edilmiştir” (Memişoğlu, 1995: 64). Konaklama ve dinlenme noktası olan hanlar sosyal bir ortamın da sağlayıcısıdır. Gagauz metinlerine yansıyan han örnekleri Gagauzların Balkanlarda yaşadıkları döneme dair izlerin göstergesidir. Kelime, günümüzde Gagauz sözlüklerinde yer almasa da halk edebiyatı ürünlerinde yaşamaya devam etmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde han birincil işlevi olan uzun yola çıkmışların konaklayacağı, dinleneceği tesis işleviyle yer alır.

5.4.3. Kalâ/Kale

Düşmana karşı koruma kalkanı işlevi gören kalın duvarlı yapıdır. Düşmanın saldırısını gerçekleştireceği muhtemel yolların üzerine, şehirlerin etrafına yapılır.

Örnek Metinlerde “Kale”:

Valentin Moşkov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Sora o-da yöldürmüş yaban adamları, bakıyor bayırın-üstündän, görüneer bir denizin-yötäända bir kara yer, da gitmiş orayı. Baksa orda var bir **kala**. O **kaledä** varmış oniki kral, kapanmışlar **kaleya**, da gördüynän onu, demişlär: ‘ne arayorsın burda, Aliksandri? Sän burayı geldin, ama geri gitmeycän’” (Moşkov, 1904a: 52).
“*Sonra yabanın adamlarını öldürmüş. Bayırın üstünden bakıyor ve denizin öte yanında bir kara parçası yer görünüyor. Oraya gitmiş. Bakmış orada bir kale var. O kalede on iki padişah varmış. Padişahlar o kaleye kapanmışlar, onu gördüğünde de, ‘Aleksandr burada ne arıyorsun? Buraya geldin ama buradan geri çıkamayacaksın!’ demişler.*”

“Duman genä çöktü, karannık pek oldu, yok nicäl gitsinnär ileri. Bunnar durdular, da dedilär: ‘kolverin beegirleri, zerem yok nereyi gidelim şindän-sora’. Kolverdilär beegirleri, baksalar, onnarın dolayanda oldu **kalä**. Şindän-sora yok nereyi gitsinnär, taşlar arasında varmış şeytannar, bakarmış” (Moşkov, 1904a: 66). “*Yine duman çöktü, her yer pek karanlık oldu. İleri gidemiyorlar. Durup, ‘Atları salın zaten şu saatten sonra nereye gideceğiz?’ dediler. Atları saldılar. Bir bakmışlar etraflarında kale ortaya çıkmış. Artık nereye gidecekler, taşlar arasında şeytanlar varmış ve onlara bakarmış.*”

“Stambolda Konstantin Padişahının varmış bir kız kardaşı, da Konstantin braamazmış yevlensin onu, da kapıyor kız kardaşını bir **kaleyä**, nerdä ynsan gezmäzmiş, hem vereer kız kardaşına bir köpek iilenmää. Da o köpektän kız kardaşı aar kalıyor” (Moşkov, 1904a: 170). “*İstanbul’da Konstantin padişahının bir kız kardeşi varmış. Konstantin kardeşinin evlenmesine izin vermezmiş. Kız kardeşini insanın gezmediği bir kaleye kapıyor ve eğlensin diye ona bir köpek veriyor. Kız kardeşi ise o köpektan hamile kalmış.*”

Valentin Moşkov'un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Varna Muharasasında

Varna kuşatmasında

Varna-gibi **kala** yok-tur,
İçindä timarı çok-tur,
Padişahıtan yımdat yok-tur.
Alara, beylerä,
Yımdat Varna'ya!
(...) (Moşkov, 1904a: 296)

*Varna gibi kale yoktur,
İçinde timarı çoktur.
Padişahıtan yardım yoktur.
Ağalara, beylere!
Yardım Varna'ya!
(...)*

Cüma gecesindän dal fesli aman, aman.
Tuttular bizi ah şu zezzem suyunnan,
Yuurdular bizi ah şu zezzem suyunnan.
Şu Ruşuk **Kalesi** taştır, yıkılmas.
Yüsek tir, yüsek, kurşun atılmas.
Hosmannada asker çok tur, başa çıkılmas.
(...) (Moşkov, 1904a: 300)

*Cuma gecesinden dalfesli, aman aman,
Tuttular bizi ah şu zezzem suyuyla,
Yoğurdular bizi ah şu zezzem suyuyla.
Şu Ruşuk Kalesi taştır, yıkılmaz.
Yüksektir yüksek, kurşun atılmaz.
Osmanlıda da asker çoktur, başa çıkılmaz.*

Valentin Moşkov'un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kaledä ka'un yirlär,
Ka'una dilim derlär.
Biz-da gitsäk ne derlär?
– Saymış ta gelmiş, derlär.
(Moşkov, 1904a: 326)⁵²¹

*Kalede kavun yerler,
Kavuna dilim derler.
Biz gitsek ne derler?
– Saymış da gelmiş, derler.*

Kalenin ortasında
Mum yanar sofrasında.
Benim bir dostum var

*Kalenin ortasında,
Mum yanar sofrasında.
Benim bir dostum var,*

⁵²¹ Mâninin varyantı Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği mâniler arasında yer almaktadır bk. Zajaczkowski, 1965: 53.

Beşalmanın ortasında.

Beşalma'nın ortasında.

(Moşkov, 1904a: 229)⁵²²

Kala boyu saz olur.

Kale boyu saz olur,

Saz açılır yaz olur.

Saz açılır yaz olur.

Bân yârimä gül demäm,

Ben yârime gül demem,

Gülün yömürü az olur.

Gülün ömrü az olur.

(Moşkov, 1904a: 335)⁵²³

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği atasözlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Kale** içerden alınır” (Zajaczkowski, 1965: 31).⁵²⁴ “*Kale içeriden fethedilir.*”

Włodzimierz Zajaczkowski'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kale kaleye karşı

Kale kaleye karşı,

Kaleden attım taşı

Kaleden attım taşı.

Gel kız maane söyleelim

Gel kız mâni söyleyelim,

Dosta düşmana karşı.

Dosta düşmana karşı.

(Zajaczkowski, 1965: 53)⁵²⁵

Kaleden yiniş piniş

Kaleden iniş çıkış

Buçaaamın sapı gümüş

Bıçağımın sapı gümüş.

Açan yarım gelmemiş

Yârim gelmeyince

⁵²² Mâninin varyantı Gavril Gaydarci ve Sofiya Koca'nın derlediği mâniler arasında yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 84; Koca, 2011: 39.

⁵²³ Mâni ve varyantları Włodzimierz Zajaczkowski, Nikolay Baboglu, Gavril Gaydarci ve Sofiya Koca'nın derlediği mâniler arasında yer almaktadır bk. Zajaczkowski, 1965: 53; Baboglu, 2011: 199; Çebotar ve Sırf, 2017: 87; Koca, 2011: 37.

⁵²⁴ Atasözü, Gavril Gaydarci'nin derlediği atasözleri arasında da yer almaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 247.

⁵²⁵ Varyantları için bk. Zajaczkowski, 1965: 53-54.

Arta kalsın kuru yemiş.

Arta kalsın kuru yemiş.

(Zajaczkowski, 1965: 54)⁵²⁶

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Padişahın kızı kırk kat üüsek bayırın üstündä bir **kalä** içindä dururmuş, pençerä aşırı insana bakarmış, altın üzününnen oynarmış” (Baboglu, 2011: 32). “*Padişahın kızı kırk kat yüksek dağın üstünde bir kale içinde dururmuş. Pencerenin önünde insanlara bakıp altın yüzüğüyle oynarmış.*”

“Bimbir İvan şimdi ilerler haydudun aardına da etişer onun altın **kalelerinä**. Açan doksan dokuz kapu açmış yüzüncü kapuyu haytaynan haydutlan üz-be-üz karşı gelmiş” (Baboglu, 2011: 51). “*Binbir İvan şimdi haydudun ardından ilerler ve onun altın kalelerine gelir. Doksan dokuz kapıyı açıp yüzüncüyü kapıyı açtıktan sonra köpek sürüsü ve haydutla yüz yüze gelmiş.*”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ah, Yärim, Vah, Yärim...

– **Kaledän kaleyä** guguş uçurttum,

– *Kaleden kaleye kuş uçurttum,*

Ah, yärim, vah, yärim, ömür geçirdim.

Ah yârim, vah yârim ömrü geçirdim.

– **Kalenin** dibindä bir kaya taşı,

– *Kalenin dibinde bir kaya taşı,*

Aferin, kardaşım, – beylerin başı.

Aferin kardeşim, beylerin başı!

– **Kalenin** başında bir kirez aacı,

– *Kalenin başında bir kiraz ağacı,*

Ah, yärim, vah, yärim, ömrüm acı.

Ah yârim, vah yârim ömrüm (ne) acı.

– **Kalenin** duvarında bän bir taş olaydım,

– *Kalenin duvarında bir taş olaydım,*

Helä, göz üstündä bän bir kaş olaydım.

Hele, göz üstünde bir kaş olaydım.

– **Kalenin** meydanı, ah, dört köşeli,

– *Kalenin meydanı ah dört köşeli,*

Ah, yärim, vah, yärim, sedef döşeli.

Ah yârim, vah yârim, sedef döşeli.

⁵²⁶ Varyantları için bk. Zajaczkowski, 1965: 54; Koca, 2011: 50.

– **Kalenin** duarı mermer taşından,
Ah, yârim, vah, yârim, mazgal başında.
– **Kalenin** duarı – doz-dolay fener,
Mazgaldan siiredân – zavallı asker.
– Askerin kısmeti – ah, can pazarı,
Ah, yârim, vah, yârim, sorma kararı.
(Çebotar ve Sırf, 2017: 22)

– *Kalenin duvarı mermer taşından,*
Ah yârim, vah yârim mazgal başında.
– *Kalenin duvarının etrafı fener,*
Mazgaldan izleyen zavallı asker.
– *Askerin kısmeti, ah can pazarı!*
Ah yârim, vah yârim, sorma kararı.

Karpat Daalarında

(...)
K[1]rakovun ortasında
Ne da büyüktür **kalesi**,
Üç gün yayan dolayında –
Aşılamaz çevresi.
(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 23)

(...)
Krakow'un ortasında
Ne de büyüktür kalesi,
Etrafında üç gün yayan (yürünse)
Aşılamaz çevresi.
(...)

Bulamadım Dengimi

Üüsek **kaledân**
Attım bân bir taş,
Ne anam var, ne bobam var,
Ne da bir kardaş.
Var bir yârim –
Hem arkadaş, hem yoldaş.
(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 26)

Yüksek kaleden
Bir taş attım.
Ne annem var ne babam,
Ne de bir kardaş.
Bir yârim var,
Hem arkadaş hem yoldaş.
(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kalâ/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kaledän kızlar bakar,
Boynular[ın]da left sarkar.
Sakallıya bakmay[ı]nız -
Delikannı can yakar.
(Çebotar ve Sırf, 2017: 72)

*Kaleden kızlar bakar,
Boyunlarından altın kolye sarkar.
Sakallıya bakmayınız,
Delikanlı can yakar.*

Kalä güneşä karşı,
Kalenin aardı çarşı.
Açılmadık gül aldım –
Açıldı yärä karşı.
(Çebotar ve Sırf, 2017: 76)

*Kale güneşe karşı,
Kalenin ardı çarşı.
Açılmadık gül aldım,
Açıldı yâre karşı.*

Kaledän inerim bän,
“Dön!”, desän, dönärim bän,
Üreciim – kızgın ateş,
Üflesän, yanarım bän.
(Çebotar ve Sırf, 2017: 77)

*Kaleden inerim,
Dön dersen dönerim.
Yüreğim kızgın ateş,
Üflesen yanarım.*

Kalädan atın beni,
Dullara katın beni:
Ne kız oldum, ne gelin –
Gençecik yaktın beni.
(Çebotar ve Sırf, 2017: 90)

*Kaleden atın beni,
Dullara katın beni.
Ne kız oldum ne gelin,
Gencecik yaktın beni.*

Kız **kaleden** el ediy,
Yerine “gel-gel!” ediy,

*Kız kaleden el ediyor,
Yanıma gel diyor.*

İki cancaaz bir olsa –

Sualı bordey etiy.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 95)

Gavril Gaydarci'nin derlediği atasözlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir tutam ot deveyi **kaleyä** pindirir” (Çebotar ve Sırf, 2017: 224). “*Bir tutam ot deveyi kaleye çıkarır.*”

Mariya Durbaylo'nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Avşam Oldu Dediklerä

(...)

Yıldız duudu zamannarda,

Tatari tutuldu.

Tatariyi tutannar da

Barım adam olsa.

Onnarsıydı iki osman

Bazarda gezerlär.

“Ah, şu Pazarcık, ah, - dedi, -

Ne zengin kasaba.

Ah, ne dinsizlär var, ne imansızlar.

Durmazlar esaba”.

Tatarinin **kalesinä**

Kilit da uruldu.

Tatariyi keseceklär.

Ses işidilmesin.

(...) (Durbaylo, 1991: 93; Durbaylo, 2001: 46)

İki can bir olsa,

Sıvalı zeminlik yetiyor.

(...)

Yıldızın çıktığı zamanlarda,

Tatari yakalandı.

Tatari 'yi yakalayanlar da

Bari adam olsa.

Onlar iki Osmanlı askeri.

Pazarda gezerler.

“Ah şu Pazarcık, ah, dedi.

Ne zengin kasaba!

Ah ne dinsiz ne imansızlar.

Durmazlar hesaba.”

Tatari 'nin kalesine

Kilit de vuruldu.

Tatari 'yi öldürecekler

Ses duyulmasın (diye).

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kale kaleye de yannaşmış,	<i>Kale kaleye yanaşmış,</i>
Kız köşeye de yan gelmiş.	<i>Kız köşeye uzanmış.</i>
Çıksana, kızçaaz, köşeden,	<i>Kalksana kız köşeden,</i>
Bize kadar da sen gelsen.	<i>Sen bize kadar gelsen.</i>

(Koca, 2011: 11)

Şu kalenin uzunnuu,	<i>Şu kalenin uzunluğu,</i>
Pinsem, kırsam buzunu.	<i>Çıksam kursam buzunu.</i>
Şu erifin kızını	<i>Şu adamın kızının</i>
I. Görebilsem üzünü.	<i>I. Görebilsem yüzünü.</i>
I. İşideyim sözünü	<i>II. İşiteyim sözünü.</i>

(Koca, 2011: 61)

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kalä/kaleyle* ilgili örnekler şu şekildedir:

Karşıdaki Binayle (Kömür Gözlüm)

(...)	(...)
Eer duyursalar bizi,	<i>Eğer bizi duyarlarsa,</i>
Asarlar bizi.	<i>Asarlar bizi.</i>
Çık gidelim, aman.	<i>Çık gidelim aman,</i>
Duydular onnar bizi,	<i>Onlar duydular bizi.</i>
Ruşçuk kalesinde	<i>Ruşçuk kalesinde</i>
Tuttular bizi.	<i>Tuttular bizi.</i>

(...) (Koca, 2011: 89)

(...)

Varna

Varna gibi **kale** yoktur,

İçinde osman ne çoktur.

Osmannara atır yoktur.

Götürün, beylär, imdat Varnaya.

(...) (Koca, 2011: 118)

Varna gibi kale yoktur,

İçinde Osmanlı (askeri) ne çoktur.

Osmanlılara hatır yoktur.

Varna 'ya yardım götürün beyler!

(...)

Değerlendirme

Tarih: Balkanlar tarihten bugüne birçok savaşa, devlete, imparatorluğa ev sahipliği yapması sebebiyle, askerî mimari anlamında farklı milletlerin teknik bilgisinden ve elinden çıkmış birçok esere sahiptir. Gagauzların halk edebiyatına isim olarak yansıyan Varna kalesi, Rusçuk kalesi gibi kaleler de Bulgaristan'da yer alan kalelerdir. Ayrıca, Rusya tarafından I. Dünya Savaşı'na götürülen Gagauzların hatıralarında Polonya'da yer alan Krakow Kalesi de vardır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde kale genel olarak boyutuyla yer almıştır, savaşların konu edinildiği türkülerde de korunması gereken yapı olarak görülür. Kaleler savaşlardaki kullanımı dışında büyük ve görkemli yapısıyla özellikle mâniler için malzeme olmuştur. Gagauz halk edebiyatındaki Balkan dönemi izleri taşıyan, bölgedeki diğer Türk halklarının etkisiyle sözlü geleneğe giren kahramanlık/epik baladların, türkülerin içerisinde, savaş ortamının savunulması gereken yapılarından olan kalenin yer alması doğaldır. Konu edinilen kaleler arasında Varna kalesi, dönem itibarıyla bölge için öneminden dolayı türkülere konu olmuştur.

6. MÜZİK ALETLERİ-ÇALGILAR

Müziğin kültürün belirleyici öğelerinden biri olması müzik aletlerinin taşıdığı anlam ve sembollerin yoğunluğunu artırmaktadır. İptidai dönemlerden beri doğanın çeşitli unsurlarından yapılan müzik aletleri, insanların sesine, düşüncelerine eşlik ederken, zaman içerisinde kültürel işlevler üstlenmiştir. Değişen kültürel tasarımlara sahip, millî kültür unsurlarından olan müzik aletlerinin zaman içinde kültürle özdeş bir hâle geldiği görülür. Her milletin ve bölgenin kendine has veya başka kültürlerle ortak çalgısı ve ezgisi vardır. İnsan eliyle çalgıların meydana getirdiği bu ezgiler ilk duyuşta, görüşte insanlarda çeşitli duygular uyandırır.

“Çalgıların oluşumlarında yer ve zaman farkı olsa da icra edilen müziğin temsil gücünü artırmak ve daha zengin bir müzikal doyum noktasına ulaşmak için zaman içinde yaşadığı coğrafya ve kültür anlayışına bağlı olarak birlikte icra edilmeleri söz konusu olmuştur” (Kınık, 2011: 212). Bu noktada, Gagauz müziğinde Balkan etkisi ön plandadır. Asırlardır Balkan coğrafyasında yaşayan Gagauzların, müzik kültürü, tonu ve kullanılan enstrümanlar da Balkan müziği ve enstrümanlarıyla benzerlikler taşır ve kaynağı ortaktır. 19. yüzyıl sonlarında Gagauz halk kültürüne ait türkülerle birlikte Gagauz müzik aletlerini de kayıt altına alan Moşkov (1900: 70) horu yerinde dans edilip oynanırken, düğünlerde ve diğer eğlencelerde Gagauzların keman, kaval, çirtma ve kobza çaldıklarını belirtir.

Nefesli, yaylı, vurmali olarak sınıflandırılabilen müzik aletleri; materyali, kullanım sahası ve icracısıyla birlikte Türk kültüründe bir hayli çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlilik Gagauz kültüründe de görülür. Moşkov, Gagauzların dans tutkusuna bağlı olarak enstrüman bilgilerinin gelişkin olduğunu ve Gagauz köylerinde birçok farklı müzik aleti ve müzisyenin olduğunu söyler (1900: 74-75). Gagauz halk müziğine ait enstrümanlar üflemeli, yaylı, vurmali, tuşlu-körüklü olarak sınıflandırılabilir. Gagauzlar arasında “popüler yaylı müzik aletleri *keman, kauş, kobza ve tambur*; nefesli müzik aletleri *kaval, gayda, çirtma, düdük*; vurmali müzik aletleri orta ve büyük boyutlu *davullardır*. Bu enstrümanlara ek olarak, *saksafon, klarnet, trompet ve akordeon* kullanımı da yaygındır” (Gagauz, 2006: 575). Gagauzların müziğe ilgi ve yeteneklerinin izi Gagauz soyadlarında da görülür. Gagauzlarda 19. yüzyılın sonlarında *çirtma, çirtmaci, gaydarcı, kavalcı, kauş* gibi müzik aletleri ve müzisyen

adları yaygın olarak kullanılan soyadlarıdır. Örnek metinlerde günümüzde unutulmuş veya günümüzde de kullanılan çalgılar yer almaktadır.

6.1. Nefesli Müzik Aletleri

6.1.1. Çırtma/Çirtma

Kavala benzer nefesli bir müzik aletidir. “Düdük veya küçük flüt gibi ses veren bir çalgıdır” (Koltza, 1997: 47). Çırtma, Türkiye Türkçesi ve ağızlarında *çığırtma* “basit, küçük, nefesli çalgı; flüt gibi bir çeşit çalgı” (TS, 1998: 469; DS, 1993: 1162) anlamlarıyla yer alır.

Örnek Metinlerde “Çırtma/Çirtma”:

Valentin Moşkov’un derlediği *hikâye* metinlerinde yer alan *çirtmay*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bazirgännar-da sanayorlar kâr kesti onnarı, da korkmuşlar karılar yöldü deyi. Alıyor sergendän **çirtmayı**, da başlıyor çalmaa. Karılar kalkıyor, başlıyorlar oynamaa. Bazirgännar şaşmışlar, da demişler: ‘bä sän kestiye onnarı, onnarı dirildi bä’. O-da dedi onnarı: ‘te bu **çirtma** diriltti’. Şindi tutunayorlar: ‘sat bizä bu **çirtmayı**’. Da sattı onnara o **çirtmayı** bin kruşa” (Moşkov, 1904a: 112-113).

“Bezirgânlar da sanıyor ki gerçekten onları kesti. Kadınlar öldü diye korkmuşlar. (Kurnaz Köse) raftan *çığırtma* alıyor ve çalmaya başlıyor. Kadınlar kalkıp oynamaya başlıyorlar. Bezirgânlar şaşmışlar, ‘Be sen kestiye onları. Onlar dirildi be’ demiş. O da, ‘İşte bu *çığırtma* diriltti’ dedi. Şimdi başlıyorlar, ‘sat bize bu *çığırtmayı*’ diye. O da bin kruşa *çığırtmayı* onlara satıyor.”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çirtmay*la ilgili örnekler şu şekildedir:

İliya Oolum

(...)

(...)

Mali, ba mamu, versene paraliyamı.

Anne, a anne, şapkamı versene.

Vermemem, oolum İliya, boban darılı bana. *Oğlum İliya vermem, baban bana darılır*

– Mali, ba mamu, baksana tokada,

– *Anne, a anne, kapıya baksana,*

Çırtmam saplı kaldı.

Çığırtmam saplı kaldı.

– Ah, oolum çobanım, tokadı da açtım,
Koyunnarı da akıştırdım.

Oolum İliya, kalksana bakasın,
Koyunnar akıştı bayıra.

(...) (Tanasoglu, 1959: 41)⁵²⁷

– Ah oğlum, çobanım, kapıyı da açtım,
Koyunları da saldım.

Oğlum İliya kalkıp baksana,
Koyunlar dağa gitti.

(...)

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *çirtmay*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“Geldiynän uşaklar evä, anaları sorıy: ‘Taa geziy mi batünuz?’ ‘Geziy,’ - uşaklar diy,
- ‘ne şen geziy, **çirtmaylan** da çalıy’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 137).

“Çocuklar eve geldiğinde anneleri soruyor, ‘Ağabeyiniz daha geziyor mu?’ ‘Geziyor,
şen geziyor. Çığirtma da çalıyor, diyor çocuklar.’”

“Todur, alıp **çirtmayı**, keçileri düz bordeyin yanına aydêêr, kendi dâ, pinip bordeyin
üstünä, **çirtma** çalmaa başlêêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 150). “Todur çığirtma alıp
keçileri doğruca zeminliğin yanına sürüyor. Kendi de evin üstüne çıkıp çığirtma
çalmaya başlıyor.”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *çirtmay*la ilgili örnekler
şu şekildedir:

Görgi Evä Geldi

(...)

Görgi-pelivan seslämeer dostunu:

“A-hey”, - edeer beegirciinä,

Gideyor izvora.

Gideyor izvora, **çirtmacıynı** çalıyor.

Çalgıcılar çalıyor, oyuncular durer,

Oyuncular durer, güreş çeker.

(...)

Pehlivan Görgi dostunu dinlemiyor:

“A-hey” diyor atına,

Meydana gidiyor.

Meydana gidiyor, çığirtmasını çalıyor.

Çalgıcılar çalıyor, oynayanlar duruyor,

Oynayanlar duruyor, güreş başlıyor

⁵²⁷ Türkiye, Mihail Guboglo’nun derlediği türkü metinlerinde de rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2011: 211.

Görgi-pelivan, tutannı, uruer,

Pehlivan Görgi tuttuğunu yere vuruyor

Tutannı urer büyük baaşış kableder

Tuttuğunu vuruyor büyük armağan alıyor

(...) (Durbaylo, 1991: 146).

Sofiya Koca'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *çirtma*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

Aalama Mari

Karpuz köken çiçää açar,

Karpuz kök çiçeği açar,

Lentsa Vançi'ye kaçar.

Lentsa, Vançi'ye kaçar,

Mamusu kapuda aalaar,

Annesi de kapıda ağlar,

Bubası **çirtmaylan** çalar.

Babası çirtma çalar.

(...) (Koca, 2011: 81)

(...)

Değerlendirme

Tarih: Nefesli müzik aletlerinden biri olan çirtma, değişen yaşam koşullarıyla konumu değişen çalgılardandır. “Bugün de bazı Gagauz çobanları koyun güderken çirtma ile çeşitli ezgiler çalmaktadırlar” (Karanfil, 2013: 85). Çığırtma, Anadolu’da da görülen bir nefesli çalgıdır. Ancak, Gagauz Yeri’nde olduğu gibi Türkiye’de de kullanım sahası daralmıştır. Çirtmanın eski dönemlerde özellikle 19. yüzyılda Gagauzlar arasında yaygın olarak kullanıldığının kanıtı Gagauz soyadlarında görülebilir. Moşkov’un Gagauzların soyadlarının listesini verdiği çalışmasında *çirtma* ve *çirtmaci* (bk. Moşkov, 1901b: 28) soyadları dikkat çekmektedir.

Anadolu’da düdük de denilen çirtma; *çağırtma düdük*, *çığırtma düdük* şekilleriyle Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nin İstanbul bölümünde geçmektedir ve Evliya Çelebi bu çalgının Üsküp’te ortaya çıktığını iddia eder (2008: 643, 692). Çirtma günümüzde ise neredeyse kaybolmuştur. Çobanlıkla özdeşleşen çalgılardan olan çirtmanın kullanımının yok olmasında kullanım alanı olan çobanlığın azalmasının büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Bunun dışında, ilkel bir çalgı olarak görülebilecek çirtmanın, gelişen teknik ve müzik bilgisiyle beraber yeterli melodi aralığını karşılayamaması sebebiyle de kullanımdan düştüğünü söylemek doğru olur.

Materyal: Gagauz çırtmaları ceviz ağacı, çam ağacı ve karaağaçtan yapılmaktaydı (K15, K17).

Yapı: Çırtma, kavaladan kısadır ve 30-40 santimetre uzunluğunda, dilsiz ve altı deliklidir (Karanfil, 2013: 84). Ağaç dalının belirli ölçüde kesilip kabuğunun soyulması sonrası deliklerin açılmasıyla yapılır. Diğer nefesli müzik aletlerine göre daha ilkel bir yapıya sahiptir.

Örnek Metinlerde İşlev: Çırtmanın genellikle belirli bir sosyal sınıfı temsili etmesi hâli türkü ve masal metinlerine yansır ve çırtma çoban çalgısı işleviyle görülür.

6.1.2. Kaval

Üflemeli bir çalgı türü.

Örnek Metinlerde “Kaval”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir vakıta varmış bir çoban. Tutuşturuyor bir bayır-üstündä günnük, ta Allaha yetişeer o günnün kokusu. Allah yollıyor inceri o çobana. Da incer soruyor: ‘Ne istersin sän Allahtan, ani yaktın bu günnüü bu bayırda?’ Çoban-da deer: ‘Bän bişey istämeerim Allahtan, salt isteerim bir **kaval**, bän çalarkan, yer gök oynasın’. Allah vereer ona bir **kaval**, açan çalarmış, yer gök oynarmış” (Moşkov, 1904a: 137). “*Bir vakitte bir çoban varmış. Bir dağın tepesinde tütsü yakmış. O tütsünün kokusu Allah’a ulaşmış. Allah bir meleğini çobana yolluyor ve melek soruyor: ‘Bu tütsüyü bu dağda yaktın, Allah’tan ne istersin?’ Çoban da, ‘Ben, Allah’tan bir şey istemiyorum. Sadece bir kaval istiyorum. Ben (kavalı) çalarken yer gök oynasın.’ Allah da ona çaldığında yeri göğü oynatan bir kaval vermiş.*”

Dionis Tanasoglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Padişahın Kiat Geldi

(...)

Padişahka da bölä deer:

– Haydayın polku panayıra,

(...)

Padişahın hanımı da şöyle der:

– *Haydi alay, panayıra,*

O kız olan aynaya salacak,
Çocuk olan - **kavallara**.
Hepsindän ileri Tudorka gider.
Doru **kavallara**,
Bunu üfleer, öbürünü üfleer,
Kafadarlarına da bölä deer:
“Unutmuşum **kaval** çalmaa.

Genä geri gelerlär -

Onu kimsey annamêr.

(...) (Tanasoglu, 1959: 96-97)⁵²⁸

Włodzimierz Zajackowski'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan kavalla ilgili örnekler şu şekildedir:

Gözâl Kız

Nikola yoldan geçiyor

Gaval çalarak geçiyor

Gavalı gene söylüyor

Dobro mari güzel kız

Ver benim nişan yaalımı.

B'an gideceyim yukarı

Jukarı balkana

Ne bakış alıyım sana.

(...) (Zajackowski, 1965: 77)

Elena Koltsa'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan kavalla ilgili örnekler şu şekildedir:

Sabaa Karşı

Kız olan aynaya gidecek,

Erkek olan kavallara,

Hepsinden önce Tudorka gider.

Doğruca kavallara,

Kavalı üflüyor, öbür kavalı üflüyor,

Arkadaşlarına da şöyle der:

“Kaval çalmayı unutmuşum.

Yine geri gelirler.”

Onu kimse tanımıyor.

(...)

Nikola yoldan geçiyor,

Kaval çalarak geçiyor.

Kavalı yine söylüyor:

Dobro mari güzel kız,

Ver benim nişan yağlıgımı.

Ben gideceğim yukarı,

Yukarı Balkan'a.

Ne hediye alayım sana.

(...)

⁵²⁸ Türkü ve varyantı için bk. Zanet, 2017b: 209; Hünérli, 2020: 219.

Sabaa karşı bülbüllär ötüşüyor,

Sabaha karşı bülbüller ötüşüyor,

Şu karşıdan üç gemi geliyor.

Şu karşıdan üç gemi geliyor.

Ortakı gemidä, Mariya, bir ergen olan,

Ortakı gemide Mariya, bir ergen oğlan,

Hem geliyor, hem **kavaldan** çalışıyor.

Hem geliyor hem kaval çalışıyor.

Hem **kavaldan** çalışıyor, hem aazdan çalışıyor: *Hem kaval çalışıyor, hem türkü söylüyor:*

– Aalama, Mariya, aalama, canım,

– Ağlama Mariya, ağlama canım,

Bän gidärsêydım da, genä geleceäm,

Ben gitsem de yine geleceğim,

Seni da alêcam.

Seni de alacağım.

(...) (Çebotar, 2020: 14)⁵²⁹

(...)

Elena Koltsa'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gitmiş çocuk çobanı aaramaa. Bulmuş onu meyva fidannarının altında. Çoban gölgedä yatarmış hem **kavalda** çalarmış” (Çebotar, 2020: 47). “Çocuk, çobanı aramaya gitmiş. Onu meyve fidanlarının altında bulmuş. Çoban gölgede uzanmış ve *kaval da çalarmış.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Sän,’ - deer, - ‘beni çocuum bekledin, na sana bir baaşış,’ - da verer ona bir aaç **kaval**, verdii gibi da genä mezara saklanêr” (Baboglu, 2011: 31). “‘Sen,’ diyor, ‘Benim çocuğum, bekledin. Al sana bir hediye.’ Ona ağaç bir kaval veriyor ve *verdiği gibi yine mezara saklanıyor.*”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Inceş Daayında

(...)

(...)

Çekettik male, Inceş daayına,

Anne gittik Hinceşti ormanına,

⁵²⁹ Türkünün varyantlarına Nikolay Baboglu'nun, Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova ve Mihail Guboglo'nun derlediği türküler arasında rastlanmaktadır bk. Baboglu, 2011: 183-184; Kvilinkova, 2011: 430; Hünerli, 2020: 113.

Karşladık bulüylan batüyu.

Yenge ve ağabeyle karşılaştık.

Bulünün elindä üç günnük Semönka,

Yengenin elinde üç günlük Semönka⁵³⁰

Batünün elindä altın **kavallar**,

Ağabeyin elinde altın kavallar,

Batüya, male, **kaval** çaldırdık,

Ağabeyle, anne kaval çaldırdık,

Bulüya, male, oyun oynattık,

Yengeyi de anne oyun oynattık,

Semönkayı, male bulüya kıydırdık,

Semönka'yı anne yengeye kıydırdık,

Bulüyü, male, batüya kıydırdık.

Yengeyi de anne ağabeyle kıydırdık.

(...) (Baboglu, 2011: 145-146)⁵³¹

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Nikolçu, Kaval Çalarak⁵³²

Nikolçu, **kaval** çalarak,

Nikolçu kaval çalarak

Raya gidiy.

Cennete gidiyor.

Anası önünä çıkıy.

Annesi önüne çıkıyor.

– Nikolçu, be Nikolçu,

– Nikolçu, be Nikolçu

Al beni da raya.

Beni de cennete al.

– Açı un satardın,

– Un satarken

Ona kum katardın,

Ona kum katardın.

Kumdan olarsa un,

Kumdan un olursa,

Raya düşecän.

Cennete düşeceksin.

(...) (Çebotar ve Sırf, 2017: 30-31)

(...)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

⁵³⁰ **Semönka:** Bir erkek ismi.

⁵³¹ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türküler arasında da rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 119.

⁵³² Türkünün bir varyantına Sofiya Koca'nın derlediği türküler arasında rastlanmaktadır bk. Koca, 2011: 130.

Gel, mari, sän yanıma,

Gidelim böön oyuna,

Sän **kaval** ol, bän daul –

Oynayalım yan-yana.

Gel canım sen yanıma,

Bugün gidelim oyuna,

Sen kaval ol, ben davul,

Oynayalım yan yana.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 109)

Gavril Gaydarci'nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“İstemiş küçüü **kavalı**: çalmaa canı çekmiş. ‘Vermeycäm,’ – büü demiş. – ‘Aldırtmayaydın kendinä krujka,’ – urup kurnaya onu, kırmış. **Kavaldan** bir büük aaç olmuş çöşmä boyunda. Gelmişlär aacı kesmää. ‘Kesmeyiniz onu,’ – kız yalvarmış, – ‘o bir vakıt benim **kavalımdı**’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 174). “*Küçüğü kavalı istemiş, canı (kavalı) çalmak istemiş. Büyüğü, ‘Vermeyeceğim, kendine bardak aldırtmayaydın,’ demiş. Kavalı oluğa vurup kırmış. Çeşmenin yanında kavaldan bir büyük ağaç ortaya çıkmış. Ağacı kesmeye gelmişler. Kız (küçüğü), ‘Onu kesmeyesiniz! O bir zamanlar benim kavalımdı,’ diye yalvarmış.*”

Mariya Durbaylo'nun derlediği *balad* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Tudorka Gider Saldat

(...)

Nasıl da tanıyacınız mı?

Panaera da gidiyciniz.

Çocuk olan, - deer, - **kaval** ayırıcêk.

Kız olan, - deer, - rökä da ayırıcêk.

(...) (Durbaylo, 1991: 110)

(...)

Nasıl mı tanıyacaksınız?

Pazara gideceksiniz.

Erkek olan kaval seçecek der.

Kız olan örekeyi seçecek der.

(...)

Mariya Durbaylo'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Draginku Gider Mezarlaa

Draginku gider mezarlaa

Draginku mezarlığa gider,

Koyunnarı da otlatmaa,

Koyunnarı da otlatmaa,

Gümüş **kavallan** çalêr.

Gümüş **kavallan** o çalêr,

Bulüsunu da o aarêêr.

(...) (Durbaylo, 2001: 131).

Koyunları da otlatmaya,

Koyunları da otlatmaya,

Gümüş kaval çalıyor.

Gümüş kaval çalıyor,

Yengesini de o arıyor.

(...)

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Çobanın **kavalı** kırıktır,

Länkanın gözü yılıktır.

Çal bre çoban, **kavalı**,

Oynasın Länka zavallı.

(Koca, 2011: 19)

Çobanın kavalı kırıktır,

Lenka'nın gözü şaşıdır.

Çal bre çoban kavalı,

Oynasın Lenka zavallı.

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Läüzım sülemää, ani otladarken koyunnarı em keçiläri, İoan **kaval** çalarmış, da ayvannar em otlarmışlar, em oynarmışlar. Şindi bir kere, açan koyunna otlarmışla çalılık içinde, paysınmış İoan **kaval** çalmaa. Çalarsan-çalıy, koyunnar da oynarsan-oynıy. Açan aydıy, getiriy ayvannarı eve, o koyunnarın sırtları! – daran-peran, pak deli karı kafası. Koyunnarın kimisi deki çıplak” (Koca, 2011: 307). “Söylemek lazım, İoan koyunları ve keçileri otlatırken kaval çalarmış da hayvanlar hem otlarmış hem de oynarmışlar. Bir keresinde, koyunlar çalılıkların arasında otlarken İoan kaval çalmaya başlamış. Çaldıkça çalıyor, koyunlar da oynadıkça oynuyor. Hayvanları sürüp eve getiriyor ve o koyunların sırtları paramparça, tıpkı deli kadın kafası gibi. Koyunların kimisi de çıplak.”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova'nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kavalla* ilgili örnekler şu şekildedir:

İvançu

(...)

İvançu da

Erken da kalkmış,

Koyunnarnı da

Uuratmış,

Hem güder,

Gümüş **kaval** çalêr.

(...) (Kvilinkova, 2011: 440)

(...)

İvançu

Erken kalkmış.

Koyunlarını da

Çıkarmış

Ve güdiyor.

Gümüş kaval çalıyor.

(...)

Bre İvane, Bre Çobane

– Bre, İvane,

Bre, çobane,

Ne gözâl **kaval**

Sân da çaluyorsun,

Ne gözâl çalıp –

Çevirdeyörsün.

– Diilim bân çobane.

Bân Ahrangel Mihail,

Can alıcıyım.

(...) (Kvilinkova, 2011: 494)

– *Bre İvan,*

Bre çoban,

Ne de güzel kaval

Çaluyorsun,

Ne güzel çalıp da

Çevirtiyorsun

– *Ben çoban değilim.*

Ben baş melek Mihailim,

Can alıcıyım.

(...)

Değerlendirme

Tarih: İnsanlık tarihinin en eski çalgılarından kaval, Türk halk müziğinin de en bilinen ve özellikle eski dönemlerde yaygın şekilde kullanılan nefesli müzik aletlerindendir. Kaval, coğrafi konum ve temas edilen kültürlerle göre farklı materyallerden yapılsa da şekil olarak aynıdır. Kaval da çırıtma gibi çobanlıkla özdeşleşmiştir, Gagauz kültüründe olduğu gibi Anadolu'nun birçok yöresinde de geçtiğimiz yüzyılda yaygın olarak kullanılmıştır. Bulgaristan Gagauzlarında da kaval

çobanların çalgı aleti olarak görülür ve kullanılır (bk. Marinov, 1956: 164). Besarabya Gagauzları arasında “en çok çalınan çalgılardan biri” (Moşkov, 1900: 75) olan kaval, Gagauzların 19. yüzyıldaki göçü sonrası Besarabya’ya taşıdığı maddi kültür unsurlarındandır. Moşkov’un 19. yüzyılın sonlarında çektiği bir Gagauz ailesinin fotoğrafında erkeğin elinde kaval⁵³³ görülür. Bu fotoğraf, kavalın çoban dışında da müzik aleti olarak kullanıldığının delilidir. Ayrıca, 1950’de SSCB dönemi Moldova’sının konu alınıp Gagauzların yaşamının çekildiği belgeselde de Gagauz çobanın koyunların başında kaval çaldığı görülür.

Moşkov, kavalın Gagauz ve Bulgarların ortak çalgısı olduğunu (1900: 75) söyler. Kaval, Türk kültüründen Bulgar kültürüne girmiş müzik aletlerinden biridir. Bulgarca ve ağızlarında *kaval*, *gaval*, *kavel*, *kafal*, *kafel* şekilleriyle görülür. K-, g-’li şekiller Türkçe etkisiyle, -f-’li şekil ise Bulgarca etkisiyledir (bk. Georgiev, 2012: 120-121). Kelime Rumenceye de *caval* olarak girmiştir. Kelimenin Rumenceye girmesinde Gagauzların ve Bulgarların 19. yüzyıldaki Besarabya’ya göçünün etkisinin sonucu olarak yaşanan kültürel etkileşimin sebep olduğu söylenebilir.

Kavalın unutulmaması, adının değişim göstermemesinde Gagauz yaşamında hayvancılığın önemli bir yaşam kaynağı olmasının ve dans ve müzik kültürü içerisinde müzik gruplarında kaval çalanların da olmasının etkisinin olduğu açıktır. Müzik gruplarında kaval çalan müzisyenler günümüzde de bulunmaktadır. Türkiye’deki halk müziği topluluklarında da kaval icracıları vardır. Kaval, sürekli kullanılan bir unsur olması sebebiyle devamlılığını sürdürmüşse de kentleşmeyle beraber hayvancılığın ve dans etkinliklerinin azalması kullanım sahasını daraltmıştır; günümüzde müzik gruplarında, özel günlerde, festivallerde geleneksel kültürü tanıtmaya ve canlandırma amacıyla kaval çalan müzisyenler görülür.

Materyal: Kaval kamış, ceviz ağacı, salkım ağacı ve akçaağaç gibi ağaç türlerinden yapılmıştır (K20; Konstantinova ve Kopuşçu, 2020: 19).

Yapı: Gagauz kavalı dilsiz, 58-62 santimetre uzunluğunda ve 5 deliklidir (Karanfil, 2013: 83). Moşkov, Gagauz kavallarının fabrika yapımı değil, el işçiliğiyle ahşaptan yapıldığını (1900: 75) söyler. Ancak hangi ağaçtan yapıldığını belirtmez. Saha çalışması sırasında kavalın genellikle kamıştan ve ağaçtan yapıldığı; zanaatın

⁵³³ Fotoğraf “Ekler” bölümünde verilecektir.

endüstriyel temele geçip makineleşmesi sonrası armut ağacı, zerdali ağacı ve salkım (akasya) ağacından kavallar yapılmaya başlandığı söylenmiştir (K20).

Desen: Kavallar lak ile cilalanmıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Çırtma gibi çobanlıkla özdeşirilen kaval, gerek türkü gerek masal metinlerde genellikle çobanın enstrümanı olarak görülür. Hatta iyi kaval çaldığı söylenen baş melek dahi ilk olarak çoban sanılmıştır. Bu, kavalın iyi bir icracısının çoban olabileceği düşüncesinin yansımasıdır.

“Padişah’tan Kiat Geldi” adlı balad metninde ise kavalın çalgıcısına cinsiyet atfedildiği görülür. Babasının yerine askere giden kızın hikâyesini anlatan balad metninde kızın ortaya çıkarılması için pazara gidilir. Kavalın erkekler tarafından çalınıyor olduğu düşüncesiyle kavalın olduğu yere erkeğin, aynalara doğru gidecek olanın ise kız olabileceği düşüncesiyle böyle bir test yapılır. Bu metinden ortaya çıkan düşünce çerçevesinde, toplumda, kadınların süs için sürekli aynaya baktıkları; kavalın ise erkekler tarafından çalınabileceği düşüncesinin hâkim olduğu düşünülebilir. Metinde kavalı eline alan kızın çalamamasının da toplumda kadının kaval çalamayacağı düşüncesinin bir tezahürü olduğu söylenebilir.

6.1.3. Gayda

Balkan ve Trakya müzik kültürünün önemli bir parçası olan gayda Gagauz kültüründe de kullanılan nefesli müzik aletlerinden biridir. Gövde kısmı koltuk altına yakın gelecek şekilde yerleştirilerek çalınır. Türkiye’de tulum olarak bilinmekle birlikte gayda adı da kullanılmaktadır.

Örnek Metinlerde “Gayda”:

Atanas Manov’un derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *gaydayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Ah, more kız, more kız

Ah, mari kız, mari kız,

Anan öldü dedilər

Annen öldü dediler.

– Ko ölsün, ko ölsün

– Bırak ölsün, bırak ölsün.

Çal gaydacı, **gaydai**

Çal gaydacı gaydayı,

Băn teperim horoyu.

Ben teperim horuyu.

(...) (Manov, 1938: 169)

(...)

Nikolay Baboglu'nun derlediği *fıkra* metinlerinde yer alan *gaydayla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Nastradin Hoca gençliyndä pek muzıkaylan zanatlanırmış, varmış islâ **gaydası**, çalmaa da artık eltenirmiş. Kim bilsin, fukaaralık olmaymış, beki anılmış muzıkant başı olaceymış, ama yazık, yokluk beterinä bobası Hacayı taa oniki yaşından ıraklaa vermiş” (Baboglu, 2011: 15). “*Nasrettin Hoca gençliğinde müzikle uğraşmış. Onun iyi de bir gaydası varmış, artık (yeniden) çalmaya yeltenirmiş. Kim bilir, fakirlik olmasaymış belki de tanınmış bir müzisyen olacaktı. Ama yazık, yokluk yüzünden babası Hocayı daha on iki yaşındayken ıraklığa vermiş.*”

Değerlendirme

Tarih: Gagauz müzik kültüründe nefesli çalgılar önemli bir yer tutmaktadır ve tiz sesli gayda da bunlardan biridir. Gagauzların millî lideri Mihail Çakır, Gagauz müzik kültüründen bahsederken en eski çalgılardan birinin gayda olduğunu belirtir (2007: 97). 19. yüzyılın sonlarında Gagauzların gaydayı kullandığını Moşkov'un verdiği bilgilerden öğrenmek mümkündür. Moşkov, Gagauzların gaydasının Ukrayna'da⁵³⁴ kullanılan gaydadan hiçbir farkı olmadığını; adlandırmada farklılık olduğunu ve Gagauzların ona *gaydoy* dediğini (1900: 76) söyler. Bulgaristan Gagauzlarında da gayda kullanımı görülür (bk. Marinov, 1956: 261). “Bulgaristan Gagauzları ve Yunanistan Gagauzlarında gayda kullanımı daha aktiftir” (Karanfil, 2010: 73). Besarabya Gagauzlarına oranla Bulgaristan Gagauzlarında ve Yunanistan Gagauzlarında gaydanın daha sık kullanımının görülmesinin sebebi Bulgar kültürüyle beraber yaşama ve coğrafi yakınlığın etkisi olarak açıklanabilir. Gayda, Bulgar nefesli halk çalgıları arasında önemli bir yere sahiptir.

Balkan halk çalgıları arasında en bilinenlerden olan gayda, Bulgar kültüründe *gayda*, Sırp kültüründe *goyde*, Rumen kültüründe *gayda* olarak bilinir. “Bulgar halk müziği kültüründe düğünden eğlenceye pek çok alanda yaygın olarak kullanılan gayda” (Vakarelski, 1977: 396-399) millî çalgılardan biri hüviyetindedir ve Gagauzlara da Bulgarlar aracılığıyla geçmesi muhtemeldir. Bulgaristan halk çalgıları içerisinde önemli yere sahip olan gayda bölgesel değişiklikler gösterir. “Bulgaristan'da yoğun

⁵³⁴ Moşkov yazısında *Malorossiya* “Küçük Rusya” demıştır. Bu adlandırma, Rusya'nın 20. yüzyıl öncesi günümüz Ukrayna topraklarına verdiği addır. Çeviride “Ukrayna” tercih edilmiştir.

olarak Istranca bölgesinde çalınır. Cura gayda olarak isimlendirilen diğer türde çalgılar Bulgaristan'ın her yöresinde çalınmakta ve özellikle Rodop bölgesinde kaba gayda ismiyle daha büyük ve kalın ses çıkaran bir versiyonu bulunmaktadır” (Sönmez, 2010: 84-85).

Gagauz kültürünün geleneksel halk çalgılarından olan gaydanın kullanımı günümüzde azalmışsa da müzik gruplarında icracıları görülmektedir. Örneğin, Gagauz Yeri'ndeki “Düz Ava”⁵³⁵ adlı dans ve müzik topluluğunda Bulgar İlya Draganov, günümüzde bölgede tanınan gayda icracılarından biridir. Gayda, Moldova'da Bulgarlar arasında daha yaygın olarak bilinmektedir; saha çalışması sırasında görüşülen gayda icracısı İlya Draganov, Moldova'da yaşayan hem Bulgarlarda hem de Gagauzlarda gaydanın icracısının az olduğunu ifade etmiştir (K8).

Materyal: Gaydanın yapımında keçi veya koyun derisi; üfleme noktası, düdüğü için ahşap, kamış ya da plastik kullanılır.

Yapı: Gaydanın gövdesi, hava kabı keçi veya koyun derisinden yapılır. Hayvanın tulumu tek parça olarak çıkartılıp tabaklandıktan sonra bağlanır ve deliklere enstrümandan ses çıkarmayı yarayan ağızlık ve *piskun* (perde bölümü) takılır. Ağızlık ahşaptan, piskun ahşaptan ya da kamıştan yapılır. Gayda ağızlıkla derinin şişirilmesiyle içerisinde oluşan hava yardımıyla çalınır.

Desen: Tüm gaydalarda görülme de bazı gaydalar düz veya desenli kumaşlarla kaplanmıştır.⁵³⁶

Örnek Metinlerde İşlev: Gaydanın kutlama ve eğlenme ortamlarındaki işlevi örnek metinlerde görülür. Mâni metninde kutlama yapıp horu oynamak isteyen kişinin gaydacıdan gaydasını çalmasını istemesi bu işlevin yansımasıdır.

6.1.4. Zurna

Nefesli bir çalgıdır. Zurna günümüzde Türkiye'de kullanılmaktadır; Gagauz kültüründe ise unutulmuştur.

Örnek Metinlerde “Zurna”:

⁵³⁵ “Düz Ava” adlı grup 1972 yılında Komrat'ta doğan Semön Pometko tarafından kurulmuştur ve Pometko 1998'de vefat etse de grup, geçmişten bugüne eğlence ve festivallerde aktif olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Semön Pometko hakkında detaylı bilgi için bk. Zanet, 2021: 6.

⁵³⁶ Gagauz gaydalarının sade hâli ve kumaşla kaplanmış hâli “Ekler” bölümünde verilecektir.

Włodzimierz Zajackowski'nin derlediği atasözlerinde yer alan zurnayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Annayana sivri sinek saz annamayana daul **zurna** aaz” (Zajackowski, 1965: 25).⁵³⁷

“Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.”

Nikolay Baboglu'nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan zurnayla ilgili örnekler şu şekildedir:

Gelin Alırız

- Aalaylan, maanaylan

– Alayla malayla

Kız-gelin alırız.

Kız gelin alırız.

- Daullan, **zurnaylan**

– Davulla, zurnayla

Kız-gelin veririz.

Kız gelin veririz.

(...) (Baboglu, 2011: 193)⁵³⁸

(...)

Gavril Gaydarcı'nın derlediği atasözlerinde yer alan zurnayla ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Zurna** şıştikçä, alay şen olêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 289). “Zurnacı⁵³⁹ şıştikçe, alay şen oluyor.”

Sofiya Koca'nın derlediği atasözlerinde yer alan zurnayla ilgili örnekler şu şekildedir:

Aula kuyu kazdım,

Avhuya kuyu kazdım,

Dibine maane yazdım,

Dibine mâni yazdım,

Maaneci başı mıysın?

Mânici başı mısın?

Zurnacı oolu muysun?

Zurnacı oğlu musun?

(Koca, 2011: 23)

⁵³⁷ Atasözüne, Gavril Gaydarcı'nın derlediği atasözleri arasında da rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 215.

⁵³⁸ Türküye, Mihail Guboglo'nun derlediği türküler arasında da rastlanmaktadır bk. Hünerli, 2020: 118.

⁵³⁹ Atasözünde *zurna* olarak geçse de “zurna şıştikçe” ifadesi sebebiyle *zurnacı* kastedilmiş olsa gerek. Zurnacının çaldıkça yanaklarının şişmesi hâli göz önüne alınarak aktarımda da *zurnacı* kelimesi tercih edilmiştir.

Değerlendirme

Tarih: Zurna, Besarabya Gagauzları için unutulmuş çalgılardan biridir. 19. yüzyılın sonlarında Moşkov'un, 1930'lu yıllarda Mihail Çakir'in çalışmalarında zurnadan bahsedilmemiştir. Besarabya'daki Gagauzlar için zurna sadece halk edebiyatı ürünlerinde yaşayan bir müzik aletidir. "Günümüzde, Gagauzların çoğu bu çalgıyı ve kelimeyi bilmemektedir" (K18). Bulgaristan'ın Kuzeydoğusunda yaşarken bölgedeki diğer Türk halklarının da tesiriyle halk edebiyatı ürünlerine girmiş olan zurna günümüzde Gagauzlar için arkaik bir unsurdur.

Bulgaristan Gagauzlarında ise düğün ve eğlencelerde zurnanın kullanımı görülür (bk. Marinov, 1956: 261; Manov, 2001: 112). Marinov, bu coğrafyada, zurnaya *zurne*⁵⁴⁰ "zurna" denildiğini kaydetmiştir. Bulgaristan Gagauzlarında 20. yüzyılın ilk yarısında zurnanın aktif kullanımının devam etmesi, bölgedeki diğer Türk halklarına, Türkiye'ye dolayısıyla Türk kültürüne coğrafi yakınlıkla açıklanabilir. Besarabya Gagauzlarında ise bölgesel uzaklık, çalgı kültüründe birtakım çalgıların değişmesine, yerlerini başka çalgıların almasına yol açmıştır. Anadolu Türk kültüründeki davul-zurna bütünlüğü Balkan kültüründe de görülse de davulun akordeon, keman, klarnet gibi çalgılarla birlikteliği daha yoğundur. Besarabya Gagauzlarında geçmiş dönemde düğün ve eğlencelerde davula daha çok çirtma, kaval gibi nefesli çalgılar ve keman gibi yaylı çalgı eşlik etmiştir. Moldova Gagauz Yeri'ndeki saha çalışması sırasında zurna örneğine ise rastlanmamıştır.

Zurna standart formlara sahip olsa da materyal, yapı gibi bilgilere gerek kaynaklarda gerek saha çalışması sonucu bilgiye erişilemediği, yazılacak bilgilerin de farazi ve ezber olup bilimsel olmayacağından dolayı "Materyal" ve "Yapı" başlıkları altında inceleme yapılamamıştır.

Örnek Metinlerde İşlev: Zurna, örnek metinlerde düğün ve şenlik ortamlarının coşturucusu, eğlendiricisi olma işleviyle yer alır.

6.2. Vurmalı Müzik Aletleri

6.2.1. Daul/Doba

Tokmakla çalınan vurmalı bir müzik aletidir. Gagauzcada Türkiye Türkçesinde de yer alan Arapça kökenli davul dışında, Moldovanlarla komşuluğun getirdiği

⁵⁴⁰ "Zurne" adlandırması Kırklareli'nin Babaeski ilçesinde de görülür bk. Hünerli, 2006: 46.

ödünclemeyle Rumence kökenli *tobă* “davul” kelimesi de *doba* şekliyle davul için kullanılmaktadır. Davul kelimesi Bulgarcanın ağızlarına da *daul* “davul” (Georgiev, 1971: 322) olarak girmiştir.

Örnek Metinlerde “Daul”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *daulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Biri-da çıkmış küçücük bir arşın-kadar boyu, kafası demirli-kadar, o-da **da’ul** düvürmiş. Sora birär-birär toplanmışlar oniki kişi, başlamışlar horu oynamaa” (Moşkov, 1904a: 33). “*Biri de çıkmış küçücük, bir arşın kadar boyu, kafası demirli kadar. O da davul dövermiş. Sonra da birer birer toplanmışlar, (toplama) on iki kişi. Başlamışlar horu oynamaya.*”

Nikolay Baboglu’nun derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *daulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Gelin Ahırız

- **Dau**llan, zurnaylan

– *Davulla, zurnayla*

Kız-gelin verimiz.

Kız gelin verimiz.

- Ne istärsiniz, ne istärsiniz

– *Ne istersiniz, ne istersiniz*

Bizim alaydan

Bizim alaydan.

- Bir kız gördük kara kaşlı,

– *Bir kız gördük kara kaşlı,*

Kara gözlü. Onu istäriz.

Kara gözlü, onu isteriz.

(...) (Baboglu, 2011: 193)

(...)

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *daulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Garga çıkêr sokaa da karşı geler bir daulcuya. ‘Ey, daulcu, na bu gelini da ver bana o **daulu**.’ Daulcu sa bunu aararmış. O vermiş **daulu** da almış gelini” (Çebotar, 2019: 219). “*Karga sokağa çıkıyor da bir davulcuya rastlıyor, ‘Ey davulcu, al bu gelini de o davulu bana ver,’ demiş. Davulcu ise bunu ararmış. O, davulu vermiş ve gelini almış.*”

Gavril Gaydarci'nin derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *daulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Şu yârim alsa beni,

Çulunnan sarsa beni,

Dost-duşman arasında

Daullan alsa beni.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 93)

Şu yârim alsa beni,

Çuluyla sarsa beni,

Dost düşman arasında

Davulla alsa beni.

Gel, mari, sän yanıma,

Gidelim böön oyuna,

Sän kaval ol, bän **daul** -

Oynayalım yan-yana.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 109)

Gel mari sen yanıma,

Gidelim bugün oyuna,

Sen kaval ol, ben davul,

Oynayalım yan yana.

Sofiya Koca'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *daulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

Kalk, mari kız, menderden,

Gelir güvää dermenden.

Yollar sana dünürcü,

Ben de olurum **daulcu**.

(Koca, 2011: 21)

Kalk mari kız minderden,

Güvey gelir değirmenden.

Yollar sana dünürcü,

Ben de olurum davulcu.

Sofiya Koca'nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *daulla* ilgili örnekler şu şekildedir:

“Te etişiyle, giriyle küü içine. Çalgılar çalarmış, **daul** ötürmüş - bütün küüye işidilärmiş. Büün cumertesiymiş, saadıçla gelmişle gelinin peliini örmää, büün düün kız evinde, sabaa da - çocuun evinde” (Koca, 2011: 209). “*Variyorlar, köyün içine giriyorlar. Çalgılar çalar, davul dövülür, bütün köye duyurulurmuş. Bugün*

cumartesiymiş, gelinin beliğini örmek için sağdıçla gelmişler. Bugün düğün kız evinde, sabah da damadın evinde.”

“Geçmiy çok vakıt, nasıl işidiy klarnet, **daul**, insan sesi. Yaklaştıcaan pınara em çardaa düüncüler sorıyla çocaa...” (Koca, 2011: 255). “Çok vakit geçmeden klarnet, davul ve insan sesleri işitiliyor. Düğüncüler kuyuya ve çardağa yaklaştıklarında çocuğa soruyorlar...”

“Çalgılar çalıy, **daul** düüiy - işidiliy bütün küüye. Kız işidiy çalgıyı da o saat annıy, ani çocu everiyle” (Koca, 2011: 280). “Çalgılar çalıyor, davul dövülüyor, bütün köye duyuluyor. Kız çalgıyı işitiyor ve o an adamı evlendirdiklerini anlıyor.”

Değerlendirme

Tarih: İnsanın sosyal yaşantısında müzik, eğlencelerin ayrılmaz bir parçası, eğlence ortamının hazırlayıcısıdır. Müziği meydana getiren çalgılar arasında davul da Gagauz düğünlerinin ve diğer eğlencelerinin temel ögesidir. Gagauzların kullandığı davul, Anadolu’da kullanılan davulla aynı, *asma davul*dur. Tokmak ve çubukla çalınan “asma davul, tarihsel süreçte ilk şeklinden pek fazla değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiş, basit yapısı ve doğada kolay bulunabilen malzemesi itibarı ile birçok kültürde farklı boyut ve şekillerle varlığını sürdürmektedir” (Çelik, 2017: 13).

Balkanlar ve Türk kültürü asırlarca beraber yaşama ve etkileşim sonucu büyük benzerlikler gösterir. Gerek Türk kültüründe gerek Balkan kültüründe düğünlerde, eğlencelerde davul tok ve güçlü sesiyle eğlencelerin başta gelen enstrümanlarından biri olmuştur. Gagauz kültür yaşamı da Türk ve Balkan kültürünün harmanlanmış, bir vücutta toplanmış şeklidir.

“Davul, Gagauzlarda 20. yüzyılın ortalarında popülerleşmiştir” (Karanfil, 2010: 73). 1950’de Gagauzları konu alan belgeselde bir Gagauz düğünü çekilir ve düğünde horu oynanırken çemberin müzisyenlerin etrafında kurulduğu; müzisyenlerden birinin ise davulcu olduğu görülür. Gagauz halk çalgıları arasında önemli bir yere sahip olan davul günümüzde de düğünlerde, eğlencelerde varlığını sürdüren halk çalgılarından biridir.

Materyal: Davul ahşap kasnak ve işlenmiş deriden yapılır.

Yapı: Davul ortalama 40-50 santimetre çapında, 30-40 santimetre eninde silindirik şeklindeki ahşap kasnaktan yapılır. Kasnağın her iki tarafına genellikle keçinin işlenmiş derisi gerdirilip iplerle sabitlenir. Davulu çalarken kullanılan tokmak ve çubuk da ahşaptan yapılır. Tokmak ve çubuk ortalama 35-45 santimetredir. Bazı Gagauz davullarının üstünde zil de bulunur.

Desen: Davulun kasnağı cilalanır.

Örnek Metinlerde İşlev: Davul, tarihsel süreçte dinî ritüellerden eğlenceye kadar insanın sosyal yaşamının pek çok alanında kullanılmıştır. Davulun geniş kullanım saha ve işlevlerinden biri de iletişim ve duyuru aracı olmasıdır. Türk kültüründe düğün öncesi ve düğün esnasında davul ve zurnayla etrafa duyurma âdeti Gagauz kültüründe de yaşamaktadır. Kız evden alınırken, kız evinin önünde oynanırken, düğünün yapılacağı yere giderken düğün alayında insanlara duyurma ve tabii eğlenip oynama amacıyla davul ve zurna ayrılmaz bir ikili olmuş; bütünleşmiştir. Gagauz kültüründe ise davula genellikle klarnet, trompet, keman, akordeon gibi üflemler, yaylı, körüklü-tuşlu çalgılar eşlik etmektedir. Gagauzlarda, klarnet, keman, akordeon kullanımında Balkan kültürünün etkisi olmuştur. Davulun evlilik gibi geçiş dönemi âdeti içerisinde bu şekilde kullanımı örnek metinlere de yansımıştır. Örneğin, “Gelin Alırız” adlı türküde gelin alınırken “davulla zurnayla alırız” ifadesinin geçmesi ya da mâni metninde sevdiğiyle evlenmek isteyen genç kızın “davulla alsa beni” dileği, bu geleneğin izlerini göstermektedir. Ayrıca, Sofiya Koca’nın derlediği bir masal metninde kızın çalgı ve davul seslerini duymasıyla köyde düğün olduğunu, sevdiğinin evlendiğini anlaması yine Gagauz kültüründe evlilik âdetleri içerisinde davulun işlevini görmeyi sağlar.

İletişim ağlarının günümüzdeki gibi gelişmiş olmadığı dönemlerde özellikle köy ortamında duyurular, haberler davulla duyurulur; davulcu yüksek sesle duyurusunu yapardı. Davulun bir haberi, olayı, etkinliği duyurma konusunda iletişim aracı görevine sahip olmasının örneği masal metinlerinde görülmektedir. Metinde, gelinin belisinin örülme günü, düğünün nerede olacağı gibi şeylerin davul ve diğer çalgı aletleriyle köydekilere duyurulması davulun iletişim aracı olarak kullanılmasına örnektir.

6.2.2. Daare

Tef. Günümüzde Gagauzlar tarafından unutilan algılardandır. Türkiye Türkçesinin Trakya ağızında *dare* “tef” (Özden, 2017: 126) olarak görülür. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *daire* “saz takımında usul vurmaya yarayan tef” (TS, 1998: 515) anlamındadır ve gerek Gagauz Türkçesinde gerek Türkiye Türkçesindeki *daare/dare* kelimesi ünlü düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Kelime ve algı Rumenceye *dairea* “daire (tef manasında)”, Bulgarcaya *dayre* ve *daare* “tef” şekli ve anlamıyla girmiştir.

Örnek Metinlerde “Daare”:

Gavril Gaydarcı’nın derlediğı *atasözlerinde* yer alan *daare*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Daaräylan** tauşam tutulmaz” (Çebotar ve Sırf, 2017: 229). “*Tefle tavşan tutulmaz.*”

Değerlendirme

Tarih: Klasik vurmali çalgılardan olan *daare* de tıpkı zurna gibi Gagauzlar tarafından unutilan halk çalgılarından biridir. Moşkov ve Mihail Çakir, Gagauzların çaldığı müzik aletlerini sayarken *daareden* söz etmemiştir. Ancak, Moşkov kelimeyi sözlüğüne almıştır (bk. Moşkov, 1904a: 27). Birçok kültürde bulunan bu vurmali çalgı, muhtemelen 19. yüzyılın sonlarında kullanılsa da sık bir kullanımı yoktu ve zaman içerisinde kullanımdan düştü. Günümüzde kullanılmayan *daareye* Gagauz Yeri’nde Komrat, adır-Lunga ve Valkaneş gibi üç büyük yerleşim yerinde gezilen tarih ve etnografya müzelerinde örneğine de rastlanmamıştır. Bu sebeple “Materyal” ve “Yapı” bölümleri farazi ve ezber yazılıp bilimsel olmayacağından dolayı *daare* bu başlıklar altında incelenmemiştir.

Örnek Metinlerde İşlev: Gagauz halk algıları arasında az kullanılmasıının yansıması metinlerde de görülür. Daarenin örnek metinlerde tek örneğı vardır. Bu örnek de kültürel işlevine dair inceleme yapmaya imkân vermemektedir.

6.3. Yaylı Müzik Aletleri

6.3.1. Kauş

Yaylı bir müzik aletidir. Kauş, yapı olarak Karadeniz bölgesindeki kemeneye benzemektedir.

Örnek Metinlerde “Kauş”:

Valentin Moşkov’un derlediği *bilmecelerde* yer alan *kauş*la ilgili örnekler şu şekildedir:

Daada yarma yararlar,

Üstündä dandil kurarlar.

Şöölä, böölä demezlar,

Kulacını burarlar.

Ormanda yarma yararlar,

Üstiine tel takarlar.

Şöyle böyle demezler,

Kulağını burkarlar.

(**Kauş**-kemençe) (Moşkov, 1904a: 271)⁵⁴¹

(*Kauş-kemençe*)

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasözlerinde* yer alan *kauş*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“**Kauşçunun** kısmeti – düünkana, popazın – belaykana” (Çebotar ve Sırf, 2017: 249). “*Kauşçunun kısmeti düğünde, papazın (kısmeti) beladadır.*”

Değerlendirme

Tarih: Gagauzların geleneksel halk çalgıları arasında en bilinenlerinden biri olan kauş geleneksel düğün ve eğlencelerin aslî bir ögesi gibiydi. Kauş, yapısı sebebiyle ayakta ya da otururken dize konularak çalınabilmektedir. Moşkov, kauştan söz ederken *kauş kemençe* “kaşık kemençe” olarak adlandırıldığını, görüntüsünün gerçekten büyük bir kaşığa benzediğini ve biri metal, ikisi hayvan bağırsağından yapılma üç teli olduğunu söyler (1900: 75). Kauşa şekli sebebiyle Etuliya’da *kaşıklı*, bazı köylerde *kaşıklık* denilirdi (bk. Moşkov, 1904a: 55; Bulgar, 2013: 19). Moşkov’un kaşığa benzettiği kauşu şekil itibarıyla Türkiye’de armudi çalgı kategorisinde değerlendirmek doğru olacaktır.

Saha çalışması sırasında Valkaneş’te kauşun pek bilinmediği gözlemlenmiştir. Güllü Karanfil de kauşun daha çok Komrat ve Çadır-Lunga taraflarında bilindiğini belirtmektedir (2010: 75). Enstrümanın eski dönemde icracısı ve tanınmış ustaları da vardı. Kauşun yaygın kullanımı Gagauz ustaların farklı kasabalarda ve şehirlerde de var olmasını sağlamıştır. Örneğin, “Komrat’ta Georgi Stamatov, Çadır-Lunga’da Efim Yalama, Kişinev’de yaşayan Çadır-Lungalı usta Aleksandr Keleş, Moldovan

⁵⁴¹ Bilmeceye, Mihail Guboglo’nun derlediği bilmeceler arasında da rastlanmaktadır bk. Hünlerli, 2020: 22.

Jan Vizitiu, Yunanistan Gagauzlarından Orestida'da yaşayan Aleksandros Partenidis" (Bulgar, 2013: 22) bu kauş ustalarından bazılarıdır.

Çolakoglu, çalgıları değerlendirirken "Armudî biçimdeki çalgıların atası, Orta Çağ'da sanat müziği ve dinî müzikte kullanılan *rebec*dir. Rebec çalgısı dışında, Osmanlı döneminde kaba sazda ve daha sonraları Osmanlı-Türk müziğinde çalınan *kemençe*, Yunanistan halk müziğinde çalınan *lyra*, Bulgaristan halk müziğinde çalınan *gadulkadır*" (2008: 9) der. Gagauz kültüründeki kauş da armudi bir çalgı olarak sözü edilen bu çalgıların bir versiyonudur. Türkiye'de yöreden yöreye değişiklikler göstermekle birlikte Antalya, Kastamonu, Muğla yörelerindeki ve Teke bölgesindeki (bk. Verim, 2013: 86) Yörükler arasında *tırnak kemane* ya da *yörük kemesi* olarak bilinen çalgı, kauşla benzer yapı özellikleri taşır. Her iki çalgının gövdesi, iskeleti benzer formda; sapı kısa ve genellikle üç tellidir. Tırnak kemane denmesinin sebebi tellere tırnakla temas edilerek çalınmasıdır.

Balkan Slavlarının halk çalgısı kültüründe dikey çalınan yaylı çalgılar yaygındır. Örneğin, kauş form olarak *gusla* veya *gusle* denilen yaylı çalgıya da benzemektedir. Güney Slavlarında, Sırp ve Hırvatlarda; ayrıca Arnavut müzik kültüründe de görülür. Gagauzların en yoğun şekilde kültürel alışverişte bulunduğu Bulgarlarda *gusla* kullanımı 14. yüzyılda dahi görülür (bk. Lang, 1976: 145). "Gusla, 20. yüzyılın son çeyreğine kadar Bosna-Hersek, Makedonya, Hırvatistan, Sırbistan ve özellikle Karadağ'da yaygındı" (Frayonova, 2007: 184). Bu çalgının sapı kauşa göre daha uzundur; tek tellidir ve teli at kılıdır. Ancak, Bulgar halk çalgıları arasında Gagauz kauşuna en benzer çalgı *gadulka*dır. Gadulka, Gagauzların da icra ettiği çalgılardandır. Gadulka da kauş gibi form olarak kemençeye benzemektedir. Kauş, üç telliyken, gadulka daha fazla tele sahiptir. Gadulka'nın telleri de kauş gibi metal tel ve hayvan bağırsağından yapılmıştır. Gadulka geleneksel halk çalgısı olarak Bulgaristan'da Rodop ve Pirin dışında ülke genelinde yaygındır. Gadulka, kemene⁵⁴² olarak da bilinir. Uzunluğu 50-55 santimetre, genişliği 18-22 santimetredir. Geleneksel Bulgar düğünlerinde, eğlencelerinde çalınan halk çalgılarından biriydi ve birçok icracı kendi çalgısını yapıyordu (bk. Vakarelski, 1977: 400-401; Veleva, 1983a: 88). Gadulka'nın Gagauzlar tarafından kullanılmasında daha fazla ses

⁵⁴² *Kemene* muhtemelen Türk halk çalgı kültüründeki *kemanenin* fonetik olarak değişmiş şeklidir. Kemane de dikey olarak çalınan yaylı çalgılardan biridir. Ancak, kauş ve gadulkaya göre daha uzun sapa sahip olup gövde yapısı farklıdır.

aralığına, melodiye sahip olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Gadulka, günümüzde Gagauz Yeri'nde kauşla birlikte unutulmaya yüz tutmuş halk çalgıları arasındadır ve müzelerde sergilenmektedir.

Kauşun Anadolu'daki Türkmen yörüklerin kullandığı *tırnak kemane* veya *yörük kemandesi*yle benzerlik göstermesi Anadolu kültürüyle bağı; Balkanlardaki Yunan *lyrası* veya Bulgar *gadulkası*yla olan benzerlikleri de Balkan kültürüyle bağı göstermektedir. “Ancak, Asya coğrafyasında tellere tırnak teması suretiyle çalınan çalgılar armudî biçimde değildir” (Çolakoğlu, 2008: 147). Gagauzların Balkan coğrafyasındaki konumu düşünüldüğünde Bulgar kültürü etkisiyle ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilecekse de bu varsayımdan öte bir şey değildir. Her iki kültürle bağının olması kauşun kökeni hakkında net bir şey söylenmesini güçleştirmektedir.

Gagauz etnografya müzelerinde “bizim kauşumuz” denilerek tanıtılan kauş, günümüzde unutulmaya yüz tutan, müze unsuru kimliğine bürünmüş Gagauz halk çalgılarından biridir. Günümüzde kauşun icracısına dahi rastlamak çok zordur. Bu sebeple unutilan kültürel miraslar arasına girmek üzeredir.

Materyal: Kauşun gövde yapımında ceviz, meşe, elma, çam gibi çeşitli ağaçlar; tel kısmı için metal teller kullanılmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında tel için hayvan bağırsağı, yay için at kılı kullanıldığı bilgisi yukarıda da değinilen kaynaklarda yer almaktadır.

Yapı: “Kauş, beşli aralıklarla üç telli bir çalgıdır ($re^1 - la^1 - re^2$). Üstel telleri ezgi, alt telleri bas telleridir” (Koltsa, 1997: 47). Kauşun net bir ölçüsü yoktur. Çeşitli boylarda bulunmakla birlikte ortalama 40-60 santimetre arası uzunluğa, 10-15 santimetre arası genişliğe sahiptir. Moşkov'un 1895 yılından önce yapıldığını belirttiği ve Rusya Bilimler Akademisi Büyük Peter Antropoloji ve Etnografya Müzesi'nin envanterinde⁵⁴³ olan kauş, 44 santimetre uzunluğunda ve 14 santimetre genişliğindedir. Yay ise 61 santimetre uzunluğunda, 1,5 santimetre çapındadır. Kauş ağaç parçasının yontulması ve oyulmasıyla yapılır. Gövdenin arka kısmı şişkin ve oval hatlara sahiptir. Yay da ağaçtan ve at kılından yapılır. 61 santimetre olan yaydaki at kılının ölçüsü 57 santimetredir (bk. Lavrentyeva, Golant ve Nikoglo, 2020: 175-176).

⁵⁴³ **Envanter Numarası:** 294:-3/1.

Örnek Metinlerde İşlev: Gagauz kültüründe kauş, eski dönemlerin düğün ve eğlencelerinin temel çalgılarından biridir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın son çeyreğine kadar Gagauz düğün ve eğlencelerinde kauş çalındığı, tutulan müzik grupları içerisinde kauşçuların da yer aldığı bilinmektedir. Kauşun özel günlerdeki bu kullanımı atasözü örneğinde de görülür. Atasözünde, “kauşçunun kısmetinin düğünde olduğu”nun söylenmesi, kauşun düğünlerde çalınmasının bir yansıması olarak görülebilir. Ayrıca, kauş yapım aşamasıyla bilmecelere de konu olmuştur. Bilmecelerde çevrede bulunan ve sık iletişime geçilen nesnelerin dolaylı yoldan sorulduğu düşünülürse kauşun bilmecelere konu olması geçmiş dönemde Gagauz halkında birçok kişinin kauşu bildiği, aşına olduğu sonucunu doğurmaktadır.

6.3.2. Kemeñçe/Kemeñcă/Kemeñça

Keman. Kemeñçe kelimesi Türkiye Türkçesiyle yalancı eş değerlik oluşturmaktadır. Türkiye’de Karadeniz bölgesinde yaygın müzik aletlerinden olup dikey çalınan yaylı çalgı *kemeñçe*, Gagauz kültüründe klasik müzik aleti olan keman anlamını taşımaktadır.

Örnek Metinlerde “Kemeñçe”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kemeñçe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Girmiş içeri, baksa Hobur bilärmiş dişlerini, da sormuş kıza: ‘ne gezdin?’ O-da demiş: ‘sık yelek için geldim’. O-da demiş: ‘na bu **kemeñçeyi**, da çal, bän gelincä’. Almış **kemeñçeyi** kız, başlamış çalmaa. Hobur-da gitmiş dişlerini bilemää, da iyecek kıızı” (Moşkov, 1904a: 43). “Kız içeri girmiş bakmış Hobur dişlerini bilermiş. Hobur kıza sormuş: ‘Buralarda ne geziyorsun?’ ‘Sık elek için geldim’, demiş kız. ‘Al bu kemanı, ben gelinceye kadar çal’, demiş Hobur da. Kız almış kemanı ve çalmaya başlamış. Hobur da dişlerini bilemeye gitmiş, kıızı yiyecek.”

Valentin Moşkov’un derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kemeñçe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Kemeñcă çala, çala.

Keman çala çala,

Çıktım incä dala.

Çıktım ince dala.

İncä dal kırıldı,

İnce dal kırıldı,

Kızlar bana uruldu.

Kızlar bana vuruldu.

(Moşkov, 1904a: 330)⁵⁴⁴

Nikolay Baboglu'nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kemençe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir geniş su boyunda küücezdä yaşarmış bir anılmış kemençeci. **Kemençä** onun elindä okadar gözäl çalarmış, ki en küsülü adamı şennedip oynadırmış. İştmiş bu adamı bütün memleket. Neredä bir düün, konuşka – onu çaarırılmışlar” (Baboglu, 2011: 63). “*Bir geniş su boyundaki köyde tanınmış bir kemancı yaşarmış. Keman onun elinde o kadar güzel çalarmış ki en küskün adamı bile neşelendirip oynatmış. Bu adamı bütün memleket işitmiş; nerede bir düğün, eğlence varsa onun çağırırılmış.*”

Gavril Gaydarcı'nın derlediği *mâni* metinlerinde yer alan *kemençe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Kemençemin sesi var,

Kemanımın sesi var,

İncä belli yârim var,

İnce belli yârım var.

Kemençemi seslärsa,

Kemanımı dinlerse,

Üreciimdä eri var.

Yüreğimde yeri var.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 74)

Kemençä gözäl çalêr,

Keman güzel çalıyor,

İncecik ses çıkarêr.

İncecik ses çıkarıyor,

Kaynana ki erisin –

Kaynana erisin,

Güvää hep taş çıkarêr.

Damadı hep fazla çalıştırıyor.

(Çebotar ve Sırf, 2017: 74)

Saveliy Ekonomov'un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kemençe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

⁵⁴⁴ Mâninin varyantlarına Gavril Gaydarcı, Sofiya Koca, Todur Zanet ve Mihail Guboglo'nun derlediği mâniler arasında da rastlanmaktadır bk. Çebotar ve Sırf, 2017: 83, 85; Koca, 2011: 49; Zanet, 2017b: 432; Hünerli, 2020: 43.

“‘Lafım – laf,’ - demiş Güvää, - ‘buyur, gel düünümä.’ Çocuun bobası tutmuş on küüdän zurnacı, düdükçü, daulcu, **kemençeci**, da çeketmiş bir pek gözäl hem zengin düün” (Çebotar, 2019: 220). “‘Sözüm söz, buyur gel düğünümä,’ demiş damat. Çocuğun babası on köyden zurnacı, düdükçü⁵⁴⁵, davulcu ve kemançı tutmuş. Pek bir güzel ve zengin düğün başlamış.”

Mariya Durbaylo’nun derlediği *destan* metinlerinde yer alan *kemençe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Açan gelir Aşig Gaarip evinä bubasının bordeynä kimseylär bulunmêr orda. Anası bubası düünä gitmişlär. O durmuş durmuş evdä da içerdän almış **kemençesini**. Nicä asmış onu duvara o da hep ölä dururmuş. Almış **kemençesini** oturmuş da çeketmiş çalmaa” (Özkan, 2007: 154). “*Âşık Garip babasının evine geldiğinde orada kimseler bulunmuyor. Annesi ve babası düğüne gitmişler. O, evde durmuş durmuş ve odadan kemanını almış. Onu nasıl duvara astıysa öyle dururmuş. Kemanını alıp oturmuş ve çalmaya başlamış.*”

Sofiya Koca’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kemençe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

Kemençe Kim O Çalar?

Kemençe kim o çalar?

Kemençeyi kim çalar?

Dzıgı-dzıgı, dzin-dzin-dzin!

Zıgı-zıgı, zin-zin-zin!

Uşaklar dolayımında,

Çocuklar etrafında,

Günner gün oynuyorlar

Her gün oynuyorlar.

(...) (Koca, 2011: 99)

(...)

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *kemençe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gelen pazara, – bildirmiş ornikle, ani gene o küüde yortu, foru olacak, ama olmayacak sokakta – köşä başında, olacak bir en zenginnin binasında. Paadişaa oolu izin vermiş büyük azırlık olsun. Tutsunnar en ii çalgıcıları: düdükçüleri, **kemençecileri**, daulcuları” (Koca, 2011: 293). “*Gelecek pazar günü köyde büyük bir yortu ve horu olacağını ama sokakta, köşe başında değil, bir zenginin evinde*

⁵⁴⁵ Düdük; kaval, çırtma gibi nefesli çalgıların genel adıdır.

olacağını bekçiyle bildirmişler. Padişahın oğlu büyük hazırlık için izin vermiş. Düdükçüleri, kemancıları, davulcuları en iyi çalgıcıları tutsunlar demiş.”

“‘Adi-adi, kahırlanma, epsi islää olur. Gelir sizin de oolunuz.’ Em gidiyle, em adam annadıy: ‘Oolumuzun sa **kemençesi** duvarda asılı, karıylan da biz iç bilmiyz, ne alimde o kendi kaldı’” (Koca, 2011: 341). “‘*Hadi hadi üzülme, her şey düzelir. Sizin de oğlunuz gelir.*’ Hem yürüyorlar hem adam anlatıyor, ‘Oğlumuzun kemanı duvarda asılı kaldı. Karımla, ne âlemde kaldı hiç bilmiyoruz.’”

Elizaveta Nikolaevna Kvilinkova’nın derlediği *türkü* metinlerinde yer alan *kemençe*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

(...)

Ay, kızım, kızım,

Süt maavi kızım,

Kemençeci birisi gelmiş

Vereyim seni.

Ay, bubam, bubam,

Bän ona gicäm,

O **kemença**(da) çalacak

Bän da oynıcam.

(Kvilinkova, 2011: 542)

(...)

Ay kızım, kızım,

Süt mavi kızım.

Kemancı birisi gelmiş,

Vereyim seni.

Ay babam, babam,

Ben ona varacağım,

O keman çalacak,

Ben de oynayacağım.

Değerlendirme

Tarih: 15-16. yüzyıllarda ortaya çıkan keman, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda Balkan geleneğinde düğün ve eğlencelerde çalınan çalgılardan biri olmuştur. Günümüzde de kullanılan çalgılardan olan keman, geleneksel Gagauz eğlencelerinde yaygın olarak çalınmıştır. Hem 19. yüzyılın sonlarında Moşkov hem de 1930’lu yıllarda Mihail Çakır, Gagauz düğün ve eğlencelerinden bahsederken çalınan çalgılar arasında kemanı da sayarlar (bk. Moşkov, 1900: 70; Çakır, 2007: 97). *Horu* başlığı altında değinildiği gibi, horu yerine gidilirken tutulan müzik gruplarında mutlaka bir

kemancı da bulunurdu. Gagauzlar arasında *kemençeci* soyadının görülmesi de kemanın yaygın olarak kullanıldığına bir örnektir.

Kemençe, Gagauzların horu eğlencelerinde, düğünlerinde çalındığı gibi geçiş dönemi ritüelleri sırasında çalınan bir enstrümandır. Örneğin, hamur törenine, gelinin saçının örülmesi ve damadın tıraş edilmesi törenlerine kemancı da eşlik edip hüzünlü melodiler çalardı. Kemancıların bu tür törenlerde yer alması, eğlencelerde çalması kemancıların da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Moşkov, her Gagauz köyünde iyi müzik kulağına sahip, işini severek yapan mutlaka birkaç kemancı mutlaka bulunduğunu ancak nota bilgileri olmadığını ama repertuarlarının çok gelişkin olduğunu; bunun sebebinin de danslar için en az üç-dört farklı parça bilmeleri zorunluluğundan kaynaklandığını olduğunu söylemiştir (bk. Moşkov, 1900: 76).

Moşkov bu kemancıların çeşitli melodiler çaldığını söyleyip önemli gördüğü bazılarının adlarını verir:

- **Dört Gücü**⁵⁴⁶: Bu melodi akıllıca dokunmuş (işlenmiş) çeşitli varyasyonlarla bezenmiştir. Bu yüzden bu adı taşımaktadır. Bilindiği üzere, dokuma ustaları için dört çizgili kumaş çok zordur ve büyük bir el beceresi ile hayal gücü gerektirir.
- **Yol Havası (Yolca)**: Marş ya da Gagauzların deyiimiyle *yol havası*. Düğünlerde gereklidir.
- **Gelin Havası**: Düğünlerde çalınan hüzünlü müzik.
- **Sofra Havası**: Ailelerin kutlama sofralarında çalınan müzik.
- **Komarska/Kamarinskaya**: Bir Rus halk dansı ve bu dansın müziği.
- **Parnyala**: Melodi müzikal açıdan ilginç değildir çünkü senfoni ya da müzikal resmin bir prototipi gibidir. Kemancı bu müzikle bir çobanın hayatının resmini çizer. Çalarken müziğinin anlamını, içeriğini de açıklar:

Bozkırda çoban koyunlarını kaybetmiş. Nerede olduğunu bilmediğinden acı acı ağlıyor (sakin bir müzik çalar). Aniden uzakta koyunlarını gördü; sevindi ve dans etmeye başladı (neşeli bir oyun müziği çalar). Ama ne yazık ki çoban erken sevindi. Yaklaştığında koyun değil taş gördüğünü anladı. Çoban öncekinden daha da acı bir şekilde ağlamaya başlıyor (müzik yeniden hüzünlü bir şekilde çalar) (Moşkov, 1900: 76-77).

⁵⁴⁶ **Gücü**: Çözüğü ipliği.

Gagauzların kullandığı evrensel çalgılardan olan keman günümüzde Gagauz müzik kültürünün serüveni içerisinde sosyal yaşamın çeşitli törenlerinde yerini korumaktadır.

Materyal: Kemanlar ladin ağacı ve akça ağaçtan yapılır. Yay için at kılı ya da yapay kıl kullanılır.

Yapı: Keman evrensel bir çalgı olduğu için Gagauzların kullandığı kemanın yapısı da aynıdır. Ağaç kalıbın yontulması ve oyulmasıyla yapılır. Dört tellidir. Gövdesi ortalama 35-36 santimetredir. Kemanlar boy olarak kendi içinde gruplara ayrılır; yetişkin kemanı 4/4 tam boyutunda 59 santimetredir. Yay uzunluğu 75-76 santimetredir. Yay, at kılı ya da yapay kıldır.

Örnek Metinlerde İşlev: Keman, “Tarih” bölümünde de değinildiği üzere, düğün ve eğlencelerde mutlaka çalınan müzik aletlerinden biriydi. Kemanın düğün ve eğlencelerdeki bu işlevi örnek metinlerde de görülmektedir. Örneğin, masal metninde düğün hazırlığı ya da köyde düzenlenecek eğlence sırasında çağrılan, çağırılması istenen çalgıcılar arasında kemancı da yer alır.

Keman neşenin de bir sembolüdür. “Kemençe Kim O Çalar?” adlı türküde “kemancı çalar, çocuklar etrafında oynar” ifadesi, bir başka türküde kemancıyla evlenmek isteyen kızın “o çalacak, ben oynayacağım” söyleyişi kemanın Gagauz toplumunda neşenin, dansın kısaca eğlencenin bir aracı olarak benimsendiğini gösterir.

7. HALK HEKİMLİĞİ

7.1. Muska

İnanç temelli, içinde ilahî bir güç olduğuna, taşıyan kişiyi hastalık ve nazar gibi kötülüklerden koruyacağına inanılan nesnedir.

Örnek Metinlerde “Muska”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *muska*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Gün-da çekmiş yukarı sallañgaci. Kızın **muskası**-da demiş: ‘yedi gün lafetmeyäsin.’ O-da annamış yedi yıl, da yedi yıl lafetmemiş. Da gün görmüş, ani lafetmeer, getirmiş başka kız, da başlamışlar düünä hazır olmaa” (Moşkov, 1904a: 42). “*Güneş de salıncağı yukarı çekmiş. Kızın muskası, ‘Yedi gün konuşmayasın’ demiş. Kız da yedi yıl anlamış ve yedi yıl konuşmamış. Güneş, kızın konuşmadığını görünce başka bir kız getirmiş ve düğün hazırlığına başlamışlar.*”

Değerlendirme

Tarih: İnsanlar en eski inanışlarından itibaren nazar, hastalık ile diğer kötü ve kötülükle ilgili şeylere karşı korumacı olarak bazı ritüeller gerçekleştirilmiştir. Bu ritüellere bağlı olarak bazı nesneler kullanıp bu nesneleri boynunda, göğsünde, cebinde taşımıştır. Nesnelerin enerji, güç taşıdığına, dolayısıyla da iyiliğe ulaşma veya kötülükten korunmada yardımcı olabileceğine dair inanış çeşitli nesneleri değerli kılmıştır. “Antik dönemde süs olarak kullanılan bazı nesnelerin (bilezik, kolye, küpe, bileklik vb.) esasta muska fonksiyonuna sahip eşyalar olduğu bilinmektedir. Nitekim kötü güçlerin etkisine erkeklerden daha açık olduğuna inanılan kadınların söz konusu eşyaları daha fazla kullanmaları bu sebebe bağlanmaktadır” (Demirci, 2020: 266). Nitekim bileziğin koruyucu işlevde kullanılması Gagauz inancında da görülür.⁵⁴⁷ Kutsal kitaba sahip dinlerden sonra bu inanış yaşamaya devam edip yeni dinin inanç sistemiyle bütünleşerek dönüşümler yaşamıştır. Örneğin, geçtiğimiz yüzyıllarda Gagauzların papaza muska yaptırması geçmiş dönemdeki inançların Hristiyanlık zeminine oturtularak dönüşüm geçirmesidir. Benzer durum Müslüman Türkler için de geçerlidir. Günümüzde dilek dilerken veya kötülüklerden korunmak için yapılan birçok eylem eski Türk inanışının

⁵⁴⁷ Bu konuda “Blezik/Bilezik” başlığına bakılabilir.

kalıntılarıdır ve İslamiyet'e geçiş sonrası yeni inanış içerisinde terk edilmemiş, dönüşüm yaşayarak varlığını sürdürmüştür. Hristiyan Gagauzlar ise eski inanışlarını Hristiyanlık zeminine oturtmuştur.

Moşkov, Gagauzların papaza saygıdan dolayı papazın kıyafetinden⁵⁴⁸ muska yaptırdıklarını, bu muskanın üzerine iplikle haç dikildiğini ve muskanın gömleğe veya şapkaya işlendiğini veya dikildiğini söyler (1901c: 27). Muska aynı zamanda iple boyna da asılırdı ve haçla beraber takılırdı. Muska ve benzeri nesneler birçok inanışta mevcuttur ve kullanım amacı ortaktır. Gagauz inanışında muska hastalıktan kurtulmak, kötülüklerden korunmak amacıyla takılmaktadır. Moşkov görüşüğü bir Gagauz'un ateşten korunmak için 15 senedir muska taktığını söyler (1901c: 27). Muska sadece papazlar tarafından değil, *ilaççı* denilen halk hekimleri tarafından da hazırlanıyordu. Haydar köyü geleneksel halk hekimleriyle ünlüydü. Bunun dışında Baurçi ve Çadır-Lunga'da da halk hekimleri bulunurdu. Muska, bazı durumlarda dul veya yaşlı olup hiç evlenmemişler tarafından da hazırlanırdı. Muska için belirli bir para bedeli yoktur ve insanlar elinden geldiğince bir şeyler verir. Moşkov ise papazın muska karşılığında 3 ruble aldığını söyler (1901c: 27). Muskanın suya temas etmemesine dikkat edilir; suya teması hâlinde etkisini yitireceğine inanılırdı (bk. Kvilinkova, 2010: 151-155). Muskalar hastalığın derecesine, iyileşme süresine göre farklı gün sayılarında takılırdı. Kvilinkova muskanın Baurçi'de⁵⁴⁹ kırk gün boyunca takılması gerektiğini ardından تنها bir yerde çıkarılıp saklanması gerektiğini söyler (2010: 156). Bunun sebebinin hastalığın nüksetmesi hâlinde muskayı tekrar takmak içindir. Çadır-Lunga'ya bağlı Kazayak'ta, günümüzde muska dokuz gün takılır. Muska eskiden ise kırk gün takılmaktaydı (Kvilinkova, 2010: 156). Kırk sayısının eski Türk kültürüyle de alakalı olduğu açıktır. Ancak, kırk sayısı geçmişten günümüze birçok millet ve inancın anlatılarında, âdetlerinde yer alan hazırlama ve tamamlama sayısıdır. Örneğin, Yahudi ve Hristiyan geleneğinde kırk sayısı yas vaktiyle ya da sabırla beklemeye bağlantılıdır (bk. Schimmel, 1998: 268). Ancak, Gagauz kültüründeki yerine Türk kültür dairesi penceresinden bakmak doğru ve hayatın olağan akışına uygun olacaktır. Türk dünyasının sözlü kültür ürünlerinde ve halk inanışında kırk sayısı yaygın olarak kullanılan formülistik sayı ve motiflerden biridir. Türk halk inanışı bağlamında türbe, yatır ziyaretlerinde, dilek ve kısmet

⁵⁴⁸ Kıyafetten kastedilen papazın cübbesidir.

⁵⁴⁹ **Baurçi:** Çadır-Lunga'ya bağlı bir köy adı.

açılmasına dair yapılan çeşitli eylemlerde; doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş dönemi âdetlerinde kırk sayısının mistik bir gücü olduğuna inanılır. Türbe ziyareti sırasında kırk kişiye şeker dağıtmak, loğusa kadının kırk gün çeşitli eylemlerde bulunamaması, ölen kişinin kırkının yapılması, bebeğin kırkının çıkarılması vb. uygulama ve tabular bunlara örnek olarak gösterilebilir. Gagauzlarda da loğusa ve ölüm döneminde kırkla ilgili çeşitli inanışlar vardır. Halk inanışı çerçevesinde muskanın da kırk gün takılması kırk sayısının halk inanışı içerisindeki büyüsel ve mistik gücü olduğuna dair inanışın sonucudur.

Günümüzde halk hekimleri tarafından muska hazırlanabiliyor olsa da geçmiş dönemde muska yapımında rol oynayan papazlar artık bu işin ve inanışın dışına çıkmıştır. Saha çalışması sırasında görüşülen arhimandrit (rahip) günümüzde papazların muska hazırlama gibi bir şey yapmadıklarını söylemiştir (K22). Muskanın kullanımı da eskiye oranla çok nadirdir.

Materyal: Kâğıt, kumaş, bitki tohumu, iplik.

Yapı: İncil’den yazılan ayet veya dua üçgen şekle sahip kumaşa sarılır. Muskanın sarıldığı kumaşın siyah, mavi, kırmızı gibi çeşitli renkleri vardır. Muskanın içine bazen bitki tohumu da koyulurdu. Bunlar genellikle nazardan koruduğuna inanılan *çor otu* yani “kimyon”dur (bk. Moşkov, 1901c: 27; Kvilinkova, 2010: 152-154). Halk hekimliğinin ana kaynağı doğadaki unsurlardır ve bunların başında çeşitli otlar gelir. Muskaya bitki tohumu konulmasının sebebi doğadaki otların şifalı olduğuna ve bitkilerin gücüne inanılması olarak açıklanabilir. Siyah beze sarılması, Ortodoks Hristiyanlıkta papazların cübbesinin renginin siyah olması sebebiyledir. Papaz cübbesinden bir parça kumaşın tercih edilmesi ve Hz. İsa’nın çarmıha gerilerek vefat ettiği inancı sebebiyle Hristiyanlığın temel sembolü olan haçın kâğıda çizilmesi, kumaşa haç nakşedilmesi, haçın ve papazın dinî boyutta koruyucu olarak algılanması ve dinî sembolizmle ilgilidir. Kırmızı ve mavi gibi renklerin tercihi ise canlı renklerin psikolojik olarak insanı yüksekte tutması ve bu pozitifliğin kötülük ve fenalığı uzak tutacağına dair inanış olarak açıklanabilir.

Desen: Muskanın kumaşına haç işareti nakşedilmektedir.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde tek örneği olan muskanın, masal metninde, zor durumda kalan kıza konuşarak yardım etmesiyle yani koruyucu bir işlevle ancak günlük hayatta yer alan işlevinin dışında yer aldığı görülmektedir.

7.2. İlaççı/İlêççi/Okuyucu

Halk hekimidir.

Örnek Metinlerde “İlaççı/İlêççi/Okuyucu”:

Nikolay Baboglu’nun derlediği *masal* metinlerinde yer alan *ilaççı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“‘Kolverin beni içyanına,’ - deer adam. – Bän padişahın kızını alıştıracağım. ‘Hadi sän bare savuş, cendem ol taa tez buradan, belli ani diilsin o alıştırıcılardan. Burayı kaç türlü anılmış **ilaççılar** geldi, hiç birisi dâ bişey yapamadı da sen mi alıştıracağın?’” (Baboglu, 1991: 107-109). “‘İçeri girmeme izin verin. Ben padişahın kızını iyileştireceğim,’ diyor adam. ‘Hadi be! Hemen buradan uzaklaş, cehennem ol! Belli ki o iyileştiricilerden değilsin. Buraya kaç tane tanınmış şifacı geldi; hiçbiri de bir şey yapamadı, sen mi iyileştireceksin?’”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *masal* metinlerinde yer alan *ilaççı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Yapılıy karı asta, geliy bir **ilaççı** babu ona. ‘Açan gelecek kocam,’ – üürediy babuyu boyarka, – ‘sülâ ona, ani benim ilacım – te o hem seçi sarı öküz. İyirsam onun etindän, alışıacam’” (Çebotar ve Sırf, 2017: 137). “*Kadın hasta numarası yapıyor. Şifacı bir kadın geliyor. Kadın, şifacıya söyleyeceklerini öğretiyor, ‘Kocam geldiğinde ona benim ilacımın işte şu büyük sarı öküz olduğunu, onun etinden yersem iyileşeceğimi söyle.’*”

“Çingeneyka duymuş, kim o kuşçaaz, da düşünmüş yok etsin onu. Yapılıy çingeneyka asta, üürediy **ilêççi** babuyu, sülesin, ki onun ilêcı – bu kuşçaazın eti” (Çebotar ve Sırf, 2017: 162). “*Çingene kadın o kuşu yok etmeyi düşünmüş. Hasta numarası yapıp gelen şifacı kadına onun ilacının bu kuşun eti olduğunu söylemesini istiyor.*”

Gavril Gaydarci’nin derlediği *atasöz*lerinde yer alan *ilaççı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Acıyan eri diil **okutmaa** – ilaçlamaa läázım” (Çebotar ve Sırf, 2017: 211). “*Ağrıyan yeri okutmak değil, ilaçlamak lazımdır.*”

“Çiftçii hastalandıynan – popazı çaarêr, popaz hastalandıyana – **ilaççıyı** sımarlêêr” (Çebotar ve Sırf, 2017: 228). “Çiftçi hastalığında papazı, papaz hastalandığında şifacıyı istiyor.”

“İnsan yok nicä olsun [h]em çiftçi, [h]em **ilaççı**” (Çebotar ve Sırf, 2017: 245). “İnsan hem çiftçi hem şifacı olamaz.”

Saveliy Ekonomov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *ilaççı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“O almış fitasına biraz yaprak o süüt aacından da, sivişip bir tarafına, saklanmış daa içindä. Horozlar öttüynän, şeytannar da kaybeldiynän, sabaa karşı o çıkmış bir geniş yola. Küüdän-küüyä gezeräk, bu yapraklarlan o düzeldirmiş buncak sakat-kör insan. İşitmiş bunu kör padişaa da çarmış kariyı ona. Kari ilaçlamış padişaaı. Açtıynan gözlerini, padişaa demiş **ilaççısına**: ‘Al kendinä altın nekadar götüräbilärsän.’ ‘Bän ilaçlêêrım parasız, iilik için, – demiş insan’” (Çebotar, 2019: 240). “O, önlüğüne biraz söğüt ağacı yaprağı alıp yola çıkmış, ormanın içinde saklanmış. Horozlar ötüp şeytanlar kaybolduğunda sabaha karşı bir geniş yola çıkmış. Bu yapraklarla köy köy gezerek bunca sakat ve kör insanı iyileştirmiş. Padişah bunu işitip o kadını çağırmiş. Kadın padişahı ilaçlamış. Padişahın gözlerini açınca, padişah, ‘Ne kadar istersen altın alıp götürebilirsin,’ demiş şifacıya. ‘Ben parasız, iyilik için ilaçlıyorum, demiş kadın.’”

Lübov Çimpoeş’in derlediği *destan* metinlerinde yer alan *ilaççı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Nezaman sa, neredä sa bir adamın uşakları yokmuş, ihtärlık yaklaşmış, (y)ardımcısı sa yokmuş. Gezeer **ilaççılarda**, içer nesoy sa ilaçlar, ama faydasız” (Çimpoeş, 1997: 128). “Bir zamanlar bir yerde yaşayan adamın çocukları yokmuş. İhtiyarlık da yaklaşmış ve yardım edeni yokmuş. Şifacılarda geziyor, ne ilaçlar içiyor ama faydasız.”

Sofiya Koca’nın derlediği *masal* metinlerinde yer alan *ilaççı*yla ilgili örnekler şu şekildedir:

“Çocuk vazgeçmiş imekten de. Anası-bubası büyük kahıra düşmüşle. **İlaççılar** biribirini diştiriyler, yabancı paadişaalından da **ilaççı** teklif ediyler – yok faydası. Bulamıylar çocuun derdini” (Koca, 2011: 284). “Çocuk yemekten de kesilmiş. Annesi ve babası büyük kahır çekmişler. Şifacılar birbiri ardına geliyor, yabancı ülkelerden şifacı çağırıyorlar ama faydası yok. Çocuğun derdini bulamıyorlar.”

“‘Aman, allahçım, nedemeye beni bukadar cezaladın? Ne oldu benim gelinime?’ ‘Gelin öliy! Gelin öliy, kaybetmiş kendini! – kaçınıy epsi, ani **ilaççı**? Tez bulun ilaç...’ ‘Ele çekilin,’ - demiş yolcu. ‘Ben **ilaççıyım.**’ Epsi çekilen-çekilen olıy, **ilaççıya** yol veriy. Çocuk çıkarıy darcından bir ilaç otçaazı. Bir elinnen suvazlıy kızın annısını, bir elinnen de kokudıy ona bu ilacı. O ilaç otundan mı, osa çocuun el sıçandan mı, kız dirilmiş” (Koca, 2011: 332-333). “‘Aman Allahım, niçin beni böyle cezalandırıyorsun? Ne oldu benim gelinime?’ ‘Gelin ölüyor gelin ölüyor’, diyerek herkes bir yana koşturup şifacının nerede olduğunu sorarak hemen ilaç getirmelerini istiyorlar. ‘Hele çekilin, ben şifacıyım,’ demiş yolcu. Herkes çekilerek şifacıya yol veriyor. Çocuk çantasından ottan bir ilaç çıkarıp bir eliyle kızın alnında sıvazlıyor bir eliyle de kıza otu koklatıyor. O ottan mı yoksa çocuğun elinin sıcaklığından mı bilinmez kız dirilmiş.”

Değerlendirme

Tarih: İnsanlığın varoluşundan beri sağlık en önemli ve en değerli şeydir, bireyin yaşam akışına doğrudan etki eder. “İlkel insan sağlık ve hastalık koşulları konusunda yalnızca en ilkel bilgilere sahiptir. Her hastalık durumu onu ruhsal ve bedensel bakımdan çok güçlü etkiler. İlkel hasta da, tıpkı uygar hasta gibi, iyileşmesi için herhangi bir şeyin yapılabileceğini bilmek ister. Bir mucize bekler; kötü yürekli bir büyücünün yapmış olduğu şeyin etkisinin daha kudretli ve iyiliksever bir hekim tarafından ortadan kaldırılabilceği kanısındadır” (Malinowski, 1992: 161). Sağlık bu denli önemi iptidai dönemlerden günümüze sağlık sorunlarında tedavi amaçlı çeşitli uygulamaların ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. “İnsanoğlu, oluşumundan bugüne değin hastalıklarla savaşmış, onları sağaltma yolları aramış ve bu konuda bazı sağaltma yöntemleri bulmuştur” (Acıpayamlı, 1978: 11). Halk hekimliği veya halk tıbbı da denilebilecek bu yöntem ve uygulamalar uluslararası literatürde *folk medicine*, *folk healing*, *traditional medicine*, *ethnomedicine* olarak da adlandırılır ve

milletlerin belirli inanç, kültür ve coğrafyası temelinde gelişmiştir. Sağaltım uygulaması sırasında çeşitli nesneler, otlar, hayvansal ürünler, postlar vb. şeyler kullanılabilir.

“Geçmişten günümüze insanoğlu çaresiz olduğu zamanlarda sıklıkla doğaüstüne başvurmuş ve doğaüstü güçlerden yardım istemiştir. Doğaüstü ile insan arasındaki ilişki çeşitli iyileştirme pratiklerinin de kökenini oluşturmuştur. Bu pratikler, halk tarafından oluşturulan ve kuşaktan kuşağa aktarılan, bu nedenle de geleneksel hâle gelmiş çeşitli teşhis ve tedavi yöntemlerini kapsamaktadır. Hastalık tedavilerinde doğaüstüyle kurulan ilişki çoğu zaman ilk bakışta kendini belli etmese de, nitel/kültürel araştırmalarla ortaya çıkan sonuçlar ilişkinin boyutunu ortaya sermektedir” (Kaplan, 2011: 150). Türk kültüründe halk hekimliği geçmişten günümüze İslamiyet öncesi ve sonrasını kapsayan âdetlerin, kültürel birikimin tezahürüdür. Eski Türk inancı Şamanizm’de kamlar hastaları tedavi eder ve bu büyüsel tedavi esnasında büyüldüğüne inanılan çeşitli sözler söylenir ve birtakım otlar, nesneler kullanırdı. Geçmiş yüzyıllardaki kamların görevini yıllar içerisinde ise sağaltıcılar yani halk hekimleri almıştır. Ancak, halk hekimliği sadece büyüsel zeminde ele alınamaz, halk hekimliği içerisinde yüzyıllar içerisinde oluşmuş gerçekçi ve akılcı bilgi ve birikim de vardır. İnsanın doğayı özümseyip çözümlemesi sayesinde belirli otların çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılması bunun somut örneğidir.

Gagauz kültüründe halk hekimleri *ilaççı* ve *okuyucu* olarak adlandırılır. Halk arasında *babu* da denir. Sağaltım sırasında doğadan unsurlardan faydalananarak hazırladığı ilaçlar nedeniyle *ilaççı*, sağaltım sırasında büyüldüğüne inanılan çeşitli sözler okuması sebebiyle de *okuyucu* adı verilmiştir. Gagauz Yeri’nde geçmiş dönemlerdeki kadar olmasa da kırsal kesimde halk hekimlerinin varlığı devam etmektedir. Günümüzde masajla ve okumayla tedavi yapan halk hekimleri vardır (K22). El verme yoluyla nesilden nesile aktarılan halk hekimliği gücü ve pratikleri gelişen tıp, değişen yaşam koşulları sebebiyle gerileme göstermiştir. Gagauz kültüründe halk hekimleri genelde kadındır ve halk hekimliğinin aktarılması hususunda bir takım inanç ve kuralları vardır. Örneğin, “Yaşlı insanlara aktarılamaz çünkü büyüldüğüne güçlerin kaybedileceğine inanılır. Şifacılar esas olarak gelecekte de bu uygulamaları devam ettirebilecek olan gençlere

(kızı, gelini, torunu) bu birikimi aktarır. Bazı şifacılar bunu ölmeden hemen önce yapmıştır, bu durumda yeni şifacı bilgiyi pratikte ‘öğretmenin’ vefatından sonra kullanabilirdi” (Kvilinkova, 2010: 28). Gagauz şifacılar çeşitli otlardan ilaç yapar, çeşitli nesneler kullanır ve muska yazardı. Muska hazırlığında Hristiyanlık ve geleneksel inanç iç içe geçmiştir, şifacılar hazırlayabildiği gibi halkın isteği doğrultusunda papazlar da hazırlamıştır. Şifacılar ve muska hazırlama gibi konularda Haydar köyü ve çevresi ünlüdür. Hatta en bilinen şifacılarından biri Haydar’da yaşayan lakabı Çoni Kati⁵⁵⁰ (Kati bulü⁵⁵¹)’dir. Daha önce de bahsedildiği üzere günümüzde şifacıların sayısı azalmıştır. Bunda eğitim ve tıbbın etkisi vardır.

Örnek Metinlerde İşlev: Örnek metinlerde *ilaççı* denilen şifacıların genellikle otlarla tedavi uyguladığı görülür ancak örnekler içerisinde ot adı olarak sadece söğüt ağacının yaprağı geçer, bunun haricinde hangi otun kullanıldığı bilgisi yer almaz. Otun sık kullanılmasının sebebi insanların geçmişte doğayla iç içe yaşamasının sonucu otları yakından tanıma ve kullanma imkânına sahip olması dolayısıyladır. Metinlerde ayrıca hastalanan veya hasta numarası yapan kişiye halk hekiminin gelmesi geçmiş dönemde halk hekimlerinin günümüz doktorları gibi çalıştıklarını gösterir. Ayrıca, ilaççılara başvurulmasının nedeni sadece sosyo-ekonomik koşullar değildir. Geçtiğimiz yüzyılda siyasi sebeplerin doğurduğu savaşların da donanımlı, eğitilmiş insanların yetişmesine mâni olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla metinlerde görülen ilaççılara başvurulması, dönemin şartlarının bir gereği idi ve bu nedenle hastalık anında ilaççılara başvurulması gerçeği, metinlere de yansımıştır.

⁵⁵⁰ *Çoni Kati*’nin şifacılığı el almayla değil, rüya ile başlar. 1954 yılında bir çocuğu dünyaya geldikten sonra rüyasında bir kadının kendisine bu yetenekleri öğretip aktardığını söyler. Öğrendiklerini yabancı birine aktarırsa gücünü kaybedeceği inancından dolayı önce büyük kızına öğretmek istediyseniz kızını alamamıştır. Bu sebeple gücünü ve birikimini torununa aktarmıştır. Çoni Kati kulak, sancı, korku vb. her bir dert için okuma yapıp tedavi eder (bk. Kvilinkova, 2010: 28).

⁵⁵¹ **Bülü:** Yenge.

8. OYUNLAR

Robert A. Georges, oyunları insanlar arasında ve tüm kültürlerde açıkça ortaya konulan kendini ifade etme amaçlı bir davranış olarak tanımlar ve belli başlı özelliklerini de kendini ifade etmenin yanı sıra, gönüllü yapılan bir hareket olması, üretimle ilgili bir amaca yönelik olmaması, zaman ve mekânın sınırsız olması şeklinde belirler. Oyunlarda rekabete dayalı bir etkileşim olmadığı sürece boş zaman etkinliklerinin “eğlence” olarak adlandırılabileceğini söyler. Joseph Strutt’tan da, belli bir insan topluluğunun karakterini tanıyabilmek için insanlar arasında yaygın olan spor ve boş zaman etkinliklerini izlemek gerektiği görüşünü aktarır (2009: 322-333). Öte yandan, insanın sosyal bir varlık olduğu ezber bir bilgi olarak söylenece de yüzyıllar geçtikçe sosyal yaşam alanı gerek şehirleşme ve teknolojik gelişmeler gerek yaşam kaygısı ve iş stresi sebebiyle git gide daralmaktadır. Bu kısıtlanma hâli gönül işi olan halk oyunlarını, çocuk oyunlarını hatta spor oyunlarını etkilemektedir. Oyun türleri, içeriğine göre görsel ve işitsel duyuya hitap etmektedir ve milletlerin kültürel kimliğini yansıtmaktadır. Ancak, bahsedildiği gibi şehirleşme, teknolojik gelişmeler, yaşam kaygısı vb. sebeplerden dolayı kültürel kimlik zarar görmektedir. Kültürel bağları korumak ve keşfetmek önemlidir. Bu sebeple, kültürel göstergeler olan oyunların yıllar içerisinde unutulmaması için önce kayıt altına alınması ve daha sonra da mümkün olduğu kadar teşvik edilmesi gereklidir. Bazı oyunlar belirli bir materyalle oynanmaktadır. Gagauz kültüründeki oyunlar arasında da bu tarzda oyunlar görülür ve geleneksel Türk kültürüne ait oyunlar da Gagauz halk edebiyatı metinlerine de yansımıştır.

8.1. Çocuk Oyunları

Çocuk oyunları, çocukların güzel vakit geçirmeleri işlevinin dışında, becerilerinin gelişmesinde, kendilerinin ve sosyal hayatın farkına varmalarında, ilişkilerini düzenleme yol ve kurallarını öğrenmede önemli işlevleri olan etkinliklerdir. Çocuk oyunları konusunda çalışmalar yapan Gander ve Gardiner (1993) oyun sırasında çocukların bir yandan duyu-hareket ve becerilerini ortaya koyarken bir yandan da kendi kendilerini denetlediğini, toplumsal davranış kalıplarını öğrendiğini; eğlenirken sosyal, psikolojik ve fiziksel olarak da geliştiklerini ifade ederler (1993). Gagauz çocuk oyunlarına bakıldığında, bu oyunlarda da söz konusu işlevlerin hiç değilse bir kısmının mevcut olduğu söylenebilir.

8.1.1. Aşık Oyunu

Aşık oyunlarının birçok türü vardır ve evrensel oyunlardan biridir. Koyun, sığır, keçi gibi hayvanların eklem kemiğiyle oynanmaktadır. Gagauzlar oyunu koyunun eklem kemiğiyle oynar.

Örnek Metinlerde “Aşık Oyunu”:

Valentin Moşkov’un derlediği *masal* metinlerinde yer alan *aşık kemiği*yle ilgili örnekler şu şekildedir:

“Bir vakit varmış padişahın bir oolu, da oynarmış rıcäl oolunna **kemik aşu**. Bir cädi babusu-da geçmiş yannarından, da demiş o çocuklara: ‘siz biriniz padişaa oolu, biriniz-ta rıcäl oolu, sizä düşmeer **kemik aşunna** oynamaa, yaptırın kendinizä gümüştän **aşık**’. Gitti padişahın oolu kuyumcüya, döktürdü gümüştän **aşık**, geldi, da genä başlamışlar **aşık oynamaa**. Gümüştän **aşıklar** tekerlenmeer deyi, toplayorlar gümüştän **aşıkları**, da koyeerlar bir tarafa da genä başlıyorlar **kemiktän aşık larnan oynamaa**” (Moşkov, 1904a: 178-179). “*Bir zamanlar padişahın bir oğlu varmış. Padişahın oğlu, bir prensin oğluyla aşık kemik oyunu oynarmış. Bir Cadı babusu onların yanından geçerken çocuklara, ‘Biriniz padişahın oğlu, biriniz prens oğlu size kemik aşığıyla oynamak yakışmıyor. Kendinize gümüştän aşık yaptırın,’ der. Padişahın oğlu kuyumcuya gidip gümüştän aşık kemiği döktürdü. Sonra geldi ve tekrardan aşık oynamaya başladılar. Gümüştän aşıklar yuvarlanmadığı için gümüştän aşıkları toplayıp bir tarafa koyuyorlar. Yine kemikten aşıklarla oynamaya başlıyorlar.*”

Değerlendirme

Tarih: Türklerin hayvancılık geçmişi tarihin en eski, karanlık devirlerine kadar uzanmaktadır. Hayvanlar eti, sütü, kürkü, postu ve kemikleriyle yemekten giyime, takıdan oyuna, oyunağa kültürün pek çok alanına etki etmiş, malzeme ve materyal olarak kullanılmıştır. Bu hayvanlar arasında özellikle koyun ve keçi önemli yer tutar. Koyun ve keçinin arka ayaklarının diz kısmındaki kemikleri oyun aracı olarak kullanılmış ve aşık oyunu da bunlardan biri olmuştur. Gagauz kültüründe de hayvancılık önemli bir yer tutmaktaydı ve hayvandan birçok alanda faydalanılıyordu. Köy yaşamı içerisinde oyuncaklar ve oyunlar da köy ortamının sağladığı imkânlar

çerçevesinde yapılıp oynanırdı. Gagauz kültüründe de bu imkânlar çerçevesinde aşık oyunu oynanmaktaydı.

Aşık oyunu evrensel oyunlardan olup tarihi binlerce yıl öncesine kadar gider. Öyle ki, tarihin babası olarak bilinen Yunan tarihçi Heredotos (Heredot), aşık oyununu Lidyalıların bulduğunu iddia eder (2012: 55-56). Ancak bu kemiğin oyun aracı olarak ne zamandan beri kullanıldığını tespit etmek güçtür. Aşık oyununa dair “bugünkü bilgimize göre en eski vesika Neolitik Çağı’na milattan önce 7000-5000 yıllarına aittir” (Elçin, 1987: 95). Aşık oyunu geleneksel oyunlar içerisinde Türk kültür coğrafyasının en bilinen oyunlarından. Örneğin, oyunun Gagauz kültüründekine benzer oynanış şekilleri Kazakistan’da *alşı* (bk. Özhan ve Muradoğlu, 1997: 40), Kırgızistan’da *keliş* (bk. Özhan ve Muradoğlu, 1997: 60-61) adıyla çocuk oyunları arasında yerini alır. Gagauzlarda ise Türkiye’deki⁵⁵² adıyla *aşık* olarak bilinmektedir. Moşkov, bu oyunun Ruslarda da olduğunu; kemiğe *alçık* denildiğini bunun da muhtemelen Tatarlardan veya Kalmuklardan geçtiğinin söylendiğini (1900: 69) ifade eder.

Kemiğin her bir tarafına farklı bir ad verilmektedir. Gagauzların kullandığı adlandırmalar şöyledir: bir yan tarafına Beşalma’da *tok*, Kazayak’ta *düz*, Etuliya (İzmail bölgesi) *sol-pa*; diğer yan tarafına Beşalma’da *lenk*, Kazayak’ta *çit*, Etuliya’da *saa-pa*; üst tarafına üç köyde de *çik*; alt kısma ise tüm köylerde *hicip* adı verilir (bk. Moşkov, 2004: 61; Zanet, 2017a: 137). Benzer adlandırmaların tarihî Türk lehçelerinde ve çağdaş Türk lehçelerinde görülmesi Gagauz Türkçesinin ve kültürünün Türk kültürüyle organik bağıı gösterir. Örneğin, Türkiye Türkçesi ağızlarında *çig* “aşık kemiğinin çukur tarafı”dır (DS, 1993: 1205), Gagauz Türkçesinde ise aynı bölge *çik* olarak adlandırılır. Kelime, “Karahanlı Türkçesinde *çik*, Çağatay Türkçesinde ise *çike* olarak görülür” (Alimov, 2019: 166).

Bulgar kültüründe de aşıkla oynanan oyunlar görülür; bunlar *aşıtsi* olarak adlandırılır ve kuzunun aşık kemiğiyle oynanır (bk. Vakarelski, 1977: 468). Bu adlandırma da muhtemelen Türkçe *aşık* kelimesinden türemiştir. Ayrıca, *aşık* sözcüğü *aşık* “koyun ayağının eklem kemiği” (Georgiev, 1971: 117) şekli ve anlamıyla Bulgarcaya

⁵⁵² Türkiye’deki oynanış şekilleri için bk. Demircioğlu, 1934: 9-11; Bayrı, 1972: 235-236; Elçin, 1987: 95-102; And, 2012: 241-247.

girmiştir. Oyunun benzer şekline *çonga* adıyla Besarabya Bulgarlarında da rastlanmaktadır (bk. Derjavin, 1914: 122).

Gagauz oyun kültüründe aşık oyununun birçok çeşidi vardır. Ancak örnek metinlerde rastlanılan türü günümüzde unutulmuş oyunlardan biridir. Bunda hayvancılığın eskisi gibi çok büyük yer tutmamasından, günümüzde değişen teknolojik koşulların geleneksel oyun kültürüne etkisi ve kentleşmeye kadar birçok nedeni vardır.

Materyal: Oyun en fazla 20'ye kadar koyunun eklem kemiğiyle oynanır.

Oynanış Yeri/Mekân: Oyun açık alanda oynanmaktadır.

Oynanış Şekli: En az iki oyuncuyla oynanır. Her oyuncu kendi kemiklerini getirir. Oyuncular arasındaki anlaşmaya göre herkes ortaya bir-iki ya da en fazla yirmi kemik koyar. Sonra tüm oyuncular kemik yığınının 5 adım uzaklaşıp kemik yığınının içine bir kemik atılır. Atan kişinin kemiğinin hangi tarafa döndüğüne bakılır. Kemik *lenk* tarafına geldiyse atan oyuncu tüm kemikleri alır. Eğer *çık* tarafı geldiyse sadece bir kemik alır. Diğer iki taraf yani *hucip* veya *tok* tarafı geldiyse hiçbir şey almaz. Sonra diğer oyuncu kemiğini atar ve oyun böyle devam eder (bk. Moşkov, 2004: 61).

Örnek Metinlerde İşlev: Aşık, örnek metinde çocuk oyunu olarak yansır ve oyununun geleneksel şekilde oynandığı görülür. Öneri üzerine gümüşten yaptırılan aşık kemiğinin ise istenilen şekilde yuvarlanmaması üzerine yine asıl aşık kemiğine dönülmesi gelenekler içerisinde bazı şeylerin değişim yaşanmadan daha güzel ve özel olduğuna dair düşüncenin yansıması olarak görülebilir.

8.1.2. Kuran

Oyun için özel çizilmiş ya da oyulmuş tahtanın üzerinde oynanan, bilişsel, çocuk ve genç oyunlarından biridir. Türkiye’de bu oyuna “dokuztaş⁵⁵³” denmektedir. Kuran, oyunda üç adet mısır, buğday gibi taneli bitkileri ya da taşı yan yana getirmeye

⁵⁵³ **Dokuztaş:** “İki oyuncu ile oynanan bu oyunda düz bir zemin üzerine veya karton kâğıda iç içe üç kare (dikdörtgen de olabilir) çizilir. Çizilen şekillerin birbirine yakın kenarları tam ortalarından bir çizgiyle birleştirilir. Oyuncular birbirlerininkinden farklı olarak dokuzar tane taş alır. Bu taşları birer birer köşelere ve kenarların kesiştikleri noktalara yerleştirmeye başlarlar. Birinci oyuncu bir taşını koyunca, diğer oyuncu da bir taşını koyar. Sonra birinci oyuncu ikinci taşını koyar ve böylece bütün taşlarını yerleştirirler. Oyunda amaç kendi taşlarından üç tanesini aynı doğru üzerine getirirken, diğer oyuncunun üç taşını aynı doğru üzerine getirmesine engel olmaktır. Üç taş aynı doğru üzerine getiren oyuncu diğer oyuncunun bir taşını alır. Hangi oyuncu diğerinin taşını önce bitirirse o yenmiş sayılır. Son üç taş kalıncaya kadar taşlar oynatılırken çizgilerin izlenmesi zorunluluğu vardır. Üç taş kalınca, taşlar istenilen yere hareket ettirilebilir” (Özhan ve Muradoğlu, 1997: 112).

denmektedir. Kelime aynı kullanımla, Türkiye Türkçesinin Kırklareli ağzında “dokuztaş oyununda üç taşın bir sıraya gelmesi durumu” (DS, 1993: 3005) anlamıyla yer alır.

Örnek Metinlerde “Kuran”:

Gavril Gaydarci’nin derlediği *cümbüş* metinlerinde yer alan *kuran*la ilgili örnekler şu şekildedir:

“İhtârlında Nastradin olmuş büyük havezçi **kuran** oynamaa. Ama, makar ki oynarmış yufkaca, hiç bir vakıt saymazmış kendisini üsteli. Günün birindä, oynarkan **kuran** bir anılmış **kurancıyan**, Hoca kaybetmiş üç kerä sıradan. Elbetki, kimsey da şaşmamış bu oyunun son çıkışına” (Çebotar ve Sırf, 2017: 200). “*Nasrettin yaşlılığında kuran oynamaya büyük bir heves etmiş. Ama zayıf bir şekilde oynasa da üstelik hiçbir zaman kendini saymazmış. Hoca günün birinde tanınmış bir kurancıyla kuran oynarken üç kez yenilmiş. Elbette hiç kimse oyunun bu sonucuna şaşırmamış.*”

Değerlendirme

Tarih: Kuran farklı isimlerle birçok kültürde bulunan, tarihin en eski oyunlarından biridir. “M.Ö. 1400 yılında yapılmış olan Kurna tapınağının tahta damında *dokuztaş*a benzeyen bir oyunun çizgi düzeni bulunmuştur” (And, 2012: 42). Gagauzların kullandığı *kuran* adı muhtemelen oyunda taşları yan yana dizme, kurma hareketinden gelmektedir. Aynı anlam daha önce de belirtildiği gibi Balkan coğrafyasına yakın Kırklareli ağzında da görülür. Oyun, geleneksel Bulgar kültüründe de yerini almıştır. Bulgar kültüründe *dama* ya da *dokurcum* (Vakarelski, 1977: 468) denilmektedir. *Dokurcum* adlandırması Türk kültürü üzerinden Bulgar dili ve kültürüne girmiştir. Türkiye Türkçesinin ağızlarında *dokurcun* olarak yer alan kelime “dokuztaş oyunu” (DS, 1993: 1541) anlamına sahiptir. Bulgar oyun kültüründe çakıl taşıyla oynanan dama ya da dokurcum, yetişkin erkekler tarafından oynanırdı; *kuranda* olduğu gibi iç içe üç kare çizilir; orta kısımlardan bu kareler birbirine bağlanırdı. Oyuncular karşılıklı dokuz adet taş dizer ve üç taşı arka arkaya dizen oyuncu, rakibinin bir taşını eksiltirdi (Vakarelski, 1977: 468). Kuran günümüz Gagauz kültüründe unutulmaya başlanan, çocuklar ve gençler tarafından oynanan geleneksel bilişsel oyunlardan biridir. Oyunun yaşatılması ve canlılığını koruması için Ukrayna’nın Odessa şehrinin Bolgrad bölgesindeki Kurçu (Vinogradovka) köyünde, Gagauz Kültürü Merkezi’nin müdürü Olga Kulaksız çaba sarf etmektedir.

Materyal: Oynamak için dokuzardan toplam 18 adet mısır, fasulye gibi taneler ya da taş gerekmektedir. Her bir oyuncu farklı renkte ya da yapıda taş seçmelidir.

Oynanış Yeri/Mekân: Oyunu oynamak için açık veya kapalı mekân fark etmemektedir. Bilişsel, zihni çalıştıran bir oyun olduğundan dolayı sakin bir ortam olması yeterlidir. Açık mekânlarda toprak veya taş üzerine, kapalı mekânlarda tahta veya kâğıt üzerine çizilerek oynanma imkânı bulunmaktadır.

Oynanış Şekli: Oyun iki kişiliktir. Dikdörtgen ya da kare bir tahta üzerine oyunun kuralı gereği iç içe üç çerçeve/kare çizilir. Her bir oyuncu dokuz adet taş alır. Rakiplerin taşları birbirinden farklı renk ya da yapıda olur. Gagauzlar eski dönemlerde taş yerine mısır, fasulye taneli bitkiler de kullanmaktaydı. Moşkov rakiplerden birinin dokuz adet bezelye, diğerinin dokuz adet buğday tanesi aldığını (1900: 57) söyler. Alınan bu taş ya da bitkiler çizgilerin kesişim noktalarına karşılıklı hamlelerle birer birer yerleştirilir. Oyunun hedefi *kuran* yani üç taşı yan yana dizmektir. Bunu başaran oyuncu rakibinin bir taşını oyundan çıkarır.

Oyunda başarıyı sağlayan ve tanelerde yapılmak istenen düzene *yikirç* “düzen” denir. Bu düzen şöyledir: “oyunculardan biri a, b, c, d ve f noktalarına tanelerini yerleştirip e noktasını boş bırakırsa *abc* ve *def* kuranını kapatmış olur. B noktasından e noktasına geldiğinde *def*, e’den geri b noktasına getirdiğinde *abc* kuranını kapatır. Yeni her hamlesinde rakibinin bir tanesini/taşını oyundan çıkarır, yer” (Moşkov, 1900: 58). Kapalı kurandaki taneler/taşlar ise yenilemez. Tüm hamle yolları kapanan oyuncu kaybetmiş sayılır.

9. SONUÇ

Millî hafızayı ve millî kültürü yansıtan sözlü kültür ürünlerinin taranmasıyla tespit edilen Gagauz maddi kültür unsurları sırasıyla yeme-içme kültürü, giyim-kuşam kültürü, eşya kültürü, halk mimarisi ve müzik aletleri olarak sınıflandırıldıktan sonra E. McClung Fleming'in yönteminden yola çıkılarak hazırlanan yöntemle incelendi. İnceleme sırasında, maddi kültür unsurları üzerinden, Türk kökenli halk olan Gagauzların kültürünün Türk, Bulgar, Moldovan ve Ukrain kültürleriyle bağları ve ilişkileri, unsurların tarihi, yapısı ve kültürel işlevleri ele alındı.

Gagauzlar başta Moldova, Bulgaristan, Ukrayna ve Yunanistan olmak üzere çeşitli ülkelerde çoklu kültür ortamlarında yaşadıklarından, bu ülkelerin ve Balkanların bir parçası olarak içinde bulunduğu kültürel ortamdan etkilenmişlerdir. Bu etki, Gagauzların maddi kültüründen manevi kültürüne kadar kültürün farklı boyutlarında önemli bir iz bırakmıştır. Ayrıca, Balkanlardaki Osmanlı Devleti dönemiyle de soydaşları olan Anadolu'daki Türkmenlerle karşılaşan Gagauzlar, Türkmenlerle de etkileşime girmiştir, Gagauzcadaki Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin varlığı da buna örnektir. Gagauzlar genel anlamda kimliklerini ve kültürlerini koruma çabası içinde olsalar da hâkim kültürün baskın gelip etkide bulunması doğaldır. Bu çalışmada da, Moldova Gagauzları temelli, Bulgaristan ve Ukrayna Gagauzlarının da dâhil edildiği bir kültürel inceleme yapılmıştır. Gagauz kültürüne dair yapılan bu inceleme sonucunda söylenmesi gereken en önemli şey, Gagauz kültürünün Türk kültürü, Balkan kültürü, dinî inanış ve komşuluk dolayısıyla Slav kültürünün sentezi olduğudur.

Sözlü kültür ürünleri ortaya çıktığı, söylendiği dönemin ve öncesinin kültürel hayatının taşıyıcısıdır. Bunun örneği, Gagauz halk edebiyatına yansıyan maddi kültür unsurlarında da görülür. Gagauzların geçtiğimiz yüzyıllarda köy hayatı temelli yaşam sürmeleri sebebiyle kullandıkları eşyalar ve halk mimarisi yapıları genellikle kırsal yaşama ait unsurlardır. Tarım ve hayvancılığın Gagauz yaşamındaki büyük önemi de maddi kültür unsurlarına yansımıştır; Gagauz giyim-kuşam kültüründeki hayvansal malzemeden yapılan giysiler, Gagauz sofrasında tahıl, et ve süt ürünlerinin geniş yer kaplaması bu yaşamın izleridir. Balkan Türk kültürünün bir parçası olan Gagauzlar, aynı zamanda Slav komşularından olan Bulgarların kültüründen de etkilenmiştir. 19. yüzyılda ve öncesinde Dobruca ve diğer kuzeydoğu Bulgaristan

bölgelerinden Besarabya bölgesine göç sırasında Gagauzların ve Bulgarların birlikte hareket etmesi de Gagauzlar ve Bulgarlar arasındaki kültürel dokuda benzerlikleri, ortaklıkları oluşturmuştur.

Gagauzların dil ve kültür olarak daha az etkilendiği komşularından biri ise Moldovanlardır. Gagauzlar ve Moldovanlar arasında karşılıklı kültürel etkileşim olsa da Bulgar kültürüyle yaşanan etno-kültürel alışverişin etkisi kadar güçlü olamamıştır. Bunun sebeplerinden biri Gagauz ve Bulgar yerleşimcilerin birlikte yaşadığı köyler olsa da Moldovanların da bulunduğu köylerin nispeten daha az olmasıdır. Gagauz halk edebiyatı metinlerine yansıyan maddi kültür unsurları ışığında, Gagauz ve Moldovan kültürünün etkileşim sahasının daha çok giyim-kuşam kültürü ve yeme-içme kültürü alanlarında gerçekleştiğini söylemek gerekir. Besarabya'ya göçün sonrasında Balkan ve Doğu Avrupa arasında kültür koridoru meydana gelmiştir, Moldovan mutfak kültürüyle de etkileşim kurulması, çeşitli kültürlerin meydana getirdiği bir mutfak kültürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, tespit edebildiğimiz mamaliga ve malay gibi yemekler bunlardan bazılarıdır.

Kültürel etkileşimler sebebiyle bazı maddi kültür unsurları adıyla beraber Gagauz dili ve kültürüne girmiştir. Halk edebiyatı metinlerine yansıyan maddi kültür unsurlarından 95'i Türkçe kökenli, 13'ü Slav dili kökenli, 18'i Rumence, 18'i Rumca, 22'si Arapça, 24'ü Farsça, 3'ü Fransızca 1'i Çince ve 1'i İtalyanca kökenlidir. Gagauzlar çeşitli asimile hareketlerine rağmen Türkçeyi korumaya gayret etmiştir; tespit edilen maddi kültür unsurlarının büyük çoğunluğu da Türkçe adlandırmaya sahiptir. Ancak, Gagauzlar yaşadığı bölgelerde baskın kültür ve nüfusa sahip olmamasından dolayı komşu kültürlerden de etkilenmiştir. Gagauzlar tarih boyunca Araplar ve Farslarla komşuluk etmese de, Müslümanlık inancına sahip olmasa da Balkanlardaki Osmanlı Devleti döneminde etkileşime geçtiği Türkmenler aracılığıyla Gagauz diline ve kültürüne Arapça ve Farsça kelimeler girmiştir. Slav dili kökenli sözcüklerin birçoğu, yüzyıllardır komşuluk ilişkisinde olduğu Bulgar kültürüyle etkileşim dolayısıyladır. Fransızca ve İtalyanca kökenli kelimeler de Slav dilleri aracılığıyla Gagauz Türkçesine girmiştir denilebilir. Rumence sözcükler, Gagauzların Besarabya'ya göçünden sonra kültür alışverişi yaptığı bir diğer komşusu Moldovanlar aracılığıyladır.

Gagauz halk edebiyatı metinlerinde toplam 174 maddi kültür unsuru tespit edilmiştir. Bunlardan 41'i yeme-içme kültürüne, 40'ı giyim-kuşam kültürüne, 62'si eşya kültürüne, 19'u halk mimarisine, 8'i müzik aletleri-çalgılara, 2'si halk hekimliğine ve 2'si de oyun kültürüne ait unsurlardır.

Gagauz halk edebiyatı metinlerine yansıyan yemeklerin büyük çoğunluğu un ve hayvansal temelli yiyecekler oluşturur. Tespit edilen 41 yemek kültürü unsurundan 13'ü unlu/hamurlu yapılan, 14'ü hayvansal ürünle yapılan, 3'ü sebze ve meyveyle yapılan ve 3'ü tahıl ürünüyle yapılan yiyeceklerdir. İçecek kültürü unsurları ise alkollü ve alkolsüz olarak ayrılır ve metinlerden tespit edilen 6 alkolsüz içecek, 2 alkollü içecek vardır. Gagauz mutfağında Anadolu Türk mutfağı, Türk dünyası mutfağı ve Balkan mutfağıyla ortaklıklar, benzerlikler ile çok dilli ortamın oluşturduğu adlandırma farklılıkları görülür. Halk edebiyatı metinlerine yansıyan yeme-içme kültürü unsurlarına bakıldığında, Gagauz mutfağını geçmişten günümüze, Balkan öncesi, Balkan dönemi ve Besarabya dönemi olarak üç bölüme ayırmak gerekir. Bunun sonucunda, etno-kültürel etkileşimle farklı kültürlerden Gagauz mutfağına girmiş yemekler mevcuttur. Yeme-içme kültüründeki etkileşim metinlere de yansımıştır; Bulgar ve Moldovan kültüründen Gagauz kültürüne giren mamaliga, malay, slanina, kolaç gibi yiyecek kültürü unsurları metinlerde geleneksel Gagauz sofrasının unsurları olarak yer alır. Gagauz mutfağı, çoğu tarım toplumu gibi, tahıl ve bakliyat ürünleri merkezinde gelişmiştir. Halk edebiyatı metinlerine yansıyan kesmä (erişte) çorbası, tarana (tarhana) çorbası, bulgur, bulamaç, sarma ve fasülâ (fasulye) gibi yemekler, ayran ve günümüzde Gagauz sofrasından çıkmış olan şerbet, boza gibi içecekler Türk mutfağıyla Gagauz mutfağının ortaklıklarındandır ve adlandırmaları da fonetik farklılıklar dışında aynıdır. Yine metinlerdeki, Gagauz mutfağındaki hayvansal ürünlerden pastırma, sucuk, süt ve sütün işlenmesiyle elde edilen piinir (peynir), iışimik/iyşimik (ekşimik/lor) peyniri, kaymak, yuurt (yoğurt) gibi süt ürünleri de Gagauzların yeme-içme kültürü çerçevesinde Türk kültürüyle bağına örnektir. Gagauzların hayvansal ürün tüketimlerindeki bazı tercihler ise, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıyı açıkça gösterir. Gagauzlar daha çok koyun ve kuzu yetiştiriciliği yapmalarından dolayı yemeklerinde koyun ve kuzu etini daha sık kullanırlar, bu metinlerde de görülür ve ziyafet sırasında koyun, kuzu gibi hayvanlar kesilip yenir. Ayrıca, Gagauzlar, Hristiyan olmaları sebebiyle Türk dünyasının büyük bir çoğunluğundan ayrılır ve sofrasında domuz eti ve domuz yağıyla yapılan

yemekler de vardır. Buna örnek olarak slanina ve sızırma verilebilir. Aynı zamanda, ölüm âdetleri çerçevesinde, Türk kültüründen farklı olarak helva yerine koliva yapılması da Slav kültürü ve dinî inanın Gagauz mutfağına etkisidir. Gagauz sofrasının temel unsurlarından olan şarap da yine Gagauz kültürüne dinî inanın etkisi ve eklemesidir. Yemek özelindeki Türk-Slav sentezi Gagauz ekmeklerinde görülür. Türk kültüründe de geçiş dönemi âdetlerinde bolluk, bereket amacıyla ekmek yapıp verilmesi geleneği Gagauzlarda da devam etmiştir. Bu noktada, Gagauz geleneğindeki *kolaç* adlı tören ve ritüel ekmeği kültürel işleviyle Türk ve Slav kültürüyle, yapısı ve şekli itibarıyla Slav kültürüyle ilişkilidir. Sonuç olarak, Gagauz yeme-içme kültürü Türk geleneklerini büyük oranda korumuştur ve bunun yanında kültürel etkileşimle komşu milletlerden de sofrasına yiyecek ve içecek olarak günümüzdeki hâlini almıştır.

Gagauz halk edebiyatı metinlerine yansıyan giyim-kuşam kültürü unsurları arasında 20 kadın giyimi unsuru, 15 erkek giyimi unsuru vardır. En az bölümü ise 1 örneğe sahip çocuk giyimi oluşturmaktadır. Gagauz giyim-kuşam kültürünün gelenekselliği özellikle kırsal bölgedeki yaşlı nüfus tarafından muhafaza edilmeye çalışılsa da 1944'teki SSCB döneminden itibaren Gagauz giyim-kuşam kültürüne kentsel unsurlar etki etmeye başlamıştır. Gagauz giyim-kuşam kültüründe, coğrafya-kültür ilişkisinin sonucunda, Balkanların ve Doğu Avrupa'nın soğuk iklimi sebebiyle üst üste giyinme alışkanlığı vardır ve hayvan kürkü sık kullanılan materyallerden biri olmuştur. Halk edebiyatına yansıyan örneklerde de, soğukta genellikle kürk, kalpak ve Moldovan kültüründen giren bonditsa/keptar gibi kürklü unsurların giyildiği görülür. Koyun yetiştiriciliği sonucunda Gagauzların kürklü giysileri de koyun pöstekisinden yapılmıştır. Geleneksel Gagauz giyiminde birçok giyside olduğu gibi yün kumaş kullanılması hayvancılığın bir yansımasıdır. Halk edebiyatı metinlerindeki giyim-kuşam kültürü unsurları ışığında, geleneksel Gagauz giyiminin rekonstrüksiyonu yapılabilir. Metinlerdeki giyim-kuşam unsurlarının birçoğu Gagauz kadınının geleneksel giyimindeki fistan, çukman (sukman), futa (önlük) gibi giyim unsurları, blezik (bilezik), üzük (yüzük), kolan (kuşak) boncuk gibi aksesuarları ve Gagauz erkeğinin geleneksel giyimindeki kalpak, elek (yelek), çaaşır (çakşır), çarık gibi giyim unsurları Balkan Türkleri ve Anadolu Türkleriyle ortaklıklara sahiptir. Ancak, unsurların materyallerinde farklılıklar vardır. Örneğin, Anadolu Türk kültüründen farklı olarak Gagauz kültüründeki çarık, domuz derisinden de

yapılabilmektedir. Kültürün giyimdeki süslemeye etkisi ise belirgin şekilde bonditsa/keptar/güüslük örneklerinde görülür. Gagauzların bağcılık yapması, şarap üretimi ve tüketimi giyim-ku amdaki süslemeye etki etmiştir ve k rk ceketin cep süslemelerinde şarap kadehi motifi görülür. Gagauz giyim-kuşam kültürü, Balkan kültürünün bir parçası olması, bölge kültürünün oluşması dolayısıyla Bulgar kültürüyle de benzerlikler gösterir. Ancak, Gagauzlar, Türkçe adlandırmaları büyük oranda korumuştur. Gagauzlar ve Türkiye’deki Türkler arasında adlandırmalar büyük oranda ortaksa da giyim-kuşam kültüründe yalancı e de erlik de görülür. Örneğin, Gagauz Türkçesinde *moda* “başörtüsü” anlamındayken, Türkiye Türkçesinde *moda* “popüler, geçici yenilik” anlamındandır. Halk edebiyatı metinlerinde, Gagauz gündelik yaşamı kadar özel günlerdeki giyim-kuşam kültürü unsurları ve kültürel işlevlerinin izleri yer alır. Böylelikle geleneksellik bir kez daha ortaya çıkar. Örneğin, artık kullanılmayan gelin teli, gelinlik fistanlar gibi geleneksel unsurlar, günümüzde, Gagauz halk edebiyatı metinlerinde 19. ve 20. yüzyılın kültürü olarak yaşamaktadır. Sonuç olarak, geleneksel Gagauz giyim-kuşam kültürü Anadolu ve Balkan Türk kültürüyle ortaklıklara sahip olduğu gibi, Balkan kültürünü oluşturan halklardan biri olması sebebiyle Balkan kültüründeki milletlerin giyim-kuşam kültürüyle de benzerliklere sahiptir.

Gagauz halk edebiyatı metinlerine yansıyan eşya kültürü unsurları arasında en büyük bölümü 15’er örnekle tarım ve hayvancılıkla ilgili mutfakla ilgili eşyalar oluşturmuştur. Gagauzların geçmiş dönemde tarım toplumu olması, hayvancılığın önemli bir yeri olması tarım ve hayvancılıkla ilgili eşya örneklerinin büyük yer kaplamasında etkili olmuştur. Eşya kültürü unsurları bölümünde 13 ev eşyası, 15 mutfak eşyası, 13 taşıma ve saklama eşyası, 6 dokumacılıkla ilgili eşya, 15 tarım ve hayvancılıkla ilgili eşya tespit edilmiştir. Dokumacılık ve tarım ve hayvancılıkla ilgili eşyaların çok büyük bir kısmında Anadolu a ızlarıyla da ortaklıklar göstererek Türkçe adlandırmalar korunmuştur. Metinlerde, Gagauz kırsal yaşamının yansıması Gagauz eşya kültürü örneğinde açıkça görülmektedir. Tarımcılık Gagauzların asıl mesle iydi. Kültürün taşıyıcısı halk edebiyatı metinlerinde yer alan ev eşyaları dışındaki eşyaların birçoğu da, örneğin, orak, arapnik (kırbaç),  ılbr, diiren (dirgen), d ven, kantırma (kantarma), elek, kalbur, puluk (pulluk), yaba gibi araçlar tarım ve hayvancılıkla ilgili unsurlardır ve Gagauz geleneksel yaşamının bir parçası olarak yer alırlar. Bu unsurların bazıları günümüzde ya kullanımdan çıkmış ya da gelişen

teknolojiyle birlikte materyali değişmiştir. Ancak, bu unsurlar geleneksel olarak yapım tekniğinden adlandırılmasına kadar Gagauz ve Balkan Türklüğü, Anadolu Trklğyle ortaklıklara sahiptir. Gagauz kadınının geçtiğimiz yüzyıllardaki dokumacılıktaki becerisi, metinlerde birçok dokumacılık aracının yer almasını sağlamıştır. Gagauz kadını, ulusal kültürün estetik üretimi ve tecrübesi çerçevesinde kendisinin ve ev halkının kıyafetlerini evde dokurdu. Bunun yansıması da metinlerde, Gagauz kadınının evdeyken ip eğirmesi, düzende dokuma yapması gibi örneklerle görülür. Bu çerçevede metinlerde, arşın, çıkırık, düzen, elemne, ii (iğ), rk (reke), gibi dokumacılık unsurlarına sık rastlanır. Gagauz ev eşyaları kapsamında özellikle taşıma ve saklama kapları metinlerde bir hayli örneğe sahiptir. Bu kaplarda insan hayatının temel ihtiyaı besinlerin saklanması da sık örneğe rastlanmasında etkili olmuştur. Gagauzların geçmiş dönemde kullanıldığı geleneksel saklama kaplarından testi/test, kp, çölmek (mlek) gibi unsurlar boyutları, yapısı, kullanım sahası ve adlandırmaları itibarıyla Anadolu Türk kültürüyle ortaktır. Sonuç olarak, metinlerde yer alan Gagauz eşya kültürü unsurları Gagauzların gündelik yaşam kültürünün sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik yanlarını tamamen yansıtmaktadır ve bu paradigmaların kültüre ne denli etki ettiğini göstermektedir.

Gagauz halk edebiyatı metinlerine yansıyan halk mimarisi unsurları 5'i ev ve eve ait yapılar, 8'i dış yapı unsuru, 3' din yapılar ve 3' genel kullanıma açık meknlardan oluşmaktadır. Gagauz maddi kültür unsurlarının adlandırılmasında yabancı kökenli sözcüklere en çok bu bölümde rastlanmıştır. Bunun sebebi, Gagauzların Besarabya'ya gnden sonra mimari yapılarda bulunduğu bölgeden etkilenmiş olmasıdır denilebilir. Gagauz halk mimarisi, Gagauzların gnn getirdiği ekonomik ve coğrafi koşullar sebebiyle çeşitli mimari farklılıklar gösterir. Balkan ve Doğu Avrupa bölgesinin meydana getirdiği ortak kültürün parçası olan Gagauzların mimarisinde komşu Slavların, göç ettiği Besarabya'nın eski yerleşimcileri Nogay Tatarlarının etkisi vardır. Gagauz konutu 20. yüzyılda değişim yaşamıştır. Gagauz halk mimarisindeki dönüşüm, metinlerde, Besarabya'ya ilk yerleşilen dönemlerde yapılan bordeylerin, 20. yüzyılda yoksulların evi olarak yer almasıyla, büyük evlerin yapıldıktan sonra bunlarla vnlmesiyle görülmektedir. Gagauzların tarım ve hayvancılık eksenindeki yaşamı halk mimarisi unsurlarında da görülmektedir. Okol (ağıl) ve dam (ahır) gibi hayvancılıkla ilgili dış yapılar, ambar/hambar, dermen

(değirmen) gibi tarımcılıkla ilgili dış yapılar Gagauz halk mimarisinin örnekleri olarak metinlerde yerini almıştır.

Gagauz halk edebiyatı metinlerine yansıyan müzik aletleri-çalgılar unsurlarından 4'ü nefesli, 2'si vürmalı ve 2'si yaylıdır. Gagauz müzik aletleri Balkan kültürünü yaşatan önemli unsurlardır. Balkan kültüründeki eğlencelerde keman sık kullanılan müzik aletlerinden biridir ve ona eşlik edenler davul ile nefesli çalgılardır. Gagauz düğün ve törenlerindeki eğlencelerinde de keman ve davul önemli bir yer tutar. Metinlerde de bu görülür; düğün ve eğlencelerde kemancıların sanatını icra ettiğı veya kutlama sırasında müzik için kemancıların çağrıldığı görölmektedir. Ancak, Gagauz Türkçesinde keman kelimesinin yerine *kemençe* kullanılır ve Türkiye Türkçesiyle yalancı eşdeğerlik oluşturur. Keman ve davul Gagauz eğlenceleriyle öylesine özdeşleşmiştir ki geleneksel Gagauz çalgılarından kauş günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur ve icracısı ciddi oranda azalmıştır; giderek de sadece müze unsuru olma evresine girmektedir. Gagauz kültürüne muhtemelen Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti döneminde giren zurna (zurna), daare (tef) gibi müzik aletleri ise henüz 20. yüzyılın başlarında Besarabya Gagauzlarının müzik kültüründe çıkmaya başlamıştır ve günümüzde, saha çalışması sırasında da unutulduğu tespit edilmiştir. Bu müzik aletlerinin örneklerine Komrat, Çadır-Lunga, Valkaneş, Kongaz, Haydar, Avdarma, Beşalma gibi yerleşim yerlerindeki etnografya müzelerinde de rastlanmamıştır. Gagauz kültürüne Bulgar kültüründen giren müzik aletlerinden biri olan gayda da günümüzde Moldova ve Ukrayna Gagauzları arasında icracısı az olan unsurlardan biridir, hatta metin örneklerinde dahi az örneğı görölmektedir. Gagauz müzik aletleri arasında geleneksel Türk çalgıları nefesli çalgılarda kaval ve çırtma (çığirtma) da yer alır, müzik gruplarında kaval icracıları da bulunur. Çığirtma günümüzde unutulmaya yüz tutmuşsa da kavalın icracıları vardır.

Gagauz halk edebiyatı metinlerine yansıyan halk hekimliğine ait 2 unsur tespit edilmiştir ve oyun kültürüyle beraber en az örneğı sahip bölümlerden biridir. Halk hekimliği unsurları arasındaki muska, Gagauzlarda Hristiyanlıkla birleşmiştir.

Gagauz halk edebiyatı metinlerine yansıyan oyun ve oyun aletleri bölümünde 2 oyun ve oyun aleti tespit edilmiştir. Oyunlarda kullanılan nesnelerin de sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel göstergelere sahiptir ve Türk kültürünün geleneksel oyunlarından olan, Gagauz kültüründe de oynanan aşık oyunu buna örnek olarak sözlü kültür

metinlerine yansımıştır. Hayvancılıkla uğraşan toplumlar hayvanın tüm et ve uzuvlarından faydalanır. Bu kimi zaman oyun alanına da yansımıştır ve koyunun eklem kemiğiyle oynanan aşık oyunu Gagauz kültürünün sosyo-ekonomik yanını göz önüne serer.

Balkanlarda Türk kültürünün bir parçası olarak benliğini korumaya çalışan Gagauzlar, Türk dünyasının batı ucunda olması ve din olarak ayrışması gibi sebeplerden dolayı göz ardı edilmiş Türk halklarından biridir. Belki de bu göz ardı edilmiş Gagauzların Bulgar ve Yunan olduğuna dair savlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye’de Gagauz Türkçesi üzerine çalışmalar yapılmakta ancak Gagauzların tarihi, kültürü ve edebiyatına dair çalışmalar 2022 yılında dahi emekleme dönemindedir denilebilir. Oysa, Gagauz kültürünün incelenmesi Balkanlardaki Türk kültürünün derinliğinin ve etkileşiminin tarihî arka planını anlamak bakımından önemlidir. Dilleri ve kültürleri tehlike altında olan Gagauzlar hakkındaki bu çalışma, bu noktada, yazılı ve yaşayan kaynaklardan faydalanılarak hazırlanılmasıyla Gagauzların kültür tarihinin yazımına kaynaklık edecektir.

Bu çalışma, bütüncül maddi kültür çalışmaları arasında metodolojik yaklaşımıyla Gagauzlarla ilgili Türkiye’de yapılan ilk çalışmalardan biridir ve bu alanda yapılacak daha sonraki çalışmalara da örneklik etmesi bakımından önemli olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Acaroğlu, Türker. (1999). “Gagauzların Kökeni”, *Belleten*, c. LXIII, s. 453-488.
- Acıpayamlı, Orhan. (1978). “Acıpayam’da Halk Hekimliği”, *Antropoloji*, S. 11, s. 11-16.
- Akalın, Lütfullah Sami. (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Akarçay, Emin. (2016). *Beslencenin Sosyolojisi: Orta Sınıfların Yeme İçme ve Eğlence Örüntüleri*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Akpınarlı, Feriha. (2001). “Türkiye’de Sepet Örucülüğünün Önemi ve Günümüzdeki Değerlendirilmesi”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Akyol, Pınar Kasapoğlu. Kutlu, M. Muhtar. (2020). “Kör Keçi’den Körebe’ye: Oyun İçinde Oyun”, *Antropoloji*, S. 39, s. 103-109.
- Alangu, Tahir. (2020). *Türk Folkloru El Kitabı*, Haz. İsmail Görkem, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alçay, A., Yalçın, S., Bostan, K., Dinçel, E. (2015). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Kurutulmuş Gıdalar”, *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, S. 37, s. 83-93.
- Aleppskim, Pavlom. (1897). *Puteşestvie antiohiyskago patriarha makariya v Rossiyu v polovine XVII veka*, Çev. G. Murkosa, Moskova: Universitetskaya Tipografiya.
- And, Metin. (2012). *Oyun ve Bügü – Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Angeli, Fedor. (2007). “*Oçerki istorii gagauzov - potomkov Oguzov: (seredina VIII - načalo XXI vv.)*”, Kişinev: Tipografia Centrală.
- Antsupov, İvan Antonoviç. (1966). *Gosudarstvennaya derevnya Bessarabii v XIX veke (1812-1870 gg.)*, Kişinev: Kartya Moldovensyaske.
- Anzerlioğlu, Yonca. (2006). “Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri”, *Bilig*, S. 39, s. 31-51.
- Argunşah, Hülya. (1993). “Gagauz Türküleriyle Anadolu Halk Türkülerinin Ortak Motifleri”, *Millî Folklor*, S. 18, s. 33-37.
- Argunşah, Mustafa. (2007). “Gagauzların Yakın Tarihi (1989-2001)”, *Gagauz Yazıları*, Kayseri: Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları, s. 55-80.
- Argunşah, Hülya. (2007). “Gagauz Edebiyatı”, *Gagauz Yazıları*, Kayseri: Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları, s. 89-118.
- Arnaut, Fedora. (1997). *Gagauz Mânilerinin İncelenmesi ve Türkiye ile Azerbaycan Örnekleriyle Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arnaut, Tudora. (1997). “Gagauz Türklerinde Giyim Kuşam”, *Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi*, S. 33, s. 37-40.

- Arnaut, Tudora. (2001). “Gagauz Halk Edebiyatında Mânilerin Diğer Türlerle İlişkisi”, *IV. Uluslararası Gagauz Kültürü Sempozyumu 17-18 Kasım 1999*, Haz: İsmail Bozkurt ve Fedora Arnaut, Kıbrıs: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, s. 53-62.
- Arnaut, Tudora. (2009). “Gagauz Türkülerinde Aşk ve Ölüm Motifleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, s. 5-20.
- Arnaut, Tudora. (2010). “Ukrayna Gagavuzları Arasında Ana Dilinin Gelişmesi”, *Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni 27-29 Aralık 2007 - Ankara*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 51-59.
- Artun, Erman. (1978). *Tekirdağ Folklor Araştırması*, İstanbul: Tem Ofset.
- Artun, Erman. (1983). *Tekirdağ Folklorundan Örnekler*, Tekirdağ: Taner Matbaası.
- Artun, Erman. (1998). “Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum Evlenme-Ölüm”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi - Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı*, S. 9-10, s. 85-107, İstanbul: Yesevi Yayıncılık.
- Atay, Ayten. (1987). *Örücülük – Temel Ders Kitabı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Attaleiates, Michael. (2012). *The History*, Çev. Anthony Kaldellis ve Dimitris Krallis, Cambridge: Harvard University Press.
- Aydemir, Hakan. (2005). “Gagauzcada Kıpçak Etkisi Üzerine”, Staislaw Stachowski (Ed.), *Studia Turcologica Cracoviensia*, c. 10, s. 27-47.
- Aydın, Mithat. (2002). “Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış (681-1018)”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 11, S. 11, s. 116-126.
- Ayhan, Fatma (2008). “Türklerin Giyim Kuşamında Kürk”, *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007 Ankara) – Maddi Kültür*, c. I, s. 189-202.
- Baboglu, Nikolay. (1991). *Masallar*, Kişinev: Nuregiop
- Baboglu, Nikolay. (2003). “Gagauz Türklerindä Düün Adetleri”, *Gagoğuz Kültür Sanat Dergisi*, S. 30, s. 12-13.
- Baboglu, Nikolay. (2011). *Gagauz Folkloru*, Komrat: M.V. Maruneviç Bilim Araştırmaları Merkezi.
- Baboglu, Nikolay. Baboglu, İgnat. (1996). *Gagauzça - Rusça hem Rusça – Gagauzça Şkola Sözlüü*, Kişinev: Ştintsa.
- Baev, Kristyu. (1964). “İstoriçeski narodni pesni u gagauzite”, *İzvestiya na Varnenskoto arheologičesko drujestvo - kniga XV*, Varna: Dırjavno İzdatelstvo, s. 61-74.
- Bakır, Abdullah. (2008). *Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-Name İsimli Eserinin Edisyon Kritiği Giriş-Metin-Dizin*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bascom, William R. (1953). “Folklore and Anthropology”, *The Journal of American Folklore*, c. 66, S. 262, s. 283-290.
- Başlamış, Cenk. (1990a, 29 Ekim). Gökoğuzlar Kuşatma Altında, *Milliyet*, s. 4.
- Başlamış, Cenk. (1990b, 22 Kasım). Gagavuzlar Türkiye'ye, *Milliyet*, s. 14.

- Baydar, Mustafa. (1968). *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul: Menteş Kitabevi.
- Berg, Lev Semyonoviç. (1918). *Bessarabiya: strana - lyudi - hozyaystvo*, Petrograd (St. Petersburg).
- Berker, Nurhayat. (1977). "Türk Mendil Kültürü", *Sanat Dünyamız*, S. 9, Ocak 1977, s. 8-12.
- Bernşteyn, Samuil Borisoviç. (1953). *Bolgarsko-Russkiy Slovar*, Moskova: Gosudarstvennoe İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovary.
- Beşirli, Hayati. (2010). "Yemek, Kültür ve Kimlik", *Millî Folklor*, S. 87, s. 159-169.
- Beşirli, Hayati. (2017). *Yemek Sosyolojisi Yiyeceklerle ve Mutfağa Sosyolojik Bakış*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bezviconi, Gheorghe. (1947). *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Bükreş: Institutul De Istorie Națională Din București.
- Birer, Selma. (1987). "Boza Yapımı ve Özellikleri", *Gıda*, c. 12, S. 5, s. 341-344.
- Bobokom, C. C., Birney, Pavel Petroviç. (1977). "Poselenie i jilişçe", Yakim Sergeevič Grosul (Ed.), *Moldavane. Oçerki istorii etnografii, iskusstvovedeniya*, Kişinev: Ştiința, s. 150-157.
- Boratav, Pertev Naili. (2016). *100 Soruda Türk Folkloru*, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Bronner, Simon J. (1979). "Concepts in the Study of Material Aspects of American Folk Culture", *Folklore Forum*, 12(2/3), s. 133-172.
- Bulgar, Stepan (2005). "Kurçu Küüyün İstoriyası (Vinogradovka Küüyü, Bolgrad Rayonu, Odesa Oblasti, Ukraina", *Sabaa Yıldızı*, S. 33, s. 2-40.
- Bulgar, Stepan. (2006a). "Komratskoye vostanniye 1906 goda", *İstoriya i Kultura Gagauzov*, Haz. Stepan Bulgar, Kişinev: Pontos, s. 273-285.
- Bulgar, Stepan. (2006b). "V godı pervoy mirovoy voynı 1914-1918 gg.", *İstoriya i Kultura Gagauzov*, Haz. Stepan Bulgar, Kişinev: Pontos, s. 286-289.
- Bulgar, Stepan. (2006c). "Uçastiye gagauzov v revolyutsii i grajdanskoy voyne", *İstoriya i Kultura Gagauzov*, Haz. Stepan Bulgar, Kişinev: Pontos, s. 290-297.
- Bulgar, Stepan. (2006d). "Narodnoye Dvijenıye 'Gagauz Halkı' (1989-1994 gg.)", *Rusin*, S. 4 (6), s. 163-173.
- Bulgar, Stepan. (2006e). "Gretsiya Gagauzları", *Sabaa Yıldızı*, S. 34, s. 2-39.
- Bulgar, Stepan. (2011). "Gagauzı v Gretsii", *Gagauzı*, M. Guboglo ve E. Kvilinkova (Ed.), Moldova: Nauka, s. 216-220.
- Bulgar, Stepan. (2013). *Gagauz Ustası*, Kişinev: Bons Offices.
- Bulgar, Stepan. (2018a). *Natsionalnaya odejda gagauzov: traditsii i sovremennost*, Komrat: Gagauz Bakannık Komiteti Kultura hem Turizm Bakannı.
- Bulgar, Stepan. (2018b). "Uçastiye gagauzov v Velikoy Oteçestvennoy voyne 1941 1945 gg. i problema ih etniçeskoy identifikatsii", *Rusin*, c. 52, S. 2, s. 357-371.

- Bulgar, Stepan. (2021). *XVIII Asirin Sonunda XXI Asirin Başlantısında Gagauzların Adetçe Evin Arhitekturası*, Gagauziya: Tipografia Centrală.
- Bulgar, Stepan. (2022). *Po sledam ekspeditsii V. A. Moşkova k gagauzam na Balkanı v 1903 godu*, Komrat: B. İ.
- Bulgar, Stepan., Konstantinova, İ. A. (2019). *Gagauzskiye şkolı v Moldavskoy SSR v 1957-1961 gg.: İstoriya i Dokumentı*, Komrat: Tipografia Centrală.
- Caferoğlu, Ahmet. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cahen, Louis. (1920). *Serbian-English and English-Serbian Pocket Dictionary*, London.
- Cebeci, Ahmet Hasan. (2008). *XVI. Yüzyıl Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre Gagauzlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Cebeci, İsa. (2010). *Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cin, Turgay. (2010). "Milletlerarası İlişkilerde Yunanlılaştırma Faaliyetlerine (Asimilasyona) İlişkin İki Örnek: Kalaşlar ve Gagavuzlar", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 25, s. 11-50.
- Clauson, Gerard. (1972). *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Copuşciu, Viktor. (2021). *Gagauz Konuşma Dili: Kıpçak Kasabası Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Çabuk, Arzu Çiftoğlu. (2017). "Türk Kültüründe Gelin Süsleme ve Süsleme Ustaları", *Millî Folklor*, Yıl 29, S. 113, s. 54-68.
- Çakir, Mihail. (1936). "Obiceiurile găgăuzilor la nunţi", *Viaţa Basarabiei*, Mart Nisan No. 3-4, s. 41-44.
- Çakir, Mihail. (1938). *Dictionar gagauzo (tiurco)-român*, Chisinau: Tiparul Moldovenesc.
- Çakir, Mihail. (2005). *Besarabiyali Gagauzların İstoriyası*, Kışinev.
- Çakir, Mihail. (2007). *Gagauzlar: İstoriya, Adetlär, Dil hem Din*, Haz. Stepan Bulgar, Kışinev: Pontos.
- Çakir, Mihail. (2018). "Religiozniye obryadı gagauzov – I Kurbanı, ili jertvoprinoşeniya", *Protoiyerey Mihail Çakir stati po istorii i kulture gagauzov Bessarabii v jurnale "Viatsa Basarabiei" (Bessarabskaya jizn)*, Haz. Viktor Tsvirkun, İvan Duminika, Vitaliy Sırf, s. 82-85.
- Çebotar, Petri. Dron, Ion. (2002). *Gagauzça - Rusça - Romınca Sözlük*, Kışinev: Pontos.
- Çebotar, Petri. Sırf, Vitaliy. (Haz.) (2017). *Dizi-Dizi Boncuklar (Gagauzların Halk Yaratmaları)*, Komrat: TİKA.

- Çebotar, Petri. (Haz.) (2019). *Saveliy Ekonomov - Şannı Üüredici*, Gagauziya: M. V. Maruneviç adına Bilim-aaraştırma merkezi.
- Çebotar, Petri. (Haz.) (2020). *Elena Koltsa - Laflık Ustası*, Komrat: M.V. Maruneviç adına Bilim Araştırma Merkezi.
- Çelik, Dilek Yalçın. (2011). "Ortak Kültürlerden Ortak Tatlar: Kosova Mutfağı", *Millî Folklor*, S. 89, s. 282-295.
- Çelik, Serkan. (2017). "Türk Kültüründe Geçmişten Günümüze Davul", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 6, S. 8, s. 11-18.
- Çimpoeş, Lübov. (1997). *Dastannıy Epos Gagauzov*, Kişinev.
- Çimpoeş, Lübov. (2009). "Gagauz Halk Edebiyatında Fıkralar ve Hoca Nastradin'in Anlatmaları", *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s. 177-184.
- Çimpoeş, Lübov., Bankova, Emiliya., Arnaut, Tudora. (2016). *Gagauzi Ukraini v 2 knigah*, Kiev: İzdatelskiy Dom Dmitriya Burago.
- Çimpoeş, Lübov. (2021). "Gagauzlarda Kilimcilik Hem Dokuma Ustalı", *Conferința științifico-practică internațională: "Știință, educație, cultură" Tom II*, Vol 2, s. 323-326.
- Çobanoğlu, Özkul. (2015). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çolakoğlu, Gözde. (2008). *Anadolu'dan Balkanlara Armudî Biçimdeki Kemençeler: Tarih, Teknik ve Geleneksel İcrasına İlişkin Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dabija, Ana Maria. (2006). "Tradition and Innovation in Contemporary Romanian Architecture", *PLEA 2006 - The 23rd Conference on Passive and Low Energy Architecture*, Geneva, Switzerland, 6-8 September 2006.
- Dallı, Hüseyin. (1991). *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dede, Abdürrahim. (1978). *Batı Trakya Türk Folkloru*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Demçenko, N. A. (1977). "Mukomolnıy Promisel", Yakim Sergeevič Grosul (Ed.), *Moldavane. Oçerki istorii etnografii, iskusstvovedeniya*, Kişinev: Ştiintsa, s. 113-116.
- Demirci, Kürşat. (2020). "Muska", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 31, s. 265-267.
- Derjavin, Nikolay Sevastyanoviç. (1914). *Bolgarskie Kolonii v Rossii (Tavriçeskaya, Hersoiskaya, Besarabskaya Gubernii)*, Sofya: Martinel.
- Dernschwam, Hans. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Doğan Levent ve Erdin. Ceyda. (2018). "Trakya Ağızlarında Giysi Adları Üzerine Bir İnceleme", *II. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı*, 20-22 Nisan 2018, Üsküp-Makedonya, Ankara, s. 116-136.

- Dorson, Richard. (1972). *Folklore and Folklife: An Introduction*, Chicago: University of Chicago Press.
- Durbaylo, Mariya. (1991). *Ballada Türküleri*, Kişinev: Moldova Respublikanın Bilgi Akademiyası.
- Durbaylo, Mariya. (2001). *Gagauz Halk Türküleri*, Haz. Lüba Çimpoeş, Kişinev: Pontos.
- Durmuş, İlhami. (2021). “Türk Kültür Çevresinde At”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 5, S. 1, s. 1-12.
- Eberhard, Wolfram. (1940). “Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya’daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat”, *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*, c. XVI, S. 92, s. 161-172.
- Ekrem, Erkin. (1997). “Eski Türklerde Demircilik ve Bakırcılık”, *Bilge*, Kış-11, s. 6-9.
- Elçin, Şükrü. (1990). *Türkiye Türkçesinde Ağıtlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Elçin, Şükrü (1992). “Türkü”, *Türk Dünyası El Kitabı Üçüncü Cilt - Edebiyat*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 306-307.
- Elçin, Şükrü. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eliot, Thomas S. (1987). *Kültür Üzerine Düşünceler*, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (1997). “Gagauzlardan Yeni Haberler”, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 313-324.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti’ t Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican. (2019). *Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erden, Attila. (1977). “Anadolu Giyiminde Kuşak”, *Antropoloji*, S. 10, s. 31-44.
- Erdentuğ, Nermin. (1969). “Türk Etnografya Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. 2, S. 1, s. 65-71.
- Ergin, Muharrem. (2011). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayın Tanıtım.
- Ergin, Muharrem. (2016). *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Esin, Emel. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Evliya Çelebi. (2008a). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 1. Cilt 1.Kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2008b). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 1. Cilt 2. Kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliya Çelebi. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 5. Kitap 2. Cilt*, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Evliya Çelebi. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi 7. Kitap I. Cilt*, Haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fasmer, Max. (1986). *Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka - Tom I*, Moskova: Progress.
- Fasmer, Max. (1986). *Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka - Tom II*, Moskova: Progress.
- Fasmer, Max. (1987). *Etimologičeskiy slovar russkogo yazıka - Tom III*, Moskova: Progress.
- Fleming, E. McClung. (1974). "Artifact Study: A Proposed Model", *Winterthur Portfolio*, Vol. 9, s. 153-173.
- Frayonova, Olga Viktorovna. (2007). "Gusla", *Bolşaya rossiyskaya entsiklopediya Tom 8*, Moskova.
- Fromm, Erich. (1992). *Rüyalar, Masallar, Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi)*, Çev. Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten, İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Gagauz, D. F. (2006). "Muzıkalnaya Kultura Gagauzov", *İstoriya i Kultura Gagauzov*, Haz. Stepan Bulgar, Komrat-Kişinev: Pontos, s. 573-578.
- Gagauz Korafları. (2015), "Traditsionnaya Ornamentika Gagauzskogo Kovra", 11-18, Komrat.
- Gamble, Clive. (2001). *Archaeology: The Basics*, London: Routledge.
- Gander, M. J. ve H. W. Gardiner. (1993). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Haz. B. Onur. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Genç, Reşat. (1997). "Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Dokuma ve Yayı İşleri", *Ariş Dergisi*, S. 3, s. 8-17.
- George, R. Saint. (2010). "Material Culture in Folklife Studies", *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*, Dan Hicks ve Mary C. Beaudry (Ed.), Oxford: Oxford University Press, s. 123-149.
- Georges, Robert A. (2009). "Eğlence ve Oyunlar". Çev. Derya Filiz Korkmaz, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*, Ankara: Geleneksel Yayınları, s. 322-333.
- Georgiev, Vladimir. (Ed.). (1971). *Bilgarski Etimologičen Reçnik Tom I (A-Z)*, Sofya: Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov.
- Georgiev, Vladimir. (Ed.). (2012). *Bilgarski Etimologičen Reçnik Tom II (İ-Krepya)*, Sofya: Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov.
- Georgiev, Vladimir. (Ed.). (2012). *Bilgarski Etimologičen Reçnik Tom III (Kres¹ Mingo¹)*, Sofya: Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov.
- Georgiev, V. ve Duridanov, İ. (Ed). (2012). *Bilgarski Etimologičen Reçnik Tom IV (Mingo²-Padam)*, Sofya: Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov.
- Georgieva, Barga. (1983). "Tipove Jilişça", Georgiev Georgi (Ed.), *Etnografiya na Bulgariya Tom II - Materialna Kultura*, Sofya: Bulgarskata Akademiya na Naukite, s. 193-211.
- Glassie, Henry. (1999a). *Material Culture*, Bloomington: Indiana University Press.

- Glassie, Henry. (1999b). *Vernacular Architecture*, Philadelphia: Indiana University Press.
- Gordlevski, Vladimir Aleksandroviç. (1968). "Osmanskaya Svadba", *İzdbannye Soçineniya Tom IV – Etnografiya, İstoriya Vostokovedeniya, Retsenzii*, Moskova: İzdatelstvo Nauka.
- Gökçel, Ragıp. (2012). "Romen-Türk Kültürel Etkileşiminin Romen Diline Yansımaları", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, c. 5, S. 9, s. 67-82.
- Gökçimen, Ahmet. (2010). "Türkmen 'İrımları' (Halk İnanışları) ve İşlevler", *Milli Folklor*, S. 87, s. 148-158).
- Grek, İvan. F. (2007). "Etnonim 'gagauz' i glottonim 'gagauzskiy yazık' (etnogenezis gagauzov v XIX - naçale XX v. v usloviyah Bessarabii), *Revista de Etnologie și Culturologie*, c. 2, s. 260-264.
- Grigoroviç, Viktor İvanoviç. (1916a). "Doneseniya ob ispıtanıyah v Tiraspol'skom uezdnom uçilişçe, Kişinevskoy gimnazii i o bolgarskih narodnih uçilişçah v Bessarabii predstavleniya popeçitelyu okruga", *Sobraniye soçineniy Viktora İvanoviça Grigoroviça (1864-1876)*, Odessa: Ekonomičeskaya Tipografiya, s. 118-145.
- Grigoroviç, Viktor İvanoviç. (1916b). "Vzıskaniye gospodina İvanova", *Sobraniye soçineniy Viktora İvanoviça Grigoroviça (1864-1876)*, Odessa: Ekonomičeskaya Tipografiya, s. 146-159.
- Grinçenko, Boris. (1958). *Slovar Ukrainskoi Movi Tom I (A-J)*, Kiev: Bidavnitstvo Akademii Nauk Ukrainskoi Rsr.
- Grinçenko, Boris. (1958). *Slovar Ukrainskoi Movi Tom I (A-J)*, Kiev: Bidavnitstvo Akademii Nauk Ukrainskoi Rsr.
- Grinçenko, Boris. (1958). *Slovar Ukrainskoi Movi Tom II (Z-N)*, Kiev: Bidavnitstvo Akademii Nauk Ukrainskoi Rsr.
- G. S. (1854). "Obozreniye gazet i jurnalov: Obozreniye Russkih gazet i jurnalov za vtoroye trehmesyaçiye 1854 goda", *Jurnal Ministerstva narodnogo prosveşçeniya*, St. Petersburg: İmperatorskoy Akademii Nauk, s. 247-284.
- Guboglo, Mihail. (2018). "Gagauzların Etnik Aidiyeti", Çev. Bülent Hünerli, *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 12, s. 67-78.
- Gura, Aleksandr Viktoroviç. (2011). *Brak i Svadba v Slavyanskoy Narodnoy Kulture: Semantika i Simvolika*, Moskova: İndrik.
- Güler, Hüseyin Rasim. (2004). *Bulgaristan Türklerinin Rumeli Türküleri*, Prizren: Bay Yayınları.
- Günay, Umay. (1992). "Masallar", *Türk Dünyası El Kitabı Üçüncü Cilt - Edebiyat*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 321-331.
- Günay, Umay. (2009). "Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevi Yaratıklar", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, c. 2, S. 3-4, s. 84-115.
- Günay, V. Doğan. (2016). *Kültürbilime Giriş*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.

- Güneş, Serkan. (2012). “Türk Çay Kültürü ve Ürünleri”, *Millî Folklor*, S. 93, s. 234-251.
- Güngör, Harun. (1982). *Gagauzlar (Gagavuzlar)ın Dini İnanışları Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara.
- Güngör, Harun ve Argunşah, Mustafa. (1998). *Gagauzlar – Gagauz Türklerinin Etnik Yapısı, Nüfusu, Dili, Dini, Folkloru Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, Harun. (2016). “Gagauzların Kökeni İle İlgili Tartışmalı Hususlar”, *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s. 229-231.
- Halaçoğlu, Yusuf. (2020). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Haruzin, Nikolay Nikolayeviç. (1896). *İstoriya razvitiya jilişça u koçevih i poluçoçevih Tyurskih i Mongolskih narodnostey Rosii*, Moskova.
- Haruzin, Nikolay Nikolayeviç. (1907). *Slavyanskoye jilişçe v Severo-Zapadnom kraye (İz materialov po istorii razvitiya slavyanskikh jilişçe)*, Vilna.
- Hoppe, Ernst Max. (1934). “I Gagauzi, Popolazione Turco-Cristiana Della Bulgaria”, *Oriente Moderno*, Yıl 14, S. 3 (Mart 1934), s. 132-143.
- Hünerli, Bülent. (2006). *Kırklareli Babaeski Merkez İlçesi ve Köyleri Ağız İncelemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Hünerli, Bülent. (2015). “Ukrayna Zaporozje Gagavuzları Saha Çalışması Raporu”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, c. 4, S. 6-7, s. 35-38.
- Hünerli, Bülent. (2016). “Ukrayna Gagauzları Odessa Saha Çalışması Raporu (15-25 Ekim 2015)”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, c. 5, S. 8, s. 21-32.
- Hünerli, Bülent ve Arnaut, Tudora. (2017). “Ukrayna Gagauzları”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*, c. 7, S. 11, s. 17-50.
- Hünerli, Bülent. (2020). *Mihail Petroviç Guboglo’nun Gagauz Folkloru Derlemeleri*, Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Iorga, Nicoale. (1900). *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, Bükreş: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.
- İbn Bîbî. (1996). *El Evamirü’l-Ala’iyye Fi’l-Umuri’l-Ala’iyye (Selçuk-Name) II*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İltar, Gazanfer ve Eren, Sevinç. (2012). “Giresun’da Bakırcılık”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S. 4 (14), 157-171.
- İmer, Zahide. (1986). *Dokuma Tekniği*, Ankara.
- İnalcık, Halil. (1946). “Yaş Muahedesinden Sonra Osmanlı-Rus Münasebetleri Rasih Efendi ve General Kutuzof Elçilikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 4, S. 2, s. 195-203.
- İnalcık, Halil. (1954). “Ottoman Methods of Conquest”, *Studia Islamica*, S. 2, s. 103-129.

- İnalçık, Halil. (1993). “Balkanlar ve Türkler”, *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları.
- İnalçık, Halil. (2012). *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, Abdülkadir. (2017). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İncil – Müjde (İncil’in Çağdaş Türkçe Çevirisi). 2005. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- İrecek, Konstantin Josef. (1876). *Dějiny bulharského národa*, Prag: Nákladem B. Tempského.
- İrecek, Konstantin Josef. (1890). “Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguči im heutigen Bulgarien”, *Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften - Classe Für Philosophie, Geschichte und Philologie*, Prag: Verlag der Königl. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, s. 3-30.
- İrecek, Konstantin Josef. (1899). *Knyajestvo Bulgariya*, c. 2, Plovdiv.
- İusiumbeli, İrina. (2017). *Gagauz Yeri’nde Kadın*, Ankara: Karaağaç Yayınevi.
- İvanov, Yordan. (1915). *Bilgarete v Makedonija*, Sofya: Dırjavna Peçatnitsa.
- Jirmunskiy, Viktor. (1958). *Epişeskoye Tvorçestvo Slavyanskikh Narodov i Problemi Sravnitelno Eposa*, Moskova: Akademii Nauk SSSR.
- Jirmunskiy, Viktor. (2011). *Türk Kahramanlık Destanları I-II. Bölüm*, Çev. Mehmet İsmail ve Hülya Arslan Erol, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Jukov, Viktor İliç. (1964). *Goroda Bessarabii 1812-1861*, Kişinev: Kartya Moldovenyaske.
- Kahraman, Cahit. Güneş, İlhan. Kahraman, Naane. (2017). “1989 Göçü Sonrası Bulgaristan Göçmenlerinin Yemek Kültüründeki Değişim”, *Göç Dergisi*, c. 4, S. 2, s. 227-245.
- Kahramanyol, Mustafa. (2003). *Makedonya’daki Türk ve Müslüman Toplulukların Günlük Hayatı ve Gelenekleri*, Ankara: TİKA.
- Kanitz, Felix Philipp. (1882). *La Bulgarie Danubienne Et Le Balkan: Études de Voyage (1860-1880)*, Paris.
- Kaplan, Mehmet. (1983). *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaplan, Melike. (2011). “Halk Tıbbının Kökenleri: Teşhisten Tedaviye Din ve Büyü İlişkisi”, *Millî Folklor*, S. 91, s. 150-156.
- Karacova, M. (1999). “Jilişçe kak subekt i Oblekt obryadovih deystv u naseleniya Bolgarii i bolgarskih pereselentsev Bessarabii”, *İstoriya i Kultura Bolgar i Gagauzov Moldovi i Ukraini*, İvan Grek (Ed.), Kişinev.
- Karaçoban, Dimitri. (1984). *Stihlar*, Kişinev: Literatura Artistike.

- Karakuş, Ş., Küçükkömürler, S., Ekmen, Z. (2008). “Türk Kültüründe Bulgur”, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Ankara, III. Cilt Maddi Kültür, s. 1179-1190.
- Karanfil, Güllü. (2009). *Gagauz Leksikologiya I*, Komrat.
- Karanfil, Güllü. (2010). “Gagauzların Çalgı Adlarına Dair Bir Araştırma”, *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi*, c. 2, S. 8, s. 72-75.
- Karanfil, Güllü. (2013). *Gagauz Leksikologiyası II*, Ankara: Bengü Yayınları.
- Karanfil, Güllü. (2016). “Rumında mı, Sovetlärde mi Taa Çok Çektik?”, *Gagauzlar İçin Yazılarım*, Bursa: Boy Yayınları, s. 102-108.
- Karatay, Osman. (2010). “Tuna Bulgar Devletinin İlk Asrı: Balkanlarda Tutunma ve Pekişme (681-803)”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, c. 10, S. 2, s. 1-18.
- Karpat, Kemal (1996). “Gagauzlar”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, s. 288-291, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Karpuz, Emine. (1991). “Takı”, *Türk Aile Ansiklopedisi 3*, s. 970-972, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Kaşgarlı Mahmud. (2013). *Divanü Lûgat-it Türk*, Çev. Besim Atalay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Katchanovski, Ivan. (2005). “Small Nations but Great Differences: Political Orientations and Cultures of the Crimean Tatars and the Gagauz”, *Europe-Asia Studies*, 57:6, s. 877-894.
- Kayalıoğlu, Filiz. (2006). *II. İzzeddin Keykavus ve Zamanı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kayaoglu, İzzet Gündag. (1987). “Balkan Dillerine Türkçeden Geçen Bakırcılık Terimleri ve Bakır Kap Kacak Adları”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri V. Cilt - Maddi Kültür*, Ankara: Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, s. 183-219.
- Kılıç, Ayten. (1997). *The Gagauz: Past and Present*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kınık, Mehmet. (2011). “Türk Halk Müziği Çalgı Topluluklarının Yapılanması ve Bağlama”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 1, S. 30, s. 211-234.
- Kırzioğlu, Neriman Görgünay. (1995). *Altaylardan Tunaboyu'na Türk Dünyasında Ortak Motifler*, Ankara: Türksoy Yayınları.
- Kızıldemir, Özgür. Öztürk, Emrah ve Saruışık, Mehmet. (2014). “Türk Mutfak Kültürünün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 14, S. 3, s. 191-210.
- King, Charles. (2000). *The Moldovans Romania, Russia and The Politics of Culture*, Kaliforniya: Hoover Institution Press.
- Kingsley, Karen. (2003). “Manastır Mimarisi Üzerine”, Çev. Salih Çift, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, S. 2, s. 349-360.

- Kittler, Pamela ve Sucher Kathryn. (2008). *Food and Culture*, ABD: Thomson-Wadsworth.
- Klasov, G., Nikolov, S. (1992). *Bulgarca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Klaus, Aleksandr. (1869). *Naši kolonii: Opıtı i materialı po istorii i statistike inostrannoy kolonizatsii v Rossii*, St. Peterburg: V. V. Nusvalta.
- Knappet, Carl. (2005). *Thinking Through Material Culture An Interdisciplinary Perspective*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Koca, Sofiya. (2011). *Gagauz Folkloru Valkaneş Dialektindä*, Kişinev: Gagauziya Bakannık Komiteti.
- Koçu, Reşat Ekrem. (1969). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Koeppen, P. von, (1854). “Die Bulgaren in Bessarabien”, *Bulletin De La Classe Historico Philologique De L'académie Impériale Des Sciences De St. Petersburg*, St. Petersburg-Leipzig, c. 11, S. 13-14 (253-254), s. 194-215.
- Koltsa, Mihail. (1982). *Gagauz Halk Türküleri*, Kişinev: Literatura Artistike.
- Koltsa, Mihail. (1997). “Gagauz Ezgileri ve Bazı Tonal Özellikleri”, Çev. Sinemis Sun, *Folklor/Edebiyat*, Temmuz-Ağustos, S. 10, s. 46-53.
- Konstantinos Porfirogennetos. (1985). *De Administrando Imperio*, Haz. Gyula Moravcsik ve Romilly James Heald Jenkins, Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies.
- Konstantinova, İ. A. ve Kopuşçu, M. İ. (2020). *Rusça-Gagauzça Müzik Sözlüğü*, Ed. P. Çebotar, Komrat: Tipografa Centrală.
- Kopuşçu, Mariya İvanovna. (2015a). *G.A. Gaydarcı – Yazıcı, Folklorcu, Lingvist*, Komrat: Elan Poligraf.
- Kopuşçu, Mariya İvanovna. (2015b). “İskusstvo Kovrotkaçestva v. s. Kopçak”, *Gagauz Korafları içinde* (s. 83-86), Komrat.
- Kopuşçu, Viktor. (2014a). *Çakirlär I Ay-Boba Mihail Çakir*, Komrat: M. Maruneviç Adına Bilim-Araştırma Merkezi.
- Kopuşçu, Viktor. (2014b). *Nazvaniya Traditsionnih Golovnih Uborov v Turetskom i Gagauzskom Yazıkah*, Komrat: Nits Gagauzii im. M.V. Maruneviç.
- Kopuşçu, Viktor. (2016). *Gastronomičeskaya Leksika v Gagauzskom Yazıke Nazvaniya Traditsionnih Blyud*, Komrat: M.V. Maruneviç Bilim Araştırmaları Merkezi.
- Korkmaz, Asım. (2021). 20. Yüzyılın İlk Yarısında Besarabya’da Gagauz Türklerinin Tarihi ve Kimliği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Koshenova, Gulbanu. (2014). “Kazakistan ve Türkiye’deki Ahşap Beşiklerin Tarihi Sanatsal Özellikleri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 16, s. 155-159.
- Koşay, Hamit Zübeyr. (1944). *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Ankara: Maarif Matbaası.

- Koşay, Hamit Zübeyr. (1956). "Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar I - Çiftçilik", *Türk Etnografya Dergisi*, S. 1, s. 7-55.
- Koşay, Hamit Zübeyr. (1957). "Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar II – Kap Kacak", *Türk Etnografya Dergisi*, S. 2, s. 7-55.
- Kowalski, Tadeusz. (1949). "Kuzey-doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili", Çev. Ömer Faruk Akün, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 3, S. 2-3-, s. 477-500.
- Kuban, Doğan. (2021). *Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19. Yüzyıllar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kurat, Akdes Nimet. (1937). *Peçenek Tarihi*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Kurat, Akdes Nimet. (1972). *IV - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Kurat, Akdes Nimet. (2020). *Rusya Tarihi - Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuroglo, Stepan ve Flimonova, Mariya. (1976). *Proşloe i Nastoyaşçee Gagauzskoy Jenşçini*, Kişinev: Kartya Moldovenyaske.
- Kuroglo, Stepan. (1980). *Semeynaya Obryadnost Gagauzov v. XIX - Naçale XX v.*, Kişinev.
- Kuroglo, Stepan ve Maruneviç, Mariya. (1983). *Sotsialistiçeskie Preobrazovaniya v Bitu i Kulture Gagauzskogo Naseleniya MSSR*, Kişinev: Ştiintsia.
- Kuroglo, Stepan. (2002). "Aynoros Hacılık Yeri", *Gagoğuz*, S. 19, s. 10-12.
- Kuroglo, Stepan ve Çolak, A. (2001). "Gagauz Kilimneri - Milletinin Can Yeri", *Sabaa Yıldızı*, S. 15, 10-13.
- Kurtulmuş, Zekeriya. (2010). *Kırklareli Folkloru*, Kırklareli: Kırklareli Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Kuru, Songül ve Paksoy, Candan. (2008). "Anadolu'da Ayakkabı ve Cumhuriyet Dönemi Ayakkabı Kültürü", 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15 Eylül 2007, Ankara, II. Cilt Maddi Kültür, s. 821-836.
- Kuter, Murat. (2013). "Ekmeğin Tarihi", *Standart Ekonomik ve Teknik Dergi*, Ağustos 2013, S. 615, s. 41-45.
- Kuzucu, Kemalettin. (2003). "Türkiye'de Çaycılığın Tarihî Gelişimi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 8, s. 75-96.
- Kvilinkova, Elizaveta Nikolaevna. (2010). *Zagovori, magiya i oberegi v narodnoy meditsine gagauzov*, Kişinev: Elan Poligraf.
- Kvilinkova, Elizaveta Nikolaevna. (2011). *Gagauzkiy Pesenny Folklor - "Grammatika Jizni"*, Kişinev.
- Kvilinkova, Elizaveta Nikolaevna. (2015). *Kurban u gagauzov (Arhaiçeskaya sovremennost)*, Kişinev: Tipografia Centrală.

- Kvilinkova, Elizaveta Nikolaevna. (2016). *Gagauzi v etnokulturnom prostranstve Moldovi: (Narodnaya kultura i etniçeskoye samosoznaniye gagauzov skvoz prizmu svyazi vremen)*, Kişinev.
- Kyuchukov, Hristo. (2016). "Gagauz and Tatar Endangered Languages of Bulgaria: Sociolinguistic Aspect", *Tehlikedeki Türk Dilleri II A c. 2*, Süer Eker ve Ülkü Çelik Şavk (Ed.), Ankara-Astana: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayınları.
- Lang, David Marshall. (1976). *The Bulgarians From Pagan Times to The Ottoman Conquest*, Londra: Thames and Hudson
- Lavrentyeva, L. S., Golant, N. G., Nikoglo, D. E. (2020). *Gagauzlar: Kunstkamera Kolektiya Katalogu*, Komrat: Büyük Petri adına Antropologiya hem Etnografiya Muzeyi (Kunstkamera) Rusya Bilim Akademiyası; Gagauziya: M. V. Maruneviç Adına Bilim Araştırma merkezi.
- Lejean, Guillaume. (1861). *Ethnographie de la Turquie d'Europe*, Gotha: Justus Perthes.
- Livşitsem, Matus Yakovleviç. (1977). "Poselenie i Jilişçe", Yakim Sergeevič Grosul (Ed.), *Moldavane. Oçerki istorii etnografii, iskusstvovedeniya*, Kişinev: Ştiintsa, s. 158-175.
- Malacılı, İrina. (2002). *Kıpçak Köyün Monografisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Malay, Konstantin. (1875). "Prihod Çok-Meydan Benderskogo Uezda", *Kişinevskie Eparhialnie Vedomosti*, 15-30 Kasım 1875, No. 22, s. 830-843.
- Malinowski, Bronislaw. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, Çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kalcı Yayınevi.
- Mankalyalı, Mehmet Ziya. (2013). *Rumence - Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Manov, Atanas. (1938). *Potekloto na gagauzite i tehните obiçai i nravi*, Varna.
- Manov, Atanas. (2001). *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*, Çev. M. Türker Acaroğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marco Polo. (1979). *Markopolo Seyahatnamesi I. Cilt*, Haz. Filiz Dokuyan, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Marin, Sanda. (1957). *Kulinarnoye iskusstvo i ruminskaya kuhnya*, Bükreş: İzdatelstvo na inostrannih yazıkah.
- Marinov, Vasil. (1956). *Prinos kım İzuçavaneto na Bita i Kulturata na Turtsite i Gagauzite v Severoiztoçna Bulgariya*, Sofya: İzdanie na Bılgarskata Akademiya na Naukite.
- Markova, L. V. (1968). "Tipı selskogo jilişça bolgarii", *Tipı selskogo jilişça v stranah zarubejnoj evropı*, Moskova: İzdatelstvo Nauka, s. 12-35.
- Maruneviç, Mariya. (1980). *Poseleniya, Jilişçe i Usadba Gagauzov Yujnoy Bessarabii v. XIX Naçale XX v.*, Kişinev: Ştiintsa.
- Maruneviç, Mariya., Nikoglo, Diana. (2011). "Promıslı", Mihail Guboglo ve Elizaveta Kvilinkova (Ed.), *Gagauzi*, Moldova: Nauka, s. 248-267.

- Maruneviç, Mariya. (2018). "Materialnaya Kultura Gagauzov XIX - Naçalo XX v.", *Mariya Maruneviç (Uçyonıy, Pedagog, Obşçestvennyy Deyatel) Tom I içinde* (s. 7-246), Komrat: M. V. Maruneviç Adına Bilim Araştırma Merkezi.
- Mehmet Kâmil. (2015). *Melceü't-Tabbâhîn Aşçıların Sığınağı*, Haz. Günay Kut ve Turgut Kut, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Memişoğlu, Hüseyin. (1995). *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Meşçeryuk, İvan İvanoviç. (1970). *Sotsialno-Ekonomiçeskoe Razvitie Bolgarskih i Gagauzskih Sel v Yujnoy Bessarabii (1808-1856 gg.)*, Kişinev: Akademiya Nauk Moldavskoy SSR.
- Mihailova, Ganka. (1983). "Gradsko Obleklo", *Etnografiya na Bulgariya Tom II - Materialna Kultura*, Sofya: Bulgarskata Akademiya na Naukite, s. 281-287.
- Miladinov, Dimitr ve Miladinov, Konstantin. (1861). *Bilgarski narodni pesni*, Zagreb: A. Yakiça.
- Moiseenko, Zoya. (1973). *Arhitektura selskih jilih domov Moldavii*, Kişinev: Kartya Moldovenyaske.
- Moseley, Christopher. (2010). *Atlas of the World's Languages in Danger*, Paris: UNESCO.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. (1900). "Gagauzı Benderskogo Uezda (Etnografiçeskiye Oçerki i Materialı)", *Etnografiçeskoye Obozrenie*, Moskova, 1900, No. 1, s. 1-89.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. (1901a). "Gagauzı Benderskogo Uezda", *Etnografiçeskoye Obozreniye*, Moskova, No. 1, s. 98-161.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. (1901b). "Gagauzı Benderskogo Uezda", *Etnografiçeskoye Obozreniye*, Moskova, No. 2, s. 1-49.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. (1901c). "Gagauzı Benderskogo Uezda", *Etnografiçeskoye Obozreniye*, Moskova, No. 4, s. 1-80.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. (1902a). "Gagauzı Benderskogo Uezda", *Etnografiçeskoye Obozreniye*, Moskova, No. 3, s. 1-66.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. (1902b). "Gagauzı Benderskogo Uezda", *Etnografiçeskoye Obozreniye*, Moskova, No. 4, s. 1-91.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. (1904a). *Nareçiya Bessarabskih Gagauzov*, Proben der Volkslitteratur der Türkischen Stämme: X, St. Petersburg: İmperatorskaya Akademiya Nauk.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. (1904a). "Slovar - Yazıka Bessarabskih Gagauzov", V. Moşkov, *Nareçiya Bessarabskih Gagauzov*, 1-114, St. Petersburg.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. (1904b). *Turetskiye plemena na Balkanskom poluostrove. Otçet o poezdke na Balkanskiy poluostrov letom 1903 g.*, St. Petersburg: M. Stasyuleviça.
- Moşkov, Valentin Aleksandroviç. (2004). *Gagauzı Benderskogo Uezda*, Kişinev.

- Namık, Hüseyin. (1933). *Peçenekler*, İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Naslednikova, Venera. (1969). *İstoriya na Bulgarskiya*, Sofya: Nauka i İz kustvo.
- Nayır, Yaşar Nabi. (1999). *Balkanlar ve Türklük I*, İstanbul: Cumhuriyet.
- Nemeth, Gyula. (2014). *Folklorik ve Dinî Metinler Üzerinde Vidin Türkleri Ağız Araştırmaları*, Çev. Abdurrahman Güzel, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Niederle, Lubor. (1956). *Slavianskie Drevnosti*, Moskova: İzdatelstvo İnostrannoy Literaturı.
- Nikoglo, Diana Evgenevna. (2004). *Sistema Pitaniya Gagauzov v XIX - Naçale XX vv.*, Kişinev.
- Nikoglo, Diana Evgenevna. (2011). “Pitanie i Zastolny Etiket”, Mihail Guboglo ve Elizaveta Kvilinkova (Ed.), *Gagauzi Narodi i Kulturi*, s. 289-305, Moldova.
- Nikoglo, Diana Evgenevna. (2013). “Munçe Krupyanie Vidi Pişçi u Moldovan Yuga Respubliki Moldova”, *Revista de Etnologie și Culturologie*, vol. XIII-XIV, Kişinev, s. 180-186.
- Nikolaeva, Tatyana Anatolevna. (1988). “Hudjestvennie Osobennosti Narodnoy Ukrainskoy Odejdı Kontsa XIX. - Naçala XX. v. Kak Oblekt Etnografiçeskogo İssledovaniya”, *Sovetskaya Etnografiya*, N. 6, s. 105-121.
- Novakov, Saveliy Zaharoviç. (2006). “Razvitiye selskohozyaystvennogo proizvodstva, remosel, promislov i rınka v poseleniyah gagauzov i bolgar posle reform 70-x godov XIX v.”, *İstoriya i kultura gagauzov*, Haz. Stepan Bulgar, Kişinev: Tipografia Centrală, s. 192-237.
- Obninskiy, Viktor. (1907). *Letopis russkoy revolyutsii - Tom 3 duma i revolyutsiya*, Moskova: V. M. Sablina.
- Ogier Ghislain De Busbecq. (2011). *Türk Mektupları - Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Çev. Derin Türkömer, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oğuz, M. Öcal. (2011). “Araştırmaların Tarihi”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 1-56.
- Ojegov, Sergeya İvanoviça ve Şvedova, Nataliya Yulevna. (2006). *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka*, Moskova.
- Oyman Büken, Rengin. (2005). “El Dokumacılığının ve El Dokuma Tezgâhının Tarihçesi, El Dokuma Tezgâhı Çeşitleri”, *Sanat Dergisi*, S. 8, s. 63-84.
- Ödekan, Ayla. (1997). “Çeşme”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, s. 396-397.
- Ögel, Bahaeddin. (1991a). *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin. (1991b). *Türk Kültür Tarihine Giriş V*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin. (2014). *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Önal, Mehmet Naci. (1998). *Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Âdetleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öncü, Ali Servet. (2014). “1991-1995 Yılları Arası Türkiye Moldova İlişkileri ve Gagauzlar”, *Gazi Türkiyat*, c. 1, S. 15, s. 87-104.
- Önder, Mehmet. (1995). *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis. *Türk Halkbilimi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özden, Ali. (2008). “Yoğurdun Tarihi”, *Güncel Gastroenteroloji*, c. 12, S. 2, s. 128-133.
- Özden, Muharrem. (2017). “Trakya Ağızlarında Yer Alan Alet ve Eşya Adları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 10, S. 50, s. 110-143.
- Özden, Muharrem. Doğan, Levent ve Bayraktar, Sibel. (2018). *Trakya Ağızları Sözlüğü I*, Edirne: Trakya Üniversitesi Matbaası.
- Özhan, Mevlüt ve Muradoğlu, Malik. (1997). *Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, Nevzat. (1999). Gagavuz Türk Edebiyatı, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 12 (Romanya ve Gagavuz Türk Edebiyatı)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, Nevzat. (2013). “Ağız Alanından Yazı Diline Geçiş: Gagavuz Türkçesi Örneği”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9, s. 85-94.
- Özkan, Nevzat. (2007). *Gagavuz Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, Nevzat. (2017). *Gagavuz Edebiyatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Özkan, Nevzat. (2019). *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Peteva, Evdokiya. (1931). *Bulgarski Narodni Kolani*, Sofya: Durjavna Peçatnitsa.
- Petrovici, Nina. (2009). *Komrat Kasabasının Monografisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pohlyobkin, Vilyam. (1988). *O kulinarii ot a do ya*, Minsk: Polımya.
- Pokrovskaya, L. Aleksandrovna. (1952). *Pesennoye Tvorçestvo Gagauzov*, Leningrad.
- Pokrovskaya, L. Aleksandrovna, Çernişeva, M. (1989). *Narodnie Pesni Gagauzov*, Moskova: Sovetskiy Kompozitor.
- Pokrovskaya, L. Aleksandrovna. (2016). “Moldova ve Ukrayna Gagauzlarının Halk Şarkıları”, Çev. Bülent Hünerli, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 8, s. 14-28.
- Primovski, Anastas ve Sneja, Blageova. (1983). “Obrabotka na Metali”, *Etnografiya na Bulgariya Tom II - Materialna Kultura*, Sofya: Bulgarskata Akademiya na Naukite, s. 93-117.
- Raçeva, Mariya (Ed.) ve Todorov, Todor (Ed.). (2002). *Bulgarski Etimologičen Reçnik (Tom VI)*, Sofya: Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov.

- Račeva, Mariya (Ed.) ve Todorov, Todor (Ed.). (2010). *Bulgarski Etimologičen Rečnik (Tom VIII)*, Sofya: Akademično İzdatelstvo Prof. Marin Drinov.
- Radeva, Liliya. (1983). "Traditsionna narodna hrana", *Etnografiya na Bulgariya Tom II Materialna Kultura*, Sofya: Bulgarskata Akademiya na Naukite, s. 291-297.
- Radloff, Wilhelm. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler - Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov Herausgegeben*, Leningrad: Verlag Der Akademie Der Wissenschaften Der USSR.
- Radloff, Wilhelm. (1956). *Sibiryadan II (I. Cilt)*, Çev. Ahmet Temir, İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radova, Olga. (2004). *Tuna Ötesi Göçmenleri ve Gagavuzlar (19. Yüzyılın Sonları 20. Yüzyılın Başları)*, Çev. Mehman Musaoğlu, Ankara: Türk Dünyası Yazarlar ve Sanatçılar Vakfı.
- Rásonyi, László. (1984). *Tuna Köprüleri*, Çev. Hicran Akın, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Romanova, C. Y. (2015). "Klassifikatsiya domotkanih gagauzskih kovrov i ih osobennosti", *Gagauz Korafları*, Komrat: Gagauziya M. V. Maruneviç Adına Bilim-Araştırma Merkezi, s. 137-140.
- Sağlam, Özlem Çalkan. Sağlam, Hayri. (2018). "İnsanlık Tarihinde Üzümün Önemi", *Journal of Agriculture*, c. 1, S. 2, s. 1-10.
- Salmanoviç, M. Y. (1947). "Jilişçe korennoy naseleniya Moldavskoy ssr", *Sovetskaya Etnografiya*, S. 4, s. 209-233.
- Salmanoviç, M. Y. (1968). "Tipı rumınskogo narodnogo jilişça", *Tipı selskogo jilişça v stranah zarubejnoj evropı*, Moskova: İzdatelstvo Nauka, s. 36-54.
- Sarıtaş, Süheyla. (2019). "Halkbiliminde Maddi Kültüre Teorik ve Metodolojik Yaklaşımlar", *Millî Folklor*, S. 122, s. 29-40.
- Schimmel, Annemarie. (1998). *Sayıların Gizemi*, Çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sırf, Vitaliy. (2020). "Elena Kirillovna Koltsa: Materialı k Bibliografii", *Elena Koltsa - Laflık Ustası*, Haz. Petri Çebotar, Komrat: M.V. Maruneviç adına Bilim Araştırma Merkezi, s. 272-284.
- Skalkovskiy, Apollon Aleksandroviç. (1848). *Bolgarskie Kolonii v Bessarabii i Novorossiyskoy Krae: Statistiçeskiy Oçerk*, Odessa.
- Somçağ, Hatice ve Akçakale, Nurettin. (2016). "Yün Liflerinden Keçeleştirme Yöntemi ile Ayakkabı Yapımı", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, c. 4, S. 9, s. 212-226.
- Soroçanu, Evdokiya. (2006). *Gagauzların Kalendar Adetleri*, Kişinev.
- Soroçanu, Evdokiya. (2014). "Pâinea 'kaniska' în ritualul nupțial al găgăuzilor", *Probleme Actuale Ale Arheologiei, Etnologiei Și Studiului Artelor*, 22-23 Mayıs 2014, Kişinev, s. 80.

- Soroçanu, Evdokiya. (2018). “Lepeški ‘çörek’, ‘pita’ i ‘turta’ v traditsionno-bitovoy kulture gagauzov: Etimologičeskiye zametki”, Valentina Ursu (Ed.), *Patrimoniul cultural: cercetare și valorificare*, s. 161-171.
- Soroçanu, Evdokiya. (2020). *Hleb v Narodnoy Kulture Gagauzov*, Kişinev: Lexon-Prim.
- Soysal, İsmail. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmez, Burak. (2010). “Korunan Bölgede İki Enstrüman: Gayda ve Bağlama”, *Türkiye Bulgaristan Sınırındaki Halkların Yaşayan Müzik Formları ve Geleneksel Kültürleri Çalıştay Bildirileri*, Ankara: Birleşmiş Milletler Türkiye Millî Komisyonu, s. 83-87.
- Stati, Vasile. (2011). *Dicționar Moldovenesc-Românesc*, Kişinev: Aşm.
- Stoynev, Anani. (1994). *Bilgarska mitologiya Entsiklopedičen rečnik*, Sofya: 7M, Logis.
- Strezov, Georgi. (1891). “Dva sancaka ot Istočna Makedoniya”, *Periodičesko spisaniye na Bilgarskoto knijovno drujestvo (Knijki XXXVII-XXXVIII)*, Sredets: Dirjavna Pečatnitsa, s. 1-91.
- Sumtsov, Nikolay Fyodoroviç. (1881). *O Svadebnih Obryadah, Preinmuşçestvenno Russkih*, Harkov.
- Sümer, Faruk. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri – Boy Teşkilatı – Destanları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sümer, Faruk. (2022). “Keykâvus II”, *İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, c. 25, s. 354-356.
- Süren, Tufan. Kızıleli, Mehmet. (2021). “Geleneksel Türk İçecekleri”, *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, c. 24, S. 1, s. 46-71.
- Svinin, Pavel Petroviç. (1867). “Opisanie Bessarabskoy Oblasti v 1816 Godu”, *Zapiski Odesskogo Obşçestva İstori i Drevnostey*, Tom 6, Odessa, s. 175-320.
- Şabaşov, Andriy Vasiloviç. (2006). “Etnogenez”, *İstoriya i Kultura Gagauzov*, Haz. Stepan Bulgar, Komrat-Kişinev: Pontos, s. 8-43.
- Şabaşov, Andriy Vasiloviç. (2011). “Gagauzı na Ukraine”, *Gagauzı*, M. Guboglo ve E. Kvilinkova (Ed.), Moldova: Nauka, s. 196-201.
- Şahin, Elmas. (2003). “Baladlar ve Türküler Karşılaştırmalı Edebiyat Eleştirisi Denemesi”, *Folklor/Edebiyat*, c. 9, S. 35, s. 75-86.
- Şimşek, Esmâ. (2017). “Türk Masallarının Millî Tipi: Keloğlan”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, s. 41-57.
- Şornikov, Petr Mihailoviç. (2006a). “Sotsialno-politiçeskoye polojenie gagauzov v 20-40 gg. XX veka”, *İstoriya i Kultura Gagauzov*, Haz. Stepan Bulgar, Kişinev: Pontos, s. 313-324.
- Şornikov, Petr Mihailoviç. (2006b). “Dvijeniye gagauzskogo naroda za avtonomiyu v period krizisa SSSR”, *İstoriya i Kultura Gagauzov*, Haz. Stepan Bulgar, Kişinev: Pontos, s. 399-413.

- Şornikov, Petr Mihailoviç. (2011). *Bessarabskiy Front (1918-1940)*, Tiraspol: Poligrafist.
- Talloszy, Lajos. (1900). “Magyar-Bulgar Összeköttetése”, *Bizantiyskiy Vremennik*, V. E. Regel (Ed.), c. 7, S. 1-4, St. Petersburg: İmperatorskoy Akademii Nauk, s. 147-152.
- Tanasoglu, Dionis. (1959). *Bucaktan Soslär*, Kışinev: Devlet Neşriyatı.
- Taner, Nuri. (1987). “Bir Halk Sanatı Olarak Semercilik ve Türkiye’de Bu Sanatla İlgili Terim, Deyim ve Araçlar”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri V. Cilt - Maddi Kültür*, Ankara: Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, s. 377-398.
- Taşagıl, Ahmet. (2015). “Kök Tengri’nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)”, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tek, Nilüfer Acar., Sürücüoğlu, Metin Saip. (2014). “Basılmış Olan İlk Türk Yemek Kitabı Melceü’t-Tabbâhin”, *Gazi Türkiyat*, S. 14, s. 225-229.
- Tezcan, Hülya. (1995). “Fes”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, s. 415-416.
- Titorov, Iov. (1903). *Bilgarite v Besarabiya*, Sofya: Peçatnida na G. A. Nojarov.
- Tolstoy, İvan İvanoviç. (2001). *Serbsko-Horvatsko-Russkiy Slovar*, Moskova.
- Tufar, N. H., Tufar, N. N., Kinayetuli, Z. (2015). *Gagauzların İstoriyası Denemelär: Komrat Respublikası 1906 İl. Oguz Devleti IX-X Asirlär*, Komrat: M. V. Maruneviç Adına Bilim-Araştırma Merkezi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü II (B)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü III (C-Ç)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü IV (D)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü V (E-F)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü VII (H-İ)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü VIII (K)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü IX (L-R)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü X (S-T)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü XI (U-Z)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1996). *Tarama Sözlüğü II (C-D)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük I (A-J)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, Zeynep. (2019). *Makedonya'dan Türkiye'ye Gelen Göçmenler ve Türklerin Yemek Kültürü Açısından Etkileşimi: Bayrampaşa Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tylor, Edward. B. (1871). *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom - Vol. 1*, London: John Murray.
- Uçkun, Rabia. (2000). "Gagavuz Türkleri Arasında 'Dengiboz' Hikâyesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 10, s. 374-390.
- Uçkun, Rabia. (2010). "Gagauz Halk Kültüründe Geleneksel Kadın ve Erkek Giyimi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, X/2, Kış 2010, s. 165-172.
- Usmanova, Shoir. (2011). "Altay Dillerinde Üst Giysi Adları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, c. 11, S. 1, s.15-23.
- Uzelli, Gönül. (2016). *Slav Mitolojisi İnanışlar ve Söylenceler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Uzenyova, Elena Semenovna. (2010). *Bolgarskaya Svadba: Etnolingvistiçeskoye İssledovanie*, Moskova: İndrik.
- Uzun, Dimitry Födoroviç. "Gagauz Dilin Leksikasında Devlet Dilindän Alınma Laflar", *Ştiință, educație, cultură*, Vol 2, s. 390-392.
- Ülküsal, Müstecib. (1966). *Dobruca ve Türkler*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Üngör, E. R. (2004). "Türk Çalgıları", *I. Uluslararası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgıları Sempozyumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 33-42.
- Vakarelski, Hristo. (1935). "Nyakolko kulturni i ezikovi granitsi v Bılgariya (Prinos kımı folklorniya atlas na Bılgarite)", *İzvestiya na Bılgarskoto Geografsko Drujestvo II - 1934*, Sofya: Peçatnitsa Kultura, s. 58-100.
- Vakarelski, Hristo. (1936). "Zabulvane Nevestata (İz svatbenite obiçai y Bılgarite)", *İzvestiya na Bılgarskoto Geografsko Drujestvo III - 1935*, Sofya: Peçatnitsa Kultura, s. 97-113.
- Vakarelski, Hristo. (1977). *Etnografiya na Bılgariya*, Sofya: İzdatelstvo Nauka i İzkustvo.
- Velev, Roman. (2007). *Moldova'da Ulusal Azınlıklar ve Agit'in Rolü: Gagauz Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Veleva, Mariya. (1983a). "Drugi Domaşni Zanayati", *Etnografiya na Bılgariya Tom II Materialna Kultura*, Sofya: Bulgarskata Akademiya na Naukite, s. 83-88.
- Veleva, Mariya. (1983b). "Materiali i naçini za izrabotvane na oblekloto", *Etnografiya na Bılgariya Tom II Materialna Kultura*, Sofya: Bulgarskata Akademiya na Naukite, s. 240-247.

- Veleva, Mariya. (1983c). "Osnovni tipove mijki i jenski traditsionni nosii", *Etnografiya na Bulgariya Tom II Materialna Kultura*, Sofya: Bulgarskata Akademiya na Naukite, s. 247-256.
- Verim, Kadir. (2013). "Teke Bölgesinde Kabak Kemane ve Yörük Kemenesi", *Porte Akademik Müzik ve Dans Araştırmaları Dergisi*, S. 7, s. 84-88.
- Vintse, Liliya Peneva. (1983). "Vutreshna uredba i pokuşçnina", *Etnografiya na Bulgariya Tom II Materialna Kultura*, Sofya: Bulgarskata Akademiya na Naukite, s. 211-224.
- Vlah, Petri. (2003). *Susak Taa Dünnää Kurulmasından*, Kişinev: Tipografia Centrală.
- Vodinçar, Elena. Klaus, Marina. (2020). "Pastırma kak marker kulturnoy idetiçnosti bolgar", *Etnografiçeskoye obozreniye*, S. 4, s. 57-71.
- Volkov, Fyodor Kondrateviç. (1916). "Etnografiçeskiya Osobennosti Ukrainskago Naroda", *Ukrainskiy Narod v ego Proşlom i Nastoyaşçem*, s. 455-647.
- Volkov, Vitaliy Evgeneviç ve Konstantinova, İrina Anatolevna. (2018). *Gagauziya Pravoslavnaya*, Kişinev: Tipografia Centrală.
- Witteck, Paul. (1952). "Yazijioghlu 'Alî on the Christian Turks of the Dobruja", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c. 14, S. 3, s. 639-668.
- Woodward, Ian. (2016). *Maddi Kültürü Anlamak*, Çev. Ferit Burak Aydar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yalçın, Emruhan. (2009). "Türk-Bulgar Ortak Kültürü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, c. 11, S. 43, s. 555-576.
- Yalçın, Sema ve Arık, Sibel. (2017). "Bereket Kavramının Trakya Bölgesi Düğün Törenleri Geleneği ile İlişkilendirilmesi", *Akademik Sanat*, c. 2, S. 4, 73-86.
- Yaşar, Nedret. (2019). "İkon Sanatının Resim Sanatına Etkileri", *Sanat Dergisi*, S. 33, s. 80-85.
- Yerasimos, Stefanos. (2002). *Sultan Sofraları 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yıldırım, Dursun. (1976). "Fıkra", *Türk Dünyası El Kitabı Üçüncü Cilt - Edebiyat*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 332-340.
- Yıldırım, Dursun. (1989). "Sözlü Gelenek Kültürü", *Millî Folklor*, S. 1, s. 6-7.
- Yıldız, Naciye (2009). "Türk Destanlarında 'Çocuksuzluk'", *Millî Folklor*, S. 82, s. 76-88.
- Yıldız, Naciye. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldız, Naciye. (2016). "Divânu Lügâti't-Türk'te Halk Bilimsel Açıdan Yemek Kültürü", 21. *Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu ve Karma Türk Sanatları Sergisi Bildiriler ve Katalog (7-9 Mayıs 2016 Üsküp-Makedonya)*, s. 18-25.
- Yoder, Don. (2019). "Halk Yaşamı", Çev. Ayça Yavuz, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

- Yurçenko, Pyotr Grigoreviç. (1941). *Narodnoye jilişçe Ukrainı*, Moskova: Gosudarstvennoye Arhitektturnoye İzdatelstvo Akademii Arhitekturi SSSR.
- Yüce, Mehmet., Dosbayeva, Bibigül. (2007). “Kırgız Türklerinde Evlenme Geleneği”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. 4, S. 1, s. 7-24.
- Yücel, Mualla Uydu. (2020). “Uzlar (Oğuzlar)”, Osman Karatay ve Serkan Acar (Ed.), *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, İstanbul: Kronik Kitap, s. 487-497.
- Zanet, Todur. (2010). *Gagauzluk: Kultura, Ruh, Adetlär*, Kişinev: Pontos.
- Zanet, Todur. (2016). “Komrat çiftiçilär kalkıntısın 110-cu yıldönümü”, *Ana Sözü Gazetesi*, 26 Büyük Ay (Yanvar) 2016, No: 1-2 (644-645), s. 7.
- Zanet, Todur (Ed.) (2017a). *Gagauz Yortuları, Adetleri, Sıraları*, Kişinev: Pontos.
- Zanet, Todur (Ed.) (2017b). *Gagauz Türküleri, Söyleyişleri, Bilmeceleleri*, Kişinev: Pontos.
- Zanet, Todur. (2021). “Onun yıldızı büün da şafkını bizä yollêêr (Raametli Semön Pometkonun duuma günün 70-ci yıldönümünä)”, *Ana Sözü Gazetesi*, 27 Küçük Ay (Fevral) 2021, No: 03-04 (766-767), s. 6.
- Zaşçuk, Aleksandr İosifoviç. (1862a). *Materialı dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannıe ofitserami Generalnogo ştaba. Bessarabskaya oblast - Çast 1*, St. Petersburg.
- Zaşçuk, Aleksandr İosifoviç. (1862b). *Materialı dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannıe ofitserami Generalnogo ştaba. Bessarabskaya oblast - Çast 2*, St. Petersburg.
- Zafer, Zeynep. (2018). *Türkçe - Bulgarca Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zavrak, Petri. (1938). “Gagauz Mânileri”, *Halk Bilgisi Haberleri*, 7, S. 84, 278-285.
- Zavrak, N. H., Kuroglo, Stepan ve Bulgar, Stepan (Ed.). (2014). *Petr Zavrak Vozvraşçenie Legendı*, Kişinev: Balacron.
- Zajaczkowski, Włodzimierz. (1965). *Jezyk i Folklor Gagauzow z Bulgarii*, Krakov.
- Zajaczkowski, Włodzimierz. (1976). “Gagavuz Folkloru”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri - I. Cilt Genel Konular*, Ankara: Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, s. 233-242.
- Zayonçkovski, Włodzimierz. (2018). “Gagauzların Etnogenezine Dair”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 14, s. 261-267.
- Zelençuk, Valentin Stepanoviç. (1959). *Oçerki Moldavskoy Narodnoy Obryadnosti (XIX, Naçala XX vv.)*, Kişinev: Kartya Moldovenyaske.
- Zelençuk, Valentin Stepanoviç. (1977). “Verovaniya i Obryadı v XIX – naçale XX”, Yakim Sergeeviç Grosul (Ed.), *Moldavane. Oçerki istorii etnografii, iskusstvovedeniya*, Kişinev: Ştiintsa, s. 265-271.
- Zelençuk, Valentin Stepanoviç. Postolaki, E. A. (1977). “Tkaçestvo”, Yakim Sergeeviç Grosul (Ed.), *Moldavane. Oçerki istorii etnografii, iskusstvovedeniya*, Kişinev: Ştiintsa, s. 191-201.

Zelençuk, Valentin Stepanoviç. (1979). *Naselenie Bessarabii i Podnestrovyia v XIX v (Etničeskie i sotsialno-demografičeskie proščessy)*, Kişinev: Ştiintsa.

Zelençuk, Valentin Stepanoviç. (1985). *Moldavskiy Natsionalnyy Kostyum (Moldavian National Costume)*, Kişinev: İzdatelstvo Timpul.

Kaynak Kişiler

- K1: Alona Georgieva, Doğum Yılı: 1970, Doğum Yeri: Komrat-Gagauz Yeri, Meslek: Müzeograf, (07.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K2: Anna Dragu, Doğum Yılı: 1963, Doğum Yeri: Komrat-Gagauz Yeri, Meslek: Müze Görevlisi, (07.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K3: Anna Kiseeva, Doğum Yılı: 1984, Doğum Yeri: Komrat-Gagauz Yeri, Meslek: Müzeograf, (07.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K4: Anna Topal Gaydarcı, Doğum Tarihi: 02.10.1955, Doğum Yeri: Beşalma Gagauz Yeri, Meslek: Öğretmen. (06.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K5: Elena Çeban, Doğum Yılı: 1954; Doğum Yeri: Haydar-Gagauz Yeri, Meslek: Kilim Ustası, (11.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K6: Elena Karamit, Doğum Yılı: 1975, Doğum Yeri: Avdarma-Gagauz Yeri, Meslek: Gagauz Dili Öğretmeni, (09.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K7: Güllü Karanfil, Doğum Tarihi: 22.11.1972, Doğum Yeri: Etuliya (Tülüküü) Gagauz Yeri, Meslek: Akademisyen, (08.03.2022 Tarihli Görüşme).
- K8: İlya Draganov, Doğum Yılı: 12.10.1994, Doğum Yeri: Tvarditsa-Moldova, Meslek: Müzisyen, (28.02.2022 Tarihli Görüşme).
- K9: İrina Balkanı, Doğum Yılı: 1959, Doğum Yeri: Haydar-Gagauz Yeri, Meslek: Kilim Ustası, (11.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K10: Kira Dragni, Doğum Yılı: 1974, Doğum Yeri: Kongaz-Gagauz Yeri, Meslek: Rehber, (12.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K11: Liuba Kaynar, Doğum Tarihi: 26.05.1975, Doğum Yeri: Capaclia Cantemir/Moldova, Meslek: Ziraat Mühendisi (27.11.2021 Tarihli Görüşme).
- K12: Natalia Nicolaescu, Doğum Tarihi: 12.11.1982, Doğum Yeri: Kişinev Moldova, Meslek: Mühendis, (27.11.2021 Tarihli Görüşme).
- K13: Necibe Aydın, Doğum Tarihi: 18.05.1969, Doğum Yeri: Kırcaali-Bulgaristan, Meslek: Emekli-Ev Hanımı, (16.01.2022 Tarihli Görüşme).
- K14: Petr Kapaklı, Doğum Tarihi: 10.05.1985, Doğum Yeri: Beşalma-Gagauz Yeri, Meslek: Çömlek Ustası (25.04.2021 Tarihli Görüşme).
- K15: Petr Petkoviç, Doğum Yılı: 1964, Doğum Yeri: Komrat-Gagauz Yeri, Meslek: Müzisyen, (11.12.2021 Tarihli Görüşme).
- K16: Sabriye Aydın, Doğum Tarihi: 04.09.1939, Doğum Yeri: Kırcaali-Bulgaristan, Meslek: Emekli-Ev Hanımı, (16.01.2022 Tarihli Görüşme).
- K17: Stefana Stamova, Doğum Yılı: 1966, Doğum Yeri: Çadır-Lunga-Gagauz Yeri, Meslek: Müze Müdürü, (11.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K18: Svetlana Urum, Doğum Tarihi: 01.02.1994, Doğum Yeri: Reni-Ukrayna, Meslek: Doktora Öğrencisi, (23.03.2022 Tarihli Görüşme).

- K19: Valentina Marinçu, Doğum Yılı: 1974, Doğum Yeri: Haydar-Gagauz Yeri, Meslek: Kilim Ustası, (11.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K20: Vasili Malchev, Doğum Yılı: 1968, Doğum Yeri: Valkaneş-Gagauz Yeri, Meslek: Dil Öğretmeni, (14.10.2021 Tarihli Görüşme).
- K21: Verince Safkan, Doğum Tarihi: 28.01.1986, Doğum Yeri: Cociulia Cantemir/Moldova, Meslek: Ev Hanımı (27.11.2021 Tarihli Görüşme).
- K22: Viktor Kopuşçu, Doğum Tarihi: 07.06.1991, Doğum Yeri: Kıpçak-Gagauz Yeri, Meslek: Arhimandrit (Rahip), (27.05.2022 Tarihli Görüşme).

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 030.10.246.666.30.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 030.10.247.668.14.

İnternet Kaynakları

- <https://recensamint.statistica.md/en/profile/32> (Erişim Tarihi: 09.02.2022).
- <https://recensamint.statistica.md/en/profile/999> (Erişim Tarihi: 09.03.2022).
- <https://gagauzinfo.md/index.php?newsid=26660> (Erişim Tarihi: 25.03.2022).
- <https://recensamint.statistica.md/en/profile/993> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).
- <https://drevo-info.ru/articles/958.html> (Erişim Tarihi: 26.04.2022).
- <http://www.efekollu.com.tr/index.php/rakinin-tarihi/> (Erişim Tarihi: 14.06.2022).
- <https://recensamint.statistica.md/en/profile/991> (Erişim Tarihi: 08.07.2022).
- <https://recensamint.statistica.md/en/profile/35> (Erişim Tarihi: 13.07.2022).
- <https://www.presedinte.md/eng/presidency> (Erişim Tarihi: 30.07.2022).
- <http://www.memory.gov.ua/page/perelik-mist-ta-sil-do-pereimenuvannya> (E. T. 02.08.2022).
- <https://www.gagauzia.md/ru/ato-gagauziya/simvolika.html> (Erişim Tarihi: 09.11.2022).

EKLER

Ek – 1: Maddi Kültür Unsurlarının Tablosu

Gagauz Maddi Kültür Unsurlarının Tablosu

YEME-İÇME KÜLTÜRÜ			
Maddi Kültür Unsurunun İsmi	Kelimenin Kökeni	Günümüzdeki Durumu	Komşu Kültürlerin Sözlüklerinde
Kıvırma/Kırma/Plaçinta/Pidä	<i>Kıvırma</i> : Türkçe <i>Plaçinta</i> : Rumence <i>Pidä/pide</i> : Rumca	Kıvırma; Gagauzya'nın genelinde günümüzde bilinir. Komrat'ta; Kırma ve plaçinta günümüzde bilinir. Valkaneş; Pidä günümüzde bilinir. Kıvırma, plaçinta ve pidä Gagauzcanın sözlüklerinde de yer almaktadır.	Bulgarca: <i>banitsa</i> , Rumence: <i>învîrtită</i> .
Akıtma	Türkçe	Akıtma günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>blinele</i> , Bulgarca: <i>palaçinka</i>
Gözlemä/Gözleme	Türkçe	Gözleme günümüzde bilinir. Kelime, Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>gözleme</i> , <i>gözlemä</i> ; Moldova'nın güney ağzlarında: <i>ghiozlemeli</i> , <i>ghizlemeli</i> , <i>ghizolomele</i> ve

			<i>ghizlomele</i>
Çörek/Pita	Çörek: Türkçe Pita muhtemelen Bulgarca pita veya Yunanca πίτα'dan	Valkaneş; çörek ve pita günümüzde bilinmektedir. Komrat ve Çadır-Lunga; çörek adı az kullanılmaktadı r, pita yaygındır. Her iki sözcük Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence ve Bulgarca: <i>pita</i>
Pazlama	Türkçe	Günümüzde bilinmesine rağmen Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaz.	Bulgarca: <i>pızlama</i>
Makarina	İtalyanca	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>macaroane</i> ; Bulgarca: <i>makaroni</i>
Mamaliga	Rumence	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence ve Bulgarca: <i>mamaliga</i>
Malay	Rumence	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence; <i>mălai</i> , Bulgarca; <i>şupla</i>
Kolaç	Slav dili	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>colac</i> , Bulgarca ve Ukrain dili: <i>kolaç</i>
Kovrik	Bulgarca	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın	Rumence: <i>covrig</i> ; Bulgarca:

		sözlüklerinde yer almaktadır.	<i>kovrik</i>
Baklava	Türkçe	Günümüzde isim olarak bilinir ancak yapılmamaktadır Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>baklava</i>
Bulamaç/Blamaç	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>bulamaç</i>
Tarana	Farsça	Günümüzde bilinmemektedir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>tarhana</i> ve <i>trahana</i> ; Rumence: <i>tarana</i>
Kurma/Kavurma	Türkçe	Kurma günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Moldovan kültüründe <i>căvărma</i> olarak adlandırılır.
Slanina	Rumence	Slanina günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence ve Bulgarca: <i>slanina</i>
Bumbar	Farsça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almamaktadır.	
Sızırma	Türkçe	Sızırma günümüzde	Bulgarca: <i>sızırma</i> ve

		bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	<i>sazdırma</i> ; Rumence: <i>jumări</i>
Çullama/Çulama	Türkçe	Çullama/çulama daha çok Valkaneş ve Kotlovina bölgesinde bilinmektedir. Gagauzcanın sözlüklerinde söz konusu yemek anlamıyla değil, hamur işi bir yemek açıklamasıyla verilir.	Rumence: <i>ciulama</i> ve <i>çulama</i>
Sarma	Türkçe	Sarma günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>sarma</i> ve <i>sarmi</i> ; Rumence: <i>sărmăluța</i> ve <i>sarmale</i>
Dolma Biber	Dolma: Türkçe; Biber: Rumca	Dolma biber günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>ardei umpluti</i> ; Bulgarca: <i>pılteni</i> <i>çuşki</i> , <i>piperki</i>
Kesmâ Çorba	Kesmâ: Türkçe; Çorba: Farsça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>supă de cu tăiței</i>
Paça	Farsça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>răcituri de cocoș</i>
Yuurt	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın	Rumence: <i>iaurt</i> ; Bulgarca:

		sözlüklerinde yer almaktadır.	<i>kiselo mlyako ve yogurt</i>
Kaymak	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>caimac</i> ; Bulgarca: <i>smetana, kaymak</i> .
İşimik/İyşimik	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>izvara</i>
Pastırma	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>pastramă</i> ; Bulgarca: <i>pastırma</i>
Sucuk/Sucük/Socük	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>cîrnaț, cîrnăciori</i> ; Bulgarca: <i>sucuk ve lukanka</i>
Fasülâ/Fasüle	Rumca	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>fasole</i> ; Bulgarca <i>fasul</i>
Laana	Rumca	Laana günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>zele ve lahana</i>
Turşu	Farsça	Turşu günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>murătură</i> ; Bulgarca: <i>turşiya</i>
Bulgur	Türkçe	Günümüzde bilinir ve	Bulgarca: <i>bulgur</i> ,

		Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	<i>bongur ve bangur</i>
Koliva	Slav dili	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca ve Ukrain dilinde: <i>kolivo</i> ; Slav kültüründe ayrıca; <i>kutya</i> ve <i>kutiya</i>
Mercimek	Farsça	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>mercemek</i>
Ayran	Türkçe	Ayran günümüzde bilinir ancak eski dönemlere göre tüketimi azalmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>airan</i> , Bulgarca: <i>ayran</i> , <i>ayryan</i>
Borç	Rumence	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>borş</i> ; Bulgarca: <i>kvas</i>
Süt	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>lapte</i> ; Bulgarca: <i>mlyako</i>
Boza	Türkçe	Günümüzde unutulmak üzeredir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>bragă</i> ; Bulgarca: <i>boza</i>
Çay	Çince	Günümüzde	Rumence:

		bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	<i>ceai</i> ; Bulgarca <i>çay</i>
Şerbet	Arapça	Günümüzde, Gagauz kültüründe unutilan içeceklerden biridir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence ve Bulgar: <i>şerbet</i>
Şarap	Arapça	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>vin</i> ; Bulgarca: <i>vino</i>
Rakı	Arapça	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>rachiu</i> ; Bulgarca: <i>rakiya</i>
GİYİM-KUŞAM-SÜS KÜLTÜRÜ			
Moda	Slav dili	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde bulunmaktadır.	Bulgarca: <i>moda</i>
Çember	Farsça	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde bulunmaktadır.	Rumence: <i>broboadă</i>
Bariz/Baris/Barez	Rumence	Günümüzde bilinir ancak yaygın	Rumence: <i>bariş</i> ; Bulgarca

		değildir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde bulunmaktadır.	<i>barez</i>
Şalinka	Farsça	Günümüzde bilinir ancak eski kullanım oranının çok gerisindedir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde bulunmaktadır.	Moldova'nın merkez ağzlarında; <i>şalinke</i>
Çukman	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde bulunmaktadır.	Bulgarca, Ukrain dili ve Rusça: <i>sukman</i>
Fıta/Futa	Rumca	Günümüzde bilinir ancak eski kullanım oranının çok gerisindedir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde bulunmaktadır.	Bulgarca: <i>futa</i> ve <i>pregaç</i> ; Rumence: <i>pestelcă</i> , <i>fota</i>
Gölmek	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>bırçanka</i> ve <i>riza</i>
Fistan	Rumca	Günümüzde	Bulgarca:

		bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	<i>fistan ve vistan, Rumence: rochie</i>
Emeni/Yemeni	Arapça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>pabuc</i>
Çepiç	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	
Terlik	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>târlie</i>
Basma/Yaalık/Çevre	Basma: Türkçe; Yaalık: Türkçe; Çevre: Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>basma ve batistă</i>
Kolan	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde bulunmaktadır.	Bulgarca: <i>kolan</i>
Küpä/Küpe	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>cercel</i> ; Bulgarca:
Left/Lift/Leh	Slav dili (?)	Günümüzde	Besarabya

		bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarların n dillerinde: <i>left</i> ve <i>lift</i>
Boncuk	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>salbă</i> ; Bulgarca: <i>ministo</i>
Sedef	Arapça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>sedef</i> ; Bulgarca: <i>sedef</i>
Blezik/Bilezik/Enteşe	Bilezik: Türkçe; Enteşe: Türkçe (?)	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde bulunmaktadır. Müzelerde bulunmaktadır. Enteşe ise konuşma dilinde ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almamaktadır.	Rumence: <i>brăţară</i> , Bulgarca: <i>grivna</i> , <i>enteşe</i>
Üzük/Yüzük	Üzük/yüzük: Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>inel</i> ; Bulgarca: <i>pristen</i>
Gerdan	Farsça	Gerdanın “alınlık” anlamı az bilinir. Valkaneş bölgesinde	

		“alınlık” olarak kullanılır. Gagauzcanın sözlüklerinde bu anlamıyla yer almamaktadır.	
Kalpak	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>căciulă</i> , <i>kuşme</i> ; Bulgarca: <i>kalpak</i>
Paraliya	Rumence	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde bulunmaktadır.	Rumence: <i>pălărie</i>
Fes	Fas şehrinin adından.	Günümüzde az bilinmektedir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer alır, müzelerde yer almamaktadır.	
Anteri	Arapça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>anteriya</i> , <i>aba</i>
Bonditsa/Güüslük	Bonditsa: Rumence; Güüslük: Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>bonditsa</i> , <i>peptar</i>
Mintan/Jiletka/Jeletka/Elek	Mintan: Farsça; Jiletka/jeletka: Slav dili; Elek: Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde	Bulgarca: <i>jilet/jiletka</i> , <i>elek</i>

		yer almaktadır.	
Kürk	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>cojoc</i> ve <i>blană</i> ; Bulgarca: <i>şuba, kürk</i>
Yaamurluk/Burka	Yaamurluk: Türkçe; Burka (?)	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>manta ku gluge</i> , <i>manta de polaie</i> ; Bulgarca: <i>yamurluk, opancak, kepe</i>
Çaaşır/Çakşır	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanımı eskiye oranla azdır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	
Dimi	Rumca	Günümüzde bilinir ancak kullanımı eskiye oranla azdır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>dimii</i> , <i>berneveci</i> , Bulgarca: <i>dimiya</i>
Meşin	Farsça	Günümüzde bilinir ancak kullanımdan çıkmak üzeredir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde bulunmaktadır	Rumence: <i>meşin</i>

Çarık	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanımı eskiye oranla nadirdir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>opinci</i> ; Bulgarca: <i>opinki, opintsi, tsurvuli</i>
Çizmă/Çizme	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>çizme, çizma</i> ; Rumence: <i>çizmă, ciubotă</i>
Kitka	Slav dili	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca <i>kvitka</i> ve <i>kitka</i>
Tomak	Türkçe	Günümüzde az bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	
Gelinnik/Stevnozluk/Steonozluk	Gelinlik: Türkçe; Stevnozluk/Steonozluk: Slav dili veya Rumca	Gelinnik günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>rochie de mireasă</i> ;
Duvak/Duak	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>duvak, pokrivalo, bulo</i> ; Rumence: <i>voal</i>
Tel	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak takılmamaktadır. Gagauzcanın	

		sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	
Fenets	Slav dili	Fenets günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde bulunmaktadır	Rumence: <i>cunună</i> ; Bulgarca: <i>venets</i>
EŞYA KÜLTÜRÜ			
Döşek	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>duşeg</i> , <i>saltea</i> Bulgarca: <i>düşek</i> ,
İkona	Fransızca	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>icoană</i> ; Bulgarca: <i>ikona</i>
Kilim	Farsça	Günümüzde bilinir. Geleneksel evlerin bir parçasıdır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>kilim</i> , <i>çerga</i> ; Rumence: <i>covor</i> , <i>scoarță</i>
Krivat	Rumca	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>crivat</i> ; Bulgarca: <i>krevat</i>
Pala	Türkçe	Günümüzde bilinir. Geleneksel evlerin bir	Bulgarca: <i>pala</i> ; Rumence: <i>preș</i>

		parçasıdır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	
Palatar	Türkçe	Günümüzde bilinir. Geleneksel evlerin bir parçasıdır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>păretar</i>
Peşkir	Farsça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>ștergar</i> , <i>prosoaape</i> ; Bulgarca: <i>peşkir</i>
Beşik/Sallangaç/Salingaç	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak daha çok sallangaç adlandırılması kullanılır. Gagauzcanın sözlüklerinde her iki sözcük de yer almaktadır. Müzelerde bulunmaktadır	Rumence: <i>leagăn</i> ; Bulgarca: <i>beşik</i> , <i>lyulka</i> , <i>kolebka</i>
Sandık	Arapça	Günümüzde bilinir. Geleneksel evlerin bir parçasıdır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>sunduc</i> , Bulgarca: <i>sandık</i>
Skemnă/Skaun	Skemnă: Rumca; Skaun: Rumence	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın	Rumence: <i>scaun</i> ; Bulgarca:

		sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	<i>taburetkă</i>
Şamdal/Şandal	Şamdal/şandal: Arapça sözcük + Farsça ek	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almamaktadır. Müzelerde bulunmaktadır	Rumence: <i>sfeşnic</i> ; Bulgarca: <i>sveşčnik</i>
Yastık/Poduşka	Yastık: Türkçe; Poduşka: Rusça	Günümüzde bilinir. Yastık, Gagauzcanın sözlüklerinde yer alırken yastığın Rusçadaki karşılığı olan poduşka ise madde başı olarak yer almaz. Müzelerde bulunmaktadır	Rumence: <i>pernă</i> ; Bulgarca: <i>vızglabnitsa</i>
Yorgan	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>plapumă</i> ; Bulgarca:
Bakır/Kazan	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>bakır</i> , <i>meden</i> ; Rumence: <i>căldare de aramă</i>
Çanak	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>strachină</i> ; Bulgarca:
Çendelâ	?	Günümüzde	

		az bilinir, kullanım sahası daralmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	
Çüven/Çavun/Haranı	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır. Haranı ise pek bilinmemektedir ancak Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde örneğine rastlanmamıştır.	Rumence: <i>cazan</i> ; Bulgarca: <i>tencera</i>
Dübek	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanım sahası epey daralmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>kutel ve dibetsi</i> ; Rumence: <i>piuă</i>
Garafa	Fransızca	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>garafa</i>
Kaya	Türkçe	Günümüzde az bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer	Rumence: <i>rişnitsa</i> ; Bulgarca: <i>hromel, romel, holomer,</i>

		almaktadır.	<i>rijnitsa</i>
Maşa/Kıskaç	Maşa: Farsça; Kıskaç: Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>cociorvă</i> ; Bulgarca: <i>rijen</i> , <i>grebaç</i>
Oklava	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>făcăleț</i> ; Bulgarca: <i>toľička</i> ve <i>oklagiya</i>
Sini	Farsça	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	
Sofra	Arapça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>masa</i> ; Bulgarca: <i>siniyă</i>
Susak	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>vas din tigvă</i> ; Bulgarca: <i>kratuna</i>
Tabla	Arapça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>tabla</i> ; Bulgarca: <i>tabla</i> , <i>podnos</i>
Tava	Farsça	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>tava</i> ; Bulgarca: <i>tigan</i>
Tekne	Türkçe	Günümüzde	Rumence:

		bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Tekne çeşitleri müzelerde bulunmaktadır	<i>panacotă, chitar covată;</i> Bulgarca: <i>korito</i>
Çiten	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanımı alanı daralmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Çiten çeşitleri müzelerde bulunmaktadır	Rumence: <i>coş;</i> Bulgarca: <i>koş</i>
Çotra	Rumca	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>çotra ve bıkłitsa;</i> Rumence: <i>ciutură</i>
Çölmek	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Çölmek çeşitleri müzelerde bulunmaktadır	Rumence: <i>oală</i>
Demirli	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanım sahası daralmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>dimerlia</i>
Fıçı	Rumca	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın	Rumence: <i>butoi;</i> Bulgarca:

		sözlüklerinde yer almaktadır. Fıçı çeşitleri müzelerde bulunmaktadır	<i>bıçva</i>
Batlak/Kada	Kada: Slav dili veya Rumence; Batlak: ?	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>cadă</i>
Yatık	Türkçe	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>butoi</i> ; Bulgarca: <i>bıçva</i>
Hiibă/Hiybă/İibă	Arapça	Günümüzde bilirse de aktif kullanım sahası daralmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>trayste</i> , <i>desagă</i> ; Bulgarca: <i>torbička</i>
Kana	Slav dili (?)	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>cană</i> ; Bulgarca: <i>kana</i>
Küp	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Küp çeşitleri müzelerde bulunmaktadır	Bulgarca: <i>küp</i> ; Rumence: <i>chiup</i> ve <i>oală</i>
Testi/Teste	Farsça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın	Bulgarca: <i>stomna</i> ; Rumence:

		sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	<i>ulcior, burluy</i>
Tulum/Kırba/Şişirgä	Tulum: Türkçe; Şişirgä: Türkçe; Kırba: Arapça	Günümüzde az bilinmektedir. Tulum, Gagauzca sözlüklerde yer alırken, kırba ve şişirgä sözcükleri yer almamaktadır.	Rumence: <i>burduf</i> ; Bulgarca: <i>meh</i>
Vedrä/Kofa	Vedrä: Slav dili; Kofa: Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>cofă</i> ; Bulgarca: <i>vedro, kova, kofa</i>
Arşın	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanımı azalmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>arşin, răschitor</i> ; Bulgarca:
Çıkırık/Çıkırık	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanımı azalmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>vârtelnişă</i> ; Bulgarca: <i>çekrik</i> ;
Düzen	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanımı azalmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>stan, düzen</i> ; Rumence: <i>război de ţesut</i>

Elemne	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanımı azalmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: vârtelnișă;
İi/İy	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanımı azalmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: vreteno; Rumence: fus
Rökä/Röke/Üreke/Yöreke	Rumca	Günümüzde bilinir ancak kullanımı azalmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: hurka; Rumence: furcă
Arapnik/Harapnik	Lehçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: harapnic, Ukrain dilinde: garapnik
Çılbır/Terbää	Çılbır: Türkçe; Terbää: Arapça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: dârlog; Bulgarca: dizgini, podov
Diiren/Tsapoy	Diiren: Türkçe; Tsapoy Rumence	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: tsapoi Bulgarca: vila
Düven	Türkçe	Günümüzde	Bulgarca:

		bilinse de kullanım sahası daralmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	<i>dikan, dikanya, diyen;</i> Rumence: <i>dicănie</i>
Elek/Yelek	Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanım sahası daralmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>sită;</i> Bulgarca: <i>sito</i>
Kalbur/Gözär	Kalbur: Arapça; Gözär: Türkçe	Günümüzde bilinir ancak kullanım sahası daralmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>ciur;</i> Bulgarca: <i>sito</i>
Yer/Eer/Er/Kaltak	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>sedlo, kaltak;</i> Rumence: <i>şa</i>
Hırlets/Kürek	Hırlets: Rumence; Kürek: Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>hırlets;</i> Bulgarca: <i>lopata</i>
Kantırma	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>căpăstru;</i> Bulgarca: <i>yuzda</i>

Nacak/Nacäk	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>topor</i> ; Bulgarca: <i>bravda</i>
Nal	Arapça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>potcoavă</i> ; Bulgarca: <i>podkova</i>
Orak	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>seceră</i> ; Bulgarca: <i>sırpi</i>
Puluk	Bulgarca	Günümüzde bilinir ancak kullanım sahası daralmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>plug</i> ; Bulgarca: <i>plug</i> .
Semer	Rumca	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>sedlo</i> ; Rumence: <i>samar</i>
Yaba	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>furcă</i> , <i>beşfarmac</i> ; Bulgarca: <i>yaba</i>
HALK MİMARİSİ			
Bordey	Rumence	Günümüzde zeminlik, yer ev anlamıyla az	Rumence: <i>bordei</i> ; Ukrain dilinde:

		bilinmektedir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	<i>burdey</i>
Kuhne/Kufne/Kufni	Slav dili	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>bucătărie</i>
Pat/Dolma-Pat	Rumence (?)	Günümüzde bilinir ancak sadece eski evlerde vardır. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>pat</i>
Camal/Soba/Fırın/Kümbet/Kuptör	Kuptör: Rumence; Fırın: Rumca; Soba: Macarca, Kümbet: Farsça	Günümüzde bilinir ancak sadece eski evlerde vardır. Kuptör dışındaki unsurlar Gagauzcanın sözlüklerine yer almaktadır.	Rumence: <i>cuptor</i> ve <i>sobă</i> ; Bulgarca: <i>soba</i> , <i>peçka</i> , <i>kümbet</i> , <i>camal</i>
Sundurma/Prispa	Sundurma: Türkçe; Prispa: Rumence veya Slav dili	Günümüzde bilinir ancak sadece eski mimariye sahip evlerde vardır. Her iki unsur da Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>prispa</i> ; Bulgarca: <i>veranda</i> , <i>sunduma</i> ve <i>sundurma</i>
Aul	Rumca	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>curte</i> , <i>ogradă</i> ; Bulgarca: <i>dvor</i>
Dam	Türkçe	Günümüzde bilinir ve	Rumence: <i>grajd</i> ;

		Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>obor</i>
Okol	Rumence	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>ocol</i> ; Bulgarca: <i>agıl, koşara</i>
Maaza	Fransızca	Günümüzde bilinir ve kullanılır. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>beci, pivniță</i> ; Bulgarca: <i>maze</i>
Hambar/Ambar	Farsça	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>hambar</i> ; Rumence: <i>hambar</i>
Dermen	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>moară</i> ; Bulgarca: <i>melnitsa</i>
Pınar/Punar/Kuyu	Türkçe	Günümüzde bilinir ve kullanılır. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>fîntînă</i> ; Bulgarca: <i>pınar, kladenets</i>
Çeşmə/Çöşmə	Farsça	Günümüzde bilinir ve kullanılır. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>izvor</i> ve <i>cişmea</i> ; Bulgarca: <i>çeşma</i>
Klisä	Rumca	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>biserică</i> ; Bulgarca: <i>tsirkva</i>

Manastır	Rumca	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>mănăstire</i> ; Bulgarca: <i>manastir</i>
Cami	Arapça	Günümüzde bilinir ve Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Rumence: <i>moschee</i> ; Bulgarca: <i>camiya</i>
Hamam	Arapça	Günümüzde isim olarak bilinir ancak Gagauz kültüründen çıkmıştır. Gagauzcanın sözlüklerde yer almaktadır.	Rumence: <i>hamam</i> ; Bulgarca: <i>hamam</i>
Han	Farsça	Günümüzde unutulmuş, Gagauz kültüründen çıkmıştır. Gagauz sözlüklerinde dahi yer almamaktadır.	Rumence: <i>han</i> ; Bulgarca: <i>han</i>
Kalä/Kale	Arapça	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>krepost</i> ; Rumence: <i>cetate</i>
MÜZİK ALETLERİ-ÇALGILAR			
Çırtma/Çırtma	Türkçe	Günümüzde az bilinmektedir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	
Kaval	Türkçe	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın	Rumence: <i>caval</i> ; Bulgarca:

		sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	<i>kaval, gaval, kavel, kafal, kafel</i>
Gayda	Bulgarca	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca: <i>gayda</i> ; Rumence: <i>cimpoi</i>
Zurna	Farsça	Günümüzde çok bilinmemektedir. Gagauz çalgı kültüründen çıkmıştır. Gagauzcanın sözlüklerinde yer alır. Müzelerde ise yer almamaktadır.	Rumence: <i>surla</i> ; Bulgarca <i>zurna</i>
Daul/Doba	Daul: Arapça; Doba: Rumence	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>tobă</i> ; Bulgarca: <i>tıpan</i>
Daare	Arapça	Günümüzde çok bilinmemektedir. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır. Müzelerde yer almamaktadır.	Rumence: <i>dairea</i> ; Bulgarca; <i>dayre</i> ve <i>daare</i> olarak adlandırılır.
Kauş	?	Günümüzde bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	
Kemençe/Kemençä/Kemença	Farsça	Günümüzde	Rumence:

		bilinir. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	<i>vioarǎ;</i> Bulgarca: <i>tsigulka</i>
HALK HEKİMLİĞİ			
Muska	Arapça	Günümüzde bilinir ancak muska takma durumu nadirdir. Gagauzcanın sözlüklerinde bu anlamıyla yer almamaktadır.	
İlaççı/İlêççi/Okuyucu	İlaççı: Arapça; Okuyucu: Türkçe	Günümüzde bilinir. İlaççı sayısı azdır. Gagauzcanın sözlüklerinde yer almaktadır.	
OYUN ve OYUN MALZEMELERİ			
Aşık	Türkçe	Günümüzde geçmişe oranla daha az bilinir ve oylanır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Rumence: <i>arşic;</i> Bulgarca: <i>aşitsi</i>
Kuran	Türkçe	Günümüzde geçmişe oranla daha az bilinir ve oylanır. Gagauzcanın sözlüklerinde ve müzelerde yer almaktadır.	Bulgarca <i>dokurcun</i>

Ek – 2: Sözlük

– A –

Altıncık: Latin çiçeği.

Al Top: Yer minesı bitkisi.

Ana Topu: Başlık parası olarak istenen hediyeler ana topu adı altında istenirdi.

Astragan: Karakul kuzusunun kıvırcık postu.

Ay (Aziz) Petri: Asıl adı Simon olan Aziz Petrus. Hz. İsa'nın en sevdiği öğrencisi, 12 havarisinden biridir. Petrus adını Hz. İsa vermiştir. 12 havari arasında ilk sırada yer alır.

– B –

Balboka: Ukrayna'nın Odessa şehrinin Reni ilçesinde bulunan “Kotlovina” olarak da adlandırılan bir köy.

Balçık: Bulgaristan'ın Kuzeydoğusunda bulunan Dobriç şehrine bağlı yerleşim yeri. Karadeniz'in kıyısında yer almaktadır.

Beşalma: Gagauz Yeri'nde Komrat dolayında bir köy.

Boba Hakkı: 20. yüzyılın ortalarına kadar başlık parası olarak istenen para ya da aileye hediyeler *baba hakkı* adı altında istenirdi.

– C –

Cadı Babusu: Eski Gagauz inanışında kötü ruhlarla iletişimde olan kadın.

Cendem (Cehennem) Babusu: Gagauz halk inanışında şamanizme dair kalıntıların izi “Üç Pelivan” (Nikolay Baboglu'nun “Masallar” (1991) adlı eserinde bu masal “Ayı Kulak” adıyla yer almaktadır) adlı bu masalda görülür. “Cehennem babusu”yla kast edilen, Türk mitolojisinde yer altı dünyasının efendisi olan Erlik'tir. Kötülüğün, kötü ruhların temsilcisi olan Erlik insanların da en büyük düşmanı olarak görülür. “Altaylıların izahına göre Erlik kuvvetli güçlü demektir. Bazı Türkologlar bu kelimeyi “erklig” kelimesinin bozulmuş şekli sayarlar. Onlara göre eski Uygur Buda metinlerinde yer altındaki karanlık dünyanın hâkimi ve ölüm ruhu olan Yama'ya Erklig Yama denilmektedir. Yama'nın bu sıfatı Moğolcaya “erlik”

ve “yerlik” şekillerinde kullanılmıştır. Sanskritçeden Uygurcaya tercüme edilen metinlerde Yama’nın sıfatı olarak yazılan işte bu “erklig” (kudretli) kelimesi Şamanistlerde “Erlik” şeklini alarak kötü ruhların başkanı ad olmuştur” (İnan, 2017: 35). Gagauz düşünce ve inanış dünyasında *babu* “yaşlı kadın” kelimesinden de anlaşılacağı üzere bu yer altı efendisi dişi olarak tasavvur edilmiştir. Erlik’in fiziki tasvirleri de korkunç, canavar gibidir ve şamanların büyü dualarında “kudretli boyunu kimsenin kuşatamayacağı, sakalları kapkara, yüzü kana bulanmış, kara yüzü kıvılcım saçar” şeklinde tasvir edilir (bk. Radloff, 1956: 10-11). Gagauz masalındaki *cehennem babusu* da “bir çenesi yerde, bir çenesi gökte, bir dağ kadar büyük” (Baboglu, 2011: 38-39) olarak tasvir edilir.

Cizdar: Günümüzdeki adı “Dobrina” olan Kuzeydoğu Bulgaristan’ın Varna şehrinde bir köydür. Gagauzların Bulgaristan’da yaşamış olduğu yerlere dair bilgi için bk. Acaroğlu, 1999: 485-486.

– Ç –

Çadır: Gagauz Yeri’nde bir kasaba. Çadır-Lunga da denmektedir.

Çevirtmek: İki bitişik notanın art arda tekrar edilmesi, notalar arasında hızlıca gelip gitme. Müzik terminolojisinde *trill* olarak adlandırılır.

Çizi: Tarlada oluşturulan saban izi.

Çotuk: Asma (üzüm) kütüğü.

Çukman: Ev yapımı yün kumaş.

– D –

Daskal: Rahip yardımcısı. Kelimenin kökeni *Yun.* δάσκαλος (daskalos) “öğretmen” kelimesinden gelmektedir. Eskiden din adamları aynı zamanda öğretmendi. Ancak değişen sosyal yapı ve eğitim şartlarıyla beraber din adamlarının öğretmen rolü geri planda kalmıştır. Gagauz Türkçesinde de kelimenin “öğretmen” anlamı arkaiktir.

Dalfes: Sade, üstüne sarık bağlanmayan festir. “Fesin halk arasında benimsenmeye başlamasıyla sivillerin devlet görevlilerinden ayırt edilebilmeleri için ‘dalfes’

(sade, yalın fes) giymeleri, yani etrafına bir şey sarmamaları istenmişti” (Tezcan, 1995: 416).

Demirli: 21,5 kilograma denk gelen eski bir ağırlık ölçüsü. Ağırlığı ölçmek için kullanılan ağaçtan kova.

Dev Babu: Gagauz mit dünyasında mitolojik bir karakter.

Dever: Gagauz düğün geleneğinde damada kılavuzluk eden bekâr erkek akraba. Genellikle kuzen veya erkek kardeşten seçilir. Bulgaristan, Makedonya, Sırbistan, Karadağ gibi Güney Slavlarında kullanılan, Gagauzlara ise Bulgarca üzerinden girmiş bir terimdir. Dever, geleneksel Bulgar düğününde de sağdıç rolündedir. “Batı Bulgaristan’da dever olarak damadın evlenmemiş küçük erkek kardeşi seçilirdi” (bk. Uzenyova, 2010: 34-35).

Devne: *Bulg.* Devnya. Bulgaristan’ın Varna şehrine bağlı bir yerleşim yeri.

Donskoy Kazak: Rus İmparatorluğu’nda Don bölgesindeki Kazak.

Düve: İki yaşındaki dişi sığır.

– E –

Emiş (Yemiş) Töreni: Gagauz geleneğinde, 20. yüzyıl ortalarına kadar, söz kesiminden birkaç hafta sonra gelin evinde yapılan tören.

Endaze: 65 santimetrelik uzunluk ölçüsü.

Evrem: *mit.* Kanatlı yılan.

– F –

Fenerliler: Fener, günümüzde İstanbul’un Fatih ilçesine bağlı bir semttir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Fener bölgesinde yaşayan Yunanlılara “Fenerliler” adı verilmekteydi. Fener bölgesi, Ortodoks Hristiyan mezhebinin merkezi konumundadır. Fenerliler, Tuna bölgesinde de etkili olmuştur.

Fentseci: Gagauz düğün âdetlerinde 20. yüzyıla kadar tacın ve töreninin büyük bir önemi bulunmaktaydı. Metinde “taçlılar” olarak aktarılan *fentseciler* de taç töreni için komşuları davet ederdi.

Fişkan: Sepet yapımında kullanılan ince dal.

Funt: 333 grama denk ağırlık ölçüsü.

Geline Belik Örülmesi: Evliliğe dair geçiş dönemi âdetlerinden biri. Günümüzde artık yapılmayan törenlerdendir. 1970 öncesi, düğünden önce cumartesi akşamı hava kararınca damadın akraba çevresinden evli-bekâr genç erkekler ve kızlar hep beraber gelinin saçını örmek için gelinin evine gidilirdi. Eve yaklaşıldığında sağdıç silahla ateş eder ve *i-hu-hu* diye bağırır. Gelinin babasına *kaniska* (kolaç ekmek ve haşlanmış tavuk) getirirler. Gelinin arkadaşları gelini saklayıp sağdıçtan *fıdye* olarak dans etmesini ya da şarkı söylemesini isterdi. Sağdıç isteği yerine getirdikten sonra gelin yüzü örtülü, saçı açık şekilde odaya getirip üzerinde yastık olan bir sandalyeye oturturlar. Gelinin saçına on iki örgü ve iki *koditsa* denilen kulağın çevresini saran örgü örülür. İlk örgü gelinin keman eşliğinde gelinin vaftiz annesi tarafından örülür. Diğer örgüler gelinin zılvaları (nedimeler) tarafından örülür. Örgü örülmesi sırasında *gelin türküleri* söylenirdi. Saç örgüsü bittikten sonra gelinin eline çotra verilir ve gelin evdeki herkese şarap ikram edip büyükten küçüğe herkesin elini öper. Geleneksel şekilde herkes şarabı çotradan içer ve geline üç-beş kapık verilir. Herkes çotrayı sol eliyle alır, sağ eliyle parayı çıkarır. Gelin önce çotranın tutulduğu sol eli, sonra sağ eli öper (bk. Moşkov, 1901a: 111-112; Kuroglo, 1980: 63).

Goda: Yaygın adı emiş (yemiş) törenidir. Gagauz geleneğinde, 20. yüzyıl ortalarına kadar, söz kesiminden birkaç hafta sonra gelinin evinde yapılan törendir. Ziyafet verilir ve aileler karşılıklı hediyelerini verir. Goda adlandırması Bulgar dili ve kültürü üzerinden Gagauz dili ve kültürüne girmiştir. *Goda*, *godej*, *sgodej*, *godyavka* “anlaşma” anlamındaki kelime, Bulgar töreninde de aynı törenin adlandırmasında kullanılır ve tören Güney Slavları için karakteristiktir (bk. Gura, 2011: 413, 784). Bulgaristan Gagauzlarında da bu tören *goda* adıyla yapılır (Zajaczkowski, 1965: 92).

Golgot Tepesi: İncil’e göre Kudüs’ün yakınlarında yer alan Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği tepe. Kanonik İncillerde yeri hakkında birlik sağlanmadığı için günümüzde tam yeri tespit edilememektedir.

Gücü: Çözgü ipliği.

Haftalık: Düğünden sonraki hafta yapılan törendir. Moşkov, törenin “suvatuluk” olarak da adlandırıldığını söyler (1901a: 122). Günümüzde nadir olarak yapılır. Düğünden bir hafta sonra gelin ve damat gelinin ailesinin evine gider ve damadın yakın ailesiyle yakın akrabaları da gelirdi. Gelin ve damat eve girerken kendilerine verilecek olan hediye bekler, öyle içeri girerdi. Hediyeler ailelerin maddi durumuna göre besi veya kümes hayvanı ya da toprak olabiliyordu. Konuklar için ziyafet masaları kurulup eğlenilmekteydi (bk. Moşkov, 1901a: 122-123; Kuroglo, 1980: 89) Geçmişte, ikinci haftalık, üçüncü haftalık gibi törenler yapılırsa da zamanla sadece haftalık yapılmış ancak bu da günümüzde sık tercih edilen bir tören değildir.

Harani: Çüvenin büyüğüdür. Besarabya Gagauzlarının ve Bulgaristan Gagauzlarının mutfak eşyası arasında yer alır. Sözcük Türkiye Türkçesinin ağızlarında aranı, harana, haranı, hereni “tencere, kazan” (DS, 1993: 2283, 2343) anlamlarıyla yer alır. Balkanlardaki Türk hâkimiyeti dönemlerinde Türk kültürü üzerinden Balkan milletlerinin kültürüne giren kap kacaklardan biridir. “Sırpça ve Hırvatçada *harani*, *haraniya*, *araniya*, *oraniya*; Bulgarcada *haraniya*, Makedoncada *arani*, Macarcada *harang* olarak yer alır” (Kayaoğlu, 1987: 197-198).

Hînceşti: Moldova’nın orta batı bölgesinde yer alan bir şehir.

Hobur: Hayalet, hortlak. Bulgaristan Gagauzlarında *obur* denir.

Horu: Eski dönemde, genellikle Pazar günleri ve özel günlerde köy meydanında ya da merkezinde el ele tutuşulup çember oluşturularak oynanan, halay benzeri Gagauz halk oyunlarından biri. *Hora* ve *foru* da denmektedir. Bulgarcada *horo* “hora” (Klasov ve Nikolov, 1992: 574; Zafer, 2018 276), Rumence de *horă* “horon, hora, ulusal Rumen oyunu” olarak yer alır. Horunun oynandığı meydan *horu eri* (horu yeri) olarak adlandırılmaktadır. Moşkov, meydanların haricinde kilise yanında da oynandığını belirtir (bk. Moşkov, 1900: 70).

– İ –

İzmail: Günümüzde Ukrayna’nın Odessa şehrinin güneybatısında yer alan bölge.

– K –

Kadınca: Gagauz halk oyunları arasında en bilinen danslardan biridir. Kadın-erkek karşılıklı oynanır. Düğünler ve özel günlerde en sık oynanan oyunlardandır.

Karık: Bağ veya bahçede sebze ekimi için ayrılan bölüm.

Keş-keş Mancası: Şaka, alay için söylenen uydurma bir yemektir.

Kotoy: Erkek kedi.

Kurçu/Kurçi: Günümüzde “Vinogradovka” olarak adlandırılan Ukrayna’nın Odessa şehrinin Bolgrad ilçesine bağlı bir köy. 19. yüzyıl başlarında Gagauzların Bulgaristan’dan göç edip yerleştiği yerleşim yerlerinden biridir. “Kurçi’nin adı 1945 yılında değiştirilmiştir. 1818 yılında köyün sakinlerinden 410’u Türk kökenli soyada sahip idi. Bu da Kurçu’nun %91,7’sini oluştuyordu” (Radova, 2004: 71-72).

– L –

Lazari: Adını Hz. İsa’nın dirilttiği Lazarus’tan alan; Paskalya yortusundan önceki Cumartesi günü kutlanan yortu. *Lazari, Lazari Günü, Lazari Yortusu, Lazari Cumêrtesi* de denmektedir. Doğanın ve her şeyin canlanıp dirildiğine inanılan gündür. Bu günde, 5-10 yaşlarındaki kız çocukları ev ev gezerek Lazari türküleri okurlar. Örnek türkü metni de bu bağlamda söylenen Lazari türkülerinden biridir.

– M –

Mokan: Rumen.

– N –

Naşa: Rom. Vaftiz annesi.

– P –

Paldım: Eyerin kaltağının kayışı.

Pazar Babusu: Gagauz inanışında mitolojik bir varlık. “Cuma karısı ya da Cuma babası;Pazar anası olarak bilinen bu üç mitolojik varlığı Gagauzlar beyaz giysili, elinde değneği bulunan yaşlı insanlar olarak tasarlamaktadırlar. Bunlar çöllerde, bağlarda, ormanlarda yaşar; işlenmez günlerde çalışan, kavga

eden ya da sarhoş olan birini görmek için kimi zaman pencerelerden içeriye bakar; böyle bir hâlde o kimseye görünerek azarlar, öğüt verir, hatta cezalandırırlar” (Manov, 2001: 60-61).

Pazarcık: Bulgaristan’da yer alan bir şehir.

Pazı: İnce açılmış hamur, yufka.

Pırçel: En küçük domuz yavrusu.

Port Artur: 1904-1905 Rus-Japon Savaşı temalı türküde yer alan Port Artur, 1904 yılında Japon deniz kuvvetlerinin Ruslara baskın yaptığı bölgenin adıdır. Günümüzde Çin’in Liaoning eyaletinde bulunmaktadır ve bölgenin adı Lüshunkou’dur.

Potmar: Domuz yavrusu.

Pud: Rus. *pud*. Eski bir Rus ağırlık ölçü birimi. 1 put 16,38 kilograma denk gelmektedir.

– R –

Reni: Ukrayna’nın Odessa şehrinde bir yerleşim yeridir.

Ruşuk Kalesi: Kuzey Bulgaristan’da Tuna nehri kıyısında bulunan şehir. Günümüzdeki adı Ruse (Ruşuk)’dir. Ruşuk Kalesi de bu şehirde bulunan kaledir.

– S –

Sajen: Eski bir Rus uzunluk ölçüsü. Üç arşına (2,13 metre) denk gelmektedir.

Stincin: Rus. sajen. Eski bir Rus uzunluk ölçüsü. Üç arşına (2,13 metre) denk gelmektedir.

– Ş –

Şindila: Rom. şindilă/şindrilă “çatı tahtası, padavra”

Şuba: Rus. kürk.

– T –

Taban: Kazmanın toprağa girmiş kısmının ölçüsü.

Tılsım: Gagauz inanışında bir doğaüstü varlık, hayalet.

Traka: Hayvanın boynuna takılan çan; çan sesi.

Troitsa: Paskalya yortusundan 50 gün sonra kutlanan yortu. Türkiye’de “Hamsin yortusu” olarak bilinmektedir. Hristiyanlar tarafından Hz. İsa’nın öldükten sonra dirilip Kutsal Ruh olarak havarilerin üzerine geldiğine inanılan gündür. Kutsal Ruh’un gelişi kutlanır. “Troitsa üç gün kutlanır. Cumartesi, ‘Moşa yortusu’ adı verilir, pazar, ‘Troitsa’; pazartesi ‘Rusali haftasının başlangıcı ya da Aziz Ruh günü’ olarak geçer. Gagauzlar Troitsa’da ot biçmez. Troitsa’ya yakın, kapılara ceviz yaprağı ya da beyaz salkım dalları asılır. Kilisenin ve evlerin zeminine sağlık için ot döşenir. Bu otun büyüğü olduğuna inanılır. Yortu bittikten sonra otlar toplanır; suya konulup kendilerinin ve çocuklarının başları yıkanır. Eskiden Gagauzlar, Troitsa’ya yakın, cadıların insanlara ve hayvanlara zarar verebileceğine, bereketi alacağına inanır. Cadılardan korunmak için her yer yıkanır. Moşkov, bu ve benzeri ritüellerin Küçük Rusya’da (Rusya’nın 20. Yüzyıl öncesi günümüz Ukrayna topraklarına verdiği ad) da yapıldığını belirtir (bk. Moşkov, 1902a: 61-62; Zanet, 2017a: 66).

Tulça: Romanya’nın Dobruca bölgesinde bir şehir. Rumence adı Tulcea’dır.

Tumarva: Ukrayna’nın Odessa şehrindeki Reni bölgesinin eski adı.

– U –

Ulama: Yastık ve yorgan kılıfı için dokunan kumaşa verilen addır.

– V –

Vayvoda: Osmanlı döneminde Eflak ve Boğdan beylerine verilen unvan. Slav kökenli bir sözcüktür. Bulgarca *voyvoda*, Rusça *voevoda* ve Sırpça *voyvoda* “prens, kumandan” (Fasmer, 1986: 332) anlamıyla Slav dillerinde de yer alır.

Verece: Sandıkta aksesuarların koyulduğu, asıldığı bölüm.

– Y –

Yol Bezi: Gagauzlar, ölüm âdetleri çerçevesinde ölen kişinin tabutunun yanına havlular koyar ve bu havluların üzerine ise kolaç konur. Bu havlulara yol bezi denir.

Ek – 3: Maddi Kùltür Unsurlarının Fotoğrafları

Fotoğraf 1: Kaş

Fotoğraf 2: Kaş Ustası

Fotoğraf 3: Gayda

Fotoğraf 4: Gayda İcracısı

Fotoğraf 5: Çırtma

Fotoğraf 6: Paraliya ve Kalpak

Fotoğraf 7: Emeni/Yemeni

Fotoğraf 8: Çizmă/Çizme

Fotoğraf 9: Domuz Derisinden Çarık

Fotoğraf 10: Dana Derisinden Çarık

Fotoğraf 11: Püsküllü Şalinka

Fotoğraf 12: Gelinnik (Gelinlik) Fistanı

Fotoğraf 13: 1940-1950’li Yılların Gagauz Gelinlik Fistanları

Fotoğraf 14: Fenets Örnekleri

Fotoğraf 15: Geleneksel Giysileriyle Gagauz Gelini (Ortadaki) ve Gagauz Kadınları

Fotoğraf 16: 1970'li Yıllarda Gagauz Gelini ve Damadı

Fotoğraf 17: Telleri, Kolanı, Liftleri ve Duvağıyla Geleneksel Gagauz Gelini Örneği

Fotoğraf 18: Fistan ve Püsküllü Şalinka

Fotoğraf 19: Basma Örnekleri

Fotoğraf 20: Gagauz Kadınının Geleneksel Takıları: Bilezik, Boncuk ve Küpe.

Fotoğraf 21: Başlarında Moda, Üstlerinde Fistan ve Futa/Fıta, Boyunlarında Boncukları, Ayaklarında Emenileriyle (Yemeni) Gagauz Kadınları (1960-1970'li yıllar)

Fotoğraf 22: 20. Yüzyılın İlk Yarısına Ait Gagauz Aile Fotoğrafları

Fotoğraf 23: Bariz/Baris/Barez Örnekleri

Fotoğraf 24: Küpe ve Yüzük

Fotoğraf 25: Dıştan İçe: Mahmudiye ve
Left/Lift

Fotoğraf 26: Pafta/Pahtasıyla (Toka) Beraber Kolan, Ortadakiler ise Gümüş Bilezikler

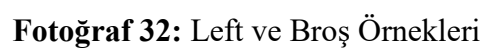
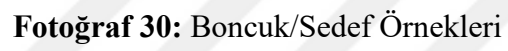
Fotoğraf 27: Gagauz Evlenme Âdetleri Çerçevesinde Gelinin Kaynanası Tarafından Geline Takılan Küpe

Fotoğraf 28: Boncuk/Sedef

Fotoğraf 29: Kolan, Bilezik ve Boncuk Örnekleri

Fotoğraf 33: Geleneksel Gagauz Takıları

Fotoğraf 34: Pat üzerinde, sallangaçta çocuğunu sallayan, başında “moda”, üstünde “çukman” olan Gagauz kadını. Gagauz kadınının günlük yaşamının canlandırılması.

Fotoğraf 35: Fistan ve Futa

Fotoğraf 36: Çukman ve Futa/Fıta

Fotoğraf 37: Genç Kız Fistanı

Fotoğraf 38: Kadın İç Gömleği

Fotoğraf 39: Futa/Fıta

Fotoğraf 40: 19. Yüzyılın Sonları, 20. Yüzyılın Başlarında Komrat'ta, Maaza (Mahzen)  n nde Günlük Kıyafetleriyle Gagauzlar

Fotoğraf 41: Geleneksel Gagauz Düğününden Bir Fotoğraf (1970’li Yıllar)

Fotoğraf 42: Gagauz Çiftçiler Sağdan İkincinin Üzerindeki Belli (Uzun) Kürk

Fotoğraf 43: Gagauz Müzisyenler

Fotoğraf 44: 1965 Yılından Gagauz Aile Fotoğrafi

Fotoğraf 45: Horu Oynayan Gagauzlar

Fotoğraf 46: Geleneksel Gagauz Erkek Giyimi

Fotoğraf 47: Başında Kalpağı, Ayağında Çizmesi ile Geleneksel Giyimleriyle
Gagauz Erkeği

Fotoğraf 48: Geleneksel Giyimleriyle Gagauz Gençler

Fotoğraf 49: Üzerinde Yağmurluğuyla Bulgaristan Gagauz'u

Fotoğraf 50: Yaamurluk (Yağmurluk)

Fotoğraf 51: Don (Pantolon) ve Kuşak

Fotoğraf 52: Gölmek (Gömlük) ve Mintan/Jilet/Jiletka/Elek (Yelek)

Fotoğraf 53: Gagauz Erkeğinin Geleneksel Giyiminin Unsurları: Kalpak, Anteri, Gölmek (Gömlük) ve Don (Pantolon)

Fotoğraf 54: Anteri ve Gölmek (Gömlük)

Fotoğraf 55: Enni (Kollu) Kürk

Fotoğraf 56: Kalpak, Keptar/Bonditsa/Güüslük/ ve Meşin

Fotoğraf 57: Keptar/Bonditsa/Güüslük

Fotoğraf 58: Çarık ve Sargı

Fotoğraf 59: Sandık

Fotoğraf 60: Sandık

Fotoğraf 61: Sandık

Fotoğraf 62: Yastık Örnekleri

Fotoğraf 63: Yastık Örnekleri

Fotoğraf 64: Gagauz Gelininin Çeyizi

Fotoğraf 65: Testi/Testä

Fotoğraf 66: Çölmek (Çömlek)

Fotoğraf 67: Kana

Fotoğraf 68: Testä/Testi

Fotoğraf 69: K p

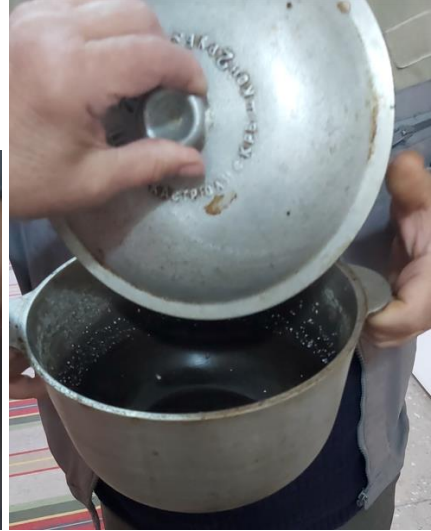
Fotoğraf 70: K p  rnekl ri

Fotoğraf 71: Kalaylı Sini.

Fotoğraf 72: Sini Örnekleri

Fotoğraf 73: Çüven/Çaun

Fotoğraf 74: Çüven/Çaun

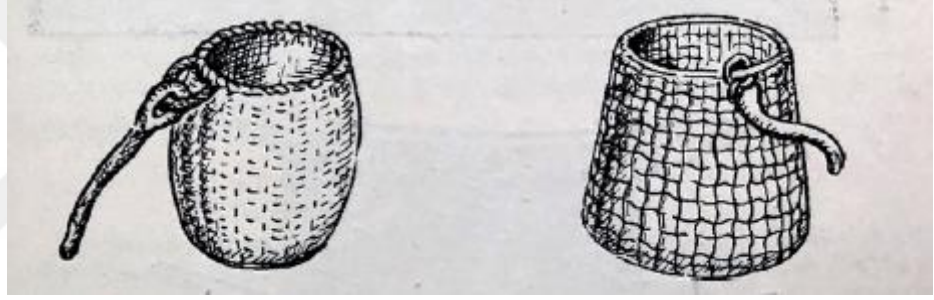
Fotoğraf 75: Vedrä/Kofa (Kova) Örnekleri

Fotoğraf 76: Bakır Örnekleri

Fotoğraf 77: Susak Örnekleri

Fotoğraf 78: Bulgaristan Gagauzlarının Çiten Örnekleri

Fotoğraf 79: Çiten Örnekleri

Fotoğraf 80: Kille Sıvalı Çiten

Fotoğraf 81: Fıçı

Fotoğraf 82: Batlak

Fotoğraf 83: Bota

Fotoğraf 84: Kada

Fotoğraf 85: Çotra

Fotoğraf 86: Basma ve Çotra

Fotoğraf 87: Garafa Örnekleri

Fotoğraf 88: Hamur Teknesi Örnekleri

Fotoğraf 89: Çamaşır Yıkamak İçin Kullanılan Tekne

Fotoğraf 90: Kalbur

Fotoğraf 91: Elek

Fotoğraf 92: Kovrik Toplayan Çocuklar ve Gençler

Fotoğraf 93: Sarma ve Dolma Biber

Fotoğraf 94: Kırma/Kıvrma/Pidä

Fotoğraf 94: Mamaliga

Fotoğraf 95: Gözlemä

Fotoğraf 96: Pita/Çörek

Fotoğraf 97: Üzerine Şarap Dökülen, Ölen Kişinin Ardından Yapılan “Can Pitası”

Fotoğraf 98: Suuk Kaurma

Fotoğraf 99: Sıcak Kaurma

Fotoğraf 100: Bulgur

Fotoğraf: 101: Geleneksel Düün (Düğün) Kolaçları (Ekmekleri) (Soroçanu, 2020: 106)

Fotoğraf 102: Kaniska (Soroçanu, 2010: 97)

Fotoğraf 103: Aşık Kemikleri

Fotoğraf 104: Kuran Oyunu Tahtası

Fotoğraf 105: Rökä (Öreke)

Fotoğraf 106: Rökä (Öreke) ve İi/İy (İğ)

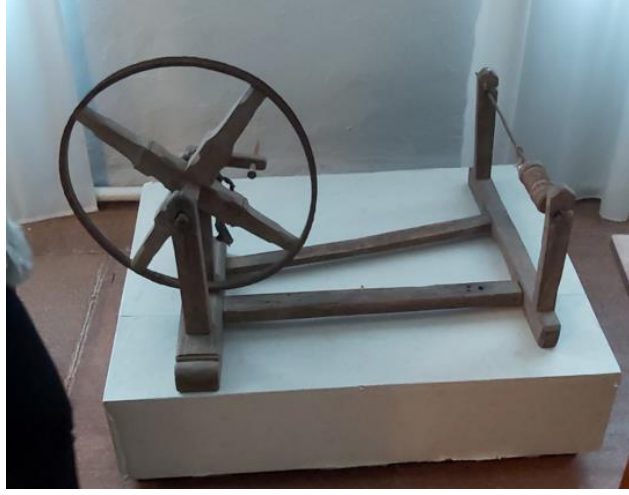
Fotoğraf 107: İi/İy (İğ)

Fotoğraf 108: Elemne

Fotoğraf 109: Arşın

Fotoğraf 110: Çıkırık Örnekleri

Fotoğraf 111: Düzen Örnekleri

Fotoğraf 112: Goda Peşkiri

Fotoğraf 113: Düün Peşkiri

Fotoğraf 114: Goda Peşkiri Götürülürken

Fotoğraf 115: El İşi Örnekleri

Fotoğraf 116: Kilim Çizim Planları

Fotoğraf 117: Kilim Parçalarından Örnekler

Fotoğraf 118: Mantar Kenarlı Kilim Örneği

Fotoğraf 119: Koraflı Kilim

Fotoğraf 120: Koraf Arası Kilim

Fotoğraf 121: Tülü (Tüylü) Pala

Fotoğraf 122: Kilim ve Sol Yukarıda İki Yanına Peşkir Asılmış İkona

Fotoğraf 123: Üç Güllü Kilim Örneği

Fotoğraf 124: Parça Pala Örnekleri

Fotoğraf 125: Duvarın Alt Tarafına Asılan Palatar/Pala Örneği

Fotoğraf 126: Duvarın Alt Tarafına Asılan Palatar/Pala Örneği

Fotoğraf 127: Sallangaç Örnekleri

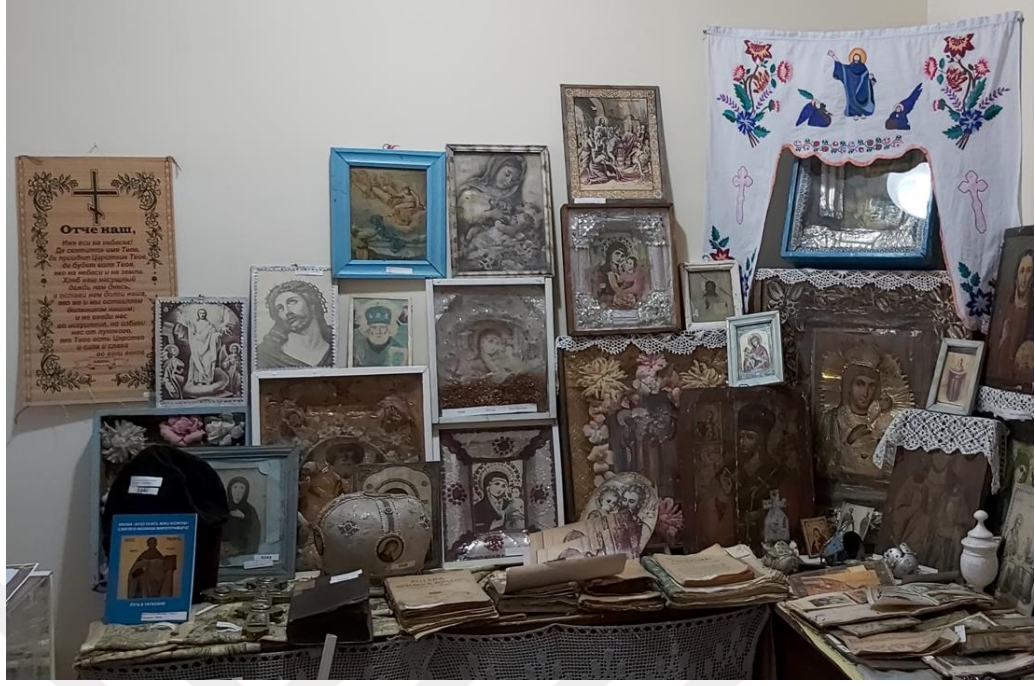
Fotoğraf 128: Skemnâ Örnekleri

Fotoğraf 129: Skemn   rnekləri

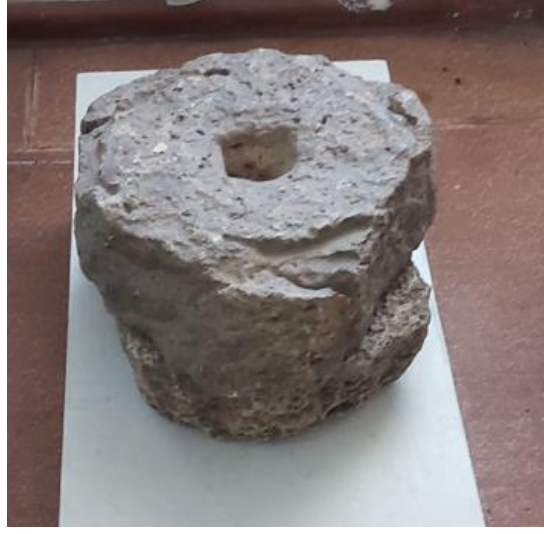
Fotoğraf 130: Sofra

Fotoğraf 131: İkona Örnekleri

Fotoğraf 132: D bek  rnekleri

Fotoğraf 133: Kaya, El değirmeni

Fotoğraf 134: Hiibä/Hiybä/İibä Örnekleri

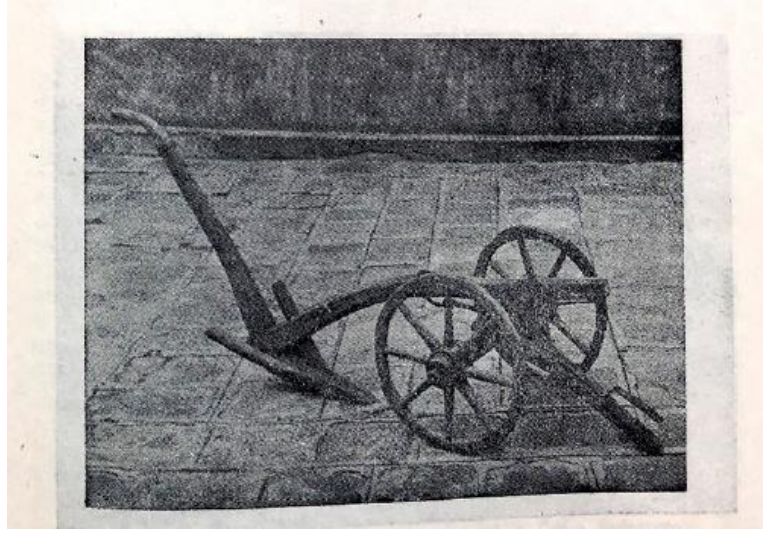
Fotoğraf 135: Hiibä/Hiybä/İibä Örneği

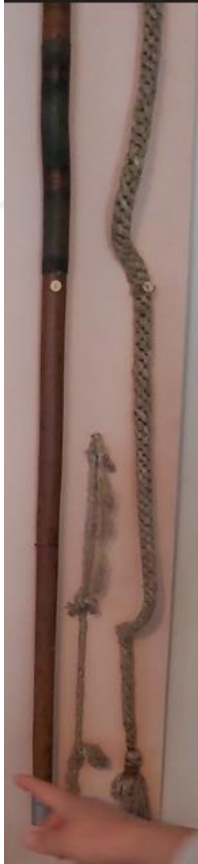
Fotoğraf 136: Diiren

Fotoğraf 137: Yaba

Fotoğraf 138: Bulgaristan Gagauzlarının Kullandığı Pulluk

Fotoğraf 139: Arapnik/Harapnik

Fotoğraf 140: Orak Örnekleri

Fotoğraf 141: Nacak

Fotoğraf 142: Tezek Nacağı

Fotoğraf 143: Nal

Fotoğraf 144: Kantırma

Fotoğraf 145: Tahta çit örneğiyle birlikte geleneksel Gagauz evi

Fotoğraf 146: Komrat'ta Geleneksel Mimariyle Modern Mimarinin Birlikteliği ve Geleneksel Mimaride Sundurmalı Ev

Fotoğraf 147: Geleneksel Gagauz Evinin Dış Mimarisi

Fotoğraf 148: Fırın

Fotoğraf 149: Sobaya/Kuptöre Uzanıp Isınan Gagauz Erkeği

Fotoğraf 150: Çadır'a Bağlı Haydar Köyünde Geleneksel Mimariye Sahip, Terk Edilmiş Gagauz Evi ve Evin Bahçesinde Kuyu

Fotoğraf 151: Kuyu

Fotoğraf: 152: Gagauzya'nın Haydar köyünde bulunan, Moldova'nın da en eski değirmenlerinden olan yel değirmeni

Fotoğraf 153: Kongaz köyünden eski bir yel değirmeni

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Sevinç, Cem
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	2016
Yüksek Lisans	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	2018

Yabancı Dil

İngilizce (Upper-Intermediate)
Rusça (Pre-Intermediate)
Bulgarca (Elementary)
Rumence (Elementary)

le.ahbv.edu.tr